

प्रवीनसागर.

॥ सटीक ॥

१८२७

आ ग्रंथ

राजकोटना रहेवाशी

रा. रा. चतुर्भुज वी. प्राणजीवने

गूजराती टीका करावीने पोतांना "राजकोट काठीभावाड
प्रिन्टिंग प्रेसमां" पृष्ठ ६४८ सुधी छपांव्यो.

बाकी

अमदावादमां

मामानी हवेली मध्ये अ० "युनाइटेडप्रिन्टिंग अने जनरल

एजन्सी कंपनी लिमिटेडना" प्रेसमां

रणछोडलाल गंगारामे

मालेकने गस्ते छापी प्रसिद्ध कर्यो.

श्लोकः

कलाप्रवीणाश्रीराधा, श्रीकृशोरससागरः ।

तौनत्वाक्रीयतेग्रंथः, प्रवीणसागराभिधः ॥

संवत् १९३८ इस्वीसन १८८२

किंमत ह.१२) तथा टपाल खर्च ०।।। बार आना.

ग्रंथ सामित्वना सर्वे हक मालिके राख्या छे.

પ્રસ્તાવના.

આ મુઠ્ઠ ગ્રંથ હિંદુસ્તાની ભાષાની કવિતામાં રાજકોટના મહારાજા મેરામણજીએ સંવત ૧૮૩૮ માં આરંભ કરીને રચેલો જેની સાથે લેહેર ઇડરના દરવારી શીલાપ્રેસમાં ફસવીસન ૧૮૬૭ માં છપાઈ હતી તેથી ઘણા વિદ્વાનો તથા સરદારો આ ગ્રંથ પુરો વાંચવાની ઘણી યાચના રાખેછે. પણ તેમની કેટલીએક કવિતાનો અર્થ ઘણો મુશ્કેલ હોવાથી અર્થ સાથે પુરો ગ્રંથ છપાવી પ્રગટ કરવા ઘણા સજ્જનોએ ભલામણ કરવાથી રાજકોટના રહીશ રા. હરીશંકર પ્રાણજીવન જે કે રાજકોટના રાજ્યના આશ્રયથીજ ઘણી પેઢીઓ ધયાં પોતાનું પ્રતીષ્ઠનું મારીને પોતાના પ્રાચીન રાજાની અપૂર્વ કવિતાની કરેલી મેનત દુનીઆને બતાવી આગલા રાજાઓ કેવા વિદ્વાનો હતા. એમ દેખાડવા ગૂજરાતી ભાષાંતર સાથે પુરો ગ્રંથ છપાવી બાર પાડવાનું કામ પોતાના ભાઈ શાસ્ત્રી ચતુર્ભુજ પ્રાણજીવનને સોંપ્યું તેમણે રાજકોટના બારોટ કવિ રણમલ અદાભાઈ પાસે અડ-તાલિશ લહેર્યોની ગૂજરાતી ટીકા કરાવીને પોતાના “રાજકોટ કાઠીયાવાડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં” છપાવી. પણ તેમાં કેટલાએક છંદનો અર્થ બાકી રહી ગયો હતો તે તથા તે પછીની લહેર્યોમાના પણ કેટલાએક છંદનો અર્થ ન સમજાયાથી તેમનાં ૫૦ કવિત, સવૈયા, દોહા વિગેરેની વસે ચોપડિયો જૂદી છપાવીને કચ્છ, ભાવનગર, વિગેરે કાઠિયાવાડમાં તથા ગૂજરાત અને મુંબાઈ મારવાડ વિગેરેમાં તે ભાષાના જાણનાર વિદ્વાનોને અકેકી નકલ પહોંચાડી. ને લખ્યું કે તેમાંથી જેટલાં કવિતનો અર્થ સમજાય તે રૂપા કરીને લખી મોકલશો.

પણ મન માનતો અર્થ લખાઈને કોઈ જગ્યોયેથી આવ્યો નહી. છેવટ અમદાવાદમાં કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈએ તે બધા છંદોનો અર્થ નિઃશંકય કરી આપ્યો તથા લહેર ૪૯ થી તે ૮૪ સુધીની ટીકા

પ્રસ્તાવના.

પણ તેમની પાસે કરાવીને અમદાવાદમાં આ ગ્રંથ પૂરો છપાવ્યો. તે ટીકા કરાવતાં તથા છપાવતાં ઘણું खरच થયું તો પણ ઘણો વચ્ચળાયેલો આ ઉપયોગી ગ્રંથ પ્રગટ થવાથી અમારા મનને શંતોષ થયોછે.

આ ગ્રંથમાં રસ, અલંકાર, નાયકાભેદ, અનેક જાતિના છંદ, ના-
ટિપરીક્ષા, અશ્વપરિક્ષા, શુકનાવલિ, ચમત્કારી ગણિત, નક્ષત્ર આકાર,
તારાસંખ્યા, વિગેરે અનેક પ્રકારની ચતુરાદ તથા નીતિ અને ઈશ્વર
ભક્તિ તથા અષ્ટાંગ યોગનો ઉપદેશ છે. પણ મુખ્ય તો પ્રેમનિરૂપણનો આ
ગ્રંથ છે. તે ચોરાશીમાં લહરીમાં વિસ્તારથી લખેલું છે. ઇટલે આ ઠે-
કાણે વધારે લખવાની અમે જરૂર જાણતા નથી. આ ગ્રંથ પોતાના નામ
પ્રમાણે સ્વરે સ્વરો પ્રવીણતાનો સાગર છે. એમ વાંચવાથી જણાશે, વઢી
આ ગ્રંથની ટીકા વગરની મૂલ્ય નકલો ૫૦૦ જૂદી છપાવી છે.

આ કામમાં જાડેજા પ્રતાપસિંહજી મેરુજી શ્રી ગવરીદડ દરબારે
પોતાના જૂના પુસ્તકનો ચોપડો જે શુદ્ધ ને સારો વચ્ચળાય છે તે અમને
આપી મદત કરી છે તેથી તેનો ઉપકાર માનવામાં આવેછે.

આ ગ્રંથકર્તા માહારાજા મેરામણજીના પુત્ર ભાભાજી તેના પુત્ર સૂ-
રાજી, તેના પુત્ર બીજા મેરામણજી તેના પુત્ર માહારાજા બાવાજીરાજ સા-
હેબ હાલ રાજકોટમાં રાજ્ય કરેછે. ઈશ્વર તેમને સુખી રાખો તથાસ્તુ.

॥ સમાપ્તઃ ॥

સહી.

માલેકની વતી

ખટ ગોવિન્દરામ ગૌરીશંકર.

प्रवीनसागर ग्रंथकी अनुक्रमणिका.

लहरी

प्रसंगानुक्रम.

- १ गणपतिशारदाशंकरराधाकृष्ण चतुर्देवस्तुति. सं. १६३८ आ. शु. ५ ग्रंथारंभ
- २ ब्रह्मा स्तुति नवरसके कारन, वर्नदेव प्रेमनिरूपन, आदि कवियोंके नाम.
- ३ राधाकृष्णको वर्नन मनसिच्छा,
- ४ सरस्वतिको वर्नन ग्रंथबीज कैलासको महोत्सव वर्नन शापपतन प्रसंग
- ५ प्रेमाभिधान कथन, चौदलोक अधिष्ठाता नाम, भूलोक वर्नन, दिगहस्ति तथा हस्तिनीके नाम ६ सागर जन्म प्रसंग लग्न स्वामी भेद.
- ६ ग्रह उद्घनिच मित्र शत्रु, क्रूरसौम्य, दृष्टिभेद १२ स्थान सागरजन्म-कुंडली ग्रह फल.
- ७ प्रबिनोत्पत्ति जन्मकुंडलिग्रहलग्नकुसुमावलिउत्पत्तिकलाप्रवीनबालचरित्र
- ८ सागरबाल चरित्र विविध विद्या तथा राज नीति.
- ९ आखेट प्रसंग, वर्षावर्नन शुक्रन भेद.
- १० शिकार ठौर द्वादश शिकार भेद.
- ११ क्रूराबाद प्रवीनसंबंध सामुद्रिकभेद नामात्र तथा कन्या शुभाशुभ लच्छन
- १२ नीतीपालसहेलानचतुरंगसेना षट्त्रिंशवाजिचतथाषट्त्रिंशआयुधाभिधान.
- १३ न्नितीपाल रससागर संग्राम प्रसंग.
- १४ सागर नीतिपाल मनुहार मनछापुर्णि आगमन तत्र दंपति दृग्न जुरन.
- १५ सागरचंद्रकलाउद्वाह लग्न भेद अवयोग, बरात संख्या, लग्न विधि.
- १६ रससागरचंद्रकलाविहार शयनगृहसाज कोकशास्त्रोक्त प्रतितिथिकाम स्थान अष्ट आलिगन सप्त चुबन भाव. अष्टादश हाव. षट् रितु विलास.
- १७ चानुकी कोकिला नायका गायन प्रसंग. सप्तस्वर. तीनग्राम. षट् राग उत्पत्ति. त्रीशरागिनी स्वरूप. दशदोश. कालानुमान. अणुभेदस्वामी जंतु शब्दसंज्ञा. तालकाळाभिधान.

- १८ गायनीचर्चा. "कटिफेठ ३. प्रवीन कुमारिका मंडल. मृदंग महोर. नृत्यभेद
 १९ गायनी नेहनगरागमनप्रसंग. गायनी रससागर चर्चा.
 २० गायनी उक्त वर्ग वर्णानुक्रमे प्रवीन देश, पुर, कुल, नाम प्रत्यंग वर्नन.
 २१ सागर मित्र चर्चा बाग वर्नन. भारतिनंद कविके गुन वर्नन.
 २२ भारतिनंद मनछापुर् प्रयान दूतियोके भेद. अश्व परिक्षा.
 २३ भारतिनंद उक्तिवरकविचर्चा. नीतिपालराजद्वार वर्नन सन्यासी आम्नाय
 २४ कवि कुसुमावलि चर्चा. प्रेम भेद प्रकाश प्रसंग.
 २५ कुसुमावलि उक्त अनुकुलादि ४ नायक भारतिनंदोक्त समस्त नायकाभेद.
 २६ कुसुमावलि प्रवीन चर्चा सागर पत्र उदाहरन सं. १९३९ चैत्र १५
 २७ प्रवीन दशा पद्यविधानी छपय शिव मंदिरे प्रवीन कुमारिकावृत ग्रहन.
 २८ प्रवीनद्वादशाभरण शोळश्रृंगार. योगिनीरूपधारन. कवि नेहनगर गमन.
 २९ प्रवीनलिखित पत्रोदाहरन. सं. १८४० वैशाख १५ पत्र बंचतसामरदशा.
 ३० सागरमनछापुर् गमन. तबीवरूपधारन. प्रवीनदशा. सागरलिखित निजदशा
 ३१ कलाप्रवीन कुसुमावलि चर्चा. कलाप्रवीन दर्द दशा वर्नन. तबीवर
 राजद्वार आगमन. नव नाडि परीक्षा. वैदअंतः पुर प्रवेश.
 ३२ प्रवीन वैद चिकित्सा. ओषधदान. प्रवीनदशा. तबीवर निजपुर गमन.
 ३३ दंपतिविरहदशा. विप्रलंभ श्रृंगाररस भेद. विरहकी दशा दशावस्था
 प्रवीन कुसुमावलीउक्त विरह दशा. सागर मित्रोक्त विरह दशा.
 ३४ प्रवीनोक्त कर्ता, चंद्र, ब्रह्मा, उपालंभ, सागरोक्त कर्ता, ब्रह्मादि, उपालंभ.
 ३५ करे पुंसउ. छं३ नेनतरंग शिव स्थापन तत्र नीतिपाल सकुटुंब आगमन
 ३६ भारतिनंदोक्त सागर दशा कुसुमोक्त प्रवीन दशा.
 ३७ शिवाभिशेकसागर योगीरूप धारन. शिवालयेसागर कुसुमावलि चर्चा.
 ३८ प्रवीन शिवपूजन भारतिनंदोक्त प्रवीनउमास्वरूपवर्नन. दंपतिचर्चा. तत्र
 आत्मघात विचार कृते आकाशवानी षडङ्गनु अंते सिद्धागमन कथन.
 ३९ दंपति पट्ङ्गनु विरह वर्नन.
 ४० कलाप्रवीन वसंत विरह वर्नन.

- ४१ रससागर वसंत विरह वर्नन.
 ४२ कलाप्रवीन वर्षा विरह वर्नन.
 ४३ रससागर वर्षा विरह वर्नन.
 ४४ शिवालये प्रभानाथ सिद्धागमन प्रसंग. सिद्ध सागर चर्चा.
 ४५ सागर सिद्ध चर्चा प्रेम प्रकाश निरूपण.
 ४६ सिद्धोक्त प्रेम महिमा.
 ४७ सिद्धोक्त स्वाभाविक प्रेम तथा भावीक प्रेम भेद. निराकार तथा साकार प्रेम भेद. दंपति पूर्वभव शाप पतन कथन, स्वप्नेश्वरी मंत्र विधान
 ४८ कलाप्रवीन विरह पत्र भेद.
 ४९ रससागर विरह दशा पत्र भेद.
 ५० कलाप्रवीनकुसुमावलि विरहचर्चा. सागरमित्र विरहचर्चा.
 ५१ प्रवीन कुसुमावलिसंवाद स्वाधीनपतिकादि दशनायका भेद. नवसातकिये नवसातलिये छं. ९ रससागर मित्र चर्चा प्रसंग प्रवीन वर्नन.
 ५२ दंपति द्वारिकानाथ पयान प्रसंग.
 ५३ सागर गोस्वामी स्वरूप धारण, द्वारामाति प्रवेश प्रसंग. कलाप्रवीन तीर्थ स्नान तत्र रससागर पहिचान.
 ५४ प्रवीन सागर मनुहार पत्र. तथा कुसुमसंग सागर लिखित प्रतिउत्तर.
 ५५ दीपोत्सवे देवालये कलाप्रवीन रससागर मिलन प्रसंग.
 ५६ देवालये दंपति चर्चा. प्रसंग.
 ५७ प्रवीनमंत्रोपदेशश्रीपातिपूजन. दंपतिस्वस्वस्थानगमन. प्रवीनोक्त, कोकिला, कीर, पतंग अन्योक्ति. सागरोक्त हंस, नट, भ्रमर, अन्योक्ति.
 ५८ दंपति विरह दशा मनासिच्छा. सुरता, प्रेम पंथ, तथा प्रेमबाग वर्नन.
 ५९ दंपति पत्र भेद समस्या प्रसंग. “ध्वांत बिना अति कुंभकुं संकट छंद १२” “घट राखत पानी ढरे छंद २८”
 ६० दंपति प्रेम द्रढाव पत्र भेद.
 ६१ दंपति श्रीमुखोक्त बाहिरापिका अंतर्लापिका भेद.

- ६२ कलाप्रवीनोक्त गोमुत्रिकादि चित्र काव्य प्रसंग.
 ६३ सागरोक्त गोमुत्रिकादि चित्र काव्य.
 ६४ प्रवीनोक्त कमलादिक विविध चित्र काव्य.
 ६५ सागरोक्त कमलादिक विविध चित्र काव्य.
 ६६ दंपतिउक्त श्लेष भेद प्रसंग सागर शिवालये आगमन.
 ६७ सागरमित्रचर्चा. सातमित्रोक्त प्रेमस्वरूपप्रत्येकगाहा. सागरोक्तमनसिच्छा
 ६८ सागरयोगीस्वरूपधारनसागरोक्तदशमहाविद्याध्याननवरसोपरिनिविनशुकन.
 ६९ जोगीप्रयानक्रिया. मनछापुरी आगमन, तत्र कुसुमावली उक्त प्रवीन
 दिवस निर्गमन प्रसंग.
 ७० बाग बर्नन कुसुमावलि जोगी चर्चा. सागर लिखित प्रवीन पत्र बंचन.
 ७१ जोगीअलखजगावनप्रवीनमनुहारप्रवीनलिखितप्रत्युत्तरपत्रसागर. बंचन
 ७२ सागर लिखित प्रत्युत्तर. संन्यास बद्रिकाश्रम गमन. प्रवीन दशा
 सुरतानंद पर्वते प्रभानाथ सिद्ध मिलन.
 ७३ प्रवीन बिलाप बर्नन. प्रवीन चक्र समीप गमन कुसुमावलि निवारन.
 ७४ कुसुमावलि उक्त शिक्षा प्रसंग. एक दरिद्री औरराजाको दृष्टांत.
 ७५ प्रवीन, प्रियप्रवासचिंता. कुसुमरुतपरिहास, शक्रादयश्लोकांतर्गतदोहा.
 ७६ प्रवीनयोगिनिरूप धारनप्रसंग. गुर्जरीआदिक सप्तसखीकथित शिक्षा.
 ७७ सिद्धोक्त सातों मित्रके पूर्वभव तथा भक्तियोग कथन प्रसंग.
 ७८ अष्टांग योगे यम, नियमासन कथन प्रसंग.
 ७९ प्राणायामादि समाध्यंत शेष अंग कथन प्रसंग.
 ८० सांख्य योग तथा शिवरात्रिकि अवधी कथन प्रसंग.
 ८१ बद्रिकाश्रमे सागरोक्त यंत्र क्रियादि गनिताश्चर्य प्रसंग.
 ८२ सागर मनछापुरी गमन तदंतर नक्षत्र तारादि कथन प्रसंग.
 ८३ सागर आदि सप्त मित्र प्रवीन कुसुमावलि शिवालये शिवरात्री
 महोत्सवे कैलास गमन प्रसंग.
 ८४ ग्रंथ प्रयोजन तथा ग्रंथ श्रुतिफल कथन प्रसंग.

॥ श्रीगणेशायनमःश्रीगोपीजनवल्लभायनमः ॥

॥ अथश्रीप्रवीणसागरग्रंथप्रारम्भते ॥

॥ गणपतिस्तुति ॥ दोहा ॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥
बरन करन अशरन शरन ॥ बंदन-अरुन शरीर, ॥
चंदधरन बारन बदन ॥ हरन शरन जन भीर. ॥ १ ॥
॥ अथप्रथमटीकाकारोक्त ॥ तरंगशिखाबंध ॥सवैया चंद्रेव॥
आदि गणेश गिरा उर आणी, पछी ईशने कर्या प्रणाम॥
हरि चित धरी चार सुर केरूं, कर्यूं मंगळाचर्ण सुकाम ॥
संवत शाल वार तिथि व्रणवी, गणवी नै अमृतनी गेहेर ॥
रामकृष्ण गुरुतणे प्रतापें, प्रथम प्रवीणसागरें लेहेर. ॥१॥

अर्थ. मंगळ करनारा, जेने कोइ शरणे न राखे तेने शरणे राखनारा,
सिंदुरथी जेनुं शरीर लालछे, कपाळमां चंद्र धर्योछे, हाथीना सरखुं जेनुं
म्होदुंछे, शरणे आवनारनी पीढाने हरनार एवा जे गणपति तेने हुं नम-
स्कार करुंछुं. ॥ १ ॥

॥ सवैया ॥

शैलसुतासुत सिंधुर आनन; संकट गंज सदाशिव नंदा, ॥
एकरदी सुरदी वरदी वर; बंदन भाल बिराजित चंदा, ॥
मुखक रूढ मरूढ महातम; गायक गूढ गिरांगुन वृंदा, ॥
नायक देव महासिधि दायक; पायक पच्छ विनायक वंदा. २

१ जेना जेवा गुण होय तेनुं खरेखर वर्णन करवुं तेनु नाम जातिस्वभाव अलंकार.

अर्थ. हिमाळयनी पुत्रीना पुत्र, हाथीना सरखा मुखवाळा, संकटने नाश करनार, सदाशिवना पुत्र, अेक दांतवाळा, देव मनुष्य विगेरेने श्रेष्ठ वरदान देवावाळा, सिंदुरे चर्चित लाल कपाळमां जेने चंद्र शोभि रह्योछे, उंदर ऊपर बेसनार, विघ्नरूप म्होटा अंधाराने नाश करनार, अने जेना गुणना ओघ गावावाळानी वाणीथी पण गूढछे, देवताओना नायक, म्होटी सिद्धिने आपनार, भक्तोने सहाय करनार, हे? विनायक तमने हुं वंदन करुंछुं. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

वरन उक्ति जुत एकरद ॥ नितप्रति करहु नवीन, ॥
बुधि दीजैं वरनन बने ॥ सांगर कथा प्रवीण. ॥ ३ ॥

अर्थ. हे? एक दंतवाळा गणपति, हमेशां अक्षरोनी उक्तिथी भरपूर नवीन रचना करवामां अेवी बुद्धि आपोके जेथी प्रवीण सागर ग्रंथनुं वर्णन एक कथाना आकारमां बनी आवे. ॥ ३ ॥

॥ अथशारदास्तुति ॥ दोहा ॥

बीन लीन वरदायिनी ॥ बानि वरन बिस्तार, ॥
दीन मान सरसायिनी ॥ जनसरनौ बिधितार. ॥ ४ ॥
॥ अथ शारदा स्तुती ॥ अश्व गती कोष्टक बंध भेद यथा ॥

बी	न	ली	न	ब	र	दा	यि	नी
बा	न	ब	र	न	बि	स	ता	र
दी	न	मा	न	स	र	सा	यि	नी
ज	न	स	र	नौ	बि	ध	ता	र

॥ अथ त्रिपदी चित्र भेद ॥

बी	ली	ब	दा	नी	स	न	व	बा
न	न	र	यि	र	ता	बि	र	न
दी	मा	स	सा	नी	ध	नौ	स	ज

॥ अथ द्वीपदी गोमुत्रिका चित्र भेद ॥

बी	न	ली	न	ब	र	दा	यि	नी	वा	न	ब	र	न	बि	स	ता	र
दी	न	मा	न	स	र	सा	यि	नी	ज	न	स	र	नौ	बि	ध	ता	र

अर्थ. बीणाने धारण करनार, वरदान देनार, वाणी अने वर्णोने विस्तारनार, दुर्बळ जनोने मान-सरोवरनी पेटे सहाय करनार हे? सरस्वति, तमे शरणे आवेला भक्तोने विधिये करी संसार समुद्रथी तारनारांछो.॥४॥

॥ सवैया ॥

बेद पुरान बतावन पावन; गावन बीन बजावनहारी, ॥
पत्र मराल मृणाल चखी; सुदयालहि बाल बिचच्छन नारी,॥
व्यापक विश्व जनी जस जापक; कापक ताप रसा रिझवारी,॥
शंकर सूरसुके बरदायिनि; कीजे कृपा अति बालकुमारी. ५॥

पवित्र वेद पुराणने बतावनारां, तथा गायन करनारां, विणाने बजावनार, जेतुं हंस वाहनछे, कमळनाजेवां जेनां नेत्रछे, अति दयावान, बाळ स्वरूप, स्त्रियोमां विचक्षण, ब्रह्मांडमां व्यापी रहेलां, जगतने उत्पन्न करनार, जेनो जश गुणीलोको जपेछे, त्रिविध तापने कापनार, रसमय, वणुं रीझनारां, शंकरादि सर्व देवताओ तथा मनुष्य विगेरेने वर देनार एवां हे? बाळरूप ब्रह्म कुमारी सरस्वति, म्हारा ऊपर परि पूर्ण कृपा करो. ॥ ५ ॥

॥ श्लोक ॥

॥ सरस्वतिनमस्तुभ्यंयाविद्यावरदायिनी ॥

॥ क्रियतेत्वत्प्रसादेनप्रवीणसागरोमया ॥ ६ ॥

अर्थ विद्यारूपी वरदानने देवावाळां हे? सरस्वती; तमने हुं नमस्कार करुं कारणके तमारीज प्रसन्नताथी प्रवीण सागर ग्रंथ रचुं. ॥ ६ ॥

॥ अथ छंद भुजंगप्रयात ॥

ॐकार प्रेमं प्रभा नाद बिंदा, जयो मातुरा चातुरा भेद छंदा,
॥ गिरा ग्यान गोतीत गूढं गनानी, जयो पार बिस्तारता
बेद बानी, ॥ महा मोहिनी सोहिनी मोह माया, जयो जंत्रनी
मंत्र तंत्र उपाया, ॥ गुनाकार ज्योती निराकार गती, जयो
बोधना सोधना सारसती, ॥ दशं द्वादशं षोडशं चत्र शष्ठी,
जयो भिन्न रूपी कला पार दृष्टी, ॥ बदे जोग बादं मुनिंद्रं
बिचारा, जयो धारना कारना ध्यान धारा, ॥ निरती सुरती
प्रकृती परेशा, जयो मंडलाकार मध्ये प्रवेशा, ॥ सबं व्यापितं
थापितं बीज बाला; जयोही प्रणवं यथा मंत्र माला, ॥
महा मंगला रूप माहेश सिद्धी, जयो वैष्णवी ईंदिरा नेह
निद्धी, ॥ सदा ब्रह्म सावित्री सत्ता सुहानी, जयो भारती
सारती बाक बानी, ॥ रुषीराज आराधना ग्यान गूढा, जयो
गायका नायका हंस रूढा, ॥ बिपंचीरता पुस्तकं श्वेत वासा,
जयो बुद्धि दातार अंकं विकासा, ॥ सुरी आसुरी किन्नरी
पाय सेवे, जयो दृष्टिसें शारदा सिद्धि देवे, ॥ कुमारी कला
पूरना कामधेना, जयो चंद्रबिंबा रती रूप मेना, ॥ हसंती

लसंती गले हार मुक्ती, जयो कंज धारा दया सिंधु दुत्ती,
॥ कृपा कीजियें दीजियें सुप्रगन्या, ॥ जयो चिंत चिंतामनी
चारु कन्या, ॥ कलप्पं लता इच्छितं सोइ पाऊ, प्रवीनं कथा
सागरंकी बनाऊ, ॥ रसन्ना मनं बास कीजें तिहारो, जुकती
उकती सबेहीं सुधारो, ॥ पुरा प्रेमको पार कोऊ न पावे,
तिहारे प्रसादेन यथा बुद्धि गावे. ॥ ७ ॥

अर्थ ओंकार रूप, प्रेम रूप, कांति रूप, नाद रूप, बिंदु रूप, मातृका रूप,
अति चतूर, छंद तथा छंदना भेद रूप, वाणी रूप, ज्ञान रूप, वाणीना पण वि-
चारमां न आवे अेवां, गूढ ज्ञानवाळां, अपार विस्तारवाळां, वेदनी वाणी रूप,
अति मोहकरवावाळां, शोभाववावाळां, आनंदमय, यंत्रस्वरूपवाळां, मंत्रतंत्र
विगेरे साधनो जेणे उत्पन्न करेलांछे, गुणना संबंधी साकारभांसीछो, पण
वस्तुताये करीने निराकार चैतन्यरूपछो, हे? सरस्वति, ज्ञानमय तथा शुद्ध
छो, दश महा विद्यारूप, वार जेनां नामछे, अने सोळ उपचारथी पूजवा
योग्य तमेछो, चौसठ कळाने धारण करनार अथवा चौसठ योगणी
रूप ते पण तमेछो. जगत रूप, अने जेनी दृष्टी सर्व कळानी
हृद उलंघीने फेलाइ रहीछे, जेने वास्ते योगीयो योग संबंधी चर्चा करे-
छे, तेमज म्होटा मुनीओ शांत थई अनुभवथी जेनो विचार करेछे, एवां
हे? सरस्वती, तमे जय आपो. तेमज धारणा शक्ति, कारण रूप, ध्यान रूप,
अने सर्व जगतने धारण करनार तमेछो, चैतन्य रूप, जड रूप, प्रकृति
रूप, इश्वरथी पण पर एवां हे? सरस्वति, तमे जय आपो, मंडलाकारनी
अंदर प्रवेश करनार, जेथी सर्व जगत् व्याप्तछे तेमज जेणे जगतनी स्था-
पना करीछे अेवां, बीज रूप, बाळा रूप हे? सरस्वति, तमे जय आपो.
ओंकार रूप, मंत्र अने माळा रूप, तमेछो. महा मंगळ रूप, महेश्वरनी
सिद्धि रूप पार्वति ते तमेछो, प्रेमना भंडार रूप विष्णुनी शक्ति रूप ल-

ધમી તે તમેછો. તેમજ બ્રહ્માની સાથે શોભનાર સાવિત્રી તે પળ તમારી સત્તા-
 છે. વઢી ભારતી, સરસ્વતિ, સારને દેવાવાઢાં, વાક્યરૂપ તથા વાણીરૂપ
 પળ તમેછો. માર્કંડેય વિગેરે મ્હોટા ઋષીયો જેની આરાધના કરેછે, ગુપ્ત
 જ્ઞાનવાઢાં હે? સરસ્વતી, તમે જય આપો. ગાયન કરનાર, દેવાંગનાઓમાં
 મુખ્યરૂપ, હંસ ઉપર બેઠેલાં, મધુર સ્વરવાઢી વિળાને બજાવવામાં પ્રીતિ-
 વાઢાં, પુસ્તકને ધારણ કરનાર અને સફેત વસ્ત્રને પેહેરનારાંછો. હે? બુદ્ધિનાં
 ઢાતાર સરસ્વતી, તમે જય આપો. અંકોને પ્રકાશનાર, દેવાંગનાઓ,
 અસુરની સ્ત્રીયો અને કિન્નરની સ્ત્રીયો જેનાં ચરણ સેવેછે એવાં હે? શારદા,
 તમે રૂપા દૃષ્ટીથી ભક્તોને સિદ્ધિ દેવાવાઢાંછો, કુમારીરૂપ, કઢાને
 પરીપૂર્ણ કરવાવાઢાં, કામધેનુરૂપ છો. ચંદ્ર બિંવમાં કાંતિરૂપ, રતિ-
 રૂપ, અને કામદેવમાં પળ તમારી સત્તાછે, હસતાં મુખવાઢાં, અતિ શો-
 ભતાં, જેના કંઠમાં મોતિનો હાર ઢ્ઢઢકી રહ્યોછે, કમઢને ધરનારાં, દયાના
 સમુદ્ર રૂપ એવાં હે? શિવદૂતિ રૂપ સરસ્વતિ, રૂપાકરીને સારી બુદ્ધિ
 આપો. ચિત્તની ચિંતામણી સુંદર કન્યારૂપ હે? સરસ્વતિ, તમે વારંવાર
 જય આપો. માટે કલ્પલતારૂપ તમ પાસેથી ઇચ્છિત પામુંકે જેથી પ્રવી-
 ણ સાગરની કથા રતું અને મ્હારી જાંભમાં તથા મનમાં તમે વસીને ઘંથ
 સંબંધી સર્વ ભાષણની યુક્તી સુધારો. પૂર્વે કોઈ કવીઓ પ્રેમના પારને પામ્યા
 નથી પળ તમારી રૂપાથી જેવો જેની બુદ્ધિ તે પ્રમાણે પ્રેમને ગાયછે તેમ-
 જ હું પળ ગાવાને ઇચ્છુંછું. ॥ ૭ ॥

॥ અથ શંકરસ્તુતિ ॥ ઢોહા ॥

વામ ઉમા અમલા જટા ॥ ઉર કર ઉરુગ અનૂપ, ॥

શીશ શશી ચરચી ભસમ ॥ જય જય શંકર રૂપ. ॥ ૮ ॥

અર્થ ઢાવા અંગમાં જેણે પાર્વતિ ધારણ કર્યાછે, ગંગાયે યુક્ત નિર્મઢ
 જેની જટાછે, હૃદય તથા હાથમાં ઉત્તમ સર્પો ધારણ કર્યાછે, મસ્તકને

विशे चंद्र चळकेछे, अने शरीरमां भस्मनुं लेपन कर्युंछे, अेवा हे ? शंकर तमे जय आपो. ॥ ८ ॥

॥ सवैया ॥

अंब अरधंग भ्रष भंग शिर गंगधर; अंग सित भृंग अन
जंग बागें, ॥ मारके मार गर मार बर मार धर; पारक्रन
हार संसार आगें, ॥ कंद सुख वंद दुख वंद हर चंदजुत; बाहनं
नंदि शिषि बिंदु भागें, ॥ माल गल मुंड बिनकाल प्रतिपाल
जन; आल गजखाल सिर रंग रागें. ॥ ९ ॥

अर्थ. पार्वती जेणे अर्द्धांगमां धर्यांछे, भांग्यनुं भक्षण करनार, माथा
ऊपर गंगाने धारण करनार, जेनुं शरीर गौरछे, जेनी पासे भमराओना गुंजा-
रव सहित अनेक डाक डमरु विगेरे वाजित्रना नाद थईरह्याछे, कामदेव-
ने मारवावाळा, कंठमां झेर तथा श्रेष्ठ माळाने धारण करनार, भक्तोने, सं-
सारना पारने पमाडनार, सुखना धाम रूप, जन्म मरण विगेरे दुःखना
समुदायने हरनार, चंद्र शेखर जेनुं नामछे, जेनुं वाहन पोठीयोछे, कपा-
ळमां बिंदुनी जगोअे अग्नीनेत्र धारण कर्युंछे. कंठमां मुंडनीमाळा धारण
करीछे, काळ रहित, मृत्युनें जीतनार, भक्त जनने पाळनार, हाथीनुं आळुं
चांबडुं माथे ओढयुंछे अेवा अनेक राग रंगमां मगन हे? शंकर तमने
नमस्कार करुंछुं. ॥ ९ ॥

॥ गतागत अन्यार्थ यथा सोरठा, ॥

मसानबनहेवास ॥ रेभसमनतनअतिरची, ॥

मुदाअहिनगुनदास ॥ तिलकधूमशिरसुरसरी. ॥ १० ॥

अर्थ. मसाण तथा जंगलमां जेनो वासछे, शरीरे अति भस्म चर्चिछे,
हर्षथी सर्प धारण कर्याछे, अनेक गणो जेनुं दासपणुं करेछे, त्रिजुं अग्निने-

त्र अने गंगा ऐओने मस्तकमां धारण करनार, हे? शिवजी, तमने हुं नम-
स्कार करुंछुं.

* अवरोहे कृष्ण वर्णन बीजो अर्थ.

सदा निर्गुण छतां हृदयने विषे मणी माळा धारण करीछे, जेनां अनंत
चरित्रछे, घनश्याम वर्णछे, एवा शोभीता श्री श्यामसुंदर जे रसिक श्रीकृष्ण
ते सरस मधुवनमां क्रीडा करेछे, तेने हुं नमस्कार करुंछुं. ॥ १० ॥

॥ अथ श्री राधेकृष्णस्तुति ॥ दोहा ॥

बरन बरन बिकसित बिपिन ॥ सुमन सुमन प्रति भृंग, ॥
यमुनां तीर समीर शुभ ॥ हरि राधे दोउ संग. ॥ ११ ॥

अर्थ. वगीचामां जात जातना रंग वेरंगी पुष्पो खिली रह्यांछे, अने दरेक
फूलना गुच्छाओनी आसपास भमराओ गुंजारव करी रह्यांछे, धीमो धीमो
तथा थंडो अने सुगंधीवाळो ज्याहां वायु वायछे, एवा मनोहर यमुनाजीने
कीनारे श्रीकृष्ण राधाने संगे रमण करेछे. ॥ ११ ॥

॥ कवित्त ॥

कुंज कुंज पुंज पुंज मकरंद के सुरंज; ॥
उडत सुगुंज गुंज रंज रंज रहे भृंग, ॥
कुंद कुंद अटकत करत सदा गती गती; ॥
परिभूत उच्चरत सुनत जगे अनंग, ॥
गहरि गहरि यमुनाकी लहरि गजे सुरंग; ॥
सुमन सरोज आन आन छये रंग रंग, ॥
श्यामा श्याम हिंडोरहि गावत हिंडोरा बेठे; ॥
जटित जराव नंग भुखन सु अंग अंग. ॥ १२ ॥

* उपरनो सोरठो बिलोम वांचवाथी कृष्णनुं वर्णन निकळेछे.

અર્થ. કુંજે કુંજે જાત જાતના વૃક્ષોના ઇંડોમાં સ્વીલેલા ફૂલોના વચ્ચેના તંતુઓમાંથી ઉડતા રજકળોના સુગંધની સાથે સુશીથઈ ભમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યાં છે, તે સુખમાંથી વિશ્રાંતિ લેવાસારુ ડોલરના પ્રત્યેક પુષ્પની સાથે મિલાપ કરવા અટકી પાછા મૂલ જગોનાં સુખવાસ્તે તરેહ તરેહની ગતિ તથા ગુંજારવ કરતા દોડાદોડ કરે છે, તેઓનો મનોરંજક અવાજ અને કોયલના ટુકા સાંભળતાં જ કામો દિપ્પન થાય છે, વઢી ઉપરની શોભામાં વધારો કરવાસારુ ગંભીર અને મંદ મંદ ઘલઘલાટ કરતી યમુનાજીની લેહેરો ગાજે છે, તેમજ બે કીનારાઓમાં તથા પાણીના પ્રવાહની વચ્ચે કમલ, ડોલર, મોગરા વિગેરે જાત જાતના રંગ વેરંગી ફૂલો છવરાઈ રહ્યાં છે, આવા વચ્ચેમાં રાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણ બન્ને જળ પોતાના નાજુક શરીરના અવયવોમાં અમુલ્ય મણી માણેક તથા રત્ન જડિત ઘરેણાં પેહેરી હાંડોલા ઉપર બેસીને હાંડોર રાગનું ગાયન કરે છે ॥ એવાં રાધાં કૃષ્ણ જગતનું કલ્યાણ કરો. ॥ ૧૨ ॥

॥ અલંકાર આરોહાવરોહ ॥ શ્લોક ॥

॥ વિ^૧હં^૨ગો^૩વાહનં^૪યસ્ય^૫ત્રિકં^૬ચાયસ્ય^૭ભૂષણમ્ ॥

॥ તદ્વાર્યાસૌલં^૮પા^૯દેવીસા^{૧૦}દેવીવરદાસ્તુમે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. (વિ) ગરુડ, (હં) હંસ (ગો) પોઠીયો એ જેઓનાં વાહન છે, (ત્રિ) ત્રિશૂલ, (કં) કમંડલુ, (ચા) ધનુષ એ જેઓનાં આયુધ છે, એવા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને રુદ્ર તેઓની સ્ત્રીઓ (સા) સાવિત્રી (લ) લક્ષ્મી (પા) પાર્વતી એ ત્રણે દેવીઓ મને વરદાયક થાઓ. ॥ ૧૩ ॥

॥ અલંકાર * યથાસંખ્યા ॥ દોહા ॥

મુષક હંસ વ્રષરાજ સ્વર્ગ ॥ ઇનહીપેં અસવાર, ॥

ગનપતિ શારદ હર હરી ॥ ચારહુ મંગલ ચાર. ॥ ૧૪ ॥

૧ વસ્તુઓનો ચડતો ઉતરતો આગળ પાછળ અનુક્રમથી સરખો સંબંધ આવે તેનું નામ આરોહા વારોહ. * વસ્તુઓનો આગળ પાછળ સરખો અનુક્રમ આવે તેનું નામ યથા સંખ્યા.

અર્થ. ઉંદર, હંસ, પોઠીયો, ગરુડ એ ઉપર ક્રમે કરીને સ્વારી કરનાર, ગણપતિ, શારદા, મહાદેવ, અને વિષ્ણુ એ ચાર દેવ મંગલ રૂપ છે.
॥ ૧૪ ॥

॥ અલંકાર આરોહાવરોહ યથાસંખ્યા ॥ સર્વૈયા ॥
મૂષ મરાલ વ્રષં સ્વગ આસન; પીત તુચં સિત રક્ત પટંજન,
દાવસુ તંત્રિ પિનાક છુરી કર; બંસ ત્રિશૂલ સુપોથિ ગુનીમન,
બંદન ચંદન ભૂતિ મૃગંમદ; ક્રીટ જટા કબરી ઇભ કુંભન, ॥
ઈશજ શારદ ઈશ વ્રજેશજુ; આદિહુ મંગલ ચાર કિયે ઇન. ૧૫

અર્થ. ઉંદર, હંસ, પોઠીયો, ને ગરુડ એઓ ઉપર બેસનાર, ગણપતિ, શારદા, મહાદેવ, અને શ્રીકૃષ્ણ. પિતાંબર, હાથીનું ચામડું, સફેત, અને રાતું એવાં વસ્ત્રને પેહેરનાર શ્રીકૃષ્ણ, મહાદેવ, સરસ્વતિ અને ગણપતિ. ફરશી, વિના, પિનાક ધનુષ અને ફૂલની છડી એઓને ધારણ કરનાર ગણપતિ, શારદા, શંકર અને શ્રીકૃષ્ણ. તેમજ વાંસળી ત્રિશૂલ, પુસ્તક અને મળીમાળા એઓને ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ, શિવજી, શારદા, અને ગણપતિ. સિંદુર, ચંદન, ભસ્મ અને કસ્તુરી એઓનું લેપન કરનાર ગણપતિ, સરસ્વતિ મહાદેવ અને શ્રીકૃષ્ણ. કીરીટ મુગટ, જટા, વેળી અને હાથીનું માથું એઓને માથે ધરનાર, શ્રીકૃષ્ણ, શંકર, શારદા અને ગણપતિ. એઓનું યંથ કર્તા એ મંગલા ચળના આરંભમાં પ્રીતિથી ધ્યાન કરેલું છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

સંવત અષ્ટાદશ પરજંતં ॥ ત્રીસ આઠ સાલા વરતંતં ॥
સાવન સુદિ પંચમિ કુજવારં ॥ કિયો ગ્રંથકો મંગલચારં. ૧૬

અર્થ. સંવત ૧૮૩૮ના શ્રાવણ શુદિ ૫ ને મંગલવારને દિવસે મંગલા ચરણ પુર્વક આ ગ્રંથનો પ્રારંભ કર્યો છે. ॥ ૧૭ ॥

॥ दोहा ॥

राम ऋष्ण गुरु पद हृदे ॥ धरि करि कह्यो सुग्रंथ, ॥

पायो जिन परसादतें ॥ सुगम शारदा पंथ. ॥ १७ ॥

अर्थ. रामऋष्ण नामना विद्या गुरुनां चरणारविंद म्हारा पवित्र हृदय कमळमां धारण करी आ ग्रंथ संपूर्ण कहुंछुं जे गुरुनी मेहेरबानी वडे से-हेलाइथी वाणी रूप शारदाना पंथने पाम्योछुं. ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

श्री गुरुनाथ प्रसादे ॥ किय चत्र देव मंगला चरनं, ॥

प्रेम प्रकाशन ग्रंथे ॥ प्रथम प्रवीन सागरो लहरं. ॥ १८ ॥

अर्थ. श्री सद्गुरु प्रतापेकरी उपर कह्या प्रमाणे गणपति विगेरे चारे देवनुं मंगळा चरण कर्युं प्रेम प्रकाश करनार प्रवीण सागर ग्रंथनी आ प्रथम लहरी संपूर्ण थई १९ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे चतुर्देव मंगलाचरणं नाम प्रथमा लहरी संपूर्णा. ॥ १ ॥ श्री छ श्री छ

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने, नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-णी, राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां, प्रथम स्तरंगः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ अथ ब्रह्मास्तुति ॥

जिहि किनी सब सृष्टिकों ॥ प्रेम नेम परमानं, ॥

तिहि बेधा बरनन करौं ॥ ग्रंथ पंथ गति जान. ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ दोहा. ॥

किंचित् ब्रह्मा स्तुति करी ॥ पद मय नवरस प्रेम ॥ तेह सहित बाबत तव्यो ॥ तरंग बीजो तेम. ॥ १ ॥

અર્થ. પ્રેમના નિયમ પ્રમાણે અનેક પરમાણુ વડે આ સર્વ પ્રકારની સૃષ્ટી રચનાર જે બ્રહ્મા તેને ગ્રંથના પંથમાં સુબુદ્ધિ દેનાર તથા ગતિ રૂપ જાણી તેમનું વર્ણન કરુંછું. ॥ ૧ ॥

॥ અથ જાતિસ્વભાવ ॥ સોરઠા ॥

ચતુર બેદકો જાન ॥ મેં બરન્યો યહ ચતુરમુખ, ॥

ધરત ચતુરમુખ ધ્યાન ॥ સોય ચતુરમુખ હોયહેં. ॥ ૨ ॥

અર્થ. ચારે વેદને જાણનાર, જે મેં ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા કહ્યા તેનું જે ધ્યાન તથા સ્મરણ કરેછે તે પળ ચાર વેદ મ્હોડેથી ભળી જાય એવો બુદ્ધિવાન અને ચતુર થાયછે. ॥ ૨ ॥

॥ છપ્પય ॥

ચતુર બેદ ઉચ્ચરન; ચતુર સિર મુકટ બિરાજે, ॥

ચતુર ચતુર જિન નૈન; ચતુર સ્વગ બાહન છાજે, ॥

ચતુર બરનકે જનક; ચતુર જુગ જોરિ બનાવન, ॥

ચતુર કોન દિસિ ચતુર; ચતુર જુગજુગહિ પં ભગન, ॥

કર બરહ દેન પંકજ તનુજ; અરુન રંગ અંબુજ લિયેં, ॥

કવિ મૂકમતી બિદુષહિ કરન; બરન રચન બુધિ દીજિયેં. ૩

અર્થ. રગ્, યજુ, સામ અને અથર્વણ એ ચાર વેદને ઉત્પન્ન કરી મુખથી ઉચ્ચાર કરનાર, અને જેનાં મસ્તક ઉપર ચઢકતા ચાર મુગટ શોભી રહ્યા છે આઠ નેત્રછે, અને પક્ષીઓમાં દૂધ પાણીને જૂદાં પાડવાની ક્રિયામાં ચતુર હંસ જેનું વાહનછે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કરનાર, સત્ય, વ્રેતા, દ્વાપર, અને કલ્કી એ ચાર યુગ તથા સ્ત્રી પુરુષનાં જોડલાં બનાવનાર, તેમજ યુગયુગ પ્રત્યે ઉત્તર દક્ષિણ વિગેરે ચાર દિશા અને ઇશાન અગ્ન્યાદિ ચાર કોણ આકાશ, ને તારાગણ, વિગેરેને ઉત્પન્ન

करनार वरदानने आपनार, कमळ जेनी जन्म भूमीछे, अने राता रंगनुं कमळ हाथमां धर्युछे, जन्म भूमीना कारणथी राता वर्णवाळा, अने जेनी कल्पना शक्तिमां एक पण नवीन शब्दनी रचना फुरती नथी एवा मुंगी बुद्धिवाळाने पंडित करनार, अने निर्दोष करनार हे? ब्रह्मा, म्हारा ऊपर कृपा करीने वर्ण विचारथी कविता रचवानी बुद्धि आपो. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

ब्रह्मा विष्णु महेशसो ॥ रसमय रसिक नवीन, ॥
तबहि बिरंची सृष्टिकों ॥ सो नव रसमय कीन. ॥ ४ ॥

अर्थ. ब्रह्मा, विष्णु अने महेश्वर ए त्रण देवताओ रस मय अने शृंगार विगेरे नवे रसमां रसिकछे जेथी ब्रह्माए आ नवी सृष्टीने पण नव रसमय करीछे. ॥ ४ ॥

॥ दोहा. ॥

हे शृंगार अरु हास्य रस ॥ करुना रुद्र अरु बीर ॥
भय बिभत्स अभ्दुत भये ॥ शांतसु सुभग शरीर ॥

अर्थ. पेहलो शृंगार, बीजो हास्य, बीजो करुण, चौथो रौद्र, पांचमो बीर, छठो भयानक, सातमो बिभत्स, आठमो अभ्दुत, अने नवमो शांत ए प्रमाणे अनेक ग्रंथोमां नवरस कहेलाछे.

॥ छप्पै ॥

के शृंगारमय लीन; केइ कृत हास्य कुतूहल, ॥
के करुना मय जान; केइ रस रुद्र मयी बल, ॥
केइ बीर मय धीर; केइ नर धरत भयानक, ॥
के बिभत्स मय चित्त; केइ अभ्दुतमय कौतुक, ॥
ज्ञानी सुसंत जन शांत मय; इक इक रस सबकौं लगन, ॥
सुर असुर नाग नरलोक जिय; सबजग नवरसमय मगन. ५

अर्थ. केटलाएक लोको शृंगार रसमां लीन थइ रह्याछे, कोइ हास्य-
मां आश्चर्य पामी रह्याछे, कोइ करुणरसमय दयामां तृप्तछे, कोइ रौद्र
रसना जुस्सा वाळाछे, रण भूमीमां धैर्यवाळा धीर केटलाएक युद्धाओ बी-
र रसथी भरपूरछे, कोइ भयानक रसने धारी रह्याछे, अने कोइनां चित्त
विभत्स रसमां गर्कछे, कोइ अभ्दुत रसना कौतुकथी परीपूर्णछे, ज्ञानी अ-
ने शांतिवाळा सज्जन लोको तो शांतरसमां आनंद पामीने ते मय थइ
रह्याछे एवी रीते दुनीयाना सर्व लोकोने एकेका रसमां प्रीति होवाने ली-
धे एम जणायछे जे सुर, असुर, नाग अने मनुष्य विगेरे सर्व सृष्टी नव
रसमय अने रसमा मगनछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ रसभेद छंद ॥ भ्रमरावली ॥

बरने गुन देव प्रभा सुरसं मिलनं ॥ तुम जानहुंगे रसरीत
सबैं कलनं ॥ प्रथमं रस श्याम सिंगार उभे बरनें ॥ रति
कारन देव कनाइ कहें भरनें ॥ रस हास्य प्रकाश सुश्वेत
गिनें त्रिगुने ॥ उनकारन हासिय वामन देव सुने ॥ करुना
रस रंग कपोत समान कह्यो ॥ जल देवसु ताहिय कारन
सोक लह्यो ॥ अरुनंरस रौद्र प्रभा कवितासु कहे ॥ उन कारन
क्रोध सदाशिवजू सु रहे ॥ रस बीरसु चार प्रकारन हेम
दुती ॥ कहिये सुर इंद्र सुकारन चाह वृती ॥ असितं रुचिहेजु
भयानक येह रसें ॥ भय कारन कालसु ताहिकु देवलसे ॥
छबि बीभछ नील कहे रससो चतुरैं ॥ तिहि कारन नंदितहे
महा काल सुरैं ॥ अदभूत कह्यो रस पीत प्रभा तनहे ॥
बिसमे कहि कारन काम सुरं इनहै ॥ रस शांत सुचंद्र कला
बरनं करियं ॥ मन मोद सुकारन देव कहे हरियं ॥ रससों

रसकी उत्पत्ति कही कविहीं॥गुन ताय बनाय जनायदियो
 सबहीं ॥ बरनंत सिंगारहुतें रस हास्य बने ॥ करुनाहितें
 रुद्र उदे सुकबी सुगिने ॥ अदभूतसें बीरसु बीरहिमें उपजे
 ॥ रस शांत भयानक बीभछ मध्य भजें॥ कहियेजु प्रमान
 वृती चत्रके गुनये ॥ रस तीनहु तीन मिले अभिधान भये
 ॥ करुना अरु हास्य सिंगार मिलें जितहीं॥ वृत्ति कौसिकि
 नाम बतावतहे तितहीं ॥ रस बीरसु अद्भुत हास्य जुरे जबतें
 ॥ उन भारति वृत्ति सुनाम भयो तबतें ॥ भय बीभछ रुद्र
 इते रस आन जुरें ॥ यह वृत्तिसु आरभटी प्रगटी उचरे ॥
 अदभूतसु बीरहि रुद्र जबें समता॥ यह सात्विकि वृत्ति भई
 सुकहें कविता ॥ रसमें रस मिश्रित दो अरु तीन कहें ॥
 अनुमानत दूषन पंच प्रमान यहें॥ मधि बीभछ बीर सिंगार
 सुकाव्य कयो ॥ करुना मिलि रौद्र तबैं प्रतनीक भयो ॥
 मिलि दंपति दोय जिते लपटे कपटें ॥ कहे नीरस ताय स-
 यान भरे निपटें ॥ बरने कछु भोगमें सोगहुंकी उकती ॥
 कविताइके भावमे बीरस ए जुकती॥अनुकूल इके प्रतिकूल
 इके जबहीं ॥ बिदुषं सुरसं दुसंधान कहे तबहीं ॥ बिन
 चाहत सो कविता बरने रसकों ॥ पटुदूषन पात्रक दुष्ट कहे
 तिसकों॥ कहिये निजमें रसके रसजो अरिहैं॥ सुकबी यह
 काव्य प्रमान नहीं करिहैं ॥ रिपु भावसो बीभछ ओर
 सिंगार सदा॥भनिबीर भयानक दोउ मिले दुखदा॥करुना
 अरु हास्यमें बैर सदाइ रहे ॥ मति सागर नागर सोय क

બેં નકહે॥રસ રંગસુ કારન દેવ વૃતી બરની॥રસસોં રસદોષ
અરૂ અરિતાઈ ભની. ॥ ૬ ॥

અર્થ. હવે હું નવેરસના વર્ણ (રંગ) મૂલકારણ, દેવતા અને પરીણામ
ફલ (રસનું પરસ્પર મલવાથી જે બને તે) તેઓનું ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે વ-
ર્ણન કરુંછું, જેથી રસિક વિદ્વાનોને આનંદ અને જિજ્ઞાસુને રસ શાસ્ત્રની
રીતિ તથા લક્ષણના જ્ઞાનનું ફલ થશે. પ્રથમ શૃંગાર રસછે તેનો રંગ શ્યામ,
તેનું મૂલ કારણ રતિ અને દેવતા શ્રીકૃષ્ણ તે સંયોગી અને વિયોગી એવા
ભેદથી બે પ્રકારનોછે. બીજો હાસ્યરસ તેનો વર્ણ શ્વેત, મૂલ કારણ હસવું
દેવતા વામન, તે પળ ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો.
ત્રીજો કરુણરસ તેનો વર્ણ કપોતના (હોલાના) જેવો, મૂલ કારણ શોક અને
દેવતા વરુણ તે પળ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો. ચોથો રૌદ્ર તે-
નો વર્ણ લાલ, મૂલ કારણ ક્રોધ, દેવતા રુદ્ર. પાંચમો વીર રસ તેનો વર્ણ
સુવર્ણના જેવો મૂલ કારણ ઉત્સાહ, દેવતા ઇન્દ્ર અને દાનવીર, દયાવીર, યુદ્ધવીર
અને ધર્મવીર એવા ભેદથી ચાર પ્રકારનોછે. છઠ્ઠો ભયાનક રસ તેનો વર્ણ શ્યા-
મ, મૂલ કારણ ભય, દેવતા યમ તે પળ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે
પ્રકારનો. સાતમો વિભત્સ તેનો વર્ણ નીલ, મૂલ કારણ જુગુપ્સા, દેવતા મ
હાકાલ તે પળ સ્વનિષ્ઠ પરનિષ્ઠ એવા ભેદથી બે પ્રકારનો. આઠમો અમ્બુત
રસ તેનો વર્ણ પીત મૂલકારણ વિસ્મય દેવતા બ્રહ્મા તે પળ ઉપર પ્રમાણે
બે પ્રકારનો. નવમો શાંતરસ તેનો વર્ણ ચંદ્ર કાંતિ જેવો તેનું મૂલ કારણ
નિર્વેદ, (વૈરાગ્ય) દેવતા પરબ્રહ્મ. રસ શાસ્ત્રને જાણનાર શ્રેષ્ઠ કવીઓએ
રસથી રસની ઉત્પત્તિ કહીછે, તેઓના ગુણ પ્રગટ કરી સર્વ જણાવી દી-
ધાછે. રસનું વર્ણન કરવા વાળા એમ કહેછે કે શૃંગાર રસથી હાસ્યરસ
ઉપજેછે, અને કરુણ રસમાંથી રૌદ્ર રસનો ઉદય થાયછે એમ સારા સારા
કવીઓ માનેછે, તેમજ અમ્બુત રસમાંથી વીરરસ શૂર પુરુષોમાં ઉપજેછે, અને

બિભત્સ રસમાંથી શાંત અને ભયાનક રસ ઉપજેછે. હવે ચાર પ્રકારની વૃત્તિઓનું પ્રમાણ કહીએછીએ ત્રણ ત્રણ રસ પરસ્પર મલવાથી વૃત્તિનું એકે-કું નામ થાયછે. જે ઠેકાણે કરુણ, હાસ્ય, અને શૃંગાર એ ત્રણ રસ મળેછે ત્યાંહાં કૌશિકી વૃત્તિ થઈ એમ બતાવેછે. જ્યારે વીર, અમ્બુત અને હાસ્ય એ ત્રણ રસ મળે ત્યારે તે ભારતી વૃત્તિ થઈ એમ કહેછે. અને જ્યારે ભય, બિભત્સ, રૌદ્ર, એ ત્રણ રસ ભેળા થાય ત્યારે આરભટિ વૃત્તિ પ્રગટ થઈ એમ કહે-છે. અમ્બુત, વીર અને રૌદ્ર એ ત્રણે રસો જ્યારે બરીબર મળી આવેછે ત્યારે એ સાત્ત્વિકી વૃત્તિ થઈ એમ સારા કવિઓ કહેછે. એક રસમાં બે અથવા ત્રણ રસ મિશ્રિત થવાથી દોષ થાયછે તે દોષ પ્રમાણથી પ્રત્યનીક, નીરસ વીરસ, દુઃસંધાન, અને પાત્ર દુષ્ટ એવીરીતે પાંચ પ્રકારનાછે એમ મ્હોટા કવિ-ઓ માનેછે, બિભત્સ રસમાં વીર અને શૃંગાર રસનું વર્ણન કરી કાવ્ય રચે તેમજ કરુણ રસની વચ્ચે રૌદ્ર રસનું વર્ણન કરે ત્યારે પ્રત્યનીક નામનો દો-ષ થાયછે, જે સ્થલને વિષે નાયક અથવા નાયકા એક વીજાના હૃદયમાં કપટ રાખીને આલિંગન કરેછે એવી રચનામાં નીરસ દોષ થયો એમ ડાહ્યા પુરુષો કહેછે. ભોગ સંબંધી સુખમાં શોકનું વર્ણન કરે ત્યારે તે કવિતાના ભાવમાં વીરસ દોષ થયો એમ યુક્તિછે જે રચનામાં એક સ્થલે અનુકૂલ (ગમતું) અને પ્રતિકૂલ (એથી ઉલટું) બેય ભેળા મળેછે ત્યારે દુઃસંધાન દો-ષ થયો એમ વિદ્વાન જનો કહેછે, જ્યાંહાં રસની ઇચ્છા નથી ત્યાંહાં રસિક કવિતાનું વર્ણન કરે તો પાત્ર દુષ્ટ દોષ થયો એમ કવિતાઓના દોષ જાણના-ર ચતુર પુરુષો કહેછે. હવે રસોમાં પરસ્પર જે શત્રુછે તે કહિયેછીયે, એવી શત્રુ દોષ વાળી કવિતાને સારા કવિઓ પ્રમાણ કરતા નથી, બિભત્સ રસ અને શૃંગારને માંહો માંહે હમેશાં શત્રુ ભાવછે, તેમજ વીર અને ભયાનક એ બંનેને શત્રુ ભાવછે માટે એકઠા મલવાથી દુઃસ્વ ઉત્પન્ન કરેછે, કરુણ અને હાસ્યની વચમાં હમેશાં શત્રુપણું રહેછે તેથી તે પણ પરસ્પર શત્રુજા છે. બુદ્ધિના સમુદ્ર રૂપ ચતુર કઘીઓ આવા દોષવાળી કવિતાને ક્યારે પણ ર-

चतानथी, एवी रीते रसोना रंग, मूळ कारण, देवता अने रसोमांथी बनेली वृत्तिओनुं अनुक्रमे वर्णन कर्युं तेमज रसना दोष अने रसोमां परस्पर शत्रु-पणुं ते पण कह्युं. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

नव रसमें सिंगार बर ॥ सो हैं उभय प्रकार ॥

इक संयोग वियोग पुनि ॥ द्वै सिंगार निरधार ॥ ८ ॥

अर्थ. नवेरसोमां शृंगार रस श्रेष्ठ अने सर्वोत्तमछे अने ते वे प्रकारनोछे एक संयोगशृंगार ने बीजो विप्रयोग शृंगार एवो विद्वानोनी निर्णयछे. ॥८॥

नहि संयोग सिंगारमें ॥ प्रेमहुको कछु नेम ॥

दंपति हिये बियोगमें ॥ रहे अखंडित प्रेम ॥ ९ ॥

अर्थ. संयोग शृंगारमां कांड पण प्रेमनो नियम नथी जेथी वे हृदछे तेमज विप्रयोग शृंगारमां स्त्री पुरुषनी जुदाइने लीधे परस्पर एकबीजाना हृदयमां अखंड प्रेम व्यापी रहेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ प्रेमनिरूपनभेद उल्लेखालंकार ॥ कवित्त ॥

सुधर संयोगी जन चातुकी पियूष धार ॥ बिरहि बिबेकी रंभा घनसार मानीहे ॥ मुकता सिकत जोगी मनमें छिपाय राख्यो ॥ बिना भेद चाहें अहि कालकूट बानीहैं ॥ सागर या प्रेमस्वांत उरमे अजानहूँके ॥ पंकजके कोस मध्य परयो बुंद पानीहैं ॥ देखो यह बारहूँको जेसो गेह तेसी देह ॥ जेसी देह तेसो गुन प्रगट निसानीहैं. ॥ १० ॥

अर्थ. जेम बपैयो स्वाति रूप अमृतनी धाराने राखी रहेछे तेमज सु-

घड एवा संयोगी लोको प्रेम रूप अमृतने राखी रह्याछे, स्वाति बुंद प-
ड्याथी थएला कपुरने जेम केळ राखी रहीछे तेम विरही एवा विवेकी ज-
नी प्रेमने राखी रह्याछे, स्वाति बुंदमांथी थएला मोतिने जेम छीप छुपावी
राखेछे तेमज योगी लोको अमूल्य मुक्ताफळरूप प्रेमने मनमां छुपावी
रह्याछे, जेम सर्पना मुखमां पडेलुं स्वातिनुं बिंदु झेर थई रहेछे,
तेमज प्रेमना भेदने न जाणनार दंभी लोकोना हृदयमां रहेलो प्रेम तेवो-
ज थई रहेछे, सागर कहेछे के जेम कमळनी कळीमां पडेलुं स्वातिनुं
बींदु पाणीज रहेछे तेमज अजाण माणसना हृदयमां उपजेलो प्रेम
तेवोज थई रहेछे माटे जुवो के आ स्वातिना वर्षादना पाणीने जेवुं घर
मळेछे तेवुंज तेनुं स्थूळ बंधायछे अने जेवो देह बंधायछे तेवाज गुण
प्रगटेछे आ प्रत्यक्ष दाखलोछे. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम तत्व सत्ता सकल ॥ फेल रही संसार, ॥

प्रेम सधे सोई लहे ॥ परम जोतिको पार. ॥ ११ ॥

अर्थ. प्रेमना तत्वनी सत्ता सघळा संसारमां फेलाइ रहेलीछे जे पुरुष
प्रेमनुं साधन करे तेज परब्रह्मना पारने पामे. ॥ ११ ॥

॥ सवैया ॥

जोग सध्यो अष्टांग कहाहे कहा, भयो बेद पुरानहि बांचे॥
तीरथ व्रत कियोतो कहाहे कहा, गुन गान निरंतर नाचे॥
देवन सेव करीतो कहा अरु, मंत्र अराध्यो कहा मन काचे
सागर नागर ताइ वृथा सब, प्रेम प्रतीत परी वह साचे॥ १२

अर्थ. अष्टांग योग साध्यो तोपण शुं? तेमज वेद पुराण वांचवाथी
पण शुं? तीर्थ तथा व्रत करवाथी पण शुंछे? गुण गाई हमेशां नाचवाथी

पण शुं थयुं? देवताओनी पुजा करवाथी शुंथयुं? मन काचुंछे अने मंत्र आ-
राधे तेथी पण शुं? सागर कहेछे के ए सघळी चतुराई एक प्रेम विना
निष्फळछे ते माटे जेओने प्रेमनी प्रतिती थईछे तेज आ दुनीयामां सा-
चाछे. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रथम महा कवि जो भये ॥ रचे प्रेम रस ग्रंथ ॥
परि प्रकाश काहुन कह्यो ॥ प्रेम नेमको पंथ. ॥ १३ ॥

अर्थ. पेहेलां जे महा कवीओ थई गया तेओए प्रेम मय रसना अ-
नेक ग्रंथो रच्या परंतु कोइए प्रेमना नियमना रस्ताने खुल्लो कर्यो नहीं. १३

॥ अथ तस्यप्रयोजनं तोटकछंदे यथा ॥

शिव शेष गनंपति बानि गही ॥ अगमं उकती निगमं सुकही ॥
सनकादिक अंगिरसं सविता ॥ शुक नारदंसे उशना कविता ॥
भृगुबालमिश्रं गी बसिष्ठ कवी ॥ रुषिराज रची बहु बानि
नवी ॥ इनहीं बिध शंकर दत्त भये ॥ पुनि गोरख ग्रंथ रचे
सुनये ॥ कुल बल्लभ कीन अनेक कथा ॥ किय काव्य
सुरामहिनंद यथा ॥ अमरादिक के सुर भाष कहि ॥ पुनी
केउ कवी ब्रज भाष ग्रही ॥ तुलसी अरु सूर कबीर कये ॥
कवि केशव आदि अनेक भये ॥ उन पूरन प्रेमसु ग्रंथ किये ॥
परिप्रच्छन भेद छिपाइ दिये ॥ परकास महंत कहंत नही ॥
सब जान गये मनहींके महीं ॥ घट पूरन प्रेम हले न डुले ॥
हम तुच्छ भरे उभटंत छले ॥ उन कारन बुद्धि यथा कहियें ॥
सुरता कछु चूक परी सहियें. ॥ १४ ॥

शिवजी, शेष, गणपति, एओए वाणीतुं ग्रहण करी वेदना भेदवाळी अने गम न पडे एवी उक्तिथी घणा ग्रंथो रच्या. तेमज सनकादिक अंगिरा, सूर्य, शुकदेव, नारद, शुक्राचार्य, भृगु, वाल्मिक, शृंगी, वसिष्ठ, विगेरे म्होटा कवीओ तथा ऋषीओए विविध विषय वाळी कविताथी घणाक ग्रंथो रच्या. एज प्रमाणे गुरुदत्तात्री अने शंकराचार्य ते पळी गोरख एओए पण नवा ग्रंथो रच्या, तेमज बल्लभ कुळना गुंसाइओये अनेक प्रकारनी कथाओ रची, रामानंद स्वामीए पण यथा बुद्धि कविता रची, केटलाएक कवीओए देवतानी वाणी एटले संस्कृत भाषा कही ते पळीना केटलाएक कविओए ब्रजभाषा ग्रहण करी. तुलसीदास, सुंदरदास, कबीरजी, केशव विगेरे घणाक कवीओ थड गया तेओए परी पूर्ण प्रेमथी सारा ग्रंथो रच्या; एओए ग्रंथो तो रच्या परंतु गुप्त भेद छुपावी दीधो कारणके म्होटा पुरुषो प्रकाश करता नथी सर्व मनमांने मनमांज समजी रहेछे. पाणीथी पूरण भरेलो घडो हलतो नथी तेम छलकतो पण नथी, तेमज तेओ प्रेमथी पूर्ण हता माटे छलक्या नहीं, ने हुंतो अपूर्ण घडानी पेटे छली गयोछुं. ए कारणथी जेवी म्हारी बुद्धिछे तेवुं कहुंछुं जेथी वांचनाराओए म्हारी पडेली चुकने क्षमा करवी. ॥ १४ ॥

॥ दोहा. ॥

घट बढ पद गुरु लघु बरन ॥ उकति जुकतिको भेद, ॥
मित सोधि सुध कीजियें ॥ कवि मत करहु निषेद. ॥१५॥

अर्थ. आ ग्रंथमां घटतां वधतां पद, गुरु लघु अक्षरो अने उक्ती अने युक्तीना भेदोने हे? मित्र कवीओ, शोधने शुद्ध करजो पण निषेध करशो नहीं. ॥ १५ ॥

प्रेम पंथ अति अगमहें ॥ निगम सराहत जाहि, ॥
सुरत निरतसें सोधवो ॥ सुगम न जानो ताहि. ॥ १६ ॥

अर्थ. प्रेमनो मारग अति अगम्य एटले गम न पडे तेवोछे, अने जे-
नुं वेद पण वखाण करेछे, तेने प्रीतिथी सारी दृष्टी वडे गीतवो; कारण के
ते सुगमछे एम जाणवुं नहीं. ॥ १६ ॥

॥ अथ भेदकातिशयोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

अंबरतें अति ऊंचि वहे अरु; ऊंडि रसातलहूतें अथारी,
तूहिनके गिरतें अति सीतल; पावकतें अति जारन हारी, ॥
मारहुतें कटु मीठि सुधाहुतें; झीनि अनुतें सुमेरतें भारी, ॥
जानत जान अजान न मानत; सागर बात सनेहकि न्यारी.
॥ १७ ॥

अर्थ. प्रेमनी बात आकाशथी उंचीछे, अने रसातलथी उंडीछे, वरफ-
ना पहाडथी अती थंडि, अग्निथी अति बाळनारी, झेरथी कडवी, अमृतथी
पण मीठी, अणुथी झीणी, अने मेरु पर्वतथी म्होटी अने भारेछे, तेने जाण-
नाराज जाणेछे अने अजाणने मालम नथी माटे सागर कहेछे के स्नेहनी
बात जूदीजछे. १७ ॥

॥ दोहा ॥

नासत भासतहें जगत, सोधो सकल बिबेक ॥

प्रेम प्रकासत तासु मन, आसत प्रगट अनेक. ॥ १८ ॥

अर्थ. सर्व प्रकारना विवेकथी विचार करी जोशो तो आ जगत नाश
वाळुंछे एम भांसेछे पण जेना मनमां प्रेमनो प्रकाश थायछे तेने सत्यतानी
अनेक प्रकारे आस्था ऊपजी आवेछे. ॥ १८ ॥

॥ अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

बेद कितेब अरुझ रहे सब, ओर वृती बरतंत सनेही ॥

१ भेद पाडीने जे घणुं देखाडवुं ते भेदकाति शयोक्त्यलंकार.

देह दशा परकों परखे वह, बेपरवाहि फिरंत विदेही ॥
 पार लहेतो लहे परिव्रह्मको, शेष महेश न पावत जेही ॥
 सागर नासत भासतहे जग, प्रेम प्रकासत आसत येही. ॥
 ॥ १९ ॥

अर्थ. आखुं जगत वेद अने किताबमां गुंचाइ रखुंछे पण जे प्रेमीछे ते बीजीज रीते वर्त्तेछे, तेनी देहनी दशाने तो बीजो कोण परिक्षा करी शके? केमके ते प्रेममां विदेही थईने बेपरवाई फरेछे. जे परब्रह्मना पारने शेषनाग तथा शंकर विगेरे पण लेइ नथी शक्या; ते परब्रह्मना पारने लेवो होय तो आ प्रेमी लेइ शके, सागर कहेछे के जगत नाशवंत भासेछे पण तेमां जे प्रेमनों प्रकाशछे तेज साची आस्था छे. ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

याहीकी जाने जुगति, बिबिध भेद बिस्तार॥

रसिक राधिका कृष्णको, बरनों कछुक बिहार. ॥२०॥

अर्थ. आ प्रेमनी गतिना जूदा जूदा भेदोने विस्तारथी जाणनार रसिक जे राधाकृष्ण तेनो जरा बिहार वर्णवुंछुं. ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

ग्रंथा गम गति गहियं ॥ ब्रह्मा स्तुती भेद रस भाषं ॥

परथम प्रेम प्रसंगे ॥ द्वितीय प्रवीनसागरो लहरं. ॥२१॥

अर्थ. ग्रंथनी गति अगम्य जाणीने ब्रह्माजीनी स्तुति तथा नवे रसोना भेद कह्या. प्रेमना प्रथम प्रसंगथी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ बीजी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे ब्रह्मा स्तुति नवरस प्रेम निरूपनं नाम द्वितीया लहरि समाप्ता. ॥ २ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजी राज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्वितीय स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ राधाकृष्ण युगल स्वरूप बरनन यथा ॥ दोहा ॥

ब्रजमें राधाकृष्णजू, रच्यो सुरस सिंगार ॥

सोबरनन अब करतहौं, जाहि जपत संसार. ॥ १ ॥

अथ टीका कारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगी ॥

करी राधिका केशवे प्रेम क्रीडा, शिखे सांभले तेहनो जाय पीडा ॥

धरी नम्रता भाव छंद भुजगे, कह्यो तेहनो भेद त्रिजे तरंगे ॥ १ ॥

अर्थ. राधाजी अने श्रीकृष्णे क्रीडानी वखतमां वृजमां सारा रसवाळो
शृंगार रच्यो तेज शृंगारने आखुं जगत जपेछे तेनुं वर्णन करुंछुं. ॥ १ ॥

रमन राधिका कृष्णको, प्रेम सहित संयोग ॥

सो उरमें रहियें सदा, जाहि जपत तिहु लोग. ॥ २ ॥

अर्थ. जेने त्रिलोकी जपेछे एवुं राधाकृष्णनुं रमण अने प्रेम सहित
संयोग अमारा हृदय कमळमां हमेशां रहो. ॥ २ ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ कवित्त ॥

दोउ नेनां नेन रूप देखत अघात नाहीं; ॥

दोउ मन मेल मानौं एक मन कीनेहैं, ॥

आसन सुखासनपें आनंद उमंग रागें; ॥

जैसें रतीनाथ रती प्रेम मद पीनेहैं, ॥

आनन दुहूकी शोभा बरनी नजाय मानौं; ॥

जाकी छबी देखें शशी भान छबि हानेहैं, ॥

नंद नंद सागर सुनागर प्रवीन राधे; ॥

वृंदावन कुंजमें सिंगार रस भीनेहैं. ॥ ३ ॥

अर्थ. वने जण एक बीजाना नेत्रथी रूप जोतां तृप्त थतां नथी तेमज वने जणे परस्पर मन मेळवीने एक मन कर्युंछे, जेम प्रेम रूपी मदीरानुं पान करीने रति तथा काम देव शोभे तेम आसन अने सुख कारक पलंग उपर आनंद अने उमंगथी विराजेलां राधा अने श्रीकृष्ण शोभेछे, वेयना मुखार्विंदनी शोभा वर्णवी जाति नथी, जेनी कांति जोयाथी चंद्र तथा सूर्यनी कांति मंद भासेछे, सागर कहेछे के चतुर एवा नंदना पुत्र श्रीकृष्ण अने सर्व कळामां प्रवीण राधाजी ए वने जण वृंदावनना लता मंडपमां शृंगार रसथी भीजाएलां क्रीडा करेछे. ॥ ३ ॥

॥ अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥ सर्वैया ॥

मोर किरीट लसें बर राधेकें; राधेकें शीश प्रसून मनीको ॥
बातजको मद स्यामकेभालमें; स्यामनी भाल जरावको टीको
कानन कुंडल कान्ह बिराजत; कान्ह प्रिया तरुना अतिनीको
अंकमे सोहे मयंक मुखी मनुं; बारदमें शशि सारदहीको. ४

अर्थ. मोर मुगट राधावर जे श्रीकृष्ण तेने शोभेछे, अने राधाजीना मस्तकमां मणी जडित्र शिर फूल शोभेछे, श्याम सुंदर जे श्रीकृष्ण तेना कपाळमां कस्तुरीनुं तिलक शोभेछे अने शामनीजी जे राधाजी तेना कपाळमां जडित्र चांडलो शोभेछे, श्रीकृष्णना कानमां कुंडल चलकेछे, अने तेनी प्रिया जे राधा तेना कानमां शोभायमान तरुना (झुमखादार झाल) झळकेछे, एवी रीते श्रीकृष्णना खोळामां वेठेलां, चंद्रमुखी जे राधिका ते जाणे मेघनी काळी घटामां शरद ऋतुनो चंद्र शोभतो होयनै? तेम शोभेछे. ॥ ४ ॥

॥ कवित्त. ॥

राधे मुख चंद ताकों चाहत चकोर जैसें; ॥
 नयन सरोज ताकों चाहत अलीन ज्यों, ॥
 अधर पियूष ताकों चाहत फनिंद जैसें; ॥
 सघन सुकेश ताकों चाहत शिखीन ज्यों, ॥
 कर्क कन रद ताकों चाहत सुकीर जैसें; ॥
 कुच हेम पुंज ताकों चाहत कृपीन ज्यों, ॥
 राजी सुरसरी ताकों चाहत भगीरथ ज्यों; ॥
 त्रिबल त्रिवेनी सो प्रवीन चाहे मीन ज्यों. ॥ ५ ॥

अर्थ. राधिकाना मुख रूपी चंद्रने चकोरनी पेटे, तेना नेत्र रूपी कमलने भमरानी पेटे, अने तेना अधरामृतने सर्पनी पेटे, तेना केश रूपी मेघने मोरनी पेटे, दांत रूपी दाडिमनी कळीओने पोपटनी पेटे, स्तन रूपी सोनाना पर्वतने लोभीयानी पेटे, रोम राजी रूपी (रूवांटानी बारीक पंक्ती) गंगाने भगीरथनी पेटे, त्रिवली रूपी त्रिवेणीने माछलांनी पेटे, रसिक शीरोमणी श्रीकृष्ण चाहेछे. ॥ ५ ॥

॥ सवैया ॥

कुंज गली बन जेवो तज्यौ अरु, बेठ रहे गिरिसैं गिरधारी॥
 नेननिकी छबि बक्र निहारबो, सोगति नेननिसैं भइ न्यारी
 टेढो किरीट खुली अलके सोइ, आपनसैं सब सूधी बिसारी
 औरनसैं मुसके नहिं मोहन, कीनिं भली ब्रषभानु दुलारी. ६

अर्थ. वननी कुंज गलीओमां जावुं आवुं छोडिने गिरधारी पहाड उ-
 परज बेठा रहेछे, नेत्रनी छबी अने चपळताथी टेहेडुं जोवानी गति हती

તે આંખ્યોથી ન્યારીજ થઈ રહીછે, ભૃગુટી ઉપર વાંકો મુગટ રાખવો, છૂટા
કેશ રાખવા, એ સર્વની શુદ્ધ ભૂલી ગયાછે, અને બીજી સ્ત્રીઓથી જરા પળ
મરકતા નથી, વૃષભાનુની પુત્રી રાધાનેજ શ્રેષ્ઠ કરીછે. ॥ ૬ ॥

॥ યથા સંખ્યા લંકાર ॥ કવિત્ત. ॥

કેશ મોહેં તમ ચાપ વ્યાલ શશી મધ્ય ભુંગ; ॥
ચીતવેં તુરંગ બહ્યો સ્વગ જૈસેં પૂરહેં, ॥
નેન અરુ નાસા કંજ ચંપ કલી મીન કીર; ॥
સુર માધુરોસો કિધોં કોકિલા મયૂર હેં, ॥
અધર રદ નલી લલિત કલી સુધા માર; ॥
ગ્રીવા સોં કપોત કિધોં કંચનકી ચૂરહેં, ॥
કુચ કટી કરી હરી હરી શૃંગ હરી જુરી; ॥
રાધાજૂ પ્રવીન માધા મિલબો જરૂરહેં. ॥ ૭ ॥

અર્થ. જેના કેશ અને ભૃગુટી, ઘાટા અંધારા જેવા અને ધનુષ જેવીછે,
તેમજ સર્પ જેવા અને પૂર્ણ ચંદ્ર વિંવમાં ભમરો પાંચ પસારીને વેઠો હોય
એવી અનુક્રમે દીસેછે, અને જેનાં કટાક્ષ વાજમાં આવેલા ઘોડા જેવાં તે-
મજ ઉડતા પક્ષી જેવાં ચપલછે. જેનાં નેત્ર અને નાસિકા કમલ જેવાં
અને ચંપાની કઢી જેવી તેમજ માછલાં જેવાં અને પોપટની ચાંચ જેવીછે,
જેનો મધુર અવાજ કોયલ અને મોરના જેવીછે, જેના હોઠ અને દાંત કમલ
અને ડોલરની કઢીયો, તેમજ અમૃત અને દાડમની કઢીયો જેવાછે. જેની
ડોક હોલાનો કંઠ અને સોનાની ચૂડી જેવીછે. જેના સ્તન અને કટિ,
હાથીના કુંભસ્થલ જેવાં અને સિંહની કટિ જેવી તેમજ પર્વતનાં શિખર
જેવાં અને સોનાની વેલી જેવીછે, એવાં જે રસિક રાધાજી તેને હે? માધવ,
જરૂર મળવું જોઈએ. ॥ ૭ ॥

॥ पूर्णोपमालंकार ॥ कवित्त. ॥

• कंजसे अरुन रंग पाय म्रदु नीके अती,
हंस गती जेसी गति मंद देखी मोहियें ॥
सिंह कटी जेसी कटी छीन सुभ प्रभा मान,
करी कुंभसें कठोर कुच बर दोहियें ॥
अंब नव पल्लवसें कोमल अधर पान,
मीन जेसे चपल द्रग जावक निचोहियें ॥
बेनी बिषधर जेसी जाहिकी सरल श्याम,
ऐसी राधे राधेनाथजूके उर सोहियें. ॥ ८ ॥

अर्थ. जेना कमळ जेवा लाल कोमळ अति शोभायमान पगछे जे-
नी हंसना जेवी धीमी धीमी गतिछे ते जोतांज मोह थाय. जेनी सिंहना
जेवी पातळी सुंदर केडछे, जेना हाथीनां कुंभस्थळ जेवां कठण अने उ-
न्नत स्तनछे, जेनां आंवाना कोमळ नवपल्लव जेवा होठ अने तेवीज हथेळी-
ओछे, जेनां माछली जेवा चपळ ने अळता जेवां लाल नेत्रछे, जेनो सर्प
जेवो सरल अने काळो चोटलोछे एवां जे राधाजी ते राधानाथ जे श्रीकृ-
ष्ण तेना खोळामां शोभेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ समझ्या भेद ॥ सर्वैया ॥

एक भई विपरीत गती यह पै, दधि कंजके मध्य समानौ ॥
हालमकौं बिनु अंग चुगे शुक, इंदुषतें छितिपें ठहिरानौ ॥
अंबुजके बिकसे उलटें तिमि, द्वंद्वतें अंबु धुनीसें बहानौ ॥
लोचन रक्तकि बानि कपोत रटे, बिन आस्य अहीसें बंधानौ १

अर्थ. एक एवी अवळी गति थड जे आ दूधनो समुद्र कमळनी वच्चे समाइ गयो एटले दूधना दरीयारूपी स्तन हाथ रूपी कमळमां समाइ गयुं, दाडिमनी कळीओने चुगवासारु वगर अंगवाळो पोपट चंद्र विंवनी सरहद उपर ताक्यो एटले दाडिमनी कळीओ जेवा दांतने चुगवासारु नासिकारूप वगर अंगवाळो पोपट चंद्र रूपी मुख उपर ताकी रह्योछे. खीलेला कमळमां उलटेली वे. माछलीयोमांथी पाणीनी नदी वेहेवा लागी एटले कमळ सरखी आंख खीलवाने लीधे माछलीओ सरखा चपळ डोळाओमांथी आंसुरूपी नदी चालवा लागी, वगर मोढावाळा सापथी विंटाएलो होलो कोयलना जेवी वाणी बोलवा लाग्यो. एटले वगर मोढाळा साप रूपी चोटलाथी विंटाएलो होलारूपी कंठ कोयलना सरखी वाणी बोलवा लाग्यो. ॥ ९ ॥

अंतरलापिका ॥ कवित्त ॥

कनकके आदि मध्य कंचनकी नीकी छबि,
उरग घिसात पात नाहिं तिल मातहे ॥
कंद्रपके मध्य पुनि अंतहि अनंग लखि,
ललक लजात जलजात मिलजातहे ॥
सुंडाल प्रथम अरु द्वितीय दुरद सुनि,
सेवत अरन्य पिक सीसुन सिरातहे ॥
तरुनीके अग्र अरु पाछेही ललन पेखि,
सागर पियुप कुंभ प्रभाहु न पातहे. ॥ १० ॥

अर्थ. कनक (सोनुं) नो पेहेलो अक्षर एटले कअने कंचन (सोनुं) नो मध्य एटले च (कंच) एटले राधाजीना चोटलानी सरस छवी जोडने काळो नाग तेनी बरोवरी करवा सारु जमीन उपर घसडाया करेछे परंतु तल मात्र तेनी तुल्यता पामी शकतो नथी. कंद्रप (कामदेव) नो वच्चेनो वर्ण द्र,

अने अनंग (कामदेव) नो छेलो अक्षर ग एटले तेनां द्रग जे नेत्र तेनी शोभा जोइने लळकतां कमळ लाजथी संकोचायछे. सुंडाल (हाथी) नो प्रथम सु, ने हिरद (हाथी) नो बीजो र एटले तेनो सुर सांभळी कोयल पोतानां वच्चां छोडीने जंगलमां वसेछे. तरुनी (स्त्री) नो पेहेलो त, अने ललन (स्त्री) नो छेलो न एटले तेनां स्तननी शोभानी बरोवरी अमृतना कलश पण पामी सकता नथी. ॥ १० ॥

॥ सवैया ॥

सेज बिनोद समैं अलि चूकिकें, वामसैं श्याम कछूक गये बद
भोंह चढाय रही सतराय, दुहूं द्रग आय बहे मनुं बारद ॥
मानहि मान प्रवीन प्रिया तब, जान अजान भये मदिरामद
लाल बिहाल बिलोकि सुबाल, किये तिहि काल रसाल रद
छद ॥ ११ ॥

अर्थ. सखी कहेछे के सहज आनंदना वखतमां चूकथी श्याम सुंदर श्रीकृष्ण राधाजीने कांडक दुःख लागे एवं वचन कहिगया तेथी करी भृकुटी चढावीने राधाजी रीसाइ रह्यां तेमज तेना बे नेत्रमांथी जाणे वरसाद वरसतो होयनै? एवी रीते आंसु वेहेवा लाग्यां. एवं जोइने मानवाळां राधाजीनुं मान राखवासारु मद्य पीनारनी पेठे जाणता छता प्रेमने लीधे अजाण थया, आवि रिते श्रीकृष्णने बे हाल जोइने सुंदर बाळा राधिकाए तेज वखत कृष्णना होठनुं चुंबन करीने रसाळ कर्यो. ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

मुकुर गेह चिहु दिस जटे, कीर्नी जोत उद्योत ॥
बिना नेहसौं बारि बिच, दीपक जरिवो होत. ॥ १२ ॥

अर्थ. घरमां चारे तरफ काचना अरीसा जड्याछे तेमां तीजनो प्र-

काश करवाथी तेनुं प्रतिबिंब एवुं शोभेछे के जाणे वगर तेलनो दिवो
बारीवच्चे बळती होयनै? ॥ १२ ॥

॥ कवित्त ॥

बेठी वृषभान सुता साजिकें सिंगार सार,
सिषन सुधार रस बात करबो करे ॥
सोहन खवाय लाख सोह मे दिया अनंत,
बनी ठनी उठी पंथ पेड परबो करे ॥
नंदलाल वेग लाइ लाखन उपाय करी,
देखीयेजु साम डग मग भरबो करे ॥
ग्रहिके किवार ठाडी होरही नवोढा नारि,
बिना नेह बारी बीच दीप जरिवो करे ॥ १३ ॥

अर्थ. एक सखी आवीने श्रीकृष्णने केहेवा लागीके हे? नंदलाल,
केश गुंथी शृंगार सजीने बेठेलां वृषभानुनी पुत्री राधाजी रसनी वातो
करतां हतां, तेने में घणा सम देइ तेमज लाखो सम खवरावी तम पासे
आववानी विनंती करी, तेथी तेणे बणीठणी उठीने रस्ते कदंम भरवा
मांड्यां. तेने लाखो उपाय करी जलदी लावीछुं माटे हे? शामसुंदर, जुवो
ए मार्गे धीमां धीमां डगलां भरतां आवेछे, एम कही दासी तथा श्रीकृष्ण
जुवेछे तेटली वारमां तो नवोढा राधाजी कमाड झालीने उभां थइ रह्यां
ते जाणे वगर तेलनो दिवो बारी वच्चे बळेछे. ॥ ११ ॥

बिछुवा अनोट पाय जेहर जराव जरी,
नूपुर झनंक पाय घुघरि घनी घूरे ॥
कटि छुद्रघंटिका कीसोरीके बिराजमान,
सोहत हमेल हार चुकि हियमें परे ॥

कंठ कंठमाल औ रसाल बालहिकों राजे,
बिंदु भाल लाल मुख प्रभा शशीकी हरे ॥
चिर ओढे राधे शशि फूल नंग जोत होत,
बीना नेह बारी बीच दीप जरिवो करे. ॥ १४ ॥

अर्थ. आंगळीयोमां अणवट वींछीया अने पगमां जडित्र पगपान पेयींछे ते उपर झम झमतां झांझरनी वारीक घुघरीओ गाजी रहीछे, तेमज बारिक घुघरीओवाळी कटीमेखळा किशोर अवस्थावाळी राधाजीनी केडे शोभेछे एटलुंज नहीं पण हमेल तथा हार पेहेयींछे, छाती उपर अमुल्य नंग दार चोकी झळकी रहीछे, कंठमां पेहेरेली माळा रसिक बाळाने घणीज शोभेछे, कपाळमां लाल विदि धारण करीछे, तेथी तेनुं मुख चंद्रनी कांतिने पण हरेछे. लिलांबरचीर ओढेलुंछे, मस्तक उपर धारण करेल शिर फूलमानां लाल नंगनी जोत एवी दीसेछे के जाणे वगर तेलनो दीवो बारी वच्चे वळतो होय नहीं? ॥ १४ ॥

॥ अथभ्रमा लंकार विभ्रमहाव ॥ सवैया ॥

सांझ समे हुलसे मन आवत, गाइन संग बने गिरधारी ॥
डीठ परयो वृषभानुं सुता मुख, धायके आय चढीजु अटारी ॥
गेल गहे ग्रहकाहुनकी ग्रह, नंदकि गेल रही ढिग न्यारी ॥
ले लकुटी अधरान बजावत, बेनसु धेनकी हांकन हारी. १५

अर्थ. सांझनी वखते मनना हुलासथी बनीठनी गीरधारी गायोनी साथे व्रजमां आवेछे, तेटलामां दोडीने मेडी उपर चढीगयेलां वृषभानुनी पुत्री राधिकानुं म्होदुं देखतांज विभ्रम थएला श्रीकृष्ण, पासेनी नंदरायजीनी गलितो एक तरफज रही गई अने बीजाना घरनी गलि तर-

फ जवा लाग्या, तेमज लाकडीने होठ उपर धरीने वांसळीनी पेठे वजावा लाग्या, अने जे वांसळी हती तेने लाकडीने ठेकाणे गायो हांकवाना काममां लगाडी दीधी. ॥ १५ ॥

॥ कुंडलिया ॥

गनें ब्रषा कन उडगननि पारावार किलोल ॥

बृच्छहिं भार अढारके, कनक सैल सम तोल ॥

को तोल करे गिरधातनको, कोउ पार लहे बृछ पातनको ॥

दधि बाज उडग्गन बुंद गने, हरिको गुन सो न सबें वरने १६

अर्थ. वरसादनां विंदु, आशमानना तारा, समुद्रना लोट, अढारभार वनस्पतिनां पांदां ए सर्वनी संख्या, तेमज मेरु पर्वतनो तोल, ए सर्व न करी सकाय एमछे तोपण कोइ सात धातु वाळा मेरुनो तोल करी सके; तेमज वृक्षनां पातरांनी संख्या करी सके; कोइ समुद्रना लोट, अशमानना तारा, ने वरसादनां बुंदने गणे ते पण हरीना सघळा गुणने वर्णवी सके हीं. ॥ १६ ॥

॥ अथ दूजो भेद उल्लेखा लंकार ॥ कवित्त ॥

बेननकी बागेस्वरी नैननकी एन बधू,

मेननकी एन सुख देनकी चिंतामनी ॥

ताननकी सिंधु अभिमाननी जुधेश बंधू,

अंग अंग सोहें दुति चंचलाई दामिनी ॥

गोननकी हंस मुख जौननकी चंद अंस,

टोननकी कारनसु देखियेजुं कामिनी ॥

सुनो नंद नंद प्रभा कहांधों बताय कहौं,

भायें न नीहारे वह भवजूकी भामिनि ॥ १७ ॥

અર્થ. સરખી કહેછે કે હે? નંદલાલ, વચન બોલવામાં સરસ્વતી જેવી, આંખ્યોની નમણાઈમાં મૃગલીજેવી, તથા કામદેવના સ્થાન જેવી, સુખ દેવામાં ચિંતામણી જેવી, ગાયન ગાવામાં સમુદ્ર જેવી, અભિમાન રાખવામાં દુર્યોધન જેવી, તેમજ અંગેઅંગની કાંતિ તથા ચપલતામાં વીજળી જેવી, ચાલવાની ગતિ કરવામાં હંસ જેવી, અને મુખની શોભામાં ચંદ્રનાં કીરણ જેવી, જાદુ વિદ્યાના કારણ રૂપ, એવી રાધા નામની કામનીની શોભા હું ક્યાંહાં સુધી વર્ણવી કહું? પણ તેને જોયાથી શંકરની સ્ત્રી પાર્વતી પણ નજરમાં આવે નહીં. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષા ડલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

સાજ સિંગાર ચઢીહે ઝરોંચન, ઠાઢિહે ભાનુ સુતા સુષદાઈ ॥
હારનકે દબિ ભારનસેં કુચ, દોઉન પાઈ મનોં લઘુતાઈ ॥
ચૂરન ભાર ઉતારિ મનોં, મનમથ્થન હથ્થ કિયે સુઘટાઈ ॥
સોહતહે ત્રિવલી સુમનોં કચકે લચકે કટિ હે દરકાઈ ॥૧૮॥

અર્થ સુખ દેવાવાળાં વૃષભાનુની પુત્રિ રાધાજી સળગાર સજી ઝરો-
ચ્છા ઉપર ચઢીને ઉભેલાંછે, તેણે પેહેરેલા હારના ભારથી દબાઈને વચ્ચે ઊરે
જાણે નાજુકતાઈ ધરી હોયનૈ? એવાં દીસેછે, ચૂડીયોના ભારથી નમેલા
તેના બે હાથ તો જાણે કામદેવે સંઘેડે ચઢાવી સુઘડતાઈથી વનાયેલા
હોયનૈ? એમ જણાયછે ને વઢી પેટ ઉપર ત્રિવલી શોભેછે અને કેશ તથા
સ્તનના લચકવાથી તેની પાતળી કડ લલક રવાતી હોયનૈ? એમ
દીસેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ આંતિમાન અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

કરિ મંજન અંજન નીલ નિચોલન, ભૂષન ભૂષિતહે તનમેં ॥
અંધિયારિ નિશા અલિ સંગ લિયે, વ્રજરાજહુપેં જુચલી બનમેં ॥

दुतिदामिनि देखि सिखी हुलसे, मुख चंद प्रकास चकोर नमें॥
सूनि नूपुर बाल मराल धसे, सु लगीहैं कुलाहल कुंजनमें १९

अर्थ राधाजीए स्नानकरी आंख्योमां काजळ सारी निलांवर चीर तथा चोळी पेहेरी बारे अंग घरेणाथी शणगार्या, अने अंधारी रातनी वखते सखीने साथे लेईने ब्रजराज जे श्रीकृष्ण तेने मळवा सारु वनमां चाल्यां ते वखते तेनी बीजळीना जेवी कांति जोइने मोर हुलास पाम्या, चंद्र जेवा शोभीता मुखनो प्रकाश जोइने चकोर पक्षीनां टोळां सामे नमी आव्यां; एटलुंज नहीं पण पगमां पेहेरेलां तेनां झांझरनो झमकार सांभळीने हंसनां बज्जां धसवा लाग्यां; तेथी करी आखा वनमां कुंजें कुंजें कोलाहल अवाज थड रह्योछे. ॥ १९ ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सर्वैया ॥

शेष महेश मुनेश सुकेशसें, ध्यान हमेशहि तो गुन गावे ॥
ब्रह्म सनंक सनात भृगू, बगदालिभ नारद स्वप्न न आवे ॥
बालमि शृंगिय शक्र शशी रवि, बासर रेंन तु चित्तमें लावे ॥
येंसिय आठ तेतीस नवं अरु, द्वैदस पार अग्यारन पावे २०

अर्थ. शेष, शंकर, मुनीश्वरो अने शुकदेवजी सरखा पण ध्यान धरीने हमेशां तमारा गुणो गायछे, ब्रह्मा, सनक, सनातन, भृगु, बगदालिभ, अने नारद सरखाना तो सोणामां पण आवता नथी, वालमिक, शृंगी, इंद्र, चंद्र अने सुर्य सरखा रात्रि दिवस चिंतवन करीने चित्तमां लावेछे, अठ्याशी हजार ऋषी, तेन्नीश करोड देवता, वार सूर्य, अगीयार, रुद्र विगेरे पण तमने पामी शकता नथी. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

हरि गुनसो सागर भर्यो, कवि कपोतकी चंच ॥

પિયત ન સૂટે પ્રેમ પય, યાતેં બરન્યો રંચ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. હરીના ગુણ રૂપી સમુદ્ર ભર્યોછે, તેનું પ્રેમ રૂપી અમૃત સરખું પાણી, હોલાની ચાંચ જેવા કવીના મુખવતે પીવાથી સૂટે એમ નથી માટે આ જગોણ રંચ ઇટલે થોડુંજ વર્ણન કર્યુંછે. ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ મન સિચ્છા ॥ કવિત્ત ॥

છારસમ કાયા સવ માયા ધૂમ છાયા જેસી,
તમો ગુન તજરે તૂં તજિ દેવો ગારીકો ॥

તજદે બઢાઈ તૂં આદર અનાદર તજ,
તજ શોક મોહ ચિંતા झूठ નેહ નારીકો ॥

તપ જપ દાન પુન્ય વિનાકિયે બેઠ રહ્યો,
જાનત ન તેરે સિર દંડ દંડ ધારીકો ॥

અહો મન મૂઢ તોસોં કહા કહૂં બેર બેર,
રાખરે ભરોંસો એક કુંજકે વિહારીકો. ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. શરીર રાખ સમાન નાશવાનછે અને સઘલી માયા ધુંવાડા તથા છાંયા જેવી મિથ્યાછે. માટે તમોગુણ તજીને ગાઢ્યો દેવાની ટેવ છોડીદે તેમજ મ્હોટાઈ, આદર, અનાદર, શોક, મોહ, અને ચિંતા વિગેરે દુર્ગુણો તજીને સ્ત્રીયોનો જુઠો સ્નેહ છોડીદે, અને તપ, જપ, દાન, પુન્ય કર્યા વગર વેટું રહેછે તે જાણતું નથી જે તારા ઉપર દંડ ધરનાર યમ રાજાનો દંડ પડશે! હે? મૂર્ખ મન, તુંને વારે વારે શું કહું હવેતો એક કુંજ વિહારી શ્રીકૃષ્ણનો ભરોસો રાખ્ય, કે જેથી તારું કલ્યાણ થાય. ॥ ૨૨ ॥

॥ દોહા ॥

પાર નપાવત શેપસેં, સહસ ઉમૈં જિહિ રસ ॥

પ્રેમહુંસેં પરસન રહો, રસિક રાધિકા કૃષ્ણ. ॥ ૨૩ ॥

अर्थ. जेनें वे हजार जीभोछे एवा शेष सरखा पण जेना पारने पामी शकता नथी त्यारे हुंतो कोण मात्र, माटे हे? रसिक राधाकृष्ण, केवळ प्रेमथीज म्हारा उपर प्रसन्न रहो. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

मुक्ति जुक्ति रति दाता ॥ रसमय रूप राधिका कृष्ण ॥
बरमन प्रेम प्रकासे ॥ तृतीय प्रवीन सागरो लहरं. ॥२४॥

अर्थ. मुक्ति युक्ति अने प्रीतिना दातार, रस मय जेनुं रूपछे एवा राधाकृष्णना प्रेमना प्रकाशनी साथे प्रवीणसागर ग्रंथनी आ श्रीजी लेहेर समाप्त थई. ॥ २४ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे राधाकृष्ण युगल स्वरूप वर्णनं नाम तृतीया लहरी समाप्ता. ॥ ३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजी राज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां तृतीय स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ ग्रंथाद्य सरस्वती वर्नन ॥ सर्वैया ॥

श्रीहरिकी पतनी सविता सुत, ता रिपुकों जिन बाहन कीनै
शंकरकी पतनी तिन बाहन, ता भ्रषको पति भालमें दीनै॥
द्रूहिनकी पतनी तनुजा सब, केत गये कवि सो सुनिलीनै ॥
तूहि हे आदि जुगादि उपावन, तू द्रग नैंक सबैं जग भीनै. १

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद काइव ॥

दंपति सुर नग असुर, सर्व कैलास सिधाव्या॥ उमा ईश आराध, सकल जन जन मन भाव्या
गण गणशांमा आप, तबी तेवोविधि जुक्ती ॥ तरंग चौथा मध्य, आवशे अटली उक्ती. ॥ १ ॥

अर्थ श्री हरी जे विष्णु तेनी स्त्री लक्ष्मी तेना पिता समुद्र तेमांथी

જેનો જન્મછે એવાં મોતિ તેનો શત્રુ જે હંસ તેનું જેણે વાહન કર્યુંછે, શંક-
રની સ્ત્રી પાર્વતી તેનું વાહન સિંહ તેનો ભક્ષ મૃગ તેના પતિ ચંદ્ર તેને જેણે
કપાળમાં ધારણ કર્યોછે, બ્રહ્માની સ્ત્રી સાવિત્રી તેના શરીરથકે ઉત્પન્ન
થઈલાં જે સરસ્વતિ તેનું મહાત્મ્ય મ્હોટા કવીઓએ કહેલુંછે તે સુજ્ઞ જનોએ
સાંભળવું જોઈએ. હે? સરસ્વતિ, તમે સર્વ થકે આદિછો તેમજ યુગાદિની
કલ્પનાથી સર્વ બ્રહ્માંડને રચનારાંછો, તમારી કૃપા દૃષ્ટી રૂપ નેક નજરથી
આ આશું જગત આર્દ્ર અને આનંદવાનછે. ॥ ૧ ॥

॥ અથ ગ્રંથ બીજ ॥ સોરઠા ॥

યહ બિધિ ભયો સુગ્રંથ, જાનો જાનનહાર સબ ॥

બિરહ પ્રેમ દોડ મંથ, બન બન જ્યોં જ્વાલા બઢત. ॥૨॥

અર્થ. જેમ જંગલમાં પરસ્પર વાંસ ઘસાઈ અગ્નિની જ્વાળ વધેછે, તેમ
વિયોગ અને પ્રેમનું માંહો માંહે મંથન થવાથી આ ઉત્તમ ગ્રંથ થયો તે સર્વ
જાણનારાઓ જાણો. ॥ ૨ ॥

બઢયો પ્રેમ વિસ્તાર, કહું તાકો નિર્માન કરિ ॥

ઉચ્છવ શિવ ઉચ્ચાર, પ્રથમ કથા કૈલાસકી ॥ ૩ ॥

અર્થ. જે પ્રેમનો વિસ્તાર વધ્યો તેનું નિર્માણ કરીને વર્ણવુંછું, શિવરા-
ત્રીના ઉચ્છવના ઉચ્ચારના પ્રસંગથી પ્રથમ કૈલાસની કથા કહુંછું. ॥ ૩ ॥

॥ અથ પ્રથમ કથા ॥ કૈલાસ વર્નન છંદ પ્રમાનિકા ॥

અશ્વંડ ધામ ર્દેશરં ॥ રજંત રજ્જતં ગિરં ॥

મહેશ્વરં બિરાજિતં ॥ સુરાજનીત સાજિતં ॥

ધરંત જોગ ધ્યાનિયં ॥ ઉમે દશા સમાનિયં ॥

પ્રિયાસુ પારવત્તિયં ॥ જટેશ જોગ ગત્તિયં ॥

રમંત રીઝ રત્તિયં ॥ જુગાદિ આદિ જત્તિયં ॥

હરમ્ય રમ્ય સોહિતં ॥ દ્રુહીનસેં વિમોહિતં ॥
 દરી અનેક શ્રંગિયં ॥ રજંત રંગ રંગિયં ॥
 ફરં ફરંત નિર્ઝરં ॥ સલીલ સ્ત્રોત સુભરં ॥
 નદી અલ્લક નદિયં ॥ બહંત ઘોષ સદિયં ॥
 પશૂ ગજેંદ્ર આદિયં ॥ બદે સ્ત્રગેંદ્ર નાદિયં ॥
 અઢાર ભાર ક્ષુલ્લિયં ॥ અનંત બાગ ફુલ્લિયં ॥
 પ્રસૂન ભાર ક્ષુમ્મિતં ॥ મધૂસુ તંતુ ચુંબિતં ॥
 સુરંજ કુંજ છુદ્ધિયં ॥ પિકં મયૂર રદ્ધિયં ॥
 વ્રહ્મં સુબેલિ બુદ્ધિયં ॥ વિકાસ બાસ છુદ્ધિયં ॥
 સુબાસ સીત ધીરિયં ॥ સદા બહે સમીરિયં ॥
 મરાલ સારસં સુરં ॥ કલીતકંઠ ઉચ્ચરં ॥
 મુર્નાંદ્ર જોગ સદ્ધિયં ॥ બિલોક મોદ બદ્ધિયં ॥
 ગિરં ગિરં સુરં પ્રભા ॥ સુજચ્છ કિંનરં સભા ॥
 ગિરા ઉચાર ગાયકા ॥ અનેક નૃત્ય નાયકા ॥
 અગા અગાપગા મગં ॥ કૃતં કુલાહલં સ્વગં ॥
 લઘંત ઇશ્વરં પુરં ॥ ગ્રહં ગ્રહં પુરંદરં ॥ ૪ ॥

અર્થ. મહેશ્વરના અઘંડ ધામ રૂપ, જેમાં શિવજી વિરાજેછે, જ્યાંહાં અદ-
 લ રાજનીતિ ચાલેછે, એવો રૂપાનો કૈલાસ પર્વત શોભેછે. યોગ સમાધીથી
 ધ્યાન ધરી રહ્યાછે, માન અપમાન ત્યાગ કરવાથી વેય પ્રકારે જેની દશા સમાન
 છે, જેની સ્ત્રી પાર્વતીછે, જટાને ધરનાર, જોગીના ઈશ્વર, અને યોગના આશ્રય
 રૂપ, જગતનાં આદિ કારણ, અને ઇન્દ્રીયોને નિયમમાં રાખનાર યતીરૂપ,
 શંકર જ્યાંહાં સુશીથી પાર્વતી સાથે રમણ કરેછે. જેની અંદર રમણિક અ-
 નેક મેહીઓ શોભેછે, જેને જોયાથી બ્રહ્માદિક પણ મોહ પામેછે, જેમાં અનેક

ગુફાઓછે, તેમજ જાત જાતનાં રંગ બેરંગી શીખરો ફાટકેછે, જેની ફરચોમાંથી ફરણ ફરી પાળી એકતું થઈને મ્હોટો પ્રવાહ ચાલેછે, તેમજ જેમાં નંદા અને અલકનંદા નામની નદીઓના પ્રવાહ ઘુઘવાટ કરતા ચાલેછે, જેમાં હાથી આદિ મ્હોટા પશુઓ ફરેછે, તેમજ સિંહો ગર્જના કરેછે, જેમાં અઢાર ભાર વનસ્પતિ ફુકી રહીછે, તેમજ અગણિત વાગ વગીચાઓ રીલી રહ્યાછે, જેનાં જમીન ઉપર નમેલા ફૂલના ગુચ્છાઓના તંતુને ભમરાઓ ચુંબિ રહ્યાછે, તેમજ કુંજોમાંથી સુગંધમય રજકળો ફેલાઈ રહ્યાછે, જેમાં કોયલ તથા મોર મીઠા અવાજથી રટી રહ્યાછે, તેમજ ફાહ, વેલ અને વુટીઓ પ્રફુલ્લિત થવાથી તેનો સુગંધ ધમધમી રહ્યોછે, જેની અંદર હમેશાં સુગંધમય ઠંડો અને ધીમો ધીમો પવન ચાલ્યા કરેછે, તેમજ હંસ સારસ, અને વપૈયા એ સર્વ મધુર સ્વરે ઉચ્ચાર કરી રહ્યાછે, જ્યાંહાં મોટા મુનીઓ જોગ સાધેછે જેને જોંયાથી આનંદ વધેછે, જેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાંતિવાલા દેવતાઓ તથા યક્ષ કિન્નર વિગેરેની સભાઓ જોવામાં આવેછે, જ્યાંહાં ગાયન કરનારાઓ રાગથી વાળીનો ઉચ્ચાર કરેછે, તેમજ અનેક અપ્સરાઓ નાચી રહીછે, જે પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીઓને કીનારે અનેક પક્ષીઓ કોલાહલ શબ્દ કરી રહ્યાંછે એવું ઇશ્વરનું ધામ જે કૈલાસ તે જોતાં ઘરં ઘર પ્રત્યે દંદ્ર પુરીના જેવી શોભા દેખવામાં આવેછે. ૪

॥ છપ્પય ॥

મહારાજ માહેશ, વાગ કૈલાસ બિરાજે ॥

ઉમયા આપ સમીપ, ગાન ગંધર્વ કુલ સાજે ॥

ચારન કિન્નર જચ્છ, ભૂત પ્રેતાદિ ભયંકર ॥

કે બિરાજ બિચ સભા, કેડ કર જોરિત કિંકર ॥

કરિ બિનય અરજ કીની તહાં, મહમાયા માહેશ પ્રતા ॥

મહારાજ મહારાત્રી નિકટ, યહ ઉચ્છવ કીજેં મહત ૫

अर्थ. एक समये कैलासमां शिवजी सर्व गणोनी सभा भरी मध्य भागमां सिंहासन ऊपर बाघांबर आच्छादन करी विराजमान थया, तेमज उमयाजी वाम भागमां आवि विराज्यां; ते समये गंधर्वना कुळो गायन करवा लाग्यां, चारण किन्नर, यक्ष, भूत प्रेतादि भयंकर रूपवाळा केटलाएक गणो वचमां वेठेलाछे, अने केटलाएक नोकरो हाथ जोडीने उभाछे; आवा आनंदना वखतमां उभां थइ विनयथी नम्रता पुर्वक माहामाया पार्वतीजीये पोताना प्राणपति शंकर पासे आ प्रमाणे अरज करी के हे? महाराज, महा रात्रिनो (शिवरात्रीनो) दिवस नजीक आव्योछे माटे म्होटी उच्छव करवानी तैयारी करवी जोईए. ॥ ५ ॥

॥ अथ उमा वाक्य ॥ दोहा ॥

महाराज इक मास प्रति, आवहिंगी महा रेंन ॥

बडो महोच्छव कीजियें, सबैं बढे सुख चेंन. ॥ ६ ॥

अर्थ. हे? महाराज, एक मास पछी महारात्री आवशे माटे तेनो म्होटी उच्छव करीए के जेथी सर्वना मनने अती सुख थाय. ॥ ६ ॥

हरि बेधा सुर असुर नग, किन्नर जच्छ मुनिंद ॥

सिंधु नाग दंपति सबैं, मिलेंतो महत अनंद. ॥ ७ ॥

अर्थ. विष्णु, ब्रह्मां, इंद्रादि देवताओ, असुर, पर्वत, किन्नर गण, यक्ष, मुनीओ, समुद्र अने नाग, ए सर्वनो स्त्रीयोए सहित आंही मेलाप थाय तो म्होटी आनंद थाय. ॥ ७ ॥

॥ शिव वाक्य ॥ दोहा ॥

तब हरजू मनहर भये, उमा अरज सुनि लीन ॥

सर्वगती नामा सुगन, उन प्रति आयस दीन ॥ ८ ॥

अर्थ. आवा प्रकारनी उमयाजीनी अरज सांभळी आनंद थई सर्व गति नामना गणने शंकरे पोतानी पासे बोलावी; देवोने आमंत्रण करवानी आज्ञा आपी. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिक दाम ॥

सदा शिव आयसके परमान ॥ झडा मुखकी उर धारि सु-
बांन ॥ किये स्त्रवगति बिदाय सुदूत ॥ गयो चलि एक पु-
री पुर हूत ॥ गयो चलि एक महा सिध नग्र ॥ सबें कही
बात श्रियंपति अग्र ॥ गयो इक ब्रह्म पुरी गन तास ॥
कही प्रति द्रूहिन बात प्रकास ॥ गयो इक नग्र जहां दुर
नाद ॥ कह्यो उन श्रीमुखको समवाद ॥ गयो इक जंम
धरंम सुधाम ॥ लह्यो उन ईश बुलावन नाम ॥ गयो इक
सिंधु अपंपति थान ॥ कह्यो उनसें हरको फुरमान ॥ गयो
इक नाग पुरी निरधार ॥ कह्यो सब आदिसु अंत बिचार ॥
गयो इक राज जहां नगराज ॥ कह्यो उन शंभु महोच्छव
साज ॥ गयो इक जच्छसु किन्नर बास ॥ कह्यो महाराज बुला-
वन पास ॥ सबें वह आयसकों उर धार ॥ मिले महाराजहु-
के दरबार ॥ म्रजादिक सेव सबेंहि संभार ॥ करें गन षो-
डशही उपचार ॥ करी बिनता बिनता प्रति सेव ॥ महोच्छ-
व रीत रची महदेव ॥ ९ ॥

अर्थ. शंकरनी आज्ञा प्रमाणे तेमज पार्वतिनां कहेलां वचन मनमां राखी सर्वगति नामना गणे देवताओने बोलाववा सारु बीजा ग-
णोने विदाय कर्या, तेथी एक दूत चालीने इंद्र पुरीमां गयो, अने एक दूत

वैकुण्ठ पुरीमां गयो, त्यहां लक्ष्मीना पति विष्णुनी पासे शिवरात्रिना उच्छवनी वात कही, एक दूत ब्रह्मपुरीमां गयो अने ब्रह्माजीने सर्व वात प्रकाश करीने संभळावी, एक दूत राक्षसनी राजधानीमां गयो अने ते पासे शंकरना मुखथी थएलो हुकम कह्यो. तेमज एक दूत धर्म राजानी संयमनी पुरीमां गयो अने तेने शिवरात्रिना उच्छव उपर आववा सारु शंकरनी आज्ञा कही, एक दूत समुद्रमां ज्याहां वरुणनी पुरीछे त्याहां गयो तेने पण उपर प्रमाणे शंकरनी आज्ञा कही, एक दूत पाताळमां नागलोकमां गयो अने तेओने आदिथी अंतसुधी उच्छव संबंधी विचार कही संभळाव्यो, एक दूत पर्वतना राजा हिमाळयना नयमां गयो अने एने पण शंकरना महोच्छवनी बीना कही संभळावी, एक दूत यक्ष अने किन्नरनी राजधानीमां गयो अने तेओने पण शंकर बोलावेछे एवुं कह्युं, आ प्रमाणे उच्छवमां जवानी आज्ञा सांभळी तेथी सुर, असुर, किन्नर, गंधर्व, अने देवताओ विगेरे शंकरनी आज्ञा हृदयमां धारण करी वैमानमां वेशीने शंकरना दरबारमां आव्या. आवेला परोणाओने मान देवासारु मर्यादा पुर्वक संभाळ राखीने महादेवना गणोए सोळ प्रकारना उपचारथी सर्वनुं पूजन कर्तुं तेमज गणोनी स्त्रीयोए देवांगनाओनी सत्कार पुर्वक पूजा करी ए रीते महोच्छवनो प्रारंभ कर्यो. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

आये पुर कैलास सब, दंपति देव अनेक ॥

सेव करत शिव जन सकल, एक एक प्रति एक. ॥ १० ॥

अर्थ. कैलास पुरीमां सर्व देवताओनां अनेक जोडलां आव्यां तेओनी, एक देव पासे एक गण अने एक देवांगना पासे एक गणनी स्त्री एवि रीते हाजर रही शंकरना तमाम गणो सेवा करवा लाग्या. ॥ १० ॥

ग्यांन कथा चरचा चले, राग रंग सुविलास ॥

आयो तब उच्छव दिवस, सब मन मोद प्रकास. ॥ ११ ॥

અર્થ. આવા દેવના રમુજી મેઢામાં જ્ઞાનની કથા અને તેજ સંબંધી ચર-
ચા ચાલેછે, એવી રીતે રાગ રંગના વિલાસથી દિવસ ગુજારેછે તેટલામાં
ઉત્સવનો દિવસ (શિવરાત્રીનો દિવસ) નજીક આવ્યો જેથી સર્વના મ-
નમાં આનંદ પ્રગટ થયો. ॥ ૧૧ ॥

સાંજ સમે શિવજૂ સભા, રચી તાલકે રોધ ॥

તહં સુર મિલિ બૈઠેં સર્વેં, રજત છાંહ નિગ્રોધ. ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. શિવરાત્રીને દિવસે સાંજની વચ્ચે મહાદેવજી, તઢાવને કીનારે
જ્યાંહાં સુંદર વડની છાયાંછે ત્યાંહા સભા રચીને વિરાજ્યા, તેમજ સર્વ
દેવતાઓ આવી, મર્યાદા પુર્વક વંદન કરી સૌસૌને આસને બેઠા. ॥ ૧૨ ॥

॥ છપ્પૈ ॥

એક ઔર ગિરિ શૃંગ, એક દિસિ ગંગ ગહર ગતિ ॥

એક ઔર બન બાગ, એક રસ તાલ ઉચ્છરતિ ॥

બટ સમીપ પ્રાસાદ, ઉઠત નલઅંબુ ચત્ર દિસ ॥

સીત મંદ અરુ સુરભિ, સ્વસન ગતિ કરત ઇચ્છ બસ ॥

સર્વ ભિન્ન ભિન્ન સિંગાર ધરિ, તિત શંકર કીની સભા ॥

વરનાવ કરત કૈસેં બનેં, પરમ દેવ અકલિત પ્રભા ॥૧૩॥

અર્થ. આવા વચ્ચેમાં જેની એક તરફ રંગબેરંગી પર્વતના શીખરો ચઢકેછે અને
એક તરફ ગંગાનો પ્રવાહ ગંભીરતાથી ઘઢઘઢાટ કરતો ચાલેછે, જેની બીજી
તરફ બાગ બગીચાઓ પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે, તેમજ એક તરફ અમૃતરસ જેવા
પાણીથી ભરેલ તઢાવના મોજાઓ રૂપાની મીસાલે ચઢકતા ઉછઢી રહ્યાંછે,
વડની આસપાસ ઢુકી રહેલી અટાલીકાઓના ઑગાનમાં રહેલા ફૂવારાઓનાં
પાણીં જેની ઑતરફ છૂટી રહ્યાંછે તેમજ શીતઢ અને સુગંધવાઢો ઢીમી ગતિથી
ઇચ્છા પુર્વક પવન ચાલી રહ્યોછે જેની અંદર સર્વ દેવો જૂઢા જૂઢા શૃંગાર

धारण करी विराज्याछे एवी मनोहर सभा शंकरे भरीछे तेनु वर्णन शी-
रीते वनी सके? कारण के शंकर परम देवछे तेमज तेनी कांति तथा म-
हिमा कोइना कळ्यामां आवे एम नथी. ॥ १३ ॥

इश विष्णु बिधि इंद्र, चंद्र दिनयंद धर्म जम ॥

अगपति अहिपति अनंत, आपपति आप अनुक्रम ॥

निकषासुत सुधनंद, केऊ रुषिराज बिराजें ॥

धरें छत्र छहंगीर, ठोर ठोरन प्रति छाजें ॥

सामीप परे शिव गन सकल, हुकम प्रति हाजिर रहैं ॥

गंधर्व सुग्यान नृति नायका, कोन तास उपमा कहैं. १४

अर्थ. इश्वर, विष्णु, ब्रह्मा, इंद्र, चंद्र, सूर्य, यम, धर्म, पर्वतना पति
हिमाळय विगेरे, सर्पना पति तक्षक तथा शेष विगेरे, जळना पति वरुण,
समुद्र, विभिषणादि राक्षसो, धनपति कुदेर, अने केटलाएक म्होटा क-
षिओ, अनुक्रमे बेठेलाछे, तेओए धारण करेलां छत्र चामरो ठेकाणे ठेका-
णे शोभी रह्याछे, सामे उभेला सर्व शिवना गणो हुकम प्रमाणे हाजर
थई रह्याछे, गंधर्वो गायन करेछे, नायकाओ नृत्य करेछे एवी आ सभा
भराणीछे तेनी उपमा कोण कही सके? ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

उत आभा सुर गान गति, झुकत बाग बन कुंज ॥

यह कछुयक बरनन करौं, रव बिहंग मधु गुंज ॥ १५ ॥

अर्थ. ए ठेकाणानी शोभा, स्वरोना उच्चारनी साथे गायन, बाग अने वनमां
झुकी रहेली बेल्योना झुंडो, पक्षीओना मधुर अवाज अने भ्रमरना गुंजारव
तेनु थोडुं एक वर्णन करी कहुंछुं. ॥ १५ ॥

॥ अथ वह बर्नन छंद भुजंग प्रयात ॥

बसंता गेमं कुंजके पुंज फुल्ले ॥ झुके मंजुरं मंजरी भ्रंग
झुल्ले ॥ मधू माधवी चंपकं अंब मोरें ॥ कली केतकी कुंद
फुंदा झकोरें ॥ हरी दुंबरी बेलि खुल्लि हज्जारि ॥ तुरा जू-
हि जासुल्ल वैसी तजारी ॥ तरं केसरं ब्रच्छ तालं तमालं ॥
लता नागबेली चमेली सुलालं ॥ जुहि निंब अन्नार ना-
रिंग जंभं ॥ थली बकुली निर्मली रंभ थंभं ॥ वदे चातुकी
कोकिला मोर बांनी ॥ प्रसारे फुहारे झरे पात पानि ॥
लता बाग नीठं सरं लेर लागैं ॥ भरे नीर पुरं समीरं त्रि-
भागैं ॥ बकं बत्तकं सारसं कोक वृंदं ॥ मधू मंडियं कंज के-
ऊ कुमहं ॥ झिली दहरं मद्द नहं झनके ॥ तरं मंजरं नीर
के तीर तके ॥ नए रंगसैं चित्र थंभा नबीनौ ॥ तहां रा-
जितं देव दीवान कीनौ ॥ समाजं कला गान संगीत सा-
धैं ॥ उमै मेक ग्रामं सुरं लोक आधैं ॥ छदंगानके द्वाद-
शं कीन मोरें ॥ बिना आदिदे तार बज्जे टकोरें ॥ चत्रं पं-
च दोही जुकती उचारें ॥ सतं मुच्छेना तीन बीद्या त्रिवारें
॥ षटं पंच रागं त्रिया राग षटं ॥ दुअं चत्र अष्टं धुवा
लाग दटं ॥ अदोसं दसं तार आलाप अष्टं ॥ सधैं गान-
के तान चोबीस सटं ॥ अरोही सुरोही सुचाही असतं ॥
सुगानं दशं अष्ट तालं समस्तं ॥ खरे भृत्य खासे सभा
खास खेलं ॥ करे प्रेम बत्तं कथा काम केलं ॥ १६ ॥

अर्थ. वसंतऋतुना आववाथी जेमां कुंजना झुंडो प्रफुल्लित भई स्थाछे ते-

મજ સુંદર નમેલી ડાઘીની મંજરીની આસપાસ ભમરાઓ ઝુલતા ફરેછે, જેમાં મેઘમો, વસંતલતા, ચંપો અને આંબો, એ વૃક્ષો સ્વીલી રહ્યાંછે તેમજ કેતકીની કઢીયો તથા ડોલરનાં ઝુમસ્વાં પવનથી ઝુલી રહ્યાંછે, જેની અંદર લીલા ઉમરાઓ તથા ગુલ્લહજારી નામની વેલ્યો સ્વીલી રહીછે તેમજ ગલતુરા, જુહિ, જાસુસ, તજારા, કેસર, તાલ, તમાલ, નાગરવેલ, ચમેલી, લાલ ચમેલી, જુઈ, લાંબડા, દાડમ, નારંગી, જંબીર, (નાનાલિંબુ) સ્થલિ, બોલશ્રી, નિર્મલ્લી, અને કેઢના સ્તંભ એ વિગેરે હજારો ફૂલ ફલવાઢાં ઢાડો પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે. જેમાં વપૈયા, કોયલ, મયૂર વિગેરે અનેક પક્ષીઓ મધુર શદ્ધ રટી રહ્યાંછે, તેમજ છૂટતા ફુવારાના પાણી ઢાડના પાદડાં ઉપર પસરી નીચે ઢરેછે, જેના લતા મંડપ તથા બગીચાની નજદીક પાણીથી ભરપૂર સરોવરની લેહેરો ગાજી રહીછે, તેમજ ત્રણે ભાગે સરસ્વો ઇટલે મંદ, સુગંધી, અને શીતલ પવન વાયછે. જ્યાંહાં વગલા, વતકો, સારસ, અને ચકવા એ વિગેરે અનેક પક્ષીયોના ટોઢાં કોલાહલ શદ્ધ કરી રહ્યાંછે તેમજ કેટલાક ભમરાઓ કમઢ તથા કમોદનીની આસપાસ ગુંજારવ કરી રહ્યાંછે, જ્યાંહાં મદથી ભરપૂર તમરાંઓના અને દેડકાઓના અવાજોનો ઢ્વણઢ્વણાટ થઈ રહ્યોછે તેમજ ઢાડની મંજરીઓ તથા ઝુમસ્વાંઓ પાણીના કીનારા ઉપર તાકી રહ્યાંછે, જેમાં રચેલા સભામંડપના થંભો નવીન અનેક ચિત્રોથી રંગિત શોભી રહ્યાંછે ઇવા આ રમણીક સ્થલમાં દેવની સભા ભરાણીછે. આ સમાજમાં સંગિત શાસ્ત્રની કઢા પ્રમાણે ત્રણયામ, અને સાત સ્વરથી ગાયન થાયછે, વાર પ્રકારના મોરાથી શ્રદંગ વાગેછે. વીણા, સતાર, સુંદરી, વિગેરેના તારમાં ટકોરા વાગવાથી તરેહ તરેહના મધુર અવાજ થાયછે, ચાર પાંચ અને બે ઇટલે અગીયાર યુક્તિયોથી, ઇક અને સાતને ત્રણ ગણા કર્યા ઇટલે ઇક-વીશ મુર્ચ્છનાના ઉચ્ચાર થાયછે, છને પાંચગણા કર્યા ઇટલે ત્રીશ રાગણીઓ અને છરાગનું, આઠને આઠગણા કર્યા ઇટલે ચોસઠકઢા સહિત દશ પ્રકારના દોષ રહીત, આઠ પ્રકારના આલાપ સહિત અને ચોરાશી પ્રકારના

तानथी गान साधेछे, अढार प्रकारना तालथी सारुं गायन करेछे सुंदर
गम्तवाळी सभामां खरादिल्लथी नोकरी करनार चाकरो विनय पुर्वक
उभाछे अने सभासदो परस्पर प्रेमनी वातो अने काम संबंधी चरचा करी
रह्याछे. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

और बाग शिवकी सभा, उमा औरही बाग ॥

एक एक हूँतैं सरस, नृत्य भेद रस राग ॥ १७ ॥

अर्थ. एक बागमां शंकरनी सभा अने बीजा बागमां पार्वतीजीनी
सभा शोभी रहीछे, जेनी अंदर एक एकथी सरस, संगीतना भेदथी नृत्य
तथा गायन थायछे. ॥ १७ ॥

॥ सोरठा ॥

आप आप रस रीत, बाग बाग प्रति देव चय ॥

नृत्य भेद संगीत, ठोर ठोर प्रति देखियत ॥ १८ ॥

अर्थ. पोतपोतानी रीत प्रमाणे बगीचे बगीचे देवताओनां टोळां बेठे-
लांछे जेमां संगीतना भेदथी नृत्य अने गायन ठेकाणे ठेकाणे जोवामां
आवेछे. ॥ १८ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिक दाम ॥

जहां तहां धात धरा भूत शृंग ॥ जहां तहां बोलत बृच्छ
बिहंग ॥ जहां तहां भूत पिशाचन झुंड ॥ जहां तहां होम
हुताशन कुंड ॥ जहां तहां छंद उचार ब्रतीत ॥ जहां तहां
अप्सर नृत्य संगीत ॥ जहां तहां जूथ मिले त्रिदिवेश ॥
जहां तहां मंत्र उचार महेश ॥ जहां तहां आपहि आप समा-
न ॥ जहां तहां सोहें सभा सुभ थान ॥ जहां तहां डोलत

દેવ વિમાન ॥ જહાં તહાં ગંધર્વ સાધત ગાન ॥ જહાં તહાં
 બાજત બીન ઋદંગ ॥ જહાં તહાં કિન્નર ચંગ ઉપંગ ॥ જહાં
 તહાં બાંસુરિ સિંગિ પિનાક ॥ જહાં તહાં ડોરુ બજેં ડફ ડા-
 ક ॥ જહાં તહાં કંબુ સુઝલ્લર નદ ॥ જહાં તહાં નોવત પંચ
 સવદ ॥ જહાં તહાં પૂજન પંચ પ્રકાર ॥ જહાં તહાં ષોડશ-
 હી ઉપચાર ॥ જહાં તહાં વૃંદ બધૂ વિબુધેશ ॥ જહાં તહાં
 કિન્નર જચ્છ સુવેસ ॥ જહાં તહાં આસુરિ નાગનિ નગ્ય ॥
 સુપૂજિત ત્રંબક અંબિક જગ્ય. ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કૈલાસમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સોના રુપા બિગેરે ધાતુથી બનેલા પર્વતના
 શિખરો ઝલકી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ઝાડો ઉપર પક્ષીઓ બોલી રહ્યાંછે,
 ઠેકાણે ઠેકાણે ભૂત પીશાચના જુથ્થ ફર્યા કરેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે હોમ
 કરવાના કુંડોમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે વાક્ય
 રચનાથી ઉચ્ચાર કરનારાઓ હંદના ઉચ્ચાર કરી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે
 અક્ષરના ઉચ્ચારથી સંગીત પ્રમાણે નૃત્ય ગાયન થઈ રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે
 દેવતાઓનાં ટોળાં એકઠાં થયાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે શંકરના મંત્રનો ઉચ્ચાર
 કરી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે પોતે દેવતા તથા તેઓના વરાવરીયા બેઠાંછે,
 ઠેકાણે ઠેકાણે સભાઓ તથા સુંદર સ્થળો શોભેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દેવ-
 તાઓના વૈમાનો ફરેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ગંધર્વો ગાન સાધી રહ્યાંછે, ઠેકાણે
 ઠેકાણે વીણા અને ઋદંગ વાગી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે કિન્નરો ચંગ
 ઉપંગ નામના વાજિત્રો વગાડી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે વાંસળીયો શિંગ-
 ડીયો અને પિનાક વાગી રહ્યાંછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ડમરુ, ડફ અને ડાક-
 લાંઓ વાગેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે શંખ તથા જ્વાલરોના શદ્ધ થઈ રહ્યાંછે,
 ઠેકાણે ઠેકાણે નોવત અને પંચ શદ્ધનામનું વાજિત્ર વાગી રહ્યુંછે, ઠેકાણે
 ઠેકાણે પાંચ પ્રકારથી મહા પૂજન થાયછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ષોડશો પચાર

થઈ રહ્યાછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દેવાંગનાઓ તથા દેવતાઓ, કિન્નર, યક્ષ, અસુરની સ્ત્રીઓ, નાગની સ્ત્રીઓ અને પર્વતની સ્ત્રીઓ એ પ્રમાણે સર્વ જાગરણ કરીને અંબિકા સહિત શંકરની પૂજા કરેછે. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

ડોર નટી કમચાર ગતિ, સારુ કીર મન રંજ ॥

ગાન તાન કુવલયહુપેં, કરત કિલાલપ ગુંજ. ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. દોર ઉપર ચડી નટની સ્ત્રીઓ અજાણે સ્વેલ કરી રહીઓછે, મહા પરસ્પર કસરત કરી મહા યુધની ગતિ કરી બતાવેછે, પોપટ અને મેનાઓ પોતાના મધુર સ્વરથી સર્વ દેવોના મનને રંજન કરેછે, ગાન તાનના સુસ્વ-કારક સ્વરો આનંદ ઉપજાવેછે અને ભમરાઓ કમલ ઉપર ગુંજારવ શબ્દ કરી સુખમાં વધારો કરેછે. ॥ ૨૦ ॥

ધૂમ ધામ દિશિ દિશિ લગી, મહ નિશિ જાગ્યન હોત ॥

ચહું દિસ લગી ચિરાક મનું, અર્ક કોટિ ઉદ્યોત ॥૨૧॥

અર્થ. શિવરાત્રીના જાગરણને લિધે દિશાયે દિશાયે ધામ ધૂમ લાગી રહીછે ને ચારે તરફ પ્રગટેલી ચીરાક બત્તિઓ, કોટિ સૂર્ય ઉગ્યા હોય તેવો ઉજાસ આપેછે. ॥ ૨૧ ॥

તબાહિ હર્ષિ ગન ગનબધુ, હર હજૂરમહ લીન ॥

આજ નિશા હાજર રહન, નિજ મુક્ત આયસ દીન ॥૨૨॥

અર્થ. તે વચ્ચે હર્ષિત થઈ શંકરે સ્ત્રીઓ સહિત ગણોને હજુરમાં બી-લાવ્યા અને “આજ આરતી રાત્રી અહીં સર્વ હાજર રહેજો” એવી શ્રીમુખથી આજ્ઞા કહી દિધી. ॥ ૨૨ ॥

॥ અથ શ્રાપ પતન પ્રસંગ ॥ દોહા ॥

એક ભૂત્ય હર મહત હિત, નામ વિચિત્રાનંદ ॥

उत आवनं चूक्यो सुरत, उभे भई मति मंद ॥ २३ ॥

अर्थ. जे हमेशां शिवजीनो हितकारी अने उंची पदवीने पामेलो एक विचित्रानंद नामे शिवजीनो गण सभामां आववानी बात चूकी गयो जेथी स्त्री पुरुष बनेनी बुद्धि मंद थई गई. ॥ २३ ॥

चित्रकला त्रिय हेत रति, मगन भयो मदपान ॥

बस बिलास चूक्यो सुरति, हर हजूरकी जान ॥ २४ ॥

अर्थ. पोतानी प्राणप्यारी चित्रकला नामनी स्त्रीना स्नेहने लीधे मद्यपान करी रति क्रीडामां मगन थयो अने विषय विलासमां वश थवाथी शंकरनी हजुरमां हाजर थवानी याद चूकी गयो. ॥ २४ ॥

॥ छपय ॥

उहीं बखतमहि उग्र, याद उनहीकों कीनौ ॥

करि किंकर दिशि दृष्टि, नाउ विचित्रानंद लीनौ ॥

उनहींसें रिपुभाव, उतें बिकटानंद ठाढे ॥

सुनत ईश उच्चार, मोद मनमें अति बाढे ॥

अनुमान समय कीनी अरज, महाराज वह है नहीं ॥

तिय चित्रकला रतिसें रसिक, मगन महारस में नहीं. २५

अर्थ. एवा बखतमां शंकरे एनेज याद कर्यो अने जे तरफ किंकरो बेठेला हता ते तरफ द्रष्टी करीने विचित्रानंदनुं नाम लीधुं, ए बखते विचित्रानंदनी साथे शत्रुभाव राखनार बिकटानंद नामनो गण पासे उभो हतो तेथी शंकरना वचन सांभळतांज तेना मनमां अति हर्ष वध्यो अने अनुमानथी समय विचारी अरज करी के हे? महाराज, ए विचित्रानंदतो अहीं हाजर नथी; ते पोतानी स्त्री चित्रकलानी क्रीडामां रसिक थई कामदेवना रंग रसमां मग्न थएलछे. ॥ २५ ॥

॥ दोहा ॥

बिकटानंदकी बांनि सुनि, कछुक छोह चित धार ॥

सुनत सभा सामीप जन, करयो ईश उच्चार. ॥ २६ ॥

अर्थ. आवां बिकटानंदना वचन सांभळीने मनमां जरा रीस लावी सर्व सभासदो तथा सभानी आसपासना लोको सांभळे एवी रीते महादेवे निचेप्रमाणे वचन कह्युं. ॥ २६ ॥

उनकों आजहिकी निशा, सुख संयोग सनेह ॥

प्रातहुतें बहु काल लगि, पहुँ ब्रह्म दुख देह. ॥ २७ ॥

अर्थ. “ए स्त्री पुरुषने आजनी रात्रीतो स्नेह संयोगना सुखमां जशे पण प्रातःकाळथी घणाक काळसुधी तेओ विरह दुःखने जाते भोगवशे.” ॥ २७ ॥

॥ चोपाई ॥

सुनत एह शिवकी मुख बानि॥ सभा सकल करुना मन आनि॥
महादेव मनमें मुरझाये ॥ कहा प्रसंग बिकटानंद लाये ॥
बिकटानंद मोद मन बाध्यो ॥ सहज आपको कारज सा-
ध्यो ॥ एक एक प्रति उचरत बानी ॥ जित तित उकति
श्रापकी जानी॥ उमा दासि पुष्पावति प्यारी॥ चित्रकलासैं
अति हितकारी॥ वह सुनि बात महा दुख पाई॥ चित्रकला-
के निलय सिधाई ॥ जाय झरोखनके तर टेरी ॥ एहो भट्ट
अरज सुन मेरी ॥ चित्रकला बानी सुनि बोली ॥ अंदर
लई देहरी खोली ॥ २८ ॥

अर्थ. आवी शंकरना मुखथी घण्णी सांभळी सर्व सभाना मनमां दया उत्पन्न थई तेमज म्होटा म्होटा देवो मनमां खेद पामीने केहेवा

लाग्या के जुबोने? विकटानंद केवो प्रसंग लाव्योछे. ए वखते विकटानंदना मनमां हर्ष वध्यो अने सहजवारमां पोतानुं काम साधी लीधुं, आ प्रसंगसंबंधी सर्व मांहोमांहे वातु करवा लाग्या, ज्याहां जोईए त्याहां श्राप संबंधी चरचा चाली रहीछे, ते समये जेने चित्रकळा साथे स्नेह अने साहेलीनो संबंधछे, एवी पार्वतिने अति प्यारी, पुष्पावति नामनी दासी आ वात सांभळतांज म्होटुं दुःख पामीने तत्काळ चित्रकळाने घेर जई पहो-ची. झरोखानी निचे आवी ने उभी रही अने कह्युं जे हे? बाइ, कमाड उघाड अने म्हारी अरज सांभळ? पुष्पावतिना वचन सांभळीने चित्रकळा उभी थई अने दरवज्जानुं बार उघाडी तेने अंदर लीधी. ॥ २८ ॥

॥ सोरठा ॥

चित्रकला पति दोय ॥ बिबस बारुनी रस बनें ॥
बूझन लागे सोय ॥ कहासु आये आप इत ॥ २९ ॥

अर्थ. मदिराना रसथी परवश थएल चित्रकळा तथा तेनो पति विचित्रानंद ए बने जण जागृत थईने पुछवा लाग्यां के हे? पुष्पावति, केम अहीं आव्यां अने शुंकामछे ते कहो. ॥ २९ ॥

॥ अथ छंद उद्दोर ॥

पुष्पावती बोल्यो चाइ ॥ एते बीच गल गहि राइ ॥
नैनां बार लागी धारं ॥ कीनी नीठही उच्चार ॥
दीनो ईश उच्छव याद ॥ भांष्यो श्रापको संवाद ॥
लागी बांनि चेरी कान ॥ भूमी पैं ज्यों बिनु प्रान ॥
होय सचेत बूझ्यो फेर ॥ बहु पछिताय तिनही बेर. ॥ ३० ॥

अर्थ. पुष्पावति बोलवा जायछे एटलामां ते शोकने लीधे गदगद कंठे थई गई, तेमज आंख्योमांथी आंसुनी धारा चालवा लागी, मांडमांड

बोलीने शिवना उच्छवनी याद आपी तेमज श्राप थयानी आदिथी ते अंतसुधी बीना कही संभळावी. पुष्पावतिनां वचन काने पडतांज स्त्री पुरुष बन्ने प्राण विनाना मुडदां होयनै? तेम जमीन उपर पडी गयां, वळी स-सचेत थई घणीज दीलगीरीनी साथ बीजीवार पुछवा लाग्यां. ॥ ३० ॥

॥ पुष्पावती प्रति गनदंपत्युक्त ॥ दोहा ॥

सुर दंपति यौं उच्चरत, सुनि पुष्पावति सोय ॥

श्रीशंकरको श्राप हुव, क्यौंसु निवारन होय ॥ ३१ ॥

अर्थ. पुष्पावतिनां श्राप संबंधी वचन सांभळीने स्त्री पुरुष बन्ने कहेछे के हे? पुष्पावति, शंकरनो श्राप थयो ते कये प्रकारे निवारण थाय. ३१

॥ अथ पुष्पावत्युक्त प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

तब पुष्पावति यौं कहत, औरन कछू उपाय ॥

मिटैं श्रापकों ताप सब, उमा अराधो जाय ॥ ३२ ॥

अर्थ. त्यारे पुष्पावती केहेवा लागी जे एनो बीजो तो कोई उपाय नथी; पण तमे जईने जो उमयाजीनुं आराधन करो तो श्रापथी थएल सर्व संताप मटे. ॥ ३२ ॥

गये तहां गन गन बधू, जहां कपर्दी नारि ॥

पद बंदन करिकें प्रथम, अस्तुति करी उचारि. ॥ ३३ ॥

अर्थ. ज्याहां शंकरनी स्त्री पार्वति सभामां बेठांछे त्याहां विचित्रानंद तथा तेनी स्त्री चित्रकळा बन्ने गयां अने प्रथम चरणारविंदनुं बंदन करी दीनताथी स्तुति करवा लाग्यां. ॥ ३३ ॥

॥ अथ उमास्तुति ॥ सवैया ॥

सोइ बडो सबतें जगमें नर, उग्र अद्रिष्ट उहि जग पाया ॥

बाक्य बिसारद नारदसो शुक, बारदके पति देखि सराया ॥

जो सुलतानि चहैं मनमें तो, सोई छिनमें सुलतान कहाया॥
वहैं भ्रतपें जगमातु कृपा जुत, तेरि कटाच्छ हमाउकी छांया.

अर्थ. हे? जगन्मात, जे भक्तना उपर तारां कृपा युक्त कटाक्षछे तेज आखी दुनीयामां सौथी मोटोछे अने जगतमां उग्र प्रारब्धने पाग्यो तेज गणायछे, वाक्य रचनामां कुशल नारद, शुकदेव, मेघना पति इंद्र विगेरे देवो पण तुंने देखी स्तुति पुर्वक वखाण करेछे, जे भक्त पोताना मनमां बादशाहीनी चाहना करेछे तो क्षणमात्रमां पोताने बादशाह केवरावेछे, वास्ते हे? मात, तारां कटाक्ष *हमाउ पक्षीनी छांया जेवांछे. ॥ ३४ ॥

॥ दोहा ॥

मात सुद्रष्टि प्रतापतें, मिटें जु अघ दुख ओघ ॥

सुख संपति धृति संपजैं, आपें बचन अमोघ. ॥ ३५ ॥

अर्थ. हे? मातुश्री, तारी कृपा द्रष्टीना प्रतापथी पाप अने दुःखना ओघ मटेछे अने सुख, समृद्धि, धारणा, संप, अमोघ वचन रचना, (कविता शक्ति) ए सर्व वधेछे. ॥ ३५ ॥

हमपें श्री महाराज हर, कही श्रापकी बान ॥

माता तुमतें होयहें, मुसकलही आसान. ॥ ३६ ॥

अर्थ. अमारा उपर महाराजा महादेवजीए श्रापनी वाणी कहीछे ते हे? मातुश्री, मुसकलछे पण तमाराथी आसान थशे. ॥ ३६ ॥

॥ उमाउक्ति ॥ सोरठा ॥

तुमपें परी जु चूक, अचल चले नहिं हर बचन, ॥

करिहौं अरज अचूक, मैं तुम कारन जायकें. ॥ ३७ ॥

* जे माणसने माथे हमाउ पक्षीनी छांया पडेछे तेने त्रण घडी, त्रण पहोर, अथवा त्रण दिवसमां राज्य मळेछे.

अर्थ. पार्वति कहेछे, तमे मोटी भूल खाधीछे अने शंकरना वचनतो फरे नहीं एवां अचळछे, तोपण हुं तमारे वास्ते तेमनी हजुरमां जई अवश्य अरज करीश. ॥ ३७ ॥

॥ छप्पय ॥

सुनि गन दंपति अरज, उमा करुना चित लाये ॥
सुख आसन आरोहि, जहाँ हर तहां सिधाये ॥
करी अरज कर जोरि, आपकों एह न उच्चित ॥
भलो बुरो निज दास, कहो कितियक इनकी मत ॥
यह चूक दंड लायक तऊ, सुनहुं विनय असरन सरन ॥
भव एक मनुज बिरहा भुगति, फिर प्रापति व्हैं तुम चरन. ॥

अर्थ. विचित्रानंद तथा तेनी स्त्री चित्रकला ए वनेनी दीलगीरी भरेली अरज सांभळीने पार्वति पोताना मनमां दया लावी पालखीमां बेसी ज्यांहां महादेवजी विराजेलाछे त्यांहां पधार्या, अने बे हाथ जोडी अरज करीने कह्युं के हे? महाराज, आ गणने श्राप दीधो ते आपने घटारत नथी, सारो नरसो पण पोतानो दासछे, अने कहो जे एनी बुद्धि ते केटलीक होय? चूक करी तेथी दंडने लायकछे तोपण हे? अशरणना शरण, विनय पुर्वक म्हाारां वचन सांभळो. एक जन्म पर्यंत मनुष्य लोकमां वियोगनुं दुःख भोगवी फरीने तमारा चरणने प्राप्त थाय एवी रीते कृपा करी श्रापनुं निवारण करवुं ए आपने घटितछे. ॥ ३८ ॥

॥ दोहा ॥

तुम फुरमायो काल बहु, सौ अब करियैं माफ ॥
याको सुच्छम कालमें, होय निबारन श्राप. ॥ ३९ ॥

अर्थ हे? महाराज, तमे वियोग दुःख भोगववानो घणोक काळ कस्यो

ते हवे माफ करो अने हवे धोडा काळमां तेना श्रापनु निवारण थाय
एवी रुपा करो. ॥ ३९ ॥

॥ अथ शिवोक्त दोहा ॥

उमया करुना मय निरखि, हरष भयो तिहुनैन ॥

अविंगे तुम ल्यायेतें, यौं हर जंपे बैन. ॥ ४० ॥

अर्थ. पार्वतिने करुणा मय जोडने व्रण नेत्रवाळा महादेवजीने हर्ष
थयो, तेथी “हे? गिरिजा, तमारा लाववाधी धोडा काळमां तेओ अहीं
आवरो” एवं वचन श्रीमुखे कहुं. ॥ ४० ॥

॥ चोपाई ॥

श्री उमया निज थानक आये ॥ सकल कथा गनकौं समु-
झाये ॥ बीती निशा प्रात दरसाये ॥ सकल सुरासुर धाम
सिधाये ॥ गन गनात्रिय सुर देहसु छंडे ॥ मनुज लोक अ-
वतार सु मंडे ॥ पुष्पावती प्रेम तस बंधी ॥ मनुज देह उन
संग निमंधी ॥ ४१ ॥

अर्थ. त्यार पळी उमयाजी पोतानी सभाने स्थळे आव्यां अने त्याहांतुं
सघळुं वृत्तांत गणने कही संभळाव्युं, एटलामां तो रात्री बीती गइ अने
सवार थयुं एटले देव असुरो विगेरे सर्वे पोत पोताने स्थानके गया, गण
अने ते गणनी स्त्री देवनां शरीर छोडीने मनुष्य लोकमां पडि अवतार
पाव्यां, चित्रकळानी सखी पुष्पावति ते पण तेना प्रेमना बंधनने लीधे
देव देह छोडी तेनी साथे मृत्युलोकमां आवी. ॥ ४१ ॥

॥ अथ यथासंख्यालंकार पुष्पावत्युक्त चतुर्विधानि ॥

॥ प्रेम द्रढाव ॥ सवैया ॥

धंग पंतंग कुरंग भुजंगम, कंज शिखां सुर पुंगिन लेंहे ॥

મોર પંખીહ ચંકોર સુપંકંજ, ધોર વૃષા શંશિ સૂર વહેહે ॥
 હારન મીનં મરાલ જુરાફહિ, કાંષ્ટ જલં સર જોરિ જુરેહે ॥
 દેહકું છેહ દહેં ઇતનેં પરિ, નેહકું છેહ પ્રબીન ન દેહેં. ॥ ૪૨ ॥

અર્થ. ખમરો, પતંગ, મૃગ, અને સર્પ તેઓ અનુક્રમે કમલ, દીપક, ગાયન, અને મોરલી એઓમાં બંધન પામેછે તોપણ પ્રેમને લીધે તેનો ત્યાગ કરતા નથી, તેમજ મોર, વપૈયો, ચકોર, અને કમલ એઓ પણ અનુક્રમે મેઘની ગર્જના, વરસાદ, ચંદ્ર, અને સૂર્ય એઓને પ્રેમથી ઇચ્છેછે, વઢી *હારલ, માછલું, હંસ, અને +જુરાફ તેઓ કાંષ્ટ, પાણી, માનસરોવર, અને જોડી એઓની સાથે સ્નેહથી જોડાઈ રહેછે અને તેનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ તજેછે, માટે જે ચતુરછે તેઓ પોતાના દેહને છોડીદે પણ સ્નેહનો ભંગ કરતા નથી. ॥ ૪૨ ॥

॥ દોહા ॥

પશુ પંછી સબ પ્રેમ વસ, તજત આપકો પ્રાન, ॥

* હારલ નામના પક્ષીનું વચ્ચું જ્યારે મોટું થઈ પોતાના માઝામાર્ગી ઉડેછે ત્યારે માઝા-માનો લાકડાનો કટકો પગમાં લેહને ઉડેછે તે કટકાને પોતાની આંખી જીંદગાની સુધી છોડતું નથી અને તેમ કરવાથી કદી તે લાકડાનો કટકો શાદમાં અટકી રહેછે તો તેથી તદફાદીને મરેછે પણ લીધેલા લાકડાને છોડતું નથી.

+ જુરાફ નામના પક્ષીનું જોડું સાથે જોડાઈ હોયછે, તે એવી રીતે કે તેના એક એક પગવડે નર અને માદા વચ્ચે આંકડા બીડેલા હોયછે, અને તેઓ સાથે રહીને અર્ધા દિવસમાં ચારો તથા અર્ધા દિવસમાં સુકેલાં લાકડાના કટકા ખેલા કરેછે, એમ કરતા જ્યારે તેની બાર વર્ષની ઉમ્મર થાયછે ત્યારે તેને કામ પ્રગટેછે એટલે જોડીથી છુટી વિષય કરવાસાથે ખેલાં કરેલાં લાકડા માથે વેપ સાથે બેસેછે એટલે તેનું વિર્ધ તે લાકડા માથે પડેછે, તેટલામાં જોડીથી જૂદા પડવાને લીધે મનમાં વિયોગ થાયછે તેથી સ્વદ પામી મરવાની ચાહના કરેછે એવો સ્વર્ગી કુદરતને લીધેજ તે વિર્ધમાં એવો ચમત્કારછે કે તેનું પડેછે તેટલી બારમાંજ લાકડાં સઘળી ઉડેછે તેથી વેપ વઢી મરેછે. તેના વઢી મરવાથી થયેલો રાશનો ઢેર જામી રહેછે. જ્યારે બાર વર્ષ થાયછે ત્યારે તેમાંથી જોડી થઈ તેના વચ્ચે નીકળેછે.

धिक तिहि बिछुरे नां मरैं, तजी देह यह जान. ॥४३॥

अर्थ. पशु पक्षी सर्व प्रेमने वश्यछे अने प्रेम वास्ते पोतानां प्राण तजेछे, पण तेनेज धिःकारछे के जेओ, परस्पर लागेला प्रेमनो वियोग थवाथी प्राणने तजता नथी. ॥ ४३ ॥

॥ गाहा ॥

उच्छव हर कैलासं ॥ दंपति मिलन सुरा सुर बंद, ॥

गन शंकर मुख श्रापं ॥ चत्र प्रवीन सागरो लहरं. ४४

अर्थ. शंकरना कैलासमां शिवरात्रिनो उच्छव, अने तेमां सुर, असुर, विगेरे देवताओनो स्त्रियो सहित मेळो, ते प्रसंगमां विचित्रानंदने थएलो शंकरनो श्राप ए विगेरे जेमां वर्णनछे एवी आ प्रवीणसागरनी चौथी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ४४ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कैलास महोच्छव बर्ननं
श्राप पतन नाम चतुर्थ लहरी समाप्ता. ॥ ४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्थ स्तरंगः समाप्तः

॥ अथ प्रेमाभिधान कथन ॥ छप्पय ॥

स्नेह राग अनुराग, रक्त आरक्त आसकत ॥

प्रीति लगन मन मिलन, प्रनय लय साच कहत हित ॥

चित बंधन इंक चित्त, निरंतर ध्यान बिनांतर ॥

सुखद अरु संतोष, प्रगट द्वै चाह परस्पर ॥

मेलाप मेल मन मान पुनि, उभै एक अरुझन अहित ॥

बंधन अनूसंधान इह, प्रेम नाम जानहुं प्रगट ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त ॥ तरंग शिखाबंध ॥ सवैया चंद्रैव ॥

भाषा ग्रंथ अगां डग मग पग, भरतो निरख्यो अनहद भाति. ॥ एम गणी रणमाल सुकविये,
खेत धरी प्रभणी शुभ द्याति. ॥ प्रगट प्रेम अभिधान छेदनो, वर्णव करतां विध विध पेरव. ॥
विगत जरा भूगोळ वतावी, पंच प्रवीन सागरे लेहेरव. ॥ १ ॥

अर्थ. प्रेमना नाम कहेछे स्नेह, राग, अनुराग, रक्त, आरक्त, आसक्त, प्रीति, लगन, मनमौलन, प्रणय, लय, साच, हित, चित्तबंधन, एकचित्त, निरंतरध्यान, बीनअंतर, सुखद, संतोष, प्रत्यक्ष एक बीजानुं चाहवुं, मिलाप, मेळ, मनमान, बेयनी एकता, अरुझन, अहिट, बंधाण, अनुसंधान एवी रीते प्रेमना नाम प्रसिद्ध जाणवां. ॥ १ ॥

॥ अथ अनुक्रम दोष निवारन ॥ दोहा ॥

अलंकार संगीत रस, हाव भाव छंद होय ॥

याको अनुक्रम नां ग्रह्यो, समय कहेहें सोय ॥ २ ॥

अर्थ. अलंकार, संगीत, रस, हाव, भाव, छंद, ओओनो अनुक्रम ली-
धो नथी, पण ज्याहां जेनो बखत त्याहां तेने कळेलछे. ॥ २ ॥

कथाजु प्रेम प्रसंगकी, जथाजोग सब बात ॥

ज्यों धर गिरि नद निर्झरन, सागर सबें समात ॥ ३ ॥

अर्थ. जेम पृथ्वी, पर्वतो, नदीओ अने निर्झरणां ए सर्व सागरमां
समाइ जायछे तेम आ प्रेम प्रसंगनी कथामां जे ठेकाणे जेवो प्रसंग ते
ठेकाणे ते प्रसंगने संपूर्ण रीते वर्णवेलछे. ॥ ३ ॥

॥ अथ द्रष्टांता लंकार ॥ सवैया ॥

रंग मिल्यो वह रूप भयो रहें, पै सबहीमें कहावत पानी ॥

भारति भेद अनेक भये परि, अंक उचार अकारकि बानी ॥

मत्तहि मत्त लगैं मुनि सोधत, बोध सबें करतार कहानी ॥

भूषन भाव दशा रस भाषत, सागर त्यौंहि सनेह समानी. ४

अर्थ. जेम पाणीमां जूदी जूदी जातना रंग मळवाथी पाणीनुं रूप बदलेछे पण ते सघळुं पाणीज कहेवायछे, जेम वाणीना अनेक भेद थायछे पण एक अकारना उच्चारथीज सर्व वर्ण अने वाक्योनो उच्चार थायछे, जेम जूदा जूदा मतथी मुनियो इश्वर संबंधी शोध करेछे पण सघळी बाबतमां इश्वरनोज बोधछे, तेम अलंकार, दशा, भाव, रस ए सर्व, सागर कहेछे के स्नेहनी अंदर समाई जायछे. ॥ ४ ॥

॥ अथ चौद लोकाभिधान अधिष्ठाता नाम बर्नन ॥

॥ *यथाक्रमालंकार ॥ छंद मरहट्टा ॥

सब जगकी धरनी, वह कवि बरनी, हे शकती आधार ॥
तिनपैं बाराहं, सब इल साहं, बडरदहैं बिस्तार ॥
उनहीं पर कच्छं, धरिय सुलच्छं, पीठहुके परमान ॥
उन ऊरध लग्गं, श्वेत पनग्गं, शेष सहस फन जान ॥
पहिले पातालं, बासुकि व्यालं, सुजकहि राजसुहात ॥
तिनपैं दूजो दल, कहत रसातल, राजे कवचनिवात ॥
तृतीयेंसु महातल, कट्टु सुतन कुल, काली अधिपति तास ॥
कहि तुर्य तलातल, बसत असुरकुल, महिदानव सुनिवास ॥
सुतलं सुभ भनियं, पंचम गनियं, नृपति जहां बलिराज ॥
बितलं सुबिसेषं, षष्ठम लेखं, शिव हटकेश्वर साज ॥
अतलं सप्तम कहि, बलिदानव रहि, राज करत शुभ रूप ॥
अठमं भनि भूरं, मनुज सपूरं, वैवस्वत मनु भूप ॥
नवमं भुवरं भनि, जहां शिवके गन, बीरभद्र मनिचंद्र ॥
दशमं सुरलोकं, सकल अशोकं, सुर संजुत रहे इंद्र ॥

* जे वर्णनमां घटित आगळ पाछळ सरखो अनुक्रम आवे तेनुं नाम यथा क्रमालंकार.

મહારં અગ્યારમ, સાજતિ સંયમ, રાજત ઋષિય અનેક ॥
 જનલોક સુવારમ, જિહ બ્રહ્મચારમ, સાજત સકલ વિવેક ॥
 તપ લોક ત્રયોદશ, વાનપુરપ બસ, નર નારી ધરિ નેહ ॥
 સતલોક નિવાસી, વસત સન્યાસી, લોક ચતુર્દશ એહ ॥
 તિનકે પર ધાતા, જગત વિરૂપાતા, સૃષ્ટિ ઉપાવન હાર ॥
 તિન પર હર ધામં, અતિ અભિરામં, સકલ લોક સંહાર ॥
 પુનિ વિષ્ણુ થાનં, પદ નિરવાનં, પોષન સૃષ્ટિ પ્રમાન ॥
 તિનપર પરિ બ્રહ્મં, નિગમ અગમ્મં, પાવત કોઈ સુજાન ॥૫॥

અર્થ. સર્વ જગતના આધાર રૂપ આ પૃથ્વી ઇશ્વર શક્તિને આધારે ર-
 હીછે, અને તે શક્તિને આધારે સર્વ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર; જેની ઢાઢો
 વિસ્તાર વાઢીછે, એવો વરાહ રહ્યોછે. તે વરાહના ઉપર કાચવો પીઠનો
 વિસ્તાર કરી લક્ષ દર્દ રહ્યોછે, તે કાચવા ઉપર ગૌર વર્ણવાઢો, હજાર ફ-
 ણાને ધરનાર શેષનાગ રહ્યોછે, તે શેષનાગ ઉપર જે વિવરછે તેને પાતાઢ ક-
 હેછે અને તે શુભ સ્થલમાં નાગ વસેછે, ત્યાંહાં વાસુકી નામનો નાગ રાજ્ય
 કરેછે. તેના ઉપર જે વિજું ઢઢછે તેને રસાતઢ કહેછે, અને ત્યાંહાં નિવાત-
 કવચ નામના દૈત્યો વસેછે, અને ત્યાંહાં સત્તા પળ તેઓનીજછે. તે ઉપર ત્રીજું
 મહાતઢછે, ત્યાંહાં કદ્રુના પુત્રોનું કુઢ વસેછે, અને તે લોકનો કાઢિનાગ
 અધિપતિછે. તે ઉપર ચોથું તઢાતઢછે, ત્યાંહાં અસુર કુઢ વસેછે, અને તેનો
 અધિપતિ મયદાનવ નામનો દૈત્યછે. તે ઉપર પાંચમું સુતઢછે, ત્યાંહાં વઢિ-
 રાજા રાજ્ય કરેછે. તેના ઉપર છઠું વિતઢછે, ત્યાંહાં હાટકેશ્વર નામના મહા
 રુદ્ર વિરાજેછે. તેઉપર સાતમું અતઢછે, ત્યાંહાં મયનો પુત્ર વઢ રાજા રાજ્ય
 કરેછે. એવી રીતે સાત પાતાઢ કહ્યાં. આઠમા તે ઉપરના આ ઢુગોઢને
 ઢુલોક કહેછે, અને તે મનુષ્ય વિગેરે પ્રાણીયોની વસ્તીથી ઢરપૂરછે, ત્યાંહાં
 વૈવસ્વત નામના મનુ રાજ્ય કરેછે. તેના ઉપર નવમો ઢુવર લોકછે ત્યાંહાં

शिवना गणो वसेछे, तेमज वीरभद्र मणिभद्र ओओनुं मुख्य पणुंछे. तेना उपर दशमो सुर लोकछे अने ते अशोक स्थळमां सर्व देवताए सहित इंद्र वसेछे. तेना उपर अग्यारमो महलौकछे, तेमां संयम (मन वश्य राखनार) करनार अनेक ऋषीओ वसेछे. तेना उपर बारमो जन लोकछे तेमां सर्व विवेकने जाणनार, इंद्रिओने जितनार, अनेक ब्रह्मचारीओ वसेछे. ते उपर तेरमो तप लोकछे त्यांहां महा तपस्वी, इंद्रियोनो नियह करनारा वानप्रस्थो स्नेहथी स्त्रीयो साथे वसेछे. तेना उपर चउदमो सत्य लोकछे, तेमां महा त्यागी सन्यासीयो वसेछे. ए रीते चउद लोकनी व्यवस्था कही. हवे तेना उपर ब्रह्म लोकछे त्यांहां, जगतमां प्रख्यात, सृष्टि उत्पन्न करनार ब्रह्मा रहेछे. तेना उपर अति शोभायमान महादेवनो लोकछे त्यांहां सर्व सृष्टिनो संहार करनार महारुद्र वसेछे, तेना उपर विष्णु लोकछे, जेने लोको निर्वाण पद कहेछे, तेमां सर्व सृष्टिनुं पोषण करनार विष्णु वसेछे. तेना उपर वेदथी पण जाणी न सकाय एवा परब्रह्म व्यापी रह्याछे, ए कैवल्यरूप ब्रह्मने कोई ज्ञानवान पुरुषो पामेछे. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

चौद लोककी यह कह्यो, सुच्छम भेद बिचार ॥

भूर लोककी सकल अब, कहूं बात बिस्तार ॥ ६ ॥

अर्थ. आ सूक्ष्म भेदथी चउद लोकनो विस्तार कह्यो, हवे भूलोकनी सघळी विना विस्तार पूर्वक कहुंछु. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

प्रथी कोटि पंचास, जुगत जोजन सब जानहु ॥

मध्य मेरु मंडान, प्रगट तिहि कहूं प्रमानहु ॥

जोजन लच्छ सुजान, यहें दीरघ धर ऊपर ॥

वाके शृंग बिसेष, बसत गंधर्व सुर किन्नर ॥

बत्तीस सहस्र जोजन प्रथुल, सप्त धातु गिर राज सिर ॥

सोले हजार जोजन सकल, प्रथुल धरा परि एह पर. ७

अर्थ. आ सघळी पृथ्वीनो पंचास करोड योजननो विस्तारछे एम युक्तीथी जाणवुं, तेना मध्ये पृथ्वीने आकर्षण करनार, अने आधार रूप जे मेरु तेनुं प्रमाण कहुंछुं, आ मेरु पर्वतनी लंबाई पृथ्वीथी शिखर पर्यंत एक लाख योजननीछे, तेनां शिखर उपर देव, गंधर्व अने किन्नर लोको वसेछे, तेना उपला भागनी पहोळाई बत्तीस हजार योजननीछे अने तेमां सात धातुओनी खांणोछे, पृथ्वी उपर तेना मूळ भागनो विस्तार सघळो मळीने सोळ हजार योजननोछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

मध्य मेरु आवर्तहैं, इक इक द्वीप समंद, ॥

जिहि प्रमान अभिधानजुत, कह्योसु कहें कविंद. ॥८॥

अर्थ. वच्चेना मेरु पर्वतनी चारे तरफ फरतो एकेको द्विप अने एकेको समुद्र ए रीते सात द्विप तथा सात समुद्र विंटाई रह्याछे, तेओनुं नामे सहित प्रमाण जे म्होटा कवीओ कही गयाछे ते हुं कहुंछुं. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मनहंस ॥

लख एक जोजन जंबु, द्वीप सुजानियें ॥

पुनि द्विगुन तापर क्षार, सिंधु बखानियें ॥

पलवक्ष द्वीप सुद्विगुन, मान बिचारियें ॥

रसइक्षु सागर द्वीगुनं फिर धारियें ॥

कुशद्वीप जोजन द्वीगुनं सुप्रमानसैं ॥

दधि बारुनी तिन द्वीगुन, भाषत बांनसैं ॥

कहि कौंच द्वीप सुताहि, द्वीगुन लच्छहैं ॥

घृत सिंधु तापर द्वीगुनं परतच्छहें ॥
 गुन शाक द्वीप सुफेर, द्वीगुन जोजनं ॥
 अकुपार दधि तापार, जोजन द्वीगुनं ॥
 द्विगुनो सुतातें द्वीप, शालमली कहे ॥
 पुनि द्विगुन तासैं मान, क्षीर समंदहे ॥
 पुनि द्विगुन तिनसैं द्वीप, पुष्कर सो कह्यो ॥
 शुध नीर सिंधु प्रमान, द्वीगुन हीं रह्यो ॥
 तिन ऊपरें मरियाद, गिरि आवर्तहें ॥
 फिर आदरस धर हेंम, आंभा धर्तहें ॥
 दिगपाल गज ता ऊपरें ठाढे रहें ॥
 तिन पार कोउ नांलहें, आगें शून्यहें. ॥ ९ ॥

अर्थ. एक लाख योजनना विस्तारवाळो आ जंबु द्वीपछे, तेने फरतो क्षार समुद्र, (स्वारी समुद्र) बमणा विस्तारवाळो विंटाई रह्योछे, ते क्षार समुद्रथी बमणा विस्तारवाळो लक्ष द्वीपछे, तेमज ते लक्ष द्वीपथी बमणो इक्षुरस (शेरडीना रसनो) समुद्र तेने फरतो रह्योछे, ते इक्षुरस समुद्रथी बमणु कुश द्वीपनुं मान कह्युंछे, ते कुश द्वीपथी बमणो तेने फरतो वारुणी (दारुनो) समुद्रछे एम विद्वानो कहेछे, ते समुद्रथी बमणा विस्तारवाळो कौंच द्वीपछे, ते कौंच द्वीपने फरतो ते द्वीपथी बमणो घृत (घीनो) समुद्र प्रसिद्धछे, ते समुद्रथी बमणा विस्तारवाळो शाक द्वीपछे, ते शाक द्वीपने फरती ते द्वीपथी बमणा विस्तारवाळो दधि (दहीनो) समुद्रछे, ते समुद्रथी बमणो शालमली द्वीप कह्योछे, तेमज ते शालमली द्वीपथी बमणा मान-वाळो क्षिर (दूधनो) समुद्रछे, ते समुद्रथी बमणा विस्तारवाळो पुष्कर नामनो द्वीप कह्योछे, ते पुष्कर द्वीपने फरतो तेथी बमणो शुद्धनीर (मीठा पाणीनो) समुद्रछे, ते समुद्रने फरतो लोकालोक नामनो मर्यादागिरि

વિંટાઈ રહ્યોછે, ત્યાર પછી તેને ફરતી અરીસા જેવી ચકચકિત સોનાની પૃથ્વીછે, તેની છેવટ દિગ્પાલના ગજ પૃથ્વીના છેડા આકર્ષણ કરી ઉભા રહ્યાછે, અને તે પછી આગળ મુન્યછે તેનો પાર કોઈ લેઈ સકતા નથી. ૯

॥ અથ દિગ્ હસ્તિનામાનિ ॥ દોહા ॥

ऐरावत पुंडरीक पुनि, वामन कुमुद सु नीक ॥

अंजन पुष्पसुदंत कहि, सार्वभौम सुप्रतीक. ॥ १० ॥

અર્થ. અષ્ટ દિગ્ગજોનાં નામ નિચે પ્રમાણે. ऐरावत, पुंडरीक, वामन, कुमुद, अंजन, पुष्पदंत, सार्वभौम, અને सुप्रतीक. ॥ ૧૦ ॥

॥ अथ दिग् हस्तिनी नामानि ॥

अभ्रमु कपिला पिंगला, अनूपमा सु बखान ॥

ताम्रकर्णि शुभ्रदंति कहि, वाम अंजना जान. ॥ ११ ॥

અર્થ તેઓની સ્ત્રીયોના પણ અભ્રમુ, કપિલા, પિંગલા, અનુપમા, તામ્ર-કર્ણિ, શુભ્રદંતિકા, વામના, અને અંજના એવી રીતે નામોછે. ॥ ૧૧ ॥

अंत द्वीपके खंड द्वै, सप्त सप्त सर मान ॥

आदि जंबु नव खंड इह, कहुं ताके अभिधान. ॥ १२ ॥

અર્થ. છેલા પુષ્કર નામના દ્વિપના બે खंड છે બાકીના પ્લક્ષ, કુશ, ક્રૌંચ, શાક, શાલ્મલી, એ પાંચ દ્વીપોમાં સાત સાત खंडો છે અને પેહેલા આ જંબુ દ્વીપના નવ खंड છે તેઓનાં નામ કહુંછું. ॥ ૧૨ ॥

मेराव्रत जंबू सुमधि, हे अठ कुल गिरि बास ॥

वाहीतें अंतर परघो, नव खंड भये प्रकाश. ॥ १३ ॥

અર્થ. મેરુને વિટાણા જંબુ દ્વીપમાં મેરુ વિના આઠ બિજા કુલગિરિ ઇટલે સરહદના પહાડોછે, તે પહાડના અંતરની પૃથ્વીના નવ વિભાગ થાયછે તેને અનુક્રમે નવ खंड કહેછે. ॥ ૧૩ ॥

॥ छप्पय ॥

मध्य इलायत खंड, केतुमालह पूरव पर ॥

हिरन कुरू अरु रम्य, तीन एही दिश उत्तर ॥

भद्र खंड बारुनी, भरत किन्नर हरि दच्छन ॥

नवह खंड दिशि नाम, भेद यह कहत विचच्छन ॥

तिन मध्य मुख्य जानहुं भरत, जहां सकल शुभहें जगत ॥

धन धान्य दान सनमान जुत, भोग जोग अरु हरि भगत ॥

अर्थ. आ जंबु द्वीपमां वच्चे इलायत नामनो खंडछे, तेनी पूर्व तरफ केतुमाल नामनो खंडछे, तेनी उत्तरे हिरण्य, कुरू, रम्य ए त्रण खंडोछे, तेनी पश्चिम तरफ भद्राश्व नामनो खंडछे, दक्षिणे भरत, किन्नर अने हरी ए त्रण खंडोछे, ए रीते दिशाओना भेदथी नवे खंडोना नाम विचक्षण पुरुषो कहेछे, ते नवे खंडोमां भरतखंड मुख्यछे जेमां सर्व प्रकारनी वखाणवा लायक युक्तिछे, धन, धान्य, दान, सन्मान्, भोग, जोग, विगेरे अनेक प्रकारना सुखथी भरपूरछे एटलुंज नहीं? इश्वरना भक्तो पण त्याहां वसेछे. ॥ १४ ॥

॥ गाहा ॥

संज्ञा प्रेमसु संख्या, चत्रदश लोकनाम अधिपतियं ॥

द्वीप खंड परमानं, पंच प्रवीन सामरो लहरं. ॥ १५ ॥

अर्थ. प्रेमना नामनी संख्या, चउदलोकनां नाम, तथा तेना अधिपतीओ, द्वीपना खंडो, तथा तेनुं प्रमाण इत्यादि व्यवस्थावाळी आ प्रवीणसागरनी पांचमी लेहेर संपूर्ण. ॥ १५ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रेमाभिधान कथने च भूगोल निर्णये पंचमा लहरी समाप्ता. ॥ ५ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचमं स्तरंगः समाप्तः ॥५॥

॥ दोहा ॥

अब प्रवीण सागर कथा, धुरतें कहत बनाय ॥

देश नगर पितु तास कुल, सो सब देत सुनाय. ॥ १ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त स्तरंग शिखाबंध ॥ छंद मनहंस ॥

आ लेहेरमां शुभ मुलक नग्र सुनामछे, महिपाल भूप प्रदीप ग्रह सुत तामछे ॥

ग्रह जोग सागर जन्मते जन्माक्षरो, षटमे तरंग प्रसंग ए दिलमां धरो. ॥ ६ ॥

अर्थ. हवे प्रवीणसागरनी कथा प्रथमथी विस्तार पुर्वक कहुंछुं. देश,
नगर, अने तेनुं कुल ए सघळुं संभळावी आपुंछुं. ॥ १ ॥

॥ छंद चंचला ॥

चत्र शष्ठी संख्य देश, भर्तखंड मध्य पेख ॥ बानि बेष देखतं
सुराष्ट्र देश हैं बिसेष॥निद्धि रिद्धिको सुधाम, हे तहां जु नेह
नग्र ॥ मान दान जान लच्छ, सुखहे तिहां समग्र॥ बार-
हैं सहस्र गाम, साम नामतें अबीह ॥ कोस सातसैं प्र-
मान, खग बान आन कीह ॥ फोज एक लाखहैं, हजार
बीस पंच फेर ॥ जोध जुद्ध मंडिकें, उदंड शत्रु कीध जेर ॥
भोम काज आय आय, सेवहैं अनेक भूप ॥ या बिधी प्र-
दीप भूप, चंद्र बंशमें अनूप॥ एक सत्त मत्त सो, उपंत द्वा-
रपें गयंद ॥ मेघ ज्यों गजंतहैं, सहस्र दुंदभी अमंद ॥ दे-
श देश देशपत्ति, शत्रुसो सदा डरंत॥ राम राजसो अभंग,
राज नीतसैं करंत. ॥ २ ॥

અર્થ. આ ભસ્ત્રખંડની અંદર ચોસઠ દેશછે, તેમાં પળ ભાષણ, પેહેરવેષ અને સમ્યક્તા વિગેરે ગુણ જોતાં સૌરાષ્ટ્ર દેશ સદુથી ચડીયાતોછે, ઇટલુંજ નહીં પણ નિધિ (સ્વજાનો) રિદ્ધિ (સમૃદ્ધિ)ના એક સ્થલ રૂપછે, તેમાં પ્રદીપ રાજાની રાજધાનીનું નેહ નયનામે મ્હોટું પ્રખ્યાત શહેરછે, જેમાં દાન, માન, જ્ઞાન, અને દ્રવ્યો પાર્જનાદિ અનેક પ્રકારનાં સુખછે, તે રાજાની સત્તા તલે વારહજાર ગામછે, જ્યાંહાંની પ્રજા નામાંકિત રાજાના પ્રતાપથી નિર્ભયછે, તેમજ ઓરસચોરસ સાતસે ગાડના અંતરમાં સમશેર વાહાદુરીથી તથા વાળયુદ્ધની કઢાથી પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્તીવીછે, તે રાજાને એક લાખ અને પચીશહજાર સંખ્યાની ફોજછે, જે ફોજના શૂરવીર યુદ્ધાઓથી રાજાએ મ્હોટા સંઘામો કરી ઉન્મત્ત શત્રુઓને જેર કર્યાછે, ઇટલુંજ નહીં પણ જેની હજુરમાં જમીનના વાંધાનો ઇનસાફ લેવા સારુ અનેક દેશના રાજાઓ આવી સેવા કરેછે, એવી જાતની સમૃદ્ધિથી આ ગુણવાન પ્રદીપ રાજા ચંદ્ર વંશમાં સર્વોત્તમ અને પ્રખ્યાતછે, જેને મદ ઇરેછે એવા મ્હોટા, શોભા-યમાન, એકસો હાથી તો જેના સભા મંડપના પાસેના મેદાનમાં મેઘની પેઠે ગર્જના કરી રહ્યાછે, તેમજ ટુંદભી વિગેરે હજારો વાજિત્ર મ્હોટા અવાજથી વાગેછે જેથી દેશો દેશના રાજા તથા શત્રુઓ હમેશાં ડરી રહ્યાછે, એવી રીતે રામચંદ્રજીની પેઠે અભંગ રાજનીતિથી રાજ્ય કરેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

યહ પ્રદીપ જગમેં પ્રસિધ, ઇહિ બિધિ રાજ અસ્ખંડ ॥
મંડે સુજસ મહિ મંડલે, દંડે પિશુન ઉદંડ. ॥ ૩ ॥

અર્થ. જગત્પ્રસિદ્ધ આ પ્રદીપ રાજા એવી રીતે અસ્ખંડિત રાજ્ય કરેછે અને જેનો જસ આસ્વી પૃથ્વીમાં ફેલાઈ દિશાના અંતસુધી પહોંચ્યોછે, વઠી આ રાજા, ચાડીયા, ઉન્મત્ત, સ્વલ, અને ઠગાઈ કરનાર, લુચ્છા લોકોને શિક્ષા કરી દંડ આપેછે. ॥ ૩ ॥

સો પ્રદીપ નૃપ ગૃહ ઉદિત, કુલ મંડન સુકુમાર ॥

જોઈ વિચિત્રાનંદ ભો, હર કિંકર અવતાર. ॥ ૪ ॥

અર્થ. જે વિચિત્રાનંદ નામે શંકરનો ગણ હતો તેજ અવતાર લેઈને આ પ્રદીપ રાજાના કુલમાં ઘરેણા રૂપ કુંવર થઈ ઉદય પામ્યો. ॥ ૪ ॥

॥ છપ્પય ॥

ઉદે હોત નૃપ નંદ, ઉદિત આનંદ સકલ ઊર ॥

બજત ટુંદુભી દ્વાર, સજત સિંગાર લલન પુર ॥

ગૃહ ગૃહ મંગલ ચાર, છંદ બંદિન વિસ્તારત ॥

પાય દાન સનમાન, શહ જય જય ઉચ્ચારત ॥

દ્વિજ વેદ ભેદ સંગીત નૃત, ઠોર ઠોર સોભત સભા ॥

ધ્વજ ધામ ધામ કંચન કલશ, પુર પુરંદ માનહું પ્રભા. ૫

અર્થ. રાજાને ઘેર કુંવરનો ઉદય થવાથી સર્વ પ્રજાના હૃદયમાં આનંદ ઉત્પન્ન થયો, રાજદ્વારમાં નોવત વાગવા માંડી, તેને લીધે સ્વરૂપવાન શેહેરની સ્ત્રીયો તરેહ તરેહના શૃંગાર સજવા લાગીયો, ઘેર ઘેર મંગલ ઉચ્ચાર થઈ રહ્યાછે, ખાટ ચારણ તથા વંદિજનો છંદ વોલવાથી રાજાએ આપેલાં દાન અને સનમાનને પામી જય જય શહનો ઉચ્ચાર કરેછે, બ્રાહ્મણો વેદ ભણેછે, સંગીતના ભેદથી ગાવાવાળાઓ ગાન કરી રહ્યાછે, તેમજ નાયકાઓ નાચ કરી રહીછે, ઠેકાણે ઠેકાણે સભાઓ શોભેછે, ઘેર ઘેર ધજા સહિત સૂવર્ણના કલશ ફાલકી રહ્યાછે, આવી રીતે ઉચ્છવ થવાથી તે શેહેર જાણેં ઇંદ્રપુરીજ હોયને? એવું શોભેછે. ॥ ૫ ॥

॥ દોહા ॥

વાહી સમય પ્રદીપ નૃપ, ઊર ઉમંગ અતિ લાય ॥

કહી ગનક મનહંસ પ્રતિ, જાતક ગ્રહ સુવનાય. ॥ ૬ ॥

अर्थ. आवा आनंदना वखतमां प्रदीप राजा पोताना हृदयमां अति उमंग लावीने मनहंस नामना जोशीने कह्युं के आ कुमारना जन्म गृह वनावी लावो. ॥ ६ ॥

॥ सोरठा ॥

भूत भविष्य चित लाय, ग्रह निर्णय कीनो गनक ॥
सो नृप सनमुख आय, बैठें तब बूझत बिभू. ॥ ७ ॥

अर्थ. भूत तथा भविष्यकाळना विचार चित्तमां लावीने जोशीए ग्रहनो निर्णय कर्यो, पछी ते राजानी पासे आवी वेठा तेटलामां प्रदीप राजाए पूछवा माड्युं. ॥ ७ ॥

अथ नृप वाक्य मनहंस गनक प्रति ॥ चोपाई ॥

अहो गनक मनहंस प्रवीने, जन्म कुंडली तुम ग्रह कीने ॥
कछु प्रकार करिकें विस्तारो, जो बुझें सो अनुक्रम धारो ॥
राशि स्वामि कोनें सुकहाऊ, उच्च नीच अभियान बताऊ ॥
मित्र शत्रु ग्रह भेदसु कैसें, क्रूर सौम्य कहो खेचर जैसें ॥
केंद्र त्रिकोन उपचय ए कोहे, भेद दृष्टि भाषो तुम जोहे ॥
द्वादश भाव कहा कहा देखें, जिन अदृष्ट जातक अवरखें ॥
किहि थानंक परे ग्रह कोहें, ताको सुफल बताओ जोहें ॥
भिन्न भिन्न एतो समुझाऊ, फुनि इनाम ले निलय सिधाऊ. ८

अर्थ. ज्योतिष शास्त्रमां कुशळ, हे! मनहंस जोशी, तमे जे जन्म कुंडलीना ग्रहो कर्याछे तेनो थोडो एक खुलासो करी विस्तार कही बतावो? अने जे पूछीए तेनो अनुक्रम मनमां धारी जवाब आपो? बार राशीना स्वामी कया ग्रहोछे? उंच नीच केवी रीते थायछे ते कहो? ग्रहोमां परस्पर शत्रु मित्रनो भेद शुंछे ते कहो? क्रूर अने सौम्य जे ग्रहो होय ते

વતાવો? કેંદ્ર, ત્રિકોણ, અને ઉપચય, એ કેમ થાયછે? તેમજ દૃષ્ટીનો જે ભેદ હોય તે કહી સંભળાવો? વઢી વાર ભાવમાં શું શું જોવાયછે? જેથી જ્યોતિષ શાસ્ત્ર અદ્રષ્ટની પરિક્ષા કરેછે, કયા કયા થાનકમાં, કયા કયા ગ્રહો પડેલાછે? અને તેનાં જેવાં ફલ હોય તેવાં વતાવો? એટલાં પ્રશ્નો જૂદી જૂદી રીતે સમજાવો પછી ઇનામ લઈ ઘેર પધારો. ॥ ૮ ॥

॥ અથ મનહંસ ગનક વાક્યં નૃપપ્રતિ ॥ દોહા ॥

તવ પંડિત યૌં ઉચ્ચરિય, યહ મત ગનિત સમંદ ॥

કહૌં ઉક્તિ સંચ્છેપ કરિ, ચિત દે સુનો નરિંદ. ॥ ૯ ॥

અર્થ. ત્યારે પંડિત એમ કહેછે કે હે? રાજેન્દ્ર, આ ગણિત શાસ્ત્રનો મત સમુદ્ર જેવો અપારછે, માટે તેનું વર્ણન સંક્ષેપથી કહુંછું તે ચિત્ત દઈને સાંભળો? ॥ ૯ ॥

॥ અથ પંડિતોક્ત લજ્જસ્વામી ભેદ ॥ છપ્પય ॥

મેષ ભૌમ વૃષ શુક્ર, મિથુન બુધ કર્ક ચંદ્ર ભનિ ॥

સિંહ રવી બુધ કન્ય, તુલાકો સ્વામિ શુક્ર ગનિ ॥

વૃશ્ચિક કુજ ધન ગુરુ, મકર અરુ કુંભ શની કહિ ॥

મીન સ્વામિ સુરગુરુ, રાશિ સ્વામી ઇહ વિધિ લહિ ॥

શુભ કાજ સમય કરિયત સમંધ, ગ્રહથાનક ગતિ બલ લહેં
બુધ જન વિચાર યહ વિધિ સબૈં, કવિ જાતક પ્રશ્ન સુકહેં.

અર્થ. મેષ રાશીનો અધિપતિ મંગલ, વૃષભનો શુક્ર, મિથુનનો બુધ, કર્કનો ચંદ્ર, સિંહનો સૂર્ય, કન્યાનો બુધ, તુલનો શુક્ર, વૃશ્ચિકનો મંગલ, ધનનો ગુરુ, મકર તથા કુંભનો શની, અને મીનનો વૃહસ્પતિ, એવી રીતે રાશીયોના સ્વામિનું યથા યોગ્ય ગ્રહણ કરીને શુભ કામમાં તથા સંબંધ કરતી વસ્તુત ગ્રહનું સ્થાન તથા તેની ગતિ પ્રમાણે બઢાવઢ ગ્રહણ કરેછે,

आवी रीते जे ज्योतिष शास्त्रनो विचार ते मनहंस कविण जातक प्रश्न करती वखते प्रदीप राजाने कह्यो. ॥ १० ॥

॥ अथ उच्च नीच भेद ॥ छंद तोमर ॥

रवि मेष उच्च सु जान ॥ शशि वृष सु उच्च पिछान ॥

धरनंद मकर सु उच्च ॥ बुध कन्य दीरघ सुच्च ॥

गुरु कर्क उच्च कहंत ॥ भृगु मीन उच्च रहंत ॥

तुल मंद उच्च बिचारि ॥ तमराज मिथुन सुनारि ॥

ग्रह नीच कहें अब तेह ॥ जंपे सु जोतिष जेह ॥

तुल तरनि नीच सुजोय ॥ अलि नीच निशिकर होय ॥

करकें सुभौम असिद्ध ॥ गत मीन बुद्ध निपिद्ध ॥

मकरें अमरगुरु नीच ॥ भृगु नीच कन्या बीच ॥

गत नीच मेष सु मंद ॥ धनको सुनीच निशिंद. ॥ ११ ॥

अर्थ. सूर्य मेष राशीना, चंद्र वृषभ राशीना, मंगळ मकर राशीना, बुध कन्या राशीना, गुरु कर्क राशीना, शुक्र मीन राशीना, शनि तूळ राशीना-अने राहु मिथुन ने कन्या राशीना उच्चजाणवा, हवे तेज ग्रहो नीचना ज्योतिष शास्त्रमां कहेलाछे ते कहुंछुं, सूर्य तूळ राशीना, चंद्रमा वृश्चिक राशीना, मंगळ कर्क राशीना, बुध मीन राशीना, गुरु मकर राशीना, शुक्र कन्या राशीना, शनैश्वर मेष राशीना अने राहु धन राशीना नीच जाणवा. ॥११॥

॥ अथ ग्रह मित्र शत्रु भेद ॥ दोहा ॥

शशि मंगल गुरु तीन ए, रवि के जानहु मित्रु ॥

शुक्र शनैश्वर सूरके, सदा कहतहें शत्रु. ॥ १२ ॥

अर्थ. चंद्रमा, मंगळ, अने गुरु ए वण ग्रहो सूर्यना मित्र जाणवा.

शुक्र, अने शनि ए वे हमेशां शत्रु जाणवा, तेमज बुध सम जाणवो.
॥ १२ ॥

दिनकर बुध द्वै चंद्रके, मित्र कहें सब कोय ॥

सब ग्रह और समानहें, कोउ शत्रु नहि होय. ॥ १३ ॥

अर्थ. सूर्य अने बुध ए वे ग्रह चंद्रना मित्रछे एम सर्व दैवज्ञो कहेछे, तेने कोई ग्रह शत्रु नथी अने बाकीना मंगळ, गुरु, शुक्र, अने शनैश्वर ए ग्रहो समानछे. ॥ १३ ॥

सुरगुरु सूर सु सोम त्रय, कुजके मित्र कहाय ॥

वैर भाव बुध एकसें, कहें जातक कविराय. ॥ १४ ॥

अर्थ. बृहस्पति, सूर्य अने चंद्र ए त्रय ग्रहो मंगळना मित्र कहेवाय छे, अने तेने एक बुद्धनी साथेज वैरभावछे, शुक्र अने शनैश्वर समानछे, ए रीते जातक शास्त्र जाणनारा कवियो कहेछे. ॥ १४ ॥

दिनकर भार्गव बुध सुहृद, शत्रु भाव शशि जान ॥

औरें समता भाव सब, यहें गनक अनुमान. ॥ १५ ॥

अर्थ. सूर्य अने शुक्र ए वे बुधना मित्रछे, चंद्रनी साथे शत्रु भावछे, मंगळ, गुरु अने शनि एओनी साथे सम भावछे एम ज्येतिष जाणनाराओ अनुमान करेलुंछे. ॥ १५ ॥

मंगल हंस हिमांशु त्रय, सखा शिखंडिज एह ॥

उशना बुध अरिहें उभैं, सदा हीन फल देह. ॥ १६ ॥

अर्थ. मंगळ, सूर्य, अने चंद्र ए त्रये ग्रहो बृहस्पतिना मित्रछे, शुक्र तथा बुध ए वे शत्रुछे ते निरंतर माठुं फळ आपेछे, अने शनैश्वर समानछे. ॥ १६ ॥

શશિસુત શનિ પ્રિય શુક્રકે, સરસ ભાવકોં દેત ॥

સૂર નિશાકરસેં સદા, યાકોં રહત અહેત. ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. બુધ અને શનૈશ્વર એ બે શુક્રના મિત્ર છે તે સારા ફળને આપે છે, સૂર્ય અને ચંદ્રની સાથે તેને હમેશાં શત્રુપણું છે, અને મંગલ તથા ગુરુની સાથે સમપણું છે. ॥ ૧૭ ॥

અસુરપુરોહિત બુધહુસેં, મંદસુ વલ્લભ ભાવ ॥

રવિ શશિ કુજ રિપુ ત્રીનહેં, કહે જાતક કવિરાવ. ૧૮

અર્થ. શુક્ર અને બુધની સાથે શનૈશ્વરને મિત્ર ભાવ છે, સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અને મંગલની સાથે શત્રુપણું છે, અને બૃહસ્પતિની સાથે સમપણું છે, એમ જાતક શાસ્ત્ર જાણનારા કવીઓ કહે છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ ક્રૂર સૌમ્ય ભેદ ॥

રવિ મંગલ શનિ રાહુ યહ, ક્રૂર કહાવત ચત્ર ॥

શશિ સુરગુરુ બુધ શુક્ર એ, સૌમ્ય સુજાનહુ મિત્ર. ॥૧૯॥

અર્થ. સૂર્ય, મંગલ, શનિ અને રાહુ એ ચાર ક્રૂર ગ્રહો કહેવાય છે, ચંદ્ર બૃહસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર, એ ચાર સૌમ્ય જાણવા. ॥ ૧૯ ॥

॥ અથ કેંદ્રાદિ સ્થાન સંજ્ઞા ॥ સોરઠા ॥

કેંદ્ર ભુવન યહ જાન, પ્રથમ બેદ સત્તમ સુદશ ॥

સૌમ્ય ઉચ્ચ નિજ થાન, સો સુખદા ક્રૂરા દુઃખદ. ॥૨૦॥

અર્થ. પેહેલું, ચોથું, સાતમું, અને દશમું, એ સ્થાનકોને કેંદ્ર ભુવન કહે છે, કેંદ્ર ભુવનમાં સૌમ્ય ગ્રહો ઉચ્ચના અથવા સ્વગૃહી થઈને રહ્યા હોય તો સારા ફળને આપે છે, અને તેમજ ક્રૂર ગ્રહો સૌમ્ય ગ્રહોની પેઠે ઉપર કહેલા સ્થાનકામાં રહ્યા હોય તો નેષ્ટ ફળ આપે છે. ॥ ૨૦ ॥

कहें त्रिकोन सुतास, नवम और पंचम उभैं ॥

शुभ तहं सौम्य निवास, क्रूर अशुभ थानक इते. २१

अर्थ. नवमा अने पांचमा ए बे स्थानने त्रिकोण भुवन कहेछे, त्याहां सौम्य ग्रहो रखा होय तो सारुं फळ आपे अने क्रूर ग्रहो रखा होयतो अशुभ फळ आपे. ॥ २१ ॥

त्रय षट अरु अग्यार, यह उपचय अभिधान गृह ॥

क्रूर सु ग्रह उच सार, सौम्य अशुभ थानक यहें. २२

अर्थ. त्रीजुं, छठुं अने अग्यारमुं ए स्थानकने उपचय भुवन कहेछे, ए स्थानकोमां क्रूर ग्रहो उच्चता थइने रखा होय तो सारुं फळ आपे अने सौम्य ग्रहो पण उच्चता थइने रखा होय तो अशुभ फळ आपे. ॥ २२ ॥

॥ अथ दृष्टि भेद छप्पय यथा ॥

तृतीय दशम द्वै भोंन, शनी संपूरन देखहिं ॥

और सु खग इहि थान, पंच बिश्वा सब पेखहिं ॥

थिर नव पंचम ताय, लखे पूरन गुरुअंमर ॥

इहि थानक ग्रह अवर, चरन द्वय दृष्टि तास सर ॥

चत्र अरु अष्ट थानक इते, लोहितांग पूरन लखें ॥

इहि ठोर अवर ग्रह चर्न त्रय, देखत सो दैवी देखें. ॥२३॥

अर्थ. त्रीजा तथा दशमा भुवनने शनी संपूर्ण देखे अने बीजां सर्व ग्रहो ते थानकने पांच बिश्वा देखे तेमज नवमा तथा पांचमा भुवनने गुरु संपूर्ण देखे अने वाकीना ग्रहो तेने बे पाया देखेछे, चौथा तथा आठमा भुवनने मंगळ संपूर्ण देखेछे, बीजा ग्रहो तेने त्रण पाया देखेछे, ए रीते ज्योतिष शास्त्र जाणनाराओ कहेछे. ॥ २३ ॥

॥ અથ દ્વાદશ સ્થાનનામ પરિક્ષા છંદ સુભગ ॥

પ્રથમં સુ યહ થાન ॥ તન પ્રકૃતિ પરમાન ॥ સુખ દુઃખ અનુ-
સંધાન ॥ બૃન રૂપ પહિચાન, ॥ દ્વિતિયં ભુવન ભેદ ॥ ધન
વૃદ્ધિ પરિછેદ ॥ નિજ કુટુંબ સુખ સ્વેદ ॥ અભિપ્રાય યહ
જાન. ॥ ત્રિતિયં સુકહિ ધામ ॥ ડન સહજં અભિરામ ॥ પુ-
નિ પરાક્રમ તામ ॥ કિંકર સુ પ્રતિ કામ. ॥ ચાતુરે ગ્રહ મા-
ત્ર ॥ ગૃહ ગ્રામ પદચાત્ર ॥ કૃપિ કર્મ જન યત્ર ॥ અવલોકિ
આરામ. ॥ પંચમહિ આગાર ॥ બુધિ પુત્ર વિસ્તાર ॥ શુભ
શાસ્ત્ર સુવિચાર ॥ વિધિ મંત્ર લખિ મર્મ, ॥ ગૃહ પટ્ટમેં કેત ॥
રિપુ રોગ ફલ દેત ॥ માતુલહ પશ્વ હેત ॥ કહિ ક્રૂરતા ક-
ર્મ. ॥ સપતાલયે જાત ॥ વિનતા ગમન વાત ॥ બાનિજ્ય-
ગત આત ॥ અવલોકવો એહ, ॥ યહ અટમે વાસ ॥ ડન
છિદ્ર પરકાસ ॥ શસ્ત્રાદિ દુઃખ તાસ ॥ કહ કઠહેં દેહ. ॥ નો-
મે નિલય ભાગ ॥ ધ્રમ શીલ વૈરાગ ॥ તપ તીર્થ જપ જાગ
॥ એતો કરો લચ્છ. ॥ દશમેં સદન એહ ॥ નિજ કર્મ પિતુ
દેહ ॥ નૃપ દ્વારકો નેહ ॥ વ્યાપાર પારિચ્છ. ॥ આસપદ દશ-
૯ક ॥ ઇમ અશ્વ કિતનેક ॥ સુખપાલ સુ વિવેક ॥ મનિ અંબર
નિહાર, ॥ સદમં સુ દશદોય ॥ વય દંડ વિધિ જોય ॥ કહેં
બંધ કછુ હોય ॥ નિરબંધ નિરધાર. ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. પેહેલા સ્થાનકને તનુ ભુવન કહેછે તેમાં સુખ, દુઃખ, વર્ણ
રૂપ, તિલ, લાઘાં, મશ, વિગેરે નિશાની, જાતિ ઉન્મરનું પ્રમાણ અને
સાહસપણું ઇત્યાદીં વિચારો જોવાયછે. વીજા સ્થાનને ધન ભુવન કહેછે

તેમાં સોના વિગેરે ધાતુનો લાભ તથા હાણ, અને પોતાના કુટુંબનું સુખ તથા દુઃખ, વિગેરે અભિપ્રાય જોવાયછે. ત્રીજા સ્થાનકને સહજ ભુવન કહેછે, તેમાં પરાક્રમ, નોકર, સહોદર, ઇત્યાદિ વાવત જોવાયછે. ચોથા સ્થાનકને માતૃ ભુવન કહેછે તેમાં ઘર, ગામ, ગાયો, ભેંસો, વિગેરે ચતુષ્પદ, સુહૃદ અને સ્વેડ ઇત્યાદી વાવત જોવાયછે. પાંચમા સ્થાનકને સંતાન ભુવન કહેછે, તેમાં બુદ્ધિ, પુત્ર, મંત્ર, વિદ્યા, વિનય, ગર્ભ સંબંધી વાવત તેમજ નીતિ વિગેરે જોવાયછે. છઠ્ઠા સ્થાનકને રિપુ ભુવન કહેછે, તેમાં શત્રુ, રોગ, મોશાલપક્ષનું સુખ, ક્રૂર કર્મ-ચિંતા, શંકા, ઇત્યાદિ વાવત જોવાયછે. સાતમા સ્થાનકને જાયા ભુવન કહેછે, તેમાં સ્ત્રી સંબંધી વિચાર, વેપાર, તથા તે સંબંધી લાભ હાનિ, અને મુસાફરી એ સઘળું જોવાયછે. આઠમા સ્થાનકને છિદ્ર ભુવન કહેછે, તેમાં શરીર સંબંધી કષ્ટ, સંકટ, આયુષ્ય, શસ્ત્રાદિ ઘાત, કલંક એ સર્વે જોવાયછે. નવમા સ્થાનકને ભાગ્ય ભુવન કહેછે, તેમાં ધર્મક્રીયા, શીઠ, વૈરાગ્ય, તપ, તીર્થ, જપ, યજ્ઞ, અને પુન્ય વિગેરે જોવાયછે. દશમા સ્થાનકને કર્મ ભુવન કહેછે, તેમાં રાજહાર સંબંધી માન, તથા અપમાન, પિતાનું સુખ, વેપારની મ્હોટી પેદાશ, ઇત્યાદિ સર્વ જોવાયછે. અગ્યારમા સ્થાનકને લાભ ભુવન કહેછે, તેમાં હાથી, ઘોડા, પાલખી, મળી, વસ્ત્ર, ઇત્યાદિ વસ્તુનો લાભ જોવાયછે. વારમા સ્થાનકને વ્યય ભુવન કહેછે, તેમાં સ્વરચ, દંડ, બંધન, હાનિ, દાન ઇત્યાદિનો નિર્ણય થાયછે. ॥ ૨૪ ॥

॥ અથ લગ્ન રાશી કથન મનહંસોક્ત દોહા ॥

મહારાજ યહ જાનિયેં, સુત ઉતપતિ જ્ઞપ રાસ ॥

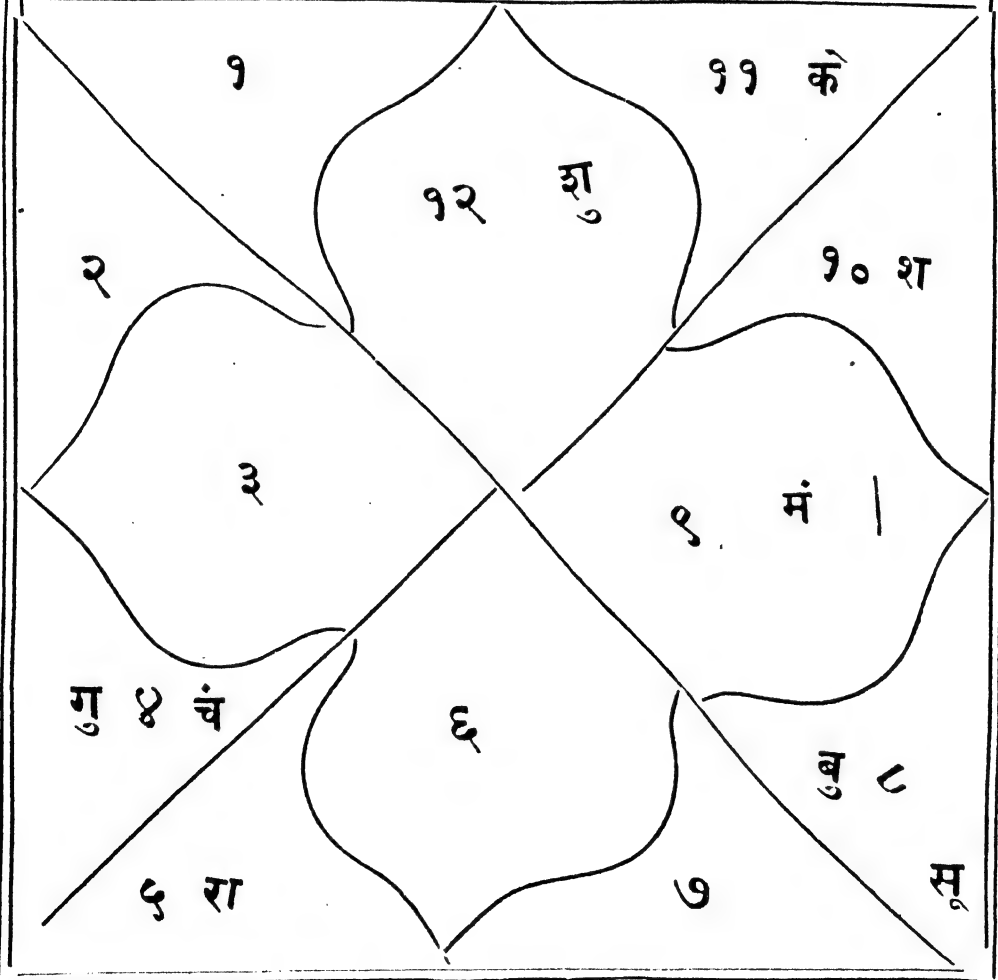
જો જો થાનક ગ્રહ પરે, કહો સુ ગનક પ્રકાસ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. હે? મહારાજ, તમારા કુંવરનો જન્મ મીન રાશીમાં થયોછે એમ

जाणवुं. त्यारे राजा कहेछे हे? दैवज्ञ पंडित, जे जे भुवनमां ग्रहो रह्याछे तेनां फळनो प्रकाश करीने कहो. ॥ २५ ॥

॥ अथ महाराजा कुमार श्री ७ रससागरस्य ॥

॥ जन्म कुंडलिका ॥

॥ अथ तत्प्रयोजने छप्पय यथा ॥

प्रथम शुक्र पहिचान, पंचमें चंद्र अंगिरस ॥

राहु षष्ठमें रहत, सूर बुध नौमहुके बस ॥

दशमें कुज निरधार, मंद एकादश आये ॥

द्वादश केतु कहंत, गनक खेचर सु द्रढाये ॥

केंदर त्रिकोन उपचय किते, सौम्य क्रूर सु दृश ग्रहें ॥

गृही नीच उच्च ग्रह सुहृद लखि, सो प्रकाश प्रापति कहें. २६

अर्थ. पेहेला भुवनमां शुक्र रह्योछे, पांचमा भुवनमां चंद्र अने अंगिराना पुत्र बृहस्पति रह्याछे, छठ्ठा भुवनमां राहु रह्योछे, सूर्य तथा बुध नवमा भवनमां रह्याछे, दशमे भुवने मंगळ रह्योछे, अग्यारमे शनैश्वर रह्योछे अने बारमे केतुछे, ए रीते मनहंस जोशीए जन्मकुंडलीमाना ग्रहोनो निर्णय कर्यो. वळी केंद्र, त्रिकोण, अने उपचय, ए स्थानमां रहेला ग्रहो केटला? तेमज सौम्य, क्रूर, अने शुभ दृष्टीवाळा केटलाछे, स्वगृही, उच्च, नीच, अने मित्र ए कयाछे, एवी रीते सर्व विचार ध्यानमां लावीने तेनुं फळ खुल्ली रीते कही बतावेछे. ॥ २६ ॥

॥ अथ वह ग्रह भाव फल ॥ छंद भुजंगप्रयात ॥

बसें आदि थानं भृगू ता प्रसंगं ॥ रती नाथ रूपं गती गौर अंगं ॥ महा बीर बाहू बली नाद रत्नं ॥ उदारं सु शीलं प्रिया प्रेम मतं ॥ रहे पंचमे सोम ताके प्रमाने ॥ सु मेधा सु वृत्ती सबें शास्त्र जाने ॥ नवीनं क्रता भारती भेद तंत्रं ॥ सदा इष्ट उपासनी बेद मंत्रं ॥ फुनी पंचमे ए प्रभावं सुजीवं ॥ दशंचत्र बीद्या अभ्यासी सदीवं ॥ गुनालंकृतं दीन बंधू सु दाता ॥ सुखी संतती भोमि भुक्ता सु ख्याता ॥ पटं थान राहु परे येह रीतं ॥ चढें शत्रु जितं रु आपें अजीतं ॥ प्रतापं उदे प्राक्रमं होत सिद्धी ॥ दिनांहीं दिनां राज रिद्धी

સુ વૃદ્ધી ॥ રવી નૌમ ભાવેં મહા ભાગ્યકારી ॥ વૃતં તીરથં
 દેવ સેવોપચારી ॥ અનૂરાગસેં વૃદ્ધ બૈરાગ ચંતં ॥ બઢે બોધ-
 કે સોધ તાપં તપંતં ॥ શક્તીસૂનુ નોમેં વસે એહ ગતી ॥ સુ
 ગ્યાતા અદ્રષ્ટં ઉદે ધર્મ મત્તી ॥ પરીવ્રહ્મ સોધંત બોધં સુ
 સંતં ॥ તપં તીરથં જોગ વૃત્તી ચહંતં ॥ દશમ્મે કુજં તા ફલં
 યે પ્રકૃતી ॥ શુભં રાજજોગં વહેં ચક્રવૃત્તી ॥ સુખં સાજકો
 ભોગ તાસોં કહાવે ॥ કરે જાસ અભ્યાસ સોઈ ઉપાવે ॥ સ્થિ-
 તં મંદ એકાદશે સો ઉપાસી ॥ ઊરં અંતરં ભાવ લાવે ઉદા-
 સી ॥ ઉદાસી બઢંતેં પરાક્રમ્મ ધારે ॥ પરાક્રમ્મકોં છોરિ બો-
 ધં વિચારે ॥ ગયો દ્વાદશં કેતુ તાકો સુ જોગં ॥ જુરાવેં કહૂં
 પ્રેમ તાસેં વિયોગં ॥ મનં વ્યાકુલં કષ્ટકારી સુધારે ॥ ય-
 હેં નો ગ્રહં ભેદ ભિન્નં વિચારેં. ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. હે? રાજેંદ્ર, પેહેલા બુવનમાં શુક રહ્યોછે, તે પ્રસંગથી આ ત
 મારો રાજકુમાર ચાલ ચલગતમાં અને રૂપમાં કામદેવ જેવો, ગૌરવર્ણ-
 વાઢો, મહા શૂરવીર, પોતાના બાહુ બઢથી પરાક્રમ કરનાર, ગાયનમાં પ્રીતિ
 રાખનાર, ઉદાર, સારા સ્વભાવ વાઢો અને સ્ત્રીના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ઉન્મત્ત
 થશે. પાંચમો બુવનમાં ચંદ્ર રહ્યોછે, તેના પ્રમાણથી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાન, સારી
 વૃત્તિ રાખનાર, સર્વ શાસ્ત્રને જાણનાર, વાક્યના ભેદોથી નવીન કાવ્ય રચ-
 નાર અને વેદ મંત્રોથી ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરશે. પાંચમે વૃહસ્પતિ રહ્યાછે
 તેના પ્રતાપથી હમેશાં ચંદ્ર વિદ્યાને જાણનાર, સર્વ ગુણથી શોભિત, ગરીબ
 સ્થિતિના લોકોને બંધુની પેઠે સહાય કરનાર, દાતાર, સારી સંતતીવાઢો,
 પૃથ્વીનો ભોગવનાર અને પ્રખ્યાત થશે. છઠ્ઠા બુવનમાં રાહુ પડ્યોછે તેથી
 લડાઈમાં જ્યાંહાં ચઢાઈ કરશે ત્યાંહાં શત્રુને જીતીને પોતે અજીત રહેશે, પ્રતા-
 પની ઉદય થશે, પરાક્રમમાં સિદ્ધિ થશે અને દિવસ દિવસે રાજ સમૃદ્ધિમાં

વધારો થશે. નવમા ભુવનમાં સૂર્ય રહ્યાછે તેથી મહા ભાગ્યશાઠી, વૃત્ત તીર્થ અને દેવોને સેવનાર, પ્રીતિથી વૈરાગ્યમાં ચિત્ત રાખનાર, અને શોધેલા જ્ઞાનનો વોધ વધવાથી તપ કરનાર થશે. ચંદ્રનો પુત્ર બુધ નવમે રહ્યોછે, તેથી જ્ઞાનવાન્, પ્રારબ્ધવાન, ધર્મમાં બુદ્ધિ રાખનાર અને પરબ્રહ્મનો શોધ કરવાથી સત્યપદાર્થને જાણનાર થશે, તથા તપ, તીર્થ, યોગ, અને વૃત્તને ચાહાશે. દશમે મંગલછે તેનું ફલ આ પ્રમાણેછે, શુભ રાજ જોગનેલીધે ચક્રવૃત્તિથઈ સર્વ સુખ સામગ્રીનો ભોગવનાર થશે, તેમજ જે જે વિદ્યામાં અભ્યાસ કરશે તે તે વિદ્યાને સંપાદન કરશે. અગ્યારમે શનૈશ્વર રહ્યોછે તેથી ઉપાસક થશે, પળ પોતાના કોમલ હૃદયમાં ઉદાસી ભાવ લાવશે, ઉદાસી વધ્યાં છતાં પરાક્રમ કરશે, અને પરાક્રમને છોડી જ્ઞાનસંબંધી વિચાર કરશે. વારમે સ્થાનકે કેતુ ગયોછે તેના યોગથી તે કુંવરને કોઈની સાથે લાગેલા પ્રેમમાં વિયોગ કરાવશે, વિયોગને લીધે દુઃખ કરનારી વ્યાકુલતાને મનમાં ધરશે, હે? રાજાજી, એવી રીતે નવેગ્રહોના ભેદથી જૂદાં જૂદાં ફલ કહ્યાં. ॥ ૨૭ ॥

॥ દોહા ॥

યહેં અનૂક્રમ રાજ સુનિ, જન્મ કુંડલી ભેવ ॥

દિયે બસન મનિ માલ હય, કિયે વિદા દુજદેવ. ॥૨૮॥

અર્થ આવી રીતે અનુક્રમે જન્મ કુંડલી માંહેના ભેદ સાંખ્યની પ્રદીપ રાજાએ, બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય મનહંસ જોશીને વસ્ત્ર, મળીની માઠા, ને ઘોડો એવી રીતે પોશક આપી વિદાય કર્યા. ॥ ૨૮ ॥

॥ ગાહા ॥

જન પદ નગ્ર સુનામં, ભૂપ પ્રદીપ અયન ઉત્પત્તી ॥

સુચ્છમ ગનક પ્રકારં, ષષ્ઠ પ્રવીન સાગરો લહરં. ॥૨૯॥

અર્થ. દેશ અને શહેરનું નામ, તથા પ્રદીપરાજાને ઘેર કુંવરની ઉત્પત્તિ, અને થોડાંક જ્યોતિષશાસ્ત્રના વિસ્તારથી આ પ્રવીણસાગરની છઠી લેહેર પૂરી થઈ. ॥ ૨૧ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर जन्म कुंडली भे
द गृह फल नीरूपण नाम षष्ठी लहरि समाप्ता. ॥ ६ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षष्ठम स्तरंगः समाप्तः ॥६॥

॥ अथ कला प्रवीनोत्पत्ति कथन ॥ दोहा ॥

श्राप परें म्रत लोक भो, चित्रकला अवतार ॥

संज्ञा देश नरेश पुर, कहौं सु कछु विस्तार. ॥ १ ॥

અર્થ. મહાદેવનો શ્રાપ થવાથી વિચિત્રાનંદની સ્ત્રી ચિત્રકલાનો મૃત્યુલોકમાં અવતાર થયો તેનું નામ, દેશ, ત્યાંહાંના રાજાનું થોડું એક દૃષ્ટાંત અને તેની રાજધાનીનું વર્ણન એસર્વ વિસ્તાર કરીને કહુંછું. ॥ ૧ ॥

॥ अथ तत्प्रयोजने छंद पद्धरी ॥

चत्रशष्टि भरत, जनपद प्रमान ॥ उन संधि देश, लघु
लघु सु आन ॥ दीपंत सरस, गुज्जर सुदेश ॥ बरनं सु ब-
सैं, चत्र बिबिध बेश ॥ भुअ धान दान, सन्मान भोग ॥
जग प्रसिध सुजस, जह भक्ति जोग ॥ ऐसैं समाज, गु-
ज्जर अनूप ॥ राजंत तहां, सहि पुहवि रूप ॥ मनछापुरी
सु, तिहि देश मद्धि ॥ सुख अचल भोग, रति रिद्धि सिद्धि ॥
राजान राज, राजंत तित्त ॥ नामं सु नीतपालं नृपत्त ॥ सू-
रज्ज बंश, कुलमें सरेश ॥ नामंत शीश, अनि सह नरेश ॥

नव खंड सुजश, किय अरि नमाय ॥ अनुसरहिं शरन
 षटतीस आय ॥ इक सहस कोस, गिरदी अमल्ल ॥ उन
 सत्रसहस, पुरहे अदल्ल ॥ लखदोय बाज, पख्खर लगं-
 त ॥ पयदल असंख, आयस पुलंत ॥ सत दोय करी, मे
 मंत सोय ॥ सुखपाल और, रथ सहस दोय ॥ बिबि स-
 हस द्वार, दुंदभि बजंत ॥ पचरंग निसान, दो सहस पंत
 ॥ पुनि ओर किते, बाजंत पूर ॥ सोरह हजार, बानैत सूर
 ॥ पोहो नीतपाल, इहि बिधि प्रताप ॥ अरि जीतलीन, अ-
 नजीत आप ॥ राजंत मनछापुरीय राज ॥ सोहंत नगर,
 सुरपुर समाज ॥ बनि सहर पास, चिहु ओर बाग ॥ फल
 फूल झूल, रहे मनहु फाग ॥ तर तर सुभंग, झंकार त-
 थ्य ॥ सुर पिक अनेक, सहकार सथ्य ॥ कइ ताल सरित,
 बापी सुकूप ॥ पनिहारि घाट, घट जातरूप ॥ परचंड
 मंड, जह सुर प्रसाद ॥ वह मिलन बौम, मनु लगो बाद
 ॥ सुचि बिप्र तहां, जुरि करत सेव ॥ भापंत अमित, श्रु-
 ति बेद भेव ॥ ओपें प्रकार, गिर सम उतंग ॥ भयभीत
 शत्रु, निज पुर अभंग ॥ वह सोर भ्रषन, तिन बुरज बां-
 न ॥ पेखंत प्रसन, छूटै सुप्रान ॥ जुगती सु सहर, चौ-
 सर बजार ॥ चलिआत बनिज, जन दिसहि चार ॥ लख
 कोटि अरब, धन होत लेख ॥ व्यापार भारभीरं सु बि-
 शेष ॥ निज राजमहल, सोहत अनूप ॥ रुचिसों जु रच्ये,
 बिधि धरनि रूप ॥ कलशं सुहेम, ता शीश केत ॥ दुति

દેવરાજ, ગ્રહ પ્રભા દેત ॥ વિચ રાજ મહલ, ભામનિ વિ-
શેષ ॥ દુરિ જાતરૂપ, સુર લલન દેખ ॥ પરિસિદ્ધ જગ-
ત, મધિ નીતિપાલ ॥ બિલસંત રાજ, સૂઝ અતિ વિસાલ. ૨

અર્થ. આ ભરતખંડમાં ચોસઠ દેશછે, તેની પશ્ચિમ તરફની સરહદ ઉપર વીજા ન્હાના ન્હાના દેશો આવેલાછે, તેમાં ગુર્જર દેશ ઘણો શોભા-યમાન અને રસાલછે, તેમાં ઘણું કરીને વ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વિગેરે ચાર જાતના વર્ણો વસેછે, ધ્યાન, દાન, સન્માન, કૃત્યાદિ વિલાસની પ્રસિદ્ધિના સાથ જેનો સુજશ આવી પૃથ્વીમાં ફેલાઈ રહ્યોછે, તેમજ જ્યાંહાં અષ્ટાંગયોગ સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિથી કૃષ્ણનું ધ્યાન થાયછે, એવી રીતે સુઝ સમુ, દાયથી ગુર્જર દેશ અનૂપમછે, અને ત્યાંહાં સર્વ પ્રકારે જાણે સર્વ પૃથ્વીનું રૂપ એકટું થયું હોયને? એવી રીતે શોભાયમાન મનછાપૂરી નામનું મ્હોટું શહેર તે દેશના મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલુંછે. જે શહેર અચલ સુઝ, અનેક તરેહના ભોગ, રતિવિલાસ, સંપત્તિ, અને શિદ્ધિસિદ્ધિથી આવાદછે, ત્યાંહાં નરપતિના રાજા નીતિપાલ રાજ્ય કરેછે, તે રાજા સૂર્ય વંશમાં અતિ શ્રેષ્ઠછે, જેની હજુરમાં વીજા દેશના કેટલાએક રાજાઓ શિર નમાવેછે, વઢી જેણે શત્રુને જીતીને નવે ખંડમાં કીર્તિ ફેલાવીછે, તેમજ છત્રીશ કુલના રાજવંશી-યો શરણે આવી અનુસરી રહ્યાછે, એક હજાર ગાઉની ગીરદમાં તેનો અમલછે, તે-નીસત્તા તલ્લે વરોવર સત્તરહજાર ગામછે, વચતર પાંચરથી સજેલું વેલાચ ઘોડા નું લટકરછે, અસંખ્ય પાયદલ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તેછે, મદોન્મત્ત વસો હાથીઓ ઘુલી રહ્યાછે, તથા વેહજાર પાલખીઓ વે હજાર રથ સ્વારીમાં દાંચલ થાયછે-વેહજાર દુંદભી રાજદ્વારમાં વાગી રહ્યાછે, પંચ રંગી વેહજાર નિશાળ ફરકેછે અને વીજાં કેટલાંએક વાજિત્રો વાગી રહ્યાછે, સોઢહજાર ધનુષવાળ ધાર-રણ કરનારા શૂરવીરો શોભી રહ્યાછે, એવા મહા પ્રભાવી નીતિપાલ રાજા શત્રુને જીતીને પોતે અજિત કહેવાયાછે, જેની રાજધાની મનછાપૂરી નગરી જા-

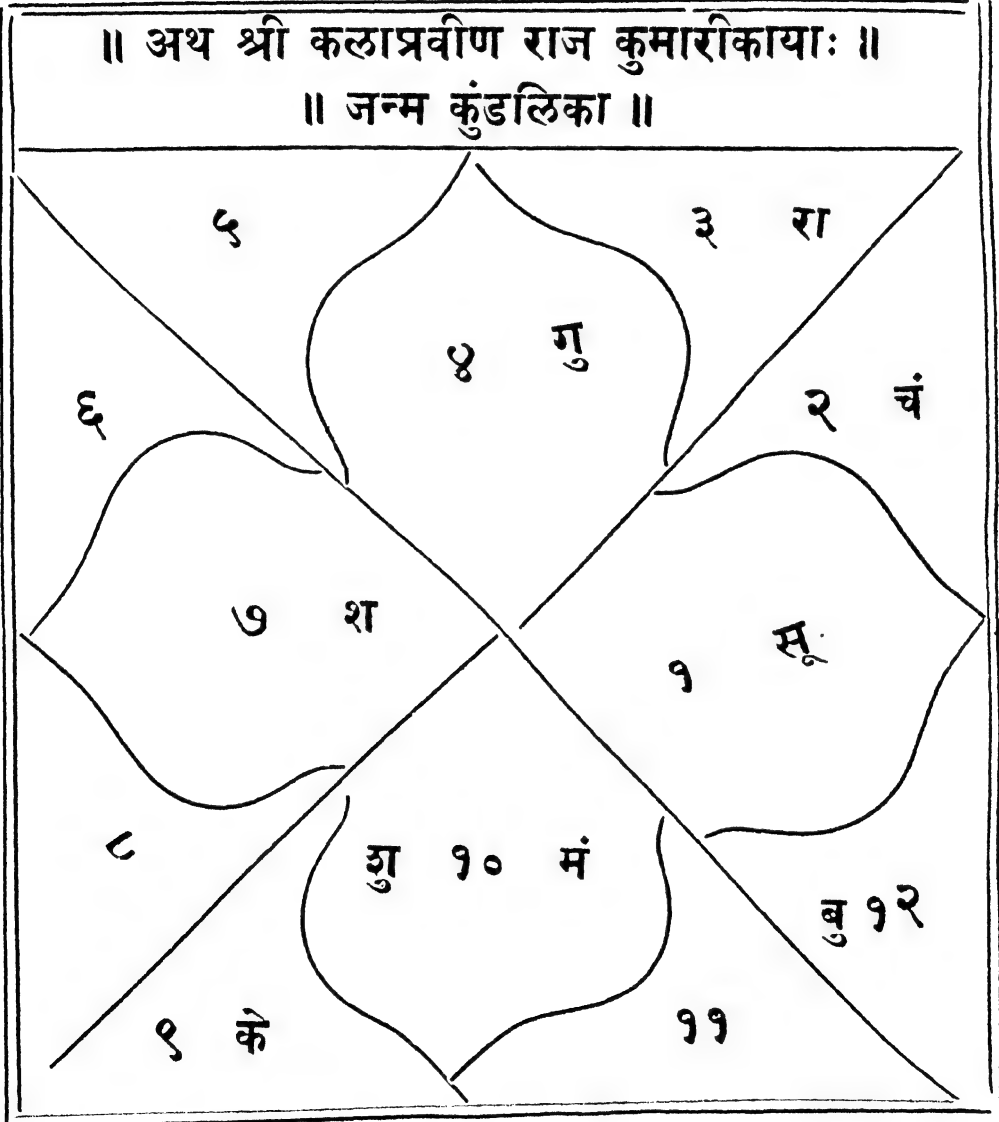
ળે ઇંદ્રનું સ્વર્ગ હોયનૈ? તેવી શોભેછે, શેહેરની આસપાસ ચોતરફ બાગ રચ્યા છે તેમાં રક્ષો ઉપર ફલફૂલ ઝુલી રહ્યાંછે તે જાણે વસંત સ્વીલી હોયનૈ? ફાડે ફાડે ભમરાઓ ફળનકાર કરી રહ્યાંછે, કોયલના સ્વરમાં વધારો કરનાર અનેક પક્ષીઓ મધુર સ્વરથી બોલેછે, કેટલાંક તઢાવ, નદીઓ, વાવ્ય, અને કુવા, પાણીથી ભરપૂરછે, પાણી ભરનાર સ્ત્રીઓ ચઢકતા સોનાના કઢશ ભરી પનઘટ ઉપર જતિ આવતિ જોવામાં આવેછે, ત્યાંહાંનાં ડંચાં અને વિસ્તારવાળાં દેરાં આકાશને મઢવાસારુ એક બી-જાં વાદ કરતાં હોયનૈ? તેમ જણાયછે, જેની અંદર પવિત્ર બ્રાહ્મણો પૂજા કરવાની વચ્ચે હાથ જોડી પદક્રમં ઇત્યાદિ ભેદથી અમુલ્ય વેદ મંત્રો ભળી રહ્યાંછે, પહાડ સરસો ડંચો ચોતરફ નગરને કિલ્લો ઓપેછે એવું અ-ભંગ નય જોઈ શત્રુ વીરેછે, ઘણાક શૂરવીરોને નાશ કરનારાં અનેક કોકવા-ળો જેના કોઠામાં રાખેલાંછે, જેને જોતાંજ દુશ્મનો તથા ચુગલસોરોના પ્રાણ નીકળી જાયછે, તે શેહેરમાં યુક્તિથી ચોપટ જેવી ચોસરી વજારછે, જે-માં ચારે દિશાઓના વેપારીઓ આવેછે અને લાચો કરોડો અને અબ્જની સં-ખ્યા સુધી પૈસાની લેવ દેવ થાયછે, ધમધોકાર વેપાર ચાલવાથી ઘણાંક માણસોની ખીડ મચી રહેછે, નીતપાલ રાજાના મેહેલ અનોપમ શોભી રહ્યાંછે જાણે તે મેહેલમાં બ્રહ્માણ પ્રીતિથી સર્વ પૃથ્વીનું રૂપ લાવી મૂક્યું હોયનૈ? તેમ લાગેછે વઢી તે મેહેલ ઉપર સોનાના કઢશના ચઢકાટ સાથે ધજા ફરકેછે તે જાણે શોભાયમાન ઇંદ્રના ઘરની શોભા દેસાતી હોયનૈ? રાજમેહેલના અંદરના ભાગમાં રહેનારી રાણીયોનું રૂપ જોઈને દેવતાઓની સ્ત્રીયો લજવાઈને ભાગી જાયછે, એવી રીતે જગત્પ્રસિદ્ધ આ નીતિપાલરાજા રાજ્ય સુખમાં વિલાસ કરેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

નીતપાલે વહ ગૃહ સુતા, ચિત્રકલા ભવ લીન ॥

નીલકંઠ પંડિત સુ તિહિ, જન્મ કુંડલી કીન. ॥ ૩ ॥

अर्थ. जे विचित्रानंदनी स्त्री चित्रकळा हती तेणे नीतपाळ राजाने
घेर कुंवरीनो जन्म लीधो त्यारे नीलकंठ पंडिते तेनी जन्म कुंडली करी.
॥ ३ ॥

॥ सोरठा ॥

यह ग्रह भाव बनाय, नीलकंठ नृपपें गये ॥

नीतिपाल द्रग लाय, बोले ग्रह फल बरनियें ॥ ४ ॥

अर्थ. ग्रह तथा ग्रहना बार भाव बनावी नीलकंठ पंडित राजानी पा-
से गया, त्पारे नीतिपाळ राजाए कुंडली जोईने कह्युं के ग्रहना फळनुं वर्ण
न करी संभळावो. ॥ ४ ॥

॥ अथ वह जन्मकुंडली ग्रह लग्न भाव यथा ॥ छप्पय ॥
कर्क लगन तन भुवन, तहां सुरगुरु अधिकारिय ॥
तुल चातुर शनि बसत, पटम धन केतु विचारिय ॥
मकर सपत कुज शुक्र, मीन नवमें बुध मानहुं ॥
मेघ दशम गृह भानु, व्रपभ शशि ग्यारम थानहुं ॥
द्वादशें मिथुन राहू रहत, जिहि जिहि जैसे फल दहें ॥
निश्चय निहारि जातक जुगति, करि उदार सो सो कहें. ५

अर्थ. जन्म कुंडलीमां कर्क लग्नछे, अने शरीर भुवनमां बृहस्पति रह्यो
छे, चोथे भुवने शनी तूळनो थई रह्योछे, छठे भुवने केतु धननो थईने
रह्योछे, सातमा भुवनमां मंगळ अने शुक्र मकरना थईने रह्योछे, नवमा
भुवनमां बुध मीननो थईने रह्योछे, दशमा भुवनमां सूर्य मेघनो थईने रह्योछे
अने अग्यारमा भुवनमां चंद्रमा वृषभनो थईने रह्योछे, अने बारमा भुवनमा
राहु मिथुननो थईने रह्योछे, जे जे ग्रह जेवुं जेवुं फळ आपे ते संबंधी
ज्योतिषनी युक्तिथी निर्णय करी खुल्लि रीते केहेवा सारु नीलकंठ पंडित
राजा पासे आवी बोलेछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ नीलकंठोक्त ग्रह लग्न भाव फल ॥ छप्पय ॥
प्रथम देवगुरु गते, चंद्र आनन व्रन कुंदन ॥
एन नेन शुक्र घान, करक रद कोकिल कूजन ॥
तन कोमल दल कमल, बेनि बिपधर कटि केहर ॥

उरु रंभा नख नीक, अरुन पद रसन अधर कर ॥
करता सुकाव्य संगीत रत, सुबुधि शील सीतल प्रकृति
रतिराज रीत कोबिद सुरस, गुरु सुभाव मन हंस गति ६

अर्थ. पंडित कहेछे के पेहेला भुवनमां बृहस्पति रह्योछे तेथी तेनुं चंद्र
जेवुं मुख, सोना जेवो वर्ण, हरणना जेवां नेत्र, पोपटनी चांच जेवुं नमणुं
नाक, दाडमनी कळीयो जेवा दांत, कोयलना जेवो मधुर अवाज, कमळ-
ना पत्र जेवुं कोमळ पेट, काळा नाग जेवो चोटलो, केसरी सिंहना
जेवी कड, केळना थंभ जेवा साथळ, नख, पगना तळां, जीभ, होठ,
अने हथेळीयो ए पांच लाल ए रीते चेहेरो जाणवो. वळी सुंदर काव्यने र-
चनार, गायनमां प्रीति राखनार, बुद्धि शाळी, सुशीळ, थंडा मीजाजवाळी,
काम क्रीडा तथा राजनीतिमां कुशळ, रसने जाणनार, म्होटा मनवाळी,
हंसना जेवी गतिवाळी एवी तमारी राजकन्या थशे.

॥ छंद त्रोटक ॥

चतुरं सुवसें, खग मंद जिहीं ॥ अति उन्नत थान हरम्य
तिहीं ॥ उन ग्राम घनें, बन बाग लता ॥ सबसें अरुची,
मन व्याकुलता ॥ षट्मैं ग्रह केतु जिहीं रहतं ॥ अति चा-
तुरताइ उदार चितं ॥ तन व्याधि नव्यापत तास यथा
॥ भय आतुर मानसि बृद्धि बिथा ॥ भृगु सप्तम थानक
जास रहें ॥ अति चातुरता पति तास कहें ॥ वह
दंपतिको, मन एक सदा ॥ सुख होय लखें, अलखें दु-
खदा ॥ सपतं ग्रहमें, फुनि भोम रहें ॥ मन कंत मिलें,
तन नां मिलिहें ॥ बिरहा तन तापसु आतुरता ॥ सुरतं न
प्रियं, सुरता सुरता ॥ नवमें शशि सूनु सु शीलवती ॥

तप तीरथ सेवित पुण्य मती ॥ गुनवान सुमंत्र संगीत
पढें ॥ रति संमृति देवन सेव बढें ॥ दशमें रवि उच्च ग्रहे
गतहें ॥ परताप बढो, दिनहीं प्रतिहें ॥ बिबिधं वह राज
सुनीत लहें ॥ क्रम कीरति योग विशेष कहें ॥ दश एकम
जास शशी सुबसें ॥ रतनांबर ईश अनेक असें ॥ बुधि
दीन दयाल कमी न धनं ॥ सुचिता रुचि प्रेम प्रका-
स मनं ॥ बसि द्वादश राहु रह्यो जिनकों ॥ अनुराग
विराग बढें तिनकों ॥ भूय भीत सु चित्त नहीं थिरता ॥
ग्रह ए फल जातक उच्चरता ॥ ७ ॥

अर्थ. जेने चौथा भुवनमां शनि रह्यो होय तेने अति उंचा मेहेल मे-
डीयो इत्यादि सारां स्थळ मळे तेमज घणा बागबगीचा, गाम, इत्यादि
सुख मळे पण सर्वथी अप्रीति अने मनमां व्याकुळता थाय. जेने छठा भुव-
नमां केतु रह्यो होय तो ते अति चतुर अने तेनुं उदार मन रहे तेमज तेना
शरीरमां कोईदी रोगनी पीडा थाय नहीं पण भय, आतुरता अने मनमां
वधारे दुःख थाय. वळी जेने सातमे स्थानके शुक्र रह्यो होय तो तेने चतुर
पति मळे अने ते स्त्री पुरुष बन्नेनुं हमेशां एक चित्त रहे वळी ज्यारे एक
बीजाने देखे तयारेज सुख थाय अने न देखे तयारे दुःख थाय. जेने सातमा
भुवनमां मंगळ रह्यो होय तेनुं पतिनी साथे मन मळे पण परस्पर अंग
मिलाप थाय नहीं तेणे करी विरहाग्नीना तापथी शरीरमां आतुरपणुं रहे प्रिय
पतिना वियोगथी रति सुख न मळवाने लीधे तेमांज चित्त लाग्युं रहे. जेने
नवमा भुवनमां चंद्रनो पुत्र बुध रह्यो होय तो ते स्त्री सारा शीळ वाळी
तप तीर्थ अने वृत्तने सेवनार, पुण्य बुद्धि वाळी, गुणवान, सारा वि-
चार वाळी, अने गायन शास्त्रने जाणनार थाय, अने तेने शुद्ध बुद्धिथी
देवनी सेवामां प्रीति वधे, दशमे सूर्य उच्चनो थईने रह्योछे तेणे करी दि-

વસે દિવસે પ્રતાપ વધે તેમજ વિવિધ વિષય વાઢી રાજનીતિ જાણે, ન-
સીબદાર, કિર્તિ વાઢી, અને યોગ શાસ્ત્રને જાણનાર થાય, અગીયારમે ભુવ-
ને જેને ચંદ્ર રહ્યો હોય તેને રત્ન, વસ્ત્ર, હાથી, ઘોડા, વિગેરે તરેહ તરેહની
દોલત મળે, બુદ્ધિવાન, દયાલુ અને અસ્ખૂટ ધનવાઢી થાય, પવિત્રપણા
માથે પ્રીતિ થાય, અને મનમાં પ્રેમનો પ્રકાશ થાય, જેને વારમા ભુવનમાં
રાહુ રહ્યો તેને પ્રીતિ અને વૈરાગ્ય વધે હમેશાં ભય યુક્તચિત્ત ચંચલ અને
અસ્થિર મન વાઢી થાય એ પ્રમાણે ગ્રહોનાં ફલ જાતક શાસ્ત્ર કહેછે.

॥ ૭ ॥

॥ શ્લેષ દોહા ॥

મિત્ર દ્રષ્ટિકોં પરચિયેં, ઉચ્ચ નીચ સમ હેત ॥

જાહીકોં જૈસી લગન, સો તૈસો ફલ દેત ॥ ૮ ॥

અર્થ. દ્રષ્ટિ, મિત્ર, ઉચ્ચ નીચ સમ એ સર્વ જન્મ કુંડલીમાંથી જોયા-
થી એમ જાણવું કે જેનું જેવું લગ્ન અને જેવે સ્થાને ગ્રહો રહેલા હોય
તેવું ફલ આપે. ॥ ૮ ॥

॥ અથ નીતપાલ વાક્ય સોરઠા ॥

નીલકંઠ સ્વર્ગ થાન, કહે સુફલ જાને સર્વે ॥

યહ મંગલ દુઃખદાન, કહા કરૈં ઇશ્વર અગમ ॥ ૯ ॥

અર્થ. રાજા કહેછે કે હે? નીલકંઠ પંડિત, જન્મ કુંડલીના ગ્રહોનાં
ફલ તમે જે કહ્યાં તે સર્વે જાણ્યાં પરંતુ આ સાતમે જે મંગલ રહ્યોછે તે
ઘણો દુઃખ દાયક જણાયછે, પણ શું કરીએ! કેમ જે ઇશ્વરની ગતિ અગ-
મ્યછે, તે કોઈથી જાણી સકાતી નથી. ॥ ૯ ॥

॥ દોહા ॥

ઇતની કહિ કીની બિદા, દુઃખન દાન બહુ દીન ॥

નામ સુભગ નૃપનેં દિયો, કુમરી કલાપ્રવીન ॥ ૧૦ ॥

अर्थ एम कही नीलकंठ पंडितने घणुं द्रव्य दानमां आपी विदाय
कर्या, त्यारबाद राजाए पोतानी रुचीथी कुंवरीनुं कला प्रवीण एवं नाम
आप्युं. ॥ १० ॥

॥ अथ कुसुमावलि उत्पत्ति प्रसंग ॥ दोहा ॥

ता पुरमें दुज रहतहैं, चतुरानन अभिधान ॥

ग्रह हय गय फंदन अरथ, राज द्वार सनमान ॥११॥

अर्थ. ते शेहेरमां एक चतुरानन नामे ब्राह्मण रहेछे, जेने घेर घोडा,
हाथी, रथ, इत्यादि समृद्धिछे अने राजद्वारमां पण तेनुं सन्मानछे. ॥११॥

आगेहीं उमया भ्रता, पुष्पावती सु नाम ॥

सो कुसुमावलि भइ सुता, वह चतुरानन धाम ॥ १२ ॥

अर्थ. पूर्वे जे पार्वतीनी दासी पुष्पावति नामे कही हती ते आ चतु-
रानन ब्राह्मणने घेर कुसुमावली नामनी कन्या थई. ॥ १२ ॥

॥ अथ कला प्रवीन बाल चरित्र बर्नन ॥ छंद उद्दोर ॥

शिशुता बेसमें परवीन ॥ ललना सरस आभा लीन ॥

बासर रेन बाढत गात ॥ मानहु जल बढें जलजात ॥

बानी बाल मुख तुतरंत ॥ कोकिल कलभ कल उचरंत ॥

तनया मिलत जूथ नरेश ॥ समता शील कुल बय बेश ॥

गावत बाग बीच सुजाय ॥ खेलत ताल नूपुर लाय ॥

मानहु हंस शुक पिक सार ॥ लागे एक बेर उचार ॥

कर तन लटक जूथ कुमारि ॥ मानहुं कनक कुंज बयारि ॥

फूलन गेंद मारत हेत ॥ फरकी मीनकी गति लेत ॥

औसी रीत खेल अनंत ॥ कीजत जोइ चाहें चंत ॥

तब कछु समजसी नृप जान ॥ दीनो पढनको फुरमान ॥
लागे गुरु पढावन हेत ॥ मुखसैं बरन निकसे लेत ॥
वृत बिधि संस्मृती अभिधान ॥ काव्य सु नीति शास्त्र सुबाना ॥
साहित जातक संगति ॥ श्रुति पढि कोक जानी रीत ॥ १३ ॥

अर्थ. प्रवीण बाल्यावस्थामांज स्त्रीना सरखी सरस कांतिने धारण
करेछे, पाणीमां उगेलुं कमळ जेम पाणी वधवाथी वधतुं जायछे तेम क-
ळाप्रवीणनुं शरीर रात दिवस वधतुं जायछे, बाळपणाने लीधे मोढेशी
तोतळा शद्ध बोलेछे ते जाणे कोयलनुं वच्चुं मधुर शद्धना उच्चार करतुं
होयनै? तेम जणायछे, पोताना सरखो जेनो स्वभाव, कुळ, उम्मर, अने
वेशछे एवां राजकुमारीयोनां जुथ्यनी साथे मळी बागमां जई गायन क-
रेछे, झांझरनी घुघरीओना अवाजने तालमां लावी गम्मत करेछे ते जाणे
हंस, पोपट, कोयल, अने मेना ए सर्व एक वखते मधुर अवाज करतां
होयनै? तेवी रीते तेना गायनना स्वरो एक वखतेज नीकळेछे, सर्व कुमा-
रीओ रास गाति वखत पोतानी पातळी कड नमावी लटकां करेछे, ते
जाणे कुंज भुवनमां सोनानी वेल्यो पवनना झपाटाथी लळकती होय
नहीं? तेम शोभेछे, वळी परस्पर हेतथी फूलना दडा मारेछे तेथी बचाव
करवा सारु चमकीने माछलीनी गति धारण करेछे एवी रीते अनेक प्रका-
रना मनगमता खेल करेछे एम करतां केटलेक दिवसे कुंवरीने लायक जा-
णीने राजाए विद्याभ्यास करवानी आज्ञा करी एटले गुरु हेतथी भणाववा
लाग्या, तेथी कुंवरी पण जाणे गुरुना म्होडामांथी अक्षरोनुं आकर्षण
करती होयनै? तेवी रीते छंद शास्त्र, धर्म शास्त्रनी स्मृतिओ, काव्य शास्त्र,
नीतिशास्त्र, साहित्य, ज्योतिष, गायन, वेद अने कोकशास्त्र, ए सर्वेनो
अभ्यास करी सर्व विद्यामां माहितगार थई. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

संग सहेली सब पढी, कुसुमावलि तिहि साथ ॥

कोंन प्रवीन प्रवीनसी, काव्य करन समराथ ॥ १४ ॥

अर्थ. कुसुमावलि विगेरे सर्व साहेलीयो तेनी साथे भणीयो; पण कळाप्रवीण जेवी काव्य रचवामां बीजी कोण चतुर अने समर्थ थई सके? अर्थात् कोय नहीं. ॥ १४ ॥

तब नृप दुज दच्छा दई, भई कुमरि बय संध ॥

नीतपाल निज मन मुदित, सोधनलगे समंध ॥ १५ ॥

अर्थ. त्वरि राजाए कुंवरीनी परीक्षा लेइ भणावनार ब्राह्मणने गुरु दक्षिणा दइ प्रसन्न कर्या; त्वारवाद कुंवरी लायक उम्मरनी थई एटले नीतिपाळ राजा मनमां हर्ष धारण करी सगाइ करवासारु सारो वर शोधवा लाग्या ॥ १५ ॥

॥ गाहा ॥

मनछापुरी प्रसंगं, राज सु नीतपाल रजधानी ॥

उद्भव कला प्रवीने सप्त प्रवीन सागरो लहरं ॥ १६ ॥

अर्थ. मनछापुरीना प्रसंगथी नीतिपाळ राजानी राजधानीनुं वर्णन तथा कळाप्रवीणनुं जन्म चरित्र ए सर्व वृत्तांत युक्त प्रवीणसागर ग्रंथनी सातमी लेहेर समाप्त थई. ॥ १६ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन उद्भवो नाम सप्तमो लहरं समाप्त. ॥ ७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तम स्तरंगः समाप्तः ॥ ७ ॥

॥ अथ तरंग शिखारंभ ॥ टीका कारोक्त ॥ दोहा ॥

गुरुथी सद्य विद्या ग्रहण, राजनीति शुभ रंग ॥

शिखु पनमा सागर चरित्र, अष्टम तवे तरंग ॥

॥ अथ रससागर चरित्र बर्नन दोहा ॥

नृप प्रदीप आतमज तस, ग्रह्यो न गनक प्रमान ॥

सोधि सुभग दीनो सुतिहि, रससागर अभिधान ॥ १ ॥

अर्थ. प्रदीप राजाए पोताना कुंवरनुं नाम पाडवासारु ते जोशीनुं कहेवुं न मानी सारुं लागे तेठलावास्ते शोधीने रससागर एवुं नाम आप्युं. ॥ १ ॥

बढत बेस दिन दिन बढें, रूप सुमति रति रंग ॥

चढत सु शशि सागर लहर, यों रससागर अंग ॥ २ ॥

जेम चंद्रनी कळा वधवाथी समुद्रनी लेहेरो वधती जायछे तेम दिवसे दिवसे रससागरनी उम्मर वधवाथी रूप, सारी बुद्धि, रतिरंग विगेरे उंचा गुणो वधता जायछे. ॥ २ ॥

॥ सोरठा ॥

सप्त बरष हुअ संध, पंडित ढिग बेठे पढन ॥

जो गुरु कहत प्रबंध, सो सहसा सीखत सबें ॥ ३ ॥

अर्थ, सात वर्षनी उम्मर थयापछी रससागर पंडितनी पासे बेशी विद्याभ्यास करवा लाग्या. विद्यागुरु जे जे प्रबंध कही संभळावेछे ते सघळो प्रबंध तत्काळ शीखी जायछे. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

प्रथम बरन पहिचान, अंक मत्ता सु अनूक्रम ॥

पिंगल छंद प्रमान, अमर व्याकर्न समृति ध्रम ॥

पंच काव्य षट शास्त्र, राजनीती सब जानी ॥

ગનક ભેદ સાહિત્ય, સમુદ્ધિ સંગીત સુવાની ॥

પુનિ કોક કલા અનુમાન પઢિ, ભિન્ન બેદ ભેદ સુગ્રહે ॥

મહારાજ રીઝ મનહંસ, દુજ દ્વાદશ પુર દચ્છાદહે ॥ ૪ ॥

અર્થ. પેહેલું અક્ષર ઓઠાવવાનું જ્ઞાન મેઢવી પછી અનુક્રમે અંગગ-
ણિતનો અભ્યાસ કર્યો, તેમજ પિંગલ, હંદનાં પ્રમાણો, અમરકોશ, વ્યા-
કરણ, પરાશરાદિ સ્મૃતિઓ, ધર્મ શાસ્ત્ર, રઘુવંશ કુમાર વિગેરે પંચ કા-
વ્ય, વેદાંત, ન્યાય, સાંખ્યાદિ છ શાસ્ત્ર, અને રાજનીતિ વિગેરે સઘઢી
બાબત જાણી લીધી. વઢી પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા સારુ જ્યોતિષ
શાસ્ત્ર, સાહિત્યશાસ્ત્ર અને સંગીત શાસ્ત્રનો વાવત પળ સમજી ગયા, ફ-
રી કોક શાસ્ત્રના વિચારો જાણીને વેદના જૂદા જૂદા ભેદોનું જ્ઞાન ઝઢ-
પથી મેઢવી લીધું. આવી રીતે કુંવરને થોડા દિવસની મુદતમાં હુશીયાર
કર્યા તેથી પ્રદીપ રાજાએ મનહંસ પંડિતઉપર સુશી થઈ તેમને બાર ગામનું
હનામ દક્ષિણામાં આપી દીધું ॥ ૪ ॥

॥ અથ અન્ય વિદ્યાભિધાન ॥ દોહા ॥

ભ્રમરાવૃત મુદિગર ભ્રમન, કુસ્તી ગતિ કમચાર ॥

અપર ઉઢાવન તન સુમન, કીને રાજ કુમાર ॥ ૫ ॥

ચક્રદંડ પીલવા, મુદ્રર ફેરવવા, કુસ્તી કરવી, મહ્યુદ્ધના દાવ પેચ, ફૂલ
સરસા પોતાના નાજુક શરીરથી ઉલટ સુલટ ગુલાંટો રાવી એ વિગેરે
સઘઢી જાતની અંગકસરતમાં આ રાજકુમાર માહિતગાર થઈ ગયા. ॥૫

બાંક બનેંટી અરુ પટા, ધનુર્વિદ્યા સબ સાધ ॥

બાજ ફિરાવન રાજ વિધિ, આરેટક આરાધ ॥ ૬ ॥

લેજમ, વલાંટી, પટ્ટા, અને ધનુર્વિદ્યા વિગેરે લઢાઈની કઢાને સાધી લઈ
ઘોડા રેલવવાની રીત, રાજ્યની કેઢવણી અને સીકારના ભેદોને પળ
જાણી લીધા. ॥ ૬ ॥

॥ सोरठा ॥

राज नीतिकी रीत, रससागर जानें सबें ॥

सोय कहौं करि प्रीत, सुच्छम भेद सु संग्रहें ॥ ७ ॥

अर्थ. सर्व राजनीतिनी रीत जे रससागर जाणेछे तेनु वर्णन प्रीतिथी थोडाएक भेदो साथे टुंकी मतलबमां कही संभळावुंछुं. ॥ ७ ॥

॥ अथ राजनीति वर्नन ॥ छंद रोला ॥

राजनीतिकी रीत, एह रससागर जानें ॥ करि मज्जन नित
प्रात, देव सेवा अनुमानें ॥ हय गय शाला देखि, अस्त्र
विद्या आराधन ॥ आरोहे आरूढ, बाग बन नग्र नि-
हारन ॥ कोट खंध कैबांन, सलैखानां सु निहारें ॥ किं-
कर निज निज थान, सावधान सु संभारें ॥ प्रजा अरज
पहिचान, तास तकसीर सुधारत ॥ जिहि जिहि जैसो दो-
ष, दंड तैसो तिहि डारत ॥ साच बात संग्रहें, जूठ पर-
तीत न आवें ॥ चुगल चोर हुन्नरी, समयके लिये निभावें ॥
निज अमीर उमराउ, पुरानें मान न खंडे ॥ दीन दुजन
प्रतिपाल, गुनेगारी ग्रह दंडे ॥ पुनि प्रधान दीवान, मान
दिन दिन सु बढावें ॥ सरजोर सु उथ्थपें, हुकुम हाजर
सु दढावें ॥ कबिकी मति वत दान, सूर सनमान सदाहीं ॥
करे हुकुम हित काम, रीझ पावतहें वाहीं ॥ सैन पुरानो
अटल, नयो समया सिर राखें ॥ बेध सु कारिय बेध, हे-
त हित कारिय दाखें ॥ कबहु होत पल कठिन, तबहुं हि-
म्मत नहिं छंडे ॥ आप बिकट आगमें, ईश बिसवास सु

मंडे ॥ सेवक सामि सु धर्म, पटो दूनो सोइ पावें ॥ द्रोहि
 धर्म जो होत, ताहिको मूल मिटावें ॥ निज पैदास निहार,
 षटह भाग सु तिहि कीजें ॥ एक भरत भंडार, दान पुनि
 एक सु दीजें ॥ तीन सेंन प्रति खरच, एककी एह द्रढा-
 ई ॥ राज काज पर गाह, बाज गज राज खवाई ॥ नित
 प्रति चातुर संग, मूढ सांमीप न आनें ॥ भूखन बसन सु-
 धारि, सभा रचबो नित जानें ॥ राग रंग रीझबो, रीझ
 जैसी तैसो दत ॥ कामनि बिबिधं बिलास, कोक चारित्रन-
 की गत ॥ आखेटक अभ्यास, कैफ करबो कोही दिन ॥
 मित्र हेत अरि दहन, खटक बिसरे न कबी मन ॥ ८ ॥

अर्थ. जे राजनीतिनी रीतो रससागर जाणे छे अने जे प्रमाणे पोते
 वर्तेछे तेनु वृत्तांत आ प्रमाणे छे. हमेशां प्रातःकाळमां वेहेला उठी स्ना-
 न करी पवित्रपणे देव पूजन करेछे. पछी गजशाळा अने अश्वशाळाने तपा-
 सी युद्धागारमां जइ तमाम जातना हथीयारोनो तपास करे छे. त्यारबाद
 घोडाउपर स्वारी करी सेहेरसुधारो जोई वागवगीचा अने वाडीओनी से-
 हेल करेछे. त्यांथी फरीने गढ, कोठा, खाइ, तबेला, अने शीलेखानाने त-
 पासीने पछी नोकरो अने पेहेरगीरो तेमज थाणाना सीपाइयो सावध थ-
 इ पोतानी नोकरीउपर हाजर रख्याछे के नहीं? तेनो तपास करी पाछा
 राजमेहेलमां आवी सभामां रैयतनां कामो तपासवा बेसे छे. प्रजानी अ-
 रजनां लखाणउपर ध्यान दर्ई तोहोमतदारनी कसुर जोई हुकुमनामा क-
 री जेनी जेवी तकसीर ते मुजब योग्य दंडथी शिक्षा करेछे. साची वातने
 ग्रहण करेछे ने तेने जूठी वातनीतो प्रतीती आवती नथी. चोर, चुगल-
 खोर अने हुन्नरी एवा लोको कोई समयउपर काम आवे तेटलावास्ते ते-

ઓને નભાવે છે તેમજ પોતાના અમીર, ઉમરાઓ, સામંતો અને જૂનાં માણસોનું ક્યારે પણ અપમાન કરતા નથી. દુર્બલ અને આધારવિનાના બ્રાહ્મણ લોકોનું સંરક્ષણ કરેછે. ગુન્હેગારના ઘર જપ્ત કરી તે પાસેથી દંડ વસુલ લેછે. વઢી પ્રધાન, દીવાન, અને કારકુનોના હોદા તથા ઇલકાવ માનની સાથે દિવસે દિવસે વધારેછે. શિરજોર માણસને પોતાની નોકરી તથા રાજધાનીથી દૂર કરેછે ને રાજાના હુકમપ્રમાણે નીતિથી ચાલવાની અસર નોકર અને પ્રજાના હૃદયમાં ઠસાવેછે. કવિતા રચી લાવનાર કવિઓને તેમની વિદ્યા અને વૃદ્ધિપ્રમાણે દાન આપેછે, તેમજ હમેશાં શૂરવીરોનું સન્માન કરેછે. જે માણસ હુકુમ પ્રમાણે ફતેહ મેલવેછે તે માણસ રાજકુમારપાસેથી મ્હોટી રકમનું ઇનામ પામેછે. જૂની ફોજને તૈયાર રાખ્યાછતાં વચ્ચે નવા સિપાઇઓની સેનામાં ભરતી કરી તેઓને કવાયત શીખવેછે. વેધીલા માણસસાથે વેધ, અને હેતુસાથે હેત રાખેછે. ક્યારેક કઠળ વચ્ચે હોય ત્યારે પણ હિંમત છોડી વેસતા નથી. વિકટ અને અગમ્ય સ્થલમાં જવું હોય તો પોતે ધૈર્યતાથી પ્રવેશ કરેછે અને પરમેશ્વરઉપર વિશ્વાસ સંપૂર્ણ રાખેછે. સ્વામી સેવકના ધર્મને જાણનારા નોકરો વમળો પગાર ચાલે. વઢી જે ધર્મના હેશ કરનારા હોયછે, તેઓના તો મૂલ્ય સ્વોદી કાઢેછે. પોતાની વાર્ષિક પેદાસ જોડે તેના છ હિસ્સા કરી એક હિસ્સો સ્વજાનામાં દાખલ કરેછે, એક હિસ્સો દાન પુણ્યના કામમાં સ્વરચેછે, ત્રણ હિસ્સામાંથી તમામ ફોજનું સ્વરચ કાઢે છે, અને એક હિસ્સાથી રાજ્યનું સ્વરચ તથા હાથી ઘોડાઓની સ્વોરાકીનું પુરું પાડે છે. નિરંતર ચતુર અને વિદ્વાનોનો સંગ કરેછે, અને મૂર્ખ લોકોને તો પાસેજ આવવા દેતા નથી. સુંદર લુગડાં અને ઘરેણાં ધારણ કરેછે, તેમજ સભા રચવાની ગોઠવણ પોતે જાતેજ કરેછે. રાગ રંગ સાંભળવાથી જેવી પોતાને સુખી ઉપજે છે તેવુંજ ગાયન કરનારાઓને ઇનામ વચ્ચે. સ્ત્રીઓસંબંધી જાત જાતના વિલાસ, કોકશાસ્ત્રનાં ચરિત્ર તથા તેના ભેદો-

નો અભ્યાસ કરી આ રાજકુમાર સર્વ ક્રિયામાં કુશલ થયાછે. હમેશાં સી-
કાર खेलવાનું અને કેપ કરવાનું પસન ન પડવાને લીધે કોઈ કોઈ દિ-
વસેજ કરેછે. મિત્રનું હિત, અને શત્રુનો ઢસ વ્યારે પણ મનથી વિસારતા
નથી. ॥ ૮ ॥

॥ દોહા ॥

ભેદ યહૈં જાનેં સબૈં, રસસાગર સુકુમાર ॥

નૃપ પ્રદીપ પરિ હૈં સદા, રાજ કાજકો ભાર ॥ ૯ ॥

અર્થ. આ સઘલા ભેદ રસસાગર કુમાર જાણેછે, પરંતુ સર્વ રાજ-
કારભારનો ભાર પ્રદીપ રાજાઉપર છે. (કુંવરને નિશ્ચિંત રાખવાસારુ રાજ્યનું
કામ પોતેજ ચલાવેછે.) ॥ ૯ ॥

યાતૈં કુમર ન કાજ કછુ, મન વત સુખ બિલસંત ॥

કુલ બય સમ રજપૂત કવિ, આદ્યત રહત અનંત ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. માટે કુંવરને કાંઈ કામકાજ કરવું પડતું નથી જેથી મન ગ-
મતા સુખભોગમાં વિલાસ કરેછે, અને અનેક તેના જેવડાજ કુલવાન
રાજપુત્રો તથા કવીઓ વિંટાઈને તેની પાસે ને પાસેજ રહે છે. ॥ ૧૦ ॥

॥ ગાહા ॥

સાગર મિત હિતકારી, ભારતિનંદ કવિ રવિજોતં ॥

વીરભદ્ર સત્રસાલં, રતનપ્રતાપં કુમાર ઉમરાહં ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. સાગરના હિતેચ્છુ પ્રિય મિત્રોના આ પ્રમાણે નામ છે. ભા-
રતિનંદ, રવિજ્યોતિકવિ, વીરભદ્ર, સત્રસાલ, રતનપ્રતાપ અને કુમાર ઉમ-
રાઓ એ છ અને રસસાગર એવી રીતે સાત મિત્રોની મંડલી છે. ॥ ૧૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

સતરંજાદિક खेल, કબહું ગુન ગ્રંથ બચાવૈં ॥

સુરાપાન કબ મગન, કબહું સંગીત નચાવૈં ॥

कबहुं भगल मल कबहुं, कबहुं नट देखत साधन ॥
 देत रीझवत दान, बसन वाहन धन भूषण ॥
 आखेट करत कबहू अरन, प्रति उदान उतरत मुदित ॥
 रस रंग राग नित नित नये, दिन दिन बिहरत यह जुगत

अर्थ क्यारेक सतरंज, अने ज्ञानबाजी आदी खेलनी रमत रमेछे, क्यारेक सुखदायक ग्रंथोनुं वंचाण करावेछे, क्यारेक सुरापानथी मग्न रहेछे, क्यारेक संगीत तथा गायनना भेद प्रमाणे नाच मुजरो करावेछे, क्यारेक पाडाओनी लडाइ अने मल्लयुद्ध जुवेछे, क्यारेक नटना खेलनुं साधन जोइने लुगडां, घरेणां, द्रव्य अने वाहन ए सर्व रमत करनारने रीझीने आपेछे, वळी क्यारेक सिकार करवा जायछे त्यारे वगीचामां उतरेछे, तेमज हर्षथी बाग वगीचानी सेहेल करेछे अने नवी रसरागनी गम्मतथी युक्ती पूर्वक दिवसे दिवसे रमण करेछे. ॥ १२ ॥

॥ गाहा ॥

द्विज विद्या उपदेशं, राजनीति बरनन संछेपं ॥

रससागर सुचरित्रं, अष्ट प्रवीन सागरो लहरं ॥ १३ ॥

अर्थ ब्राह्मणे करावेलो विद्याभ्यास, संक्षेपथी राजनीतिनुं वर्णन, तथा रससागर राजकुमारना बालचरीत्र संबंधी व्रत्तांत युक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी आठमी लहरी संपूर्ण थइ. ॥ १३ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर बाल चरित्र तथा-
 राजनीति भेदो नाम अष्टमा लहरि समाप्ता ॥ ८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टम स्तरंगः समाप्तः ॥ ८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥
 चित हर्षि भूप सिकार चडशे, अश्व गजथी ऊपडी ॥
 ए घडी अंबर गडगडी धर, मेघनी पडशे झडी ॥
 मद पान करतां प्रश्न करशे, सुकवि प्रति पर गो थतां ॥
 रणमाल कवि टीका रचे, नवमी लहरमां निरखतां ॥ १ ॥

अथ आखेटक प्रसंग ॥ दोहा ॥

रससागर इहि बिधि रहत, अति आनंद विलास ॥

भयो बेस द्वादश वरष, आयो चातुर मास ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते रस सागर अति आनंद विलासमां रहेछे एम करतां
 वार वर्षनी उम्मर थइ तेवामां चोमासाना दिवस आव्या. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

रस सागर इक समय, मित मिल सौध बिराजत ॥

मेघराग गुनि गात, गहर धुनि अंबर गाजत ॥

सुरा पान महिं मगन, याद आखेटक आयो ॥

पंच सहस असवार, प्रति कुमर हुकम कहायो ॥

सजि सिलह सुभट परखर तुरिय, बोले स्रध नोबत बजी ॥

पैंदल हजार पंचहु लियें, दश सहस्र सेना सजी ॥ २ ॥

अर्थ. एक समये रस सागर मित्रोनी साथे मळी राज मेहेलमां बी-
 राजमान थया, त्यांहां गुणीजनो मेघरागनुं गान करेछे तेमज
 आकाशमां गेहेरी मेघनी गर्जना गाजे छे. सुरापानथी मग्न थया ते ब-
 खत सीकारे जवानी वात याद आवी तेथी कुंवरे पांच हजार स्वारीने
 तैयार थवा हुकम फरमाव्यो. सुभटो घोडाउपर पाखर नाखी बखतर
 पेहेरी तैयार थया, चोपदारना ललकारासाथे नोबतना अवाज थवा

लाग्या, तेमज पांच हजार पायदळने पण साथे लीधुं एवी रीते दश हजार युध्दाओना लशकरने सज कर्युं. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

दश गय पंच हजार हय, पैदल पंच हजार ॥

रससागर महाराजको, चढ्यो सु सहज सिकार ॥ ३ ॥

अर्थ. दश हाथी, पांच हजार घोडा, पांच हजार पायदळ एवी रीते रससागर महाराजानुं एटलुं लशकर तो सेहेज शिकारवास्ते चडयुं. ॥३॥

॥ अथ छंद पद्वरी ॥

सागर कुमार साजित सिकार ॥ लीनी सु फोज दश सहस लार ॥ नोबत सुनाद छूटे निसांन ॥ दुर्जन सु त्रास दिशहू दिशांन ॥ बाजंत तूर भेरी विशाल ॥ कैबांन बांन केते कमाल ॥ सागोश स्वान चीते सुसंग ॥ बेहेरि सुबाज जुररा बिहंग ॥ लगरा सुझगर तूरमचि लीन ॥ कूही सुबास कर बासकीन ॥ शकरा सुपान मीरहु सिकार ॥ दल मिलित आय दरबार द्वार ॥ महाराज चढत लीनी सलाम ॥ धुनि सुनि लखंत जन धाम धाम ॥ उच्चार मिरधनीसान अग्र ॥ निकसे सुमध्य दिन बहिर नग्र ॥ तिहि किय मुकाम सरितासु तीर ॥ बन्नात मौंमपोसी सबीर ॥ द्वैसतह संग बानिज दुकान ॥ परि पूर साथ सह खान पान ॥ ४ ॥

अर्थ. सागर कुमार जथाबंध दश हजारनी फोज लेई शिकारने वास्ते सज्ज थया ते वखत सारा अवाजथी नोबत वागेछे तेमज नीशांन

ફરકી રહ્યાં છે તેના પ્રતાપથી દશે દિશાઓનાં દુર્જન લોકો ત્રાસ પામે છે. મ્હોટાં નગારાં રણતૂર વિગેરે વાજિત્ર મોટા અવાજથી વાગે છે. કોકબાંળ ચલાવામાં ચતુર કેટલાએક યુદ્ધાઓ આગલથી આવી હાજર થઈ રહ્યા છે. સાગોશ, સીકારી કુતરા, ચિત્રા, બાજ, બેહેરી અને જુરરા વિગેરે પક્ષીઓ તેમજ લગરા, ઈગડ બીલાડા, તુરમચી, કુહી (બાજની એક જાત) વાસ વિગેરે પક્ષીઓના પાંચરાં હાથમાં લેઈ કેટલાએક શીકારીઓ આવી ઉભા છે તેમજ કેટલાએક અમીર સરદારો હાથમાં શકરા લઈને આવે છે. આવી રીતે લશકર એકઠું થઈ દરવારગઢના દરવાજા આગલ આવી હાજર થયું મહારાજ ચઢ્યા કે તરત સઘડા યુદ્ધાઓ સલામ કરી અનુક્રમે ચાલવા લાગા. વાજિત્રના અવાજ સાંભળીને લોકો પોતપોતાના ઘર માંથી નીસરી મહારાજાનું દર્શન કરે છે. ચોપદારના લલકારસાથે પંચરંગી નીશાન આગલ ચલાવીને મહારાજા ધીમી ગતિથી વપોરની વચ્ચે અભિજિત મૂહૂર્તમાં શેહેર બહાર સધાવ્યા, અને ત્યાંહાં સુંદર નદીના કીનારા ઉપર મુકામ કર્યું. બનાતના મોમપોશી તંબુ તાળી લીધા. સાથે વશોં વાળીઆની દુકાનો હતી જેથી કરી આસ્વી ફોજને સ્વાવા પીવાની સઘડી સામગ્રી પુરી મળતી હતી. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

શુધ પચ માસ અષાઢ શુભ, તિથિ સત્તમિ બુધવાર ॥

અમરજોગ અભિજિત નચત, સાગર ચઢે સિકાર ॥૫॥

અર્થ અષાઢ માસના શુક્ર પક્ષની સાતમ અને બુધવારને દિવસે અમૃત-સિદ્ધિ યોગ અને અભિજિત નક્ષત્રનું સારું મૂહૂર્ત લઈ રસસાગર મહારાજા શિકારે ચઢ્યા. ॥ ૫ ॥

કિય મુકામ સરિતા સુતટ, વિચ મહારાજ સવીર ॥

ઘન વરસત સરસત તરલ, મુખ દરસત ન મિહીર ॥૬॥

અર્થ નદી કીનારે લશકરની વચ્ચે મહારાજાનો તંબુ તાળીને મુકામ કર્યું તે વચ્ચે વરસાદ વરસેછે, પવનના ઝપાટાની સાથે વીજળી ચમકેછે, અને માણસોનાં મોઢાં તથા સૂર્ય દેખાતો નથી. ॥ ૬ ॥

અથ વર્ષા વર્ણન ॥ છંદ હારક ॥

ઘોર ઘટન જોર પટન મોર અટનપેં રટેં ॥
 ચાતુક ધુન ઝિલ્લવ ગન બેક સરનકે તટેં ॥
 ગાજ ગહર બીજ સહર સીત લહર મારુતં ॥
 નીલ ધરન ઝૌલ ઝરન બેલ તરન આઘુતં ॥
 ચાપ સુરન પંચ વરન અંબર મનિ છાહિયં ॥
 દંપતિ હિત ચાહત ચિત બ્રૈહિ બિપતિ લાહિયં ॥
 વૂઢ દરસ વૂંદ વરસ શ્રોત ભર સુ છલ્હિયં ॥
 રાજ કુમર સાથ સુઘર તા અવસર ચલ્હિયં ॥ ૭ ॥

અર્થ કાઢા રંગનો ઘાટી મેઘની ઘટા ચઢી આવીછે, વરસાદે મુકેલા વરામાંહેથી ધોરીઆની માફીક પાણી જોરથી વરસેછે, પાસેનાં વનમાં મોર મધુર શબ્દ કરેછે. તઢાવને કીનારે ચોતરફ વપૈઆ, તમરાં, અને દેડકાં અવાજ કરી રહ્યાંછે, મેઘની ગંભીર ગર્જના સાથે વીજળી સઢાવા કરે છે, થંડો પવન લેહેરોથી વાયછે, જમીન નીલી થઈ ગઈછે, પહાડોમાંથી નીરઝરણાં ચાલ્યાં જાયછે અને વેલ્યો ઝાડની સાથે વીંટાઈ ગઈછે. પંચરંગી સ્વંચેલું ઇંદ્રનુ ધનુષ દેખાયછે, વાદળાંઓની ઘટાથી ગગન મળી સૂર્ય ઢંકાણોછે, આવા વચ્ચેમાં સંયોગી સ્ત્રી પુરુષો હિતની સાથે એક વીજાને ચિત્તમાં ચાહેછે અને વીયોગી લોકો દુઃખ પામેછે. વૂઢ એટલે વર્ષાદમાં ઉપજતા રાતા રંગના જીવડાઓ દેખાયછે. મેઘનાં ઝિંદુ વરસવાથી નદીના કીનારા ઉપરાંત પાણી ભરાઈ જવાને લીધે તેના પાણીમાં લલકતા દેખાય

છે આવા વરસાદના વચ્ચતમાં રાજકુમાર રસસાગર સાથે સુઘડપુરુષો લઈ
શીકાર કરવા સારુ ચાલ્યા- ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

ઘન વરષત ગત જગત ચશ્વ, છિત છહિયત તમ વ્રંદ ॥
નરપતિ નિજ મિત મિલ સકલ, હિત વત કરત અનંદ ॥૮॥

અર્થ. મે વરસવાથી જગત ચક્ષુ સૂર્ય ઢંકાઈ ગયોછે અને ચોતરફ
જમીન ઉપર અંધારુ છવરાઈ ગયુંછે:-આવા સમયમાં મહારાજા રસસાગર
પોતાના સઘડા મિત્રોની સાથે મઢી મનગમતો આનંદ કરેછે. ॥ ૮ ॥

નિશિકર સુત બાસર બિતિત, સુરગુરુ તમી વ્રતંત ॥
ગત સુજામ પરિ ગુન ઘરી, શિવા સુ સુર ઉચરંત ॥ ૯ ॥

અર્થ. ચંદ્રના પુત્ર બુધવારનો દિવસ વીતી ગયો અને ગુરુવારની રાત
થઈ તેમજ એક પ્રહોર અને ત્રણ ઘડી રાત્રી વીત્યાપછી શીવા (ફ્યાડડી)
સારા સ્વરથી શદ્ધ બોલવા લાગી. ॥ ૯ ॥

સુર ઉત્તર ઈશાન બિચ, ફુનિ દચ્છન ચિત ધાર ॥
સો રસસાગર સુકવિ પ્રતિ, બૂઝ્યો સુકન બિચાર ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. તે શદ્ધ ઉત્તર અને ઈશાનની વચ્ચે થયો વઢી તેટલામાંજ દક્ષિ-
ણમાં થયો. આવી રીતે ફ્યાડડીનો શદ્ધ સાંભળીને રસસાગર રાજકુમાર
પોતાના નામાંકિત કવીને શુકનસંબંધી વિચાર પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

અથ કવિપ્રતિ રસસાગરોક્ત ॥ દોહા ॥

અહો સુકવિ રવિજોત તુમ, જાનત રાજ વસંત ॥
પશુ પંછી આગમ ઉકતિ, કહોસુ યહ વરતંત ॥ ૧૧ ॥

હે? રવીજોત કવી, આપ રાજવસંત વિગેરે શુકનના યંથો જાણોછો

તેમજ પશુ પક્ષીની ભવિષ્ય વાણી પણ જાણોછો, માટે તે વાત કહો. ॥૧૧॥

અષ્ટ દિશા પતિ પાહુને, અંત્ર દિશા સુ નિકેત ॥

જ્વાલ આદિ અઠ જેદ કહ, કહા કહા ફલ દેત ॥૧૨॥

અર્થ. આઠ દિશાના સ્વામી કે જે દિશામાં જેનું ઘર હમેશાં રહેછે તે તથા તેના પરોળા તથા જ્વાલા આદિક આઠ મેદ, અને તે શું શું ફલ આપેછે તે કહો? ॥૧૨॥

॥ અથ રસસાગર પ્રતિ કવિ રવિજોતિ ઉક્ત ॥

॥ શુકન જેદ ॥ દોહા ॥

કરનહાર કિરતાર સો, કહનહાર કહિ દેત ॥

તુમ બૂઝત તે તે કહો, પ્રશ્ન અનુક્રમ લેત ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. કવિયે કયું કે કહેનાર કહી દે. પણ કરનાર તો પરમેશ્વર છે. માટે તમે જે પ્રશ્નો પૂછ્યાં તેના ઉત્તર અનુક્રમ લઈને કહું છું. ॥૧૩॥

॥ અથ શુકન જેદ દિશા સ્વામી જાવ ॥ છંદ ॥

પૂર્વ રવિ ક્રપિવાન, અગ્નિ શશિ સ્વત્રંબધુ રહ ॥

દક્ષિણ કુજ નૃપ જાન, બુધ નૈરુત વાનિક કહ ॥

પચ્છિમ સુરગુરુ વિપ્ર, વાવિ જાગૃચ આસુરપતિ ॥

મંદ શંકર ઉત્તરહ, ર્શ ર્શાનકોન યિતિ ॥

આદિત્ય નિશાદિન આપ ગ્રહ, અનુ દિન ઇક ઇક ઘર સ્વસે
શંકર અડોલ ઔરે સવે, પુનિ આદિત નિજ ગ્રહ વસે ॥૧૪॥

અર્થ. પૂર્વ દિશામાં સ્કેદુનું ઘર છે. માટે તે દિશાનો તે સ્વામી કહેવાય, અને ત્યાં સ્કેદુ રવિવારે રહે, અને અગ્નિકોણમાં રજપૂતનું ઘર છે. તે ત્યાં સોમવારે રહે. દક્ષિણમાં રાજાનું ઘર છે, તે ત્યાં મંગલવારે રહે. નૈઋત્યમાં વાણિયાનું ઘર, તે ત્યાં બુધવારે રહે. પશ્ચિમમાં બ્રાહ્મણનું ઘર. તે ત્યાં ગુરુવારે રહે. વાયુકોણમાં પાદશાહનું ઘર તે ત્યાં શુક્રવારે રહે. ઉત્તરમાં

મિલ્હનું ઘર તે ત્યાં શનીવારે રહે. અને રૂંશાનમાં શિવનું સ્થાન છે. રવિવારે દિવસને રાત (સ્વેદુ) પોતાને ઘેર રહે. પછી દરરોજ (ડાબી તરફ) એકેક દિશામાં પારકે ઘેર પરોળો રહે. એજ રીતે શિવજી વિના વિજા બધાય, અકેક ઘર બદલે અને સ્વેદુ ફરીને વઢી રવિવારે પોતાને ઘેર આવીને રહે. પણ શિવને ઘેર કોઈ પરુળો રહે નહીં. અને શિવ કોઈને ઘેર જાય નહીં (સ્વેદુ, બ્રાહ્મણ, રજપૂત, પાદશાહ, રાજા, મીલ્હ, અને વાણિયો, તેઓ એક એકની પાછલ રહીને દરરોજ ડાબી તરફની અકેકી દિશા બદલતા રહે, તોજ ઉપર કહેલા વારોમાં પોતપોતાને ઘેર પહોંચે. વઢી આ લહેરના ૯ મા છંદમાં કહેલા ગુરુવારે એકવીશમા છંદમાં કહ્યા પ્રમાણે રાજાને ઘેર વાણિયો પરોળો આવે). ॥૧૪॥

॥ અથ પાહુને નેદ ॥ દોહા ॥

કૃપિકર્તા ભત નૃપ બનિક, દુજ અસુરેશ નિશાથ ॥

જ્યોં સુ જગત વિવહાર હે, ત્યોં બીરજ ઘટિ બાધ ॥૧૫॥

અર્થ. સ્વેદુ, રજપૂત, રાજા, વાણિયો, બ્રાહ્મણ, પાદશાહ અને મિલ્હ તેઓનો જેવી રીતે જગતમાં વ્યવહાર છે. તેવી રીતે વધતું ઓછું ફલ તેઓનું જાણવું. ॥૧૫॥

ચલત પંથ ગતિ પાહુને, થાનક થાનકિ જાન ॥

છલ બલ જીત અજીત યહ, જાનો પરસિ પયાન ॥૧૬॥

અર્થ. પરુળા રસ્તે ગતિ કરીને ચાલે, ત્યારે જે સ્થાનકે આવે, તે તથા તે સ્થાનકનો ધણી કોણ છે. તે જાણીને તે ઉપરથી પ્રયાણ કરનાર મુસાફરે અર્થાત્ શુકન જોનારે છલ બલ જીત અને હાર, તે પરીક્ષા કરીને જાણવાં. જેમકે મિલ્હ રવીવારે પોતાને ઘેરથી ઇટલે ઉત્તર દિશાથી ચાલીને વાયુ કોણમાં પાદશાહને ઘેર પરુળો આવે, માટે રવિવારે પશ્ચિમમાં ફાઉડી બોલે એવો જોગ આવે, ત્યારે શુકન જોનારે પાદશાહના દરવારના

ગુણ કેવા છે. તેવું ફલ, તથા ભિલના ગુણ કેવા છે તેવું ફલ થશે. એમ જાણવું. इत्यादि ॥ ૨૬ ॥

કઈ દિશામાં કોનાં ઘર છે અને કયે વારેત્યાં કોણ પરુણા આવે છે. તેનું પત્રક.

દિશાઓ નાં નામ.	પૂર્વ	અગ્નિ	દક્ષિણ	નૈઋત્ય	પશ્ચિમ	વાયવ્ય	ઉત્તર	ઈશાન
કેનાં કે નાં ઘર	વેદુનું ઘર	રજપૂતનું ઘર	રાજાનું ઘર	વૈશ્યનું ઘર	બ્રાહ્મણનું ઘર	શાહનું ઘર	ભિલનું ઘર	પ્રહાદેવનું ઘર
રવિવાર	વેદુ	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	પાદશાહ	રાજા	ભિલ	વૈશ્ય	૦
સોમવાર	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	પાદશાહ	રાજા	ભિલ	વૈશ્ય	વેદુ	૦
મંગલવાર	ક્ષત્રિ	પાદશાહ	રાજા	ભિલ	વૈશ્ય	વેદુ	બ્રાહ્મણ	૦
બુધવાર	પાદશાહ	રાજા	ભિલ	વૈશ્ય	વેદુ	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	૦
ગુરુવાર	રાજા	ભિલ	વૈશ્ય	વેદુ	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	પાદશાહ	૦
શુક્રવાર	ભોલ	વૈશ્ય	વેદુ	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	પાદશાહ	રાજા	૦
શનિવાર	વૈશ્ય	વેદુ	બ્રાહ્મણ	રજપૂત	પાદશાહ	રાજા	ભિલ	૦

॥ અથ દિશાંતર સ્થાન જાવ ॥ છપય ॥

ઉદિત અગ્નિ વિચ અગ્નિ, અગ્નિ દક્ષિણ વિચ કૂપહ ॥

દક્ષ નૈરુત વિચ વાપિ, નૈરુત પચ્છિમ બાગહ ॥

પચ્છ બાવિ મધિ કાઠ, બાવિ ઉત્તર લચ્છી વદ ॥

ઉત્તર ઈશ રનથંભ, ઈશ પૂરવ સોનિત નદ ॥

અગ્ની સુ કૂપ રન નદ અશુભ, બાવિ જાવ સમ જાનિયે ॥

ઉપવનહ કાઠ લચ્છી સુભગ, જ્વાલ ભેદ અનુમાનિયે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. પૂર્વ અને અગ્નિકોણની વચ્ચે અગ્નિ કુંડ છે. અને અગ્નિકોણ અને દક્ષિણ દિશાની વચ્ચે કૂવો છે. દક્ષિણ અને નૈઋત્ય દિશાની વચ્ચે વાવ છે.

નૈરુત અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચે બાગ છે, પશ્ચિમ અને વાવ્ય દિશાની વચ્ચે લાકડું છે. વાવ્ય અને ઉત્તર દિશાની વચ્ચે લક્ષ્મી કહિયે. અને ઉત્તર ને ઈશાન દિશા વચ્ચે રણસ્થંભ છે. અને ઈશાન અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચે લોહિની નદી છે. તેમાં અગ્નિ, કૂવો, રણસ્થંભ અને લોહિની નદી, એટલાં અશુભ છે. અને વાવ્ય સારી નહીં તેમ સ્વોટી પણ નહીં, એવો તેનો ભાવાર્થ જાણિયે. બાગ, લાકડું, અને લક્ષ્મી તે સારાં જાણવાં, એ રીતે જ્વાળાદિ આઠ મેદનું અનુમાન જાણવું ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ જ્વાળાદિ પ્રહર ભાવ ॥ છપય ॥

સૂર ઉદિત ઇક જામ, જ્વાલ પૂરવ દિશ જાનહુ ॥

અગે અગનિ પ્રતિ ધૂમ, છાંહ દચ્છન અનુમાનહુ ॥

નૈરુત ધર નિરધાર, અસ્ત મહિં પંક કહાવે ॥

વાવિ વસત જલવંચ, મસમ ઉત્તર પર આવે ॥

અંગાર વસે ઈશાન તવ, પ્રહર પ્રહર ભુગતા દિશા ॥

ચલિ નીત રીત નિજ ગ્રહ રહે, વીતત ઇક દિન ઇક નિશા ૧૮

અર્થ. દરરોજ સૂરજ ઊગ્યા પછી એક પહોર સુધી જ્વાળા પૂર્વ દિશામાં અને અગ્નિ કોણમાં ધૂમાડો, અને દક્ષિણ દિશામાં છાયા, નૈઋત્ય દિશામાં પૃથ્વી, પશ્ચિમ દિશામાં ગારો, વાવ્યકોણમાં જલનો વંચ, ઉત્તરમાં મસમ, અને ઈશાનમાં અંગારા રહે છે. એમ જાણવું. તે આઠે કક્ષાં તે પ્રત્યેક પહોરે જમણી તરફ એકેકી દિશા ભોગવે છે. એ રીતે રાતને દહાડાના આઠ પહોરમાં ફરીને પાછાં સવારમાં પોતપોતાને સ્થાનકે રહે છે. જેમકે દિવસને વીજે પહોરે જ્વાળા અગ્નિકોણમાં જાય, ત્યારે ધૂમાડો દક્ષિણમાં, છાયા નૈઋત્યમાં પૃથ્વી પશ્ચિમમાં, ગારો વાવ્યકોણમાં, જલવંચ ઉત્તરમાં, મસમ ઈશાનમાં અને અંગારા પૂર્વમાં જાય. એજ રીતે પ્રત્યેક પહોરે આઠે ફરે છે. તે સ્પષ્ટ સમજવાનું કોષ્ટક આ નીચે લખ્યું છે ॥ ૧૮ ॥

॥ अथ ज्वाळादि प्रहर कोष्टक ॥

	पूर्व	अग्नि	दक्षिण	नैऋत्य	पश्चिम	वायु	उत्तर	ईशान
पहेलो पोहोर	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा
बीजो पोहोर	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म
त्रीजो पोहोर	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी
चौथो पोहोर	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो
पांचमो पोहोर	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया	पृथ्वी
छठो पोहोर	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम	छाया
सातमो पोहोर	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा	धूम
आठमो पोहोर	धूम	छाया	पृथ्वी	गारो	पाणी	भस्म	अंगारा	ज्वाळा

अथ ज्वाळादि फल भाव ॥ छप्पय ॥

ज्वाल अगनि भय अशुभ, धूम मनकों मुरझावें ॥

छांह निफल कत काम, धरा आनंद उपावें ॥

कीच कुशल परि कष्ट, जलह सीतल सुखकारी ॥

भलो बिभूती भाव, अतिहि संकट अंगारी ॥

मधि आदि अंत अनुमान करि, भलो बुरो फल भाव गहिं
चिंतह बिचारि चातुर घरी, सुकन भेद कोविद सु कहि १९

अर्थ. अग्नी झाळ भय विगेरे अशुभ फळने आपे, धूम मनने मुंझवण करावे, छाया निष्फल काम करावे, पृथ्वी आनंद उपजावे, गारो कुशळता राखे पण घणुंज कष्ट उपजावे, जळ कामने थंडु करे पण अंत्ये

સુખકારી છે, ને ભસ્મનો ભાવ ઘણોજ શ્રેષ્ઠ જાણવો, અને અંગારા અતિ સંકટ કરનાર જાણવા. આદિ અંત્ય અને મધ્યનું અનુમાન કરીને સારા નરસા ફળનો ભાવ ગ્રહણ કરેછે. મનમાં વિચારીને ચાર ઘડી સુધી ચર્ચાની સાથ સુકવીં શુકન ભેદ કહ્યો. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

સુકન સિંધુ સંછેપ કરિ, કહ્યો સુમતિ અનુસાર ॥

અવજો આપુનકોં ભયે, તાકો કહોં વિચાર ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. શુકન ભેદ સમુદ્ર જેવો અપારછે તે મેં મારી બુદ્ધિપ્રમાણે સંક્ષેપે કહ્યો હવે જે આપણને શુકન થયાં તેનો વિચાર કહુંછું. ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ નિજ સુકન ભાવ ॥ છપ્પય ॥

શિવા સુ સુર રનથંભ, કહૂં આહવ ઉપજાવેં ॥

છાંહ ધુમ્નકે મધ્ય, નિફલ જુધ મન મુરજાવેં ॥

ફુનિ દચ્છન ઉચ્ચાર, નૃપતિ ગૃહ સાહ સિધાવેં ॥

જલહ તહાં વહ જોગ, રારિ હનિ રીઝ ઉપાવેં ॥

મનુંહાર માનિ ઉનકી સુફિર, આપ સરાહોગે વહેં ॥

ચત્ર ઘરી જોગ અનુરાગ ચિત, કહું લગહેં સુકની કહેં ૨૧

અર્થ. પ્રથમ ઉત્તર અને ઇશાનની વચ્ચે રણથંભછે ત્યાંહા ફયાવડીનો શદ્ધ થયો તેથી ક્યાંક લડાઈ ઉપજાવે, વઢી છાયા અને ધુમ્નની વચ્ચે શદ્ધ થયો માટે નિષ્ફલ જુદ્ધ થાય અને તેથી મનમાં મુંઝવણ કરાવે, તેમજ દક્ષિણમાં ઉચ્ચાર થયો તેથી ત્યાં રાજાને ઘેર વાળીયો પોરોણો ગયો છે અને ત્યાંહાં જલનો જોગછે તેને લીધે રાડ મટાડીને રીઝ ઉપજાવે ઇ-ટલુંજ નહીં પણ તે રાજાની મીઝમાની સ્વીકારીને આપ ત્યાંહાં પધારી તેનાં વચાણ કરશો. આ ચાર ઘડીના સમયમાં આવાં શુકન થયાં તેના

जोगथी त्यांहां कोइनी साथे प्रीतिथी मन लागशे एम शुक्न जाणनार
रविजोत कवी कहेछे. ॥ २१ ॥

॥ गाहा ॥

आखेटक सुपयानं, पावस गहन पंथ गिरि गहियं ॥

सुकन भेद अनुसारं, नवम प्रवीन सागरो लहरं ॥ २२ ॥

अर्थ. सीकार खेलवानी चडाइमां मेघ राजाना देखावनी साथे जंग-
ल तथा पहाडने रस्ते जतां जे शुक्न थयां तेना भेद संबंधी प्रवीण सागर
ग्रंथनी नवमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे आखेटक प्रयान सुकन भेद
नाम नवमी लहरी समाप्ता ॥ ९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां नवम स्तरंगः समाप्तः ॥ ९ ॥

॥ अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

सजि सेन सागर कुंवर सघळुं शोळ भेद सिकारना ॥

रमवा गया गिरि गहनमां करी सोळ दाडा नेमना ॥

दिन एक ओछे आविया नितिपाल सरहद पर यथा ॥

कविराज रणमल वरणवे दशमी लहरमां ए कथा ॥

अथ आखेटक विहार ॥ दोहा ॥

उमै प्रहर चरचा चली, कियो शयन सुख साज ॥

निशि बीति आनंद भर, उठे प्रात महाराज ॥ १ ॥

अर्थ. एवरीते शुक्न संबंधी वे पहोर चरचा चाली तयारपछी महाराजा
रससागरे सुखथी पलंग उपर निद्रा करी, ए प्रमाणे आनंदथी रात्री बीती
त्यारे प्रातःकाळमां महाराजा उठ्या. ॥ १ ॥

खान पान करिकें चढे, गिरि झंगर पथ लीन ॥

इत प्रतना महाराज उत, इंद्र अडंबर कीन ॥ २ ॥

अर्थ. खान पान करी चढाई करीने परवतनी झाडोनो रस्तो लीधो तेटलामां आंही जेम रससागर महाराजानी सेना चढी तेम आकाशमां इंद्रे आडंबर कर्यो. ॥ २ ॥

॥ अथ फोज वर्षा भाव एकत्र बर्नन ॥

द्रष्टांता लंकार ॥ छंद चोबोला ॥

सागरकी जु चढीहे चमूं इत, त्यो उत इंद्र घटा प्रसरी ॥

सूरनके कर शेल सकत्तिय, त्यो उत कन्यककों बिजुरी ॥

बाजत आनक नाद इतैं, उतकों घन घोर बजे गहरी ॥

तूर बजे सहनाइ इतैं, सु उतैं धुनि मोरनकी उचरी ॥

मंद गयंद चले इतकों. उत बंद सु श्याम मिले बदरा ॥

घोर सु पाखर घंटनकी, इत त्यो उत सोर करे ददरा ॥

गावतहें गुनि राग इतैं, उत राव उपावन झल्लवकी ॥

राज कुमार इतैं रकतांबर, त्यो उत भा नव पल्लवकी ॥

बैरख ओर निसान इतैं, उत देव धनू छबिकों जुं धरे ॥

बानि बंदत नकीब इतैं, उत चातुक त्यो ललकार करे ॥

शात्रव दस्यु इतैं दुरगें, उत मंद पतंग मयूख करी ॥

सेन इतैं रससागरको, सुरराज उतैं मनु होड परी ॥ ३ ॥

अर्थ. आंही जेम रससागरनी सेना चढीछे तेमज आकाशमां इंद्रनी घटानो प्रसार धयोछे. आंही जेम शूरवीरोना हाथमां रहेली सांग्यो अने भालां चमकेछे तेम त्यांहा सोना जेवी वीजळी चळकेछे. आंही जेम

મ્હોટા નગારાના નાદ થાયછે તેમ ત્યાંહાં ગેહેરી મેઘની ગર્જના ગાજી ર-
હીછે. આંહી જેમ રણતૂર અને સરણાડયો વાગેછે તેમ ત્યાંહાં મોરો શદ્ધના
ઉચ્ચાર કરેછે. આંહી જેમ ધીરા ધીરા હાથીઓ ચાલેછે તેમ ત્યાંહાં કાઢા
રંગનાં વાદલાંના જુથ્થ ધીમે ધીમે ચાલી ભેઢા થાયછે. જેમ આંહી પાસ્વર
અને ઘંટના ઘોર શદ્ધ થાયછે તેમ ત્યાંહાં દેડકાં સોર કરેછે. જેમ આંહી
ગુણીજનો રાગથી ગાયછે તેમ ત્યાંહાં તમરાંના અવાજનો ઘણેણાટ થડ
રહ્યોછે. જેમ આંહી રાજકુમારે રાતાં વસ્ત્ર પહેર્યાંછે તેમ ત્યાંહાં નવાં કુંપલ
ની રાતિ કાંતી થડછે. જેમ આંહી આરવોની વેરવે રંગવેરંગી નિશા-
ન ધર્યાંછે તેમ ત્યાંહાં પંચરંગી કાંતીવાઢા ઇંદ્ર ધનુષ્યને ધારણ કર્યુંછે જેમ
આંહી છડીદાર પોકાર કરેછે તેમ ત્યાંહાં વપૈયા લલકાર કરી રહ્યાંછે,
જેમ આંહી આ સૈન્ય ચઢવાથી ચોર અને શત્રુઓ દૂર જઈ સંતાડ ગયાંછે
તેમ ત્યાંહાં સૂર્યનાં કીરણોને ઝાંઝાં કરી દીધાંછે. એવી રીતે આંહી રસસા-
ગરનું સૈન્ય અને ત્યાંહાં ઇંદ્રનું સૈન્ય એ બન્નેને જાણે પરસ્પર વાદ પડ્યો
હોયનૈ! તેમ જણાયછે. ॥ ૩ ॥

અથ અલંકાર રૂપક ફુની વર્ષા વર્નન ॥ દોહા ॥

વન વનાંત પરુસ્વર વર્ની, ઘન કન પટા સમાજ ॥

ઝન ઝનાંત સ્વગ ઘંટ સુર, ગિરિ પાવસ ગજરાજ ॥ ૪ ॥

અર્થ. જેને વન રૂપી વનાતની ઝૂલ વનીછે, મેઘની ધારા રૂપી પટા
તંગ વિગેરે સામાન છે. પક્ષીઓના કોઢાહઢ શદ્ધ રૂપી ઘંટના શદ્ધ થાય-
છે એવો વર્ષા ઋતુના પર્વત રૂપી હાથી શોભેછે. ॥ ૪ ॥

અથ રૂપકાલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

વગ પંત દંત ક્રંત ચપલા કપોલ ચિત્ર, ધારા ધર સુંડ દં-
ડ મદ બુંદ વરષાત ॥ ઝલ્લવ ઝનંક લોહ લંગર સ્વનંક પા-

ય, પ્રબલ સમીર झर लागी फुतकार बात ॥ गजरव घन
गाज सारसी पपीहा सुर, सुर धनु रंग रंग कसन कसे-
हे गात॥ बहर गयंद वृंद दहरन मोर सोर, घुघरन घोर
चहुंओर घंट घननात ॥ ५ ॥

અર્થ. જેને વગલાની પંક્તિ રૂપી દાંતની કાંતિ ચઢકી રહીછે, વિજ-
ઢીના સવકારરૂપી કપોઢનું ચિત્ર ઝઢકેછે, મૂશઢ ધારા રૂપી સુંઢ છે,
વરસાદનાં ઝીણાં ફોરાં રૂપી મદ ઝરેછે. તમરાંના ઝળકાર રૂપી લોઢા-
ની સાંકઢ પગમાં સ્વળકેછે, વરસાદની વા ઝઢી રૂપી સુંઢમાંના ફુ-
ત્કાર ડઢેછે, મેઘની ગર્જના રૂપી ચીસ પાઢેછે, સારસ અને વપૈયાના
શઢ્ઢ રૂપી તેનો અવાજ છે, પંચરંગી ઇંદ્ર ધનુષ રૂપી રંગીન વંધનોથી તે-
નાં શરીર કસ્યાંછે, ઇવા વાદઢાં રૂપી હાથીના સમુદાયને ઢેઢકાં તથા
મોરના શઢ્ઢ રૂપી ચોતરફ ઘુઘરાના ઘળેળાટ તથા ટોકરા વાગેછે. ॥ ૫ ॥

॥ दोहा ॥

रहें वरपत वरपें रहत, करत बलाहक छंद ॥

सागर चलि गिरिवर गहें, जहं पशु पंछी वृंद ॥ ६ ॥

અર્થ. ઘઢીકમાં વરસેછે અને ઘઢીકમાં રહી જાયછે ઇવીરીતે મેઘ ગ-
મ્મત કરી રહ્યોછે. ઇવા વસ્તમાં રાજકુમાર રસસાગર ચાલીને જ્યાંહાં
પશુ પક્ષીઓનાં ટોઢાંછે ઇવા પહાડ તરફ ગયા. ॥ ૬ ॥

॥ अथ सिकार ठोर बर्नन छंद छबी यथा ॥

आये सुराज ॥ आखेट साज ॥ गिरिवर उतंग ॥ जल
स्रवत शृंग ॥ झर झरनि झार ॥ धुनि बार धार ॥ बहु
भांति वृच्छ ॥ बन बेल गुच्छ ॥ निज निज सु नीड ॥ स्व-
ग करत क्रीड ॥ सरवर बिसेक ॥ सरिता अनेक ॥ बाराह

બાગ ॥ મૃગ જાગ જાગ ॥ ટુક ખાલ બુંદ ॥ કપિ કરત
 હુંદ ॥ સામર સુ જૂહ ॥ શશકે સમૂહ ॥ પશુ ભાંત ભાંત ॥
 વરને ન જાત ॥ ગિરદી પહાડ ॥ શત કોસ જાડ ॥ હરિ-
 તાઈ દેશ્વ ॥ રીંજે વિશેષ ॥ સર તીર આય ॥ વિધકર બુ-
 લાય ॥ આયસા દીન ॥ દશ ફોજ કીન ॥ સ્વેલે પહાર ॥
 બીથી વિચાર ॥ આપાપ સંગ ॥ રસ રીંજ રંગ ॥ વહ ગહન
 માંજ ॥ દરસાઈ સાંજ ॥ સવ લેં સિકાર ॥ કીની ગુજાર ॥
 મહારાજ તાંમ ॥ દીનેં ઇનામ ॥ વહ તાલ તીર ॥ કીને
 સબીર ॥ નિજ મિસલ ઠોર ॥ ઝમરાઓ ઓર ॥ ષટ મિંત
 વાસ ॥ મહારાજ પાસ ॥ ૭ ॥

અર્થ મહારાજા રસસાગર સાકારની સામઘી લેઈ પહાડમાં આવ્યા
 તે પહાડ ઘણો ઊંચો છે, અને જેનાં શીખરમાંથી પાણી ઘર્યાં કરેછે ઝરતાં
 નીરઝરણાંના પાણીની ધારાનો અવાજ વારંવાર સાંભળવામાં આવેછે,
 જેની આસપાસ જાતજાતના જાડો શીખી રહ્યાંછે તેમજ વનમાં વેલ્યો અને
 ફુલના ગુચ્છાઓ ઢુકી રહ્યાંછે, પોતપોતાના માઢાઓમાં પંચોઓ ક-
 લોલ કરેછે. જ્યાંહાં ઘણાં તઢાવ અને નદીઓ છે અને ઠેકાણે ઠેકાણે
 વરાહ, ઘાઘ, મૃગ, નારડાંઓ, અને રીંછનાં ટોઢાં જોવામાં આવે
 છે, વાંદરાઓ રમત કરી રહ્યાંછે, સાવરનાં જુથ્થ, સાંસલાંનાં ટોઢાં
 અને જેનું વર્ણન કરવામાં ન આવે એવાં જાત જાતનાં પશુઓ ફરેછે.
 પહાડને ફરતાં સો ગાઉમાં અનેક જાડો રહ્યાંછે, જેની નીલતા જોઈ મહા
 રાજા અતિ પ્રસન્ન થયા અને ત્યાંહાંથી તઢાવને કીનારે આવી પારાધીઓ
 ને બોલાવી ફોજનો વસ ટુકડીઓ કરી ઘનની ગલીઓમાં શીકાર રમવા
 આજ્ઞા કરી. પોતપોતાના સોબતી સાથે રસ રંગ અને ખુશીથી શીકાર
 રમવાને પ્રસંગે તે જંગલમાંજ સાંજ થઈ ગઈ ત્યારે સર્વ સીકારીઓ સી-

कार लइ महाराजानी हजुरमां आवी सलाम भरी उभा रखा त्यारे महा-
राजाए तेअने इनाम आपी खुशी कर्या अने ते तळावनेज कीनारे देरा तंबु
नाखी मुकाम करी सभा भरी बीराजमान थया, बीजा अमीर उमराओ
पोतपोतानी मीसलने ठेकाणे रखा अने छ मीचोनो निवास तो महाराजानी
पासेजछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

सांझ भई सदसी रची, हेरत बिपिन बहार ॥

सागर द्वै कबिसें कह्यो, बरनो कवित सिकार ॥ ८ ॥

अर्थ. सांज थइ एटले सभा भरी महाराजा जंगलनी बहार जोवा
लाग्या ते वखते सागरे बने कवीओने कह्युं के सीकार संबंधी वर्णन
कवीताथी कही संभळावो. ॥ ८ ॥

अथ भारती नंदोक्त ॥ कवित्त ॥ सिकार भेद यथा ॥

प्रथम धराकों निरधारियें कुरंग रूख, मूरकों जरूर करि
डारियें सुमारमें ॥ छंडियें चपलताई खंडियें न सुरताकों,
रीझियें सुथिर आन दीजियें सु तारमें ॥ जानीयें सु मारुत
पिछांनीयें षटोंहीं ऋतु, एन नेन आयुधकों ल्याय एक
लारमें ॥ साधककों तारबो जु मारबो हरन हेर, इतनो
बिचारबो तो फीरबो सिकारमें ॥ ९ ॥

अर्थ. पेहेलां जमीन, हरण अने झाड तेनो निर्णय करवो, शी-
कार करवो सहेल पडशे के नहीं ए विचारवुं, पछी मेहेनत करीने ह-
रणनां टोळाने सुमारमां लाववां अने चपळता छोडी दइ स्थिर चित्त रा-
खवुं तेमज द्रष्टी चूकवी नहीं, हालवुं चालवुं बंध करी स्थिर थइ रहेवुं
उतावळ नकरतां हरणनां टोळाने सिधि लेनमां पोतानी नजीक आववा

देवां पवन केवो वायछे अने तेमां केम करवुं ठीक पडशे ए रीते पवनने जाणवो. तेमज छए ऋतुनी परिक्षा करवी. हरण, आंख्यो, अने हथीयार, ए षण्णेने एक तारमां लावी हरण घेरी लावनार साधकने बचावी हरणने जोड़ने मारवुं:—आटलो विचार होय तोज सीकारमां फरवुं.

॥ १ ॥

अथ फुनि रविजोतोक्त सिकार वर्नन ॥ श्लेष भेद ॥

॥ कवित्त ॥

आवन मिलावनको प्रथम बिचार भेद, जावन फिरावनको दाओं भूमि लखियें ॥ छरितु समे सुधार थिरता निहार थान, अंबर समारबे दुराय देह अखियें ॥ सुरता लगाइयें नलाइयें सु आतुरता, संकित सुबाससैं समीरहु न नखियें ॥ दब्बन दबावनको पाय अनुमान पंथ, सागर सिकारके समाजकों परखियें ॥ १० ॥

अर्थ. पेहेलां पशुने आववानो तथा मिलाववाना भेदनो विचार करवो पछी जावानो अने फेरववानो आंही दाव लागशे के नहीं एवी रीते जमीनने जोबी. छ ऋतुमांनी हाल कह रतुछे अने तेमां केम करवुं ठीक पडशे एवी रीते स्थिर अने हरकत न आवे एवुं स्थान जोई पेहेरेलां लुगडांने शरीरथी जुदा न पडे एवी रीते संभाळी राखवां पशु न देखे एवी रीते शरीरने गुप्त राखी दीर्घ दृष्टीए जोई रहेवुं. आतुरता न राख्या छतां संकेत स्थळमां बेशी रहेवुं अने सारा वस्त्रथी पवन पण नाखवो नहीं (कारणके लुगडुं उडवाथी पशु भडकी भागी जाय) दाबवा दबाववाना रस्तानुं अनुमान करवुं, एवी रीते हे? सागर सीकारोपयोगी सर्व सामग्रीनी परिक्षा करवी. ॥ १० ॥

॥ अथ रससागरोक्त दोहा ॥

यहें समग्र सिकारको, कवि तुम कह्यो प्रमान ॥

भेद किते अभिधान जुत, बिधि बिधि कहो बिधान ११

अर्थ. हे? कवि, आ तमे सघळा सीकारनुं प्रमाण कह्युं पण तेनां नाम सहित केटला भेदछे तेनी बिधि जूदी जूदी रीते कही संभळावो. ॥११॥

॥ अथ कवि उक्त दोहा ॥

बनचर खेचर बेधके, द्वादश भेद सिकार ॥

महाराज जानत सबें, फुनि हम कहें प्रकार ॥ १२ ॥

अर्थ बनमां फरनारां पशु, अने आकाशमां उडनारां पक्षीओना सीकारना बार भेदछे, ते सर्वे हे? महाराज, तमे जाणोछो तो पण आवें पुछ्युं तेथी तेनो प्रकार कहुंछुं ॥ १२ ॥

॥ अथ सिकार भेद अभिधान दोहा ॥

घेरं गांड गांडि सु कहि, नीडैं डोरैं अरु फंदैं ॥

मूँल डाँव पशू पंखें बिधि, घंटैं बेगैं यह छंद ॥ १३ ॥

अर्थ. घेरं, गांड, गांडी, नीडैं, डोरैं, फंदैं, मूँल, डाँव, पशू, पंखें, घंटैं अने बेगैं एरीते बार प्रकारमा शीकारछे, ॥१३॥

अथ द्वादश सिकार भेद उदाहरन ॥ छंद मल्लिका ॥

आप थान एन हेर ॥ बाज बा कुजाक घेर ॥ अस्त्र दावसें
हनंत ॥ घेरं तासकों कहंत ॥ नीर तीर खोधि बेध ॥ बैठ रे-
त राहबंध ॥ पीवतं पशू प्रहार ॥ गांड तासको बिचार ॥
बेधकं गडी सुबास ॥ दाव देखि लाय पास ॥ बेधितं बि-
सास धारि ॥ गाँडियं यहै प्रकारि ॥ आवतं पशू द्रढाय ॥

बच्छ बेधकं चढाय ॥ छांह आय अस्र छेद ॥ एह नीडको
सु भेद ॥ नील बच्छ डार हाथ ॥ साधकं बधीक साथ ॥
नीठ कीन बेध बान ॥ एह डोरैको प्रमान ॥ कच्छ चारके
निकास ॥ आगमं प्रसार पास ॥ पीठसैं करंत छंद ॥ बंध
होत एह फंद ॥ बेध बच्छ मूल धार ॥ साधकं हकें सि-
कार ॥ दृष्टि चोरि मारि लेत ॥ एह मूलैको सुहेत ॥ जा-
नि आवनं निरंत्र ॥ कीन काठ जोरि तंत्र ॥ आय सो पशू-
दबंत ॥ डारबको यहें बतंत ॥ साधकं सु दाव लाय ॥ आ-
खटी पशू लगाय ॥ वाहिको गृहंत जाय ॥ सो कहें पशूउ
पाय ॥ बेधकं बिहंग ठानि ॥ आदि बाज पंख आंनि ॥
छोरितं गृहें सु तास ॥ पंखें भेद ए प्रकास ॥ रैन दीप तंत्र
कीन ॥ साधकं सु बीन लीन ॥ नाद रीझ जंतु आय ॥
घंटै सो हनंत ताय ॥ जातहें पशु सु भाज ॥ पीठपें हकंत
बाज ॥ पाँचके करंत घाव ॥ एह बेगैको सुभाव ॥ १४ ॥

अर्थ. पोते उभो होय त्यांहाथी हरणने जोडने घोडाथी अथवा
शीकारी कुतराथी घेरी लेडने हथीयारना दावथी जे मारेछे तेने घेर ना-
मनो सीकार कहेछे. पाणीने कीनारे खाडो खोदीने अथवा रेतीथी पाळ
वांधीने पशुने आववानो मारग बांधीने बेशी रहेछे अने पाणी पीवा आवे-
ला पशुने पाणी पीतां मारेछे तेने विचारवान पुरुषो गाड नामनो सीकार
कहेछे. पशु मारनार सीकारी चारे तरफ पाणानो गढ करी त्यांहां बेशी रहे ने
पशु घेरी लावनार साधक दाव जोर्डने पासे लावेछे, पछी विश्वास धरावी
हरणने मारेछे एरीते गाडी नामना शीकारनो प्रकारछे. आवता पशुने द्रढ
धीरवणी आपी वेध करनार शीकारी झाड उपर चडीने झाडनी छायां त-

ઠે આવેલાં પશુને હથીયારવતે ફાડપથી મારેછે એ નીડ નામના શી-
કારનો ભેદછે. નીલાં ફાડનાં ડાઘાં હાથમાં લઈ વેધક સાધકની સા-
થે ફરીને પશુને પોતાના નજદીક લાવી બાળથી મારેછે એ ડોર નામ-
ના શીકારનું પ્રમાણ છે. હમેશાં જ્યાંહાં પાળી ભર્યું રહેછે એવી જગોએ તે-
મજ પશુને ચરવાનું ઠેકાણું હોય ત્યાંહાં આવી આગઢથી પાશલો પ-
સારી જઈ પછવાડેથી હરણ વિગેરે પશુઓને ઘેરી લાવી ફાસામાં ફ-
સાવી મારેછે તેને ફંદ નામનો શીકાર કહેછે. વેધ કરનાર શીકારી
ફાડના મૂઠમાં સંતાઈ રહી સાધકે ઘેરી લાવેલા પશુને નજર ચુકા-
વીને મારેછે એ મૂઠ નામના શીકારનો ભેદ છે. જ્યાંહાં હમેશાં પશુ જા-
તાં આવતાં અને ફરતાં હોય ત્યાંહાં લાકડાં ગોઠવી તેનો યંત્ર કરી રાखે
તેમાં પશુ આવે કે તરત દબાઈને મરે એવું ડાબ નામના શીકારનું વૃત્તાંત
છે. સાધક દાવ લગાવી હરણની પછવાડે શીકારી જનાવરને દોડાવી તેને
પકડી લેછે તે પશુ નામના શીકારનો ઉપાય કહ્યોછે. વેધ કરનાર ઉડ-
તાં પક્ષીઓને જોઈ શીકારી પક્ષીઓને તેની પછવાડે છોડે અને તે જઈ
પક્ષીને પકડી લાવે એ રીતે પંચ નામના શીકારનો ભેદ પ્રગટ કરી કહ્યો
છે. રાત્રીએ દીપમાલાનો તંત્ર કરી સાધક વીણા લેઈ બજાવેછે અને તેના
અવાજથી મોહિત થઈને આવેલા પશુઓને મારે તેને ઘંટ અથવા ઘંટાવ-
ઢ નામનો શીકાર કહેછે. જે પશુ ભાગી જતું હોય તેની પછવાડે ઘોડો
દોડાવી પહોંચી જઈ ઘા કરીને મારે એ વેગ નામના શીકારનો સ્વભાવ
છે. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

બિનસી શસ્ત્ર સુ વેધ કહેં, ફંદ બિનાન સુ ભેદ ॥

ચાર પ્રકાર સુ જાનિયેં, જલ ચરકે પરછેદ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. બનસી, (કાંટો) શસ્ત્ર વેધ, જાઢ અને બીનાન, એ રીતે ચાર

प्रकारनो जळना जीवने मारवानो शीकारछे, ॥ १५ ॥

सोर प्रकार सिकारके, कविनें कहे बनाय ॥

महाराज रीझे सु मन, खेल खुशी चित चाय ॥ १६ ॥

अर्थ. रविजोत तथा भारतीनंद कवीए एप्रमाणे सोळ प्रकारना शीकारनुं वर्णन कहुं ते सांभळतां खुशीनी साथ शिकार खेलवानुं चित्तमां लावी महाराजा मनमां आनंद पाव्या. ॥ १६ ॥

महाराज कहि मित प्रति, यह गिरि गहन अपार ॥

इक इक दिन एकेक विध, खेलें सोर सिकार ॥ १७ ॥

अर्थ. महाराजाए पोताना मित्रोने कह्युंजे आ पहाड अने तेने फरतुं वन घणुंज म्होटुं छे, वास्ते एक एक दिवसे एकेको सीकार करवो एवी रीते अनुक्रमे सोळ दिवस सुधीमां सोळे जातना शीकार खेलवा. ॥ १७ ॥

यह द्रढाव करिके लगें, राग रंग सु विलास ॥

सुरापान पीवन लगे, जगे चिराक प्रकास ॥ १८ ॥

अर्थ. एवी रीते शीकार करवानो निश्चय करीने राग रंग अने सुरापानथी विलास करवा लाग्या ए वखते चारे तरफ चिराकनो (दिवाबतिनो) प्रकाश थयो. ॥ १८ ॥

अति सुखसें बीती सु निश, प्रगटी प्रभा पतंग ॥

बन बन प्रति बाहनि बही, तर तर मृगित तुरंग ॥ १९ ॥

अर्थ. एवी रीते अती सुखमां रात बीती गइ अने सवारमां सूर्यनी कांति प्रगट थइ, वन वन प्रत्ये फोज फरवा लागी अने झाडे झाडे शीकारीओनां घोडाओ शीकारने गोतवा लाग्या. ॥ १९ ॥

॥ अथ छंद चुलीया यथा ॥

नग नग मग मग मृग मृगित, झरनपगा पग पग सु नि-

हारत ॥ आयस जो महाराजकी, सोय प्रकार सबें पशु
मारत ॥ ओर जंतु अनेकमें, बाग बराह भाल बृक गाजत ॥
जोध मरत मारत किते, बीर हाक आनक धुनि बाजत ॥
कसब करत जोई बिसम, सो महाराज इनामहि पावत ॥
अगहन क्रींच दरी गहन, ताहि कुजाक सु सोधत आवत ॥
दिन प्रति खेलत ए जुगति, निश शुभ ठोर मुकाम जमावत ॥
पंन्नह दिन बीते रमत, नीतपाल हद नीठ सु जावत ॥२०॥

अर्थ. पहाडे पहाडे अने रस्ते रस्ते मृगोने गोतेछे, नीरझरणां
अने नदीओने कीनारे शीकार सोधी लावनार शीकारीओ पशु पंखीनां
पगलां जोता फरेछे. जेवीरीते महाराजाए हुकम करेलोछे ते प्रमाणे सर्व
युद्धाओ पशुने मारेछे, बीजां अनेक पशुओ करतां बाघ, सूवर, रींछ, अ-
ने नारडाओ गाजेछे. केटलाएक जुद्धाओ मरेछे, केटलाक पशुओने मारे-
छे अने शूरवीरोनी हाकलों साथे म्होटां नगाराना अवाज थायछे. वि-
कट भूमीमां बहादुरीथी शीकार करवामां जे कसब करेछे ते महाराजा
पासेथी इनाम पामेछे. पहाडनां कोतर, गुफाओ अने जेमां माणस पेशी
न शके एवी झाडीनां झुंडो विगेरेमां शीकारी कुतराओ शीकारने शोधता
आवेछे. दिवसे दिवसे एवी युक्तीथी शीकार खेलतां सांझ पडेछे एटले
सारे ठेकाणे आवीने देरा तंबु नाखी मुकाम जमावेछे. एवी रीते शीकार
खेलतां खेलतां पन्नर दिवस थइ गया त्यारे आ सघळी फोज नीतिपाळ
राजानी सरहद उपर जइ पहोची. ॥ २० ॥

॥ सोरेठा ॥

नित प्रति हास बिलास, आखेटी आये करत ॥

नीतपाल हद पास, कीय मुकाम सु आयकें ॥ २१ ॥

अर्थ. दिवसे दिवसे हास्य विलास करता शिकारीओए नीतिपाल राजानो सरहद पासे आबी मुकाम कर्यु. ॥ २१ ॥

पीछे रहे प्रसार, गिरिवर शतकोसी गिरद ॥

इक द्वै कोस उजार, नीतपाल आगें अमल ॥ २२ ॥

अर्थ. सो गाउनी गीरदीना विस्तारवाळो पर्वत पछवाडे रही गयो अने एक बे गाउनी उजाड पछी नीतपाल राजानो अमलछे त्याहां सुधी शीकार खेलतां खेलतां आव्या. ॥ २२ ॥

पंन्ह कीये प्रकार, रमन बेग भेद सु रह्यो ॥

खेलन प्रात बिचार, फुनि चाहत पीछें फिरें ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते पन्नर प्रकारना शीकार खेल्या पण बेग नामनो शीकार रमवो रही गयो ते सवारमां खेलीने पछी पाछा फरशुं एवी रीते बिचार कर्यो. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

चढी चमूं बरनावं, गिरिवर गहन प्रभा परकाशं ॥

सोरह भेद सिकारं, दशह प्रवीण सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. चडेली फोजनुं वर्णन, पर्वत अने जंगलनी शोभानो प्रकाश, अने सोळ प्रकारना शीकारना भेद संबंधी वृत्तांत युक्त प्रवीण सागर ग्रंथनो आ दशमी लहरी संपूर्ण थई. ॥ २४ ॥ श्री श्री श्री श्री श्री

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथे सिकार भेद नाम दशमी लहरी समाप्ता ॥ १० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां दशम स्तरंगः समाप्तः ॥ ९ ॥

॥ અથ ટિકાકારોક્ત શાર્દૂલ વિક્રોડિત છંદ ॥

સિંધુ દેશથિ આવિને, નૃપતણે ગોરેં કહ્યાં ભેદથી ॥

૯ સામુદ્રિક લક્ષણો, નૃપ નિતીપાલેં સુખ્યાં પ્રેમથી ॥

સિંધુ રાજકુમારને, નિજ સુતા આપી સગાઈ કરી ॥

તે વૃત્તાંતતણી ભૂણ, લહરિ આ અગ્યારમી વીસ્તરી ॥

॥ અથ ક્રૂરાબાદ કલા પ્રવીન સંબંધ પ્રસંગો યથા ॥

॥ છપ્પય ॥

જનપદ સિંધ નરેશ, સહર ક્રૂરા સુ બાદ વર ॥

તરનતેજ અભિધાન, આંન દશચત્ર સહસ પુર ॥

ઉઠેં લચ્છ અસ ચઢત, વઢત ઇતમાંમ દિનહુ દિન ॥

ગજ રથ અરુ સુખપાલ, માલ કાહૂં ન કમી તિન ॥

દુરજન દબંત જિનકે ડરન, કરન સુ કવિ દાની કહત ॥

જગતી સુમધ્ય ફેલ્યો સુજસ, ઇંદ્ર ઓર આભા લહત ॥૧॥

અર્થ. સિંધ દેશમાં અતી સરસ ક્રૂરાબાદ નામે શહેર છે ત્યાંહાં તરન-તેજ નામે રાજા રાજ કરેછે. ચઉદ હજાર ગામોમાં તેનો હુકમ વર્તેછે. તેની ફોજમાં બે લાખ ઘોડાં ચડેછે. તેની આવરુ તથા દોલત દીન પર-દીન વધતી જાયછે. હાથી, રથ, પાલખી વિગેરે કોઈ વસ્તુની કમી નથી. તેના ભયથી દુષ્ટ અને લુચ્છા લોકો દબાઈ જાયછે. સારા સારા કવીઓ તેને દાન દેવામાં કર્ણ જેવો કહેછે. તેનો જશ આજ્ઞા જગતમાં ફેલાઈ ર-હ્યોછે. અને જાણે બીજો ઇંદ્રજ હોયને? તેમ તે શોભેછે. ॥ ૧ ॥

॥ દોહા ॥

કુમર સુઘર તાકોં કહત, રંગ રાવ અભિધાન ॥

સૂર સુ શીલ ઉદાર અતિ, બિદ્યા લહન બિધાન ॥ ૨ ॥

अर्थ. अति चतूर, शूरवीर, सारा स्वभाववाळो, उदार, विविध प्रकारनी विद्याभ्यास करवामां सुघड, एवो रंगराव नामे राजाने एक कुंवर छे. ॥ २ ॥

सोय कुमर बय.संध हुय, तरनतेज सु निहार ॥

सोधन करे समंधको, यह विचार चित धार ॥ ३ ॥

अर्थ. लायक उम्मरना थएल ते राजकुमारने जोई तरनतेज राजा तेनी सगाई करवानो विचार चित्तमां धारी सारो समंध शोधवा लाग्या. ॥ ३ ॥

राज सु बोलिय राजगुरु, शशिधर नाम सु ताय ॥

सोधन कुमर समंधकी, बात सु कही बताय ॥ ४ ॥

अर्थ. राजाए शशिधर नामना राजगुरुने बोलावीने तेने कुंवरनी सगाई शोधी काढवानी बात विस्तारीने कही बतावी. ॥ ४ ॥

॥ छप्पय ॥

शशिधर प्रति महाराज, एह बानी उच्चारिय ॥

कुमर भये बय संध, करो समंध निहारीय ॥

मरुत ढुंढ अरु हिंदु, मेद मालव प्रति जाओ ॥

गुज्जर धर सोराठ, सोधि नातो सु बनाओ ॥

सामर्थ्य राज सामान कुल, सम बय रूप सु ठानीयें ॥

आगम सु भेद जानंत तुम, सामुद्रिक अनुमानीयें ॥ ५ ॥

अर्थ. शशिधर नामना राजगुरुने आवी बात कही जे हवे कुंवर जुवान अवस्थाने पहुँच्या वास्ते सारुं ठेकाणुं जोई समंध करी आवो. मरु, (मारवाड) ढुंढ, (ढुंढाड) हिंदुस्तान, मेद, (मेवाड) अने माळवा ए विगेरे देशोमां जाओ तेमज गुजरात अने सौराष्ट्र देशमां जई सारी रीते

तपास करो ते एवी रीते के आपणा जेवुंज सामर्थ्य, राज्य, कुळ, कुंवरना सरस्वी उम्मर, अने रूप जोवुं. भविष्यनो भेद तो तमे जाणोछो तोपण सामुद्रिकना लक्षणोनुं अनुमान करी समंध करजो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद उद्धोर ॥

शशिधर चले आयस पाय, यह सामान दीनो राय ॥
दश दुंदभिय दश निसांन, पैदल पंच सत अनुमान ॥
हय फुनि साथ एक हजार, द्वे गजराज दीने लार ॥
चेरी अंतरंग सुदोय, चक्री द्वै सु बाज सजोय ॥
द्वै सुखपाल लीनी साथ, द्वै लख खरच दीनो हाथ ॥
यह इतमांम साथ सु दीन, विद्या राजगुरकों कीन ॥ ६ ॥

अर्थ. आवी रीते राजानो हुकम लेइ शशिधर राजगुरु जवाने तैयार थया त्यारे तरनतेज राजाए नीचे प्रमाणे सामान आप्यो. दश घोडे नगारां, दश नीशांन, पांचसैं युद्धाओनी संख्यानुं पायदळ, एक हजार घोडेस्वारो, बे मोटा जातवान हाथी, खानगी काम करवा वास्ते बे दासी-ओ, घोडाथी जोडायेला बे रथ, बे पालखी, हाथ खरच वास्ते बे लाख सोनामहोरो एटली सामग्री साथे आपीने गुरुने वीदाय कर्या. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

ओर ठोर इक द्वै निरखि, आये गुज्जर देश ॥
बहु सनमान दियो सु तिहि, नीतिहिपाल नरेश ॥ ७ ॥

अर्थ. त्यांहांथी चाल्या पछी राजगुरु बीजा देशोमां एक बे ठेकाणे कन्या जोइ गुजरातनी राजधानीमां आव्या, त्यांहां तेने नीतिपाल राजाए घणुंज सन्मान आप्युं. ॥ ७ ॥

नृप बूझ्यो शशिधर सु प्रति, तरनतेज आनंद ॥
आप सिधारतहो कहां, कैसो मतो नरेंद ॥ ८ ॥

अर्थ. राजाए शशिधरने पुछ्युं के तमारा तरणतेज राजा आनंदमां छे?
आप क्यांसुधी सधावोछो? अने राजाजीनो केबो मत छे ते कहो. ॥ ८ ॥
शशिधर कहि नृप सुत सुघर, कन्या सोधन काज ॥
एहि बात पर आपलों, हम पठये महाराज ॥ ९ ॥

अर्थ. शशिधर कहेछे के अमारा राजाना राजकुमार अति सुघड छे
तेने वास्ते कन्या शोधवा हुं नीकळयोछुं अने ए बात सारुज आपनी पा-
से महाराजाए मने मोकल्योछे, ॥ ९ ॥

नितपाल उक्ति ॥ चोपाइ ॥

तुम समंध सोधनकों आये, उचरत बात भेद हम पाये ॥
सामुद्रिक सु भेद तुम पाओ, यह संछेप हमें समुझाओ ॥
दीर्घ ऱ्हस्व देह शुभ केते, सुच्छम ऊंच कहो शुभ जेते ॥
रक्त सु प्रथुल कहो शुभ जोही, शुभ गंभीर बताओ सोही ॥
कहा जामात्र लछ अपलच्छन, कन्या सुभग कहा कहा दूषन ॥
सकल भेद तुम जाननहारें, हम उमेद सुन बेकी धारें ॥ १० ॥

अर्थ. नीतिपाल राजा कहेछे के तमे सगपणनो शोध करवा आवे-
लाछो तेनो भेद तमे बात कही तेथी जाण्यो पण वर कन्या सं-
बंधी सामुद्रिकना जे भेद तमे जाणता हो ते अमने टुंकी मतलबमां स-
मजावो. देहना अवयवोमां केटला ऱ्हस्व (टुंका) अने केटला दीर्घ
(लांबा) सारा कहाछे तेमज सूक्ष्म (झीणा) अने ऊंचा विभागो सारा
गणाता होय ते पण कहो. वळी राता अने पहोळा तेमज सारा अने
गंभीर भाग होय ते बतावो. जमाइनां लक्षण अने अपलक्षण तेमज क-
न्याना गुण अने दुषण ए सघळा भेदने तमे जाणवा वाळाछो तेथी अमे त-
मारा वचन सांभळवानी उमेद राखीए छीए. ॥ १० ॥

॥ अथ शशिधरोक्त ॥ दोहा ॥

सामुद्रिक मुनि बर उक्ति, पार न पावत कोय ॥

तुम बूझ्यो सो मति यथा, कहौं अनुक्रम सोय ॥ ११ ॥

अर्थ शशीधर राजगुरु कहेछे के सामुद्रिक ए म्होटा मुनीओनी उ-
क्तिछे अने तेना पारने कोइ पामी शकतुं नथी पण तमे पुछ्युं तेथी हुं मा-
हारी बुद्धिप्रमाणे अनुक्रमे कहुंछुं. ॥ ११ ॥

अथ सामुद्रिके प्रत्यंग शुभ लच्छन भेद ॥ दोहा ॥

पंच दीर्घ रस्वह चतुर, पंच सूक्ष्म षट ऊंच ॥

सप्त रक्त त्रय विस्तरन, त्रय गंभीर समुंच ॥ १२ ॥

अर्थ. पांच दीर्घ, चार चहस्व, पांच सूक्ष्म, (झीणा) छ उंचा, सात
राता, त्रय विस्तारवाळा, त्रय गंभीर, एवी रीते शरीर विभागनो समुदाय
सारो कह्योछे. ॥ १२ ॥

॥ अथ प्रथकांग भेद ॥ छंद विजोहा ॥

जानुनी द्वैकरं ॥ नैन नासा वरं ॥ अंत्र ऊरं उभं ॥ पंच दीर्घ
शुभं ॥ ग्रीवही प्रजनं ॥ जानियें जंघनं ॥ प्रष्ठ रस्वं सुहें ॥
च्यार एही लहें ॥ प्रव्वयं अंगुली ॥ केश रद्दावली ॥ सुच्छमं
नीर्झरं ॥ पंच तुच्छं नरं ॥ कक्ष वक्षो जियं ॥ कुक्ष कंधं कियं ॥
घ्रान लिल्लाटहें ॥ छै शुभं ऊंचहें ॥ पानि पादं चखं ॥ तालू
जिह्वा नखं ॥ आधुरं आरनं ॥ सात श्रेष्ठं जनं ॥ भाल
ऊरं लखें ॥ मुर्द्धनी मानुषे ॥ तीन विस्तारितं ॥ सो शुभं
कारितं ॥ श्रोत नाभी गनं ॥ शब्द उच्चारनं ॥ तीन गंभी
रहें ॥ रम्य लच्छं कहें ॥ १३ ॥

અર્થ. ગોઠણ, હાથ, આંખો, નાક, અને સ્તનનો અંતર (છાતી વચ્ચેનો ભાગ) એ પાંચ અંગ લાંબાં હોય તો સારાં ડોક, પ્રજન, (ગુહ્યાંગ) જાંઘ, અને પૃષ્ઠ (વાંસો) એ ચાર ટુંકા હોય તો સારાં, આંગઢીઓના પર્વ, માથાના વાઢ, દાંતની પંક્તી, નચ અને ચામડી એ પાંચ અંગ વારીક હોય તો સારાં, વગલ, ડર, પેટ, કાંધ, નાક અને લલાટ એ છ અંગ ડચાં હોય તો સારાં, હથેઢી, પગનાં તઢીયાં, આંખના ચુના, તાઢવું, જીભ, નચ, અને હોઠ એ સાત રાતાં હોય તો સારાં, કપાઢ, છાતી, અને માથું એ ત્રણ વિસ્તાર વાઢાં હોય તો સારાં, કાન, નાભી, અને મોઢેથી બોલવાનો ડચાર એ ત્રણ ગંભીર હોય તો સારાં, એવી રીતે સામુદ્રિક જાણવા વાઢા પુરુષો શુભ લક્ષણ કહેછે. ॥ ૧૩ ॥

॥ અથ જામાત્ર શુભ લચ્છન ॥ છંદ મંથાન ॥

આપેં વિદ્યા વંત ॥ સૂરાપનો ચિંત ॥ સ્વ્યાતા શુભં દેશ ॥ તારુન્યતા વેશ ॥ શીલં ગુનં સાર ॥ રૂપં શુભં ધાર ॥ માધુરતા વાનિ ॥ શુદ્ધં કુલં જાંનિ ॥ દીનં દયા કાર ॥ સોહે સુ આચાર ॥ ભોગી સર્વેં ભોગ ॥ કાયા વિના રોગ ॥ દૃઢં મતી કીન ॥ પાપા રતી હીન ॥ જાનેં નિજં રીત ॥ સારં કરે પ્રતિ ॥ સત્યં સુ ભાષંત ॥ ઇષ્ટં ડપાસંત ॥ આપેં સુ ડદાર ॥ જામાત્ર સોસાર ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. પોતે વિદ્વાન, મનમાં શુરવીરપણું, સવઢા દેશોમાં પ્રખ્યાત, જુવાન ડમ્મરવાઢો, સારો સ્વભાવ અને સારા ગુણવાઢો, સ્વરૂપવાન, મધુર વચન બોલનાર, ડત્તમ કુઢવાઢો, ગરીબ ડપર દયા કરનાર, શુદ્ધ આચાર પાઢનાર, સર્વ ભોગને ભોગવનાર, જેનું શરીર રોગ વિનાનું છે, પુલ્ત બુદ્ધિવાઢો, પાપમાં જેની પ્રીતિ નથી, પોતાના કુઢની તથા વ્યવહારની રીતિને-જાણનાર, સારા મિત્રોસાથે દોસ્તી કરનાર, સાચું બોલનાર, પોતાના ઇષ્ટ

देवनी उपासना करनार, अने जातें उदार ए प्रमाणे लक्षणवाळो जमाई उत्तम गणायछे. ॥ १४ ॥

अथ जामात्र दुषन ॥ छंद तिलका ॥

मलिनं वसनं ॥ न मया सुमनं ॥ वय जास वृधा ॥ अघ
कार श्रधा ॥ कुल हीन वही ॥ तन रोग जिहीं ॥ अरु खंड
दशा ॥ सु अचार भ्रशा ॥ रति हीन भवं ॥ नित मित नवं
॥ मन पीशुनता ॥ क्रम हीन क्रता ॥ अदतार सदा ॥
कुपथें सु मुदा ॥ दुर आकरती ॥ गुन चोर गती ॥ पुरषं
परखें ॥ बिन खोट लखें ॥ १५ ॥

अर्थ. म्हेलां वस्त्रवाळो, मनमां निर्दय, जेनी अवस्था वृद्ध छे, पापना कामोमां प्रीति राखनार, नीच कुळवाळो, जेना शरीरमां रोग छे, अस्थीर वृत्तीवाळो, सदाचारथी भ्रष्ट, कम पुरुषातणवाळो, हमेशां नवा नवा मित्रो करनार, चुगली करनार, क्रमविना हिणुं-काम करनार, अदातार, नठारा मार्गमां खुशी रेहेनार, खराब आकृतिवाळो, अने गुणचोर, एवा खोटीला पुरुषनो त्याग करी वगर खोटवाळा पुरुषनो परिक्षा करी जमाई करवो. ॥ १५ ॥

अथ कन्या सुभ लच्छन ॥ छंद शंखनारी ॥

तनं हेम रंगं ॥ रुची केश भ्रंगं ॥ प्रभा एन नेनं ॥ तिलं
फूल नासा ॥ सरोजं सु बासा ॥ शुकं प्रीय दंतं ॥ रसा
रक्त क्रंतं ॥ छबी सुक्त जैसें ॥ शुभं श्रोन ऐसे ॥ पिकं
भाष बानी ॥ दरं ग्रीव जानी ॥ शुभा ओठ बिंबा ॥ हनुं
पक्क अंबा ॥ उरं छीन आभं ॥ गती गूढ नाभं ॥ कटी तुच्छ
आरी ॥ नितंबं प्रसारी ॥ बरं रंभ जंघं ॥ सु पिंडी निषगं

॥ પદં પાન રક્તં ॥ સુ રેખા સુ વૃત્તં ॥ ન છીનં ન મંસં ॥ ગતિ
ઈમ્મ હંસં ॥ તુછં નીદ્ર હાંસી ॥ સુ શીલં પ્રકાસી ॥ સુકુમ્માર
તાઈ ॥ મનો કંજ છાઈ ॥ યહે લચ્છ કન્યા ॥ લિખે સુ
પ્રગન્યા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. જેના શરીરનો રંગ સોના જેવો છે, વાઢ ભમરાના જેવા
કાઢા અને લાંવા છે, મૃગના નેત્ર સરસ્વી જેની આંખોની શોભા
છે, પુનમના ચંદ્ર સરસ્વું જેનું મ્હોડું છે, તલના ફૂલ જેવું જેનું નમણું
નાક છે, કમળના સુગંધજેવી જેના શરીરની સુગંધી છે, ઢાઢમની
કઢીયો જેવા જેના ઢાંત છે, લાલ કાંતિવાઢી જેની જીભ છે, છીપનાજે-
વી આકૃતીવાઢા જેના કાન છે, કોયલના જેવી જેની મધુર વાણી છે, શંખ
સરસ્વો જેનો કંઠ છે, ઘોલાના જેવા લાલ જેનાં હોઠ છે, પાકેલા આં-
વાના ફઢજેવી જેની હઢપચી છે, જેનાં સ્તન નાનાં અને કઠણ છે, જે-
ની નાખી ગંભીર છે, જેની કઢ પાતઢી તેમજ અહાર થોઢો છે, જેનાં નિ-
તંત્ર મ્હોટાં અને વિસ્તારવાઢા છે, જેના સાથઢ કેઢના થાંભલા જેવા છે,
જેની પીંઢીયો વાણ રાખવાના ભાથા જેવી છે, જેના હાથની હથેઢીઓ
તથા પગનાં તઢીયાં લાલ છે, જેના પગ તથા હાથના મધ્યમાં સારી
રેખા ફેલાયેલી છે, અતિ પાતઢી નહીં તેમ અતિ જાઢી પણ નહીં,
હાથળી અને હંસનાજેવી જેની ચાલ છે, જેને થોડું હસવું તથા થોઢી
નિદ્રા છે, સાગ સ્વભાવથી પ્રકાશવાઢી, જાણે કમઢ પ્રફુલ્લિત થયું હોયને? એવું
જેનું સુકુમારપણું છે, એવા લક્ષણવાઢી કન્યાને સારી બુઢ્ધિવાઢાઓ ઉત્તમ
કહી છે. ॥ ૧૬ ॥

અથ કન્યા દૂપન ॥ છંદ મારલતી ॥

કુરાર સુ વેશ ॥ સુ પિંગલ કેશ ॥ ઢ્રગં ફુનિ પિંગ ॥ સુ-
જાક્રંતિ અંગ ॥ અતી વિસતાર ॥ ક્રશાંગ નિહાર ॥ અધૂર

સુ દંત ॥ અસીત સુ ક્રંત ॥ પ્રથૂ જિહિ કંધ ॥ મધૂ વૃષ ગંધ
 ॥ ઘની છુધવાના ॥ બદે અતિ બાના ॥ સુપાક્રતિ કાંના ॥ પ્રથૂ લઘુ ઘાં-
 ન ॥ ચલં ગતિ ચિંતા ॥ તનં વિષમંત ॥ કરં ગુલિ ઓરા ॥ રસ-
 ન કઠોર ॥ ક્રતા નિત રોષ ॥ ડરે નહિં દોષ ॥ સદા ચિત
 લોલ ॥ ઉનંત કપોલ ॥ અતી જિહિ નિદ્રા ॥ કછૂ તન છિદ્ર ॥
 અધૂર સકંપા ॥ નહીં મન જંપા ॥ કઠોર સુ બારા ॥ હસંત અપારા ॥
 પદંગુઠ અંત ॥ ત્રજન્ય બઢંત ॥ ત્રજન્ય હિહેર ॥ બઢેં મધ્ય ફે-
 રા ॥ અનામિક જાય ॥ ધરા ન છુઆય ॥ મ્રુવા પ્રથુ રૂપ ॥
 કપોલન કૂપ ॥ બઢેં વૃષ જોગ ॥ કછૂ તન રોગ ॥ બઢ્યો
 ધરિ અંગ ॥ કુશીલ કુરંગ ॥ ત્રપા જિહિ છીંન ॥ કન્યા વ-
 હ હીન ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. વિક્રાલ જેનો વેષ છે, પિંગલા કેશ છે, વઢી આંખો પળ
 પાંગલી છે, અંગ ખુજલી વાલું છે, અતિ લાંબી, શરીરે દુવઢી, હોઠ,
 જીભ અને દાંત એ ત્રણ જેનાં કાઢાં છે, પહોલું અને જાડું જેનું કાંધ
 છે, મધ્ય જેવી શરીરની દુર્ગંધી છે, વહુ ખુસ્વાલવી, ઘણું વોલકી,
 સુપડાજેવા જેના કાન છે, પહોલું અને ટુંકું એવું ચિવું જેનું નાક છે,
 ચિત્ત અને ચાલ જેની ચપલ છે, વેડોલ જેનું શરીર છે, હાથની આંગઢી-
 ઓ અને જીભ જેની કઠળ છે, હમેશાં ક્રોધ કરનારી, જે દોષ કરતાં
 ડરતી નથી, જેનું ચિત્ત અસ્થીર છે, જેના ગાલ ડંચા છે, ઘણી જેને
 નિદ્રા છે, કાંઈક શરીરમાં સ્વોટ છે, રોશને લીધે જેના હોઠ ફરકતા
 રહેછે, જેને મનમાં જંપ નથી, જેના કઠોર વાલ છે, ઘણું હસવાવાઢી,
 પગના અંગોઠાના અંત સુધી તર્જની (અંગોઠા પાસેની આંગઢી) વધી
 ગઈ છે, તર્જનીને વધતી જોડ મધ્યમા (વચલી આંગઢી) પળ તેજ પ્રમાણે વધી
 ગઈ છે, જેની અનામિકા (વચલી આંગઢી પાસેની આંગઢી) પૃથ્વીને અડતી

નથી, જેનાં ભવાં જાડાં અને પહોળાંછે, જેના કપોલ (ગાલ) કુવા જેવા
ઉંડાછે, છોટી ઉમ્મર છતાં વર્ષ વધારે જણાય, જેના શરીરમાં કાંઈક રોગછે,
જેનાં શરીરના અંગ લાંબા ટુંકાંછે. નઠારા સ્વભાવવાળી, જેના શરીરનો રંગ
સ્વરાવછે ને જેને લાજ થોડીછે, એવી કન્યા હીન લક્ષણવાળી જાણવી. ॥ ૧૭ ॥

॥ દોહા ॥

સામુદ્રિક જનતા સુભગ, ગુન ઓગુન જામાત્ર ॥

કન્યા ગુન દૂષન કહે, નૃપ ગુરુ પરચિ સુપાત્ર ॥ ૧૮ ॥

અર્થ સામુદ્રિક લક્ષણ જાણનારા શશિધર પંડીતે જમાઈના ગુણ અ-
ને અવગુણ તેમજ કન્યાના ગુણ અને દોષ કહ્યા, તે સાંભળી નીતિપાલ
રાજાએ આ રાજ ગુરુ સુપાત્ર છે, એવી પરિક્ષા કરી. ॥ ૧૮ ॥

નીતપાલ મનુહાર કરિ, રચે દિવસ દસ બીસ ॥

રંગરાઉ પ્રતિ કરિ મતો, કિય કન્યા બકસીસ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ પછી નીતિપાલ રાજાએ સુશીથા વરદાસ કરી દસવાર દિવસ
તેને પોતાની રાજધાનીમાં રાખ્યા અને રંગરાવ સાથે કન્યાના સંબંધનો
મત ઠરાવી કન્યા બક્ષીસ કરી. ॥ ૧૯ ॥

॥ છંપય ॥

બજે દ્વાર દુંદભી, માલ ગૃહ ગૃહ પ્રતિ બંદન ॥

રાજ સમાજ સુરચિત, ચુઆ કેસર અરુ ચંદન ॥

નૃત્ય ભેદ સંગીત, નીતપાલ સુ જસ ગાવત ॥

બનિ બનિ તરુનિ સમૂહ, કલાપરવીન બધાવત ॥

વિપ્રહ ઉચાર બેદહ ધુની, અનિ જન સહ આનંદ અતિ ॥

આગમ અદૃષ્ટ અંકન ઉદેં, વહ કન્યા દરસેં દુચિતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. રાજદ્વારમાં દુંદભી વાગેછે, અને ઘર ઘર પ્રત્યે તોરણ તથા ફૂલ-
ની માલા બાંધીછે, દરબારમાં સભા ભરાઈ બેઠીછે, અને ચુવા ચંદન ને

केसरनां छाटणां थइ रह्यांछे, संगीतना भेदथी गायन अने नाच थायछे,
तेमज बंदीजनो नीतिपाळ राजाना सुजस गायछे, शेहेरनी स्त्रीयो वस्त्र
घरेणाथी सणगार सजी राजद्वारमां आवी कळा प्रवीणने वधावेछे, ब्राह्म-
णो वेदनो उच्चार करेछे, बीजा लोको पण अती आनंद पामेछे, भविष्य
अने अद्रष्टमां लखेला आंकडानो उदय थयो तेथी नाराज थएली ते
कन्या उदास देखायछे. ॥ १० ॥

॥ सोरठा ॥

दुचिती कला प्रवीन ॥ सकुचितसी मनसैं कहें ॥

कहा करम गति हीन ॥ यह समंध सविता कीयो ॥ २१ ॥

अर्थ बेचेहेन थएली कळा प्रवीण संकोच पामी मननी साथे केहेवा
लागी के अरे रे! माहरा करमनी गति केवी नबळीछे! के जेथी पिताए
आवो अयोग्य संबंध कर्यो ॥ २१ ॥

॥ छप्पय ॥

शशिधर प्रति महाराज, बाज बकसीस बीस किय ॥

उभैं सुखासन सुभग, उभैं रथ ईम उभैं दिय ॥

उभैं जोर निज बसन, बलय कुंडल मनि मालह ॥

शीशपेच शिरपाउ, कनक उपवीत दुसालह ॥

पहेराव ओर जन जन सुप्रति, वत इतमाम सबें दीये ॥

लाखि पत्र तरुनतेजह सु प्रति, राज गुरुह बिद्या कीये ॥ २२ ॥

अर्थ केटलाक दिवस राखीने शशिधर राजगुरुने नीतिपाळ राजाए विश
घोडा, उत्तम वे पालखीओ, वे रथ, वे हाथी, पोताने पेहेरवाना वस्त्रनी वे
जोड, कडां, कुंडल, मणीनो हार, शिरपेच, सोनानी जनोइ, अने दुशालो
एवी जातनो शिरपाव आप्यो. तेनी साथे आवेला बीजा लोकोंने पण

इजत प्रमाणे सर्वने पोशाक आप्या, अने एक पत्र तरुणतेज राजा उपर
लखी राजगुरुने विदाय कर्या. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

तरुन तेज इतमामं, समध जोग सामुद्रिक भेदं ॥
एकादश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २३ ॥

अर्थ. तरुणतेज राजाये राजगुरुनी जोडें आपेली सामग्री अने नीतिपाळ
राजाना मिलापनें प्रसंगे सगपण बावत वात थयापळी शशिधर पंडीते
सामुद्रिकना भेदनी चर्चा करी ए वीगेरे वृत्तांत संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथ-
नी आ अगीयारमी लेहेर पूर्ण थई. ॥ २३ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे संबंध सामुद्रिक भेदो नाम ए-
कादशमी लहरी समाप्ता ॥ ११ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकादशम स्तरंगः समाप्तः
॥ ११ ॥

॥ अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

चतुरंगिणि नीतिपाळना दळ सुभट साथे अवर ते ॥
छत्रीश आयुध वाद्य छत्रिश विविध गणियां नाम जे ॥
भेद तेनो ग्रंथकारे जे कह्यो रसमां रमी ॥
तेह तणा वृत्तांतनी आ लेहेर कहुंछुं बारमी ॥

अथ नितिपाळ सेहेलान प्रसंग ॥ दोहा ॥

सेल करन सैना सजी, नीतपाल नर नाह ॥
गय हय रथ पैंदल चले, यह चतुरंग अथाह ॥ १

અર્થ. નીતિપાલ રાજાએ સેહેલ કરવા સારુ સેના તૈયાર કરી. હાથી, ઘોડા, રથ અને પ્યાદા એવા ચાર અંગવાળી અપાર સેના ચાલી. ॥ ૧ ॥

છુપ્પય

બજિ નિસાંન બહુ બિદ્ધ, ગજહ શિર દરક અશ્વ ગનિ ॥
મનહુ સઘનકે મહન, ધરા નભ ગજત ચંડ ધુનિ ॥
ફુનિ પતાક ફહરાત, મનહુ પચરંગ જરી ચક ॥
સુર ક્રનાલ સહનાય, હોત નક્કીબ ગહક હક ॥
પસ્વરિત બાજ ગજ યૌં પુલત, મનુ અઠાર સ્વોયન મલિય ॥
કરિ ચાહ નૃપતિ સેલાંનક, જિ ચતુરંગી સેના ચલીય ॥૨॥

અર્થ પોશાકથી સજેલા હાથી તથા ઘોડાઓના જુથ્થ ઉપર નિશાન સમેત ઘણાંએક નગારાં વાગેછે, તે જાણે ચોમાસાના મેઘના અવાજથી આ-કાશ તથા પૃથ્વી ગાજી ઉઠતાં હોયને! એવી રીતે પડછંદાના પ્રચંડ અવાજ ગાજેછે, વાળી ધજા તથા પતાકા ફરેરેછે, તે જાણે પચરંગી જરીના પડદા ઉડતા હોયને? એમ દીસેછે, જંજાલ્યોના અવાજની સાથે સરનાઈઓ વાગે છે અને ગંભીર અવાજથી ચોપદારોની હાકલો થાયછે, પાસરથી સળગા-રેલા પુષ્પ ઘોડા તથા હાથીઓ ચાલેછે, તેથી જાણે અઠાર અક્ષૌહિણી સેના એકઠી મળી હોયને? મહારાજા નીતિપાલે સેહેલાનીયે જવા ઇચ્છા કરી તેથી હાથી, રથ, ઘોડા અને પ્યાદા એ ચાર અંગ વાળી સેના ચાલી. ॥૨॥

અથ ગજ વર્નન ॥ દોહા ॥

ગિરિ ઉતંગ સમ અંગ ગનિ, ભા ઘન બહર ભત્ત ॥
સાજ સહિત અહિરાવ સમ, હલે સુ જુથ્થ હસત્ત ॥ ૩ ॥

અર્થ. ઊંચા પહાડ જેવાં જેનાં અંગછે, મેઘના વાદલાંની કાંતિ જેવી

કાંતિ જેને ધારણ કરીછે, એવા સાજ સહિત એરાવત હાથી સરસ્વા હાથી-
ઓનાં જુથ ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥

॥ અથ છંદ હનુંફાલ ॥

મદ મસત હસ્તિ ચલંત ॥ ઘન વ્રસત બદર ક્રંત ॥ શિર લ-
સત બંદન શૂલ ॥ જરકસિત ઢંપિત ઝૂલ ॥ પુનિ ઘસત લં-
ગર પાય ॥ ગિર ધસત ઠોકર લાય ॥ નિજ ડસત શુંડા દં-
ડ ॥ તન અસિત અતિ પર ચંડ ॥ મદ ઝરત ઝરન સમાન ॥
અરિ ડરત દેશિ ઉતાન ॥ ઘન ઘુરત ઘંટન ઘોર ॥ તન ક-
રત કજ્જર સ્વોર ॥ શિર જરિત કંચન સાજ ॥ ગહ ભરત
ઉચરત ગાજ ॥ શિર કુંભિ સરીય સુ ચંગ ॥ મદ લુબધ ગું-
જિત ભુંગ ॥ સિત દિપત ઇમ મુખ દંત ॥ મનુ પ્રભા ઘન બ-
ક પંત ॥ શિર મલક અંકુશ ડપ ॥ નમ ઝલક ચપલા
રૂપ ॥ કુંતાર કરત વસ્ત્રાન ॥ ડગ ભરત તામ ધરાન ॥ ૪ ॥

અર્થ. વરસતા મેઘના વાદળાની કાંતિ જેવા શોભીતા, જેઓ મદથી
મસ્ત થઈ ગતિ કરેછે, જેનાં મસ્તકમાં સિંદોરનાં ત્રિશૂલ વિગેરે ચિત્રો શોભે-
છે, જરકસી ઘુલ્યોથી જેનાં શરીર ઢંકાણેલાંછે, વઢી પગમાં લંઘર ઘસડાતા
જાયછે, જેની ઠોકર લાગવાથી પર્વતો ધસી પડેછે, પોતાની શુંઢ રૂપી દંડ
મોમાં લેઈને ડસી રહ્યાંછે, જેનાં અંગ કાઢાં અને અતિ મ્હોટાંછે, પર્વતના
ઝરણાની સમાન જેનો મદ ઝરી રહ્યોછે, જેના માથાની ઉંચાઈ જોઈને દુ-
શ્મનો ડરેછે, ઘણાંક ઘંટના ઘોર અવાજ ગાજેછે, જેને શરીરે કાજલની
સ્વોર (રંગ) લગાવેલછે, જેના ઉપર સોનાનાં જડિત્ર સાજ નાખેલાંછે,
એવા તે હાથીઓ કદમ ભરવાની સાથ ગાજતા ચાલેછે, જેનાં કુંભસ્થલ
ઉપર મોતીના ઝુમસ્વાદાર મોડ ઘણા સારા શોભેછે, મદના સુગંધને લીધે

ખમરાઓ આસપાસ ગુંજારવ કરી રહ્યાં છે, જેના મોઢામાં ધોળા દાંત શોભી રહ્યાં છે, તે જાણે મેઘની કાઠી ઘટામાં બગલાની પંક્તી બેઠી હોય-
નૈ! એમ જણાય છે, તેમજ માથા ઉપર ખાલાં અને અંકુશ એવાં ઓપે છે કે
જાણે આકાશમાં વીજળી ચઢકતી હોય નૈ! કોંતાર ધરનાર માવત જેમ
જેમ વસ્વાળ કરે છે તેમ તેમ જમીન ઉપર ઢગલાં ભરતા જાય છે. ॥ ૪ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર ॥ છપ્પય ॥

ફક ગજ નૃપ આરૂઢ, નામ દિય તામ મુકટ મન ॥
ખદ્ર જાત શોભંત, કનક હીરા મય ભૂષન ॥
મેઘાડંબર છત્ર, ચૌર ચિહ્નુઓર બિરાજત ॥
મનહું રાજ રાજંત, સૂર ઉદયાગિર ઉદિત ॥
આરોહ અવર ઉમરાઉ ગજ, કે બંદીજન બિરદ પઢિ ॥
સોહંત ભૂપ દલ રૂપ શુભ, મનુ સુર જુત સુરરાજ ચઢિ ॥

અર્થ. જે એક હાથીઉપર રાજા વિરાજમાન થયેલા છે તેનું મુગટ મળી
એવું નામ રાખેલું છે, તે ખદ્ર જાતિનો ઘણો શોભાયમાન છે, તેનાં હીરા
જહિત્ર સોનાનાં ઘરેણાં છે, વળી તેના ઉપર મેઘાડંબર છત્ર ધારણ કરેલું છે,
તેમજ ચોતરફ ચમ્પર ઢલી રહ્યાં છે, તે ઉપર બીરાજમાન થયેલ રાજા એવા
શોભે છે કે જાણે ઉદયાચલ માથે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય નૈ? બીજા ઉમરા-
ઓ પણ પોતપોતાના હાથીઉપર બેઠા છે તે સમયે કેટલાક બંદીજનો
જરા ગાય છે, રાજા અને તેનો ફોજનો દેખાવ એવો શોભે છે કે જાણે દે-
વતાઓની ફોજે સહિત ઇંદ્ર ચઢ્યો હોય નૈ? ॥ ૫ ॥

॥ અથ અશ્વ વર્નન ॥ છંદ મુક્તદામ ॥

તરકિત ચહ્લીય જૂથ તુરંગ ॥ ફરકિત પારત ફેંટ કુરંગ ॥
ફલકત સાજ લગે ગજ ગાંહ ॥ છલકત આપહુકી લસિ છાંહ

लटकत सैन करंत लगाम ॥ सटकत सांम संभारत तांम ॥
 चमकत अंग सु रंग सु चंग ॥ अनी दपटंत अफारत अंग ॥
 वहें मनु छूटत नाउक बान ॥ कियो सहगोसहुकी छबि का-
 न ॥ ढलकत स्रल्ल छटा उर ढल्ल ॥ कुमारिय गोंनित कंध न
 कल्ल ॥ धकें गजराज प्रकार धसंत ॥ दरप्पनके प्रतिबिंब
 डरंत ॥ चहूं दिश चक्रित बीज चमंक ॥ घुरे घन घूघर हेम
 घमंक ॥ बने नवरंग सु अंग बिधान ॥ मनी जट हाटक पी-
 ठ पलांन ॥ बनांत सु के मखतूल बिराज ॥ समारितहें जर
 तारन साज ॥ पढे कितनेइ सु कोतल पंत ॥ चमू कितने-
 इ सु बीर चढंत ॥ प्रथीपति ता माधि नीतसुपाल ॥ मनू
 सुरराज सुरावृत माल ॥ ६ ॥

अर्थ. तुरकी चालथी घोडाओनां जुथ्थ चाल्यां जायछे, फरकीने दो-
 डवाथी हडफेटे आवता हरणोने पाडी नाखेछे, माथे झळकतां साज ना-
 खेलांछे, पोताना पडछायाने जोइने उछळता आवेछे, लगामनो इसारो
 करवाथी लटकता चालेछे, तेमज सटकती वखते पोताना स्वारनी संभा-
 ल राखेछे, जेनां जांतजातनां रंगीन अंगो चमकी रखांछे, जेओ फोजमां
 चलाववाथी पोताना अंगने अफळावेछे ते घोडाओ एवा दोडेछे के जाणे
 तीरंबाजनुं बाण छुट्युं होयनै! ते वखते सागोसना कान जेवी कान सुरी-
 ओनी छटा करेछे, सेढाइना पीछां जेवी गुंथेली केशवाळीयो ढळकी र-
 हीछे तेमज जेनी छातीयो ढाल जेवी विशाल शोभी रहीयो छे, कार्तिक
 स्वामीनुं वाहन जे मोर तेना गळा जेवी जेनी कांधनी आकृतीयो छे, अव-
 श्य काममां हांकवाथी हाथीनी पेठे घसारो करेछे, अरीसामां अथवा ज-
 लाशयोमां पोतानां प्रतिबिंब जोवाथी भडकेछे, चारे दिशाओमां चकर

ફરેછે તેથી એવી રીતે શોભેછે કે જાણે વીજળીયો ચમકતી હોયનૈ? ઘણા ઘમઘમાટ કરતા સોનાના ઘુઘરાઓનો અવાજ ઘુરી રહ્યોછે, જેઓનાં શરીરઉપર નવા રંગદાર ચિત્રવાળી અને ઘરેણા વીંગેરેની શરીરને શોભાવનાર સામયી વિધિ પુર્વક બનાવેલીછે, જેઓની પીઠઉપર મળીએ જડિત્ર સોનાનાં પલાળ નાખેલાંછે તેમજ બનાતના મરખમલના અને જરીના ઘાસીયા અને ગાદીઓ નાખેલીછે, કવાઈતી અને કેઢવણી પામેલા અનેક કોંતલ ઘોડાઓની પંક્તિ મોઢા આગઢ ચાલી આવેછે, અને એવાજ સળગારેલા કેટલાએક ઘોડાઓ ઉપર સેનાના યુદ્ધાઓ સ્વારી કરેછે, આ ઘોડાઓની ફોજ વચ્ચે પૃથ્વીના પતિ નીતિપાઢ રાજા એવા શોભેછે કે જાણે દેવના મંડલથી વિંટાળેલો ઇંદ્ર હોયનૈ? ॥ ૬ ॥

॥ અથ રથ બર્નન ॥ છંદ રથોદ્ધતા ॥

હેં અનંત ફંદન બરૂથની ॥ નીડ ડોર જિહિ રેસમીં તની ॥
જાત રૂપ પરચંડ દંડહે ॥ નીક જટ્ટ હાટકં સુ ઇંડહે ॥
ઝલ્હરીય જરતાર છત્રિયં ॥ ઝીન ઝવે માંનિક જરત્રિયં ॥
નીમિ બાંક કુવજં સુરૂપિયં ॥ બાજ કેક વૃષભં સજોહિયં ॥
તાસ ઝૂલ મરખતૂલ ઝૂલિતં ॥ ભ્રંત સૂર ચકડોલ ભૂલિતં ॥
ચંગ સોર ઘુઘરી ઘની બજેં ॥ જૂથ નૃત્ય અછરં મનો સજેં ॥
રંગ રંગ સોહિત પતાકિયં ॥ માનું ધામ કર્દમ પ્રભા કિયં ॥
મધ્ય ચાપ ઇષુધી સુ સાજિતં ॥ કે અમાતિ ઉમરાઉ રાજિતં ॥ ૭ ॥

અર્થ. ફોજમાં અનેક રથ છે, જેના નીડ (માંચ) રેસમની દોરીથી તાળીને બાંધ્યાછે, સોનાના લંબગોઢ જેની છત્રીઓના દંડછે, ઘાટીલાં જડિત્ર સોનાનાં જેમાં ઇંડાંછે, છત્રીયોમાં જરિયન કપડાં જડેલાંછે, તેમજ ઝાલર પાળ જરીનીછે, જેનાં બારીક પડદામાં માળક જહ્યાંછે અને નેમી (પૈડા-

ना पाटा,) बाक (धरी तथा कमानो) अने उंटडा जेना रूपानाछे, केट-
लाएक रथने बलद अने केटलाएकने घोडाओ जोडेलाछे, तेओना उपर
मखमलनी झुल्यो झुली रहीछे, ते जोई भ्रांतिथी इंद्रना रथने पण भूलवी
नाखेछे, चंगना सोर साथे घणी एक घुघरीओ वागेछे, एवा घमघमा-
ट करता रथना जुथ चाल्या आवेछे ते जाणे अप्सराओ नाचती होय-
नै? जेना उपर रंग बे रंगी धजा अने पताका शोभी रखाछे, ते जाणे
कर्दम ऋषीए मनथी रचेला कामग नामना वैमाननी शोभानी बरो-
बरी करता होयनै? जेना मध्यमां धनुष बाण विगेरे हथीयारो राखेलां.
छे तेमज केटलाएक अमीर उमराओ बीराजेलाछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ पैंदल बर्नन ॥ छंद मोदक ॥

ब्रंद कजाकनके जु चले बनि ॥ अग्रन पंत बनी सुपता-
कनि ॥ तूर बजें करनाट सुतंसह ॥ मौंअरि के परिगाह
सु बंसह ॥ के सरनाहन फेर क्रनालह ॥ अंबर नील सि-
तं पित लालह ॥ पूरव रूम क्रनाट फिरंगिय ॥ हिंद
सु सिंध बरारब बंगिय ॥ बान कबान तुफंग सु धारत ॥
दीठ परे पशु पांखिन मारत ॥ सांम सु आयस टूक करें
तन ॥ मानु प्रभा नवरंग घटा घन ॥ आपन आपन जू-
थ चलें मल ॥ पंथहु पंथ प्रसारित पैंदल ॥ कैंधुं धसे रघु
बीर अनूचर ॥ कैं निकसे कनकंपुर किंकर ॥ ८ ॥

अर्थ. प्यादानां टोळां बनीने चालवा लाग्यां जेओनी आगळ धजा
अने पताकानी हार बंधाई गई, तेने पछवाडे रणतूर, करनाट अने
तांसां बजावता चालेछे तेमज मोर, (ताउस) भेरी अने वांसळीयो बजा-
वेछे, केटलाएक सरणाइअने करनाल विगेरे वाजित्रो वगाडेछे, को-
इए नीला, कोइए धोळा, अने कोइए पीळा कपडाना दरेस पेहेर्या

છે, ફોજમાં કેટલાએક પુરવીઆ, રૂમી, કર્નાટકી, ફીરંગી, હિંદુસ્થાની, સિંધના, આર્બસ્થાનના અને બંગાળાના સિપાઇયોની ભરતી છે, અને તેઓએ બાળ, ધનુષ, વંદુક અને પિસ્તોલ એ વિગેરે હથીઆરો ધારણ કર્યાં છે, નજરે પડેલાં પશુ પંક્તીઓને માર્યાવિના છોડતા નથી તેમજ લડાઈમાં પોતાના ધણીની આજ્ઞાપ્રમાણે શરીરનાં ટુકડે ટુકડા થઈ જાય છે તોપણ પાછા ફરતા નથી. આ પાયદળનું લશ્કર જાણે નવી રંગદાર મેઘની ઘટા ચડી હોયને? એવું દીસે છે, સિપાઇયો પોતપોતાનાં ટોળાંઓમાં મઠીને ચાલે છે, નીતિપાલ રાજાએ રસ્તે રસ્તે મોકલેલા પ્યાદાના સીપાઇઓ જાણે રામચંદ્રજીના અનુચર ધસારો કરી ચાલ્યા જતા હોયને? અથવા લંકાના કિંકરો પોતાના શેહેરમાંથી નીકળ્યા હોયને? એવા લાગે છે. ॥ ૮ ॥

॥ દોહા ॥

ચત્ર અંગ ચતુરંગની, બરને પ્રથક બનાય ॥

નાદા યુધ ષટ ત્રીશ બિધિ, બજિ સજિ બરનોં તાય ॥ ૯ ॥

અર્થ. ચાર અંગવાળી સેનાનું જૂદી જૂદી રીતે વર્ણન બનાવીને કહ્યું હવે છત્રીશ પ્રકારનાં વાજિત્રો વાગે છે તથા છત્રીશ પ્રકારનાં હથીયારો ધારણ કરાય છે તેનું વર્ણન કરુ છું ॥ ૯ ॥

॥ અથ ષટ્ ત્રિંશ બાજિત્રાભિધાન છપ્પય ॥

મંડેલ બીને રબાવ, અંનોપ તંબૂર ઉપંગહ ॥

બરં બસુ સુરદ પિનાંક, કુમાયેચ પુંગં સુરંગહ ॥

બંસી પરિંગહ બાંસ, કાનુટક તાંલ સુપિંગી ॥

તૂરં મેરં સહનાય, પાંવ રનૈસંગ દરં સિંગી ॥

કરનાટ પનેવ આંનક મુરંજ, ડૌંફ સુડૌંક ડમૌંરુ સજે ॥

જલતરંગ ઝંઝં મંજીર મિલિ, ષટહ ત્રીશ બાજિત્ર વજે ॥ ૧૦ ॥

अर्थ. श्रीमंडल, वीन, स्वाज, अनोप, तंबुर उपंग, वर, वसु, सुरंदो, पिनाक कुमायच, पुंगी, सारंगी. बंसी, परगाह, बांस, कानुटक, ताल, पिंगी, रणतूर, भेरी, सरणाइ, पावो, रणसींगु, शंख शिंगी, करनाट, पणव, आनक, मुरज, डफ, डाक, डमरु, जलतरंग, झांझ अने मजीरा ए प्रमाणे छत्रीश प्रकारनां वाजीत्र वागी रह्यांछे. ॥ १० ॥

॥ अथ षट त्रिंश आयुधाभिधान ॥ छप्पय ॥

चक्रं शूलं धनुं वज्रं, बाणं कैवाणं तुफंगं ॥
 फरसु कटारह चुरां, सेलं खेटकं गदं संग्रहं ॥
 तोमरं पाशं भुशंडं, बांकं खंजरं जंबू लठं ॥
 जंत्रं सु अंकुशं भालं, हलहं मूसलं खगं बरं बठं ॥
 जंजालं जरहं गुपतिं गुरजं, दाओं पटां पिस्तोलं लिय
 आयुध षडांग षट त्रीश जुत, नीतपाल सन्या चलिय ॥११॥

अर्थ. चक्र, त्रिशूल, धनुष, वज्र, बाण, कैवान, तुफंग, फरशी, कटार, चुरा, सेल, खेटक, गदा, शांग्य, तोमर, पाश, भुशंडी, बांक, खंजर, जंबुर, लठ, जंत्र, अंकुश, भालुं, हळ, मुसल, खांडु, वर, बठ, जंजाल, जरह, गुप्ती, गुरंज, दाव, पटा, पिस्तोल, ए रीते छये अंगमां छत्रीश आयुधने धारण करनार नीतिपाळ राजानी सेना चाली. ॥ ११ ॥

॥ अथ समग्र सेन बर्नन ॥ छंद सेहेल ॥

यही रीतसे नीतपालं चढें ॥ ब्रिहदा वली बान बंदी पढें ॥
 षटं त्रीश बंसावली खत्रियं ॥ चले आसुरं चंड चारित्र्यं ॥
 षटं आयुधं त्रीश अंगं सजे ॥ विषमं षटं त्रीश नादं बजे ॥
 बितुंडं प्रचंडं सु पंथं बहे ॥ पराबंध बीरं सु बाजं ग्रहे ॥

रथं संचरं कीन आरोगितं ॥ सुखंपाल फुंदा जरी सोहितं ॥
 भयंकार द्रक्कं भरे भारियं ॥ किते बान कैवान कत्तारियं ॥
 बहे पायकं व्यूह केते बनें ॥ इकं जोजनं जाय तंबु तनें ॥ १२ ॥

अर्थ. आवी रीतथी नीतिपाळ राजा सेलानी करवा चड्या ते व-
 खते भाट चारण विगेरे तेना बंदीजनो जश गाय छे, राजानी साथे
 छत्रीश वंशना क्षत्रीओ तेमज उग्र चरित्रवाळा केटलाएक असुरो
 पण सज थईने चाल्या, युद्धाओए छत्रीश जातनां हथीयारो धार-
 ण कर्याछे, भयंकर सिंधु रागमां छत्रीश जातनां बाजां वागेछे, प्रचंड
 हाथीओ चालेछे, पलाण नाखी तंगथी कसेला कोंतल घोडाओने शूरवी-
 रोए पकड्याछे, केटलाएक रथमां वेशीने चालेछे, पालखीओ जरीना
 फुंदाथी शोभेछे, बाण, कोकबाण, कटारी विगेरे भयंकर हथीयारोना
 भार रथमां भर्याछे, केटलाक प्यादाना व्यूह चाल्या जायछे तेओए
 एक जोजन उपर जइने तंबु ताण्या. ॥ १२ ॥

॥ अथ सैन संख्या ॥ छप्पय ॥

असी सहस अस चढिय, सवा अनुमान हसत सत ॥
 सहस डोल सुखपाल, लच्छ निक सित कुजाक भ्रत ॥
 सुतर पंच अध सहस, बेद सत आतस बानहुं ॥
 विवि सहस्र बाजित्र, दस सहस बनीक दुकानहुं ॥
 निज सहर छंडि जोजन निकसि, द्वादश कोश मुकाम किय ॥
 सहलान नीतपालह सहज, दुर्जन गिरि गहवर दुरिय ॥
 ॥ १३ ॥

अर्थ. एशी हजार घोडाओ, आशरे सवासो हाथी, एक हजार रथ,
 एक हजार पालखीओ, धोळा दरेसथी शणगरिला एक लाख प्यादा,

અઢી હજાર ઁટ, ચારસો આતસબાજી અને કોકબાળ ચલાવનાર કારીગરો, બે હજાર વાજીત્ર અને દશ હજાર વાળીયાની દુકાનો ઁટલી સંખ્યાનાં આ નીતિપાઢ રાજાનાં લશકરે ચડાઈ કરી પોતાનું શેહેર છોડીને ઁક યોજન ઁટલે ચાર ગાઁ ઁપર જઈ ત્યાંહા થોડિઁક વિશ્રાંતિ લેઈ ત્યાંથી કુચ કરી વાર ગાઁ ઁપર જઈ મુકામ કર્યું, સેહેજ સેહેલાની કરવા વાસ્તે નીતિપાઢ નીકળ્યા ઁ વાત સાંભલતાંજ ચોર ઁગારા વિગેરે લુચ્ચા લોકો પહાડની ગુફામાં અને જંગલમાં જૈ છેઁટે ભાગી સંતાઈ રહ્યા. ॥ ૧૩ ॥

॥ અથ અલંકાર ઁલ્લેખ નૃપ પરાક્રમ વર્નન ॥ છપ્પય ॥

રાજ નીત રઘુ વીર, સરસ સાહસ લંકેશર ॥

પ્રજા પાલન પ્રથુરાજ, ગુનહ ગંભીર સુ સાગર ॥

મઘવા રમન મનોજ, નચલ આહવ મેંરૂ નગ ॥

રિપુ કાઁટન દુજ રામ, જગત તપ તેજ નયન જગ ॥

માહેશ રીઝ વકસન સુમન, ગંગ નીર નિરમલ સુગતિ ॥

સુર ગુરુ સયાંન ધારન ધરમ, નીતપાલ સોહેં નૃપતિ ॥૧૪॥

અર્થ. રાજનીતિમાં રામચંદ્ર જૈવા, સાહસ કર્મ કરવામાં લંકાના રાજા રાવળ જૈવા, રૈયતનું પાલન કરવામાં પૃથુરાજા જૈવા, ગુણે કરીને ગંભીરતામાં સમુદ્ર જૈવા, કામક્રીડામાં ઁંદ્ર જૈવા, લડાઈમાં મેરૂ પર્વત જૈવા અડગ, શત્રુઁઓને કતલ કરવામાં ફરશુરામ જૈવા, જગતની અંદર તપ અને તેજમાં સૂર્ય જૈવા, વરદાન અથવા ઁનામ આપવામાં શંકર જૈવા, શુદ્ધ વિચારની ગતિમાં ગંગા જૈવા નિર્મલ, અને ધર્મનું ધારણ કરવામાં વૃહસ્પતિ જૈવા શાળા, ઁવા નીતિપાઢ રાજા શોભેછે. ॥ ૧૪ ॥

॥ सारठा ॥

नीतपाल सहलान, करत करत आये तितें ॥

रस सागर जिहि थान, किय मुकाम आखेट करि ॥१५॥

अर्थ. जे ठेकाणे रससागरे शीकारना खेलथी विसामो लेवा मुकाम करेलुंछे त्यांहा सेहेल करता करता नीतिपाळ राजा आब्या. ॥ १५ ॥

दुहुं दल इक दिन आय, अष्ट कोश अंतर परें ॥

तहं लागि कछू न ताय, एक एकट्टकी खबर ॥ १६ ॥

अर्थ. एक दिवसे वने लशकरे आवीने आठ आठ गाउने अंतरे पडाव कयों त्यांहां सुधी तेओने एक बीजाना लशकरनी कांड पण खबर नोती. ॥ १६ ॥

॥ गाहा ॥

नीतपाल सहलानं, चत्र अंग बर्नन चतुरंगनि ॥

नादायुध अभिधानं, द्विदश प्रवीन सागरो लहरं ॥ १७ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजानी सेहेलानी, चतुरंगिणी सेनानुं वर्णन, फोजनी संख्या, वाजिच अने आयुधोना नाम, ए विगेरे प्रसंगयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी बारमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥१७॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे नीतपाल सेहेलान बर्नन नाम द्वादशमि लहरि समाप्ता ॥१२॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्वादशम स्तरंगः समाप्तः ॥ १२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥
हरोली महाराजना सैन्य सामे, नितीपाळनी फोजने अंग वामे ॥
करीये युद्ध भेटी भयंकार भारी, कहे तेरमी लेरमां ते सुधारी ॥

॥ अथ नीतपाल रससागर संग्राम प्रसंग यथा ॥ दोहा ॥
दुहुं जामनि सुख भर बितित, भयो उदय नभ भान ॥
कूच करनके अरनमें, दुहु दल बजे निशान ॥ १ ॥

अर्थ. वेयने रात्री सुख चैनमां वीति गई बीजै दिवसे आकाशमां
सूर्यनो उदय थवाथी जंगलनी अंदर कूच करवानां बने लशकरमां
निशानना फटकारा साथे नगरां वागवा लाग्यां. ॥ १ ॥

नीतपाल बामी मिसल, चली निकट कंतार ॥

सागरकी अग्रिम चमू, सोधत जहां सिकार ॥ २ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजाना लश्करनी डावी तरफनी एक टुकडी हार
बंध चालीने रससागरना लश्करनी आगली टुकडी ज्याहां शीकार शोधे
छे तेनी नजदीक आवी पहोची. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल दश सहस, चली बाईं चतुरंगन ॥

रससागर सु हरोल, सहस उभ सोधत आरन ॥

भयो जोग भाराथ, रह्यो अंतर अध जोजन ॥

आखेटीके अग्र, उठे बातज कोलह बन ॥

हक्के सु बीर ता पुंठि हय, कुंत असुग हनियत किते ॥

सहलांन दिशा सनमुख भजे, आयुध मुख उबरे तिते ॥३॥

अर्थ. नीतिपाळ राजाना लश्करमांथी दस हजार संख्यानी डावी त-
रफनी चतुरंगिणि सेनानी एक टुकडी ज्याहां सागरना बे हजार स्वारी

હરોલથી જંગલમાં શીકાર શોધેછે ત્યાંહાં આવી પહોંચી, તે બંને રાજા-
ને વે ગાડનો અંતર રહ્યોછે તેટલામાં તો બંને ફોજની ટુકડીઓ મળતી
વચ્ચે મહાભારથના જેવો દેખાવ થયો. શીકારી સ્વારોની આગલ જંગ-
લનાં હરણ, સુવર વિગેરે કેટલાએક પશુઓ ઉઠી ભાગવા લાગ્યા તે જોઈ
શૂરાઓએ તેને પછવાડે ઘોડા દોડાવી લાંબાં અને કઠણ ખાલાંથી કેટ-
લાએકનાં પ્રાણ લીધાં અને હથીયારોનાં મ્હોઢામાંથી જેટલાં પશુઓ બચ્યાં
તેઓ સેહેલ કરવા આવેલ નીતિપાલ રાજાના લશ્કરની તરફ ભાગી ની-
સ્યા. ॥ ૩ ॥

॥ અથ છંદ મુક્તદામ ॥

હરોલિય લીન બનંચર હક્કિ ॥ ધરા ગિરિ બાજ સુરાન ધ-
મક્કિ ॥ તરબ્બર તૂટત ફેંટ તુરંગ ॥ કુરાહન ક્રૌંચ ધસંત
કુરંગ ॥ કિતે લગિ કંટક જાત ટુકૂલ ॥ ફુની રતુ રાજ
રચે મનુ ફૂલ ॥ વહે નદ નિર્ઝર બાટ ઉબાટ ॥ ન સ્વેંચત
સિંધવ સૂર નિરાટ ॥ સુ સંચર પંત રહંત સમગ્ર ॥ અસં
સત પંચ ભયે તિહિ અગ્ર ॥ દરી અંતરાય પરી નહિ દીઠ
॥ નિકંસિત જાય સહેલીય નીઠ ॥ ૪ ॥

અર્થ. સાગર કુમારના શીકારી સ્વારોએ પશુઓને હાંકી પછવાડે
ઘોડા દોડાવ્યાં તે વચ્ચે ઘોડાઓના ડાબલાના પડઘાથી જમીન અને
પહાડ ધમકી ઉઠ્યાં, તેના પગના ઝપાટાથી ઝાડો તૂટવા લાગ્યાં, હર-
ણનાં ટોળાંઓ આડે રસ્તે અને પર્વતો તરફ ધસી નીકળ્યાં તેને પછવાડે
જવાથી કેટલાએક યુદ્ધાઓનાં રંગવેરંગી કપડાં કાંટામાં ખરાયાં તે જાણે
વસંત ઋતુએ રચેલાં ફૂલ સ્વીલી રહ્યાં હોયને! જેમ નદી અને નિર્ઝરનાં
પાણી રસ્તો મેરરસ્તો ન જોતાં વહી નીસરેછે તેમ અવલે રસ્તે દોડતા ઘો-
ડાઓને શૂરાઓ સ્વેંચતા નથી, સપાટાથી ચાલતા સઘળા ઘોડેસ્વારો હા-

रबंध उभा थई रत्ना तेमांथी पांचशें घोडेस्वारो तेनी आगळ थया, रस्ता-
मां एक गुफा आडी आवी तेथी सेहेलानीनुं लश्कर देखायुं नहीं जेथी
शीकारी स्वारो सेहेलानी लश्करनी टुकडी नजदीक जई चळ्या. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

सहलानी सात्रव समुझि, बाज उठाहिय बीर ॥
बिरद हाक बजीय बिषम, गजीय नाद गहीर ॥ ५ ॥

अर्थ. सेहेलानी सुभटोए शीकारी स्वारोने शत्रु जाणीने तेओना उपर
घोडा दोडावी मूक्या त्यारे वीर पुरुषोनी भयंकर हाकलो साथे गंभीर
अवाजथी गर्जना थवा लागी. ॥ ५ ॥

आखेटी खेचें सु अस, निरखि फोज सेहेलान ॥
सेहेलानी सनमुख वहे, नवरंग खुले निसान ॥ ६ ॥

अर्थ. सेहेलानीनी फोज जोईने शीकारी स्वारोए पोताना घोडाओ
खेचि राख्या पण सेहेलानी तो नवरंगी नीशान खुलुं करी तेना सामे
दोडी आव्या. ॥ ६ ॥

॥ अथ छंद हनूंफाळ ॥

नद गहर बज्जिय नीठ ॥ दुहुं दल सु मिलियत दीठ ॥
उत उठिय आतस अग्य ॥ जट धर सु चख मनु जग्य ॥
उभ वहिय वृंद असत्र ॥ नभ गिरत मानु नखत्र ॥
तित त्रहिय त्रंबक तूर ॥ सनमुख सु मिलियत सूर ॥
परसेल पंजर पार ॥ बिल निकस मनु अहि बार ॥
बपु बहत अति किरबान ॥ मनु तडित पतन समान ॥
भये रोष बाथ भिरंत ॥ मद पीयत मनु मदमंत ॥ ७ ॥

અર્થ. સામ સામું જોઈ બને લશકર એકઠા મઠતી વચ્ચે ગંભીર અવાજથી વાજિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને તે લડાઈના મેદાનમાં આતસવાજી સઠગી ઊઠી તે જાણે જટા ધારણ કરનાર મહાદેવજીનું ત્રીજું નેત્ર ઊઘડ્યું હોયનૈ? બને લશકરના યુદ્ધાઓ શસ્ત્રનો વરસાદ વરસાવેછે તે જાણે આકાશમાંથી તારા સ્વરતા હોયનૈ? તે સ્થળે નગારાં અને રણતૂરના અવાજ થવા લાગ્યા તેથી શુરવીરો એક બીજાના સામા થઈ પ્રહાર કરવા લાગ્યા, ચઢકતાં ખાલાં યુદ્ધાઓનાં વચ્ચે ભેદી શરીરમાંથી સોંસરા નીકળ્યાંછે, તે જાણે રાફડામાંથી સર્પો બહાર નીકળ્યા હોયનૈ? તેમજ યુદ્ધાઓના અંગ ઉપર તરવારોના ઘા પડેછે તે જાણે વીજળીઓ પડતી હોયનૈ? તેમ દિસેછે, ક્રોધાતુર થઈ યોધાઓ એક બીજાને વાથો ભરેછે, તે જાણે દારુ પીને મદેલા હોયનૈ? તેમ જણાયછે. ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

પરે સુ સાગર ખટ સિતર, ભયો સ્વરો ભારાથ ॥
સેહેલાંની પરસત સવા, મુરેજુ સાગર સાથ ॥ ૮ ॥

અર્થ સ્વરેસ્વરો મહા ભારથના જેવો સંગ્રામ થયો જેની અંદર રસસાગરની ફોજના સિતરે સુખટો કતલ થઈ પડ્યા, સેહેલાનીના લશકરનો મિલાપ થતાં મારા મારીમાં સાગરનું લશકર મચકોડાઈ લડાઈનું મેદાન-છોડી દઈ પાછું હઠ્યું ॥ ૮ ॥

તજ્યો સ્વેત નિજ ખટ નિરસિ, કિય રસસાગર ક્રુદ્ધ ॥
ચલે સુ તુરી ઊઠાય તબ, જોધ કરનકોં જુદ્ધ ॥ ૯ ॥

અર્થ. પોતાના સુખટોએ રણભુમી છોડી તે જોઈને રસસાગર રાજકુમારે અતિ ક્રોધ કર્યો અને પોતાનો ઘોડો દોડાવી સર્વ યુદ્ધાઓ સમેત યુદ્ધ કરવા ચાલી નીસર્યા. ॥૯॥

॥ छंद पद्वरी ॥

करि रोश चलिय सागर कुमार ॥ मिलि मुंछ भोंह जपि
 मार मार ॥ ललकार सकल जोधार लीन ॥ कांपे सुभट
 सुर सिंधु कीन ॥ जोधार अंग धारे जरद ॥ निहसे सु ताम
 निसांन नद ॥ चख बीर अरुन मुख उदित चंड ॥ पावक
 पहार मानहुं प्रचंड ॥ संचरे लरन आखाड सिद्ध ॥ उल-
 ट्यों सु मनहु परलैं उदद्ध ॥ हिंसार बाज हुअ बीर हक्क ॥
 इल धूर पूर ठंपे अरक्क ॥ सु मिले फेर दोउ दल समान ॥
 मनु सुर सुरारि सागर मथान ॥ ग्रिद्धनी व्योम सुर करत
 गाढ ॥ उडि बक सु पंति मनु घन अपाढ ॥ रन सेन उ-
 भय अद्वरीय रार ॥ धुरजटी उठे मनु छोह धार ॥ चिहुं
 ओर करत चिल्लान चीस ॥ रव कीन मनहु सिंगी गिरीस ॥
 आराब लगी आतस सु आग ॥ जटधार मनो बाडवा
 जाग ॥ बीरान तीर नावक सु बान ॥ सल्लभ चिनंग केंधों
 क्रसान ॥ सूरान सेल घट नाट साल ॥ बिबि ओर ईस सल-
 कंत व्याल ॥ धर धर परंत सर सार धार ॥ छिति क्रोध सिद्ध
 गोला पछार ॥ जोधार जेर बंधत जरद ॥ भव जट अनेक
 भये बीरभद ॥ केते कटार तन पार कीन ॥ दुलहनि द-
 रीच कर मनहुं दीन ॥ महि परि उठंत केते कबंध ॥ धर
 पहर दोय लग्गे सु धंध ॥ जुरियत अनेक नभ देवयान ॥
 मिलियंत अछर बर चिंतमान ॥ उमया सु पत्र रत पूर
 आर ॥ हर प्रोहे सीस केते सुहार ॥ भुअ परे बाज पदमी

મુશંડ ॥ પરખા પહાર અજગર પ્રચંડ ॥ બીરાન ઢાક ડ-
મરૂ બજંત ॥ ભૂતં પિશાચ જોગનિ ભ્રષંત ॥ સવિકાદિ પં-
ષ પોષિત સમૂહ ॥ જયકાર હુવ સાગરહ જૂહ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. ક્રોધ કરીને રસસાગર કુમાર ચાલ્યા તે વચ્ચે તેની મૂછ ધ્ર-
કુટીની સાથે મઢીને “ મારો મારો” એવો જપ કરવા લાગી, લલકારા-
ની સાથે કેટલાએક યુદ્ધાઓ હુવાઢો કરી ઉઢ્યા, કોપેલા સુભ-
ટોએ સિંધુ રાગ કર્યો, યુદ્ધાઓએ અંગમાં વચ્ચે પેહેર્યા અને ફરકતા
નાંસાનો સાથે નગારાં ગડગડવા લાગ્યાં, ભયંકર વીર રસ ઉદય થવા-
થી યુદ્ધાઓની આંખો અને મ્હોઢાં લાલ થઈ ગયાં તે જાણે મ્હોટા પ-
ર્વત ઉપર અગ્ની સઢગી ઉઢ્યો હોયને? એમ દીસેછે, અઢાડામાં સાધેલા
વીરો લઢાઈ કરવા જાયછે તે જાણે પ્રલય વચ્ચેનો સમુદ્ર ઉલઢ્યો હો-
યને? વઢી ઘોઢાઓની હાવઢો અને વીરોની હાકલો થવા લાગી, જમીનથી
ઉઢેલી ધુઢની ઢમરીએ સૂર્યને ઢાંકી દીધો, સરચે સરચાં વચ્ચે લશકરો
મેઢાં થયાંછે તે જાણે સમુદ્ર મંથન કરવા દેવ તથા દૈત્યો મેઢા થયા
હોયને? ગીધ અને ગીધની સ્ત્રીઓ આકાશમાં ભયંકર શઢ્ધ કરેછે તે જાણે
અશઢ્ધ મહીનાના મેઘમાં શઢ્ધ કરતી વગલાઓની પંક્તી ઉઢતી હોયને? રણ-
ભૂમીમાં વચ્ચે લશકરો મેઢાં થઈ લઢવા લાગ્યાં તે જાણે ક્ષોભ કરીને મહારુદ્ર
ઉઢ્યા હોયને? ચારે તરફ સમઢીયો ચીસો પાઢેછે તે જાણે મહાદેવે શિંગીનો
અવાજ કર્યો હોયને? આરવની વંદુકો અને આતસવાજીમાં આગ લાગી
તે જાણે પ્રલય વચ્ચેના રુદ્ર અથવા વઢવાનલ અગ્ની જાગી ઉઢ્યો
હોયને? યુદ્ધાઓના તીર અને વાળાવઢીઓનાં વાળ વરસેછે તે જાણે
ટીઢનાં ટીઢાં અને અગ્નીના તળચા ઝરતા હોયને? વચ્ચે તરફના શૂરાઓના
શરીર રૂપી નાટકશઢ્ધામાંથી ખાલાં સોંસરા નીકઢેલાંછે તે જાણે મહાદે-
વજીની વચ્ચે વાજુએ સર્પ સઢકતા હોયને? તીર વિગેરે હથીઆરોની તીચી

ધારથી જમીન ઉપર યુદ્ધાઓનાં ધડ અને માથાં પડેછે તે જાણે સિદ્ધ લોકો ક્રોધથી પૃથ્વી ઉપર ગોઠા ફેંકતા હોયનૈ? યુદ્ધાઓ અંગમાં જ-
 ડિત્ર વચ્ચે પેહેરીને લડવા દોડેછે તે જાણે મહાદેવની જટામાંથી અને-
 ક વીરભદ્ર પ્રગટ થયા હોયનૈ? કેટલાંકના શરીર ભેદી કટાર વાર ની-
 કઢ્યાછે તે જાણે પરણતી વચ્ચે કન્યાએ અંતરપટમાંથી હાથ વાર કાઢ્યો
 હોયનૈ? લડાઈની જમીન ઉપરથી ઉઠી કેટલાંક માથા વિનાનાં ધડ-
 હાથમાં હથીયારો લેઈ દોડેછે, આવી રીતે જમીન ઉપર વે પહોર સુધી લ-
 ડાઈનો ધંધ લાગી રહ્યો તે જોવા સારુ આકાશમાં અનેક દેવતાઓનાં
 વૈમાન ભેટાં થયાં, તેમજ યુદ્ધ સમારંભમાં ઇચ્છાવર વરવા સારુ અનેક
 અપ્સરાઓ ભેટી થાયછે, ચંડીનો સિંહ આ લડાઈમાં લોહી પીને તૃપ્ત થયો
 ને મહારુદ્રે પળ પોતાની મુંડમાઠામાં વધારો કરવા સારુ પડેલાં કેટલાં-
 એક સુરવીરોનાં માથાં લેઈ પરોવ્યાં, જમીન ઉપર ઘોડા હાથી અને સાંઢી-
 યાઓ પડેલાછે તેનો દેખાવ મ્હોટા પહાડ અને અજગર પડ્યા હોયનૈ?
 એવો ભયંકર જણાયછે, વીરોનાં ડાક અને ડમરુ વાગેછે તે પ્રમાણે નાચ-
 તાં ભૂત, પ્રેત, પીશાચ અને જોગણીઓ રણભૂમિમાં ફરીને રુધિર માંસનું
 ભક્ષણ કરેછે. આ લડાઈમાં ગીધ કાગડા અને સમઠાઓ વિગેરે માંસા-
 હારી પક્ષીઓના જથ્થાને પોષણને માટે ઉજેળીના પરવ જેવું થઈ રહ્યુંછે
 એવી રીતે સંધ્યામ કરતાં સાગરનો જય થયો અને તેના લશકરે ફત્તે મેઢવી.

॥ ૧૦ ॥

॥ દોહા ॥

સહસ સૂર અધ સહસ અસ, ચમર વંધ નૃપ ચાર ॥

હુઓ પંચ સિંધુર પરત, રસસાગર જયકાર ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. સાગરના લશકરમાં એક હજાર શૂરવીરો, પાંચસે ઘોડા, ચમ-
 રવંધી ચાર રાજા અને પાંચ હાથી ઇટલું સૈન્ય પડવાથી રસસાગર કુમાર-
 નો જય થયો. ॥ ૧૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

સૂર ઉમ્મૈં અધ સહસ, સહસ અનુમાન બાજ સજ ॥
 સેનાપતિ નૃપ સપ્ત, ગિરે દ્વાદશ આહવ ગજ ॥
 બામ ચમૂ ભઙ્ગ વિચલ, રારિ હારિત છંડ્યો રન ॥
 બાન સુસ્વાસન બરહ, જીત લીનૈં સાગર જન ॥
 બાજિત્ર નાદ વિધ વિધ બજે, મહારાજ સાગર મુદિત ॥
 રસ વીર રુદ્ર વીરન રચે, દુતિ મુખ દ્વાદશ રવિ ઉદિત ॥૧૨

અર્થ. નીતિપાલ રાજાના લશ્કરમાં અઢી હજાર શૂરા, આશરે એક હજાર પાંચરીયા ઘોડા, એક સેનાપતિ, સાત રાજા અને વાર હાથી એટલી ફોજ લડાઈમાં કતલ થવાથી ડાબી તરફની સેના ગભરાઈને યુદ્ધમાં હારી રણના મેદાનને છોડી પાછી હઠી ગઈ તેથી સાગરના શૂર-વીર યુદ્ધાઓએ ઝડપથી તેઓનાં ધનુષ, બાણ, તોપ વિગેરે હથોળાઓ મ્યાના, પાલખી, હાથી, ઘોડા, વિગેરે વાહન દારુ, ગોળા, અને સ્વજાના વિગેરે સર્વ યુદ્ધોપયોગી સામગ્રી પોતાને હસ્તક કરી લીધી અને સેનામાં મધુર સ્વરથી જાત જાતનાં વાજિત્ર વાગવા લાગ્યાં, મહારાજા અતિ હર્ષ પામ્યા આવી રીતે સુખટોએ રુદ્ર અને વીર રસ રચ્યો તેથી જાણે એક કાળે વાર સૂર્ય ઊગ્યા હોયને? એવી રીતે સાગરનું મુખ ઝલકતું દેખાયું. ॥ ૧૨ ॥

॥ દોહા ॥

સ્વેત છંડ સેહેલી સ્વસે, ઇક ગિરિ અંતર જાય ॥
 સુતર ચલાયે રાજ પ્રતિ, રન વીતી કહિતાય ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. રણક્ષેત્ર છોડીને સેહેલાનીનું લશ્કર હઠી ગયું તે એક પહાડ આડો આવી તલેટીમાં જઈ ઠેરાયું અને ત્યાંથી બનેલું વૃત્તાંત કહેવા સા-

रु नीतिपाळ राजा पासे एक सांढणी स्वारेने मोकल्यो, त्यारे तेणे लडा-
इमां बनेली सघळी बीना महाराजाने कही संभळावी. ॥ १३ ॥

सुतरी नीतसुपाल प्रति, बीतत कह्यो बिचार ॥

महाराज भरि रोश मनु, धरी अगनी घृत धार ॥ १४ ॥

अर्थ. सांढणी स्वारे महाराजा नीतिपाळनी पासे जडने संध्याममां ब-
नेलुं सर्व वृत्तांत कही संभळाव्युं तेथी जेम अग्नीना कुंडमां घीनी धार
नाखवाथी अग्नी वधी जाय तेम महाराजाना मनमां क्रोध वधी गयो. १४

॥ अथ उत्प्रेच्छा लंकार ॥

॥ छप्पय ॥

जंभ शीश धरबजर, धखे सुरपरि जालंधर ॥

ध्रुअ किन्नर रुष धरे, हुये मनमथ्य दहन हर ॥

शिर काश्यपु नर सिंह, भीम कौरव शिर भारथ ॥

कै रघु शिर लंकेश, शीश शिशुपाल जदू सथ ॥

सुतरी पुकार नरनाह सुनि, धरिय कोप कर मुच्छ धरि ॥

जोगनीभाल ज्वाला जगिय, पावक मनु खांडीव परि १५॥

अर्थ. जंभा सुरना उपर इंद्रे, देवताओ उपर जालंधरे, किन्नरना उपर
ध्रुए, कामदेवने वाळवा सारु शीवजीए, हिरणकश्यपना उपर नृसिंहे,
महाभारथनी लडाईमां कौरवना उपर भीमसेने, लंकापति रावणना उपर
रामचंद्रजीए, अने शिशुपाळना उपर यादवोए कोप कर्हो होयनै! तेम
नीतिपाळ राजाए सांढणी स्वारनो पोकार सांभळी दुश्मनोउपर क्रोध
धारण करीने मूळ उपर हाथ नाख्यो अने तेनी भ्रुकुटीमांथी क्रोधने लीधे
जोगणीना जेवी ज्वाळा नीकळी ते जाणे खांडव वन उपर अग्नीनी झा-
ळ सळगी उठी होयनै! ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

सागरके सनमुख तबैं, रुष पलटी महाराज ॥

दिश दिश हाक नकीब हुअ, आनक बिषम अवाज ॥१६॥

अर्थ. सागरनी उपर नीतिपाळ राजाए क्रोध धर्यो तयारे दिशाये दि-
शाये नकीबोनी हाकलो साथे म्होटा भयंकर अवाजथी नगरां वागवा
लाग्यां. ॥ १६ ॥

॥ अथ अलंकार एकावली ॥ छप्पय ॥

दिश दिश हाक नकीब, हाक हाकन नोबति गज ॥

नोबति नोबति तूर, तूर तूरन छुट्टी धज ॥

धज धज प्रति मिलि फोज, फोज फोजन गज चल्लीय ॥

गज गज परि गज पती, पतिहि प्रति छत्र सु झल्लीय ॥

छत्र छत्र प्रति चमर छबि, उपमा घन दामनि बढीय ॥

अनेक इंद्र केंधो उदधि, नीतपाल बाहनि चढीय ॥ १७ ॥

अर्थ. दिशाए दिशाए नकीबनी हाको थई रहीछे, हाके हाके नोबत
गाजेछे, नोबते नोबते रणतूर वागेछे, रणतूरीए रणतूरीए धजा फरकी र-
हीछे धजाए धजाए फोज मळती जायछे, फोजे फोजे हाथीयो चालता थाय
छे, हाथीए हाथीए सरदारो बेठाछे, सरदार सरदार छत्र धर्योछे, छत्रे छत्रे
चम्बर ढळी रह्योछे, तेनी शोभा एवी जणायछे के जाणे मेघनी काळी
घटामां बीजळीयो चमकती होय! आ प्रमाणे नीतिपाळ राजानी सेना
चढी ते जाणे अनेक इंद्रो चढ्या होय अथवा सागर उलटयो होयनै!
॥ १७ ॥

॥ अथ छंद कंद ॥

धरं नीतपालं चमू उड्डियं धूर ॥ समीरं चढ्यो पत्ररही प्र-

भा सूर ॥ धरा धुज्जीयं सैल धोंसान धोंकार ॥ भुअंगं मनो
कच्छ कोलं तज्यो भार ॥ गजं बाज धक्कं गिरं झंगरं गाह ॥
रसा सोधनं कीन मानों प्रथूराह ॥ बहंतं सरीता सरं सो-
षितं बार ॥ अगस्तं लियो मानहो ओर ओतार ॥ थपें
किंकरं उथ्यपें केरि मंथान ॥ जग्यो फेर मानों रघूवीर
राजान ॥ १८ ॥

अर्थ. आवी रीते नीतिपाळनी सेना चढी तेथी जमीन उपर धुळ उडी
ते जाणे सूर्यनी कांति ढांकवा सारु धुळनुं वाहन करीने पवन चढ्यो हो-
यनै! नगाराना धमकाराथी पहाड अने पृथ्वी धुजवा लाग्यां तेजाणे पृथ्वी
धरनार शेष काचबो, अने वराहे पोताना उपरनो बोजो छोडी दीधो हो-
यनै! पहाड अने झाडीना रस्ताओमां हाथी अने घोडाओने धकेली मेल्या
ते जाणे जमीनने शोधवा सारु पृथुराजा नीकळ्या होयनै! सेना चालवाथी
वेहेती नदीओ अने तळावनां पाणी सोषाड गयां ते जाणे अगस्त्य मुनीए
फरीने अवतार लीधो होयनै! पोताना नोकरोने थापेछे अने शत्रुओने उथा-
पेछे ते जाणे फरीने रघुवीर रामचंद्रजी उदय थया होयनै! ॥ १८ ॥

॥ अथ छंद भुजंग प्रयात ॥

प्रथी नाथ जुद्धं चले नीतपालं ॥ जरैंपोस जो धारलीनें
सु जालं ॥ धरें परुखरं पीठ गज्जं सु धज्जं ॥ बिषमं षटं
त्रीश नादं सु बज्जं ॥ तुरंगानके अग्र छूटे पताखा ॥ भु-
जा दंड धारी उचारंत भाषा ॥ गजं बाज फोजं छबी छांह
गीरं ॥ हुओ मंडलं ओर अंत्रं महीरं ॥ चमू नाथ ईभं च-
हुंओर चोरं ॥ भ्रमंतं भुशंडीनके कुंभ भोरं ॥ वहें फंदनं
पायकं बाज वृंदं ॥ मिसलं मिसलं सुछल्ले समंदं ॥ किते पंच सद्दी

દુરહી કમાલં ॥ મનોં ગાજ કાદંબની મેઘ માલં ॥ પરે પ-
 રુઘ્વરં કુંજરં સોમ પંતી ॥ દરી તુંગ કંધોં દિગંપાલ દંતી ॥
 તુરંગં સનાહી ચઢે સાહિ તેગં ॥ બસૂ યંડ માનોં બહે ચંડ
 બેગં ॥ ભયંકાર છાયે નભં અગ્ર ખાલા ॥ જગીહેં કિધોં
 બાહવા અંત જ્વાલા ॥ સુમદં સુ કોદંડ ટંકાર સજે ॥ મ-
 યે પારથં મારથં જૂથ મજે ॥ અરાબા કિતે આતસી કીન અ-
 ગ્રં ॥ મહા બીર ધીરં સુ સેના સમગ્રં ॥ અરંત્રો પ્રલેં કાલ
 ફોજં ઝલદી ॥ જુગં અંત કંધો કિયો રોશ જદી ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. જ્યારે પૃથ્વીપતિ નીતિપાલ રાજા યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા ત્યારે તેણે જરીનો પોષાક અને સોનાનું જડિત્ર બચતર ધારણ કર્યું, સુ-
 મટોણે હાથીઓની પીઠ ઉપર પાંચ નાચી ધજાઓ ધારણ કરી ત્યારે અતિ ભયંકર છત્રીશ જાતના વાજાં વાગ્યાં, ઘોડે સ્વારના લશ્કરની આગલ પતાકા જોરથી ફટકવા લાગ્યા, યુદ્ધાઓ ધુજદંડ ઠોકીને જુ-
 સ્સાથી બોલવા લાગ્યા, હાથી, ઘોડા, અને છત્રધારી યુદ્ધાઓનું મંડલ એવી શોભા આપેછેકે જાણે જમીનને આકાશની વચમાં એક બીજુજ સૂર્ય મંડલ બન્યું હોયને! સેનાપતીઓના હાથી ઉપર ચારે તરફ ચમ્મર ઢલ્યા કરેછે, હાથીનાં કુંભસ્થલ માથે મમરાઓ ફરી રહ્યાં છે, મીસલે મીસલે રથ, પાયદલ, અને ઘોડાનાં જુથ ચાલ્યાં જાયછે તે જાણે સમુદ્ર છ-
 લી ચાલ્યો હોયને! કેટલાએક હાથીઓ માથે પંચ શદ્દી અવાજ થઈ રહ્યા-
 છે, તે જાણે કાદંબિની (કુંડલીઓવાળો મેઘની ઘટા) અને મેઘનામંડલ ગાજતાં હોયને! પાંચરીયા હાથીઓની હાર એવી શોભેછેકે જાણે ગુફાઓ ની ટોંચ અથવા દિગંપાલના હાથીઓ હોયને! તેગા (ચુલ્હી તરવાર) ધારી ઘોડે સ્વારોની સેના ચડી તે જાણે જમીનનાં ભાગ ઉપર પવન અથવા ગરુડ ગતિ કરતા હોયને! એમ શોભેછે, આકાશમાં ભયંકર અને ચલકતાં

ખાલાનાં ફळाં છવરાઈ રહ્યાંછે તે જાણે વડવા નામના અગ્નિની જ્ઞાલો
લાગી હોયનૈ! એમ દિસેછે, કેટલાએક સુખટો ધનુષ્યના ટંકારવ કરેછે
તે જાણે અર્જુન વિગેરે યુદ્ધાઓ મહા ભારથની લડાઈમાં ધનુષ્યના ટંકારવ
કરતા હોયનૈ! બંદુકો, કોકબાળ અને આતસથી લડનારા કેટલાએક
આરવ લોકોને આગલ કરીને શૂર અને રણમાં ધીર લડવૈયાઓથી ભરપૂર
આ આશુ લશ્કર પ્રલય કાઢના સમુદ્રની પેઠે ઊલટ્યું તે જાણે જગ-
તનો નાશ કરવાસારુ મહાદેવે ક્રોધ ધર્યો હોયનૈ! ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

નીતપાલ હિહિ વિધિ ચલે, દુહુ દલ ભયો નિહાર ॥

ઇષ્ટ મંત્ર નિજ ઉચ્ચરિય, રન ઠાઠે જિતવાર ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. એવી રીતે નીતિપાલ રાજા લશ્કર લેઈને આવ્યા અને સામે-
થી રસસાગરનું લશ્કર આવ્યું, બન્ને લશ્કરો એક વીજાની નજરે પડતાં-
જ વીજથી યુદ્ધાઓ પોત પોતાના ઇષ્ટદેવના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી રણ ભૂ-
મીમાં ઊભા રહ્યા. ॥ ૨૦ ॥

ગુન ગહીર કવિ રાજ તબ, જિહિ ગજ બંધ પ્રમાન ॥

મન બૂઝન ધાર્યો મતો, બદી બિરદકી બાન ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. ત્યારે રાજ્ય તરફથી જેને હાથી ચોપદાર વિગેરે મઢેલછે અને
રાજમાં પળ જેનું ઘણું માનછે એવા ગુણગહીર નામના કવીરાજે રાજાને
અભિપ્રાય પૂછવાસારુ તેની હજૂરમાં જઈને સ્તુતિ પૂર્વક નીચે પ્રમાણે પ્રશં-
સા કરી. ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ ગુનગહીર કવી ઉક્ત નીતપાલ બિરદાવલી ॥

॥ છંદ છબી ॥

રાજાન રાજ ॥ મહિમંડ માજ ॥ સ્વલ દલ વિષંડ ॥ દંડન

उदंड ॥ बर दैंत बंस ॥ हिंदुआन हंस ॥ सेना समंद ॥
 कैवान कंद ॥ षट्त्रीश क्षत्र ॥ छांह गीर छत्र ॥ मरदं
 सुमेर ॥ जुध सत्र जेर ॥ उरबी सु इंद ॥ महिमा अमंद ॥
 भव अंश भूप ॥ रज धान रूप ॥ कोपित कृशान ॥ जाहर
 जहान ॥ जग चख उजाल ॥ पोहो नीतपाल ॥ २२ ॥

अर्थ. राजाना राजा, भूमंडळना मर्यादारूप, लुच्चाओनी टोळीने विखेरी नाखनारा, ऊन्मत्तने दंडनार, पोताना कुळने दीपावनार तथा वर-दान देनारा, हिंदुओमां हंसरूप सेनाथी समुद्ररूप, आयुधोना समुहरूप, छत्रीश जातना क्षत्रीओमां छत्ररूप, मरदोमां मेरुजेवा, लडाइमां शत्रुओने जेर करनार, पृथ्वीना इंद्र, अखंड महीमावाळा, राजाओमां शिवना अंशरूप, राजधानीमां घरेणारूप, कोप करवाथी अग्निजेवा, आखी दुनीयामां प्रख्यात, सूर्यजेवा प्रकाश करनार, हे? नीतिपाळ राजा, तमारो जय थाओ. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

बिरद बोलि कवि पाल प्रति, करी अरज करजोर ॥
 यह अचिंत आहव कहा, कोन शत्रु शिर जोर ॥ २३ ॥

अर्थ. आवी रीते स्तुती करीने नीतिपाळ राजानी पासे कवीअे हाथ जोडीने नम्रता पुर्वक अरज गुजारी कहुं जे आवी अणचिंतवी लडा-इ केम थइ अने आवो शिरजोर कटो दुशमन कोण छे! ॥ २३ ॥

पाउं हुकम महाराजको, लाउं खबर तहकीक ॥
 तब लगि आप इतैं रहैं, उभै न जुरे अनाक ॥ २४ ॥

अर्थ महाराजानो हुकम मळे तो तेओ कोण छे अने केम लडेछे ते सघळी खबर लावी आपुं त्यांहांसुधी आपें आंहीज रेहेवुं अने वने लशकरोनें भेळां थवा देवां नहीं. ॥ २४ ॥

नीतिपाल कवि अरज सुनि, एती करी उचार ॥

आप बेग सुध लाइयें, तबलों जुरें न रार ॥ २५ ॥

अर्थ. कवीराजनी अरज सांभळीने नीतिपाळ राजाए एटली वात कही के आप जलदीथी त्यांना खबर लावो तमे आवशो त्याहांसुधी लडाइ थशे नहीं. ॥ २५ ॥

राज हुकम सुतरी बहे, प्रतना कही पुकार ॥

कवि आवन लागि कलहको, निज मुख कह्यो निवार ॥ २६ ॥

अर्थ. राजाना हुकमथी सांढणी स्वारे जइने लश्करमां पोकार क रीने हुकम संभळावी दीधो के कवी आवे त्याहांसुधी कोइए लडाइ करवी नहीं एम महाराजाए श्रीमुखे मना करेलीछे. ॥ २६ ॥

॥ छप्पय ॥

राज सेन तित रहे, कवि सु चलिय सलाम करि ॥

सहस आध असवार, साज हाटक निज गज सरि ॥

सुतर चलाये अग्र, खबर दीनी सागर प्रत ॥

गुनगहीर कविराज, आप मिलवेकों आवत ॥

सागर उचार इतनी सुनत, च्यार पेंड आगें चले ॥

मरजाद यथा सनमान करि, महाराज सु कबी मिले ॥ २७ ॥

अर्थ. राजानुं सैन्यतो त्याहांज रहुं पण कवीराज महाराजाने सलाम करी पोतानी साथे पांचशें घोडेस्वार लेइ सोनानी अंबाडीवाळा पोताना हाथीउपर वेशी राजकुमार रससागरना लश्कर तरफ सधाव्या, अने सागरने खबर देवासारु आगळथी सांढणस्वार मोकल्यो तेणे जइ रससागरने खबर दइ कह्युंके गुणगहीर नामना कवीराज आपने मळवा सारु आवेछे महाराजा रससागर ते वात सांभळतांज चार कदम आगळ

चाली नम्रता पुर्वक जेवुं घटे तेवुंज सनमान करी कवीने मळ्या. ॥२७॥

॥ सोरठा ॥

बितत बात वृत्तंत, कवि बूझ्यो सागर कह्यो ॥

तब पिछताये चिंत, परी उभै पहिचान जब ॥ २८ ॥

अर्थ. थएली बातनो हेवाल कवीए पुछ्यो अने महाराजा सागरे कही संभळाव्यो, पछी ज्यारे एक बीजाने ओळखाण पडी त्यारे बन्ने जण मनमां पस्ताया. ॥ २८ ॥

आसु होय असवार, कवि सु चले पहिचान करि ॥

कही सकल बिसतार, नीतपाल नृपसैं कथा ॥ २९ ॥

अर्थ. कवीराजे रससागर कुमारनी साथे ओळखाण करी तत्काळ हाथीउपर स्वार थइ नीतिपाळ राजानी हजुरमां आवी पोहोच्या अने सघळुं वृत्तांत विस्तारीने महाराजाने कही संभळाव्युं. ॥ २९ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल सुनि बात, भयो मन मन्यु सु हीनो ॥

बिरचंद्र परधान, बोलि दीवान सु कीनो ॥

मिले महत उमराउ, एह परमान कियो सब ॥

आहव भयो अचिंत, कछू तकसीर नहीं तब ॥

बाहनि तुच्छ शिशुता सु बय, अभय दान उन दीजियें ॥

समंध आप उन आदि लखि, मिल मनु हार सु कीजियें ३०

अर्थ. नीतिपाळ राजा आ वृत्तांत सांभळी क्रोध रहीत थइ गया एटले बिरचंद्र नामना प्रधानने बोलावीने त्यांज सभा भरी, म्होटा म्होटा अमीर उमराओए भेळा थइने एवो निश्चय कर्यो के आ लडाइ अण-

चितवी थइ पडी तेमां एनी कांड तकशीर नथी, वळी एनुं लइकर घणुं-
ज थोडुंछे तेम उम्मर नानी छे वास्ते एने अभय दान देवुं जोइए, केमके
एने अने आपणे आगळनो समंध छे ते जोइ तेनी साथे मिलाप करी आ-
दर सन्मान करवुं जोइए ॥ ३० ॥

॥ चोपाइ ॥

नीतिपाल सब अरज सु मानी, मनसु बात मिलबे की ठानी॥
दरकबाहकों आयस दीनी, कलह जुरनकी बरजन कीनी ॥
गुन गहीर कबि प्रथम पठाये, रससागर प्राते मिलन कहा
ये ॥ चाह मिलन जुग सैन सुचल्लीय, पारवार मानहुं छिति
छल्लीय ॥ ३१ ॥

अर्थ. नीतिपाल राजाए सर्व सभासदोनी अरज सांभळीने पोताना
मनमां मळवानो निश्चय कयों, चोपदारने बोलावी लडाइ बंध करवा-
नो हुकम कयों अने आगळथी गुणगहीर कवीने त्यां मोकली रससागर-
ने मळवानुं कहाव्युं; मळवानी चाहना करी बने लइकर चाल्यां ते जाणे
जमीन उपर समुद्र छली चाल्यो होयनै! ॥ ३१ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

उभै दल श्रंबक बज्जीय तूर ॥ सिलैंधर छंद सु बंधीय
सूर ॥ उभै नृप कुंजरपें असवार ॥ निसांन नकीबन अ-
ग्र किनार ॥ उभै दिश बंदिन छंद उचार ॥ सुराव्रत गान
बजावन सार ॥ उभै महिनाथ चमूं गति मंद ॥ दुती भ-
इ छीन मिलंत दिनंद ॥ उभै बिच बंधित पाट बितान ॥
बने जरतार बनांत बिछांन ॥ उभै नरनाह मिले तित

આંન ॥ પુરાતન નીત ઘજાદ પ્રમાંન ॥ ઉમ્મૈં ઇક આસન
 એક ઉછીર ॥ બિરાજિત ઇંદ્ર મનો જુગ બીર ॥ ઉમ્મૈં ઉમરા-
 ડ સભા કિય આય ॥ ગુની બિરદાવત ગાંનક ગાય ॥
 ઉમ્મૈં હિત બાત કરંત અનંત ॥ ચઢે રન સો પિછતાવત
 ચિંત ॥ ઉમ્મૈં મનુહાર પિયંત અમલ્લ ॥ સ્વરી ભડ રીઝ મિ-
 ટ્યો મન પલ્લ ॥ ઉમ્મૈં કિય તત્ર મિસલ્લ મુકામ ॥ બિરોચન
 સોમ કુલી દહ્ધ બામ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ. બન્ને લશ્કરમાં ત્રાંબાનાં ઢોલ, નગારાં અને રણતૂર વાગ્યાં
 બન્ને લશ્કરમાંના ખાલા ધારી સુખટો હારબંધ આગલ થયા, બન્ને રાજા
 હાથી ઉપર સ્વાર થયા, બન્નેનાં નીશાંન અને નકીબોની આગલ હાર બંધા
 ઇ, બન્ને લશ્કરમાં બંદીજનો હંદ બોલી જસ ગાવા લાગ્યા, બેય ફોજમાં
 સુરાવટી ગાયનસાથે વાજાં બજાવેછે, બેહુ રાજાઓની સેના મંદ મંદ ગતીથી
 ચાલેછે, બેય સેના મલવાથી રજ ઉઠી તેને લીધે સૂર્યનારાયણની કાંતિ
 જાંચી થઈ ગઈ, બન્ને લશ્કરના વચમાં તંબુ તાળી ચાંદની બાંધી સિંહાસનો
 નાચ્યાં તેમજ જરીનાં અને બનાતનાં બિછાનાં બીછાવ્યા, ત્યાંહા આવી બન્ને
 રાજા આગલના રાજવંશીઓની રીતિ પ્રમાણે મર્યાદાથી મલ્યા, બન્ને
 રાજવંશીઓ એક આસન અને એકજ તકીયે બીરાજ્યા તે જાણે બે ઇંદ્ર એક
 આસને બેઠા હોયનૈ! એમ શોભેછે, બેડ તરફના અમીર ઉમરાઓની સખા
 ખરાણી, બેય તરફના ગુણવાન ખાટ ચારણાદિ બંદીજનો જશ બોલેછે
 અને ગવૈઆઓ ગાયછે, બેય રાજા પરસ્પર હેતથી ઘણીએક વાતો કરેછે
 તેમજ લડાઈમાં પરસ્પર સામસામા ચડ્યા તેનો મનમાં પસ્તાવો કરેછે,
 બેય માંહો માંહે સત્કાર કરીને કસુંબા પીયેછે, બેયને સ્વરી રીતેથી સંતોષ
 થયો અને મનમાંથી શલ્ય નીકળી ગયાં, બન્ને રાજાએ ત્યાં સખા કરી
 મુકામ કર્યું, સૂર્યવંશી નીતિપાલરાજા અને સોમવંશી રસસાગર બને રાજા

अनुक्रमे जमणी डाबी बाजुए बीराज्या. ॥ ३२ ॥

॥ दोहा ॥

नीतपाल सागर नृपति ॥ रीझ भई मिटि रोस ॥

उठि सबीर निज निज गये, उर सु तज्यो अपसोस ॥ ३३ ॥

अर्थ. महाराजा नीतिपाळ अने रससागर कुमारने रोष मटीने स्नेह थयो, त्यार पछी मनमांथी अपसोष तजी एक बीजानी रजा लइ पोत पोताना तंबुमां गया. ॥ ३३ ॥

॥ गाहा ॥

रससागर सु हरोलं, बामी मिसल नीतपालं नृप ॥

आहव मिलन उपावं, त्रिदश प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. रससागरनी फोजना आगळ चालनार हरोली लशकरने अने नीतिपाळ राजाना डाबी तरफना लशकरने मीलापनी साथेज युद्ध थयो अने ओळखाण पड्यापछी मिलाप थयो इत्यादि वृत्तांत संयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी आ तेरमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३४ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे नीतपाल रससागर युद्ध
मिलाप प्रसंग नाम त्रयोदशमि लहरी समाप्ता ॥ १३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी
राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवी
रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयोदशम स्तरंगः समाप्तः
॥ १३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद ललित ॥

नरवरो रुडा, रंगमां रळी ॥ नगरमां गया, हेतमां हळी ॥

प्रबिन सागरे, प्रेमथी छळी ॥ लहरि चौदमी ते कहे कळी ॥

॥ अथ रससागर नीतपाळ मनुहार प्रसंग ॥

॥ छप्पय ॥

दिशि दिशि तनित बितान, गान नाटक गुन सज्जें ॥
जित तित जगित चिराक, त्रिविध बाजित्र सु बज्जें ॥
महाराज जुग मुदित, उदित आनंद सु जन जन ॥
बीतो तमी वृत्तांत, दुती प्रगटी नभ दिनमन ॥
शीशह सबीर कुंदन कलश, जर निसांन रसमी जुगति ॥
सोहत मुकाम मानहु सहस, द्वारामति देवाल दुति ॥ १ ॥

अर्थ. चोतरफ दिशाए दिशाए तंबु ताणेलाछे तेमां गुणीजनो गायन
अने नाटकना खेल करी रह्याछे, ठेकाणे ठेकाणे चिराक बती अने फा-
नसनो प्रकाश थइ रह्योछे, घाथी वागे एवां नगरां विगेरे, घसवाथी
वागे एवां सारंगी विगेरे, अने फुंक मारवाथी वागे एवां रणतुर तथा
शरणाइ विगेरे उपर कस्य प्रमाणे व्रण प्रकारनां वाजित्रो वागेछे, बने
राजाओने हर्ष तेमज जन जन प्रत्ये आनंदनो उदय थइ रह्योछे, एवी
रीते रात्रीनुं वृत्तांत बीतवाथी आकाशमां सूर्यनारायणनो कांति प्रगट
थइ अने तेनां तेजस्वी कीरणो सपेत तंबु माथे रहेला जडित्र कलश
उपर तथा धजा पताका अने जरीना नीशानो उपर प्रसरवाथी चळकता
हजारो तंबु एवा शोभीता देखाया के जाणे द्वारिकापुरीना देवाल्यो हो-
यने! ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

रेन पंच उतहीं रहे, नीतपाल मनि न्योत ॥
निज मिजलस सागर सु मिलि, कीयो बिदाको व्योत ॥२॥

अर्थ. नीतिपाळ राजानुं आमंत्रण मानीने रससागर पांच रात्रीसुधी

त्यांज रखा तयारपछी पोतानी सभा भरीने राजधानी भणी जवानो वि-
चार कर्यो. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

देव उदित दुंदभी, सेन शशिवंस कराये ॥
नीतिपाल सुनि नाद, आप सागर प्रति आये ॥
हित अति करि मनु हार, कोउ बिध बिदा न कीने ॥
बातन रीझ बनाय, मनंछा पुरलों लीने ॥
उत रैन अहर उतही रहे, दूजे दिन नोबति बजी ॥
नृप नीतिपाल सागर सहित, कूच करन सेना सजी ॥ ३ ॥

अर्थ. सूर्यना उदयनी साथे चंद्रवंशी राजकुमारे फोजमां कुच कर-
वाना नगरां वगडाव्यां तेनो अवाज सांभळीने नीतिपाळ राजा पोते
सागरनी पासे आव्या, तेणे घणा हेतथी राजकुमारनो सत्कार करी घ-
णा आग्रहथी कोइ प्रकारे चालवानी रजा आपी नहीं अने मनोरंजक
वातोथी राजकुमारने रीझवीने मनंछापुरीसुधी तेढी जवानो ठराव कर्यो,
ते दिवस अने रात्री तो त्यांहांज रखा अने बीजे दिवसे फोज तैयार
थवानी नोबत वागी, एटले रससागर राजकुमार समेत नीतिपाळ राजा-
ए कुच करवासारु सेनाने सज करी. ॥ ३ ॥

॥ छंद तोटक ॥

रससागर नीत सुपाल मिले ॥ मनईछ पुरी वृतमं सु च-
ले ॥ बसुधा परि बाहनि वृंद बहे ॥ छबि अंबर अंबुद आ-
न छहे ॥ गहरी धुनि आनक नाद घनें ॥ प्रतना पति
सामज शीश बनें ॥ कितने बन बीर अखेट करें ॥ प्रति
जोजन जाय मुकाम परें ॥ तित साजतहे दुहुं भूप सभा ॥

नित नाटक होत पुरंद प्रभा ॥ दश द्वादश द्योस चले ज-
बही ॥ अध जोजन इच्छ पुरी तबही ॥ उत सैन उभें सु स-
बीर गढे ॥ भ्रत पट्टन पैषि बधाइ बढे ॥ नृप द्वार सुजाय
बधाइ कही ॥ सुनि लोग पुरं हरखे सबही ॥ ४ ॥

अर्थ. युद्धाओना वृंदथी वीटाएला रससागर कुमार तथा नीतिपा-
ळ राजा बने मळीने मनंछापुरीने रस्ते चाल्या, जमीन उपर लश्करनां
टोळां चाल्यां जायछे ते जाणे आकाशमां आवीने मेघनी घटा छव-
राणी होयनै! गंभीर अवाजथी घणाएक नगरां वागेछे, सेनाना अधि-
पतीओ हाथीउपर बेठेलाछे, केटलाएक सुभटो जंगलनी अंदर शिकार
खेलता आवेछे, वळी एक जोजन जइ मुकाम करी बने राजा सभा भ-
रीने बेसेछे, ते स्थळे नाटकना खेल थायछे तेथी जाणे आज इंद्रनी स-
भा होयनै! एवी रीते दश बार दिवस ज्यारे रस्ते चाल्या त्यारे मनंछा-
पुरी अर्धो योजन (बे गाउ) रही, ते ठेकाणे बने लश्करे तंबु नाखी प-
डाव कर्यो, मनंछापुरीने जोइने वधामणी देवासारु एक चाकरने मोकल्यो
तेणे राजद्वारमां जइने महाराजाना आववानी वधामणी कही संभळावी
ते सांभळीने गामनां सघळां लोको हर्ष पाय्यां. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

सुनि वधाइ हरखित सकल, गृह गृह मंगल चार ॥
ठोर ठोर दुंदभि बजे, सजि मंडन नर नार ॥ ५ ॥

अर्थ. वधामणी सांभळीने सर्व लोको हर्षवान थयां तेमज घेर घेर
मंगळना चिन्ह देखावा लाग्या, ठेकाणे ठेकाणे नगरां वागेछे अने स्त्री
पुरुषो जात जातना सणगार सजेछे. ॥ २ ॥

नीतपाल पाटित कुमर, रुद्रसैन अभिधान ॥

सोय चढन नृप सांमुहें, किय किंकर फुरमान ॥ ६ ॥

अर्थ. रुद्रसेन नामना नीतिपाळ राजाना पाटवी कुमारे राजानी सामे सामैयामां चडवाना हेतुथी फोज तैयार करवानो एक नोकरने हुकम फरमान्यो. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

कुमर चढे रुद्रसेन, तूर भेरी आनक बज ॥
निज समान उमराउ, कुमर दस बीस चढे गज ॥
सोर सहस असवार, पंच पैदल सहस्र लिय ॥
दिनकर अंसु बितीत, जाय प्रतना प्रवेश किय ॥
कीने सबीर नृपसें निकट, नीतपाल बंदन सुकरि ॥
फुनि रससागरसें मीले, उर बिशेष आनंद भरि ॥ ७ ॥

अर्थ. रुद्रसेन कुमार चढ्या तेथी रणतूर ढोल तथा नगरां वाग्यां, तेमना जेवडा अमीर उमराओना दश बार कुंवरो हाथीउपर चढ्या, सोळ हजार स्वार, पांच हजार प्यादा, एटलुं लश्कर साथे लडने सूर्यनां कीरण अस्त पामती वखते सेनामां जडने प्रवेश कर्यो, राजानी नजदीक पोतानो तंबु नखावीने पोताना पीता नीतिपाळने वंदन करी पछी हृदयमां अति आनंद धारण करीने रससागर राजकुमारने मळ्या. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

निशि बीती नाटक रचत, भइ मयूख नभ भान ॥
पुर प्रसाद दरसाइ दुति, मनहुं लंक सुर थान ॥ ८ ॥

अर्थ. सुख चैनमां नाटकनी गमतथी रात्री वीति गइ अने आकाशमां सूर्य उग्यो तेनां कीरण पडवाथी शेहेरनी मेडीओ ने देवालयोनो एवो देखाव थयो के जाणे रावणनी राजधानी सोनानी लंका होयनै! ॥८॥

पुर जन नृप आगम उमगि, राह निहारत नैन ॥

सेष मुहूरत सहसकर, चले सु चढि गुन सैन ॥ ९ ॥

अर्थ. राजाना आववानी वधामणी सांभळी उमंग पामेलां गामनां लोको पोतानी आंख्योथी रस्तो नीहारेछे, सूर्य अस्त थया आगमच छेला मुहूर्तमां त्रणे लइकरो चढी चाल्यां. ॥ ९ ॥

॥ छंद पद्वरी ॥

दिन लगन शेष दल चलिष साज ॥ बाजित्र नाद धर ग-
गन गाज ॥ उपवन सु वृच्छ फूले अनंत ॥ बीथी सु कुंज
बाहनि बहंत ॥ कलिकंठ कीर पिक चक्र मोर ॥ बिकसित
प्रसून सारंग सोर ॥ सर भर सलील श्रोता सु कूह ॥
सारस सिचान जलचर समूह ॥ एसें चरित्र निरखत महीप
॥ सेना सु सहर आवत समीप ॥ नृप आगमं सु जन ह-
रख धार ॥ निकसे सु नग्र परकार द्वार ॥ नर नारि नि-
कसि सांमे चलंत ॥ मानहुं प्रकार विपु दल मलंत ॥ बाह-
नी बोंम नृप उदित चंद ॥ सनमुख प्रसार केंधो समंद ॥
पुर द्वार नीठ फहरे निशान ॥ दुति देव मंद भइ समय
दान ॥ दुज कबि अनेक उचरें असीस ॥ उमराउ सीस
नामे सु ईस ॥ कैबांन कोट कीनी सलाम ॥ कीनो प्रवेश
पुर द्वार ताम ॥ हर सेन बाम मधि नीतपाल ॥ सागर
सु दच्छ आरूढ व्याल ॥ बाजंत्र घोर गानंक गान ॥ बंदि
ब्रदाव लठधार बान ॥ नर नार नग्र उमडे उछाह ॥ बंधे
सु मोद स्रक राह राह ॥ प्रति चौंक चौंक सारथिक साज ॥

અક્ષત અવીર ઉડિ અરુન રાજ ॥ હરિતં સુદૂવ હરિતા ધ-
રંત ॥ પ્રાસાદ પુષ્પ વૃષ્ટી પરંત ॥ જિત તિત સુદીપ માલા
પ્રકાસ ॥ માનો સહસ્ર કર સત ઉજાસ ॥ બિનતા વિસેપ સા-
જે સિંગાર ॥ ઝાંખે દરીચ દામનિ ઉજાર ॥ સાહા નમંત શિ-
ર હાટ હાટ ॥ હાટક હમેલ ચિક ઝુકિત પાટ ॥ રજધાન
રાજ પ્રવિસત પ્રકાર ॥ કિંકર સલામ કીની ગુજાર ॥૧૦॥

અર્થ. દિવસના છેલ્લા લગનમાં આખું લશ્કર સજ થઈને ચાલ્યું ત્યારે
વાજિત્રોના અવાજથી જમીન અને આકાશ ગાજી રહ્યાં, શેહેરની વાહારના
ઉપવનમાં જાત જાતનાં અનેક ફૂલ પ્રફુલ્લિત થઈ રહ્યાંછે, જેની કુંજ ગ-
લીયોમાંથી સેના ચાલી જાયછે, વપૈયા, પોપટ, કોયલ, ચકવા અને મોર
મધુરા અવાજ કરેછે, સ્વીલેલા ફૂલોની આસપાસ ભમરાઓ સોરા સોર
કરી રહ્યાંછે, પાણીથી ભરપૂર તળાવ, નદી, કુવા અને કુંડ વિગેરે જઠાશયોને
કીનારે સારસ સીંચાણા અને જઠમાં રહેનારા જીવનાં ટોળાં વેઠેલાંછે; વન્ને
રાજા સેનાસાથે એવી અનેક તરેહની શોભા જોતા જોતા શેહેરની નજીક
આવતા જાયછે, રાજાના આવવાથી લોકો હર્ષ ધરીને શેહેરના દરવજા
વહાર નીકળ્યાં એટલુંજ નહીં પણ જોવાની આતુરતાથી નર નારીઓ
સામે ચાલેછે તે જાણે એક વીજું લશ્કર સામું આવતું હોયનૈ! સેનારૂપી
આકાશમાં રાજારૂપી ચંદ્રનો ઉદય થવાથી જાણે સામા આવતા માણ-
સોના સમુદાયરૂપી સમુદ્ર છલી આવતો હોયનૈ! શેહેરના દરવજા પાસે ની-
શાન ફરકવા લાગ્યાં, સૂર્યની કાંતિ ઝાંખી થઈ અને દાન દેવાનો સમય
થયો તેથી અનેક બ્રાહ્મણો તથા કવીઓ આશીર્વાદનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા,
અમીર ઉમરાઓ પોતાના રાજાને શીશ નમાવ્યાં, કરોડો કીછેદારો
આવી સલામ કરી, શેહેરના દરવજામાં પ્રવેશ કર્યો તે વખતે રુદ્ર-
સેન રાજકુમારની સ્વારી ડાવી વાજુએ ચાલેછે અને મહારાજા નીતિપાઠ

વચ્ચે ચાલેછે રસસાગર રાજકુમાર જમણી બાજુએ હાથીઉપર વીરાજી
 ચાલેછે ત્યારે વાજીત્રોના ઘોર અવાજ થાયછે અને નાયકાઓ ગાયન કરે
 છે, ખાટ ચારણાદી વંદીજનો અને ચોપદારો વાળીથી જશ ગાયછે, ઉ-
 ત્સાહથી નર નારીયો સમેત આશુ નગર ઉમટી આવ્યું છે, હર્ષથી રસ્તે
 રસ્તે તોરણ અને ફુલનાં હાર બાંધ્યાછે, ચૌટે ચૌટે સાથીયા પુરેલાછે,
 અક્ષત, (ચોસ્વા) અત્રીલ અને રાતા રંગનો ગુલાલ ઉડેછે, અને લાલી
 ધોથી ઢંકાણી જમીન લીલી લાગેછે, ઁંચી અટાઢીકા અને મેડીઓ-
 માંથી ફુલનો વરસાદ પડેછે, ઠેકાણે ઠેકાણે દીપમાઢાનું અજવાઢું થઈ
 રહ્યુંછે, તે જાણે સો સૂર્યનું અજવાઢું હોયનૈ! વીજઢી જેવી કાંતીવાઢી
 સ્ત્રીઓ ઘણાક શૃંગાર સર્જીને ચકમાંથી જુવેછે, હાટે હાટેથી સાહુકારો
 માથાં નીચાં કરીને નમન કરેછે, સોનાની હમેલ અને જઢિત્ર સોનાનો
 પાઢીયાઢો હાર ઢુકી રહ્યોછે, રાજગઢમાં પ્રવેશ કરતી વચ્ચે અંદરના
 નોકરોએ આવી સલામ કરી. ॥ ૧૦ ॥

॥ છપ્પય ॥

રાજ નિકટ આરામ, નામ નવરંગ વાગ જિહિ ॥
 રસસાગર જુત સેન, કીન સુમુકામ ઠોર તિહિ ॥
 સંગ રહે રુદ્ર સેન, બિબિધ મનુહાર બનાયત ॥
 વાગ મેહેલ સુભ થાન, તહાં કીની સુ બિઢાયત ॥
 નૃપ નીતપાલ સૂધે ચેલે, પંચ ઉલંઘિત દેહરી ॥
 ગજ તજિ દિવાન કીનોં તહાં, ચલી વધાઈ સુ ચેહરી ॥૧૧

અર્થ. રાજગઢની પાસે ંક વગીચોછે જેનું નામ નવરંગ વાગ છે તે-
 માં સૈન્ય સમેત રસસાગરે મુકામ કર્યું, ત્યાંહાં રુદ્રસેન કુંવર સાથે રહી-
 ને નાના પ્રકારની મીજમાની કરેછે, વાગની વચ્ચે સુંદર મેહેલ હતો ત્યાંહાં
 સારી વીઢાયત કરાવી, ંવી રીતે રસસાગરે મુકામ કર્યું, અને નીતિપા-

ઠ રાજા તો સીધા ચાલ્યા ગયા તે પાંચ દોઢિઓ ઓલંગીને હાથીડ-
પરથી ઉતરી તે સ્થલે સભા ભરી બેઠા ઇટલે દાસી જનાનખાનામાં
વધાઈ દેવા ગઈ. ॥ ૧૧ ॥

॥ દોહા ॥

અંદર દ્વાર ઉછાહ હુઅ, સજે સુ મંડન નાર ॥

દીપમાલ દિશ દિશ જગી, ગાયક ગાન ઉચાર ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. વધામણી સાંભળવાથી જનાનખાનામાં ઘણો આનંદ થયો, રા-
ણીઓ સારાં સારાં ઘરેણાં તથા વસ્ત્ર પેહેર્યાં, દિશાયે દિશાયે દીપમાલાનો
પ્રકાશ થયો અને ગાયન કરનારા રાગના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૨ ॥

॥ છપ્પય ॥

મહલ સોર મહારાજ, સોર સોરહ દાસી જુર ॥

ચલી વધાવન રાય, અતિહિ આનંદ લાય ઉર ॥

કેસર અતર ગુલાબ, ચુઆ ચંદન લીને કર ॥

ઉડત અબીર ગુલાલ, થાર મુકતા ફલકે ભર ॥

બિધ બિધ પ્રસૂન ધારે પ્રથક, મંગલ ગાવત મંદ ગતી ॥

સિંગાર સોર વૃષ સોર બય, આંડ જહાં રાજે નૃપતિ ॥૧૩॥

અર્થ. નોતિપાઠ રાજાને સોઠ રાણીઓ છે અને તેના સોઠ મેહેલછે,
તે પ્રત્યેક મેહેલમાંથી સોઠ સોઠ દાસીઓ ઇકઠી મઠીને મહારાજાને વ-
ધાવા વાસ્તે ચાલી; ત્યારે મનમાં અતિ ઉમંગ લાવીને કેસર, અતર, ગુ-
લાબ, ચુઆ અને ચંદનનાં પાત્ર હાથમાં લીધાં, તેમજ ઉડાડવા વાસ્તે
અબીલ, ગુલાલ અને મોતીઓના થાલ ભરી લીધા, જાત જાતના ફુલની
છાવો ભરી ધીમી ધીમી ગતિથી મંગલ ગાતીઓ ચાલેછે, જેણે સોઠે
સળગાર ધારણ કર્યાંછે અને જેની સોઠ સોઠ વર્ષની ઉમ્મરછે એવી તે દા-
સીઓ જ્યાંહાં મહારાજા બીરાજ્યાછે ત્યાંહાં આવી. ॥ ૧૩ ॥

॥ दोहा ॥

अरचे चरचे ईश प्रति, सुमन हार पहिराय ॥

निराजन घन सार किय ॥ शशिगोती सु बधाय ॥ १४ ॥

अर्थ. दासीओए महाराजानी पुजा करी, चंदन चर्चु, फूलना हार पेहेराव्यां, कपूरथी आरती उतारी, अने मुगताफळे वधाव्या. ॥ १४ ॥

किंकर निज कीनी बिदा, उर अति बढ्यो उमंग ॥

महाराज प्रापित महल, वहे सहेली संग ॥ १५ ॥

अर्थ. महाराजाए हृदयमां अति उमंग वधवाथी पोताना कींकरोने रजा आपी अने आवेली दासीओनी साथेज राजमेहेलमां दाखल थया. ॥ १५ ॥

खांन पांन सज्या सहित, करि सागर मनुहार ॥

रुद्रसेन आयस लई, गये सु निज आगार ॥ १६ ॥

अर्थ. खावा पीवाना पदार्थ अने वीछाना पलंग आदी सामग्रीथी रससागर कुमारनी मीजमानी करी आज्ञा लई रुद्रसेन कुंवर पोताना राजमेहेलमां गया. ॥ १६ ॥

आमिषादि नित नित असन, बहु व्यंजन पकवान ॥

अस्त उदै कल परत नहि, अति आनंद उदान ॥ १७ ॥

अर्थ. रससागर राजकुमारने हमेशां आमीष विगेरे खावाना पदार्थ, भात भातनां शाकपत्र, जात जातनां पकवानोनुं भोजन मळवाथी तेमज वगीचानी सेहेलना आनंदथी सूर्यना उदय अस्तनी खबर पडती नथी. ॥ १७ ॥

सुरा आदि विधि विधि अमल, विधि विधि गान उचार ॥

आमंत्रन विधि विधि नये, विधि विधि नित मनुहार ॥ १८ ॥

अर्थ. मदिरा आदिक जात जातना केफ कसुंवा, जात जातना गायन-
ना उच्चार, जुदां जुदां नोतरां अने जात जातनी मीजमानीओथी रससा-
गर राजकुमार सुख चेनमां दिन गुजारेछे. ॥ १८ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल मनुहार, सरस रससागर मानी ॥
सागर की जु सयांन, नीतपालादि बखानी ॥
पख इक गयो प्रमान, अरज बिद्याकी कीनी ॥
नीठ नीठ करि नीत, पाल आयस तब लीनी ॥
एकेक दान दुज कवि दीये, उर उछाह अति अति बढे ॥
बाजे निशान उदित अरुन, सेन सु रससागर चढे ॥ १९ ॥

अर्थ. नीतिपाळ राजानी श्रेष्ठ मीजमानी रससागरे मान्य राखी ते-
मज रससागरनुं शाहाणपणुं अने जमामरदीना नीतिपाळादि राजाओए
वखाण कर्था, आवी रीते सुखमां एक पखवाडीयुं नोकळी जवाथी सा-
गरे घेर जवानी रजा मागी ने घणो आयह कर्यो त्यारे मांड मांड नी-
तिपाळ राजानी रजा मळी तेथी मनमां अतिशे आनंद बधी गयो अने
ब्राह्मणो तथा कवीओने बोलावी यथा योग्य दान आप्यां, सूर्यना
उदयनी साथे कुचनां नगरां वाग्यां अने सेन सहित सागर चढ्या. ॥ १९ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

चढे रससागरजू गजराज ॥ सज्यो सतकुंभ सु कुंभिय
साज ॥ सुरंगिय पाग सु शीश लसंत ॥ तुरा लर मोतनकी
सु झुकंत ॥ कलंगिय पच्छ हमाउ सु कीन ॥ नव ग्रह शी-
श सु पेच मनीन ॥ कनंक गुलीक सु कुंडल कान ॥ मनूं
मुख बिंब सु भान बिहान ॥ झगा कसमीर सु रंगित झी-

ન ॥ ભર્યો જર ચંદન અંતર મીન ॥ મની જટ ચોકિય મો-
તન માલ ॥ સુશોભિત સોસનિયં સુ દુશાલ ॥ બિરાજત
નીલ મની ભુજ બંધ ॥ શુભં બલ નીક જટે કર સંધ ॥ બ-
ની મનિ મુદ્રિક પલ્લવ વીચ ॥ મનો નિશ્વતાવલિ રેન મરી-
ચ ॥ રહ્યો કટિ ફેંટ ગુલાબિય રંગ ॥ સુનેરિય મીન કટાર
સુ સંગ ॥ ભર્યો જર તાર સુ નીલ તમાન ॥ કસી અસિ
ચાપ ઉમ્મં કર બાન ॥ કુલાબન વીચ ઝુકંત નિષંગ ॥ ઉદેં
મનુ કોટિહિ કોટિ અનંગ ॥ નકીબન હાક વજંત નિશાન ॥
ભયો દલ કૂચ સુ ઉદિત માન ॥ મહેલન નીઠ ચલે મહ-
રાજ ॥ પરી ઉનકાનનિ નાદ અવાજ ॥ બિલોકન બ્રહ્મ
સુતા પરબીન ॥ ઝરોશ્વન આય દુહૂ દ્રગ દીન ॥ ૨૦ ॥

અર્થ સોનાની અંબાડીથી સજેલા શુભ્ર હાથી ઉપર મહારાજા રસસા-
ગર બીરાજમાન થયા તે વચ્ચે સુંદર રંગીન પાગ સાગરના મસ્તક ઉપર
શોભેછે તોરા અને મોતીની લરો ઝુકીરહીછે, હમાડ પક્ષીના પીછાં નાજુક
કલગી ઉપર ધારણ કરેલાંછે, તેમજ આકાશમાં ચઢકતા નવ ઘણો જેવા
મણીયોથી જડિત શીરપેચ ઝલકી રહ્યોછે, સોનાનાં ગોળાકાર કુંડલ
કાનમાં ચઢકેછે, તેથી સાગરનું મુખ જાણે સૂર્યનું વિંબ હોયનૈ! કેસરના
રંગથી રંગેલો વારીક જરીના ઘુંટાથી ભરેલો ચંદન તથા અત્તરથી ભીંજા-
યેલો જામો પેહેર્યોછે, મણીયે જડેલા ચોકીદાર હાર તથા મોતીની માઢા
કંઠમાં ધારણ કરેલીછે, પાસે શોશની રંગનો દુશાલો શોભેછે, નીલમણી-
થી શોભીતા વાજુબંધ વાંધેલાછે તેમજ જડિત સોનાનાં કડાં હાથમાં પેહે-
રેલાંછે, પલ્લવ જેવી સુંદર નાજુક આંગઢીઓમાં મણીથી જડેલી વીંટીઓ
ચઢકાટ કરેછે તે જાણે રાત્રીને સમયે આકાશના નક્ષત્રોનાં કીરણો ચઢ-
કતાં હોયનૈ! વઢી સોનાના મીણાકારી કટારની સાથે ગુલાબી રંગનો

શોભાયમાન ફેંટો કડે બાંધેલોછે ને જરીથી ભરેલો લીલા રંગનો તમાન પેહેરેલોછે, ભેઠમાં સોનાની જાડિત્ર મુઠવાઢી તરવાર કસી લીધીછે તેમજ એક હાથમાં ધનુષ અને બીજા હાથમાં બાળ ધરેલછે, વાંસે વાંધેલા બાળથી ભરપૂર સોનાના ખાથા બન્ને બાજુએ ઢુકી રહ્યાછે ને જાણે કરોડો કામદેવ પ્રગટ થયા હોયનૈ! એવા દીસેછે, ચોપદારની હાકલો, નીશાન, અને નગારાં વાગવાથી સૂર્યના ઉદયની સાથેજ સઘલું સેન કુચ કરી ચઢી નીસરું, માહારાજા સ્વારી સમેત રાજ મેહેલ તરફ ચાલ્યા તે વચ્ચે અનેક વાજિત્રોનાં અવાજ એને કાને પડવાથી સાગરની સ્વારી જોવા સારુ કલાપ્રવીન તથા બ્રહ્મસુતા કુસુમાવઢી એ બન્નેયે ઢરોસ્વા ઉપર આવીને સાગરને માર્ગે નેત્ર અર્પણ કર્યા ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ પ્રવીન ચરિત વર્નન અલંકાર જાતિ સ્વભાવ ॥

॥ કવિત્ત ॥

ઉદિત મિહીર વાલ મંજિત ગુલાબ નીર, ફિરોસી સુ ચીર ધર્યો છેહેરે કિનાર જર ॥ વિહુઆ મંજીર પાય કિંકિનિ શરીર મધ્ય, મોતી મનિહાર હીર ભુજબંધ ચૂર કર ॥ બેસર સુ કીર નાસા કાશમીર સ્વોર બિંદ, લોલક ધુમ્મી રજંત કવરી કુસુમ લર ॥ નૈન તીર નાગ રેસ વીર પાન વીર દેત, સુનત ગહીર ધુનિ ધીર ન સકીસુ ધર ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. સૂર્ય ઉદય થવાથી કલાપ્રવીણે ગુલાબના સુગંધીવાઢા જઢમાં ન્હાડને જરીના છેડા તથા જરીયની કીનારીદાર પરિરોજા રંગનું ચીર પેહેર્યું, પગમાં વીંછીયા તથા લંઘર પેહેર્યા તેમજ કમ્મરમાં કટીમેસવઢા વાંધી, મોતી, મણી અને ફુલના હાર કંઠમાં ધારણ કર્યા, હાથમાં વાજુવંધ વાંધી અને ચુડીયો પેહેરી, પોપટની ચાંચ સરસ્વા નમણા નાકમાં નકવેસર (નથ) પેહેર્યુંછે, કપાઢમાં કેસરની આઢ અને લા-

લ કુંકુમની વેંદી ધારણ કરીછે, કાનમાં હ્રુમસ્વાદાર લોલક લટકી ર-
હ્યાંછે તેમજ કેશમાં ગુંથેલા ફૂલની લરો હ્રુકી રહીછે, તીરજેવા કટાક્ષ-
વાળી આંખોમાં અંજનની રેસા ઓપી રહીછે, રાતા કમલજેવા હાથમાં
મેંદીનો રંગ આપેલોછે આવી લાવણ્યતાવાળી કઢાપ્રવીણ વાજાનો ગં-
ભીર અવાજ સાંભળી પોતાના મનમાં ધીરજ ધરી શકી નહીં ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ પુર્ણોપમા અલંકાર ॥

ઉઠીહે ચમંકિ પાય ધરનિ ધમંકિ ધરે, જેહર હ્રમંકી મન
આતુર અતી મરે ॥ ઉર અકુલાય ધાય ચઢીહે હ્રરોસ્વ જા-
ય, ચિકસુ ઉઠાય લચ્વી કુસુમ અગેં લરે ॥ સાગર ચલંત
મગ જુરત દુહુન દ્રગ અટાકી ઘટાનમેં છટાન જ્યોં છિપેં
ગરે ॥ દોઝ મન પ્રેમ બાન લગે જ્યોં લગે નિશાંન પેં અયા-
ન તનત્રાન છેદન ભયે દરે ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. વાજાના અવાજની ભનક કાને પડવાથી ચમકી ઉઠી ને ધમ-
ધમતા પગથી જમીન ઉપર કદંમ ભરવા લાગી તેથી હ્રાંહ્રર અને લંઘરનો
હ્રમહ્રમાટ થઈ રહ્યો મનમાં અતિ આતુર થઈ, હૃદયમાં અકલાઈ જઈ
દોડીને હ્રરોસ્વા ઉપર ચઢી ગઈ, ત્યાંહાં ગોસ્વમાં બાંધેલા ચકને ઉઠા-
વી કુસુમાવલીને આગલ લઈ રસસાગરને જોવા લાગી રસ્તે ચાલતા સા-
ગર અને ગોસ્વમાં રહેલી કઢાપ્રવીણ એ બન્નેની આંખો એક બીજાની સાથે
જોડાતાંજ તુરત મેહીયોની ઘટામાં વીજલીની પેઠે છપી ગઈ તેથીજેમ
નીશાનના ઉપર બાણ લાગે તેમ બન્નેના મનમાં પ્રેમ બાણ લાગ્યાં. અ-
જાણપણમાં પણ પ્રેમનાં બાણ વાગવાથી જેમ વસ્તર ભેદાઈ જાય તેમ
વેયના મન ભેદાઈ ગયાં. ॥ ૨૨ ॥

॥ સવૈયા ॥

સાગર જાત ગયંદ ચઢે સુ, પ્રવીન હ્રરોસ્વ ચઢી ઉમગી ॥

दूर कियो चिक दीठ जुरी जुग, रीझ भई भरि लाज भगी
दामनि ज्यों सु दमंक गई चित, दोउनके सु चमंक लगी ॥
होत नहीं बिरहानल उदित, प्रेम जरीक जगी चिनगी २३

अर्थ. रससागर जेम हाथीउपर चडी जायछे तेम कळा प्रवीण
उमंग पामीने झरोखाउपर चडेलीछे, चक दूर कर्यो एटले बेयनी नजर
जोडाइ गई तेथी रीझ तो थई पण लाजभरी कळा प्रवीण लाज काढी
भागीने बीजळीनी पेठे दमकी (सळकी) गई, तेथी बनेना चित्तमां
चमक लागी, बिरहाग्निनो उदयतो थयो नहीं पण प्रेमनी जराएक चिनगारी
(तणखी) जागृत थई. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

धन संबत रितु मास पख, धन सु उदे दिन कीन ॥
जाम घरी पल धन लग्यो, सागर प्रेम प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. संवत, ऋतु, मास, पक्ष अने आ उदय थएला दिवसने धन्य
छे तेमज पोहोर, घडी अने पळने पण धन्य छे के जेमां सागर अने
प्रवीणने प्रेम लाग्यो. ॥ २४ ॥

बैँठि बाल बीछोंन परि, मन फुनि चितवन चात ॥
रससागर मग गमन किय, झांखी चख उरझात ॥ २५ ॥

अर्थ. बाळा बीछानाउपर बेठी तो खरी पण मनमां वारंवार चित-
वन कर्यो करेछे अने जे रस्तेथी रससागर गया ते रस्ताने आंखे जोईने
मुंझायछे. ॥ २५ ॥

॥ छप्पय ॥

रससागर मग जात, हरम हरमनि प्रति हेरत ॥
वह मुख निरखन चहत, कंध फुनि पाछें फेरत ॥

પ્રાપત ભયે બજાર, સાહ શિર નમત જિતેં તિત ॥
 નિકસે નગ્ર બહીર, ચટક લાગી ન મટત ચિત ॥
 દોઝ લસંત દુચિતે ભયે, બય કિસોર કહત ન બનેં ॥
 એકેક ચાહ લાગી સુ ઊર, મુરઝાવત નિજ નિજ મનેં ૨૬॥

અર્થ. રસસાગર રસ્તે જતાં મેઢીયે મેઢીયે હેરીને જોયા કરેછે અને તે ક
 ળાપ્રવીણનું મુખ જોવાની ચાહનાથી ફરીને પાછુ કાંધ ફેરવેછે, એમ કરતા
 કરતા વજારમાં આવ્યા ત્યાંહાં ઠેકાણે ઠેકાણેથી શાહુકારો શીર નમાવેછે, ન-
 ગ્રની બાહાર નોકલ્યા પળ ચિત્તમાં જે ચટક લાગીછે તે મટતી નથી એ-
 વી રીતે રસસાગર તથા કળાપ્રવીણ એ બન્ને એક વીજાને જોવાથી બે ચેન્હ
 થયાં, ઉમ્મર કીશોરછે તેથી કેહેવાનું કાંઈ બનતું નથી પણ એક વીજાની
 પરસ્પર હૃદયમાં ચાહના લાગી તેથી પોત પોતાના મનમાં મુંઝાયાકરેછે.
 ॥ ૨૬ ॥

॥ અથ અલંકાર ઉત્પ્રેક્ષા ॥

॥ ગાહા ॥

પ્રેમ રહ્યો પરછન્નં, ગુન ઔષધિ મંત્ર અંકહ મુનિ ॥
 માનહુ ઈસમેં અનલં, જલ સુચિતાઈ વેદ પરિ બ્રહ્મં ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. ઔષધમાં જેમ ગુણ ગુણ રહ્યોછે, મંત્રના વર્ણોમાં જેમ ઋષિ હંદ
 રહ્યાછે, જેમ મહાદેવ પાસે અગ્ની રહ્યોછે, જેમ જલમાં પવિત્રતાઈ રહીછે,
 અને જેમ વેદમાં પરબ્રહ્મ રહ્યાછે. તેમ કળાપ્રવીણ તથા સાગરના મનમાં
 છાનો પ્રેમ રહ્યો. ॥ ૨૭ ॥

પ્રેમ बीज उर पहियं, रहियं लाज पांसु लपटायो ॥
 जोवन घन बरखंतं, बृच्छ अमोल उगहे आगे ॥ २८ ॥

અર્થ. હૃદયરૂપી પૃથ્વીમાં પ્રેમ રૂપી બીજ પડ્યું અને તે લાજ રૂપી

खातरमां लपटाइ रह्यु ते ज्यारे जोबन रुपी वरसाद वरसशे त्यारे तेमांथी
आगल उपर अमुल्य झाड उगशे. ॥ २८ ॥

॥ अथ छंद चंद्रायणा ॥

चले सु सागर सैन, मनंछा नग्रसैं॥ नीतपाळ तारीफ, रस-
नकी अग्रसैं॥ सूर बंस हृद छंडि, गये सु पहारमें॥ सागर चू-
के सुरत, लगे सु सिकारमें ॥ दिवस चले दस बीस, मुका-
म मुकामसैं ॥ उतरे आय उदान, निकट निज धामसैं ॥
बहे सु किंकर नग्र, बधाई जा करी ॥ ठोर ठोर उच्छाह,
उमग लागी झरी ॥ २९ ॥

अर्थ. मनंछापुरीथी चालेलुं सैन्य पोतानी जीभथी नीतिपाल राजा
नी तारीफ करतुं करतुं सूर्यवंशी सदरहु राजानी सरहद छोडी देइने पहाड-
मां पोहोच्युं, त्याहां रससागर कला प्रवीणनी सुरत चुकी जइने शीकार
खेलवा लागी गया. मुकामे मुकामेथी कुच करी दस बीस दीवस चाल्या
त्यारे पोतानी राजधानीए आबी पोहोच्या अने पोताना शेहेरनी नजदीक
जे बाग हतो तेमां आबी उतर्या. त्यांहांथी चालीने नोकरोए नगरमां जइ
वधामणी कही तेथी ठेकाणे ठेकाणे उच्छव अने उमंगनी झडी लागी
रही. ॥ २९

॥ छप्पय ॥

सांझ समे चढि सैन, तूर दुंदभि धुनि बजिय ॥
राग रंग गुन गान, होत पूरह प्रवेश किय ॥
अटन अटन जन चढे, सुमनको घन बरषावत ॥
चंदन केसर चरचि, माननी मंगळ गावत ॥
निज द्वार नीठ उमराउ सब, शीश नामि गृह गृह बहे ॥

સાગર પ્રદીપ બંદે ચરન, કહિ બિતીત મહિલન ગયે ॥ ૩૦

અર્થ. સાંઘની વચ્ચે સૈન્ય ચડ્યું ત્યારે તૂર દુંદભી વિગેરે ઘણા વા-
જિત્રો વાગવા લાગ્યાં, રાગ રંગ અને ગુણી જનના ગાયનની સાથે શેહેરમાં
પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે મેડીયે મેડીયે ચડીને લોકો ફૂલનો વરસાદ વરસાવે-
છે કેસર ચંદન ચરચીને સ્ત્રીયો મંગલ (ગાણા) ગાયછે, એવી રીતે
રાજદ્વારની પાસે અવ્યા ત્યારે સઘળા અમીર ઉમરાઓ આજ્ઞા લઈ શીર
નમાવીને પોત પોતાના ઘર તરફ જવા લાગ્યા, અને સાગર પોતાના પી-
તા પ્રદીપરાજાના ચરણનું વંદન કરી બનેલી હકીકત કહી સંભળાવીને
મેહેલમાં ગયા. ॥ ૩૦ ॥

॥ ગાહા ॥

મિલન નૃપતિ મનુહારં, જુગ દ્રગ જુરત પ્રેમ ઉતપન્ન ॥

નેહ સુ નય સપંતં, ચડદ પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. મહારાજા નીતિપાલ તથા રસસાગરનો સમાગમ, નીતિપાલે
કરેલો સત્કાર, કલ્યાણપ્રવીન તથા રસસાગર એ બન્નેનાં નેત્ર એક બીજાની
સાથે જોડાયાથી પ્રથમ પ્રેમનું ઉત્પન્ન થવું અને ત્યાંથી પાછું રસસાગરનું
નેહ નયમાં આવવું इत्यादि વૃત્તાંત યુક્ત પ્રવીણસાગરની આ ચૌદમી લેહેર
સંપૂર્ણ થઈ. ॥ ૩૧ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे मनुहार प्रथम प्रेम जुरन
नाम चतुर्दश लहरि समाप्ता ॥ १४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडा-
मणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्म-
ज कवी रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्दशम स्तरंगः
समाप्तः ॥ १४ ॥

॥ अथ टीका कारोक्त तरंग शिखाबंध छंद हरिगीति ॥

अद्वार नामो जे कक्षां, अवयोगनां ते ते तजी ॥

शुभ मूरत धारि लग्ननुं, रूडि जान शोभीती सजी ॥

रससागर पर्णि पामिया, सुख रहि ससुरना शेरमां ॥

वीवा वखाणी वर्णवे कवि, पुरण पन्नर लेरमां ॥

॥ अथ रससागर उद्वाह प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

रससागर महाराज, भई त्रयोदश बरप वय ॥

नृप प्रदीप सुख साज, किय अद्वर उद वाहको ॥ १

महाराजा रससागरनी तेर वर्षनी उम्मर थइ तेथी प्रदीपराजाए मनमां
खुशी थइने विवाहनो आदर कर्यो. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

मुलक मेद पुर मुदित, नाथ संग्राम सैन जिहि

तास सुता सुभ लच्छ, आव्हयें चंद्र कला तिहि ॥

शोधि शील कुल रूप, तहाँ संमंध द्रढायो ॥

शुद्ध मुहूरत धारि, लगन दुज साथ पठायो ॥

लीनो बधाय मुकता फलन, भौन भौन उच्छव भये ॥

कीने विदाय दुज देवकों, मनि कुंदन भूषन दये ॥ २ ॥

अर्थ. मेवाड नामना मुलकमां मुदित पूर नामनुं शेहेरछे त्याहां सं-
ग्रामसेन राजा राज्य करेछे तेनी सारा लक्षणवाळी कन्या जेनुं नाम चं-
द्रकळाछे तेनो सारो स्वभाव सारु कुळ सारु रूप ए वीगरे शोधीने त्याहां
रससागरनी सगाइ करी अने संग्रामसेन राजाए पण सारुं मुहूर्त जो-
वरावी लगन लखावी ब्राह्मण साथे मोकलाव्युं ते लगन मोतीथी व-
धावी लीधुं तेथी घेर घेर उत्सव थयो, पछी ब्राह्मणने मणी सुवर्ण अलं-
कार अने पोशाग आपी विदाय कर्यो. ॥ २ ॥

॥ अथ लग्न भेद अवयोग ॥ छप्पय ॥

कुलिक बिष्टि उतपात, मृत्यु कानक यमघंटह ॥

लतायोग गृहवेध, वैधता गल बतिपातह ॥

अष्ट षष्ठमें इंदु, क्रांति साम्य सु गलांत गन ॥

रिक्ता दग्धा तिथ्य, प्रथम संक्रांतिहुको दिन ॥

नक्षत्र गृहर्न छंडे हयन, अष्टादश अवयोग लखि ॥

उदवाह समय सागर गनक, यह लग्न लीनों परखि ॥ ३ ॥

अर्थ. कुलिक, बिष्टि, उत्पात, मृत्यु, काण, यमघंट, लतायोग, गृह वेध, वैधत, एकार्गळ, व्यतिपात, छठे आठमे चंद्र, क्रांति साम्य, गलांत, रिक्ता तथा दग्धा तिथि, संक्रांतिनो प्रथम दिवस, ग्रहणे भोगवेलुं नक्षत्र, अने दक्षिणायन ए अठार अवयोग जोइ अने तेने तजीने सागरना विवाहनी वखते जोशीए आ लग्न परिक्षा करी लीधुं ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

सोम सूर माधव शुकल, दशमि देव गुरुवार ॥

स्वांतिभ गोधूलिक समें, कियो लग्न निरधार ॥ ४ ॥

अर्थ. उत्तरायनना सूर्य, वैशाक माहिनाना शुक्लपक्षनी दशम अने गुरुवारने दिवसे स्वाति नक्षत्रमां गोधूलिक समे लग्ननो निश्चय कर्यो.

॥ ४ ॥

उभय ठोर उच्छव रच्यो, उर उदवाह सु धार ॥

पूजे हेरंबी प्रथम, विघन विनासन हार ॥ ५ ॥

अर्थ. हृदयमां विवाहनो विचार धारी वने राजधानीमां मोहोटो उत्सव रच्यो अने पेहेला आरभमांज विघ्नने नाश करनार गणपतिनी पूजा करवा लाग्या. ॥ ५ ॥

॥ तत्र गणपति स्तुति ॥ छंद जयमंगल ॥

गुनं वृंदं गनेशं ॥ सुही बंदं सुरेशं ॥ प्रथू दुंदी प्रचंडं ॥
बुधी दाता बितुंडं ॥ करी कुंभं विशालं ॥ रदं मेकं रसालं
बन्धो भालं सु चंदं ॥ चढ्यो बिंदू सु बंदं ॥ अनूरागं दुकूलं ॥
कुनै दामं प्रफूलं ॥ हरं सूनु हरंबे ॥ उरं मोदं सु अंबे ॥
खनंके सं अरूढं ॥ गिरागम्यं सुगूढं ॥ सुधी बुद्धी सु ईशं ॥
गुना मुख्यं गिरीशं ॥ बिघन्नंही बिदारं ॥ अनंतं धी उदारं ॥
शुभं आदेश सामी ॥ नमो तुभ्यं नमामी ॥ ६ ॥

अर्थ. गुणना समुदाय रूप, गणोना मुखी, इंद्रादि देवताओ जेने नमे-
छे, म्होटुं पेट अने प्रचंड जेनी आकृतीछे, बुद्धिना दातार, लांबी सुंदवा-
ळा, विशाल हाथीनुं मस्तक जेणे धारण करेलुंछे, रसवालो एक दांत
जेने शोभेछे, जेना कपाळमां चंद्र रखोछे, बाँदुने ठेकाणे जेणे सिं-
दुर लगाव्योछे, राता रंगनां रेशमी वस्त्र पेहेर्योछे. प्रफुल्लित करेणना फू-
लोना हार कंठमां पेहेर्योछे, शंकर तथा पार्वतिना पुत्र, अंबाना हृदयमां
आनंद उत्पन्न करनारा अने उंदर उपर स्वारी करनारा, वाणीमां न आवे
एवा गुप्त, सीद्धि बुद्धिना पति, महादेवना गणोमां मुख्य, विघ्नने नाश-
करनारा, अगाध बुद्धि वाळा, उदार, कल्याण रूप, हे? गणपति हे?
स्वामी तमने हुं आवाहनादि षोडशोपचार पूजा अर्पण करीने नमस्कार
करुंछुं. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

रसमय रससागर कुमर, चंद्र कला छवि लीन ॥
गणपति पूज सु मदन फल, कौतुक बंधन कीन ॥ ७ ॥

अर्थ. चंद्रकळानी छवीमां लीन थयेला रससागर कुमारे गणपतीनी
पूजा करीने मंगळ सूत्रनी साथे मिढोळ पोताने हाथे बांध्युं. ॥ ७ ॥

॥ અથ છંદ ચર્ચરી ॥

દોય ઠોર ગનેશ પૂજિત, નીલ મંડપ છાહિતં ॥
 દેશ દેશ અમંત્ર કીને, ભૂપ દિશિ દિશિ આહિતં ॥
 ગાન ગાયક તાન સાધત, ભેદ બાજિત બાજિતં ॥
 કંચની નિત નૃત્ય કારિત, રાજ મંડલ સાજિતં ॥
 ધામ ધામનિ કુંભ હાટક, પાટ તાર પતા સ્વિયં ॥
 વેદ ભેદ સુ બીપ્ર પાઠિત, કીરતી કવિ ભાષિયં ॥
 દૂબ હારિત દ્વાર દ્વારન, બંદ મારલ સુ બદ્ધિયં ॥
 રક્ત રાજ અબીર ઝડત, સારથીક સુ સદ્ધિયં ॥
 કાશ્મીર કપૂર અત્તર, ચૂઆ ચંદન લાહિતં ॥
 બાસ ભૂષન સાજ દંપતિ, બામ મંગલ ગાહિતં ॥
 સ્વાંન પાંન અનેક આસવ, ચિત્ત સહ આનંદહે ॥
 પાંડુકે વલિરાય અધ્વર, સત્ર એ રઘુ ઇંદહે ॥ ૮ ॥

અર્થ. વેય રાજધાનીમાં ગણેશનાં પૂજન કરીને લીલા રંગના માંડવા રોપ્યા, દેશો દેશમાં કંકોતરીયો મોકલીને આમંત્રણ કર્યા, તેથી દશે દીશાના રાજાઓ મંડપમાં આવી દાખલ થયા, ગાયન કરનારા અનેક પ્રકારનાં તાન ગાયછે, જૂદા જૂદા ભેદથી વાજિત્રો વાગેછે હમેશાં નાયકાઓ નાચ કરેછે, રાજવંશીઓની મંડલીઓ શોભી રહીછે, ઘેર ઘેર સોનાના કલશ અને રેશમી ધ્વજા પતાકા ધારણ કરેલાછે. પદ ક્રમ જટા ઘન ઇત્યાદિ ભેદથી બ્રાહ્મણો વેદ ભણેછે, કવીઓ કીર્તીનું વચ્ચાણ કરી રહ્યાછે, ઘેર ઘેર દધિ ચંદન અક્ષત અને લીલા રંગની ધ્રોથી મંગલ ચિન્હ જોવામાં આવેછે, તેમજ તોરણ અને ફૂલના હાર બાંધ્યાછે, લાલ રંગનો ગુલાલ અને અલીલ ઝડી રહ્યોછે, સાથીઆ અને રાંગોલીઓ પૂરીછે, કેસર, કપૂર,

अतर, चुवा, चंदन विगेरे सुगंधथी शोभीतां स्त्री पुरुषोए जात जातना वस्त्र,
घरेणादि शृंगार सज्याछे, अने स्त्रीओ मंगळ गीत गायछे, खावा पीवाना
पदार्थ अने अनेक प्रकारना मादक रसोथी (दारुथी) सर्वना चित्तमां
आनंद पसरी रह्योछे, तेथी आ विवाह यज्ञ जाणे पांडवनो के बळीराजानो
के रघु कुळना इंद्र रामचंद्रनोज यज्ञछे. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

नेह नय अरु मुदित पुर ॥ इहि बिधि भयो उछाह ॥
इतें बरायत सज भई ॥ उतें निहारत राह ॥ ९ ॥

अर्थ. नेहनय अने मुदितपुर ए बने राजधानीमां एवी रीते म्होटो
उत्साह (आनंद) थयो, आंहीथी जान सज थइ अने त्यांहां वाट
जुवेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ बरात संख्या बर्नन ॥ छंद बरायति ॥

शतं सु द्वादशं सजे सु दंतियं ॥ असं सु पंच लच्छ पंत
पंतियं ॥ सिबीक फंदनं सहस्र पंचियं ॥ लखं सु साथ पं-
च पैदलं कियं ॥ धजं दशं सहस्र बीस नादियं ॥ कबिंद
सोरही हजार हालियं ॥ उभै हजार बिप्र बेद बायका ॥
हजार चार गायका सु नायका ॥ कनक बाज साज जोध
कुंजरं ॥ कसुंब केसरी जरी पटंबरं ॥ मनी सु मानिकं सु
पन्न मुत्तियं ॥ अलंकृतं अनेक देह दुत्तियं ॥ अखंड राग
रंगके उछाहसैं ॥ परे न जान रात दोस राहसैं ॥ यहे सु
रीत होत हास्य छंदियं ॥ चले बरात बंद मंद मंदियं ॥
करे कलोल नौलराज नीतियं ॥ चलंत राह बीच मास बी-

तियं ॥ मुदीत नग्र नीठ देहरे दिये ॥ बधाइ पत्र पैकदे
अगें किये ॥ १० ॥

अर्थ. वारशे हाथी सजीने साथे लीधा अने पांचलाख घोडानी पाय-
गा हारबंध आगळ चाली; पांच हजार पालखीयो तथा रथ अने पांच लाख
पायदल साथे लीधुं; दश हजार धजा पताका, बीस हजार वाजित्रो अने
सोळ हजार कवीओ साथे चाल्या; वेदना भणनारा बे हजार ब्राह्मण, चार
हजार गायन करनारा तथा नायकाओ साथे चाली; सोनानां घरेणांथी
सजायेला घोडा, जुद्धा अने हाथीयो साथेछे; कसुंबा केसरथी रंगेलां
वस्त्र तथा जरीनां पीतांवरो पेहेरेलांछे; मणी, माणेक, पाना अने मोतीथी
सणगारेला अनेक जानैआओना शरीरनी कांति प्रकाश करीरहीछे; अखंड
राग रंगना आनंदमां जान रस्ते चाली जायछे तेने रात दिवस गयानी खबर
पडतो नथी; एवीरिते हास्य विनोदनी गम्मत रमतने लीधे आ जाननां
युध्य घणांज धीमे धीमे चालेछे; हमेशां राजानी साथे नवीन राजनीति
मुजब कलोल करवाथी जानने चालते चालते रस्तामांज एक महीनो
वीति गयो अने मुदितपुरनी सरहद उपर आवी डेरा दीधा; बधाइ पत्र
दूतने दइने आगळ कर्यो. ॥ १० ॥

छप्पय

रससागर सुवरात, मास इक पंथ बहाये ॥

मुदित पुरी दरसंत, सौध धज कलश लखाये ॥

कीनो तहाँ मुकाम, रह्यो अंतर जुग जोजन ॥

बहे बधाई हार, पत्र कुंकुम दीने तिन ॥

पहुंचें सु पैक मुदितह पुरि, राजद्वार पत्र सु दिये ॥

संग्राम सैन मन मोद भरि, पायक गज नायक किये ॥११॥

अर्थ. रससागर कुमारनी जान रस्ते एक महीना सुधी चाली तयारे मुदितपुरी

देखातांज त्यांना मेहेल, धजा, कलश विगेरे देखाणां तेथी त्यांहांज मुकाम कर्तुं; ज्यांहां जान उतरीछे ते स्थानकने अने मुदितपुरने बे जोजन एटले आठ गाउनो अंतर रत्नो; अटले वधामणी लेइ जनार दुतनी साथे कंकु केसरे छांटेलो पत्र आप्यो; ते लेइ दूत आगळथी मुदितपुरमां पहीच्यो अने तेणे राजद्वारमां जइ वधाइ पत्र आप्यो; तेवांची संघामसेन राजाए मनमांहर्य धारण करीने एवुं इनाम आप्युं के एक साधारण पगथी चालनार खेपीयाने हाथीनो नायक करी मूक्यो. ॥ ११ ॥

दोहा

मुदितनग्र जन मन मुदित, जित तित भये उछाह ॥
भूप अनुज रनजीत तिहि, आप बुलाये राह ॥ १२ ॥

अर्थ. मुदितनग्रनां लोको मनमां हर्ष पास्या अने ठेकाणे ठेकाणे उत्साह थयो ते वखते महाराजा संघामसेने पोताना नानेरा भाइ रणजितसींहने हजुरमां बोलाव्या. ॥ १२ ॥

कह्यो सु नीठ बरात अब, जोजन जुगल मुकाम ॥
आप सिधारे सामुहें, आवत अपने धाम ॥ १३ ॥

अर्थ. राजाये कह्युंके जान हवे नजीक आवीछे अने आर्हीथी बे जोजन उपर मुकामछे वास्ते आप तेनुं सामैयुं करवा सारु सामा पधारो कारणके ए जान आपणे घेर आवेछे. ॥ १३ ॥

॥ छप्पय ॥

चढे राज रनजीत, चढे द्वैसत गज नायक ॥
एक नियुत असवार, नियुत अनुमान सु पायक ॥
तूर भेर करनाल, पनव आनक धुनि बजे ॥
केसर जरी कसूंब, बसन भूषन तन सजे ॥

છાંહગિર છત્ર છાયો સુ નભ, ડહિ ગુલાલ આસવ છકિત ॥
રવિ સેસ જામ રહે જા મિલે, રાજત રાજ પ્રદીપ જિત ૧૪

અર્થ. એવો હુકમ સાંભળીને રણજીતસિંહ ચઢ્યા તેની સાથે બશે તો મુખ્ય હાથી, દશ લાખ અસવાર, આશરે દશ લાખ પ્યાદા, ઇટલું લટકર ચડ્યું ત્યારે તુરીયો, ભેરી, (ઢોલ,) કરનાલ, પળવ અને નો-બત વિગેરે વાજિત્રો વાગેછે; યુદ્ધાઓ કેસરથી રંગેલાં જરીનાં તથા ક-સુંબી વસ્ત્ર, તેમજ જાત જાતના ઘરેણાં શરીરપર સજેલાંછે. છત્રધારીઓનાં છત્રથી આકાશ છવરાઈ ગયુંછે; ગુલાલ ડહેછે; મધુપાનથી છકેલા સુ-ભટો સેના સહિત જ્યારે સુર્ય આથમવામાં પાછલો એક પહોર બાકી ર-હ્યો ત્યારે જ્યાં પ્રદીપ રાજા બીરાજેછે ત્યાંહાં જઈ મઢ્યા. ॥ ૧૪ ॥

॥ દોહા ॥

ઊર સુ ઊમૈં આનંદ ભરિ, નૃપ પ્રદીપ રનજીત ॥
રૈન નૃત્ય સંગીત રત, ચલેં ઉદિત આદીત ॥ ૧૫

અર્થ. પ્રદીપ રાજા અને રણજીતસિંહ એ બન્ને જણાયે હૃદયમાં આનંદ ધરીને તે રાતતો નાચ ગાયનની ગમ્મતથી ત્યાંહાંજ ગુજારી અને પ્રાતઃ કા-લમાં સૂર્ય ઉદય થતી વચ્ચે બન્ને ચઢ્યા. ॥ ૧૫ ॥

॥ અથ હંદ પલ્લવરી ॥

દોય મિલે ચઢિ સેન ચલે અનુ રાગસેં ॥ સાંઝ ભયે લગિ
નીઠ બિલં બિત બાગસેં ॥ પંચ ઘરી દિન પછ રહે ફુનિ
ચલ્લિયં ॥ માનહું સાત સમુંદ છમા ભર છલ્લિયં ॥ અંતર
જોજન આધ ચલે જન નગ્રસેં ॥ માનુ ઘટા નવરંગ ડ-
હિત અગ્રસેં ॥ વાજત નાદ અનેક ગુની જન ગાઈતં ॥
ઝહિ ગુલાલ અબીર ધરા નભ છાઈતં ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. વને સેન પ્રીતિથી મઢીને ચઢી ચાલ્યાં તે મુદિતપુરની નજીક વગીચામાં આવી મુકામ કરી સાંજ સુધી રોકાયાં; પાછલો પાંચ ઘડી દિવસ રહ્યો ત્યારે પાછાં ચાલ્યાં તે જાણે સાતે સમુદ્ર ક્ષમા રાક્ષીને છલ્યા હોયને! જાન અને નગરને વે ગાડું છેડું રહ્યું એટલે ન ગરનાં સર્વ લોકો જોવાસારું ચાલ્યાં, તે જાણે મેઘની નવરંગ ઘટા આગ લ ચડી આવી હોયને! અનેક પ્રકારનાં વાજાં વાગેછે અને ગુણીજનો ગાયછે, ઉડતા અવીલ ગુલાલથી જમીન અને આકાશ છવરાઈ ગયાંછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ છપ્પય ॥

નગ્ર દ્વારકે નીઠ, વાગ સંગ્રામસેન શુભ ॥
 બન અનંત વિચ મહલ, કુંજ ગિરદી જોજન ઉભ ॥
 झुकित फूल फल वृंद, भंग भूले मधु गुंजत ॥
 चौंक चौंक जल जंत्र, कीर केकी पिक कुंजत ॥
 दीनो बरात बासह तहाँ, उभे नियुत अंदर रहे ॥
 अनि जन सबीर उपवन गिरद, मिसल देख सबही दहे १७

અર્થ. શેહેરના દરવજા પાસે મહારાજા સંગ્રામસેનનો સુંદર વાગ-
 છે, જેને અનંતવન કેહેછે તેની વચ્ચે એક રમણીક મેહેલ છે. જે મેહેલની
 ચારે તરફ વે જોજન એટલે આઠ ગાડમાં જાત જાતના વ્રક્ષોના કુંજ-
 ની ઘટાઓ આવી રહી છે, ફૂલ અને ફલના સમુદાય ઝુકી રહ્યા છે, જેના
 સુંગધના લોભથી ભમરાઓ ગુંજારવ કરે છે ચોકેં ચોકેં પાણીનાં ફુવારા
 ઉછઠી રહ્યા છે, તેમ પોપટ, મોર અને કોયલ મધુર અવાજથી કલોલ
 કરી રહ્યાં છે, એવા તે મનોરંજક વાગમાં જાનને જાનીવાસો આપ્યો વિશ
 લાખ માણસતો તે વાગની અંદર સમાઈ રહ્યાં. અને વીજા લોકોને વા
 ગની વહાર ઉપવનમાં ચારે તરફ નાચેલા તંબુમાં જેવી જેની સભા તે
 પ્રમાણે સર્વને ઉતારા આપ્યા. ॥ ૧૭ ॥

॥ दोहा ॥

उपवन बास बरात किय, सूर घरी गुन सेश ॥

बिंद सैन तीसह सहस, कीनो सहर प्रवेश ॥ १८ ॥

अर्थ. एवी रीते उपवनमां जाने वास कर्यो अने ज्यारे बाकी व्रण घडी सूर्य रह्यो त्यारे वरराजाए त्रीश हजार फौजनी साथे शेहेरमां प्रवेश कर्यो. ॥ १८ ॥

॥ अथ छंद मनहंस ॥

रससागरं बनि बिंद पट्टन चलियं ॥ सम शील कुल वय-
वेष मित सुमलियं ॥ शत कुंभियं शत कुंभ साज सु साजितं ॥
तिहि शीश राज कुमार शत सु बिराजितं ॥ रचि काशमीर
दुकूल जरकस बुद्धियं ॥ चरचे सु अत्र गुलाब माधुर छुट्टि
यं ॥ शिरपेच कुलह सु रंग तोरन झुक्कियं ॥ मनिहार मु-
त्तिय माल दूलरि चुक्कियं ॥ कर मुद्रिका भुजबंध कंकन
सोहितं ॥ मनु कोटि इंद्र अनंग आभा मोहितं ॥ छवि छां
ह गीर सु छत्र चामर छाजितं ॥ धुज अग्र बाजित नाद
घन धुनि गाजितं ॥ अस बीस सैस सु तास कीजत आबृतं ॥
दश सैस पैदल साथ गानक गावतं ॥ लठधार बोलत
बानि अग्र पताखियं ॥ नृत भेद रूपा रूप बंदिन भापियं
पुर पोर कीन प्रवेश मंगल मालियं ॥ जुरि माननी निर-
खें झरोखन जालियं ॥ हट लेत बनिक सलाम सौध दिवा
लियं ॥ उडि व्योम छाया अबीर पोप गुलालियं ॥ चकडोल
गोखन गाय मंगल नारियं ॥ इहि रीत बिंद सुपंत राज
दुवारियं ॥ १९ ॥

અર્થ. રસસાગર વરરાજા વનીને મુદિતપુર તરફ ચાલ્યા, પોતાના સમાન (સરસ્વો) સ્વભાવ, ઉમ્મર, કુલ અને વેશવાળા મિત્રો મળેલાછે; સો હાથીઓ સોનાના સાજથી સજેલાછે અને તેના ઉપર સો રાજકુમારો વિરાજેલાછે; કેસરથી રંગેલ જરીયન વુંટિદાર વસ્ત્ર પેહેર્યાછે અને શરીરમાં લગાવેલા અતર અને ગુલાવજલનો સુગંધ ભભકી રહ્યોછે; મસ્તક ઉપર શિરપેચ, કલગી અને સારા રંગદાર તોરા ઝુકી રહ્યાછે; તેમજ મળીના હાર, મોતીની માળા, દુગદુગી, અને જડીત્ર ચોકી એ વિગેરે ઘરેણાં ધારણ કર્યાંછે; હાથની આંગળીઓમાં વિંટિયો, ભુજાએ વાજુબંધ, અને કડાં શોભી રહ્યાંછે; તેથી જાણે ક્રોડો ઇંદ્ર તથા અનેક કાંમદેવની કાંતિને લજાવતા હોયને! સૂર્ય મુખો છાયાદાર છત્ર અને ચામર છાજી રહ્યાંછે; ધજાની આગલ વાજીત્રો મેઘના ગંભીર અવાજની પેઠે ગાજી રહ્યાંછે; વીંશહજાર ઘોડેસ્વારો ઘેરીને ચાલ્યા આવેછે; દશહજાર પાયદલ સાથે ચાલેછે; અને ગાયન કરનારા ગાયછે; આગલ પંચરંગી પતાકા ફરકી રહ્યાંછે, જેનીપાસે ચોપદારો લલકારતા આવેછે, નાયકાઓ નૃત્ય કરેછે; અને વંદિજનો હંદ રૂપક વોલતા આવેછે; એવી રીતે શેહેરના દરવજામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વધાવવા સારુ મંગલમાળા હાથમાં લઈને એકઠી થયેલી સ્ત્રીઓ ઝરોશ્વાની જાળીઓમાંથી વરરાજાને નીરસેછે. મેહેલ, મંદિર અને દુકાને બેઠેલા સાહુકારો સલામ ભરેછે; અત્રીલ, ફુલ અને ગુલાલ ઝડીને આકાશમાં છવરાઈ રહ્યાંછે; રથમાં તેમજ ગોશ્વમાં બેઠેલી સ્ત્રીઓ મંગલ ગાયછે, એરીતે વરરાજા રાજદ્વારમાં પ્રાપ્તથયા. ॥ ૧૧ ॥

॥ દાંહા ॥

રાજદ્વારહીસે નિકટ, અટા સઘન અભિધાન ॥

લઘૂ બરાતી બાસ કિય, બહુ મનુહાર સુમાન ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. રાજદ્વારની નજીક સઘન નામની એક હવેલી હતી તેમાં સા-

गर कुमारनी लघुबरात एटले न्हानी जाने माननी साथे घणाक सत्कार
पुर्वक जानी वासो कर्यो. ॥ २० ॥

छप्पय

लघु बरात तहँ बसित, बाज बाहन दुलहा किय ॥
राज कुमार सत संग, उभैं शत पासवान लिय ॥
सहस आध सहचरी, सकल आयुध सजि लीनें ॥
दुज पंडित दश बीश, गमन मंडप दिश कीनें ॥
नृत्य भेद रूपा रचित, गानक साथे गान गत ॥
वात्तिस सु कबि बोलें बिरद, राजद्वार प्रबिसंत तित ॥ २१ ॥

अर्थ न्हानी जानतो त्यांहांज रही अने तोरण जवा वास्ते वररा-
जाए घोडा उपर स्वारी करी साथे एकसो राजकुमार अने बशे हजुरी
लीधा; साथे पांचशे दासीओछे ते सघळीओए हथीआरो सजीलीधेलांछे,
अने दश बीश पंडित ब्राह्मणो सहीत वरराजा मंडप तरफ सधाव्या ते
वखते वारांगनाओ नाचेछे तेमज गायन करनाराओ रागनी गतो साधेछे
अने नामीचा बत्रीश कवीओ जश बोलता आवेछे; एवी रीते वरराजाए
राजद्वारमां प्रवेश कर्यो. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

रससागर सु नरेश ॥ बंदन बंदन माल किय ॥

मंडप करत प्रवेश ॥ स्वश्रु परिच्छन कीन तहाँ ॥ २२ ॥

अर्थ रससागर राजकुमारि तोरणनुं बंदन करीने ज्यारे मंडपमां प्रवेश
कर्यो त्यारे त्यांहां आडुं अंतर पट राखीने सासुए पोंख्या. ॥ २२ ॥

॥ अथ छंद पद्वरी ॥

पुन्याह कीन पंडित उचार, संग्राम दुलह चट चरन धार ॥

मधु पर्क छुद्र दधि आज्य लीन, ग्रहि ग्रह्य सूत्र बंदन सु
कीन ॥ २३ ॥

स्वस्तिवाचन पुर्वक पंडितो वेदनो उच्चार करवा लाग्या; महाराजा संघा
मसेने आपेलो दर्भनो विष्टर (दर्भनुं वनावेल आसन) वरराजाए पोता
ना पगनी तळे धारण कर्या पछी मध, दही, घी ए व्रण वस्तुओनुं मधु
पर्क करी ग्रह्य सूत्रनी विधि प्रमाणे ग्रहण करीने वंदन कर्युं. ॥ २३ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

घटं चत्र कुंभिय हाटक जाँन ॥ जरी कउसेय तनें सुबि
ताँन ॥ रची रँग भूम सु अंगन राट ॥ प्रवालिय खंभ प-
टीर कपाट ॥ सुनेरिय पंचहु रंग सुधार ॥ दिवालन चित्र
रची चित्रकार ॥ मिले तहँ राज बधूनके बृंद ॥ मनोँ च-
हुँओर प्रकाशित चंद ॥ रहे मनि मुत्तिय भूपन झूल ॥ ज-
री नवरंग सुअंग दुकूल ॥ झरोखन अंगन मंगल गाय ॥
रच्यो मनु रंभ महोच्छव आय ॥ तहाँ अति दूलह अद्वर
कीन ॥ जराव सु चोकिय आसन दीन ॥ बुलावन पंडित
आयस पाय ॥ सहेलिय चंद्रकला प्रति जाय ॥ कियो प-
धरावनको सु बिचार ॥ सजे तन भिन्नहु भिन्न सिंगार
॥ २४ ॥

अर्थ चोरीना चारे स्थंभोमां सुवर्णना गोळा तथा कळश बांध्याळे,
जरी तथा रेशमी कपडानो उलेच ताण्योळे, आवीरीते राजाना आंगणामां रं-
गभूमी रचीळे, जेमां प्रवाळांना थांभला तथा सुखडना कमाडळे, पं-
चरंगी सोनेरीनां सुधारीने दिवालमां चिताराओए वुंटा तथा जातजातनां
चित्रो रच्याळे, त्यांहा मंडपमां राजाओनी स्त्रीओनां टोळां भेळांथयां ते

जाणे चारे तरफ चंद्रना प्रकाश थया होयनै! ते राणीओना अंगउपर म-
णी मोतीनां घरेणां झुली रह्यांछे, जरी तथा नवरंगी वस्त्र शरीरमां धारण
करेलांछे, झरोखामां तथा आंगणामां ते नारीओ मंगळ गांयन करेछे, ते जा
णे रंभादि अप्सराओए आवीने म्होटो उच्छव रच्यो होयनै! ते मंडपमां
वरराजानो घणो आदर सत्कार करिने तेने जाडिच बाजोठनुं आसन आप्युं,
कन्या पधराववानी आज्ञा पंडित पासेथी लैने साहेलीओ चंद्रकला पासे
गइओ, अने मंडपमां कन्या पधराववानो विचार कर्यो, तेथी चंद्रकला-
अे जुदा जुदा शणगार सज्या. ॥ २४ ॥

॥ अथ शृंगार वर्नन ॥ अलंकार जाति रुवभाव ॥

॥ छंद मल्लिका ॥

अंग ऊबटं सु रंज ॥ माधवी सलील मंज ॥
चैल आरद्रं उतार ॥ धौत बासनं सु धार ॥
अंग पौंछितं अनूप ॥ केस पास अग्र धूप ॥
नेह लाय ग्रंथि बेन ॥ नीरजं प्रसून श्रेन ॥
गंधसार धारलीन ॥ केसरं त्रिपुंड कीन ॥
लेंग लाल पाट लार ॥ दाउदी प्रसून तार ॥
केसरी उढोन सार ॥ तार छेहरे किनार ॥
नील कंचुकी कसंत ॥ कंज सारके लसंत ॥
जावकं रचे सुपाय ॥ बीछुआ अनोट लाय ॥
जेहरं मैजीर बंध ॥ किंकनी कटी सु संध ॥
नीक हार मुक्त माल ॥ चोकियं पनें सु लाल ॥
दूलरी बिराज बाम ॥ कंठ कंठ पोत शाम ॥

बेसरं बिराज नास ॥ श्रोन त्रोनको बिलास ॥
 अंगदं भुजा सु दंड ॥ कंगनं बलै सुमंड ॥
 पोंचि पोंचियं सु साज ॥ मुद्रि अंगुरी बिराज ॥
 पूनरंभवं सु पान ॥ लाल बुट्टिका रचान ॥
 भाल मानु आध चंद ॥ धारितं जराव बिंद ॥
 बिंदली कसी बनाय ॥ सीसफूल नीठ लाय ॥
 बेनि बेनिबंध ग्राय ॥ सो छुए छवांन जाय ॥
 आननं तमोर रंग ॥ बंदनं भर्यो सु मंग ॥
 भिन्न भिन्न आनि केक ॥ भूपनं धरे अनेक ॥
 नेन नाग रेख धार ॥ लैं दिठोन दीन नार ॥
 मुक्र आननं निहार ॥ लाजमें गडी सु बार ॥
 साथकी कुमार आय ॥ सहिकें लही उठाय ॥
 गोन कीन मंद मंद ॥ ज्यों छकयो झुकें गयंद ॥२५

अर्थ. अंगे खुसबोदार सारा रंगवाली पीठी लगावीने मधुमाधवीना
 सुगंधवाळा पाणीथी स्नानकर्युं, भाँजाएलां वस्त्र उतारीने धोयेलां वस्त्र पे-
 हेर्यीं, अनोपम अंग लुंछी तेमज केश ओळी सुकावीने आगळ अगरनो
 धूप लीधो, सुगंधी तेल लगावी वेणी गुंथी. ने तेमां कमळना हार गुं-
 थ्या, मळीयागीरी चंदन धारण करीने कपाळमां केसरनी त्रीपुंडू आड क-
 री, दाउदी फूलथी भरेल लाल अतलसनो लेंगो पेहेर्यीं, सोनेरी छेडावाळी
 किनारीदार केसरथी रंगेली ओढणी ओढी, लीला रंगनी कंचुकी पेहेरी
 तेनी कसो कसी बांधीलीथी ते कमळना तंतु जेवी शोभेछे, अळताथी रं-
 गेला पगमां वांछीया अने अणवट पेहेर्यीं. झांझर पेहेरीने लंघर बांध्या,
 पातळी कडमां घुघरीओवाळी कटीमेखळा पेहेरी, सुंदर हीराना हार अने

મોતીની માઠા કંઠમાં પેહેરી તેમાં લાલ પન્નાથી જડેલી ચોકીઓ લટકી રહીછે, કપોત સરસા ગઠામાં કંઠી તથા દુગદુગી બીરાજેછે, નાકમાં નથ શોભેછે, અને કાનમાં ઝુમઝુમવાં દાર ઝાલું ઝલકી રહીછે. ભુજાણ વાજુબંધ બાંધેલાછે ચૂડો અને કંગન હાથમાં શોભીરહ્યાંછે. પોહોંચા ઉપર પોહોંચીઓ અને આંગઠીઓમાં વીંટીઓ શોભેછે, નસ્ત્ર અને હથેલીઓમાં મેંદીની લાલ વુટીઓ રચી, કપાઠમાં જાણે અર્ધ ચંદ્ર હોયનૈ? તેમ સોનાનો જડિત્ર ચાંડલો ધારણ કર્યો, ને લલાટમાં વારીક વીંદલી બાંધીને મસ્તક ઉપર શિરફૂલ ધારણ કર્યું, વેણીમાં બાંધેલો જડીત ગોળનો જડને પેનીય સ્પર્શ કરવા લાગો, પાનની બીડી ચાવી તેથી મોઢાનો લાલ રંગ થઈ ગયો અને સેંથામાં સિંદુર ભર્યો, જાતજાતનાં અનેક જડાઉ ઘરેણાં પેહેર્યા, આંખમાં સીસાની સઢીથી અંજનની વારીક રેસા ધારણ કરી તેમજ ગાલે કાજલનો મસો કર્યો, પછી આરીસામાં મ્હોટું જોડને રાજકન્યા લાજથી વેશી ગયાં ત્યારે પાસે રહેવાવાઠી કુમારીઓ આવીને હાથે જાણી ઉભાં કરીને તેડી ચાલીઓ ત્યારે રાજકુમારી મંદ મંદ ગતીથી ઇટલે ધીમે ધીમે ચાલેછે તે જાણે છકેલી હાથળી ઝુકી આવતી હોયનૈ? ॥ ૨૫ ॥

॥ છપ્પય ॥

સહી પંચ શત સંગ, શીલ કુલ બેસ બરાબર ॥
 ભૂષન બસન બનાય, સાહિ લીની દુલહી કર ॥
 સહસ ઉમ્મૈં સહચરી, સ્વમાં મુખ સ્વમાં ઉચારત ॥
 કેસર અતર ગુલાબ, ચુઆ ચંદન ઘન ધારત ॥
 જિત તિત જનંક જેહર લગી, પિક ધુનિ મંગલ ગાહિતં ॥
 માનહું અનેક ઉદિત અરક, દુલહનિ મંડપ આહિતં ॥ ૨૬ ॥

અર્થ.સ્વભાવ, કુલ, પેહેરવેશ, અને ઉમ્મરથી પોતાની બરાબર પાંચસો સ-

खीओने साथे लीधी, तेओ घरेणां लुगडां संभाळी कन्यानो हाथ साइने चालेछे, वे हजार दासीओ तो मोढेथी "खमां खमां" एवा अवाज करेछे, केटलीएक सखीओ केसर, चंदन, अतर, गुलाबजळ, चुवा अने कस्तुरी वीगेरे सौभाग्य द्रव्यनां वासण हाथमां लेइने जायछे, ठेकाणे ठेकाणे झांझर अने लंघरना झणेणाट वागी रह्याछे, ते दासीओ कोयल ना सरखा मधुर अवाजथी गीत गाती आवेछे एवी रीते कन्या मंडप-मां आव्यां तेथी जाणे अनेक सूर्यनो उदय थयोहोयनै! एम दीसवा लाग्यु. ॥ २६ ॥

॥ छंद पद्धरी ॥

चत्र कुंभि गमन कन्या सु कीन ॥ दुलहा सुमुख आसन सु दीन ॥ अन्योन्य गंध चार्चित अपार ॥ पहिराय कंठ पर सून हार ॥ दुज बदि प्रयोग कन्या सुदान ॥ मेलाप पान कीनो सुपान ॥ चत्रबींस तंतु चत्र कर विसाल ॥ आरोप कीन मंगल सुमाल ॥ एकेक ग्रंथि बंधे सुवास ॥ गावंत ना रि पख उभय हास ॥ चत्र हस्त स्थंदिलं निगम चार ॥ कीने सु पंच भुव संसकार ॥ वन्ही सु बेद मंत्रन दृढाय ॥ गृह्योक्त मंत्र आहूति लाय ॥ दंपति उठाय कर कर सुधार ॥ लाजा सुहोम कीनो प्रकार ॥ मंगल सु चत्र स्थंदिल भ्रमंत ॥ कन्या सु बाम किय दच्छ कंत ॥ पूजे सु सप्तपदि छोय पाय ॥ कंसार नार भोजन कराय ॥ उच्छिष्ट भुक्त बंद्यो सु बिंद ॥ उरमें विशेष बाढ्यो अनंद ॥ दंपती देव स्वस्तिक धार ॥ आशिषा बेद कीनो उचार ॥ आशिषा की न अभिशेक तौम ॥ सागर सु दीन दश दुजन ग्राम ॥ सौ

ભાગ્યવતી પ્રોક્ષે અશીષ ॥ હેરંબ અંબ નામે સુ શીશ ॥ ૨૭॥

અર્થ. કન્યા ચોરીમાં આવ્યાં તેને વરરાજાના સામે આસન આપી પ-
ધરાવ્યાં, વર કન્યા બેયને સુગંધી ચંદન ચરચી કંઠમાં ફૂલના હાર પેહેરા-
વ્યા, તે વચ્ચે બ્રાહ્મણોએ પ્રયોગ ભળીને કન્યાદાનનો સંકલ્પ કર્યો અ-
ને વરના હાથમાં કન્યાનો હાથ આપ્યો, એવી રીતે હસ્તમેહાપણ કર્યા
પછી ચાર હાથની ચોવીશ ત્રાગવાળી મંગલમાળા એટલે વરમાળા વર
કન્યાને પેહેરાવી તેમજ વેયના વસ્ત્ર લઈને છેડા છેડી બાંધી, ત્યારે વેય
પક્ષની સ્ત્રીઓ હસવું આવે એવાં મર્યાદા પુર્વક ફટાણાના ગીતો ગાવા લાગી
પછી બ્રાહ્મણોએ વેદવિધિ તથા કુળાચાર પ્રમાણે મેઘલાલક સ્થંડીલ ક-
રી તે ઉપર પંચભુસંસ્કાર કર્યા, વેદ મંત્રથી અગ્નીની સ્થાપના કરીને તેમાં
ગ્રહ્યસૂત્રના મંત્ર પ્રમાણે આહુતીઓ આપી, પછી વર કન્યાને ઉભાંકરી હથે
વાળો મેઘલાલક વિધીથી લાજા (સેકેલીશાલ) નોહોમ કર્યો અને સ્થંડીલ
ને ચાર મંગલ ફેરવી કન્યાને ડાબી વાજુ અને વરરાજાને જમણી વાજુ એવી
રીતે ફેરવીને બેસાર્યા, પછી વરરાજાએ કન્યાના જમણા પગનો સ્પર્શ કરીને
સપ્તપદીનું પૂજન કર્યું, તે પછી વરરાજાએ કન્યાને કંસારનું ભોજન કરાવીને
પોતે તે ઉચ્છિષ્ટ કંસારનું કન્યાના હાથથી ભોજન કર્યું, તેથી વચ્ચેના
મનમાં અતીશે આનંદ થયો, પછી ચાર સૌભાગ્યવતિ સ્ત્રીઓએ કન્યાના
હાથમાં સાથીયો પુરી ઇશ્વર પાર્વતી બ્રહ્મા સાવિત્રી કૃષ્ણ રુક્મણી ઇંદ્ર
ઇંદ્રાણી એ રીતે ચાર દેવનાં જોડાનાં નામ લઈને તેમની સૌભાગ્ય આપી.
પછી બ્રાહ્મણોએ તીલક કરીને વેદ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો અને અભિશેક પુ-
ર્વક આશીર્વાદ દીધો, તે વચ્ચે સાગરે બ્રાહ્મણોને દશ ગામ દક્ષિણા
માં આપ્યાં ત્યાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ આશીશ દઈને વધાવ્યા અને વર
કન્યાએ મંડપમાંથી ઉઠી ગણપતી તથા ગોત્ર દેવીને વંદન કરી શીશ
નમાવ્યું. ॥ ૨૭ ॥

॥ दोहा ॥

शीष अंब हेरंब नय ॥ उर आनंद विशेष ॥

रत्न महल सज्या रचित ॥ दंपति कियो प्रवेश ॥ २८ ॥

अर्थ. गोत्र देवी तथा गणपतीने शीश नमावोने मनमां हर्ष पामी स्त्री पुरष बनेए जे मेहेलमां रत्न जडित्र सज्या रचेली हती ते मेहेलमां प्रवेशकरीं. ॥ २८ ॥

॥ गाहा ॥

रस सागर उदवाहं ॥ मुहुरत शुद्ध दोष अभिधानं ॥

पानी ग्रहन प्रसंगं ॥ पंत्र प्रवीन सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. रससागरनो विवाह, लग्नना मुहूर्तमां गुणदोषनो विचार अने विवाहनी बीना संबंधी आ प्रवीण सागर ग्रंथनी पन्नरमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २९ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर चंद्रकला उद्वाह
अनुक्रम निरूपणं नाम पंचदशो लहरं ॥ १५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचदशम स्तरंगः समाप्तः ॥ १५ ॥

॥ अथ तरंग शिखाबंध. ॥ छंद चंद्र विलोकन. ॥

चंद्रकळा जेम चंद्रकळा, ते चडे उतरे चंद्र प्रमाण. ॥ अष्ट भेद आलिंगन चुंबन, सप्त विधि जे शास्त्र वखाण. ॥ पंचभावनें हाव अष्ट दश, छक्रतू समय समाना भेद. ॥ षोडशमो रणमल्ल सुकवि, प्यार धरि प्रभण्यो परिछेद ॥ १ ॥

અથ રસસાગર ચંદ્રકલા વિહાર પ્રસંગો યથા

॥ દોહા ॥

દંપતિ મહલ પ્રવેશ કરિ ॥ ગયે બરાતીવાસ ॥

લાગે દ્વાર झरोंख खुलि ॥ ચેરી ગિરદ અવાસ ॥ ૧ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષે મેહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. ઇટલે જાનનાં માંણસો જાનીવાસે ગયાં અને દાસીઓએ झरोखानाં તમામ કમાડ खुलाં કર્યો પછી તે અવાસમાં ચારેતરફ ચોકી કરવા ગોઠવાઈ ગઈ. ॥ ૧ ॥

॥ અથ શયન ગ્રહ સાજ બર્નનં ॥ છંદ મંદાક્રાંતા ॥

સેજં સોહેં, ધવલ વસનં, ગંગ ફેનં સમાનં ॥ છાયે ફૂલં, લલિત મલિકા, પાટ ફુંદે કસાનં ॥ શ્રિચિંટાદી, મૃગમદ જુતં, છંટિતં કાસમીરં ॥ સોંધા અત્રં, અગર ધુપિતં, માધવીકં ડસીરં ॥ પૂંગી લોંગં, નિકટ ધરિતં, બાલુકા નાગબેલી ॥ જાતીપત્રં, ફલસુ સુભગં, પુષ્પ ચંપા ચમેલી ॥ વારા કુંભં, જડિત પનિકા, દામ દ્વારં કપૂરં ॥ પંચા પાટં, સુરભિ સાલિલં, દીપ જોતી સુ ભૂરં ॥ સોધં હેમં, મુકર જટિતં, કારિતં ચિત્ર કારી ॥ ઠોરં ઠોરં, ચિકન બિછિતં, ગેંદુકં હેમ તારી ॥ નાના સ્ખેલં, જિત તિત રચે, ગાયકા ગાન સાધે ॥ ત્રીયં પ્રિયં, સકુચિ મુદિતં, મેન મંત્રં અરાધે ॥ ૨ ॥

અર્થ. સજ્જા ઉપર બીછાવેલું ગંગાના ફીણજેવું સપેત વસ્ત્ર શોભેછે, તે ઉપર સારાં સૂગંધીવાળાં માલતીનાં ફૂલો છવરાવ્યાંછે, ફુમકાવાળા સેજબંધથી સેજ કસીછે, મલયાગિરી ચંદન અને કસ્તુરીએ સહીત કેસર છાંટે લુંછે, ચુવા, અતર, અગરનો ધુપ, મધુમાધવીના સુગંધ યુક્ત પાણી, અને સુ

ગંધી વાઠો ધમધમી રહ્યોછે; પલંગની નજદીક સોપારી, લવંગ, એલાયચી, નાગરેલનાં પાન, જાવંત્રી, જાયફલ, તમાલપત્ર વિગેરે સ્વાવાના પદાર્થ તથા ચંપા, ચેમેલી વિગેરે સુગંધી ફૂલો રાખેલાંછે; રત્નથી જડેલ સોનાના પાણીના કલશ પાસેં રાખેલાંછે; ફૂલના હાર તથા કપૂરથી દ્વાર શણગારેલાંછે; જ્વાલરવાળા પંચા રહીગયાંછે; સોનાના જડિત્ર વાજોઠ ઉપર સુગંધી પાંખી ભરી રાખ્યાંછે; હાંડી તથા ગ્લાસમાં દીવા બતીઓનો ઘણોક પ્રકાશ થઈ રહ્યોછે; મેહેલમાં ચારેતરફ સોનાથી જડેલા અરીસા શોભી રહ્યાંછે; તેમજ ચીતારાનાં કરેલાં જાતજાતનાં ચિત્રો શોભી રહ્યાંછે; ઠેકાણે ઠેકાણે બીજાનાં બીજાવ્યાંછે; તેઉપર સોનેરી તારથી ભરેલા તર્કીયા તથા ગાલમ-સુરીયાં શોભી રહ્યાંછે; મેહેલની બાહાર ચારેતરફ ઠેકાણે ઠેકાણે નાટક વિગેરે સ્થળ થાયછે અને ગાયન કરનારા ગાયન કરેછે; આવા શોભાયમાન મેહેલની અંદર સ્ત્રી પુરુષ વન્ને જળ શરમથી સંકોચાઈ સાનંદાશ્ચર્ય પામીને કામદેવના મંત્રનુ આરાધન કરેછે. ॥ ૨ ॥

સોરઠા

વિધ વિધ કીન બિલાસ ॥ પહરાયત સહચરિ પ્રસન ॥

ઉમડિત હંસ ઉજાસ ॥ ઉઠે દુલહ પ્રમુદિત વદન ॥ ૩ ॥

અર્થ. એવીરીતે સ્ત્રી પુરુષે જાત જાતનો વિલાસ કર્યો તેથી પેહેરો કરનારી દાસીઓ પરસ્પર ખુશી થઈઓ અને સૂર્યના પ્રકાશની સાથે હસ્તે મ્હોઢે વરરાજા જાગીઊઠ્યા. ॥ ૩ ॥

સાગર જાય સમાજ ॥ કિય વંદન ગુરુજન જનક ॥

નૃપ પ્રદીપ મહારાજ ॥ ઇંદ્ર દાન આરંભ કિય ॥ ૪ ॥

અર્થ. ત્યારપછી સાગર કુમારે જાનીવાસે પોતાના સમાજમાં જઈ ગુરુજન તથા પોતાના પિતાને વંદન કર્યું; પછી મહારાજા પ્રદીપરાજાએ ઇંદ્રદાન (દાત્ય) દેવાનો આદર કર્યો. ॥ ૪ ॥

॥ અથઞ્ઞંદ સારંગ ॥

રાજં પ્રદીપં સમાજં તહાં કીન ॥ સંગ્રામસેનં બુલાયે સથં
લીન ॥ કેતે મિલે દેશ દેશં મહીપાલ ॥ કેતે કવિંદં દુજં
ગાનકં જાલ ॥ ચેલં તૈહી હેમ હીરા મની માલ ॥ દીને રથં
બાજ ગજ્જં સુખંપાલ ॥ કીનો કવિંદેશ મુરુખં જયંકાર ॥
લની બિદા માસ માની મનૂહાર ॥ ૫ ॥

અર્થ. પેહેલાં પ્રદીપ રાજાએ સભા ભરીને સંગ્રામસેનને બોલાવી પાસે
રાખ્યા; તે સભામાં દેશદેશના રાજાઓ આવી વીરાજમાન થયા; તેમજ
કેટલાએક કવિશ્વરો બ્રાહ્મણો અને ગાયન કરનારા હાજર થયા, તેઓને
પોશાક, સોનું, હીરા, મળીઓ અને મોતીની માળાઓ તેમજ રથ,
ઘોડા, અને હાથી પાલખીઓ વિગેરેનાં દાન આપી પ્રસન્ન કર્યા તેથી
મ્હોટા કવિશ્વરો પોતાને મ્હોઢેથી મહારાજા પ્રદીપનો જયકાર બોલ્યા;
પછી સંગ્રામસેને આદરથી આપેલી મીઝમાની માન્ય રાખીને એક માસ
પછી મહારાજા પ્રદીપે પોતાની રાજધાનીમાં જવાની આજ્ઞા લીધી. ॥ ૫

॥ છપ્પય ॥

રસસાગર સુવરાત, મુદિતપુર માસ બિલંબિત ॥
નીઠહ નીઠ બિદાય, દીન સંગ્રામસેન તિત ॥
હય ગય ફંદન શિબિક, શકટ કુંદન સુ રજતભર ॥
મહત રત્ન મનિ મુક્ત, જાટિત ભૂષન સુવસનજર ॥
દુહિતા અમાતિ દુજ કવિ દિયે, પારીવરહ અપાર કિય ॥
ઇક દ્વૈ મુકામ નિજ સંગ ચલિ, બર બરાત બિદ્યા સુદિયા ॥ ૬

અર્થ. એવીરીતે રસસાગર રાજકુમારની જ્ઞાન મુદિતપુરમાં એક મહિ-
ના સુધી રોકાણી તેને સંગ્રામસેને ઘણી મેહેનતથી માંડ માંડ રજા દી-
ધી અને દાયજામાં પોતાની દીકરીને ઘોડા, હાથી, રથ, પાલખી, સોના
રૂપાથી ભરેલાં ગાડાં, મ્હોટાં રત્નો, મણી, મોતી વિગેરેથી જડેલાં જા-
ત જાતનાં ઘેરણાં અને જરીયન વસ્ત્ર આપ્યાં; એક બ્રાહ્મણ, એક કારભા-
રી તથા એક કવિ અને કેટલીએક દાસીઓ સાથે આવી; એવીરીતે ઘણો
ક દાયજો આપીને રાજકુમારીને વોઢાવવા સારુ સંગ્રામસેન રાજા એક
મુકામ સુધી સાથે ચાલી વર અને જાનને રજા આપી. ॥ ૬ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

નિજ પુર નૃપ સંગ્રામ સિધાયે, વર વરાત સંચર સુ પલાયે॥
મંદ મંદ ચલિ આય સુદેશં, નેહનગ્ર મધિ કિયો પ્રવેશં ॥
મંગલીક ગૃહ ગૃહ પ્રતિ સાધે, અતિ હુલાસ પુરજન મન બાધે ॥
મંગલ ગુની માંનુની ગાવે, દુલહા દુલહનિ મહલ સિધાવે ॥૭

અર્થ. ત્યારપછી સંગ્રામસેન રાજા પોતાની રાજધાનીમાં સધાવ્યા અ-
ને વરરાજા સમેત સઘળી જ્ઞાન પોતાના દેશને રસ્તે ચાલતથિહ; તે ધીરે
ધીરે ચાલીને પોતાના દેશમાં આવીપહોંચી અને નેહનગ્રમાં સામૈયાસાથે
પ્રવેશ કર્યો તેથી નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદ મંગલ થયાં; શેહેરનાં સ-
ર્વ લોકોના મનમાં ઘણોજ હર્ષ વધીગયો અને સ્ત્રીઓ વરરાજાના પોસ્ત-
ણાનીસાથ મંગલ ગાણાં ગાવા લાગી, ત્યારપછી વર કન્યા મેહેલમાં
સધાવ્યાં. ॥ ૭ ॥

દોહા

ચંદ્રકલા ગતિ કોક વિધ, આલિંગન ઉર ધાર ॥
ચુંબન ભેદ સુ બંધ વર, દંપતિ કરત વિહાર ॥ ૮ ॥

अर्थ. चंद्रनी घटती वधती कळानी गति प्रमाणे काम देवना रेठाण तथा कोकशास्त्रनी रीति प्रमाणे आलिंगनना भेद हृदयमां धारीने चुं-वन तथा आसनना भेदथी स्त्री पुरष रमण करेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ चंद्रकला स्थान निरूपनं ॥ छंद अपरांतिका ॥
कोककी कला भेदसों कहे ॥ मेन चंद्रिका अंग जो रहें ॥
कृष्ण पक्ष प्रातीपदा प्रतं ॥ काम कामनी शीश वासितं ॥
दूज लोयने त्रीतिया धरे ॥ चोथ गल्लियं पंचमी गरें ॥
कुक्ष पष्ठमी सप्तमी स्तने ॥ अष्टमी कटें नौमि नाभिनें ॥
श्रोणियं दशे ऊरु ग्यारसी ॥ जंघ द्वादशं गुल्फ त्रीदसी ॥
चत्रहीदशं पाय पृष्ठके ॥ मंदही तिथी पा अंगुष्ठके ॥
वाम अंगमें मेन यों ध्रुवे ॥ शुक्ल पक्षसें दक्षकों चढें ॥
ज्योंहिं ऊतरें त्यों चढे तनं ॥ शीशलों गये मास पूरनं ॥ ९ ॥

अर्थ चंद्रनी चडती उतरती कळा मुजव कामदेव स्त्रीनां शरीरना अवयवोमां रहेछे तेनो भेद कोक शास्त्रनी कळार्थी आ प्रमाणे कह्योछे; कृष्ण पक्षना पडवाने दीवस कामदेव स्त्रीना माथामां, बीजने दीवस डाबी आंखमां, बीजने दीवस निचला होठमां, चोथने दीवस गालमां, पांचमने दिवस कंठे, छठने दीवस काखमां सातमने दीवस डावा स्तनमां, आठमने दीवस कडमां, नौमने दिवस नाभिमां, दशमने दिवस नितंब एटले डाबी कडना पाछळना नीचला भागमां, अग्यारशने दिवस साथळमां, बारशने दीवस पींडीमां, तेरशने दीवस डाबा पगनी घुंटीमां, चउदशने दीवस पगना फणामां, अने अमासने दिवस डाबा पगना अंगुठामां कामदेव वसेछे; एवीरीते स्त्रीना वाम अंगमां कामदेव वसेछे तेमज शुक्लपक्षना पडवाथी आरंभीने पूनम सुधी स्त्रीनां

जमणा पगना अंगुठाथी अनुक्रमे जेम डावा अंगमां कामदेव उत्तरो-
त्तर वश्योछे तेमज माथा सुधी चडतो गयो एवा रीते ज्यारे काम
स्त्रीने माथे जायछे त्यारे पुनमे मास पूरण थायछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ अष्ट विधि आलिंगन भेद ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

आठ रीतं सु आलिंगनं ॥ सोय संछेप कीनो व्रनं ॥
चंद्रविंवा नवं नागरं ॥ संग रीझे रसंसागरं ॥
एक पायं सु चंपे पगें ॥ दूसरो दूसरेसैं लगें ॥
प्रीय बाला भुजासैं गृहे ॥ वृक्षरूढा सु तासैं कहे ॥
कंठ लागे प्रिया प्रीयसैं ॥ हे लटकी रही हीयसैं ॥
प्रेम बाढें उभैं जानियें ॥ सो लतावेष्टितं ठानियें ॥
श्रौंन बैठें प्रियाके पती ॥ ओठ चुंवे सु बाढे रती ॥
केस छूटे प्रिया प्री ग्रहे ॥ लाघवं तास संज्ञा दहे ॥
नैन मूढ़ें तिया पीयके ॥ संग लावे कुचं हीयके ॥
रीझ रीतं सु बेठंतहे ॥ बीजकं तास भापंतहे ॥
दोउ सोहें बिहारं बतं ॥ हीयसैं हीय लावे हितं ॥
दंपती चिंत लावे मुदें ॥ एह ऊरूपगूढं उदें ॥
रीझहीसैं लपट्टे उभं ॥ मंद बातं उचारे शुभं ॥
भ्रौंह हांसी चखं चंचलं ॥ सोय जानो तिलंतंदुलं ॥
पान पानं उरसैं उरें ॥ जंघ जंघा उभैंही जुरें ॥
एक गती उभैंही लही ॥ छीरनीरं सु भाषें वही ॥
भाल भालं कपोलं जुरें ॥ पानि कंठं उरसैं उरें ॥
बीर देवंत एकं इकें ॥ संगना सोय लालाटिकें ॥ १० ॥

અર્થ. આઠરીતનાં જે આલિંગન કહેવાયછે તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યુંછે. ચંદ્ર ત્રિવસરસા મ્હોઢાવાઢી નવોઢા ચતુર ચંદ્રકઢાની સંગે, રીઢ્ઢીને રસસાગર જાતજાતનાં આલિંગન કરેછે; એક પગથી એક પગ દવાવે તેમજ વીજો પગ સ્ત્રીના વીજા પગસાથે લગાઢે અને પુરુષ સ્ત્રીને હાથથી પકઢે તેને વૃક્ષરૂઢા નામનું આલિંગન કહેછે. સ્ત્રી પુરુષનાં કંઠસાથે વઢ્ઢગીને છાતીનીસાથે લટકીરહે, એમ કરવાથી વન્નેને પ્રેમ વઢે અને જે ક્રીઢા થાય તેને લતાવેષ્ટિત નામનું આલિંગન કહેછે. પુરુષ સ્ત્રીની કમ્મર ઉપર વેશીને હોઠ ચુંવે તેનેલીઢે રતી વઢે અને સ્ત્રીના છુટેલા કેશને પકઢી ક્રીઢા કરે તેને લાઘવ નામનું આલિંગન કહેછે. સ્ત્રી પોતાના પતીની આંખયો હાથવતે ઢાંકીને પોતાનાં સ્તન પતિની છાતિ સરસાં ચાંપી સુશીથઢને વેઠક કરે તેને વીજક નામનું આલિંગન કહેછે. સ્ત્રી પુરુષ પરસ્પર વન્ને વિહારની વાતો કરતાં પ્રેમથી એક વીજાની છાતીસાથે છાતી લગાઢી મનમાં હર્ષ પામીને ક્રીઢા કરે તેને ઉરૂપગુઢ નામનું આલિંગન કહેછે. સ્ત્રી પુરુષ સુશીથી એક વીજા સાથે લપટીને પ્રેમની ધીમે ધીમે વાતો કરે; ભવાં હસતાં હોય એવી રીતે ચંચલ નેત્રથી કઠાક્ષ કરી ક્રીઢા કરે તેને તિલતંદુલ નામનું આલિંગન કહેછે. હાથસાથે હાથ, છાતીસાથે છાતી અને જાંઘની સાથે જાંઘ જોઢીને સ્ત્રી પુરુષ વન્ને એક રીતથી ક્રીઢા કરે તેને ક્ષીરનીર નામનું આલિંગન કહેછે. કપાઢસાથે કપાઢ અને ગાલસાથે ગાલ જોઢે અને હાથ ગઢામાં નાખીને છાતીસાથે છાતી મીલાવીને એક એકને મુખમાં પાનનીવીઢી આપી ક્રીઢા કરે તેને લાલાટિક નામનું આલિંગન કહેછે. ॥ ૧૦ ॥

॥ અથ સત્તવિધિ ચુંબન ભેદ ॥ છંદ સારવતી ॥

લાય મુખં તિયકે મુખસેં ॥ ચુંબન જોર કરંત લસેં ॥

છોહ તિયા પિય મોદ લહેં ॥ સોય મિતા અભિધાન કહેં ॥

त्रीय प्रियं मुख मेल करें ॥ चुंबन देत जु रीझ भरें ॥
 कंप सु बाल अधूर कृतं ॥ सो अभिधान कहें फुरतं ॥
 मूंदत नैन तिया पियके ॥ आपुनके वहि रीत टके ॥
 ओठ सुकंत धरें रसना ॥ सो अवधृष्ट कहे सँगना ॥
 जोर करे तिय कंत ग्रहे ॥ चुंबन ले प्रतिकूल दहे ॥
 नेम बिनां हर कोय तनें ॥ भ्रांति प्रबीन वहें बरनें ॥
 पान तिया पिय ओठ ग्रहे ॥ चुंबनकी रस रीत लहे ॥
 दंपति मोद बढंत चितें ॥ पीडित नाम वहें कहतें ॥
 आपुसमें अरसं परसं ॥ लेत दुहूं रस रीझ बसं ॥
 एकहुएक जुरे अधुरं ॥ संपुट एह कहे चतुरं ॥
 चुंबन कंत करे मुखसें ॥ आधुर ओर रसन्न प्रसें ॥
 दंत लगे त्रिय नृत्यकरे ॥ मौलि वहें अभिधान धरे ॥ ११ ॥

अर्थ. पुरुष पोतानुं मुख स्त्रीनां मुख साथे लगाडीने जोरथी चुंबन करी खुशी थाय; जोराजोरीने लीधे प्रेममां स्त्री रीसाती जाय तेथी पुरुष आनंद पामे तेने मिता नामनुं चुंबन कहेछे. स्त्री पोतानुं मुख पतिना मुख साथे मेळवीने खुशीथी चुंबन आपे; प्रेमने लीधे स्त्रीनो होठ कंपवा लागे तेने स्फुरती नामनुं चुंबन कहेछे. स्त्री पोताना पतिनी आंख्यो हाथथी वींचावीने पोते पण एवीजरीते आंख्यो टकावी राखे अने जीभथी पतिना होठ चुंबे तेने अवधृष्ट नामनुं चुंबन कहेछे. जोर करती स्त्रीने पुरुष पकडीने स्त्रीनी इच्छा न छतां हरकोइ ठेकाणे नियम बिना चुंबन करे तेने डाह्या पुरुषो भ्रांति नामे चुंबन कहेछे. पुरुष स्त्रीना हाथ दबावी होठनुं ग्रहण करे अने प्रेमथी चुंबन करी रस लीये तेथी स्त्री पुरुष बन्नेना चित्तमां स्नेह बधे तेने पीडित नामनुं चुंबन कहेछे.

स्त्री पुरुष आपसमां परस्पर रसनी खुशीमां गुलतान थइने एक वीजां
होठनी साथे होठ लगाडी चुवन ले तेने चतुर पुरुषो संपुट नामनुं चु
वन कहेछे. पुरुष स्त्रीने मुखथी चुवन करती वखते होठ अने जीभ अ-
डाडी दंत घात करे तेथी स्त्री नाचवा लागे तेने मौली नामनुं चुवन
कहेछे. ॥ ११ ॥

॥ सोरठा ॥

हाव भाव रस रीत; दंपति रति बिलसे सदा ॥

सोय कहों करि प्रीत; नाम सुगुन संक्षेप करि ॥ १२ ॥

अर्थ. हाव भाव अने रसनी रीतथी चंद्रकळा तथा रससागर हमेशां
काम क्रीडानो विलास करेछे ते हुं प्रीतिथी हाव भावनां नाम तथा ते-
ना गुण संक्षेपे कहुंछुं. ॥ १२ ॥

॥ अथ भाव भेद निरूपनं ॥ छंद पदनील ॥

आनन बोल बिलोकन मध्य जनावतहें ॥ सो मन धारित
बात बिचच्छन पावतहें ॥ ताथ कवीश्वर भाव सुपंच प्रका-
र कहें ॥ सोय कहों बिसतार सु सुच्छम पंथ गहें ॥ एक बिभा-
व सु हे अनुभाव सु ओरहि हे ॥ स्थाइय सात्विक यों बिभि-
चारिय जान लहे ॥ पंचहु भावके लच्छन भेद यहें बर-
नें ॥ तास बिभाव कहंत जिही रस रीत बनें ॥ दोय कहे
तिन भेद अलंबन उद्दिपनं ॥ रम्य कछूक निहारि धरे
चिशटा सु मनं ॥ भाव बिभाव उदीत अनूकरणं जुं करें ॥
ताथ कहें अनुभाव सु दंपति प्रेम भरें ॥ स्थाइ नवं रति
हांसिय क्रोध सु शोक तदा ॥ ओर उछा भय निंदित बिस्म-
य जान मुदा ॥ सात्विक स्तंभ सु स्वेद रुमं सुरभंग कहे ॥

કંપ વિરંગ અસુ સુ પ્રલેં અઠ જાન લહે ॥ વીશ ત્રયોદશ
ભેદ યહેં વિભચારિ ભર્જે ॥ નેમ વિનાં નવહૂ રસ ભેદનમેં
ઉપજેં ॥ આદિ ત્રિવેદ સુ ગ્લાનિ શૈંકા અરુ આલસહેં ॥ દૈ-
ન્ય સુ સંમૃતિ મોહ ધૃતી ચપલાઈ વહેં ॥ બ્રીડ મદં શ્રમ ચિં-
ત કહે હરખં ગરખં ॥ નીંદસુ નીંદ વિષાદ અવેગ જડં સ-
રખં ॥ સ્વપ્ન પ્રવેધ વિવાદ અરુ ઉતકંઠ ગનેં ॥ આપસમા-
ર મતી ઉગ્રતા ફુનિ ત્રાસ ખર્ને ॥ વ્યાધ અરુ ઉનમાદ ભ-
યં તરકં મરનં ॥ નામ તથા ગુન એ વિભિચારિય ત્રીસ ગનં ॥
॥ ૧૩ ॥

અર્થ. મ્હોઢાના ઇસારાથી કિંવા બોલવાથી અને જોવાથી મનમાં
ધારેલી જે વાત જણાવેછે તેને ડાહ્યા પુરુષ જાણીલેછે તેથી તેને કવી-
શ્વસે રસભાવ કહેછે. અને તે રસ ભાવ પાંચ પ્રકારનો કહ્યોછે; તેનો વિ-
સ્તાર કરીને કહુંછું. જેથી રસભાવનો સૂક્ષ્મ રસ્તો જાણવામાં આવશે.
એક વિભાવ, બીજો અનુભાવ, ત્રીજો સ્થાઈ, ચોથો સાત્ત્વિક, અને પાંચમો
વ્યભિચારી ભાવ કહેવાયછે; આ પાંચે ભાવનાં લક્ષણ તથા ભેદ આવી
રીતે વર્ણવેલાછે; જેથી રસની રીત ઉત્પન્ન થાય તેને વિભાવ કહેછે; અને
તે વિભાવના આલંબન અને ઉદ્દિપન એવીરીતે બે ભેદ કહ્યાછે. કાંઈક
સુખી ઉપજાવનાર રમણીક વસ્તુને જોઈને મનમાં ચેષ્ટા ધરે અને વિભાવ
ભાવને વરોવર રીતે જણાવી આપે તેને અનુભાવ નામનો ભાવ કહેછે;
જેથી નામક નાયકા વન્ને પ્રેમમાં મગ્ન થાયછે. સ્થાયી ભાવના નવ ભેદછે
તે આ પ્રમાણે-- રતિ, હાસ્ય, ક્રોધ, શોક, ઉત્સાહ, ભય, નિંદા, વિસ્મય,
અંશે મૌદ. (નિર્વેદ) સાત્ત્વિક ભાવના આઠ ભેદછે; સ્તંભ, (જડપણું)
સ્વેદ, (પરશોવો) રોમ, (રુંવાંતું ઉભું થવું) સ્વરભંગ, (સાદનું ઘડલવું)

कंप, (धुजवुं) वैवर्ण, (बेरंग थवुं) अश्रु, (आंसु) अने प्रलय.
 (मुर्छा) व्यभिचारी भावना तेन्नीश भेदछे; अने ते नियम विना नवे
 रसना भेदोमां उपजेछे तेनो भेद आ प्रमाणे-- निर्वेद, (वासना रहित)
 ग्लानी, (अचाहि वस्तु देखवाथी थाय ते) शंका, (भ्रांति) आलस्य,
 (सामर्थ्य छतां अनुत्साह) दैन्य, (दीनपणुं) स्मृति, (पुर्वनुं ज्ञान)
 मोह, (शरीरनी शूध भूलवी) धृति, (स्थिरपणुं) चपळता, (चंचळ-
 पणुं) ब्रीडा, (शरम) मद, (उन्मत्तपणुं) श्रम, (थाक) चिंता,
 (प्रिय वस्तुनुं ध्यान) हर्ष, (आनंद) गर्व, (अहंकार) निद्रा,
 (उंध) निंदा, (तिरस्कार) विषाद, (खेद) आवेग, (व्याकुळता)
 जडता, (सर्व कर्मथी अनिच्छापणुं) स्वप्न, (सोणुं) प्रबोध, (साव-
 धानपणुं) विवाद, (बीजासाथे वाद करवो ते) उत्कंठा, (प्रियवस्तु
 प्राप्त थवानी आतुरता) अपस्मार, (मोढेथी फीणआवे एवी बेशुद्ध)
 मति, (अकल) उग्रता, (पोताने उत्तम जाणवुं) त्रास, (उद्देग)
 व्याधी, (विरह रोग) उन्माद, (अविचारितपणुं) भय, (बीक)
 वितर्क, (संदेह थवाथी विचार्या करवुं) अने मरण. (प्राणत्याग)
 एवीरीते नाम तथा गुणना भेदे करीने व्यभिचारी नामनो भाव तेन्नीश
 प्रकारनोछे. ॥ १३ ॥

॥ अथ अष्टादश हाव निरूपनं ॥ छंद हरिगीत यथा ॥
 दंपतिय सिंगार प्रगटत तास अंगसु भावहें ॥ सोय भाव
 बिचारि सोधत अष्टदश बिधि हावहें ॥ प्रीतको सो भेष
 धारें चिंत प्रेम प्रकाशहे ॥ वाहिको अनुकर्न साधे हाव
 लीला तास हे ॥ मित चाह सनेह बाढित नौतमं गति आ
 नबो ॥ हावमें परबीन धारत सो बिलासहि जानबो ॥ तु-
 च्छ भूषन अंग धारत शोभ होत विशेषहे ॥ साहिता मत

शोधि साहित हाव बिच्छित सो कहे ॥ हाँस चाल बिलोक
 बोलन जास रीत जथा कृता ॥ सोय हाव ललीत सोहित
 रूप रंग सु सोहिता ॥ अंग भूषन बास उलटे बेन उलटे
 उद्यमं ॥ प्रेमके भर रीत बदले सोय हावहि विभ्रमं ॥ बो-
 ल समय न बोलि सकियत लाज व्यूढ बिचारियें ॥ तासके
 परभावसें वह हाव विहरति धारियें ॥ मित मिलि अपमा-
 न करियत चिंत धारत हासकों ॥ हाव एह बिबोक कहि-
 यत छोभ बाढत तासकों ॥ दंत नख छत मर्द आरति मंद
 सुख दुख मानियें ॥ तासके अनुकर्न सोई हाव कुटमित जा-
 नियें ॥ क्रोध श्रम भय हर्ष गर्वित कंप स्मित अभिलाषि-
 तं ॥ उपजित इकबेर हाव सु किलहकिंचित भाषितं ॥
 मित दरशन चिंत चाहत बात धरत न कानहें ॥ चातुरी
 कर हाव कहियत सो मुटायत जानहें ॥ जूनपन आनंद
 उपजित चिंत प्रेम प्रकाशितं ॥ बाल कारन बिनां हासियत
 हाव कहियत हासितं ॥ बाम भरि आनंद बैठत निज स-
 मीप सु मितहे ॥ चौंकि उठियत बिना कारन चकित हाव
 कहंतहे ॥ रूप ओर सुहाग जोबन गर्व कामानि धारितं ॥
 ताहिको बिस्तार बर्नत हाव मद सु उचारितं ॥ कंत बिछु-
 रत विरह व्यापित चल विचल तन चिंतहे ॥ आरती उप-
 चार शोधन हाव तपन कहंतहे ॥ रीझ मनवत बसन भूष-
 न रीझवत नव खेलहें ॥ रीझवत पियसंग बसबो कहें हा-
 व सु केलहें ॥ रूप सुंदर सुभग भूषन बास सुभग बनाव-

કે ॥ પ્રી લલન ઉતકંઠ લામી ગુન કુતૂહલ હાવકે ॥ આધ
તન સિંગાર સાજિત આભરન અથ સ્નોહિતં ॥ હાવ સોય
વિછેપ કહિયત ચકિત ઇત ઉત જોહિતં ॥ સ્વામ સંગ સુ-
જાન કામનિ વાત નિકસિત કોયહે ॥ જાન હોય અજાન
વૂઝત હાવ મુગ્ધિત સોયહે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષમાં શૃંગાર પ્રગટ થવાથી તેઓના અંગનાં લક્ષણ તથા
સ્વભાવઉપરનો ભાવ વિચાર પુર્વક શોધી જોતાં અઢાર પ્રકારના હાવ ઉ-
પજેછે. તે આ પ્રમાણે- સ્ત્રી પોતાના પતિનાં વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં ધારણ કરી
ને પુરુષના જેવો વેષ ધરે અને ચિત્તમાં પ્રેમનો પ્રકાશ થવાથી પતિના
જેવી ક્રીયા સાથે તેને લીલા નામનો હાવ કહેછે. પોતાના મિત્રની ચા-
હનાથી સ્નેહ વધે અને અંગના અવયવોની નવી અને જૂદીજ ગતિ દેખાય
તેને હાવના જાણનાર ચતુર પુરુષો વિલાસ નામનો હાવ કહેછે. થોડાં
ઘરેણાં પેહેરવાથી જેનું શરીર શોભે તેને સાહિત્યના મતને શોધી કાઢના-
રા પુરુષો વિચ્છિત હાવ કહેછે. હસવું, ચાલવું, જોવું અને બોલવાથી
જેની રીત વરોવર ઘટારથ જણાય અને રૂપ રંગથી શોભે તેને લલિત
હાવ કહેછે. શરીરે લુગડાં તથા ઘરેણાં ઉલટ સુલટ પેહેરે, ખાપણ તથા
ઉઘમ પળ ઉલટ સુલટ થાય અને પ્રેમમાં મગ્ન હોવાને લીધે રીતિ પણ બદ-
લી જાય ત્યાંહાં વિધ્રમ નામનો હાવ થયો એમ કહેછે. લાજને લીધે વીચા-
રમાં ઘુચવાડને પોતાના પતિ સાથે બોલવાની વચ્ચે જે સ્ત્રીથી બોલી શકા-
તું નથી એવા પૂર્ણ ભાવના પ્રતાપથી વિહત નામનો હાવ થયો એમ કહા-
રેછે. સ્ત્રી પોતાના હૃદયમાં મશ્કરી તથા ગર્વ ધરીને પોતાના પ્રાણ પતિનો
નિરાદર કરે તેથી કરી ક્ષીભ થાય તેને વિબ્બોક નામનો હાવ કહેછે.
પતિએ કરેલા દંત ઘાત, નરવક્ષત અને મર્દનની પીડાથી મનમાં સુખ
છતાં ઉપરથી થોડું દુઃખ જણાવીને જે સ્ત્રી જૂઠો રોષ દર્શાવે તેને કુદ-

मित नामनो हाव कहेछे. क्रोध, श्रम, भय, हर्ष, गर्व कंप, स्मित, (थो-
डुं हसबुं) अने अभिलाष ए सर्व ज्याहां एक काळे उपजे त्याहां कि-
लकिंचित नामनो हाव थयो एम कह्युछे. जे स्त्री चतुराई करी पोता-
ना प्रियनां वखाणनी वातो काने न धरे अने पतिनां दर्शनने चाहे तेने
मोटायित नामनो हाव कहेछे. जोवन अवस्थाने लीधे आनंद उपज्या-
थी चित्तमां प्रेमनो प्रकाश थाय अने ते वाला कारण विना हसे तेने
हासित नामनो हाव कहेछे. स्त्री आनंदथी भरपूर थइने ज्याहां पोतानो
प्रिय मित्रछे त्याहां सामी जइने बेसे अने एवीरीते बेसतां कारण
विना चमकी उठे तेने चकित नामनो हाव कहेछे. रूप सौभाग्य अ-
ने जोवन विगेरेना गर्वने धरीने जे स्त्री रूप, सौभाग्य अने जोवननुं
विस्तारीने वर्णन करे तेने मद नामनो हाव कहेछे. पोताना पतीना
वियोगने लीधे विरह व्यापवाथी जेनुं तन मन चळ विचळ थाय ने क्यां
य पण चैन न पडे तेथी थएली पीडा मटाडवावास्ते इलाज शोधती होय
तेने तपन नामनो हाव कहेछे. जे स्त्रीने पोतानी इच्छा प्रमाणे लुगडां तथा
घरेणां मळे तेमज ते मनमानती रंमत गम्मतमां गुलतान रहे अने
पोतानी मरजी प्रमाणे पोताना प्राण प्रियनी पासेने पासेज रहे तेने
केली नामनो हाव कहेछे. सारा स्वरूपवाळी स्त्री सुंदर लुगडां तथा घ-
रेणां पेहेरीने पोताना प्रिय पतिने जोवानी उत्कंठा धरे ए लक्षणथी कुतूह-
ळ नामनो हाव थयो एम केहेवायछे. अरधो शृंगार अर्धा अंगमां पेहेरे तेमज
अधुरां घरेणां पेहेरीने चकित थएली स्त्री चारे तरफ जोया करे तेने वि-
क्षेप नामनो हाव कहेछे. चतुर स्त्री पोताना स्वामीनी पासे नीकळेली
कोइ वातने जाण्या छतां अजाण थइने पूछे त्याहां मुग्धित नामनो हा-
व थयो एम म्होटा कविओ कहेछे. ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

उदाहरन अरु बंध विधि, कहें ग्रंथ बढिजाय ॥

યાહીતે સંછેપ કરિ, દીનો ભેદ જનાય ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. હાવ ભાવનાં ઉદાહરણ તથા લક્ષણોની વિધિ કેહેવાથી ગ્રંથ વધી જાય તે વાસ્તે ટુંકી મતલબમાં સંક્ષેપકરી ભેદ જણાવ્યોછે. ॥ ૧૫ ॥

॥ અથ ષટ્ ઋતુ વિલાસ વર્નનં ॥ દોહા ॥

ષટ્ રિતુ પ્રતિ ભૂષન વસન, નયે નયે નિત હેત ॥

રૂપ દુલહ દુલહાનિ નયે, નયે નયે સુખ લેત ॥ ૧૬ ॥

છ રૂતુમાં નવાં નવાં ઘરેણાં તથા નવાં નવાં વસ્ત્ર પેહેરીને નવ નવ હેતે મઢીને વર વડ નવાં નવાં રૂપ કરીને નવાં નવાં સુખ લેછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ અથ તત્ર પ્રથમ ગ્રીષ્મ વર્નનં ॥ દોહા ॥

ચેલ ગુલાબી કેસરી, સવ સીતલ ઉપચાર ॥

મુક્તા મંડન વાગ વસિ ॥ ગ્રીષ્મ કરત વિહાર ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. ગુલાબી તથા કેસરી વસ્ત્ર, સઘઢા થંઢા પદાર્થના ઉપાયો, મોતીનાં ઘરેણાં અને વગીચાનો વાસ રૂપાદિ વિલાસોથી ડનાઢાના દિવસમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ છપ્પય ॥

વિપન કુંજ વાટિકા, ફિરત જલજંત્ર ફુહારન ॥

છવિ શીતલ તરુ છાંહ, વિવિધ જલ કેલ વિહારન ॥

વહુ ઘનસાર ગુલાબ, મલય કસમીર વિલેપન ॥

શુભ કેસર મય વસન, તાસ ભૂષન મુક્તા તન ॥

પેશંત ચંદ્ર સીતલ પવન, સુમન સેજ ગજરા સુખત ॥

વિલસે વિલાસ નિસદિન વિવિધ, રસસાગર ગ્રીષ્મ સુરત ૧૮

અર્થ. જંગલ, ઢાઢની ઘટાઓ અને વાઢીયોની સેહેલાની કરવી; ચોતરફ ઉછલતા પાણીના ફુઆરાઓની વાહાર લેવી; ઢાઢની ઠંઢી છાંયા-

તઢે રેહેવું, જાતજાતના કુંડ કુવા અને હોજના પાણીમાં વિહાર કરવો; કપૂર, ગુલાબ, મઢ્યાગિરી ચંદન અને કેસર વિગેરે સુગંધી શીતઢ પદાર્થોના ઘળાક લેપ કરવા; સુંદર કેસરથી રંગેલાં લુગડાં અને તેવાંજ સુંદર મુગતાફઢના ઘરેણાં શરીરે પેહેરવાં; રાતની વચ્ચે ચંદ્રમાને જોવો, 'સુગંધિ-વાઢા પવનનું સેવન કરવું; ફૂલની સજ્જાઓમાં સુવું અને શોભાયમાં ગજરા પેહેરવા, ંવીરીતે ગ્રીષ્મઋતુની મનગમતી ક્રીયાર્થી રસસાગર રાજ-કુમાર ગ્રીષ્મ ઋતુમાં જાતજાતના વિલાસ કરેઢે. ॥ ૧૮ ॥

અથ વર્ષા ઋતુ વર્નનં ॥ ઢોહા ॥

સુહી કસૂંબી પટ સકલ, નીક જટિત સિંગાર ॥

અટા ઘટા નિરચન નવલ, વરષા કરત વિહાર ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કસુંબેથી રંગેલાં શોભીતાં વસ્ત્ર પેહેરવાં, ઘાટીલાં જઢિત્ર ઘરેણાં ધારણ કરવાં અને મેઢીમાં બેશીને ચઢેલા મેઘની નવીન ઘટાને જોવી ંવીરીતે વર્ષા ઋતુમાં વિહાર કરેઢે. ॥ ૧૯ ॥

॥ છપ્પય ॥

ઁંચ વસત શુભ અટા, ઘટા પ્રગટિત ઘનમેં છબિ ॥

નિરચત ગોચ નિકેત, સુ ધર ગિરિ હરિત મયે સબિ ॥

મિલિ ઢંપતિ મનુહાર, પ્યાર અતિ કરિ મઢ પાવત ॥

ભાવ કવિત સુર મેઢ, ગુનીં મઢ્ઢાર સુ ગાવત ॥

સોભંત કસૂંમલ પટ સુહી, કૌતુક શ્રાવન ત્રીજ કૃત ॥

બિલસે બિલાસ નિસ ઢિન બિબિઢ, રસસાગર વરષા સુ રત ॥ ૨૦ ॥

અર્થ અતિશો ઁંચી અને શોભાયમાન મેઢીમાં રઢીને મેઘ મંઢઢમાં પ્રગટ થણી ઘટાની છબીને જુવેઢે; મેહેલના ગોચમાં બેશીને નીલકાર્ઢિગ-યેલી જમીન તથા સઘઢા પાહાઢોની શોભાને જુવેઢે; સ્ત્રી પુરુષ બંબે મઢીને

एक बीजाने सत्कार पुर्वक अतिशे प्यार करीने मदीरा (दारु) पायछे,
कवीत, भाव अने स्वरना भेदथी गुणीजनो जेनी पासे मल्लार रागथी
गायन करेछे, कसुंवाथी रंगीन पेहेरेलां वस्त्र घणांज शोभेछे, श्रावणनी
बीजना कौतुक करवा साथे वर्षा ऋतुमां रससागर राजकुमार रात दि-
बस जातजातना विलासथी क्रीडा करेछे. ॥ २० ॥

॥ अथ शरद ऋतु वर्नन ॥ दोहा ॥

अंबर जरी सु सोसनीं, पना सु भूषन धार ॥

चंद्रोदय जल कमल छबि, शरद सु करत बिहार ॥ २१ ॥

अर्थ. सोसनी रंगवाळां जरीनां वस्त्र तथा पानाथी जडेलાં ઘરેણાં
પેહેરવાં ને ચંદ્રના પ્રકાશની સાથે પાણીમાં સ્વીલી આવેલા કમલની શો-
ભાને જોવી એવીરીતે શરદ ઋતુમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ છપ્પય ॥

मंदिर दीपक माल, बाल दीपक माला बन ॥

चहत चंद्र चंद्रिका, तिया पति जरह बसन तन ॥

कर कर कमल कुमोद, प्रेम धरि दुर्गा पूजत ॥

अति उज्ज्वल आगार, उमडि सुख अनंत अरुझत ॥

तटनीं तडाग तट विमल तहाँ, क्रीडा जल मंजन करत ॥

विलसे विलास निस दिन बिबिध, रससागर यह शरद रत

અર્થ. મંદિરમાં મોટા દીવાની હારથો પ્રગટેલીછે તેમજ અનેક નાના
દીવાની દીપમાળા બનાવીછે; તોયપણ ચંદ્રમાના પ્રકાશને ચાહતાં સ્ત્રી
પુરુષ અંગમાં જરીનાં વસ્ત્ર પેહેરી હાથમાં કમલ તથા પોયણીનાં ફૂલ
લટ્ટને પ્રેમથી દુર્ગા દેવીનું પૂજન કરેછે; અતિશે ઊજળા મંદિરમાં ઉમંગથી
અનંત સુખમાં મગ્ન થાયછે; નદી તથા તળાવના નીર્મલ કીનારા ઉપર

जइने पाणीमां नावानी साथे क्रीडा करेछे एवीरिते शरद ऋतुमां रससा-
गर राजकुमार विविध रसथी विलास करेछे. ॥ २२ ॥

अथ हेमंत ऋतु वर्नन ॥ दोहा ॥

नील निचोल सु अंबरी, मानिक भूषन सार ॥

अतिहि उष्ण उपचार तन, हेमंत करत बिहार ॥ २३ ॥

अर्थ लीला तथा काळा रंगनी शालो अने दुशाला ओढवा, गरम वस्त्र पेहेरवा, माणेकथी जडेलों घरेणां धारवां, अंगने सुख करे एवा गर-
म उपचारोनुं सेवन करवुं एवीरिते हेमंत ऋतुमां बिहार करेछे. ॥ २३ ॥

॥ अथ छप्पय ॥

भूमि भुवन मय भोग, तैल मर्दन तप तापन ॥

हैं जल केलि हमाम, तप्त भोजन तरुनीं तन ॥

बहु मृगमद तंबोल, तल्प घन तूल तलाई ॥

सुजनी सुभग दुसाल, सदल सरपाउ सुहाई ॥

शुभ मानिक भूषन सकल, कोक कुतूहल रस कवित ॥

बिलसे बिलास निस दिन विविध, रससागर हेमंत रित २४

अर्थ. जमीननी अंदर रचावेला भोंयरानां घरमां रहीने भोग भोगववा;
तेलनुं मर्दन करवुं, सगडीमां आग सळगावीने तापवुं; हमामखानामां
राखेला गरम पाणीथी नावुं तथा क्रीडा करवी; गरमा गरम जमवुं;
स्त्रीना शरीरने सेववुं; कस्तुरीनुं लेपन करवुं तथा पानबीडां चाववां; घाटा
रुथी भरेली तळाइमां सुवुं; सारी सारी सुजनी अने दुशाला ओढवा;
तार छेडावाळा शिरपाव धारण करवा; सघळां माणेकथी जडेलों घरेणां
पेहेरवां, कोकशास्त्रना भेदथी गम्मत करवी तथा रसालंकार युक्त कवित्त
वांचवां एवीरिते रससागर राजकुमार रात दिवस जातजातना विलासथी
हेमंत ऋतुमां रमण करेछे. ॥ २४ ॥

॥ અથ શિશિર ઋતુ વર્નનં ॥

અંબર સર્પીં સિત વસન ॥ નીલમનીં સુ અપાર ॥

દંપતિ પ્રેમ અનંત ઉર ॥ શિશિર સુ કરત વિહાર ૨૫ ॥

અર્થ. અમર, ઘી, સપેત કપડાં અને નીલ મળીઓનાં અલંકાર વિગેરે પદાર્થોથી સ્ત્રી પુરુષ મનમાં ઘણોક પ્રેમ ધરીને શિશિર ઋતુમાં વિહાર કરેછે. ॥ ૨૫ ॥

॥ અથ છપ્પય ॥

પાક સહસ શત પાક, નેહ અધ્યંગ કરત નિત ॥

ભેષજ મોદક ભક્ષ, તામ્ર પારદ પક્વ તિત ॥

આમિષ ઉષ્ણ અહાર, ચંદ્રહાસહ રસ અચવન ॥

કામ થંભ ગુટિકાન, તેજ ઉપચાર કરત તન ॥

સનમાન ત્રિયા નૃત ગાન શુભ, નિસ દીરઘ દિન છીન નિત ॥

વિલસે વિલાસ નિસ દિન વિવિધ, રસસાગર યહ શિશિર રિત

અર્થ. સાલમ પાક વિગેરે જાતજાતના હજારો પાક ખાવા; હમેશાં તૈલનું મર્દન કરવું; જાતજાતની ઔષધીઓની સાથે અડદીયા લાડુ ખાવા; મારેલું ત્રાંબુ તથા પકાવેલો પારો ખાવો, માંસ વિગેરે ગરમા ગરમી પકાવેલા પદાર્થોનું ભોજન કરવું, ચંદ્રહાસ વિગેરે માદક રસનું પાન કરવું; કામને સ્તંભન કરી રાખે એવી ગોઠીઓ અને શરીરે તેજ રહે એવા અનેક ઉપાયો કરવા; સ્ત્રીને માન આપવું; નૃત્ય જોવું તથા ગાયન સાંભળવું એવીરીતે રસસાગર રાજકુમાર જેમાં રાત મ્હોટી અને દિવસ નાનો હોયછે એવી શિશીર ઋતુમાં જાતજાતના વિલાસથી ક્રીડા કરેછે. ॥ ૨૬ ॥

॥ અથ વસંત ઋતુ વર્નન ॥ દોહા ॥

શ્વેત વિચિત્રિત તન વસન , સકલ નંગ સિંગાર ॥

केसर चंदन कुमकुमा, करत बसंत बिहार ॥ २७ ॥

अर्थ. सपेत अने केसरना छांटणांवालां जातजातनां कपडां पेहेरवां; तेमज मणी माणेक विगेरे सघळा नंगोथी जडेला शणगार धारण करवा; केसर चंदन अने कुमकुमां (गुलालथी भरेला लाखना दडा) विगेरे वसंतोपयोगी पदार्थोथी वसंत ऋतुमां विहार करेछे. ॥ २७ ॥

॥ अथ छप्पय ॥

जुवती नर कर जूथ, खुसीमहि फाग सु खेलही ॥

केसर जल पिचकारि, लिये अत्तर कर तेलहि ॥

गोद अबीर गुलाल, नडर इतरेतर नांखहि ॥

बोलत राग बसंत, भजें मुख गारिसु भाखहि ॥

बाजें मृदंग डफ बीन बहु, राजे सब लज्जा रहित ॥

बिलसे बिलास निस दिन विविध, रससागर सु बसंत रित

अर्थ. स्त्री तथा पुरुषोनां टोळां भेळां करीने खुशीथी फाग खेलेछे; केसरना पाणीनी अने अत्तर तथा सुगंधी तेलनी पिचकारीओ भरी भरी परस्पर ताकीने नाखेछे; खोळामां राखेला अवील गुलालनी फांटो न डरतां एक बीजा उपर उडाडेछे; वसंत राग गाइने खुळे म्होढे फाग बोलेछे; मृदंग, धफ, बीणा विगेरे घणाएक वाजां वागी रव्यांछे; लाज विना फाग बोलेछे पण फागनी ऋतुने लीधे सघळां शोभेछे, एवीरीते वसंत ऋतुमां रससागर राजकुमार जातजातना विलासथी हमेशां क्रीडा करेछे. ॥ २८ ॥

॥ अथ गाहा ॥

कोक कला अनुमानं ॥ बर्नन भाव हाव सु बिलासं ॥

षट् रुतु ऋत सु बिहारं ॥ सोर प्रवीनसागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. कोक शास्त्रना भेदधी चंद्रनी कळा प्रमाणे कामदेवनुं रेठाण;
तथा हाव भावना विलासनं वर्णन अने सागर कुमारे छए ऋतुमां करेलो
विहार, इत्यादि वृत्तांत युक्त प्रवीण सागरनी सोळमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥१६॥
इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कोक कला भाव हाव षट ऋ-
तु विहारो नाम षोडशो लहरं ॥ १६ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षोडश स्तरंगःस-
माप्तः ॥ १६ ॥

अथ टिकाकारोक्त तरंग शिखाबंध. ॥ दोहा ॥

गायक भणे प्रवीण प्रति. ॥ राग रूप रस रंग. ॥

ताळ काळ शुभ सतरमो ॥ तेआ तवे तरंग. ॥ १७ ॥

॥ अथ गायन प्रसंग ॥ छंद चोपाइ ॥

शुभ जनपद पंजाब जहांहे ॥ पुर लाहुर मुलतान तहां-
हे ॥ गायन तहां अनंत रहावे ॥ सब संगीत रीत गृह
गावे ॥ मुख्य चातुकी कोकिला दोई ॥ सोर अठार बरष
बय सोई ॥ रंम्य स्वरूप लहन रस ग्रंथा ॥ जानन भेद
नायका पंथा ॥ राग रागनी रूप प्रवीना ॥ साज बजावन
मुरज सु बीना ॥ गूढ भेद जानन गुन गाथा ॥ काव्य न-
वीन करन समराथा ॥ वह गायन दिन एक बिचारी ॥
जनपद सहल करनकी धारी ॥ १ ॥

अर्थ. जे भूमीमां नामीचो पंजाब देशछे ते भूमीमां लाहोर अने मु-
लतान ए वे प्रख्यात शेहेरछे, ते शेहेरमां अनेक गवैया अने गायन कर-

नारी अगणित नायकाओ रहेछे; ते सघळां संगीत शास्त्रनी रीत प्रमाणे रागना घरमां गाइ जाणे एवांछे; तेमां पण मुख्यत्वेकरी चातुकी अने कोकिला नामनी बे वारांगनाओ सरस गणायछे; तेमां एकनी सोळ वर्षनी अने बीजीनी अठार वर्षनी उम्मरछे; ते घणी रूपवाळी अने मनो-हर एटलुंज नहिं पण रसशास्त्रना ग्रंथोने समजनार, नायकाभेदना मारगने जाणनार, राग अने रागणीओनां रूपने ओळखीने गावामां चतूर, अदंग, मुरज, विणा विगेरे वाजाना स्वर मेळवीने बजाववामां कुशळ, गूढ भेद वाळां वाक्योनी गतिने जाणनार, नवीन कविता रचवामां समर्थ एवी गायन करनारी ते नायकाओए एक दिवस विचारीने बीजा देशोमां सेहेल करवानो निश्चय कर्यो. ॥ १ ॥

॥ दोहा ॥

कछू तास अरथ न कमी, दिय गुरुजन गृह भार ॥
गायन देशाटन चली, देखन राजदुहार ॥ २ ॥

अर्थ. तेओने कांइ द्रव्यनी कमी नथी तोपण घर तथा इसकामतनो बीजो पोताना गुरुजन विगेरे वृद्धोने सौंपीने फकत राजद्वार जोवा सारुज परदेशनी मुसाफरीए चालीयुं. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

हय जोरित चकडोल, एक मंदोलिका सु बर ॥
पंच सुतर सामान, दश सु दासी सकटी सर ॥
असी साठ असवार, साठ पंचासक पायक ॥
नटवा अरु नायका, और दस बीसक गायक ॥
जेहर जराव अंबर जरी, बिध बिध बाजित संग लिय ॥
कोकिला चातुकी नाम जिहि, राज सहल गायन चलिय ॥ ३ ॥

અર્થ. ઘોડાથી જોડાણુલો ઇક રથ ઇક ડમદી પાલખી, સામાન ડપા-
ડવાને પાંચ ડંટ, દશ દાસીઓ, પાંચ ગાડી, સાઠ ઇશીક અસવાર,
પચા સાઠ પ્યાદા, નઠ નાયકાઓ અને વીજા દશવીશ ગવીયા, શ્વાંશ્વર
લંઘર અને વીજાં જડાઢ ઘરેણાં તથા જરીના પોષાક સમેત જાતજાતનાં
વાજાં લડ્ કોકિલા અને ચાતુકી નામની ગાયન કરનારી નાયકાઓ
રજવાડાની સેહેલ કરવા મુસાફરીઇ ચાલી. ॥ ૩ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

ચલત ત્વરિત કરિ મેધા મનમેં ॥ કોઢ ન ગાન કરત
તિય જનમેં ॥ રસન રીતિ નૃપ નરન કહાવત ॥ પર જનાન
ગતિ કોઢ ન પાવત ॥ યાતેં રાજ તિયન મહ ગાવેં ॥ તો
તહકીક સ્વર દિલ પાવેં ॥ અસ વિચારિ ચિત ચોકસ ભા-
રી ॥ ગાન તિયન મહિં કીજન ધારી ॥ ૪ ॥

અર્થ. રસ્તે ચાલતાં તુરત બુદ્ધિની સાથે મનમાં ઇવો વિચાર
કર્યો કે કોઈ પળ સ્ત્રીલોકોમાં ગાયન કરતું નથી સર્વ ગાયન કરના-
રીઓ રાજાઓનીજ રસ સંવંધી રીતભાત કહેછે; પળ જનાનસ્વાનાની
ગતિને કોઈ પામતું નથી માટે રાજાઓની સ્ત્રીઓમાંજ આપણે ગાઈઇ તો
જનાનસ્વાનાની અંદરની રીતભાતને દિલમાં જાણીઇ ઇવા વિચારથી ચિત્તમાં
ચોકસી કરીને તેઓઇ સ્ત્રીઓમાંજ ગાયન કરવાની વાત મનમાં ધારી.
॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

જાવે રાજદુહાર પ્રતિ, ગાવે બીચ જનાન ॥
પાવે મોજ અદ્રષ્ટવત, ફુનિ ડઠિ ચલેં બિહાન ॥ ૫ ॥

અર્થ. રાજદરવારમાં જાયછે અને જનાનસ્વાનામાંજ ગાયછે કીસ-

मत प्रमाणे मळेली मोज लेइने फरीने त्यांथी चाली बीजी राजधानी-
मां जायछे. ॥ ५ ॥

फिरत आइ गुर्जर धरा, पुरी मनंछा थान ॥

खान पान सामान किय, नीतपाल राजान ॥ ६ ॥

अर्थ. एम फरते फरते गुजरातनी धरामां मनंछापुर नामना नगरमां
आवी त्यांहां नीतिपाळ राजाए खानपानादि सामान विगरेथी घणुं
सन्मान कर्यु. ॥ ६ ॥

॥ छंद दोधक ॥

गायन थान इकंत जमायो ॥ खानहि पान सबें सुख पायो॥
सांझ सु राजदुहार सिधाई ॥ द्वार प्रवेशन आयस पाई ॥
जाय जनानहिमें सिर नाई ॥ बीन म्रदंग मिलाय सु गाई ॥
गायन भेद संगीत सु लीनो ॥ गान प्रमान सबें तिय कीनो॥
रीझ प्रवीनकला उर आई ॥ सासन श्री महाराज मगाई ॥
रीझ प्रमान इनाम जुं दीनो ॥ गायनको सु टिकावहिं कीनो ७

अर्थ. गायन करनारी कोकिला तथा चातुकीए एकांत स्थले रेहेवानो
जमाव कर्यो त्यांहां खावा पिवानुं घणुं सुख पामीयुं; सांझ पडी एटले राज-
द्वारमां आवीयुं अने अंदर जवानी रजा लइने जनानखानामां जइ राणी-
ओने शिरनमाव्यां; पछी सारंगी अने म्रदंगनो स्वर मेळवीने गायन करवा
लागी; तेओए गायनमां संगीत शास्त्रनो भेद लीधो तेथी सर्व राणीओए
तेओनुं गायन प्रमाण कर्यु; आवुं गायन सांभळवाथी कळाप्रवीणना मन-
मां खुशी उपजी आवी, तेथी महाराजानी रजा मगावीने खुशी मुजब
इनाम आप्युं अने ते कोकिला अने चातुकी नायकाओनें त्यांहां थोडा
दिवस रेहेवानुं फरमाव्युं. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

नित प्रति राजकुमारि मिल, सुने जु गायन गान ॥

इक दिन कलाप्रवीन जूँ, बूझ्यो यहें विधान ॥ ८ ॥

अर्थ. हमेशां राजकुमारीओ मळीने ते नायकाओनुं गायन सांभ-
ळेछे, एम करतां एक दिवस कळाप्रवीणे आ प्रमाणे भेद पुछ्यो. ॥ ८ ॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त छप्पय ॥

कहा सप्त सुर नाम, कौन अनुमान पिछानें ॥

कहा मुर्छना ग्राम, सुरसु केते मिलि जानें ॥

क्यों सु भये षट राग, कौन रागनीं राग प्रति ॥

कौन तास सुत सुता, रंग रूप सु कैसी गति ॥

सब मिल सुरूप केते प्रथक, केते ताल लगाइयें ॥

कोकिला चातुकी भिन्न करि, एते भेद बताइयें ॥ ९ ॥

अर्थ. साते स्वरोनां नाम शु अने ते केवा अनुमानथी ओळखा-
यछे? केटली मुर्छना अने केटलां ग्रामछे? केटला स्वरो एक बी-
जामां परस्पर मळेछे? छ राग केनाथी उत्पन्न थया अने दरेक राग प्रत्ये
केटली केटली रागणीओछे? तेओना केटला दीकरा अने केटली
दीकरीओछे? तेमज तेओना रंग रूपनी केवी गतिछे? जुदां जुदां सघळां
मळीने केटलां रूपछे अने तेओने केटला ताल लगाडायछे हे! कोकिला
चातुकी, जुदी जुदी रीतथी एटला भेद बतावो? ॥ ९ ॥

अथ गायनोत्तर ॥ दोहा ॥

अहो प्रवीन संगीत दधि ॥ पैर न पावत पार ॥

जो बूझे सो मतियथा ॥ कहों भेद विस्तार ॥ १० ॥

अर्थ. हे? कलाप्रवीण, संगीत शास्त्र समुद्र जेवुं गभीरछे तेथी तेना पारने कोइ तरिने पामतुं नथी; तोपण जे भेद पूछ्या ते हु म्हारी बुद्धि प्रमाणे विस्तारीने कहुंछुं. ॥ १० ॥

अथ स्वर नाम ॥ छंद चंद्रायणा ॥

षर्ज रिषभ गंधार सु मध्यम जानियें ॥ पंचम धैवत और निषाद बखानियें ॥ स रि ग म प ध नी सप्त संप्त सुर अंकहें ॥ तीन ग्राम मूर्छना बीस एकं कहें ॥ ११ ॥

अर्थ. षड्ज, ऋषभ, गांधार, मध्यम, पंचम, धैवत अने निषाद ए प्रमाणे स्वर जाणवा. सा री ग म प ध नी ए सात साते स्वरोना अंक (अक्षर) छे; षण ग्राम अने एकवीश मुर्छनाछे. ॥ ११ ॥

अथ ग्राम धामाभिधानं ॥ दोहा ॥

नाभि कंठ कपालिका ॥ यहे धाम निरधार ॥

यह अभिधान सु जानियें ॥ मंद मध्य अरु तार ॥ १२ ॥

अर्थ. नाभी, कंठ, कपाल ए त्रणे ग्रामनां अनुक्रमे स्थानकछे; अने ए त्रणे स्थळ मंद; मध्य अने तार एवा नामथी ओळखायछे. ॥ १२ ॥

अथ सप्तस्वर अनुमान भेद ॥ छप्पय ॥

बिरहि बान सुर षर्ज, रिषभ चातुकी उचारन ॥

अंगुचार गंधार, मध्य कुरची कल धारन ॥

पंचम कोकिल शब्द, बाज धुनि धैवत जानें ॥

घन गर्जन सु निषाद, सप्त सुर भेद बखानें ॥

षट सुर फिरंत षंडव वहे, पंच सु ओडव धारियें ॥

स्वर सप्त सोय पूरन कहे, रागन धाम बिचारियें ॥ १३ ॥

अर्थ. मोरनी वाणी सरखो पड्जनो, वापैयाना उच्चार जेवो रुषभनो, वकराना उच्चार जेवो गांधारनो कुरचीना (कौच पक्षी) उच्चार जेवो मध्यमनो, कोयलना शद्ध जेवो पंचमनो, घोडाना अवाज जेवो धैवतनो अने मेघनी गर्जना जेवो निषादनो उच्चारछे. जे गायनमां छ स्वरो फरे तेने खाडव कहेछे; पांच स्वरो आवे तेने ओडव कहेछे; ने जेमां साते स्वरो आवीजाय तेने पूर्ण कहेछे; एवीरीते सात स्वरनो विचारछे. हवे रागनी जन्म भूमीनो विचार कहीए छए. ॥ १३ ॥

॥ अथ षट रागोत्पत्तिभेद ॥ छप्पय ॥

भैरों हरतें भयो, मालकोसह बिष्णू मुख ॥
ब्रह्म गात हिंडोल, हुवो दीपक दिनमनि रुष ॥
शेषहुतें श्रीराग, मेघ गाजत अकास हुव ॥
एक एक प्रति राग, पंच रागनीं प्रगट भुव ॥
सुत पंच पंच प्रति रागनीं, पंच पंच पुत्री कहें ॥
विस्तार बढ्यो संबंधसें, तीन लोक फैल्यो वहे ॥ १४ ॥

अर्थ. भैरव राग महादेवजीथी, मालकोश बिष्णुनां मुखथी, हिंडोर ब्रह्माना शरीरमांथी दीपक सूर्यना तेजथी, श्री शेषथी अने मल्लार आकाशमां गाजता मेघथी थयो. हवे अकेका रागने पांच पांच रागणी (स्त्री) प्रगटछे; तेमज प्रत्येक रागणीने पांच पांच पुत्र अने पांच पांच पुत्रि कहेलीछे तेओना परस्परना संबन्धने लीधे एटलो वधो विस्तार बधीगयो के जे त्रणे लोकमां फैलाइ गयो. ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

बरने रूप सबीनके, तबी बहुत बिस्तार ॥
कहें प्रवीन षट रागके, रागनि युक्त उदार ॥ १५ ॥

अर्थ. आ सघळा रागना परीवारनुं वर्णन करीएतो ग्रंथनो घणोक विस्तार वर्धा जाय माटे हे? कलाप्रवीण रागणीओ समेत फकत छ रागनोज विस्तार कहीए छए. ॥ १५ ॥

अथ श्री भैरव पंच रागनी नाम भेद ॥ चोपाइ ॥
भैरों राग भैरवी नारी ॥ बैरारी माधवी विचारी ॥
सिंधू बंगाली सु कहावे ॥ यहें रीत संगीत बतावे ॥ १६ ॥

अर्थ. भैरव रागने पांच स्त्रीओछे; ते आ प्रमाणे भैरवी, बेराडी, माधवी, सिंधु अने बंगाली कहेवायछे एम संगीत शास्त्रमां जणा-वेछे. ॥ १६ ॥

अथ भैरवादि रागनी स्वरूप सिंगार भेद ॥ छंद पदनील ॥
शंकर सो जु सरूप हिमंकर भाल दहे ॥ अंबर तीन जटा
माधि देवधुनी सु बहे ॥ अंबर सेत अही भुज मुंडन माल
गरें ॥ भैरव आसन सिद्ध मृगं तुचपें जु करें ॥ सोहत गौ-
र सरूप सुपेत सु पाट लसैं ॥ श्वेत उढोन उरोजन कंचु-
कि लाल कसैं ॥ चंपककी उर माल बजावत ताल करं ॥
भैरवि शंकर थान उचारत बानि हरं ॥ कंचन कंकन पा-
न सु कंचुकि श्वेत हिये ॥ नागनिके छवि केस सु अंग बि-
खेर दिये ॥ देव प्रसूनन गुच्छ सु रीझ धर्यो श्रवने ॥ चाह-
तहे पिय संग बिरारिय सो बरने ॥ अंजित नैन परीभृत
बेन सु हेम तना ॥ पीत निचोल पिया मुख चुंबतहे ललना
॥ कंठ भुजा धरि रीझतहें छिन मध्य हसे ॥ ए मधुमाध-
वि साम समीप सदा बिलसे ॥ अंबर आरुन रूप बिसाल

ત્રિસૂલ લિયે ॥ પૂજતહે શિવ થાન સ્વરી કર કંજ કીયે ॥
 ક્રોધ ભરી મનમેં બિરહાનલ અંગ દહેં ॥ હેરતહે પતિ પંથ
 સુ સિંધવિ તાસ કહેં ॥ માલ દિયે મૃગમાર વિભૂત સુ
 અંગ ધરેં ॥ શીશ જટા શુભ મૂરતિ લીન ત્રિશૂલ કરેં ॥
 કેસર રંગ ઉઢોન સુ મંદહિં મંદ હસે ॥ એહ બંગાલનિ બા-
 લ સદા બન કુંજ બસે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જેનું શંકરના જેવું સ્વરૂપછે; કપાળમાં ચંદ્ર ધારણ કર્યોછે;
 ત્રણ નેત્રછે; જટામાંથી ગંગા વેહેછે; ધોળાં વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે; ભુજાએ
 સર્પ અને ગળામાં મુંડ માળા ધારણ કરેલીછે એવી ભૈરવ રાગ મૃગચર્મ
 ઉપર સિદ્ધાસન કરીને રહ્યોછે. હવે જેનું ગોરું સ્વરૂપ ઘણું શોભેછે; સપેત
 વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે; તેમજ સપેત ઓઢણી ઓઢીછે; સ્તન ઉપર લાલ રંગની
 કંચુકી કસેલીછે; ગળામાં ચંપાના ફૂલનો હાર પેહેરેલોછે અને હાથથી
 તાલ વજાવેછે એવી ભૈરવી નામની રાગણી શંકરના મંદિરમાં હરહર એવી
 વાણીથી ગાન કરેછે. સોનાનાં કંકણ હાથમાં પેહેરેલાંછે; સપેત રેશમની
 કંચુકી પેહેરીછે; નાગળના સરસા લાંબા કેશ છુટા કરીને શરીરના ઉ-
 પર છવરાવેલાછે; પારી જાતકના ફૂલના ગુચ્છા સુશીથી કાનમાં
 ધરેલાછે અને પોતાના પ્રાણ પ્રિયના સંગને ચાહેછે એવી વેરાડી નામની
 રાગણી વર્ણવેલીછે. કાજલથી આંખો આંધીછે; કોયલના જેવાં મધુર
 વચન વોલેછે; સોના જેવું, કોમલ અને કાંન્તિવાળું અંગછે; પીઢાં વસ્ત્ર
 પેહેર્યાંછે; પોતાના પતિના મુખનું ચુંબન કરેછે; અને કંઠમાં હાથ ધરી
 સુશી થડને ઘડીએ ઘડીએ હસેછે એવી મધુમાધવી નામની રાગણી પોતાના
 સ્વામી પાસેજ નિરંતર વિલાસ કરેછે. લાલ રંગનાં વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે;
 વચાળવા લાયક જેનું રૂપછે; મ્હોટું ત્રિશૂલ હાથમાં લીધુંછે; મહાદેવના
 મંદિરમાં ઊભી ઊભી કમલ જેવા હાથ પસારીને પૂજા કરેછે; મનમાં

क्रोध करी पोताना प्रियना वियोगनी अग्निथी अंगने बाळेछे अने वारंवार पोताना पतिनी राह जुवेछे तेने सिंधवी नामनी रागणी कहेछे. कपाळमां कस्तुरीनुं तीलक करीने अंगे भस्म लगावेलछे; मस्तक उपर रहेली जटानेलीधे जेनी अजाएव खुवसुरती दीसेछे; हाथमां त्रिशूळ लीधेलुंछे अने केसरी रंगनी ओढणी ओढीने धीमे धीमे हसेछे एवी वंगाली नामनी रागणी बाळस्वरूपथी हमेशां वनना लता मंडपमां वसेछे. ॥ १७ ॥

॥ अथ श्री मालकोस पंच रागनी नाम ॥ चोपाइ ॥
मालकोसहूकी यह बाला ॥ टोडी गोडी रूप रसाला ॥
फुनि गुनकलि खंभायति नारी ॥ कुकुभ युक्त पांचों हि-
तकारी ॥ १८ ॥

अर्थ. मालकोश रागनी अति सुंदर रूपवाली पांच स्त्रीओ आ प्रमा-
णेछे टोडी, गोडी, गुनकली, खंभाती, अने कुकुभ आ पांच रागणीओ
मालकोश रागनी कल्याण कारी स्त्रीयोछे. ॥ १८ ॥

॥ अथ मालकोसाद्य रागनी स्वरूप श्रृंगार भेद ॥ छंद चामर ॥
सेत बास धारितं सुरूप साम रंगहे ॥ सीप सून कंठ हार
बार जूथ संगहे ॥ शीश चूड पानमें छरी सु बास धारितं ॥
चातुरी बिलास मालकोस सो बिचारितं ॥ कंज नेन की
जितं कटाछ कुंजमें खरी ॥ सेत सारि साम कंचुकी सु बा-
नि माधुरी ॥ खोरहें कपूर बीन नाद एन रीझही ॥ काम
रंग अंग भीन टोडि रागनी कही ॥ कोकिला सु बा-
नि बाम सांम अंगियां हिये ॥ पान नाद अंब मोर श्रौन
तीरपें कीये ॥ सेत बास चंद्रिका उजास आस्य जानियें ॥

बागमें बिराज बाल गोरिका बखानियें ॥ बासहे मलीन
 दीरघं उसास डारितं ॥ छीन अंग नैन नीर अंगियां
 भिगारितं ॥ बार खोलि बैठितं कदंब शीश डारिहें ॥ एह-
 रीत जानियें गुनंकली सु नारिहें ॥ नैन एनके समान
 कोकिला सु बानहें ॥ चातुरी भरी जु भेद भाषितं सु तौन-
 हे ॥ सोहितं कसूब बास हंसकी ग्रहें गती ॥ चंद्र आननं
 प्रकाश सोयहे खँभायती ॥ कंतके बिलाससैं उजागरंग
 नेनमें ॥ तूट हार बार छूट तूतरंत बेनमें ॥ कंचुकी दरार
 खाइ बांहकी बलैं छनी ॥ एंड भार अंग मोरितं कुकुम्भ
 रागनी ॥ १९ ॥

अर्थ. सपेत कपडां पेहेरेलांछे; घणो स्वरूपवान; जेना शरीरनो रंग
 श्यामछे; कंठमां मोतीना हार पेहेरेलाछे. अने नायकानुं टोळुं साथेछे;
 माथे मुगट अने हाथमां सुगंधी फूलनी गुंथेली छडी धरेलीछे; विलास
 करवामां घणोज चतुर एवो मालकोश राग कहेलोछे. कमळ जेवा नेत्र-
 थी कटाक्ष करती लता मंडपमां उभीछे; सपेत साडी ओढेलीछे अने
 काळा रंगनी कंचुकी पेहेरीछे; घणांज मधुर वचन बोलेछे; कपुरनो सुगंधी
 लेप अंगे लगावेलोछे अने वीणाना अवाजथी हरणोने रीझावेछे; अंगमां
 उपजेला कामना रंगथी भींजाएली टोढी नामनी रागणी कहीछे.
 जेनी कोयलना जेवी मधुर वाणीछे अने श्याम रंगनी कंचुकी उर उपर
 कसेलीछे; हाथमां नाद नामनुं वाजित्र लीधेलुंछे अने आंवाना म्होरना
 जुमखा कान उपर लटकावेलाछे; सपेत वस्त्र पेहेरेलांछे; चंद्र कांतिना
 उजास जेवुं जेनुं म्होडुं झळकेछे; एवी बागमां वीराजेली बाळरूप गोडी
 नामनी रागणी वखाणीने कहीछे. जेणे मेलं वस्त्र पेहेर्यांछे लांबा अने उंडा

नीसासा नाखेछे; विरहनी आगथी जेनुं अंग घणुं दुबळुं थड़गयुंछे; नेत्रमांथी झरेला आंसुनी धाराथी कंचुकी भीजावेलीछे अने बाळ छुटा राखीने वे-
ठेलीछे; जेना उपर कदंब वृक्षनी डाळ झुकी रहीछे; एवी रीतथी गुनकली
नामनी रागणी जाणवी जेनां नेत्र मृगनां जेवां अने कोयलना जे-
वी वाणीछे; चतुराइथी भरपूर जे भेद भरेलां मधुर तान बोलेछे अने
अंगमां कसुंवी वस्त्र शोभेछे; हंसना जेवी चालवानी गतिछे अने पूरण
चंद्रना जेवो जेना म्होढानो प्रकाशछे एवा लक्षणवाळी खंभाती नामनी
रागणी छे. आखी रात पोताना स्वामीसाथे विलास करवाथी उजाग-
रानो रंग जेनी आंखमां खीली रह्योछे, हार तुटी गयोछे, केश छूटा
थड़ गयाछे, वचन बोलतां तोतळायछे, हाथनी चुडीयो चटकी गइछे
जेनी कंचुकी फाटी गइछे, ने आळसने लीधे एडी उपर भार दइने अं-
ग मरोडेछे ते ककुभ नामनी रागणीछे. ॥ १९ ॥

अथ हिंडोर पंच रागनी नाम भेद ॥ चोपाइ ॥

रामकली देसाख सु बामा ॥ ललिता अरु विलावली ना
मा ॥ पटमंजरी पंचमीं नारी ॥ ए हिंडोरकि आग्या कारी
॥ २० ॥

अर्थ. रामकली, देशाख, ललिता, विलावली, पटमंजरी ए पांच
रागणीओ हिंडोर रागनी आज्ञाकारी स्वीयोछे. ॥ २० ॥

॥ अथ हिंडोराद्य रागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद चर्चरी ॥

सीसपें मनि मुक्त सोहित पीत बास सु हावही ॥ अंग हेम
अनंग उपमा मंद मंद सु गावही ॥ हाटकी हिंडोरना
परि नारि देत सु झोलहें ॥ अंग अंग सिंगार साजित

રાગ યહ હિંડોલહે ॥ નીલ અંગ દુકૂલ દીપત પીત રંગ
 ગ સુ અંગહે ॥ એનસાર સુ ખાલ ચર્ચિત જટિત ભૂષન
 નંગહે ॥ સામકો મન મોહિ લીજત હાવ ભાવ સુ ગાયકેં ॥
 રાગનીં યહ પરચિ લીજેં રામકલિય બનાયકેં ॥ મૂરતી
 સુ પ્રચંડ સોહત વીર રસમય બાલિકા ॥ સામ ચીર સનેહ
 પતિસેં હાર હિય મનિ માલિકા ॥ આનિતેં પતિ જાન
 ન દહત મધુર બાનીં ભાષહે ॥ અંગ અંગ અનંગ પ્ર-
 ગટિત રાગનીં દેસાચહે ॥ ગૌર અંગ પુહૂપ ગુનનીં સજ-
 ત સોર સિંગારહે ॥ જ્ઞાન વાસ દમંક દામનિ મુખ
 સુધાકર સારહે ॥ કંજ નેનન અંજિ કાજર અધુર વીર વ-
 ચ્છાનિયેં ॥ હાસ યુક્ત બિલાસ હેરત લલિત રાગનિ જાનિ-
 યેં ॥ આપ વન સંકેત રાજિત રાહ દેશત મિંતકી ॥ લાલ
 વીર સુ નીલ કંચુકિ દેહ દામન ક્રંતકી ॥ સાજ અંગ
 સિંગાર આશ્રન ધ્યાન વહ લાગી રહેં ॥ મેન વ્યાપિત અંગ
 અકુલિત બિલાબલ તાસેં કહેં ॥ ફૂલ માલા મૃગાજિ ઊરમેં
 બિરહ વ્યાપિત અંગમેં ॥ પ્રી વિજોગ વિહાલ સેજન રેંન દિન
 યહ રંગમેં ॥ શ્વાન પાનન વસન ભૂષન નાં સુહાવેં સહચરી ॥
 છીન હોત છિનાં છિનાં પ્રતિ રાગની પટમંજરી ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. જેના મસ્તક ઉપર મળીથી જડેલો મુગટ શોભેછે; પીઢાં વસ્ત્ર
 પહેરીછે; અંગની સોના જેવી કાંતિછે ને જેને કામદેવની ઉપમા દેવા-
 યછે; ધીરે ધીરે ગાયન કરેછે; પોતે સોનાના હાંડોલા માથે વીરાજેલોછે
 અને તેની સ્ત્રીઓ પ્રેમથી ઘુલાવેછે ને જેણે અંગે અંગમાં શણગાર સજેલાછે

એવા લક્ષણવાળી હિંડોલ નામનો રાગ છે. જેણે લીલા રંગનો પોષાક
 પેહેર્યો છે; ને જેનું સોના જેવું પીઠું શરીર છે; કપાળમાં કસ્તુરીનું તિલક
 કરેલું છે, અમુલ્ય નંગથી જડેલાં ઘરેણાં પેહેર્યાં છે; હાવ ભાવ અને ગાય-
 ન કરીને પોતાના પતિના મનને મોહ ઉપજાવી હરી લે છે એવા લક્ષણ-
 થી રામકલી રાગણી પુર્વક પરચી લેવી. જેની આકૃતિ અતિ પ્રચંડ
 છતાં ઘણી શોભે છે; વીર રસથી ભરપૂર વાઢ સ્વરૂપે છે; શ્યામ રંગનું ચી-
 ર પેહેરેલું છે; પોતાના પ્રાણપતિની સાથે ઘણોજ સ્નેહ છે; કંઠમાં મ-
 ણી અને માળેકથી જડેલા હાર પેહેર્યાં છે; વીંજી કોઈ નાયકા પાસે
 પોતાના પતિને જવા દેતી નથી; મધુર વાણી બોલે છે; અંગે અંગમાં
 કામનો રંગ પ્રગટ દેખાય છે એવા લક્ષણવાળી દેશાશ્વ નામની રાગણી
 છે. જેનું ગોરું અંગ છે અને પોયણીના ફૂલની માઢા પેહેરેલાં છે; સોઢે
 શણગાર સજેલા છે; પેહેરેલાં શીળાં વારીક વસ્ત્રની અંદર જાણે વિજઢી
 ચમકતી હોયને એવી દીસે છે; અમૃતને ધારણ કરનારા ચંદ્રના જેવું જેનું
 શોભીત મુખ છે; કમઢના સરચી નમણી આંખોમાં વારીક કાજઢ
 આંજ્યું છે; જેના બીંવ (ઘોલા) જેવા લાલ હોઠ વચાળવા લાયક છે; જરા
 હસિને વિલાસથી જુવે છે એ લક્ષણથી લલિત નામની રાગણી જાણવી.
 પોતે વનની ઘાટી લતામાં સંકેત સ્થઢ રહીને પોતાના પ્રિય મિત્રની
 રાહ જોતી બેઠેલી છે; લાલ ચીર અને લીલારંગની કંચુકી પેહેરેલી છે;
 જેના અંગની કાંતિ વીંજઢીના જેવી ચમકતી છે; શરીરે શૃંગારની રીત
 પ્રમાણે ઘરેણાં પેહેરીને જે પોતાના પ્રિય પતિનાજ ધ્યાનમાં લાગી રહે છે;
 કામ વ્યાપવાથી જેનું અંગ અકઢાઈ ગયું છે તેને વિઢાવઢ નામની રાગણી
 કહે છે. જેણે હૃદયમાં કરમાઈ ગયેલી ફૂલની માઢા ધારણ કરી છે; શરીરે
 વિરહ વ્યાપેલી છે; પ્રિય મિત્રના વિયોગને લીધે પલંગમાં બેહાલ થઈને
 પડી રહે છે; ચેન પડતું નથી અને રાત દિવસ વિયોગના રંગમાંજ દિલગીર
 રહે છે; ચાવું, પીવું તથા લુગઢાં, ઘરેણાં તેમજ દાસીઓ પણ ગમતી નથી;

क्षण क्षणमां अंगे दूबळी थती जायछे; एवा लक्षणवाळी पटमंजरी
नामनी रागणीछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ दीपक पंच रागनी नाम भेद ॥ चौपाई ॥
देसी ओर कमोद कहावें, नट केदार दार गुन गावें ॥
बहुरि कांनरा रूप बिसाला, यहे पंच दीपककी बाला २२
अर्थ. देशी, कमोद, नट, केदार अने कानरा ए पांच रागणीयो
दीपक रागनी स्त्रीओछे. ॥ २२ ॥

॥ अथ दीपकाद्य रागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद हारक ॥

सोहत गज पीठ परन आवन गन कामनी ॥ आरुन तन
लाल बसन माल मुक्तकी बनी ॥ बेस सुभग केस खुलित
गावत सुभ बानियें ॥ कुंजन मधि गुंज मधुप दीपक यह
जानियें ॥ नील बसन गौर सुतन सोवत पतिपें खरी ॥
आभ्रन तन पानि बिजन चाह रमनकी भरी ॥ रूप रसिक
गावन पिक प्रीतम मन मोहनी ॥ जोवन मत रीझत चित
देसि कहत रागनी ॥ कुंदन तन सारि अरुन सेत बरन
कंचुकी ॥ कूजन पिक गुंजन मधु कुंजन बनमें झुकी ॥ काम
दहत मित चहत शोच रहतहें घनी ॥ व्याकुल मित राह
लखित कैयत सु कुमोदनी ॥ प्रि मनहर चित चतुर केसर
बर अंगहे ॥ हंस गमन भूषन तन चैल अरुन रंगहे ॥
पीठ दुरद पानि धरत जूथ सखिनके लहें ॥ नाटिक गति
साधित नित रागनि नट सो कहें ॥ गंग जटन कह लटन

भेख सु मुनि धारितं ॥ रूप सुभग पंकज द्रग ऐ उपवित
 डारितं ॥ भूति चढित ग्यान गढित मंत्र पढित सारहें ॥
 कानन मधि आनन शशि सोहित सु किदारहें ॥ शाम ब-
 रन रिष्ट करन सेत बसन सोहितं ॥ ईभ रदन बाम धरन
 अंबरमनि पूजितं ॥ खोर मलय भाल रचित माल सुमन
 केहरा ॥ आंगन मधि खरी लसित ललन हसित कांनरा
 ॥ २३ ॥

अर्थ. हाथीनी पीठ उपर बेठो शोभेछे; स्त्रीओना जुथ्यथी विंटाए-
 लोछे जेनुं अंग रातुंछे ने लाल कपडां पेहेर्याछे; कंठमां मोतीनी माळा
 पेहेरीछे; सरस पोषाक पेहेरीने केश खुला राखेलाछे अने मधुर वाणीथी
 गायन करेछे ते जाणे कुंज मंडपमा भमरो गुजारव करतो होयनै! एवा
 लक्षणवाळो दीपक राग जाणवो. लीला वस्त्र पेहेरीने गोरा अंगवाळी
 सुतेला पतिनी आगळ उभेलीछे; अंगमां घरेणां पेहेर्याछे अने हाथमां
 वॉझणो लीधेलोछे; पोताना प्रिय पति साथे रमण करवानी चाहनाथी
 भरपूरछे; रूपमां वखाणवा लायक, रसने जाणनारी, कोयलना जेवा
 मधुर अवाजथी गायन करनारी, पतिना मनने मोह उपजावनारी, जुवा-
 नीथी छकेली, प्रसन्न चित्तवाळी देशी नामनी रागणी कहीछे. जेनुं सोना
 सरखुं कान्तिवाळुं शरीरछे; लाल साडी अने सपेत कंचुकी पेहेरीछे; कोय-
 लना सरखा मधुर अवाजथी भमरानी पेठे गुंजारव करती लता मंडपमां
 झुकी रहीछे; कामना तापथी मित्रने चाहती; घणी शोकातुर थएली व्या-
 कुळ मनथी मित्रनी राह जुवेछे एवा लक्षणवाळी कुमोदनी नामनी रा-
 गणीछे. प्रियना मनने हरनारी, चित्तमां चतुर, जेनुं केसर जेवुं सरस
 अंगछे; जेनी हंसना जेवी चालवानी गतिछे; जातजातनां घरेणां अने
 लाल वस्त्र पेहेर्याछे; हाथीनी पीठ उपर हाथ धरेलोछे; सखीओनां टोळां

साथे लीधेलांछे; हमेशां नाटकनी विद्याने साधेछे तेने नट नामनी रागणी कहेछे. जेणे जटामां गंगा धारण करीछे; अंग उपर बांकी लटो लटकी रहीछे; मुनीना जेवो वेष धर्योछे; सुंदर रूप अने कमळना जेवी आंख्योछे; सर्पनी जनोइ पेहेरीछे; अंगे विभूती लगावीछे; ज्ञानमां गर्क थइ सोरा मंत्रोनो उच्चार करेछे; वनमां शोभती; चंद्र मुखी ते केदार नामनी रागणीछे. जेनो इयाम वर्णछे; हाथमां खड्ग धर्युंछे, पेहेरेलां सफेत वस्त्र शोभेछे; डावा हाथमां हाथीनो दात राखेलोछे अने सूर्यनारायणनी पूजा करेछे; कपाळमां मलयागिरी चंदननुं तिलक कर्युंछे; फूल तथा केवडानी माळा कंठमां पेहेरीछे; आंगणामां उभी रहीने शोभाने लीधे विलासथी धीमे धीमे हसेछे ते कानरा नामनी रागणीछे. ॥ २३ ॥

॥ अथ श्रीराग पंचरागनी भेद ॥ चोपाई ॥

मालसरी मारू शुभ नामा ॥ धन्यासरी वसंत सु बामा ॥
आसावरी युक्त यह जानी ॥ श्री रागके पंच मनमानी ॥ २४ ॥

अर्थ. मालसरी, मारू, धन्याश्री, वसंत आशावरी ए पांच रागणी ओ श्री रागनी मन गमती स्वीयोछे. ॥ २४ ॥

॥ अथ श्रीरागाद्य पंचरागनी स्वरूप शृंगार भेद ॥

॥ छंद नाराच ॥

मनोजके समान रूप बीन लीन पानहें ॥ फटीक माल कंठ धार माधुरी सु बानहें ॥ सरोज एक पानमें संगीत भेद गावहीं ॥ बिराजमान कुंज बीच श्रीय सो कहावहीं ॥
रसाल बृच्छ छाँहमें रहंत बैठ बालिका ॥ अनूप रूप पानिले धरंत पान आलिका ॥ अरून बास ओर पीत रंग

अंगिया रहें ॥ बिछोह कंतपें हसंत मालश्री वहें कहें ॥
 विराजितं सँकेत ठोर सारियं लसें जरी ॥ धरे प्रसून भू-
 पनं अनंग रंगसें भरी ॥ सखी लखंत रीझ रीझ चुवनं कि-
 यो चहें ॥ सु बास साजितं किते सु मारु रागनी कहें ॥ बि-
 जोग मित लीन छीन छीन अंग वैंहगही ॥ उसास लेत
 आप अंसुआनकी धुनी बही ॥ विराज मोरश्री तरें बि-
 लास आसकी भरी ॥ न कोउ एक आपही उदानमें धना
 सरी ॥ मधूप गुंज आसपास साम अंग सोहितं ॥ मयूर पि-
 च्छ अंब मोर पानि मित मोहितं ॥ बिलास हाव भावके हु-
 लास चिंत चाहनीं ॥ सुपेत बास कासमीर खोरि सो वसंत-
 नीं ॥ विराज बाग बृच्छ छांह सामही सरीरहें ॥ लपेट
 अंग नागनी सुपेत रंग चीरहें ॥ प्रसून हार धारितं पटीर
 भालमें भरी ॥ सुरंज कुंज आसपास रागनीं असावरी ॥२५

अर्थ. कामदेवना सरखु जेतुं रूपछे, ने एक हाथमां वीणा लाधेलीछे,
 स्फाटिक मणीनी माळा कंठमां पेहेरेलीछे, जेनी मधुर वाणीछे, एक
 हाथमां कमळनु फूल राखीने संगीत शास्त्रना भेदथी गायन करेछे, एवो
 कुंज मंडपमां बीराजेलो श्रीराग कह्योछे. जे वाला आंबानी छायां तळे
 बेठी रहेछे, अनोपम रूपवाळी, जेणे सखीना हाथ उपर पोतानो हाथ
 लइने राख्योछे, रातां वस्त्र अने पीळा रंगनी कचुंकी पेहेरीछे, पतिनो वि-
 योगछे तोपण हस्या करेछे तेने मालश्री नामनी रागणी कहेछे. जे संके-
 त स्थळे बेठेलीछे, ने जेने पेहेरेली रंगीन जरीनी साडी घणी ओपेछे, फू-
 लनां घरेणां धारण कर्योछे; कामना रंगमा भरपूर थएली. रीझी रीझीने
 सखीने जुवेछे अने चुवन करवाने चाहेछे, ने जेणे केटलां एक रंग वे रंगी

કપડાં સજેલાં છે તેને મારુ રાગણી કહે છે. જે મિત્રના વિયોગને લીધે અંગે અતી દૂવળી થઈ ગઈ છે અને વળી મોટા નીસાસા મુકે છે, તેને લીધે પોતાની આંખોમાંથી તો આંસુની નદી વહે છે, વિલાસ કરવાની આશાથી ભરપૂર થયેલી મોરશ્રીના ફાડ તલે વીરાજેલી છે, જેમાં કોઈપણ માણસ નથી એવા વગીચામાં એક પોતે બેઠેલી છે તે ધન્યાશ્રી નામની રાગણી છે. જેની આસપાસ ચોતરફ ભમરા ગુંજારવ કરે છે તેમજ જેનું શ્યામ અંગ ઘણું જ શોભે છે; હાથમાં મોરનાં પીંછાં અને આંવાના મોરના ગુચ્છા ધરેલા છે, પોતાના પ્રિય મિત્રને મોહ ઉપજાવનારી, હાવ ભાવના વિલાસની ગમ્મતના હુલાસને મનમાં ચાહાતી, જેણે સપેત કપડાં પેહેરેલાં છે અને અંગે કેસરના ચંદનનો લેપ કર્યો છે, એવી વંસતની નામની રાગણી જાણવી. જે વગીચામાં ફાડની છાંયા તલે વીરાજેલી છે, ને જેનું શ્યામ શરીર છે તેમજ અંગે નાગણી લપેટીને સપેત રંગનું ચીર પેહેરેલું છે, ફૂલના હાર ધારણ કર્યા છે, કપાળમાં મઢયાગિરી ચંદનની અર્ચા કરી છે, જેની આસપાસ સ્વીલેલા કુંજ મંડપના સુગંધી રજકળો વેહેતી રહ્યાં છે તે આશાવરી નામની રાગણી છે. ॥ ૨૪ ॥

અથ મેઘ રાગ પંચ રાગની નામ ભેદ ॥ ચોપાઈ ॥

ટંક મલાર ગૂજરી નારી ॥ ફુનિ ભૂપાલી અતિ હિતકારી ॥
દેસકાર જુત પંચ ગનાઈ ॥ મેઘ રાગહૂકે મન ભાઈ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. ટંક, મલાર, ગુર્જરી, ભૂપાલી, અને દેશકાર એ પાંચ રાગણી મેઘ રાગની મન ગમતી સ્ત્રીઓ છે. ॥ ૨૫ ॥

અથ મેઘાદ્ય રાગની સ્વરૂપ શૃંગાર ભેદ ॥ છંદ મનહંસ ॥
ધરિ છત્ર રાજત વીર મંડલ સાજહીં ॥ વિપુ પીત સામ
મુખારબિંદ બિરાજહીં ॥ સિર ચૂડ પાનિ ક્રપાન સ્ખોલતહીં
રહેં ॥ મહા વીર બાહુ બલિષ્ઠ મેઘ વહે કહેં ॥ બિહુરંત પ્રી-

तम अंग बिलखी बालहें ॥ रचि पोप सेज उसास लेत
बिसालहें ॥ अनि बाल देखत नीठ बोल लहंतहें ॥ नव
रंग धरित दुकूल टंक कहंतहें ॥ मग नेन कोकिल बेन गौर
सु रंगहें ॥ भरि नेन बिलखित बाल बिछुरत संगहें ॥ तन
छीन बास मलीन बीन सु धारहें ॥ निज मितकी करमाल
सोय मलारहें ॥ दस दोय आभ्रन अंग सोर सिंगारहें ॥
तनु कंचुकी छवि पीत आरुन सारहें ॥ पर सेज बिलखि-
त बाम छीन कटी खरी ॥ कर ताल गांन रसाल बाल सु
गूजरी ॥ सित बास तत सिंगार आनन चंदहें ॥ तनु गौर
माधवि खोर उर आनंदहें ॥ निज मित कारन पानि पो-
पन मालिहें ॥ निरखंत राह सुनाह यह भूपालिहें ॥ तन
हेम रंग रसाल मोतिन हारहें ॥ मुख चंदकी अनुहार चित
सिंगारहें ॥ किय खोर चंदन भाल मंद सु हासनिं ॥ यह
देसकार कहंत कंत बिलासनीं ॥ २७ ॥

अर्थ. जेने माथे धरेलुं छत्र शोभी रह्युछे अने जे शूरवीरानी सभा भ-
रीने तेमां बेठेलोछे, जेनुं पीळुं शरीर अने शाम मुखारविंद घणुंज
शोभेछे, माथा उपर मुगट धारण कर्योछे अने हाथमां खुल्ली तरवार राखे-
लीछे, म्होटो शूरवीर, तेमज जेना हाथ जय मेळववामां बळीआछे तेने
मेघ नामनो राग कहेछे. जे पोताना प्रिय पतीना वियोगने लीधे अंगमां
दिलगीरीनां चिन्ह धारण करीने खेद पामेछे, पोषणीना फूलनी सज्जा
बीछावीने ते उपर लांबा अने उंडा नीसासा मुकेछे, बीजी सखीओने
जोइने तेओने पासे बोलावीलेछे; अने जेणे नवरंग वस्त्र पेहेरेलांछे तेने
टंक नामनी रागणी कहेछे. जेनी मृगना जेवी आंख्यो, कोयलनां जेवुं

મધુર ભાષણ અને સુંદર ગોરું અંગછે; આંસુથી આંખો ભરીને; જુદા પડી ગયેલા પ્રિય પતિને લીધે દિલગીર થાયછે; અંગ ઘણુંજ દુબલું થઈ ગયેલુંછે; ને જેણે મેલાં કપડાં પેહેરેલાંછે, હાથમાં વીણા ધારણ કરેલીછે, ને પોતાના મિત્રના નામની હાથમા માઢા લેડને જપેછે, તે મલાર નામની રાગણીછે. જેણે પોતાના અંગમાં બાર આભર્ણ તથા સોઢ શણગાર સજેલાછે, ઉર ઉપર પીઢા રંગની કંચુકી કસીને લાલ સાડી પેહેરીછે, પાત્ની કમ્મરવાઢી જે સ્ત્રી વિયોગને લીધે પલંગ ઉપર સુખ ન પડતાં વિલાપ કરી એકદમ ઉખીથઈ હાથમાં કરતાલ લેડને મધુર અને રસિક ગાયન ગાયછે તે ગુર્જરી નામની રાગણી કેહેવાયછે. જેણે પિત કપડાં તેમજ મોતી તથા સપેત મણીનાં ઘરેણાં પેહેરેલાંછે, જેનું ચંદ્રના જેવું ઝજલું મ્હોઢુંછે, ગૌર અંગમાં મધુમાધવીનો સુગંધી લેપ લગાડીને મનમાં આનંદ પામી રહીછે, પોતાના પ્રિય મિત્ર વાસ્તે હાથમાં ફૂલની માઢા લેડને જે પતિની રાહ જોયા કરેછે તે ભૂપાઢી નામની રાગણીછે. જેણે સોના જેવા અંગમાં અમૂલ્ય મોતીનો હાર પેહેરેલોછે, મ્હોઢા રૂપી ચંદ્રને શોભાવે એટલાંજ ઘરેણાં પેહેરેલાંછે, કપાઢમાં ચંદનનું તીલક કરીને ધીમે ધીમે હસેછે, પોતાના પતિને વિલાસથી ખુશી ઉપજાવેછે તેને દેશકાર નામની રાગણી કેહેછે. ॥ ૨૬ ॥

॥ દોહા ॥

તીસ રાગની રાગ ષટ ॥ ગાવત ગુની બનાય ॥

તબ દસ દોષ બચાવહી ॥ સો અબ કહે સુનાય ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. એવીરીતે ત્રીશ રાગણી અને છ રાગને ગુણવાન લોકો સા રી રીતે ગાયછે તે વચ્ચે દશ પ્રકારના દોષ ન આવે એવીરીતે જે બચાવ કરેછે તે દશ દોષ તથા તેનાં લક્ષણ હવે અમે કહીએ છીએ. ॥ ૨૭ ॥

॥ अथ दश दोषाभिधान ॥ छप्पय ॥

प्रथम काकसुर काल, तालहीनहु सुरभंगह ॥

भ्रू मुख ग्रीव डुलंत, ओर फुनि डोलत अंगह ॥

सुर भेद न जानंत, ओर सुर ग्रहत कपालहि ॥

समय बिना संगीत, राग उपजें न रसालहि ॥

दश दोष राग संगीत मत, गावत गुणी बचावहीं ॥

श्रोता प्रवीन तब सुख लहें, मंगन मोज सुपावहीं ॥२९॥

अर्थ. पेहेलो काकस्वर एटले कागडाना जेवो स्वर काढवो, बीजो काळ, बीजो ताल हीन एटले ताल बिना गावुं; चाथो स्वरभंग एटले गावामां साद तुटी जाय, पांचमो भवां मुख अने गळाने वेडोळ करी डोलाववां, छठो वधा अंगने डोलाव्या करवुं, सातमो सुरना भेद-ने न जाणवो, आठमो कपाळी राग पकडवो, नवमो वखत बिना रागने गावो अने दशमो रस उपजे एवा रागनुं बराबर आळेप थाय नहीं एवीरिते संगीत शास्त्रना मतने जाणनार गुणी विद्वानो दश दोष बचावीने गायछे त्यारे हे? कळाप्रवीण, चतुर सांभळनाराने सुख उपजे अने गायन करनारा याचक पण मोजने पामेछे. ॥ २९ ॥

अथ संगीत शास्त्रे कालानुमान भेद ॥ छंद पद्धरी ॥

सुचि अग्र कमल दल बेध काल ॥ बरनंत ताय छिन बुधि

बिसाल ॥ वसु छिन मिलंत इक लव वदंत ॥ लव अष्ट

एक काष्ठा कहंत ॥ काष्ठा सु अष्ट एकहि निमेष ॥ आठहु

निमेष इक कला लेख ॥ द्वै कला एक त्रुट्टी बखानि ॥ द्वै

त्रुटिक एक अनु तास जानि ॥ अनु द्वै मिलंत द्रुत एक

होय ॥ जुग द्रुत जुरंत लघु कहत सोय ॥ लघु द्वै मिलंत

ગુરુ કહેં તાસ ॥ ત્રૈ લઘુ પુલ્કા કીનો પ્રકાસ ॥ લઘુ ચત્ર
ચત્રમુખ કહત તાય ॥ સંગીત કાલ બરનેં બનાય ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. સોયના અગ્રથી કમઝનું પાંદડું વિંધતાં જેટલો કાઠ થાય તેને બુદ્ધિવાન વિદ્વાનો ક્ષણ કહેછે; એવા આઠ ક્ષણ મઠવાથી જે બનેછે તેને લવ કહેછે, આઠ લવને એક કાષ્ઠા કહેછે, આઠ કાષ્ઠા મઠવાથી એક નિમિષ થાયછે, આઠ નિમિષની એક કઠા થાયછે, બે કઠાની એક ત્રુટી, બે ત્રુટીનું એક અણું, બે અણું મઠવાથી એક દ્રુત થાયછે, બે દ્રુત મઠેછે તેને એક લઘુ કહેછે, બે લઘુ મઠેછે તેને એક ગુરુ કહેછે, ત્રણ લઘુ મઠેછે ત્યારે તેને એક છુત કહેછે અને ચાર લઘુ મઠેછે તેને એક ચતુર્મુખ કહેછે એવી રીતે સંગીતનો કાઠ વિસ્તારથી વર્ણવેલોછે. ॥ ૩૦ ॥

અથ અનુભેદોત્પત્તિ સ્વામી કથ્યતે ॥ છંદ સિંહ ॥
અનુ ઉદ્ભવ મારુત ચંદ્ર પતી ॥ દ્રુત ભો જલ શંકરકી જુર-
તી ॥ દ્રુતહી જુ બિરામ વહી સુ ગતી ॥ પ્રગટે ઘન મારુત
કંદ જતી ॥ લઘુ પાવકતેં ભયે દેવિ કલા ॥ લઘુત્રામ જ-
લજ્ઞિ સુ જીવબલા ॥ ગુરુ અંબર વહે પતિ શેષ તિનેં ॥
છુત ભોમ હરી હર બ્રહ્મ ગિનેં ॥ મુખ ચત્ર વિધી ભયે સ્વા-
મિવિધી ॥ યહ ભેદ ઉચારતહેં પ્રસિધી ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. અણુંની પવનમાંથી ઉત્પત્તીછે ને તેના સ્વામી ચંદ્રછે; દ્રુત જલથી થયેલછે અને તેના દેવતા શંકરછે, એવીજરીતે દ્રુત વિરામ મેઘ મંડલના પવનથી ઉત્પન્ન થયોછે અને તેના પતિ કાર્તિક સ્વામીછે, લઘુ અગ્નીથી થયો અને તેના દેવતા દેવીછે, લઘુવિરામ જલથી થયો અને તેના દેવતા અગ્નીછે, ગુરુ આકાશથી જન્મેલોછે અને તેના પતિ શેષનાગછે, છુત જમીનમાંથી થયેલોછે અને હરી હર બ્રહ્મા એ ત્રણ દેવો તેના સ્વામીછે,

चतुर्मुख ब्रह्मायी थएलछे अने तेना स्वामी पण ब्रह्माजछे ए प्रमाणे भेदोनो
विचार प्रसिद्ध कहेछे. ॥ ३१ ॥

॥ दोहा ॥

छिन सु आदि त्रुटि अंतलों, या मधि सुच्छम रूप ॥

ताको उचरन होत नहिं, वार्ते रहे विलूप ॥ ३२ ॥

अर्थ. क्षणथी आरंभीने त्रुटीना अंत सुधी जे झीणुं रूप रहेलुंछे तेनो
उच्चार थइ शकतो नथी तेथी ते वीलुप (गुप्त) रहेछे. ॥ ३२ ॥

अनूं आदिदे रूप जो, ताकी होत उचार ॥

उनकी संज्ञाकों कहें ॥ जंतु शब्द विस्तार ॥ ३३ ॥

अर्थ. अणुआदिदेइने जेटलां रूपछे तेओना उच्चार थायछे पण
ते उच्चार केना जेवाछे एटलुं समजवा वास्ते जे जे पक्षीओना जेवा ते
ओना उच्चारछे तेनी संज्ञा कहुंछुं. ॥ ३३ ॥

॥ अथ जंतु शब्द संज्ञा भेद ॥ छप्पय ॥

अनु तीतर उच्चार, चटक द्रुत बानीं जानो ॥

द्रुत विराम बक शब्द, चक्रवाकह लघु ठानो ॥

लघु विराम पिक बोल, गुरू बायस बानीं रुख ॥

कुर्कुट छूत कहंत, बचन केकी चत्रहमुख ॥

यह विधि उचार बरनें सकल, तिहि मिल ताल कहें गुनीं ॥

अनेक भेद तालन भये, सो प्रवीन ग्रंथन सुनीं ॥ ३४ ॥

अर्थ. अणुनो तेतरना जेवो उच्चारछे तेमज द्रुतनी चकलीना जेवी
वाणीछे, द्रुत विरामनो बगलाना जेवो अवाजछे अने लघु-
नो चकवाना जेवो शब्दछे; लघुविरामनो कोयलना जेवो बोलछे
अने गुरूनी कागडाना जेवी लुखी वाणीछे, छुतनो उच्चार कुकडाना जे-

ઘો કહ્યોછે અને ચતુર્મુખનો અવાજ મોરના જેવોછે; એવીરીતે સર્વના ઉચ્ચાર વર્ણવાને કહ્યાછે. તેઓના ઉચ્ચાર મઢવાંથી ગુણવાન વિદ્વાનો તેને તાલ કહેછે અને તે તાલના અનેક ભેદ થયાછે તે હે? કઢાપ્રવીણ, તમે સંગીતના યંથોમાં સાંભળ્યા હશે. ॥ ૩૪ ॥

॥ દોહા ॥

અનુ આદિક ઉચ્ચાર ગતિ ॥ આવૃત તાલ અનંત ॥

સોર મુખ્ય સંગીતમેં ॥ તિહિ અભિધાન કહંત ॥ ૩૫ ॥

અર્થ. અણુ વિગેરેના ઉચ્ચારની ગતિને વીંટાડને અનેક તાલ રહ્યાછે, પરંતુ સંગીત શાસ્ત્રમાં જે સોઢ તાલ મુખ્ય કહેલાછે તેઓનાં નામ કહુંછું. ૩૫

॥ અથ તાલ કાલાભિધાન ॥ છપ્પય ॥

એકતાલ લઘુશેષ, જેતલજ્ઞહ ત્યૌંરા કહિ ॥

સૂર સામ અરુ ઝંપ; પ્રીતમઠ જયમંગલ વહિ ॥

બ્રહ્મ લક્ષ્મીં ભેદ, કનકમેરુ મિશ્રહૃત ॥

કુંભ સુ રાયભયંક્ર, ઓર પાતાલ કુંડલન ॥

યહ સોર તાલ આદિક કહે, ગાન નાદ નાટિક સુ ગત ॥

વિશ્રામ તાસ ચત્ર કાલ કહેં, સમાહિ વિષમ આગત અતિત

અર્થ. એકતાલ, લઘુશેષ, જેતલજ્ઞ, ત્યૌંરા, સૂર, સામ, ઝંપ, પ્રીતમઠ, જયમંગલ, બ્રહ્મ, લક્ષ્મી, કનકમેરુ, મિશ્રહૃત, કુંભ, રાયભયંક્ર, અને પાતાલકુંડલ એ સોઢ તાલ મુખ્ય કહ્યાછે. ગાવું, બજાવવું અને નાટકની ગતિમાં વિસામો લેવાના ચાર કાલ કહ્યાછે તે આ પ્રમાણે સમ, વિષમ, આગમ અને ચોથો અતીત. ॥ ૩૬ ॥

॥ દોહા ॥

યહ ગાયન સંગીત ગતિ, સુચ્છમ કહી સુનાય ॥

तिहिं प्रवीन सनमान किय, भूषन बसन बनाय ॥ ३७ ॥

अर्थ. गायन करनारी कोकीला अने चातुकी नामनी नायकाओए संगीत शास्त्रनी गति बारीक भेदथी कही संभळावी, तेथी कळाप्रवीणे तेओनी घणो सत्कार करीने केटलांएक घरेणां तथा वस्त्र विगेरेनो पोषाक आप्यो. ॥ ३७ ॥

॥ गाहा ॥

गायन कला प्रवीनं ॥ चरचा राग रागनी भेदं ॥

ताल काल अनुमानं ॥ सत्र प्रवीन सागरां लहरं ॥ ३८ ॥

कळाप्रवीणनी पासे नायकाओए करेली चरचामां राग रागणीओना भेद तेमज तालना समय तथा तेओना अनुमान संबंधी प्रवीणसागरनी आ सत्तरमी लेहेर पुरी थड. ॥ ३८ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन गायन प्रसंगे सं
गीत भेदो नाम सप्तदशो लहरं ॥ १७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तदश स्तरंगःस-
माप्तः ॥ १६ ॥

॥ अथ अष्टादश तरंग शिखा बंध छंद झंपताळ ॥

गांन चर्चा थतां कारिका मंडले ॥ नृत्य भेदो कथा नाम विद्या बले ॥
ताल मोहोरा मृदंगे गती जे गणे ॥ लेर अठ्ठारमी भेद तेनो भणे ॥ १८ ॥

अथ कला प्रवीन गायन चर्चा प्रसंग ॥ दोहा ॥

एक समें एकंत प्रति, बैठें कलाप्रवीन ॥

चित्त चढी सागर सुबी, कीने कवित नवीन ॥ १ ॥

अर्थ. एक समये एकांत स्थळे राजकुमारी कळाप्रवीन बेठा हतां ते वखते रससागर राजकुमारनी छवी पोताना चितमां चडी आवी तेथी तेणे नीचे प्रमाणे त्रण नवीन कवीत बनाव्यां. ॥ १ ॥

॥ अथ अलंकार जातिस्वभाव प्रवीनोक्त कवित्त यथा ॥

कटि फेंट छोरनमें, भ्रुकुटी मरोरनमें, सीस पेंच तोरनमें,
अति उरझायकें ॥ मंद मंद हांसनमें, बरुनी विलासनमें,
आनन उजासनमें, चकचौंध छायकें ॥ मोती मनि माल
नमें, सोसनी दुसालनमें, चिकुटीके तालनमें, चेटक लगाय
कें ॥ प्रेम बान देगयो, न जानियें किते गयो, सु पंथी मन
लेगयो, झरोखे द्रग लायकें ॥ २ ॥

अर्थ. कडें बांधेला सोनेरी फेंटाना छेडाओमां, भ्रुकुटीनी (भवांनी) टेडाइमां तेमज शीरपेच उपर लटकता तोरामां अतिशे रीझावीने, वळी धीमे धीमे हसवामां, पापणना विलासमां अने म्होढानी उजळी कांतिमां अंजाबी देइने; मोतीना हार तथा मणीनी माळामां अने सोसनी रंगथी रंगेला दुशालामां अने चपटीना तालमां चेटक (जादु) लगाडीने प्रेम-
नुं वाण मारी गयो हुं जाणती नथी के ते कयां गयो पण झरोखामां आंख्योथी नजर लगाडीने ते खुब सुरत पंथी म्हारुं मन हरी गयो. ॥ २ ॥

॥ अलंकार उपमा कवित्त ॥

सुगंध समीर जैसें, हंस बार छीर जैसें, भू जल मिहीर जै-
सें, मयूषी चढायकें ॥ पारद कुमारि जैसें, हरी स्वांत धा
र जैसें, अंघ्र एनसार जैसें, धूम उरझायकें ॥ उक्ती
एकदंत जैसें, शुद्ध बोध संत जैसें, मित बात मित जैसें,

सैनन जनायकें ॥ प्रेम बान देगयो, न जानियें किते गयो,
सु पंथी मन लेगयो, झरोखे द्रग लायकें ॥ ३ ॥

अर्थ. वायु जेम सुगंधीने, हंस जेम पाणीमांथी दुधने, सूर्य जेम पोता-
नां कीरणो पसारीने जमीनना पाणीने, कुंवारी स्त्री जेम (पारानी खाणमां
नजर करीने) पाराने बपैयो जेम स्वाति नक्षत्रना वरशादनी धाराने, अमरनो
धुप जेम पोताना धुवाडामां धुंचवीने कस्तुरीने, गणपती जेम व्यासादि
महा कवीओनी वाणीने, सत्पुरुषो जेम शुद्ध ज्ञानना उपदेशने, अने मित्र
जेम सानमां जणावेली मित्रनी वातने लइले, तेम प्रेमनुं बाण मारी ग-
यो हुं जाणती नथी के ते क्यां गयो पण झरुखामां, आख्यथी नजर
लगाडीने ते खूबसुरत पंथी मारुं मन हरी गयो. ॥ ३ ॥

॥ अलंकार उपमा कवित्त ॥

अहैं खगराज जैसें, चिरियां सु बाज जैसें, केहरी सु गाज
जैसें, प्रांन निकसायकें ॥ जलचर झपाह जैसें, मनि
मीनहाह जैसें, कीर पंखग्राह जैसें, फंद उरझायकें
॥ भागीरथ गंग जैसें, घंटिक कुरंग जैसें, कुहिया कुलंग
जैसें, भूतल भ्रमायकें ॥ प्रेम बान देगयो न जानियें किते
गयो सु पंथी मन लेगयो झरोखे द्रग लायकें ॥ ४ ॥

अर्थ. गरुड जेम सर्पने, बाज जेम चकलीने, मेघनी गर्जना जेम
केसरी सिंहना प्राणने काढी लेछे, मघरमच्छ जेम जळमां रेहेनारा प्रा
णीओने, मछीमार जेम माछलाने, पंखग्राह नामना शीकारने जाणनार
शीकारी जेम पासमां फसावीने पोपटने, भागीरथराजा जेम गंगाने,
घंटावळ नामना शीकारने जाणनार जेम हरणने, कुह्या (शीकारी पक्षी)
जेम काकाकव्बाने जमीनना मेदानमां फेरवीने झडपथी लइलेछे, तेम-

ज प्रेमनुं बाण मारी गयो हुं जाणती नथी के ते क्यां गयो पण झरो-
खामां आंख्योथी नजर लगाडीने ते खुब सूरत पंथी माहं मन हरी
गयो. ॥४॥

॥ दोहा ॥

प्रेम बीज परबीन उर, ढंपित त्रपा सु धूर ॥

जोबन घन बरसत फुंहीं, उदये कवित अंकूर ॥ ५ ॥

अर्थ. आगळ रससागर राजकुमारनी छबी जोवाथी कलाप्रबीन-
ना हृदयमां जे प्रेम रूपी बीज पड्युं हतुं ते लाज रूपी धूडमां ढंकाइ
गएलुं हतुं तेनी उपर हवे जोबन रूपी वरसाद वरसवाथी ते बीजमांथी
आ उपर कहेला त्रण कवीत रूपी कोंटा थया. ॥ ५ ॥

छिन बिसरत उर चढत छिन ॥ वह रससागर ध्यान ॥

एक समय आमंत्रि अलि ॥ कींनो कुमरि दिवांन ॥ ६ ॥

अर्थ. ते रससागर राजकुमारनुं ध्यान कलाप्रबीणने क्षणमात्रमां वि-
सरी जायछे अने क्षणमात्रमां मनमां चडी आवेछे, तेथी एक वखते
पोतानी प्यारी सखीओने बोलावीने सभा भरी. ॥ ६ ॥

अथ कलाप्रबीन कुमारिका मंडल बर्ननं ॥ छंद पद्वरी ॥

दिस दिस दरीच सतखन दिवाल ॥ शारद उमंड मनु मेघ
माल ॥ चांदनी चोक रचि चित्रकार ॥ श्रीखंड साख खो-
लित दुहार ॥ प्रति द्वार द्वार दरियच उसीर ॥ पट झीं
न भींन माधवी नीर ॥ सुखरा सु खंभ सोभा लसंत ॥ कं-
चन लिखाव कंगुरन क्रंत ॥ आंगन अनूप छबि फटिक बं
ध ॥ मारुत सु मंद सीतल सुगंध ॥ जरकस दिवाल गी-
री झुकंत ॥ कुंदन सु पाट आसन उनंत ॥ बिध बिध बिचि

ત્ર ગેલમ બિછાય ॥ ઉત બાલ જૂથ બૈઠે સુ આય ॥ સિંહાસ-
નં સુ કુમરી પ્રવીન ॥ સહચરી ગિરદ સાંમાંન લીંન ॥ કર
કાસમીર કુમકુમ ગુલાબ ॥ અરગજા અંત્ર મૃગસાર ડા-
બ ॥ કિંહિ કર કપૂર ચંદન બિજૂન ॥ માધવી કુંદ ચંપક
પ્રસૂન ॥ ફલજાય જાયપત્રી સુજાંન ॥ ત્રિકુટી લવંગ
પૂંગી સુ પાંન ॥ મનિજટિત શીસ પરવીન છત્ર ॥ જુગ પા
સવાંન ઠાઠી સુ તત્ર ॥ કર ચમર લીંન સહિબિધ સયાં-
ન ॥ બોલંત આસ આશિષા બાંન ॥ સવ રાય કુમરિ કુલ-
બય સમાંન ॥ શુભ રૂપ બાસ ભૂષન બિધાંન ॥ કેસર કસૂ-
બ કૌસેય ચેલ ॥ સિત અસિત નીલ જરકતિત બેલ ॥ ભૂ-
ષન સુ નીક માનિક જરિત્ર ॥ પીરોજ મર્ક પંનેં બિચિત્ર ॥
કિય દીપદાન હિલબી હજાર ॥ પ્રતિ દ્વાર દ્વાર કિંગુર
કિનાર ॥ રાજંત રાજ મંડલ કુમાર ॥ ઉપમા સુરી સુ સુર
પતિ અગાર ॥ ચંચલા કુંડ મંડલીય ચંદ ॥ ચાંદની ચક્ર
મોહનીય ફંદ ॥ લલના બિચિત્ર આભા લસંત ॥ કૈલાસ
કુંજ ફૂલિત બસંત ॥ ગાયકા ઉમ્મેં સાધંત ગાન ॥ નાયકા
નાટકી ભેદ આન ॥ ૭ ॥

અર્થ. દિશાએ દિશાએ ચોક અને સેંકડો યંડવાળા મેહેલની દિવાલો
ઉમીછે તે જાણે શરદ રુતુના મેઘની સફેત ઘટાઓ ચડી હોયને?
એવી દિસેછે; ચારે તરફ ચોકમાં જાત જાતનાં ચિત્રો વાળી ચાંદની બાંધે-
લીછે, મઝયાગીરી ચંદનની શાખવાળાં બાર યુદ્ધાં મેલેલાંછે, બારણે બાર-
ણે સુગંધી વાળાની ત્રટીઓ બાંધેલીછે, ને તેના ઉપર મધુમાધવીના સુગંધી
પાળીથી ખીંજાવેલા બારીક કપડાં રાખેલાંછે, સુખડના થાંભલા શોભી

રહ્યાછે, તેમાં બારીક કોતરણીથી કોતરેલા કોંગરાનો દેશાવ સોનાની કાંતિ જેવો જણાયછે, સ્નાટિક મળીથી બાંધેલા આંગણાની શોભા તો ઘણીજ અનુપમછે, જેની અંદર મંદ શીતલ અને સુગંધી પવન વાયછે, ચકચકીત દીવાલો જરીના પર્વતની માફક ઢુકી રહીછે, તે ચોકની અંદર સુવર્ણ જડીય તરત તથા ઁંચા સિંહાસનો ગોઠવેલાંછે, અને નીચે જાત જાતના રંગ બેરંગી ગલીચા બીછાવેલાંછે, તે સ્થલે રાજકુંવરીયોનાં જુથ આવીને બેઠાં અને સિંહાસન ઉપર રાજકુવરી કઢાપ્રવીણ આવી બીરાજ્યાં, ત્યારે દાસીઓ જાત જાતની સામગ્રી લઈને કઢાપ્રવીણને ફરતી ઉભી રહી. કોઈએ હાથમાં કેસર, કંકુ અને ગુલાબજલનાં વાસણ લીધાંછે; કોઈએ અરગજા, અત્તર અને કસ્તુરીના ડાબલા લીધેલાંછે; કોઈએ કપૂર, ચંદનનાં પાત્ર અને વીંઝણા લીધેલાંછે; કોઈએ મધુમાધવી, ડોલર અને ચંપાના ફૂલ લીધેલાંછે; કોઈએ જાયફલ, જાવંત્રી, ઁલચી, લવંગ, સોપારી અને પાન-બીડાની અડાઢાંઓ હાથમાં રાખીછે; તે વચ્ચે મળીથી જડેલું છત્ર રાજ-કુમારી કઢાપ્રવીણને માથે ધરેલુંછે, પાસે રહેવાવાઢી બે દાસીઓ હાથમાં ચમ્મર લઈને પ્રવીણને પવન નાચેછે અને મ્હોઢેથી ચમાં ચમાં ઁવી આ-શીશની વાળી બોલેછે, સઘઢી રાજકુમારીઓ કુલ અને ઉમ્મરમાં સરચી છે, સુંદર સ્વરૂપને શોભાવે ઁવાં વચ્ચ તથા ઘરેણાં પેહેર્યાંછે; કેસરી, કસું-બી, રેશમી, ધોઢાં, કાઢાં, લીલાં, જરીનાં અને વેલ બુંટાથી ભરેલાં કપડાં પે-હેરેલાંછે; અમુલ્ય માણેક અને પીરોજા રંગના મળી તથા મર્કત અને પાનાથી જડેલાં જાત જાતનાં ઘરેણાં પેહેરેલાંછે; તે સ્થલે હજારો હાંડીઓ, ગલાસ અને ચીમનીઓ પ્રગટીને ચારણે ચારણે તથા કોંગરાના કીનારા ઉપર રાચેલીછે; આ દીવાઓના પ્રકાશમાં રાજકુમારીનું મંડલ ઁવું શોભેછે કે જાણે ઁંદ્રના ભુવનમાં દેવાંગનાઓ બેઢેલી હોય ઁવી ઉપમાને ધરેછે; અથવા તે જાણે વિજઢીઓનું કુંઢાકું કીવા ચંદ્રનું મંડલ હોયનૈ? વઢી ચાંદની ચોકમાં ચક્રાકૃતિ ઁઢેલું મંડલ જાણે જગતને મોહ ઉપજાવ-

बासारु पाशलो रच्यो होयनै? एवी रीते कुंवारीकाओ विचित्र प्रकारनी कांतिथी शोभेछे; सभानो देखाव एवो जणायछे के जाणे कैलासनो बगीचो वसंतऋतुना योगथी खीली रच्यो होयनै? आवा आनंदना वखतमां कोकीला अने चातुकी ए बने नायकाओ नायका भेद तथा नाटकना भेदोने जणावीने गायन करेछे. ॥ ७ ॥

॥ छप्पय ॥

राज सुता आवर्त्त, कला परबीन बिराजे ॥
नृत्य भेद नाटकी, बीन मरदंग सु बाजे ॥
छये रंग रति पुंज, मधुप गुंजत सुबास बस ॥
हिलव कुंभ भरि पात्र, सबे अचवत आसव रस ॥
हुल्लास कला परबीन हुअ, नेह नवल हिय लाय हित ॥
गायन बुलाय लीने निकट, शिष्य भेद भंषे कवित ॥ ८ ॥

अर्थ. राजकुंवरीओनां मंडळथी विंटाएलां कलाप्रबीण बीराजेलांछे अने तेनी पासे नाटकना भेदथी नाच गायन थायछे, बीणा अने मृदंग विगेरे वाजिन्न वागेछे, तेथी आनंदना समुदायनो रंग छवराइ रच्योछे, भभकता अत्तर तथा गुलाबजळना सुगंधमां मोह पामेला भमरा गुंजारव करी रच्योछे, आवा वखतमां बिलोरी काचना सीसामांथी प्याला भरीने सघळी राजकुमारीओ मदिरा पीयेछे, ए समये रससागर राजकुमारनी साथे जोडाएला नवा स्नेहने मनमां लावीने अति हुलास पामेली कळाप्रबीणे हेतथी कोकीला अने चातुकी ए बने नायकाओने पोता पासे बोलावीने गुरु जेम शिष्यने शीखवे एवा भेदथी आगळ बनावेलां व्रण कवित कथां. ॥ ८ ॥

॥ चोपाइ ॥

कलाप्रबीन कवित सिखाये ॥ गायन राग रूप ग्रहि गा-

ये ॥ फेर प्रबीनकला यह सूझी ॥ गायन बोलि प्रश्न
यह बूझी ॥ किंतु महोर मरदंग सु बजें ॥ जापरि नृत्य
नाटिका सजें ॥ जो नायका नृत्य गति लावें ॥ कौन भेद
अभिधान कहावें ॥ ९ ॥

अर्थ, कळाप्रवीणे शीखावेला कवीतने नायकाओए रागना रूपमां
लावीने गायां. फरीने कळाप्रवीणने आ भेद पूछवानी बात सुझी एटले
नायकाओने बोलावी आ प्रमाणे सवाल पूछ्या, केटला म्होराथी मृदंग
वागेछे के जेना आधारे नाटक करनां नाच करेछे! तेमज नायकाओ
पण नाचवानी गतियो जे लावेछे तेना केटला भेद अने केटलां नाम
कहेवायछे!(ते कहो.) ॥ ९ ॥

अथ गायनोक्त मृदंग मोहोर भेद ॥ दोहा ॥

गज संजम हनुमंत अरु ॥ चत्र मलार जुत जान ॥

अठ द्वादश अठ अठ उकति ॥ बाजत महोर भिधान ॥ १० ॥

अर्थ. गज, संजम, हनुमंत अने चत्रमलार समेत मुख्य चार भेदछे;
गजना आठ, संजमना बार, हनुमंतना आठ अने चत्रमलारना पण आठ
मोहोरा; एवा नामथी मृदंग वागेछे. ॥ १० ॥

अथ नृत्य भेदा भिधान ॥ छप्पय ॥

आद्यक्षरा कवाट, गतागत भेद सु जानें ॥

सर्वतोसुमुख जमक, ओर अमृत गति आनें ॥

सिंहाबिलोकन पर्न, भेद नव समह दून भनि ॥

तान मान द्वै भेद, खंड नव भेद ओर गनि ॥

गति भेद जुक्त चत्रदश भये, नाटिक लावत नृत्यहें ॥

परबीन भेद औरें प्रथक, तुम जानत कहा हम कहें ॥ ११ ॥

અર્થ. આચક્ષરા, કવાટ, ગતાગત, સર્વતોમુખ, જમક, અમૃતગતિ, સિં-
હાવિલોકન, પર્ન, નવસમહ, દૂન, તાન, માન, પંડનવ અને ગતિભેદ સહિત
ચડદ થયા, એ ચડદે ભેદને નાટક કરવાવાઝાં નાચમાં લાવેછે, હે!
કઢાપ્રવીણ, બીજા પળ જુદા જુદા ભેદોછે તે સઘઢાને તમે જાણોછો
માટે અમે શુંકહીએ! ॥ ૧૧ ॥

॥ દોહા ॥

બૂઝે કલા પ્રવીનજૂ, કહે સુ ગાયન લચ્છ ॥
નાટિકસાલા નૃત્ય મહિ, કિયે ભેદ પરતચ્છ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. કઢાપ્રવીણે જે પુછ્યું તે નાયકાઓ લક્ષણની સાથે કહી દે-
સ્વાડ્યું, વઢી નાટકની રમત કરીને તેના નાચમાં ઉપર કહેલા ભેદ પ્રત્ય-
ક્ષ કરી બતાવ્યા. ॥ ૧૨ ॥

વહ સમયો વીતો સુભગ, નાટિક કરત વિહાંન ॥
ઉઠિ કુમારિ નિજ ગ્રહ ગઈ, દિયે રીઝવત દાંન ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. એવી રીતે નાટકની ગમ્મત કરતાં તે આનંદનો વસ્ત્ર વીતી
ગયો એટલે સુશી મુજબ ઇનામ આપીને કચેરી વસ્ત્રાસ્ત થતાં રાજકુ-
મારી પોતાના મેહેલમાં ગયાં. ॥ ૧૩ ॥

ગાયન કલા પ્રવીનજૂ, ઢહિ વિધ કરત હુલાસ ॥
હય ફંદન ભૂષન વકસિ ॥ વ્રિદા કીય પટ માસ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. નાયકાઓ અને કઢાપ્રવીણ એવી રીતે દીવસે દીવસે આનંદ
વિલાસ કરેછે, એમ કરતાં છમાસ વીતી ગયા એટલે નાયકાઓને ઘોઢા,
રથ, અને જાત જાતનાં ઘરેણાં વિગેરેનું ઇનામ વકસીને વિદાગીરી આપી.
॥ ૧૪ ॥

॥ ગાહા ॥

મંડાલિ કલા પ્રવીને ॥ નાટિક ભેદ મુરજ ગતિ મોહોરા ॥

अष्टादश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १५ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणनी सभानुं वर्णन नाटकना भेद तथा मृदंगना मोहोरानी चर्चा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी अठारमी लेहेर पुर्ण थई. १४ इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन राज मंडल नाटिक मुरज भेदो नाम अष्टा दशो लहरं ॥ १८ ॥ ॥ श्री ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तदश स्तरंगःसमाप्तः ॥ १८ ॥

अथ टीका कारोक्त ॥ चोपाइ ॥

वेइया नेहनगरमां जई ॥ राज म्हेलमां दाखल थई ॥
सागर साथे चर्चा करी ॥ लेर ओगाणिश कहे विस्तरी ॥

अथ गायन नेहनग्रागत प्रसंगोयथा ॥ ॥ दोहा ॥

कलाप्रवीन इनाम दिय, गायन बीद्या कीन ॥
सोय चली सोराठ धर, नेहनग्र पथ लीन ॥ १ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे इनाम आपीने नायकाओने विदाय करी एटले ते बन्ने नायकाओ सोराठ देशनी प्रथ्वीमां सेहेलानी करवासारु नेहनग्रने रस्ते चाली. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

चलत दोस दस बीस, नेहनग्रह पुर पुगिगय ॥
अटा सोध एकंत, ठोर तिहि अवमोचन किय ॥
नांम धांम निरधार, कारबारी सु कहायो ॥
खांन पांन सामांन, राजद्वारहुसे आयो ॥

प्रबिसंत राज संध्या समय, गांन करत संगीत गत ॥

रीझे सु राग चंद्रहकला, गायन कीन बिलंब तित ॥ २ ॥

अर्थ. दशवीश दीवस चालतां थया एटले नेहनघ नामना शेहेरमां आवी पोहोची, अने एकांत स्थळे एक मेडी शोधीने त्यांहां आवी उतारो कर्यो, पोतानुं नाम, देश, अने कसब विगेरे हकीकत त्यांना कारभारीने केहेवरावी तेथी खावा पीवानी सघळी सामग्री राजदरबारमांथी आवी, तेनो उपभोग करीने सांजनी वखते वाजां लइ राजद्वारमां प्रवेश कर्यो अने जनानखानामां जइ संगीत शास्त्रनी रीत प्रमाणे गायन कर्युं, तेओना रागथी महाराणी चंद्रकळा खुशी थयां अने तेओने नेहनगरमां रोकावानुं फरमाव्युं. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

राज बधू रीझें सकल, गायन गांन सु तांन ॥

चंद्रकला सु सराह किय, सुनी सु सागर कांन ॥ ३ ॥

अर्थ. नायकाओए तान गायां तेथी सघळी राणीओ खुशी थइ एटलुंज नहीं पण चंद्रकळाए तेनां जे वखाण कर्या ते रससागरे काने सांभळ्यां. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

रितु बसंत मधु मास, चंद्र पूरन परकासित ॥

सोध भोमि तीसरी, कीन चांदनी बिछाइत ॥

रससागर शशिकला, सकल आभूषन सार्जें ॥

कादंबरि अचवंत, बडे उच्छाह बिराजें ॥

दस बीस पासवान सु प्रथक, निजरबेग ठाढी रही ॥

महाराज चिंत गायन चढी, उन प्रति पठवनकी कही ४ ॥

અર્થ. વસંતઋતુમાં ચૈત્ર માસના શુક્લપક્ષની રાત્રીએ પૂર્ણ ચંદ્રનો પ્રકાશ થવાથી મેહેલની ત્રિજી ભોયેં બીછાના બીછાવ્યાં, ત્યાંહાં મહારાજા રસસાગર તથા ચંદ્રકલા અલંકાર પેહેરી મથનું પાન કરીને મોટા આનંદથી વીરાજ્યાં; ત્યારે પાસે રહેવાવાળી દશવીશ દાસીઓ નજર વેગ જરા છેટે ઉભી રહી, તે વચ્ચે મહારાજાના ચિત્તમાં નાયકાઓ ચઢી આવી તેથી તે બન્ને નાયકાઓને પોતાની પાસે બોલાવી લાવવાનો હુકમ દાસીઓને ફરમાવ્યો. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

લહિ આયસ ચેરી ચલી, આઈ ગાયન થાન ॥

કહી કોકિલા ચાતુકી, ઈશ બુલાવન બાન ॥ ૫ ॥

અર્થ. મહારાજાની આજ્ઞા લઈને એક દાસી ચાલી નીકળી તે નાયકાઓને ઉતારે આવી કોકિલા તથા ચાતુકી બન્નેને “ મહારાજાએ બોલાવ્યાં છે ” એવી વાણી કહી. ॥ ૫ ॥

હુકુમ પાય ગાયન ઉમૈં ॥ ચલી સુ ચેરી સંગ ॥

उनकी उमैं सु किंकरी ॥ लीनें बीन म्रदंग ॥ ६ ॥

અર્થ. આવો મહારાજાનો હુકમ સાંભળીને બન્ને નાયકાઓ તે દાસીની સાથે ચાલી નીકળી તેઓની બે દાસીઓએ પણ વિણા અને મૃદંગ લઈને સાથે ગમન કર્યું. ॥ ૬ ॥

॥ छंद पदरी ॥

गायका आइ महाराज धाम ॥ तीसरी भूमि लीनी सलौ-
म ॥ बैठी सुराज सासना लीन ॥ सुरतार कीन मरदंग बीन ॥
संगीत रीत समये प्रमान ॥ रागनी राग गाये सुतान ॥
महाराज कीन आयसा राग ॥ बोलो बसंत जंगल बिहा-

ग ॥ कानरा शुद्ध गाओ सु फेर ॥ कहि पासवांन गायका
 टेर ॥ वह घरी एह समयो ब्रतंत ॥ तरु तरु भये सु थिर
 जीव जंत ॥ आयो सु चंद आधे अकास ॥ चांदनी जोति
 चहुंदिश प्रकास ॥ दूसरे प्रहर घरीयार बग्य ॥ तीसरे
 जांम पहिरात जग्य ॥ निसिचर परंद साधंत सोर ॥
 बिधु बिंब हेर उलटे चकोर ॥ मधु मुरझि कंज कुमुदनि बि-
 कास ॥ सीतल समीर मिलयत सु बास ॥ नभ सौध सटा
 उज्ज्वल लखंत ॥ घनसार सघन मानहुं ब्रपंत ॥ श्रीखंड
 किधौं पै दधि फुंहार ॥ कैलास श्रंग गंगा सु धार ॥ मह-
 राज मुदित मद मद्यपांन ॥ समयो पिछाँन गायन सयाँन
 ॥ बाजित चढाय नृप करि सलांम ॥ सातमें सुरह तीसरे
 ग्राम ॥ आलाप बीन मरदंग गाज ॥ अच्छर उचार सुर-
 पति समाज ॥ आयस प्रमांन रागनी गाय ॥ महराज कु-
 मर लीनें रिझाय ॥ ७ ॥

अर्थ. नायकाओ महाराजाने मेहेले आवीओ अने वीजी भोंये च-
 डीने तेओये सलाम लीधी; तेमज महाराजानी आज्ञा लइने तेओ वेठी,
 पछी वीणा अने मरदंगनो सूर मेळवीने संगीत शास्त्रनी रीती प्रमाणे
 वखत जोइने राग रागणीमां तान गाइ संभळाव्यां; ते सांभळीने महारा-
 जाए आ प्रमाणे राग गावानो हुकम फरमाव्यो, वसंत, जंगलो अने
 बीहागराग बोलो? पछी शुद्ध कानरो गाओ? एम दासी मारफत केहेवरा-
 व्युं, ते वखते एवो समय हतो के स्थावर जंगमनां प्राणीमात्र स्थीर थइ
 गयां हतां, तेमज झाडे झाडे पक्षीओ गुपचुप थइ वेठेलां हतां, चंद्र पण
 आकाशनी वच्चे आवी पोहोच्यो हतो, तेथी चोतरफ चंद्रकांतिनो प्रकाश

થઈ ગયો હતો, ઇટલામાં બીજા પોહોરની ઘઢીયાલ વાગી ઇટલે ત્રીજા પોહોરનો પેહેરો કરનાર પેહેરોગિર જાગી ઉઘ્યો, રાત્રીમાં ફરનારાં પક્ષી વિગેરે સોરાસોર કરવા લાગ્યાં; પ્રકાશીત ચંદ્રબાંબને જોઈને ઊલટથી ચકોર પક્ષી ઉડવા લાગ્યાં, મોગરા, અને સૂર્ય વિકાશી કમલ કરમાઈ ગયાં અને ચંદ્રવિકાશી કમલ તથા પોયણા વિગેરે ફૂલ સ્વીલી આવ્યાં સુગંધની સાથે મળીને થંડો પવન વાવા લાગ્યો; આકાશના અંજવાળાથી શોભીતા રાજમેહેલોનો સમુદાય ઘણો ઊજલો દેખાવા લાગ્યો તે જાણે મેઘ પોતાના મંડલમાંથી કપૂરનો વરસાદ વર્ષાવતો હોયને? અથવા ચંદનના પર્વત હોયને? અથવા ક્ષીર સમુદ્રના ફૂવારા ઊછળતા હોયને? અથવા કૈલાસના શીખરમાંથી ગંગાની ધારા પડતી હોયને? એમ દીસવા લાગ્યું, આવા વચ્ચેનાં મહારાજા મધપાનના કેફથી અતિઆનંદ પામ્યા, ઇટલે શાહાણી ગાનારીઓ વચ્ચે વર્તીને વાજિત્ર ચઢાવી સુર મેલવીને મહારાજાને સલામ કરી, પછી સાતમા સુરને ત્રીજા ધામમાં આલાપીને વિણા તથા અદંગ, વજાબ્યાં. તે જાણે ઇંદ્રની સભામાં અપ્સરાઓ ગાતી હોયને! એવીરીતે મહારાજાના હુકમ મુજબ રાગણીઓ ગાઈને તે રસ-સાગર રાજકુમારને રીઝાવી લીધા. ॥ ૭ ॥

॥ દોહા ॥

ગાયો કવિત વસંતમે, વિષ્ણુ પદ સુ વિહાગ ॥

ગાયન નિજ બાની સુ મહિં, ગાયો જંગલ રાગ ॥ ૮ ॥

અર્થ. નાયકાઓ પેહેલું કવિત વસંત રાગમાં ગાઈને પછી વિષ્ણુ પદથી વિહાગ રાગ ગાયો અને છેવટ પોતાની પંજાબી ભાષામાં જંગલા નામનો રાગ ગાઈ બતાવ્યો. ॥ ૮ ॥

અથ વહ ગાયનોક્ત શબ્દોદાહરનં ॥ અલંકાર સમ રૂપક

॥ કવિત્ત ॥

તરુ નવપલ્લવકે, કલમ કલનિ કરિ, લેખક અનંગ ગતિ,

मधुकर साजकी ॥ माधवी प्रसून मोर, किंशुकन सही
कीनी, रज मकरंद दीनी, सुकन समाजकी ॥ कोकिला सु
कीर मोर, बाचंत बर्न भेद, मिलहु मिलहु जन, बिरही
अवाजकी ॥ चलीयें प्रवीन पोन, त्रिविध बराती लायो,
बाती सुनियें जु आई, पाती रितुराजकी ॥ ९ ॥

अर्थ. झाडनां नवां पातरां रूपी कागळमां कमळनी कळी रूप क-
लम करीने लखनार कामदेवे मधुमाधवीनां फूल तथा आंबानो मोर अने
केसुडा रूपी साही करीने भमराना जथ्या रूपी अक्षरो लख्या, सुगंधी
फूलना तंतु वच्चे ऊढता रजकणोना समुदाय रूपी रज लइने तेना उप
र नाखी, आ कागळ संवधी अक्षरना भेदने कोयल, पोपट अने मोर
“ हे? वियोगी लोको, मलो मलो (भेळांथाओ भेळां थाओ ,,) एवा
अवाजथी वांची बतावेछे, हे? चतुर लोको जोवा चालो, आ मंद सुगंध
अने शीतळ एवा त्रण प्रकारनो पवन रूपी जानैयो रतुना राजा वसंतनी
लग्नपत्रीका लाव्योछे तेनी वातने सांभळो. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

सुरभी चारत बन सुन्यो ॥ नारायन मुख नाम
सो बसुरीसें बावरो ॥ कीनो गोकुल गाम ॥ १० ॥

अर्थ. वनमां गायो चारता नारायणना मुखथी जे नाम बंसरीमां
सांभळ्युं ते बंसरीथी आखुं गोकुळ गाम दीवानुं बनी गयुं. ॥ १० ॥

अथ बिहागोक्त विष्णु पद ॥ अलंकार विनोक्ती ॥

काना तेरी कछुयक मुरलीमें कारन ॥ ब्रंद्राबनमें मधुर
बजाई शरद चंद उजियारन ॥ श्रवन सुनत बिनता सुधि
भूली द्रग भरि आये बारन ॥ ब्रज सिगरोई भयोहे बा-

વરો ધુનિમેં લગીહે ધારન ॥ સાગર એહ સનેહ ભરીહેં રા-
ધે રાધે ઉચારન ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. હે? કાના, તારી મોરલીમાં કાંઈક કારણ ઇટલે જાદુ રહેલોછે, જે મોરલી વૃંદાવનમાં શરદ ઋતુના પ્રકાશીત ચંદ્રના અંજવાળામાં બ-
જાવી તે કાને સાંભળતાંજ વજની સ્ત્રીઓ શુધ્ધ ભુલી ગયું અને તેઓની
આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં ઇટલુંજ નહીં પણ આશુ વજ દીવાનું
થઈ ગયું, સૌહુની ધારણા તે મોરલીના અવાજમાં બંધાઈ ગઈ, સ્નેહથી
ભરપૂર મોરલીએ હે? રાધા, હે? રાધા, એવા નામનો ઉચ્ચાર કર્યો માટે
હે? સાગર રાધાનું નામ બોલવાથીજ તે મોરલી સ્નેહવાળીછે એમ સમજ
વું. ॥ ૧૧ ॥

॥ જંગલોક્ત પંજાબી સ્થાલ યથા ॥

બો મિતનૂં બોહોરાઈ અંચીયાં ॥ દરસદા દારૂ પ્યાલા પાયા
તાદિનસેં તલચીયાં ॥ પલ બિહુરનસેં કલ ન પરતહે શ્રા
વન ધાર વરષીયાં ॥ નિસદિન ડોલતહેં જુ દિવાની નેહદા
જાદૂ નચીયાં ॥ સાગર એહ સજન બિન દેસેં જનમ જનમદી
દુચીયાં ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. તે મિત્રે મ્હારી આંખોને છુકાવી મુકી, દેદાર રૂપી દારૂનો
પ્યાલો પાયો તે દીવસથી તલચ્યા કરેછે વિયોગને લીધે ક્ષણમાત્ર પણ
ચેન પડતું નથી અને શ્રાવણ માસના વર્ષાદની પેઠે (આંખો) આંસુની ધા-
રાએ વર્ષેછે; સ્નેહ રૂપી જાદુ નાચ્યો ત્યારથી રાતદિવસ દીવાની માફક
ફર્યા કરેછે, બાસ્તે હે? સાગર સજ્જનને દેખ્યા વગર તે આંખો જનમો
જનમની દુઃખીછે. ॥ ૧૨ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

ગાયન ત્રીન ભેદ યહ ગાયે ॥ મહારાજ રીઝે મન પાયે ॥

कलाप्रवीन कवित जो कीर्ने ॥ शुद्ध कानरामें वह लीर्ने १३

अर्थ. नायकाओए आ व्रण भेद गायनमां गाया, तेथी महाराजा खुशी थया एटलुंज नहीं पण ते भेद तेना मनमां गमी गया; (आवो व-खत मनमां विचारीने) कळाप्रवीणे जे कवित बनाव्यां हतां ते कवित, शुद्ध कानरा रागमां लेइने गावा माझ्यां. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

रससागर सुनियत कवित; संमृति भई पुरांन ॥

मनछापूरी गलीन मधि, 'वहैं झरोखा ध्यान ॥ १४ ॥

अर्थ. महाराजा रससागरने आ कवित सांभळतां वेतज जूनी वात-नी स्मृति थइ अने मनछापूरीनी राजगलीमां आगळ जोयेला झरोखानुं ध्यान लागी गयुं. ॥ १४ ॥

सागर सहचरिसैं कही, गायन बूझो जाय ॥

यहैं कवित को ग्रंथके, किहि बानी कहैं पाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सागरे दासीने कह्युं जे तमे जइने नायकाओंने पुछो जे आ कवित क्या ग्रंथनांछे? कोणे रचेलान्छे? अने तमने क्यांथी मळयां छे? ॥ १५ ॥

॥ छंद उधोर ॥

चेरी चली आयस पाय ॥ बूझी गायकाप्रति जाय ॥ गा-
यनकों भयो उछाह ॥ चरचा चिंत बाढी चाह ॥ भ्रत्या
प्रत्य भंखी भास ॥ श्रीमुख नीठ आवन आस ॥ जो मह-
राज बूझैं वात ॥ बरनीं दूरसैं नहि जात ॥ सासन नी-
ठकी हम पाय ॥ दीजैं वात भेद बताय ॥ किंकरि बूझि
सागर फेर ॥ लीनी नीठ गायन टेर ॥ ठाढी बंदि करपुट

कीन ॥ बैठन राज सासन दीन ॥ श्रीमुख कही गायन
प्रत्त ॥ भंखो कौन भेद कवित्त ॥ १६ ॥

अर्थ. महाराजानी आज्ञा लेइने दासीए जइने नायकाओने पुछथुं
तेथी नायकाओने घणो आनंद थयो अने ए वातनी चरचा करवानी
तेना मनमां चाहना वधी, तेथी दासीने एवं कह्युं जे अमारे हजूरनी,
पासे आववानी उमेदछे अने जे महाराजा पूछावेछे ते आम छेटेथी
(बीजानी पासे) केहेवाय एम नथी, जो हजुरनी पासे आववानी अमने
रजा मळे तो ते वातनो भेद बतावी दइए; पछी दासी पाछी जइ
महाराजाने पुछी रजा लेइने तेनी हजुरमां नायकाओने लेइ गइ; त्यारे
नायकाओ वंदगी करी हाथ जोडीने उभी रहीओ; एटले महाराजाए
बेसवानी आज्ञा आपी, पछी श्रीमुखथी नायकाओने कह्युं के आ क-
वीतनो शोभेदछे ते कहो. ॥ १६ ॥

अथ गायनोक्त ॥ छप्पय ॥

हम लहोर महि रहत, चाह चल्लिय देशाटन ॥
आइ मनंछापुरी, नीतपालह नरिंद जिन ॥
तास सुता सु किसोर, कलापरबीन नाम जिहि ॥
हम अनुकंपा कीन, मास षट किय बिलंब तिहि ॥
चातुरी भेद जाने सकल, रूप राशि उतही रहें ॥
महराज आप बूझे कवित, उन सिखाय उनही कहे ॥ १७

अर्थ. अमे लाहोरमां रहीएछीए, त्याहांथी देशाटन करवानी
इच्छाए नीकळ्यां छीइए, फरते फरते ज्याहां नीतिपाळ राजा राज्य
करेछे एवी मनंछापुर नामनी राजधानीमां आव्यां, ते राजानी राजकन्या
घणी खुब सुरत अने कीशोर अवस्थानीछे अने जेनुं कळाप्रवीण एवं
नामछे, तेणे अमारा उपर मेहेरवानी करी छ महीना सुधी त्याहां राख्यां,

ते राजकन्या चतुराङ्गना सघळा भेद जाणेछे, एटलुंज नहीं पण जथ्याबंध
सघळु रूप तेमांज रंहुछे, हे? माहाराज आपें जे कवीत पूछ्यां ते, अ-
मने एणे शीखव्यां तथा एणेज बनाव्यांछे. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

सागर यह बानीं सुनत, संमृति लगि सु हेर ॥

उदैं प्रेम अंकूर भो, कवित गवाये फेर ॥ १८ ॥

अर्थ. रससागरने आ वात सांभळताज जोएली कळाप्रवीणनी
पाछो स्मृति थड, तेमज प्रेमना कोंटानो उदय थयो तेथी फरीने कवीत
गवराव्यां. ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

नेहनग्र संपत्तो, गायन सौध सागरं चर्चा ॥

ओगनीस अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ. नायकाओनुं नेहनग्रमां आववुं तेमज माहाराजाना मीलापनी
साथे मेहेलमां थएली चर्चा संबधी प्रवीणसागरनी ओगणीशमी लेहेर
पूर्ण थड. ॥ १९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे रससागर श्रीमुख चर्चा नाम
एकोनविंशो लहरं ॥ १९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकोन विंश स्तरंगः
समाप्तः ॥ १९ ॥

अथ टिका कारोक्त ॥ छंद वैताळरुत्त ॥

उच्चरी गायन भूप प्रति जे, मुलक शेहेर प्रवीणनुं ॥

कुळ ज्ञाति नाम तमाम ते कहि, विगत समझा वर्णनुं ॥

પ્રત્યંગ વઢી શૃંગાર આશ્રણ, રંગ રસ વસમાં ભઢી ॥

અટલી વિગત કવિ દાઁવે, શુભ વીશમી લેહેરે વઢી ॥ ૧ ॥

॥ અથ રસસાગર ગાયન ચર્ચા પ્રસંગઃ ॥

॥ રસસાગરોક્ત સોરઠા ॥

રસસાગર વહ વાત, વૂઝત ફેર અસાધ ઁર ॥

જનપદ પુર કુલ જાત, કહો પ્રવીન અભિધાન કહા ॥ ૧ ॥

અર્થ. રસસાગરે આ વાત પૂછી તો ઁરી પરંતુ તેના મનમાં (આગલનો વનાવ સાંભરી આવવાથી) અસાધ્ય થઈ ગઈ, તેથી હવે પછી ધૈર્યતાની સાથે પુછેછે કે કયો દેશ? કહ્યું શેહેર? કયું કુઢ અને તેની કે જાતછે, તેમજ તેનું (વીજું) નામ શુંછે? (તે કહો.) ॥ ૧ ॥

॥ અથ ગાયનોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ કવિત્ત ॥

દ્રગ ભોંન વાંન મિલ, ગુન ગ્રામ આદિ રૂપ, દ્વીપ પરે દુજ રાજ, ભૂમિ અનુમાન કરિ ॥ રાગ ભૂત ભૂમિ વાંન, વાન વસુધા મિલાવ, લોગ ભુજ યુગ મનિ, સ્થાનક નિવાસ પરિ, દ્વીપ દ્રગ દ્વીપવતિ, દ્વીપ યૂગ વેદ રૂપ, પરમ પવિત્ર વંશ, ઉદય પ્રભા ધરી ॥ ગિરિ ગંગા પંથ ભૂત, સમય સમીર વીન, તત્વ ઈશશીશ બ્રહ્મ, અંક સંગના ઁચરી ॥ ૨ ॥

અર્થ. દ્રગ કેતાં વે ઁટલે વીજા વર્ગના કઁવગઘઢ ઁ માહેલા ભોંન કહેતાં વીજા અક્ષરની સાથે વાળ ઁટલે વારાક્ષરીનું પાચમું રૂપ મઢવાથી ગુ થયો, ગુળ ઁટલે વીજા વર્ગના ચછજઝઝઝ ઁ માહેલા ગ્રામ ઁટલે વીજા અક્ષરને આદિરૂપ કહેતા પેહેલું રૂપ લગાડવાથી જ થયો, દ્વીપ ઁટલે સાતમા વર્ગના ઁરલવ ઁ માહેલા પર ઁટલે વીજા અક્ષરને દ્વિજરાજ ઁટલે પેહેલું રૂપ લાગવાથી ર થયો, ઁવીરિતે “ગુજર” ઁ વળ અક્ષર

नीकळवाथी जे नाम थयुं ते नामनो देश कळाप्रवीणनी जन्मभूमि छे एम अनुमान करवुं अर्थात् गुर्जर देश तेनी जन्म भूमि छे.

राग एटले छठा वर्गना पफवभम ए माहेला भूत एटले पांचमा वर्ण-मां भूमि एटले पेहेलुं रूप लागवाथी म थयो, वाण एटले पांचमा वर्गना तथदधन ए माहेला वाण एटले पांचमा अक्षरमां वसुधा एटले पेहेलीज मात्रा मळवाथी न थयो, लोग एटले बीजा वर्गना चछजझञ ए माहेला भुज एटले बीजा अक्षरमां युगमनी एटले बीजी मात्रा मेळववाथी छा थयो एवीरीते “मनछा” ए ञण अक्षर एकठा मळवाथी जे ना म थयुं ते नामना शेहेरना सारा स्थानकमां निवास करीने रहीछे अर्थात् मनछा पुरीमां रहेछे.

द्वीप एटले सातमा वर्गना यरलव ए माहेला द्रग एटले बीजा अक्षरने द्वीपवति एटले पेहेली मात्रा लागवाथी र थयो. द्वीप एटले सातमा वर्गना यरलव ए माहेला यूग एटले चौथा अक्षरने वेद एटले चौथुं रूप लागवाथी वी थयो एवीरीते “ रवी” ए वे अक्षर नीकळवाथी जे नाम थयुं ते नामना परम पवित्र वंशमां उत्तम कांतिने धारण करनार ते प्रवीण उदय थएलीछे अर्थात् सूर्यना पवित्र वंशमां जन्मेलीछे.

गिरि एटले आठमा वर्गना शषस ए माहेला गंगापंथएटले बीजा अक्षरने भूत एटले पांचमी मात्रा लागवाथी सु थयो, समय एटले बीजा वर्गना चछजझञ ए माहेला समीर एटले बीजा अक्षरने बीन केहेतां बीजी मात्रा लगाडवाथी जा थयो- तत्व एटले पांचमा वर्गना तथदधन ए माहेला इशशीश एटले पांचमा अक्षरने ब्रह्म एटले पेहेली मात्रा लगाडवाथी न थयो एवी रीते “सुजान” एटला अक्षरनुं जे नाम थयुं ते तेनुं नाम केहेवायछे अर्थात् सुजान तेनुं नामछे. ॥ २ ॥

गूढोक्ती गायन सुनत, भये सु सिंधु सयांन ॥

गरव नरव तामहि उलटि, पायो गनित बिधांन ॥ ३ ॥

अर्थ. सागरना प्रणना जवावमां नायकाओए गूढ भेदवाळुं उत्तर वचन कह्युं ते सांभळवाथी महाराजाना मनमां जे असाध्य हती ते म-टी गइ अने साध्य थै, गरव अने नरव ए शद्धोने उलटी रीते वांचतां वरग अने वरण एवा बे शद्ध थया, तेथी ते माहेली गणीतनी विधि जाणवामां आवी अर्थात् वर्ग, वर्ण अने मात्रानी गणतरीनी विधिथी देश विगेरे सर्व बाबत जाणी लीधी. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

सागर गायनसें कही, मन तरंग भरि मेंन ॥

अंग अंग बरनन करहु, जैंसो देख्यो नैन ॥ ४ ॥

अर्थ. पछी रससागरे नायकाओने कह्युं के मनमां कामदेवना तरंगने (वीकारने) ठसावी कळाप्रवीणना अंगना तमाम अवयवोनुं जेवुं तमारी आंख्ये जोयुं होय तेज प्रमाणे नखथी केश पर्यंत वर्णन करी बतावो? ॥ ४ ॥

गायन कर्ता काव्यकी, तोटक छंद बनाय ॥

बरनन कलाप्रबीनको, सागर दियो सुनाय ॥ ५ ॥

अर्थ. नायकाओ काव्य रचनार हती तेथी नीचे प्रमाणे तोटक छंद बनावीने कळाप्रवीणना अंगना तमाम अवयवोनुं वर्णन महाराजा रससागरने कही संभळाव्युं. ॥ ५ ॥

॥ अथ गायनोक्त कलाप्रबीन प्रत्यंग बर्नन ॥

॥ अलंकार लुप्तोपमा छंद तोटक ॥

पुनरंभव पानिपकी प्रभुता ॥ बजरं परि मानिककी छबिता
पदपल्लव नीरव चंप कली ॥ हरि केसर कुंकुमकी हद ली॥
उपमा चरनं अरनं बरनं ॥ कमलं कज पातरनं करनं ॥ दुति
राजत ताढिग एडिनकी॥मनु नारिग गेंद कुजं मनिकी॥छबि

हैं मुरवा मति मोहि छकी ॥ रुचि मार सु न्याय हिमं रथकी ॥
 रतिकी गति पिंडुरिमें जुरुकी ॥ झलकें मनमथ्य निपंग
 झुकी ॥ गहरी गति जानु सु ग्रंथनकी ॥ मथनी उलटी मन
 मथ्यनकी ॥ जुग जानु करी कर हेम जुटी ॥ उपमा फुनि
 भानुफला उलटी ॥ बरनीं न नितंब बनी बरकी ॥ सुखमा
 तट रूप भरे सरकी ॥ कटिलंक मनो मृगराज कस्यो ॥
 ललितं नव अंकुर जानि लस्यो ॥ नव नाभि सु नीरज को
 श बनी ॥ गति मेंन सिकारनकी गडनी ॥ अहिबेल दलं
 छबि ऊदरकी ॥ त्रिवली रस तीन तरंगनकी ॥ उरु रूप
 सिवारनसी अवली ॥ निरखें गुन साम चिटी नवली ॥
 रस रीझ भरे दुहु पाखरवा ॥ परियांनके हाटकके परवा ॥
 बिबि काम बटासैं उरोज बनें ॥ तिहुनेंन निसांन सबीर
 तनें ॥ परि राजत सांम सुरंग प्रभा ॥ सतकुंभके श्रंग
 मधूप सभा ॥ कलधौत उरं कुच नीकटवा ॥ नवरंग मनो-
 ज मही नटवा ॥ भवनं सुरपास कला भुजकी ॥ कमलं
 नल दंड तिमिध्वजकी ॥ प्रगटी कर कंजनकी परमं ॥ सु
 बयार करं श्रुतिके सरमं ॥ सरसी अँगुरी नख बाढ सजे
 ॥ रसनोदन मांनिक खोर रजे ॥ पुनि पीठ सु रंभ शिशू
 पतवा ॥ चतुराइ अनंग पटी चितवा ॥ तरुनी गल ग्रीव
 कपोतनकी ॥ गति कंबु सुराहि अनंगनकी ॥ चिबुकं ठहि
 ठोडिय मेचककी ॥ तरुराज फलं अलि सूंनु तकी ॥ अ-
 रुनं छबि राजतहें अधुरं ॥ शिशु पल्लव किंदुरकें सुखरं ॥

दुतिहें रसना गन दंतनमें ॥ कुवलै दल हालिमके कनमें
 कवहों मुख मंद सु बानि कहें ॥ रव कोकिल हीनप पाय
 रहें ॥ हुलसैं कवहू तब मंद हसे ॥ कुसुमावलि चंद कला
 विकसैं ॥ तबकं जुत बाम कपोल लसैं ॥ मधुमाधबी लेंन
 मधूप धसैं ॥ ललितं मुख नासिक ओप लली ॥ कहि की-
 र सु दीपक चंप कली ॥ चख चंचलता श्रुति कौन चलें ॥
 मृग खंज तिमी मधु कंज मलें ॥ बरुनी पल भ्रोंह बि-
 शेष बनें ॥ तरवार तरंग धनू अतने ॥ अति सोहित भाल
 शशी त्रितियं ॥ कुवलै दल कातरि खंड कियं ॥ शशिगोतन
 सीप हरी श्रवणं ॥ भव खंडन दाव धुनी भवनं ॥ चिहुरं
 मनमथ्य खुले चमरी ॥ कर ग्रंथित केवलसी कवरी ॥
 परवा मनि नील विहंग पटी ॥ फनिआर धरें मनि धार
 फटी ॥ चिकुरं रुचि नेह भरे चलकें ॥ जमुना मरकंत
 प्रभा झलके ॥ झमकें फुंद घूघरवा सु झवे ॥ छपदी नव
 गुंजत कंज छवे ॥ गुन लाल प्रसून सु बेन गही ॥ बिच-
 रोदन भूमि त्रिबेनि बही ॥ बिध रुद्र निबंध कसी कवरी ॥
 रुचि पीत चढें मकरी चकरी ॥ शिरफूल जराव जर्यो
 सरस्यो ॥ दरबी मनि बिंब फनीं दरस्यो ॥ भतियाहि
 सु बंदन मंग भर्यो ॥ सुरखी रवि गो तममें प्रसर्यो ॥ ल-
 लना अलकावलि यों लटकें ॥ झुकि पुंछ अही सिसुवा
 झटकें ॥ खुटिलानकि राजत ओप खरी ॥ कुसमं गुछ अं-
 कुश काम करी ॥ झलवा मलवा पलवा दलवा ॥ दलवा

अलिवा किलवा झुलवा ॥ करनं हरनं जरनं तरनं ॥ तर-
 नं तरनं अरनं करनं ॥ श्रवनं सुमनं भवनं सुतनं ॥ शशि
 शृंग कीये मलिका सुमनं ॥ बैदनी नैग सुंजत खेंच बधी ॥
 शशि शीश नवं ग्रह पंत सधी ॥ जलजात लरी बिंद
 लाल जटें ॥ दर बीदुरकें कुज चंद चटें ॥ सरसी अरचा
 किय केसरकी ॥ रससागर नाउ सुरंगुरुकी ॥ बिंदवा छवि
 लाल जैंगाल बढी ॥ चुनियाँ ढिग नील पतंग चढी ॥ च-
 ख नाग सु नाग नये बचवा ॥ चमकी सुखदो तनकी रच-
 वा ॥ मनि नील सु नासनमें मुरवा ॥ धुनि चाहत दोखि ल
 टें धुरवा ॥ मुकता मनि बेसरसें मलकें ॥ भ्रगुसूनु शशी
 शशिमें भलकें ॥ रद राजत रेखनकी रसमी ॥ मनु कुं-
 द कली शिशु पीत भ्रमी ॥ अरुनाइ अनोप तमोर असी
 ॥ धुनि प्रेम हियें मुख लैर धसी ॥ दुति राजत नाग दिठों
 न दियो ॥ करता लवले रस राज कियो ॥ हरवा मुकता
 मनि माल हियें ॥ अमरं धुनि धार हजार कियें ॥ दुलरी
 दुति चोंकिनकी दमकें ॥ चपला घन हेम गिरं चमकें ॥
 भुजबंध दुहू सु जराव भजें ॥ सुख आसन मेंन महीप सजें ॥
 चिकुही गुजरी कँगनी जु चुरी ॥ रद कुंजर रंग भरी कंगु-
 री ॥ पंहुची मुँदरी अंगुरी परसें ॥ दुति छत्र मनो भवकों
 दरसें ॥ मैहिदी नष पानन मोह मनं ॥ गहिरें दल पंकज
 बूढ गनं ॥ कटिसें रसना रव यों निकसें ॥ बरदावन बंद-
 न मेंन बसें ॥ लखि नीविनके फुँदना लटके ॥ चकरी कर

कामहुतें चटकें ॥ रव नेपुर पाहिल घूघरवा ॥ बजती धुनि
 जेहरकी बिछुवा ॥ मधु वाल मुराल सुलाल मुनी ॥ गुन
 गावत कंद्रपके जुगुनी ॥ अंगुरी सु अनोट रहें अटके ॥
 चरितं गुन भापतहें चटकें ॥ दुगनी दुति जावक पाय दये
 ॥ छबि कंज सु फूल जसूल छये ॥ गजराज मुरालनकी
 गतिकी ॥ मधि लंगर चातुरकी मतिकी ॥ बिबिधं नवरंग
 दुकूल बनें ॥ गुनकी रसना नहि जात गनें ॥ प्रति अंग
 कही छबि दीठ परी ॥ किरतार प्रवीन करी सु करी ॥६॥

अर्थ. कळाप्रवीणना पगना नखनी चमकनी, शोभातो वज्र जाति-
 ना हीरा उपर राखेला माणेकनी छबि जेवीछे, तेना पगनी आंगळीओ
 जातवान चंपानी कळीओ जेवीछे अने ते जाणे लीला केसर तथा कं-
 कुनी दळीओ बनावी होय तेवीछे, उपमाथी पग राता रंगवाळाछे, प-
 रंतु ते जळमांथी उपजेला कमळना पातरा तथा जासूसना फूलनी वराव-
 री करे तेवाछे, पग पासेनी एडीओनी कांति मानोके, नारंगी, दडो, अ-
 ने मंगळना मणी जेवीछे, बुद्धिने मोह उपजावनार, छकेली कळाप्रवी
 णनी वे घुंटीओनी छबी कामदेवना सोनाना रथनी न्या (पैडा वच्चे-
 नो गोळ भाग) जेवीछे, कामनी स्त्री स्तीनी गतिनी शोभाने रोकनार
 तेनी पींडीओ कामदेवना झुकेला भाथा जेवी झळकेछे, तेना गुठणनी
 ढांकणीओनी गंभीरता उलटावेली कामदेवनी झेरणीना अग्र भाग जे-
 वीछे, सोनेथी जडेल हाथीनी सुंढ जेवा तेना वे साथळ उलटेली केळ जे
 वाछे, अति श्रेष्ठ नितंबनी (कडनी पाछळनो भाग) शोभा वर्णवी श
 काय एवी नथी, तोपण ते शोभामां पाणीथी भरपूर तळावना कीनारा
 जेवाछे, तेनी पातळी केडनो लंक कसाएला (सीकार उपर टांपेला)
 सिंहना जेवीछे, एटलुंज नहीं पण ते जाणे शोभायमान नवीन कोंटो

લલકતો હોય એવો છે, તેની ગંભીર નાભિ નવા કમલના કોશ (વચ્ચેનો
 ખાડો) જેવી છે, ઇટલુંજ નહીં પણ તે, કામદેવના શીકાર કરવાના
 ખાડા જેવી છે, તેના પેટની આકૃતિ તો, નાગરવેલના પાન જેવી છે, પણ
 તે ઉપર રહેલી ત્રિવલ્લી (પેટના ત્રણવાટા) પાણીની ત્રણ લેહેરો જેવી છે,
 તેના પેટ ઉપર પડેલી સેવાલ માફિક રોમરાજી (રુવાંની વારીક પંક્તિ)
 તો જોવાથી કાઠો દોરો તથા નવી કાઠી કીડીઓની હાર જેવી છે, રસ
 રીઝથી ભરપુર તેનાં બે વાજુનાં પડેલાં પરીયોની સોનાની પાંચ જેવાં છે,
 તેનાં બે સ્તન કામદેવના સ્થલવાના બે બટ્ટા જેવાં બનેલાં છે, તેમજ ત્રણ
 નેત્રવાળા મહાદેવના નીશાણ રૂપ કામદેવે તાળેલા તંબુ જેવાં છે, તે સ્તન
 ઉપર રહેલા કાઠા રંગની શોભાતો સોનાના પર્વતની શીખર ઉપર બેઠેલા
 ભમરાની સભા જેવી છે, તેના સ્તનની આસપાસનો સોના જેવો ફલકતો
 છાતીનો ભાગ કામદેવરૂપી નટને નાચવાની રંગભૂમી જેવો છે, વરુણપા-
 ણનાં બાંધાના તેના હાથ કમલનું નાલ તથા કામદેવના દંડ જેવા છે,
 હસ્તરૂપી કમલમાંથી પ્રગટેલી પાંચડીઓ જેવી તેની આંગળીઓ, પવ-
 નની લેહેર તથા વેદના સ્વરો જેવી છે, રસદાર આંગળીઓ ઉપર વૃદ્ધિ પા-
 મેલા નરવ હીરામાં પાડેલા માણકના ઢાંક જેવા શોભે છે, તેની પીઠતો સું-
 દર કેળના વચ્ચાના પત્ર જેવી છે, ઇટલુંજ નહીં પણ કામદેવની ચતુરાઈ-
 ના ચિત્રો ચિતરવાની પાટી હોય તેવી છે, તરુણ અવસ્થા વાળી કઠાપ્ર-
 વીણનું ગળું હોલાના ગઠા જેવું છે અને તેની નમણાઈ શંખ તથા કામ-
 દેવની સરાઈ જેવી છે, તેની ઢાઢી ઉપર ત્રોફેલું ત્રાજવું પાકેલા આમ્ર-
 ફલ ઉપર તાકેલી નાજુક ભમરી જેવું છે, લાલ રંગની છબીથી શોભતા
 તેના હોઠ ફૂટેલું કુંપલ, પાકેલું ઘોલું અને પરવાળાં જેવા શોભે છે, ચ-
 લકતા દાંતના સમુદાયમાં રહેલી તેની જીભની કાંતિ, પાકેલા દાડમના
 કળમાં રાખેલા કમલના લાલ પત્ર જેવી છે, ક્યારેક તે મ્હોઢેથી ધીમે
 ધીમે વચન કહે છે ત્યારે કોયલનો સ્વર પણ તેનાથી હીનતા પામીને રહે-

છે, ક્યારેક હુલાસ પામેછે ત્યારે ધીમે ધીમે હસેછે, તેથી તેનું હસવું સ્વીલે-
લા ફૂલની પંક્તિ તથા ચંદ્રની કઠ્ઠા જેવું દીસેછે, તેના ડાવા ગાલ ઉપર
રહેલું ત્રાજવું મધુમાધવીનો સુગંધ લેવા ધસેલા ભમરા જેવું લાગેછે, તેના
શોભાયમાન મુખને ઓપાવનાર નમણું નાક પોપટની ચાંચ, દીવો અને
ચંપાની કઠ્ઠી જેવું શોભેછે, ચંચલતાથી કાનના સુધી ચાલતી તે-
ની આંખો ગુણ અને આકારથી મૃગ, સ્વંજન પક્ષી, માછલું, ભમરો અને
કમલના જેવીછે, અતિ શોભાયમાન તેની પાપણ, ડોલર (પોપચાં) અને
ધ્રુવકુટી અનુક્રમે સ્ફુલ્લિતરવાર, પાણીની લેહેરો અને વગર સ્વેચ્છેલા ધનુષ જે-
વીછે ત્રીજાના ચંદ્ર જેવું શોભાયમાન તેનું કપાલ કાતરીને સ્વંડ પાડેલા
કમલપત્ર જેવુંછે, મોતીની છીપની શોભાને હરનાર તેના કાન મહા રુદ્રના
પાશ તથા તેની ધુણાના ભુવન જેવાછે.

તેના કેવલ ગુંથેલા કેશ, ચોતરફ ઘસરાયેલી કામદેવની ચમરી જેવા
શોભેછે, મોરનાં પીંછાની પંક્તિ જેવી માથા ઉપર પાડેલી તેની વચ્ચે વા-
જુની પાટી મળીને સ્ત્રોતમાં લેતી વચ્ચે ઉઘડેલી સર્પની ફળ જેવીછે,
સુગંધી તેલ નાચવાથી તેના ચલકતા કેશ મરકત મળી તથા જમુના-
જીની પ્રભા જેવા ફાલકેછે, તેની વેણીમાં ગુંથેલા ફૂમકાદાર ગોફ
નામાં કમલમાટ કરતી ઘુઘરીઓ, કમલના ફૂલ ઉપર ગુંજારવ કરતી
નવીન ભમરીઓ જેવી લાગેછે.

લાલ રેશમની દોરી તથા સફેત ફૂલથી ગુંથેલી તેની વેણી હીરાની
જમીનમાં વેહેતી ત્રીવેણી (ગંગા જમુના અને સરસ્વતિ) નદી જેવીછે,
બ્રહ્મ પાશ તથા રુદ્ર પાશની વિધિથી કસી બાંધેલી તેની કવરી (ચોટલો)
સોનાની ખીંટ ઉપર ચકરી બંધ ચડતી મકરી (ગુંચલું વાઝી ચાલે તેવી
નાગળી) જેવી દીસેછે, મસ્તક ઉપર જડાઉ શિરફૂલ ધારણ કર્યુંછે તે,
રાફડામાંથી નીકળેલા નાગના મુખમાં રહેલા મળીના વિંવ (આકાર)
જેવું દેખાયછે, એવીજ ખાતથી તેના સંથામાં ભરેલો સિંદુર સૂર્યનું લાલ

કોરણ અંધારામાં પ્રસર્પ્યુ હોય એવી શોભેછે, સુંદરી તે કઢાપ્રવીણના વાઢ-
ની વારીક લટો ઢુકીને પુંછડા ઢાટકતા સર્પના વચ્ચાં જેવી લટકેછે,
કાનનો આગઢ વાઢેલા તેના નાજુક વાઢનો ઢેઢાઈની શોભા ફૂલના
ગુચ્છા તથા કામદેવના હાથીના અંકુશ જેવીછે, નેત્ર રૂપી કમઢ ઢઢને
મઢવા આવતી તેની ઢાલ્યો ક્રીડા કરતા ભમરા પાસે ઢુકી આવતા
પીપરના પત્ર જેવીછે.

કાનમાં પેહેરેલા તેના સોનાના જઢિત્ર તરોણા, (કાનનાં ઘરેણાં) તરૂણ
(ઝગતા)સૂર્યના લાલ કોરણ જેવાછે, મંગઢના નંગથી ચઢકતાં તેનાં કર્ણ
ફૂલ, અપૂર્ણ ચંદ્રના શૃંગ ઉપર રાખેલા માલતીનાં ફૂલ જેવાં લાગેછે,
જાતજાતના નંગથી ચઢકતો કપાઢ ઉપર રેંચીને બાંધેલી તેની બીં-
દલી ચંદ્રમાના મસ્તક ઉપર નવે ઘહની હાર બંધાણી હોય તે જેવી ઢીસેછે,
તેની લાલ બીંદલીમાં જોડાણી મોતીની લર, વિદ્રુમ (પરવાઢાં) સર-
સા વર્ણવાઢા મંગઢને ચંદ્રમા ચુંવતો હોય એવી લાગેછે, તેના કપાઢમાં
કરેલી સુંદર કેસરની અર્ચા રસના સમુદ્રમાં ચાલતા બૃહસ્પતિના વાણ જે
વીછે, લાલ ચાંડલા પાસે કરેલી જંગાલની ટીપકી ચુનીઓ ઉપર ચઢ-
તા ળીળા રંગના પતંગ જેવી શોભેછે, તેની આંખ્યોમાં આંણેલા કાજઢ
ની વારીક રેસા સર્પના કણા તેમજ ચમકતા પતંગીયાની કાંતિ જેવીછે,
નાકમાં પેહેરેલા ળીલા મણીના મોરને જોડેને તેના અવાજને ચાહતા મે-
ઘના વરા ઢુકતા આવેછે.

તેનાં નકવેસરમાં (નાકની વાઢીમાં) રેહલું મોતી તથા મણી મુશ્વ રૂપી
ચંદ્ર મંડઢમાં ઢઢકતા શુક્ર તથા ચંદ્ર જેવાં શોભેછે, તેના ઢાંતમાં જ-
ઢેલી સોનાની રેસની કાંતિ, ઢોલરની કઢી ઉપર બેઢેલા પીઢી ભમરીના
બચ્ચા જેવી શોભેછે, રાધેલા પાન બીઢાનો રંગ હૃદયમા રહેલા પ્રેમની
નઢીની લેહેર મુશ્વ ઉપર ધસી આવી હોય તે જેવીછે, તેના કાન પાસે કરે-
લા મસાની કાંતિ, પરમેશ્વરના તેજમાંથી અંશ લડેને બનાવેલા રસના રાજા

શૃંગાર જેવીછે, તેના હૃદય ઉપર ધારણ કરેલાં, પાણીદાર મોતી તથા મ-
 પીનાં હાર, ગંગાજીએ હજારો ધારા કરી હોય તે જેવાછે, તેની બે લર વા-
 ળી દુગદુગીની સાથે રહેલી જડાઉ ચોકીની કાંતિ, સોનાના પર્વત ઉપર
 રહેલા મેઘની ઘટામાં ચમકતી ઘીજાળી જેવીછે, બન્ને ભુજાએ વાંધેલા
 જડાઉ વાજુબંધ, કામદેવરૂપી મહારાજાને વેસવા વાસ્તે સજેલા સિંહા-
 સન જેવાછે, તેના હાથમાં પેહેરેલા ચૂડાની ગુજરી, કંકણ, ઠૈયા અને
 ચુઢીઓ; હાથીના દાંતમાથી બનાવેલી, રંગથી ભરપૂર અને કોંગરીદારછે;
 પહોંચામાં પહોંચી અને આંગળીઓમાં નંગદાર વિંટીઓ પેહેરવાથી તેના
 હાથ કામદેના છત્ર જેવા દેખાયછે; મનને મોહ ઉપજાવનાર, તેના હા-
 થના નચ્ચે દીધેલો મેંદીનો રંગ, કોમલ કમલના ઘાટા પત્ર ઉપર બેઠેલા
 વૂઢના (ચોમાસાના રાતા જીવડાના) સમુદાય જેવોછે, તેની કહેથી ની-
 કલતા કટિમેઘલાના શદ્ધ જાણે કામદેવના બંદીજનો તેમાંજ વસીને
 વચ્ચાણ કરતા હોય તે જેવોછે, તેના ઘાઘરાની નાડીનાં લટકતાં ફૂમકાં
 કામદેવના હાથથી ચટકતી ચકરડી જેવાંછે, તેના પગમાં પેહેરેલાં કા-
 કાર, લંગર, પગપાનાંની ઘૂઘરીઓના અને વિંછીયાના અવાજ; ભમરા, હંસના
 વચ્ચાં, નારદમુનીની વિણા અને કામદેવના ગુણોને ગાતા ગુણવાન બંદી
 જનોના જેવાંછે; આંગળીઓમાં અટકતા અણવટ ચટકાં કરીને તેના
 ગુણનાં ચરિત્રનું વચ્ચાણ કરતા જણાયછે, અલતો લગાઢવાથી વમણી
 થયેલી તેના પગની શોભા છવરાણાં કમલ તથા જાસૂસનાં ફૂલની
 છબી જેવીછે, તેની ચાલવાની લટક મહેલા હાથી તથા હંસનાં વચ્ચાની
 ગતિ જેવીછે, ઇટલુંજ નહીં પણ ચતુર પુરુષની વૃદ્ધિને અટકાવનાર લં-
 ગર જેવીછે, જાતજાતનાં રંગ બે રંગી પેહેરેલાં તેનાં વસ્ત્ર તેમજ તેના ગુ-
 ã અમારી જીભથી ગળી શકાય એવા નથી તોપણ અમે જેવી નજરે
 જોઈ તેવી તેના અંગે અંગની છત્રિ કહી વતાવી. પરંતુ જગત કર્તા
 પરમેશ્વરે પોતાના હાથથીતો સ્ત્રીઓમાં એક કલ્યાણવીણનેજ રચેલીછે. ॥૬॥

॥ दोहा ॥

नखतें सिख सिखतें सु नख, आभा कही बनाय ॥
तऊ प्रवीन नवीन छवि, बनी न बरनी जाय ॥ ७ ॥

अर्थ. नखथी केश सुधी अने केशथी नख सुधी तेनी कांति वखा-
णीमे कही, तोपण प्रवीणनी नवी शोभायमान छवी वखाणी जाय एवी
नथी. ॥ ७ ॥

अथ तदंते रससागर अभिलाप दशा ॥ सोरठा ॥

सुनंत श्रवन प्रति अंग, अंग अंग प्रगटें अनंग ॥
भई सुमन गति भृंग, बिनां बाग विकसित कुसुम ॥ ८ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणना अंगे अंगनी शोभानुं वर्णन सांभळीने महारा-
जाना अंगे अंगमां काम प्रगट थयो अने फूलमां जेम भमरानी गति
थाय तेमज वगर बागे खोलेला फूलमां महाराजाना मननी गति थइ
गइ. ॥ ८ ॥

उदयो प्रेम पतंग, सुख समूह सकुचित कुमुद ॥
भयो मुदित मन भृंग, विरह कुंज प्रफुलित लता ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रेम रूपी सूर्य उग्यो तेथी सुखना जश्या रूपी चंद्र विकाशी
प्रीतिशीनां फूल करमाइ गयां, विरह रूपी कुंज मंडप उपर प्रफुलित थ-
एली वेल जोइने मन रूपी भमरो खुशी थयो. ॥ ९ ॥

उमडी घटा स्नेह, धीर जवासा तरु सुक्यो ॥
विरहा सर सु भरेह, मित सुरत छूटे पटा ॥ १० ॥

अर्थ. स्नेह रूपी मेघनी घटा चडी आवी धीरजता रूपी जवा-
सानुं झाड सुकाइ गयुं, एटलुंज नहीं पण विरह रूपी तळाव भराइ गयुं
अने मित्रनी सुरत रूपी लेहेरो चालवा लागी. ॥ १० ॥

मग मग या गति लीन, डग डग ला लागत खरी ॥

लगनी अगनि प्रवीन, जल थल प्रति जगमग रही ॥११॥

अर्थ. रस्ते रस्ते अने डगले डगले सर्व प्रकारे महाराजाना मनोविकार नायकाओए कहेली सुरतमां गुंथाइ गया, एटलुंज नहीं पण कळा-प्रवीणनी लगनी रूपी अग्नी स्थावर जंगमना सघळा पदार्थोमां जगमगवा लागी एटले जागी गइ. ॥ ११ ॥

अमर कोस दधि प्राँन, विरह ज्वाल पावक जरेँ ॥

सुरति धूम अनुमान, मृगमद मिलित प्रवीन तन ॥ १२ ॥

अर्थ. अमर रूप सागरना प्राण, विरह रूपी अग्नीनी झाळथी बळवा लाग्यां, तेथी तेनी सुरतिरूपी धुवाडो कस्तुरी रूप प्रवीणना शरीर तरफ चाल्यो. ॥ १२ ॥

॥ सर्वैया ॥ अलंकार द्रष्टांत ॥

लोह करीच फिरें तितही, जित ग्राव चमंकनकी फुरता ॥

अंमर कोशको धूम तितैही, जितैहि मृगमदकी दुरता ॥

पुंगीको नाद बजेँ जितहि, तित पंनग आननकी मुरता ॥

यों परवीन सुनेँ प्रति अंग, भ्रमें तित सागरकी सुरता ॥१३॥

अर्थ. जेम जे तरफ चमक पथरीनी चमक होय ते तरफ लोहानो कांटो फरे, ज्यांहा दुर रहेली कस्तुरी होय त्यांहांज अमरनो धुवाडो जाय-ज्यांहां मोरलीनो अवाज थतो होय त्यांहांज सर्प सामी फण मांडीने नाचे, तेमज कानेथी सांभळेला कळाप्रवीणना अंगे अंगमां महाराजा रससागरनी सुरत फर्या करेछे. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

राज कुमार रीझे सु तित, दान मान दिय ताय ॥

गायन निज थानक गई, सागर प्रनय जनाय ॥ १४ ॥

अर्थ. आ प्रमाणे गायननी साथे कळाप्रवीणना अंगे अंगनुं वर्णन करवाथी नायकाओ उपर महाराजा खुशी थया अने तेने माननी साथे इनाम आप्युं एटले नायकाओ रजा लेइ रससागरने केटलुंक हेत जणावी पोताना देशमां गई. ॥ १४ ॥

॥ गाहा ॥

गायन राज समीपें, बर्नन किय प्रवीन प्रत्यंगं ॥

सागर दशा तदंते, बीश प्रवीन सागरो लहरं ॥ १५ ॥

अर्थ. नायकाओ महाराजानी पासे करेलुं कळाप्रवीणना अंगे अंगनुं वर्णन तथा ते सांभळवाथी महाराजानी बनेली हालत संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बीशमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥ १५ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर गायन चर्चा
कलाप्रवीन प्रत्यंग बर्ननो नाम विंशमो लहरं ॥ २० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां विंशम स्तरंगः समाप्तः ॥ २० ॥

॥ अथ तरंग शिखाबंध छंद दोहा ॥

विरह अंग सागर वध्यो ॥ फेलो मनमां फेर

पत्र मित्र पठवन विधी ॥ एकवीशमी लेर ॥ २१ ॥

अथ रससागर मित्र चर्चा प्रसंग ॥ दोहा ॥

इन नेनन आनन वहैं, कब देखहुं किरतार ॥

एसें रससागर निशा, बीती करत बिचार ॥ १ ॥

અર્થ. હે? જગતકર્તા પરમેશ્વર, આ આંખ્યોથી એ મ્હોડું હું ક્યારે દે-
સ્વીશ! એવી રીતે વિચાર કરવામાં મહારાજા રસસાગરને રાત વીતી.

॥ ૧ ॥

ભયો ભોર મિંત સુ મિલે, કરેં કુતોહલ વાત ॥

રસસાગર ઔરેં દશા, જાનીં કાહુ ન જાત ॥ ૨ ॥

અર્થ. સવાર થયું એટલે સઘડા મિત્રો આવી મળ્યા ને તેઓ હાસ્ય
વિનોદથી વાતો કરવા લાગ્યા, પણ મહારાજા રસસાગરની તો જૂદીજ
દશા થઈ ગઈ છે તે કોઈનાથી જાણી જાતી નથી. ॥ ૨ ॥

॥ અથ અલંકાર ભિન્ન પદ રૂપક ॥ તા દશા વર્નન હિંદિ ॥

॥ સવૈયા ॥

દેહકો દેહરા ચિંતકે તસ્તમેં, ઇસ્કકે દેવકી જોત જાગી ॥
પ્રાન પૂજા કરેં નેન પાની ભરે, કાંન ધ્યાની કથા આન
તાગી ॥ સ્વાસ પંચા ઠહ્યો બુદ્ધિ વીરા ગહ્યો, જીહ તંત્રી
લહ્યો ભેદ રાગી ॥ મિત્ર મંત્રં ભજેં તંત્ર ફંદં તજેં, એક
પ્રવીનસેં ટેક લાગી ॥ ૩ ॥

અર્થ. શરીર રૂપી દેવલમાં ચિત્ત રૂપી તસ્ત ઉપર ઇસ્ક રૂપી દેવની
જોત પ્રગટી, તેની પ્રાણ રૂપી પૂજારો પૂજા કરેછે, આંખ્યો પાણી ભરી
લાવેછે, કાન રૂપી ધ્યાની વીજી વાતો છોડી દઈને ધ્યાન કરેછે, સ્વાસ
રૂપી પંચો ચાલેછે, બુદ્ધિ વીજાં લીધાંછે અને જીભ રૂપી વીણા વીજા
ફંદને છોડી દઈ રાગના ભેદને લઈને હે? મિત્ર, હે? મિત્ર, એમ કહીને મીત્ર-
ના મંત્રને ભજેછે, એવીરીતે મહારાજાને એક કલાપ્રવીણનીજ ટેક લાગીછે. ૧

॥ દોહા ॥

ભૂલિગયે ચિત ગતિ સુરતિ, ભૂષન વસન શરીર ॥

मनमें बसी प्रवीन छवि, बढी बिरहकी पीर ॥ ४ ॥

अर्थ. जेथी महाराजा स्वभावनी गति अने पोतानी सुरत भूली गया एटलुंज नहीं, शरीरे लुगढां घरेणां सजवानुं पण भूली गया, मनमां कळाप्रवीणनी छवी बसी तेथी वियोगनी पीडा बधी गई. ॥ ४ ॥

अलंकार स्मरणानु भाव ॥ सर्वैया ॥

गंद्रव गान प्रवीन उचारत, बीन प्रवीन बजावत रागी ॥
भाषत भाष प्रवीन सु भेदन, मित प्रवीन सुरा मद दागी
॥ गायन बानि प्रवीन कथा सु, प्रवीन सुनी तबसें रति
जागी ॥ सागर चिंत प्रवीन चढे सु, प्रवीन प्रवीन वहे
जक लागी ॥ ५ ॥

अर्थ. गंधर्वनी पेठे गायन करेछे तेमां पण प्रवीणना नामनोज उच्चार करेछे, तेमज प्रीतिथी वीणा बगाडवामां पण प्रवीणना नामनेज बजावेछे, वात करेछे तेमां पण प्रवीणनेज मळवाना भेदनां वचन बोलेछे, दारु पीए छे तेमां पण प्रीय मीत्र प्रवीणना नामथीज केफ प्रसरेछे, एवी रीते गावा तथा बोलवामां प्रवीणनीज कथा करेछे एटलुंज नहीं पण ज्यारथी कळाप्रवीणने सांभळीछे त्यारथी प्रीति जागीछे, आवीरीते सागरना चित्तमां प्रवीण चढवाथी हे? प्रवीण, हे? प्रवीण, एवी रीते म्होढेथी झंखना लागीछे ॥ ५ ॥

॥ चोपाइ ॥

महाराज प्रच्छन मुरझावें ॥ बात भेद कहुपें न बतावें ॥
मित पाए चितकी जु उदासी ॥ बोलन लगे कुतोहल हांसी
मंद मंद प्रतिउत्तर बोलें ॥ वहे ध्यान महाराज न डोलें ॥
आन काहु आसय नह सूझें ॥ बेमरजाद होय को बूझें ॥

यों वासर दश पंच बिहाये ॥ मित बात बूझन अकुलाये ॥
समय एह बूझनकी ठांनी ॥ बोले सुहृद राज प्रति बांनि ॥

अर्थ. महाराजा छानां मनमां मुझाया करेछे, पण वातनो भेद कोइनी
पासे बतावता नथि, एवामां मित्रो महाराजानुं मन उदास जाणी हास्य
विनोदनां वचन बोलवालाग्या, तेनी साथे धीमे धीमे जवाव आपेछे
पण पेहेला ध्यानने चूकतानथी, तेम बीजा कोइने तेनो अभीप्राय
सूजतो नथी, अने वेमरजाद थइने पूछी पण कोणसके? एरीते दूःखमां
पांच दश दिवस वितिगया एटले तो मित्रो वात पूछवाने अकळाया,
तेथी एकांत वखते आ वात पूछवानो ठराव करीने महाराजा पासे वचन
बोल्या. ॥ ६ ॥

॥ अथ मित्रोक्त दोहा ॥

मित अरज महाराज किय, बाग विलोकन बान ॥
महाराज मंदोल चढि, कियो गमन उद्यान ॥ ७ ॥

अर्थ मित्रोए बागजोवानी अरज करी ते मंजुर राखीने पालखीमां विरा
जमान थइ महाराजाए वगीचा तरफ गमनकर्यु. ॥ ७ ॥

॥ अथ बाग वर्नन ॥ छप्पय ॥

बीतत अहर वसंत, ब्रच्छ बीरुथ बिलंब किय ॥
कोमल किसलय झुकित, सुमन बन बन प्रति फुल्लिय ॥
बोलत बिबिध बिहंग, भृंग गुंजार करत तित ॥
सीत मंद मधु स्वसन, जुकति जलजंत्र उच्छरित ॥
आमंत्रि मंत्र महाराज प्रति, एकंतिक आसन रचिय ॥
पटुता उचारि बानी प्रथक, यहैं विनय महाराज किय ॥ ८ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुना दिवस गयाछे तेथी झाड उमर बेल्यो चढिछे ते

झाडना कोमळ पातरां झुकीरझांछे, बगीचामां झाडे झाडे फूल खोली
रझांछे, जात जातनां पक्षीओ मनोरंजक शब्द करी रझांछे, ठेकांणे ठेका
णे भमराओ गुंजारव करेछे, धीमो धीमो, थंडो अने सुगंधी पवन वायछे,
युक्तिथि रवेला पाणीना फुवारा उछळी रझांछे, आवा बगीचामां गुप्त
विचार पूछवानुं महाराजाने आमंत्रण करीने एकांतस्थळे विछायत करी
आसन नाखुं, त्यांहां महाराजा वीराज्या एटले चतुरादथी जुदां जुदां
वचनो बोलीने नीचे प्रमाणे मित्रोए विनय कर्यो. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

करि अभिवंदन जोरि कर, कियो छमापन क्रोध ॥
सासन श्री महाराज ग्रहि, बूझी मनकी शोध ॥ ९ ॥

अर्थ. मित्रोए पेहेलां वंदन करी हाथ जोडीने क्रोध न करवा विशे
माफी मागी लीधी, पछी महाराजानी आज्ञा लेइने मनमां रहेलो विचार
पूछ्यो. ॥ ९ ॥

॥ मित्रोक्त ॥

कहा भयो कित चित गयो, किही जपत दिन रेंन ॥
पल पल प्रति लीनह प्रभा, कहा नयो चित चेंन ॥ १० ॥

अर्थ. मित्रो कहेछे के हे? महाराजा, आ शुं थयुं? तमारुं चित्त क्यां
गयुं? अने रात दिवस कोने जपोछो? पळे पळे तमारी कांति झांखी थती
जायछे तो तमारा मनमां नवुं चेंन शुंथयुंछे ते कहो. ॥ १० ॥

नीठ नीठ बूझत कही, गायन उक्ति उदार ॥
वहैं कबित बर्नन यहैं, उर आसय विस्तार ॥ ११ ॥

अर्थ. एरीते घणीक वार पूछतां मांड मांड महाराजा बोल्या अने ना-
यकाओए कहेलां प्रण कवित्त तथा तेओ करेलुं नखशीखनुं वर्णन तेमज
पोताना मननो अभिप्राय विस्तारथी कही बताव्यो. ॥ ११ ॥

॥ सोरठा ॥

देखित श्री महाराज, दुचिते बिरहानल दुखित ॥

आधि मिटावन काज, यहें मित उच्चार किय ॥ १२ ॥

अर्थ. विहरूपी अग्निना दुःखथी महाराजाने बेचेन थयेला जोड़ने तेना मननी पीडा मटाडवासारु मित्रो आ प्रमाणे बोल्या. ॥ १२ ॥

॥ मित्रोक्त ॥ छप्पय ॥

महाराज यह बात, सत्य हमतोनहि मानें ॥

कुमरी वय सु किसोर, कवित कैसें करि जानें ॥

कलाधार गायका, रीझ रावरी सुपाई ॥

चरचा भेद चलंत, उक्ति समये सिर लाई ॥

माँनें न आप अनुमान यह, पाती लिख सु पठाइयें ॥

परिहें प्रतीत प्रतिउत्तरन, मन न कछू मुरझाइयें ॥ १३ ॥

अर्थ. हे? महाराजा, आ बात अमे तो साची मानता नथी केमके कीसोर (छोटी) उम्मरनी कुंवरी कइरीते कवित रची जाणे? प्रपंच कळाने जाणनार नायकाओये आपने खुशी थया जाणी (आप पासेथी कांडक इनाम मेळववा सारु) आ बातना भेदनी चर्चा चालतां वखत विचारीने बनावटी उक्ती कहीछे, ते आपे मानवी न जोडए, पण ए बाबतमां आपणे एटलुं अनुमान करवानुंछे के आर्हीथी पत्र लखीने त्यांहां मोकलीए, एनो जवाब आववाथी प्रतीति पडशे, ए बाबत मनमां कांड-पण मुंझावुं नहीं. ॥ १३ ॥

॥ सोरठा ॥

निज उर कर निरधार, मित उकति सागर सुनें ॥

आय सु राज दुहार, सभा बिसर्जन बाग किय ॥ १४ ॥

अर्थ. मित्रोनां वचन सांभळीने ते प्रमाणे पोताना मनमां निश्चय कर्यो, पछी मंहाराजा रससागर बागमां थपुली कचेरी वरखास्त करीने राजहारमां पधार्यो. ॥ १४ ॥

बीतत अहर कितेक, पाती लखी प्रवीन प्रति ॥

बानी अहर विवेक, छंद सु मुत्तियदाम करि ॥ १५ ॥

अर्थ. केटलाएक दिवस बीति गया पछी महाराजा रससागरे विवेक पूर्वक सरस शब्द लावी मोतिदाम छंद रचीने कळाप्रवीण प्रत्ये मोकलवानो एक पत्र लख्यो. ॥ १५ ॥

निज सु अनुग निरखंत, भायो भारतिनंद कवि ॥

विषम सु सरनि बहंत, सबैं बात समराथ वह ॥ १६ ॥

अर्थ. पोताना मित्रो उपर नजर करीजोतां पासे वेठेला भारतीनंद कवी गम्या, कारणके ए कठण काम होय तेने सेहेलाइथि करवामां तेमज सघळी वावतमां समर्थछे. ॥ १६ ॥

॥ अथ भारतिनंद वर्नन ॥ छप्पय ॥

करता काव्य नवीन, नाद बीनादि बजावन ॥

राज भेद रिझवंत, रीत संगीत सु गावन ॥

लावन उक्ति अनेक, टेक धारित विवेक मन ॥

पट भाषा पट शास्त्र, वेद परवीन पुरानन ॥

नाना प्रकार परपंच कर, बीर धीर गंभीर मति ॥

साहस उदार सरसति प्रसन, जासु समय तैसी प्रकृति १७

अर्थ. नवीन काव्य रचनार, विणा विगेरे वाजिन्न वगाडनार, राजनीतिना भेदथी राजाने खुशी करनार, संगीत शास्त्रनी रीत प्रमाणे गायन करनार, दृष्टांत सिद्धांतनी उक्तीथी युक्ति पूर्वक अनेक वातो लावनार, टेकीला, मनमां वीवेकी, छ भाषा, छ शास्त्र, चार वेद अने अठार

પુરાણમાં કુશલ; નાના પ્રકારના પ્રપંચ કરનાર, શૂરવીર, રણમાં ધીર, ગં-
ભીર મતિવાળા, સાહસીક, ઉદાર બુદ્ધિવાળા, અને જેને સંસ્કૃતી પ્રસન્ન
છે, તેમજ જેવો વચ્ચત તેવો સ્વભાવ રાખનાર આ ભારતીનંદ કવિ છે.
॥ ૧૭ ॥

તાસુ બુલાય ઇકંત, ચિંત આસય ઉચ્ચારી ॥
જનપદ પુર નૃપ નામ, વાત સબહી વિસ્તારી ॥
કુમરી કલાપ્રવીન, નામ કહિ પત્ર દિયો કર ॥
પ્રચ્છન પઠવન ભેદ, ઓર લાવન પ્રતિઉત્તર ॥
કેતે ઉપાય ફુનિ ફુનિ પ્રથક, કવિ સુનિયત સાગર કયે ॥
ભારતીનંદ મનમેં મુદિત, પ્રતિ પયોન રંહસ ભયે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. એવા લક્ષણવાળા તે ભારતીનંદ કવીને એકાંતમાં બોલાવીને મ-
હારાજા રસસાગરે પોતાના મનનો અભિપ્રાય કહ્યો, વઢી દેશ, શેહેર, રા-
જાનું નામ વિગેરે સર્વે વાત વિસ્તારથી કહી, અને કલાપ્રવીણ રાજકુંવરીનું
નામ લેઈને કવીના હાથમાં પત્ર દીધો, છાનીરીતે કાગલ પોહોચાડવા-
ના ભેદ કહ્યા, અને પાછો તેનો પ્રતિઉત્તર લાવવાની ખલામણ કરી, વી-
જા કેટલાએક જુદા જુદા ઉપાયો વારં વાર કવિ સાંભળે એવીરીતે મહારા-
જાએ કહી વતાવ્યા તેથી ભારતીનંદે મનમાં હર્ષ પામીને જલદી ચુપકીથી
ચાલવાનો વિચાર કર્યો. ॥ ૧૮ ॥

॥ દોહા ॥

કરિ બંદન મહારાજકોં, પત્ર લિયો સિર ધાર ॥
હય ગય સિબિક સવીર સજિ, તુરસ હોત તહિયાર ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. પછી મહારાજાને બંદન કરીને પત્ર માથે ચઢાવી લીધો, ઘોડા,
હાથી, પાલખી અને તંબુ વિગેરે સામગ્રી સજીને તરત તૈયાર થયા. ॥ ૧૯ ॥

॥ गाथा ॥

सागर प्रथम सु विरहा, चरचा मित्र पत्र पठवन विधि ॥
एकवीस अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २० ॥

अर्थ. सागरने पेहेलुंज विरहनुं दुःख थवाथी मित्रोए करेली चर्चा प-
छी पत्र लेइने भारतीनंदने मोकलवानी हकीकत संबधी प्रवीणसागरनी
एकवीशमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥ २० ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर मित्र चर्चा प्र-
थम पत्र भेदो नाम एकविंशमो लहरं समाप्त ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक विंशम स्तरंगः स-
माप्तः ॥ २० ॥

॥ उधोर ॥

करि परियाण भारतीनंद ॥ पहुंच्या पुर प्रवीण कविंद ॥
शालि होत्र नोकहि तहा पेरा ॥ बाविशमी वनी एम लेर. ॥ १ ॥
॥ अथ भारतीनंद कवि मनंछापूरी पर्यौन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

शत कुजाक अस शत उभैं, इक इभ सिबिक समान ॥
राय हुकम कबिराय किय, पुरी मनंछ पर्यौन ॥ १ ॥

अर्थ सो प्यादा वसे घोडा, एक हाथी, एक पालखी, एटली सामथी
लेइने महाराजाना हुकमथी कविराजे मनंछापूरी तरफ प्रयाण कर्यु. ॥ १ ॥

॥ सोरठा ॥

निशि दिन हास बिलास, कर्त बंद कविको चलिय ॥

બહે વ્રતમ પ્રતિ માસ, પુગ્ગિય મનદંછહ પુરી ॥ ૨ ॥

અર્થ. રાત દિવસ હાસ્યવિનોદ કરતી કવીની સ્વારી ચાલી તે ચાલતે ચાલતે એક મહીનાની આશ્વરે મનંછાપુરીએ પહોંચી. ॥ ૨ ॥

॥ છપ્પય ॥

વન ઉપવન આવર્ત, સુભર સીતલ સરિતા સર ॥

ગિરદ કુંજ બિચ દુર્ગ, અટા ઉમડિત તિહિ ઊપર ॥

કનક કુંભ સિર કેત, ઝુકિત જર જવનિ ઝરોશ્વન ॥

દ્વાર દ્વાર દુંદભી, મનહુ ગર્જિત ઘટા સુ ઘન ॥

દ્વારાધિપાલ સાસન સુ મગિ, પુરહ પોર પરવેશ કિય ॥

દેવસ્ત સમૈં દાનહ ઉદિત, એકંતિક ગ્રહ ઉત્તરિય ॥ ૩ ॥

અર્થ. તે શેહેરની ચારેતરફ વીંટાળેલા વાગ વગીચા ઘણા શોભાયમાન દીસેછે, તેમ ત્યાંહાં થંડા પાણીથી તળાવ તથા નદીઓ ભરપૂર ભરેલાંછે; ઝાડની ઘટાની વચ્ચે કીલ્લો દેખાયછે, તે કોટની અંદર દૂરથી દેખાતી મેઢીઓ ઉપર સોનાના ચઢકતા કઢશ અને ફરકતી ધજાઓ દેખાયછે, ઝરોશ્વે ઝરોશ્વે જરીના પડદા ઝુકી રહ્યાછે, ઘેર ઘેર નગારાં વાગેછે, તે જાણે મેઘની ઘટા ગાજતી હોય ને? એમ જણાયછે. (આવા રહીયામણા શેહેરના દરવાજા પાસે કવીરાજની સ્વારી આવી પહોંચી) એટલે હારાધિ-પાલની (દરવાણીની) રજા લેઈને શેહેરના દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો અને દિવસ આશ્વર્યા પછી ચંદ્ર ઉગતી વચ્ચે એકાંત સ્થળે ઘર ખાડે લઈને તેમાં ઉતર્યા. ॥ ૩ ॥

॥ દોહા ॥

ઉત રહિના કહિના ન કહું, મતો દુરાવન કાજ ॥

સોદાગર વાંને સુ કવિ, લગે સ્વરીદન બાજ ॥ ૪ ॥

अर्थ. आंही रहेवुं पण कोइने खवर पडवादेवी नहीं कारणके छा-
ना मताथी काम करवुं एरीते विचार करी सोदागरनुं वानुं करीने कवी
राज घोडानी खरीद करवालाग्या ॥ ४ ॥

बाज बिलोकतहें सु कवि, विध विध करत विचार ॥

साहित मत सोधत सखी, पाती पठवन धार ॥ ५ ॥

अर्थ. कवीराज घोडाने जुवेछे पण पोताना मनमां नाना प्रकारना
विचार करेछे, पत्र पोहोचाडवानुं धारीने साहित मेळवनारी सखीओने
शोधेछे. ॥ ५ ॥

॥ सवैया ॥

धाइ जनी अरु नाइ नटी, सु परोसनि राज प्रवेसनि हेरें॥
चूरही हेरि सुनारि बराइनि, मालनि सिल्लपिमें मन फेरें ॥
ब्रह्मसुता पटवानि चितेरनि, रामजनि सु सन्यासिनि टेरें ॥
बाजके व्याज सु राजकी शासन, सोधें सखी कोउ काज
निवेरे ॥ ६ ॥

अर्थ. धाव्य, जनी (सुयाणी) वालदांणी, नटडी, पाडोशण विगेरे
राजदरवारमां जती आवती स्त्रीयोने गोतेछे चूडीवाळी, (मणीयारी) सो
नारण, तंबोलण, मालण अने कडीयाणी विगेरे स्त्रीयोमां पोतानुं काम
साधवासारु मनने फेरवेछे, ब्राह्मणी, पटवानी स्त्री, चितारानि स्त्री, भग-
तांणी, अतीताणी विगेरेने पण जुवेछे, एवरीते कवीराज सोदागर वनी
घोडा लेवाना मसथी महाराजानी आज्ञाप्रमाणे काम बजावी आपनार,
कोइपण जातिनी सखीने शोधेछे. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

लए बाज दस बीस, भए दस द्वादसही दिन ॥

पठवन पत्र प्रवीन, मतो सोधत नितही मन ॥

गुनगहीर कवि सूनु, उक्तिवर नाम कहाये ॥

सोय सहर निरखंत, गली उनहीं चढि आये ॥

बूझंत तास सु कवि सुनें, नाम धाम निरधार किय ॥

परसे सु आय सिबिका सु तजि, उन आसन सनमान दिय

अर्थ. भारतीनंद कवीए दश बीस घोडा खरीद कर्या, अने तेने दस वार दिवस थड़ गया (पण लाग फाव्यो नहीं,) कळाप्रवीणने पत्र पहोचाडवानी युक्तीओ हमेशां पोताना मनमां शोध्या करेछे, एवामां एक दीवसे गुणगंभीर कवीना दीकरा उक्तिवर नामना कवी शेहेरमां सेहेल करता करता ज्यांहां भारतीनंद कवी उतरेला छे ते गलीए चढी आव्या पूछ परछ करतां तेने कवी मालम पड्या, जेथी तेना नाम तथा गामनो निश्चय करीने पालखीमांथी उतरी भारती नंदने आवी मळ्या, एटले भारतीनंदे घणां सन्माननी साथे तेने आसन आप्युं. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

बूझ्यो तितही उक्तिवर, भारतीनंद सु भेव ॥

कहो सिधारत आप कित, कछु कारन कहि सेव ॥ ८ ॥

अर्थ. त्यांहां उक्तिवर कवीए भारती नंद कवीने एवो भेद पूछ्यो के आप क्यांहां सधावोछो ते कहो अने अम सरखुं कांइ काम काज सेवा फरमावो ॥ ८ ॥

उत्तर भारतीनंद दिय, कहि सेवन कछु काज ॥

बाज खरीदन पठहिय, रससागर महाराज ॥ ९ ॥

अर्थ. त्यारे भारतीनंदे जवाब दीधोके काम काज तथा सेवा विशे आपनी मेहेरवानी जोड़्यें आहींतो केवळ घोडानी खरीदी करवासारुज महाराजा रससागरे अमने मोकल्याछे. ॥ ९ ॥

कही भारतीनंद कवि, बाज खरीदन बान ॥

बूझ्यो तब फुनि उक्तिवर, परखन अश्व प्रमान ॥ १० ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीए घोडा खरीद करवानी बात कही एटले पछी उक्तिवरे घोडानी परीक्षानुं प्रमाण पुछ्युं ॥ १० ॥

अथ उक्तिवरोक्त ॥ छंद चंद्रायणा ॥

उत्तम मध्यम नीच कनिष्ठ कहाइयें ॥ किहि जनपद उत्पन्न
शुद्ध सु बताइयें ॥ द्विज छत्री अरु वैश शुद्र क्यों जानियें
॥ क्योंसु भये उत्पन्न आदि अनुमानियें ॥ अंग रंगकी
खोटि किती विधकी कहें ॥ भ्रमरिकानके भेद अशुभ को
अंगहे ॥ सुभग रंग शुभ भृंग किते तन लेखीयें ॥ सदा
व्याधि अभिधान सु कौन परेखीयें ॥ ११ ॥

अर्थ. उत्तम, मध्यम, नीच अने कनिष्ठ कोने कहीए ते कहो? तेमज
कया देशमां उपजेला घोडा शुद्ध अने सरस कहेवायछे तेपण बतावो?
ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य अने शूद्र एवी जातिना घोडा केवा लक्षणथी जा-
णीए अने तेओ श्रेमांथी उत्पन्न थयाछे ते जाणवानुं अनुमान कहो? शरी-
रना रंगनी खोट केटला प्रकारनी कहेवायछे अने भ्रमरीओ पडवाथी कया
कया अंग अशुभ गणायछे ते कहो? शरीरमां कया कया रंग तथा कये
ठेकाणे भ्रमरी पडी होय ते सारी गणायछे ते कहो? हमेशां घोडाओमां
थता रोगनां नाम तथा ते रोगोनी परिक्षा करवानुं ते पण कहो ॥ ११ ॥

॥ अथ भारतीनंदोक्त दोहा ॥

शालिहोत्र रुषिराज क्रत, अश्वन भेद अपार ॥

जो बूझन तुम उक्तिवर, कहुं संछेप उदार ॥ १२ ॥

अर्थ. उक्तिवरना प्रश्नना जवाबमां भारतीनंद कहेछे के ऋषीराजना

करेला शाळीहोत्र ग्रंथमां घोडानी परिक्षाना घणा भेदछे, पण हे? उ-
क्तिवर कवि, आपे जे पूछ्युं तेविशे हुं टुकी मतलवमां थोडी एक हकी-
कत कहुं ते (सांभळो.) ॥ १२ ॥

अथ अश्व उत्तमादि चत्र जाति भेद ॥ छप्पय ॥

बाज तुलान तुपार, यहीं उत्तम जानो सहि ॥
गोगक अरु केकान, पट्टिहारी मध्यम कहि ॥
राजसलथ सामजा, उत्तरा नीच कहावैं ॥
सिंधुपार सावरा, गोहोर कानिष्ठ बतावैं ॥
चत्र जाति भेद द्वादश भए, अनि जनपद मिश्रित रहे ॥
कीजें परेख लीजें सु हय शालिहोत्र औसैं कहे ॥ १३ ॥

अर्थ. बाज, तुलान, तुखार ए उत्तम पंक्तीनाछे, गोगक, केकान
अने पट्टिहारी ए मध्यम पंक्तीना कहाछे, राजसलथ, सामजा अने उत्तरा
ए नीच पंक्तीना केहेवायछे, सिंधुपार, सांवरा अने गोहोर ए कनिष्ठ पं-
क्तीना, एवरीते चार पंक्तीना घोडाना बार भेद थया, तेओमां बीजा
देशना पण मिश्रित रह्याछे, ते माटे परिक्षा करीने घोडा लेवा एम
शाळीहोत्र कहेछे. ॥ १३ ॥

अथाश्वचतुर्वर्णोद्भव परिक्षा भेद ॥ छप्पय ॥

जल उद्भव द्विज पुष्प, गंध मंगल असवारी ॥
अग्नि छत्र तन अगर, कलह चढियत जयकारी ॥
मरुत बैस घृत गंध, सहज गमन सुखदाई ॥
भूमि शूद्र मधु मकर, यहीं आखेट उपाई ॥
मुख बोरि ब्रह्म पानी पियत, खुर लगाय खत्री लहैं ॥
खेचंत बार बैशहु अधुर, शूद्र सदा डरपत रहैं ॥ १४ ॥

અર્થ. જળમાંથી ઉપજેલો હોય તે બ્રાહ્મણ જાતિનો ઘોડો અને તેના શરીરનો સુગંધ ફૂલના જેવો હોય અને તે મંગલીક કામમાં સ્વારી કરવાથી સારા ફલને આપે, અઙ્ગિમાંથી ઉપજેલો હોય તે ક્ષત્રી જાતિનો ઘોડો, તેના શરીરનો સુગંધ અગરના જેવો હોય અને તે લઢાઈમાં ચડવાથી જય આપે, પવનમાંથી ઉપજેલો હોય તે વૈશ્ય જાતિનો ઘોડો, તેના શરીરનો સુગંધ ઘીના જેવો હોય અને તે સેજ કામમાં સ્વારી કરવાથી સુખને આપે, જમીનમાંથી ઉપજેલો હોય તે શૂદ્ર જાતિનો ઘોડો, તેના શરીરનો સુગંધ મઘરમચ્છના જેવો હોય અને તે શીકારમાં ચડ્યાથી સારું ફલ આપે, (વઢી પાંખી પીતી વચ્ચે તેની જાતિની, સ્વર પડેછે તે આપ્રમાણે) મ્હોટું વોળીને જે પાંખી પીએ તે બ્રાહ્મણ જાતિનો સુરી લગાવીને (સ્વડતાલ નાચીને) જે પાંખી પીએ તે ક્ષત્રી જાતિનો, હોઠવતે પાંખીને ચેંચીને પીએ તે વૈશ્ય જાતિનો અને હમેશાં પાંખી પીતાં જે ડરતો રહે તે શૂદ્ર જાતિનો ॥ ૧૪ ॥

॥ અથાશ્વ અંગ સ્વોટ ભેદ છંદ હાકલી ॥

કરન ત્રીન ત્રીકરન કહે ॥ વિકરાલી રદ વિપમ વહે ॥
જિહિ દંતા બઢિ ઘટિ વરને ॥ રદ ભંગા તિહિ હય સુ મને ॥
અહિ આકાર ધરનિ નિરવે ॥ અહિ મૂસલ્ય તુરગ પરવે ॥
ફરકે અંગ સુ અશુભ સદા ॥ અધકેશં ઇત ઉત દુઃખદા ॥
જિહિ કંઠ વૃષ સમ કુમુરા ॥ સુરગી તાસ સુ અતિહિ બુરા ॥
થન સો બાજ કહત થનહી ॥ યહ એકંડ વૃષન ઇકહી ॥
ઉરધા પુંછ અસવ ચમરી ॥ યહ એકાદશ પ્રકૃતિ બુરી ૧૫

અર્થ. જે ઘોડાને ત્રણ કાન હોય તેને ત્રિકર્ણ કહેછે અને જેના દાંત વિકાલ હોય તેને વિષમ કહેછે, જેના દાંત વધતા ઘટતા હોય તેને રદ-ભંગ કહેછે, જે સર્પને આકારે થઈને જમીનને જુવેછે તેને અહિમુશલ્ય

कहेछे, जेनुं हमेशां अंग फरकेछे, तेने अशुभ कहेछे, जेने आगळ पाछ-
ळ अरथा मोवाळा होय तेने दुःखद कहेछे, जेने कंठे बळदनी माफक
कामळी होय तेने सुरगी कहेछे अने ते घणोज अनिष्टछे, जेने थन
(आंचळ) होय तेने थनही कहेछे, जेने एक वषण होय तेने एकांड कहेछे,
अने जेनुं पुंछडुं उंचु रहेतुं होय तेने चमरी कहेछे, ए स्वभावथीज अ-
गीयार जातनी खोट बुरी समजवी. ॥ १५ ॥

॥ अथ अश्वरंग खोटी भेद ॥ छंद रोला ॥

श्वेत रंग चत्र पाय, शाम जमदूत सु आँखें ॥ भस्म रंग
तन रसन, सोय भस्मी सहि भाखें ॥ एक रंग अनि रंग
बिंदु पुष्पाक्ष कहावे ॥ सर्व रंग मिल बिंदु, सोय मिश्रांग
बतावे ॥ असित तालु जिहि सोय, कृष्ण तालु लाखि लीजें ॥
सेत रंग मुख शाम, काल मुख सोय कहीजें ॥ ओर रंग
दाहिनो, पाय इक सेत सु मूशल ॥ ओर रंगमें जंघ, शाम
सो कहे अमंगल ॥ आनि रंगमें लाल, टीक सो अरुनंज-
न कहि ॥ आनि रंगमें टीक, शाम सो कालंजन वहि ॥
आनि रंग सित टीक, सेतअंजनी सु जानो ॥ एन टीक
अनि रंग, पद्मअंजनि बखानों ॥ श्वेत तिलक बिच अंत्र,
तिलकतूटह वह ठाने ॥ बाँय दाँय अधरंग, आनि अध-
अंगी माने ॥ ओर रंग चत्र पाय, सेत कंचुकी कहत ति-
हि ॥ ओर रंग वह मगट, डोर शीशतें पुंछ जिहि ॥ अरु-
न रंग सित बिंदु, पुहुप कच्छी वह धारे ॥ एक रंग आ-
रुनी ताय तामर सु बिचारे ॥ आनि रंग इक सेत, अग्र-
नासा सो दूतहि ॥ बाज अंगमें रंग, खोट उन ईश यहें
कहि ॥ १६ ॥

અર્થ. જે ઘોડાના શરીરનો રંગ ધોળો હોય અને ચારે પગ કાઢા હોય તેને જમદૂત કહેછે, જેના અંગ તથા જીભનો રંગ રાખના જેવો હોય તેને ભસ્મી કહેછે, જેના શરીરનો એકજ રંગ હોય અને તેમાં વીજા રંગનું બિંદુ (તવકું) હોય તેને પુષ્પાક્ષ કહેછે, જેને શરીરે સર્વ રંગના બિંદુ હોય તે મિશ્રાંગ કહેવાયછે, જેના તાઢવાનો રંગ કાઢો હોય તેને કૃષ્ણતાઢુ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ સપેત અને મ્હોઢાનો રંગ કાઢો હોય તેને કાઢમુખ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો હોય અને ફકત એક ઢાવા પગનો રંગ સપેત હોય તેને મુશઢ કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જુદો છતાં એક જાંઘજ કાઢી હોય તે અમંગઢ કહેવાયછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને લાલ રંગનું ટીલું હોય તેને અરુણાંજન કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો છતાં કાઢા રંગનું ટીલું હોય તેને કાઢંજન કહેછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને ટીલું સપેત હોય તે શ્વેતાંજન કહેવાયછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય ને કાઢીયાર મૃગના જેવો ટીલાનો રંગ હોય તેને પન્નાંજન કહેછે, સપેત ટીલાની વચે અંતર હોય તેને તીલકતૂટ કહેછે, ઢાવી અને જમણી બાજુએ જૂદા જૂદા રંગ હોય તેને અર્ધાંગી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ જૂદો હોય અને ચાર પગનો રંગ સપેત હોય તેને કંચુકી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ વીજો હોય અને માથાથી પુંછડા સુધી ઢોર (કાઢીશેઢ) હોય તેને મગટ કહેછે, જેના શરીરનો લાલ રંગ હોય અને ધોળા રંગનું બિંદુ હોય તેને પહોપકચ્છી કહેછે, જેના શરીરનો રંગ એક લાલજ હોયછે તેને તામ્ર કહેછે, જેના શરીરનો વીજો રંગ હોય અને એક નાકની ઢાંઢીનો સપેત રંગ હોય તેને દૂત કહેછે, એવીરીતે ઘોડાના અંગના રંગ તથા ટીલા ઉપરથી શાઢીહોત્રમાં આ ઓગણીશ સ્વોટયો કહીછે. ॥ ૧૬ ॥

॥ આથશ્વ અશુભ મ્રમરિકા સ્થાન મેદ ॥ છપ્પય ॥
હૃદય કંઘ કટિ નાભિ, કપોલહ વામ કહીજે ॥
કુક્ષ પાંસુ ફુનિ માલ, ત્રિવલિ નીચેં લસિ લીજે

જંઘ પુચ્છ પરિ ગુહ્ય, પુચ્છ ઢંપિત ગૂઢહ ગનિ ॥
 કુકુદિ પૃષ્ઠ કુરપેર, પાદુ ઉદરંતરહી ભનિ ॥
 કક્ષાંત ઓર આધુર અગર, વીશ ભ્રમર અશુભા કહેં ॥
 અનુમાન સ્વોટિ એતી સુ તજિ, લહન હાર સિંધવ લહેં ॥

અર્થ. છાતીએ, કાને, કડે, નાભીએ, ઢાંચે કપોળે, જડબે, કુચે, પડ-
 ચે, કપાળે, ત્રિવલ્લીની નીચે, જાંઘે, પુંછડા ઉપર, ગુહ્ય ઇંદ્રીએ, પુંછડાથી
 ઢંકાણેલી ગુદા ઇંદ્રીએ, કકુદીએ, (કવે) વાંસે, આગલા, પગને ગોઠણે,
 પગે, પેટ વચ્ચે, કાચે અને હોટની આગળ એ વીશ ઠેકાંણે પડેલા ભ્રમરા
 અશુભ ગણાયછે, અનુમાનથી પૃષ્ઠથી સ્વોટો તજીને ઘોડાની સ્વરીદ કર-
 નારા ઘોડા લેછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ અશ્વ સુભગ રંગ ભેદ છંદ પદ્ધતી ॥

તન પીત સેત પદ નીલ નેન ॥ યહ ચક્ર વાક અસ શ્રેષ્ઠ ચેન
 ॥ વપુ જંબુ રંગ પદ ચંદ્ર સેત ॥ યહ મલ્લિકાક્ષ ફલ સુ
 ભગ દેત ॥ સેતંગ મધ્ય સર્વ રંગ ચિત્ર ॥ યહ સામર્કન સ-
 વર્સે પવિત્ર ॥ અનિ રંગ પાય મુખ સેત હોય ॥ ભાષંત પંચ-
 કલ્યાન સોય ॥ મુખ માલ પુચ્છ પદ હૃદ સુ ક્રંત ॥ સિત
 અષ્ટ અષ્ટ મંગલ કહંત ॥ શુભ રંગ પંચ એહી પ્રમાન ॥ નૃ-
 પ આસનીક સોધે સયાન ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. જેનું શરીર પીઠું, ઘોળા પગ અને નીલી આંખો હોય તે ઘોડો
 ચક્રવાક કેહેવાયછે, અને તે શ્રેષ્ઠ ગણાયછે, જેના શરીરનો રંગ જાંબુ જૈ-
 વો અને પગ ચંદ્રજેવા ઝજળા હોય તે મલ્લિકાક્ષ કેહેવાયછે, અને તે સારા
 ફળને આપેછે, જેનું અંગ ધોળું હોય અને તેમાં વીજા રંગનાં જાત જાતનાં
 ચિન્હ હોય તેને શ્યામર્કન કહેછે, અને તે સઘળા ઘોડાઓથી પવિત્ર ગણા-

યછે, જેના શરીરનો રંગ બીજો હોય અને પગ તથા મ્હોઢું શ્વેત હોય તેને પં-
ચકલ્યાણી કહેછે, જેનાં મ્હોઢું, કપાલ, પુંછડું, ચાર પગ અને છાતી એ
આઠ અંગ ધોઢાં હોય તે ઘોઢાને અષ્ટમંગલ કહેછે, એ પાંચ રંગી પાંચ
પ્રકારના ઘોઢા શુભ અને રાજાને વેસવા લાયક ગણીને શાહાણા પુરુષો
શોધી સ્વરીદ કરેછે. ॥૧૮॥

અથાશ્વ ભ્રમરીકા શુભ સ્થાન ભેદ ॥ છપ્પય ॥

માલ શુદ્ધ ત્રય સુભગ, સુભગ શશિ કલા માલ મહિ ॥
શુદ્ધ કંઠ ત્રય સુભગ, કંઠ ઇક ચિંતામણિ કહિ ॥
કંધ પરત ત્રય સુભગ, સુભગ દક્ષહ કપોલ પર ॥
શ્રવનમૂલપેં સુભગ, સુભગ સોહત ત્રિવલી સર ॥
પુનિ તાલુ સેત મધ્યહ સુભગ, યહ નવ ભૂંગ નિહારીયેં ॥
તજિ અશુભ ભેદ શુભ સંગ્રહેં, બાજ સ્વરીદ વિચારીયેં ૧૯॥

અર્થ. કપાલમાં ત્રણ ભમરા હોય તો તે સારા તેમજ ચંદ્રની કલા
જેવા ડાઙલા ટીલામાં ભમરો હોય તે સારો, ગલા ઉપર ત્રણ ભમરા
હોય તે સારા, જેના ગલા ઉપર એક ભમરો હોય તે શ્રેષ્ઠ ગણાયછે, તેમજ
તેને ચિંતામણી કહેછે, કાંધ ઉપર ત્રણ ભમરા પડ્યા હોય તે સારા તેમજ
જમણા જડવા ઉપર પડેલો ભમરો પણ સારો ગણાયછે, કાનના મૂઢ
ઉપર પડેલો ભમરો તે સારો તેમજ પીવલી ઉપર પડેલો ભમરો સારો
સમજવો, ધોલા તાલવામાં પડેલો ભમરો પણ સારો એ નવ ઠેકાણે પ-
ડેલા ભમરા જોઈને અશુભ લક્ષણવાલા ઘોઢાને તજીને સારા લક્ષણ-
વાલાનો સંગ્રહ કરવો, એવીરિતનો સઘલો વિચાર ઘોઢા સ્વરીદ કરતી
વચ્ચે કરવો. ॥ ૧૯ ॥

॥ દોહા ॥

નાભિ કંઠ ગલ નાસિકા, પાય ચત્ર પર હોય ॥

માલ ભ્રમરિકા ત્રીન સુધ, જયમંગલ કહે સોય ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. જે ઘોડાના નાભિ, કંઠ, ગાલ, નાક, અને ચાર પગ ઇટલા ઉપર તથા કપાલમાં ઘ્રણ ભ્રમરા હોય તે સારા ઇટલુંજ નહીં પણ તે ઘોડાને જયમંગલ કહેછે. ॥ ૨૦ ॥

ઐસેં ભેદ અનેકહેં, અશ્વ શુભા શુભ લચ્છ ॥

તામહિ તત્વ સુ સંગ્રહે, કહિ દીને પરતચ્છ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. ઇવીરીતે ઘોડાના સારાં અને નરસાં લક્ષણ જાણવાના અનેક ભેદછે તેમાંથી સારરૂપ ભેદ એકઠા કરીને સ્તુત્તિ રીતે તમને કહ્યા. ॥ ૨૧ ॥

અથાશ્વસદા વ્યાધી ભેદ ॥ દોહા ॥

બોહોંતર વ્યાધિ સુ વાજ વપુ, આનહિ આન નિદાન ॥

વિક્રય લહત વિચારબી, સો દ્વાદશ અભિધાન ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. ઘોડાના શરીરમાં બોહેતેરે પ્રકારના રોગ થાયછે તેના જૂદાં જૂદાં નિદાન (કારણ) છે, પણ ઘોડા લેતી વચ્ચે સ્વરીદ કરનારે તેના મુખ્ય વાર રોગ વિચારવા જોઈએ તેનાં નિચે પ્રમાણે નામછે. ॥ ૨૨ ॥

॥ અથ દ્વાદશ વ્યાધ્યાભિધાન ભેદ ચોપાઈ ॥

પેટ કોટ પશ્વશૂલ કહાઈ ॥ લોહી લઘૂ પિત્ત અરુ બાઈ ॥

કમ સ્વરાક સત પુરણી ધાંસા ॥ આંસૂ ઝરન વાર ચલ નાસા ॥ માલ શૂલ પુનિ મુખ જલ ધારા ॥ વ્યાધિ વિલોકિ સ્વરીદન હારા ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. પેટમાં જીવડા, પડવામાં શૂલ, લોહી મુતરતો હોય તે, પિત્ત-વિકાર, વાયુ વિકાર, ઓછો સ્વરાક ખાતો હોય તે, શરીરે ચઢ, ધાંશ, આંશુ ઝરતાં હોય તે, નાકેથી પાણી ઝરતું હોય તે, કપાલમાં શૂલ નીકળતું હોય તે, અને મ્હોઢેથી પાણી ઝરતું હોય તે, ઇરીતે સ્વરીદ કરનારે એ વાર મુખ્ય રોગ જોવા જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

॥ दोहा ॥

भारतिनंद कवी कही, बिधी परेखन बाह ॥

उर अति रीझि उक्तिवर, निज मुख कीन सराह ॥ २४ ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीए घोडा पारखवानी बिधी कही ते सांभळीने उक्तिवर कवी पोताना मनमां खुशी थया अने पोताने म्होढेथी भारतीनंदनी केटली एक तारीफ करी. ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

कवि मनछापुर गमनं ॥ चरचा उभय अश्व भेद विधी ॥

उभय बिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. भारतीनंद कवीनुं मनछा पुरीमां जवुं, तेनो उक्तिवर कवि साथे थएलो मीलाप, तथा घोडाना लक्षण संबंधी चर्चा संयुक्त प्रवीण सागर ग्रंथनी बावीशमी लेहेर पूर्ण थइ. ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे भारतिनंद उक्तिवर चर्चा
अश्व भेदो नाम द्वाविंशतिमो लहरं ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक विंशम स्तरंगः समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीका कारोक्त तरंग शिखाबंध छंद पद्धरी ॥

कवि जुगल करी नृपहार वात ॥ बनिया कवींद पाछि जोगि जात ॥

द्विज प्रश्न प्रति संन्यास भेद, कहि लेर त्रैविश आ तजि खेद ॥

अथ भारतिनंद उक्तिवर चर्चा प्रसंगो यथा

भारतिनंदोक्त ॥ छप्पय ॥

किते राज संतान, किते अंते उर भाषत ॥

किते द्वार देहुरी, किते अंदर पहिरायत॥
 राज सभा कब रचे, कबें परसंत विदेसी ॥
 कुमर पास को रहें, कौन अंतर परबेसी ॥
 एते सु भेद कवि उक्तिवर, भिन्न भिन्न भंखो तुमें ॥
 परसवे नीतपालह नृपति, हें उमेद हियमें हमें ॥ १ ॥

अर्थ. (हवे भारतीनंद कवि उक्तीवर कवीने आ प्रमाणे पूछेछे,) राजा-
 ने संतान केटलांछे? राजाना जनानखानामां परणेली स्त्रीओ केटलीछे?
 बाहार राखेली स्त्रीओ केटलीछे? दरबारमां केटला दरवाजा अने केटली
 दोढीओछे? राजदरबारमां चोकी करवा केटला पेहेरेगीर सीपाइओ हाजर
 रहेछे? राजासाहेब क्यारे सभा रचेछे? परदेशी मुसाफरोने मुलाकात
 लेवानो कस्यो वखत ठरावेलोछे? राजकुंवरनी हजूरमां कोण रहेछे अने
 जनानखानामां जनार आवनार कोणछे? हे? उक्तिवर कवि, एटला
 प्रश्ननो भेद जूदी जूदी रीते तमे कही बतावो? केमके नीतीपाल राजा-
 नी साथे मिलाप करवानी अमारा मनमां उमेदछे. ॥ १ ॥

॥ छंद पद्वरी ॥

भारतीनंद बूझी सु मोय ॥ संछेप बात बरनों सु सोय ॥
 नृप नीतपाल आतार इंद ॥ माहेश मोज सेना समंद ॥
 नरइंद सोर उदवाहि नारि ॥ पुनि पासवानि नृत्तिक अ-
 पार॥नंदनी एक नृप एक नंद॥ दुजराज बिंब दीपति दिनंद
 ॥सुत नाम रुद्रसेनह रसाल ॥ बर रूप कला परवीन बाल
 ॥दरबार द्वार देहुरा सात ॥ सत पंच पंच पायक रहात ॥
 परकार राज गिरदी प्रमान ॥ थित सहस पंच प्रति थान
 थान ॥ रवि दोस राज सदसी रचंत ॥ बासी विदेस तिहि

દિન પ્રસંત ॥ ઉમરાઓ ટુંદ આવેં અમાત ॥ નાયકા નૃત્ય
ગાયકા ગાત ॥ છબિ છાંહગીર નૅંગ જટિત છત્ર ॥ ચિહું
દિશા પાસવાન સુ બિચત્ર ॥ બોલંત બિરદ સુ કવી સુ બાન
॥ જેઠીસુધાર નિજ થાન જાન ॥ દિન ચત્ર ઘરી મંડલ
રચંત ॥ જામની જામ અધ વીશ્રજંત ॥ દેહુરી સાત લંઘિત
મુઆલ ॥ વહેં કોન પુરુપ અમિધાન બાલ ॥ તા અંત્ર ફેર
દેહુરી તીન ॥ પહિરાત રાજ કિંકરી કીન ॥ ઝનહીં સુ શ-
સ્ત્ર બંધે અસ્વંડ ॥ પહિરાવ પુંસ મૂરતિ પ્રચંડ ॥ ૨ ॥

અર્થ. હે? ભારતીનંદ કવિ, આપે જે વાત મને પુછી તેનું ટુંકી મત-
લવમાં વર્ણન કરુંછું તે સાંભલો. નીતપાઢરાજાતો ઇંદ્રનો અવતારછે, તેની
ઉદારતા મહાદેવના જેવીછે, તેની ફોજ સમુદ્રના જેવી ગંભીર અને અપા-
રછ, મહારાજા નીતપાઢને પરણેલી સોઢ રાણીઓછે, પાસે રહેવાવાઢી
નાચ કરનાર નાયકાઓનો તો પાર નથી, સંતાનમાં એક કુંવરી અને એક
કુંવરછે તે ચંદ્ર બિંબ અને સૂર્ય બિંબ જેવાં શોભાયમાનછે, કુંવરનું રુદ્રસેન
અને સુંદર રૂપવાઢી કુંવરીનું કઢાપ્રવીણ એવું નામછે, દરવારમાં સાત દો-
ઢીઓછે, અને દરેક દોઢીએ પાંચસે પાંચસે શીપાઢઓ રહેછે, રાજગઢને
ફરતા ઠેકાણે ઠેકાણે પાંચ પાંચ હજાર યોધાઓ ચોકી કરેછે, રવીવારને
દિવસે મહારાજા સભા ભરેછે, તે દિવસે પરદેશી લોકોને મુલાકાત થાય
છે, સભામાં અમીર ઉમરાઓ તથા કારભારિવિગેરે જથાબંધ આવી બેસેછે,
નાયકાઓ આવીને નાચ કરેછે અને ગાયન કરનારા ગાયન કરેછે, તેવસ્વ
તે મહારાજાના ઉપર છત્ર ધરનાર ચઢકતા નંગોથી જડેલું છત્ર ધારણ
કરેછે, તેમજ ચારેતરફ હજુરીઓ ઉભા રહેછે, ખાટ ચારણાદિ બંદીજનો
તથા કવિઓવિચિત્ત વચનથી સ્તુતિ કરેછે, અને ચોપદારો છઢોઓ હાથમાં
લેઢને અદબ પ્રમાણે પોત પોતાને ઠેકાણે ઉભા રહેછે, પાછલો ચાર ઘઢી

દિવસ હોય તે વસ્તથોજ સભા ભરાવાનો આદર થાયછે અને તે સભા અરથ પહોર રાત્રી ગયા પછી વિસર્જન થાયછે, આ રાજાના દરવારગઢની સાત દોઢીઓનું ઉલંઘન કરીને અંદર જઈ શકે એવો કોણ જમામર્દ પુરુષ વચ્ચોછે? અર્થાત્ પુરુષ નામ ધારી છોકરાથી પણ જઈ શકાય તેમ નથી. ત્યાંહાંથી આગલ માહેલીકોરના દરવારમાં પણ પાછી ત્રણ દોઢીઓછે, ત્યાંહાં રાજાની દાસીઓ પેહેરો કરેછે, અને તેઓએ સઘઢાં હથીઆરો વાંધેલાંછે તેમજ પુરુષના જેવો પોષાક પેહેરેલોછે, તેથી તેઓના ચેહેરાનો દેખાવ પુરુષનાથી પણ ઘણોજ ભયંકર દીસેછે. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

રુદ્રસેન મહારાજ નિજ, મહલન કરત બિહાર ॥

આવૃત નિજ સમ શત ઉભય, કવિ ઉમરાઓ કુમાર ॥ ૩

અર્થ. પોતાના સરસ્વા વસે અમીર ઉમરાઓ તથા કવીઓના કુંવરો-થી વિંટાણલા રુદ્રસેન કુંવર પોતાના મેહેલમાં રમણ કરેછે. ॥ ૩ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

કુમરી કલાપ્રવીન કહાવે ॥ રાજ સુતા આવર્ત રહાવે ॥

શીલ રૂપ કુલ વેસ સહેલી ॥ બાલ જૂથ જાંબુનદ બેલી ॥

ક્રીડત બાગ એકંત અટારી ॥ કહિ હજૂર એક બ્રહ્મ કુમારી ॥

એતી વાત ઉક્તિવર ખોંલી ॥ ભારતિનંદ ભેદ ઊર રાખી ૪

અર્થ. મહારાજાની કુંવરી જે કલાપ્રવીણ કહેવાયછે તે હમેશાં પોતાના બરોબર રાજકુંવરીઓનાં મંડલમાં રહેછે, સ્વભાવ રૂપ, કુલ અને પોષાકથી સરસ્વે સરસ્વી સાહેલીઓના ટોઢામાં તે(જંબુનદીમાંથી ઉપજેલા) સોનાની વેલ્ય જેવી દીસેછે, તે કોઈ વસ્તે વાગ વગીચામાં અને કોઈ વસ્તે એકાંત સ્થલની મેડીમાં રમણ કરેછે, તે કલાપ્રવીણની હજુરમાં એક બ્રાહ્મણની પુત્રી રહેછે, એટલી વાત ઉક્તિવરે કહી દેખાડી તેનો સઘઢો

भेद भारतीनंद कवीए पोताना मनमां द्रढ करी राख्यो. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

राज रीत अनुमान किय, पतंगन पावे पार ॥

भारतीनंद अनंदभो, सुनियत ब्रह्मकुमार ॥ ५ ॥

अर्थ. अनुमान करीजोतांतो पोताना मनमां एम थयुंके राजरीतना पारने सूर्य पण पामी शके तेम नथी परंतु एक(कळा प्रवीणनी हजुरमां) ब्राह्मणनी पुत्री रहेछे, एवं साभळीने भारतीनंदने आनंद थयो. ॥ ५ ॥

चतुरानन निहचें किये ॥ कुसुमावलि अभिधान ॥

एतेमें उठि उक्तिवर ॥ आयस लई पयान ॥ ६ ॥

अर्थ. भारती नंदे चतुरानन ब्राह्मण तथा तेनी पुत्री कुसुमावळीना नामनो पोताना मनमां निश्चय करी राख्यो एटलामां उक्तिवर कवीये उठीने जवानी आज्ञा लीधी. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

वही रैन बरतंत, चित्त कविराज मतो किय ॥

अनुग मित्र आमात, अवहमोचन सिच्छा दिय ॥

कह्यो सिद्ध परछन, बसत तित भो हम जावन ॥

सोय जोग आयसा, होय व्हेंगो इत आवन ॥

इतनी उचारि आराम किय, अंत जाम निश उठि शयन ॥

निज साज मतेवत संग लिय, एकाकी किनो गमन ॥ ७ ॥

अर्थ. ते दिवसनी रात थइ एटले कवीराजे पोताना मनमां मनसुबो कर्यो अने नोकरो, मित्रो तथा कारभार्योने एकठा करीने तेओने पोताना उतारामां शिखामण आपी अने कह्युके एक सिद्ध गुप्त स्थळे रहेछे, तो त्यांहा मारे जवानु थशे अने वळी ज्यारे ते जोगीनी आज्ञा थशे त्यारे

पाछु आही आववानुं थशे, एटली वात कहीने पोते सज्यामां आराम
कर्यो. पछी पाछली एक पहोर रात रही त्यारे जागृत थइ पलंग उपरथी
उठ्या अने पोताने जोइती सामग्री साथे लइने एकाएक चाली नीस
र्यो. ॥ ७ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

उठे निश जाम रहे कविराज ॥ लियो निज संग मतेवत
साज ॥ प्रकार सु खोलित रच्छक द्वार ॥ गये इक कोस
इकंत उजार ॥ महा सरिता जल मंजिय अंग ॥ रच्यो
नखसीख विभूतिय रंग ॥ त्रिपुंड सु केसर बंदन बिंद ॥
दिये उर मध्य बढ्यो सु अनंद ॥ अछादन अंबर ओर कु-
पनि ॥ करं मधि दंड कमंडलु लनि ॥ कस्यो कटिबंध सु
मेखल धार ॥ लई कर सिंगिय किन्नरि लार ॥ उचारत
तार सु अंचल हाथ ॥ मनो नवसें निकसे इक नाथ ॥ धरे
अवतंमन एन अजीन ॥ चले पुर कन्यक होय अचीन ॥
प्रवेशन प्रात कियो पुर ताम ॥ गली चतुरानन बूझिय
धाम ॥ सु पुगिगय बूझत बूझत पोर ॥ उतैं द्विज मंडल हैं च-
हुंओर ॥ दियो दुज आसन तापस वंद ॥ उचारित जोग
सु आशिष छंद ॥ तबैं चतुरानन बूझिय बात ॥ रहो कित
आप कितें लगि जात ॥ ८ ॥

अर्थ. एवी रीते पाछली एक पहोर रात रहेतां उठीने कवीराजे पो-
ताना उपयोगनो जोयतो सामान साथे लीधो अने दरवाणीए दरवाजो उ-
घाड्यो ते वखते शेहेर बाहार नीकलीने एक गाउ उपर उजाड हती त्यां-
हां एकांत स्थळे गया, त्याहां एक मोटी नदीना पवित्र पाणीथी अंगे

स्नान करीने नखथी केश पर्यंत विभूतीनो रंग चडाव्यो, कपाळमां केसरुं त्रिपुंड्र करीने सिंदोरनी बनकी करी, एम करवाथी पोताना हृदयमां आनंद वधी गयो, ओढवाने वास्ते एक चदर राखीने कोपीन पेहेरी, पछी हाथमां दंड कमंडळ लांधां, कठीबंध कसीने कटिमेखळा धारण करी अने बीजा हाथमां शींगडी, बजाववानी किंनरी तथा अंचळो राखीने उँकारनो उच्चार करवा लाग्या, ते जाणे नवनाथमांथी एक नाथ प्रसिद्ध नीकल्या होयनै? एम दीसवा लाग्युं, कानमां कुंडळ पेहेरीने मृगचर्म धारण कर्युं कोइ ओळखी न शके एवीरीते निश्चित थइ अवधूतनो वेष करी वनमांथी शेहेर तरफ चाल्या सवारना पहोरमांज पाछो ते शेहेरमां प्रवेश कर्यो अने चतुरानन ब्राह्मणनी गलि तथा तेना घरनुं ठेकाणुं पूछवा लाग्या, पूछतां पूछतां तेनी प्रोळमां पहांच्या, ए प्रोळमां चारे तरफ (ब्राह्मणोनां मंडळ वसेछे तेथी) त्यांहां वेठेला ब्राह्मणोए तपसीने वंदन करीने आसन आप्युं, जेथी जोगीए जोगनी रीत प्रमाणे छंद बोलीने आशिर्वाद दीधो, त्यारे (तेमां वेठेला) चतुराननेज आवी रीते वात पुछी के हे? महाराज, आप कयांहां रहोछो अने कयांहां सुधी जाओछो? ॥ ८ ॥

॥ अथ संन्यास्युक्त दोहा ॥

रहैं ब्रह्मकी सृष्टिमें, चहैं ब्रह्मको ध्यान ॥

कहाजानें कित जाइगें, प्रेरनहार प्रधान ॥ ९ ॥

अर्थ. सिद्धें कह्युंज ब्रह्मनी सृष्टीमां रहीए छीये अने ब्रह्मना ध्यानने चाहाइए छीइए, शुं जाणीए जे कयांहां जाशुं, कारण के जाषा आववानी प्रेरणा करवा वाळा मुख्य परब्रह्मछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ चतुराननोक्त दोहा ॥

आमना सु मठ संप्रदा, पद अरु क्षेत्र प्रकास ॥

देव देवि आचार्यको, तिर्थ किते संन्यास ॥ १० ॥

अर्थ. (त्यारे चतुरानन ब्राह्मणे प्रश्न पूछ्युं के) संन्यासीना आ

સ્નાય કેટલાછે? અને તેનાં નામ શુંછે? મઠ કેટલાછે? અને તેનાં નામ શુંછે? તેમજ સંપ્રદાયની શી રીતછે? પદ અને ક્ષેત્ર તે પણ પ્રસિદ્ધ કહો? તેમજ દેવ દેવી આચર્ય કોણછે? અને તીર્થ કેટલાંછે તે અનુક્રમે કહો. ॥ ૧૦ ॥

॥ અથ સંન્યાસ્યુક્ત ષડ્વિધ સંન્યાસામ્નાય ભેદ છપ્પય ॥
પશ્ચિમામના પ્રથમ, મઠહ શારદા ઉચારે ॥
કીટવાર સંપ્રદા, તીર્થ આશ્રમ પદ ધારે ॥
ક્ષેત્ર તાસ દ્વારિકા, દેવ સિદ્ધેશ્વર આરય ॥
દેવિ ભદ્ર કાલિકા, બ્રહ્મ વિષ્ણુ આચારય ॥
ગોમતી ગંગ તીરથ સુ તિહિ, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડ્યેં ॥
સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડ્યેં ૧૧

અર્થ. સિદ્ધ કહેછે કે પેહેલો પશ્ચિમામનાય અને તેનો શારદા મઠ કહેછે, કીટવાર એવું સંપ્રદાયનું નામછે અને તે મઠના શિષ્યો તીર્થ અને આશ્રમ એવા પદને ધારણ કરેછે તેનું દ્વારિકા ક્ષેત્રછે અને દેવ સિદ્ધેશ્વરછે, તેનાં ભદ્રકાલી દેવી અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ આચાર્યછે ત્યાંહાં ગોમતી ગંગાનું તીર્થછે, સંન્યાસી કહેછે કે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન સાંભળો કે એવીરીતે સઘલી બાબત જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરીએ તો સારી રીતથી સિદ્ધિ પામીએ. ॥ ૧૧ ॥

દ્વિતિય પૂર્વ આમના, ભોગ ગોવર્ધન મઠ ભનિ ॥
ભોગવાર સંપ્રદા, ડનહ પદ બન અરુ આરનિ ॥
તિહિ પુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર, દેવતા જગન્નાથ તિત ॥
વિમલ શક્તિ બલભદ્ર, પદ્મ આચારય ભાષિત ॥
તીરથ મહોદધી તિત મહત, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડ્યેં ॥
સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડ્યેં ૧૨

અર્થ. બીજો પૂર્વ આમ્નાય અને તેનો ગોવર્ધન મઠ કહેવાયછે, તેનો ભોગવાર એવા નામનો સંપ્રદાયછે અને ત્યાંહાંના શિષ્યો વન અને આર-
ણ્ય એવા પદને ધારણ કરેછે, ત્યાંહાં પુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર અને જગન્નાથ દેવ-
તાછે, વિમલ શક્તિ અને બલભદ્ર તથા પદ્માચાર્ય એવાં આચાર્યનાં નામછે,
ત્યાંહાં મહોદધિનું (મહાસાગરનું) મ્હોટું તીર્થછે, સન્યાસી કહેછે હે? બ્રાહ્મ-
ણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન, સાંભઢો કે એવી રીતે સઘઢી વાત જાણીને ઇષ્ટદેવ-
ને ભજીએ તો સેહેલાઈથી સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૨ ॥

ઉત્તરામના ત્રિતિય, તાસ જોયસી મઠહ વદ ॥

અનંદ વાર સંપ્રદા, ગિરી સાગર પર્વત પદ ॥

ક્ષેત્ર વદ્રિકા શ્રમહ, તહૌ દૈવત નારાયન ॥

પૂરન ગિરિ માત્રિકા, મલ્લિકાનંદ નાથ ભન ॥

તીરથ નિયંત ભાષંત તિત, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડયે ॥

સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડયે ૧૩

અર્થ. ત્રીજો ઉત્તર આમ્નાયછે અને તેનો જોશી મઠ કહ્યોછે, આનંદવાર
એવું સંપ્રદાયનું નામછે અને ત્યાંહાંના શિષ્યો ગિરિ, સાગર અને પર્વત એવા
પદને ધારણ કરેછે, ત્યાંહાં વદ્રિકાશ્રમ ક્ષેત્ર અને નારાયણ દેવતાછે, પૂર્ણ
ગિરિ દેવી અને મલ્લિકાનંદનાથ એવું આચાર્યનું નામછે, તે સ્થલને નિયંતા
તીર્થ કહેછે, સન્યાસી કહેછે કે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન બ્રાહ્મણ,
સાંભઢો કે એવી રીતે જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરીએ તો સારી રીતથી
સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૩ ॥

તુર્ય દક્ષિનામના, તહૌ સિંગેરિ મઠ સુખદ ॥

ભૂરિવાર સંપ્રદા, પુરી ભારતિ સરસતિ પદ ॥

શુભ રામેશ્વર ક્ષેત્ર, દેવ વારાહ વસત જિત ॥

કામાક્ષા માત્રિકા, નાથ શૃંગી તાપસ તિત ॥

ભદ્રેતિ તીર્થ રાજે તહાં, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડયેં ॥

સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડયેં ૧૪

અર્થ. ચોથો દક્ષિણ આશ્વાય અને તેનો સુખદાયક શૃંગેરી મઠછે, ભૂરીવાર એવું સંપ્રદાયનું નામ છે, અને ત્યાંહાના શિષ્યો, પુરી, ભારતી અને સરસ્વતી એવા પદને ધારણ કરેછે, જ્યાંહાં રામેશ્વર એવા નામનું શુભ ક્ષેત્ર અને વરાહ દેવતા વસેછે, ત્યાંહાં કામાક્ષી દેવી અને શૃંગીનાથ એ નામના તપસ્વી આચાર્યછે, ત્યાંહાં ભદ્ર તીર્થ શાંભેછે, સંન્યાસી કહેછે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન, સાંભળો કે એવી રીત જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરી તો સારી રીતથી સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૪ ॥

પંચમ ઉર્ધ્વામના, તહાં મઠ મેરુ કહાવે ॥

દેહકાશિ સંપ્રદા, જ્ઞાન પદ તાય બતાવે ॥

કહે ક્ષેત્ર કૈલાસ, તત્ર દેવતા નિરંજન ॥

માયા દેવી તહાં, ઇશ્વરહ આચારય ઇન ॥

તીર્થ સુ મનહ સરવર તહાં, એસેં ઇષ્ટ ઉપાડયેં ॥

સંન્યાસ કહે દ્વિજવર સુનો, સહિ વિધિ સિદ્ધિ સુ પાડયેં ૧૫

અર્થ. પાંચમો ઉર્ધ્વાશ્વાય અને તેનો મેરુ મઠ કહેવાયછે, દેહકાશિ, એવું સંપ્રદાયનું નામછે અને ત્યાંહાંના શિષ્યોનું જ્ઞાન એવા નામનું પદ કહેછે, કૈલાસ ક્ષેત્ર અને નિરંજન દેવતાછે, મહા માયા દેવી અને તેના ઇશ્વર આચાર્યછે, તે સ્થળે માનસરોવર તીર્થછે, સંન્યાસી કહેછે કે હે? બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ચતુરાનન, સાંભળો કે એવી રીતે જાણીને ઇષ્ટદેવની ઉપાસના કરીએ તો સારી રીતથી સિદ્ધિને પામીએ. ॥ ૧૫ ॥

ષષ્ઠમ અથ આમના, પરમ આત્મા મઠ માને ॥

पर संतोष संप्रदा, जोग एकें पद जाने ॥

मनहसरोवर क्षेत्र, देव प्रमहंसा ताही ॥

मनसा देवी तत्र, नाथ चेतना वहाँही ॥

त्रिकुटी कहंत तीरथ तहाँ, ऐसें इष्ट उपाइये ॥

संन्यास कहे द्विजवर सुनो, सहि विधि सिद्धि सु पाइये १६

अर्थ. छट्ठो अधो आम्नाय अने तेनो परमात्मा मठ मानेछे, परम संतोष एवुं संप्रदायनुं नाम अने त्याहांना शीश्यो जोग एवा नामना एकज पदने धारेछे त्याहां मनरूपी तळाव तेज क्षेत्रछे अने तेना परमहंस देवताछे, मनसा देवी अने चेतनानाथ आचार्यछे, त्याहां त्रिकुटी (इडा-पिंगला सुषुम्णा) नामनुं तीर्थछे, संन्यासी कहेछे हे? ब्राह्मणमां श्रेष्ठ चतुरानन, सांभळो के एवीरीतथी जाणीने इष्टदेवनी उपासना करीए तो सारी रीतथी सीद्धिने पामीए. ॥ १६ ॥

॥ सोरठा ॥

बरनी सह विस्तार, संन्यासी संन्यास विधि ॥

पूजन पंच प्रकार, द्विज कीनो शुभ लच्छ लखि ॥ १७ ॥

अर्थ. आवीरीते संन्यासीये संन्यासनी सर्व विधि विस्तारीने कही संभळावी, ते सांभळीने प्रसन्न थएला चतुरानन ब्राह्मणे तेनां सारां लक्षण जोइ पांच प्रकारना उपचारथी पूजा करी. ॥ १७ ॥

उत्तम अशन कराय, पुनि पूंगीफल पान दिय

आसन दियो जमाय, द्वारांदर एकंत ग्रह ॥ १८ ॥

अर्थ. पछी जातजातनां स्वादिष्ट अन्नथी भोजन करावीने पान, सोपारी आप्यां, वळी पोतानी डेलीनी माहेलीकोर एकांत घरमां संन्यासीने आसन रचिआप्युं. ॥ १८ ॥

॥ ગાહા ॥

કવિ સંન્યાસ સ્વરૂપં ॥ જોગામના ચત્રમુખ ચર્ચા ॥

ત્રયહવિંશ અભિધાનં ॥ પૂર્ન પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. કવીએ સન્યાસીનું રૂપ લઈને ચતુરાનન બ્રાહ્મણ સાથે કરેલી યોગ આમ્નાય વિગેરેની ચરચા સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ત્રેવીશમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥ ૨૩ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कवि चतुरानन चर्चा संन्यास भेदो नाम त्रयो विंशतिमो लहरं ॥ २३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयो विंशम स्तरंगः स-
माप्तः ॥ २२ ॥

॥ અથ ટીકા કારોક્ત તરંગ શિખાબંધ છંદ લલિત ॥

કુસુમને કવી ભેટીયા ભઠ્ઠી ॥ રસિક રાગણી ગાઈ ત્યાં ગઠ્ઠી ॥

પ્રથમ પ્રેમની વાતઢી કહી ॥ ચતુર વીશમી લેરમાં સહી ॥

॥ અથ કવિ કુસુમાવાલિ ચર્ચા પ્રસંગો યથા ॥ ચોપાઈ ॥

उत आसन संन्यास जमायो ॥ उन दिन बीत प्रात पुनि
आयो ॥ प्रनव पढंत गुनवती फेरे ॥ कुसुमावलि संचर
चख हेरे ॥ १ ॥

અર્થ. હાંત્યાં એકાંતના ઘરમાં સન્યાસીએ આસન જમાવ્યું, પછી તે દિ-
વસ વીતી ગયો અને બીજા દિવસનું સવાર થયું તેથી સન્યાસી ઈકાર મંત્ર
ભળી માઠા ફેરવેછે, અને ચંચલ આંખોથી કુસુમાવઠ્ઠીના રસ્તાને જો-
યા કરેછે. ॥ ૧ ॥

॥ દોહો ॥

એતેમેં કુસુમાવલિ, આયસ લઈ પ્રવીન ॥

ફંદન ચઢિ ગ્રહ ગમન કિય, સંગ કુજાક સુ લીન ॥ ૨ ॥

અર્થ. ઇટલામાંતો કુસુમાવલિએ કઠાપ્રવીણની રજા માગી અને રથ-માં બેસી સાથે પાઠા લેઈને ઘર તરફ ગમન કર્યું. ૨ ॥

રથ કુજાક રહે દેહુરી, નિજ ગ્રહ ગઈ કુમાર ॥

અગ્ન કીન ઉઠિયત લખ્યો, ઉન સંન્યાસ અગાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. રથ, તથા પાઠા દોઢીએ રહ્યા અને બ્રહ્મ કુમારી પોતાના ઘર-માં ચાલી ગઈ, તેણે જમી ઉઠ્યા પછી તે સંન્યાસીવાળા ઘર તરફ જો-યું. ૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

બ્રહ્મનિ જોગિ નિહાર, પુચ્છિય નિજ પરિવાર પ્રતિ ॥

ઉન સહ કહી ઉચાર, ઈશ રૂપ સંન્યાસ ઇત ॥ ૪ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં કુસુમાવલ્લી જોગીને જોઈને પોતાના કુટુંબ પરિવારને પૂછવા લાગી, (જે આ કોણછે) ત્યારે તેઓએ ઈશ્વર રૂપ સંન્યાસી આહીં ઉતર્યાછે એવો જવાબ આપ્યો. ૪ ॥

ગઈ સુ બંદન તાય, ઉર વિશેષ આનંદ ભરિ ॥

સંન્યાસી સુખ પાય, રૂપ હેર નિજ મન રહે ॥ ૫ ॥

અર્થ. આ વાત સાંભળતાંજ મનમાં આનંદથી ભરપૂર થઈને કુસુમા-વલ્લી તે સ્વામીનું વંદન કરવા ગઈ, સંન્યાસી પણ પોતાના મનને હરે એવું કુસુમાવલ્લીનું સ્વરૂપ જોઈને ખુશી થયા. ૫ ॥

ઉન પદ બંદન કીન, ઉન હંદન આશિષ દઈ ॥

ભવ રિપુ તાપસ ભીન ॥ કુસુમ સુ ચલી પ્રવીન પ્રતિ ॥ ૬ ॥

અર્થ. કુસુમાવલ્લીએ તેના પગનું વંદન કર્યું ઇટલે સ્વામીએ તેને વેદમં-

अथी आशिर्वाद आप्यो, पछी कामदेवना तापथी भीजाएली कुसुमावळी
कळाप्रवीण तरफ चाली नीसरी. ॥ ६ ॥

॥ चोपाई ॥

इहि विधि ब्रह्ममुता नित आवे ॥ अशन विसर्ज जोगि प्र-
ति जावे ॥ बंदन करि नृप द्वार सिधावे ॥ तापस समय
इकंत न पावे ॥ बात बृतंत कौन प्रति बूझे ॥ आप चिंत
संन्यास अरूझे ॥ बासर यों चत्र पंच बिहाये ॥ तापस
एह मतो मन लाये ॥ अहर ब्रह्म चरचाह उपावे ॥ आध
निशा आसन प्रति जावे ॥ होत एकंत आपकों जबही ॥
किंनरि तार तार करि तबही ॥ बिजया मगन सप्त सुर
साधे ॥ मनहु गान गंधर्व आराधे ॥ जागत लोग श्रोन
सुर लग्गे ॥ दंपति बिरह जोग मन जग्गे ॥ दिन द्वै च्यार
एह बिध कीनो ॥ सुनबेहार सराहन लीनो ॥ ७ ॥

अर्थ. एवी रीते हमेशां कुसुमावळी पोताने घेर आवेछे अने जमी
रह्या पछी जोगीनी पासे जायछे तेनुं वंदन करीने राजहार तरफ सधा
वेछे, तपशीने एकांतनो वखत मळतो नथी, एटले पोताना मनमां रहेली
वातनी हकीकत कोने पुछे! एम होवाथी संन्यासी पोताना मनमां मुंझा-
या करेछे, आम चारपांच दिवस तो काढ्या पछी संन्यासीए मनसुबो
करीने आवी रीत चलावी के दिवसे ब्राह्मणमां बेशीने ब्रह्म संबंधी च-
र्चा चलावेछे अने अर्ध रात्री गया पछी पोताना आसन उपर जायछे,
(सहु गया पछी) ज्यारे पोताने एकांत मळे त्यारे कीन्नरीना तार चडा-
वी बिजयाना रंगमां मगनथइ सात स्वरथी गायन करेछे ते जाणे कोइ स्वर्ग
वासी गंधर्व गायननीसाथ आराधना करतो होयनै? तेवुं दोसेछे, आ मधुर

ગાયનનો અવાજ કાને પડવાથી આસપાસના લોકો જાગી જાય છે
 ઇટલુંજ નહીં પણ સંયોગી સ્ત્રી પુરુષને કામ અને વિયોગી સ્ત્રી પુરુષને
 વિરહ જાગે છે, બેચાર દિવસ આવી રીતે ગાયન કર્યું ત્યારે તો સાંખલ-
 નારાઓ વચ્ચે વચ્ચે લાગી ગયા. ॥ ૭ ॥

॥ સોરઠા ॥

વહૈં સરાહન શ્રોન, પરી કુમરિ કુસુમાવલી ॥

રહી નિશા નિજ ભોન, શાસન મંગિ પ્રવીન પ્રતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ. લોકોએ કરેલાં સ્વામીના ગાયનનાં વચ્ચે બ્રહ્મ કુમારી કુ-
 સુમાવલીને કાને પડવાથી તે દિવસની રાત્રીએ કઠાપ્રવીણની આજ્ઞા લઈને
 પોતાને ઘેરજ રહી. ॥ ૮ ॥

આધ નિશા અનુમાન, સોએ સકલ સમીપ જન ॥

કુસુમ સંન્યાસી થાન, ગઈ સુ ઘંટ કુરંગ ગતિ ॥ ૯ ॥

અર્થ. આશરે અરધી રાત ગયા પછી આસપાસ રહેનારાં સઘળાં
 લોકો સુઈ ગયાં (ઇટલે સ્વામીએ ગાયનનો આરંભ કર્યો) તેથી જેમ
 રાગમાં મોહ પામેલી હરણી ઘંટાવલના પાસ તરફ જાય તેવીજ રીતે
 કુસુમાવલી સ્વામીને સ્થાનકે ગઈ. ॥ ૯ ॥

લગે સંન્યાસી હેર, આસન આચ્છાદન કરન ॥

કહી કુસુમ તિહિ બેર ॥ નાદ સુનન ઉર ચાહ અતિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. સંન્યાસી કુસુમાવલીને જોઈને આસનનું સ્થાનક આચ્છાદન
 (કમાડ બંધ) કરવા લાગ્યા, ત્યારે કુસુમાવલીએ કહ્યું જે આપનું ગા-
 યન સાંખલવાની મારા મનમાં ચાહના છે. ॥ ૧૦ ॥

॥ અથ સંન્યાસ્યુક્ત ગાહા ॥

સુનહો બ્રહ્મ કુમારી ॥ હમ ગુરુ પીર આયસા એહી ॥

નન અન્ય પ્રત્ય સુનાવે ॥ આસન નિત્ય ગાય એકાકી ૧૧

अर्थ. हे? ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी, तमे मारी वात सांभळो, अमारा गुरु देवनी एवी आज्ञाछे के गायन बीजा कोइने सभळाववुं नहीं अने हमेशां आसन उपर बेशीने एकांते एकलाएज गावुं. ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

आडंबर संन्यास करी, फिर पिछतायें चिंत ॥
मिलें न फिर पीछी फिरे, एसो समय इकंत ॥ १२ ॥

अर्थ. कुसुमावळी पासे संन्यासीए आडंबर कर्हो तो खरो पण पाछा पोताना मनमां पस्ताया अने विचार कर्हो जे जो आ पाछी फरी जाशे तो पछो आवो एकांतनो वखत नहीं मळे. ॥ १२ ॥

बोले फिरि आओ इतैं, बैठो ब्रह्म कुमार ॥
तुम चाहे तो हम करें, इक द्वै तान उचार ॥ १३ ॥

अर्थ. पछी स्वामी बोल्या के हे? कुसुमावळी, आवो आवो अने आहीं बेसो, तमारी इच्छा होय तो हुं एक वे ताननो उच्चार करुं १३॥
घरि एक बात बनायके, पाइ चिंत परतीत ॥

किंनरि ग्रहि लहि समय सुर, गायो भेद संगीत ॥ १४ ॥

अर्थ. एक घडी सुधी बातो करी तेथी मनमां प्रतीति आवी एटले हाथमां किन्नरी लइ चालता वखतनो सुर आलापीने संगीत शास्त्रना भेद-थी गायन करवा लाग्या. ॥ १४ ॥

॥ अथ छंद पद्धरी ॥

संन्यास भेद संगीत गाय ॥ सुर सप्त भेद किंनरि बजाय
॥ समयो वृत्तं चिंतमें लाया ॥ दो च्यार राग रागनि उपाय ॥
ब्रह्मनी रीझ उलटी अपार ॥ पर्वनी रेन मनु पारवार ॥
जानी सु रीझ जोगेंद्र चित्त ॥ परबीन कीन लीने कवित्त ॥

कानरे मध्य गाये सु भीन ॥ परखे कुमारि परबीन कीन ॥
 संन्यास प्रत्य बूझी बनाय ॥ एही कवित्त कोनसें पाय ॥
 संन्यास फेर भंषी सु बात ॥ हमनें बनाय वह हमें गात ॥
 ब्रह्मनी कहे क्यों कहे आप ॥ तापसी वितथ भंषे प्रलाप
 ॥ आगे कवित्त हम सुने एह ॥ तुम कहो हमे कीने सु तेह
 ॥ मुनिराज बानि बोले बहोर ॥ तुम सुने वहें होयगे ओर
 ॥ हमने बनाय या कवित्त तीन ॥ याही कवित्त या दशा
 दीन ॥ ब्रत्तीत रहे पुनि मौन धार ॥ ब्रह्मनी चिंत बाढ्यो
 बिचार ॥ १५ ॥

अर्थ. संन्यासी संगीत शास्त्रना भेद प्रमाणे गायन करेले अने साते
 स्वरना भेद प्रमाणे किनरी, बजावेले, चालतो वखत चित्तमां लावीने
 बे चार राग तथा बे चार रागणीयो छेडी, ते सांभळवाथी कुसुमावळीने
 अपार रीझ उत्पन्न थइ ते जाणे पूनमनी रात्रीए समुद्र उलव्यो होयनै!
 जोगीए पोताना मनमां खुशी थयेली तेने जाणीने कलाप्रवीणना बनावे-
 लां वण कवित्त जुदां जुदां लइने कानरा रागनी अंदरगाइ संभळ्याव्यां, ते
 सांभळतांज आतो कलाप्रवीणनां बनावेलांछे एम कुसुमावळीए परिक्षा
 करी, पछी संन्यासीने पूछी जोयुं के आ कवित्त कोनां बनावेलांछे अने
 कोनी पासेथी आपने मळ्यांछे ते कहो? त्यारे संन्यासी फरीने आवी
 वात बोल्या जे ए कवित्त अमे बनावेलांछे अने अमेज गाइए छीए,
 त्यारे कुसुमावळीए कह्युं के आप एम केम बोलोछो तमे संन्यासी थइने
 आवुं जुठु केम भांखोछो? आ कवित्त तो आगळ मे सांभळेलांछे अने
 तमे कहोछो जे अमारां करेलांछे (ए वात केम घटे?) त्यारे जोगीराज
 वचन बोल्याके तमे सांभळ्यां हशे ते कवित्त तो बीजां हशे, पण आ वण
 कवित्त तो अमारां बनावेलांछे अने आ कवीतेज अमने आवी दशा

दीधीछे, एटलुं कहीने जोगीराजतो मौनव्रत धरी रह्या पण कुसुमावळीना
मनमां विचार वधीगयो ॥ १५ ॥

॥ सोरठा ॥

ब्रह्मनि मन उरझाय, पुनि बूझ्यो संन्यास प्रति ॥
कैसें कहो सुनाय, दशा जोग कवितन दर्ई ॥ १६ ॥

अर्थ. कुसुमावळी मनमां मुंझाई जवाथी पाछी संन्यासीने पूछवा
लागी के आ कवित्तें तमने आवी जोगीनी दशा शीरीते दीधी ते वात-
नो भेद कही संभळावो. ॥ १६ ॥

स्मित भण्यो संन्यास, कहा काम इन बात तुम ॥
यहैं बडो इतिहास, पढे सु जाने प्रेम विधि ॥ १७ ॥

अर्थ. त्यारे संन्यासीये हसीने कह्युं के तमारे एवातनुं शुं प्रयोजनछे?
एतो मोटो इतिहासछे जे प्रेमनी विधि भण्युं होय तेज तेने जाणे. १७
भंख्यो ब्रह्म कुमार, कहो प्रेम इतिहास कहा ॥

कोन कवित्त विचार, मोसों मोय सुनाइयें ॥ १८ ॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळीए कह्युं के प्रेम ते शुं? अने इतिहास ते शुं?
कवित्तनो शो विचारछे? तमने म्हारा सम तेतो मने मोढेथी संभळावो. १८

॥ छप्पय ॥

पूरन भइ प्रतीत, जोग आनँद मन जग्यो ॥
कथा कहन अभिलाख, बचन ब्रह्मनि प्रति मग्यो ॥
खाली शब्द न जाय, जोइ मग्गों सो दीजे ॥
प्रेम पुरानन भेद, कबहु परकास न कीजें ॥
द्रढ मन उदार अति द्विज सुता, प्रति व्रतीत बकस्यो बचन ॥
चित चाह भरी बरतंत वह, बूझन लगी सु छनहु छन ॥ १९ ॥

अर्थ परिपुरण प्रतीति थइ एटले जोगीना मनमां आनंद जागृत थ-
यो अने कथा केवानी इच्छाथी जोगीए कुसुमावळी पासे आवुं वचन
मागी लीधुं एकतो म्हारो स्वाल खाली न जाय अने जे हुं मागु ते तमारे
देवुं, जुना प्रेमना भेदने क्यारे पण खुछो करवो नही, आवां वचन सांभ
ळीने द्रढ अने उदार मनवाळी ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीए बन्ने वातनुं सं-
न्यासीने वचन आप्युं, पछी ते व्रत्तांत सांभळवानी चाहनाथी भरपूर थये
ली कुसुमावळी क्षणे क्षणे योगीने पूछवालागी. ॥ १९ ॥

॥ सौरठा ॥

व्रती कह्यो बरतंत, सो सब द्विजदुहिता सुन्यो ॥

आखेटकके अंत, गायन गति सागर दशा ॥ २० ॥

अर्थ. शीकारनी अंते, (मनंछा पूरीमां बन्नेनी नजरनुं एकठुं थवुं)
राजधानीमां गयापछी नायकाओनो मिलाप अने तेओए कहेलां कवित्त,
सांभळवाथी सागरनी दशा विगेरे जोगीए कहेलुं सघळु व्रत्तांत कुसु-
मावळीए सांभळ्युं. ॥ २० ॥

यहैं प्रेम इतिहास, मंत्र बीज अच्छर यहैं ॥

यहैं भेद संन्यास, यह कवितन दीनी दशा ॥ २१ ॥

अर्थ. वळीजोगीये कह्युंके एज प्रेमनो इतिहासछे अने मंत्र बीजना
एज अक्षरो छे, संन्यास ग्रहणकरवानो पण एज भेदछे, अने ए कवि
तेज आवी दशा दीधीछे. ॥ २१ ॥

सधैं सु पार समाध, प्रेम उभय अच्छर यहैं ॥

या महि सिद्धि अगाध, बेधादिक बरनें सबैं ॥ २२ ॥

अर्थ एक प्रेम शङ्कना आ बे अक्षरने जे साधेछे, तेज समाधीना
पारने पामेछे अने एबे अक्षरमांज उंडी सिद्धि रहेलीछे, तेथी ब्रह्मादिक
सघळा देवो तेनुं वर्णन करेछे. ॥ २२ ॥

वात भेद विस्तार, संन्यासी भण्ड्यो सबें ॥

वाला ब्रह्म विचार, मौन गह्यो बिस्मय सु मन ॥ २३ ॥

अर्थ. एवारीते वातना भेदनो सघळो विस्तार संन्यासीए कह्यो, ते सांभळी कुसुमावळी मौन (मुंगी) थड गड एटलुंज नहीं पण पोताना मनमां विचारनी साथे आश्चर्य पामीगड. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमावलि संन्यासी, चरचा प्रेम भेद परकाशं ॥

चत्रवीस अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. कुसुमावळी अने संन्यासीनी चर्चा यतां प्रेमना भेदना प्रकाश संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी चोवीशमी लेहेर पुर्ण थड. ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे संन्यासी कुसुमावली चर्चा
प्रेम प्रकाश भेदो नाम चतुर्विंशमो लहरं ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुर्विंशम स्तरंगः स-
माप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद नाराच ॥

कुसुमेने यती मळी उभें दरेक उच्चर्या ॥ कृती कवेशथी स्वरूप स्त्रीतणा
गणा कर्षा ॥ जुदा जुदा घणाक भेद शास्त्रना प्रमाणथी ॥ पचीशमा
तरंगमां उमंगथी कह्या कथी ॥

अथ पुनि संन्यासी कुसुमावली चर्चा प्रसंग दोहा ॥

कुसुम प्रत्य संन्यासि कहे, कैसें कला प्रवीन ॥

जा कारन सागर हुकम, यहेँ दशा हम कीन ॥

अर्थ. कुसुमावळीने संन्यासी कहेछे के कळाप्रवीण केवांछे? के जेना

વાસ્તે મહારાજા રસસાગરના હુકમથી અમે આવી જોગની વશા કરો. ॥ ૧ ॥

॥ અથ કુસુમોક્ત દોહા ॥

હસ્તિનિ શંખિનિ ચિત્રિનિ, સૃષ્ટા સૃષ્ટિ સુ કીન ॥

ઇનહી સમય સરૂપ ગુન, પાદ્મિનિ કલા પ્રવીન ॥ ૨ ॥

અર્થ. બ્રહ્માણ પોતાની સૃષ્ટિમાં હસ્તિનિ શંખિની અને ચિત્રિણી એવી જાતની સ્ત્રીઓ વનાવીછે, પળ આ વસ્તુમાં તો સુવસુરતી અને ગુણથી કઠાપ્રવીણનેજ પદ્મિની વનાવેલીછે. ॥ ૨ ॥

॥ અથ સંન્યાસ્યુક દોહા ॥

સર્વે ભેદ સાહિત્યકે, જાનત વ્રજ કુમાર ॥

લચ્છન નાયક નાયકા, ચત્ર ચત્ર કહો ઉદાર ॥ ૩ ॥

અર્થ. સંન્યાસી કહેછે કે હે? કુતમાવઝી, તમે સાહિત્ય શાસ્ત્રના સવઝા ભેદ જાણોછો, માટે ચાર નાયક અને ચાર નાયકાનાં લક્ષણો વિસ્તારની સાથે કહો. ॥ ૩ ॥

અથ કુસુમાવલ્યુક ચત્ર નાયક ભેદ યથા ॥ દોહા ॥

અનુકૂલહ દચ્છન પ્રથમ, શઠ અરુ ધૃષ્ટ વિચાર ॥

ચત્રહુ ગુન તનકી પ્રકૃતિ, સુચ્છમ કહું ઉદાર ॥ ૪ ॥

અર્થ. પેહેલો અનુકૂલ, બીજો દક્ષ, ત્રીજો શઠ, અને ચોથો ધૃષ્ટ એવા ચાર નાયકછે, એ ચારેના ગુણ તથા તેના શરીરની પ્રકૃતિ કહુંછું ॥ ૪ ॥

॥ તત્ર પ્રથમ અનુકૂલ ભેદ ॥ છપ્પય ॥

સદા શાંત શુભ વદન, વાસ શુભ કચ તન કોનલ ॥

સુચ્છમાંગ તુલ્ય ભોગ, હસ્વ કર પદ રદ ઝજ્વલ ॥

નિદ્રા તુચ્છ પ્રમાદ, તુચ્છ આહાર જઘન જિન ॥

अमल वास रुचि उकति, मंद मृदुता जुत भाषन ॥
 सहजहि सुगंध संगीत रुचि, वीर धीर सु उदार मन ॥
 पूरन सु प्रेन एकें पतनि, अनुहुकूल लच्छन सु इन ॥ ५॥

अर्थ. हमेशां शांत स्वभाव, ने सुंदर मुख होय, शरीर सुगंधीवाळुं, केश तथा अंग कोमळ, नाजूक शरीर, विषय भोग थोडो, हाथ पग नाहाना, दांत उजळा, निद्रा अने प्रमाद थोडां, आहार तथा गुह्येंद्रि सूक्ष्म, निर्मळ कपडां उपर प्रीति, वाणी धीमि, कोमळता, युक्त भाषण, ने जेने सेहेजे सुगंधी पदार्थ तथा गायन उपर प्रीति होय, वळी जे शूखीर, रणमां विर, मननो उदार अने एक पोतानीज स्त्री उपर परीपूर्ण प्रेम राखतो होय ए सर्व अनुकूलनायकनां लक्षणछे. ॥ ५ ॥

॥ अथ दच्छन भेद ॥ छप्पय ॥

शुभ लच्छन सु उदार, सदा शुचि चित्र आसकत ॥
 शीलवान सु सुरूप, समय ज्ञाता सु काव्य कृत ॥
 काम कला परवीन, रीझ रीझवन विधि जाने ॥
 प्रीत रीत खंडे न, सार संगीत बखाने ॥

पटुता उचार समता सहज, मानिनिके नित मन हरन ॥
 पूरन प्रताप प्रमुदित बदन, यह दच्छनके अनुकरन ॥ ६

अर्थ. सारा लक्षण वाळो, उदार, हमेशां पवित्र, चित्रमां आसक्त, शीलवान, सुंदर स्वरूपवाळो, वखत जाणनार, सारी काव्य रचनार, काम कळामां प्रवीण, रीझवा तथा रीझववानी विधिने जाणे, प्रीतिनी रीतिने कोइदी खंडन करे नहीं, तेमज संगीतना सारने बखाणे, चतुरांइथी बोले, स्वभावथी सर्वमां समान प्रीति राखे, हमेशां स्त्रीओना मनने हरे, पूरण प्रतापी, अने हसता मुखवाळोहोय, ए दक्ष नायकनां लक्षणछे. ॥ ६ ॥

॥ અથ શઠ ભેદ છપ્પય ॥

મુખ સુ મિષ્ટ હૃદિ કપટ, અડર અપરાધિ સદાહી ॥
સ્થૂલ ભુજા ઊર પ્રથુલ, શ્રોનિ બડ તન કઠુરાહી ॥
કૂર્મોદર દ્રશ ચપલ, ક્રૂર દેહી લજ્જા તનુ ॥
લંપટ કામ સુ કેલ, અતિહિ આતુર મર્કટ મનુ ॥
સાચહી સમાન ક્રૂરહિ કહે, નિજ સ્વારથ નિતહી ચહે ॥
અતિ હાનિ વૃદ્ધ અનુમાનનહ, શઠ સૂજાન તાસેં કહે ॥ ૭ ॥

અર્થ. જે મોઢેથી મીઠું બોલે અને મનમાં કપટ રાખે, ઇશ્વરનો પળ ડર ન રાખતાં હમેશાં પરાયા અપરાધ કરે, જેના હાથ ઘણા જાડા અને છાતી પહોળી હોય, કડની નાંચેના પાછલા બને ભાગ મ્હોટા, ને અંગ ઘણુંજ કઠોર હોય, કાચવાની પીઠ જેવું પેટ અને આંખો ચંચલ, હોય, જેનો ચેહેરો વીવરામણો અને લાજ થોડી હોય, કામ ભોગમાં લંપટ, તે જાણે વાંદરો હોયને? એવો આતુર હોય, સાચાની પેઠે જુટું બોલે અને નિરંતર પોતાની મતલબને ઇછે અને જેને હાનિ તથા વૃદ્ધિનું કાંઈ અનુમાન સૂજે નહીં એવા લક્ષણવાળા પુરુષોને વિદ્વાનો શઠ કહેછે. ॥ ૭ ॥

॥ અથ ધૃષ્ટ ભેદ છપ્પય ॥

સ્થૂલ કેશ શિર બદન, ફટિત દ્રગ ચલ હેરન ચિત ॥
કંઠ બાહુ હ્રસ્વ દીર્ઘ, શ્રોન દીરઘ પદ સોહિત ॥
ક્રોધ નિદ્ર સાલસા, કપટ પીશુન અધિકારી ॥
નડર દંભિ નિર્લજ્જ, ભોગકો આતુર ભારી ॥
ક્રતઘની દોષ શંક ન ધરે, અવિશ્વાસ ઊર માનિયે ॥
પ્રીતકી રીત જાનેં નહી, बहुभुक ધ્રષ્ટ વસ્તાનિયે ॥ ૮ ॥

અર્થ. જેના વાળ, માથું અને મ્હોટું ઘણા જાડાં, ને ફાટેલી આંખો,

ચંચલ નજર, તથા ચોત્ત ચપલ, કાંધ, હાથ, ટુકા અને લાંબા, કડની નાંચેના પાછલા વે ભાગ મ્હોટા અને પગ લાંબા, અતિ ક્રોધી, ડંઘળો, આઢસૂ, કપટી અને ચાડીયાનું કામ કરતો હોય, અડર, દંભી, નીલજો, અને જ્ઞાન ભોગમાં ઘણોજ આતૂર હોય તેમ ક્રતઘ્ની, નરસું કરતાં પરમેશ્વરની પળ લોક ન રાખે, ને જેના મનમાં કોઈનો વિશ્વાસ ન હોય પ્રીતીની રીત તથા પ્રેમના માર્ગને જાણે નહીં, ને જ્ઞ.જ્ઞ. સ્વાય એવા લક્ષણવાળા પુરુષને ધષ્ટ કહેછે. ॥ ૮ ॥

॥ અથ ચતુર્વિધ નાયકા ભેદ દોહા ॥

પદ્મિની ચિત્રિની શંખિની, ઓર હસ્તિની વાલ ॥

મુખ્ય ભેદ યહ તિયનકે, વરનત બુદ્ધિ વિશાલ ॥ ૯ ॥

અર્થ. પદ્મિની ચિત્રિની શંખિની અને હસ્તિની પુરીતે સ્ત્રીઓના મુખ્ય ચાર ભેદ અતિ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાનો વર્ણવેછે. ૯ ॥

અથ પદ્મિની ભેદ ॥ છપ્પય ॥

ચંદ્રાનન તન કનક, નૈન મૃગ કોકિલ ભાપન ॥

કટિ કેહરિ ગલ કંબુ, કંજ કર પદ શુક નાસન ॥

રંભોરુ કચ ઊરગ, અધર સુખરા રદ હાલમ ॥

ગતિ મરાલ કુચ પીન, છોહ નિદ્રા સ્મિત ભુક કમ ॥

સહજહિ સુવાસ સુમતી મદુલ, અતિ ઉદાર પૂજા સકતિ ॥

પૂરન સુ પ્રેમ વ્રીડા સુ શુચિ, પ્રથમ એહ પદ્મિની પ્રકૃતિ ૧૦

અર્થ. જેનું ચંદ્રના જેવું મ્હોટું, સોનાના જેવું કાંતિવાન શરીર, હરણીના જેવી આંખો, કોયલના જેવું મધુર ભાષણ, કેસરીસિંહના જેવી કડ, શંખના જેવું ગઢું, કમળનાજેવા, હાથ, પગ અને પોપટના જેવું નાક, કેળના થાંભલા જેવા સાથલ, કાળા સર્પ જેવા કેશ, પરવાળા

જેવા હોઠ, અને ઢાઢમની કઢીયો જેવા ઢાંત, હંસના જેવી ચાલવાની ગતિ, વગર પાકેલી કેરી જેવાં કઠળ સ્તન અને જેને ક્ષોભ, નિદ્રા, હસવું, અને આહાર, એ થોડાં હોય, જાતે સુગંધ વાલું શરીર, સારી બુદ્ધિ, કોમલ સ્વભાવ, અતિ ઉદાર મન, પરમેશ્વરની ભક્તિ તથા પૂજામાં આસક્ત, પરીપૂર્ણ પ્રેમના સ્વરૂપને જાણનારી, લાજવાળી અને પવિત્ર હોય, એ પેહેલી પશ્ચિની જાતિની સ્ત્રીનાં લક્ષણછે. ॥ ૧૦ ॥

અથ ચિત્રિણિ ભેદ ॥ છપ્પય ॥

ચપલ દ્રષ્ટિ ચિત અચલ, કંજ નેની રુચિ કેસર ॥

શ્યામ કેશ ગજ ગમન, ભ્રંગ ભ્રુઅ ભાપ મયુર વર ॥

કાવ્ય શીલ્પ સંગીત, ચિત્ર રીઝે સુ રીઝાવે ॥

પ્રેમ નેમ પરબીન, ચિંત ચાતુરી ઉપાવે ॥

નન હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્રથુલ ન ક્રશા, કોપ તુચ્છ અંબર અમલ ॥

તુચ્છ સુ પ્રમાદ સુકુમાર શુભ, યહ ચિત્રિણિ લચ્છન સકલ

અર્થ. જેની ધંચલ નજર, દ્રઢ ચિત્ત, કમલ જેવી આંખો, કેસરના જેવી કાંતિ, કાઢા કેશ, હાથળીના સરસ્વી ચાલ, ભમરા જેવી કાઢી ભૃગુટી (ભવાં) અને મોરના જેવું ભાષણ, કાવ્ય, કારીગરી, ગાયન અને ચિત્રના કામથી સુશી થાય, તેમજ તે કામમાં પોતે માહીતગાર હોવાથી બીજાને પણ સુશી ઉપજાવે, ને જે પ્રેમના નિયમમાં કુશલ, છતાં મનમાંથી ચતુરાઈ ભરેલા વિચારો ઉપજાવે ને જે શરીરે અતિ ટુંકી, લાંબી, પોહોઢી, અને ઢ્વલ્લી ન હોય, જેમાં થોડો ક્રોધ, નિર્મલ લુગડાં, થોડું આલસ, અને અતિ સુવસુરતી હોય એ સઘઢાં ચિત્રિણી જાતિની સ્ત્રીનાં લક્ષણછે. ॥ ૧૧ ॥

॥અથ શંસિની ભેદ ॥ છપ્પય॥

બાહુ દીર્ઘ ક્રશ શીશ, પાય કુચ દીર્ઘ તપત કર ॥

તન દીરઘ તનુ રીસ, વક્ર ચાલે વસુધા પર ॥
 સ્થૂલ ઘ્રાન ભૂ અધર, હ્રસ્વ અંગુલિ નમ્રત ગલ ॥
 રતિ અતૃપ્ત ત્રપ હીન, ભુક્ત બહુ ક્રૂર પ્રકૃતિ કલ ॥
 ગજ મદ સુગંધ કટિ મુખ પ્રથુલ, વિઘ્નહલ મદન વિલાસ મહિ
 કપટી કુશીલ પીસુન સદા, કેશ પિંગ શંખિનિ સુ કહિ ૧૨

અર્થ. જેના હાથ લાંબા, પાતલું માથું, પગ તથા સ્તન લાંબા, હાથ
 ઊના શરીરે સ્વરશટ, કદે લાંબી, અતિ રીશાલ, જમીન ઉપર ટેડી ચાલે,
 ને જેનું નાક, ધ્રુગુટી, ને હોઠ જાડા, આંગઢીઓ ટુંકી, વાંકું ગઢું, વિ-
 પય ભોગમાં અતૃપ્ત (ભુક્ત) લાજ વિનાની, ઝાઝું સ્નાનારી, નઠારા
 સ્વભાવવાળી, શરીરનો સુગંધ હાથીના મદ જેવો, કડ ને મ્હોઢું અતિ
 પોહોઢાં, વિપય ભોગવવાને આતુર, કપટથી ભરેલી, ફુવડ, હમેશાં ચા-
 ઢીયાનું કામ કરનારી અને પીંગઢા કેશવાળી, એ શંખિનિ જાતિની
 સ્ત્રી કહીછે. ॥ ૧૨ ॥

અથ હસ્તિની ભેદ ॥ છપ્પય ॥

સ્થૂલ અંગ બહુ છુધા, લોમ તિચ્છન પિંગલ ચર્ચ ॥
 ગંધક ગંધ કુશીલ, કુટિલ વાની ભાપત મુખ ॥
 રોષવાન સ્વર રુક્ષ, કામ કેલી અતૃપ્ત નિત ॥
 વદત મ્ત્રપા વિન ત્રપા, દુષ્ટ દુમની સદા રહત ॥
 અરુ ચિત કુરંગ કુચ શિથલ અતિ, પ્રીત રીત જાને નહી ॥
 અંકુશ મ્ત્રજાદ માને ન કહુ, હસ્તિનિ હસ્તિનિ સમ કહી

અર્થ. અંગ જાડું, ભુસ્વ ઝાઝી, રુવાંઢાં તોસ્વાં, (આકરાં) પીંગઢી
 આંચ્યો, ગંધકનાજેવો શરીરનો ગંધ, સ્વરાવ સ્વભાવ, જ્યારે મ્હોઢેથી
 વોલે ત્યારે કડવાં અને નઠારાં વચન વોલે, અતિ ક્રોધવાળી, લુસ્વા સા-

ઢવાઢી, હમેશાં વિષયની રમતમાં અતૃપ્ત, જૂઠું બોલનારી, લાજ વોળી, દુષ્ટ સ્વભાવવાઢી, અને નિરંતર રીસથી ચડીને ચડી રહે, હરણના જેવું ચપઢ મન, સ્તન શીથઢ ને જે પ્રીતની રીતને જાણે નહીં, અને પોતાના કુઢ ધર્મની મર્યાદા રૂપ અંકુશને પણ ન માનતી હોય, એવાં લક્ષણવાઢી હસ્તિની જાતિની સ્ત્રી હાથળી જેવી ગમાર કહી છે. ॥૧૩॥

॥ ઢોહા ॥

ચઢુ વિધ નાયક નાયકા, વરને જેઢ બનાય ॥

રીઢ્ઢ ઝીજ મનમેં રહે, સન્યાસી સુ સરાય ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. આ ચાર પ્રકારના નાયક તથા નાયકાઓના ભેઢ સારા રીતે વર્ણવી વ્રતાવ્યા, તેથી પોતાના મનમાં કુસુમાવઢીનું વચ્ચાળ કરતાં સન્યાસી આનંઢથી મેંજાઢ રહ્યા. ॥૧૪॥

॥ અથ સુકુમાવલ્યુક ॥ ઢોહા ॥

જિહિ ંતી લય પ્રેમકી, રસસાગર સુ કુમાર ॥

સો કેતે જાને સકલ, ત્રિયા જેઢ વિસ્તાર ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. કુસુમાવઢી વિઢુને કહે છે કે જેને આટલી વધી પ્રેમની લે લાગેલીઢે, તે તમારા રસસાગર રાજકુમાર સર્વ મઢીને કેટલી જાતિની સ્ત્રીઓના ભેઢને જાણે ઢે? ॥ ૧૫ ॥

સોય કહો સંછેપ કરિ, નાયકાનકે લચ્છ ॥

સુનન ચાહ હમકોં વહે, તુમ બાની પરતચ્છ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. જેટલી નાયકાઓનાં લક્ષણને તે જાણતા હોય, તે સંછેપથી કહો, કારણ કે ં ભેઢ તમારી મધુર વાળીથી ખુલ્લી રીતે મારે સાંભઢ્ઢ-વાની ચાહના ઢે. ॥ ૧૬ ॥

॥ અથ સન્યાસ્યુક ॥ સોરઠા ॥

સો કહુ કહી ન જાય, રસસાગર જાને જિતી ॥

ब्रह्मनि कहों बनाय, सब संछेप सु नायका ॥ १७ ॥

अर्थ. जेटली नायकाओ महाराजा रससागर जाणछे, तेलटी कहेनां पार आवे तेम नथी, तोषण हे ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी ? संक्षेपथी सघ-
ळी नायका कहुंछुं ते सांभळो. ॥ १७ ॥

॥ अथ नायका जेद संख्या बर्नन ॥ छंद क्रीडाचंद्र ॥

जुकती उकती षटं जाषमें नायका जो बरती ॥

कियो जेद संछेप जैसी हमै चित्त वृत्ती प्रकृती ॥

तुमें जानहो मितके चितकी चातुरी ए प्रमानी ॥

करी आपकी आयसाके प्रसादं बिधानी ज्यु बानी ॥

स्वकीया तिया आपके शामके रंग रति सदाही ॥

प्रकीया प्रिया प्रीतके मीतसें नीत लावे मुदाही ॥

सामान्या वधू प्रेमके नेमहीनी लपट्टी कपट्टी ॥

त्रयं भेदमें नार उच्चार सो वेद जेदं प्रगट्टी ॥

कहों पद्मनी पद्मजा हेमवेली नवीनं प्रवीनं ॥

यहे चित्रनी मितके चीतकी प्रीत संगीत लीनं ॥

वहे शंखनी जंखनी जूठ प्रेमं प्रमानं न जाने ॥

अरू हस्तिनी मस्तनी गत्त धी प्रेम बत्ति न माने ॥

अवस्था कही तीनकी तीन सो वेद भेदं उकती ॥

मुगद्धा कथा काम गयाता अग्याता सुरती नमती ॥

मध्या कामनी काम रु लाज दोऊ समानं प्रमाने ॥

सदा प्रौढ सो मीतके चीतकी रीझ खीजं पिछाने ॥

नवलंवधू बालकी नीतही नीत द्यूती बढंती ॥

नवंजोबना कामनी काम सीढी चढंती पढंती ॥

अनंगानवं बाल रूयालं त्रसंती रसालं विशालं ॥
 लजाप्राय रती चरंती लजंती नजंती सु लालं ॥
 अरूढा यहें जोबना अंग कामं बिकासे प्रकासे ॥
 बचंनाप्रगल्भा उरानो निकासे बिलासे ज्यु हासे ॥
 मनोभावनी बाम कामंकला चंचलासी उजासी ॥
 बिचित्रारती जेद रती सु मती जुवंती प्रकासी ॥
 समस्तरसंकोविदा मितके चिंतका चाह पूरे ॥
 बिचित्रालली मोहनीकी कला लालको चित्त चूरे ॥
 अक्रामीत जो मितकों कीरं ज्यों हाथ लावे बुलावे ॥
 लुबद्धापती लाजकी शामसें बाम शंका न लावे ॥
 किये द्वादशं जेद त्रै भेदके द्वादशं त्रै बखानी ॥
 अधीरा पती दोषसें रोषमें क्रूर भाषंत बानी ॥
 सु धीरा त्रिया आपके शामसें रोस बत्ती न बोले ॥
 समंधीरता कंतपें जेदसें बात बोले न खोले ॥
 चत्रंबीश अंकूर बाला बरंती सु गयाता कविता ॥
 बसू अष्ट त्रै दौय कीनी त्रयं लच्छनं संजुगता ॥
 सुआधीन ले आदि आद्यं स्वयंदूतिका मानि बामा ॥
 अनूढा कही गर्वितां निन्न भिन्नं सबे आदि नामा ॥
 सुआधीनपत्नीक जाके गुनंसे बध्योहे ज्यु शामं ॥
 उतंकंठिता शोचितं चिंतमें मित क्यों नाय धामं ॥
 सज्याबासिकं सेज साजे बिराजे पिया पंथ हेरे ॥
 अनीसंधिता आदि माने न पाडे चहें प्रीयनेरे ॥
 खरी खंडिता प्रेम खंडे पती ओर संगी बिलोके ॥

वियोगी पती प्रोपिता मेन नाराच छती सु झोके ॥
 विप्रलब्धिका एह संकेतमें प्रीय नाये रिसाये ॥
 अर्जीसारिका साजि सिंगार शामं सु जाये रिझाये ॥
 स्वयंदूतिका दूत बानी पियासैं अराधे सु साधे ॥
 समस्याबधू प्रीछवे ओरही ठोरको दाव बांधे ॥
 दुरावे सखी लक्षिता प्रच्छन्नं मितसैं चिंत लावे ॥
 रतीकी गती कोकहु अंगमें चेन आवे लखावे ॥
 गुप्तारती गोप जाने बिधाने सुमाने सयाने ॥
 कुलट्टा पटाछूट बामं सु कामं बिलासं बखाने ॥
 मुदिता सुरता ब्रती जानिये आगमं प्री उमंगे ॥
 बिनासे अनूसेन संकेत जावे न पावे न रंगे ॥
 अनूढा त्रिया जाहिको व्याह कीनो न सोही कुमारी ॥
 स्वयंदूतिकादी कही अष्ट नारी चितमें बिचारी ॥
 प्रियं सापराधं लखे माननी त्रैविधं मान धारि ॥
 लघूमान सो सामनी सामसैं ख्यालहीमें निवारि ॥
 कही मध्य सो क्रोध छूटे पती बोध कथ्ये प्रचंडे ॥
 गुरुमाननी मान घट्टे न बोले सु बानी बिखंडे ॥
 चले जोर प्रानेशकी नायका पर्वसंता बखानी ॥
 लखै मितको चेन त्री ओरसों अन्य संजोग जानी ॥
 ग्रहे मितके दोषसैं गर्व सो गर्विता भाव तीनं ॥
 मती सागरं काव्यके जावमें बाल कथ्यी प्रवीनं ॥
 निजं रूपके गर्व सो रूपगर्वा पती बात खंडे ॥
 द्विती प्रेमगर्वा पतीसैं रतीसैं भरी रार मंडे ॥

त्रिती कामगर्वा सबेही गुरू लोगकी लाज तज्जे ॥
 बिनाही समे कामसें सामनी सामको संग जज्जे ॥
 षटं चत्र ते नायका ए सबे तीन रूपं बिचारे ॥
 त्रिया त्रैगुनी ताय बिस्तारिकें द्वै गुनी द्वैसु धारे ॥
 उतंमं अपमान जोरे तुछोरे सदाही सहल्ले ॥
 लघू दोपतें मध्यमा मान साधे प्रनामं बिचल्ले ॥
 यही अद्धमा बारहीबार रूठे न छूटे कपटं ॥
 इतीसें जुदी तीन बामा बिचारे सयाने निपटं ॥
 दिवानायका सो पतीसें सदा रीझ रंगं निजावे ॥
 दिवादिव्य सो मितकी रीझसें चिंत लावे न लावे ॥
 अदिव्या सदा प्रेमके नेमहीसें ज्यु हीनी जुवती ॥
 इती रीतसों सागरं चिंत जानी सु आनी जुकती ॥
 चतुरंक्रिया मर्ममें सेनसें मेन चैनं जनावे ॥
 द्विती नायका मोहनी बानिमें बानिभेदं बनावे ॥
 दुहूमें पतीकुं अती वल्लजा जानिये सोइ जेष्टा ॥
 कछू न्यूनहे वल्लजा नायका सो कही जे कनिष्टा ॥
 इती नायका देवबानी ब्रजंजापमें साख बोले ॥
 मिले जेद भिन्न किये होय संख्या सु प्रस्ताव खोले ॥
 त्रिया त्रैगुनी चत्र जेदं करी त्रैगुनी ताय लीजे ॥
 किये द्वादशं भेद त्री जेदकों त्रैगुने चौ गुनीजे ॥
 चत्रंविंशकै त्रैगुनी त्रैगुनी द्वैगुनी द्वै ज्यु लीनी ॥
 लखं एक छासीसहस्रं छसें ओर चौबीश कीनी ॥ १८ ॥

अर्थ. युक्ति पूर्वक उक्तिथी छ ए भाषामां जे नायकाओ कहेली छे,
 तेना भेद हुं जेवी म्हारा चित्तनी वृत्ति तथा स्वभाव छे, ते प्रमाणे टुंकी

મતલબમાં આપની આજ્ઞારૂપ મેહેરબાનીને પામેલી મ્હારી બુદ્ધિને નાયકા મેદના વિધાનવાઢી કરીને કહું છું, તે સાંભઢવાથી અમારા મિત્રના ચિત્તની ચતુરાઈ આવી રીતની છે, તે તમે સ્પષ્ટ જાણશો. જે સ્ત્રી પોતાના પતિના પ્રેમના રંગમાંજ નિરંતર પ્રીતિથી આસક્ત રહે, અને વીજા પુરુષને ક્યારે પણ દૂર નહીં, તે સ્વકીયા નાયકા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ શિવાય પ્રીતિ બંધાઈ મિત્ર સાથેજ હમેશાં હર્ષ લાવે, તે પરકીયા નાયકા, જે સ્ત્રી પ્રેમના નિયમથી રહિત છતાં પોતાના પતિ સાથે કેવઢ કપટથી રમે, ને જૂઢાજૂઢા પુરુષો સાથે દ્વયસાસં વ્યભિચાર કરે, તે સામાન્યા; એ ત્રણ પ્રકારની નાયકાઓ આપને જે મેં કહી, તેઓના વઢી ચાર મેદ પ્રગટ કરીને કહેલા છે;

જે સ્ત્રી કમઢ જેવી કોમઢ કાંતિવાઢી, નવીન સોનાની વેલ જેવી, અને ચતુર હોય, તે પશ્ચિની, જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પ્રીતિમાં તથા ગાયનમાં લીન હોય, તે ચિત્રિણી, જે સ્ત્રી વધુ બોલકી, તથા જૂઢાવોલી છતાં પ્રેમના નિયમના પ્રમાણને ન જાણતી હોય તે શંખિની, જે સ્ત્રી મસ્તાની તથા બુદ્ધિ વિનાની અને પ્રેમની વાતને ન માને તે હસ્તિની. આ જે મેં ઉપર કહેલી ત્રણ નાયકાઓની મુઘ્ધાદિ ત્રણ અવસ્થા કહી છે, અને તે પ્રત્યેક ના પશ્ચિન્યાદિક ચાર ચાર મેદ કહ્યા છે, “એટલે છત્રીશ થઈ,” મુઘ્ધા નાયકા જે પ્રકારની છે, તેમાં જે સ્ત્રી પોતાના અંગમાં સ્ત્રીલી આવેલી જુવાનીને તથા કામક્રિડાની વાતને જાણે, તે જ્ઞાતયૌવના, અને જે સ્ત્રી પોતાની જુવાનીને ન જાણે, તેમજ કામક્રિડામાં જેની બુદ્ધિ ન હોય, તે અજ્ઞાતયૌવના, ને જે સ્ત્રી કામ તથા લાજ એ બેને બરાંબર રીતે જાણે, ને માને, તે મધ્યા, અને જે સ્ત્રી પોતાના મિત્રના મનમાં રહેલી સુશી તથા રીસને સારી રીતે જાણીશકે તે પ્રૌઢા, જે સ્ત્રીના શરીરની કાંતિ, દીનપરદીન વધતી જતી હોય તે નવલવધુ, જે સ્ત્રી કામ ક્રીડાના મેદને શીખતી શીખતી કામ દેવની નીસરણી ઉપર ચઢવા લાગે તે નવયૌવના, જે વાઢા રતિકીડાથી

ત્રાસ પામે પણ વિશાળ રસવાળી હોય, તે નવલચરિત્રાંગ, જે સ્ત્રી ઘણી લા-
જથી પોતાના સ્વામી સાથે ક્રીડા કરે, તે લજ્જાપ્રાયા, જે સ્ત્રીના અંગમાં
જોવન તથા કામ પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીલેલાં જણાતાં હોય, તે આરુઢયૌવના, જે સ્ત્રી
પોતાના પતિને હાસ્ય વિલાસમાં ઠવકો દે, તે વચન પ્રગલ્ભા, જે સ્ત્રી વી-
જળીના સરસી ઉજ્જ્વલતાથી કામક્રીડામાં ઘણી ચંચલતા બતાવે, તે
મનોભાવની, “પ્રાદુર્ભૂતમનોભવા” જે સ્ત્રી કામક્રીડામાં બુદ્ધિવાળી અને
જેનું જોવન પ્રકાશિત હોય, તે રતિવિચિત્રા, જે સ્ત્રી પોતાના મિત્રના મ-
નની ઇચ્છાને પુરી પાડે, તે સમસ્તરસકોવિદા, જે સ્ત્રી મોહ ઉપજાવનારી,
કઢાથી પોતાના પ્રિય પતિના મનને હરે, તે વિચિત્રાલલી, “વિચિત્રવિભ્રમા”
જે સ્ત્રી પોપટની પેઠે પોતાના મિત્રને નિયમમાં લાવી, હસાવી, રમાડીને
બોલાવે. તે આક્રામિતા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પાસે જરાપણ લાજની શંકા ન
રાખે, તે લુબ્ધાપતિ, એવી રીતે ઉપર કહેલી મુગ્ધા વિગરે ત્રણ નાયકાઓના
નવલવધ્વાદિ બાર ભેદ કહ્યા છે, “તેમાં ચાર ભેદ મુગ્ધાના, ચાર મધ્યા-
ના, અને ચાર પ્રૌઢાના છે.” તે બારે ભેદને સ્વક્રિયાદિક ત્રણ ભેદે વસ્થા-
ળવી. “એટલે ૩૬ થાય,” જે સ્ત્રી પોતાના પતિના દોષથી રોષને લીધે
ક્રૂર વચન બોલે, તે અધીરા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પાસે રોષથી કઠણ
વચન ન બોલે તે ધીરા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પાસે પતિના દોષની વાત
મર્મમાં જણાવે પણ ભેદ સ્વહો ન કરે, તે ધીરાધીરા, વળી નાયકાઓના
ભેદ જાણનાર વિદ્વાનોએ કવિતામાં ચોવીસ પ્રકારની નાયકાઓ વર્ણવેલી
છે. તે વસુ એટલે ૮, અષ્ટ એટલે ૮. પછી ૩, પછી ૨, અને પછી ૩,
એટલી ૨૪, લક્ષણ સંયુક્ત સ્ત્રિયો કહેલી છે, તેની વિગત જે સ્વાધીન
પતિકા આદિ લઈને ૮, અને સ્વયંદૂતિકા આદિ લઈને અનૂઢા સુધી માની-
લીધેલી ૮, અને પછી માનવતી આદિક ૮નાં જૂદાં જૂદાં નામો કહ્યાં છે,
જે સ્ત્રીના ગુણથી પતિ બંધાઈ હોય, તે સ્વાધીનપતિકા, અને મ્હારો મિત્ર
હતી મારે ઘેર કેમ ન આવ્યા. એમ કહીને જે સ્ત્રી પોતાના મનમાં શોચ

કર્યા કરે તે ઇત્કાંઠિતા, જે સ્ત્રી સબ્યા બિછાવીને પોતાના પતિની વાટ જોતી બેસે, તે વાસક સબ્યા, જે સ્ત્રી રીસને લીધે પેહેલાં પોતાના પતિનું કહ્યું ન માને, ને પછી પોતાની પાસે પતિ આવે એમ યાચે તે અભિસંધીતા, જે સ્ત્રી બીજી સ્ત્રી પાસે ગયેલા પોતાના પતિને જોઈને પ્રેમનું સ્વંદન કરે તે સ્વંદિતા, જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ વિદેશ ગયો હોય, અને વાંસેથી કામનાં બાળ છાતીમાં લાગવાથી વિયોગને લીધે મુંઝાયા કરે, તે પ્રોષિતપતિકા, જે સ્ત્રી પોતાનો પ્રિય સંકેત સ્થલે (નીમેલે ઠેકાણે) ન આવવાથી રીસાય તે વિપ્રલબ્ધા. જે સ્ત્રી જાતજાતના શૂગાર તથા વસ્ત્ર પેહેરી પતિ પાસે જઈને પતિને આનંદ પમાડે, તે અભિસારીકા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિને દૂતિના જેવાં વચનથી સમજાવી પોતાનું કામ સાધે, તે સ્વયંદૂતિકા, (વચનવિદગ્ધા) જે સ્ત્રી બીજું કાંઈ સમજાવે અને બીજે ઠેકાણે જવાનો દાવ પેચ લગાવે, તે સમસ્યાવધુ (ક્રિયાવિદગ્ધા) જે સ્ત્રી સખીનાથી છાની રીતે મિત્ર સાથે મન લગાડે, તે વાત તથા કો-કશાસ્ત્રની રીતે રતિક્રીડા કરેલી હોય, તે છાની રાખે, પણ તેની સખી ચિન્હ ઉપરથી જાણી જાય તે લક્ષિતા, જે સ્ત્રી પોતે કરેલી રતિને ગુપ્ત રાખવાની રીત જાણે તેને ડાહ્યા માણસો રતિગુપ્તા માને છે, જે સ્ત્રી છૂટપટે એટલે નિર્હર્જનપણે કામ વિલાસને વખાણ્યા કરે, તે કુલટા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિનું આવવું જાણીને હવે કામક્રીડા થશે એમ જાણી આનંદ પામે, તે મુદિતા, જે સ્ત્રી સંકેત સ્થલે જાય અને ત્યાં તે સ્થલનો નાશ થયો જુએ અથવા પોતાનો પ્રિય ત્યાં મળે નહીં, તે અનુશયના, જે સ્ત્રીનો વિવાહ કરેલો ન હોય ને કુંવારી હોય, તે અનૂદાનાયકા, કહેવાય એ રીતે સ્વયંદૂતિકા આદિક આઠ નાયકાઓ ચિત્તમાં વિચારીને કહી, અપરાધવાદ્યા પતિને જોઈને સ્ત્રીઓ ત્રણ પ્રકારનું માન ધારે છે, તેથી તેનાં ત્રણ જૂદાં જૂદાં નામ પડે છે, તે આ પ્રમાણે, જે સ્ત્રી પોતાના પતિને બીજી સ્ત્રી પાસે જોઈને માન ધરે ને તે માન પાછું પોતાના પ્રિય સાથે સેહેજ ચ્યાલમાં છોડી દે, તે લઘુમાનવતી, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મુખથી બીજી સ્ત્રીનું વચ્ચાણ સાંભળીને પ્રચંડ માન ધરે ને પાછું તે માન બ્યારે પતિ સારી રીતે

બોધ કરે ત્યારે તજે, તે મધ્યમાનવતી, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના શરીરમાં બીજી સ્ત્રી પાસે જઈ આવ્યાનાં ચિન્હ જોડને માન ધરે, ને પાછું તે માન પોતાનો પતિ ડ્યારે ન ઘટે એવી દિનતાથી ઘણી રીતે આજીજીની સાથે સમજાવે તેથી ધીરે ધીરે છોડે, તે ગુરુમાનવતી, જે સ્ત્રી સવારેજ પોતાનો પતિ પરદેશ જનાર છે, એમ જાણીને સ્વેદ પામે, તે પ્રવત્સપતિકા. જે સ્ત્રી બીજી સ્ત્રી પાસે જઈ આવેલા પોતાના પતિનાં ચેન જોડને સ્વેદ પામે, તે અન્યસંભોગદુઃખિતા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો દોષ જોડને ગર્વ ધારણ કરે, તે ગર્વિતા નાયકા કહેવાય, પરંતુ તે ત્રણ પ્રકારની થાય, જેના ભેદ સાગર જેવા ગંભીર બુદ્ધિવાળા વિદ્વાનોએ કાવ્યભાવમાં કહ્યા છે, જે સ્ત્રી પોતાના રૂપના ગર્વથી પતિની વાતને સ્તંભિત કરે, તે રૂપગર્વિતા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના ભર પ્રેમથી ગર્વ ધરીને જેની તેની સાથે લહે, તે પ્રેમગર્વિતા, જે સ્ત્રી પોતાનાં સઘડાં મોટરાં કુટુંબી લોકોની લાજ તજીને સમય વિના કામાતુર થઈ પતિનો સંગ કરે, તે કામગર્વિતા, એ ઉપર કહેલી સ્વાધીનપતિકાથી ગર્વિતા સુધીની “છને ચોગળી કરિયે એટલે” ચોવીશ નાયકાઓનાં ઉત્તમ દિક ત્રણ રૂપ વિચારમાં લઈ, અર્થાત્ ત્રણગળી કરીને પછી તેને દિવ્યાદિકથી ત્રણગળી કરવી, તે નાયકાને ક્રિયા ચતુરાદિકથી ચમળી વિસ્તારવી પછી તેને જેષ્ઠાદિક ત્રે ભેદે ગુણીકરવી. જે સ્ત્રી પોતાના પતિએ અપમાન કર્યું હોય, તો પણ મનમાંથી રોષ છોડીને હમેશાં સરલ ચાલે, તે ઉત્તમા, જે સ્ત્રી પતિના થોડા દોષથી માન કરે, પણ પાછી પરિણામે માન તજી દે, તે મધ્યમા, જે સ્ત્રી પતિનો દોષ જોડને વારે વારે રીસાય, અને કપટ ન મૂકે, તે અધમા, એ ત્રણ નાયકાઓથી જૂદી બીજી ત્રણ નાયકાઓ ઘણા શાળા વિદ્વાનો કહે છે. તે આ પ્રમાણે, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના સ્નેહને હમેશાં સારી રીતે નભાવે, તે દિવ્યા, જે સ્ત્રી પોતાના પતિના પ્રેમમાં મન લાવે અથવા ન લાવે, તે અદિવ્યા-દિવ્યા, જે સ્ત્રી હમેશાં પતિના પ્રેમના નિયમથી હીન હોય, તે અદિવ્યા, એવી

રીતથી મહારાજા રસસાગરે પોતાના મનમાં જાણેલી નાયકાઓ મેં યુક્તિમાં લાવીને કહીહ્લે, જે સ્ત્રી કાંઈક ક્રિયા કરીને તેની સાનમાં કામનાં ચેન પોતાના પતિને જણાવે, તે ક્રિયાચતુરા, જે સ્ત્રી બોલવાના ભેદમાં સાન કરીને કામનાં ચેન પોતાના પતિને જણાવે, તે મોહની, એક પતિને બે સ્ત્રિયો હોય, તેમાંની જે સ્ત્રી પતિને વધારે વાહાલી હોય, તે જેષ્ઠનાયકા જાવળી અને કાંઈક ઓછી વાહાલી હોય, તે કનિષ્ઠા નાયકા કહિયે. એ રીતે એટલા પ્રકાર વાહી નાયકાઓની સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રંથો તથા વૃજ ભાષાના ગ્રંથો પણ સાક્ષી આપે છે, આ જૂદી જૂદી સઘડી નાયકાઓને એકઠી કરીને તેનો પ્રસ્તાર કરવાથી તમામ ભેદની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થાયછે.

સારાંશ--સ્વક્રિયાદિક ત્રણ સ્ત્રિયો ગણીને તેને પદ્મિન્યાદિક ચાર ભેદે ગણીને તેને મુગ્ધાદિ ત્રણગણી કરી લઈયે. એટલે ૩૬ થાય. પછી નવલવધૂ આદિક બાર ભેદ તથા ધીરાદિ મધ્યાના ત્રણ ભેદ મેઝવતાં ૧૫ થાય. તેને સ્વક્રિયાદિ ત્રણ ભેદે ગણતાં (૪૫) થાય, તેને પદ્મિન્યાદિ ભેદથી ચારગુણી કરિયે, એટલે (૧૮૦) થાય તેમાં પ્રથમ કહેલી સ્વક્રિયાદિ (૩૬) મેઝવિયે એટલે (૨૧૬) થાય. તેને સ્વાધિનપતિકાથી ગર્વિતા સુધીના ચોવીશ ભેદ ગુણા કરતાં “૫૧૮૪” થાય, તેને ઉત્તમાદિ ત્રણ ભેદે ગુણતાં “૧૫૫૫૨” થાય, તેને દિવ્યાદિ ત્રણ ભેદે ગુણતાં “૪૬૬૫૬” થાય, તેને ક્રિયાચતુરાદિ બે ભેદે ગણતાં “૯૩૩૧૨” થાય, તેને જેષ્ઠાદિ બે ભેદે ગણતાં “૧૮૬૬૨૪” એક લાખ છાશી હજાર છસો અને ચોવીશ નાયકાઓ થાય. ॥૧૮॥

॥ દોહા ॥

લાખ એક છાસી સહસ, છસેં ઓર ચોવીશ ॥

ઇતે નેદ બનિતાનકે, હમેં લહતહે રૂંશ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. એકલાખ છાશીહજાર છસેં ને ચોવીશ, એટલા પ્રકારની નાયકાના ભેદ અમારા મહારાજા જાણે છે. ॥ ૧૯ ॥

कवि भंपत रीझे कुसुम, बहुर लगे बतरान ॥

अचरिजसी धारत उभय, इक इक समुझि सयान ॥ २०

अर्थ. कवीनुं भाषण सांभळीने कुसुमावळी रीझीने घणां वखाण करवा लागी एटलुंज नहीं पण शांणां बने जणा एक बीजानी समजण जोइने आश्चर्य पाह्यां. ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमावलि संन्यासं, चरचा प्रथक नायका भेदं ॥

पंचविंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ २१ ॥

अर्थ. ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी अने संन्यासीना मिलापना प्रसंगे थयेली नायका भेदनी चरचा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी पचीशमी लेहेर पुरीथइ. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कुसुमावली संन्यास चर्चा ना-
यका भेदो नाम पंचविंशतिमो लहरं ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचविंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ संन्यासी कुसुमावली पत्र प्रकाश प्रसंगः ॥ दोहा ॥

एक एकहुकी प्रकृति, उभै सराहन कीन ॥

संन्यासी सागर पती, कर कुसुमावलि दीन ॥ १

अर्थ. एक बीजाना स्वभावना बनेए परस्पर वखाण कर्या, पळी
संन्यासीए महाराजा रससागरनो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आप्यो. ॥१

॥ चोपाई ॥

यहैं बात संन्यास उचारी ॥ पाइ हमे परतीत तुमारी ॥

રસસાગર સુ પત્ર લખીદીનો ॥ સોય આપકે હાજર કીનો ॥
 પહોંચે યહ પરબીનકલાપેં ॥ પુનિ પ્રતિ ઉત્ર લિખેં વહ
 આપેં ॥ યેં આપ પ્રતિઉત્તર દીજેં ॥ નહિ તો બચન જૂઠ
 કહિ લીજે ॥ કુસુમાવલી કહી સંન્યાસી ॥ તુમતો દર્દ હ-
 મનકોં ફાંસી ॥ રાજ દ્વાર ક્યોં ઉત્તર લીજે ॥ બચન જૂઠ
 કૈસેં ભંચીજે ॥ પુનિ બ્રહ્મનિ મન નિશ્ચય ધાર્યો ॥ પ્રતિ
 સંન્યાસ ઉત્ર ઉચ્ચાર્યો ॥ દિન દશપંચ રહો ઇન ઠાઉં ॥ પ્રા-
 ન તજોં યા ઉત્તર લાઉં ॥ ૨ ॥

અર્થ. સંન્યાસીએ કુસુમાવલીને કહ્યું જે હવે મને તમારી સ્વામી થઈ,
 તેથી મહારાજા રસસાગરે જે પત્ર લખીદીધો હતો તે મેં તમને હાજર
 કર્યો, હવે આકાગલ કલાપ્રવીણને પહોંચે અને તેનો ઉત્તર પોતાના હાથથી
 લખીઆપે, એવીરિતે જો વને તો તેનો જવાબ આપો અને નહીંતો તમે કહો
 જે મેં વચન આપ્યું તે જુટુંછે, આ વાત સાંભળી કુસુમાવલીએ સંન્યાસીને
 કહ્યું જે તમેતો મને ફાંસી આપી, રાજદ્વારનો પળ ઉત્તર કેમ લેવાય!
 તેમ તમને આપેલું વચન જુટુંછે એમ પણ કેમ કહેવાય! પછી કુસુમાવ-
 લીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને સંન્યાસીને કહ્યું જે દશ પાંચ દિ-
 વસ આપ આંહીં રહો તો તેટલામાં કાંતો પ્રાણ તજું અને કાંતો ઉત્તર-
 લાવી આપું. ॥ ૨ ॥

॥ દોહા ॥

ઉભ શ્રોતા વક્તા ઉભય, બાની ઉભય વિશેષ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૩ ॥

અર્થ. બેઉ જણ વાત સાંભળવામાં તથા કેવામાં કુશલ, બેઉ વચન
 બોલવામાં પણ ચતુર એવાં સ્વામી તથા કુસુમાવલીએ જુદાંપડતી વચ્ચે

એક બીજાને પરસ્પર બનેણ આદેશ કર્યા. ॥ ૩ ॥

ઉભય રૂપ ગુન સમ ઉભય, ઉભય બરાબર વેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૪ ॥

અર્થ. બેઉ રૂપ તથા ગુણમાં સરખાં તેમ વેશમાં પણ બરાબર, સ્વા-
મી તથા કુસુમાવલીએ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક બીજાને પરસ્પર બનેણ
આદેશ કર્યા. ॥ ૪ ॥

ઉભય નમ્ર ઉન્નત ઉભય, કુલ ગુરુતાઈભેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૫ ॥

અર્થ. બેય નમ્રતા તથા મ્હોટાઈમાં બરાબર તેમજ કૂલ, ધર્મ અને ગુરુ
પરંપરામાં સરખાં બેઉ જણ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક બીજાને પરસ્પર વ-
ચેણ આદેશ કર્યા. ॥ ૫ ॥

ધીર દર્ઝ પાતી લર્ઝ, કીનો ગ્રહ પરબેશ ॥

અન્યો અન્યેકેક પ્રતિ, ઉભય કીન આદેશ ॥ ૬ ॥

અર્થ. કુસુમાવલીએ સ્વામીને ધીરજ આપી પત્ર લેઈ, પોતાના ઘરમાં
જવાસારુ જૂદાં પડતી વચ્ચે એક બીજાને પરસ્પર બનેણ આદેશ કર્યા.

॥ સોરઠા ॥

નિશ અધ ગર્ઝ નિહારિ, ઉભ અત્રપ્ત બાત ન ઉઠે ॥

નિજ ગ્રહ ગર્ઝ સુનારિ, સંન્યાસી આસન શયન ॥ ૭ ॥

અર્થ. વાતોમાં બેય અતૃપ્ત થઈને ઉઠતાં નથી, પછી અરધી રાત વિતી
ગઈ જાણીને કુસુમાવલી પોતાના ઘરમાં ગઈ અને સંન્યાસી આસન ઉપર
જઈ સૂતા. ॥ ૭ ॥

સબ નિશ શોચ વિચાર, કીનો બ્રહ્મ કુમારિકા ॥

પ્રાત ચલત દરબાર, સંન્યાસી બંદન કિયો ॥ ૮ ॥

अर्थ. कुसुमावलीएतो आखी रात शोच अने विचार कर्था कर्था
अने सवार थयुं त्यारे दरबारमां जती वखत सन्यासीने वंदन कर्नु. ॥८

बंदित कही कुमारि ॥ महाराज माया अगम ॥

आशिष जोगि उचारि ॥ कहा मनंछा तुम सफल ॥ ९ ॥

अर्थ. वंदन करतां कुसुमावलीए कह्युं जे हे? योगीराज, तमारी
माया तो अगम्य एटले कोइना जाणवामां आवे एवी नथी, ते सांभळी
स्वामीए योगनी रीत प्रमाणे आशीर्वाद आपी कह्युंजे तमारी मननी
इच्छा सफल थशे.

॥ छंद मुक्तदाम ॥

चली चढि फंदन ब्रह्म कुमार ॥ दिनंकर उद्य गई दरबार
॥ पहोंचिय जत्र कलापरबीन ॥ दुहू कर खोलि सु आ-
शिष दीन ॥ सुता नृप बंदन कीन बुलाय ॥ निजासन
ब्रह्मनि बैठित आय ॥ करे नित ख्याल खुशी सु रसाल ॥
रही ग्रहिमोन वही दिन बाल ॥ भई निश बीतगयो
दिन ताप ॥ सहेलिय ऊठि चली ग्रह आप ॥ कलापरबी
न दुजी मुख देख ॥ कछू दुचिती यह कीन परेख ॥ झरो-
खन आप बिराजित जाय ॥ लई तहैं विप्रनि नीठ बुलाय
॥ कलापरबीन सु बूझिय बात ॥ कहो किहि भेद अरुझत
जात ॥ तबैं दुज बाल सु उत्तर दीन ॥ कछू नहि आज
सु मादक कीन ॥ प्रवीन सु माजुम लीन मगाय ॥ लियो
निज ब्रह्मनिकों जु लिवाय ॥ दुजी मगवाई सु आसव बो-
लि ॥ लयो कर किंकरि कुंभ सु खोलि ॥ सुता नृप पात्र
दिवाए सु पंच ॥ उभैं भइ आनन मादिक रंच ॥ १०॥

અર્થ. પછી રથમાં બીરાજીને કુસુમાવળી સૂર્ય ઉગતી વચ્ચે રાજદ-
સ્વારમાં ગઈ, જ્યાંહા કળાપ્રવીણ છે તેની પાસે જઈ બે હાથ સુલ્હા કરી
આશીર્વાદ લીધો, ત્યારે રાજકન્યાએ પણ તેને માનની સાથે બોલાવીને
બંદન કર્યું, પછી કુસુમાવળી પોતાના આસન ઉપર મર્યાદા પૂર્વક આ-
વીને બેઠી, હમેશાં તો સુશી ઉપજાવે. એવા રસવાળા ચાલ કરે, પણ તે
દિવસે તો કેવલ તે વાળા કુસુમાવળી મૌનવ્રત (મુંગાપણ) ધરીને રહી
છે, એમ કરતાં દીવસનો તાપ મટી ગયો અને રાત્રી થઈ એટલે સર્વ સા-
હેલીઓ ઉઠીને પોતપોતાને ઘેર ગઈઓ, કળાપ્રવીણ કુસુમાવળીનું મુખ
જોઈને (પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે) આજ આ કુસુ-
માવળી કાંઈક ઉદાસીમાં છે એવી પરિક્ષા કરી લીધી, પછી પોતે જઈ જશે-
સ્વામાં બેઠી અને ત્યાંહાં પોતાની પાસે કુસુમાવળીને બોલાવી લીધી, તેને
કળાપ્રવીણે વાત પૂછી કે હે? કુસુમાવળી, તમે આજ શા ભેદથી ઉદા-
સી થતાં જાઓ છો તે કહો? ત્યારે કુસુમાવળીએ કહ્યું કે આજ મેં કાંઈ
નીસો કર્યો નથી તેને લીધે એમ છે, એ વાત સાંભળતાં જ પ્રવીણે માજમ
મગાવીને પોતાના હાથથી કુસુમાવળીને લેવરાવ્યો, ત્યારે કુસુમાવળીએ
પણ દાસી પાસે મદિરાનો કુંભ મગાવી સુલ્હો કરાવી તેમાંથી પાંચ પાત્ર
ભરાવી રાજકુમારી કળાપ્રવીણને દેવરાવ્યાં, નીસ્તાના રંગથી બને ક-
ન્યાઓ લાલ આંખો અને પ્રફુલ્લિત મુખવાળી થઈઓ ॥ ૧૦ ॥

॥ ચોપાઈ ॥

જામ બિતીત જામની હોઈ ॥ સહચરિ આયસ દર્ડે સુ સોઈ ॥
॥ કુસુમાવલિ એકંત પરેચે ॥ કહી પ્રવીન ચાંદનિ દેચે ॥
ઉઠિ જન દોડ ચાંદની આયે ॥ ઇક દ્વે તાન બ્રહ્મનિ ગાયે ॥
ઉર હુલ્લાસ હુઓ અતિ જબહી ॥ બોલી બ્રહ્મ કુમરિપ્રતિ
તબહી ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. એક પહોર રાત વીતીગઈ એટલે પાસે રહેવાયાંઢી ઢાસીઓને રજા આપી તેથી તે સૂઈ રહીયું, કુસુમાવઢી તો ંકાંત સમયનીં વાટજ જોઈ રહી હતી, એટલામાંતો કઢાપ્રવીણે કહ્યું જે ચાલો આપણે ચાંદનીની મજા જોઈએ, પછી બને વાન્યા ંઢિને પ્રકાશિત ચંદ્રના અંજવાઢામાં આવી બેઢીઓ એટલે કુતુબાવઢીએ એક બે તાનાં ગાયાં, જ્યારે કઢાપ્રવીણના મનમાં અતિશે આનંદ થયો ત્યારે કુસુમાવઢી રાજકુંવરી પ્રત્યે બોલી. ॥ ૧૧ ॥

॥ છપ્પય ॥

એક મર્ધરી સુપન, મયો સો કહ્યો ન જાઈ ॥

વહુન વાત વિસ્તાર, હાનિકે મધ્ય હસાઈ ॥

યહેં સુરન પશ્ચીન, વાત વૂઝનકોં લગ્ગી ॥

બ્રહ્માને મોહ વધાય, વચન ઢોઁ યહ મગ્ગી ॥

સુનિ સુપન ક્રોધ કીજેં નહીં, અરજ પ્રત્યુત્તર ઢીજિયેં ॥

બિધિ બિધિ બિવેક કહતહિ બનેં, સુપન સુ મેઢ સુનીજિયેં ૧૨

અર્થ. હે? કઢાપ્રવીણ આજ ગઈ રાતમાં એક સ્વપ્ન થયું તે કહ્યું જાય એવું નથી, કારણ કે તે વાતનો ઘણોજ વિસ્તારછે અને તે સ્વપ્નમાં હાણની અંદર હાંસુંછે, એવા મરમ ઉપર કઢાપ્રવીણ વારંવાર વાત પૂછવા લાગો, ત્યારે કુસુમાવઢીએ સ્વપ્નની વાતનો ઘણોક મોહ વધારીને કઢાપ્રવીણ પાસેથી બે વચન માગી લીધાં, તેમાં એકતો એ જે સ્વપ્નની વાત સાંભઢી ક્રોધ કરવો નહીં અને બીજું અરજ સાંભઢી પાછો તેનો પ્રત્યુત્તર ઢેવો, એ પ્રમાણે બે વચન આપો તો જાત જાતના વિવેકથી વાત કહેવાનું બને અને તમે પણ સ્વપ્નના મેઢને સાંભઢો? ॥ ૧૨ ॥

॥ ઢોહા ॥

વાત સુનન ઉર ચાહ વહુ, વકસે વચન પ્રવીન ॥

कुसुमावलि प्रति नृप कुमारि, कहो कहो जक लीन ॥ १३

अर्थ पोताना मनमा वात सांभळवानी घणी चाहनाछे तेथी कळा-
प्रवीणे आंगळना करार प्रमाणे वर्तवानु वचन आप्युं, ने पछी कुसुमा-
वळी पासे राजकुमारीए „हवे वात कहो कहो” एवी जकर लीधी. १३

अथ सुपन आडंबर कुसुमावलि उक्त ॥ छंद पद्धरी
आयो सु सुपन निश एह आज ॥ आखेट आये वह महा-
राज ॥ नाजत निशान साजत गयंद ॥ निकसे झरोख
नीपे नरिंद ॥ निज कुनर एह साथी न सथ्य ॥ चौदनी
आय आकाश पथ्य ॥ कौमुदी चंद पूरन प्रकाश ॥ राजंत
आप इत मुदित आस ॥ उठि आप तासु मनुहार कीन
॥ आये उछीर आसन सु दीन ॥ बतरानलगे उभ उर
हुलास ॥ नन पासवान हम एक पास ॥ सिंगार बास
दुहु सन सरूप ॥ भामनी काम कामनी भूप ॥ जर चेल
चित्र मनि मुक्त माल ॥ राधिका कृष्ण आभा रसाल ॥
मुसकात बात तुम करत मंद ॥ उर बढत हमें त्योँ त्योँ
अनंद ॥ चंदन चढाय सौगंध लाय ॥ तुम पात्र दीन मे-
रोह ताय ॥ आपको पात्र उन दीन फेर ॥ हसि अति हु-
लास आनन सु हेर ॥ एकेक भयो उर अति सनेह ॥ मा-
नहु घटा श्रव सुधा मेह ॥ तुम भरयो पात्र दूसरि बार ॥
हसि कह्यो आप हमसें निहार हौँहौँ गुलाबदानी मगाय
॥ महाराज अंग छिरकौँ जु आय ॥ तुम लगे बहुर बतियां
उमग्य ॥ हौँहौँ सु लाँउ कहि गई जग्य ॥ एही सुपन
कारन सु कोन ॥ मुसकाय ग्रही ब्रह्मनी मोन ॥ १४॥

अर्थ. कुसुमावली कळाप्रवीणने कहेछे के आज रात्री ए एवुं स्वप्न आप्णुं के ओल्या राजबंशी सीकरे आव्याता ते आव्याछे, तेना निशान नगरां वागेछे, अने सजेला हाभी उपर अंबाडीमा बीराजीने आपणा झरोखां नीचे थड नीकळ्या, जेनी साथे कोइ नथी एवा ते एकाएक राजकुमार चांदनी खीलती वखते आकाश सुगंधी आपणा मेहेलमां आव्या, ते वखते चंद्रनी ज्योत्स्नानो (चांदनीनी) पण परिपूर्ण प्रकाश थयो हतो तेथी आप अंतःकरणमा आनंदथी भरपूर थड, चंद्रना अज-वाळामां आंही बीराज्या हतां, ते राजाने जेतां आपे घणां मान तथा सत्कारनासाथे मनवार करी, उठाने अर्ध अस्तिन बैसवां आप्णुं अने बने जण मनमां हुछास पामीने वातो करवा लाग्यां, ते वखते बीजां पासे रेहेनारां कोइ न हतां, ने हुं एकज पासे हवीं, शंगार, वख अने खुवसुर-तीमां सरखें सरखां बने जण जाणे रतीने कामदेव होयनै! एवां राणीने राजा दीसतां हतां, वळी जरीनां वख तथा जातजातना मणीओनी मळा अने मोतीना हार पेहेर्या हता, ते जाणे सुंदर रूपवाळां राधा कृष्ण शोभतां होयनै! एम लागतुं हतुं, ते वखते तमे धीमे धीमे वातो करतां मद-मंद हसतां हतां तेम तेम मारा मनमां आनंद वधतो जतो हतो, पछी तेने तमे चंदन चढावी अतर लगावी मदिरानुं पात्र भरी आप्णुं, अने तेणे पण अति आनंदथी आपना मुख सामुं जोइ हसी मदिरानुं पात्र भरिने आपने आप्णुं, एम करवाथी परस्पर एक बीजाना मनमां अति-शे स्नेह वधी गयो, ते जाणे मेघनी घटामांथी अमृतनी वरसाद वरसतो होयनै! एम लाग्युं, पछी बीजीवार तमे पात्र भरी मारा सामुं जोइने बोल्यां के हे? कुसुमावली, जलदी गुलाबदानी मगावो एटले हुं महा-राजाना अंग उपर गुलाबजळ छोटुं एम कही तमे उमंगथी वातो करवा लाग्यां, त्वारे में कस्तु जे हाँहा लावीआपुछु एम कहेतांज जागोंगइ, तो हे? कळाप्रवीण, ए स्वप्ननुं शुं कारण हसे ते कहो? एटली बात कही

ने ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी जरा मरकीने पाछुं मौनव्रत (मुंगापणुं)
धारी बेठी. ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

कहा सुपन कारन कहा, कहा उकति यह कीन ॥

सुमन गुच्छ मुसकाय कछु, कुसुम सु हन्यो प्रवीन ॥ १५

अर्थ. आ स्वप्न ते केवुं? अने तेनुं कारण शुं? आतो तमे शुं भाषण
कर्युं? एम कही जरा मरकीने कळाप्रवाणे कुसुमावळीने फूलनो गजरो
मार्यो. ॥ १५ ॥

॥ चोपाई ॥

कुसुम प्रवीन प्रकृति कछु जानी ॥ बोलनलगि कुमरी प्रति
बानी ॥ राज वंश ब्रह्मको नहि मारे ॥ हम तो सुपन सत्य
करिडारे ॥ द्विज दधीच सुर कारज कीनो ॥ द्विज अगस्त
कोपि दधि पीनो ॥ द्विज मिलाय रुकमिनी हरि दोइ ॥ द्वि-
ज सु दीन जानो मत कोई ॥ द्विज बश मंत्र मंत्र बश देवा
॥ एहि बिध सृष्टि करत द्विज सेवा ॥ यातें बचन सत्य द्विज
मानो ॥ द्विज सु देव मानव जिन जानो ॥ १६ ॥

अर्थ. आवा मरममां कुसुमावळी कांडक कळाप्रवाणनी प्रकृतीनुं व-
लण जाणी गइ, एटले पाछी राजकुंवरीने केहेवा लागीके राजवंशी तो
तमारी पेटे ब्राह्मणने मारे नहीं, अमेतो ब्राह्मण केहेवाइये तो स्वप्न खोटुं
केहेवायछे तेने पण साचुं करी नाखीये, (अने ब्राह्मणना पराक्रम विषे
आगळना दाखला कहुं ते सांभळो?) दधीचि नामना ऋषीए पोताना
अंगना हाड काढीआपीने देवताओनुं काम कर्युं, तेमज अगस्त्य नाम-
ना ब्राह्मणतो कोपीने समुद्रने पीइज गया, वळी ब्राह्मणे श्रीकृष्ण तथा

રુક્મણી એ બેયને ખેઠાં કરી આપ્યાં, માટે બ્રાહ્મણોને કોઈયે દીન (ગરીબ) જાણવા નહીં, કારણકે બ્રાહ્મણને વશ મંચછે અને મંચને વશ દેવતાછે, તેટલાજમાટે સઘઠી સૃષ્ટી બ્રાહ્મણની સેવા કરેછે, તેથી બ્રાહ્મણના વચન સાચાંજ જાણો, ને જે બ્રાહ્મણને તમે મનુષ જાણોછો તે દેવરૂપછે. ૧૬

॥ ગાહા ॥

બ્રહ્મણિ વાત પ્રવીનં, સુનિયત ધાર અંતરંગ સર્વી ॥

કારન કરન પ્રકાશં, બોલિય પ્રતિ વિવેક જુત બાની ૧૭

અર્થ. સ્વપ્ન સંબંધી જે વાત પોતાની સર્વી કુસુમાવઢીએ કહી તે સાંખઢી અંતઃકરણમાં ધારણ કરી તેનું કારણ સ્વલું કરવાના હેતુથી કઢાપ્રવીણ વિવેક મરેલાં વચનોવડે કુસુમાવઢીસાથે વાત કરવા લાગી. ॥ ૧૭ ॥

યેડિત ભરિત ઉસાસં ॥ બોલત મંદ મંદ યહ બાની ॥

ઉન ઉત કિત ઇત આવહિ, પાવહિ જિહિ અદ્રષ્ટમહિ જૈસો ॥

અર્થ. પેહેલાં આઢસ સ્વાઈ ઉંડો અને લાંબો નીસાસો મુકીને પછી ધીમે ધીમે એવું વચન બોલી કે, હે! સર્વી, એ ત્યાંહાંના રહેનાર રાજવંશી આંહી કેમ આવે વારુ! પણ જેના અદ્રષ્ટમાં હોય તેવું તેને મઢે. ॥ ૧૮ ॥

॥ સોરઠા ॥

એક અંગવત નારિ, સંગ રહત નિશ દિન સદા ॥

આશય લઈ નિહાર, કુસુમ સુ કલાપ્રવીન મન ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. એકજ અંગની પેઠે બને કુંવરીઓ હમેશાં રાત દિવસ સાથેને સાથેજ રહેછે, તેથી કુસુમાવઢીએ કઢાપ્રવીણના અંતઃકરણનો અભિપ્રાય જાણી લીધો. ॥ ૧૯ ॥

ફુનિ તબ કહી પ્રકાશ, વહે આપ જોરી બિહદ ॥

हे न कछू परिहास, उन पत्रायो आप प्रति॥ ॥ २०

अर्थ. पछी कुसुमावळीए खुलुं कह्युंजे हे! कळाप्रवीण, ए राजवंशी अने आप बन्नेनी जोड खुब सुरतीथी बेहद शोभेछे, आ कांइ मशकरी नथी कारणके आप उपर तेमनो पत्र आव्योछे. ॥ २० ॥

तुरस त्रपा तजिदीन, चित प्रवीन भई चटपटी ॥

लाव लाव जक लीन, कुसुम वहे पाती कहाँ ॥ २१ ॥

अर्थ. एवात सांभळतांज कळाप्रवीणे मनमांथी लाज तजिदीधी एटलुंज नहीं पण तेना मनमां चटपटाट चाल्यो एटले आतुरताथी बोली के हे? कुसुमावळी, ए पत्र क्यांछे ते लाव लाव एवीरीते जकर लीधी. २१ बाती कही बनाय, आखेटक संन्यासलों ॥

कुसुम प्रतीत सुपाय, पाती दई प्रवीन प्रति ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळीए, ते राजा शीकारे आव्या हता त्याहांथी आरंभीने संन्यासीने मोकल्याछे त्याहां सुधी सघळी वात विस्तारथी कही संभळावी ने ज्यारे पोताने खरेखरी प्रतीति थइ एटले कागळ लइ कळाप्रवीणने आप्यो. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

पाती लई प्रवीनं, उर आनंद उदास उमंगिय ॥

खोलित कसन सु ग्रंथी, बंद बिदार बाचने लग्गिय॥३३॥

अर्थ. कागळ हाथमां लेतांज कळाप्रवीणना हृदयमां उदासी अने आनंद वधीगयो, पछी ते थेली उपर बांधेली रेशमनी गांठो छोडी सघळा बंध तोडी नाखीने बांचवा लागी. ॥ २३ ॥

अथ पत्र उदाहरन शिरनामेंको ॥ सोरठा ॥

अहो श्रि मित प्रवीन, बरन भेद ग्रहि बाँचियें ॥

लिख्यो जु पत्र नवीन, छंद सु मुक्तियदाम करि ॥ २४ ॥

अर्थ. हे! प्रिय मित्र कलाप्रवीण, आ नवीन पत्र मौक्तिकदाम छंद करी लख्योछे तेना अक्षरना भेदनुं ग्रहण करी वांचजो? २४ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिकदाम ॥

स्वसंतिय श्री मनइंछित थान ॥ बसैं तहैं जाननहार बि-
धान ॥ सदा उर अंतर एकहु रंग ॥ उभे गति जानन
हार अनंग ॥ त्रिहू गुन त्रीविध जाननहार ॥ करे चत्र वेद
सु भेद विचार ॥ लहैं रति चारिहु भेद बहीर ॥ रती इत
पंच व्रती तुक धीर ॥ पढे फुनि पंच कवित्त सु काव्य ॥
सधे रस मिश्रित पंच सु भाव्य ॥ पढे रस शासतरं षट
बानि ॥ अलिंगन रीत षटो रितु जानि ॥ सतो सुर लीन
सङ्गीतन जुक्त ॥ सतं मत संसकृतं सु विभक्त ॥ अठो
गुन सात्विक आठ प्रकार ॥ त्रियानकि आठ दशा बि-
सतार ॥ नवं रस थाइ कला नव लीन ॥ नवं विधि व्याक-
रनं ग्रह भीन ॥ दशा दश हाव दशं दश थान ॥ दशं
मह पूजन काव्य प्रमान ॥ दुहू दश आभरनं अनुमान
॥ दशं दुहु अंक जुतं अभिधान ॥ बिद्या दश चत्रनकी रति
रीत ॥ ध्रुवा दश चत्रन भेद सङ्गीत ॥ दशं अरु पंच सु
मेंन निवास ॥ कथा अनुमान समास प्रकास ॥ षटं दश
आनन भूषन अंग ॥ दशं षट गान कलान अनंग ॥ अठं
दश भिन्न सु बात पुरान ॥ दशं अठ ताल बिधान सु गा-
न ॥ दुहू दश एक सु मूर्छना गात ॥ दशं उकती दश

दोय बनात ॥ षटं दश दोय दुहानकि जात ॥ गुनं दश
 दोय सु लच्छन बात ॥ उभे दश द्वादश संचर एक ॥ अठं
 दश द्वे गुन राग विवेक ॥ शतं दश दोय कलान सु भेद ॥
 दशं अठ आसन कोक सु वेद ॥ अलंकृत आठ दशं दश
 नाम ॥ बढे अति अच्छरके विशराम ॥ गने गनती गुन
 छंद अपार ॥ पढे नहि पार लहे मुखचार ॥ सर्वे उपमा
 शुभसी छवि लीन ॥ इते गुन लायक मित प्रवीन ॥ सदा
 चिरजीव रहो वह मित्र ॥ लिख्यो रससागरनें यह पत्र
 ॥ सबे रसके तुम सज्जन धाम ॥ सु बंचहुं जे कमलापति
 नाम ॥ इतें निज नेहसे मोद अनंत ॥ लिखो निजके सु
 मया करि मित ॥ बढें पतियाँ लखि प्रेम प्रकाश ॥ घटें
 उमड्यो मनु भाव उदास ॥ विचारहु फेर हकीकति भाप
 ॥ तुमें मुख देखनको अभिलाष ॥ घरी धन जो मुख देख-
 हु आप ॥ मिटे तनके बिरहानल ताप ॥ कबें किरतार
 करें दिन एह ॥ घटा बरपें चढि अमृत मेह ॥ सदा मन
 ध्यान न चूकत सोय ॥ जबे मिलहो तब आनंद होय ॥
 कहा लिखियें विसतार विशेष ॥ इतेमहि जानहुंगें अबि-
 शेष ॥ इते फुरमान लखो फुरमास ॥ सबे विधिहें हमको वि
 शवास ॥ मनंतर अंत्र न राखिये एह ॥ हमें तुम चाहत
 दीठ सनेह ॥ न लेखियें लेखक दोष जरूर ॥ लखो प्रति
 उत्तर पत्र जरूर ॥ एके पर आठ सु संमत लेखि ॥ वह
 ब्रष तीनरु विंश विशेषि ॥ सितं पख ओर मधू शुभ मास

॥ भयो परि पूरन चंद्र प्रकाश ॥ गुरु ग्रह बीत गई निश
आध ॥ लिख्यो यह पत्र सु मित्र अराध ॥ नभाउन प्रेम
प्रकार प्रतीत ॥ विचारहु फेर सवैयन रीत ॥ २५ ॥

અર્થ. સ્વસ્તિશ્રી મનંછાપુર મહા શુભસ્થાને ઇટલે કલ્યાણ કારક અને શોભાયમાન મનંછાપુર નામના શુભસ્થાનમાં રહેનાર, સર્વ પ્રકારની વિધિઓને જાણનાર, હમેશાં હૃદયમાં એકજ રંગને રાखનાર, કામદેવની વેય પ્રકારની ગતિને જાણનાર, ત્રણ ગુણ તથા ત્રણ પ્રકારની વેદવિધિને જાણનાર, ચાર વેદના ભેદનો વિચાર કરનાર, તેમજ વહારની ચારે પ્રકારની રતિક્રીડાના ભેદને જાણનાર, અંતરની પાંચ પ્રકારની રતી અને વાહારની ચાર પ્રકારની વૃત્તિઓને જાણનાર, પાંચ જાતના કવિત્ત અને પાંચ કાવ્યને જાણનાર,

રસયુક્ત પાંચે ભાવને સાધનાર, આ સૃષ્ટિના મધુરાદિ છ રસ, છ શાસ્ત્ર, છ ભાષા અને છયે ઋતુ પ્રમાણે આલિંગન કરવાની રીતિને જાણનાર, સંગીત શાસ્ત્ર મુજબ સાતે સ્વરથી ગાયન કરનાર, સંસ્કૃતમાં રહેલી સાતે વિભક્તીના મતને જાણનાર, કવિતાના આઠ ગણ અને સ્વેદ, કંપ, સ્વરભંગ વિગેરે આઠે પ્રકારના સાત્વિક ભાવને જાણનાર, નાયકાની આઠ દશાને વિસ્તારનાર, શૃંગારાદિ નવ રસ તથા રતિહાસ્ય વિગેરે તેના સ્થાયી ભાવની કલ્પાને જાણનાર, નવ પ્રકારનાં વ્યાકરણ તથા નવે ગ્રહોના જૂદાં જૂદાં રૂપને જાણનાર,

અભિલાષ વિગેરે દશ અવસ્થા, લિલા વિલાસાદિ દશપ્રકારના હાવ, તેમજ દશ સ્થાનકને જાણનાર, દશ મહાવિદ્યાનું પૂજન અને દશપ્રકારના કાવ્યપ્રમાણને જાણનાર, વારે અંગે વાર પ્રકારના ઘરેણાં પહેરી જાણનાર, અંકે યુક્ત વાર પ્રકારના નામને જાણનાર, ચૌદ વિદ્યા, ચૌદ પ્રકારની રતિ ક્રીડાની રીત, ધ્રુપદ વિગેરે સંગીત શાસ્ત્રના ચૌદ ભેદને જાણનાર, કામદેવના રહેવાના પંચર ઠેકાણાને ઓલખનાર, સર્વ પ્રકારના

રની કથાનું અનુમાન અને સમાસની રીતને જાણનાર, અંગમાં તથા મુખ ઉપર સજવાના સોઢ શૃંગાર તથા ગાયન સંબંધી સોઢ પ્રકારની કામકલાને જાણનાર, અઢાર પુરાણ માહેલી જૂદી જૂદી વાર્તાને તથા ગાયનના અઢાર તાલની રીતિથી ગાનને જાણનાર,

તેમજ ગાયનની એકવીશ પ્રકારની મૂર્છનાને જાણનાર, વાવીશ પ્રકારની ઉક્તિથી ભાષણ કરનાર, છવીશ પ્રકારના દોહાની જાતને જાણનાર, બત્રીશ ક્ષણવાઢાં, તેત્રીશ પ્રકારના સંચારી ભાવને જાણનાર, (છ રાગ ત્રીશ રાગણીયો એમ મઢીને) છત્રીશ પ્રકારની રાગ કઢાના વિવેકને જાણનાર, બોતેર કઢાના ભેદને જાણનાર, કોકશાસ્ત્રમાં કહેલા ચોરાશી પ્રકારનાં આસનને જાણનાર, એકશો આઠ પ્રકારના અલંકારને માનનાર, વધતા ઓછા અક્ષરોના વિશ્રામને જાણનાર, જેને ભળતાં ચાર મુખવાઢા બ્રહ્મા પળ પાર પામતા નથી એવા ગળ, મેરુ, મર્કટી, પતાકા પ્રસ્તાર સમેત અપાર હંદોની ગળતરી કરનાર,

એવી સર્વ ઉપમાથી શોભાયમાન હવિને ધારણકરનાર, ઉપર કહેલા સર્વ ગુણોથી વિરાજમાન, કઢાપ્રવીળ નામના મીત્ર નીરંતર ચીરંજીવ રહો, હે! મીત્ર, તમેતો સર્વ રસના ધામ રૂપહો, માટે આ પત્ર લખનાર રસસાગરના જયશ્રીરુપ્ત વાંચજો, આહીં આપના સ્નેહથી ઘણો આનંદછે, હે? મીત્ર આપની કુશલતાના સમાચાર મેહેરવાનીની રાહે પત્ર દ્વારાયે લખશો, કાગલ લખવાથી પ્રેમનો પ્રકાશ વધેછે, ઇટલુંજ નહીં પણ મનમાં વધી ગયેલો ઉદાસીનો ભાવ મટે, તેમજ કાગલમાં લખેલા ભાષણની હકીકતનો વિચાર જાણવામાં આવે, કંદલ તમારું મ્હોરું જોવાની અમારે અભિલાષાછે, આપના મુખને જોઈએ તે ઘડીતો ધન્યછે, જે જોવાથી શરીરમાં રહેલા વિરહાગ્નિનો તાપ મટે, અમૃતના મેઘની ઘટા ચહીને મે વરસે એવો દિવસતો જગત્કર્તા પરમેશ્વર ક્યારે કરશે, મ્હારું મન ક્યારે પણ તમારા ધ્યાનને ચુકતું નથી, માટે જ્યારે મલશો ત્યારેજ આનંદ થશે,

અતિ વિસ્તારીને ઘણુ શું લખીયે, આટલામાંજ સઘલી બાવત જાણી જ-
શો, આંહી અમસરખી કાંઠ પળ કામ કાજની ફરમાશ લખજો અને
અમારે તો સર્વ પ્રકારે તમારો વિશ્વાસછે, તે સંબંધી તમારે કાંઠપળ મન-
માં અંતર રાખવો નહીં, અમેતો તમને સ્નેહથી જોવાને ચાહીએછીએ,
પત્રનો લેખક દોષ હોયતો લેખશો નહીં અને પત્રનો ઉત્તર તરત જરૂર
લખજો, એક ઉપર આઠ એટલે અઢાર અને છત્રીશમાં ત્રણ વધરવાથી
ઓગળાચાલીશ એટલે સંવત ૧૮૩૧ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને ગુરુવારની અ-
ર્ધી રાત્રી વીતિગયા પછી પૂર્ણ ચંદ્રનો પ્રકાશ થતી વચ્ચે મીત્રની આરા-
ધના રૂપ આ પત્ર લખ્યોછે તે વાંચી હમેશાં આ જોડાયેલા પ્રેમને નભા
વશો એવો અમારે સ્વરે સ્વરો વિશ્વાસછે, (આટલેથીજ બંધ થયું એમ ન
સમજતાં) નીચે લખેલા સવૈયાનો અભિપ્રાય વિચારીજોશો. ॥ ૨૪ ॥

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંતા સવૈયા ॥

રંગહિ રંગ રહ્યો મિલકેં અતિ, મંજતહી ચટકી નહિ છૂટે ॥
ભેદ કહૂ ન પરે પરસેં કર, પાત પ્રસૂન સ્વરે નહિ સૂટે ॥
ભાજન ફૂટગયો જુ રૂપે પર, ટૂક ભયેહેં તિતીબિધિ તૂટે ॥
એસેં પ્રવીન બસે ઊર ભીતર, જૈસેં બનાય બલોલમેં બૂટે ૨૬

અર્થ. જેમ કાચના વાસણનાં રંગ સાથે તેમાં બનાવેલાં ચિત્રનો રંગ
મઢીને રહ્યોછે, અતિશે માંઝવાથી તેની ચટકા છુટતી નથી અને હા-
થનો સ્પર્શ કરવાથી તેમાં ભેદ પળ પડતો નથી, તેમજ તેમાં બનાવેલાં
પાતરાં તથા ફૂલ સ્વરતાં નથી, તેમ સુઠતાં પણ નથી, એમ કરતાં કદા-
ચિત તે વાસણ ફુટીને તેના કટકે કટકા થઈ જાય, તો તે ચિત્રનાં
પણ તેટલાજ કટકા થાયછે, એવીરિતે હે! કઠાપ્રવીણ, જેમ બલોલનાં
વાસણમાં બનાવેલી વુંટીઓ વસી રહેછે, તેમ અમારા હૃદયમાં તમે વ-
સી રહ્યાંછો. ॥ ૨૬ ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥

बंध परेच जुदे पिजरा दोउ, एककु एक घरी बिसरे नां ॥
ओसर वोट खुलें कबही तब, अंगहि अंग निहारत नेनां॥
आपसमें बतरानलगे तब, जानत मेंर बिरंचिकों हेनां ॥
देखो प्रवीन बिहंगमकी गति, कीर कहाँको कहाँकि हे मेनां

अर्थ जोके बने पक्षीओ ढंकायेला पडदाथी जूदा जूदा पिंजरामां
बंध पडेछे, तोपण एक एकने घडीएक विसारतां नथी अने क्यारिक स-
मयने लीधे पडदा खुलेछे, तयारे आंख्योथी एक एकना अंगने जोया क-
रेछे, वळी आपसमां एक बीजां वातो करवा लागेछे तयारे एम जाणेछेके
ब्रह्माने पण मेहेर नथी, हे? प्रवीन, ए पक्षीओनी गतिने जुओ, के क्यांहां-
नो पोपट अने क्यांहांनी मेनाछे. ॥ २७ ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥

धाम अराम रह्यो करिकें तहैं, मित मिल्यो तो चल्यो त-
जि तीरें ॥ कोमल कुंजनको बसिया, रसिया व्है उड्यो
सुख छांड शरीरें ॥ बाज बहे तो गहे गति बाजकी, धीर
बहे तो ग्रहे गति धीरें ॥ कोटि उपाय करे बिछुरें नहिं,
प्रेम प्रवीन सुगंध समीरें ॥ २८ ॥

अर्थ.सुगंध बगीचामां घर करीने रह्योछे पण त्यांहांजो पोतानो मी-
त्र वायु मळेछे, तो ते बगीचाना कीनाराने छोडी दइने तीरनी माफक
चाली नीकळेछे, जे सुगंध कोमळ कुंजनो (लत्तामंडपनो) रहेनार छ-
तां रसीक थइ शरीरना सर्व सुखने छोडी दइने उडी नीकळेछे, जो
कदी पवन बाजना जेवी उतावळी गतिथी चालेछे, तो पोते पण बा-
जना जेवी उतावळी गतिने पकडेछे अने जो ते धीमो चालेछे, तो पोते

પણ ધીમિ ગતિને લેછે, સુગંધને પવનથી જૂદો પાડવાસારુ કરોડો ઉપાય કરે તોપણ તે જૂદો પડે નહીં, હે? પ્રાવિન, પવનનીસાથે સુગંધને એવો પ્રેમ લાગેલો હોયછે. ॥ ૨૮ ॥

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંત ॥

પાવસમેં મન મોદ લિયે મનુ, પાન કિયે દ્વિરદી મદિરાકે॥
જ્યૌં જ્યૌં ઘટા બરસે સરસેં, તન સૂકત સૂકગણ ગદરાકે ॥
આઠહુ માસ નિસાસ રહે અરુ, ગાજત ગાજ ઉઠે બદરાકે॥
એસે યહેં ગુજરાન અહો નિશ, દેસ્વો પ્રવીન સને દદરાકે

અર્થ. મદિરાનું પાન કરવાથી હાથીઓ જેમ આનંદ પામે તેમ ચોમાસાની ઋતુમાં દેડકાંઓ હર્ષ પામેછે, ને જેમ જેમ વરસાદની ઘટા વરસેછે તેમ તેમ સજીવન થતાં જાયછે, ને વર્ષા રુતુ ગયા બાદ ગારો સુકાઈ જવાથી શરીરે સુકાઈ જાયછે આઠ મહિના સુધી તો પ્રાણવિનાના થઈ રહેછે અને વાદલાંના ગાજનાનીસાથેજ પાછા ગાજી ઉઠેછે, રાત દિવસ તેઓનું એવીરીતે ગુજરાન થાયછે, માટે હે? પ્રવીન, દેડકાંઓનો સ્નેહ જુઓ, કેમકે અમે પણ એવીજરીતે રાતદિવસ ગુજરાન કરીએછીએ. ૨૫

॥ અથ અલંકાર દૃષ્ટાંત ॥

ભીત ભયો ચિત ચિત્ર લરૂયો તન, નંદિત નીરજ નંદ દ-
ગારો ॥ અંગ જરે મુરઝાયપરે પુનિ, ચાહત ચંચ અંગાર-
કો ચારો ॥ સૂર પ્રભા પ્રગટ્યૌં તો કહા સબ, લાગતહે જુ
હલાહલ સ્વારો ॥ દેસ્વો પ્રવીન ચકોરકે નેનન, ચંદ ગયો
તો ભયો ઐધિયારો ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. ચિત્રમાં ભયભીત થાયછે અને શરીરે લસેલા ચિત્ર માફિક થઈ રહેછે, વઢી “કમલમાંથી જનમેલો વ્રહ્મા દગાસ્વોરછે,, એમ કહીને તેને

નિંદેછે, અંગે બહેછે, ધકલાઈ અકલાઈને પૃથ્વી ઉપર ધુંચવાઈ પડેછે, પાછો ફરીને ચાંચવતે અંગારા સ્વાવાને ચાહેછે, કાંતિથી પ્રકાશમાન સૂર્ય પ્રગટ થયો તો તેથી શું થયું! કેમકે એનેતો સર્વ પ્રકારે હલાહલ ઝેરજેવો સ્વારો લાગેછે, માટે હે? પ્રવીન, જુવો કે ચકોરની આંખોને ચંદ્રમા ગયો તો પછી અંધારુંજ થયું. ॥ ૩૦ ॥

॥ દોહા ॥

આઠ ત્રીન પર પંચ કર, ત્રીન ત્રીન પર દોય ॥

પંચ પંચ કર એક સો, નિશદિન જપંત સોય ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. આઠમા વર્ગના (શષસહ) એ માહેલા ત્રીજા વર્ણની એટલે (સ-ની) બારાક્ષરીની પાંચમી માત્રા કરવી, એટલે (સુ) ત્રીજા વર્ગના (ચછ-જમ્મત્ર) એ માહેલા ત્રીજા વર્ણ ઉપર એટલે (જઉપર) વીજી માત્રા દેવી, એટલે (જા) પાંચમા વર્ગના (તથદધન) એ માહેલા પાંચમા વર્ણની એટલે (નની) પેહેલી માત્રા કરવી, એટલે (ન) (થાય, એવીરીતે ઉપર કહેલા સર્વ વર્ણો એકઠા કરવાથી સુજાન એવું જે નામ થયું, તેનેજ રાતદિવસ જપ્યા કરીએછીએ. ॥ ૩૧ ॥

પંચ સવૈયા દ્વે દુહા, વીશ છંદ અનુમાન ॥

લિપ્યો જુ પત્ર પ્રવીનપેં, સાગર રસિક વિધાન ॥ ૩૨ ॥

અર્થ. પાંચ સવૈયા, બે દુહા, અને અનુમાનથી વીશેક છંદ યુક્ત રસીક મહારાજા રસસાગરે રસના વિધાનવાળો પત્ર કલાપ્રવીણ ઉપર લખ્યો. ૩૨

॥ ગાહા ॥

કુસુમ સુ કલા પ્રવીને, ચરચા પ્રથમ પત્ર વંચન વિધિ ॥

ષષ્ટવિંશ અભિધાનં, પૂર્ન પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૩૩ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી તથા કલાપ્રવીણ એ બન્નેયે પ્રથમ પત્ર વાંચવામાં વિધિથી ચર્ચા ચલાવી તે સંબધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની છવીશમી લેહેર સ-

माप्त. थइ. ॥ ३३ ॥

इति श्री प्रवीण सागर ग्रंथे कलाप्रवीण कुसुमावलि
संवादे प्रथम पत्र बंचन भेदो नाम षष्ठविंशतिमो लहरं॥ २६

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षष्ठविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद दुर्मिला॥

चरचा तहें बेय खिये चलवी, करपत्र गृही शिर छत्र कर्षी ॥

विधिथी शुभ वांचिय छंद, प्रबंध सु अंतरमांहि उछाह धर्यो ॥

तदनंतर वृत्त कुमारि तणू, धरवा शिव पास उमंग भर्यो ॥

दिनकाज करे निशि योग धरे, कथि सार सताविशमां उचर्यो. ॥ २७

अथ कलाप्रवीण दशा कुसुमावलि चर्चा प्रसंगा॥ सोरठा॥

सागर पत्र प्रवीण, बंचतही बदली दशा ॥

मनहुं छीन जल मीन, तिहीबिरे तलफन लग्गी ॥ १ ॥

अर्थ. महाराजा रससागरनो पत्र वांचतांज कलाप्रवीणनी दशा बद-
ली गई, तेमानो के जेम पाणी सुकाइ जवाथी माछली तलफती होयनै!
तेम ते समये तलफवा लागी. ॥ १ ॥

॥ चोपाई ॥

खोलत बीर बाँचनें लग्गी, रोंम रोंम बिरहानल जग्गी ॥

बरन बरन सर छाती पारा, जाने प्रेम जाननेहारा ॥

पहुचें एक पंकती आरा, उमडे नैन असाढी धारा ॥

पूरन छंद बाचने लग्गे, प्रान पतंग दीप ज्यों दग्गे ॥

अथ इति पत्र बाँचने पाई, एतेमे तनकी सुधि नाई ॥
 कुसुमावलि पाती कर लेवे, हिय द्रढकी हिम्मति फिर देवे॥
 मागे फिर सचेतव्है पाती, अति उसास भरिआवे छाती ॥
 इहि बिधि पाती पूरन कीनी, कलाप्रवीन मूर्छना लीनी ॥
 कुसुमावलि मनमें पिछतानी, ऐसहि बात अगें नहि जानी॥
 के उपचार करन मन लागी, मुहुरत गए मूर्छना भागी ॥
 फिर फिर बात बूझने लागे, कुसुमावलि मतेकों भागें॥ २॥

अर्थ. कवर फोडीने कागळ वांचवा लागी के तरत रुंवाडे रुंवाडे
 विरहानळ जागृत थयो अने अक्षरे अक्षरे कामनां बाण छाती सोंसरां
 थइ आरपार उतरवा लाग्यां, तेनी पीडाने तो प्रेमने जाणनार होय तेज
 जाणे अजाण जाणे नहीं, एवीरीते कळाप्रवीण पत्र वांचतां वांचतां ए-
 क हारना अंत सुधी पहीची तेटलामां तो जेम अषाढमहीनाना मेघनी
 धारा वरसे, तेम आंख्योमांथी आंसुनी धारा पडवा लागी, आखा छं-
 दने वांचवालागी, त्यांहांतो जेम पतंगीओ दीवामां बळे तेम प्राणरूपी
 पतंग प्रेम रूपी दीवामां बळवा लाग्यो, अथथी ते इति सुधी कागळ
 वांच्यो त्यांहांतो पोताना शरीरनी पण शुद्ध रही नहीं, एवीरीते प्रवीण बे
 होश थइगइ, त्यारे कुसुमावळी कागळ पाछो पोताना हाथमां लइलेछे
 अने तेने द्रढताथी स्थिर मन राखवानी वारेवारे हिंमत आपेछे, कुंवरी
 पाछी पोते ज्यारे सचेत थायछे त्यारे कागळ पाछो मागी लेछे अने
 वांचवानो आदर करेछे त्यां घणाक उसासा नीसासाथी पाछी छाती भ-
 राइ आवेछे, आवीरीते मांड मांड कागळ पूरो कर्यो के तरत पाछी क-
 ळाप्रवीण मूर्छा खाइगइ, एटले कुसुमावळी पोताना मनमां पस्ताइने
 कहेवा लागी के आवी बात आगळथी जाणी नहीं, जो जाणी होत तो
 आ कागळनो भेद खुछो करत नहीं पण जे थनारुं हतुं ते थयुं, पछी

कुसुमावळी घणाक उपायो करवा लागी, तोपण मूर्छा उतरी नहीं, एम करतां करतां बे घडी वीतिगइ एटले मूर्छा उतरी गइ के तरत पाछी वारे वारे कुसुमावळीने वात पुछवा लागी एटले कुसुमावळी ते मतनुं खंडन करवा लागी. ॥ २ ॥

अथ पुनि कलाप्रवीन दशा ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥
टुटे बंधमें लोककी लाज टुटी, छुटे बीरमें चिंतकी धीर छूटी ॥ गुलाबी किये नैन नैनोमें पानी, भरीआइ छत्ती सु बोले न बानी ॥ दिवानी भई चांदनी बीच डोलें ॥ उदासी लई पान लावे कपोलें ॥ पसीना भयो रोमकी रोच जग्गें ॥ वही मितका चिंतमें ध्यान लग्गें ॥ उसासा भरे श्वासके संग ज्वाला, भई चंद्रकी चंद्रिका ज्वाल माला ॥ मनो अंग दाहे परी दाह जग्गा ॥ कटे घाउके ऊपरें लौन लग्गा ॥ सखी हाथसैं पत्र ले फेर बंचे ॥ दुऊ नैनसैं नीर धारा न खंचे ॥ ३ ॥

अर्थ. कागळनी थेलीना बंध तुझ्या के लोक लज्जा तुटीगइ, तेमज कागळ छुट्यो के पोताना मननी धीरजता छुटीगइ अने रोइ रोइने गुलाबी रंग जेवी करी मेलेली आंखयोमांथी आंसुनी धारा चालवा लागी, एटलुंज नहीं पण छाती भराइआवी, तेथी वेण बोली शकती नथी परंतु पाछी दीवानी थइने चंद्रना अजवाळामां फरेछे, उदासी धरीने हाथ गाले लगाडीने बेसेछे, अंगे परसेवो वळी गयो, रुंवाडे रुंवाडे विरहाम्रीनी रोषनी जागी उठी, एटलुंज नहीं पण, ते मितनुं ध्यान पोताना मनमां लागीगयुं, नीसासा भरवाथी माहेला श्वासनी साथे झाळो उठी अने थंडा तथा प्रकाशमान चंद्रनुं अजवाळुं पण अमीनी झाळोना

જથ્થારૂપ થઈ પડ્યું, અંગ બહેલે અને મનમાં પરીતાપ સઠગી ઉઘોલે,
તે જાણે વાગેલા ઘા ઉપર મીઠું લગાડ્યું હોયનૈ? એવોરિતે વેદના કરેલે,
તોપણ પોતાની સઘીના હાથમાંથી પત્ર લેઈને પાછો વાંચેલે અને બન્ને
આંખોમાંથી ચાલતી આંસુની ધારાને તો રૂંચતીજ નથી. ॥ ૩ ॥

॥ દોહા ॥

કુસુમાવલિ પટુતાઈ કરિ, બહુ સમુજાવત બાલ ॥

ત્યોં સુ પ્રેમ બાઢે બિરહ, આજ્ય અગિન મિલિ જ્વાલ ॥૪॥

અર્થ. જેમ જેમ કુસુમાવલી ચતુરાઈથી ઘણી રીતે સમજાવેલે તેમ
તેમ રાજકુંવરીને તો અગ્નીમાં ઘી હોમવાથી જેમ જ્વાલ વધતી જાય તે-
મ પ્રેમનીસાથે વિરહ વધતો જાયલે. ॥ ૪ ॥

નીઠ નીઠ આની સયન, ઊર સુ દ્રઢાઈ ધીર ॥

બિંદ યાદ નીંદ ન લગી, જુરી પ્રાત બહુ બીર ॥ ૫ ॥

અર્થ. પછી કુસુમાવલીએ પ્રવીણના હૃદયમાં ધીરજતા ઠસાવીને, તેને
માંડ માંડ શય્યામાં સુવારી, તો પણ આંખી રાત પોતાના પ્રિયપત્નીના
સ્મરણને લીધે નિંદર આવી નહીં, અને સવાર થયું એટલે ઘણીક સઘીયો
આવીને ખેલી થઈ. ॥ ૫ ॥

॥ અથ ચોપાઈ ॥

દિનકર ઉદિત સહેલી આઈ ॥ સોડ ન કલાપ્રવીન સુહાઈ

॥ કુમરી કછૂ ઉદાસ લઘાઈ ॥ સોઈ ચતુર સહેલિન પાઈ ॥

પુસી સ્વેલ વિધ વિધકે મંડે ॥ ઊન ઉદાસ ભાવહૂ ન છંડે ॥

દિન પ્રતિ દિન યહતરેં બિહાવે ॥ ચરચા વહી રેનકું ચલા-

વે ॥ બ્રહ્મણિ વહ બાતકોં બિસારે, રાજ સુતા છિન છીન સં-

ભારે ॥ ૬ ॥

अर्थ. रात बीतिगइ अने सवार थतां सूर्यना उदयनी साथे तमाम साहेलीओ आवी, ते राजकुंवरीने गमीओ तो नहीं पण इयो उपाय, आज काइक राजकुंवरी उदासीमांछे एम शाहाणी साहेलीओ जाणी गइ, पण उदासीनुं कारण न जाणतां केवळ प्रवीणने प्रसन्न करवासारु खुशीथी जातजातनी हांसु उपजे एवी रमत मांडी, तो पण तेणे उदासीपणुं छोड्युं नहीं, एवीरिते प्रत्येक दिवस उदासीमां काढेछे अने रात्रीनी वखते कुसुमावळीसाथे कागळ संबंधी चर्चा चलावेछे, ब्रह्म कुमारी कुसुमावळी तो ए वातने भुलावी देछे, पण राजकुंवरी वारंवार घडीए घडीए संभारी आपेछे. ॥ ६ ॥

॥ छप्पय ॥

पूरन कलाप्रवीन, प्रेम उर मध्य सु आयो ॥
 तर्क कीन दिन तीन, चिंतमें एह द्रढायो ॥
 मरना व्हैंत कबूल, ओरहीसें नहि बरना ॥
 उमया ईश अराधि, गुजर पत्रहिपर करना ॥
 एती उलंघ बात जुकहैं, कुल म्रजाद अपवाद जन ॥
 कौमार बिरद धारन मतो, निज निश्चै कीनो स्व मन ॥७

अर्थ. ज्यारे कलाप्रवीणना हृदयमां परीपूर्ण प्रेम उपजी आव्यो, त्यारे अण दिवस सुधी तर्क करीने मनमां एवो निश्चय कीधो, के मरवुं पडे तो कबुल, परंतु बीजा पुरुषनी साथे तो वरवुंज नहीं, ने केवळ उमया तथा इश्वरनुं आराधन करीने महाराजाना कागळ उपरज गुजरान करवुं, ने एम करवाथी जो लोको केहेशे जे आणे कुलधर्म तथा मर्यादानुं उलंघन कर्युं, एम बातो करी निंदा करे तेठलामाटे आपणे कुमारिकावत धारवुं एवो निश्चय प्रवीणे पोताना मनमां कर्यो. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

यों धारत दिनकर अहर, भई सौझ शशि भोर ॥

कुमरी नीतपाल सु प्रति, कही अरज करजोर ॥ ८ ॥

अर्थ. एवो मत धारतां सूर्यना दिवस रवीवारनी सांज थड़गड़ ने सवारे सोमवार थड़े एम जाणी राजकुंवरी कळाप्रवीणे बन्ने हाथ जोडीने पोताना पिता नीतिपाल राजानी पासे नम्रताथी नीचे प्रमाणे अरज करी. ॥ ८ ॥

॥ छप्पय ॥

महाराज निज बाग, उमा माहेश सुहावे ॥

उन मानतके लिये, प्रात शशि दिन सु सिधावे ॥

ब्रह्म बाल नर नारि, सहर सिगरोई आवे ॥

खान पान सामान, सबें सिरकार पठावे ॥

नृप नीतपाल कुमरी अरज, सुनियत वह मानी सबें ॥

धरि आस तास आयस दई, पुर पुकार भंपी तवें ॥ ९ ॥

अर्थ. हे? पिताजी, आपणा बगीचामां भवानीशंकरनुं सुशोभित मंदिरछे, तेनी मानता पूरी करवासारु काले सोमवारनो उत्तम दिवसछे, तेथी आपनो जो हुकम होय तो त्यांहां जइए, अमे एकला जइए एम नहं, पण आखा शेहेरनां वृद्ध, बाळक, स्त्री, पुरुष विगेरे सर्व आवे, ने तेओने वास्ते खावा पीवानी सघळी सामग्री सरकार पहोचाडे, आ प्रमाणे पोतानी कुंवरीए करेली सघळी अरज नीतिपाल राजाए सांभळतांवेत मंजुर करी अने तेनी इच्छा पूरी पाडवानी आज्ञा आपीने पोताना शेहेरमां डोंडी पीटावीने सघळां लोकोए काले सोमवारछे वास्ते नीमेले स्थले उजेणी करवा जवुं, एवो हुकम संभळावी दीधो. ॥ ९ ॥

निश बीति शशि भोर, नाद नृप द्वार सु बज्जे ॥
 पुरजन मंडन धारि, सबैं शिव थानक सज्जे ॥
 चक्री अरु मंदोल, सुतर गज बाज सु पैंदल ॥
 इहि बिधि बरन अठार, आय इश्वर थानक चल ॥
 सामान खान पानहि सकल, दिय अमात जन जन सुप्रति
 उच्छव अनंत जन मन मुदित, ठोर ठोर संगीत गति॥१०

अर्थ. रात बीतीगइ अने सोमवार थयो के राजद्वारमां बाजां वा-
 गवा मांड्यां ने शेहेरनां सघळां लोको जातजातनां घरेणां तथा रंग बेरंगी
 कपडां पेहेरीने आनंदथी महादेवना मंदिर तरफ जवा लाग्यां, ने रथ,
 गाडीओ, पालखी, म्याना, उंट, हाथी, घोडा अने पायदळ विगेरे
 फोजनीसाथे महाराजा नीतिपाळनी स्वारी बागमां आवी, तेम शेहेरना
 सर्व ग्रहस्थो पोतानी इजत प्रमाणे म्होटा दवदवाथी, ने गरीवो पोतानी
 सत्ता प्रमाणे उत्सवनां चिन्ह धारीने, एवीरीते अढारे वरण परमेश्वरने
 मंदिरे चाली आव्यां, तेओने खावा पीवानी सघळी सामथी राजाना
 कारभारीओए आपी दीधी, आ मनोरंजक मेळाना प्रसंगथी बागमां
 घणो आनंद वर्त्ति रह्योछे, तेमज लोकोनां मन षण हर्षथी खीली रह्यांछे,
 अने ठेकाणे ठेकाणे वाजित्रीनी साथे मधुर गायन थायछे. ॥ १० ॥

॥ अथ छंद झंपताळ ॥

बागमें नीतिपालं नृपत्ती रजे ॥ नाद बाजित्रके भिन्न भिन्न
 बजे ॥ केउ बाजी गरं रंक बाजी नटा ॥ नायका नृत्य सा-
 धंत केऊ पटा ॥ गायका गान साधंत केऊ कला ॥ कुंजमें
 गुंज माधूप छूटे नला ॥ मानुषं सोर झिंगोर केऊ खगा ॥
 माननी जूथ गावंत केऊ जगा ॥ आपके आप सामान के.

ઠ સભા ॥ માનહો ઉચ્છવં ઇંદ્ર પાઈ પ્રભા ॥ રાજ પુત્રી જરી
નંગ સિંગારિયં ॥ હેમ તારી સુ પાટંબરં ધારિયં ॥ અંગ આભા-
બની કંચનં બેલિયં ॥ સંગ લીની શતંપંચ સાહેલિયં ॥ મંદ
ગત્તી સર્વે મંગલં ગાવહી ॥ ઝમયા ઈશ થાનંકપે આવહી
॥ ૧૧ ॥

અર્થ. મહારાજા નીતપાલ વગીચામાં બીરાજેલાછે અને ત્યાંહાં જૂદા
જૂદા મધુર સ્વરથી વાજાં વાગેછે, ને કેટલાએક વાજીગરો રંગભૂમીમાં રમત
કરેછે, કેટલાએક નટ ઝંચા વાંસડા તથા દોર બાંધીને પોતાનો સ્વેલ કરી
બતાવેછે, કેટલીએક નાયકાઓ નાચેછે અને કેટલાએક જુવાનો પટ્ટા
સ્વેલેછે, કેટલાએક ગાયન કરનારા સંગીતની કલાથી ગાયન કરેછે, ને
ઝાડની ઘટામાં તથા લતામંડપમાં ભમરાઓ ગુંજારવ કરેછે, તેમજ પા-
ણીના નલમાંથી જાત જાતના આકારવાળા ફુવારા ઝડાઈ રહ્યાંછે,
કેટલેક ઠેકાણે માણસો સોરબકોર કરેછે અને કેટલેક ઠેકાણે હંસ,
સારસ વિગેરે પક્ષીઓ મધુર અવાજ કરી રહ્યાંછે, કેટલેક સ્થલે તો સ્ત્રીઓ-
નાં ટોળાં મળીને ગરબીયો ગાયછે, અને કેટલેક ઠેકાણે પોતાના સરસ્વે
સરસ્વા મિત્રો એકઠા થઈ સભા ભરી બેઠાંછે, તેથી આ ઉત્સવ એવો શોભે
છે કે જાણે ઇંદ્ર વિગેરે દેવતાઓનો મેલો ભરાણો હોયને? એ સમયે રા-
જકુંવરીએ જાતજાતનાં નંગથી જડિત્ર અલંકાર ધારણ કર્યા અને સોનેરી
છેડા તથા કીનારીદાર પીતાંબર પહેર્યું તેથી તેના શરીરની શોભા એવી
દીસવા લાગી કે જાણે સોનાની વેલ હોયને? પછી પોતાની સાથે પાંચસે
સાહેલીઓ લેઈને હંસની પેઠે ધીમી ધીમી ગતિથી ચાલીને મંગલ ગાણાં
ગાતાં ગાતાં સર્વ મહાદેવજીના મંદિર તરફ આવ્યાં. ॥ ૧૧ ॥

અથ છપ્પય ષટ્ત્રિધાની ॥ અલંકાર આરોહાવરોહ યથાસંસ્થ
સમરં શૌંશિ સારંગં, જિપ્નું ધન્વંતરિ શંકર ॥

तिलक रूढं आयुध, नादं बाहन ओरे सरं ॥
 कमल एनचख शंख, चाप तोतामुख इंदू ॥
 कांति सुवट अरु कुटिल, गोल उझंकेसे मंदू ॥
 तिय पानं नेनं ग्रीवां गनो, भ्रकुटी नासां भाळं भनि ॥
 एती प्रवीन आभा लिये, बाल बाग निकसी सु बनि ॥१२

१	२	३	४	५	६
कामदेव	चंद्र	कृष्ण	अर्जुन	धन्वंतरी	शंकर
वाण	वाहन	वाजित्र	आयुध	वाहन	तिलक
कमळ	मृगना नेत्र	शंख	धनुष	पोपटनी चांच	चंद्र
कोमळ	भयभीत थयेल	गोळ	वक्रता	सुवड	कांति
हाथ	नेत्र	डोक	भ्रकुटी	नाक	कपाळ

अर्थ. कामदेवनं वाण कमल ते सरखा कोमल हाथ, चंद्रमानं वाहन मृग पण ते भयभीत चाटेलुं होय तेना नेत्र सरखां नेत्र, कृष्णनं नाद करवानं वाजित्र शंख ते सरखुं गोळ गळुं, अर्जुननं आयुध गांडीव धनुष, ते सरखी वांकी भ्रकुटी, धन्वंतरीनं वाहन पोपट, तेनी चांच सरखुं नमणुं नाक, अने शंकरनं तिलक चंद्र, तेनी कांति सरखुं उज्वळ कपाळ, एवीरीते छए अंगमां ऊपर कहेली छये वस्तुनी कांतीने धारण करीने बालारूप प्रवीण सुंदर वस्त्र तथा अलंकारथी बनीने बगीचामांथी महादेवजीना मंदीर तरफ जवा नीकली ॥ १२ ॥

॥ अथ छंद मुक्तिदाम ॥

सदा शिव मंजन गौरि कराय ॥ चरच्चत चंदन केसर चाय
॥ चढाइय पुष्प सु विल्लव पत्र ॥ गुलाल सु ओर अबीर
बिचित्र ॥ कियो तित धूप सु दीपक माल ॥ फला रगके
नइवेद रसाल ॥ त्रिकुट्टिय लोंग सु पुंगिय पान ॥ धर्यो
मुखवास अनेक विधान ॥ कनंकन थार कपूर सु लीन ॥
करी उत आरति बाल प्रवीन ॥ परी भवनाथ भवानिय
पाय ॥ करी तहँ अस्तुति छंद बनाय ॥ १३

अर्थ. मंदिरमां आवीने कळाप्रवीणे गौरी समेत शंकरने पंचामृतथी
स्नान कराव्युं, पछी सुगंधवाळुं केसरनुं चंदन चढाव्युं, तेमज तरेह तरेह-
नां फूल तथा वीलीनां पत्र चढाव्यां, पछी जात जातना रंगदार गुलाल
तथा अबील चढावी खुसबोदार धूप करीने दीपमाळा प्रगटी, पछी फळ
समेत अर्घ आपीने घणा स्वादिष्ट मेवा तथा रसवाळां चार प्रकारनां
अन्ननुं नैवेद्य धर्युं, पछी इलायची लवींग सोपारी अने पान विगेरे तरेह
तरेहनां मुखवास महादेव पासे मूकथा, सोनाना थाळमां कपूर सळगावी
ने परमेश्वरने आरती उतारी, वळी प्रदक्षिणा करीने पाछी कळाप्रवीणे
सोनानी लाकडीनी पेठे पडीने महादेवजीने दंडवत काचा ने एक नवी-
न छंद बनावीने आ प्रमाणे स्तुति करवा लागी. ॥ १२ ॥

॥ अथ छंद तामिर ॥

जय जय जटा मधि गंग ॥ जय जय कबरियत बंग
जय जय प्रभूति बिलास ॥ जय जय सुगंध प्रकास ॥
जय जय सो चंदा भाल ॥ जय जय त्रिपुंड रसाल ॥
जय जय सु नैन ज्वलिंद ॥ जय जय सु बंदन बिंद ॥

જય જય સુ મુંડન માલ ॥ જય જય સુ મુક્ત રસાલ ॥
 જય જય અહી તન ધાર ॥ જય જય પ્રસૂનન હાર ॥
 જય જય ગરલ ગલ સંધ ॥ જય જય હિ પોત સુ બંધ ॥
 જય જય સુ નગ્ન શરીર ॥ જય જય પિતાંવર ચીર ॥
 જય જય સુ ભ્રૂસ્ત્રન ભંગ ॥ જય જય સુરા મદ સંગ ॥
 જય જય વપૂ વિકરાલ ॥ જય જય સરૂપ વિશાલ ॥
 જય જય સુ નંદી નાથ ॥ જય જય મૃગેન્દ્ર સુ સાથ ॥
 જય જય સુ ગુનજુત દાસ ॥ જય જય સુ જોગિનિ પાસ ॥
 જય જય સુ સંકટ ગંજ ॥ જય જય જનારતિ ભંજ ॥
 જય જય ઉમા અધ અંગ ॥ જય જય સદા શિવ સંગ ॥
 જય જય ભવા ભવ ભૂપ ॥ જય જય સુ પ્રેમ સરૂપ ॥
 ઇતની સુ અસ્તુતિ કીન ॥ વંદે ચરન પરવાન ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. જટામાં ગંગાને ધરનાર હે? મહાદેવ, તેમજ વિશાળ કેશ પાશને ધરનારાં હે? મહાદેવી, વિભૂતિ લેપન કરનાર હે? શંકર, અને સુગંધી ચંદન લગાડનારાં હે? પાર્વતિ, કપાળમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર હે? શિવજી, અને શોભાયમાન ત્રિપુંડ તિલક ધારનારાં હે? પાર્વતી, ભૃગુટી વચ્ચે અમ્બી-રૂપ નેત્રને રાખનાર હે? શંભુ, અને બે ભવાં વચ્ચે સીંદુરની વિંદી ધરનારાં હે! ઉમા, ગળામાં મુંડ માળા ધરનાર હે? મહારુદ્ર, અને કંઠમાં મોતીની માળા પેહેરનારાં હે! માહામાયા, શરીરે સૂર્ય ધરનાર હે? શંભુ, તેમજ ફૂલ ના હાર ધરનારાં હે? દેવી, કંઠમાં હલાહલ ઝેર રાખનાર હે? નીલકંઠ, અને કંઠે મંગલરૂપ કંઠ સુત્ર રાખનારાં હે? જગદંબા, નગ્ન સ્વરૂપ વાળા હે! ભૂતનાથ, અને અંગે રેશમી ચીર પેહેરનારાં હે! ઇશ્વરી ભાંગ પીનાર હે! સદાશીવ અને મદિરા પાન કરનારાં હે! યોગમાયા વિકાળ

અને ભયંકર શરીર વાળા હે! વિરુપાક્ષ અને સુંદર રૂપ તથા લાવણ્યતાથી
શોભીતાં હે! ત્રિપુરસુંદરી નંદી ઉપર સ્વારી કરનાર હે! વૃષભધ્વજ અને
સિંહ ઉપર સ્વારી કરનારાં હે! વાદેશ્વરી, ખૂત ભૈરવ વિગેરે પ્રમથ ગણને
પાસે રાખનાર હે! મૃત્યું જય, અને ચાસઠ જોગણીઓને પાસે રાખનારાં
હે! ગીરીજા વીક્ષ તથા દુઃસ્વ ભાગનાર હે! મહાદેવ, અને શરણે આવેલાં
લોકોની પીડાને હરનારાં હે! આદીમાયાં, અર્ધા અંગમાં ઉમવાને ધારણ
કરનાર હે! વિશ્વંભર, તૈમજ અર્ધા અંગમાં મહાદેવને સાથે રાખનારાં હે!
વિશ્વેશ્વરી જુગે જુગના રાજા હે! શંકર, અને પરીપુર્ણ પ્રેમરૂપ હે! ભવાની
તમને હું નમસ્કાર કરુંછો, તમો જય પામો અને હુંને જય પમાડો, સુઠલી
સ્તુતિ કરીને કઢાપ્રવીણે ઉમયા તથા ઈશ્વરના ચરણનું વંદન કરું. ॥ ૧૪

॥ ગાથા ॥

વંદે ચરન પ્રવીન ॥ ઉમયા ઈશ પ્રતિ યહ મંગીય ॥
જલધારા જલ નંચિય ॥ ખંચિય વિરદ કુમારિકા રહનં ૧૫
અર્થ. એવીરીતે વંદન કરી પોતાના હાથની અંજલીમાં પાણી લઈને ૨-
વીણ વોલી કે હે! ભવાની શંકર, મારે કુમારિકા વ્રત ધરવાની ઈચ્છા છે તે તમે
પૂરી પાડજો એમ માગીને કહ્યું કે હું આજથી કુંવારી જ રહીશ, એવો સંકલ્પ
કરીને મહાદેવની જલધારીમાં હાથમાં રાखેલું પાણી છોડી દીધું. ॥ ૧૫ ॥

॥ દોહા ॥

શિક્ષા દંત સહેલિયન, બરજે રહી ન નાર ॥
સોય વાત નૃપને સુનો, હુઓ સુ હાહાકાર ॥ ૧૬ ॥
અર્થ. શોશ્વામણની સાથે મઘલી સાહેલીઓ નીચમ ન લેવા વિશે વળી
મનાકરી તો પળ કુંવારી નીમ લીધું, આ વાત નીતિપાલ રાજાને કાને પડતાં
હાહાકાર થઈ ગયો. ॥ ૧૬ ॥

॥ चोपाई ॥

नृप अंतर आमात बुलाये ॥ कुमरी बरजन काज पठाये ॥
 बोले आय कुमरि प्रती बानी ॥ एह कहा उर अंतर ठा-
 नी ॥ कुमरी कही होय सो होई ॥ एह बात बरजो मत को
 ई ॥ उमया ईश एह ब्रिद दीनो ॥ शीश चढाय हमे सो
 लीनो ॥ प्राण समान राखिहौं मेरे ॥ उठा अमात जाओ
 निज डेरे ॥ १७ ॥

अर्थ. पछी नीतिपाळ राजाए कारभारीओने पोतानी हजुरमां बोलावी
 ने कह्युं के तमो कुंवरी पासेजई लीधेलुं व्रत तजीदेवा विपेनी समजण आ-
 पो राजानी आज्ञायी कारभारीओ कुंवरी पासेआवी कहेवा लागे के हे?
 वाइसाहेब तमे आते इयो विचार मनमां धार्यो, आम करवुं ए कांई सारुं
 नहीं, त्यारे कुंवरीए कह्युं के थनारुं हतुं ते थयुं, हवे एवात तजवा विपे
 कोइए कांइपण केहेवुं नहीं, उमया अने ईश्वरे ए व्रतज आप्युं ते में
 माथे चढावी लीधुंछे, तेने हुं ह्यारा प्राणसमान गणीने पाळीश माटे हे?
 कारभारीओ तमो तमारे घेर जाओ. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

अति अमात बरजी तऊ, मानि न राज कुनारि ॥
 उठि अमात नृपपें गये, कही बात बिस्तारि ॥ १८ ॥

अर्थ कारभारियोये लीधेलो नीयम तजी देवानी घणीकरीते समजुती
 आपो, परंतु राजकुंवरीए तेओनी बात मानी नहीं, एटले कारभारीओ
 त्याहाथी उठीने राजा साहेब पासे आख्या, अने बनेली सघळी बात बि-
 स्तारथी कही संभळावी. ॥ १८ ॥

सरजी बरजी नाँ मिटे, कही येहि छितिपाल ॥

करम रेख अतिही कठिन, सृष्टा लिखी सु भाल ॥ १९ ॥

अर्थ. वळी कारभारियो कहे छे के हे? प्रथ्वीनाथ अतिशे कठण ए-
वी जे कर्मनी रेखा सृष्टीकर्त्ता विधाताए कपाळमां लखाछे, ते प्रमा-
णे जे थनार होय ते गमे एटला उपायोथी मटाडवा जइए तोपण मटेज
नहीं. ॥ १९ ॥

॥ छप्पय ॥

नीतपाल तिहि काल, गान नाटक बरजाये ॥

कीनो सहर प्रवेश, दुचित सब जन दरसाये ॥

आवत भयो अनंद, इसी दरसाइ उदासी ॥

बन सु चलत रघुवीर, मनहुं मन अवध सु बासी ॥

इहि रीत सदन आये सकल, गान न नाटक नाद गति ॥

प्रविशत प्रवीन निज महल प्रति, उर सनेह प्रगटंत अति २०

अर्थ. उपर प्रमाणे वात सांभळी ते वखते महाराजा नीतिपाळे गाय-
न तथा नाटक विगेरे खेल बंध कराव्या, ने पोते स्वारी समेत शेहेरमां
प्रवेश कर्यो अने सघळां लोको उदास देखायां, आवती वखते जेवो आ-
नंद देखातो हतो तेवीज जती वखते उदासी देखावालागी, जेम रामचंद्र
बनमां गया, पछी अयोध्यानां लोको शोकातुर थइ उदासी धरीने पाछां
अयोध्यामां गयां हतां, तेवीजरीते नट नायका अने नाटक करनारां विगेरे
सघळां लोको गाजा बाजा विना पोतपोताने घेर आव्यां, राजकुमारी
कळाप्रवीण पण पोताना राजमेहेलमां गयां के तरत तेना मनमां अतिशे
स्नेह वधीगयो. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

सही गई निज निज महल, रही कुसुम इक पास ॥

गइ जाम जामनि तबे, कही एह परकास ॥ २१ ॥

अर्थ. साहेलीओ पोत पोताने घेर गइओ अने कुसुमावळीज एक पासे रही, ज्यारे एक पहोर रात बीती, त्यारे कुसुमावळीए आ प्रमाणे प्रसिद्ध बात कही. ॥ २१ ॥

॥ गाहा ॥

कुमरी कला प्रवीनं ॥ यह उपाय कीन कहा आपें ॥

मम चित एह उदासी ॥ क्यों दिन बिपम बीतिहे आगें २२

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के हे? कळाप्रवीण आते आपे शो विचार करीने कुमारी व्रत लीधुं? अरे? केवळ मारा मनमां तो उदासीनी साथे एज चिंता थायछे, के आजतो कांइ नहीं पण आगळना कठण अने अति विपम दिवस केम बीतशे वारु? ॥ २२ ॥

कुसुम सु प्रत्य प्रवीनं ॥ कही अब कहा करंत हसाई ॥

प्रजरन लगे पहारं ॥ अंजुली नीर बूझहे बन्ही ॥ २३ ॥

अर्थ. त्यारे कळाप्रवीणे कुसुमावळीने कह्युं के हे! बेहेन हवे शुं? मश्करी करोछो? ज्याहां आखो पहाड सळगी ऊव्यो ते हवे एक अंजुली पाणी छांटवाथी शुं? ओलाशे. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

कुसुमसु कलाप्रवीनकी ॥ सुनी जु बात सयौंन ॥

धीर धरन मन द्रढ करन ॥ बदी बिरदकी बान ॥ २४ ॥

अर्थ. आवी डाहापणवाळी प्रवीणनी बात सांभळीने कुसुमावळी तेना मनमां धीरज धरावा अने द्रढ मन रखाववा पोते आप्रमाणे आशिर्वादनां वचन बोली. ॥ २४ ॥

॥ अथ छंद कंद ॥

भली सूत्रधारा रच्यो खेल ब्रह्मंड ॥ व्रतं धार खंडा अनी

सेलके दंड ॥ यही रीत आपें कियो प्रेमको पान ॥ सुनी नाँहि ऐसी हमें आजलों कान ॥ बिना भोगही जोग सिद्धी करामात ॥ न हूई न होवे यही ओरसें बात ॥ मनंछा सदा पूरिहे आपकी ईश ॥ यहे सत्य जानो हमें ब्रह्म आशीष ॥ २५ ॥

अर्थ. परमेश्वररूप सुत्रधारे घणोज सरस आ ब्रह्मांडरूपी नाटकनो खेल रच्योछे, तेमां जे आवुं व्रत धरवुं ते खरेखर तरवारनी धार उपर चालवा जेवुं किंवा बरछीनीअणी ऊपर चडवा जेवुंछे, तो तेबीजरीते आपे प्रेमनुं पान कर्यु ए काई थोडा आश्चर्यनी बात नथी, तम सरस्वी बीजी कोई स्त्री आज सुधी में ह्यारे काने सांभळी नथी, तमे तो वगर भोगे जोगनी करामत साधीछे, तो आवी बात बीजी कोई स्त्रीनाथी बनेली नथी तेम बनशेज नहीं, माटे हे? कळाप्रवीण, आपना मननी ईच्छा जगत्कर्ता परमेश्वर पुरी पाडशे एवो अमारो ब्राह्मणनो आशिर्वादछे, ते साचो जाणो. ॥ २५ ॥

॥ गाहा ॥

कलाप्रवीन सु कुसुमे ॥ चरचा प्रेम नेम परसंगं ॥

सप्तविंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २६ ॥

अर्थ. कळाप्रवीण तथा कुसुमावळी वच्चे चालेली प्रेमनी चर्चा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी सतावीशमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥ २६ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन कुसुमावळी चर्चा प्रेम नेम ग्रहणो नाम सप्तविंशतीमोलहरं ॥ २७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज

कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगी ॥

शुणी वात शाणी सखीनी वखाणी ॥ धर्या वार अंगे अलंकार जाणी ॥
रची सोळ शृंगारने पत्र लीधो ॥ अठावीशमी लेरमां भेद कीधो ॥

अथ प्रवीन कला कुसुमावळी पत्रोत्तर भेद प्रसंगोयथा

॥ सोरठा ॥

कही कुसुम तिहि बार, वह जोगी अबलें इतें ॥

ताको करो विचार, पत्रोत्तर पावे कहा ॥ १ ॥

अर्थ. पछी खुशीनी वखते कुसुमावळीए कह्युं जे ओला जोगीराज
हजु सुधी आंही रह्याछे तेनो विचार करो ने तेने पत्रनो शो उत्तर देवोछे
तेनी गोठवण करो. ॥ १ ॥

सुनी सु ब्रह्मनी भाष, रीझे कला प्रवीनजू ॥

तन गहनो पोषाक, कियो बकस कुसुमावळी ॥ २ ॥

अर्थ. ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीनुं भाषण सांभळीने राजकुंवरी कळाप्र-
वीण घणी खुशीथई, एटलुंज नहीं पण पोताना अंगनां घरेणां तथा
पोषाक कुसुमावळीने बक्षीश कर्यो. ॥ २ ॥

द्वादश आभ्रन धार, नौतम कलाप्रवीनजू ॥

सजे सोर सिंगार ॥ उर सु दशा अभिसार ग्रहि ॥ ३ ॥

अर्थ. पछी कळाप्रवीणे मनमां अभिसारिकानी दशा लईने नवां बार
प्रकारनां आभरण (घरेणां) धरीने सोळ प्रकारनो शृंगार सज्यो, ते नीचे
प्रमाणे. ॥ ३ ॥

॥ अथ वह द्वादशाभरण षोडश शृंगार वर्ननं यथा ॥

॥ अथ छंद लघु नाराच ॥

फुलेल अंग रंजियं ॥ गुलाब नीर मंजियं ॥
 बनाय केश पट्टियं ॥ सिंदूर मोंग थट्टियं ॥
 ललार आड केसरी ॥ गुलाल बिंदुली करी ॥
 सरोज नैन अंजनं ॥ चढाय चित्र चंदनं ॥
 समीप धूप लाहियं ॥ सुवास ले चढाहियं ॥
 दिये सु पान मेंदियं ॥ सु पाय जावकं कियं ॥
 उभे दशं सु आभ्रनं ॥ सिंगार षोडशं तनं ॥
 समार मंग मुत्तियं ॥ प्रसून शीश जुत्तियं ॥
 जराव बिंदुला जरी ॥ विराजमान बेसरी ॥
 तरौन श्रौन झुक्कियं ॥ हमेल हार चुक्कियं ॥
 मनी सु पोंचियं जरी ॥ अनूप मुद्र अंगुरी ॥
 चुरी भुजान कंगनं ॥ रसाल किंकनी धुनं ॥
 बजंत पाय जेहरं ॥ अनोट बीछुवा सुरं ॥
 दुकूल रंग रंगके ॥ सिंगार सार अंगके ॥
 विराजमान चुक्कियं ॥ समीप आरसी लियं ॥
 निहार अंग आपसैं ॥ जरी मनोज तापसैं ॥
 लगो सु ध्यान मितमें ॥ विचार लाय चितमें ॥
 सिंगारकों उतारियं ॥ पितांबरं सु धारियं ॥
 कियो सरूप जोगनी ॥ बिभूत अंगसैं बनी ॥
 करें सु रुद्र मालिका ॥ लपंत नैन लालिका ॥
 लपेट बेनि शीशसैं ॥ लगी समाधि ईशसैं ॥
 लिलार आध चंदवा ॥ बन्यो सु लाल बिंदुवा ॥

દુસાલ લાલ રંગસેં ॥ લપેટ આધ અંગસેં ॥
 સરોજ આસનં કિયે ॥ વિદેહ સાધનં લિયે ॥
 બન્યો સરૂપ બાલિકા ॥ મનો કનંક કાલિકા ॥
 મગાય ફેર આરસી ॥ સરૂપ દેશિકે હસી ॥ ૪ ॥

અર્થ ફૂલેલ તેલનું અંગે મર્દન કરીને સુગંધી ગુલાબજલવડે સ્નાન કર્યું, પછી કેશ ઓઢી પાટીઓ પાડીને અંબોડો વાઢ્યો અને સેંધામાં સિંદુર ભરીને કપાઢમાં કેસરના ચંદનથી વારિક આડ કાઢી, તે વચ્ચે લાલ ગુલાલની વિંદિ કરી, પછી કમઢ જેવી સુશોભિત આંખોમાં કાજઢ સાર્યું, અંગમાં જાત જાતના સુગંધી ચંદનનો લેપ કર્યો, પછી પોતાને પાસે ધૂપ લાવી તેનો સુગંધ લઈ અંગમાં ચઢાવ્યો, ને હાથની હથેલીમાં મેંદી લગાવીને પગની પાટલીયો ઉપર અઢતાનો રંગ લગાડ્યો, એવી રીતે વાર અંગે વાર પ્રકારનાં આભરણ ધરીને આ પ્રમાણે સોઢ શૃંગાર સજ્યા, સેંધો સમારી તે ઉપર મોતીની લરો બાંધી, તેમજ કેશના અંબોડા ઉપર ફૂલના ગજરા લટકાવ્યા, કપાઢમાં સોનાની જઢાઢ વીંદી ધારણ કરીને પોષટની ચાંચ સરસા નાજુક નાકમાં પાળીદાર ચઢકતા મોતિની નથ પેહેરી, તેમજ મોતીના ઢુમસાં વાઢી ઢાલ્યો કાનમાં લટકાવી, પછી હમેલ હાર તથા જઢાવ ચોકી પેહેરીને હાથે જઢિત્ર પહોંચીયો બાંધી અને આંગઢીઓમાં અનોપમ વિંટીઓ પેહેરી, વઢી હાથમાં ચૂઢીઓ તથા કંકણ ધારણ કર્યાં, કઢે બાંધેલ કટીમેસલ્લાની ઘુઘરીઓના અવાજની સાથેજ પગમાં પેહેરેલાં ઢાંઢર તથા લંઘર ઢંણઢણાટ કરતાં ગાજી ડઢ્યા, તેમાં વઢી વધારો કરવાસારુ પગની આંગઢીયોમાં પેહેરેલા અણવટ તથા વીંછીયા મધુર સ્વરથી ટળટળાટ કરવા લાગ્યા, જાતજાતનાં રંગ વેરંગી વસ્ત્ર પેહેરી અંગે સઘઢા સળગાર સજીને સોનાના જઢિત્ર પાટમાથે વિરાજ્યાં, પછી પાસે દર્પણ લઈને તેમાં પોતાના અંગનું પ્રતિબિંબ

जोयुं के तरत कामना तापथी बळवा लागी, एटलुंज नहीं पण तेनुं ध्यान मित्रमां लागी गयुं, तेथी मनमां विचार लावीने सजेलो सघळो शणगार उतारी नाख्यो अने एक पितांबर पेहेरी लीधुं, ने जोगणीना जेवो वेष तथा रूप करीने अंगे विभूती लगावी लीधी, हाथमां रुद्राक्षनी माळा धारण करीने लालचोळ आख्योथी टगमग टगमग जोवा लागी, पछी छो-डेला वेणीना वाळ जटानी पेठे मस्तक उपर लपेटिने परमेश्वरमां ध्यान समाधी लगाडी ते वखते प्रवीणना कपाळमां अर्धो बीनकी जेवो चांडलो हतो ते अर्धचंद्र जेवो दीसवा लाग्यो, लाल रंगनो दुसालो अर्धा अंगमां लपेटिने पद्मासन बाळो विदेह साधन लेई वेठी, आ वखते कोमळ अंगवाळी बाळारूप प्रवीणनुं एवुं स्वरूप बनीगयुं के जाणे सोना जेवा अंगवाळी काळिकादेवी होयनै! वळी पाछी पोते दर्पण मगावी तेमां पोतानुं रूप जोइने हसीपडी ॥ ४ ॥

॥ गाहा ॥

राज सुता तिहिवेरं ॥ कलम धार पत्र कर लीनो ॥

सागर प्रत्य सनेहं ॥ लखिय भेद छंद मधुभारं ॥ ५ ॥

अर्थ ते वखते राजकन्या कलम पकडी हाथमां कागळ लेइने परी-पूर्ण स्नेहथी मधुभार छंदना भेदमां महाराजा रससागर उपर पत्र लख-वा वेठी. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

प्रनय पत्र पूरन कियो, शुभ सौगंध चढाय ॥

कसन बंध दीनो कुसुम, जरी सु थेली लाय ॥ ६ ॥

अर्थ घणा स्नेहथी पत्र पूरो लखी ते उपर सुगंधी चुरण चढावी, जरीनो थेलीमां लपेटि ते उपर रेशमनी दोरीनी गांठो बांधीने कुसुमावळी-ने आप्यो. ॥ ६ ॥

तादिनसैं परबीनजू, यह ब्रद ग्रहो अनूप ॥

आद्य निशा सिंगार करि, तजि कृत जोगनि रूप ॥ ७ ॥

अर्थ ते दीवसथी प्रवीणे एवं नीम लीधुं के रातना आगला भागमां सणगार सजवो ने पछो ते तजीदेईने जोगणीना जेवुं रूप धरी बेसवुं. ७

॥ छप्पय ॥

सजत रेंन सिंगार, दशा अभिसार सु लावे ॥

सोय विसर्जन करत, रूप जोगनी बनावे ॥

देव सेव जप करत, आदि निश योंहि वितावहि ॥

कुमरी प्रेम कवित्त, करत ब्रह्मनिहि सिखावहि ॥

विप्रनी गाय वह बीन ग्रहि, चत्र घरी निशि कृत शयन ॥

लौकीक काज दिनप्रति करे, निश नित प्रति उपचार इन ॥

अर्थ. एवीरिने रातनी वखते सणगार सजेछे ने पाछो मनमां अभिसारिफानी दशा लावीने सजेलो सणगार तजीदेई जोगणीना जेवुं रूप धरी बेसेछे, ने देव सेवा करवामां तथा माळा फेरवी जप करवामां आगली रात काढेछे, ने पछो प्रेमथी नवां कवित्त रचीने ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीने शोखवेछे, एटले कुसुमावळी हाथमां विणा लेईने ते कवित्त गाई देखावेछे, ने मात्र चार घडी सुधीज रातमां निंदर लेछे अने लोकवेहेवारनुं कामकाज होय ते तो दिवसेज करीलेछे अने हमेशां रातनी वखते तो उपर कह्या प्रमाणेज उद्योग कर्या करेछे. ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

नित प्रति यह गुजरान, धार्यो कलाप्रवीनजू ॥

प्रगटित बिंब बिहाँन, कुसुम पत्र जुत किय बिदा ॥ ९ ॥

अर्थ कलाप्रवीणे प्रतिदिवसे एवीज रीते गुजरान करवानुं धार्यु

अने सवार थतां सूर्यबिंब उगती वखते पत्र समेत कुसुमावळीने विदाय करी. ॥ ९ ॥

ब्रह्मनि गइ निज बास, अशन कीन उतर्ही रही ॥

शयन समय संन्यास, पास गई प्रमुदित वदन ॥ १० ॥

अर्थ. कुसुमावळी पोताने घेर गई, ते जमीने ते दिवस तो त्यांहांज रही ने रात्रीए सुवा वखते हस्ते म्होढे संन्यासी पासे गई. ॥ १० ॥

बूझ्यो सकल विवेक, संन्यासी कुसुम सु कह्यो ॥

तबें सराही टेक, कुमरी कला प्रवीनकी ॥ ११ ॥

अर्थ. कागळ संबंधी वृत्तांत संन्यासीए घणां विवेकथी पुछ्युं, त्यारे कुसुमावळीए सघळी वात कही संभळाबी, एटले संन्यासीने कळाप्रवीणनी खरेखरी प्रतीति थई एटलुंज नहीं पण, कळाप्रवीणे लीधेला कुमारीका व्रतनी वात सांभळवाथी संन्यासी, कुंवरीनी टेक तथा धारणानुं वखाण करवा लाग्या. ॥ ११ ॥

निशि एकंत निहार, पत्र दियो परवीनको ॥

संन्यासी शिर धार, लीनो कुमरि सलाम करि ॥ १२ ॥

अर्थ रात्रीए एकांत जोईने कुसुमावळीए प्रवीणनो लखेल पत्र संन्यासीने आप्यो, त्यारे संन्यासीए घणा माननी साथे नमंताइथी पत्र लेईने पोताने माथे चडाव्यो. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

संन्यासी रीझे सुरत, कवित आशिषा कीन ॥

पाती नाम प्रवीन लिख, कुसुमावलि कर दीन ॥ १३ ॥

अर्थ. पळी संन्यासी घणा खुशीथया एटले राजकन्याने आशीर्वाद देवासारु प्रवीणना नामनी एक चित्रबंध कविता रचीने ते पत्र कुसुमावळीना हाथमां आप्यो. ॥ १३ ॥

॥ अथ अलंकार आशिषा कला प्रवीन आशिषा ॥

॥ छप्पय कमल बंध यथा ॥

चत्र बदन जुग रचहि, रसा जबलगि अनंत गहि ॥
हर उमया अध बसहि, जीव जबलों सुधा श्रवहि ॥
बरन भारती करहि, पवन जब लगि गवनं खहि ॥
रमन रमा हरि रसहि, बीन जबलों नारद लहि ॥
नग नाक अचल नीरद छलहि, तरनि तेज जबलगि तपुहि ॥
हिल्लोर गंग जल तब लगहि, चिरह जीव परबीन तुहि ॥

अर्थ. ज्याहां सुधी ब्रह्मा आ जगतनी रचना कर्या करे, ज्याहां सुधी शेषनाग आखी पृथ्वीने धारण करी राखे, ज्याहां सुधी महादेवजीना अर्धा अंगमां उमयाजी वसे, ज्याहां सुधी चंद्रमाना कोरणोमांथी अमृत स्रवे, (झरे) ज्याहां सुधी सरस्वती वर्ण, शङ्ख तथा विद्यारूपे जगतमां फेलाई रहे, तेमज ज्याहां सुधी पवन आकाशमां गमन करी वाया करे, ज्याहां सुधी विष्णु तथा लक्ष्मीनुं जोडुं अखंड रहे, ज्याहां सुधी नारदमुनी वीणाने धारण करी राखे, तेमज ज्याहां सुधी पहाड अने स्वर्ग अचळ रहे, ज्याहां सुधी पाणीथी भरपूर समुद्र उछळया करे, ज्याहां सुधी तेजवाळो सूर्य तपे, ज्याहां सुधी गंगाना जळनी लेहेरो उपछया करे, त्याहां सुधी हे? प्रवीण, तमे चीरंजीव रहो. (आ छपाना अगीयारे पदोमांथी पेहेलो अकेको अक्षर लेतां आ छपाना छेला पद मुजब“ चिरहजीव परबीन तुहीं ” एवा अगीयार अक्षरो नीकळी आवेछे. ॥ १४ ॥

दोहा

विधि विषधर हर शशि गिरा, मरुत विष्णु मुनि बीन ॥
दिव दधि रवि जल गंग लगि, चिरह जीव परबीन ॥

અર્થ. બ્રહ્મા, શેષજી, શંકર, ચંદ્રમા, સરસ્વતી, વાયુ, વિષ્ણુ નારદજી-
ની વીણા, (મેરુ વિગેરે પર્વત,) સ્વર્ગ, સમુદ્ર, સૂર્ય, ને ગંગાનું જલ એટલાં
જ્યાંહાં સુધી રહે ત્યાંહાં સુધી હે? પ્રવીણ, તમે ચિરંજીવ રહો. ॥ ૧૫ ॥

સંન્યાસી શ્રમખો સફલ, કુસુમ સુ વિદ્યા લીન ॥

અવમોચન પ્રતિ આદિ નિશિ, ઉઠિ નિજ ગમન સુ કીન ૧૬

અર્થ. આવી રીતે સંન્યાસીની મેહેનત સફલ થઈ એટલે પોતે કુસુમાવ-
લીની રજા લેઈને આગલી રાતેજ ચતુરાનન બ્રાહ્મણને ત્યાંહાંથી આસન
ઉઠાવીને પોતાના ઉતારા તરફ ગમન કર્યું ॥ ૧૬ ॥

સાજ બદલ સોયે સયન, ખયે ઉઠે પરભાત ॥

નેહનગ્ર પીછે ફિરન, આયસ કહી અમાત ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. પછી વેશ બદલીને પલંગ ઉપર પોઢ્યા, તે સવાર થયે ઉઠ્યા
અને તેણે પાછું નેહનગર તરફ જવા તૈયારી કરવાની પોતાના પ્રધાનને
આજ્ઞા આપી. ॥ ૧૭ ॥

॥ છપ્પય ॥

સાજ બાજ ગજરાજ, સવિક પૈંદલ સવ સજ્જિય ॥

અતિહિ ખયો આનંદ, નાદ નીસાંન સુ બજ્જિય ॥

નેહનગ્રની દિસા, ચિંત હરખંત ગમન કિય ॥

બહત રાહ દિન કિતે, ખયે નિજ નગ્ર સુ પુગિય ॥

પ્રવિશંત સદન નિજ જન મિલે, બીતી નિશા વિશેષ સુખ ॥

ઉતકંઠ લગી ઉરમેં યહેં, કબ લખિહોં મહારાજ મુખ ॥ ૧૮

અર્થ. એટલે તેણે સાજથી ઘોડા, હાથી, રથ, મ્યાના, પાલખી અને
પાયદલ વિગેરે સઘલી ફોજ સર્જીને તૈયાર કરી એટલુંજ નહીં પણ
અતિશે આનંદ થયો જેને લિધે મોટા ઘોર અવાજથી નગારાં સરનાઈ

विगेरे वाजित्र वागवा मांझ्या, पछी मनमां हर्ष आणीने लोकोए नेह-
नगरनी दिशा तरफ गमन कर्युं, रस्ते चालतां चालतां केटलाएक दिवस
वीती गया पछी पोताना शेहेरमां पहोच्या, ते दिवसे साहं मढूर्त हतुं
तेथी गाममां प्रवेश कर्यो, ने बेर जइ पोताना स्नेही लोकोने मळ्या,
सुख चेनमां ते रात वीती गइ पण, कविराजना मनमांतो एवी उत्कंठा
लागी रही हती के हुं महाराजानुं मुख क्यारे जोइश. ॥ १८ ॥

॥ गाहा ॥

प्रेम दशा परवीनं, सागर पत्र लिखन प्रति उत्तर ॥

अष्टविंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ. प्रेमने लीधे थयेली प्रवीणनी दशा, तेमज सागरना कागळना
जवाबमां प्रवीणे लखेला प्रत्युत्तरना पत्र संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी
अठावीशमी लेहेर पूरी थइ.

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन प्रेम दशायां पत्र
प्रत्युत्तर भेदो नाम अष्टविंशतिमो लहरं ॥ २८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टविंशतितम स्तरंगः
समाप्तः ॥ २२ ॥

॥अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध॥ छंद हरिगीति॥

पत्र लखेल प्रवीननो लहि, कवि कुसुमावली पासथी ॥

नेहनय आवि आपिओ रससागरने निज हाथथी ॥

ऊलट आंणी प्रेम वाणी, विविध वांची दावथी ॥

ओगणत्रीशमि लेहेर तेनो, भेद भांखे भावथी ॥

अथ कलाप्रवीन पत्र प्रत्युत्तर प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सूर उदित सुकवी चले, गये सु राजदुहार ॥

सह आवर्त्तन जुत सभा, सागर मिले कुमार ॥ १ ॥

अर्थ. सूर्य उगती वखते नामांकीत भारतीनंद कवि राजदरबारमां गया अने त्यांहां सभामां बिराजेला सर्व सभ्यो समेत रससागर राजकुमारने मळ्या. ॥ १ ॥

छिन छिन प्रति सुकवी बदन, हेरतहे महाराज ॥

मुदित जान उर सुख उदित, कियो बिसर्ज समाज ॥२ ॥

अर्थ. कविने दीठा के तरत पोतानुं मन प्रवीण संबंधी विचारमांज गुंथाएलुं हतुं, माटे महाराजा क्षणे क्षणे आशा सफळ थशे के नहीं? एवी आतुरताथी कविराजनुं मुख जोया करेछे, हर्षथी खीलेला मुखने जोतांज पोताना हृदयमां सुखनो उदय थइ गयो, तेथी सभा विसर्जन (बरखास्त) करी. ॥ २ ॥

गये अटा एकंत चढि, बूझयो कुमार विधान ॥

कही बात बिस्तार कवि, पाती पठवन बाँन ॥ ३ ॥

अर्थ. पछी पोताना प्रिय मित्र भारतीनंद कविने साथे लेइने एकांत-नी अटारी उपर चढीगया त्यांहां सागरकुमारें सघळुं वृत्तांत पुछ्युं एटले कवीराजे पत्र पहोचाडवामां बनेली तमाम हकीकत विस्तारथी कही संभळावी. ॥ ३ ॥

कलाप्रबीन सराह करि, उर अनंद अति लाय ॥

सुकवि ऊठ कुंनस करी, पाती पाँन धराय ॥ ४ ॥

अर्थ. प्रथम हर्ष लावीने कळाप्रवीणनां वखाण कर्या, ते पछी महाराजाना हाथमां प्रवीणनो प्रत्युत्तर पत्र आपीने कवीराजे वंदन कर्युं. ॥ ४ ॥

अथ कलाप्रबीन पाती उदाहरनं शिरनामेको ॥ दोहा ॥

श्रीसागर महाराजजू, निधि गुन अचल नरिंद ॥

पत्र उकति जुत बाँचियें, मधुभार यह छंद ॥ ५ ॥

अर्थ. गुणना भंडार, अडग, राजाना इंद्र, हे? महाराजा रससागर-
रजी, पत्रनी उक्ति समेत आ मधुभार छंद रूपा करीने वांचजो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद मधुभार ॥

स्वस्तिश्री गांउ ॥ नेहनग्र नाँउ ॥ गुनके निधौन ॥ पूजहि
प्रमान ॥ आपसैं आप ॥ दिनकर प्रताप ॥ बंदगी बाँन
॥ परमं समान ॥ अविचलहि बाच ॥ संनेह साच ॥ गंगा
पवित्र ॥ सब शुभ चरीत्र ॥ दीनन दयाल ॥ बानीं रसाल
॥ गुन मुक्त माल ॥ गौ विप्र पाल ॥ पुनके जिहाज ॥
कवि कुल निवाज ॥ जसके समाज ॥ मंत्रह सकाज ॥
बुधिके निधौन ॥ गुरुवे गुमान ॥ अमृतह नैन ॥ सुख इष्ट
देन ॥ गनपति गरूर ॥ निज वंश नूर ॥ मन मित्र रंज
॥ अरि समर गंज ॥ सागर गर्भार ॥ सेना सधीर ॥ अ-
तिही उदार ॥ भू ग्रहन भार ॥ गुरु गुन अनंत ॥ करतार
चित ॥ त्रिय हरन धूप ॥ मनमथ सरूप ॥ निरबल अ-
धार ॥ सरनं सधार ॥ निज देव बंद ॥ आनंद कंद ॥
॥ औपधी मेह ॥ पोपन सनेह ॥ चातुरह चित ॥ बनके
बसंत ॥ सुख देंन दूर ॥ घनज्यों मयूर ॥ बिनपरां पच्छ ॥
पंछियां वृच्छ ॥ चक्रोर चंद ॥ चातुकी बुंद ॥ मधुकर सु
बास ॥ मनके निवास ॥ मन मीन बार ॥ अहि गंधसार
॥ अंबरक्तनेन ॥ मृग नाद बेन ॥ संनेह एक ॥ राखंत टेक

॥ शिव शक्ति दोय ॥ मानंत सोय ॥ तिहु लोक मांहि ॥
 सबही सराहि ॥ चारहू बेद ॥ जानंत भेद ॥ पँच तत्व अं-
 ग ॥ जानत सरंग ॥ षट लहन भाप ॥ चातुर सलाप ॥ सा-
 तहू द्वीप ॥ इसके अधीप ॥ अठ कुल उलंग ॥ महिमा
 उतंग ॥ नव रसहि सार ॥ जानन विचार ॥ दश दिगहि
 पाल ॥ जशके हमाल ॥ विद्या विधान ॥ चौदह सयोन
 ॥ अठ दश पुरान ॥ जानन प्रमान ॥ सब कला सार ॥
 जाने विचार ॥ गुन सकल श्रष्ट ॥ सब हरन कष्ट ॥ एसें
 अनंत ॥ उपमा लहंत ॥ हिंदवान माज ॥ श्री महाराज ॥
 सागर सनेह ॥ चिरजीव देह ॥ लखियत प्रवीन ॥ अर-
 जी सु कीन ॥ बाँचिये रसुन ॥ राधिका कृष्ण ॥ रावरे नैन
 ॥ अति मोद चैन ॥ आपको पत्र ॥ शिर कियो छत्र ॥ बाँ-
 चो बनाय ॥ उर लाय लाय ॥ करि लिख्यो भेद ॥ परसन
 उमेद ॥ देखत तरंग ॥ उलट्यो उमंग ॥ कीट ज्यों भंग ॥
 गति भई अंग ॥ इनहीं प्रमान ॥ उरहमें ध्यान ॥ चाहना
 चिंत ॥ मिलबो सु मित ॥ जिव्हान जाप ॥ गुन गाए आ-
 प ॥ अभिलाष कांन ॥ कब सुनहु बांन ॥ भुज यों सु भाय ॥
 परसों जु पाय ॥ द्रग देख आप ॥ व्हेंगे नीपाप ॥ रावरो रंग ॥
 रमि रह्यो अंग ॥ हियमें हजूर ॥ जानो जरूर ॥ राखबी
 टेक ॥ दिन दिन विशेक ॥ तुम मया मित ॥ धारियें चिंत ॥
 कछु अंत्र भेद ॥ कीजें निषेद ॥ फुरमास होय ॥ फुरमाय
 मोय ॥ इत सबें आप ॥ फेल्यों प्रताप ॥ हमेश पत्र ॥ लि-

લિયેં વિચિત્ર ॥ સંવત અઠાર ॥ ચાલીશ ધાર ॥ વૈશાખ મા-
સ ॥ પૂન્યો પ્રકાસ ॥ શિર આય સોમ ॥ નિશ આધ ભોમ ॥
મદનેં સરાપ ॥ તકસીર માપ ॥ ફિર દશા ચિત્ત ॥ જાનોં
કવિત્ત ॥ ૬ ॥

અર્થ. સ્વસ્તીશ્રી ઇટલે કલ્યાણકારક અને શોભાયમાન નેહનગર ના-
મના શેહેરમાં નિવાસ કરનાર, ગુણના ખંડાર, સર્વ પ્રમાણોથી પૂજવા
લાયક, પ્રમાણીક, પોતાના મહિમાથી પ્રખ્યાત, ઇટલે સાગરતે સાગર
જેવાજ, સૂર્ય જેવા પ્રતાપી, વંદન કરવા યોગ્ય, પરમેશ્વરની ભક્તિ કરનાર,
વાસ્તવિક રૂપે પરમાત્મા સરસ્વા, અચલ વચનવાળા, (ઇટલે કહેલું
વચન પાળનાર,) સ્નેહમાં સાચા, ને સાચા સ્નેહને જાણનાર, ગંગા સર-
સ્વા પવિત્ર, જેનાં સઘળાં ચરિત્રો અતિશે ઉત્તમછે, ઇટલુંજ નહીં પણ
સારાં ચરિત્રોને વિસ્તારનાર, ગરીબો ઉપર દયા રાખનાર, મધુર વચન બો-
લનાર, રસિક વાણીવાળા, સર્વ પ્રકારના ગુણો રૂપ મોતીની માળા જે-
વા, ગાય તથા બ્રાહ્મણોનું પાલન કરનાર, પુણ્યના તો એક વાહાણ રૂપ,
કવીઓના કુલ ઉપર નબાજનાર, યજ્ઞના સમુદાય રૂપ, વિચાર પુર્વક
કામ કરનાર, બુદ્ધિના ખંડાર, મ્હોટાઈના માનને ધરનાર, અમૃત સરસ્વી
દ્રષ્ટીવાળા, (અમૃતથી ભરપૂર આંખોવાળા,) મનવાંછિત સુખ આપનાર, ગ-
ણપતી સરસ્વા મગરૂર, પોતાના વંશના તો એક તેજરૂપ, મીત્રોના મનને
રંજન કરનાર, લડાઈના મેદાનમાં દુશ્મનોને હરાવનાર, સમુદ્ર જેવા ગં-
ભીર, દરીયા સરસ્વી મ્હોટી સેનાને હીમ્મતની સાથે ધૈર્ય આપનાર, રણમાં
ધીર, અતીશે ઉદારતાથી ભરપૂર, પ્રથ્વીના ભારને ઉતારનાર, મ્હોટા અને-
ક ઉમદા ગુણવાળા, જગત્કર્તા પરમેશ્વરનું ચિંતવન કરનાર, સ્ત્રીઓના તા-
પને હરવામાં કામદેવ જેવા સૂચસુરત, દૂર્બલ, ગરીબ તથા નોધારાના આ-
ધાર, શરણે આવેલા લોકોને આશ્રય આપી રક્ષા કરનાર, પોતાના ઇષ્ટદે-

वने स्वरेखरी उपासनाथी वंदन करी भजनार, आनंदना समूहरूप, जात जातनां अनाज तथा ओषधीओनुं जेम वरसाद पोषण करेछे तेबीज रीते पोषण करी स्नेहने वधारनार, चतुरादधी भरपूर, चतुर पुरुषोनी संभाळ राखनार, वनने प्रफुल्लित करवामां वसंत ऋतु रूप, जेम मंघ छंटेथी मोरने सुख आपेछे तेम तमे दूरथी पण सुख देवावाळाछो, एटलुंज नहीं पण पक्ष वगरनां प्राणीओने पक्ष (पांख) रूप, पक्षीओने आश्रय आपवामां एक वृक्ष सरखा, चकोर पंक्षीने चंद्र जेवा, अने बपैयाने स्वातिना वुंद जेवा, भमराओने सुगंधी रूप, मनने आश्रय आपनार एक घर सरखा, मन रूपी माछलीने मानसरोवरना जळ जेवा, सर्पेने मळीयागीरी चंद नना झाड जेवा, रक्तनेन (राती आंखवाळी) कोयलेने आमृवृक्ष सरखा, हरणीयाने आनंद उपजाववमां एक वीणाना नाद जेवा, एक स्नेहनी टेकने राखनार, बे जे शिव तथा शक्ति तेने अभेद्य उपासनाथी माननारा, त्रणे लोकमां जेने सर्व वखाणेछे एटलुंज नहीं पण चोरे वेदना भेदने जाणनार, पृथ्वी, जळ, विगेरे पांचे तत्वोनां लक्षण, गुण, तथा रंगने ओळखनार,

छ प्रकारनी भाषाने जाणनार, चतुर शीरोमणी, चतुरनी परिक्षा करी आश्रय आपनार, साते द्वीपना अधिपति, मेरु विगेरे आठ कुळ पर्वतोने उलंघीने जेनो महिमा अतिशे उंचो वधिगयोछे, एटलुंज नहीं पण नवे रसना सार तथा विचारने जाणनार, दशे दिगपाळो जेना यशने दिशाओना अंतसुधी फेलाववासारु मजूर वनेलाछे एटलुंज नहीं पण, आपतो चउदे बिद्यानां विधानो जाणवामां कुशळछो, तेमज अढारे पुराणो तथा तेनां प्रमाणोने जाणनार, सघळी कळाओना सार तथा विचारोना ज्ञाता, सर्व गुणोधी श्रेष्ठ, सर्व प्रजाना दुःखने हरनार, एवी अनेक उपमाओधी अलंकृत, हिंदुओनी मर्यादा, शोभायमान, स्नेहना सागररूप, हे? महारा जारससागरजी शरीरे सर्वदा चिरंजीव रहो, नम्रता पुर्वक आ अरजी लख-

નાર આપનો દાસી કઠાપ્રવીણના આપ જીભથી અરજી વાંચતી વચ્ચે શ્રી રાધા કૃષ્ણ વાંચજો, હે? મહારાજા, આપનાં નેત્રતો અમોને આનંદ તથા સુખ ચેન ઉપજાવનારાં છે, ને આપનો જે પત્ર આવ્યો તે મસ્તક ઉપર છત્ર રૂપે કરેલો છે, અને તે માહેલા વિચારો મનમાં લાવી લાવીને આનંદથી સારી રીતે વાંચ્યો, ને તેના જવાબમાં તેજ કાગળની ઉક્તી પ્રમાણે ભેદ લખ્યા છે તે મેહેરવાનીની રાહે સ્વીકારશો, આપના સ્પર્શની ઉમેદવાર આ-દાસીને તો નદીયોની ચઢકતો લેહેરો જેવી, પત્ર માહેલા વર્ણોની હારા જો-તાંજ ઉલટમાં આવેલો અમાપ ઉમંગ વધી પહોંચે, ઇટલુંજ નહીં પણ પ્રે-મનો કાંટો વાગવાથી જેમ ભમરા પછવાડે કીડાની ગતિ થાય છે, તેમજ રીત ભાત વદલવાથી આ અંગની ગતિ થઈ ગઈ છે. આ દ્રષ્ટાંત પ્રમાણેજ અમારા હૃદયમાં આપનું ધ્યાન લાગી રહ્યું છે, ને આ ચિત્તતો મિત્રને મળવા-ને ચાહે છે ને આ જીભ તો જાણે જપ કરતી હોય ને? એવીજ રીતે હમેશાં આપના ગુણોનું ગાયન કરે છે, ને કાનતો એવી અભીલાષા (ઇચ્છા) કરી રહ્યા છે કે આપણે મહારાજાના મુખની મધુર વાણી કયારે સાંભળશું? બન્ને હાથ એમ ઇચ્છે છે કે આપણે જઈને મહારાજાના પગનો સ્પર્શ કરીએ, તે-મજ આંખ્યો પણ આપનું દર્શન કરી નિષ્પાપ થવા ઇચ્છે છે ને આપનો રંગ-ગતો અમારા અંગે અંગમાં રમી રહ્યો છે, પ્રતીતિ (સ્વાત્તી) પુર્વક જાણો કે આપ હજૂર અમારા હૃદયમાં નીવાસ કરી રહ્યા છો માટે દિવસે દિવસે વિ-શેષ ટેક રાખવી, હે? પ્રિય મિત્ર, તમો ચિત્તમાં કૃપા ધરજો, ને કાંઈ અંતર ભેદ ન રાખતાં સ્વેદ કરશો નહીં, અમ સરખું કાંઈ કામ કાજ તથા સેવા હોય તે કૃપાની સાથે ફરમાવજો, આહીં સર્વ પ્રકારે આપનો પ્રતાપ ફેલાઈ રહ્યો છે, હમેશાં કુશલ સમાચારના વિવિધ પત્ર લખજો મિતિ સં-વત ૧૮૪૦ ના વૈશાક શુદી પુનમને મંગલવારની અર્ધ રાત્રીએ અમૃત મય ઉજળા કીરણોથી પ્રકાશ કરનાર, ચંદ્ર આકાશરૂપી રંગ ભૂમીના મેદા-નની વચ્ચે પ્રકાશતી વચ્ચે મધના આનંદમાં આ પત્ર લખ્યો છે, માટે કાંઈ

भूल चूक रही होय.ते विशेष अमारो अपराध क्षमा करसो, एटलुंज नहीं पण अमारा चित्तनी दशा नीचेनी कवीता वांचवा उपरथी पुरती रीते जाणशो एज विनंती. ॥ ६ ॥

अथ अलंकार कारन माला ॥ कवित्त यथा ॥

भानहूतें जोत भारी, भारी कामहूतें कारी, कारी गरहूतें न्यारी, प्यारीहें चतुर नर ॥ वेदतें अभेद बानी, बानीमें न आवे ध्यानी, ध्यानीसैं पुरानी जानी, नाहि न अमरपर ॥ फेलरही अंग अंग, अंगहू न जाने रंग, रंगकी तरंग जैसें, गंग हर शीर झर ॥ पौन पानीहू न पावे, पावे सो स्वरूप गावे, गावें गुन सागर हमेश चाह उर भर ॥ ७ ॥

अर्थ. प्रेमनी जोति सुर्यनी जोतथी भारे अने कामदेवथी पण आ-
करीछे, कारीगरथी अथवा काळा झेरथी न्यारीछे, परंतु ते चतुर पुरुषने
प्यारीछे, तेनी वाणी वेदथी अभेदछे, तेमज तेनुं ध्यान वाणीमां आवतुं
नथी, बळी ध्यानी पुरुषथी पण पुराणी (जुनी) छे, ते स्वर्गमां पण
नथी, अने अंगे अंगमां फेलाइ रहीछे, पण तेना रंगने अंग जाणतुं न-
थी, रंगनी लेहेरो तो महादेवजीना मस्तक उपर रहेली गंगानी पेठे झरे
छे, तेने पवन तथा पाणी पामतां नथी, अने जे पामेछे ते तेनां स्वरूप-
ने गाया करेछे, माटे हे? सागर, अमे पण हमेशां हृदयमां चाहनाथी
भरपुर थइने गुण गाया करीये छीये. ॥ ७ ॥

॥ अथ अलंकार असंगती ॥ सवैया ॥

सागर रावरे कागदको इत, ज्यों ज्यों लगो अरहंट फरे-
बो ॥ त्यों त्यों हमें अखियांन अहो निश, बारकी धार घ-
री ज्यों ठरेबो ॥ ज्यों ज्यों प्रबाह बहें असुआनको, त्यों

त्यों त्रिहा हिय होज भरबो ॥ ज्यों ज्यों सुरज सनेह चढे
माधि, त्यों त्यों जिया निबुवा उछरेंबो ॥ ८ ॥

अर्थ. हे सागर आंहीं जेम जेम आपना कागळनो रेंट फरवा लागो
छे, तेम तेम अमारी आंखयोमांथी रात दिवस घडीमांथी जेम पाणीनी
धारा ढळें, तेनीज पेठे आंसुनी धाराओ ढळेछे, अने जेम जेम आंसुनो
प्रवाह वेहेछे, तेम तेम हृदयमां विरहरूपी होज भरातो जायछे, ने ते-
मांथी जेम जेम स्नेहना नळ चडेछे, तेम तेम जीवरूपी लीबु उछर्या
करेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ अलंकार परि करांकुर ॥ सवैया ॥

गोमन व्योमन दोम उठे धगि, रौमन रौमनसैं जग जा
रे ॥ गात सिरात नही दिन राति सो, बातन जात कछू बि-
सतारे ॥ भीतर चीतर मित रह्यो सु प्रतीतन थीत रह्यो
जिय द्वारे ॥ नागरताइ कहा करिये चितकी तुम सागर
जाननहारे ॥ ९ ॥

अर्थ. विरहाग्नीनी आंचने लीधे पृथ्वी तथा आकाश धगी उठेछे,
ते जगतमां रुंवाडे रुंवाडे बाळेछे, ने रात दिवस शरीर तो थंडुज पडतुं
नथी, ते वात कांइ बीस्तारी जती नथी, परंतु अंतरमां मित्र चित्राइ
रहाछे, तेनी प्रतीतीथी जीव केवल द्वारे (बारणे) स्थिरथइ अटकी
रह्योछे, एमां अमो शुं चतुराइ करीए, केमके हे? सागर, तमो चित्तनी
वातने जाणवावाळाछो. ॥ ९ ॥

॥ अथ अलंकार लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ सवैया ॥

सागर सिंधु सनेहको नाउ ॥ पर्यो रस भौर कयो तहैं घे-
रो ॥ देखतहे जितही तितही जल ॥ झार पहार पुलीन न

हे०॥ काम कमौन चढाय इतें पर, चोट चलावत आवत ने-
रो ॥ ऊडत बूडत बैठत वेधत, काग कुहांको भयो मन मे-
रो ॥ १० ॥

अर्थ. हे? सागर प्रेम रूपी समुद्रमां स्नेह रूपी वाण पड्युंछे, त्यां-
हा रस रूपी भमरीओए घेरो कर्चोछे, ज्याहां देखेछे त्याहां पाणीने
पाणीज देखायछे, झाड, पहाड के कीनारो देखातो नथी, एटला उपर
वळी कामदेव कमन चढावी चोट करीने पासे आवतो जायछे, उडे
तो बूडे अने बेसेतो वेधे, एवरीते कायंभ उपर रहेला कागडानी पेटे
म्हारुं मन थयुंछे. ॥ १० ॥

अथ अलंकार समरूपक ॥ सवैया ॥

सायत सोधतहें भिलवो, पढवो गुन पंडित मेंन अखारें ॥
द्योस निशा जुज पत्र घरी विरहांनके अंक हमेश बिचारें ॥
नेननके जल कुंभ भरें धुनि, ध्यान विधानकि टेक सुधारें
॥ प्रेमको जंत्र नली सुरता यवि, सागर भित निछत्र निहारें
॥ ११ ॥

अर्थ. मळवाना समयने शोधिए छीए, कामदेवरूपी पंडितना अखा-
डामां जडने ते संवंधी गुण भणीए छीए, अने रात दिवस जुदां जुदां
टीपणां तथा घडी बांधीने विरहना अंकने (अक्षरने) हमेशां विचारीये
छीए, ने नेत्र रूपी पाणीना कुंभने भरीए छीए, अने धुन लगाडीने ध्या-
नना विधाननी टेकने सुधारीए छीए, एटलुंज नहीं पण प्रेमरूपी यंत्रमां
गोठवेली सुरता रूपी नळीकामांथी हे? सागर, मित्ररूपी नक्षत्रने जोया
करीए छीए. ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम ब्रच्छ पल्लव परसि, ज्वाला विरह अपार ॥

मन सूता तंता सुरति, निश दिन करत बिहार ॥१२॥

अर्थ. प्रेम रूपी वृक्षनां पल्लवनों स्पर्श करीने विरह रूपी अपार
ज्वाळा मन रूपी सूतना सुरती रूपी तंतुथी हमेशां बिहार करेछे. ॥ १२

चोसर मांडें चिंतकी, सुरत फिरावें सार ॥

पासो ढारें प्रेमको, जीते जीतनहार ॥ १३ ॥

अर्थ. चित्त रूपी चोपाट मांडीने तेमां सुरता रूपी सोगठां फेर-
वीए छीए, अने प्रेम रूपी पासो ढाळीए छीए पण जे झीतनार हशे,
ते झीतशे. ॥ १३ ॥

बांचत पत्र प्रवीनको, रससागर तिहि बेर ॥

तन मनकी जैसी दशा, बनी सु बरनों फेर ॥ १४ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणनो पत्र बांच्यो ते वखते महाराजा रससागरना
शरीर तथा मननी जेवी दशा थइ गइ, तेने हवे फरीने वर्णवुंछौ. ॥ १४ ॥

॥ अथ रससागर दशा बर्ननं ॥ छंद हनुंफाल ॥

थेली लखी जरतार ॥ मन दृढ हुवा वहि बार ॥

खोली सु कसनें ग्रंथ, प्रगटी कला मनमंथ ॥

खुसबोह लागी घ्राँन, लागो झरोखा ध्यांन ॥

करसें जु खोली बीर, मिटिगई मनकी धीर ॥

शिरनांम बाँचत संग, बदल्यो बदनको रंग ॥

ज्यों ज्यों पलेटत हौंस, त्यों त्यों उलट ऊसास ॥

ज्यों ज्यों बँचे तुक छंद, उर बढत सुख आनंद ॥

उपमा सु बंचत भीन, मन तुच्छ जल ज्यों मीन ॥

बंची हकीकत तार, दो नैन जलकी धार ॥

तबकी दशाकी बात, मुखसैं कही नहि जात ॥

बाहुरेसैं दरसाय, कवि रहैं मन मुरझाय ॥१५॥

अर्थ. जरीनी थेली जोड़ ते वसते तो मन द्रढ थयुं, पण रोमनी दोरीनी गांठ्यो छोडो के तरत अंगे अंगमां कामदेवनी कळा प्रगट थ-
इने पसरी गइ, क.गळ माहेला चूर्णनो सुगंध नाके पडतांज कळाप्र-
वीणना झरोखानुं ध्यान लागी गयुं, पोताना हाथथी कागळनुं परवांडीयुं
उखेडयुं के मननी धीरजता मटीगइ, ने शिरनामुं वांचवानी साथेज मो
ढानो रंग बदली गयो, जेम जेम एक पछी एक एवीरीते शब्दोनी द्वारे
वांचीने पटलावेछे, तेम तेम उलटेनी आस जोरथी चालेछे, ने जेम जेम
छंदनी तुको वांचेछे तेम तेम हृदयमां सुख तथा आनंद वधतो जायछे,
जूदीजूदी उपमा वांचता थोडा पाणीमां पडेलो माछलानी पेठे मन त-
लफेछे, कागळनी अनुक्रमे एकंदर हकीकत वांची तयारे तो बन्ने आंख्यो
मांथी आंसुनी धार चाली नीकळी, ते समयनी महाराजानी दशानी बात
तो म्होडेथी कही जाय तेवी नथी, महाराजा दीवाना सरखा देखाया ते
थी कवी पोताना मनमां मुंझाइ रह्या. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

कही सुकवि महाराजकों, सुरत रखें इक ठोर ॥

एती सुनत सचेत व्हैं, बूझन लगे बहोर ॥ १६ ॥

अर्थ. पछी कवीए कह्युके हे! महाराजा, सुरत संभाळी चित्त ठेकाणे
राखो, एवां वचन सांभळतांज सचेत थइने प्रवीण संबंधी सघळु वृत्तांत
विस्तारथी कहेवा सारुं कवीने आज्ञा करी. ॥ १६ ॥

॥ सोरठा ॥

ऐसैं सुकवि सुनाय, रससागर बोले वचन ॥

बरनो सकल बनाय, कैसैं कलाप्रवीनकी ॥ १७ ॥

अर्थ. एकीरीते कविने आज्ञा संभळावीने रससागर, बोलवा के प्रवी
णनी खुब सूरती तथा कळा केवीछे ते सवळु सारी रीते विस्तारथी
कहो. ॥ १७ ॥

अथ अलंकार अनन्वय ॥ कवी उक्त छप्पय ॥
लिख्यो पत्र महाराज, सोय यहि विधि पहुँचायो ॥
बांचत कलाप्रवीन, चिंतमें मतो द्रढायो ॥
जाय उमा हर थांन, आप लीनो कुमार व्रत ॥
सती संत अरु सूर, कोउ करिहे न असी गत ॥
वय तुच्छ आप पटुता बडी, कह इक रसन सराहियें ॥
शोधंत आंन यहि सम तिया, सृष्टा सृष्टि न पाइयें ॥ १८ ॥

अर्थ. कवी कहेछे हे? महाराजा, आपें जे पत्र लिख्यो हतो ते आग
ळ कत्या प्रमाणे युक्तिथी पहीचाड्यो, ते बांचतांज कळाप्रवीणे पोताना
मनमां द्रढ निश्चय कर्हो, एटलुंज नहीं पण उमामाहेश्वरने मंदिरे जइने
पोने कुमारीका व्रत लीधुं, सती, संत अथवा कोइ देव पण एना सरखुं
व्रत धरी शकेनहीं, उम्मर नानी पण चतुराई मोटी ते एक जीभथी शुं?
वखाणीए, पण शोधी जोतां प्रवीण सरखी बीजी कोई स्त्री आ ब्रह्मानी
सृष्टीमांतो पामीएज नहीं. ॥ १८ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर सुकवि उचार, सुनीं पत्र बंच्यो प्रथम ॥
ऐसी आशय धार, चत्र प्रहर चरचा चली ॥ १९ ॥

॥ छप्पय ॥

अर्थ. कवीनो उच्चार सांभळीने प्रथमतो सागरे पत्र बांच्यो ते पछी
एज अभिप्रायनी चार पहोर सुधी चर्चा चलावी. ॥ १९ ॥

रससागर तिहि समय, एह आशय उर धारी ॥
 क्रत दिन प्रति निज काज, रयन एकंत अटारी ॥
 मिलेजु सिगरे मित, एह चरचा ऊपावें ॥
 कवित सवैया छंद, बिरहकी दशा बनावें ॥
 पठवें सु पत्र परबीन प्रति, मास मास धार्यो बिरद ॥
 उैन पत्र फेर आवे इतें, बढे प्रेम दुहु हृद बिहद ॥ २० ॥

अर्थ ते वखते महाराजा रससागरे एवो निश्चय मनमां धार्यो के दी-
 वसेंतो राज्य संबंधी काम काज करवुं, ने रात्रीए एकांतनी अटारीमां बे-
 सवुं, त्यांहां सघळा मित्रो एकठा मळीने प्रवीण संबंधी चर्चा चलाववी,
 ने वियोगनी स्थितिनां कवित्त सवैया अने छंद बनावी तेनो पत्र महीने
 महीने प्रवीण तरफ मोकलाववो, तेमज पाछो एनो कागळ आंहीं आवे
 एम करवाथी वळेने वेहद प्रेम वधतो जशे, (महाराजाए ए प्रमाणे नियम
 लीधो) ॥ २० ॥

॥ गाहा ॥

पत्र सु कला प्रवीने ॥ सुकवी दहन बंच सागर बिधि ॥
 उनहत्रीश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २१ ॥

अर्थ. कवीए आपेलो प्रवीणनो पत्र महाराजाए वांच्यो ते संबंधी
 प्रवीण सागर ग्रंथनी ओगणत्रीशमी लेहेर पूरीथई. ॥ २१ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन पत्र प्रत्युत्तर भेदे
 रससागर दशा बर्ननो नाम एकोनत्रिंशतिमो लहरं ॥ २२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
 णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
 कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकोनत्रिंशतिम स्तरंगः
 समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ छंद मंदाक्रांता ॥

मंछापूरें नरपति गया, वैद्य राजा बनीने ॥

पत्री आपी कुसुम करमां यंत्र युक्ती करीने ॥

छंदो जे जे सरस लखिया, पूर्ण प्रेमे गणीने ॥

केशे तेनां लहरि त्रिशमी, शुद्ध भेदो भणीने ॥

अथ दंपति दशा वैद प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर कला प्रवीनकों, लगो एक चित ध्यान ॥

बिरह दशा बरनत सदा, पाती पर गुजरांन ॥ १ ॥

अर्थ. सागर अने कळाप्रवीणने चित्तमां एक ध्यान लागी गयूं, तेथी हमेशां वियोगी स्थितीनुं वर्णन करीने केवळ कागळ उपरज गुजरान करेले. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

ऐसें अहर कितेक, वहे चरचा विस्तारत ॥

कव मिलहों किरतार, यहें दोऊ उर धारत ॥

शोच शोच महाराज, एह सुकवी प्रति बूझी ॥

बिना मिलन परबीन, उरह मति मोह अरूझी ॥

अभिलाष लगो मनमें सु अति, मनछापुर कीजें गमन ॥

चितमें विचार धार्यो मतो, कोऊ बिध देखें बदन ॥ २ ॥

अर्थ. एवीरीते वियोग संबंधी चर्चा विस्तारथी चलावतां केटलाएक दिवसो बीतीगया, जेथी बनेजणा पोताना मनमां एम धारेले, के हे? जगत्कर्ता परमेश्वर, अमो क्यारे मलशुं, पछी शोक करी करीने केटलेक दीवसे महाराजाए आवीरीते कवीराजने पूछयुं के हे? कवी, प्रवीणने मळ्याबिना म्हारीबुद्धि मोहथी गुमथइ मुंझाई गइले, एटलुंज नहीं पण,

मनमां तो एवी आशा लागी रहीछे के मनछापूर तरफ जइए, चित्तमां विचारी विचारीने त्याहां जवानो निश्चय धार्योछे, जो कोय उपायथी प्रवीणनुं मुख जोइएतो सुख थाय. ॥ २ ॥

॥ दोहा ॥

कही सुकवि महाराज प्रति, जो चित धारत सोय ॥
सातो मित सिधाइयें, ओरें खबरि न होय ॥ ३ ॥

अर्थ. एवां वचन सांभळीने कवीए महाराजाने कह्युके आपे जे विचार चित्तमां धार्योछे तेमज करीए, नें बीजा कोईने खबर न थाय एवीरीते साते मित्रो त्याहां जइए. ॥ ३ ॥

॥ चोपाई ॥

बात यहें महाराज बिचारी ॥ मनछापूरी गमनकी धारी ॥
निज हजूर किंकर फुरमावें ॥ हमें इष्ट साधनकों जावें ॥
पीछेफिरें तहांलों कोई ॥ हैं यह इत यह जाने सोई ॥ महल
आवनें मतो मिटायो ॥ ओरहिको ओजार बतायो ॥ खबरदा
र यह कोउ न पावे ॥ पावत इष्ट सिद्धि नहि आवे ॥ बंद
बुस्त ऐसी बिध कीने ॥ सातो मित बुलाय सु लीने ॥ संग
मतेवत साज सवारी ॥ आध निशा कीनीं असवारी ॥
प्रच्छन भेद काहु नहि चीनीं ॥ कोउ गांउं पहिचांन न
दीनीं ॥ बहत गहन मनछापूर आये ॥ आय बाग अवमो
च द्रढाये ॥ किय मंजन निज बास उतारे ॥ फिरैंगे पोस
सातो जन धारे ॥ ४ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे बात विचारीने महाराजाए मनछापूर तरफ जवा धा-

धुं, पछी पोताना हजूरी नोकरोने बोलावीने फरमाव्युंके अमो इष्ट साधन
करवा जइएछीए, ते पाछा फरीने आवीए त्याहां सुधी सघळा लोको एमज
जाणे के महाराजा तो आंहींज छे, मेहेले आववानो रीवाज बंध कर्यो ने
बीजा सर्व कामना उपायो बताव्या ने कहुं के खबरदार आ वात कोय
जाणे नहीं, ने जो कोईपण जाणशे तो इष्टसिद्धि थशे नहीं, वास्ते साव-
धान रहेजो, आवीरीते बंदोवस्त करीने साते मित्रोने बोलावी लीधा ने इ-
च्छा प्रमाणे जोइती सामग्री साथे लइ स्वारी सजीने अर्धी राते प्रयाण
कर्युं, आ छानो भेद कोइये जाण्यो नहीं, तेमज रस्ताना गामोमां पण
क्यांय ओळखाण आपो नहीं, एवीरीते जंगलमां मुसाफरी करता करता
मनछापुरीमां आवीपहोच्या, ने तेओये बगीचामां आवीने उतारो कर्यो
ने पोतानां लुगडां उतारी न्हाया, पछी साते जणाये फीरंगीनो पोषाक
धारण कर्यो. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

बांनो धर्यो तबीबको ॥ सहर नजरमें लाय ॥

बनी जु छबि महाराजकी ॥ सो बिध कहीं बनाय ॥५॥

अर्थ. शेहेर नजरमां लावीने डाकतरनुं बानुं धर्युं, ते वखते महाराजानी
छबीनी जे शोभा बनी ते विधि पुर्वक वर्णवीने कहुंछुं. ॥ ५ ॥

अथ रससागर फिरंग रूप वर्ननं ॥ छंद तोटक ॥

महाराज तबीब प्रपंच किया ॥ यह साज फिरंगिन मोंन
लिया ॥ त्रिकुटी शिरताज जराव धरी ॥ कुरती जरतार
बनात करी ॥ पिसतोल धरी दोउ कमरमें ॥ नवरंग छडी
सु लई करमें ॥ कुसुमावलि राह मुकांम धर्यो ॥ कुरसी
पर आसन आप कर्यो ॥ लषि पंथिक रूप निहार हसे ॥

भये प्रात सु ब्रह्मसुता निकसे ॥ चकडोर लगे उत दीठ क
री ॥ कवि देखतहीं पहिचांन परी ॥ चरचांनलगी रथ खें-
च तहां ॥ तुम कौन कहाँलो बसंत कहां ॥ तब उत्तर एह
फिरंग दिया ॥ हमनें सहलांन विदेश किया ॥ इतसें बहु
दूर बिलात रहें ॥ हमकों सब लोग तबीब कहे ॥ मन बे-
दरकार इलाज करें ॥ दरदी न रहे हम दीठ परें ॥ समुझा
इतनें महि ब्रह्म सुता ॥ यहतो वह कारन कीन मता ॥ तुम
आय भलें कहि मंद हसें ॥ दरदी यह सेर अनेक बसें ॥
इतनी कहि आप ग्रहें उतरी ॥ अध जीमि उठी दरबार
फिरी ॥ ६ ॥

अर्थ. महाराजाए डाक्टरनो प्रपंच कयों, तयारे आ प्रमाणे फीरंगीना
जेवो स्वांग (वेप) सजी लीधो, मस्तक उपर जात जातनां नंगोथी ज-
डेली वण हांसाळी जर्बनी टोपी, शीरपेच समेत मुगटने ठेकांणे धारण
करी, तेमज जरीनो जडिब कवजो, कोट, ने उमदी बनावतनुं पटलुंन
पेहेरी लीधुं, कम्मरे वे बाजु वे पिस्तोली धारण करीने नवी रंगदार छडी
रेशमी रुमालनी साथे हाथमां लीधी, एवीरिते फीरंगीनो पोषाक पेहेरी
साते मित्रोए आवी, जे रस्तेथी कुसुमावळी जती आवती हती त्यांहां
बीछायत करीने मुकाम कयुं, ने महाराजा पोते खुरसी उपर आसन क-
री बीराज्या, त्यांहां तेओने जोइने रस्ते जनारां आवनारां लोको आ
परदेशी मुसाफरनुं सानंदाश्चर्य पमाडे एवुं रूप जोइने हसेछे, सवार थयुं
के ब्रह्मसुता कुसुमावळी ते रस्तेथी नीकळी त्यांहां तेओने नजरे जोया
के तरत तेनुं मन हींडोळानी पेटे श्लोकां खावा लाग्युं, पण तेमां कवीने
देखतांज ओळखाण पडी, एटलुंज नहीं पण पोतानो रथ खेंची राखीने

ચરચા કરવા લાગી, કે તમો કોણછો? ક્યાંહાંસુધી જશો? અને ક્યાંહાં
રહોછો? ત્યારે ફીરંગી બનેલા મહારાજાએ પોતાના મુખથી એવો ઉત્તર
આપ્યો કે, અમો જૂદા જૂદા દેશ જોવાની ઇચ્છાથી પરદેશમાં સેહેલાની
કરવા નીકળ્યા છીએ, ને આંહીથી ઘણે છેટે વિલાયત છે, ત્યાંહાં રહીએછીએ,
અને અમને સઘળાં લોકો ડાક્તર અથવા વૈદ કહેછે, એટલુંજ નહીં પણ
અમો મનમાં શંકા ન રાખતાં રોગીયોના ઉપાય કરીએછીએ, ને અમારી
નજરે પડેલો સક્ષ દરદી રહેજ નહીં, એટલી વાતમાંતો બ્રહ્મસુતા કુસુમા
વઢી સમજી ગઈ ને પોતાના મનની સાથે કેહેવા લાગી, કે અહો!
આતો આગળના કારણ સારુજ વધો પ્રપંચ કર્યોછે એમ કહ્યા પછી
“તમો ભલે આવ્યા” એમ કહી જરા હર્શાને ઘોલી કે આ શેહેરમાં અનેક
દરદીઓ વસેછે, એટલું કહી પોતાને ઘેર જઈ ઉતરી ને તે અરધું જમી ન
જમી એવીરીતે ઉઠીને પાછી દરવાર તરફ ચાલી. ॥ ૬ ॥

દોહા

કુસુમ ફિરી દરવાર પ્રતિ, આઈ જહાં બૈદાન ॥

ફુનિ ઉત રહિ ચરચા લગી, વૂડ્યો એહ બિધાંન ॥ ૭ ॥

અર્થ. પાછી કુસુમાવઢી દરવાર તરફ જવા નીકળી ત્યારે જે સ્થલે
વૈદ્યો હતા ત્યાંહાં આવી પાછી ત્યાં ચરચા થવા લાગી, તેમાં આ પ્રમાણે
બિધાન પૂછ્યું ॥ ૭ ॥

અહો વૈદ બાંની સુનો, સાધ મિટૈં સબ વ્યાધ ॥

કહો સુ કૈસૈં કે સમૈં, એસી હોય અસાધ ॥ ૮ ॥

અર્થ. હે? વૈદ મ્હારી વાત સાંભળો કે સાધ્યના તો સઘળા રોગો
મટી જાયછે પણ આ હું કહુંછું, તે પ્રમાણે ક્યા કારણથી અને કયે વસ્તુ-
તે અસાધ્ય થાયછે તે કહો. ॥ ૮ ॥

અથ અલંકાર સ્મૃત્યુક્તી ॥ તત્ર કુસુમાવલ્યુક્ત

॥ સર્વૈયા ॥

એયત બૈયત બાર દ્રગેં અરહંટ જ્યોં બોરત ઢોરત ગાગર ॥
 રોવત જોવત રાહ દર્શોં દિશ, દેસત લેસત રાવરે કાગર ॥
 સૂરત સૂરતકોં ન બિલોકત, કંપત સંપ સહેલિય લાગર ॥
 હેર નિસાંન નિદાન નિબેરહુ, વ્યાધ સધેં ક્યોં અસાધિ એ
 સાગર ॥ ૯ ॥

અર્થ. જેમ રેંટ ફરી ફરીને યંત્રમાં ગોઠવેલી ગાગરોને ભરેછે ને ઠલ-
 વેછે તેમ આંખ્યોમાંથી આંસુ ભરેછે ને ઠલવેછે, દશે દિશાઓના માર્ગો
 જોયા કરેછે અને રોયા કરેછે, ને મહારાજાનો કાગઢ જુવેછે ને વઢી લ-
 રેવેછે, શરીરની દરકાર ન રાખતાં મુરેછે, ને પોતાની સુરત જોતી નથી, ને
 સાહેલીઓ પાસે કંપેછે, ને ચમકી ઉઠેછે, હે? સાગર, એ પ્રમાણે લક્ષણ
 જોડેને રોગના કારણનો નિર્ણય કરો, કે આ રોગ તે સાધ્યનો કે અસા-
 ધ્યનો! ॥ ૯ ॥

॥ દોહા ॥

બ્રહ્મનિ બાનિ તર્કીય સુનિ, યહ પ્રતિ ઉત્તરકીન ॥
 પાતી લિખી પ્રવીનપેં, સાધ યંત્ર કહિ દીન ॥૧૦ ॥

અર્થ. કુસુમાવલીની વાત સાંભળીને તેના જવાબમાં વૈદે પ્રવીણ
 ઉપરનો એક પત્ર લખી કુસુમાવલીને આપી કહ્યું જે “આ સાધ્ય યંત્ર છે
 તેથી સાધ્ય થઈ જશે. ॥ ૧૦ ॥

અથ વહ પાતી ઉદાહરનં ॥ દોહા ॥

અહો મિંત પરવીનજૂ, આં બિદેસી વૈદ ॥
 કવિત સર્વૈયનકો લહો, ભિન્ન ભિન્ન સબ ભેદ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. હે? પ્રિય મિત્ર, પ્રવીણ આ વિદેશી વૈદ આવેલા છે, માટે કાગ-

ल माहेला कवित्त तथा सवैयाना जूदा जूदा भेद विचार पुर्वक ग्रहण करो. ॥ ११ ॥

॥ अथ अलंकार संशय दृष्टांत ॥ छप्पय ॥

सूर उदित तब कहां, दर्द चकवा नहि भागें ॥
दीप कियो तब कहा, नैन खद्योत न लागें ॥
चंद कौमुदी कहा, दर्श देख्यो न चकोरा ॥
कमल प्रफुल्लित कहा, बास लोभित नहि भौरा ॥
घन गाज गाज बरष्यो कहा, चाह न पूरत चातकी ॥
परबीन प्रेम जानंत यों, प्यास न बूझत बातकी ॥ १२ ॥

अर्थ: जो के चकवा चकवीनुं दुःख न भाग्युं, तो सूर्य उग्यो तो पण शुं? जो प्रतंगीयानी आख्यो न लागी तो पछी दीवो कर्यो, तेथी शुं, थयुं? जो के चकोर पक्षीने दर्शन न थयुं तो चंद्रमानी कांति पण शाकामनी! जो सुगंधथी लोभाएला भमरा पासे न आव्या तो कमल प्रफुल्लित थयु तो पण शुं थयुं! जो बपैयानी इच्छा पुरी न पाडी तो पछी वर्षाद गाजी गाजीने वष्यो तो पण शुं! हे? प्रिय मित्र प्रवीण तमें तों प्रेमने जाणोछो, पण एवीरीते खाली कांइ बातनी तरफ मटती नथी. १२

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

मित विचार करो चितमे यह, कैसें भयोहे हमें इत ऐबो ॥
एकहुं द्वेक दिना चत्र पंचमे, अंत परेगों उतें फिरिजैबो ॥
जाननहार अजान भये कह, ज्यों त्यों करो इकबेर मि
लैबो ॥ आज त्रपा न उलंघो प्रवीनपें, पाछें दुहून घनों
पछितैबो ॥ १३ ॥

अर्थ. हे? मित्र, मनमां एज विचार करो के आहीं अमारुं आववा-
नुं केम थयुंछे, तेम वळी एक बे के चार पांच दिवसमां अंते पाछुं त्याहां
जवुं पडशे, अरे? तमे जाणवावाळां अजाण केम थयां! हवे जेम तेम
करीने एक वार मळवानुं करो, हे? प्रवीण, आजतो लाजने उलंगता नथी
पण पछे बनेने घणो पश्चाताप थशे. ॥ १३ ॥

अथ अलंकार दीपकावृत्ति ॥ छप्पया ॥

ज्वाल बुझावत जलह, जलह जारत क्यो बूझे ॥
तिमिर निवारत सूर, सूर तमकृत कह सूझे ॥
गरल उतारत सुधा, सुधा मारत को बारे ॥
तपत मिटावत चंद, चंद तपतहि को टारे ॥
घनमाल जिवावतहे जगत, क्यो जीवें घन व्हें विमुखा ॥
परवीन मित सुख दाय तुम, दुख दाहियत सरज्यो न सुख १४

अर्थ. जुओके अग्नीनी झाळने पांणी ठारेछे, पण ज्यारे पाणीज बाळे
त्यारे केम ठरे! अंधाराने सूर्य मटाडेछे पण ज्यारे सूर्यज अंधारु करे
त्यारे शुं सुझे! झेरने अमृत उतारेछे पण ज्यारे अमृतज मारे त्यारे कोण
निवारण करे! गरमी अथवा तापने चंद्र मटाडेछे पण ज्यारे चंद्रज ताप
करे त्यारे कोण तापने टाळे! आ मेघ मंडल वर्षाने आखा जगतने जीवा
डेछे पण ज्यारे मेघ न वर्षे त्यारे जगत केम जीवे! हे! प्रिय मित्र प्रवीण,
सुख देवा वाळां तमेज ज्यारे दुःख देशो त्यारेतो अमारा प्रारब्धमांज
सुख सरजेलुं नथी ॥ १४ ॥

॥ अथ अलंकार ग्रहित मुक्तदाम ॥ सवैया ॥

कीजें बिचार कहा मिलबे महि, कामरि भारि बनें अति
भीजें ॥ भीजरहे मन एकहुं रंग, तिहि प्रति छेह कहीं पर

दीजें ॥ दीजे नहीं दरसन इति भये तो बिरही सु कहाँ लग
जीजें ॥ जीजें सोई गिनतीमें नहीं दिन, मित प्रवीन मेहेर
न कीजें ॥ १५ ॥

अर्थ. अरे! मळवामां शुं विचार कर्या करोछो, एम जाणतां नथी के
कामळी जेम जेम भींजाय तेम तेम भारे थती जाय, ने अमो मनमां ए-
कज रंगथी भींजाइ रह्या छीए, तेने तमे शाकारणथी छेह आपोछो, एट-
लुं थतां पण दर्शन देतां नथी तो आ वियोगी अमे क्यांहां सुधी जीवी
ए, जीवीए छीथे ते दिवसतो गणत्रीमांज आवता नथी, तो हे! प्रिय मित्र
प्रवीण, हजु सुधी केम मेहेर करतां नथी भला. ॥ १५ ॥

अथ अलंकार द्रष्टांत ॥ छप्पय ॥

गंगा न्हाय हर परसि, पाप न घट्यो तब न घट्यो ॥

गये धनंतर द्वार, रोग न मिट्यो तब न मिट्यो ॥

प्रगटे सूर प्रताप, तिमिर न गयो तब न गयो ॥

ईश लिये उपदेश, ज्ञान न भयो तब न भयो ॥

शुकदेव व्यास सुनियत कथा, भ्रम न तग्यो तब नां तग्यो
परबीन मित आयें सुपुर, दुख न भग्यो तब नां भग्यो १६॥

अर्थ. गंगामां न्हाया अने विश्वनाथनो स्पर्श कर्यो तोपण जो पाप न
घट्युं तो पछी नज घट्युं तेम धन्वंतरी वैदने घेर गया ने जो रोग न मट्यो
तो पछी नज मट्यो सूर्यनो प्रकाश थयो ने जो अंधारुं न गयुं तो पछी
नज गयुं, परमेश्वर पासेथी उपदेश लीधो ने जो ज्ञान न थयुं तो पछी
नज थयुं, शुकदेवजी तथा व्यासजी जेवाना मुखनी कथा सांभळी ने जो
भ्रांती न गइ तो पछी नज गइ, तेम हे! प्रिय मित्र प्रवीण, अमे आ तमा-
रा शेहेरमां आव्या ने जो दुःख न भांग्युं तो पछी नज भांग्युं. ॥ १६ ॥

अथ अलं कार द्रष्टांत ॥सवैया ॥

बातन घात भईहैं इते पर, घात अनंग रची क्यों निवारों॥
अंबरलों धर ज्वाल उठी जर, तापर पाय कहां निरधारों॥
कोश पचाशक पाँच भये डग, पाँच भये डग कोश हजा
रो ॥ यादिन याद करो न प्रवीनजु कौनहुंपैं फिरयाद
पुकारों ॥ १७ ॥

अर्थ. अरे? एकतो आ बातज घात रूप थईछे, ते उपरवळी अनंगे
(कामे) घात रची तो हवे कईरीते नीवारण करुं? तेमज आकाशथी मां-
डीने आ जमीनना अंत सुधी झाळ सळगी उठी तेना उपर कए ठेकाणे
पग धारण करुं? आवती वखते तो आ पचाश गाउनुं अंतर पण पांच ड-
गलां जेवुं थई गयुं हतुं, ने हवेतो पांच डगलां पण हजारो गाउना मेदा-
न सरखां थइ पड्यांछे, तो हे! प्रिय मित्र प्रवीण, आवा दुःखना दिवस-
मां ज्यारे याद करो नहीं, त्यारे पछी हुं म्हारा दरदनी फरीयाद कोनी
पासे जइने पोकारुं! ॥ १७ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

आस बिलोकन आस हमें बिस, बास बडो सु निराश ध-
रो नां ॥ अमृतकी जु भरी अखियां उनही अखियां बिष
बुंद भरो नां ॥ प्रांन समौन कियोहे हमें वह, बोत दिनां
को सने बिसरो नां ॥ पौर खरेंकरजोर अहो निश, तासैं
प्रवीन मरोर करो नां ॥ १८ ॥

अर्थ. अमारे तमारुं मुख जोवानी परीपूर्ण आशाछे, तेमज तमारो
म्होटी विश्वासछे, तेथी हवे अमने नीराश करोमां अने जे आंख्यो अमृ-
तथी भरपूर भरेलीछे ते आंख्योमां हवे हळाहळ झेरनां बुंद भरोमां, अने

जेने अमे प्राण समान करीने राखेलोछे, एवो जे आ घणा दिवसनो स्नेह तेने हवे विसारी मूकोमां, हे! प्रिय मित्र प्रवीण, रात दिवस हाथ जोडीने आपनी हजुरना दरवाजामां उभा छीए, तेनाथी हवे मरोर करोमां एटले मरडाओमां. ॥ १८ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

नैनन नीरनको झरबो भरबो अति सास उदास उसासी॥
बात कहा उरझी सुरझेन रहे मुरझाय बिदेशके बासी ॥
छूटहिगी न छुटेबो करो कह, कंठ परीहे सनेहकी फांसी ॥
मित प्रवीन भई सु भई अब, हेतहुकी न करो तुम हांसी ॥ १९ ॥

अर्थ. आंखयोमांथी आंसु झराववां, (वरसाववां) ने उदासीथी उंडा, अने लांवा उसासा निसासा भरवा, आम थतां पण बात शु धुंचवाइ रहीछे, जे कांड सुझती नथी, पण तेथीकरी आपना दर्शननो उमेदवार आ परदेशी मुसाफर मुंझाइ रह्योछे, ने जे आ स्नेहरूपी फांशी कंठमां पडेलीछे, ते छोडवाना गमे तेटला उपायो करशो तो पण छूटशे नहीं, तो हे? प्रिय मित्र प्रवीण, जे बात थनारी हती ते थइ हवे तमो हेतनी हांशी करो-मां. ॥ १९ ॥

॥ अथ अलंकार असंभव ॥ सवैया ॥

बात बिछोहनकी तुम जानत, ऐसो सवाद यहें सियरा ॥
ओसर नीठ बन्यों न बिसारहु, बोत दिनाको लगे नियरा ॥
आप बडे न बिचारतहो, मिलबेंकों हमें तलफें जियरा ॥
मित प्रवीन मेहेर न आवत, कैसें कठोर कियो हियरा २०

अर्थ. वियोगना दुःखनी बातने तो तमो जाणोछो के जेमां आवो शीतल स्वाद रह्योछे, पण मांड मांड आवो अवसर बन्योछे तेने विसारी

मूकोमां, कां जे घणा दिवसनो स्नेह लागेलोछे, आप म्होटांछो, ते तो विचारतां नथी पण मळवा वास्ते अमारो जीवतो तलफेछे, हे? प्रिय मित्र प्रवीण, हजी सुधी मेहेरज आवती नथी, तो केम हृदय कठोर करी बेठांछो. ॥ २० ॥

॥ अथ अलंकार दृष्टांत ॥ सर्वैया ॥

राम गये बनबास इते पर, भाग गतीसैं सती संग तामें ॥ संकट भाग भयो नल राय, इतें पर भ्रांति दमंतिय लागें ॥ पांडव भाग बेहाल किये जु, इतेपर कैयनकी गति जागें ॥ मित प्रवीन जु देश विदेशहुं भाग चलेंहें दुहू डग आगें ॥ २१ ॥

अर्थ. एकतो राम वनवास भोगववा गया, एटला उपर वळी भाग्य नी गतीथी हरण थयाने लीधें सती सीताए पण संग तजी दीधो, तेमज भाग्य जोगथी नळराजाने दुःख थयुं, एटला उपर वळी दमयंती विशे भ्रांति उपजीआवी, तेमज भाग्यजोगे पांडवोने बे हाल कर्या, एटला उपर वळी पाछुं द्रौपदी वास्ते कैयाकीचक तरफनुं दुःख जाग्युं, माटे हे? प्रिय मित्र प्रवीण, देशमां किंवा परदेशमां पण भाग्य बे डगलां आगळनुं आगळ चालेछे. ॥ २१ ॥

अथ अलंकार विनोक्ति ॥ दोहा ॥

नीर तीर तलफत पर्यो, धीर न धरियत मीन ॥
निकट तऊ पलहें बिकट, परसे बिनां प्रवीन ॥ २२ ॥

अर्थ. पाणीना कीनारा उपर पडेलुं माछलुं तलफेछे ने धीरज धरतुं नथी, पासे पड्युंछे तोपण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, पाणीनो स्पर्श कर्या बिनां ते पळ म्होटा बिकट दुःख रूप थइ पडेछे. ॥ २२ ॥

ग्रीष्म गिर लागे जरन, सरवर निकट पुलीन ॥

बूझेगो कैसें विपिन, परसे बिनां प्रबीन ॥ २३ ॥

अर्थ. ग्रीष्म ऋतुना दिवसमां जंगल बळवा लाग्युं तेनीपासे घणो त-
ळावनो कीनारो नजदीकछे, पण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेना जळनो
स्पर्श कर्या बिनां बळतुं जंगल शी रीते ठरे? ॥ २३ ॥

निकट जडी मुहरा धरें, काम भुजंग डस कीन ॥

विष व्याप्यो उतरत नहीं, परसे बिनां प्रबीन ॥ २४ ॥

अर्थ. जेने काम रूपो संपे देश कर्योछे, तेनी पासे झेर उतारे एवी
बुंटीओ तथा तेवाज मोहोरा राखेलाछे, पण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो
स्पर्श कर्या बिनां अंगनां व्यापी गयेलुं झेर उतरे नहीं. ॥ २४ ॥

भोजन लाये थार भर, कर पकवांन नबीन ॥

तऊ छुया भाजत नहीं, परसे बिनां प्रबीन ॥ २५ ॥

अर्थ. नवां जात जातनां पकवांन बनावी थाळमां भरीने सुंदर भोज-
न पासे लावी मूक्युंछे, तोपण हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या
बिनां अमथी एम कांड भूख भांगे नहीं. ॥ २५ ॥

केसर चंदन कुमकुमा, भरे कटोरे तीन ॥

अंग रंग लागत नहीं, परसे बिनां प्रबीन ॥ २६ ॥

अर्थ. चंदन केसर अने कंकुना त्रण कटोरा भरीने पासे राखेलाछे, पण
हे? प्रिय मित्र प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिनां अंगे रंग लागे नहीं. ॥ २६ ॥

प्याले भर धरियत निकट, सुरा सरस अति कीन ॥

तऊ केफ आवत नहीं, परसे बिनां प्रबीन ॥ २७ ॥

अर्थ. अति सरस मदीरा (दाह) बनावी तेना प्याला भरीने पासे
मूकी राख्याछे तो पण हे? प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिनां
अमस्तो केफ आवेज नहीं. ॥ २७ ॥

अमृतको भाजन निकट, भयों धर्यो नहि पीन ॥

यों देखत अमर न भये, परसे बिनां प्रवीन ॥ २८ ॥

अर्थ. अमृतनुं पात्र भरीने पासे मूकी राख्युंछे ने पीधुं नथी, तो हे! प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिनां अमस्तुं जोयाथी अमर थाय-ज नहीं. ॥ २८ ॥

गंगा जमुना सरसती, लहर त्रिवेणी लीन ॥

निकट गये पातक रहं, परसे बिनां प्रवीन ॥ २९ ॥

अर्थ. गंगा, जमुनां, अने सरस्वति ए व्रण नदीओनी त्रिवेणी पांणी थी भरपूर लेहेरो नाखती प्रवाह रूपे चाली जायछे, पण हे! प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिनां एठले न्हाया बिना खाली पासे जइ आव्याथी तो पाप रहीज जाय. ॥ २९ ॥

श्रीमंडल बीना मुरज, धरे सकल रस भीन ॥

मधुरे स्वर बाजत नहीं, परसे बिनां प्रवीन ॥ ३० ॥

अर्थ. श्री मंडल, बीणा, मुरज बिगेरे जात जातनां रंगीन वाजिन्नी पासे मेली राख्योछे, पण हे? प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिना मधुर अवाजथी वागेज नहीं. ३० ॥

लोह पुंज इतकों धर्यो, इत पारसमनि दीन ॥

सो कंचन कैसें बने, परसे बिनां प्रवीन ॥ ३१ ॥

अर्थ. एक तरफ लोढानो ढगलो करी राखेलोछे, ने एक तरफ पारस मणी मूकी राख्योछे पण, हे? प्रिय सखी प्रवीण, तेनो स्पर्श कर्या बिना सोनुं केम थाय भला. ॥ ३१ ॥

॥ अथ अलंकार हंस न्योक्ती ॥ सर्वैया ॥

मोतिनकी सिकता जल शीतल, पंकज नलि सिते पित

आरन ॥ कंचनकी तहलीर करी नवरंग जरी मनिबंध
कीनारन ॥ झार अठारहु भार प्रफुल्लित, बात त्रभेद झ.
कोरत डारन ॥ हंस छुधातुर आतुर डोलत, मित प्रवीन
कहो किहि कारन ॥ ३२ ॥

अर्थ. चूगवाने वास्ते ज्यांहां मोतीनी बेळुछे, पीवाने सारु ज्यांहां
शीतळ अने सुगंधी जळछे, ने खावाने वास्ते ज्यांहां पंकमांथी (गारामां-
थी) उपजेलां लीलां, धोळां, काळां, पीळां, ने रातां एवां जातजातनां
कमळोछे, ने फरवासारु सोनानी पाळ करेलोछे नवा नवा रंग बेरंगी मणी-
ओथी जडित्र जेना कीनारा. तेमज उतरवाना आरा बांधेलाछे, जेनी आस
पास अठारभार वनस्पतिनां दक्षो प्रफुल्लित थइ रह्यांछे, एटलुंज नहीं पण
मंद, सुगंध अने शीतळ एवा त्रण प्रकारनो पवन झाडनी डाळीयोने झु-
लावी रह्योछे एवा मनने सुख उपजावनार स्थळमां जे हंस भूखथी आ-
तुर थएलो भटकेछे, हे? प्रिय मित्र प्रवीण, ए शाकारणे ते कहो. ॥३२

॥ सोरठा ॥

सरवर मांन पुलींन, शीतल जल मुगता चुगना ॥

कारन कहा प्रवीन, प्यास छुधा हंसा मरत ॥ ३३ ॥

अर्थ. फरवा वास्ते सुंदर मानसरोवरनो किनारोछे, पीवासारु शीतळ
पाणीछे, ने चूगवाने वास्ते तो मूगताफळछे, तोपण हे? प्रिय सखी प्रवी-
ण हंस भूख तथा तरशथी मरेछे तेनुं शुं कारण? ॥ ३३ ॥

डसे बिरह अहि शाम रौम रौम लागी लहर ॥

धरियत होय अराम, मोहरे अधर प्रवीन मुख ॥ ३४ ॥

अर्थ. बिरहरूपी काळो नाग करडेलोछे जेना झेरनी लेहेर रूवांडे
रूवांडे लागी गइछे, माटे मोढामां जो प्रिय सखी प्रवीणना मुखना
नीचला होठ रूप अमृतमय मोहोरो धरे तो आराम थाय. ॥ ३४ ॥

हे मन भयो बिहाल, बिन मिलयत परवीनजू ॥

जिय बिरहानल जाल, बूझेगी देखे बदन ॥ ३५ ॥

अर्थ. प्रिय मित्र प्रवीणने मळ्याविना आ मन वे हाल थड गयुंछे, ने हृदयमां तो बिरहाग्नीनी झाळो सळगी उठीछे ते ज्यारे प्रवीणनुं मुख-जोशुं त्यारे ठरशे. ॥ ३५ ॥

बीच दरीचन धाय, गोख झरोखनमें अटा ॥

बदन न देख्यो जाय, हेर हेर हारे नयन ॥ ३६ ॥

अर्थ. आगळ एकवार तो ज्यारे झरुखा उपर चडी आवी गोखमां आडो चक नाखी बीराज्यां हतां, त्यारे जरा म्होडुं जोयुं पण बीजी वा-रतो झरुखा, बंगला ने मेडीओनी घटा वच्चे आडी आवीजबाथी आंख्यो जोड जोडने हारी गड. तोपण मुख देखायुं नहीं. ॥ ३६ ॥

॥ गूढोक्ति ॥

तीजो कीजे चिंत, रस गिनती परवीन करि ॥

मिलन विचारहु मित, दूजो व्हेंहे प्रेमको ॥ ३७ ॥

अर्थ. हे? प्राण सखी प्रवीण, जेटला रसछे तेनी गणतरी करीने ते माहेलो तीजो रस चित्तमां धरी मळवानुं विचारो, नहीं तो हे? मित्र, प्रेमने ठेकाणे बीजो रस पेदा थशे, अर्थात् मळवा सारु मनमां करुणा धरो, नहीं तो प्रेमनो हास्यरस थशे, एटले प्रेमनी मश्करी थशे. ॥ ३७ ॥

कीनी कुसुम बिदाय, एती लिख पाती दर्ई ॥

सो प्रवीन प्रति जाय, मौन ग्रही मनमें मुदित ॥ ३८ ॥

अर्थ. एवी रीते पत्र लखी आपीने कुसुमावळीने बिदाय करी, एटले मनमां हर्ष पामेली ते कुसुमावळी प्रवीणनी पासे आवी मौन व्रत धरीने उभी रही. ॥ ३८ ॥

॥ अथ गाहा ॥

सागर गमन विदेशं, बर्नन तबीब रूप बरनावं ॥

पठवन पत्र प्रवीनं, त्रीश प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३९॥

अर्थ. सागर परदेशनी मुसाफरीए गया ने फीरंगीनो वेष लेई डाक्टर बनीने कुसुमावळी मारफते पत्र पहोचाह्यो. तेना वर्णन संबधी प्रवीण सागर ग्रंथनी त्रीशमी लेहेर पुर्णथई. ॥ ३९ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सागर विदेश गमन प्रवीन पत्र पठवन भेदो नाम त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद छप्पय ॥

चरचा कुसुम प्रवीण, वेहु परस्पर करशे ॥

जेथी कुसुम वधाइ, पत्र लै समीप धरशे ॥

वांच्याथी तन विरह, थता त्यां फीरंग आवी ॥

निरणय नाडि समेत, भेद वैदक समझावी ॥

वधतां व्याधि विषाद अति, वैद्य जशे दरबारमां ॥

केशे ते वृत्तांत आ, लेर एकत्रिश सारमां ॥

अथ कलाप्रवीन कुसुमावलि चर्चा प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

नैन भोंह मुसकित बदन, ब्रह्मनि बैंठी आय ॥

बदन बधाईके लिये, अति मनमें अकुलाय ॥ १ ॥

अर्थ. मनमां आनंदथी मगन थएली कुसुमावळी आंख्यो अने भु-कुटी मरकाववाना मसथी हर्षनां चिन्ह जणावती हस्ते म्होढे आवीने

कळाप्रवीणनी पासे बेसी गइ, बेठी तो खरी पण आ एक सुखदायक
वधामणी केहेवानी आतुरताथी मनमां अति अकळावा लागी. ॥ १ ॥

पर इकंत ओसर नहीं, भटू भीर चहुं ओर ॥

कुमरी चित चंचल परखि, कही चित किहि ठोर ॥२॥

अर्थ. पण शुं करे जे चारे तरफ सखी साहेलीओनी भिड भराइ
जवाधी एकांतनो समय मळतो नथी, परंतु कुसुमावळीना चेहेरा उपरथी
ज राजकुंवरी कळाप्रवीणे तेना मननी चंचळता जाणी लीधी, ने कहुं
के हे! कुसुमावळी आ वखते तमारुं चित्त कये ठेकाणेछे! ॥ २ ॥

॥ चोपाई ॥

आज कहा ओरसी लषावें ॥ कछु प्रतीत जानें न पावें ॥
मंद मुसकि ब्रह्मनी कहाया ॥ एकें नजर तमासा आया ॥
कुमरी कहे कौनसा तमासा ॥ जासैं अति आवतहें हांसा ॥
बिप्रनि कहे बिलात रहाये ॥ सोय फिरंग सहरमें आये ॥
उनकी लखी ओर पोसाखा ॥ हांसी होय सुनत उन भाषा ॥
एती कही ओर नहीं खोलें ॥ ख्याल रमूज पुसी फिर बोलें ॥
बीतत अहर निशा दरसाई ॥ सब सहियां निज भवन
सिधाइ ॥ कलाप्रवीन इकंत जु कीनी ॥ ब्रह्मनि बैद बधा-
ई दीनी ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रवीणे कहुं के हे? कुसुमावळी, आज कांइक जूदीज रीतना
हर्षमां देखावछो, पण तेनुं कारण कांइ जाण्यामां आवतुं नथी, त्यारे ब्रह्म
कन्याए जरा हसीने कहुं के आज एक आश्चर्य उपजावनार महोटो
तमासो नजरे जोवामां आव्योछे, त्यारे राजकुंवरीए पुछ्युं के एवो कयो
तमासो जोयो के जेथी हांसु उपजेछे, त्यारे कुसुमावळीए कहुं के विला

यतना रहेवाशी जे फिरंगीछे, ते फिरंगी आपणा शेहेरमां आवेलाछे, तेनो आ आपणी दुनीयानी रीतथी जूदोज पोषाकजोयाथी ने तेबीज तेनी अजाएव भाषा सांभळवाथी हांसु उपजेछे, एटलुं कही बीजो भेद प्रगट न कर्यो, ते पछी खुशीनी साथे रमुजी ख्यालनी वातो करवा लागी, दिवस विति गयो ने रात्री थइ एटले सघळी साहेलीओ पोत पोताने घेर गइ, तयारपछी कळाप्रवीणनी साथे एकांत करती बखते ब्रह्मपुत्रि कुसुमावळी ए वैद्य संबंधी वधामणी दीधी. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

कुमरि बधाई बैद सुनि, हरषित चिंत अपार ॥

करि बिनती ब्रह्मनि बहुरि, पाती दर्ई निकार ॥४॥

अर्थ. वैद्य आववानी वधामणी सांभळीने राजकुवरी पोताना चित्तमां अती हर्षपामी, एटले समजुतीनी साथे विनंती करीने कुसुमावळीए वैद्यनो पत्र काढी आप्यो. ॥ ४ ॥

ओर दोर मनको भयो, पाती बंच प्रवीन ॥

तन गहनो पोषाक जुत, ब्रह्मनि बकसन कीन ॥५॥

अर्थ. ते पत्र वांचवाथी प्रवीणना मननो जूदोज वेग थइ गयो, एट लुंज नहीं पण पोताना शरीरनुं घरेणुं उतारी पोषाक समेत कुसुमावळीने लइ अर्पण कर्यु. ॥ ५ ॥

निस नितवत आराध कर, चरचा लगी फिरंग ॥

वहें रूप बरनन करत, निशिं बीती यहि रंग ॥ ६ ॥

अर्थ. पछी ते रात्रीए हमेशांनां नियम प्रमाणे पोताना नित्यनुं आराधन कर्या बाद फिरंगी संबंधी चरचा चालवा लागी, ते फिरंगीनुं रूप वर्णन करवाना रंगमांज रात बीती गइ. ॥ ६ ॥

॥ सोरठा ॥

प्रगटन लगो प्रभात, लाल रेख अंबर लगी ॥

शशि आभा न सुहात, छिन छिन तन दुति तारिका ॥७॥

अर्थ. सवार थवा लाग्युं एटले सूर्यना लाल कीरणनी रेखाओ आकाशना मेदानमां पसरवा लागी, जेथी चंद्रनुं तेज शोभतुं नथी नेक्षणेक्षणे आकाशना ताराओनी कांति झांखी पडती जायछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रभात बर्ननं ॥ चोपाई ॥

मंद मंद आभा दरसाये, तरनि तेज तारिका घटाये ॥

बांनि वृच्छ चिरियांन उचारी ॥ अंबर महि उलटी उजियारी ॥ बाग बाग प्रति बन सु बिकासे ॥ सर सर कमल पुंज परकासे ॥ चकवा दंपति मित मिलानें ॥ दीप मंद मंदह दरसानें ॥ चित बिछोह चकोरा दग्गे ॥ कुंज भृंग गुंजारव लग्गे ॥ निशिचर निज मनमें मुरझाये ॥ दिनचर चित अनंत सुख पाये ॥ ठोर ठोर रवि बिंब प्रसारी ॥ आशा दुति आरुनी निहारी ॥ चरचा चलत बखत यह आया ॥ बाला बिरह अंग प्रगटाया ॥ मता मित मिलबेका ठाना ॥ किय प्रवीन दरदीका बाँना ॥ ८ ॥

अर्थ. धीरे धीरे चंद्रनी कांति झांखी देखावा लागी, सूर्यना तेजथी ताराओनुं तेज घटवा लाग्युं, वृक्षोमांथी चरकलीओ उडीने बोलवा लागी, आकाशमां उलटेलुं अजवाळुं पसरी गयुं, बाग, बगीचा अने बन प्रफुल्लित थयां, तळावे तळावे कमळनां जुथ्थ खीली आव्यां, ने चकवा चकवीनां जोडलां पोताना मीत्र सूर्यने मळी आनंद पाम्यां, दिवा झांखा देखाया, चकोर पक्षीना चित्तमां चंद्रमाना वियोगनुं दुःख जागृत

थयुं, झाडनी घटाओमांथी तेमज लतामंडपमांथी भमराना गुंजारव थवा
लाग्या, रात्रीमां फरनारां प्राणियो पोताना मनमां मुंझाइने गुप्त थयां, ते-
मज दिवसमां फरनारां प्राणीओ मनमां अति सुख पामीने फरवा ला-
ग्या ठेकाणे ठेकाणे सूर्यनुं अजवाळुं पसरी गयुं जेथी दिशाओनी लाल
कांति थइ गइ, चर्चा चालतां चालतां आवो प्रभातनो समय आव्यो
एठले कळाप्रवीणे पोताना अंगमां विरह प्रगटावी दीधो ने मीत्रने म-
ळवानो निश्चय करीने प्रवीणे दरदीनुं वानुं कर्युं. ॥ ८ ॥

॥ सौरठा ॥

मिंत मिलन उरधार ॥ दरदी कीन प्रवीनजू ॥

कीनी कुसुम पुकार ॥ आसपास ओरें नहीं ॥ ९ ॥

अर्थ. मीत्रने मळवानुं मनमां धारीने कळाप्रवीण दरद मंद थइ गथा
एठलुंज नहीं पण दरदना जोरथी मुर्छा खाइने पडी गया, तयारे आस
पास बीजुं कोइ न हतुं ने आकस्मात आवो बनाव वन्यो तेथी कुसुमाव
ळीए एकाएक पोकार कर्यो. ॥ ९ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन दर्ददशा वर्ननं ॥ छंद पद्धरी ॥

बेहोस होत रायां कुमार ॥ कुसुमावली सु कीनी पुकार ॥
आये मिले सु जन्नान लोग ॥ कोऊ निदांन पावे न रोग
॥ महाराज आप देखनें आय ॥ निज बैदे मान करिकें
बुलाय ॥ मिलि राज बैद परखे चरित्र ॥ बाला सरूप
देखे बिचित्र ॥ निसकों निहार दरदी न पाय ॥ आपके
जांन ओषध खवाय ॥ ज्यों ज्यों करंत ओषध उपाय ॥
त्यों त्यों बिसेष व्याधी जनाय ॥ हारे सु बैद लग्गी न
कार ॥ बाला करंत तलफन अपार ॥ महाराज बिप्र

आयसा दीन ॥ जप जाप होम आराध कीन ॥ लहे केउ
नीम दीने सुदांन ॥ भइ सांझ तोउ बोले न बांन ॥ १० ॥

अर्थ. ए प्रमाणे राजकुंवरी बेहोश थतां कुसुमावळीए पोकार कर्यो,
एटले जनानखानानां सघळां लोको आवी मळयां, परंतु कोइ रोगना
कारणने जाणी शक्तुं नथी, ने दरद वधतुं जायछे, एवी वात सांभळीने
महाराजा नीतिपाळ पोते कुंवरीने जोवा सारु आव्या, ने पोतानी राज-
धानीना नामांकित वैद्योने बोलाव्या, राजवैद्यो मळीने रोगनी परिक्षा क-
रवा लाग्या, त्यां तो वाळरूप प्रवीणनुं तरेहवार रूप जोयुं पछी नाडी
जोइने रोगना कारणनें ओळखी शक्यां नहीं, एटले पोताना जाणीता
औपध खवराववा लाग्या. जेम जेम औपध तथा उपायो करेछे, तेम तेम
रोग विशेष जणायछे, वैद्यो ओपड करीने हारी गया, पण कांइ कारी ला-
गी नहीं, राजकन्यातो व्याधिथी तडफड्या करेछे, आवुं दुःख जोइने
महाराजा नीतिपाळे ब्राह्मणोने आज्ञा आपीने जप, जाप, होम, पूजा
विगेरे देवताओनुं आराधन कराव्युं, ने पोते सभामां आव्या, केटलीक
बाधाओ लीधी, केटलांक दांन आप्यां, ने सांझ थइ गइ तोपेण राजकन्या
मुखथी वचन बोलतां नथी. ॥ १० ॥

अथ अलंकार विनोक्ति ॥ सवैया ॥

हैं न निसांन निसांनन जाहर, बैद कहा परखे बपुरे ॥
लोग अजांन निदांन निहारत, दांन बिधांन बिथा न हरे ॥
मंत्र न जंत्र न तंत्र न भेद, कितेइ करंत कछू न टरे ॥ सागर
मिंत मिलें न तबें लगि, कोनहु आय सहाय करे ॥ ११ ॥

अर्थ. प्रसिद्ध नाडी चालेछे, पण जेने साध्य नथी तेने वापडा वैद
शुं परखी शके? अरे! अजाण लोको रोगनुं निदान जोया करेछे, पण जा-
णतां नथी, के दान, पुन्य, जप, पूजा विधि ए कोइ आ पीडाने हरे नहीं,

मंत्र, जंत्र, ने तंत्रना भेद विगेरे केटलाएक उपायो करवाथी जरापण न मटे! ज्यां सुधी प्रिय मीत्र सागर मळे नहीं त्यांहां सुधी कोण आवीने सहाय करे! ॥ ११ ॥

॥ दोहा ॥

सांझ भई एसें दरद, कोउ निदांन न पाय ॥

कोटिहु कियें इलाजपें, समें न आंन उपाय ॥ १२ ॥

अर्थ. आवा दरदमाने दरदमांज सांज पडी गइ, तो पण कोइ दरदना कारणने जाणी शक्युं नहीं, तेम करोडो उपाओ कीधा, तो पण आ पीडा बीजा कोइ उपायथी शमती नथी. ॥ १२ ॥

बानी मंद प्रवीन सो, कुसुमहि दियो सुनाय ॥

लोग सबें करुना लगे, मन महीप मुरझाय ॥ १३ ॥

अर्थ. सघळां लोको करुणामां मगन थइ शोक करवा लाग्या, महाराजा पण मनमां मुंझावा लाग्या, ते समये कळाप्रवीणे धीमे धीमे बोलीने कुसुमावळीने आ प्रमाणे संभळाव्युं. ॥ १३ ॥

॥ अथ विभावना अलंकार ॥ कलाप्रवीनोक्त ॥ सवैया ॥
काहेकों चंदन अंग लगावत, काहेकों नीर गुलाबको डारो ॥
काहेकों फूलन हार धरावत, काहेकों ले घनसार बिगारो,
काहेकों सीत बयार बिजोनत, ए न बिथा उपचार हमारो ॥
जंगम जोगी जती दुज बूझहु हे कोउ मित मिलावन हारो ॥ १४ ॥

अर्थ. शा सारु अंगे चंदन लगाडोछो! ने शा वास्ते गुलाबजळ छां-
टोछो! अरे! शुं करवा फूलना हार पेहेरावोछो! खाली शा सारु लैने क-
पुर बगाडोछो! शा कारणे बीझणा फेरवीने ठंडा पवन नाखोछो! अरे!

मारा दरदनी पीडा मटाडवाना आ उपचार नहीं तो, जंगम, जोगी,
जती, ब्राह्मण विगेरेने पूछी आवो जे कोइ मीत्रने मेळवनारछे! ॥ १४ ॥
अथ विभावना अलंकार ॥ कला प्रवीन व्याधि दशा वर्ननं
॥ कवित्त ॥

लाय लाय चंदन गुलाब चरचाय आली, अंग अंग ला
गत अनेक भांत लाय लाय ॥ जाय जाय निसन निहार
त निदान जान, जानहू न परे बिथा प्रांन भयो जाय जाय ॥
पाय पाय हारे पथ गुरुजन घेर घेर, पाय घरी धीर धरे
ऐसो न उपाय पाय ॥ हाय हाय हेतूजन करत निराश
भरे, आश भरे सागर ब्रह्मेनि मुख हाय हाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सखीओ चंदन अने गुलाबजळलावी लावीने जेम जेम चर्चेछे,
ने छांटेछे तेम तेम अंगमां रुंवाडे रुंवाडे अनेक प्रकारनी लाइ सळगी उ-
ठेछे, ने रोगनुं निदान जाणवा सारु जेम जेम वैद्यो जै जैने नाडि जुवे-
छे, तेम तेम तेओने पीडानुं कारण तो जाणवामां आवतुं नथी, पण आ-
र्हीतो प्राण गयां के जाशे एम थइ रत्नांछे, घेर घेर म्होटां लोको आराम
करनार उपचारोनी वाट जोइने हारी गयां, परंतु घडी के पळमात्र शांति
थाय अथवा धीरज धरे एवो उपाय मेळवी शक्या नहीं तेथी नीराश थए-
लां स्नेही जनो हाय हाय करेछे, ने आशा भरेला रससागर वियोगनी
पीडाथी हाय हाय करेछे, ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

कुमरि बात सुनियत कुसुम, सहियन दर्ई सुनाय ॥
हमें ब्रह्म कैसें कहें, बैद बिलाती आय ॥ १६ ॥

अर्थ. राजकुंवरीनी बात सांभळतांज कुसुमावळीए विवेकथी सखी

ओने संभळावीने कह्युं जे अमे ब्राह्मण अने आ राजहार माटे केम
कहीए पण विलायति वैद्य आपणा शेहेरमां आवेलाछे. ॥ १६ ॥

॥ सोरठा ॥

सोई सुनी जनान, सहियन प्रति चरचा चलत ॥

कहि पठयो फुरमांन, बैद बुलावन राय प्रत ॥ १७ ॥

अर्थ. सखीओमां आ वातनी चरचा चालवाथी जनानखानानी रा-
णीओए सांभळी एटले तेओए विलायती वैद्यने बोलावी लाववा संबंधी
विनंती नीतिपाळनी हजुरमां केहेवरावी. ॥ १७ ॥

सुनत राय सब बात, हित दुहिता आतुर हुवे ॥

आयस दर्ई अमात, बैद बिलाती लाउ इत ॥ १८ ॥

अर्थ. आ सघळी वात सांभळी महाराजा पोतानी कुंवरीनुं दुःख
जोइने आतुर थड गया, माटे विलायती वैद्यने आर्ही बोलावी लावो एवी
आज्ञा कामदारने आपी. ॥ १८ ॥

॥ छप्पय ॥

आयस पाय अमात, वैद थांनक प्रति आये ॥

बरनी बात जनाय, कही महाराज बुलाये ॥

तब यह कह्यो तबीब, दरद देखतें मिटावें ॥

पैं व्हें बे मरजाद, राज द्वारमें न आवें ॥

बहु दूर बिलातहुमें बसैं, सहल देश निरखैं सबें ॥

निस बिना व्याध जानन परे, क्यों निदांन कीजैं तबें ॥ १९ ॥

अर्थ. महाराजा नीतिपाळनी आज्ञा सांभळीने कामदार वैद्यने उतारे
आव्या, त्यांहां सघळी वात विस्तारनी साथे जणावीने कह्युं जे आपने
महाराजा बोलावेछे त्यारे वैदे एम कह्युं के दरद तो नजरे जोतांज म-

ટાડી દડે, પળ ત્યાંહાં ઓઝલને લોધે બેમર્યાદ થાય વાસ્તે રાજદ્વારમાં તો ન આવીએ, વઢી અમે અતિ દૂર વિલાયતના રહેવાશો છડે, ને ફક્ત નવા નવા દેશ જોવા નીકળ્યા છીએ, વાસ્તે સેહેલાનીની સાથે સર્વ દેશ જોડે છીએ, કાંઈ બીજું પ્રયોજન નથી, તોપણ હે? કામદાર, નાડી જોયા વિના રોગ જાણવામાં આવે નહીં, ત્યારે પછી શું ઓપડ કરીએ! ૧૧

॥ અથ ઇંદ મૌક્તિક દામ ॥

અમાયત કીન અતી મનુંહાર ॥ ચલે ઉઠિ વૈદ સુરાજ દુ
હાર ॥ ગયે જહૈ રાજતહે મહારાજ ॥ કિયો સનમાન ઉચે
કરતાજ ॥ સમીપસુ બૈઠહિ વૈદ અમાત ॥ તવે મહારાજ
સુ વૃક્ષિય વાત ॥ કહો નવ નારિન નામ સુ કોન ॥ પિતં
કફ વાત ગતી કહ ભોન ॥ કિતી ગતિ હોત ત્રિદોષ વિ
ચાર ॥ ઇતી વિધિ વૈદ કહો વિસતાર ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. એવાં ડાક્તરનાં વચન સાંભળી કામદારે વિવેકથી સમજાવીને અતી સત્કાર કર્યો, એટલે વૈદ ઉઠી કામદારની સાથેજ રાજદ્વાર તરફ ચાલ્યા, તે જ્યાંહાં મહારાજા નીતિપાઠ બિરાજેછે ત્યાંહાં ગયા, ને સલામ કરીને ઉભા રહ્યા, એટલે મહારાજાએ હાથ ઊંચો કરી સલામ લેઈને સત્કાર કર્યો, પછી રાજાની પાસે વૈદ અને કામદાર બેઠા ત્યારે મહારાજાએ વૈદને આ પ્રમાણે વાત પૂછી કે હે? વૈદ નવેનાડીઓનાં શું નામછે તે કહો! તેમજ વાત, પિત્ત, અને કફની ગતી તથા તેના ભુવનને (ઘરને) વિસ્તારીને કહો? કેટલી અને કેવી કેવી ગતિમાં ત્રિદોષ ઉપજાનો વિચાર થાયછે, હે? વૈદ, એટલાં પૃશ્નોનો વિધિ પુર્વક વિસ્તાર કહો! ॥ ૨૦ ॥

॥ અથ નવ નાડી પરિક્ષા ॥ વૈદ્યોક્ત ॥ ગાહો ॥
સુનિ છિતિ પાલ સુ વચનં ॥ તવ તવીંદ્ર દીનં પ્રતિ ઉત્તર ॥

વૈદક વિધિ સુ અનંતં ॥ વરનહું ભેદ આપ જો બુદ્ધિધ્ય ॥૨૧

અર્થ. ત્યારે મહારાજા નીતિપાઠનાં વચન સાંભળીને વૈદ્યે ઉત્તર આપ્યો કે હે? પૃથ્વીનાથ, વૈદક શાસ્ત્રની તો અપાર ગતિ છે, પણ આપે જે ભેદ પૂછ્યો તેનું વર્ણન કરું છું. ॥ ૨૧ ॥

અથ નવ નાડી નામ ભેદ ॥ ગાહા ॥

સ્નાયૂ હિંસા ધમની ॥ ધારણિ ધરા તંતુકી જાનહુ ॥

વાયુકિ સ્થિરા વિવારહુ ॥ જીવજ્ઞા સુ નાડિ નવ એહી ॥૨૨॥

અર્થ. સ્નાયુ, હિંસા, ધમની, ધારણિ, ધરા, તંતુકી, વાયુકી, સ્થિરા, અને જિવજ્ઞા એ પ્રમાણે નવનાડીઓનાં નામ છે. ॥ ૨૨ ॥

॥ દોહા ॥

પાંનિ મૂલ અંગુષ્ઠકે, બહત ત્રિધાંમ સુ નાર ॥

આદિ અંત પિત્ત વાતહે ॥ મધ્ય સુ કફ નિરધાર ॥૨૩॥

અર્થ. હાથના અંગુઠાને મૂળે ત્રણે ઘરમાં હમેશાં નાડી ચાલ્યા કરે છે, તેમાં આદિ એટલે પેહેલા ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે પિત્ત, અને અંત એટલે છેલા ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે વાયુ અને મધ્યમ એટલે વચ્ચેનાં ઘરમાં ચાલતી હોય ત્યારે કફ એમ સમજવું. ॥ ૨૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

યહેં ત્રિદોષ વિધાંત, બહત ચત્ર ગતિ ભેદ યહ ॥

ઇન આદાંત નિદાંત, કર ચિકિત્સ ભેષજ કરહુ ॥૨૪॥

અર્થ. હવે આ પ્રમાણે ત્રિદોષની વિધિ છે, કે જે આ નાડી ત્રણ પ્રકારની ગતિના ભેદથી ચાલે છે, તે જ્યારે ચોથી ગતિના ભેદથી આદિ મધ્ય અને અંત એ ત્રણે ઘરમાં ચાલવા લાગે ત્યારે ત્રિદોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એવી રીતે નાડી ત્રેહવાથી આદાંત એટલે રોગનું પૂર્વ રૂપ, નિદાંત એટલે

मूळ कारण अने चिकित्सा एटले रोग मटाडवाना उपचारो करीने वैदुं करीएछीए. ॥ २४ ॥

॥ अथ नाडी गति भेद ॥ सर्वैया ॥

बायस भेक कुलिंग गती पित, थानक आद उनें निरधारें ॥
मोर मराल कपोत कहे कफ, मध्य निवास बनाय बिचारें
॥ नाग जलो गति होय जबें तब, मारुत भाषत अंत
अगारें ॥ तीतर लाव बटेर वहे गति, तीनहुं ठोर त्रिदोष
निहारें ॥ २५ ॥

अर्थ. नाडी ज्यारे कागडो, देडको अने कुलिंग पक्षी एओना जेवी गतिथी वेहेती होय त्यारे पित्तनी उत्पत्तिछे ने नाडी आदि एटले पेहेला घरमां चालेछे, एम समजवुं, तेमज मोर, हंस अने कपोतना जेवी गतिथी वेहेती होय त्यारे कफनी उत्पत्तिछे, ने नाडी मध्य एटले वच्चेना घरमां चालेछे एम समजवुं, तेमज नाडीनी सर्प तथा जळोना जेवी गति थाय त्यारे वायुनी उत्पत्तिछे अने अंत्य एटले छेला घरमां चालेछे, एम म्होटा वैद्यो कहेछे, ने ज्यारे तेतर, लाव, अने बटेर पक्षीना जेवी गतिथी त्रणे घरमां वहे त्यारे त्रिदोष उपज्यो एवी रीते जुवेछे. ॥ २५ ॥

॥ दोहा ॥

चपला पित्त सु मंद कफ, बात बक्र गति होय ॥

ओर ठोर गति ओर ग्रहि, कहें त्रिदोषी सोय ॥ २६ ॥

अर्थ. पित्त विकारनी नाडि चपळ गतिथी चाले, ने कफनी धीमी गतिथी चाले, तेमज वायुनी वांकी गतिथी वहे अने बीजा त्रणे घरमां जूदी जूदी गतिथी चाले त्यारे ते त्रिदोषीछे एम समजवुं. ॥ २६ ॥

नाडी भेद तबीबलें, भाषे भिन्न सु भौन ॥

नीतपाल मन व्हें मुदित, अंदर आयस दीन ॥२७॥

अर्थ. आवी रीते फिरंगी वैद्य लैने नाडीना जूदा जूदा भेदो युक्ति पुर्वक कह्या, तेथी महाराजा नीतिपाळ मनमां आनंद पाव्या ने वैद्यने जनानखानामां जवानो हुकम आप्यो. ॥ २७ ॥

॥ अथ छंद हनुंफाल ॥

आमात उठि बैदांन ॥ नृप द्वार कीन पर्यांन ॥ देहुरी लंघि
त सात ॥ पुनि किंकरी पहिरात ॥ बैठाय बैद दुहार ॥ इ-
क गई अंदर नार ॥ नृप नार बुझिय जाय ॥ इत फिरंग
आयस पाय ॥ उन कही आवे दोय ॥ तीसरो संग न को
य ॥ उन बैद भंखी जाय ॥ जन दोउ अंदर आय ॥ की-
नो सु बैद पर्यांन ॥ सुकवी ग्रहो सामांन ॥ फिर लंघि
देहुरि तीन ॥ परबेस अंदर कीन ॥ किंकरी सामीं आय
ले चली सौध बुलाय ॥ २८ ॥

अर्थ. कामदार तथा वैद्य एओए सभामांथी उठोने राजद्वार तरफ प्रयाण कर्यु, तेओ सात दोढीओ उलंघोने ज्यांहां लडायक पोषाक पेहे-
रनारी कींकरीओ एटले उडदावेगीओ पहेरो करेछे, ते दरवाजा सुधी
आवी पहोच्या, एटले तेओने त्यांहां दरवाजे बेसारीने एओमांथी एक
दासी अंदर गई, तेणे जेने महाराजा नीतिपाळनी पटराणीने कह्युं जे
फिरंगी वैद्य आंहीं आववानी आज्ञा मागेछे, त्यारे तेणे फरमाव्युं जे बे
जण आवे त्रिजा कोइने साथे न लावे, राणीसाहेबनी आज्ञा प्रमाणे दा-
सीए जइ वैद्यने कह्युं के बेजण अंदर आवो, एवां कींकरीना वचन
सांभळीने वैद्य बनेला महाराजाए अति आनंदथी प्रयाण कर्यु, तेनी साथे
ओषड विगेरे सामग्री लइने सुकवी सधाव्या, तेओए पाछी त्रण दोढीओ

उलंघीने अंदर प्रवेश करी, त्यांहां तो मेहेलमांथी एक दासी सामे आवी, ते महोटा माननी साथे बोलावीने राज मेहेलमां लेइ चाली. ॥ २८

॥ गाहा ॥

व्याधि सु कलाप्रवीनं, नाडी भेद वैद प्रविशन विधि ॥

एकत्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने विरह व्याधी उपजवाथी फिरंगी वैद्यनुं आगमन, ने महाराजा नीतिपाळे पूछेला पृष्णोना जवाबमां वैद्ये कहेलो नाडी भेद, तेमज राजानी आज्ञाथी वैद्य राजमेहेलमां गया, ते संबंधी प्रवीणसागरनी एकत्रीशमी लेहेर संपूर्ण थइ.

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन व्याधि नाडि परिक्षा भेदो नाम एकत्रिंशतिमो लहरं ॥ ३१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकत्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ २२ ॥

॥ चोपाई ॥

करतां चेष्टा भूप कुमारी, करशे वैद्य चिकित्सा सारी ॥

करि आराम सागर घर जाशे, एह लेहेर वत्रीशें गाशे ॥

अथ कला प्रवीन वैद चिकित्सा प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

वैद सु अंदर जाय, निरखित राज दुहार छबि ॥

सो सुरपुर समुदाय, कैलासक बैकुंठ विधि ॥ १

अर्थ. वैद्ये अंदर जइने राजमेहेलनी शोभा जोइ, त्यांहां तो एवी शोभा जोवामां आवी के जाणे आ इंद्रनुं स्वर्ग, कैलास किंवा बैकुंठ पुरीछे. १

आय सु चेरी संग, जहाँ ब्रंद बैठे बधू ॥

उत लें नाम फिरंग, कुसुम सुनाई कुमरि प्रति॥ २ ॥

अर्थ. आवी रीते शोभा जोता जोता बैद्य, सुघड दासीनी साथे ज्या-
हां स्त्रीयोनां वृंद बैठेलांछे त्यांहां आव्या, एटले कुसुमावळीए फिरंगीनुं
नाम लेइने राजकुंवरीने समजावी दीधी. ॥ २ ॥

॥ अथ छंद मनिमाल ॥

आये इत बैद अवाज कहें ॥ वाला बिखरे तन साज चहें॥
ब्रह्मी रुप नैन उधार लखी ॥ नैनांमहि ब्रह्मसुता पर
खी ॥ अंका भरि सेज बिठाय दही ॥ एते कछु साज स
मार लही ॥ सिंगार खसे सु सजे न सजे ॥ बैदांन समीप
सु आय रजे ॥ बैठी उत राज तरून सभा ॥ देखंत तबी
ब कुमारि प्रभा ॥ झीनें पटमें छवि कामनिकी ॥ मानों द
रसे दुति दामनिकी ॥ टूटी लर मोतिय शीश झरे ॥ मां
नो पयकी घन धार धरे ॥ छूटी लट सो उर आय रही ॥
मानों हर नागनि चक्र लही ॥ ज्यों ज्यों बैदी छवि भोंह
चहें ॥ त्यों त्यों उपमा सु अनेक बहें ॥ ऐसैं सिंगरेइ सिंगा
र खसे ॥ मानो ललना रति अंत लसें ॥ शोभा लखिकें
मन रझि रहें ॥ देखें कर लाउ तबीब कहें ॥ दीनो कर
बैद नसा परखें ॥ टेढी करि भोंह त्रिया निरखें ॥ एकें इ
क दीठ मिलंत जबें ॥ लीनो बधु सात्विक भाव तबें ॥ चं
दा मुख बिंब चढी अरनी ॥ लाली गुल नैन भरी बरुनी॥
राजी उलटी कर कंप लहें ॥ भूलो शुध बैद बिलोक रहें॥

ब्रह्मी कहि बैद सहायि दशा ॥ कीजें उपचार निदांन नशा
॥ बैदांन इतेमहि जान लहि ॥ चरे करसैं निज थेलि ग्र
ही ॥ सीसा मदका सु निकास लिया ॥ नोरंग चुआ उन
नाम किया ॥ प्याला भर एक सु आप पिया ॥ दूजा भरि
राज कुमारि दिया ॥ नासा स्वर खेंचत सीवि करें ॥ बैदा
मिस बैदन चित हरे ॥ बीरी कहि चूरन पांन दही ॥ एते
महि बाल सहार लही ॥ ३ ॥

अर्थ. आंही वैद्य आव्या, एवो शब्द कह्योके तरत बाळारूप प्रवीण
वीखराई गयेला शृंगारने अंगमां समो करी सजवाने चाहावा लागी, एट
ले आंख्यो उघाडीने ब्रह्मपुत्री कुसुमावळीने जोडने इसारो कर्यो, त्यारे आं-
ख्यो उघाडतांवेतज तेना नेत्रनो मरम ब्रह्मकुमारी कुसुमावळी परखी गई,
एटलुंज नहीं पण झडपथी राजकन्याने खोळामां लेई तकीयानुं ओठीगण
आपीने पलंगपर वेसारी दीधां, एटली वारमां तो केटलोक साज समारी
लीधो. बीजो खशी गयेलो केटलोक शृंगार कांई सज्यो कांइ न सज्यो ए-
वीरीते वैद्यनी सामे आवीने रजु थयां, ज्यांहां राणीयोनी सभा वेठीछे त्यां-
हा वैद्यराज कुंवरी कळाप्रवीणनी कांति जोयछे, त्यांहांतो झीणां वारी-
क वस्त्रमां कामनी कळाप्रवीणनी छवी एवी शोभेछे के जाणे आकाश-
मां बीजळी चमकती होयनै? मस्तक उपरथी त्रुटेल मोतीनी लरोनां मोती
झरेछे, तेजाणे मेघ दूधनी धारथी वरसतो होयनै! केशमांथी छुटी गयेली
एक लट स्तन उपर आवी रहीछे, तेजाणे महादेवे काळी नागणीनुं चक्र
(धुंचळुं) धर्यु होयनै! जेम जेम जडित्र बिंदुलीनी छबि धनुषाकार भ्रगुटी
उपर तेजथी चडती जायछे, तेम तेम अनेक प्रकारनी उपमा वधती
जायछे, एवीरीते सघळा शृंगार खसी गयाछे, तेथी ललनारूप प्रवीण
एवी लागेछे के जाणे, कामराजनी स्त्री रती होय, अथवा रतिक्रीडाना

विलासमां मग्न थई होयनै!

एवी अदभूत शोभा जोईने वैद्यतो पोताना मनमां सानंदाश्चर्य पामी रत्ना, पछी वैद्ये कह्युं के हाथ लावो एटले नाडी जोइए? एवुं सांभळीने हाथ आप्यो एटले वैद्य तो नाडीनी परिक्षा करेछे, अने कळाप्रवीण तो टेहेडी भ्रकुटी करीने वैद्यनुरूप जोया करेछे, ज्यारे एक बीजानी परस्पर आंख्यो अने नजर मळी गई, त्यारे स्त्रीए सात्विक भाव ग्रहण कर्यो के तुरुत चंद्र सरखा मुखविंव उपर लाल कांति चडीआवी, ने गुलाबना फूलना जेवी लाली कमळ जेवी आंख्योमां पसरी गई, ने पांखडीओ जेवी पापणोमां तरेहे तरेहनो विलास थवा लाग्यो, एटलुंज नहीं पण रोम राजी उलटथी खीली आवी तेथी हाथ कंपवा लाग्यो.

त्याहां तो पोताना शरीरनी शुद्ध भूलीजइने वैद्यराज जोइज रत्ना, त्यारे ब्रह्म पुत्रीए कह्युं जे हे! वैद्य, दशा संभारी चित्त ठेकाणे राखी नाडी जोइने रोगनुं कारण विचारो, ने पछी उपचार करो के जेथी अमारी लाडीली राजकन्याने आराम थइ जाय.

एटलुं केहेतांज वैद्य जाणी गया, पछी चित्त स्थिर राखीने पोताना शिष्य पासेथी दवानी थेली लेइने तेमांथी मद्यनो शिपो काढी लीधो, “आनुं नाम नवरंग चूवोछे” एम कही एक प्यालो भरीने पोते पीधो, अने बीजो प्यालो भरीने राजकुंवरीने दीधो, ते हाथमां लेइ कळाप्रवीण नाकना स्वरने खेंची सीसकारो करीने पीइ गयां, आवीरोते वैदाना मिशथी वैद्ये प्रवीणनुं चित्त हरी लीधुं, तेमज कळाप्रवीणे पोतानी लावण्यताथी वैद्यनुं मन हरी लीधुं, पछी वैद्ये आ चूरणछे एम कहीने आगळ प्रमाणे एक पाननी बीडी पोते खाथी अने बीजी बीडी प्रवीणने आपी ते खातां वेंत असाध्य मठीने साध्य थइ गइ. ॥ ३ ॥

अथ जाति स्वभाव श्लेषालंकार तबीबोक्त ॥ सवैया ॥
बैननमें सब बात जनावत, नैननमें सनिपात सो आवें ॥

सीत घरीक घरीक उठे जर, फेर घरी मुरजी तन तावें॥
साधन ओर अराधन ओरन, नारि निहारि सबें सुध
पावें ॥ बैदनकों सब भेद परिच्छन, आयुष बैद प्रवीन मि
लावें ॥ ४ ॥

अर्थ. हवे वैद्य तेना शरीरनी स्थिति कहेछे, के थोडा वचनोमां सर्व
वातनो भाव जणावी देछे, आख्योमां सन्निपातनो रंग खीली आवेछे,
घडीकमां शरीर टाढुं शीतळ पडी जायछे, ने घडीकमां ताव चडी आ-
ववाथी उनुं थइ जायछे, एटलुंज नहीं पण पीडाने लीधे मनमां मुंझाइ
मुंझाइ फरीने घडीए घडीए शरीरने तपावेछे, ओषड विगेरे साधनो जूदां
अने दुःखना जोरथी तेना मननी आराधना पण जूदीज, जेथी करी कोइ
उपाय लागु थतो नहीं होय, आवी रीतनां सर्व लक्षण नाडी जोइ तेथी
मालम पडी आवेछे, वैद्योने तो नाडी जोइ रोगना भेदनी परीक्षा करवा-
नुंज सामर्थ्य छे, तो सारा नशीबने लीधे जो आयुष्य रूप महावैद्य मळे
तो ज कोमळ अंगवाळी राजकुंवरी प्रवीणने मेळवी आपे. ॥ ४ ॥

॥ अथ हेतुत्प्रेक्षालंकार कलाप्रवीन दशा ॥ सर्वैया ॥
द्रग लोलनसैं अध खोल लषें, कर टेक कपोल दियें न दि
यें ॥ कस कंचुककी कसकांन लगी, मुखसैं सिसकार कि
यें न कियें ॥ भ्रुव कौननसैं फरकांन लगी मुख, काहुको
नाम लियें न लियें ॥ झीझकात प्रवीनकि बात मनो कही
बोइ करें सुनिबो करियें ॥ ५ ॥

अर्थ. अरध उघाडेली चपळ आंख्योथी जोया करेछे, ने हाथनी कुम
ळी नाजुक आंगळीनो टेको गाल उपर क्यारेक देछे अने क्यारेक नथी
देती, पहेरेली कुंचुकीनी कसने कसवा लागी जायछे, ने मरकीने मुखथी
सीसकारो करेछे ने वळी नथी करती, बांकी भृकुटीना खुणाने फरकावी

ने मोढेथी कोईनुं नाम लेछे ने वळी नथी लेती, विरहपीडाना रंगथी झलकाती प्रवीणना मुखनी वाणी जाणे के ते कह्याज करे ने आपणे सांभळ्याज करीए. ॥ ५ ॥

॥ अथ प्रदीपालंकार तत्र प्रवीन नैन बर्ननं ॥ सवैया ॥
रूप भरी रस रंग कटाछन, नाओक क्रंन सरं नखियां
॥ माधवि आरुनता रदकी, हदकी मधुमत्तनकी झखि
यां ॥ खंजन गंजन मीन प्रभानह रंजन कंजनकी पखि
यां ॥ मित प्रवीन अहो मृगकी अखियांमें न आवतहे अं
खियां ॥ ६ ॥

अर्थ. रूप, रंग, तथा रसथी भरेली जे आंख्यो पोताना कटाक्षनी शोभाथी तीरंबाजे कान सुधी खेचीने तीर नाख्युं होय तेनी शोभाने पण हरावेछे, ने पोतानी रक्तताथी (लालीथी) माधवी जातिना मद्यनी रक्ततानी हदने तेमज उज्वळताथी हाथीना दांतनी उज्वळतानीहदने दबावी लेछे, ने श्यामताथी भमराने झंखवी नाखेछे. एटलुंज नहीं पण खंजन पक्षीने गंजन करनारी, माछलानी कांतिने हरनारी, राता कमळनी पांखडीओने रंजन करनारी, एवी हे! प्रिय मित्र प्रवीण, आश्चर्य पमाडनारी, आ त-मारी आंख्यो मृगनी आंख्योनी बरोबरीमां पण आवती नथी, अर्थात् मृगनी आंख्योनी शोभाने पण व्यर्थ करे एवीछे. ॥ ६ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार प्रवीन बानी बर्ननं ॥ सवैया ॥
चंचलता चख कौन चमंकित, खोर झुकें बरुनी तिरछांनी
भोर कपोल धसें उससें रसकें चसकें ससकें मुसकांनी ॥
रेख रदच्छदकी झलके, चलके रद रत्त रसा दर सांनी ॥ को
किलकी कलकी हलकी हलकी सुनि मित प्रवीनकी बां
नी ॥ ७ ॥

अर्थ. चंचळता युक्त चक्षुना (आंखयोना) खुणा चमकेछे, ने वारीक काजळनी खोरथी शोभीती वांकी पांपणो झुकी रहीछे, वने भमरो कपोळ (गाल) तरफ धसी आवेछे तेथी जाणे सीसकारानी साथे स्वास खेंचीने अमृतनुं पात्र पीती वखते मुख मरकतुं होय तेम रसवाळा चसकाथी म्होढुं मरकतुं जणायछे ने दांतने ढांकनारा परवाळा जेवा सुंदर होठनी रेखा झळकेछे, चमकता दांतनी अंदर देखाती राती जीभ चळकेछे, एवा शोभायमान मुखमांथी नीकळेेली प्रिय मीत्र प्रवीणनी वाणी सांभळवाथी कोयलना मधुर अवाजनी हलक पण हलकी लागेछे. ॥ ७ ॥

अथ संदेह श्लेष भेद अलंकार ॥ सवैया ॥

बोलतही सरसात हितू मन, बेंनमें मोर महा सुख दां
नी ॥ जेबरनी सुरता रतिकी यह, ते पुतरीमें परें सब जां
नी ॥ भेद कितेइ किते सुर बंदन, जोइ कहे यह टेक नि
सांनि ॥ तांन विधांन गुमांन भरीअत, बीन किधों परबी
नकी बांनी ॥ ८ ॥

अर्थ. बोलतांज हेतुजननां मन खुशी थायछे, ने वचनमांतो मोरनी पेटे महा सुख देवावाळीछे, ने जेटली कामदेवनी स्त्री रतिनी सुरत क्रीडा संबंधी चतुराइ वर्णवेलीछे ते सर्व आ प्रवीण रूप पुतळीमां मालम पडेछे, केटलाक भेद, स्वर, तथा ग्राम मुर्छना विगेरे जे कहेवायछे तेने जोइने जोवावाळा कहेछे के आ सर्व टेकनी नीशानीछे, एटलुंज नहीं पण तान, विधान तथा गुमाननी भरेली आ ते विणा के? प्रिय मीत्र प्रवीणनी वाणी? ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

होय सचेत कुमारि, बूझन लगी बधून प्रति ॥

ओठसु आंनन धार, कहीसु इतें फिरंगि को ॥ ९ ॥

अर्थ. राजकुंवरी सचेत थइ मोढामां होठ धरी राखीने एटले दांतथी
होठ दवावीने पोतानी सखीने पूछवा लागी के आ फिरंगी आंही के-
वा! ॥ ९ ॥

कीनी कुसुम उचार, कुमरी खमां खमां सुकहि ॥

लीनी भलें सह्यार, आपे भई असाध गति ॥ १० ॥

अर्थ. त्यारे राजकन्याने खमा खमा एवा उच्चारथी मान आपीने ब्र-
ह्मकुमारी कुसुमावलीए कहुं के हे? वाइसाहेब, आपने असाध्य थइ गइ
हती ते आ वैद्यने ओपडे करीने साध्य थइ ते घणुंज सारुं थयुं. ॥ १० ॥

सो कीनों आसांन, आए वहें फिरंग इत ॥

दीजें इन सनमांन, कहा मजाद सु कीजीयें ॥ ११ ॥

अर्थ. आ फिरंगी वैद्य आही आव्या एज आपणा उपर मोहोटुं ए
सान किधुंछे माटे एमने सन्मान आपो, ठाली मर्यादा शुं करोछे. ॥ ११ ॥

॥ चोपाइ ॥

कला प्रवीन कुमरि सुधि लीनी ॥ अनुग बधाइ राज प्र-
ति दीनी ॥ महाराज मन दुचिते भज्जे ॥ देहुरि पंच शबदि
य वज्जे ॥ अति आनंद सहर जन पाये ॥ केंउ कुमरी उपा
यन लाये ॥ हुकुम राज मंत्री प्रति दीनों ॥ भलो निदांन
फिरंगिन कीनों ॥ कुंडल बलय बसन ले जाओ ॥ बैदन प्र
ति इनांम बकसाओ ॥ यह अमांत सुनि अंदर आये ॥ बक
सन बैद साज सब लाये ॥ बानी यह प्रति बैद कहाई ॥
यह इनांम महाराज पठाई ॥ १२ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे कलाप्रवीणने साध्य थइ एटले एक खास नोकरे
महाराजा नीतिपाळने वधामणी आपो, तेथी महाराजाना मननी उदासी

मटी गइ एटलुंज नहीं पण राजसभाना दरवाजा उपर पांच प्रकारना शद्धथी नोवत शरणाइ विगेरे वधाइना वाजां वागवां माझ्यां, तेथी शेहे-रनां सर्व लोको आनंद पाग्या ने अति उमंगथी आ वधाइना वदलामां राजकुंवरी सारु भेट सामग्री लइने आववा लाग्या. उलटमां आवेला महाराजा नीतिपाळे आवो हुकम आप्यो के आ फिरंगी वैद्ये घणो सारो उपाय कर्यो जेथी कुंवरीने शांति थइ, माटे आ कुंडळ, कडा, कंठी अने जरीनां वस्त्र लइ जइने वैद्यने इनाम दाखल वक्षीस आपो, एवो हुकम सांभळी वक्षीस आपवानी सर्व सामग्री लेइने कामदार जनान खा-नामां आव्या, तेमणे विवेकनी साथे वैद्यने कह्युंके महाराजाए आपने वास्ते आ इनाम मोकल्युंछे ते स्वीकारील्यो. ॥ १२ ॥

॥ सोरठा ॥ तबीबोक्त ॥

हम इनाम नहि लेत, कृपा ईश काहुन कमी ॥

पर उपकारन हेत, सहज देश निकसे सहल ॥ १३ ॥

अर्थ. तयारे वैद्ये कह्युंके अमे इनामतो लेता नथी कारणके इश्वरनी कृपाथी अमारे कोइ वस्तुनी कमी नथी, अमोतो केवळ परोपकार करवा माटेज देशांतरोनी सेहेलांनी करवा निकया छीए. ॥ १३ ॥

लीनो नहि ईनाम, बोते विनय मंत्री करी ॥

गये अमायत धांम, सासन मंग महीपकी ॥ १४ ॥

अर्थ. कामदारे अति विनय कर्यो तो पण फिरंगी वैद्ये इनाम लीधुं नही, एटले कामदार सभामां आवी बनेली हकीकत कही महाराजानी आज्ञा लइने पोताने घेर गया. ॥ १४ ॥

बैठे उतें फिरंग, चिंत न उठबेकों चलें ॥

नेन निहारत अंग, उर उमंग अतिही भरे ॥ १५ ॥

अर्थ. हवे त्यांहां फिरंगी वैद्य बेठाछे तेनुं मनतो उठी जवाने चालतुं

ज नथी, ने हृदयमां भरपूर उमंग वधी जवाने लीधे आंख्योथी कलाप्रवी-
णना रूपने जोया करेछे. ॥ १५ ॥

कीनी कुसुमन सैन, लोक लाजहूके लियें ॥

बीती जाम जु रैन, तब तबीब लीनी बिदा ॥ १६ ॥

अर्थ. पछी लोक लाजना डरने लीधे कुसुमावळीए सांन करी तेथी
नीराश थडने फिरंगी बनेला वैधे ज्यारे एक पहोर रात बीतीगइ तयारे
बिदाय लीधी. ॥ १६ ॥

॥ छप्पय ॥

तब तबीब निज थांन, आय मित्रन प्रति भंखिय ॥

तुम प्रताप तारुनी, व्याधि मुसकिल असांन किय ॥

नृप इनांम पठ्यो, सोय हमहू नहि लीनों ॥

सुख सुरता मन प्रांन, उलट उंनहीकों दीनों ॥

बिध बिध बनाय बातन करी, वह चरचा सबही निशा ॥

परभात मतो करि मित मिल, अबें गमन कीजें दिशा ॥ १७ ॥

अर्थ तयार पछी वैध पोताने उतारे आवीने साते मीत्रोने केहेवा
लाग्या, के आ तमारा प्रतापथी तरुण उम्मर वाळी प्रवीणनो रोग मटी
जवानी साथे मिलाप थयो, एज महारा उपर मोटी मेहेरबानी करीछे,
राजाए इनाम मोकलाव्युं ते तो में न लीधुं, पण उलटो हुं मारुं सुख,
सुरत, मन अने प्राण उलटथी एने देइ आव्योछुं, एवी रीते विविध प्रका-
रनी बातो करवामां रात बीती गइ अने प्रभात थयुं एटले सर्व मीत्रोए ए-
कठा थडने एवो विचार कर्यो के हवे आपणे आपणा देशनी दिशा तरफ
गमन करीए. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

मुरझाये सागर सुमन, परी भनक वह कांन ॥

बनें न फिर मिलबो अबें, धार्यो मित पयांन ॥ १८ ॥

अर्थ. आ प्रयाण करवानो भणकारो काने लागतांज महाराजा रस-
सागर मनमां मुंझाइ गया ने दीलगीरीनी साथे केहेवा लागा के अरे
हवे तो फरी मळवानुं बने नहीं अने आ मीत्रोए तो प्रयाण करवानुं
धार्यु. ॥ १८ ॥

अथ एकावल्य लंकार ॥ तत्र सागरोक्त सर्वैया ॥

चलबो यह कांन भनंक परी, तबतें अँखियांन भरे जलबो॥
जलबो बिरहानल पावकसें, जिय नावक बांन लगो सलबो
॥ सलबो हिय होत प्रवीन मिटें न, बन्यो नहिं फेर घरी मि
लबो ॥ मिलबो मिलबो मुखहीतें गयोहे भयोहें अबे चल
बो चलबो ॥ १९ ॥

अर्थ. चालवुं, एवी काने भनक पडी तयारथीज आ आंख्यो पाणी
भर्या करेछे, हवे तो बिरह अग्नीना तापथी बळ्या करवुं ने कलेजामां जे
तीरिंवाजनुं बाण लाग्युं ते सेहेवुं, हे? प्राण सखी प्रवीण, जे हृदयमां से-
हेवानुंछे तेतो मटेज नहीं, माटे सहन करवुं, अरे! फरीने घडी मात्र
मळवानुं बन्युंज नहीं, ने मळवुं मळवुं एवुं वचन तो मोढेथी गयुं अने
हवे तो चालवुं चालवुं एवुं थयुं. ॥ १९ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ छप्पय ॥

तबें मित महाराज, करी कर जोर अरज यह ॥
आप गये रजधान, निशा पहिचांन परी नह ॥
अबें रहत थिर इतें, काहु जो जानन पावें ॥
नफा न कुछ इन बात, गुनेगारह ठहरावें ॥
महाराज कहो इतहीं रहें, यहें सु बात बिचारियें ॥

मिलबो बनें न इहि फेर अब, नेहनग्र पथ धारियें ॥ २० ॥

अर्थ. महाराजा रससागरजीने उदास जोया ल्यारे मित्रोए आ प्रमाणे अरज करी के, आप राजधानीमां गया ल्यारे रात्री हती एटले कोइने ओळखाण पडी नहीं, पण हवे जो आहीं स्थिति करी रहीए ने जो कोइ जाणी जाथ तो ए वातमां कांइ लाभतो नहीं पण उलटा गुनेगार ठरावे, हे? महाराजा, कहोतो आहीं रहीए अने कहोतो जइए, ए वातनो विचार करी जुवो. पण हवे आंही फरीने मळवानुं बनशे नहीं, माटे मरजी होय तो नेहनगर तरफ सधावीए. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

यही बात कर प्रात उठि, कियो गमन दिस बास ॥

सागर कलाप्रवीन दुहु, उरमें लई उदास ॥ २१ ॥

अर्थ. ए वात करीने मित्रोना वचन उपरथी सवारमां उठीने पोताना देश तरफ गमन कर्युं, ल्यारे वियोगने लीधे सागर तथा प्रवीण ए बन्नेए मनमां उदासी धारण करी. ॥ २१ ॥

अथ वह प्रातः सूर्योदय वर्ननं ॥ संदेहालंकार सवैया ॥
प्रात उदें प्रगट्यो रवि बिंब, किधों कैलासपति द्रग ज्वा
लहि ॥ पत्र तजें बिकसोहें पलास, उसास जह्मात धराध-
र व्यालहि ॥ पौनसें तुंग उड्यो गिरिराज, कीधों मुचकंद
जगावत कालहि ॥ रक्त भरयो सु झरयो सु लसें जनु,
जोगिनि कालि भुजामें कपालहि ॥ २२ ॥

अर्थ. सवार थतां सूर्यना उदयने जोइने संदेह करेछे, अरे! आते लालचोळ सूर्यनुं बिंबछे के, कैलासना पति शिवजीना नेत्रनी झाळछे! के पातरा वगरनो राता रंगीन केसुडाथी भरपूर खाखरो खीली आव्योछे! के

जमीनने धारण करनार शेषनाग पोताना उठता स्वासनी अग्नीनो जमाव करेछे, के पवनना झपाटाथी कोइ पर्वतनुं शीखर उडतुं आवेछे? के काळ यवन मुचकंदराजाने जगाडेछे! के लोहीथी भरपूर छलकतुं संहार करनार जोगणी महाकाळीना हाथमां खपर शोभेछे के शुं! ॥ २२ ॥

॥ चोपाई ॥

यहि बिधि उदय प्रभाकर कीनों ॥ नेहनग्र पथ सागर लीनों ॥ उत प्रवीन उनकी सुधि पाये ॥ दोऊ मन विशेष दुख पाये ॥ जारत बिरह ज्वाल तन जग्गी ॥ ठोकर मनहु व्याल तन लग्गी ॥ कुसुम मित उत इत समुझावें ॥ पैं न धीर कोऊ बिधि पावे ॥ अगें अनंद होंन मन धारी ॥ पैं मिल बिरह दून बिस्तारी ॥ खांन पांन भूषन रुचि छंडे ॥ मदन भेद बिस्तारन मंडे ॥ उनके चिंत भेद वह जानें ॥ बिरही बिना बदंत न माने ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते सूर्ये उदय कथी ने महाराजा रससागरे नेहनगरनो रस्तो लीधो, त्याहां सागरना प्रयाणना खबर थयाथी प्रवीण अने आंही प्रवीणना वियोगथी सागर ए बने जण मनमां अति दुःख पास्यां एटलुं-ज नहीं पण, शरीरमां दाह करनार बिरहाग्नीनी झाळ सळगी उठी, ते जाणे अंगमां झेरी सरपनी ठोकर लागी होयनै! एवी पीडा करवा लागी-त्याहां कुसुमावळी अने आंही मीत्रो विनय पुर्वक समजावेछे, तोपण बने जण कोय उपायथी धीरज धरतां नथी, आमळ आनंद थशे एम मनमां धायुं हतुं, पण मळवाथी तो उलटो बमणो बिरह वधी गयो, तेथी खावापीवानी तथा लुगडां, घरेणां पेहेरवानी प्रीति छोडी दीधी, ने बने जण काम भेदनो विस्तार करवा लाग्यां, एओना चित्तना भेदने एओ-ज जाणे, आ वात बिरही वीना बीजाने केहेवा जैयें तो मानेजनहीं. २३

अथ तस्य दृष्टान्तानन्वयालंकार ॥ सबैया ॥

पानिके जंतु कहा पहिचानत, ग्रीषमके तपकी गरदीकी ॥
केसरकी करिहें कह किंमत, हे न परीख जहां हरदीकी ॥
कायरकों न कछू परिहें कल, सूरनकों सुधि हे मरदीकी
॥ बे दरदी न प्रवीन लहें कछु, जानहिगो दरदी दरदी-
की ॥ २४ ॥

ग्रिष्म रतुना तापनी गरमीने पाणीना जीव शुं जाणे! तेम जेनी पासे ह-
ळदरनी परिक्षा नथी ते केसरनी परिक्षा शुं करी शके! लडाइना मेहेदानमां
मरदामी करवानी कायरने कांड कळ पडशेज नही, मरदांमी करवानी तो
शूरवीरोनेज शुद्ध होयछे, एप्रमाणे हे! प्रिय सखी प्रवीण, दरदीना दरदने
दरद विनानो पुरुष जाणशे नही, पण जे कोइ दरदी हशे तेज दरदीना
दरदने जाणशे. ॥ २४ ॥

॥ दोहा ॥

समुझावें सागर सु प्रति, मिलिमिलि राह सु मित ॥
सुख जानत दुखभो प्रगट, धीर न धरियत चित ॥२५॥

अर्थ. आवी हालत थइ जवाथी रस्ते मीत्रो एकठा मळी मळीने
महाराजा रससागरने समजावेछे, पण आकस्मात सुख जाणतां दुःख
प्रगट थयुं तेथी चित्तमां धीरज धरता नथी. ॥ २५ ॥

बहत राह बहु दिन भये, लंघ बिदेश सु देश ॥
जिहि बिधि कीनो गमन त्यों, किय निज धांम प्रवेश ॥२६॥

अर्थ. रस्ते चालतां चालतां घणा दीवस विती गया, बाद परदेशने
उलंघीने पोताना देशमां आवी पहोच्या, जेवी रीते जती वखते गमन क
र्युं हतुं तेवीज रीते पोतानी राजधानीमां प्रवेश कर्यो. ॥ २६ ॥

॥ अथ गाहा ॥

बैदं कला परवीनं ॥ चरचा नेहनग्र सागर गति ॥

उभैं त्रिंश अभिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥२७॥

अर्थ. कळाप्रवीणनुं वैदुं कर्यावाद पोताने उतारे थयेली चर्चा बंध पड्या, पळी मित्रो सहित महाराजा रससागर पोतानी राजधानीमां पधार्या, तेसंबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बबोशमी लेहेर संपूर्णथइ. ॥ २७ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन वैदोपचार

विधि भेदो नाम द्वात्रिंशतिमो लहरं ॥ ३२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्वात्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंदः ॥ दोहा ॥

सागर कलाप्रवीणने, थातां विरह अपार ॥

केशे लेर तेत्रिशमां, दशे दशानो सार ॥

अथ दंपति विरह दशा बर्नन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

इतकों रससागर कुमर, उतकों कलाप्रवीन ॥

मिलि बिछुरत बाढयो सुदुख, विरह दशा तब लीन ॥ १ ॥

अर्थ. आहीं रससागर कुमार अने त्यांहां कळाप्रवीण ए बने एकठां मळीने जूदां पडीगयां, तेथी वियोगनुं दुःख बधीगयुं एटले विरह दशा लइ बेठां. ॥ १ ॥

तत्र विप्रलंब शृंगारे विरह बर्ननं ॥ छप्पय ॥

बिछुरत प्रीतम उभैं, होत तिहि ठोर जो रसहि ॥

विप्रलंब सिंगार, तास बरनंत सु कवि कहि ॥
 भेद चत्र तिहि भिन्न, पूर्वअनुराग कहीजें ॥
 करुना मान प्रबास, यहें चारो लिख लीजें ॥
 गुन भेद रूप ताकें सु गहि, बहुर दशा दश विस्तरत ॥
 करि भिन्न भिन्न ताकी कला, बिरह बिथा बर्नन करत ॥ २॥

अर्थ. जे स्त्री अथवा पुरुषने परिपूर्ण प्रीति बंधाई गयेली होय, तेमां-
 थो एकपण जूदूपडे ते ठेकाणे वियोगनुं दुःख बधीजायछे तेने विद्वान
 कवीओ विप्रलंब शृंगार कहीने वर्णवेछे, ते विप्रलंब शृंगारना जूदा जूदा
 चार भेदछे, तेमां पेहेलो पूर्वानुराग विप्रलंब, बीजो करुण विप्रलंब,
 बीजो मानविप्रलंब अने चोथो वास विप्रलंब, ए चारेने जाणवा जोइए,
 माटे तेओना गुण, रूप अने भेदोनुं ग्रहण करीने पाछी दश प्रकारनी द-
 शा विस्तारेछे, ते दशानी जूदी जूदी कळा करीने बिरहनी पीडानुं वर्णन
 करेछे ते आ प्रमाणे. ॥ २ ॥

॥ अथ छंद पद्धरी ॥ ॥

देखंत प्रेम दंपतिहि सोय ॥ बिछुरंत तुदन परकास होय
 ॥ बिनु लखें प्रांन तलफें अताग ॥ एही सु भेद पूर्वानुरा-
 ग ॥ आपको जास मिलरह्यो रंग ॥ जोगांन जोग दुख
 तास अंग ॥ लिख मित दशा शोचंत चिंत ॥ ताहि सो बि-
 रह करुना कहंत ॥ मितको मित पावें जु दोष ॥ पावंत
 चिंत आवेंजु रोष ॥ कछु रार होत बिछुरे सु आंन ॥ बि-
 न मिलें कष्ट वह बिरह माना ॥ परदेश मित कीनो पयांना ॥
 मिटिगई ओध पुग्गे न थांन ॥ एकेक चिंत बाढे उदास

॥ तासैं कहंत बिरहा प्रबास ॥ बिन मिलैं शोच बाढंत चिं-
त ॥ दश दशा होत ब्रह सो बढंत ॥३॥

अर्थ. जे स्त्री पुरुषमां देखितोज प्रेम होय ते जूदां पड्या पछी पी-
डानी साथे प्रकाश थाय, अने पोताना प्रियने जोया वगर प्राण अतिशे
तलफे ए पूर्वानुराग विप्रलंबनो भेदछे, पोतानो रंग जेनी साथे मळीरह्यो
होय, तेना अंगमां दैवजोगथी दुःख उपजीआवे, तेने लीधे मित्रनी दशा
जोइने जे मित्र मनमां शोच करे, तेने करुण विप्रलंब कहेछे, मित्रे मित्र
साथे करेला दोषने मित्र जाणे, ते जाणतांज पोताना मनमां क्रोध उपजी
आवे तेथी कांड क्लेश करीने जूदां पडीजाय पण परस्पर वगर मिलापे अति
दुःख पामे ए मान विप्रलंब, मित्र परदेश गयो होय अने तेना वदाडनी
मुदत पूरी थया पछी पण घेर न पहोची शके, तेथी परस्पर एक बीजाना
मनमां उदासी वधती जाय तेने प्रवास विप्रलंब कहेछे, हवे विरहमांथी
दश दशा उपजेछे ते कहुंछुं. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

विप्रलंब सिंगारके, कहे चार परकार ॥

होत दशा दश बिन मिलैं, सो अब कहों उदार ॥ ४ ॥

अर्थ. एवी रीते विप्रलंब शृंगारना चार प्रकार कहा, पण वगर मि-
लापे जे दश प्रकारनी दशा थायछे तेनो हवे विस्तार कहुंछुं. ॥ ४ ॥

॥ अथ दश दशा नाम कथनं ॥ गाहा ॥

अभिलाष सु चिंतायं ॥ गुनह कथन संमृति उद्देगं ॥

फुनि प्रलाप उन्मादं ॥ जडता व्याध मरन यह जानहु ॥५॥

अर्थ. एक अभिलाषा, बीजी चिंता, बीजी गुणकथन, चोथी स्मृ-
ति, पांचमी उद्देग, छठी प्रलाप, सातमी उन्माद, आठमी जडता, नव-
मी व्याधी, अने दशमी मरण एप्रमाणे दश दशा जाणवी. ॥ ५ ॥

अथ विरह दश दशा भेद ॥ छंद मौक्तिकदाम यथा ॥
 मिलें मन नैनन बेंनन रंग ॥ चहें मिलबो चित दंपति अं-
 ग ॥ इकें इक बाढतजात सनेह ॥ कही अभिलाष दशा ब्र-
 ह एह ॥ किहीबिध मित मिलें उत जाय ॥ इतें मिलहें
 कब मित सु आय ॥ यहें निश ब्योस बिचारत चित ॥ चिं-
 ता ब्रह चातुर तास कहंत ॥ जहां गुन मित सु चित गनंत
 ॥ अलंकृत ओर सरूप ब्रनंत ॥ भयो मनमथ्य सुमार बि-
 शेष ॥ यहें बिरहा गुन कथ्यन लेष ॥ बिनां प्रिय ओर क.
 छू न सुहाय ॥ सबें ग्रह काज दिये बिसराय ॥ लगी मिलि.
 यें मिलियें यह बांन ॥ दशा बिरहा वह संमृति जान ॥
 सबें सुखदायक जो उपचार ॥ वहें दुख देंन लगे सु अ-
 पार ॥ लगे मन मित सु मितहि ध्यान ॥ दशा उदबेग
 ब्रहा सु बखान ॥ रहे मन भौर समान भ्रमंत ॥ तन मन-
 सें परताप तपंत ॥ बहो बिधि बानि बदे प्रिय पच्छ ॥
 यहें परलाप दशा ब्रह लच्छ ॥ तरकित ऊठ चलें सु बि-
 शेष ॥ चितें रहें चक्रित आनन देख ॥ हसैं फुनि रोय क-
 रंत बिबाद ॥ यहे बिरहा सु दशा उनमाद ॥ गई सुधि
 बुद्धि सु भूलि सयांन ॥ भयो सुख दुःख सु दोय समांन ॥
 लगी प्रियसैं सुरता अवछेद ॥ दशा बिरहा जडता यह
 भेद ॥ तपें तन दीरघ लेत उसांस ॥ झरे जल नैनन होय
 निरास ॥ बढे दिनही दिनही मन आध ॥ दशा बिरहांन
 कहें यह व्याध ॥ छलं बलके उपचार करंत ॥ बनें नहि

क्यों न मिलें दोउ मित ॥ बढे परि पूरन प्रेम प्रमान ॥ बने
तब शेष दशा सु विधान ॥ ६ ॥

अर्थ. जे स्त्री पुरुषनो परस्पर प्रेमने लीधे मन, आंखो, अने वच-
नोनो रंग मळीगयो होय ते स्त्री पुरुष अंग मिलाप करवासारु पोताना
मनमां चाहे, तेथी करीने परस्पर जे अतिशे स्नेह वधतो जाय ते विरहनी
अभिलाष दशा कहेलीछे. ने जे दंपती कया उपायथी मित्र मळे, जो
मळे तो त्यांहां जडए, अरे! आंही आवीने मित्र क्यारे मळशे! एवीरीते
रात दिवस चित्तमां विचार्या करे, तेने चतुर पुरुषो विरह संबंधी चिंता
एवा नामनी दशा कहेछे. जे दंपती नीरंतर पोताना मनमां मित्रना गु-
ण गण्या करे, एटलुंज नहीं पण ते मित्रना अलंकार, पोपाक अने
खूबसुरतीनुं खुली रीते वर्णन कर्या करे, तेथी करीने जे मनने मथनार
वेहद काम वधी जाय ते विरह संबंधी गुणकथन दशानुं लक्षणछे.

जेने पोताना प्रिय विना बीजुं कांड पण गमतुं नथी, ने घरनुं सघळुं का-
मकाज बीसारी मुकी ने, मुखेथी तो मळीए मळीए एवांज वचन बोल्या
करे ते विरह संबंधी स्मृति एवा नामनी दशा जाणो. जे सर्व प्रकारे सुख
उपजावनारा उपचारोछे, तेज अतिशे दुःख दायक थड पडे, ने मनमां
मित्रनुं ने मित्रनुंज ध्यान लाग्युं रहे, ते विरह संबंधी उद्देग नामनी दशा
वखाणीने कहेलीछे. मनतो भमरानी पेठे भमतुंज रहे अने शरीर तथा
मनथी जूदो जे जीव ते पण तापथी तपी जाय, तेने लीधे पोताना प्रिय
मित्रना पक्षनी विविध वाणी बोल्या करे तेज विरह संबंधी प्रलाप दशानुं
लक्षणछे. तडफडीने जागी उठे, ने चमकी उठीने चाली नीकळे, ने
पोताना प्रिय मित्रना मुखनी छवि जोवानी आतुरताथी चित्तमां चाक-
डानी पेठे फर्या करे तेने लीधे क्यारेक हसे, ने क्यारेक रोय, ने वळी
धिवाद करवा लागी जाय, एज विरह संबंधी उन्माद दशाछे. शुद्ध बुध ने
शाहाणपणुं भूली गयाथी सुख अने दुःख बेय समान थड रहे, तेथीकरीने

એક પોતાના પ્રિય મિત્રમાંજ અલ્પ દ્રષ્ટિ લાગી રહે, એજ વિરહ સંબંધી જડતા નામની દશાનો ભેદ છે. અંગમાં તપાયમાન થઈને લાંબા ઉસાસા નિસાસા ભરે, ને જેની આંખોમાંથી આંસુ ઝર્યા કરે, ને વઠ્ઠી નિરાશ થઈ જાય, ને દિવસે દિવસે મનની પીડા વધતી જાય, એજ વિરહ સંબંધી વ્યાધી એવા નામની દશા કહેલી છે. જ્યારે છલ્લબલ્લના અનેક ઉપાયો કરવાથી પણ કોઈ રીતે વળે મિત્રોને પરસ્પર મલ્લવાનું બને નહીં અને મનમાં પરીપૂર્ણ પ્રેમનું પ્રમાણ વધી પડે, ત્યારે અનાયાસે જે મરણ થાય છે તે મરણનામની છેલી દશાનું વિધાન કહેવાય છે. ॥ ૬ ॥

॥ ગાહા ॥

ઉત કુસુમ પરવીનં, માહારાજ મિંત્રેત્ત ચરચા ॥
કીની કાઠ્ય નવીનં, જો જો દશા હોય સર્વ વરને ॥ ૭ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં કુસુમાવલી તથા કલાપ્રવીણ અને આંહી મહારાજા રસસાગર તથા તેના મિત્રો, ચર્ચાના પ્રસંગથી જે જે દશા ઉપજી આવે છે તે તે સ્થિતિના વર્ણન સંબંધી નવીન કવિતારચે છે. ॥ ૭ ॥

અથ કલા પ્રવીન કુસુમાવલ્યુક્ત વિરહ દશા વર્ણન ॥

તત્ર પ્રથમ કલાપ્રવીનોક્ત મિલિતરૂપકાલંકાર

॥ સર્વેયા ॥

રાજ મહા અભિલાષ વિરાજત, ચિંતહે રાજકુમાર વિચ્છન્ન ॥ સંસ્મૃતિ ઓર ઉદ્વેગ વર્જીર, અમીર દુહૂ જડતા ગુન કથ્યન્ ॥ હે હકમી ઉનમાદ પ્રલાપહિ, વ્યાધરુ શેષ નિ આઉ ચુકાવન ॥ સાગર સાહ સનેહકી આયસ, યાતન ન ગ્ર દુહાઈ ફિરી ઇન્ ॥ ૮ ॥

અર્થ. અભિલાષરૂપી રાજા ગાદી ઉપર વીરાજે છે, તેની પાસે અતિ વિચક્ષણ ચિંતારૂપી રાજકુમાર છે, સ્મૃતિ અને ઉદ્વેગ રૂપ વર્જીરો છે, જડતા

अने गुणकथनरूप बे अमीरो हाजर रखाछे, ज्याहां उन्माद अने प्रलाप रूप बे हाकेमोछे, ज्याहां व्याधी अने मरण रूप बेय न्याय चुकवनारा अधीकारीओछे, हे!सागर, आपना साहसिक स्नेहरूपी बादशाहना हुकम-थी आ शरीररूपी नगरमां एओनी दुहाइ फरी गइछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ मिलित रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

सागर सूर प्रभा प्रगटी अरु, नेह मरीच निरंतर जागें ॥
कांम अनोपम ओप करें इत, आतसके चसमें चख लागें
॥ ताकि परी रूपहें घटमें प्रतिबिंबित प्रांन महा दुख
दागें ॥ काहु बिचार न बूझें अबें यह, जारत जोबनको बन
आगें ॥ ९ ॥

अर्थ सागररूप सूर्यनी कांति प्रगटीने प्रकाश पामी ने तेना स्नेह रूपी एकरस कीरणो जगमगाटनी साथे जागृत थयां, जेने कामदेव अनुपम तेज आपेछे, एवा तेजरूपी आतसमां आख्यो रूप चसमां लागी गयां, ते द्वारा तेनी कांति हृदयरूपी घटमां पडी, ते प्रतिबिंब प्रज्वलित थतां-ज प्राणमां मोटुं दुःख पेदा थयुं, आ अग्री कोइ विचार के उपायथी बूझ तो नथी ने आगळ जोबन रूप बनने बाळेछे. ॥ ९ ॥

॥ अथ भिन्न पद श्लेष रूपकालंकार ॥ कवित्त ॥

उर पुर बेठो जारि, ज्वलन नमाय लीनों, नैन गढ टेढो
जल, नलन दुबायोहें ॥ सुख साज राजकों, बिखेरिकें बि
दाय दीनें, मन मजमून ग्वालियर लें चढायोहें ॥ प्राण
तरुत बेठो आय, दुखके दिवांन जुत, बिरहा बिकट सूबा,
अमळ जमायोहें ॥ सागर बियोगी खंड, दंडन प्रचंड रूप,
मदन पठायो साह, प्रेम दल आयोहें ॥ १० ॥

अर्थ. हृदयरूपी शेहेरने बाळीने मांही आवी बेटो अने तेजरूपी राज सत्ताने नमावी लीधी, नेत्ररूपी टेडा कील्लाने आंसु रूप पाणीना नळथी डुवाव्यो, सुख रूप सामथी तथा तेज रूपी राज्यने विखेरी नाखीने सौने विदायगिरी दीधी, ने मनरूपी मजमुदारने तो घोलर चडावी दइ उजड कील्लामां केद कीधोछे, एटलुंज नहीं पण दुःख रूपी दीवानने साथे लइने प्राणरूपी तख्त उपर आवी बेटेला विरहरूपी विकट सुवाए चोतरफ पोतानोज अमल जमावी दीधोछे, एवी रीते हे? सागर वियोगीना देशनो दंड करवामां भयंकर देखाववाळुं कामदेव रुप वादशाहे मोकलेलुं प्रेमनुं लइकर आवेलुंछे. ॥ १० ॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

नेननसें जब नैन लगे तबसें वह नैनन चाहत नैनां ॥
रैन कहूं अँसुवा बरजे दिन, रैन वहे छिनही विसरेंनां ॥
मेन महा दुखमें नित तावत, ज्यों दिग मंजर पंजर मेंनां ॥
हैं न कछू सुख चैन हिये ब्रह्म, जाग रहे अरु सागर हेनां ११

अर्थ. ज्यारथी आंख्यो साथे आंख्यो लागीछे त्यारथीज ए आंख्योने आ आंख्यो चाहेछे, ने राते तो कांइक आंसु झरवा बंध पाडे पण एम न करतां उलटी रातदिवस क्षणमात्र ए आंख्योने आ आंख्यो विसारती नथी, जेम मेनांना पिंजरा पासे विलाडाने बांधी राख्यो होय, ते जेम मेनांने भयथी तपावे, तेवीजरीते आ कामदेव हमेशा दुःखमां ताव्या करेछे, तेने लीधे हृदयमां सुखचेन पडतुं नथी, एटलुंज नहीं पण विरह जागी रहेछे अने सागर नथी. ॥ ११ ॥

अथ यथासंख्यालंकार ॥ कुसुमावल्युक्त ॥ सवैया ॥

बाल ब्रह्मानं बिहाल विलोकित, कीवे इलाज सखी सब दोरी ॥
एक गुलाब लियो छिरकावन, चंदनकी इक ल्याइ

कटोरी ॥ फूलन हार इकें पहिरावत एकहु दांन समीर
गह्योरी ॥ सागर एकहिबेर सबें वह फोरत ढोरत तोर
मरोरी ॥ १२ ॥

अर्थ. विरहथी बेहाल थएली बालाने जोइने तेनो उपाय करवासारु
सघळी सखीओ दोडी नीकळी, तेमांथी एक सखी गुलाबजळ छांटवा
सारु गुलाबदानी लावी, एक चंदननी कटोरी लावी, एक फूलना हार
पेहेरावा लागी, एके ठंडो पवन ढोळवासारु हाथमां वीझणो लीधो, पण
हे? सागर, ए वधां एकवारेज फोडी, ढोळी, तोडी ने मरडी नाख्यां, ते
आ प्रमाणे के गुलाबदानी फोडी नाखी, चंदननुं पात्र ढोळी नाखुं, हार
तोडी नाख्यो ने वीझणाने मरडी नाख्यो. ॥ १२ ॥

अथ अत्यंतातिशयोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥
नेननसैं असुवा उमहे सो गलीन भई बरषाकी तरंगन ॥
बारहु मास रहे ऋतु ग्रीष्म, आयत सास परोसनि अंग-
न ॥ जेहर सो रसनां दोहरी भई, पल्लवकी मुंदरी भई कं
गन ॥ सागर छेद भये छतीयां सर तोउ भरें मनमथ्य
निषंगन ॥ १३ ॥

अर्थ. आंख्योमांथी उलटेला आंसुनी धार चालेछे, ते जाणे शेरीमां
चोमासानी मोठी नदी बनी गइछे, बरेमास हृदयमांतो ग्रीष्म रुतुज रह्या
करेछे, अर्थात् ताप तप्याज करेछे एटलुंज नहीं पण स्वास तो पाडो-
शणना आंगणा सुधी आवजाव करेछे, पगमां पेहेरवानां लंघरोतो बमणी
कटीमेखळा जेवां थइ रह्यांछे, ने आंगळियोमां पेहेरवानी नाजुक वींटियो
हाथमां पेहेरवाना कंकण जेवी थइ गइछे, तेमज हे? प्रिय मित्र सागर,
छातीमां छेद पडी गयाछे तोपण हजी कामदेव पोताना भाथामां बाण
भर्याज करेछे. ॥ १३ ॥

अथ रससागर मित्रोक्त विरह दशा वर्णनं ॥ अलंकार तद्रूपक
॥ सवैया ॥

याजिय कुंड रच्यो हियमें तहैं, इंधन अस्ति सु आन ठहे
हैं ॥ बीच धरे विरहा विशवानर, नैन स्रवा घृत धार ब
हेहैं ॥ होमतहे सुखकी करि आहुति, धीरज श्रीफल मध्य
दहेहैं ॥ प्यारे प्रवीन प्रवीन पढ़ें श्रुति, नांमके मंत्र निरंत्र
ग्रहेहैं ॥ १४ ॥

अर्थ. आ जीवेतो पोताना हृदयमांज यज्ञनो कुंड रच्योछे, जेमां हाड
रूपी समीध (इंधणा) लावीने ठसाव्याछे, तेनी वचमां विरहरूपी अग्नी
धर्योछे, नेत्ररूप शरवा आंसुरूपी घनी धाराथी बह्या करेछे, अने सुखरूप
हुत द्रव्यनी आहुती आपीने होमेछे, धीरजतारूप पूर्णाहुतिनुं श्रीफल
होमीने अग्नीमां बाळेछे, “हे! प्यारी प्रवीण हे! प्यारी प्रवीण” एनाम
रूप वेदना मंत्रोनो निरंतर उच्चार करी करीने भण्णा करेछे. ॥ १४ ॥

अथ असंगत्यलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमको बीज धर्यो हियमें वह, लाजकी पांसु दबाय दुरा
यें ॥ नैन घटा बरसैं जबही तबही जलके परसैं दरसायें
॥ पत्र सखी प्रसरें गुन भेद, किते अभिलाष प्रसून लगा
यें ॥ चाहत चिंतसु आवनके फल, प्यारे प्रवीन कहो कब
पायें ॥ १५ ॥

अर्थ. जे प्रेमनुं बीज हृदयमां धारण कर्युं हतुं ते लाजरूपी मृत्तिकाथी
दबाइने ढंकाइ गयेलुं हतुं, ते ज्यारे नेत्ररूप मेघनी घटा बरसवा लागी
त्यारे तेना पाणीना स्पर्शथी कोंटारूपे देखाइ आव्युं, तेमां गुण भेदरूप
केटलीएक डाळ्यो तथा कोमळ पातरां प्रसरी गयां, ने अभिलाष रूप

फूल खोली आव्या, हवेतो चीत्त केवळ फळ आववा सारुज चाहेछे, तो हे? प्राणप्यारी प्रवीण, ए फळ क्यारे पामशुं ते कहो. ॥ १५ ॥

अथ असंगति अलंकार ॥ सवैया ॥

अंब अताग निबान भरे ब्रह्म, संमृति तंत्र सँवार धरें ॥
ब्रीडको मंच बध्या गुनके गुन, बैल बिचार फिरेबो करें ॥
कांतिकि माल कसी बरुनि ग्रह, नैन घरी सु भरें उबरें ॥
अंग उदांन प्रवीन रच्यो जिय, प्रेम प्रसून लता प्रसरें ॥

॥ १६ ॥

अर्थ. विरह रूपी अताग पाणीनुं नवाण भरेलुंछे, त्यांहां स्मृति रूप यंत्र संभाळथी गोठवी राख्योछे, ने जे लाजनो रेंट गुणरूपी रांदवाथी बांधी राख्यो छे तेने विचाररूप वेल फेरव्या करेछे, ते रेंटथी मांडीने पाप-पोता अंत सुधी जे कांतिरूप रांदवानी माळा कसी राखीछे, तेने लीधे ने-त्र रूप घडाथी पाणी भरेछे ने ठलवेछे, तेथी करीने आजीवे जे पोताना अंगमांज नवीन बगीचो रच्योछे, तेमां प्रेमरूपी वेल फुलथी भरपूर थड ने पसरती जायछे. ॥ १६ ॥

अथ विभावनालंकार ॥ सवैया ॥

सेपल बीच भरेइ रहो सु परेइ रहो प्रसरे तन सारें ॥ कं
ठ कपोल झरेइ रहो सु भरेइ रहो नव बास भिंगारें ॥ बुंद
नसैं बिखरेइ रहो सु ढरेइ रहो बरुनीं मग ढारें ॥ नैनन नी
र खरेइ तबें जब, नाम तिहारो प्रवीन उचारें ॥ १७ ॥

अर्थ. आंसुनुं पाणी पांपणनी वचमां भयुंज रहे अगर पड्युं ज रहे, किंवा आखा अंगमां पसरे, कंठ अने गाल, आंसु तथा पसीनाथी झर तांज रहे अथवा भर्याज रहे, कींवा नवां वस्त्र भिजावे, ते अश्रुनां जल बुं-

દમાંથીજ વિસ્વરાયા રહે, અથવા ઢાઢેલી પાપણોને માર્ગેથી ઢલતાં રહે, પણ હે? પ્રવીણ જ્યારે તમારા નામનો ઉચ્ચાર કરીયેછીયે ત્યારેજ આંખ્યો-માંથી આંસુ સ્વરંછે. ॥ ૧૭ ॥

અથ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

શોચ વિચાર બઢેઈ રહેં સુ પઢેઈ રહેંહે નજીમ નિદાંને ॥ આં નન તેજ અઢેઈ રહેં સુ ઢ્રઢેઈ રહેં બૈવસ્વત જાનેં ॥ પ્રેમ પ્રતીત ઢઢેઈ રહેં સુ ગઢેઈ રહેં બિરહા તન પ્રાંનેં ॥ ચિંત પ્રવીન ચ ઢેઈ રહેં સુ ગઢેઈ રહેં મનમથ્થ નિસાંનેં ॥ ૧૮

અર્થ. હમેશાં શોક ને વિચાર વધ્યાજ રહેછે, ને જોશીઓતો તેના નિદાંનનાં પ્રણો ભળ્યાજ કરેછે, મોઢાનું તેજ અવટાયુંજ રહેછે, હૃદયમાં અગ્નીતો ભર્યોજ રહેછે, પ્રેમની પ્રતીતી દીવસે દીવસે મજબૂત થતીજ જાયછે, શરીર તથા પ્રાણમાં વિરહ ઠસ્યોજ રહેછે, ચિત્તમાં પ્રવીણતો ચઢ્યાંજ રહેછે, તેમજ કામદેવનું નિશાન પણ મનમાં રોપાયુંજ રહેછે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

નેંનન નીંદ કછૂ કરબો અરુ, પાવકહી જરબો મનકોં ॥ સા સ ઉસાસનકો ભરબો પુનિ, શોચ સદા કરબો દિનકોં ॥ નેંનન નીર પ્રબા ઝરબો ફિર, ચાહતહેં મરબો તનકોં ॥ પ્યારે પ્રવીન વિચાર કરો યહ, કોંન સ્વતા બિરહી જનકોં ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. આંખ્યોથી નિદ્રા તો કાંઈ કરવીજ નહીં ને અગ્નીમાં મનને બા-ઢ્યાજ કરવું, ડંઢા અને લાંબા ઉસાસા નિસાસા ભર્યાજ કરવા ને વઢી હમેશાં આંખો દિવસ શોચ કર્યાજ કરવો, આંખ્યોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ વરસાવ્યા કરવો ને વઢી શરીર તજવાનું પણ ચાહાવું, તો હે? પ્રિય મિત્ર પ્ર-

वीण विचार करो के आ कया विरहि जननो खताव लागेलो हशे! १९

॥ अथ असंगति संदेहको संकर अलंकार ॥ सवैया ॥
प्रेम सुरंज उठे हियमें तिनसैं जु चुआंन लगे बरुनी बन ॥
मित्रको तंत्र कियो घटमें वह, जंत्रसैं कैंधो बहेहें सुरा कन
॥ प्रांन सनेही वही द्रग किंकर, कैंधो गुलाब लगे छिरका
वन ॥ कैसि भई गति सो न परें कल, प्यारे प्रवीन बिनां
इन आंखन ॥ २० ॥

अर्थ. अरे! आते हृदयमां प्रेमनो फुवारो उछळेछे, तेथी करीने पाप-
णो रूप वन चुवा लागु! के मित्ररूपी तंत्र घटमां गोटवी राख्योछे,
ते यंत्रमांथी उपजेली मदिराना कण बेहेछे, के पोताना प्राण स्नेहीने आ
आंख्यो रूप नोकरो गुलाबजळ छांटवा लाग्याछे! एक प्राण प्यारी प्र-
वीणवीना आ आंख्योनी केवी गति थइ गइछे! ते कांइ कळवामां
आवती नथी. ॥ २० ॥

॥ अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

स्वासकि डोर प्रवीन तनें अरु, आंसुन नेह लगावत आ
रें ॥ चितकी सांन फिरान लगी वह, आसिककी किरवांन
उजारें ॥ काट कुटील खरेंबो करेहें, झरेबो करें बिरहा चिन
गारें ॥ बाहन प्रांन बियोगिनपें नित, आयुध मार खराद
समारें ॥ २१ ॥

अर्थ. स्वास रूपी दोरीने प्रवीण ताणी, ने आंसुरूपी तेल आ-
राओमां लगाव्यु तेथी चित्तरूपी सराण फरवा लागी, ते इशक रूप
तलवारने सजेछे, तेमांथी कुटीलतारूप काट खरतो जायछे, ने विरहरूप
तणखा झर्या करेछे, एवी रीते प्राणप्रिय प्रवीणना वियोगी आशक उपर

हणवासारु कामदेव रूपी शीकलीकर हमेशां हथीयार सजेछे. ॥ २१ ॥

अथ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

चोक कसी पुत नायकसें अरु, अच्छत नैन कटाछ उडावें
॥ बंदन जावक बिंद करे सितकारकि फूकसें मूठ चलावें ॥
हारकि संकरसें जु हनें हिय, पायलके दुहु डाक बजावें ॥
भूत धस्यो बिरहा घट भीतर, भित प्रवीन मिले तो समावें
॥ २२ ॥

अर्थ. पलंग रूप चाचरने (चोकने) कोय पुतना वीगेरे देवीना मंत्रथी खीलेने नेत्रना कटाक्ष रूप आखा उडाडे, सेथाना सिंदुरना तथा पगमां लगाडेला अळताना रंग रूप चांडला करे, सीतकारा रूप फुकथी मूठ चलावे, हार रूप सांकळथी हृदयने हणे, ने पगनां झांझर रूप वे डाकलां वगाडे, एवी रीतना उपाय करनार प्रिय मित्र प्रवीण रूप भुवो मळी आवे तोज आ घटमां धसी पेठेला विरह रूप भूतने शमावे. २२ ॥

अथ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

मैन सुनार दुकांन रच्यो तन, धीरज सास धुआं उमटें ॥
ज्यों ज्यों लगें बिरहानल ज्वाल त्यों, कंचन नेह प्रभा प्र
गटें ॥ शाम तुला रति लाल धरें मधि, नैन कसी सु बटें
न घटें ॥ प्यारे प्रवीन परच्छनहार, बनावत भेद मनी सु
जटें ॥ २३ ॥

अर्थ. कामदेवरूपी सोनीए आ शरीर रूपी दुकान रचिछे, तेमांथी धीरजतारूप धुवाडो स्वासने मार्गे थडने नीकलेछे, जेम जेम विरहरूप अग्नीनी झाळ लागेछे, तेम तेम स्नेहरूपी सोनानी कांति प्रकाशती जायछे, वे कीकीओ रूप कांटांमां प्रीति रूप चणोठी राखीने तेनी साथे तो-

लथी सरखावी जोतां, तेमज आंख्योरूपी कसोटोमां कसी जोतां घटतुं वधतुं नथी, हे? प्राण प्यारी प्रवीण, एवी रीते सदरहु सोनार छानी रीते अनेक प्रकारना भेदरूप मणीओथी जडित्र हार बनावेछे. ॥ २३ ॥

अथ मिथ्याध्यवसत्यलंकार ॥ सवैया ॥

एक समें किरतार करें यह, उत्तरसैं इक जोगिन आवें ॥
दंड करें नृप खंडनके शिर, आय त्रियांनकि आंन फिरा
वें ॥ जाय सदा जिय चाहतहैं हम, पच्छम ताय पटोदे पठा
वें ॥ कंठ भुजा धरिकें भरि आसव, तादिन आय प्रवीन
पिआवें ॥ २४ ॥

अर्थ. एक समये जगत्कर्ता परमेश्वर एवो बनाव बनावे के उत्तर दि-
शामांथी एक जोगणी आवे अने ते खंडे खंडना राजाओने माथे दंड करे
ने चारे तरफ कामनीओनांज थाणां बेसारीने राजाओना उपर स्त्रीओनीज
आण फेरवे, अने जेने अमारो जीव चाहेछे, तेनेज जेदी आ पश्चिम देशनी
मुखत्यारीनो पटो आपीने मोकलावे, तो ते दिवस आवीने प्रिय सखी प्र-
वीण गळामां हाथ नाखीने मदिरानुं पान करावे. ॥ २४ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥ सौरठा ॥

ज्यों ज्यों संम्रति होत, त्यों त्यों अति विरहा बढें ॥

मानहु दीप उदोत, पूरन नेह प्रवीन जू ॥ २५ ॥

अर्थ. हे? प्रवीण, संपूर्ण स्नेहने लीये जेम जेम तमारी यादगीरी था-
यछे, तेम तेम विरह अतिशे वधतो जायछे, ते मानो के जेम पुरता ते-
लथी दिवानो प्रकाश वधतो होयनै! ॥ २५ ॥

अथ मित्रोक्त समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

ज्वाल बनीं विरहा बडवानल, आंसुन लेर लगी प्रसरें ॥

धीरज बेट डुबावनकों मकरध्वज मीन कलोल करें ॥ नाउ
मनोरथके न चलें मग, नेहकि भोंर अरुझ परें ॥ प्यारे प्र
वीन बीनां तन सागर, सागरकी समताजु धरें ॥ २६ ॥

अर्थ. विरह रूप वडवानळ अग्नीनी झाळ बनीछे, आंसु रूप मो-
जा उपजी उपजीने पसरता जायछे, धीरजता रूप बेटने डुबाडवा सारु
कामदेव रूप मधर्मच्छ कलोल करेछे, रस्ते स्नेह रूपी मोटी भमरीनी घु-
चवणी आडी आवीपडवाथी मनोरथ रूप वाण चाली शकतुं नथी, एवी
रीते एक प्राण प्यारी प्रवीण विना महाराजा रससागरनुं शरीर समुद्रनी
तुल्यताने धारण करेछे. ॥ २६ ॥

अथ प्रतिपालंकार ॥ गाहा ॥

रेरे धिपणा मंदो ॥ चंदो किय बंदन सरभरियं ॥
एयं कला चलायं ॥ दिन दिन कला बढियं अबला ॥ २७ ॥

अर्थ. हे! मंद बुद्धिवाळा कवीओ आ चंद्रने स्त्रीना मुख सरखो कह्यो
एज विरुद्धपणुंछे, केमके चंद्रनी कळा चळ होवाने लीधे दिवसे दिवसे
घटती जायछे, अने अबळाना मुखनी कळा तो दिन पर दिन बढती
जायछे. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

ऐसेंही चरचा चलत, दिन बीतत दुहु ठोर ॥

पत्र लिखत एकेक प्रति, बढ्यो विरहको दोर ॥ २८ ॥

अर्थ. वज्जे ठेकाणे एवीरीतनी चर्चा चालवामांज दिवस गुजरेछे, ने
वळी परस्पर पत्र लखी मोकलवाना प्रसंगथी विरहनो वेग बधी पड्यो-
छे. ॥ २८ ॥

॥ गाहा ॥

सागर कलाप्रवीनं ॥ व्यापित विरह दशा बर्नन बिधि ॥

त्रयं त्रिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २९ ॥

अर्थ. महाराजा रससागर तथा कळाप्रवीणने व्यापेली विरह दशाना वर्णन संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी तेंत्रीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २९

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति विरह दशा वर्णनं नाम त्रय त्रिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां त्रयस्त्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंदः॥ पुष्पिताग्रा॥

विरह दुखथि दंपती तपाशे, अति ठबका विधि आदिने अपाशे ॥

माळि निज जन बेसशे अवाशे, शुभ लहरी चोतरीशमां गवाशे ॥

अथ उपालंभ भेद ॥ दोहा ॥

पाती प्रेम एकेक प्रति, आवतहे इहि रीत ॥

करत शोच चितमें किते, बासर भये बितीत ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते एक बीजा उपर प्रेमना पत्रो हमेशां आवेछे, ते वांची वांचीने मनमां शोक कर्या करेछे. एम शोक करवामांज केटकाएक दिवसो बीती गया. ॥ १ ॥

रैन दोस नैन न लगे, हैं न कछू सुख चैन ॥

मैन भरे बिछुरें दुहू, लगे उपालंभ देंन ॥ २ ॥

अर्थ. रात दिवस आंख्यो मळती नथी, एटले निद्रा आवती नथी, तेम कोइ उपायथी सुख चैन पडतुं नथी, केमके कामथी भरपूर भरेलां बेहु जण एकठां मळीने जुदां पडी गयां, तेथी जुदी जुदीरीते परमेश्वर विगेरे देवोने ठबको देवा लाग्यां. ॥ २ ॥

अथ तत्र प्रथम प्रवीनोक्त उपालंभ भेद ॥ कर्ताउपालंभ

॥ परिसंख्यालंकार ॥ सवैया ॥

देह जुदाइ करीतो कहा मन, एह जुदो न कबें परिहें ॥ नें
ननसैं तसमीर जो सागर हैं जु, लखी सु नहीं टरिहें ॥ ध्यां
न लगो वह बानिकको सोइ, अंगके संग लगो जरिहें ॥
क्योंरे गुमांन करे किरतार अबें करि कोप कहा करिहें ॥३॥

अर्थ. शरीरनी जुदाई करी तेथी शुं थयुं! पण आ मन क्यारेय जुदु
पडशे नहींतो, आ आंखयोए जे प्यारा सागरनी तसबीर जोइछे ते ताराधी
टाळी नहीं टळे, नें ए बानकनुं जे ध्यान लागी रखुंछे ते तो आ शरीरनी
साथेज बळशे, तो हे? जगत्कर्त्ता परमेश्वर शामाटे गर्व करेछे! हवे कोप
करीने अमने तुं शुं करीश! ॥ ३ ॥

अथ परिकरांकुरालंकार ॥ कवित्त ॥

सागर अताग सो न, चातुरहू तरयो जाय, मरें पार परयो
जाय, ताछिनहूं मरियें॥मेरहूको फेर बिनां, पायहू न परयो
जाय, गरें लाग गिरयो जाय, गिरहूतें गरियें ॥पर बिन पं-
छीहूतें, नभहू न चढ्यो जाय, नभनको नेचो पाय, नभ
हूतें परियें ॥ पति पति जपि जपि, तपि तपि हारयो तन,
किरतार टार अंक फेरहूं न करियें ॥ ४ ॥

अर्थ. समुद्र अतागछे, ते चतुर पुरुषोथी पण तयीं जाय एवो नथी.
ने जो मरवाथी पण पार पडाय तो ते क्षणेज मरीये, मेरुना फेरने वगर
पगे फराय नहीं ने जो पडवानो लाग मळे तो पर्वत उपरथी पडीये,
पांख विनाना पंखीथी आकाशे चढ्युं जाय नहीं पण जो आकाशनो
छेडो पामीए तो आकाशेथी पडीये, पति पति एवी रीते जपी जपी ते-

मज तपी तपीने शरीर हारी गयुं, तो पण सिद्धी मळी नहीं, पण जो सिद्धि मळी होयतो कीरतारना लखेला अंक फेरवीने न करीये. ॥ ४ ॥

॥ दोहा ॥

हरता करता कहतहैं, सोउ न साच बिचार ॥

नैन नीर अजहुं न मिटैं, बिरही कहा बिहार ॥ ५ ॥

अर्थ. सर्व लोको परमेश्वरनें कर्त्ता हर्त्ता कहेछे, तेज साचो विचार नथी, केमके जो ते हर्त्ताछे तो अमारी आंखयोमांथी हजुसुधी वेहेता आं-सुं केम मळ्या नहीं, अर्थात् ते आंसुने केम हरतो नथी! नैं जो कर्त्ताछे तो अमारो बिरहीनो वियोग भांगीने बिहार केम करावतो नथी! ॥ ५ ॥

अथ विशेषालंकार ॥ इंद्रोपालंब ॥ सवैया ॥

हे मतिमंद पुरंदर ये अबला पर आज कहा बल बंध्यो॥
ना बिरही बिरही कबहू बिरही जनको सुरसैं उर बंध्यो॥
ना ढिग सागर मित अली तब, या दिनमें सुख ऐसो नि-
मंध्यो ॥ काम कमान गही इतनें पर, चातुक बांन कमान
हि संध्यो ॥ ६ ॥

अर्थ. हे? मंद, बुद्धिवाला इंद्र, अबला उपर आज आ शुं वळ बांध्युं छे! तुं बिरहवान नथी, तेम तुंने कोइदी बिरह थयो नथी जणातो, केमके बिरही जननो तो रस साथेज जीव बांध्योछे, पण प्रिय मित्र सागर रूप भ्रमर म्हारी पासे नथी तेथी आ दिवसमां आवुं सुख नमधेलुंछे, वळी एटला उपर कामदेवे कमान पकडीने बापैया रूपी बाण साध्युंछे. ॥ ६ ॥

अथ व्याघातालंकार ॥ चंद्रोपालंब ॥ सवैया ॥

दधि कोक सरोजन शोक निधानं मधूकरकों मुरझावतहैं॥
दरदी तनकी मनकी बतियां, सो उलूकको मित न पावतहैं॥

कछु शंक बिनां धर कौन धरें, हर कंकनसो शिर आवतहैं॥
विरही जनकी बिनती सुनिकें, शशिकों न कोऊ समुझाव-
तहैं ॥ ७ ॥

अर्थ. समुद्र, चकवा अने कमळोने शोकना भंडार रूप, भमराओने मुंझावनार, आ दरदीनां तन मननी वातने तो घूडनो मित्र जाणतोज नथी, कांइक बीक बिनातो जगतमां एने कोण धरे! पण आतो महादेव-जीना कंकण रूप थयोछे, तेथी माथे चडतो आवेछे, अमारी विरही जननी अरजी सांभळीने पण आ चंद्रमाने कोइ समजावतुं नथी॥ ७ ॥

अथ पर्यस्तापन्हति अलंकार ॥ सवैया ॥

हैं न सुधा शशि पुंज हलाहल, बूझहुं चक्र पुकार करेंगो ॥
देखतहीं दुखदायक तूं यह, कंज सबें बिधि साख भरेगो ॥
लाजत हे न इते पर आवत, साज कला कहा मोहि करेंगो॥
सागर मित मिलेंगे तबें लग, तेरो रिपू द्रगतें न टरेंगो ॥
॥ ८ ॥

अर्थ. हे! चंद्रमा तुं अमृतमय नथी तंतो केवळ हळाहळ झेरनोज ढगलोछो! जो पुछ तो आ चकवो पुरावानी साथे पोकारकरी उठशे, तूं तो देखीतोज दुःख दायकछो! ते विषे आ सघळां कमळो साक्षी भरशे? लाजतो नथी ने उलटो उपर चडतो आवेछे, तो कळा सजीने हुंने तुं शुं करनारछो! समज के प्राण मित्र सागर, मळशे त्याहां सुधीतो तारा शत्रु राहु रूप काजळ अथवा अंधारुं म्हारी आंखयोमांथी टळशेज न-हीं. ॥ ८ ॥

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ ब्रह्म उपालंब ॥ कवित्त ॥
करेहे अनीत कछु, परेहे न ब्रह्म कल, डरेहे न चिंत अंत,

करताको राजहें॥जोई जोई आवे मन, सोई सोई लीजें कर,
कोई दिन ओई संग, दरदी अवाजहें ॥ सागर प्रबीन को
क, शोककी न जानतहें, कोकनद नंद तोय, तोककी नवा
जहें ॥ मानरे अजांन तेरो, काल न रहेगो मांन, जाहिर ज
हांन आनदांन तेरी आजहें ॥ ९ ॥

अर्थ. हे? ब्रह्मा, आटली बधी अनोति करेछे, ते तुंने कांइ खबर प-
डती नथी! मनमां डरतो नथी पण अंते जगत्कर्त्ता परमेश्वरतुं राजछे,
जे जे मनमां आवेछे ते ते करेछे, ते साथे कोयदीवस दरदीनी पण फरी-
याद होय, तो ते उपर तो मुलगुं ध्यानज देतो नथी, अरे! सागर अने प्रवी-
ण रूप चक्रवा, चक्रवीना शोकनी वातनेतो तुं जाणतोज नथी, माटे हे?
कमळना पुत्र ब्रह्मा! तुंने तो बाळकोनीज उपमा देवी घटारतछे, हे? अ-
जाण हजी मान मान! काले तो तारुं मान रेहेशे नहीं, केमके आ दु-
नीयामां जाहेर रीते तारी आण दाण तो आजजछे. ॥ ९ ॥

॥ दोहा ॥

चतुर नहींरे चतुरमुख, नहीं प्रेम पहिचान ॥

सागर मित चकोर शशि, ताय न मिलबे आंन ॥१०॥

अर्थ. हे? चार मुखवाळा ब्रह्मा, तुं चतुर नथी जणातो, तेम तुंने प्रे-
मनी पण ओळखाण नथी, एम न होयतो सागर रूप चंद्रसाथे प्रवीण
रूप चकोरने लावी ने मेळवी दे नहीं! ॥ १० ॥

पर्यस्ता पन्हुतिअलंकार ॥ सर्वैया ॥

मूरति हे मनकी मनमें, लगनीं अगनीं झरके तपनेंमें ॥ मा-
ल लियें मुख नांम उचारत, बासर बीततहें जपनेंमें ॥ या
तनको मिलबोइ मिट्यो अरु, बातनको मिलबो सपनेंमें ॥

ब्रह्म बडो इसकीमें अजांन बियोग ले भाल लिख्यो अप-
नैमें ॥ ११ ॥

अर्थ. मूरती तो मननी मनमांजछे, ने लगनी तो हृदयमां झरता अ-
ग्रीना तापथी तपवामांज रहीछे, हाथमां माळा लइने म्होढेथी नाम
नो उच्चार कर्या करीए छीए, ने जप करवामांज दिवस गुजरेछे, आ
शरीरनुं मळवुं तो मटथुं पण वातनुं मळवुंथ सोणामां रह्युं, माटे हे? प्यारा
सागर, आ ब्रह्माज बडो इशकीना मार्गथी अजाण देखायछे, के जेणे
वियोग लइने आपणाज कपाळमां लखीदीधो. ॥ ११ ॥

अथ उल्लासालंकार ॥ सर्वैया ॥

खारो कियोहे पयो निधिकों पय कारो कियो, पिकसो अनु
मांनों ॥ कंटक डार गुलाब कियो अरु, चातक बारही मा-
स त्रसांनों ॥ पंकको अंक कियोहे मयंकमें, आग कियोहे
चकोरको खांनों ॥ सागर मित सबें परखा करि, हंस पती
हरवाहन जांनों ॥ १२ ॥

अर्थ. जळना भंडाररूप अति गंभीर समुद्रना पाणीने खारुं कर्युं, नें
मधुर अवाजथी सुख उपजावनार कोयलने काळी करी, ए उपरथीज ब्र-
ह्मानी बुद्धि विशे अनुमान करो! वळी खुसबोदार गुलाबनी डाळ्योमां
कांटा कर्या, ने वपैया जेवा उत्तम पक्षीने वारे मास तरइयो राख्यो, ठंडा
कीरणोथी प्रकाश करी सुख उपजावनार चंद्रमां गारानो डाग कर्यो, च-
कोर जेवा मनोहर पक्षीने वास्ते आगनो खोराक कर्यो, तो हे? प्रिय मित्र
सागर, सर्व वाते परिक्षा करीने हंसना पति ब्रह्माने महादेवजीना वाह-
न जेवा जाणो, अर्थात् वळध जाणो. ॥ १२ ॥

अथ भ्रमापन्हुति कामदेवोपालंभ ॥ कवित्त ॥

घटा हैं न केश बज्र, छटा हैं न बेसर ये, कुच हैं न अमृतके

कुंभ धरे भर भर ॥नेन हैं न एन येजु, कजर कलंक नाहि
ज्योंन हैं न तन जोत, भूषन न कर कर॥भाल हेन इंदु लाल
बिंदु हैं न ज्वाल नेन सुरसरीन नेनको नीर बहें झर झर ॥
कोंनपें चढाई आज, करीहें तिमंगलेश नेन इंद चंद ईश
कांपतहें थर थर ॥ १३ ॥

अर्थ. आ कांइ मेघनी घटा नथी एतो केशछे, आ कांइ वज्जनी शो-
भा नथी एतो नाकमां पेहेरेलुं नकवेशरछे, आ कांइ अमृतना कळश भ-
री भरीने मूक्या नथी, एतो स्तनछे, आ कांइ मृग नथी एतो आंख्योछे,
आ कांइ कलंक नथी एतो काजळनी रेखाछे, आ कांइ तेज नथी, एतो
शरीरनी कांतिछे, आ कांइ कीरणो नथी, एतो घरेणाछे, आ कांइ चंद्रमा
नथी एतो कपाळछे, आ कांइ अग्नी नेत्र नथी एतो लाल रंगनुं बिंदुछे,
आ कांइ गंगाजी नथी, एतो नेत्रमांथी झरझर आंसु वेहेछे, हे? मघरम-
च्छना इश्वर कामदेव, आज कोना उपर चढाइ करीछे? तारा नेत्रथी इंद
चंद्र अने शंकर, एओ थरथर कंपेछे. ॥ १३ ॥

॥ सोरठा ॥

सरपति सुरपति हैं न ॥ नाहि मकरपति हीमकर ॥

सरब गती सरबेन ॥ चढ्यो कोप कर कोंनपें ॥ १४ ॥

अर्थ. हे! पंचवाणना पति, आ सुरपति इंद्र नथी, हे? मघरमच्छना
पति, आ हीमकर चंद्रमा नथी, हे? सर्व ठेकाणे गति करनार काम, आ
इश्वर नथी, त्यारे तुं कोप करीने कोना उपर चढ्योछो? ॥ १४ ॥

अथ सागरोक्त उपालंभ भेदे द्रष्टांतालंकार

कर्ता उपालंभ ॥ सवैया ॥

ग्रीषमके गिरिके तरके पर, दाह लगें तन एसें दहेगो ॥

पावसके घनकें बनके सम, अंबक अंब प्रवाह बहेगो ॥

सीत हरें गति जैसी भई तुम, आपकि आप सबेंहि सहे
गो ॥ जो विरही मनकी न लहो हरि, कौन पराइ पुकार क
हेगो ॥ १५ ॥

अर्थ. ग्रीष्म ऋतुना तापथी जेम पहाड माहेला वृक्षो उपर दा
लागेछे, तेम कदाचित् आ शरीरने बाळशो, अथवा चोमासाना वर्षादने
लाधे वनमांथी जेम पाणी वहेछे, तेम आ आंख्योमांथी आंसुनो प्रवाह
वेहेवरावशो, पण शीयाळामां सीता हराइजवाथी जेवी तमारी स्थिति थड
गड हती तेवीज रीते पोताने माथे पडेला दुःखने सर्व लोको पोतेज स-
हन करशे, तो हे? हरी जो विरही जननी पीडानी वातने नहीं जाणो तो
पछे कोण पराइ फरीयादीनी पोकार कहेशे? ॥ १५ ॥

अथ स्मृतिमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

कच्छ भये परवेश दधी कर, भूलगये कमला हरि लाई॥
रावन दुष्ट हरी बनिता बन, प्रेमकि पीर तबेंउ न पाई ॥
विप्रके संग बहे पुर कुंदन, या दिन या दिन आ दिन
आई॥ प्यारे प्रवीन प्रवीन पुकारत, क्योंन सुनों अरजी
यह साई ॥ १६ ॥

अर्थ. हे? हरी, काचवानुं रूप धरी ससुद्रमां पेशीने जे, कमळाने ला-
व्या ते भूलगया, तेम वनवासनी वखते वनमांथी दुष्ट रावण सीताने हरी
गयो, तोयपण प्रेमनी पीडाने न जाणी? एक गरीब ब्राह्मणनी साथे रातोरात
कुंदनपुर तरफ चाली नीकळ्या ए दिवस, पण तमने आवा अमारा दि-
वस जोइने याद नथी आवता? अमेतो, हे! प्रवीण हे! प्रवीण एम पुकारीए
छीए, तो हे? परमात्मा, आ अमारी अरजी केम सांभळता नथी? ॥ १६ ॥

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ कवित्त ॥

चकोरी ज्यों हेरि हेरि, चातुकी ज्यों टेरी टेरी, जगनूं ज्यों

घेरी घेरी, दरदी दहतहे ॥ सूर शशि सागर समीरसें न पावे सुख, जाके शीश बीतत सो सबही सहतहे ॥ जानीहे तो बोतहे न जाने तो प्रवीनहे न, उलतेको पानी सो बरे-दन बहतहे ॥ राज नीत रीत ऐसैं, चलेगी अनीत कैसैं कोउ किरतारसें पुकार न कहतहे ॥ १७ ॥

अर्थ. चकोरीनी पेटे जोड़ जोड़ने, बापैयानी मादानी पेटे पोकारी पोकारीने, अने पतंगियानी पेटे घेरीघेरीने, (वियोगी) दरदियो बळेछे, तेओ सूरज, चंद्र, समुद्र, अने पवनथी सुख पामतां नथी, अर्थात् चकोरी सूरजथी, चातुकी चंद्रथी, पतंगिया समुद्रथी, अने विरहनां दरदी त्रिविधि पवनथी सुख पामतां नथी, तेओमां जेने जेने माथे दुःख वितेछे, ते बंधु सहन करेछे, पण भरतीनुं पाणी पर्वणीने दहाडेज वहेछे, अर्थात् चडतो अमल थोडो वखत रहेछे. एटलो मर्म जो ते ब्रह्मा जाणशे, तो घणुंछे, अने जो नहीं जाणेतो ते चतुर नथी, पण कोइ परमेश्वरने पोकारीने एटलुं कहेनुं नथीके ब्रह्मानी राजनीतिमां आवी अनीति केटला दहाडा चालशे १७

अथ शिक्षाक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

मित बिना ज्यु तपै तलफै तन, धीमर जाल गहे मनु माछे ॥ ऐसि दशा न दया तुमकों ब्रज, दीनदयाल कहावत आछे ॥ बारहि बार पुकार प्रवीनज्यु, बार करो न विचारहो पाछे ॥ पापनि साप बियोगिनके हरि, व्हैगो बिछोह तुझे अरु लाछे ॥ १८ ॥

अर्थ. मानो के मच्छि मारे जालमां माछलां पकड्यां होय, तेम मित्र बिना शरीर तपेछे, ने तरफडेछे, एवी दशा धई तोपण तमने दया नथी, अने ब्रजमां दिनना दयाळ सारा कहेवाओछो, अमे वारे वारे प्रवीण प्रवीण

पोकारिये लिये, पण वारे चडता नथी, एथी पाळळथी पस्ताशो. अने हे हरि? वियोगीना थापना पापथी तमारे ने लक्ष्मीने वियोग थशे.॥१८॥

॥ अथ ब्रह्म उपालंन व्याघातालंकार ॥ सवैया ॥

हे न हीतू हितकी नहि मानत, चिंतमें कोन निआओ धर्योहे ॥ कैसें जवाब करेगो तहाँ, किरतारके दंड कछू न डर्योहे ॥ कोन गुनो तकसीर कहा, परबीन दधी संग बेर कर्योहे ॥ छांड मरोर अजों चतुरानन, तेरो पिता इत पाय पर्योहे ॥ १९ ॥

अर्थ. (हे ब्रह्मा?) तू अमारो हेतु नथी, अने हितनी बात मानतो नथी, तें मनमां केवो न्याय धार्यो छे? तू परमेश्वरना दंडथी कांड बीतो नथी, पण त्यां केवी रीते जवाब करीश? तें प्रवीण ने सागर साथे बेर कर्युंछे, पण तेज्रोनों शो गुनो? ने शी तकसीरछे? हे ब्रह्मा? हजी तारो मरोड मुकीदे, केमके तारो बापतो आंही आवीने पगे पड्योछे, अर्थात् कमळ तो प्रवीणना पग साथे उपमानो संबंध राखेछे.॥१९॥

॥ व्याघातालंकार ॥ सवैया ॥

जाय मिलीहे सुता परबीनसें, भ्रात उहां बसि ध्यान धर्योहे ॥ तातको तात रहे नित नेनन, तातके भ्रात मिलाप कर्योहे ॥ तातके भ्रातके मित किते तह, तात रहे नित पाय पर्योहे ॥ रे विधि नीच कपूत कुलच्छन मंद मती तिनसें झगर्योहे ॥ २० ॥

अर्थ. तारी दीकरी सरस्वति ते जइने प्रवीणने मळीछे, “मुखमांरहे छे” अने तारो भाइ जे कमळथी उपजेलुं मोती तेणे तो त्यां (नथमां) वसीने ध्यान धर्युंछे, तारो बाप कमळ, तेनो बाप जळ ते प्रवीणनी आंखमां (आं-

सुरूपे) हमेशां रहेछे; तारा बापनो भाइ जे चंद्रमा तेणे पण (चांदलारूपे) तेनो मेळाप कर्योछे, तारा बापना भाई चंद्रना मित्रो जे ताराओ ते केट-लाएक (ताराटबकी अथवा हीरारूपे) त्यांछे, अने तारो बाप रोज प्रवीणने पगे पड्यो रहेछे, (कमळ जेवा पगछे) अरे निच, कपूत, कुलक्षणवाळा, मंदमतिवाळा, ब्रह्मा, एवी प्रवीण साथे तुं लडेछे?॥२०॥

॥ असंगत्यलंकार ॥ सवैया ॥

हाजर जादु निहारत नेन या, प्रेमकि साहि परी हिय आ-
ती ॥ साह सनेह सु तरुत सिंहासन; ढारत पंग वजीर बि-
छाती ॥ दोरत दोउ कुजाक दशो दिश, चोर न पाद चहू-
मुख घाती ॥ देखतही द्रग आयगयो सब, या कर मित प्र-
बोनकि पाती ॥ २१ ॥

अर्थ. नशीब लखनार चोरने पकडवाने हजरतनो दाखलो--आ नेत्र हजरतना जादुनी (क्रिया) जुएछे, त्यां प्रेमनी रुसनाइ हैयामां आवीने पडी, पगवगर चालनार मनरूपी वजीर बिछानुं पथरावेछे, अने सिंहासनना तरुत उपर स्नेहरूपी पादशाह आवीने बेठा, अने संकल्पविकल्परूपी बे प्यादा (चोरने पकडवासारुं) दशोदिशामां दोडवा लाग्या, पण घातकी ब्रह्मारूपी चोर मळ्यो नहीं, एटलामां प्रिय मित्र प्रवीणनुं पत्र हाथमां आववाथी तेमां जोतांज बधुं नजरे आवी गयुं.॥२१॥

॥ संभावनालंकार ॥ सवैया ॥

पन्नग पात्रो तबे सब पोन, पुकारतही पतियां नहि लावे ॥
बीरन बांध गडो धरनी, हनुमंत प्रवीन अजों न मिलावे ॥
अंत कृपान कटो बिधिके कर, फेर न काहु बियोग बनावे ॥
चाहे सो तूं कर सागररे, करतार ज्यु एक दिनां फुरमावे॥२२॥

अर्थ. ड्यारे पोकार करतां पवन, पत्र लावतो नथी, त्यारे बधा पव-
नने सर्प खाइ जाओ, अने हनुमानजी प्रवीणने हजीसुधी मेळवता नथी,
त्यारे बधा वीरोने बांधीने पृथ्वीमां टाटो. अने छेछिवारे तरवारे करीने
ब्रह्माना हाथ कापो, के फरीथी कोइने वियोग करावे नहीं, अरे मारा जीव
सागर, जो परमेश्वर एक दिवस हुकम करवानुं तने फरमावे तो तुं चाहे
तेम कर.॥२२॥

॥ अथ कलम उपालंन अनूपलब्धि संकर परिकरां-

कुरालंकार ॥ सवैया ॥

देखनके द्रग बाउरे डोलत, प्रेमके पान जये मतवारे ॥
याहि सबी सु कबी न जईहे, प्रवीन प्रवीन प्रवीन पुकारे॥
फेर विचार कियो हियमें तब, तेरि नहीं तकसीर चितारे ॥
या कलमें चलमें न रीझायहे, आद उने अरु बैर हमारे २३

अर्थ. प्रेमनुं पान करवाथी उन्मत्त थयेली आंख्यो (प्रवीणनी छाविने)
जोवाने वास्ते दिवानी यइने फरेछे, अने आवी छावि तो कोइ वखते बने-
लीन नथी, (तेथी जीभ) प्रवीण, प्रवीण, प्रवीण, एम पोकार करेछे, फरी
मनमां विचार कयों, त्यारे लाग्युं के हे चितारा, एमां तारी तकशीर नथी,
आ कलमें पोताना चालवामां अमने रीझव्या नथी, कारण के तेने अने
अमारे असलनुं वेरछे, मतलब के कलम मुमलमानी शब्दछे, अने अमे
हिंदु छिये.॥२३॥

॥ अथ अद्रष्टोपालंभ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

पत्र प्रवीनकि साध मरे पल, आध हिये न अराध बिसारे॥
मीन मनो जल छीन जिये तउ, दीनकि कोन पुकार बिचारे॥
संग सदा बसिये हसिये मिलि, ऐसें अद्रष्ट करे न दगारे ॥

आस उसास नरी अखियां द्रग, फेर कहूं इक बेर निहारे २४

अर्थ. प्रवीणनी साथे पत्र साधीसाधीने मुवा, अने (अमे) एनी आराधना अरधी पळ पण विसारता नथी, जाणे के माछलुं जळ खुटवाथी जीवे, एम जीविये छिये, तोपण गरीबना पोकारनो कोइ विचार करतुं नथी, अने हमेशां (प्रवीणनी) साथे रहिये, हशिये अने मळिये, एवं दगाबाज नशीब करतुं नथी, मोढे श्वासलैये छिये, अने आंख्यो भरिये छिये, अने चाहिये छिये के आ आंख्ये फरीने एकवार क्यारे निरखिये? ॥२४॥

॥ अथ संशयाक्षेपालंकार ॥ सर्वैया ॥

अंग उमंग तरंग न भो अरु, रंग न जो परजंकनको ॥

बेननको रस रेन न जो अरु, चेन न भो कर कंकनको ॥

जावक नागन दाग न जो ज्यु, सुहाग न जो हरि लंकनको ॥

मित प्रवीन मिलाप न जो तब, बंक सबे विधि अंकनको ॥२५॥

अर्थ. शरीरमां उमंगनो तरंग थयोज नहीं, अने पलंगनो रंग थयो नहीं, रात्रिमां वचननो रस थयो नहीं, अने प्रवीणना हाथना कंकणनुं चिन्ह (मारा शरीर उपर) थयुं नहीं, एना पगना अळतानो तथा एना नेत्रना काजळनो डाग (मारा शरिरमां) थयो नहीं, अने सिंहना जेवी केडना लांक वाळी प्रवीणनो सौभाग्यरूप हुं थयो नहीं, अने प्रवीण मित्रनो मेळाप न थयो त्यारे ते बधोय ब्रह्माना आंकनो बांकळे. ॥२५॥

॥ अथ कर्ताउपालंज एकावलि अलंकार ॥ सर्वैया ॥

कररे उनके गुनकी गुननी जिय, ध्यान हमेश वहे धररे ॥

धररे उन मूरति आंखनमें, अबही तो गयो सुख बीसररे ॥

सररे उन आयस राख चढाय ज्यु, एसि करीहे विशंभररे ॥

जररे अति सास उदास नयो हिय, याद प्रवीन प्रजा

कररे ॥ २६ ॥

अर्थ. हे जीव ! ए प्रवीणना गुणनी माळा कर, अने हमेशां एनुंज ध्यान धर, अन एनीज मूरति आंखमां धर, केमके हवेतो सुख विसरी गयुंछे, विश्वंभरे आवी (दशा) करी, माटे तेनी आज्ञा माथे चडावी राख्य, उदास थयेला हैयामां अतीशे श्वासोश्वास भर्या कर, अने प्रवीणनी छविने याद कर. ॥२६॥

॥अथ चंद्र उपालंज गूढोक्ति श्लेश अंतर्लापिका॥दोहा.

समजा हिन राकुं मयनर, यह न लहत अजान ॥

संकर शंकर अंकपर, कर मयंक कर बान ॥२७॥

अर्थ. समझ्या वगर आ राहुछे, एम माननार आ अज्ञानि चंद्र मर्म लेतो नथी, मतलब के जाणतो नथी, तेथी (संकर) मिश्रित अने (शंकर) अगियार अक्षर उपर, मतलब के “सजानकुयर” अने ‘महिरामन’ उपर पोतानी किरणोनां बाण कर्याछे, एमां पहेला चरणना अगियार अक्षर-मांथी एक लेवो ने एक पडयो मुकवो, ए रीते अक्षर लेतां ए बे नाम नीकळे छे. ॥

अर्थ बीजो. प्रेमना (राकुं) रस्ताने समझ्या वगर अज्ञानमय नरछे, ते आटलुं समजता नथी के सुखकर सुखकर (एवा मित्रना नामना विशेषणना) अक्षरो उपर करमना आंक कुरवानछे. अर्थात् मित्रने वास्ते नशीबमां लखेलुं सुखदुख वेठवुं कबूलछे. ॥२७॥

॥अथ पर्यायोक्ति प्रथम जेद अलंकार ॥ छपय ॥

सागर कलाप्रवीन, मित अरु कुसुमावलि पुनि ॥

उपालंजके भेद, लगी इहि विधि चरचा धुनि ॥

वह लिख पठवत पत्र, एक एकहि प्रति आवे ॥

लग्यो सु हित संधान,ओर कछु नांहि सुहावे ॥

सुख साज काज भूले सकल, मित मित साधन लगे ॥

ज्यों ज्यों बितीत होवत अहर, जोत प्रेम त्यों त्यों जगो ॥२८॥

अर्थ. सागर तथा कळाप्रवीण, अने सागरना मित्र तथा कुसुमावळी, ए चारेजण वच्चे ईश्वरादिकने ठवको देवाना भेदनी चरचानी धुनि एवी रीते लागी रही, अने तेओना लखेला पत्र एक बीजा उपर आवे छे, तेने लीधे प्रेमनुं संधान लाग्युं, तेथी बीजुं कांई गमनुं नथी. ने सुखनो साज तथा सघळां काम भूली गयां. अने मित्र मित्र एवीज साधना लागी रही, अने जेम जेम दहाडा वीतेछे. तेम तेम प्रेमनी जोत जागेछे. ॥२८॥

॥ गाहा ॥

उपालंज अनुमानं, मितह चित उक्तिकी चरचा ॥

चतुर त्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥२९॥

अर्थ. ईश्वरादिकने ठवका देवानुं अनुमान तथा मित्रना चित्तनी उक्तिनी चरचा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ चोतरीसमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२९॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति उपालंभ भेदो नाम चतु
स्त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुस्त्रिंशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥३४॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

कर्तुं शिवालय सागरे, आव्या नीती पाळ ॥

लखे लहेर पांत्रीशमी, उच्छव एह विशाळ ॥

अथ शिवालय प्रसंग ॥ दोहा ॥

दिनभर दिन एई दशा, तन छिनजर सुख नांहि ॥

मिलन मित कैसें बने, कीजे सोय उपाहि ॥ १ ॥

अर्थ. दिवसे दिवसे एवी दशा थई, अने क्षणमात्र पण शरीरे सुख पडतुं नथी. माटे हे प्रिय मित्र प्रवीण ? आपणे मळवानुं शी रीते बने ते कहो, तो ते उपाय करिये. ॥१॥

॥ सौरठा ॥

सागर जरे सनेह, ऐसें लिखी प्रवीन प्रति ॥

उन प्रति उत्तर एह, आयो सो बरनत अबे ॥ २ ॥

अर्थ. स्नेह भरेला सागरे प्रवीणप्रत्ये उपर प्रमाणे लख्युं. तेनो प्रतिउत्तर जे आव्यो. तेनुं वर्णन हवे कसलुं. ॥२॥

॥ अथ प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

करे पुंस ऊपाउ को, अबला निबला अंग ॥

कही बात पूरव कथा, कौवा कनक भुजंग ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के पुरुष कांड उपाय करी शके, पण स्त्रीतो अंगे निर्बळ होयछे, ते शुं करे ? एम कहीने कागडो, धंतुरो, अने सर्प ए त्रण संबंधी पुरातननी एक चालती कथानी बात कही. ते एछे के पूर्वे एक विरहणी स्त्रीने ज्यारे पतिनो वियोग पीडतो हतो, त्यारे ते कागडानुं चित्र करीने एम मन वाळती हती के आ कागडो वधामणी देवा आव्योछे. तेथी मारो पति घेर आवशे. वळी ज्यारे कोयलना शब्दथी तेने पीडा थती हती, त्यारे ते धंतुरानुं चित्र करीने मन वाळती हती. के आंबानी रहेनारी कोयल आ धंतुराने जोडने जती रहेशे. एटले मारी पीडा मटशे. वळी ज्यारे त्रिविधि पवनथी तेने पीडा थती हती, त्यारे ते सर्पनुं चित्र करीने मन वाळती हती, के आ सर्प पवनने खाइ जशे, एटले मारी पीडा मटशे. बिचारी अबळा आटलो उपाय करी शके. एथी वधारे शुं करे ? ॥३॥

॥ चोपाई ॥

यह जुवाबको अरथ विचार्यो ॥ मिलन भेद महाराज सु
 धार्यो ॥ आपहिकी हृदपर इक गांऊ ॥ नैनतरंग तासको
 नांऊं ॥ तहैं पहार परचंड बिराजें ॥ गहिरी नीठ सरिता
 धुनि गाजें ॥ सरवर सुभग बेल बन घेरें ॥ नीतपालहूकी
 हृद नेरें ॥ के पशु पंछी ब्रंद रहावें ॥ प्रभा शिखर हर पु
 रकी पावें ॥ रससागर मन मतो द्रढायो ॥ फोज सिकार
 चढन फुरमायो ॥ सहस बीश हय गय पैदल सजि ॥ कि
 यो कूच बहु बिधि बाजित बजी ॥ मंद चलत दिन किते
 बिहाये ॥ आखेटक खेलत उत आये ॥ सर गिरि सरित सु
 भग दरसाये ॥ उनही ठोर मुकांम जमाये ॥ शिल्प सुता
 र उतें बुलवाये ॥ हुकुम एह महाराज कहाये ॥ इतें एक
 शिव थान बनाओ ॥ गुप्त एक इत गुफा चलाओ ॥ निकट
 तहां इक बाग बनावें ॥ उतसैं गुफा इतें चलि आवें ॥ ता
 पर महल बाग महि कीजें ॥ पुनि इनांम आपको लीजें ॥
 प्रच्छन यह महाराजसु भाखी ॥ कारीगर अपने मन रा
 खी ॥ हुकुम एक मंत्री प्रति दिनों ॥ कांम शिवालयको स
 रु कीनों ॥ ४ ॥

अर्थ. ए जवाबनो अर्थ पोताना मनमां विचारी महाराजाए युक्ति पु
 र्वक भेदथी मळवानो मनसुबो धार्यो, पोतानी सरहद उपर पोतानुंज गां
 मछे, जेनुं नैनतरंग एवं नांमछे, त्यांहां एक मोहोठो विशाल, अति शोभाय
 मान पहाडछे, जेनी पासे पांणीथी भरपूर नदी गंभीर अवाजथी गाजेछे,

आस पास मोहोटां मोहोटां सुंदर तलावोथी ने जात जातनां बिलि विगेरे वृक्ष
 वेल्योथी घेरायेलोछे, एटलुंज नही पण, ते पहाड नीतिपाळ राजानी सरह
 द पासेछे, जेमां केटलाएक पशु पक्षीओना जथ्या रहेछे, जेना शीखरनी
 शोभा महादेवजीना कैलासनी उपमाने धरेछे, त्यांहां जवानो मनमां द्रढ
 निश्चय करी महाराजा रससागरे पोतानी फोजने शीकारे चडवानो हुक
 म फरमाव्यो, घोडा, हाथी, पायदल विगेरे वीश हजार संख्यानुं लशकर
 सर्जने विविध वाजित्रीना अवाजनी साथेज कुच करीने चढी नीकळ्या, ते
 रस्ते धीमे धीमे चालतां केटलाक दिवस बीतिगया पछी शीकार खेलता
 खेलता त्यांहां आवीपहोच्या, त्यांतो तळाव, नदी, पहाड अने जंगल दे
 खागुं एटले ते स्थळे आवीने मुकाम कर्युं, पछी त्यांहांज कडीआ सुतार
 विगेरे कारीगर लोकोने बोलावीने आवो हुकम आप्योके आंही एक शीव
 जीनुं मंदिर बनावो ने त्यांहांथी एक छानुं भोयरुं चलावो? पासे एक मो
 होटो बाग बनावो, ते एवीरीतेके महादेवजीना मंदीरमांथी ते भोयरुं बगी
 चामां आवे, तेना द्वार उपर एक मेहेल बनावो? तेमांथी गुप्त रीते महादेव
 जीना मंदीरमां जवाय ने पालुं तेज रीते मेहेलमां अवाय, आ वातनी को
 इने खबर न पडे एवी रीते काम बजावी आप्या पछी अमारी पासेथी
 मनगमतुं इनांम ल्यो, आ गुप्त वात महाराजाए कडीआओने कही, ते
 कडीआओए पोताना मनमांज राखीने काम सरु कर्युं, तेनी देखरेख वास्ते
 एक कामदारने हुकम आपीने तेनें त्यांहांज राख्यो एवीरीते महादेवजीना
 मंदिरनो आरंभ कर्यो. ॥ ४ ॥

॥ छप्पय ॥

पुर उंन किय परबेश, उतें महाराज बिलंबिय ॥
 बासर किते बहंत, ईश थांनक पूरन किय ॥
 निकट बाग बन गिरद, बीच महेलात बनाई ॥

ईश थानतें गुफा, आनि उनमें उमडाई ॥

कीनी दिवाल उपवन गिरद, कोट गिरद माहेशकी ॥

बिप्रह बुलाय सायत सु लखि अहर किय अभिपेककी ॥ ५ ॥

अर्थ. ते पछी ते नेनतरंग शेंहेरमां प्रवेश कस्यो ने महाराजा पण त्याहां-
ज रोकाया, केटलाएक दिवस वीतीगया पछी विश्वकर्माए महादेवनुं मं
दिर पुरुं कस्युं, ने मंदिरनी पासे दक्षोथी गीच एक वर्गाचो वनाव्यो, ते-
नी वचे दक्षोना झुंडमां अति नमुनदार मेहेलात रची, ने महादेवना देव-
ळमांथी गुप्त भोंयरु जमीनमां खणावीने तेनुं द्वार मेहेलमां लावी मूक्युं,
वर्गीचाने फरती ग्रानीट (पथरनी पाकी दिवाल) बांधी, तेमज महादेव-
ना देवळने फरतो कीळो बांध्यो, आ सघळी मनमानती रचना जोडने
महाराजा खुशी थया, एटले वास्तु प्रतीष्टानुं मुहूर्त जोवराववासारु ब्राह्म
णोने एकठा करी अभिषेकनो आरंभ धार्यो. ॥ ५ ॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

बडे मुनि पंडित वेद विचार ॥ कियो अभिशेकहुको नि
रधार ॥ अँते उर आप बुलाहिय तत्र ॥ लिखे प्रति देश
न देशन पत्र ॥ किते दुज तापस के छितिराज ॥ बुला हि
य शंकर थान समाज ॥ वहे कवि भारतिनंद बुलाय ॥
दही उनकों यह बात सुनाय ॥ पठावन नीतहिपाल नरेश
॥ सिधारियें आप सु गुज्जर देश ॥ दर्ई उन पांन पती
परवीन ॥ लखी उपचार हमें यह कीन ॥ अँते उर पत्र
दियो सु लिखाय ॥मतो मिलिये इत आपहि आय ॥ उभे
गज संग उभे शत बाज ॥ किये महाराज विदा कविराज ॥

अर्थ. मोहोटा मोहोटा मुनी तथा पंडितोए वेदना विचार पूर्वक अ-

अभिशेकना मुहूर्त्तनो निश्चय कर्यो, एटले महाराजाए पोतानी राजधानीमांथी
सहुने त्याहां बोलावी लीधां, एटलुंज नहीं पण देशो देशमां कंकोतरीयो
लखी मोकली, ने केटलाक ब्राह्मणो, तपस्वियो तथा राजाओने मानथी
आ स्थळे महादेवना उत्सवमां बोलाव्या, पछी ए भारतीनंद कवीनेज
बोलावीने आ प्रमाणे वात संभळावीने कह्युंके नीतिपाळराजाने तेडवा
सारु आप गुर्जर देशमां पधारो? एम कहीमे प्रवीण उपर लेखेलो पत्र
कविना हाथमां आप्यो, तेमां लखी जणाव्युं के मळवासारु अमे आ उ-
पाय गोठव्योछे, माटे जरूर पधारजो, बीजो एक नीतिपाळ राजानो
पत्र लखावी दीधो, तेमां लखी जणाव्युं के आपने मळवानी घणी अ-
भिलापाछे, माटे जरूर पधारशो, एवीरीते कविने भळामण आपीने बे
हाथी अने बसे घोडे स्वारनी साथे महाराजाए विदाय कर्यो. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

भारति नंद सु गमन किय, आये मनंछित थांन ॥

मिले जथा मरजाद वत, नीतपाळ राजांन ॥ ७ ॥

अर्थ. भारतीनंदकवि त्याहांथी चालीने मनंछापुरमां आव्या, ते रा-
ज सभामां जइ महाराजा नीतिपाळने मर्यादा पुर्वक मळ्या. ॥ ७ ॥

॥ छप्पय ॥

दह्यो पत्र महाराज, कह्यो सागर मुख भाषित ॥

करी अरज कविराज, नीतपालह नरेश प्रत ॥

कुमर शिवालय कियो, तास अभिशेक बिचारें ॥

मेहेर करें महाराज, आप उतकों जु पधारें ॥

उनके जनांन आए उतें, उन लिख पाति यह कही ॥

आपें जनांन कीजें हुकुम, मिलबें चाहतहें वही ॥ ८ ॥

अर्थ. रससागरनो पत्र नीतिपाळराजाने आप्यो, तेमज म्होढेथी क-
हेला समाचार कहीने कवीराजे नीतिपाळराजाने आ प्रमाणे अरज करी,
के हे? महाराजा नीतिपाळ, रससागर कुंवरे एक महादेवनुं शिवालय बां-
धुंछे, तेनो हवे अभिषेक करवो धारेछे, माटे आप जो त्यांहां पधारोतो
मोहोटी मेहेरवानी करी केहेवाय, एना जनानखानानी तमाम राणीओ
त्यांहां आवेलीछे, वास्ते कुंवरे पत्र लखीआपीने कह्युंछे के आप जना-
नाने आववानो जरूर हुकम करशो, कारणके आ लोको मळवाने चा-
हेछे, तेओए पण पत्र लखी आपीने कह्युंछे के त्यांहांथी जनानखानुं आं-
ही पधारे तो घणुं सारुं, कारण के अमारे मळवानी घणी अभिलापाछे,
माटे हे? महाराजा, आप जनानाने तैयार थवानो हुकम फरमावो के जे-
थी तेओनी इच्छा पूरी थाय. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

सुकवि अरज महाराज सुनि, धारयो मतो पयांन ॥

आमायत आयस दई, साजन लगे समांन ॥ ९ ॥

अर्थ. एवीरीते भारतीनंद कविनी अरज सांभळीने महाराजा नीति-
पाळे त्यांहां प्रयाण करवानुं धारीने कामदारने आज्ञा आपी एटले ते सर्व
सामग्री तैयार करवा लाग्या. ॥ ९ ॥

पाती सुकवि प्रवीनकी, दई कुसुमके पांन ॥

समाचार इनमें सही, कही बुलावन बांन ॥ १० ॥

अर्थ. पछी कविए प्रवीणनो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आपीने कह्युं
के समाचारतो आ कागळमांछे, पण त्यांहां पधारवा विशे खचीत कहेलुं
छे माटे तजवीज करो. ॥ १० ॥

॥ सोरठा ॥

सजे राज सामांन, असवारी छोटी उतें ॥

આયસ દીન જનાંન, કુમરી કલાપ્રવીન જુત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. ત્યાંહાં જવાસારુ મહારાજાએ નાની સ્વારીની સામગ્રી સજ કરી-
ને રાજકુંવરી કલાપ્રવીણ સમેત જનાનાને આવવાનો હુકમ આપ્યો. ૧૧

ઉતરે મધિ આરાંમ, સાયત દુજ શોધી સુભગ ॥

ચલે મુકાંમ મુકાંમ, સરંજામ સંખ્યા સુ યહ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. બ્રાહ્મણો પાસે શુભ મુદૂર્ત જોવરાવીને વળીચાણાં જાવીઉતર્યા,
ત્યાંહાંથી આ પ્રમાણે સંખ્યાની ફોજ સાથે લડને મુકામે મુકામની ગોઠ-
વણ કરી ચાલતા થયા. ॥ ૧૨ ॥

॥ અથ છંદ હનુફાલ ॥

હય દલ બતીસ હજાર ॥ પયદલ ન પાવે પાર ॥ ગજ સંગ
સાઠ પચાસ ॥ મનુ ઘટા ભાદો માસ ॥ શત એક આતસ સં
ગ ॥ સજ જોધ સલ્લહ અંગ ॥ અધસાત શત નિશાંન ॥
મહારાજ સહજ પયાંન ॥ ઉમરાઝ આપ જનાંન ॥ રથ
એક શત અનુમાંન ॥ સહચરી દોય હજાર ॥ પટ સહસ
સંગ બજાર ॥ સુખપાલ ગુન શત લીન ॥ છિતિપાલ ચલ્હન
કીંન ॥ કરિ કોસ કોસ મુકાંમ ॥ આયે સુ શંકર ધાંમ ॥

॥ ૧૩ ॥

અર્થ. વત્રીશ હજારતો ઘોડેસ્વારનું લશકરછે, અને પાયદલનોતો પાર
નથી, પચાસ સાઠેક હાથીઓ ભેઢાછે, તે જાણે ભાદરવાના વરશાદની
ઘટાઓ ચડી હોયને? એવાદિસેછે, એકસો જુવાન આતસ બાજી છોડવા
વાઢા, એકસો બચતરીયા યુદ્ધાઓ અને સાડાત્રણશે નિશાંન, એટલી
સંખ્યાની ફોજ મહારાજાએ સહજ પ્રયાંનમાં સાથે લીધીછે, હવે ઉમરાઓના
તેમજ પોતાના જનાનાના કુલ મઢીને એકસો રથછે, બેહજાર દાસીઓ,

छ हजार बांणीआनी दुकानो, अने त्रणशे पालखीयो एटलुं साथे लेइने महाराजा नीतिपाळे गमन कर्युं, ते एक एक गाउ उपर मुकाम करता करता ज्यांहां शंकरनु धामछे त्यांहां आवी पहांच्या ॥ १३ ॥

॥ छप्पय ॥

रससागर सुनि खबरि, आप साहें चढिआए ॥

मिलें उभें महाराज, अवहमोचन करवाए ॥

खान पांन सामांन, जनह जन प्रति पहुचायो ॥

अंते उर मनुहार, अंते उरसें पठवायो ॥

दश बीश नृपति ऐसें मिले, सब मनुहार सु पावही ॥

कीनें मुकांम गिरदी किते, शंकर बीच सुहावही ॥ १४ ॥

अर्थ. नीतिपाल राजा पधार्या एवा खबर सांभळीने रससागर सामैया सारु सामा चडी आव्या, त्यांहां बने राजाओ घणा स्नेहथी मळ्या, अने निमेले स्थळे नीतिपाल राजानो उतारो कराव्यो, झडपथी तमांम मांणसोने खावा पीवानी सामथी पोचाडी दीधी, तेमज कुंवरना जनानखानामांथी सत्कार पुर्वक सघळी सामथी नीतिपालना जनाना वास्ते पोचाडी दीधी, आवा दश विश राजवंशीओ आही मळ्या ते सघळा मान नी साथे सत्कार पांम्या आवीरीते राजाओनां लश्करो चारेतरफ मुकाम करी पळ्याछे, तेनी वचे आ शंकरनु नवीन धाम कैलासना जेवुं शोभेछे. ॥ १४ ॥

॥ छंद पदरी ॥

दश दिशा होतहे राग रंग ॥ बाजें रबाब बीनां म्रदंग ॥

नायका नृत्य गति ठोर ठोर ॥ मांनहु इंद्र आरंभ ओर ॥

॥ चहुं ओर व्योम छाई सु ढल्ल ॥ मानहुं बिमान ध्वजकी न

कल्ल ॥ तूरीन फेर नीशांन नद ॥ मानहू मेघमाला शबद
॥ घन घटा छए गज राज बृंद ॥ बीजरी भालमें लाल
बिंद ॥ जरकसी जेव लग्गे निशांन ॥ सुरराज चाप रेखा
समांन ॥ हिंसार बाज ठामहू ठांम ॥ शिव धाम बीच
गिरदी मुकाम ॥ १५ ॥

अर्थ दशे दिशाओमां रागरंग थायछे, खाव, वीणा, अने भ्रदंग विगेरे
वाजां वागेछे, ने ठेकाणे ठेकाणे नायकाओ नाचेछे, ते जाणे इंद्रे बीजो
उत्सव रच्यो होयनै! चारे कोर चमकति ढालो छवराइ गइछे, ते जाणे
आकाशमांना वैमानोनी धजाओ छवराइ होयनै! तुरी तथा नगाराना अ-
वाज थायछे ते जाणे मेघनी घटा गाजती होयनै! वरशादनी घटाओजेवा
हाथीओना कपाळमा सिंदूरनां टीलां काढेलांछे ते जाणे बीजळीओ च-
मकती होयनै! जरीनां निशानो उभांकर्याछे तेतो इंद्रना धनुषनी रेखा
जेवां शोभेछे, ठेकाणे ठेकाणे घोडाओनी हावळो थायछे, एवीरीते शिव
ना धामने वच्चे राखीने चारे तरफ राजाओनां लइकर मुकाम करी पड्या
छे. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

याही तरें मुकाम छव, निरखत नजर जुआय ॥

सो रससागर प्रत सुकवी, बरनन कियो बनाय ॥ १६ ॥

अर्थ एवीरीते मुकामनी छवी नजरे जोयावीने भारतीनंद कवीये म-
हाराजा रससागरने आ प्रमाणे तेनुं वर्णन करी संभळाव्युं. ॥ १६ ॥

॥ अथ छंद शंखनारी ॥

कहूं मल्ल खेलें ॥ कहूं दंड पेलें ॥ कहूं व्रत बंधे ॥ व्रतं धार
सद्ध ॥ कहूं गोर बाला ॥ रचं इंद्रजाला ॥ कहूं पात्र नंचे ॥

સુરા વૃત્ત સંચે ॥ કહૂં નાદ બજે ॥ કલાવંત સજે ॥ કહૂં
નાગ હેરે ॥ કહૂં બાજ ફેરે ॥ કહૂં ચોક વાંધે ॥ કલા શસ્ત્ર
સાધે ॥ કહૂં દેવ સેવા ॥ ભનેં વેદ ભેવા ॥ કહૂં રાજ ધાનં ॥
સભા શોભમાનં ॥ કહૂં વાંન નંચે ॥ કર્વીદેશ મંચે ॥ ક
હૂં કીર લાવે ॥ સુ સારોં પઢાવે ॥ કહૂં દાન માનં ॥ ધરે
જોગ ધ્યાનં ॥ ધુની તાલ તીરં ॥ ભઈ ભાર ભીરં ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. હે? મહારાજા ક્યાંક મલ્લકુસ્તી કરેછે, ને ક્યાંક દંડ પીલેછે,
ક્યાંક દોર વાંધી તે ઉપર ચઢીને રમવાની ક્રીયા સાધેછે, ક્યાંક ગોડીયાના
છોકરાઓ ઇંદ્રજાલનો સ્વેલ કરી વતાવેછે, ક્યાંક વેદ્યાઓ નાચેછે, ક્યાંક
રાગનાં મંડલ આલેપાયછે, ક્યાંક વાજાં વાગેછે, ક્યાંક કલામતિ ગાય-
ન થાયછે, ક્યાંક હાથીઓને જોવા સારુ માણસોનાં ટોળાં એકઠાં થયાં-
છે, ક્યાંક ઘોડા ફેરવેછે, ક્યાંક ચોક વાંધીને હથિયારોની કલા સાધેછે,
ક્યાંક દેવ સેવાઓ થાયછે, ક્યાંક પદ ક્રમના અનુક્રમથી વેદ ભણાયછે,
ક્યાંક રાંજવંશીઓ સભા ભરીને વેઠાછે, ક્યાંક વાંણ ફેંકેછે, ક્યાંક ક-
વિયો કવિતા વોલેછે, ક્યાંક પોપટને લાવીને રમાડેછે, ક્યાંક મેનાંને પ-
ઢાવેછે, ક્યાંક દાન તથા માન દેવાયછે, અને ક્યાંક જોગીઓ ધ્યાન ધ-
રેછે, એવીરિતે નદી તથા તળાવના કીનારા ઉપર માણસોની ખીડ ભરાઈ
ગઈછે. ॥ ૧૭ ॥

॥ દોહા ॥

ઠોર ઠોર પ્રતિ દેશિયત, ઇહિ વિધિ લગો ઉછાહ ॥
ભાર ભીર દિશ દિશ ભઈ, રાહ રાહ પ્રતિ રાહ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. જ્યાંહાં જોડે ત્યાંહાં ટેકાળે ટેકાળે એવી રીતે ઉત્સાહ લાગી
રહ્યોછે, ને દિશાએ દિશાએ અને રસ્તે રસ્તે માણસોની ખીડ મચી રહી-
છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ गाहा ॥

सागर किय शिव धामं ॥ नीतपाल आवन उछाह बिधि ॥
पंचत्रिंश अभिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ १९ ॥

अर्थ. सागरे करेला शिवना धाममां नीतिपाळ राजाना आगमनना
(आववाना) उत्साह संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ पांतरीशमी लेहेर
संपूर्ण थइ.

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे शिवालय महोच्छव बर्नने
पंचत्रिंशतिमो लहरं ॥ ३५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३३ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध दोहा ॥

मळतां कवि कुसुमावळी, बनी परस्पर वात ॥

विरह दशा छत्रीशमी, लेहेर केशो साक्षात ॥

अथ कवि कुसुमावलि चर्चा प्रसंगः ॥ छप्पय ॥

राज हुकुम कविराज, मनंछापुरी पठाये ॥

जुत जनांन छितिपाल, बोलि शिव थांनक लाये ॥

बहत राह उत रहत, कुसुम सु कवी चरचा किय ॥

सागर कलाप्रवीन, चिंत उनकी आशय लिय ॥

निश धोस रहनहारे निकट, सोय दशा जानत सबें ॥

उंन बानि भेद संछेप बिधि, उदाहरन बरनत अबें ॥ १ ॥

अर्थ. महाराजाए आब्रा आपीने कबीराजने मनंछापुरीए मोकल्या, ह-
ता ते त्यांहांथी जनाना समेत नीतिपाळ राजाने शीवालये बोलावी लाव्या,
पंथे चालवामां अने मनंछापुरीमां रेहेवामां प्रसंगोपात सागर तथा प्रवीण
ए बेउना मनना अभिप्रायने लीधे कुसमावळी तथा कवीए परस्पर चर्चा
करी, केमके हमेशां जे पासे रेहेतुं होय तेज मननी हालतने जाणे, तो
आ बने रातदीवस पासेज रेहेनारांछे, तेथी प्रवीण तथा सागरनी दुःख
दशाने सारीरीते जाणेछे, माटे हवे टुंकी मतलबमां एओनी वातोना भे-
दनां उदाहरणोनुं वर्णन करुंछुं. ॥ १ ॥

अथ तत्र कवि उक्त चरचा बर्ननं ॥ दोहा ॥

बार बार कहि कहि जपत, बिन परबीन बिहाल ॥

प्रेम जोत हियमें जगी, लगी सुरत सब काल ॥ २ ॥

अर्थ. वारे वारे बीनपरबीन बीहाल एवां वचनो कही कहीने जपेछे,
ने हृदयमां प्रेमनी जोत जागीछे जेथी सदाकाळ सुरता लागी रहेछे. ॥२॥

बरन चंप चख मीन मृग, रव बीना नव बाल ॥

बिरहा जल वह रटत दधि, बिन परबीन बिहाल ॥ ३ ॥

अर्थ. जेनो वर्ण चंपाना जेवोछे, ने नेत्र माछली तथा मृगना जेवांछे,
ने सुर वीणाना जेवोछे, एवी नवीन जीवन वाळी बाळारूप प्रवीणना
विरह रूप पाणीथी भरपुर थएला रससागर, प्रवीणविना बे हालछुं एवां
वचनो बोली बोलीने रटेछे. ॥ ३ ॥

स्मृतिमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

एन पती शिवता अभिधांन सु, छंद उचारनसैं तिछकारैं
॥ देव प्रभा छिनदा न परें कल, आसुग सून जटी उर
धारैं ॥ नैनन नैन मिलेहैं तबीसैं कबीन प्रबीन प्रबीन बि-

सारें ॥ नेहिके जाय झरोखनसैं इतनी, लिखकें अरजी को
उ डारें ॥ ४ ॥

अर्थ. मृगना पति चंद्रमा तेना पति सागर एटले जेनुं नाम सागरछे, ते छंदोना उचारथी तो समुद्रने पण तिरस्कारेछे, ने जेने दिवस तथा रात्रीनी कळ पडती नथी परंतु मित्रने तो सोनानी पेठे प्राणनी साथे ज-
डीने हृदयमां धरी राखेछे, ने ज्यारथी नेत्रोनी साथे नेत्रो मळयांछे त्या-
रथी क्यारे पण प्रवीण प्रवीण एवा नामने विसारता नथी, ने कह्या करे
छे के स्नेहीना झरोखामां जइने एटली अरजी लखीने कोइ नाखे? ॥४॥

निदर्शनालंकार ॥ कवित्त ॥

मंजन करत प्रात, मांगत निरंजनपें, जंपत प्रवीनकों बिलो
कबो चहतहैं ॥ खांन पांन मान सबें, पावत प्रतिज्ञा करि
गांन आंन बांन हूंमें गुनकों गहतहैं ॥ रोंम रोंम भोम
व्योम, मेंनके हुताशनहैं, नेहकों न देह छेह, देहकों दहतहैं
॥ नरके नरिंदहैं, समंदके समान मत, दूरतें हजूरके हजूर
वहैं रहतहैं ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रातःकालमां स्नान करती वखते नीरंजन परमेश्वर पासे प्रवी-
णने मळवानुंज मागेछे, जप करती वखते पण प्रवीणने जोवानुंज चा-
हेछे, खावुं पीवुं तथा मान विगेरे भोगोने पण प्रवीण संवंधी मानताने
लीधे प्रतिज्ञा पुर्वकज स्वाय पीए अने भोगवेछे, गायन तथा बीजी वातो
मांथी पण प्रवीणनाज गुणनुं ग्रहण करेछे, रुवांडे रुवांडे अने पृथ्वी
तेमज आकाशमां चारे तरफ कामाग्नी जागी रहेछे, तो पण स्नेहने छे
न देतां केवल पोताना शरीरनेज बाळेछे, ते नरना तो नरेंद्रछे, ने समुद्र
सरस्या गंभीरछे, भले दूरछे, परंतु दूरपणुं नहीं मानतां हजुरना हजुरी
थइ रहेछे. ॥ ५ ॥

लाटानुप्रास स्मरणानुभाव. अलंकार ॥ दोहा ॥

कसक कसक लागत कठिन, मुसक मुसक मुख बात ॥

रसिक रसिक कह कह रटत, ससिक ससिक उससात ॥ ६ ॥

अर्थ. मरकी मरकीने म्होढेथी कसकसती बातों करतां घणुं कठण-
लागेछे, परंतु हे? रसीक, हे? रसीक एम कही कहीने रटेछे, ने वळी स-
सीक, ससीक एटले सरड, सरड लांवा अने उंडा नीसासा उसासा भरे
छे. ॥ ६ ॥

॥ रूपक अभेद सवैया ॥

चिंत गुडी सो उड्योइ रहे, पकरें कर नैननकी वर जोरी ॥

नेहके चंग सदाई बजे, सुबियोगके बात लगे झक झोरी ॥

दूर रहेपें हजूर न आवत, कूरके काग सो जात न टोरी ॥

तांनत नाहि त्यों जानन पांवत, प्राणको पत्र प्रवीनकि
डोरी ॥ ७ ॥

अर्थ. नेत्ररूपी हाथथी बले करीने पकडेलो चीत्त पतंग उड्योइ रहेछे,
ने तेमां स्नेहरूपी मोरचंग सदा बजाज करेछे ने वळी ते वीयोगरूपी प-
वन लागवाथी झक झोळाइ जायछे दूर रहेछे, पण हजुरमां आवती नथी
ने ते कुडरूपी कागडाथी त्रोट्यो जतो नथी, ताणतां नथी तेथी जाणवा
पामतां नथी जे प्राणरूपी पत्र ने प्रवीणरूपी दोरीछे. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

नागरि नागरि जपत नित, सागर सदा उदास ॥

प्रेम बूंद परबीन बिन, चातक मरत पियास ॥ ८ ॥

अर्थ. हे? नागरी, हे? नागरी, अर्थात् हे? चतुर, हे? चतुर, एम कही
कहीने जप करता सागर नीरंतर उदास रहेछे, एटलुंज नहीं पण प्रवीण
रूप प्रेम बूंद विना सागर रूप बैप्यो प्यासे मरे छे. ॥ ८ ॥

विनोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

सर विनां चक्र बाग विनां पिक, वार विनां इकहैं झख
जैसैं॥हंस विनां सर पंख विनां पर, पत्र विनां तरु राजत
तैसैं ॥ मोर विनां घन भौर विनां बन, बृंद विनां तन चा
तक वैसैं ॥ प्रेम विनां भित वाम विनां पत सागर जीवत
हैं मृत जैसैं ॥ ९ ॥

अर्थ. सूर्यविना जेम चक्रवो, वगीचाविना कोयल, पाणीविना माछ
लुं, सरोवरविना हंस, पांखोविना पंखी. पातरांविना झाड, मेघविना मो
र, वनविना भमरो, स्वातीना बृंदविना वपैयो, प्रेम विना भित्र अने स्त्री
विना जेम पती, तेम प्रवीणविना सागर मरेला सरखा जिवेछे. ॥ ९ ॥

अथ कुसुमोक्त चर्चा वर्ननं ॥ उपमेय लुप्तोपमाऽलंकार
॥ सवैया ॥

प्रिय पयांनकि बात सुनें बिरहांनकी धूनि जगी तनमें ॥
लोहित लोइन धार रही, धर सोधत सास उसासनमें ॥
हास बिलास तजे उनहीं छिन, मित्रके मंत्र भजे मनमें ॥
सागर ध्यान धरें चुपव्है रहि, जोगनि ज्यों गुरु लोगनमें
॥ १० ॥

अर्थ. प्रिय मित्रना प्रयाणनी बात सांभळतांज शरीरमां वीरहनी धु-
णी सळगी उठीछे, नेत्रमां लाल रंग चढी आववाथी लोहीनी धार फे-
लाइ रहीछे, नीसासा उसासामां गोथां खाइने जमीनने शोधेछे, तमे स-
धाव्या ते क्षणथीज हास्य विलास तजीने मनमां मित्रना मंत्रने भजेछे,
ने जेम गुरु मंडळमां जोगणी चुप थइने वेठी रहे, तेमज पोताना वडी-
लोमां सागरनुं ध्यान धरी चुप थइने वेठी रहेछे. ॥ १० ॥

निदर्शन भेद दूजोअलंकार ॥ सवैया ॥

सागर सागरजू रसनां दुसरी मुख मोंन लही सुलही ॥
कांनन आंन न बांन सुनि वरुनीसैं धुनी जो बही सो बही
॥ गोंन कियो तुम ता छिनसैं दिनही दिन व्याध नही सु
नही ॥ या कुलकांन रहो न रहो परि एकहि टेक ग्रही सु
ग्रही ॥ ११ ॥

अर्थ. जभिथी सागर सागर एवुं नाम जपेछे, ने बीजी वातनुं तो
जे मोढेथी मुंगावत लीधुंछे, तेज लीधुंछे, तेम कानेथी बीजी वात सां-
भळी नथी ते सांभळतीज नथी, आंखयोनी पांपणोमांथी जे आंसुनी नदी
वहीछे ते वहेजछे तमे गमन कर्युं ते क्षणथीज जे नवी व्याधी पेदा थइछे
ते तो दीवसे दीवसे नवी नवीज थती जायछे, आ वात कुळमां लाज-
नी साथे रहो अथवा न रहो पण जे एक टेक पकडीछे तेज पकडीछे.
॥ ११ ॥

॥ मालोपमालंकार ॥ कवित्त ॥

प्रह्लाद नाहर ज्यों, बेद भेद पाहर ज्यों, शशि जोत सा
हर ज्यों, लेहेर हिये भरें ॥ श्रीपति जुगारद ज्यों, प्रिया
कूप पारद ज्यों, कलिकंठ बारद ज्यों, पलहून बीसरें ॥ बलि
सुनु शंकर ज्यों, चकोरी हिमंकर ज्यों, कोकन दिनंकर ज्यों,
ध्यान चितमें धरें ॥ अंतर भये प्रबीन, सागर निरंतरही,
दरदी धनंतर ज्यों, राह देखवो करें ॥ १२ ॥

अर्थ. प्रह्लादजी जेम नरसिंहने, व्यासजी जेम वेदना भेदने, अने
समुद्र जेम चंद्र कांतिने, हृदयमां धारीने लेहेरोथी भरपूर थायछे, तेम प्र-
बीण सागरने मनमां धारीने लेहेरोथी भरपूर थायछे, गर्जेंद्र जेम लक्ष्मीपति

वीष्नुने, कुवा माहेलो पारो जेम पय्यानी खीने, अने बपैयो जेम मेघने
पळ मात्र वीसारतो नथी, तेम प्रवीण क्षणमात्र पण सागरने वीसारतां
नथी, बळीराजानो पुत्र बाणासुर, जेम शंकरनुं, चकोर पक्षी जेम चं-
द्रमानुं अने चकवो जेम सूर्यनुं चित्तमां ध्यान धरेछे, तेमज प्रवीण पो-
ताना मनमां सागरनुं ध्यान धरेछे, वियोगने लीधे अंतर थड जवाधी नि-
रंतर कळाप्रवीण, जेम दग्दी धनंतर वैद्यनी वाट जुवे तेम रससागरनी राह
जोया करेछे. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम जहर लागी लहर, कहे दशा जिय जाय ॥

व्याध सधें परबीनजू, मिले धनंतर आय ॥ १३ ॥

अर्थ. शरीरमां प्रेमरूपी झेरती लेहेर लागवाधी एवीनो दशा धड
गइछे के जीव जायछे, प्रवीणनी आ व्याधी तो, तो शांती पामे के जो
सागररूप धनंतर वैद्य आवी मळे. ॥ १३ ॥

संदेह श्लेष संकर ॥ सवैया ॥

लाल सु रेख गुलाल लगीहैं, कियों यह आतसकी चिन
गारी ॥ बूंद बने बरुनी जलकें, पिचकारि अनीक बती ब्रह
जारी ॥ कज्जर छोट परे निकटे वह, चित्र चुवाके धुआ
बिसतारी ॥ सागर मित बिनां परबीनके, नैनन होरी र
चीके दिवारी ॥ १४ ॥

अर्थ. लाल रंगनी रेखाओछे, ते शुं गुलाल उहेछे! के आतस-
बाजाना तणखा झरेछे! आंसुनां बूंद पांषणोमां भरायाछे, ते शुं अणि-
याळी पीचकारी छुटेछे! के विरहरूप बती प्रगटीछे! भौजाएलुं काजळ
पाणी साथे नीकळी चालेछे, ते शुं रंगदार चुवाना रेलाछे! के विस्ता-
रथी जथ्थाबंध धुमाडा चालेछे! एक प्रिय मित्र सागर, विना आ प्रवी-

ળના નેત્રે આતે હોઢી રચી છે કે દિવાઢી ? ॥૧૫॥

॥અથ દૃષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

તાર કઢે મુખ બાર બિહાર, કરે પર તાર રહે ડરડ્યો તન ॥
જંત્રહિ મંત્રહિ તંત્રહિ જોગ, ફરે ન ટરે અટરે જ્યોં ડહગ્ગન ॥
ઘોસ મગે રુ જગે નિશ ચંદ, બિલોકે નગે ન ગને ઘતુ અંગન ॥
સાગરસેં નિત લાગ રહ્યો સો, જયો મકરી મકરી મકરી મન. ૧૫

અર્થ. જેમ કરોઢિયો મોઢામાંથી તાર બહાર કાઢીને તેના ડપર બિહાર કરેછે, અને તેના આધારે પોતાનું શરીર ઢટકાવી રાખેછે, તે જંત્ર, મંત્ર કે તંત્રના જોરથી ફરતો નથી, કે ઢઢતો નથી, ને (નગ) આકાશના તારાની પેઢે અટઢ થડને રહે છે; તેમ પ્રવીળનું મન મોઢાથી બાર ડચો સ્વર કાઢીને તે સ્વર ડપર બિહાર કરેછે, અને શરીરને ધારી રાખેછે, તેની ંવી ઢશા ફેરવવા સારું કોઈ જંત્ર, મંત્ર ને તંત્રના પ્રયોગ કરે તેથી ફરતી નથી, ને ઢઢતી નથી, અને આકાશના તારાની પેઢે સ્થિર રહેછે, વઢી જેમ ચંદ્ર-કીર્ણ દિવસે અઢર્શ્ય થાયછે, અને રાત્રિયે ચંદ્રની સાથે જાગૃત થાયછે, તેમ પ્રવીળનું મન આકાશમાં ચંદ્રને જુએછે, ને શરીરના મોતને મળનું નથી, વઢી મગરી જેમ હમેશાં સાગર સાથે જ લાગી રહેછે, તેમ પ્રવીળનું મન પણ હમેશાં રસસાગર સાથે લાગી રહ્યુંછે, ંરીતે કરોઢિયો, કીરણ, અને મગરી જેવું પ્રવીળનું મન થયુંછે. ॥૧૫॥

॥ડપમાલંકાર ઢોહા॥મન પ્રવીનકુંડન મહોર, પ્રેમ પ્રકાસે જોત ॥
બિરહ અગનિ જ્યોં જ્યોં તપે, ત્યોં ત્યોં કિમ્મત હોત ॥૧૬॥

અર્થ. કુસુમાવઢી કહેછે કે પ્રવીળનું મન સોનાની મહોર જેવુંછે, તેમાંથી પ્રેમની જોતનો પ્રકાશ થયોછે, અને બિરહરૂપી અગ્નિથી તે જેમ જેમ તપેછે, તેમ તેમ તેની કિમત વધારે થાયછે. ॥૧૬॥

॥રૂપકાલંકાર ઢોહા॥સાધન સુમિરન મિંતકો, પત્રનિજંત્ર બતાય ॥

જિય મનિધર બાદી બિરહ, ઘટ ઘટ દિયો દવાય ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. વિરહરૂપી વાદિયે તેના જીવિરૂપી સર્પને મિત્રના સ્મરણરૂપી સાધન અને પત્રરૂપી જંત્ર વતાવીને શરીરરૂપી ઘડામાં ઢાંબી રાખ્યો છે. ॥૧૭॥

॥ પર્યસ્તાઽલંકાર ॥ સવૈયા ॥

તીર હને અશરીર અહો નિશ, ધીર સવોહિ ગમી ગરમી ॥

નાવન સ્વાવન ગાવનકી સુધિ, ભૂલિ ગઈહે ભઈ ભરમી ॥

વ્યાધ સમાવન કારન સાધક, સિદ્ધ નજૂમ નમી નરમી ॥

સાગરજ્યુ વિન પાય, ઉપાય કિયે ન ચઢેંગે અમી ડરમી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. પ્રવીણને રાતને દહાડો કામદેવ બાળ મારેછે, તેની ગરમીથી બધી ધીરજ ગુમાવી છે, અને ભ્રમિત થવાથી નાવાની, સ્વાવાની અને ગાવાની સુધ ભૂલી ગઈ છે, તે વ્યાધી સમાવાને વાસ્તે સાધક, સિદ્ધ અને જોશિયોને નરમાશથી નમેછે, પણ સાગરજીને પામ્યાવગર કોઈ ઉપાય કરવાથી અમીના મોજા તેના શરીરમાં ચડશે નહીં. ॥૧૮॥

॥ અથ પુનિ કવિ ઉક્ત ચર્ચા ॥ વક્રોક્તિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥
જામ સુ વાસર માસહિ સંવત, જાત ચલે; સુ કહાંલો ચલેગે;
આતસ આગ લગે ચિનગે સુ, બુઝે ન તવે જિયહી ન જલેગે ॥
યા અસુવાં વહેવોઈ કરે સુ, અવે યહ વારિનિધી ન છલેગે ॥
ટેરત વેરહી બેર પ્રવીનજ્યુ ફેર કહૂં ઇક બેર મિલેગે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. સાગરના દુઃખવિષે કવિયે કહ્યું કે--પહોર, દિવસ, મહિના અને વર્ષ ચાલ્યાં જાયછે, તે સાંભળીને કુસુમાવલ્લિયે વક્રોક્તિમાં કહ્યું કે--તે કયા ઠેકાણા સુધી ચાલ્યા ચાલ્યા જશે? કવિ--આતસની અગ્નિના તળેલા લાગ્યા છે. કુસુમાવલ્લી--તે ઓલાઈ નહીં જાયતો જીવજંતુ બલ્લી જાશે નહીં? કવિ--તે આંધુઓ વહ્યાજ કરેછે. કુસુમાવલ્લી--ત્યારે તો હવે સાગર છલકાઈ નહીં જાય? કવિ--(વેરવેર) વારેવારે પ્રવીણ પ્રવીણ એમ પોકારેછે, કુસુમાવલ્લી--ત્યારે તો કોઈ ઠેકાણે તે ચતુરને ફરીથી એક બેર ઇટલે બોર મઝશે. ॥૧૯॥

स्मृतिमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

बैन प्रवीन प्रवीन उचारत, नैन प्रवीन बिनां न लगावें ॥
रैन प्रवीन बिनां दुख बीतत, सैन प्रवीन बिनां न मुहावें ॥
चाह प्रवीन दशा परसें तन, राह प्रवीन सदा दरसावें ॥
रांमहि रांम प्रवीन रहे रमि, कोउ प्रवीन प्रवीन मिलावें
॥ २० ॥

अर्थ. मुखथी तो हे? प्रवीण, हे? प्रवीण, एवां वेंण उचारेछे, ने आंख्यो पण प्रवीण बीना बीजे क्यांय लगाडता नथी, तेम रात पण प्रवीण बिना दुःखमां बीतेछे सज्जामां सुवानुं पण प्रवीण बीना गमनुं नथी, हमेशा प्रवीणनाज मारगने देखाडेछे, एवी रीते रुवांडे रुवांडे प्रवीण गयी रखांछे, तो एवुं कोइ प्रवीण (चतुर) छे जे अमने प्रवीण मेळवा आपे? ॥ २० ॥

॥ सोरठा ॥

ता दिनतें तलफंत, जा दिनतें बिछुहा भयो ॥
याद न चूकत चिंत, रा दिनप्रति देखत रहत ॥ २१ ॥

अर्थ. जे दिवसथी वियोग थयो ते दिवसथीज तलफया करेछे, ने चित्तमांथी यादि न चुकता दिवसे दिवसे राह जोया करेछे. ॥ २१ ॥

दृष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

मोरकि ध्यांन लगी घन घोरसें, डोरसें ध्यांन लगी नटकी
॥ दीपक ध्यांन पतंग लगी, पनिहारिकि ध्यांन लगी घट
की ॥ चंदकि ध्यांन चकोर लगी, चकवांनकि ध्यांन दिनेश
टकी ॥ मीन मनो जल ध्यांन सु सागर पंथ प्रवीन रहें अ-
टकी ॥ २२ ॥

अर्थ. जेम मोरनुं ध्यान मेघनी गर्जना साथे लागी रहंछे, ने नटनुं दोर साथे, पतंगीयानुं दीवा साथे, पाणीयारीनुं घडा साथे, चकोरनुं चंद्रमा साथे, चक्रवानुं सूर्य साथे, अने माछलानुं पाणी साथे, तेम सागरनुं ध्यान प्रवीणने पंथे अटकी रहेछे. ॥ २२ ॥

॥ सौरठा ॥

इहि बिधि उभय सयांन, चलत राह चरचा भई ॥
सागर तिय शिव थांन, मिलबेको धारत मतो ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते शाहाणा बन्ने जणने रस्ते चालतां चालतां जे चर्चा थइ तेमां सागर तथा प्रवीणने शीवजीना मंदिरमां मेळववानो अनुमत धार्यो. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

कवि कुसुमावलि मिलनें, दंपति दशा भेद चरचायं ॥
पट् त्रिंशति अभिधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. कवि तथा कुसुमावलीना मिलापमां जे सागर तथा प्रवीणनी दशा वीशे चरचा चाली, ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ छत्रीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कवि कुसुमावलि चर्चा दंपति दशा वर्ननो नाम पट्त्रिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधीराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पट्त्रिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३७ ॥

॥ अथ टीकाकरोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

सजी जोग शृंगार रूडा, दंपती बेहु सज थयां ॥

साथ सबळी राणियो लै, प्राविण शिव मंदिर गया ॥

चर्चा करवा कुसुम चाली, मन लगाडी मेहेरमां ॥

भेद तेनो भाखशे, शुभ साडवीशमी लेहेरमां ॥

॥ अथ शिवाभिषेक प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

श्रावन शुक्ल चतुर्दशी, वासर सुभग निशेश ॥

दिय मुहूरत महाराज द्विज, ईश करन अभिषेक ॥ १ ॥

अर्थ. श्रावण मासना शुक्ल पक्षनी चउदश ने सोमवार ने सारे दिवसे महाराजा रससागरने ब्राह्मणोए शिवजीनी प्रतिष्ठा साथे अभिषेक करवानुं शुभ मुहूर्त आप्युं. ॥ १ ॥

॥ छप्पय ॥

रससागर आयसा, बरुनि मह ब्रह्म बराये ॥

वेद मंत्र जप जाप, होम हवनादि कराये ॥

पंचामृत शिव शक्ति, कियो षोडश विधि पूजन ॥

अंग देव जुत जंत्र, हुओ अभिषेक सु पूरन ॥

वह समय थांन शंकर वहें, दरसाई कैलास छवि ॥

पर्वनी प्रात आए दरम, सागर जुत छितिपाल सबि ॥ २ ॥

अर्थ. महाराजा रससागरे आज्ञा आपीने ब्राह्मणोने वरुणीमां बराव्या, ने वेदना मंत्र प्रमाणे जप, जाप, होम, हवन, विगेरे कर्म कराव्यां, शिवशक्तिने पंचामृत स्नान करावीने षोडशोपचारथी विधि वडे पूजन कर्युं, पछी अंगना देवताओ अने यंत्रना पूजन समेत अभिषेक संपूर्ण थयो, ते वखते आ शंकरना स्थाननी छवी कैलासना जेवी देखाइ, आ उत्सवनी पर्वणीने दिवसे सवारमांथीज नितिपाळ विगेरे सर्व राज वंशीओने साथे लइने दर्शन करवासारु महाराजा रससागर आवी वीराजेलो हता. ॥ २ ॥

॥ सौरठा ॥

नीतिहिपाल जनांन, आवन दरस शिवालयें ॥

सुनी सु सागर कांन, उर उमडित उच्छाह अति ॥ ३ ॥

अर्थ. निनिपाल राजाना जनानखानानी राणीओ शिवालये दर्शन करवा आवेछे, एवी बात काने सांभळवाथी महाराजा रससागरना हृदयमां आनंदना उभरा उलटी आव्या. ॥ ३ ॥

उतें सु नृपति कुमार, कही कुसुम वह आज दिन ॥

सजें सकल सिंगार, उर अभिलाप दशा गहें ॥ ४ ॥

अर्थ. त्याहां राज कन्याने कुसुमावळीए कह्युं के, आगळ धारेलो ते आज दिवसछे, एवां वचन सांभळी हृदयमां अभिलाप दशा ग्रहण करीने प्रवीणे आ प्रमाणे सघळा शणगार सज्या. ॥ ४ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन शृंगार वर्ननं ॥ छंद झंपताल ॥

कामिनी आदि सिंगार उत्तारियं, हाटकं अंग नीलांबरं धारियं ॥ चोकिं चेरियं नीर धारा धरें ॥ नारके बारसें बुंद झारा झरें ॥ उपमा एहि पावंतहे भामिनी ॥ मानहों मेघ कादंबिनी दामिनी ॥ अंग अंगोछ बिच्छायतं आहियं ॥ चंदनं चित्र सोधा तनं लाहियं ॥ साम पाटं जरी कंचुकी सोहितं ॥ मानहों ईश सन्नाह आरोहितं ॥ लाल लेंगा जरंतार बुद्धा भजें ॥ केसरी सार किंनार सारी सजें ॥ हेम आभूषनं अंग अंगं धरें ॥ नील नीलंक मानिक पंना जरें ॥ बेसरी हार माला गरें मुत्तियं, मानहों दीप माला बनी दुत्तियं ॥ आरसी एक बाला इतेमें लिये ॥ अंजनं रंजनं

कंज नैनं दियें ॥ ५ ॥

अर्थ. कामनीए प्रथम पेहेरेलो वस्त्रालंकारादि शणगार उतार्यो, ने सोना जेवा अंगमां एक लीलुं वस्त्र पेहेर्युं, पछी नावानी चोकी उपर आवी बेठी, एटले नवराववासारु दासीओ आवी सुगंधी जळनी धार करवा लागी, ते वखते नारीना छुटा वाळमांथी पाणीना बुंद रूप झरणां झरवा लाग्यां, तेथी करी ते भामनी एवी उपमा धरवालागी के जाणे मेघनी काळी घटामां बीजळी चमकती होयनै? एवीरीते स्नान करी रुमालथी पोता नुं अंग लुइने बीछाना उपर आवी बेठी अने तेणे जात जातना चंदन, अत्तर, सोंधा, अरगजा विगेरे सुगंधी पदार्थी अंगमां लगाड्या, पछी काळा रंगना रेशमनी जर्जनी कुंचुकी पेहेरी लीधी ते एवी शोभवा लागी के जाणे महादेवे कवच धर्युं होयनै! पछी जरतारनी बुंटीओथी भरेलो लाल रंगीन लेंगो (घाघरो) पेहेरीने केसरना रंगथी रंगेली कीनारीदार साडी धारण करी, अंगे अंगमां लीलम माणीक्य अने पानाथी जडेली सोनानां आभूषणो धर्यो, नाकमां नथ पेहेरी, कंठमां हार तथा अमूल्य मोतीओनी माळा धारण करी, तेनी कांति एवी देखावा लागी के जाणे दीपमाळा प्रगटी होयनै! एटलामां एक सखीये अरीसो लइ देखाडीने प्रवीणनी कमळ सरखी आंख्योमां रंजन करे एवुं वारीक काजळ सार्यु. ॥ ५ ॥

॥ दोहा ॥

इतें नारि सिंगार किय, उत सागर महाराज ॥

सांझ दरश आवन सुन्यो, कीनो यहें समाज ॥ ६ ॥

अर्थ. आंही नारीये शणगार सज्यो ने त्यांहां महाराजा रससागरे सांजे दरशन करवा आववानुं सांभळीने आ प्रमाणे समारंभ कर्यो. ६

॥ चोपाई ॥

आप ईश थांनक प्रति आये ॥ बह निबात निर्जन करवा

ये ॥ पहिरायत चटओर बिठारे ॥ सकवि राज उद्यान
सिधारे ॥ महल मध्य अवमोचन कीर्तौ ॥ गता शंभ शिव
पंथ सु लीनों ॥ प्रच्छन दोउ ईश प्रति आ ॥ ओर कोउ
जानने न पाये ॥ दोउ दिगंबर भेष बनाया ॥ वर्नन तास
बनाय बताया ॥ ७ ॥

अर्थ. पोते शिवना स्थान प्रते आव्या, ने ते मं द मागसी रहित करा-
व्यु, एटलुंज नहीं पण चारे तरफ पेहेरो बेसागी दीधो, पछी कवि तथा म-
हाराजा बने जण बगीचामां सधाव्या, त्यांहां मेहेलनी वस्त्रे उतारो कराने
गुफाद्वाराए शिवालयनो पंथ लीधो, छानी रीते ते बने जण शिवालये
आवी पहोच्या, आ वात कोइ जाणी शक्युं नहीं, पछी बेय जणे दिगंबर
जोगीनां वेष बनाव्या तेनुं हवे बनावीने वर्णन करुंछु. ॥ ७ ॥

॥ दोहा ॥

ईत प्रवीन सागर उतें, भूपन जोग सिंगार ॥

वर्नन करत बराबरी, सजे सो एकहि बार ॥ ८ ॥

अर्थ. आंही प्रवीण ने त्यांहां सागरे एकज वखते शृंगार तथा जो-
गनां आभूपणो सज्यां तेनुं बरोबर वर्णन करुंछु. ॥ ८ ॥

॥ अथ छंद मौक्तिकदाम ॥

इतैं रस भूपन साजत नार ॥ उतैं महाराज सु जोग उ
चार ॥ इतैं चिकुरांत समीप सुगंध ॥ उतैं जट जूट लगाव
त बंध ॥ इतैं दिय भाल जराउको चंद ॥ उतैं किय ला-
ल सु बंदन बिंद ॥ इतैं घन चंदन केसर अंग ॥ उतैं भस-
मी सुचढें तिहि संग ॥ इतैं उर हार हमेल रसाल ॥ उतैं

રુદરાક્ષ કિયેં ઊર માલ ॥ ઇતેં ભુજબંધ સુ પૌંચિય ધાર ॥
 ઊતેં કર કંકન વદ્રીકેદાર ॥ ઇતેં ધુનિ જેહર જેવ જાનેક ॥
 ઊતેં પગ લંગર લોહસ્વતંક ॥ ઇતેં જર અંબરકા તન સાજ
 ॥ ઊતેં કર ચંમરહે સ્ત્રગરાજ ॥ ઇતેં ચકડોલ પ્રવીણ ચઢત
 ॥ ઊતેં પદમાસન જોગિ દ્રઢત ॥ ૯ ॥

અર્થ. આંહી પ્રવીણ પ્રીતિથી આભૂષણ પેહેરેછે, અને ત્યાંહાં મહારાજા યોગનો ઉચ્ચાર કરેછે, આંહી સુગંધી તેલની સાથે વાઢ ઓઢીને કંશ પા-
 શ બાંધેછે, ને ત્યાંહાં જટા જૂટના વંધ બાંધેછે, આંહી કપાઢમાં જડિત્ર
 ચાંડલો ધરી લીધો, તેમજ ત્યાંહાં સિંદૂરની લાલ બીનકી કરી, આંહી
 ઘાટું સુગંધી ચંદન અને કેસર અંગે લગાડ્યું, તેની સાથેજ ત્યાંહાં અંગે
 ભસ્મ ચડાવી, આંહી ઊરમાં હમેલ હાર તથા સોનાના ચઢકતા હાર ધ-
 ર્યા, તેમ ત્યાંહાં હૃદયમાં રુદ્રાક્ષની માઢા ધરી, આંહી હાથમાં બાજુવંધ
 તથા પૌંહોંચીઓ ધારણ કરી, ને ત્યાંહાં વદ્રીકેદારનું કકળ હાથમાં ધર્યું,
 આંહી પગમાં જ્ઞાંઝર તથા લંઘરના જ્ઞણકાર થયા, ને ત્યાંહા પગમાં
 લોઢાનું લંગર સ્વળકવા લાગ્યું, આંહી જર્યની વસ્ત્ર અંગે સજ્યાં, અને ત્યાંહાં
 કાઢીયાર મૃગનું ચર્મ અંગે લપેટ્યું, આંહી પ્રવીણ પાલસી ઉપર ચ-
 ડ્યાં, તેમજ ત્યાંહાં યોગી દ્રઢ પદ્માસન કરી બેઠા. ॥ ૯ ॥

॥ દોહા ॥

સાગર ભારતિ નંદ દુહુ, સજ્યો જોગ સિંગાર ॥
 બંદન કરિ કીની સુ શિવ ॥ અસ્તુતિ યહેં ઉદાર ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. મહારાજા સાગર તથા ભારતીનંદ કવિ એ બે જણાએ યોગીના
 જેવાં ચિન્હ ધારણ કર્યા પછી, મહાદેવને વંદન કરીને જે સ્તુતી કરી
 તેનું વર્ણન કરુંછું. ॥ ૧૦ ॥

॥ अथ शिव स्तुति ॥ छंद सेनिका ॥

गंग चार जट्ट धार मंडियं ॥ आध अंग संग लीन चंडियं
॥ बाल चंद बिंद लाल ज्वालयं ॥ कंगनं भुजंग मुंड मालि
यं ॥ शूल पान हैं पिनाक सज्जनं ॥ डाक डंमरू अवाज ब
ज्जनं ॥ जंग जीत नीत भंग खावनं ॥ ख्याल प्रेत जाल
कों खेलावनं ॥ व्याल आल खाल लीन बासनं ॥ केहरी
बिछात कीन आसनं ॥ अंगकों बिभूत रंग चाहियं ॥ जोग
भोग ध्यान प्राण द्रष्टियं ॥ देव दानवं नगेश बंदनं ॥ बंदि
तं कलेश वृंद कंदनं ॥ कामना मनीछ पूरनं करं ॥ जे महे
श जे महेश जे हरं ॥ ११ ॥

अर्थ. जटामां गंगाना जळरूप घरेणुं धर्युंछे, ने अर्ध अंगमां
साथेज पार्वतिने राखेलाछे, कपाळमां बीजनो चंद्र, लाल बीनकी ने अग्नी
नी ज्वाळा धारण करीछे, तेमज सर्पनां कडां ने गळामां मुंडनी माळा
पेहेरीछे, हाथमां त्रिशूल तथा सजेलुं पिनाक धनुष लीधेलुंछे, ने डाक तथा
डमरू विगेरे वाजित्री वागेछे, म्होटा म्होटा संग्रामो जीतीने जे हमेशां
भाग खायछे ने रमतमां भूत, प्रेत पीशाचादीने खेलावेछे, हाथीना आ-
ळा चांबडानुं वस्त्र ओढी लीधुंछे, ने केसरी सिंहनुं चर्म बीछावी आसन
करेलुंछे, अंगे विभुतीनो रंग चढावीने योग रूप भोगनां ध्यानमां प्राण
ने द्रढाव्यांछे, देवदानव, पर्वत विगेरे जेने वंदन करेछे वंदन करनार
भक्तोना क्लेशने नाश करनारा मनमां इछेली कामनाने पूरण करनारा
हे शंकर? तमने नमस्कार करुंछुं तो हे हर? कृपा करीने हवे जय
आपो. ॥ ११ ॥

॥ सौरठा ॥

किय बंदन कर जोर, एती शिव आराध करि ॥

बानि बदी बहोर, उमया स्तुति कीनी यहें ॥ १२ ॥

अर्थ. एवी रीते स्तुति पुर्वक शंकरनुं आराधन करी बे हाथ जोडीने वंदन कर्युं, पछी घणी सुंदर वाणीथी उमयाजीनी आ प्रमाणे स्तुति करी. ॥ १२ ॥

॥ अथ श्री उमा स्तुति छंद शालिनी ॥

अंगा संगा ईश सिद्धी कहानीं ॥ ईशं शीशं गंग धारा
बहांनी ॥ धाता ज्ञाता राजसी रूप रांनी ॥ वेदं भेदं भिन्न
बांनी बखांनी ॥ कंजा रंजा वैष्णवी सृष्टि व्यापी ॥ देवा
सेवा दानवं देव थापी ॥ नीरा तीरा तीरथं रूप रती ॥
सत्ता वृत्ता चित्त वृत्ति प्रकृती ॥ सूरा नूरा कुंभनीमें
प्रकाशी ॥ चंदा छंदा वृच्छ बेली बिकासी ॥ बारा धारा
मेदनीमें वृपंति ॥ पारावारा नीर बीरा नखंती ॥ मेरा
फेरा हेमराया म्रजादा ॥ ब्रह्मा क्रंमा नीत रीता बिबादा
॥ भोमा व्योमा तेज नीरा समीरा ॥ तत्ता सत्ता ग्यांन
ध्यांना गहीरा ॥ तांमा बामा सात्विकी राज राया ॥ नीचा
बीचा ऊरधा मध्य माया ॥ शुन्या धुन्या धारना नाम धारा
॥ दग्गा नग्गा इंड ब्रह्मांड पारा ॥ मंत्रा जंत्रा तंत्र बिद्या
बिलासा ॥ धंन्या कंन्या पूरनी चित आसा ॥ प्रेमा नेंमा
कारनं रूप माता ॥ जोगा भोगा बंदितं सिद्धि दाता ॥ १३ ॥

अर्थ. शंकरना अंग साथे रहिने तुं इश्वरी सीद्धि केहेवाणी, महादेवना मस्तक उपर गंगा रूपे रही जळ धारा थइने वहीछो, धारण करनारी, जाणनारी, रजोगुण रूपी रूपवान महाराणी तुंछो, ने चार वेदे जूदी जूदी वाणीओना भेदोथी बखाणेली तुं कमळा रूप, रंजन करनारी, वैष्णवी

રૂપ, આશ્વી સૃષ્ટીમાં વ્યાપી રહીછો. દેવાધિદેવો જાણીને દેવ સેવા કરવા સારુ દેવ તથા દાનવોણ થાપેલી તું, જલ રૂપ, કીનારા રૂપ, તીર્થ રૂપ, રૂપ આપનારી રતિ રૂપછો. સત્તા રૂપ, આદત્તિ રૂપ, ચિત્તની દત્તિ રૂપ, પ્રકૃતિ ઇટલે મહામાયા રૂપ પળ તુંછો. સૂર્ય રૂપ, તેજ રૂપ, કુંભક પ્રાણાયામમાં અથવા ઘટ ઘટમાં પ્રકાશ કરનારી, ચંદ્ર રૂપ, હંદ રૂપ, તું, વૃક્ષ તથા વેલ રૂપે પ્રફુલ્લિત થઈછો, મેઘ રૂપે જમીનમાં વરસાદ કરનારી, સમુદ્ર રૂપે પાણીની લેહેરો નાચનારી, મેરુ પર્વત રૂપ, ફેર રૂપ, ને હિમાલય રૂપે મર્યાદા કરનારી તુંછો. વેદના ક્રમ રૂપ, નીતિ રૂપ, રીતિ રૂપ, ને વાદ તથા વિવાદ રૂપ તુંછો. પૃથ્વી આકાશ જલ તેજ અને વાયુ રૂપ તું, ચેતન રૂપ, સત્તા રૂપ, જ્ઞાન રૂપ, ધ્યાન રૂપ અને ગંભીર રૂપછો. તમો ગુણ રૂપ, સ્ત્રીયો રૂપ, સત્ત્વ ગુણ રૂપ તું રાજરાજેશ્વરીછો. નીચ ઉંચ અને મધ્ય રૂપ, હે? મહામાયા, તું શૂન્ય રૂપ, શદ્ધ રૂપ, ધારણા રૂપ, અનેક નામ રૂપને, ધારણ કરનારીછો. દિશા રૂપ, પર્વત રૂપ, ઇંડ રૂપ, બ્રહ્માંડના પારને પોહોચેલી તું, મંત્ર રૂપ, યંત્ર રૂપ, તંત્ર રૂપ, વિદ્યા અને વિલાસ રૂપછો. વઢી ધન્ય કેવા યોગ્ય કન્યા રૂપ તું, ચિત્તની આશા પૂર્ણ કરનારી, પ્રેમ રૂપ, નેમ રૂપ, કારણ રૂપ, માતા રૂપછો. યોગ રૂપ, ભોગ રૂપ અને વંદન કરનારને સિદ્ધિ દાતાછો. માટે હે? જગદંબા, તુંને હું નમસ્કાર કરુંછું. ॥ ૧૩ ॥

॥ સોરઠા ॥

इहि बिधि अस्तुति कीन ॥ शिव समीप आसन कियें ॥

कर हर दांम सु लीन ॥ ध्यान द्रढायो सिध उभय ॥ १४ ॥

અર્થ. એવી રીતે સ્તુતિ કરીને શિવજી પાસે આસન કર્યા, પછી હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા લઈને બને સિદ્ધોણ ધ્યાન દ્રઢાવ્યું. ॥ ૧૪ ॥

कलाप्रवीन सु संग ॥ अंते उर गुज्जर नृपति ॥

अतिही भरे उमंग ॥ फंदन चढि कीनो गमन ॥ १५ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने संगे लइने गुज्जर देशना राजा नीतिपाळनी तमाम राणीओए अति उमंगथी रथमां बेशीने शिवालय तरफ गमन कर्युं. ॥ १५ ॥

॥ छप्पय ॥

ईस देहरी आय, गरिद कीने पहिरायत ॥

उतरे राज जनान, लगी दोहरि सु किनायत ॥

वहें देहरी तिष्ठ, खबर अंदर मगवाई ॥

तबें हकीकति तहां, सिद्ध दोऊकी पाई ॥

ओरनें कह्यो सो उठा इयें, तबें कुसुम बोली तहां ॥

इत पाव घरी कीजे बिलम, हमें देखओवें उहां ॥ १६ ॥

अर्थ. शिवालयना दरवाजामां आवीने चारे तरफ फरतो पेहेरो बेसारी दीधो, ने बेवडी कनात खेंचाणी एटले राजानुं जनानुं उतर्युं, तेओए ते डोढीमां उभां रहीने अंदरना खबर मगाव्या, तयारे त्याहां शिवालयमां बे सिद्धो बेठेलाछे एवी हकीकत मालम पडी, ते वखते बीजां केटलांएके कह्युं के जोगीओने त्याहांथी उठाडी मुकीए, आवां वचन सांभळीने कुसुमावळी झडपथी बोली के जो आप सर्व पा घडीमात्र आहीं विलंब करो तो हुं त्याहां जोड़ आवुं. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

कुसुम आइ शिव थांन प्रति, कीया सिद्ध दीदार ॥

उर धारी हांसी उकति, बोली यहें तिहि बार ॥ १७ ॥

अर्थ. कुसुमावळीए शिवालयमां आवी ने सिद्धनां दर्शन कर्यो, पछी पोताना मनमां मश्करी करवानुं धारीने ते वखते हास्य उक्तीथी आवां

वचन बोली. ॥ १७ ॥

॥ चोपाई ॥

कुसुम सिद्ध हर बंदन कीनों ॥ फुनि जुवाब जोगी प्रति
दीनों ॥ नीतिपाल अंतेउर आवें ॥ कही जोगि इतसें उठ
जावें ॥ तुमें रहन हम अरज सु कीनीं ॥ काहूओर
कांनहुं न दीनी ॥ कहो अबें क्या मतो करेंगे ॥ आप रहत
चकडोल फिरेगे ॥ एती सुनत जोग सिद्धाई ॥ बदन जो-
ति बेहोस लखाई ॥ सुर्त दीठ ब्रह्मनि ठहरानी ॥ धारी
कहा बदन यह बानीं ॥ मिलत दीठ बाला मुसकांनीं ॥
कही जोग सिद्धि सु पिछांनीं ॥ १८ ॥

अर्थ. कुसुमावलीए प्रथम सिद्ध तथा शंकरने बंदन कर्तु, पछी जोगी
प्रत्ये आवां वचन कहां के नीतिपाल राजानी राणीओ दर्शन करवा
सारु आवेछे, तेओ कहेछे के जोगीओ आंहीथी उठीजाय, तमारी रहेवा
विशेनी में घणी अरज करी, परंतु ते काने सांभळतां कोइए ध्यानमां
लीधी नहीं, तो हवे शो मत करशुं ते कहो? पण आप जो आही रहेशो
तो तमाम रथ पाछा फरी जशे, एटली बात सांभळतांज जोगीनी सि-
द्धाई मोळी पडी गइ, एटलुंज नहीं पण म्होढानी कांति झांखी पडी
जतां चेहेरा उपर वेहोशी देखाई आवी, जोगीनी सुरत जोइने ब्रह्म कु-
मारी उभी रही अने मनमां धार्तु के जोइए हवे आ सिद्ध केवां वचन
बोलेछे! त्यां तो एक बीजानी द्रष्टी मळतांज कुसुमावली हशी पडी,
अने सिद्धने केहेवा लागी के तमारी योग सिद्धाईतो जाणी. ॥ १८ ॥

॥ तत्र सागरोक्त सोरठा ॥

कैंधों कहत बनाय, कैंधों साची कुसुम यह ॥

एतो करत उपाय, मिले न मित प्रवीनजू ॥ १९ ॥

अर्थ. जोगीए कहुं केहे? कुसुमावळी, आ वात तमे बनावीने कहो-
छो के शुं साचीछे! शिव! शिव! आटलो उपाय करतां पण प्रियमित्र
प्रवीण मळ्यां नहीं. ॥ १९ ॥

अथ अलंकार जातिस्वभाव ॥ सवैया ॥

गायनकी अरु नायनकी नित, नैननिकी बरुनी कसबेकी ॥
पांन सुरा रुचि पांनहि खांनकी, आंनन आंन बधू द्रस
बेकी ॥ भूपन बास सुबास चढावन, सेज बिलास समे ह
सबेकी ॥ जोंलों प्रवीन वियोग तबें, लगि सोह हमें सु
खसैं बसबेकी ॥ २० ॥

अर्थ. गायन करवाना, नावाना, ने हमेशां आंखनी पापणो कसीने
सुवाना, प्रीतीथी सुरापान करवाना, पानबीडी खावाना, बीजी स्त्रीओनां
मुख जोवाना, घरेणां तथा सारां सारां वस्त्र पेहेरवाना, अंगमां सुगंधी
पदार्थ लगाडवाना, तेमज सेज विलासनी बखते हसवा, समेत ज्याहां
सुधी प्रवीणनो वियोगछे त्याहां सुधी सुखथी बसवाना पण म्हारे सो-
गनछे. ॥ २० ॥

॥ अथ अलंकार जाति स्वभाव ॥ सवैया ॥

परवीनसैं चिंत अधीन भयो यह, जाय न काहुसैं भेद कहें
॥ धर धीर कहांलों शरीर रहें, अशरीरके तीर परें न सहें
॥ नित आस उदास नयेइ नये, अरु बासर जात बहेइ बहें
॥ बतियांको विचार कहंत तुमे, पतियां छतियां कर हार
रहें ॥ २१ ॥

अर्थ. प्रवीणनी साथे आ चित्त आधीन थैगयुंछे तेभेद कोइने कह्यो

જાય એમ નથી, તેમ ધૈર્યતા ધરવાથી પણ ક્યાંહાં સુધી શરીર રહે? કેમકે શરીર વગરના કામદેવનાં તીર પડેછે તે હવે સેહેવાતાં નથી, હમેશાં આ શા અને ઉદાસી નવી નવી થતી જાયછે અને દિવસ પણ વહ્યાને વહ્યા-જ જાયછે, આ વાતનો વિચાર તમને કહીયેતો કેવલ પત્રનેજ છાતીના હાર રૂપ કરીને રહીયેછીએ ॥ ૨૧ ॥

॥ અથ અલંકાર દ્રષ્ટાંત ॥ સર્વૈયા ॥

દ્રોણ ઉઠાવત બાંન લગ્યો ભ્રત, ધ્યાન હરી હનુમાંન જતી જ્યોં ॥ એવત બાસન દુષ્ટ દુશાસન, શ્રીપતિ સાધન પંડવ તી જ્યોં ॥ થંભકો દંભ નિહારતહી પ્રહલાદકિ, રામ રૂપી સુરતી જ્યોં ॥ મિત પ્રવીન પ્રવીન પુકારત જારત જેરનછો ડ સતી જ્યોં ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. દ્રોણાચલ પર્વત ઉઠાવતી વચ્ચે ભરતનું બાણ વાગવાથી હનુ-માનજીએ જેમ હરીને ધ્યાન ધરીને પોકાર્યા, કૌરવોની સભામાં દુષ્ટ બુદ્ધિ-વાળા દુશાસને ચીર સ્વેચ્છાંતે વચ્ચે પાંચાઢીએ જેમ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણ ને ધ્યાનથી સમર્યા, તપાવેલા થંભનો દંભ જોઈને પ્રેલ્હાદજીએ જેમ રામ રૂપી સુરતી થઈજવાથી રામને પોકાર્યા, અને બઢતી વચ્ચે સતી જેમ જે રણછોડ જે રણછોડ એમ પોકારેછે તેમજ અમે હે? પ્રવીણ હે? પ્રવીણ એમ પોકારીયે છીયે.

॥ દોહા ॥

કહી કુસુમ તબ મુહ મુસક, ધારન રાજ દ્રઢાય ॥
હસબેકી ભંચી હમેં, અબહી હાજિર આય ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. તે વચ્ચે રાજાને ધારણા દ્રઢાવીને કુસુમાવઢીયે મુચ્ચથી મરકી ને કચુંકે એતોમે મઢકરીની વાત કહી પણ પ્રવીણ તો હમણાંજ આપની

पासे आबो हाजर थाय. ॥ २३ ॥

कुमरी कलाप्रवीनकी, एसी दसा ब्रतंत ॥

निस दिन यह साधन लगो, मित मित अरु मित ॥ २४ ॥

अर्थ. कलाप्रवीण कुमरीनी पण एवीज स्थिति थइ गइछे, जेथी रात दिवस मीत्र मीत्र अने मीत्र एवुंज साधन लाग्युंछे. ॥ २४ ॥

अथ कुसुमोक्त कलाप्रवीन दशा बर्ननं अलंकार रूपक

भेद ॥ कवित्त ॥

मुकता प्रबालनकी, मालके समांन होत, चंदन चढायो सोतो बंदनसो व्हेंजात ॥ बिरही असुर बांणी, लागत डरांणी अति, बरि बरि उठें नेक, बरह बरह कहें जात ॥ घटा गहे रांनके निसांनकी अवाज सुनि, नैनन हुतासनछे, सरकर गहें जात ॥ सावनकी जामनिमें, दामनि पताखा देखि, कामनि सरूप कबें, कालिकाको लहें जात ॥ २५ ॥

अर्थ. वियोगना तापने लोधे सफेत मोतीनी माळा परवाळानी माळा समान आरक्त थइ जायछे, अने अंगे चंदन चढावेलुंछे तेतो सिंदूरना जेवुं लाल थइ जायछे, मोरनी अथवा बिरह संबंधी आसुरी वाणी अतीशे डरामणी लागेछे, बळी बळीने उठेछे ने बलुछुं बलुछुं एम कह्ये जायछे, फेलाएला मेघनी घटाना निशाननो अवाज सांभळीने नेत्रना अग्नीनुं बाण हाथमां लेती जायछे, श्रावण मासनी रात्रीमां बीजळी रूप पताका जोइने कामनी क्यारेक कालिकानुं रूप धारण करी जायछे. ॥ २५ ॥

जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

आंन तिहारि तिहारि हितू मोहि, पांनिहि पांन मिलावतहें

॥ चुंबन ओर अलिंगन खंडन, आपहिके सम भावतहें ॥
नांड तिहारे सुरा भरि भाजन, पीवत ओर पिवावतहें ॥
बातकी चाह लगी तुमकों वह, औरन बात बनावतहें ॥२६॥

अर्थ. तमारा वास्ते लावी लावीने म्हारा हाथनी साथे पोतानो हाथ मिलावेछे, चुंबन, आलिंगन, अने मर्दन आपनी साथे करबां गमेछे, बळी तमारा नामथी मदिरानां पात्र भरी भरीने पोते पिएछे तेम बीजा-ओने पायछे, तमारा संबंधी बात करवानी चाह लागीछे तेथी बीजी बात करतीज नथी. ॥ २६ ॥

तत्र कवि उक्त कुसुम विरदावली द्रष्टांतालंकार

॥ सवैया ॥

सेज सुही बलि नंदकि नंदनि, वहां सपनें अनिरुद्धहि देखा
॥ सांमहि सांम पुकार उठी वह, वाम बहे द्रग बारि बिशे
षा ॥ मंत्रि सुता सुर दानव मानव, चित्र बनाय बताय परे
खा ॥ पंखनि होय मिलाय प्रवीनजू, एक सरायें सखी चि
त्रलेखा ॥ २७ ॥

अर्थ. बळीना पुत्र बाणासुरनी कन्या (ओखा) सज्यामां सुती हती त्याहां सोणामां अनिरुद्धने जोया, ते वखत हे! पति, हे! पति, एम पोकार करती झवकी उठी एटलुंज नहीं पण तेना नेत्रमांथी विशेषे करी पाणी वे-हेवा लाग्यां, त्यारे कुभांड नामना प्रधाननी कन्याए देव दैत्य अने मनुष्य विगेरेनां चित्रो लखी बतावीने तेनो जे पति हतो तेने परखी लीधो, पछी पोते पंखणी रूप थइ अनिरुद्धने लावीने मेळवी दीधा, तेम तमे जो प्रवीणने लावीने मेळवी आपो तो अमे तमने एक चित्रलेखा सखी सरखां गणीने वखाणीए. ॥ २७ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम पियाला जिन पिया, ताकों शुद्ध न बुद्ध ॥

बानांसुर तनया छकी, लखी छबी अनिरुद्ध ॥२८॥

अर्थ. जेणे प्रेमना पियाला पोधा होय तेने शुद्ध के बुद्ध रहेती नथी, जेमके स्वप्नमां अनोरुद्धनी छवि जोइने बाणासुरनी पुत्री ओखा दीवाना थइने छकीगइ. ॥ २८ ॥

॥ अथ कुसुमावलि उक्त सोरठा ॥

आई हमे प्रयांन, बनिहे सो करिहों सबें ॥

आवे कबी जु आंन, आप न इतसें ऊठियें ॥२९॥

अर्थ. अमे प्रयाण करीने आव्यांछीए, माटे बनशे ते सघळुं करशुं, पण जो कदी बीजुं कोइ आवे तोय आप आंहींथी उठी जशोमां. ॥२९॥

ऐसो मतो सुनाय, कुसुमावलि पीछी फिरी ॥

सो जनानं प्रति जाय, कही सु बरनन अब करहुं ॥३०॥

अर्थ. एवो मत संभळावी दइने कुसुमावळी पाछी फरीआवी, तेणे राणीओ पासे जइने जे वात कही तेनुं हवे वर्णन करुंछु ॥ ३० ॥

॥ गाहा ॥

दंपति जोग शृंगारं, सागर कुसुम शिवालयं चर्चा ॥

सप्त त्रिंश अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३१ ॥

अर्थ. स्त्री पुरुषे योग तथा शृंगार सज्या, पछी शिवालयमां सागर अने कुसुमावळीने चर्चा थइ ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी साइबीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३१ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर योग

शृंगार बर्ननो नाम सप्त त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां सप्तत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगप्रयात ॥
सुता भूपनी ईशने धाम आवी ॥ मळी जोगिने चित्तमां प्रेम लावी ॥
रचो दंपती श्री मुखें काव्य जेनो ॥ आडत्रीशमी लेरमां भेद तेनो ॥

॥ अथ कलाप्रवीन शिव पूजन प्रसंगो यथा॥दोहा॥

जाय कुसुम जनांन प्रति, ऐसैं कही बनाय ॥

शिव समीप जोगी उभय, सो शिवरूप लखाय ॥१॥

अर्थ. कुसुमावळीए राणीओ पासे जइने आ प्रमाणे वात बनावी
ने कही के शिवजीनी समीपे जे बे जोगीओ बेठेलाछे ते तो प्रत्यक्ष
शिवरूपज देखायछे. ॥ १ ॥

वह आसन उठवैं नहीं, केसैं उठो कहाय ॥

वह दरशन लायक उभैं, परसन परम सदाय ॥ २ ॥

अर्थ. एओ आसन उठावे नहीं, तेम तेने उठी जाओ एम पण केम
केहेवाय? परंतु ते बेय जोगीओ दर्शन करवा लायकछे, एटलुंज नहीं
पण हमेशां स्पर्श करवाथी परम कल्याण करे एवा जणायछे. ॥ २ ॥

सुनत एह ब्रह्मनि बचन, उतरे बाला वंद ॥

किय प्रवेश हर देहरी, उरमें भरे अनंद ॥ ३ ॥

अर्थ. ब्रह्म पुत्री कुसुमावळीनां एवां वचन सांभळीने राणीयोनां
वंद रथमांथी नीचे उतर्या अने हृदयमां आनंदथी भरपूर थइने शिवजी-
ना मंदिरमां प्रवेश कर्यो. ॥ ३ ॥

॥ अथ छंद चामर ॥

देहरी समीप आय, बाल बंद उत्तरी ॥ जेहरी झनककी
 भनक कानमें परी ॥ कोटरी दिवालके दुहारमें प्रवेसितं ॥
 तीर मीन नीर ज्यों चहंत जोगिके चिंतं ॥ तारुनी समूह
 मंद मंद देहरे चली ॥ मानहो सुरी पुरी महेश पूजनें मि-
 ली ॥ अंग नंगके शृंगार रंग रंग सारियं ॥ दामनी प्र-
 काश दीपमालिका उजारियं ॥ कामनी शरीरके सुबास
 भ्रंग रंजितं ॥ बागके प्रसूनको बिकास छांड गुंजितं ॥ बं-
 क नैन राहकों बिलोकबो सु अदरे ॥ सिद्ध जोग ध्यानको
 द्रढाव फेरकें करे ॥ एक एकसें करंत हांस भेद छंदियं ॥
 द्वारके समीप आय ईश शीश बंदियं ॥ सिद्ध शिष्य उच्चरे
 सु एक एक आवनां ॥ पूजका समान एक ओर साथ ला-
 वनां ॥ फूल केसरं कपूर ब्रह्म बालनैं लिया ॥ आदिही
 प्रवीनका प्रवेश देहरे किया ॥ ४ ॥

अर्थ. देवालयना द्वार समीप आवीने स्त्रीयोनां जुथ्थ उतर्या, तेना
 पगना झांझर तथा लंघरना झणकारनी भनक जोगीना कानमां
 पडी, कोटना द्वारमां प्रवेश करतांज कीनारे पडेलुं माछलुं जेम जळने
 चाहे तेम योगीनुं मन प्रवीणने चाहवा लाग्युं, तारुणीओनां वृंद धीमे धी-
 मे देहरे चाल्यां, ते जाणे स्वर्गनी देवांगनाओ महेश्वरनुं पूजन करवा मळी
 होयनै? अंगे जात जातना रंगदार नंगथी जडीत्र शृंगार सजेलाछे
 तेथी जाणे बीजळीओ चमकती होय अथवा दीपमाळा प्रगटी होयनै? आ
 स्त्रीओना शरीरना सुगंधथी रंजन थयेला भमराओ बगीचा मांहेला खी-
 लेला फूलना सुगंधने छोडी दइने पासे आवीने गुंजारव करवा लाग्या,
 नेत्रना वांका कटाक्षथी मार्ग जीवानुं आदरे तो म्होटा सिद्ध तथा यो-

ગીને પળ ફરીને ધ્યાનનો દ્રઢાવ કરવો પડે, એક એકની સાથે પરસ્પર મદ્કરના ભેદથી અનેક છંદ કરતાં શિવના દ્વાર પાસે આવી શંકરને મસ્તક નમાવીને સર્વ સ્ત્રીઓએ વંદન કર્યું, ત્યારે સિદ્ધના શિષ્ય બોલ્યાંકે એક એક જળીએ અંદર આવવું અને પૂજાની સામગ્રી ઉપાડવાસારુ એક બીજા માંણસને સાથે લાવવું, એવાં વચનસાંભળતાંજ બ્રહ્મ પુત્રી કુસુમાવલીએ જાડપથી ફૂલ કપૂર કેસર વિગેરે પૂજાનો સામાન પોતે લીધો, ને સર્વની પેહેલાં દેવાલયમાં પ્રવીણને પ્રવેશ કરાવ્યો. ॥ ૪ ॥

॥ સોરઠા ॥

અંદર કિયો પ્રવેશ, કુસુમાવલી પ્રવીન દુહુ ॥

સિદ્ધ શિષ્ય આદેશ, બાહિર બેઠી બાલ સબ ॥ ૫ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી તથા પ્રવીણ એ બે જળીઓએ દેવાલયમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે સિદ્ધના ચેલાની આજ્ઞા પ્રમાણે તમામ રાણીઓ બહારના ઘુમટમાં બેસીગઈ. ॥ ૫ ॥

॥ અંદર ચરિત્ર યથા ગાહા ॥

જય જય હર ઉચ્ચરિયં ॥ ઉમયા રૂંશ બંદિયં બાલા ॥

કુસુમાવલિ કર ગહિયં, સિધ સમીપ આસન ડન દિયા ॥

અર્થ. “જય હર જય હર” એવા ઉચ્ચારની સાથે પ્રવીણે ઉમા તથા કુસુમાવલીને વંદન કર્યું, એટલે કુસુમાવલીએ હાથ ઘ્ર્ણ કરીને સિદ્ધની સમીપે બીજાવેલા આસન ઉપર રાજકન્યાને બેસારી દીધી. ॥ ૬ ॥

ઊર ચરચા અભિલાષા, સ્મિત મુખ ફેર બંદિયં સિદ્ધં ॥

કુમરિ દીઠ અહરિયં, હર ગુરુ લોગ જોગ ત્રય રુષી ॥ ૭ ॥

અર્થ. હૃદયમાં વાતો કરવાની અભિલાષાએ, માટે મંદ હાસ્યથી શોભીતા મુખને ફેરવીને સિદ્ધને વંદન કર્યું, પછી શંકર, વડીલો, તથા યોગી એ ત્રણે તરફ કુંવરી અનુક્રમે નજર ચલાવા લાગી. તે આ પ્રમાણેકે શિવજીનાં દર્શન કરવાં, વડીલોને સ્વર ન પડે એવીરીતે તેઓની નજર

बचाववी अने सिद्धने जोड़ने ते साथे चर्चा करवी. ॥ ७ ॥

॥ तत्र सागरोक्त सौरठा ॥

निरखित नार शृंगार, सिद्ध सु भंखिय शिष्य प्रति ॥

बरनन शंकर नारि, सब नखतें शिखलों कहों ॥ ८ ॥

अर्थ. प्रवीणना शृंगारने जोड़ने सिद्धे पोताना शिष्यने कबुं के आना शृंगारनी साथे सरखावीने शंकरनी स्त्री पार्वतीना शृंगारनं नखथी ते शिखा पर्यंत सबलुं वर्णन कहो. ॥ ८ ॥

उमया उरमहि धारि, रूप सु कलाप्रवीनको ॥

शिष्य सु उकति उदार, गुरु आयस बर्नन बद्यो ॥ ९ ॥

अर्थ. हृदयमां उमयाजीनुं ध्यान धरीने शिष्ये सुंदर उक्तीथी गुरुनी आज्ञाने लीधे कलाप्रवीणना स्वरूपनुं आ प्रमाणे वर्णन कही बताव्युं. ॥ ९ ॥

अथ वह शृंगार बर्ननं ॥ छंद हनुंफाल यथा ॥

पद् पीठ कंजन रंग ॥ नख जटित कुंदन नंग ॥ पिंडुरि सु
मैन निषंग ॥ उलटी सु रंभा जंग ॥ दोऊ नितंब सु पीन ॥
तट रूप सरके कीन ॥ त्रिवली सु गंग तरंग ॥ कटि क
स्यो केहरि अंग ॥ नव नाभि नीरज धारि ॥ राजी सु चेंटी
हारि ॥ कुच कलश कंचन चक्र ॥ नारिंग बिछव पक ॥ भुज
कामकी धुज दंड ॥ कर कंज माधुर मंड ॥ ग्रीवा सु कन
क कपोत ॥ पक अंब ठोडी जोत ॥ बीबी सु ओठ प्रवाल
॥ रसना कमल दल लाल ॥ दारयो कली छबि दंत ॥ ना
सिका कीर चुगंत ॥ सौबरन सिकता श्रौन ॥ अलकावली

अहि छौंन ॥ मृग मधुप मीन सु नैन ॥ भ्रुकुटी चटयो
धनु मेंन ॥ छवि भाल आधक चंद ॥ फनि छत्र बैनि फनींद
सिरफूल बैदी दीन ॥ कजरांन रेखा कीन ॥ बेसर तरौनां
मोर ॥ मुख रंग रेख तैबोर ॥ कंगनी बलय किनार ॥ चो
की हमेल सु हार ॥ रसना मजीर बजंत ॥ जेहरी धुनि झन
कंत ॥ बिछुवा अनौंट सुधार ॥ रुचि रीझ देखन हार ॥ न
वरंग अंग दुकूल ॥ शृंगार माला फूल ॥ मुख चंद्रिका छ
वि रैन ॥ कहि कोकिला सुर बैन ॥ उपमा अनेक सु लीन ॥
रस रंग रेखा भीन ॥ पढि प्रेम रूप रसाल ॥ जय जय
सु शंकर बाल ॥ ॥ १० ॥

अर्थ. पगना तळानो रंग लाल कमळना जेवोछे, ने नखतो कुंदन-
मां नंग जडेलं होय तेवा चमकेछे, पगनी पींडीओ कामदेवना
भाथा जेवी दीसेछे, ने उलटावेली केळना स्तंभ जेवी जांघोछे, बे नीतंब
अति कठणछे एटलुंज नहीं पण ते तळावना कीनारा जेवा मांसल
(मांसवाळा) करेलाछे, पेट उपर त्रण वाटानी त्रिवळी पडेछे ते गंगा
नी लेहेरो जेवी शोभेछे, कटितो कसायला केसरी सिंहना जेवी पातळी
छे, अने नाभि पण नवीन कमळ जेवी धारवामांछे, पेट उपर बारीक
वाळनी हार बंधाइ गइछे, ते जाणे सोनानी भीत .उपर काळा रंगनी
कीडीओनी हार चालती होयनै एवो देखाव आपेछे, कठीन अने उन्नत
एवां बे स्तनो सोनाना कळश, चकवा, नारंगीना फळ तथा पाकेला बी-
ला जेवांछे, हाथ तो कामदेवनी धजाना दंड जेवाछे, हथेळीओ खीले-
ला कमळनी बरोवरी करेछे, गळुं सोनाना होलाना गळा बरोबरछे, ने
डाढी पाकेली करी जेवीछे, होठ घोला तथा परवाळां जेवा लालछे,

જાંભ કમલના કુંપલ જેવી લાલ અને કોમલછે, દાંતની છત્રી દાડમ-
ની કઠ્ઠીઓના જેવીછે, નાક પોપટની ચાંચ જેવું નમણુંછે, કાન સોનાની
છોપ જેવાછે, વાઢની વારીક લટો સર્પના વચ્ચાં જેવી દીસેછે, નેત્ર મૃગ,
ભમરા તથા માછલી જેવાં ચપલછે, ભૃકુટી ચઢાવેલાં કામદેવના ધનુષ
જેવીછે, કપાલ અર્ધ ચંદ્ર જેવું શોભીતુંછે, વેણી ફળ ચઢાવેલા નાગના
છત્ર જેવીછે, માથા ઉપર શિરફુલ અને જાડિત્ર વિંદુલી ધારણ કરેલીછે,
આંખોમાં કાજલ સારીને વારીક રેखाઓ કરેલીછે, નાકમાં ઝુમંસ્વાદાર
મોરવાઢી નથ પેહેરેલીછે, કાનમાં તરોના (જ્વાલ્યો)લટકેછે મુખમાં
તાંબુલના લાલ રંગની રેखाઓ ઘણી શોભેછે, હાથમાં કંકણ તથા ચુડીઓ
પેહેરેલીછે, કંઠમાં ચોકી હમેલ તથા હાર પેહેરેલાછે, કડે વાંધેલી કટિ
મેઘલાની ઘૂઘરીઓ ઘમકેછે, પગમાં પેહેરેલાં જ્ઞાંજીર તથા લંઘરનાં જ્ઞાન-
કાર થાયછે, પગની આંગઢીઓમાં વિંછીયા અને અણવટ ધરેલાછે, તે
રણકારાથી જોવાવાઢાને આનંદ ઉપજાવેછે અંગમાં જાતજાતનાં રંગીન
વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે, વઢી શણગારમાં વધારો કરવા સારુ ફૂલના હાર
તથા ગજરા ધારણ કરેલાછે, મુખ પુનમની રાત્રીના પૂર્ણ ચંદ્રજેવું ઓપે-
છે, સ્વર તથા વેણ કોયલના જેવાંછે, એવી અનેક ઉપમાઓને ધારણ
કરનાર રસના રંગની રેखाઓથી ભીંજાણીછે એવીરીતે પ્રેમથી રસવાઢા
રૂપનું વર્ણન કરીને કવિએ કહ્યું જે હે? શંકરની સ્ત્રી પાર્વતિ, તમને નમ
સ્કાર કરુંછું માટે કૃપા કરીને જય આપો. ॥ ૧૧ ॥

॥ સોરઠા ॥

કુમરિ અંગ કવિરાજ, ઉમા ઉક્તિ બર્નન કિયો ॥

સાગર હરષ સમાજ, પૂજન લિયા પ્રવીનજૂ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. એવીરીતે કવિરાજે ઉમાની ઉક્તિથી કલાપ્રવીણ કુંવરીનાં
અંગનું વર્ણન કર્યું, તે સાંભઢીને સાગરે હર્ષ ધારણ કરીલીધો ને પ્રવીણ

पूजानी सामग्री लीधी, ॥ ११ ॥

॥ अथ छंद भुजंग प्रयात ॥

शिवं शीश पंचामृतं धार मंडे ॥ उतें सिद्धमें बंकद्रष्टी न
छंडे ॥ इतें चंदन ईश शीशं चढावें ॥ उतें मित चितं अनं-
दं बढावें ॥ इतें बिल्वं पल्लवं शंभु धारे ॥ उतें नेनकी सेंन
नाराच डारे ॥ इतें शंकरं धारितं फूल माला ॥ उतें मोहि-
तं जोग चारित्र बाला ॥ इतें कीन माहेश्वरं दीप धूप ॥
उतें हाव भावं दिखावें सरूपं ॥ इतें बाम कामा गुलालं
अरच्चा ॥ उतें तापसकों लखावें चरच्चा ॥ इतें आरती
राजकन्या उतारे ॥ उतें नैन संन्यास अंगं निहारे ॥ इतें
दच्छना पानं पूंगी धरावें ॥ उतें मितकों प्रेम पानं क-
रावें ॥ किये पूजन ईश्वरं फेर बंदा ॥ इतें मध्य बानी बदी
ब्रह्म नंदा ॥ शिवं रूप जोगेशकों हार साजो ॥ हमें सेव
कीजें तहांलों बिराजो ॥ कुमारी गरे हार सिद्धं धराया
॥ वही ब्रह्मनी अदरी ब्रह्ममाया ॥ करामातसें बत्त मत्ता
बतावें ॥ पढे वेदसो जानने कौन पावें ॥ दुहुं चित्तकी
जानकें अभिलाषा ॥ वहे शिष्य ठाढोरहें द्वार शाखा ॥
लगे मंदही मंद बत्ती उचारें ॥ बडे सोरसें बेद ब्रह्मी
पुकारें ॥ लगे दोउ उच्चार पीयूष धारा ॥ मनो प्रेम लेरं
लगी पारबारा ॥ कहा जानियें कौनसी बात भंखे ॥ मनो
अमृतकी झरी मेघ नंखे ॥ वहे बातको भेद कोऊ न
जानें ॥ पढें ब्रह्मनी वेद एही प्रमानें ॥ घरी दोयलों एह

कीनों सयांनी ॥ इतें मांझ बोली सखी और बांनी ॥ नहीं
वेदके ब्रह्मनी पार तेरे ॥ तुमें आउ जावें हमें ईश नेरें ॥
वही बानि सो दंपती कांन लागी ॥ बिजोगा गमी अंगमें
जाल जागी ॥ उसासी भरें नैनसैं बार झारा ॥ दुरावें
करें ब्रह्मनी धूप धारा ॥ बिछोहें बिचारी दुहू प्रांन तज्जें
॥ इतें बीचमें गैंब आवाज बज्जें ॥ भवा ईश आवाज
एही उचारें ॥ उमें चिंतमें बात ऐसी न धारें ॥ रितू षष्ठ
येही जगें सिद्ध आवें ॥ तुमैं कीजियें सोइ जोई बतावें ॥
एही बार आवाज काहून पाई ॥ वहे चारके चिंतमें धीर
आई ॥ दुहू ईश जोगीशकों बंद फेरें ॥ उठें बाल आई
जहां चोक डेरें ॥ १२ ॥

अर्थ. आंहीं शिवजीना मस्तक उपर दहीं दूध विगेरे पंचामृतनी
धार करवा मांडेछे ने त्यांहा सिद्धनी साथे वांकी नजर लगाडीछे, तेने
छोडती नथी, आंही इश्वरना मस्तक उपर चंदन चढावेछे अने त्यांहां
मित्रना चित्तमां आनंद वधारेछे, आंहीं शंभुना उपर बील्वीनां पत्र धारण
करेछे अने त्यांहा मित्रना उपर नेत्रना कटाक्ष रूप बाण नाखेछे, आंहीं
शंकरने फूलना हार तथा माळा धरावेछे अने त्यांहा बाळा रूप प्रवीण
चरित्रथी योगीने मोह रूप माळा धरावेछे, आंहीं महेश्वरने धूप तथा दीप
करेछे अने त्यांहां योगीने हाव, भाव तथा स्वरूप देखाडेछे, आंही
शिव तथा पार्वतिने अवील गुलाल चढावीने पूजा करेछे अने त्यांहां तप-
स्वीने चर्चा करी देखाडेछे, आंहीं राजकन्या महादेवने निराजन आर्ती
उतारेछे अने त्यांहां रंगीन नेत्रथी संन्यासीना अंगने निहारेछे, आंहीं
देव पासे दक्षिणा, पान तथा सोपारी विगेरे धरावेछे अने त्यांहां मित्रने

प्रेमनुं पान करावेछे, पूजा करी रह्या पछी फरीने शिवजीनुं वंदन कर्यु
एटली वारमां ब्रह्म पुत्री कुसुमावळी आवां वचन बोली के शिव स्वरूप
आ योगेश्वरने हार धरावो, ने हुं पूजा करुं एटली वारसुधी आप आं-
ही बीराजो? एवां वचन सांभळीने राजकुवरीये सिद्धना कंठमां फूलना
हार धराव्या, अने ते ब्रह्म पुत्री कुसुमावळीए ब्रह्मनी माया आदरी, करामत
थी करपल्लवी करीने वातो करवानो मत बतावेछे.

पोते उंचा स्वरथी वेद भणेछे तेथी कोइ वात जाणी शकतुं नथी, सा-
गर तथा प्रवीण ए बेयना मननी अभिलाषा जाणीने जे भारतीनंद
शिष्य हतो ते पण वारसाख पासे जइ उभो रह्यो, त्यारे प्रवीण तथा
सागर मंद मंद अवाजथी वातो करवा लाग्या ने ब्रह्म पुत्री कुसुमावळी म्होटा
स्वरथी वेद भणवा लागी, बेयना उच्चार अमृतनी धारा सरखा थवा लाग्या,
ते जाणे प्रेम रूप अमृतना समुद्रनी लेहेरो फेलावा लागी होयनै? शुं जाणीए
जे शी वातो, करेछे पण जाणे मेघ अमृतनी झडीथी वरसतो होयनै!
ए वातोना भेदने कोइ न जाणी शके ए प्रमाणे कुसुमावळी वेद भणेछे,
आ शाहाणी सखीए बे घडी सुधी तो एबीज रीते सहने स्तंभन करी
राख्यां एटली वारमां तो एक बीजी सखी आ प्रमाणे वचन बोली के हे?
कुसुमावळी, तमे ब्राह्मणछो माटे तमारा वेदनो कांइ पार नथी, पण हवे
जो तमो बाहेर आवो तो अमे पुजा करवा सारु शीवजी पासे जइए,
आ दासीनां वचन स्त्री पुरुषने काने पडतांज वियोगना आगमनी अंग-
मां झाळ सळगी उठी, जेथी बने उसासा नीसासा भरेछे, एटलुंज नही
पण बेयनी आख्येमांथी पांणीनां झरणां झरवा लाग्यां, त्यारे कुसुमावळी
आ वात ढांकवा सारु धूप धारा ने स्तुती करवाना प्रपंचथी वार लगाडे
छे, पछी वियोगने लीधे बेय जणाए प्राण तजी दइये, एम विचार्युं एटली
वारमां तो एक म्होटी गेबी अवाज थयो, ते अवाजनी साथे इश्वर तथा पार्व

तिए आवां वचन कक्षां के तमो बेय जणां मनमां एवी मरवानी वात
धारशो नही, केमके छ कतु विती गयापछी एटले एक वर्षे आ जगोए
एक सिद्ध आवशे ते सिद्ध जे प्रमाणे वात बतावे ते प्रमाणे तमो करजो
आ गेबी अवाज बाहेर कोइए सांभळयो नहीं पण तेथी आ चारे ज-
णना मनमां धीरजता प्राप्त थइ, पछी प्रवीण तथा कुसुमावळी, इश्वर
तथा योगेश्वरने फरीथी वंदन करी आज्ञा मागी उठी ने ज्यांहां बहार
धुमटमां राणीओ वेठेलीओछे ते चौकमां आवी उभां रखां. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

एक मुहूरत उपजती, दंपती चरचा कीन ॥

कछु बरनें संछेप करि, भारति निज मुख भीन ॥ १३ ॥

अर्थ. एक मुहूर्त एटले बे घडी सुधी मनमां उपजेला हर्षनी साथे
स्त्री पुरुषे चर्चा करी, तेनुं जुदी जुदी रीते भारतीनंद कविए जे पोताना
मुखथी वर्णन आपेलुंछे तेनुं हुं थोडुं एक वर्णन करुंछु. ॥ १३ ॥

॥ तत्र प्रथम सागरोक्त ॥ जातिस्वभाव अलंकार सवैया ॥

श्रौंन कछू न सुनें बतियां जबतें बतियां रस प्रेम पिवायो
या रसना कछु ओर न जंपत, नांम प्रवीन प्रवीन पढायो
या मन ओर न चाहतहें जबतें मन आपहिकेंसें मिला
यो ॥ नेन कछू न निहारतहें जबतें मुख चंद जेसो दरसायो
॥ १४ ॥

अर्थ. ज्यारथी आपे वातो करीने प्रेमरस पीवराव्योछे त्यारथीज आ
कान बीजी कोइ वात सांभळता नथी ने ज्यारथी प्रवीण प्रवीण एवुं नाम
भणाव्युंछे त्यारथी आ जाभि बीजुं कांइ जपती नथी, ज्यारथी आपे
मननी साथे मन मेळव्युंछे त्यारथी आ मन बीजाने चाहतुं नथी, ज्यारथी

चंद्र सरखुं मुख देखाड्युंछे तयारथी आ आंखयो वीजुं कांइ जोती नथी.

॥ १४ ॥

॥ दृष्टांता लंकार ॥

सीत हरी दिन एक निशाचर, लंक लई दिन ऐसोहि आयो ॥ एक दिनां दमयंति तजी नल, एक दिनां फिर ही सुख पायो ॥ एक दिनां बन पांडवके अरु, एक दिनां छिति छत्र धरायो ॥ शोच प्रवीन कछू न करो, किरतार यहें बिधि खेल बनायो ॥ १५ ॥

अर्थ. एक दीवसे सीता राक्षसे हरी ने पाछी रामचंद्रे राक्षसोने मारी सिता समेत लंकाने झीती लीधी एवो पण दिवस आव्यो, एक दीवसे नळ राजाए दंमयंतीने तजी दीधी, ने पाछो ते नळ दंमयंतीने मळीने फरी सुख पांम्यो, एवो पण दिवस आव्यो, एक दिवस पांडवो बनमां गया अने एक दिवसे शत्रुओने मारी, पृथ्वीने झीती, माथे छत्र धराव्युं एवो पण वखत आव्यो, माटे हे? प्रिय मित्र प्रवीण, कांइ शोक करोमां केमके जगत कर्ता परमेश्वरे एवीजरीतनो खेल वनाव्योछे. ॥ १५ ॥

विभावनाऽलंकार ॥ दोहा ॥

मजनूं चतुरानन बनें, भेद लहें रस भीन ॥

चतुरानन मजनूं बनें, धन दिन वहें प्रवीन ॥ १६ ॥

अर्थ. जो मजनूं ब्रह्मा थाय तो जूदा जूदा रसना भेदोने ग्रहण करे, अने ब्रह्माछे तेज जे दिवसे मजनूं थाय तो हे? प्रवीण, ते दिवस धन्य केहेवाय. ॥ १६ ॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

नेन उसास हियो भर आवत, बासर ऐसैं किते भरियें ॥

ले फिरियाद कहां फिरियें अरु, लाय लगे सो कितें लरि
यें ॥ जाय किधों गिरियें गिरि तुंगन, खाय किधों बिषकों
मरियें ॥ मित कछू उपचार बताइयें, अंत प्रवीन कहा क
रियें ॥ १७ ॥

अर्थ. हमेशा निशासा उसासाथी हृदय तथा आंखयो भराइ आवेछे
ते आमने आम केटलाक दिवस भर्या करीए, आ वातनी फरीयाद लइ
ने क्याहां फरीए, तेम लाइ लागे त्यारे क्याहां जइने लडीये, उंचा
पर्वत उपर चडी जइने पडीए? के झेर खाइने मरीये! हे! प्रवीण, तेनो
काइक उपाय बतावो! के अमे अंते शुं करीए. ॥ १७ ॥

अथ कलाप्रवीन श्रीमुख चर्चा द्रष्टांतालंकार

॥ सर्वैया ॥

जैसेहि सागर डीठ परे तुम, तैसेहि ध्यान हमेश रहों धर ॥
गावतहों गुन गीत अहो निश, आवतहें अखियां हियरा
भर ॥ कैसी करों किरतारकी हैं गति, नाहि मिलें को
उपाय कहूं कर ॥ आपके पायनकी सो यहें बिधि, गाय
बाँधि ज्यों कसायनके घर ॥ १८ ॥

अर्थ. हे! सागर, जेवा तमो नजरे जोवामां आव्याछो तेवुंज हमेशा
ध्यान धरीने रहुंछुं, अने अहोनिश आपनाज गुणनां गीत गाउंछुं, तेथी
आंखयो अने हृदय भराइ आवेछे, तो केम करुं! जे परमेश्वरनी एवी गतिछे,
के कोइ उपाय करवाथी मळवानो जोग बनतो नथी, जेवीरीते कसाइने
घेर गाइ बंधाएली होय तेवीरीते आपना पगनी आ दासी बंधायेलीछे.
॥ १८ ॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥

पायन बीच जैजिर जरे तब, कोउ उपाय चलें न तियाकी

बात कही न बनें सो कहूं प्रति, होंस रहीहे हियामें हि
याकी ॥ जो पल बीततहें हमकों वह, कैसें कहों मुखसें
जो कियाकी ॥ सागर नागर नागर हो यह, जानतहें जग
दीश जियाकी ॥ १९ ॥

अर्थ. वे पगनी वच्चे बेड़ी जड़े त्यारे पछी स्त्रीनो कोय उपाय चाले
नहीं, आ बात कोइनी पासे कही जाय एवी नथी, माटे हयानी होंशतो
हयामांज रहीछे, अने अमने दुःखमां जे पळ बीतेछे ते केम कही शकुं?
जे मुखथी कही शकाय एवी नथी, हे! सागर, तमो तो चतुरछो पण आ
जीवनी बातने तो एक जगदीश्वरज जाणेछे. ॥ १९ ॥

॥ द्रष्टांताऽलंकार सवैया ॥

कोउ हनों करमे कर आयुध, केहरि व्याल करी मुख डारो
॥ कोउ गिराओ गिरब्वरसें कसि, बंध महा जल मध्य डु
बारो ॥ कोउ धरो चिर मुंडन ऊपर, लोहको थंभ धंगायके
जारो, सागर नां रसनासें तजौं प्रहलादके राम ज्यों नाम
तिहारो ॥ २० ॥

अर्थ. कोइ हाथमां खुलां हथीयार लइने मारो, अथवा सिंह सर्प के
हाथीना म्होडामां नाखो, अथवा कोइ म्होटा अने उंचा पर्वत उपरथी
गवडावी पाडो, कींवा बंधथी कसी लइने अथाग पाणीना दरीयामां
बुडाडो, कोइ झेर पीवरावो, अथवा धगावेलो लोढानो थांभलो मस्तक
उपर राखीने बाळो, तो पण हे! सागर, जीभेथी जेम प्रहलादजीए रामनुं
नाम तज्युं नहीं, तेमज हुं पण तमारुं नाम तजुं नहीं. ॥ २० ॥

॥ सौरठा ॥

चरचा यहें चलंत, बतियां फुनि ओरें बनि ॥

मिले मित अरु मित, चित इकंत सुख कों चहें ॥ २१ ॥

अर्थ. एवीरिते चर्चा चालतां बीजी पण घणी वातो थड, मित्रनी साथे मित्र मळ्या तेथी बेयना मन एकांतिक सुखने चाहवा लाग्यां.
॥ २१ ॥

देवर चोक प्रवीन, राजत जहँ मंडल रच्यो ॥

सबहूँ पूजन कीन, द्वे द्वे अंद्र प्रवेश किय ॥ २२ ॥

अर्थ. देवालयना चोकमां ज्यांहां राणीयो मंडळ रचीने बेठेलीछे त्यांहां आवीने प्रवीण बीराजमान थयां, एटले ववे जणीए मंदिरमां प्रवेश करीने सर्वे पूजन कर्यु. ॥ २२ ॥

सवा जांम निशि जात, पूजन करी पीछे फिरे ॥

उभ अवमोचन आत, पावत नहि आरांम छिन ॥ २३ ॥

अर्थ. सवापहोर रात्री जते सर्व पूजन करीने पाछां फर्या, त्यारे बे-यजण पोत पोताने उतारे आव्यां तो खरां, पण क्षणमात्र सुख के आरा म पामतां नथी. ॥ २३ ॥

सर्वरी गई सयांन, ज्वाल उभय विरहा जरत ॥

नीतहि पाल बिहांन, कूच करन आयस लई ॥ २४ ॥

अर्थ. शाहाणां बन्ने जणने सध्या उपर विरहाग्नीनी झाळोथी वळवा मांज रात वीति गड, अने सवार थतां नीतिपाळ राजाए कुच करवानी आज्ञा लीधी. ॥ २४ ॥

सबें नृपति निज थांन, प्रति संचर कीनो गमन ॥

द्विज मंगन बहु दांन ॥ समर्पीत सागर तहां ॥ २५ ॥

अर्थ. सर्व राजाओए पोत पोतानी राजधानीना मार्ग तरफ गमन कर्यु, एटले रससागरे त्यांहां ब्राह्मण तथा भाट चारणादि मागण लोकोने दान आपीने विदाय कर्या. ॥ २५ ॥

॥ गाहा ॥

सागर कला प्रवीनें ॥ शिव थांनक श्री मुखं चरचा ॥
अष्ट त्रिंश अभि धानं, पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ २६ ॥

अर्थ. सागर तथा कळाप्रवीणने शिवालयमां श्रीमुखथी जे चर्चा
थइ ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आडवीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ २६
इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे शिवालये श्रीमुख चर्चा भेदो
नाम अष्ट त्रिंशतिमो लहरं ॥ ३८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां अष्टत्रिंशतिम स्तरंगः
समाप्तः ॥ ३७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीति ॥
छए ऋतुने वर्णवी, प्रवीणे लख्यो शुभ पत्र जे ॥
वांचि विवेकी सागरे, संग हृदय चांप्यो तूर्त ते ॥
पछि लख्यो उत्तर अनु भवे, करि काव्य नवली नेहथी ॥
ओगणचाळीश लेर तेनो भेद भणशे स्नेहथी ॥

अथ दंपति षट् ऋतु विरह प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥
बीतत सह निज थांन प्रति, भों पूरन अभिशोक ॥
उतें रहे सिध ओध लग, रससागरहि नरेश ॥ १ ॥

अर्थ. शिव प्रतिष्ठा संबंधी अभिशोक संपूर्ण थयो एटले सर्व लोको
पोत पोताने स्थानके गयां, अने महाराजा रससागर सिद्ध आववानी मु-
दत सुधी त्यांहां शिवालयेज रोकाया. ॥ १ ॥

इत यह तलफत मित बिन, त्यों उत कला प्रवीन ॥

आवत एकहि एक प्रति, पख धर पत्र नबीन ॥ २

अर्थ. जेम आर्ही महाराजा सागर, मित्र विना तलफेछे तेमजे त्यांहां कळाप्रवीण तलफेछे, पण पखवाडीए पखवाडीए एक बीजाप्रत्ये नबीन पत्रो परस्पर आवे जायछे. ॥ २ ॥

पट रितु बिरह प्रबीनजू, बरनी कवित बनाय ॥

सो पाती सागर बैची, उदाहरन कहें ताय ॥ ३ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे बिरहनी स्थितिमां छए ऋतुनुं वर्णन कविताना आकारमां लखीने जे पत्रिका मोकली अने ते सागरे वांची तेनुं उदाहरण कहुंछुं. ॥ ३ ॥

अथ बर्ना लंकार पदछेकानुप्रास तत्र प्रथम शरद ऋतु
भेद ॥ कवित ॥

सागर सरद सर, सरिता सलील स्रवें, सुभग समीर सी-
त, सरस सरस ससि ॥ हुलसत हंसी हंस, हलकें हवाई
होत, होंस हिय हेरे हितु, हरसि हरसि हसि ॥ कमल
कुमोद कुल, कलिका कला कलीत, कंत बिन कांमा कांम,
करसि करसि कसि ॥ दादुर दबाकि दोर, दामिनि दुरायें
द्रुम, दीरघ दिखाये दल, दरसि दरसि दिसि ॥ ४ ॥

अर्थ. हे? सागर, शरदऋतुना दीवसोमां तळाव तथा नदीओनां निर्मळ शीतळ पाणी स्रवेछे, सुगंधीदार शीतळ पवन मंद मंद वायछे ने अमृतथी भरपूर शीतळ कर्णवाळो चंद्र प्रकाशेछे, हंस तथा हंसणीओ हुलास पामेछे, एटलुंज नहीं पण हलकथी तेओना मनोरंजक मधुर अवाज था-
यछे, होंशीलां हेतु लोको परस्पर हृदयमां हरषी हरषी एक बीजाने जोड़ जोड़ने हसेछे, तमाम कमळ तथा पोयणाओ जथा बंध कळीओनी कळा-

થી સંકળાઈ ગયેલાં છે, આવા સમયમાં કંથ વિનાની કામનીઓને કામ-
દેવ શોષણ કરી કરીને કસે છે, દેડકાંઓના અવાજ બંધ પડી ગયા,
બીજલી છુપી ગઈ, લાંબા અને મ્હોટાં જાડો તથા પાતરાં દેસ્વાયાં અને
નિર્મલતાને લીધે દિશાએ દિશાઓ દરસવા લાગી. ॥ ૪ ॥

પદછેકાનુપ્રાસ બર્નાલંકાર હેમંત ઋતુ ભેદ ॥ કવિત્ત ॥

સૂર સ્ત્રવે સીત સીતકર સો સુભાવ સીત, સીતલ સમીર
સત્ર, સરિત સરિત સિત ॥ ગંગાકો ગહન ગૂઢ, ગૌરવ
ગુફાન ગહિ, ગોચર ગગનચરકી, ગરિત ગરિત ગત ॥
મુરજાયેં મીન માધવીન મડરાયેં મધુ, મંજુલ મનોજ મો-
દ, મલિત મલિત મિત ॥ લેખીયત લલિતા લુલીન જો
લહેં ન લાલ, લહરિ લગાયેં લાલ, લલિત લલિત લત
॥ ૫ ॥

અર્થ. હેમંત ઋતુના દિવસોમાં સૂર્ય પળ હીમ સ્ત્રવે છે એટલે ટાઢને
ફેલાવે છે, ને ચંદ્રમાતો સ્વભાવે જ શીતલ છે, પવન પળ ટાઢા શીતલ
વાય છે, ને સર્વ નદીએ નદીઓ પળ થંડી પડી ગઈ છે, ગંગાના કીનારાના
જંગલના ગુપ્ત સ્થળોમાં તથા મ્હોટા પર્વતોની ગુફાઓ તરફ, પૃથ્વી અને
આકાશમાં ફરનારાં પ્રાણીઓ જાડપથી જાટ જાટ ગતિ કરે છે, પાણીમાં
માછલાં મુંઝાયાં છે, માધ્વી લતાનો સુગંધી રસ શોષાઈ જવાથી આસપાસ
ગુંજારવ કરનાર ભમરાઓ ડરથી અવાજ કરતા બંધ પડ્યા છે, સુંદર
કામદેવના આનંદથી મિત્રની સાથે મિત્ર પરસ્પર મળે છે, આવા સમયમાં
જે સુંદરીનો પ્રિય પતિ પાસે ન હોય તેને હિમના અગ્નીની લેહેરો લાગવાથી,
કરમાઈ ગયેલી સુંદર રંગીન લતા જેવી વિરહાગ્નીમાં લવ લીન થઈ જાય
જાણવી. ॥ ૫ ॥

पदछेकानुप्रास बर्नालंकार शिशिर ऋतु भेद

॥ कवित्त ॥

जुग जांम जांमनीके जानत, बिजोगी जन, जरें जोग
जम्पेा जमी, जलहि जलहि जहि ॥ दुगम दिशांन देख,
दिन प्रति दीन देव, दंपति दगेहें देह, दलहि दलहि दहि
॥ अंग अंग उठे आग, अमल अनंग ऐसैं, अजहूं न आये
इत, अलहि अलहि अहि ॥ चकवा न पूरे चाह, चातुकी
चकोर चुप, चंचल भयोहे चित्त, चलहि चलहि चहि ॥

॥ ६ ॥

अर्थ. शिशिर ऋतुना दिवसोनी रातना चारे पोहोर बीतेछे तेने तो
एक वियोगी लोकोज जाणेछे, केमके शृंगार संबंधी जमावेलो तेनो स-
घळो जोग बळी जायछे, अने जमीन पण विरहने लीधे धगधगी उठेछे,
ने नजवाय एवी दुर्गम दिशाओने जोइने दिन प्रति दिन वियोगी स्त्री
पुरुषोना देहमां काम उद्दिपन्न थएलोज रहेछे, अने दीलने तो बाळयाज
करेछे, एटलुंज नहीं पण अंगे अंगमां आग सळगी उठेछे, आवा काम-
राजना अमलमां पण हजी सुधी आंही मित्र रूप आळसु भ्रमर आ
व्यो नहीं, तेम चकवा समाचार दइने इच्छा पूरण करता नथी, बपैया
तथा चकोर चुप थइ बेठाछे, अने चालवुं चालवुं एम चाहीने चित्त चं-
चळ थइ गयुंछे. ॥ ६ ॥

पदछेकानुप्रास बर्नालंकार यथा वसंत ऋतु भेद

॥ कवित्त ॥

बकुल बसंत बेल, बारब बदाम बट, बोलत बिहंग बृंद बग
न बगन बन ॥ माधवी मधू कमल्ली, मंजर महोर मंडि, मधु

मकरंद मोद, मगन मगन मन ॥ प्रमदा परस पांनी, परस
प्रकाश प्रेम, पलटें परम पंथी, पगन पगन पन ॥ दंपति
दिशोही दिश, दोरत न दुरें देह, दिन छिनदा न दोऊ, द्रग-
न द्रगन दन ॥ ७ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुना दिवसोमां मोरश्री, वासंतिकलता, आंबा, बदाम
अने बटमोगरा विगेरे वृक्षो खीली आव्यांछे, ने पक्षीओनां टोळे टोळां
बगीचे वगीचे अने वन वनमां मधुर अवाजथी बोलेछे, माधवी लता,
कस्तुरी, मोगरा, अशोकवृक्ष अने कमलिनि विगेरेना फूल झाडनी
मंजरीयोना उपर उलटेला भमराओ सुगंधना आनंदने लीधे मनमां
मगन थड थडने गुंजारव करेछे, स्पर्श करवानो प्रेम प्रकाश थवाथी प्रेम
दाना हाथनो प्रेमकरी स्पर्श करवा सारु परदेश गयेला पंथीओ पोताना
वतन भणी आववा सारु एक पछी एक एवीरीते कदम उपर कदम उ-
ठावी रस्तो पलटता आवेछे, ने दशे दिशाओमां स्त्री पुरुषोनां टोळे टोळां
जाहेर पणे दोड्या करेछे, एटलुंज नहीं पण रात दिवस गम्मतनेलीधे
आंख्यो विंचीने नांदर पण करतां नथी. ॥ ७ ॥

पदछेकानुप्रास बर्नालंकार ग्रीष्म ऋतु भेद ॥ कवित्त ॥
वन वन बिलखि बिषधर बिहंग बड, वासर बिषम बाय,
बगर बगर बर ॥ डंगर डिंगबरसे, डारत डमर डार, डोलतहें
डंड वारे, डगर डगर डर ॥ नलिका निदाघ नीर, नलिन
नवीन वन, निलय निवासी नीठ, नगर नगर नर ॥ समर
समर सूर, सायक सरासन ले, सधत सधत सार्धें, सगर
सगर सर ॥ ८ ॥

अर्थ. ग्रीष्म ऋतुना दिवसोमां तापने लीधे वनेवनमां झेरी नाग

તથા પક્ષીઓ વિલસેછે, અને દિવસ તો મ્હોટા વિષમ થઈ પડેછે, ડાઘા બલ્લભતા વિષમ વાયુ વલ્લભા ચોકેં ચોકેં તથા ફઠીએ ફઠીએ વાયછે, અને ડુંગરા ડીંગંબર જેવા ડરામણા દીસેછે, જાડની ડાઘ્યોને મરડી મરડીને પાડી નાસેછે, પાત્રાં વઢી જવાથી દંડ જેવી ડાઘ્યોવાળાં દક્ષો રસ્તે રસ્તે અને શેરીએ શેરીએ ડોલ્યા કરેછે, નિદાઘને (ગમીને) લીધે નગર નગર પ્રત્યે નઢ તથા ફુવારાવાળાં નવીન કમઢના વનરૂપી ઘરનાં નિવાસી લોકો પળ માંડ માંડ ગુજરાન કરેછે, રણસંગ્રામે ચઢ્યા હોય એવીરીતે કામદેવ તથા સૂર્ય વાળ અને ધનુષ લઈને સાધન કરતાં જ્ઞેરાળાં તીર સઘલે ઠેકાળે સાંધ્યા કરેછે, તેથી તઢાવો સુકાતાં જાયછે. ॥ ૮ ॥

પદછેકાનુપ્રાસ બર્નાલંકાર વર્ષા ઋતુ ભેદ ॥ કવિત્ત ॥
ફૂલન ચઢેહેં ફંદ, ફરકેં ન ફૂલ ફલ, ફહેલત પોંન ફૂલ,
ફહર ફહર ફરિ ॥ ગાવત મયૂર ગન, ગાઢી ગાઢી ગહેં ગતિ
ગગનકી ગાજ ગોષ, ગહર ગહર ગરિ ॥ સાગર સરીત સર,
સુભર સલીલ સવ, સુરચી તઢિત ર્યાંમ, સહર સહર સરિ ॥
થરર થરર કુંડ, થલન થલીંન થિત, થકિ થકિ પંથી પર,
થહર થહર થરિ ॥ ૯ ॥

અર્થ. વર્ષા ઋતુ એટલે ચોમાસાના દિવસોમાં લતા મંડપ ઉપર તથા વેલ્યો અને વનસ્પતિમાં ફૂલના ગુચ્છા ચઢી આવેછે, અને પવન બંધ થાય છે ત્યારે ફૂલ તથા ફલ કંપતાં બંધ પડેછે, અને પાછો જ્યારે ફરર ફરર પવન ફૂલોમાંથી ફેલાયછે ત્યારે તો સઘળાં ફૂલ ફલ અને પાંદડાં કંપવા લાગેછે, આવા વચ્ચતમાં જથા બંધ મોરો ટેકાની સાથે ગંભીર ગતિથી ગાયન કરેછે, આકાશમાં ગઢ ગઢતા મેઘ ગાજેછે, એટલુંજ નહીં પણ અવાજની સાથે ચારે તરફ ઘઢ ઘઢાટ કરતા વરસવા લાગેછે, તેથી હે સાગર! નદી, તઢાવ, કુંડ, તથા કુવા વિગેરે સઘળાં જલાશયો પાણીથી

भरपूर थड़ जायछे, चळकती रंगीन विजळीओवाळी काळी घटाओ शेहेरे
शेहेर उपर पसरती जायछे, डोलर, पोयणी अने स्थळ कमळो विगेरे थरर
थरर कंपेछे, थाकी थाकीने मुसाफरो वर्षादने लीधे थरथरीने सारा स्थ-
ळोमां स्थिर थड़ जायछे. ॥ ९ ॥

सहोक्त्यलंकार ॥ षट् ऋतु समग्र भेद ॥ कवित्त ॥

शरदकी चांदनीसी, प्रगटी सुरत जोत, बोलत बचन तुत
रात एहीहे हिमंत ॥ शिशिरको साज सो तो, रौमको भयो
समाज, प्रेमको प्रकाश जेसी, फूलिहे प्रभा बसंत ॥ बिरह
प्रलाप हियें, ग्रीष्म तपत ताप, नैननके आंसू नीर, वृषा
के प्रवा बहंत ॥ षट् रितु अंग अंग, आजही बनीहे मेरे,
कोन रितु आवनकी, सागर तुम बहंत ॥ १० ॥

अर्थ. शरद ऋतुनी चांदनी जेवी तो सुरतनी जोत प्रगट थड़छे, नें बो-
लतां बोलतां जे बचन तोतळायछे ते हेमंत ऋतुछे, अंगमां रोमावळी उपडी
आवीछे ते शीशर ऋतुनी सामग्री बनी गइछे, प्रेमनो प्रकाश थयोछे
ते तो जेवी वसंत रुतीनी कांति खोली होय तेवो दिसेछे, हृदयमां जे बिर
हनो प्रलाप उपड्योछे, तेज ग्रीष्म ऋतुनो ताप तपेछे, आंख्योमांथी आं-
सु झरेछे ते वर्षा ऋतुना प्रवाह वहेछे हे प्रियमित्र, एवीरीते छ ऋतुओ
तो आज म्हारा अंगे अंगमां बनी आवीछे, तो हवे तमे कइ ऋतु
आववानी कहोछो! ॥ १० ॥

सहोक्त्यलंकार ॥ सर्वैया ॥

चंद भयो दरदी शरदें सु, हिमंत समीर सिखी सम लेखो
शीत शिशिर सबें तन तावत, दाहत कंज बसंत बिसेषो ॥
ग्रीष्म ताप तपे बिरहा पर, बुंद वृषा अँखिया अवरेखो

સાગર એક દિનાં ઇત આયકે, નાગર હિંમત કિંમત દેલ્લો
॥ ૧૧ ॥

અર્થ. આ જે શરદ ઋતુમાં ચંદ્ર પ્રકાશેલે તેને તો વિયોગીઓને દરદ કરનારજ સમજો, ને હેમંત ઋતુના પવનને તો અગ્રી બરોબરજ લેલ્લો, શિશિર ઋતુની ટાઢ તો થંડક ન કરતાં આલ્લા શરીરને તાલેલે, અને હૃદય રૂપી કુંજને લાલેલે તેને તો કુંજોને પ્રફુલ્લિત કરનાર વસંત ઋતુલે એમ વિશેષે કરીને જાણો, અને વિરહની જે આગ લાગેલે તેજ ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપ તપેલે એમ જાણ્યા ઉપરાંત જે આ આંખ્યોમાંથી આંસુના બુંદ ઝરેલે તેને વર્ષા ઋતુ ધારો, હે પ્રિય મિત્ર સાગર હે ચતુર? એક દિવસ આંહી આવીને અમારી હિંમતની કીંમત જુઓ? ॥ ૧૧ ॥

સહોત્તયલંકાર ॥ સવૈયા ॥

યાહિ વ્રષા વરષેં અસુવા શશિ, શારદ પ્રેમ પ્રભા ભરિ શ્રાવ
તુ ॥ સોય શિશીર ભ્રમેં વરુની સિય, હેમ સુ જાંમ રહી અ
ધિયાં સિતુ ॥ લાલ વસંત પ્રસૂન પ્રફૂલ્લિત, ગ્રીષ્મ જો
વિરહા ઝર લાઢતુ ॥ સાગર મિંત પયાંન કીયો ઇન, નેન
મેં આંન છહિ ષટહૂ રિતુ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. આ આંસુ વર્ષેલે એજ વર્ષા ઋતુલે, અને પ્રકાશ પામેલા પ્રેમના ઉભરા ઉઠેલે તેજ શરદઋતુનો ચંદ્ર અમૃત સ્રવેલે, પાપણો કંપી કંપીને ફરકેલે તેજ શિશિર ઋતુલે, અને આંખ્યો જામી જાયલે તે હેમંત ઋતુલે, અને લાલ રેલાઓલે તે તો વસંત ઋતુનાં ફૂલ પ્રફુલ્લિત થયાંલે વિરહની ઢાલો સાથે ઢાડી વધતી આવેલે તે ગ્રીષ્મ ઋતુલે, હે પ્રાણપ્રિય સાગર? જ્યારથી પ્રયાણ કર્યું ત્યારથીજ આ નેત્રોમાં છયે ઋતુઓ આવીને છવરાડ ગઈલે. ॥ ૧૨ ॥

यथा संख्यालंकार सागर प्रत्युत्तर भेद ॥ सवैया ॥
 हेम शिशिर वसंत सु ग्रीष्म, ओर वर्षा शरदी जु मिलायें
 द्योस नलीन त्रपा निशि तापन, बारद ज्यों घट धीर घ
 टायें ॥ रैन समीर लता दिन दांमिनि, चंद्र कला ज्यों अ-
 नंग बढायें ॥ मित प्रवीन प्रवीन अहो निश, जंपतहि षट
 हू रितु जाये ॥ १३ ॥

अर्थ. हेमंत, शिशिर, वसंत, ग्रीष्म, वर्षा अने शरद ए छये ऋतुओने
 मेळवीए छीए, अर्थात् ए ऋतुओमां अनुक्रमे जेमके हेमंतना दिवसो, शि
 शिरनां कमळ, वसंतनी लाज, ग्रीष्मनी रात्री, वर्षांनो ताप, अने शरदनो
 वरसाद घटेछे, तेनी पेठे घटनी (हृदयनी) धीरजताने घटाडीए छीए, अने
 तेज ऋतुओमां अनुक्रमे जेमके हेमंतनी रात्री, शीशीरनो पवन, वसंतनी
 वेल्यो, ग्रीष्मना, दिवसो वर्षांनी वीजळी, अने शरदनी चंद्रकळा वधेछे,
 तेनी पेठे कामकळाने वधारीए छीए, तो हे प्रियमित्र प्रवीण? अमारतो
 रात दीवस हे प्रवीण हे प्रवीण? एवो जप करवामांज छए ऋतुओ
 जायछे. ॥ १३ ॥

॥ विकल्पालंकार ॥ सवैया

चाह प्रवीन घटी न मटी, निकटी पल आवत राह चले
 की ॥ फेर बनें न कहूं मिळबो तब, बात सबें यह भाग
 भलेकी ॥ आन बनें तो सहीहे नहीं तब, होंस अहो निश
 पांन मिलेकी ॥ ऐसें रह्यो तो भयोई असूकप, बार जिया
 बपुरों निकलेकी ॥ १४ ॥

अर्थ. प्रवीण संवंधी चाहना तो घटी नहीं तेम मटीयेय नहीं
 अने रस्ते चालवानी पळतो नजीक आवती जायछे, फरीने क्यांय मळ-

बानुं नहीं बने त्यारे तो आ सघळी वात सारा नशीबनीज देखायछे,
आववानुं बने तो तो ठीकजछे, नहीं तो पछी रात दिवस हाथ अथवा
कागळ मळवानीज होंश रेहेशे, ए पण एमने एमज रेहेशे तो प्राण तो
कंपेछे अने हवेतो केवळ बापडा जीवनेज शरीरमांथी बाहेर नीकळी
जवानी वारछे. ॥ १४ ॥

विशेषोक्त्यलंकारो यथा ॥ सवैया ॥

या पलही पलही तलफें तन, तोबिन तोबिनके झप जैसे ॥
पंथ थके सु मनोरथके मुख, जोत मनो शशि सूर उदैसैं ॥
ज्वाल कराल जगी उर भीतर, कौलों निभाव बने अब
ऐसैं ॥ नीतकी रीत प्रवीन नहीं तब, क्यों करियें भरियें
दिन कैसैं ॥ १५ ॥

अर्थ. पाणी बिनां जेम माछलुं तलफे तेम आ शरीर तमबिना पळे
पळे तलफेछे, अने मनोरथने मार्गे चाली चालीने छेडो न आववाथी
मन थाकी गयुंछे, म्होढानी जोति तो एवी झांखी पडी गइछे के जाणे
सूर्योदय थवाथी चंद्रमानी जोति होयनै! हृदयनी अंदर भयंकर झाळ स-
ळगी उठीछे तो हवे आम क्याहां सुधी नभाव बनीशके! हे प्रिय मित्र
प्रवीण नीतिनी रीत जाणो नहीं त्यारे पछी शुं करीए! अने केम करीने
दिवस काढीए! ॥ १५ ॥

अथ गुंफालंकार ॥ कवित्त ॥

जांनहूकी जांन ताकों, जानत प्रवीन नांहि, जांनिहो प्रवी-
न तोपें, जांनहि गमाइयें ॥ चिंतकी न जानों मित, मितकी
न जानों चिंत, चिंतकीजो जानों मित, ओर कहा चाहि-
यें ॥ बेदको न लहो भेद, भेदको न लहो बेद, बेद भेद लहो

तो, अभेद व्हें निभाहियें ॥ देहीके सनेहीकी न नेही बात
जांनतहो नेही येही जानों तोपें, देहीकों न दाहियें ॥ १६॥

अर्थ. जे बाबत जरूर जाणवी जोडिए तेनी जाण छतां जाणतां
नथी, पण जो जाणवानी बाबत जाणो तो तमारा उपर जांन (जी-
वतर) गुमावी दइए, हे मित्र! आ चित्तनी जाणतां नथी तेम मित्रनी
पण चित्तमां जाणतां नथी, परंतु हे मित्र! जो चित्तनी जाणो तो पछी
बीजुं शुं चाहीए! वेदना भेदने लेतां नथी, तेम भेदना वेदने (ज्ञाननेय)
लेतां नथी, पण जो वेदना भेदने ल्यो तो अभेद थडने नभावीए, हे
हितस्वी! देहना स्नेहीनी वातने जाणतां नथी, पण हे स्नेही! जो ने-
हनी वातने जाणो तो तम उपर देहने न बाळीए! ॥ १६ ॥

अथ छेकोक्त्यलंकार ॥ सवैया ॥

ध्यांन प्रवीन प्रवीन लग्यो गुन, गांन प्रवीन तजें न कबें
ही ॥ कोउ दिनां पल एक बन्यो सोउ, जांन नहीं गुजरी
सु जबेंही ॥ होंनको कोंन मिटावनहारहे, ऐसी लहीहे निसां
नि सबेंहि ॥ ता दिनसैं नित डोलत बाउरे, सोये सुखोये
जमार सबेंही ॥ १७ ॥

अर्थ. प्रवीण प्रवीण एवुंज ध्यांन लाग्युंछे अने प्रवीणना गुणना गा-
यनने तो क्यारेय तजता नथी, कोइ दिवस एवी एक पळ बनी आवी ते
वखते जे बात गुजरी ते तो जाणवामांज आवी नहीं, होनार वस्तुने कोण
मटाडनारछे! एवीज सघळी निशाणीओ लइए छीए, पण ते दिवसथीज
हमेशां दिवानानी माफक फरीए छीए एटलुंज नहीं, पण गमगीथी सु-
वामांज सघळो जमवारो खोइए छीए. ॥ १७ ॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकारो यथा ॥ सवैया ॥

पहिचांन प्रवीन भई जबतें, तबतें चित प्रेम प्रभा छबि
जागी ॥ बढती उर आस उदास चली यह, जंपत पास
बसैं बडभागी ॥ निश बासर बीततहें बिकटे, निकटे न
प्रिया हियहें अनुरागी ॥ घन गाज इतेंपर यातें जिया
ग्रह बाज कबूतरकी गति लागी ॥ १८ ॥

अर्थ. हे प्रवीण! ज्यारथी आपनी साथे पश्चान थड्छे तयारथीज
चित्तमां प्रेमना प्रकाशनी छबि जागीछे, अने हृदयमां आशानी साथे
उदासी वधी चालवाथी, “जे पासे वसेछे तेज म्होटा भाग्यवाळोछे” एम
जपीये छीए ने रात दिवस बिकट पणे (कष्टें) (दुःख) बीतेछे, वळी
प्रिया पासे नथी अने मन तो अनुरागी थड रहेलुंछे, एटला उपर वळी
मेघ गाजेछे तेथी करीने आ जीवनी तो बाजे पकडेला कबुतरना जेवि
गति लागीपडीछे. ॥ १८ ॥

अथ सुधापन्हृत्यलंकार ॥ दोहा ॥

पावस बाजीगर प्रबल, डोंरूं गाज अवाज ॥
विरही मन बदलत बटा, जिय कपोत ग्रह बाज ॥ १९ ॥

अर्थ. आ कांइ मेघ चडी आव्यो नथी आतो बळवान बाजीगरछे
एम जाणो? आ कांइ गर्जनानो अवाज नथी आतो डमरु वागेछे एम
समजी ल्यो आ कांइ वादळनी घटाने बदलावतो नथी आतो विरहीना
मनरूपी बटाने (लाकडाना दडाने) बदलावेछे आ कांइ बाजे होलाने
पकडेलो नथी आ तो आ जीवनेज पकडेलोछे एम जाणो. ॥ १९ ॥

अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमको प्याला पियो भरकें हम, या सुख जान पर्यो न
तबें ॥ कैफकी ज्वाल जगी घट भीतर, कोटि प्रकार कियें

न दबें ॥ जानहिंगो न अजान कहें कछु, जानत जानन
हार सबें ॥ पथ्य न पावहिगें जु प्रवीन तो, कौन उपाय
करेंगे अबें ॥ २० ॥

अर्थ. ज्यारे अमे प्रेमनी प्यालो भरीने पीधो त्यारे अमने आ सुख
जाणवामां आव्यु नहीं, पण हवे तो घटनी अंदर जे केफनी झाळ जागी
छे ते करोडो प्रकार करवाथी पण दबाती नथी, अजाण माणस बात
केहेवाथी पण कांड जणशे नहीं केमके जे जाणनारछे तेज सघळुं जाणे
छे माटे प्रवीण रूपी पंथ्यने (परेजीना खोराकने) जो नहीं पामीए
तो हवे पछी शोउपाय करीशुं! ॥ २० ॥

॥ अथ असंभवालंकार ॥ कवित्त ॥

जियरा अजान ताकों, प्रेम पहिचान परी, तादिनसैं भई
सो तो, सबें बात सहियें॥ आगम बूझ बूझ, कियेहे नजूम
करे मनकी तरंगही सों, मुरझाय रहियें॥रैनहीं न नींद नैन
दिनहीं न परें चैन, अजहूं न मित मिलैं, कैसें कैं निबहियें
॥बार बार क्यों कहें, प्रवीनजू बिचार देखो, कहबेकी नहीं
सो तो कौनहीपैं, कहियें ॥ २१ ॥

अर्थ. आ जीव जे अजाण हतो तेने प्रेमनी ओळखाण पडी परंतु ते
दिवसथी जे बातो बनी आवीछे ते सघळी बातोने सहोएछीए, जोश पूछी
पूछीने जोशीयो तथा नजूमियोने पण कूडा करयाछे हवे तो मननी लेहेरो
थीज मुझाइ रहीए छीए, रातनी बखते आख्योमां निद्रा आवती नथी अने
दिवसे क्यांय सुखचेन पडतुं नथी, अने हजी सुधी मित्र मळ्या नहीं तो
हवे केम करीने नभीए, वारे वारे शुं कहीए! परंतु हे प्रियमित्र! प्रवीण
बिचारी जुवो के जे बात बीजापासे केहेवा लायक नथी ते कोनी पासे
जइने कहीए. ॥ २२ ॥

॥ अथ समरूपकालंकार ॥ दोहा ॥

तन बनकी लकरी बन्यों, प्रेम सूत्रकी धार ॥

बिरहाको आरा कीयें, खेंचत काम सुतार ॥ २२ ॥

अर्थ. शरीर बनना लाकडा रूप बन्युछे तेनें प्रेम रूपी सुतरनी दोरी वडे बीटी, विरह रूपी आरा उपर चडावीने कामदेव रूप सुतार खेंच्या करेछे. ॥ २२ ॥

मन पंखा सुरता लठी, कसैं मित गुन तार ॥

प्रेम झुलावनहार इन, बाढे बिरह बयार ॥ २३ ॥

अर्थ. मन रूपी पंखाने सुरता रूपी लाकडीमां मित्रना गुण रूपी तारथी कसीने प्रेम रूपी झुलावनारो जेम जेम झुलावेछे तेम तेम विरह रूपी पवन बधतो जायछे. ॥ २३ ॥

तन चोकी मध मन मुकुर, प्रेम कलहियां दीन ॥

लखि मुख आनन सो लहो, परसत दरस प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. शरीर रूपी घरानो वच्चें रहेला मन रूपी काचमां प्रेम रूपी कल इ चडावीदेवाथी तेमां ज्यारे मुख जोइये छीये त्यारे प्रिय मित्र प्रवीणनाज मुखनी छवी दरशी आवेछे ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

षट ऋतु वर्नन भेदे, पत्र प्रवीन तासु प्रति उत्तर ॥

उनचालीश भिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. छए ऋतुना वर्णनना भेदनो जे पत्र प्रवीणे लखी मोकल्यो हतो, ते वांचीने महाराजा सागरे प्रत्युत्तर लख्यो ते संबंधी प्रवीण सागरनी ओगणचाळीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३९ ॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे षट् ऋतु विरह भेदो नाम एको

नचत्वारिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एकोन चत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ३९ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

थातां कष्ट अपार, क्रूर दिलमां तापें तपि कामनी ॥

वर्णी वात वसंतना, विरहनी भावे थकी भामनी ॥

पत्रो जे लखिया प्रवीण, कुंवरी पामी व्यथा देहनी ॥

आ चाळीशमि लेरमां विनयथी केशे कथा तेहनी ॥

॥अथ कलाप्रवीन बसंत बिरह बर्नन प्रसंगो यथा ॥दोहा॥

ऋतु बसंत बरपा बहुर, अति बिरही दुख दाय ॥

बीती दशा प्रवीन वह, सागर लिखी बनाय ॥ १ ॥

अर्थ. घणुंकरीने बसंत अने वर्षा ए वे ऋतुओ वियोगी लोकोने अति
दुःख दायक थइ पडेछे, माटे ते वे ऋतुमां प्रवीणने जे दशा बीती तेनुं
वर्णन कविताना आकारमां लखीने ते पत्र महाराजा सागर तरफ मो
कल्यो. ॥ १ ॥

अथ तत्र प्रथम कलाप्रवीन बसंत बिरह बर्ननं॥ संभावना

लंकार ॥ सवैया ॥

धावहिगें मलयाचल मारुत, रावहिगें मधु कंज लटेंगें ॥

छावहिगें नव पल्लव कुंजन, स्रावहिगें सुसुरंज छटेंगें ॥

गावहिगें जु हिंडोर गुनीजन, भावहिगें रस रंग बटेंगें ॥

लावहिगें सगरे सुख सागर, आवहिगें तो उदास मिटेंगें ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ. આ વસંત ઋતુમાં મઢીયાચઢ (ચંદનનો પહાડ) માહેલો પવન દોડી આવીને વાવા લાગશે, ભમરાઓ ગુંજારવ કરશે, પ્રફુલ્લિત થણાં કમઢો જમોન ઉપર લટી જશે, વ્રક્ષો ઉપર નવીન અને કોમઢ પત્ર છવરાશે, કુંજોમાથી સુગંધી રસો સ્રવશે, સુંદર પિચકારીયોના રંગ છંટાશે, ગુણવાન લોકો હિંડોર રાગ ગાશે, મનગમતા રસરંગ વેહેંચાશે, સઘઢા સુખરૂપ પદાર્થો લાવશે પળ જો પ્રિય મિત્ર સાગર આવશે તોજ ઉદાસી મટશે. ॥ ૨ ॥

અથ માલા દિપકાલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

વન ઘન છડે બેલ, ઘન તન રચ્યો ખેલ, તન મન ચહેં કેલ, મન જન યે ધરહુ ॥ ચર થિર મોદ અંગ, થિર તર ફૂલ ભંગ તર દર નણ રંગ, દર દન છે ક રહુ ॥ જ્ઞલ મિલ કોક પંત, મિલ ચલ મંત મંત, ચલ દલ ભયો ચંત, દલહુ ન વીસરહુ, દ્રગ લગ રહે આપ, લગ મગ હરો તાપ, મગ સગરે પ્રલાપ, સાગર સદા હરહું ॥ ૩ ॥

અર્થ. વનમાં ઘાટી વેલ્યો છવરાણીછે, આકાશ તથા શરીરમાં રેવલ રચ્યોછે, જેથી તન તથા મન કેલી (રમણ) કરવાને ચાહેછે, ં વાત ને મનમાં ધરો! જંગમ તથા સ્થાવર પ્રાણીઓ અંગમાં આનંદ ધરેછે, સ્થિર રહેલા વ્રક્ષોના ફૂલમાં ગુંજારવ કરતા ભમરાઓ ભમેછે, જ્ઞાડોમાં ન વા નવા રંગનાં પાત્રાં આવ્યાંછે, વાસ્તે આવા કઠીન દિવસના દુઃખને ક્ષય કરો! ંકઠા મઢેલા ચકવાની પંક્તિ જ્ઞલકવા લાગીછે, અને મિત્રો ની સાથે મિત્રો મઢીને ચાલેછે, જેથી પીપઢાના પત્રની પેઠે ચિત્ત ચંચઢ થયુંછે, તો દિલમાંથી વિસારી મુકોમાં! અમારી દ્રષ્ટીં તો આપજ લાગી

રહ્યાછો, માટે માર્ગે લાગીને તાપ હરો છટલુંજ નહીં પણ હે સાગર! હમે
શાં સઘઢા પ્રલાપને (દાહને) હરો! ॥ ૩ ॥

અથ દીપકા વૃત્તિ અલંકાર ત્રીસરો ભેદ ॥ સવૈયા ॥
કુંજ લતાંન પ્રસૂન ભરે ફુનિ, ભૂંગ પરાગ ભરે પૈંશ્વિયાંમેં ॥
કોકિલ બાગ સુહાગ ભરે અરુ, ફાગન રાગ ભરે સશ્વિયા
મેં ॥ કેસર કુંભ ગુલાબ ભરેહે અબીર ગુલાલ ભરે અૈશ્વિયાં
મેં ॥ આસ ઉસાસ ઉદાસ ભરે અતિ સાગર બૈંઠ રહોં દુશ્વિ
યામેં ॥ ૪ ॥

અર્થ. કુંજની વેલ્યો પોતાના ગુચ્છાઓમાં ફૂલ ભરેછે, ભમરાઓ પો-
તાની પાંશ્વોમાં સુગંધો રજ ભરેછે, બગીચામાં કોયલો સોહ્યામણા મધુર
અવાજ ભરેછે, સશ્વોઓ પોતાની સાહેલીઓમાં વસંત રાગ ભરેછે, લોકો કેસર
અને ગુલાબજઢના કઢશ ભરેછે આંશ્વોમાં અબીલ ગુલાલ ભરેછે, હે
સાગર આવા વશ્વતમાં અમે દુઃશ્વમાં વેશી રહીને આશા, ઉદાસી અને
ઉસાસા ભરીણ છીણ. ॥ ૪ ॥

અથ સ્મૃતિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

અંબન અંબન કોકિલ કૂજિત, કીર અનારનપેં અવરેશ્વો ॥
દ્રૂમન દ્રૂમન બેલિ ચઢી અરુ, માધવિ કૂંદ મધુપન પેશ્વો ॥
શીતલ પોંન સુબાસ મિલે જિતહી, તિત પ્રેમ ભરેં સબ લે
શ્વો ॥ પંથિક જાય કહો ઇત આઁરે, સાગર બાગ વસંત
કો દેશ્વો ॥ ૫ ॥

અર્થ. આંવે આંવે કોયલો બોલેછે, અને ઢાઢમીઓ ઁપર પોપટ બોલેછે
તેને જુઓ, ઢાઢેં ઢાઢેં વેલ્યો ચઢી ગઢછે અને વસંત લતા તથા ઢો-
લરના ફૂલ ઁપર ભમરા ગુંજારવ કરેછે ઁમ જાણો, સુગંધની સાથે મઢેલો

शीतल पवन वायले ने ज्यांहां जोये त्यांहां सघळां प्रेमथी भरपुर धए-
लांछे एम लेखो, हे! पंथी सागरनी पासे जइने तमे एटलुं कहोके हे
सागर, तमे आंही आवो ने आ वसंतना बागने जुओ! ॥ ५ ॥

अथ एकावलयलंकार ॥ कवित्त ॥

उपवन अंबरमें, चंद कुंद सोहियत, कुंद अरु चंदहूमें, मयू
खी लता लसंत॥लतामें मयूखीमें प्रकाश फूल फेल रहे, फू
लमें प्रकाशमें जु, पौन माधुरी प्रसंत ॥ माधुरी पवन म
ध्य, सीतता मधूप सूर, मधुसुर सीतमें मनोज बिरहा ध
संत ॥ बिरहा मनोज मन, तनमें बसंत नित, तन मन
सागरमें सागर बिनां बसंत ॥ ६ ॥

अर्थ. बगीचा तथा आकाशमां चंद्र अने डोलर शोभेछे, डोलर
अने चंद्रमां चंद्रकांति तथा वेल्यो ओपेछे, वेल्यो तथा चंद्रकांतिमां
प्रकाश तथा फूली फेलायछे, फूल अने प्रकाशमां पवन तथा मधुरता
प्रसरती जायछे, मधुरता तथा पवनमां शीतलता तथा भमराना स्वरो
दिसेछे, भमराना स्वरो अने शीतलतामां कामदेव तथा विरह धसेछे,
ने विरह तथा कामदेव हमेशां मन तथा शरीरमां वसेछे, अने शरीर तथा
मन सागरमां वसेछे, एज सागर बिनां आ वसंत ऋतुछे. ॥ ६ ॥

अथ माला दीपकालंकार ॥ सवैया ॥

कुंज लतांन प्रसून भरेहें, प्रसून पराग भरे तन भंगन ॥
बागन बागन अंब महोरित, अंबन अंबन कोकिल कूजन
॥ धामनि धामनि कामनि, कंत रमें कसमीर गुलाल अबी
रन ॥ मित बसंत हसंत सबें गहि, मौन एकंत रहे बिरही
जन ॥ ७ ॥

अर्थ- कुंजनी वेल्योमां जातजातनां फूल भर्याछे अने फूलना परागने (सुगंधी रजने) भमराओ पोताना अंगमां भरेछे, बगीचे बगीचे आंवा खोली रह्याछे अने आंवे आंवे कोयलो टौका करेछे, घेर घेर केसर गुलाल तथा अबीलथी कंथ अने कामनीओ रमेछे, हे मित्र! आवा वसंत ऋतुमां सघळां हसेछे, परंतु एक विरही जनज मौनव्रत (मुंगापणुं) धारण करीने एकांतमां बेसी रहेछे. ॥ ७ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया॥

मंजर कुंज सुरंज छटें मधु, कोकिल कीर रटे रसबो॥ खेल गुलाल अबीरनके घन, चंदन केसरको घसबो ॥ अंबर सेत सुवास सुरंगित, गावत गारि सुनें हसबो ॥ सागर संग वहे बड भागनि, फागन बागनमें बसबो ॥ ८ ॥

अर्थ. कुंजनी मंजरीओना फूलोमांथी उडेलारज कणोना सुगंध भभकेछे, भमरा, कोयल अने पोपट रसाळ वचनो बोली बोलीने रटेछे, लोको वाळा तथा चंदन घसी घसी घोळेला केसरनी साथे मेळवीने तेना रंगथी तेमज अबील गुलालथी खेलेछे, सुगंधीदार रंगथी रंगेलां श्वेत वस्त्र पेहेरीने फाग गायछे, एटलुंज नहीं पण फाग संबंधी गाळ्यो सांभळीने हसेछे, आवा फागण मासना वखतमां जे स्त्री सागरनी साथे बगीचामां वसेछे तेज म्होटा भाग्यवाळीछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ विरोधाभासालंकारो यथा ॥ सवैया ॥

बाग बिहंग बिलास भरे धुनि, कूजतहे फरही फरही ॥ मोद मराल सरोज मधूकर, गुंज ग्रहे सरही सरही ॥ दंपति गारि गुमान गहें मिल, गावतहें घरही घरही ॥ सागर मित बसंतहि चातुक, मौन ग्रही बरही बरही ॥ ९ ॥

अर्थ. बगीचाओमां विलासथी भरपूर थएलां पक्षीओ फरी फरीने

मधुर अवाजथी बोलेछे, खीलेलां कमळोने जोइने आनंद पामेला हंस
तथा भमराओ तळावें तळावें गुंजारव करेछे, स्त्री पुरषो गुमानथी गाळ्यो
बोलवा सारु एकठां मळीने घेर घेर गायन करेछे, हे प्रिय मित्र साग-
र! आवा वसंतना वस्वतमां एक बपैया, मोर अने वियोगी लोकोएज मा
त्र मौनव्रत (मुंगापणुं) धारण करेलुंछे. ॥ ९ ॥

समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

फूल गुनीं उपवीत लता मकरंदन चंदनसैं चरचाये ॥ को
किल कीर मधू शिश साधन, फूंक समीरहुकी फहराये ॥
पांन लियें जल पंकजमें बिरही दुख दांन प्रयोग पढाये ॥
दंपतिकों अभिशेकन सागर मित वसंत महा मुनि आ
ये ॥ १० ॥

अर्थ. हे प्रिय मित्र सागर! फूल रूपी रुद्राक्षनी माळा अने वेव्यो
रूपी जनोइ पेहेरीने सुगंधी रजरूप चंदनथी चर्चाएलो, कोयल, पोपट
तथा भमरा रूपी शिष्योने साधवासारु वायुरूप फूंकने फेलावतो, कमळ
रूपी हाथमां जळ लइने वियोगी लोकोने माटे दुःख दायक प्रयोग भ
णतो भणतो, स्त्री पुरुषने अभिशेक करवासारु आ वसंत रूपी म्होटो
मुनी आवेलोछे. ॥ १० ॥

अथ चपलातिशयोक्त्यलंकार ॥ सवैया ॥

कुंजन पात सुरंज छटे जल, फूलन झूलन मत्त मधूको ॥
बागनकी परछांइ दशो दिश, रंग हरोइ भयोरहे भूको ॥
सागरजू इक आँबन ऊपर, कोकिल आँन कियोहे कुहूको
कामनि चिंत चमंक उठी उन, एक उसास सबें बन सूको
॥ ११ ॥

અર્થ. જેમાં કુંજના પત્રોમાંથી સુગંધી રજની ભ્રમક અને પાણીના ફુવારા છુટેછે, झूलता फूलना गुच्छाओनी आसपास मदेला भमराओ गुंजा गुंज करता फरेछे, एवा आ बगीचानी, दशे दिशाओमां झाड़ पडवा. थी जमीननो रंग लीलो थइ रह्यो होयछे, हे सागर! आवा वखतमां आंवाना वृक्ष उपर एक कोयले आवीने ठौको कर्यो, ते सांभळनांज जे-एक कामनीनां चित्तमां चमक उठी तेना एकज उसासाथी आ सघळुं वन सुकाइ गयुं. ॥ ११ ॥

अथ पर्यायोक्त्यलंकार ॥ कवित्त ॥

जल जंत्र झार लागे, पात पात धार लागे, कोकिला उचार लागे, बाग बिसतारतें ॥ बेल बंद डार लागे, कंज बेसुमार लागे, त्रिविध बयार लागे, भ्रमर गुंजारतें ॥ गुनिजन लार लागे, फाग तांन तार लागे, लव पिचकार लागे, अंग अंग यारतें ॥ दंपति सिंगार लागे, प्रेम पारावार लागे, सागर सह्यार लागे, बिरही बिचारतें ॥ १२ ॥

અર્થ. જઠના જંત્રો તથા ફુવારા ઝરવા લાગ્યા, झाड़ें झाड़ें कोमळ पत्रों आववा लाग्यां, विस्तीर्ण बगीचाओमांથી कोयलो मिठा उच्चार करवा लागी, वेल्योना जथ्या डाळ्यो उपर चडवा लाग્યા, बेसुमार कमळો खીલવા लाग્યાં, धીરો સુગંધી અને શીતલ એવો ત્રિવિધ પવન વાવા લાગ્યો, ભમરા ગુંજારવ કરવા લાગ્યા, ગુણીજનો એક બીજા સાથે ગાવાસારુ મઢવા લાગ્યા, ફાગ તથા તાનટપાના સ્વરો થયા લાગ્યા, મિત્રોમાં પરસ્પર એક બીજાના અંગ ઉપર પીચકારીયોના રંગ છુટવા લાગ્યા, સ્ત્રી પુરુષોનાં જોડલાં ડાળગારવા લાગ્યાં અને પારાવાર પ્રેમ લાગવાથી વિરહી વિચારનીસાથે સાગરને સંભારવા લાગ્યાં. ॥ ૧૨ ॥

अथ स्मृतिमान्अलंकार ॥ सवैया ॥

कुंज लता परसून प्रफुल्लित, कांम कमी न रखी न रखे ॥
दंपति कोकिल भंग बिहंग मही, बिरहा हरषी हरषे ॥
केसर नीर अबीर गुलालहि, या अँषियाँ बरषी बरषे ॥
सागर मित बसंत दशो दिश, बोलनमें परखी परखें ॥

॥ १३ ॥

अर्थ. कुंजनी बेल्योमां फूल प्रफुल्लित थयांछे, आवा वखतमां काम देवे कोइ वातनी कमी राखी नथी अने राखतो पण नथी, दंपति कोयल तथा भमरा विगेरे पक्षीओनां जोडलां तेमज पृथ्वी तथा वृक्षो बिरहीने जोडने हरख्यांछे अने हरखेछे, केसरनां जळ अने अबील गुलालथी आ आंख्यो वर्षांछे अने वर्षेछे, हे मित्रसागर! दशो दिशाओमां वसंत फेलाइ रखोछे माटे बोलवामांज परिक्षा करनार परखे. ॥ १३ ॥

॥ अथ विरोधाभास अलंकार ॥ सवैया ॥

ठोरहिं ठोर हिंडोर सधें घट, पंचमि कुंज लसंत लसंत ॥
अंगन अंगन रंग रचे बन, कोकिल भंग रसंत रसंत ॥
धांमनि धांमनि कांमनि कंत, रमे रस खेल हसंत हसंत ॥
चिंत निचिंत रहें बिरही कह, मित दिगंत बसंत बसंत ॥

॥ १४ ॥

अर्थ. ठेकाणें ठेकाणें, हिंडोर राग साधेछे, घट स्थापन तथा वसंत पंचमीनी कुंजो अतिशो शोभेछे ते शोभेजछे, आंगणे आंगणे रंग रच्याछे अने बनमां कोयल तथा भमराओ रसाळ वचनोथी रटेछे ते रटेजछे, घेर घेर कंथ अने कामनीओ रमेछे तेओ रसना खेलथी हसेछे ते हसेज छे, आवा समयमां बिरही लोक प्रोताना चित्तमां निश्चित हुं रहे! केम-के जेनो मित्र दिशाने छेडे जडने वस्योछे ते त्यांहांज वसेछे. ॥ १४ ॥

अथ संभावना, अलंकार ॥ सर्वैया ॥

सोर बगांन बगांन खगांन नगांन पगांन पलाश खरेंगें ॥
 कुंज पतांन छतांन बितांन, ब्रतांन प्रतांन प्रसून भरेंगें ॥
 मंद स्वसांन निसांन ब्रहांन, सु कामनी प्रांन दहांन करेंगें ॥
 ॥ चिंत चहंत महंत ग्रहंतर मित बसंत कहां बिसरेंगें ॥
 ॥ १५ ॥

अर्थ. बगीचे बगीचेथी पक्षीओना अवाजना सोर बकोर थशे, पर्व तोनी पाउमां (तळेटीमां) अने नदीओना कीनारा उपर खाखरानां केसुडां खरशे, कुंजोना पात्तां रूपी छतमां रहेला रंग बेरंगी चंदरवानी वेल्हो पोताना गुच्छाओमां फूलो भरशे रात्रीने वखते मंद मंद पवन वाइने वियोगी कामनीओना प्राणने बाळवानु करशे माटे आ चित्त जेने मोहोटा घरनी अंदर चाहेछे ते मीत बसंत रतुमां केम बिसरशे १५।

अथ यथासंख्या अलंकार ॥ कवित्त ॥

भंग जोति मकरंद, मंद पौन अरविंद, कोकिला सुमन छंद,
 कुंद रूप छनमें ॥ बिमलाई लहर अन, मोद बास मित
 अरु, चिंत फुनि नैनहें बसंत रितु पनमें ॥ पंकज मयंकमें
 सुमन गजराजनमें, बनमेंरु वारनमें अंबमें लतनमें ॥ लो-
 क बाग जल सिंधु, दंपति वियोगनमें, कुसुम विदेश अंग
 कंतमें मगनमें ॥ १६ ॥

भमरा, ज्योति, मकरंद, मंदता, पवन, कर्मळ, कोयल, फूल, छंद, डोलर,
 निर्मळता, लेहेर्यो, अनुमोद, मितवास, चित्त, नेत्र, कर्मळमां, चंद्रमां,
 फूलमां, हाथीमां, वनमां, पाणीमां, आंबांमां, वेल्होमां, लोकोमां, बागीमां,

जळमां, समुद्रमां, दंपतीमां, वियोगीमां, कंथमां, मार्गमां, एटले हे कुसुमावळी वसंत रतुना समयने लीधे भमरा कमळमां, ज्योति चंद्रमां, सुगंध फूलोमां, मंदता हाथीमां, पवन वनमां, कमळ पाणीमां, कोयलो आंवामां, फूल वेष्टोमां, स्वेच्छाचरण लोकोमां, डोलर वगीचामां, निर्मळता जळमां, लेहेर्यो समुद्रमां, अनुमोद स्त्री पुरषमां, मित्र वासना वियोगमां, चित्त कंथमां अने नेत्र मार्गे एवीरिते परस्पर अनुक्रमे एक बीजाना रूपमां प्रेम बंधाई जवाधी क्षणे क्षणे तेओमांज वसेले. ॥ १६ ॥

॥ दोहा ॥

इहि बिधि कलाप्रवीनकी, बरनी बिरह बसंत ॥

कुसुम संग चरचा चली, लिखी सो सागर मित ॥ १७ ॥

अर्थ. एवीरिते कुसुमावळीसाथे चर्चा चालवाथी वसंत ऋतुना विरहनी हालतनुं वर्णन लखीने, कळाप्रवीणे ते पत्र पोताना प्रिय मित्र महाराजा रससागर उपर मोकलावी दीधो. ॥ १७ ॥

॥ गाहा ॥

कुमरी कलाप्रवीन ॥ बर्नन ब्रह्म बसंत रितु भेद ॥

चत्वारिंश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १८ ॥

अर्थ. राजकुंवरी कळाप्रवीणना वसंत ऋतुना विरह भेद संबंधी वर्णननी साथे प्रवीण सागर ग्रंथनी चाळीशमी लेहेर संपूर्णथई. ॥ ४० ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन वसंत विरह दशा बर्ननो नाम चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४० ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रीत अदाभाई भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चत्वारिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ३९ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

पामी ताप वसंतना विरहनो, भूपे घणा खेदथी ॥

कीधी जे कविता रसाळ रसिके, पत्तो लख्या प्रेमथी ॥

वांची काव्य कलाप्रवीण कुवरी, प्रेमे दिवांनी हवी ॥

एक्तालीशमि लेर आ अनुभवें, केशे निशाणी नवी ॥

अथ रससागर वसंत विरह वर्णन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥
जैसी दशा प्रवीनकी, तैसी सागर चिंत ॥

चरचा मित्र पत्रह प्रिया, बरनों विरह वसंत ॥ १ ॥

अर्थ. जेवी कलाप्रवीणमी दशा थड गडछे, तेवीज सागरना चित्त
नी दशा थड जवाथी मित्रोसाथे चर्चाकरीने सागरे वसंत ऋतुना विर-
ह नो जे पत्र पोतानी प्रिया प्रवीणने लखी मोकलाव्यो तेनुं वर्णन करुं
छुं. ॥ १ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

थापन किनों महामुनि मेंन सो, मंत्र कला सितकार पढ्यो
री ॥ बेद हकार अकार उचारत, लोम धनी फगुवा दोउ
फोरी ॥ नैनन नीर छटें प्रगटें उमडें जु उसास समीरन
दोरी ॥ कोरि प्रवीन बुझावें हमें हिय, होरिके आगम
की भई होरी ॥ २ ॥

अर्थ. कामदेवरूपी मोहोटा मुनीए आग्रिनुं स्थापन कर्युं, एटलुंज
नहीं पण ते मोढाना सीसकारारूपी मंत्रनी कळा भण्यो, हाय हाय एवा
वेदने उच्चारी ने खीली आवेलां रुंवाडारूप भाणी दाळीआ फोडीने
तेना फगुवा कर्या, तथा आंख्योना आंसु रूप छांटणां प्रगट थयां, ने
उसासा रूप पवन दोडीने उमटी आव्यो, हे प्राणप्यारी प्रवीण! आजें

अमारा हृदयमां होळीना आगमननी (आववानी) होळी सळगी उठीछे तेने कोण बुझावे! ॥ २ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

केसरके फुतकार उडावत, कोकिल नाद सु घंट बजंती ॥
बेलिके बंध जरे जकरे अरु, लंगर लोह मधूकर पंती ॥
माधवि कुंदन बंदन चित्रहे, साइ तमाल लगाइ सुहंती ॥
प्यारे प्रवीन अहो हमकों ऋतु, राज भयो रति राजको दंती ॥ ३ ॥

अर्थ. केसर रूपी फुंफवाडा उडाडेछे, अने कोयलना शब्द रूपी घंट वागेछे, वेल्थोरूप जरीना बंध कसी लीधेलाछे, अने भमरानी पंक्ति रूप लोढानुं लंघर खणकेछे, माधवी तथा डोलर रूपी सिंदूरनां चित्रो काढेलांछे, अंगे लगाडेली तमालरूपी साइ घणीज शोभेछे, ओहो! हे प्राण प्यारी प्रवीण! अमने तो आ ऋतुराज जे वसंत ते रतीराज जे काम देव तेना हाथी सरखो थयोछे. ॥ ॥ ३ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

जामगि कुंद कनेर लगाइहें, केसरके चिनगार गढेहें॥ माध
विके परसून सो आतस, बीर मधू अस पौन बढेहें॥चाप ल
ता रु उशीर निषंगहे, पल्लवके किरवांन कढेहें ॥ बेधन एं
न प्रवीन वियोगिकों, या ऋतु राज सिकार चढेहें ॥ ४ ॥

अर्थ. डोलर तथा लाल कणेर रूपी जामघी प्रगटीछे, तेमां केसर रू-
पी तणखा एकठा करेलाछे, माधवीनां फूल रूपी आतसबाजी अने भम
रा रूपी शूरवीरोने साथे लड़ने पवन रूपी घोडाने झडपथी वधारतो आ
वेछे, वेल्थो रूपी धनुष अने वाळा रूपी भाथा बांधीने पल्लव रूपी उघा

डी तरवार हाथमां काढीलीधीछे, हे! प्रवीण एवीरीते तमारा वियोगी
मृगने वेधवा सारु आ रतुनो राजा वसंत शीकारे चढयोछे ॥ ४ ॥

अथ वक्रोक्ती अलंकार ॥ सवैया ॥

बाग बजे बड भागिनके डफ, राग हिंडोर सजें गेहेरें ॥
कोकिल कीर अली सुर साधत, धीर समीर बहें लेहेरें ॥
फूलरहें बन बेल सबे फल, झूलरहें पतवा फेहेरें ॥ मित
प्रवीन वसंत बिलोकत, क्यों बिरही न हियो हेहेरें ॥ ५ ॥

अर्थ. मोहोटा भाग्यवानना बगीचाओमां धफ वागेछे, अने गंभीर
अवाजथी हींडोर राग आळेपायछे, कोयल, पोपट तथा भमराओ
स्वर साधेछे, शीतळ अने सुगंधीदार पवन धीमी धीमी लेहेरोथी वायछे,
बनमांनो सघळी बेल्यो प्रफुल्लित थइछे, फळ झुलीरह्यांछे, ने पात्रां
पवनना झपाटाथी फरुकेछे. हे प्रीयमित्र प्रवीण! एवा वसंतने जोवा-
थी बिरहीनुं हृदय केम न हेरे! ॥५॥

अथ संभावना अलंकार ॥ सवैया ॥

अलि गुंजन कुंजन पुंजन व्हैहैं, प्रभंजन कंजन व्हैं प्रसरेंगें
॥ द्रग झंपत केसरकी पिचकारिन, दंपति गोद गुलाल भ
रेंगें ॥ चिहुंओर हिंडोरके तांननके जब, कांनन आंन भनं
क परेंगें॥ अहो मित प्रवीन वसंतके बासर धीरज चिंत ह
हां न धरेंगें ॥ ६ ॥

अर्थ. कुंजोना समुदायो ऊपर जथाबंध भमराओना गुंजारव थशे,
कमळो उपर छवराइने पवन पसरवा लागशे. केसरनी पीचकारीओथी
आंख्योने भांजाडीने स्त्री पुरुषो गुलालना खोळा भरशे, अने ज्यारे
चारि तरफथी गवाएला हींडोर रागना तानोनी भनक आबीने कानमां

पडशे तयारेतो अहो हे प्रीयमित्र प्राविण! आ वसंत ऋतुना दीवसोमां हा!
हा! आ चित्त धीरजता नहींज धरे! ॥ ६ ॥

अथ सुधा पन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

केतकि दंड सु दंड लिये कर, फूल दिनेश गुलै फरसी हैं
॥ अंब कदंबनमें उरझी यह, व्हैन लता सुफरीन फसी
हैं ॥ मीन प्रवीन बियोगिनके जिय, किंशुक ऐंचनकी बिन
सीहैं ॥ मित बसंतके बाग नहीं यह, धीमरकी मिल सैन
धसीहैं ॥ ७ ॥

अर्थ. आ कांइ केतकीनो दंड नथी आतो हाथमां दंड लीधेलोछे,
आ कांइ सूरज मुखीनुं फूल नथी आतो फरसीछे, आंबा तथा कदंबना
वक्षोमां घुचवाइ गयेली आ लीली बेल्यो नथी आतो फसी, जाळ
अने फांसीछे, आ कांइ केसुडां नथी आतो प्रवीणना वियोगी रूप
माछलांना जीवने खंचवानी बीनसी (कांटो) छे, हे प्रीय मित प्रवी-
ण! आकांइ वसंत ऋतुनो बाग नथी आतो मछी मारनी फोज एकठी
मछी ने धसी आवेलीछे ॥ ७ ॥

अथ विभावना अलंकार ॥ सवैया ॥

जा मुख बेंन सबैं मुख अमृत, अमृत गांन हमें असि
धारा ॥ किंशुक ओर प्रमानत माधवी, माधवी सोय चकोर
को चारा ॥ आन सुहावत शीतल मारुत, शीतल होत ह
में तन आरा ॥ मोह प्रवीन भयोहैं बसंत, बसंत प्रवीन
बिनां हम हारा ॥ ८ ॥

अर्थ. मोढामांथी नीकळेलां एवांजे गायननां वेण सर्व लोको ना मु-
खमांथी अमृत सरखां नीकळेछे, ते अमृत सरखु गायन अमारेतो तरवार

ની ધાર જેવુંછે, આ દિવસોમાં સર્વ લોકો કેસુડાં તથા માધવી લતાને પ્રમાણેછે પરંતુ અમને તો કેસુડાં તથા માધવી લતા ચકોરના खोराक અંગારા જેવી લાગેછે, બીજા લોકોનેતો શીતલ પવન ઘણોજ સોહ્યામણો લાગેછે, પણ અમારા શરીરનેતો આ ધંડો પવન ચક્ર અથવા કરવતના આરા જેવો લાગેછે, હે પ્રવીણ! બીજા લોકોનેતો આ વસંત મોહ રૂપ થયોછે પરંતુ અમેતો પ્રવીણ વિનાં આ વસંતને હારી ગયા છીએ. ॥ ૮ ॥

અથ અલંકાર એકાવલી ॥ કવિત્ત ॥

પુર પુર હરે બાગ, બાગ બાગ ઘરી માલ, માલ માલ જંત્ર
જંત્ર, જંત્ર સેત લેહેરી ॥ બન બન ભરી બેલ, બેલ બેલ ભ
રે ફૂલ, ફૂલ ફૂલ ભૂંગ ભૂંગ, ભૂંગ ધુનિ ગેહેરી ॥ ગલી ગ-
લી છઈ કુંજ, કુંજ કુંજ કુંજ ભોંન, ભોંન ભોંન સેજ સેજ,
સેજન સુ રેહેરી ॥ પંથી ઉત જાડયેં, બતાડયેં વસંત ભેદ,
એહો ઇત આડયેં પ્રવીનજૂસેં કેહેરી ॥ ૯ ॥

અર્થ. શેહેરે શેહેરે લીલા બગીચા થયાછે, ને બગીચે બગીચે ઘડાની માલાઓ બાંધીછે, ને માલાએ માલાએ યંત્રો ગોઠવ્યાછે ને યંત્રે યંત્રેથી સ પેત પાંખીની લેહેરો ચાલેછે ને વને વને ફાલેલી વેલ્યો વીંટાઈછે અને વેલ્યે વેલ્યે ફૂલો ભરાઈ આવ્યાંછે, ને ફૂલે ફૂલે ભમરાઓ ભમેછે, ને ભમરે ભમરે ગંભીર અવાજના ગુંજારવ થાયછે, ગલીએ ગલીએ કુંજો છવરાઈ ગઈછે, ને કુંજે કુંજે કુંજભુવન (લતાપ્રહ) બનીગયાંછે, ને ભુવને ભુવને શૈવ્યાં બીછાવીછે, ને શૈવ્યાયેં શૈવ્યાયેં સ્ત્રી પુરુષોનાં જોડલાં રમણ કરેછે, માટે હે પંથી! ત્યાંહાં જઈ વસંતના ભેદ બતાવીને આહીં આવો એવી રીતનાં વચન પ્રવીણની પાસે જઈને કેહેને. ॥ ૯ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

ये मधुरे मधुरे दिनमें मधुरे सुर, चाहत मंगल गावन ॥
मोदकि माल बैधी नव पल्लव, कोकिल कोक लगे जु पढा
वन ॥ थार बनें सित पत्रनके मधि, मोतन बूंद बनाय
बधावन ॥ प्यारे प्रवीन चलो जु मिलो अहो, आयो
बसंत बयार बुलावन ॥ १० ॥

अर्थ. हे मधुर! (हे रसीक) आ वसंतना मधुर दिवसोमां रसीक-
लोको अथवा भमराओ तमने मधुर स्वरथी गांणा गावा ने चाहेछे, अने
नवां कुंपळ रूपी मोदमाळा (तोरण) बांधीने कोयल तथा चकवाने प
ढाववा लागेलांछे, सपेत पात्रां रूपी थाळ बनावीने तेमां बूंद रूपी मो
तीओ बधाववासारु बनावीने भरी राख्यांछे, माटे हे प्राणप्रियप्रवीण!
चालो अने मळो, केमके ओ हो हो! मोटी धाम धुमथी तमने बोलाव-
वा सारु आ वसंतनो पवन आवेलोछे. ॥ १० ॥

अथ सुधापन्हति अलंकार ॥ सवैया ॥

हैं न गुलाल सु नैनकी ज्वालहैं अंग अवीर बिभूत चढाये
॥ केसर ओर गुलाबके रंग न, गंग तरंग उमंग बहाये ॥
गाय धमार न वीर कुलाहल, बीन बजें डफ डौंरु बजाये ॥
धीरज चिंत प्रवीन धरो ऋतुराजके रूप पशूपति आये ॥
॥ ११ ॥

अर्थ आ गुलाल नथी आतो बीजा नेत्रना अग्निनी झाळोछे, अंगे
अवील लगाव्यो नथी आतो बिभूती चढावांछे, आ केसर अने गुलाब
नो रंग नथी, आतो उमंगथी गंगानी लेहेरयोने वेहेवरावेछे, आ धमार
गाता नथी आतो विरोना कोळाहळ शब्द थायछे, आ कांड विणा अ-
ने डफ वागतां नथी आतो डाक तथा डमरु बागेछे, माटे हे प्रिय-

मित्र प्रवीण! चित्तमां धीरज धरो, केमके रतुनाराजा वसंतना स्वरूपथी
आ पशुना पति महादेवजी आव्याछे. ॥ ११ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

पल्लवके तुररा जु धरे शिर, बेलि अखारोकि डोर बधांनीं ॥
मोर मधूकर कुंजन गुंजन, कोकिल मंत्र उचारत बांनी ॥
बादी बसंत वियोगीपे डारत, मूठ गुलाल अबरि उडांनीं ॥
जीवन जंत्र प्रवीनको पत्र, बिलोकि बचे हम या जिय जां
नी ॥ १२ ॥

अर्थ. मस्तक ऊपर कोमळ पल्लव रूपी तुररा धर्याछे, बेल्या रूपी अ
खाडानी दोरीओ बंधाइ गइछे, कुंजोमां थता भमराओना गुंजारव रूपी
मोरली बगाडेछे, कोयलनी बाणी रूप मंत्रनो उच्चार करीने वसंत रूपी
बादी वियोगी उपर अबील गुलालनी मूठाओ रूप मूठ चलावेछे, माटे
केवळ प्रवीणना पत्र रूप जीवन जंत्रने जोयाथीज आ जीव बचेछे ए-
म अमो नकी जाणीएछीए. ॥ १२ ॥

अथ कैतवापन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

रंभन थंभनमें दपटी मिस, पत्रनके किरवांन पटीहें ॥ जी
व विजोगिनके बोहोरावन, व्याज गुलाब बजी चपटीहे ॥
फंदनहें बन ब्रंदन ऊपर कैतब कुंज लता लपटीहे ॥ मिं
त प्रवीन बिलोकतहि हम, चित बसंत बडो कपटीहे ॥
॥ १३ ॥

अर्थ केळोना थांभलामां पात्रांना मसथी संताडो राखेली आ काढे-
ली तरवारनी पटीछे, वियोगीना जीवने गभराववा सारु गुलाबनी
कळीओ फोडवाना मसथी आ चपटी बागीछे, वन वक्षोना झुंडना मसथी

आ रथ राखेलोछे, जेना उपर कपट रूपी कुंजनी वेल्यो लपटाइ गइओ छे, हे प्रियमित्र प्रवीण चित्तमां वीचारी जोतां अमने तो आ वसंत बडो कपटी दीसे छे. ॥ १३ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

रंभन मंजर पुंछ फिरावत, मुंछ उशीरनकी फेहेरीहे ॥ चंदन कुंद गुलाबन आंबन, सीत सुगंधनको लेहेरीहे ॥ ताल बडे फणिचक्र प्रवीनजू मित बिजोगनको केहेरीहे ॥ आनन ज्वाल गुलाल उडावत, ब्याल बसंत बडो जेहेरीहे ॥ १४ ॥

अर्थ. केळयोनी मंजरिओ रूपी पुंछडाने फेरवेछे, बाळा रूपी मूछोने फरकावेछे, चंदन, डोलर, गुलाब अने आंबा वीगेरेना थंडा शीतळ सुगंधनो लेहेरीछे, मोहोटा ताडना पत्ररूपी फणना चक्रने धर्युछे, हे प्रियमित्र प्रवीण, वीयोगीओनो केर (नाश) करनार, मोढेथी गुलाल रूपी झेरनी झाळोने उडावनार आ वसंत रूप मोहोटी नाग बडो झेरी देखायछे. ॥ १४ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कोकिल भृंगन पुंग सुनीं मलयाचल बिल्लहुतें उठि धायो ॥ पल्लवकी रसना फरकावत, केसरको फुतकार उडायो ॥ नैन गुलाब प्रसून सु खोलत, डोलत कुंजलता लपटायो ॥ मित प्रवीन बिजोगि बिलोकत ब्याल बसंत बयारहो आयो ॥ १५ ॥

अर्थ. कोयल तथा भमराना अवाज रूपी मोरली सांभळीने मळीयाचल पहाड रूपी राफडाना दरमांथी उठीने दोडी आवेलो, नवां कुंपळ

रूपी जीभना लबरका करतो, केसरना रंग रूप फुंफवाडा नाखतो,
गुलाबना फूल रूपी नेत्रने उघाडतो, डोली डोलीने वेल रूपे थड कुंजो-
मां लपटाइ गयेलो, एवी रीतथी हे प्रियमित्र प्रविण वीयोगीने जीवा सारु
वसंतना वायु रूप आ नाग आव्योछे. ॥ १५ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

चेलन चेलन केलनके डफ बेलन सेलनसें लपटाये ॥
पीत रते सित फूलसु चंदन, अंग चिता मकरंद लगाये ॥
भृंग सु कोकिल शंखसि तें धुनि ले, शतपत्र अलेख जगाये
॥ लूटे प्रवीन बिजोगिनके मठ, मित बसंत दिगंबर आये
॥ १६ ॥

अर्थ. झाडनी छाल्यो रूपी वखवाळा अनेक चेलाओने साथे लडने
केळ रूपी डफने वगाडतो वेल्यो रूपी शैलीथी वींटायेलो, अंगे पीळां,
रातां अने सपेत फूलो रूप चंदन तथा सुगंधी रज रूपी चीतानी
विभूती लगावीने भमरा तथा कोयल रूप शंखनें मोहोटा गंभीर अवा
जथी वगाडतो हाथमां कमळ रूपी खप्पर लडने अलेख जगावतो
एवो, हे प्रियमित्र प्रवीण, वियोगीना मठने लुंठवा सारु आ वसंत रूपी
डीगंबर आव्योछे ॥ १६ ॥

अथ रूपक संभावनाको संकर अलंकार ॥ सवैया ॥

मंजरके जु धरे तुररा कलिकानके खंजरसो अलबोहे ॥
कोकिल कीर बजे हक बीर समीर सु तरिनको चलबोहे ॥
बाजें गुलाबनकी पिसतोल जु, पत्र पताकनको हलबोहे ॥
एरि बसंत दहंत कहा उर, मित प्रवीन अजौं मिलबोहे ॥
॥ १७ ॥

अर्थ. वृक्षोनी मंजरियो रूप तुररा धर्याछे, हाथमां कळीओ रूपी खंजर सेहेवाय नहीं एवं घणुं विषमछे, कोयल तथा पोपटना अवाज रूपी वीरोनी हाकलो थायछे पवन वायछे तेतो तीरनुं चालवुंछे, गुलावनी कळी यो फूटवा रूपी पीस्तोलना अवाज थायछे, पात्रां कंपेछे ते पताकानु हलवुं छे, अरे वसंत तुं शामाटे हृदयने बाळेछे! अमारेतो हजी प्रियमित्र प्रवी णने मळवुंछे. ॥ १७ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

प्रौढ प्रभंजन बाज चढ्यो रति राज सु आज सिकार रमें
॥ ताल सु पल्लव टीप बजावत, सून निशांन सिरो बनमें ॥
कोकिल हाक कलोल करे ब्रछफंद लता प्रसरी मगमें ॥
कैसें प्रवीन वियोगि बचें सस, भृंग दशो दिश स्वान भमें
॥ १८ ॥

अर्थ. पवन रूपी म्होटा जवरं जस्त घोडा उपर चढीने रतीनो पति कामदेव आज शीकार रमेछे, ताड वृक्षनां पात्रां रूप टीप बजावेछे. बनमां आकाश रूपी थंडा शीतल निशाणने फरकावेछे कोयल रूपी शीकारीओ अवाज रूपी वीरहाकलो करेछे, मारगे मारगे वृक्षनी वेल्ह्यो रूपी पाशला पसरी गयाछे, अने दशे दिशाओमां भमरा रूपी शीकारी कुतरा भमेछे, माटे हे प्रियमित्र प्रवीण! वीयोगी रूप सांसलो केवी रीते बचे. ॥ १८ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

मारुत मंद गयंद तुरी बन, नाद निशांन द्विरेफ धुनीं ॥
कोकिल कीर सु बीर कुलाहल, साध उठे चिहुंओर सुनीं
॥ आतससी मकरंद उडैं नव, मंजरी सूरन षग्न तनी ॥

बेधन आये प्रवीन बियोगिकों, कामकि फोज बसंत बनीं
॥ १९ ॥

अर्थ. मंद पवनरूपी हाथीछे, वनरूपी घोडाछे, अने भमराना शब्द रूपी नगरां नीशांन वागेछे, कोयल तथा पोपंटना अवाज रूपी शूरवीरोना कोळाहळ थायछे, जे साभळवाथी चारे तरफनां प्राणीओ चमकी उठेछे, सुगंधी रज रूपी आतसवाजी छुटेछे, नवीन मंजरीओ रूपी तरवारो शूर वीरोए मीयांनमांथी ताणी लीधेलीछे, एवीरिते हे प्रिय मित्र प्रवीण! वी-योगीने बेधवा सारु आ कामदेवनी फोज बसंत रूपे बनीने आवेली-छे. ॥ १९ ॥

अथ विरोधा भास अलंकार ॥ सवैया ॥

रंग अनंगके खेल गये अरु, बेल गई तर फूल प्रकासी ॥
कोकिलको कल जोर गयो अरु, भौरन सोर गयो सुख
रासी ॥ कुंज कुलाहल कीर गयो अरु, धीर समोर गयो
सुभ बासी ॥ येहो प्रवीन बसंत गये हियतें न गई मधु
पुरनमासी ॥ २० ॥

अर्थ. जातजातना रंगथी रमवानुं, तथा कामक्रीडाना खेल गया, बेल्यो पण करमाइ गई, झाडनां फूलोनो प्रकाश गयो, कोयलना मनो हर अने मधुर अवाजनुं जोर गवुं, सुखना ढगला रूप भमराना गुंजार वनो सोर गयो, कुंजोमां थता पोपटना कोळाहळ शब्द गया, ने जे सुंदर सुगंधवाळो पवन धीमे धीमे वातो ते पण गयो, हे प्रवीण! एवीरिते त माम बसंत गयो तो पण अमारा हृदयमांथी हजी मधु एटले (बसंतनी) पूर्णमासी एटले होळी गइ नहीं. ॥ २० ॥

अथ उत्प्रेक्षा अलंकार त्रिषमदशा वर्नन ॥ सवैया ॥
आले उशीर दरीच झरोखन, बागनमें चिहुंओर फुवारे ॥

सेज प्रसून प्रसूनके भूखन, चेल परेच गुलाब भिगारे ॥
 धीर समीर सुरंज श्रवें कन, मांनों महेश जटा जल झारे
 ॥ ऐसे निदाघके बासरमें इत, आओ प्रवीन हमे हिय प्या
 रे ॥ २१ ॥

अर्थ. झरोखामां भीजावेला वाळानी तटीओ बांधीछे, बगीचाओ
 मां चारे तरफ फुवारा छूटेछे, फूलनी शैय्याओ, फूलनां घरेणां, अने
 गुलाबजळथी भीजावेलां वस्त्र तथा मछरदानीना पडदा राखेलाछे, धीमो
 धीमो पवन चालवाथी पाणीना यंत्रोनी नळीओमांना जळकण स्रवेछे,
 ते जाणे महादेवजीनी जटानां पाणी झरतां होयनै! एम दीसेछे, आवा
 गीष्म ऋतुना गरम दीवसोमांतो अमारा हृदयनां प्यारां हे प्रवीण! आही
 आवो? ॥ २१ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ कवित्त ॥

दिशि दिशि दाये सो बिभूति लायें अंग अंग, गिरिराज
 आये आये बैठे बिप्र बरनीं ॥ समीध बनायें बन, उपवनके
 मिलाये आजको समाज लूक पोंन श्रवा झरनी ॥ मारतंड
 की मयूख, लागी दिव मंड ज्वाल, धूमकी उमंड देखयत
 गो धुमरनीं ॥ मुनि मेंन बिरही जन चर कर होमतहे
 पावक प्रवीनजू प्रचंड कुंड धरनी ॥ २२ ॥

अर्थ. दीशाए दीशाए लागेला दा रूपी बिभूती अंगे अंगमां चरची
 ने तैबार थएला मोहोटा पर्वत रूप ब्राह्मणो आवी आवीने वरुणीमां बे-
 ठेलाछे, बन अने उपवननां समीध (होमवानां लाकडां) बनावीने एक
 ठां करेलांछे, लु रूपी घीना पवनरूपी शरवा भरी भरीने शीच्या करेछे,
 सूर्यना कीरण रूपी झाळो आकाशना मंडळ पर्यंत पोहोचवा लागीछे,

जमीननी धुंवर रूप यज्ञना धुवाडाना जथ्या चारे तरफ फेलाएला देखा
यछे, पृथ्वी रूपी मोहोटा कुंडमां प्रवीण रूपी अग्निनुं स्थापन करीने तेमां.
कामदेव रूपी मुनी, विरही जन रूपी चरु करीने होमेछे. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

चरचा सागर मित किय, लिखित प्रवीन बनाय ॥
सो बसंत ग्रिष्म दशा, बर्नन दियो सुनाय ॥

अर्थ. पोताना मित्रो साथे चर्चा करीने महाराजा रससागरे बनेली
हकीकतनो जे पत्र प्रवीण उपर लखी मोकलाव्यो ते पत्र संबंधी वसंत
तथा ग्रीष्म ऋतुनो दशानुं वर्णन संभळावो दीधुं. ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

विरह दशा बसंते ॥ सागर बिदित लिखित परबीनं ॥
इकतालीश भिधानं ॥ पूर्न प्रवीन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. वसंत ऋतुमां बीतेली विरहनी दशा जे महाराजा रससागरे
प्रवीणने लखी जणावी ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी एकतालीशमी ले
हेर संपूर्ण थइ. ॥ २४ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर बसंत ग्रीष्म
विरह बर्ननो नाम एक चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रीत अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां एक चत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ३९ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

वर्षाना दिवसो विशे घनघटा, साथे थति बीजळी ॥

देखीने निति पाळ राज कुंवरि, ॥ अंगे अतिशे जळी ॥

તેનું દુઃસ્વ રસાબ્ધિને, લાલિ કરી પોતે રહિ વેગઠી ॥

બેતાલીશમિ હેરથી, ગુણિજનો લેજો સદૂ સાંભઠી ॥

અથ કલાપ્રવીન વર્ષા વિરહ વર્નન પ્રસંગો યથા

॥ સોરઠા ॥

પાવસ વિરહ પ્રવીન, વીતી સો વરનોં દશા ॥

કુસુમસુ ચરચા કીન, સોય લિલ્લી સાગરસુ પ્રતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ. કુસુમાવઠી સાથે ચર્ચા કરીને જે સમાચાર, પત્રદ્વારા મહા રાજા રસસાગરને લલ્લી જણાવ્યા તે પત્ર સંબંધી ચોમાસાના દિવસોમાં જે વિરહની દશા કલાપ્રવીણને વીતી તેનું વર્ણન કરુંછું. ॥ ૧ ॥

॥ અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

બહર પરેચ બંધે, દહરન ઘોર ઢોંરૂ, ચહર બિછાઈ હરી, હર તાઈ ધરકી ॥ તાપર રચ્યોહે સ્વેલ, વ્યાલ કરી કુંજ બેલ, બૂઠ કર શ્રોંન ગૈલ, ગૈલ બુંદ છરકી ॥ ચાતુકીકે કાગ કેકી, કુઠકે ઉલૂક રાગ, બગ ગીધ જાગ જાગ, કિયે પોંન ભરકી ॥ વીજ મુલ્લ જ્વાલ સાજી, ચિનગે સ્વદ્યોત રાજી, સાગર બનાઈ ઘન, બાજી બાજીગરકી ॥ ૨ ॥

અર્થ. વાદલાં રૂપી પડદા બાંધ્યા, દેહકાઓના અવાજ રૂપી ડમરુ વગાડ્યું, નીલકાઈ ગણી જમીન રૂપી લીલો ચાદર વીછાવીને તેના ઉપર સ્વેલ રચ્યોછે, તે એવીરીતે કે કુંજની વેલ્યોના સર્પ કર્યા, ને ચોમાસામાં થતાં રાતા જીવડા રૂપી દહા બનાવ્યા, ગલીઓમાં ગલેલા બુંદ રૂપી છરા કર્યા, બપૈયા રૂપી કાગડો કર્યો, મોરોના કુલના અવાજ રૂપી ઘુડના રાગ કર્યા, અને જગોણ જગોણ બગલાઓ તથા ગીધ રૂપી પવન ભક્ષ કરનારા સિદ્ધો કર્યા, વીજઠી રૂપી મોઢાની શાઠો

सजी अग्नीनी पेठे झळकता पतंगियाओनी पंक्ति रूप तणखा कर्या,
हे सागर! एवीरीते मेघ रूपी बाजीगरे बाजीगरनी बाजी बनावीछे. २

अथ सुधापन्हुति अलंकार ॥ सवैया ॥

मोरन सोर न मोर बजे फणि, चक्र यहें न चढी सेहेरें ॥
हे चपला न कला रसना फुन, कार न मारुतकी फेहेरें ॥
या चिनगे न खद्योतनके गन, बुंद न आननकी जेहेरें ॥
हे न ब्रपा अहि मंडल सागर, लाये बिजोगिनिकों लेहेरें
॥ ३ ॥

अर्थ. आ कांड मोरोना शोर बकोर नथी आतो मोरली वागेछे, आ कांड वर्षादनी रीछडियो अथवा शेडो चढी नथी आतो फण्योनां चक्रो छे, आ कांड विजळी नथी आतो जीभना लवकारा थायछे, आ कांड पवनना लेखां नथी आतो फुफवाडाछे, आ कांड पतंगीयाना समूह ऊडता नथी आतो तणखा झरेछे, आ कांड वर्षादना पाणीनां बुंद नथी आतो म्होढाना झेरनां विंदुछे, हे सागर! आ कांड मेघमंडल नथी आतो नागनुं मंडळछे, जे माहेला सर्पो विजोगणने लेहेरो लेवराववा सारु लायाछे, ॥ ३ ॥

अथ समाधि अलंकार ॥ सवैया ॥

जोर भयो घन घोर चहूं दिश, मोर चकोर भये उन सा
खी ॥ दहर झीळि डरांन लगे दुति, दांभिनि झार झकोरत
झांखी ॥ सीत समीर भ्रमावतहें मन, काम कठोर कमी
नहिं राखी ॥ सागर आग लगी इतने पर, चातुकनें बहु
रो धुनि भाखी ॥ ४ ॥

अर्थ चारे दिशाओमां वरशाद चढी आववाथी घनघोर अंधारानुं

जोर थयुं, अने मोर ने चकोर तेना शाक्षी थया, देडकां ने तमरां डरावा लाग्यां छे, विजळीनी कांतिरूपी झाळ झपाटा करवा लागी, ते जोई. अने ठंडो पवन मनने भमावेछे, तेथी कठोर कामदेवे कांड कमी राखी नहीं, हे सागर? तेथी विरहरूपी आग लागी. एटला उपर वळी बापैये पियु पियु एवी ध्वनी कही, एटले वधारे आग लागी. ॥४॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

जारि जयो घन घोर चहू दिश, ओर घटा उमडी अति कारी ॥ कारि निशा अंधियारि तिही महिं, दीपति दामिनिकी उजियारी ॥ यारि समे सुनि मोरनकी धुनि, कंपत लंफत प्रान अटारी ॥ टारि टरे न यहें बिधना गति, सागर पीर सनेहकि न्यारी ॥ ५ ॥

अर्थ. भारेघोर वर्षाद थयो, अने चारे दिशाओ तरफ अतिशे काळी घटा चढी आवी, अने काळी अंधारी रात थइ, तेमां विजळीनी कांति झळकवा लागी, आ समे मोरनी ध्वनी सांभळीने प्राण अटारीमां लपाइने कंपेछे. आ दैवनी गति टाळी टळे नहीं, हे सागर स्नेहनी पीडा न्यारीजछे. ॥५॥

॥ अथ चपलातिशयोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

इंद्र घटाकि छटाकि चटा, बिटपी व्रतती छिति छावनकी ॥ पात्रुक चात्रुक झिल्लिन अल्लिन, जेकन केकन गावनकी ॥ सागर सारस कोकिल सूर, मराल शशी मुरझावनकी ॥ जावनकी महाराज बजी, बिरहानकि नोबत आवनकी ॥ ६ ॥

अर्थ. वर्षादनी घटानी अने विजळीनी चमकारीनी तथा पृथ्वीमां झाडो अने वेलाओ छवरावानी, पोपट, बपैया, तमरां, भमरा, देडकां, अने मोरने गावानी, अने समुद्रने, चकवाने, कोयलने, सूरजने, हंसने, अने

चंद्रमाने अकळावानी, महाराजा सागरने सिधाववानी, अने विरहने आव-
वानी नोवत वागी. ॥६॥

॥ सवैया ॥

छावन जोग उपावन गावन, मोर जिवावन भेकन जानी ॥
घोर घटा बन बेल बढावन, धावन पौन चढावन पानी ॥
सागर नेह नचावन पावन, श्रावन आवनकी नहि ठानी ॥
तीजमें बीजहुकी चमकावन, बीजमें तीज ज्यु रावरि बानी ७

अर्थ. हे सागर जोगने छवरावनारी, गायनने उपजावनारी, मोरने
अथवा मने अने देडकाने जीवाडनारी जाणिये, वर्षादमी घोर घटाने तथा
वननावेलाने वधारनारी, पवनने दोडावनारी, तथा पाणीने चडावनारी. हे
सागर? पवित्र स्नेहने नभावनारी, श्रावणमां आववानी, अथवा स्थावन एटले
वर्षाद आववानी (अगमचेती रूपे) त्रीजीरीतुमां अर्थात् शीयाळोने उनाळो गया
पछी चोमासाना आरंभमां बीजमां त्रीज मेळविये एटले आशाडशुद्ध पांचम
नी विजळीनी चमकारी जेवी आपनी वाणी कैम ठरावी नहीं? अर्थात्
मोकली नहीं? अर्थात् पांचमनी विजळी जेम वर्षाद आववानी अगमचेती
बतावेछे. तेवीज आपनी आववानी अगमचेतीनी वाणी कैम लखी मोकली
नहीं? ॥ ७॥

॥ अथ न्यून रूपक जेद अलंकार ॥ सवैया ॥

गहिरान घटानकि डाक बजे, तडिता तरशूलनसी दरसे ॥
शुक चातुक दादुर मोर सबे, गन बीर धसे धुरवा धरसे ॥
हरिनंद निकंद करे जबही, तबही सरसो तुअ शंकरसे ॥
विरही तन ताप मिटावनको दुख, रे घन क्यों न उतें बरसे ८

अर्थ. गंभीर अवाजथी गाजता मेघनी घटानां डाकलां वागेछे, बीजळी त्रिशूल सरखी देखायछे, पोपट, बपैया देडकां अने मोरो विगेरे सघळा गणो, तेमज बादळांनी रीछडीओ रूप शूरवीरो जमीन उपर धसारो करता आवेछे, पण हे मेघ! ज्यारे तुं हरीना पुत्र कामदेव नो नाश कर! त्यारे तु शंकर सरखो केहेवा, माटे खिरही जनना शरीर-ना ताप अने मनना दुःखने मटाडवा सारु हे दुःखदायक वर्षाद तुं त्यां हांजइने केम वरसतो नथी. ॥ ८ ॥

॥ अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ कवित्त ॥

धुरवा धरा धसाने, बेली बन लपटाने, सुरराज चापताँने बूढ दरसाईहें ॥ बादरान छान लागे, भानको छपान लागे, दादुरा डरान लागे, केकी धुनि गाईहें ॥ चातुकी उचार बांनी, घटाघोर गहरांनी, घनबीज चमकांनी, दंपति सु हाईहें ॥ दरस बिन रावरे, बियोगी जन बावरे, हे एहो इत आओरे, असाढ रितु आईहें ॥ ९ ॥

अर्थ. मेघना वरा (धोरीया) पृथ्वी उपर धसी आव्या, बेल्यो बन माना वक्षो साथे लपटाइ गइ, देवना राजा इंद्र पंचरंगी धनुष ताण्युं, बूढ एटले जेने गावडीओ कहेछे, एवा वर्षादमां उपजता राता जीवडा देखावा लाग्या, बादळां छवराइ छवराइने सूर्यने ढांकवा लाग्यां, देडकाओ डरां डरां एवा शद्धो करवा लाग्यां, मोरो टौकानी साथे गावा लाग्या, बपैया मधुर वाणीना उच्चर करवा लाग्या, वर्षादनी काळी घोर घटाओ अवाजनी साथे फेलावा लागी, मेघमंडळमांथी बीजळी चमकवा लागी, अने स्त्री पुरुषनां जोडलां शोभवा लाग्यांछे, आवा रळि यामणा वखतमां आपना दर्शन बिना बियोगी जन दिवानां थइ गयांछे,

माटे हे सागर! आंही आवो केमके अषाढ महीनानी ऋतु आवेलीछे,
॥ ९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

बदरहे सु बनें छबि अंबर, दहर नूपुर घूघुर बाजन ॥
घोर घनों सु म्रदंगनकी धुनि, बीज छटा सु गटानकि सा-
धन ॥ पंत बनीं बक मोतिनके गन, चातुक कीर मयूर
अलापन ॥ पातर रूप बनाय घटा, बरषो उत जायके
सागर आंगन ॥ १० ॥

अर्थ. वादळांछे ते तो वस्त्रनी छबि रूप बनि गयांछे, देडकां रूप
झांझरना घुघरा वागेछे, वर्षादनी गर्जना रूप म्रदंगना अवाजनी
ध्वनि थायछे, बीजळियोना चमकारा रूप फूलना दडा उढाडवानुं सा-
धन बन्युंछे, बगलानी पंक्ती रूप मोतीना हार धर्याछे, बपैया, पोषट
अने मोरोना अवाज रूप राग आळेपायछे, माटे हे मेघ! तारी घटाने
पातर (नायका) रूप बनावी ने त्यांहां सागरना आंगणामां जइने वरशः
॥ १० ॥

अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

व्यालन ज्यों चुप व्हैके रही सुनि मोरनकी जु भयानक
भाषा ॥ पौन झरी फहरी तिनसैं यह, प्रांन भयोहे निबा-
त पताखा ॥ घोर घटा गरजैं बरषे तन, सूकगयो ज्यों
जवासन शाखा ॥ सागर दामिनिके दुतिसैं छतियांनमें
होयगईहैं शलाखा ॥ ११ ॥

अर्थ. मोरोनी अतिशे भयानक वाणी सांभळीने नागणीनी पेटे चुप
थइ रहिछुं, पवननी झडी फेलावा लागी तेथी आ प्राण देवाळयनी ध्व-

जा जेवां सकंप थड़ गयांछे, मेघनी घोर घटाओ गर्जनानी साथे वर्षेछे
तेने लीधे आ शरीर जघासानी डाळनी पेठे सुकाइ गयुंछे, हे सागर!
चमकती बीजळीनी कांतिथी तो आ छातीमां शलाक (डांक) दीधी
होय तेम शलाका थड़ गइछे. ॥ ११ ॥

अथ हेत्वपन्हति अलंकार ॥ सवैया ॥

चपला नहिं ज्वालमुखी चमके, अरु धूम धसें धुरवा
धरसें ॥ बधु इंद्र अंगारनकी छबिहें, जगनूं चिनगारनसें
सरसें ॥ इन दंपति चाहे चकोरन ज्यों, सुबियोगनि दाह
तहें तरसें ॥ जितही जित घोर घटा बरसें, तितही तित
पावकसो दरसें ॥ १२ ॥

अर्थ. आ कांइ बीजळी नथी आतो ज्वाळा मुखी चमकेछे, आ
कांइ मेना बरा जमीन उपर धसी आवता नथी आतो धुंवाडाना गोटा
फेलाइ फेलाइने धसी आवेछे, आ राता रंगना जीबडा नथी आतो
अंगारानी छबीछे, आ ऊडता पतंगीया तणखा सरखा देखायछे जेने आ
चकोर पक्षीनां जोडलां चाहेछे, ते तो झाडनी पेठे विजोगणने बाळेछे,
ज्यांहां ज्यांहां घोर घटाथी मेघ वर्षेछे त्यांहां त्यांहां अमने तो अग्नी सर
खो देखायछे. ॥ १२ ॥

अथ छेक लाटानु प्रास अलंकार ॥ कवित्त ॥

घाट घाट दादुरा सो, बाट बाट बोलतहे, बन बन मोर
सोर, घन घन बिज्जुरी ॥ दिश दिश धुरवा सो, धसि ध
सि धावतहें, गिरि गिरि बार धार, झरी झरी उत्तरी ॥
जग जग जगनूं सो, डग डग ऊडतहें, झिन झिन झिल्ली
धुनि, बन बन उच्चरी ॥ पीय पीय हरि बानी, जीय जी

યથો નિરાશ, સાગર વિયોગિનિ બિલ્લિખત બ્રહ્મા ભરી ॥

૧૩ ॥

અર્થ. ઘાટે ઘાટનાં દેહકાંઓ તો વાટૈં વાટૈં બોલેછે, વને વને મોરોના શોર વકોર થાયછે, મેઘની ઘટાણ ઘટાણ વીજલિયો ચમકેછે, દિશાણ દિશાણ ધુરવા (રીંછડીઓ) ધસી ધસીને દોડેછે, પહાડે પહાડે વર્ષાદના પાણીની ધારાઓ ફરી ફરીને ઉતરતી જાયછે, ઠેકાણે ઠેકાણે ચલ્લક તા પતંગીયા ડગલે ડગલે ડડેછે, વનમાં ફળ ફળ તમરાના ઉચ્ચાર થાયછે, પીયૂ પીયૂ એવા બપૈયાના મધુર શબ્દો સાંભળીને હે સાગર! જીવવાની બાબતમાં જેનો જીવ નિરાશ થઈ ગયેલોછે, એવી વિરહથી ભરપૂર થયેલી વિજોગણ લલલેછે. ॥ ૧૩ ॥

અથ સમાધિ અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

પ્રાતઃકૃતે મુરજ્ઞાત ગયો દિન, સાંઝ ભયે ઘન ઘોર અરાધી ॥ દાંમિનિ દેશિ હરી જગનું જરિ, સોઈ ગઈ ગહિ મિત સમાધી ॥ રાઉરે ચાહ ચમક ઉઠી ફુનિ, બાઉરિ હોય વિભાવરિ આધી ॥ સાગર કોન ઘરી સુખકી રિત, ચાતુક નેં બહુરોં ધુનિ સાધી ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. સવારથીજ મુંઝવણમાં માંડ માંડ દિવસ વીતિ ગયો અને સાંઝ પડી કે મેની ગર્જના સાથે કાઠી ઘટા ચડીઆવી, ચમકતી વીજળી જોડીને હરી, ડડતા પતંગીયાને જોડીને લૂછી ઇટલે મિત્રની સમાધી ઘ્રણ કરીને સુઝગઝ તે પાછી અર્થ રાત્રીએ આપની ચાહનાને લીધે દીવાની થઈ અને ચમકી ઉઠી હે સાગર! તે ઉપરાંત લૂછી આહીં બપૈયાયે પિયુ પિયુ એવી ઘણી ધુન કરવા માડીછે, માટે હવે સુખની કઈ ઘડી રહી તે કહો? ॥ ૧૪ ॥

अथ खंड पद लाट अलंकार ॥ कवित्त ॥

झमकी झिंगोर झिल्ली, तमकी सु बक पंत, चमकी खद्योत
जोत, दमकी दमन घन ॥ निपटी अंधारी निश, झपटी
समीर सीत, कपटी न आये मित, लपटी लतन बन ॥
ढहकी अनेक भेक, गहकी मयूर गन, चहकी पपीहा धु
नि, ब्रहकी दहन तन ॥ सबही समांन आज, भए दुख
दांनमेरे, कीजियें उपाय आय, सागर अटन मन ॥ १५॥

अर्थ. झणझणाटनी साथे तमरांना झिंगोर (अवाज) धवा लाग्या,
बगलानी हार्यो तबकवा लागी, जथ्याबंध पतंगीयाओ झळकवा ला-
ग्या अने मेघनी घटाओमां बीजळियो चमकवा लागी, मेघली अंधारी
घोर रात मळवा लागी, थंडो पवन झडपथी वावा लाग्यो अने बेव्यो
वनमां लपटावा लागी, तोपण हजी कपटी मित्र आख्या नहीं अने अनेक
देडकांओ ढहकवा लाग्यां, मोरोना जथ्या गेकवा लाग्या, बपैयाओना
अवाजना सिसकार धवा लाग्या, वियोगीनां शरीर बळवा लाग्यां, एरीते
वर्षा ऋतुनो सघळो सामान आज न्हारे दुःख दायक थड पळ्योछे, माटे
हे सागर! आ मेहेलमां आवीने शुद्ध दीलथी कांडक उपाय करो. ॥ १५

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कुरती नवरंग बनें बदरां धुज, इंद्र धनूं फहरें नभ अदे ॥
परगाह सु गाज बजे गन केकन, चातुक बांसुरिके सुर स
दे ॥ धुरवा सु तुफंगन आग छटा धुनि, दादुर झिल्लि क
बाद अरदे ॥ विरही जनके मनके गढ ऊपर, बारद गार
दके ब्रज बदे ॥ १६ ॥

अर्थ. नवीन रंग बेरंगी वादळां रूप कोट पाटलुन विगेरे दरेश

બનાવેલોછે, આકાશીની વચ્ચે સ્વેંચાયલા ઇંદ્ર ધનુષ રૂપ ધજા ફરકેછે, મેઘની ગર્જના રૂપ પડઘમ વાગેછે, મોરો અને બપૈયાના સ્વર રૂપ બીગ-લ તથા વાંસળિયો વિગેરે બેંડવાજાના સ્વરો સધાયછે, વરા (રોછઢીઓ) રૂપ બંદુકો છુટેછે, વીજળી રૂપ આગ સળગી ડઠીછે, દેડકાં અને તમ રાની ધ્વની (અવાજ) રૂપ કવાયતનું આરાધન થાયછે, એવીરીતે વિરહી જનના મન રૂપી ગઢ ઉપર વર્ષાદે ગારદીઓનાં ટોળાં એકઠાં કરીને રાખેલાંછે. ॥ ૧૬ ॥

અથ લાટાનુપ્રાસ કારક . દીપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥
 જ્ઞાંસ્વિ જ્ઞરોસ્વનમેં ચઢિ ચાંદનિ, પાય ધમંક ધમંક ધરેં ॥
 બોરિ ભઈં બદરાંન બિલોકત, મેઘ જ્ઞમંક જ્ઞમંક જ્ઞરેં ॥
 મોરન સોર સુનેં અંસ્વિયા જલ, બુંદ ઠમંક ઠમંક પરેં ॥
 સાગર લાગ સહેલિનકે ગર, ચંત ચમંક ચમંક મરેં ॥૧૭

અર્થ. જ્ઞરોસ્વા માથે ચઢી ચાંદની જ્ઞાંસ્વીને ધમ ધમ પગ ધરેછે, વાદળાને જોડીનેતો દોવાનો થડગડ પળ વર્ષાદ જ્ઞમ જ્ઞમ જ્ઞરેછે તેને લી ધે તથા મોરોના સોર (ટૌકા) સાંખળવાથી આંખ્યોના જળનાં બુંદ ઠમ ઠમ ગળેછે, હે સાગર! સાહેલીને ગળે લાગી, ચિત્તમાં ચમકી ચમકીને પડેછે. ॥ ૧૭ ॥

અથ અસંગતિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

બાગન કેકિન રાગ ઉચારત, લાગત બાંન બિયોગન નારી
 ઘોર ઘટા ચઢિઆઈ અટા, વિરહીન પટામેં છટા સુ ક
 ટારી ॥ પોંન ધસેં પુરવા ધુરવા ધર, દાદુરવા સુરવા ભય
 કારી ॥ શ્રાવનમેં ધન જીવનરે પતિ, સંગ સુરા ભરિ પી
 વનહારી ॥ ૧૮ ॥

अर्थ. बगीचाओमां मोरोना रागना उच्चार थवाथी विजोगण नारीने बाग वागेछे, काळा रंगना वादळांनी घोर घटानी अटाओ चडी आवीछे, तेमांथी जे बीजळी सबकारा करेछे, तेतो विरहीनां हृदयमां कटारी जेवी लागेछे, जमीन ऊपर पवन, पूर अने वरा धसेछे, तेमज देडकांना स्वरो थायछे, ते अति भयंकर लागेछे, आवा रळीयामणा श्रावण मासमां तो जे पोताना पति साथे मदिराना प्याला भरी भरीने पीनारीछे, तेना जीवतरने धन्यछे. ॥ १८ ॥

अथ जातिस्वभाव सुपद लाट अलंकार ॥ कवित्त ॥
उठी घटा कारी यारी, लागत डरारी भारी, गिरियें अटारीके कटारी मार मरीयें ॥ बहरकी गाज मोर, दहर अवाज सुनि, अंतको समाज साज, अगहीतें परियें ॥ बातही न कहीजात, ऐसैं चित आत नित, शंकर निवात जाय, निज घात करीयें ॥ बेर बेर टेरतहें, फेरहू न मिलो मीत, सागरजू याते मन, मार पीन धरियें ॥ १९ ॥

अर्थ. चडेली काळी घटाओ भारे डरामणी लागेछे, माटे मेडीएथी पडीए के पेटमां कटारी मारीने मरीए! वादळांनी गर्जना, तथा मोरो अने देडकांना अवाज सांळभोने तो एम थायछे के अंतकाळनो सामान सजीने पर्वत ऊपरथी पडीए! बात कही जाती नथी ने हमेशां चित्तमां एम आवेछे के शंकरना मंदिरमां जइने कमळपूजा खाइए, अर्थात् पोताना शरीरनो नाश करीए! वारे वारे बरकीए छीए, पण हे मित्र सागर! फरीने मळताज नथी! माटे मनमां एम थायछे जे क्षेर पीइ लइए. ॥ १९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥
बहरके जु फनूस किये मधि, दांमिनि दीपति दीप जगाधे

दहर घोर दशो दिश घूघुर, झिल्लिनके झनकार बजाये ॥
चातुक बीन नबीन बजें बन, मोरन जंगल के सुर लाये
इंद्र धनूं धनूं तीर समीरले, सागर मेघ सिकारिवेह आये
॥ २० ॥

अर्थ. बादळांनुं फानस करीने तेमां प्रकाश करनारी वीजळीनो दि
वो प्रगळ्योछे, दशे दिशाओमां देडकाना शद्धना घूघरा अने तमरानां झ-
णकारा वगाळ्याछे, वनमां बपैया रूप नबीन विणा वागेछे, बनना मोरो
टउका करीने जंगलना स्वर लावेछे, इंद्रना धनुष रूप धनुष अने पवन
रूपी तीर लइने हे सागर! आ मेघ सीकारी थइने आव्योछे. ॥ २० ॥

अथ अलंकार समरूपक ॥ सर्वैया ॥

कैला घटांनके आंन धरेहें, छटांनकि ज्वालमुखी सु ज
गाये ॥ फुंक नरीन समीर झरी धुरवानके धूम दशो
दिश धाये ॥ इंद्र धनुष समांन समारि, पतंग पतंगनके
जु उढाये ॥ कुंदन बांम बियोगनि तावत, सागर मेघ सु
नारव्हे आये ॥ २१ ॥

अर्थ. काळी घटाओ रूप कोयला लावी धरेलाछे, तेमां वीजळी
रूप ज्वाळामुखी (अग्नी) सळगावीछे, पवननी झडी रूप धमानी
फुंको चालेछे, अने दशे दिशाओमां रीछडीओ रूप धुंवाडो फेलावो
जायछे, इंद्रना धनुष रूप समाणीथी समारीने पतंगीया रूप तणखाने
उढाडेछे, हे सागर! एवीरीते बिजोगण नारी रूप कुंदनने ताववा साह
आ वर्षाद सोनी थइने आवेलोछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ एकावलि अलंकार सर्वैया ॥

परसैं पुरवा धुरवा धरसैं, धरसैं बढि बेलि चढी तरसैं ॥

तरसें चित चातुकके हरसें, हरसें दुति दांमिनि अंबरसें
बरसें घन घोर घटा झरसें, झरसें धुनि बाढत दादरसें
॥ दरसें बिन मित ब्रहा सरसें, सरसें दिन सागरजु
परसें ॥ २२ ॥

अर्थ. पाणीनां पूर अने मेना वरा जमीनने परसेछे, पृथ्वी उपरथी
वधेली वेव्यो वृक्षो उपर चडेछे, तरङ्गा बपैयाओनां चित्त हर्षेछे, आका
शमांथी सळावाकरती कांतिवाळी बीजळियो हर्षेछे, वर्षादनी घोर घटा
ओ झडीथी वर्षेछे, तेमज झडीथी देडकाओना अवाजनी धुन्य वधती
जायछे, मित्र दूर्याविना वृद्धीनी साथे नवो नवो विरह उपजतो जायछे,
माटे जे दिवसे सागर आवीने स्पर्श करे तेज दिवस सरस केहेवाय अ
थवा जे दिवसे सागरने परशोए तेज दीवस श्रेष्ठ गणाय. ॥ २२ ॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

तनसें विरहा न बढेंगे तबेही चढेंगे जबें बदरा घनसें ॥
घनसें धुरवा निकलेंगे तबें अकुलेंगे नहीं जिय बूंदनसें ॥
दनसें निशसो दरसेंगो तबें, सरसेंगो नहीं दुख दामि
नसें ॥ मनसें नहि जानहुगे मितवा कह, सागरजू कहि
ये तनसें ॥ २३ ॥

अर्थ. ज्यारे वर्षादमांथी वादळांओ चडशे त्यारे शरीरमांथी विरह न
हीं वधे! ज्यारे मेघमंडळमांथी वरा नीकळशे त्यारे झरतां बुंद जोडने जीव
नहीं अकळाय! ज्यारे दीवस, रात्री सरखो देखाशे त्यारे बीजळीथी अ-
धिक दुःख नहीं थशे! हे मित्र सागर! ज्यारे मनथी नहीं जाणो त्यारे
शरीरथी शुं कहीए? ॥ २३ ॥

अथ प्रथम भेद निदर्शनालंकार ॥ कवित्त ॥

बढी बन मंजरी सो नेहकों बढाय गई, बढेंगई लता ऐ
 सें बिरहा बढेंगयो ॥ बारिद बिदाय भये, रतिहू न छां
 डी हम, चातुक चतुर सो तो बांती भेद देगयो ॥ अंबके
 तरंग अंब, अंबकों केगयोहे, जाहिर जवासा तन झुरबो
 सो केगयो ॥ सागर सनेही बिन, बरषा बितीत भये
 आयत अनील सो उसासको, सिखेगयो ॥ २४ ॥

अर्थ वननी मंजरियो बधी तेतो स्नेहने वधारी गइ, ने वेल बधी
 गइ एवीरीते विरह वधी गयो, वर्षाद बिदाय थयो पण अमे चोमासा
 नी ऋतु छोडी नहीं, अति चतुर बपैयो हतो तेतो वाणीनो भेद (पीयु
 पीयु एम उच्चारवानो भेद) दइगयो, पाणीनी लेहेरो चालती तेतो
 आंसुना पाणीनी धार चलाववानुं आख्योने कही गइ, तेमज वळी
 जवासो जाहेरपणे शरीरने झुरवानुं (सुकाइ जवानुं) कहीगयो, हे
 सागर! एवीरीते स्नेही विना वर्षा ऋतु बिती गइ, पण पवन आव्यो
 तो ते उसासा निसासा भरवानुं शीखवी गयो. ॥ २४ ॥

अथ सम रूपक अलंकार ॥ गाहा ॥

वन घन विष बिल सहियं ॥ नहियं सहर नवंकुरं शाखा॥
 दामनि पुहप प्रफुल्ले ॥ धारा धरिय झरिय मकरंदा ॥ २५ ॥

अर्थ. मेघ रूपी वन खीली आव्युं, रीछडीओ रूप नवां कुंपळ वा
 ली डाळ्यो नमी आवी, बीजळियो रूप फूल प्रफुल्लित थयां ने वरसा-
 दनी झडी रूप सुगंधी रस झरवा लाग्यो. ॥ २५ ॥

नव नीरद उल्लहियं ॥ छहियं घटाघोर मोरारवा॥ किं बिर
 हाणि दुख सहियं ॥ कहियं पीय पीय कलिकंठा ॥ २६ ॥

अर्थ. नवीन पाणी देनारो मेघ उल्लास पाय्यो, अंधारी घोर घटाओ

અને મોરોના અવાજ છવરાઈ ગયા, વઢીં બપૈયાઓ પિયુ પિયુ કહેવા લાગ્યા, માટે વિરહણી આ દુઃખને કેમ સહન કરીશકે? ॥ ૨૬ ॥

અથ રૂપકોપમાલંકાર ॥ ગાહા ॥

કચ કાદંબણિ લસિયં ॥ ધસિયં નયણ વરણ ધર ધારા ॥
સ્વાસા પવન પ્રકાસે ॥ પાવસ હોડ વિરહણી પહિયં ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. કેશ રૂપી મેઘમાઢા ડહાસ પામી, આંખ્યોના આંસુ રૂપ વર્ષાદની ધારા પૃથ્વી ઉપર ધસી આવી, શ્વાસ રૂપી પવન પ્રકાશ પામ્યો, એવીરીતે વર્ષાદ રૂપે થઈને વિરહણી પડી. ॥ ૨૭ ॥

અથ જાતિસ્વભાવ અલંકાર ॥ ગાહા ॥

ઘણહ ઉમંડણ સમયે ॥ સૌધ સરેણ વિરહણી વણિયં ॥
યંયં તણ કણ પહિયં, તંતં વધે વારુણી જ્વાલા ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. વર્ષાદ ઉમડી આવવાને સમયે સૌધ (મેહેલ) સરસ્વાં ડજ્વલ તલાવ તથા વિરહણી સ્ત્રી વની ગયાછે અને જેમ જેમ શરીર ઉપર જલના કણ પડેછે તેમ તેમ અનુક્રમે વડવામ્મી તથા વિરહની જ્વાલા વધેછે. ॥ ૨૮ ॥

જાતિસ્વભાવ અલંકાર ॥ દોહા ॥

ગહરી ઘન ગાજન પવન, દાદર વાદર દેશ્વ ॥
મોરન સોરનસેં હિયેં, વિપતિ વિશેષ વિશેષ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. મેઘની ગંભીર ગર્જના, ચાલતો પવન અને દેડકાંઓ તથા વાદલાંને જોવાથી અને મોરોના સોર વકોરથી હૃદયમાં વિશેષ વિશેષ વિપત્તિ થતી જાયછે. ॥ ૨૯ ॥

વર્ષા વિરહ પ્રવીનકી, વરની સહ વિસ્તાર ॥

મટૂ સંગ ઘરચા મઝે, સાગર લિસેં ડદાર ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. સહી સાથે ચર્ચા કરીને જે પત્ર મહારાજા સાગર ઉપર લ-

સ્ત્રી મોકલાવ્યો તે પત્ર સંબંધી પ્રવીણના વર્ષા ઋતુના વિરહનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું. ॥ ૩૦ ॥

॥ ગાહા ॥

વરણા વિરહ પ્રવીન, વરણન ચિંત દશા વિસ્તારં ॥

ઉભ ચાલિશ મિધાનં, પૂર્ન પ્રવીન સાગરો લહરં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ. વર્ષા ઋતુમાં કલાપ્રવીણના ચિત્તની દશા તથા વિરહ સંબંધી પ્રવીણ સાગર યંત્રની બેતાલીશમી લેહેર સંપૂર્ણથઈ. ॥ ૩૧ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रवीन वर्षा विरह
वर्णनो नाम द्विचत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां द्विचत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४२ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ હૃદ શાર્દૂલવિક્રીડિત ॥

વર્ષાના વિરહે થકી અતિ ઘણી જે ચિત્ત ચિંતા થઈ ॥

તેનું વર્ણન સાગરે વરણવી મિત્રો સમીપે દર્દી ॥

પાછો પત્ર પ્રવીણને લખિ કરી પોચાડિયો નેમથી ॥

બેતાલીશમિ લેરમાં, ગુણી જનો વાચીલિયો પ્રેમથી ॥

॥ અથ રસસાગર વર્ષા વિરહ વર્ણન પ્રસંગો યથા ॥

॥ દોહા ॥

પઠયો કલાપ્રવીનપે, સાગર ચરચા મિંત ॥

વહ વર્ણન વરણા વિરહ, વરણોં સર્વેં વ્રતંત ॥ ૧ ॥

અર્થ. મહારાજા રસસાગરે પોતાના મિત્રો સાથે ચર્ચા ચલાવીને જે

पत्र कळाप्रवीण ऊपर लखी मोकलाव्यो ते संबंधी सागरना वर्पा ऋतुना
विरहनुं सघळुं वृत्तांत वर्णवुंछुं. ॥ १ ॥

अथ संभावना अलंकार ॥ सवैया ॥

बदर घोर चढेंगे दशोदिश, दहर मोर सु सोर करेंगे ॥
घातुक झिल्लवके सधहे रव, पल्लव कुंज लतांन भरेंगे ॥
अंबर फंद अनेक बिलोक, दिगंबर बंद हिये हहरेंगे ॥
धीर प्रवीन धरेंगे कही बिध, मित बियोगी हहा नमरेंगे
॥ २ ॥

अर्थ. दिशाए दिशाए वादळांओनी घोर घटाओ चडशे, देडकाओ
अने मोरो सोर बकोर करशे, वपैया अने तमरानां स्वर आळेपाशे, ने
कुंजनी वेल्होमां कोमल पत्रो उपजी आवशे, आकाशनां रंग बेरंगी
अनेक वादळांओना फंदने जोडने म्होटा म्होटा दिगंबरो पण पोताना
हृदयमां हरेरी जशे, हे प्रवीण! विचारो एवा सम यमां केवीरीते धोरजता
धरशे, ओररे हे मित्र! बियोगी नहीं मरे! ॥ २ ॥

अथ संभावना अलंकार ॥ सवैया ॥

तुंग उतुंग भये गिरिके हरि, बेलि तरंग तरब्बर फूलहि ॥
दहर मोरन सोर भयो सरिता सर संबर ठंपति कूलहि ॥
घोर घटांन अटांन छयो घन, साजि छटांन पटा धर झू-
लहि ॥ कैसैं प्रवीन बचें बिरही जन, अंबर देखि दिगंबर
भूलहि ॥ ३ ॥

अर्थ. म्होटा म्होटा उंचा पर्वतोनां शिखरो लीलां थडगयां, वेल्हो
अने वेल्होथी बींटाएलां वृक्षो रंग रंगना फूलथी खीली आव्यां, देड
कांओना अने मोरोना शड्डो थया, तळाव तथा नदिथो पाणीथी कानाराने

भरपूर ढांकीने चालवा लाग्यां, काळी घोर घटाओ रूप अटारीओथी मे
घ छवराइ गथो, बीजळीने सजीने वर्षादना वरा पृथ्वी उपर झुमी आव्या,
आ समयना आकाशने जोडने म्होटा दिगंबर योगीयो पण भूल खाइ
जाय ल्यारे हे प्रवीण! वियोगी जन शीरीते बचे? ॥ ३ ॥

॥ अथ प्रथम भेदनिदर्शनालंकार ॥ कवित्त ॥

दुर दुर दादुरा प्रवीणजू बसे यों कहें बन तन डोलत कहें,
कछू न कीयबो ॥ पीय पीय चातुकी सो, बिपयों बहत बा
नी, धक धक जल धार, जपें प्राण जीयबो ॥ जन जन
झिल्लिगन, कहेंना प्रकाश कछु, चप चप चपला उचारतहें
रीयबो ॥ ब्रच्छ बेलि चढि चढि, बतावतहें मित राह, घोर
घोर घटाके अकार प्रेम पीयबो ॥ ४ ॥

अर्थ. देडकांओ दूर दूर एवा शद्ध करीने प्रवीण दूर वसेछे एम क
हेछे, वननां वृक्षो शरीरे डोली डोलीने डोलवा शीवाय काइ करवुं नहीं
एम जणावेछे, वपैया पिय पिय एवा अवाज करीने बिष पीयो बिष पि
यो एवी वाणी बोलेछे, धक धक चालती पाणीनी धाराओ धकधक
चालता प्राणथी जपी जपीने जीवो एम कहेछे, झणझणता शद्धनी सा
थे तमरांओ दर दर माणस पासे प्रकाश न करो एम सूचवेछे, अने चप च
प चळकती बीजळी तो चुप चुप थइ रहेवानुंज उच्चारेछे, वेव्यो झाड
उपर चढी चढीने मित्रना मार्गने बतावेछे, अंधारी घोर घटाओतो घटा
ने आकारे प्रेमने घोळी घोळीने पीयो एम कहेछे. ॥ ४ ॥

अथ विरोधाभास अलंकार ॥ सवैया ॥

घोर घटाके पटासैं छटा मनमथ्यहु उद्दमकी दमके ॥
रैनहु मेंन पतंगन पंगति, प्रेम चितें चमकी चमके ॥ झिल्ल-

व झार पहारनकी झर, अंग ब्रिहा झमकी झमकें ॥ पाव
स मित प्रवीन प्रभंजन, पूर बके भ्रमकी भ्रमके ॥ ५ ॥

अर्थ. अंधारी घोर घटानी रीछडियोमांथी बीजळी अने हृदयमांथी का-
मदेव दमक्यांछे अने वळी दमकेछे, रातनी वखते कामदेव, पतंगीया
नी पंक्ति अने प्रेम चित्तमां चमक्यांछे ने वळी चमकेछे, तमरांना झ-
णझणाट, झाडोनी झडी, पोहाडोनां निर्झरणां अने अंगमां विरह झम-
क्यांछे ने वळी झमकेछे, हे मित्र प्रवीण! वर्षाद, वायु, पूर अने बगला
भ्रमक्यांछे, अने वळी भ्रमकेछे. ॥ ५ ॥

अथ कैतवापन्हति अलंकार सवैया ॥

भूमहि धूम छये घन झूमत लाइ लगी चपला चिहुं
घातें ॥ जूह पतंग चिनंग उतंगनि, ऊडि चले पुरबा इन
बातें ॥ पावस व्याज प्रवीनजु पावक, कीनें बिजोगिनके
तन तातें ॥ दाओ लगे परदाउ लगावन आयेहें चातुक
कोसी कहातें ॥ ६ ॥

अर्थ. पृथ्वी उपर झुमी आवेला मेघना मसथी जमीन उपर धुवाडो
छवराइ गयोछे, बीजळीना मसथी चारे तरफ लाइ सळगी उठीछे
पतंगियाओना जथाना मसथी म्होटा म्होटा तणखा पूर्व दिशाना प-
वनथी उडी चालेछे हे? प्रवीण एवीरीते वर्षादना मसथी अग्नियें वि-
योगियोंनां शरीरने तप्त करेलांछे तथापि दा लाग्या उपर वळी डांभ
देवासारु डुंभारणां वाळो आ बपैयो क्यांहांथी आव्योछे? ॥ ६ ॥

अथ समरूपकअलंकार ॥ सवैया ॥

डोर लला चपलाकि कला अरु, बक्र पला सुरचाप निहा
रो ॥ गोल गटा घनकीजु घटा बरुनी सु पटा जलको बि-

सतारो ॥ सेत जगा सु बगाकी खगच्छन तारे तगा पतगा
को उजारो ॥ प्यारे प्रवीन विनां दुखियां अखियांनमें
इंद्र कियोहे अखारो ॥ ७ ॥

अर्थ. डोळा माहेली लाल रेखा रूप बीजळीनी कळाछे, भ्रुकुटीनी
कमान रूप इंद्र धनुषछे एम जुवो, गोळाकार काळी कीकी (माणसडां)
रूप वर्षादनी घटाछे, पापणो रूप वरा जळने विस्तारेछे, श्वेतता रूप व
गलानी पंक्तिछे, चळकता सतारा रूप पतंगीयानुं अजवाळुंछे, एवीरीते
प्राण प्यारी प्रवीण विना दुखणी, आ आंख्योमां इंद्रे (वर्षादे) अखाडो
करेलोछे. ॥ ७ ॥

अथ यथासंख्य संदेहको संकर अलंकार ॥ कवित्त ॥
धुरवाके गन जोध, बादर विभूति गज, गाजन अवाज
डाक, दुंदभी समररे ॥ दांमिनीके ज्वाल खग, बुंद धसे गं
गा बांन, चातुकी मयूर सिंगि, तूरसें कहररे ॥ पटा जटा
सिले साज, चाप पोरके पताखा दादुरके बाजे मुख, अर
व पखररे ॥ वरपा के बामदेव कामराज बाहनाहें पंथिक
प्रवीनसें नवीन बात कररे ॥ ८ ॥

अर्थ. आते वराछे? के गणछे? के युद्धाओछे? आते बादळांछे? के
विभूतीछे? के हाथीओनां टोळांछे? आते मेघनी गर्जनाछे? के डाकलां वा
गेछे? के युद्धनां दुंदभी वागेछे? आते बीजळीछे? के अग्नीमी झा
ळोछे? के उघाडी तरवारोछे? आते जळनां बुंदछे? के गंगानो प्रवाह ध
सी आवेछे? के बाण वर्षेछे? आते बपैया अने मोरोना अवाज छे? के
शीगाडियो वागेछे? के रणतुरां वागेछे? आते वर्षादना पटाछे? (वरा)
के मस्तकनी जटाछे? के सजेलां भालांछे? आते इंद्रधनुषछे? के चंदन
चर्चुछे? के पताकाछे? आते देडकांओना अवाजछे? के म्होढाना शब्दोछे?

(महादेव पासे गाल नाद करेछे ते) के आरबनी बेरखो बोलेछे? आ-
ते वर्षादछे! के महादेवजीछे! के कामदेवनी सेनाछे! हे पंथी! प्रवीणनी
पासे जइने आ नवीन बात करने! ॥ ८ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

घोर घटा घन बुंदनमें निश, दामिनिसें दब क्योंन रयोहें
॥ चातुक मोर चकोरन सोरन, दादुरसें डरहू न लयोहें ॥
जोत बयार लगें सु जगें तब, जानपरें जु गयो न गयो
हैं ॥ प्यारे प्रवीन निदांन करो कछु, पावस प्रांन पतंग
भयोहें ॥ ९ ॥

अर्थ. अंधारी घोर घटाओ, वर्षादनां बुंद, रात्री अने बीजळीथी छुपी-
ने दबाइ रख्यो नथी बपैया, मोर, चकोर अने देडकाओना सोर बको-
रथी पण भय पाय्यो नथी, जोत जागेछे अने पवन लागेछे त्यारे ग-
यो के नथी गयो एम जणायछे, हे प्राण प्यारां प्रवीण! काइक उपाय
करो! केमके वर्षा ऋतुने लीधे आ अमारो प्राण (प्राण नामनो वायु)
पतंग रूप थइ गयोछे. ॥ ९ ॥

अथ संभावनालंकार ॥ सवैया ॥

चातुक मोरन सोर भयो चिहुंओरन घोर घटा गरजी ॥
सीर समीर शरीर दहें, अशरीर न मानतहें अरजी ॥
कैसें सहें निबहेंगे कही बिध बीज यहें नरहें बरजी ॥
पावस आए न आए प्रवीन हहा करतार कहा सरजी
॥ १० ॥

अर्थ. बपैया अने मोरोना सोर बकोर थया, चारे तरफ अंधारीघोर
घटाओ गाजवा लागी, थंडो शीतळ पवन शरीरने बाळेछे, अने शरीर वि-

નાનો કામદેવ અરજી માનતો નથી, હવે કેવીરીતે સહન કરીયે! અને શીરીતે નખીયે! આ વીજળી તો વર્જવાથી પળ રહેતી નથી, ચોમાસું આવ્યું પળ પ્રવીણ ન આવ્યાં, અરેરે! હે જગત્કર્તા પરમેશ્વર! આતે શું સરજ્યુંછે. ૧૦

॥ અથ સમરૂપ અલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

વક પંત ફૂલનકે, ભૂષન ફિલાય ઢારે, બંદનકો ભાજન સો, બૂઢન ફલાદહે ॥ સુર ચાંપ સોચ ભરી, ભ્રકુટી ચઢાય રાખી, બારદ અપાર ધાર, અંબક પ્રવા બહે ॥ ચઢિઆઈ ઘટા ડ્યામ, બિથુરેં સુ કેશ બાંમ, ચાતુકી ઉચાર પીય પીય રસના કહે ॥ પૂરબ પ્રચંડ પોંન, પ્રથુલ ઉસાસ ભરે, પાવસ પ્રવીનજૂ બિયોગની બની રહે ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. વગલાની પંક્તિરૂપ ફૂલોનાં ઘરેણાં ફેલાવી નાખ્યાંછે, ચોમાસામાં ઉપજતા રાતા જીવડા અને ફલાદ (રક્તકોર) રૂપ સિંદૂરનાં પાત્રોછે, ઇંદ્ર ધનુષ રૂપી ક્રોધથી ભરેલી ભ્રકુટી ચઢાવી રાખેલીછે, વર્ષાદની અનેક ધારાઓ રૂપ આંખોના આંસુના પ્રવાહ વહેછે, કામનીના કેશની ફેલાણી લટો રૂપ કાઠી ઘટાઓ ચઢી આવીછે, વૈષ્ણવ રૂપ જિઘ્ઠા પિયુ પિયુ એવા ઉચ્ચાર કરેછે, પૂર્વ દિશાના આકરા પવન રૂપ મ્હોટા ઉસાસા નિસાસા ભરેછે, એવીરીતે આ વર્ષાદ પ્રવીણની પેઠે વિજોગણ રૂપ બન્યો રહેછે. ॥ ૧૧ ॥

॥ સવૈયા ॥

અંબરતેં ગિરતેં ધરતેં સરતેં સરિતેં ધુરવા જલ ધાવે ॥ આં
ખનતેં તનતેં મનતેં અસુવા, અરુ સ્વેદ સનેહ બઢાવે ॥ દા
દુર મોરન સોરનતેં, ઘન ઘોરનતેં દરતેંજુ બચાવે ॥ કંઠ
પ્રવીન ખુજા ધરકેં મરિકેં કરિ આસવ પાવસ પાવે ॥૧૨॥

અર્થ. આકાશ, પહાડ, પૃથ્વી, તઢાવ, નદિયો અને વર્ષાદની રીંછ-
ઢિયોમાંથી જથ્થાબંધ પાણીના ધોધવા દોઢી આવેછે, તે આંખ્યો, શરીર,
અને મનમાંથી અનુક્રમે આંસું, સ્વેદ (પસોનો) અને સ્નેહને વધારેછે. દે
ડકાં તથા મોરોના સોરથી અને વર્ષાદના ઘમઘોર અંધારાનાં ડરથી તો
જો પ્રવીણ કંઠમાં હાથ ધરીને વર્ષાદમાં મદિરાનાં પાત્ર ભરી ભરીને
પાયતો બચાવે. ॥ ૧૨ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

અંબર બીજ પિતંબર સોહત, ચંદન સો સુર ચાંપ ચઢાયો ॥
ફાટિક માલ બની બક પંતન, બીન પ્રવીન સિર્ણીન બજા
યો ॥ ચાતુક દાદુર ગાંન ઉચારત, કામિકે ચિંત કલેશ
લગાયો ॥ છૂટે ઘટાસેં પટાસો જટા છબિ, બારદ નારદસો
બનિ આયો ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. આકાશની વીજળી રૂપ પિતંબર શોભેછે, સેંચેલા ઇંદ્ર ધનુષ
રૂપ ચંદન ચઢાવેલુછે બગલાની પાંક્તિ રૂપી સ્ફાટિકમણીની માઢા પેઢે
રીછે, મોરના શદ્ધ રૂપી નવીન વિણાને વગાડેછે, બપૈયા અને દેડકાંઓના
અવાજ રૂપ મધુર ગાયન ગાડને કામી જનના ચિત્તમાં ક્લેશ ઉપજાવેછે,
એવીરીતે હે પ્રવીણ! કાઢી ઘોર ઘટામાંથી છુટીને જમીન ઉપર ધસી
આવતા પટા (વરા) રૂપ સ્વુહી જટાની છબિ ધારણ કરીને આ વર્ષાદ
નારદમુની સરસો બની આવ્યોછે. ॥ ૧૩ ॥

॥ અથ સ્મૃતિમાન્ અલંકાર ॥ કવિત્ત ॥

મુંડ આયે બકવા પ્રચંડ આે સુરચાપ, મંડ આે મઘવા
ઉમંડ આે ધુરવા ॥ રંગ આે કુંજન પતંગ આે પાત
પાત, શ્રંગ આે હરિતા ઉમંગ આે મુરવા ॥ ઘોર આે
બદરાંન તોર આે ચાતુકીકોં, મોર આે દાદુર કરોર

आए सुरवा ॥ दांमिनि नबीन छबि, दिश दिश कीन आ-
ए, अजहू न आयेरी प्रवीन मित पुरवा ॥ १४ ॥

अर्थ. बगलाओनां झुंड(टोळां) आव्यां, म्होटुं इंद्र धनुष खेचाइ आ
व्युं वर्षाद उलटी आव्यो, वरा उमटी आव्या, वाग, बगीचा अने वननी
कुंजोमां नवां कुंपळनो रंग आव्यो, पांदडे पांदडे पतंगीया आव्या, प
र्वतोने शिखरे शिखरे नीलता आवी, वेढ्यो खीली आवी, अंधारी घोर
घटाबंध वादळां चडी आव्यां, बपैयाओनां टोळां आव्यां, लाखो मो
रो आव्या, करोडो देडकांनां अवाज आव्या, दिशाए दिशाएथी नवीन
बीजळियोनी छबी चमकी आवी, तोय पण हजी पूर्व जन्मनां मित्र प्र
वीण आव्यां नहीं. ॥ १४ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

भील धसें धुरवा धर ऊपर, नील गीरब्बर अंबररे ॥ फंद
घटा घहरावतहें अरु चातुक सीत बजे सररे ॥ श्रावन
मीर सीकार चढ्यो अरु, कच्छ प्रवीन रहे पररे ॥ बीज
के बाज उडावत आवत, तूं न बचे जिय तीतररे ॥ १५ ॥
वर्षादना वरा रूप भिल्लो पृथ्वी उपर धसेछे, पर्वतनी नीलता रूप वस्त्रो
धरेलांछे, मेघनी काळी घटाओ रूप पासला फेलावेछे बपैयाना अवाज
नी टीप अने शीतळ पवन रूप बाणना सुसवाटा वगडेछे एवीरीते श्रा-
वण मास रूप अमीर प्रवीण रूप शीकार उपयोगी सजळ जमीनना
मेहेदाननी सपाटी उपर सीकारे चढ्योछे ते बीजळी रूप बाजने उडा
वतो आवेछे माटे हे? जीव, तेतर रूप तूं नहीं बचे. ॥ १५ ॥

॥ दोहा ॥

चातुक सीत समीर सर, श्रावन मीर सीकार ॥

बीज बाज फंदा घटा, जिय तीतर अनुहार ॥ १६ ॥

अर्थ. बपैयाना अवाज रूपी टीप अने शीतळ पवन रूपी वाण, श्रावण मास रूपी अमीर शीकारे चडनार, वादळा रूपी पासला, बीजळी रूपी बाज अने तेतर रूपी जीव. ॥ १५ ॥

अथ स्मृतिमान् अलंकार ॥ कवित्त ॥

बारसैं सुठार चिहुओर झुके भार भरे, मुक्त हार जैसैं,
बक, जित तित घेर घेर ॥ कजर कनार जैसैं, घटासैं प्रका
र सेर, नैनकी कटाच्छसी, छटाकी छवि फेर फेर ॥ कास
मीर कुंकुमकी आड जैसो इंद्र धनु, बेंदीके समान बूढ,
हार्यो मन हेर हेर ॥ बानीके समांन बांनी चातुक मयूर
ठानीं मितवा प्रवीन जूकी याद आवे टेर टेर ॥ १७ ॥

अर्थ. मस्तकना वाळ जेवा, पाणीना भारथी भरपूर वर्षादना बरा
चरितरफ झुकी रझाछे, मोतियोना हार जेवा बगलाना जथ्या ज्याहां
जोड़ए त्याहां ऊडता दिसेछे, काजळनी रेखा जेवी घटा माहेली शेड्यो
पसरीछे, नेत्रना कटाक्ष जेवी बीजळीनी छवि वारे वारे चमकेछे, केसर
तथा कुंकुमनी आड जेवु इंद्र धनुष खेंचायुंछे, जडाउ बींदली सरखा
चोमासाना रंगीन जीवडाओने जोड़ जोड़ने मन हारी गयुंछे, अने मधुर
वाणीना सरखी बपैया तथा मोरोए उच्चारेली वाणी सांभळीने पोकारी
उठवानी साथे प्रिय मित्र प्रवीणनी वारे वारे याद आवेछे. ॥ १७ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

आज घटाकी अटाके झरोखन राजतहें रति राज सभा
भर ॥ पंच सदी चिहुओर बदी धुनि, चातुक मोर प्रवीन
सधें सुर ॥ जेर किये बीरहीन बहे जस आरति बीज उता

रति ऊपर ॥ मोतिनकी बरषा बरषावत पावत दांन गु
नीजन दहर ॥ १८ ॥

अर्थ. आजै वर्षादनी घटा रूप अटारीना (मेडीना) झरोखा उप-
र सभा भरीने बीराजेला रतिना पति कामराज अति शोभेछे, चारै तर
फ नोवत नगारां, चोपदार तथा बंदीजनो विगेरेना पांच प्रकारना श
द्वोनी धुन्य थायछे, अने हे प्रवीण! बपैआओ तथा मोरो स्वर साधेछे,
जेर करेला बिरही लोको जेना जशने गायछे, उपर रहेली बीजळी
आरती उतारेछे, एटलुंज नहीं पण ते महाराजा वुंद रूप मोतियोना
वर्षादने वरसावेछे, जे दांनने देडका रूपी गुणी जनो पामेछे. ॥ १८ ॥

अथ स्मृतीमान् अलंकार ॥ सवैया ॥

चातुक कीरन सोर बनेंबो रि मोरन ठोरन ठोर नचेबो ॥
छाई सटांन पटांनकि आवन, रूप घटांन छटांन रचेबो ॥
दहर झिलनके गनकी धुनि, कीजतहें सुन प्रांन तजेबो ॥
आय बिनां न बनेंगो प्रवीनजू पावसमें बिरहीन बचेबो
॥ १९ ॥

अर्थ. बपैया तथा पोपटना अवाजना बनावो, ठेकाणे ठेकाणे मो-
रोना नाच, वादळांनी शेड्योनुं छवरावुं, वर्षादना धोधवानुं आववुं, चडी
आवेली काळी घटाओनां रूप अने विजळियोनी रचना जोइने, तेमज
जथथाबंध देडकां अने तमराना अवाज सांभळीने आ जीव प्राण ताजि
देवानुं धारेछे, माटे हे प्रवीण! आव्या बिना चालशे नहीं, केमके आ
चोमासानी ऋतुमां वियोगी बचे एम नथी. ॥ १९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

दहर घंट झिली सुर घूघुर, मोरन संकर सोर बजाये ॥

गाज धुनीं बक पंतन दंतन बंदन बीज कला लपटाये ॥
ब्रच्छ उपारतहें बिरही मन, बुंदनके फुतकार उडाये ॥
इंद्र घटां न प्रवीन यहे रति, राजके छूट पटा झर आये
॥ २० ॥

अर्थ. देहकांओनां अवाज रूपी घंट, तमरांना स्वर रूपी घूघरा अ
ने मोरोना स्वर रूपी लोढानी साकळनां खणखणाट वगाड्या, गर्जना रू
प अवाजनी साथे बगलानी हार रूप दांत धारण करीने बीजळी रूपी
सिंदुरना चित्रोनी कळाथी लपटायेलो, वियोगीना मन रूप झाड
ने उखाडतो आवेछे, अने पाणीना बूंद रूप फुत्कारा उडाडेछे, माटे हे?
प्रवीण, आ वर्षादनी घटा नथी, पण आतो इंद्र घटाना स्वरूपथी रति-
ना पति कामदेवनो मदझर हाथी छूटीने आवेलोछे. ॥ २० ॥

॥ कवित्त ॥

सज्जत निरंत्र मन, तज्जत न प्रांन ध्यांन, गज्जत सघन
तातें, लज्जतन गहरें ॥ झरि झरि जार जार, बिरहिन
डारे मार, फरर फरर ताहीपें त्रिबिध बात फहरें ॥ जांन
त न ब्रह्म कर्म, मर्म सम एतेपें धर्महीन आवत न मीनके
त महरें ॥ परम प्रवीन प्रीत, आगरकों चाहें नित, काग
र सरूप प्रेम, सागरकी लहरें ॥ २१ ॥

अर्थ. अंतर विना जेम होय तेम निरंतर आ मन तमारी धारणा करी
राखेछे, ने प्राण तो क्यारेय ध्यांनने तजतां नथी, वळी गंभीर अवाजथी
मेघ गाजेछे तेथी शरीर थडकी थडकीने कंपेछे, वर्षाद झडीथी झरी
झरी बाळी बाळीने वियोगीने मारी नाखेछे, ते उपर वळी मंद सुगंधी
अने शीतळ पवन फरर फरर वायछे, ब्राह्मणनां कर्मने, मर्मने अने शरम

ને જાણતો નથી અને ઉલટો તે ઉપરાંત ધર્મ વિનાનો, માછલાને ધ્વજા-
માં રાખનારો, કામદેવ મારતો આવેછે, માટે હે પ્રવીણ? પરમ પ્રીતિથી તમ
રૂપ અગરને અને તમારા કાગલ રૂપ પ્રેમના દરિયાનો લેહેરોને હમેશાં
ચાહીએ છીએ. ॥ ૨૧ ॥

॥ સવૈયા ॥

ઘોર ઘટા ગેહેરાએ ઉઠી ઘન, આગમ બૂંદ છુહા છરકે ॥
દાંમિનિ જોત જગી જિલવા ઉમગે મુરવા સુર દાદરકે ॥
સીત સમીર ચલી પુરવા ધુરવા ધસિ આવત અંબરકે ॥
પાવસ સાજ બિલોક પ્રવીન બિહાલહેં પ્રાંન ત્રિહી નરકે
॥ ૨૨ ॥

અર્થ. અંબારી કાઢી ઘોર ઘટાઓ ગાજી ઉઠી, વર્ષાદના આગમને
લીધે ચંદનનાં છાંટણાં છંટાયા, વીજળી રૂપો જોત જાગી, તમરાં ઉમગી
આવ્યાં, મોરો તથા દેહકાંઓના શદ્ધો થવા લાગ્યા, પૂર્વ દિશાનો થંડો
પવન ચાલવા લાગ્યો, જમીન ઉપરથી પૂર અને આકાશમાંથી પાણીના
ધોધવા ધસી આવવા લાગ્યા, હે પ્રવીણ? એવી વર્ષાદની સામગ્રી જોઈને
વિયોગી પુરુષનાં પ્રાણ બેહાલ રહેછે. ॥ ૨૨ ॥

અથ સ્મૃતીમાન્ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

જ્યોં જ્યોં ઘટા ચઢિ આવત અંબર, ત્યોં ત્યોં પટામેં છટા
છબિ છાઈ ॥ જ્યોં જ્યોં દશો દિશકોં ધત દાંમિનિ, ત્યોં
ત્યોં ગજે ઘનકી ગહરાઈ ॥ જ્યોં જ્યોં યહેં ધુનિ બારદ
બાદર ત્યોં ત્યોં મલાર મયૂરન ગાઈ ॥ જ્યોં જ્યોં નવીન
શિખીન સધેં સુર, ત્યોં ત્યોં પ્રવીન સબી ચિત આઈ ૨૩

અર્થ. જેમ જેમ આકાશની ઘટાઓ ચઢી આવી તેમ તેમ વરામાંથી
વીજળીની છબી છવરાણી, જેમ જેમ દશે દિશાઓમાં વીજળી ચમકી

तेम तेम मेघनी गंभीर अवाजथी गर्जना गाजी, जेम जेम वादळामांथी
वर्षादनी गर्जना थइ, तेम तेम मोरोए मलार राग गाया, जेम जेम मोरो
ए नवा स्वरो साध्या तेम तेम प्रवीणनी छवि (तसबीर) चितमां भावी.
॥ २३ ॥

अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ कवित्त ॥

फरर फरर पॉन, थरर थरर कुंज, घरर घरर घोर, झरर
झर बहर ॥ कहक कहक केकी, लहक लहक लता, चह
क घहक झिल्लि, डहक डह दहर ॥ चरत करत बीज,
फरत फरत कीट, सरित भरित पूर गिरित गिर चहर ॥
गहें गहें पांन बीन, चहें चहें गांन लींन, अहें अहे रे
प्रवीन, लह री लह कहर ॥ २४ ॥

अर्थ. फरर फरर पवन फेलायछे, थरर थरर पवनथी कुंजो कंपेछे,
घरर घरर घोर गर्जनाओ धायछे, झरर झरर वादळां झरेछे, कहक कहक
एबीरीते मोरो टउकां करेछे, लहक लहक लताओ लळकेछे, चहक
घहक एबीरीते तमरां चिसो पाडेछे, डहक डहक देडकांओ बोलेछे, वेग
थी सळावा करती बीजळियो झळक झळक झळकेछे, फरर फरर पतंगी
याओ चक्रनी पेटे फरेछे, पाणीथी भरपूर नदियो बळळ बळळ छलकती
चालेछे, नीळता रूपी लीली चहरने तमाम पर्वतो धारण करी
रह्याछे, आवा समयमां हाथमां विणा लइ लइने गायनमां गावाने वारे
वारे चाहीए छीए अरेरे ? हे प्रवीण ? हवेतो कदर लियो कदर लियो ?
॥ २४ ॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सर्वैया ॥

आज घटा घन घोर उठी चिहुं औरन मोरनकी धुनि
बागी ॥ भूपर भेक अनेक भरे रव, इंद्र धनुं तडिता दुति

જાગી ॥ ફૂલ સુધા મુકતાફલ ધારત, દ્વાર વધાઈ વજી
બડભાગી ॥ બાન અનંગ ચિનંગ હલાહલ, બુંદ પ્રવીન
વિયોગિની લાગી ॥ ૨૫ ॥

અર્થ. આજ વર્ષાદિની કાઢી ઘોર ઘટાઓ ગાજી ઊઠી, ચારે તરફ
મોરોના મધુર શબ્દ થયા, પૃથ્વીઉપર અનેક દેહકાંઓએ સ્વર ભર્યા, ઇંદ્ર
ધનુષ તથા વીજળીની કાંતિ જાગૃત થઈ, લોકોએ ફૂલ, સુધારસ (સુગંધી
રસ) અને મોતિયો ધર્યા, અને ભાગ્યશાળીને દ્વારે વધાઈઓ વાગી, પણ
હે પ્રવીણ? વિયોગીને તો આ વર્ષાદિનાં બુંદ, કામદેવનાં બાળ, અમીના
તળાવા અને હલાહલ સેરના બુંદ સમાન લાગ્યા. ॥ ૨૫ ॥

અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સોરઠા ॥

ગરલ ઘટા યહ મેહ ॥ બુંદ બાન દાંમિની અગન ॥
સીતલ સઘન સનેહ ॥ વરપેંગો દેસે વદ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. હે પ્રિય મિત્ર પ્રવીણ? હમણાતો હલાહલ સેર રૂપ ઘટાઓ
ચઢી આવેલો અને વીજળી રૂપ, અમીયા ભરપૂર, આ વર્ષાદિ બુંદ રૂપી
બાળોથી વરસેછે, પણ જ્યારે આપનું મુખ જોશું ત્યારે એજ વર્ષાદિ થંડો
સુખકારી અને સ્નેહથી વરસશે. ॥ ૨૬ ॥

॥ ગાહા ॥

નયણા ક્રત મકરંદી ॥ હંસા ગમણ ગમણ સરભરિયં ॥
આનન શશિ અણુહારે ॥ પાવસ ગહિય સહિય કિંબિરહી २૭

અર્થ. ભમરા જેવી આંખોની આકૃતિ, હંસની ચાલ સમાન ચાલ
વાનિ ગતિ અને ચંદ્રમાને અણસારે મુખ, એઓનુંતો આ વર્ષાદિ યહન કર્યું,
માટે હે મિત્ર! આ મહાભારત દુઃસ્વને વિયોગી શીરિતે સહન કરી શ-
કે? ॥ ૨૭ ॥

ऐसे बाल बाल ॥ प्रति बिंबेण बिंब अवलोकैं ॥

भाळ प्रजा रसालं ॥ किं काजेन बंदियं चंदा ॥ २८ ॥

अर्थ. ओरे बाळ बुद्धिबाळां लोको! चंद्रना प्रतिबिंबरूप आ बाळाना मुख बिंबने जुवोने! बीजना चंद्र माफीक रसाल कांतिबाळा कपाळने छोढीने शानेकाजे चंद्रमाने वंदन करोछो. ॥ २८ ॥

॥ सौरठा ॥

सागर मित समाज, ब्रषा बिरह चरचा भई ॥

प्रति प्रवीन महाराज, लिखि सु भंखि मन दशा ॥ ३० ॥

अर्थ. महाराजा रससागरे वर्षा ऋतुना बिरहनेलीधे जे पोताना मननी दशा थइ तेनी चर्चा मित्रोना समाजमां करीने जे पत्र कळाप्रवीण उपर लखी मोकळाव्यो ते पत्र संबंधी वर्षा ऋतुनी बिरह दशानुं वर्णन कह्युं. ॥ ३० ॥

॥ अथ गाहा ॥

सागर बरषा बिरहो ॥ बरनी दशा चिंत मितह लय ॥

त्रयतालीश भिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३१ ॥

अर्थ. सागर कुमारे जे वर्षा ऋतुना बिरहनी साथे पोताना मनमां उपजेली दशानुं वर्णन मित्रोने कही संभळाव्युं ते संबंधी प्रवीण सागर नी त्रयतालीशमी लेहेर संपूर्ण थइ ॥ ३१ ॥

इति श्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर वर्षा बिरह बर्ननो
नाम त्रयश्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर बंधार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज

કવિ રણમલ્લ વિરચિત રણમાલ પ્રબોધિની ટીકાયાં ત્રિચત્વારિંશતિમ
સ્તરંગઃ સમાપ્તઃ ॥ ૪૩ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ હૃદ શાર્દૂલવિક્રીડિત ॥

ઉત્તર્ના ગિરિ ગન્ધરો વન વિશે, જ્વાળામુખી સ્થાનહે ॥

ત્યાંથી સિદ્ધ પધારિયા પ્રકૃતિનાં, વાકેયા થકી માનહે ॥

આવી શંકર મંદિરે કુંવરના, પ્રશ્નોત્તરો વાલ્મિયા ॥

ચન્માલીશમિ લેરમાં ભગવતિ, ભેદો રૂઢા પાલિયા ॥

અથ સિદ્ધ પ્રસંગો યથા ॥ છપ્પય ॥

ફહિ બિધિ ચરચા ચલત, ઉત્તેં બીતી ષટ્હૂ રિત ॥

બઢ્યો પ્રેમ વિસ્તાર, વિરહ જ્વાળા નિત બાઢિત ॥

અંબર ભયો અવાજ, વહેં પરતીત સુધારે ॥

નિકટ ઓધ નિરધાર, રાહ જોગેશ નિહારે ॥

ઊરમેં ઉછાહ સાગર સુ અતિ, જાનત સિદ્ધ સુ આણે ॥

ઊરમેં વિશેષ સંશય બઢે, સો પ્રતિ ઉત્તર પાણે ॥ ૧ ॥

અર્થ. એવીરિતે પરસ્પર ચર્ચા ચાલતાં, ત્યાંહાં મહારાજા રસસાગરને
વાટ જોવામાંજ છયે ઋતુ વીતિગઢ, અને એક વર્ષ પુરું થયું જેથી કરી
પ્રેમનો વિસ્તાર વધીપઢ્યો, અને દિવસે દિવસે વિરહની જ્વાળો વધવામાં
હી, પરંતુ આકાશમાંથી જે ફશરી અવાજ થયો હતો તેનો વિશ્વાસ રાખેછે,
હવેતો મુદત નજીક આવી એમ ધારીને નિરંતર યોગેશ્વરની રાહ જોયા
કરેછે મહારાજા રસસાગર પોતાના મનમાં અતિશે હર્ષ ધરીને જાણેછે કે
થોડા કાલમાં સિદ્ધ આવશે, એટલે તેમની પાસેથીજ ઘણું કરીને હૃદયમાં
વધી ગયેલા સંશયોનો પ્રત્યુત્તર પામશું, ॥ ૧ ॥

॥ દોહા ॥

રસ સાગર ઊર ધાર યહ, અતિ બાઢે ઉછાહ ॥

आवत ओध समीप ज्यों, त्यों त्यों हेरत राह ॥ २ ॥

अर्थ. मनमां एवं धारवाधी रससागरने आनंद वधेछे, एटलुंजनहीं पण योगीने आववानी मुदत जेम जेम पासे आवती जायछे तेम तेम राह जुवेछे, ॥ २ ॥

ऐसेमें उत्तर दिशा, ज्वालामुखी सु थान ॥

तासैं पर तापस रहैं, प्रभानाथ अभिधान ॥ ३ ॥

अर्थ. एवा समयमां उत्तर दिशामां, ज्यांहा ज्वालामुखीनुं शोभाय मान स्थानकछे तेने पेहेलेपार एक तपस्वी रहेछे, जेनुं प्रभानाथ एवं नाम छे. ॥ ३ ॥

॥ छप्पय ॥

तापस वहैं पुरांन, सबैं बिधि जानत साधन ॥

उनहु जथा बिधि कीन, अगैं ज्वाला आराधन ॥

भवा प्रसन तब भए, दरस जोगेश्वर पाए ॥

देवि पाय बरदान, पूर्न अभिशेकि कहाये ॥

धारणा ध्यांन फुनि जब धरहि, तब सरूप निरखे नयन
कीजंत अरज कोऊ समय, प्रति उत्तर पावे बयन ॥ ४ ॥

अर्थ. ए तपस्वी घणा प्राचीन अने सघळा साधनोनी विधियोने जा णेछे, एणे आगळ यथाविधीधी ज्वालामुखीनुं साधन कर्युं हतुं, ते वखते भवानी प्रसन थयां जेथो ते योगेश्वर देवीना दर्शनने पाय्या, एटलुंजनहीं पण देवीना वरदानने मेळवीने पोते पूर्णाभिशेकी केहेवाया, फरीने धारणानी साथे ज्यारे ध्यान धरेछे त्यारे देवीना स्वरूपने नजरे देखेछे, ने कोइ कोइ वखते अरज करवाधी तेना प्रतिउत्तरनां वचनोने पण पामेछे. ॥ ४ ॥

अथ वह सिद्ध वर्ननं ॥ छंद शंखनारी ॥

प्रभा नाथ नामी ॥ महा सिद्ध स्वामी ॥ कछू नांहि खावे
॥ पहाडं रहावे ॥ चखं नीद तज्जे ॥ भवा ईश भजे ॥
त्रिकालं संमृत्ति ॥ त्रयं पंथ गति ॥ दशं विद्य ज्ञानी ॥ बदे
सत्य बानी ॥ नकें लच्छ छोहे ॥ समं हेम लोहे ॥ बिनंति
न रिजें ॥ नकें गारि खिजें ॥ बिनंता न लप्पे ॥ समं
द्रष्ट रखे ॥ नकें मोह माया ॥ दमें आप काया ॥ भवा
नी अराधे ॥ महा मंत्र साधे ॥ ५ ॥

अर्थ. प्रभानाथ नामे नामांकित म्होटा सिद्धोना स्वामी तपस्वीछे,
ते कांड खाता नथी अने पहाडोमांज निवास करीने रहेछे, नेत्रेथी निद्रा
तजीने भवानीशंकरने भजेछे, जेने भूत भविष्य अने वर्तमान ए त्रणे का
ळनुं ज्ञानछे, स्वर्ग, मृत्यु अने पाताळ ए त्रणे मार्गे जवानी गतिछे, दशे
महाविद्यानी उपासनाने जाणनाराछे, सत्य वचन बोलेछे, कोइ प्रकारनी
लक्ष्मीने अढता नथी, सोना तथा लोढाने सरखुं जाणेछे, बिनंति करवा
थी रीझता नथी तेम गाळ्यो देवाथी खीजता नथी, स्त्रीओन्ने जोता नथी
अने समान द्रष्टी राखेछे, जेने मोह तथा माया (छळ कपट) नथी
अने वळी पोताना शरीरने दमेछे एटलुंज नही पण भवानीने आराधेछे
ने म्होटा मंत्रेने साधेछे. ॥ ५ ॥

॥ सोरठा ॥

उन सिध प्रत्य अवाज, एक समें उमया कही ॥

जहँ रससागर राज, उतें सु आप सिधाइए ॥ ६ ॥

अर्थ. एक समये सिद्धने उमयाजीये कह्युं के ज्याहां रससागरनुं
राज्यछे त्यांहां आप सधावो. ॥ ६ ॥

कही सु पूरव बात, ईश श्राप आपे बचन ॥

इतें सु उरबी जात, प्रेम बिरह अंबर उकत ॥ ७ ॥

अर्थ. पछी जगदंबाये कैलासना मेळानी वखते जे महादेवजीये श्राप आपीने बचन कथां हतां ते संबंधी पूर्वनी सघळी बात कही संभळावी एटलुंजनहीं पण आ अत्युं लोकमां अवतार लिधापछी एक बी जांने परस्पर प्रीति बंधाई गइ अने वियोगने लीबे बने जणाओये शिवालयमांथी जुदां पडती वखते आत्महत्या करवानो मनोरथ कर्यो ते स मये जे आकाशमांथी दैवी अवाज थयो हतो त्यांहां सुधीनुं वृत्तांत प्रभा नाथने कही बताव्युं. ॥ ७ ॥

उन प्रति कह्यो व्रतंत, उर अंदेश मिटाइयें ॥

दुहु निज घात चहंत, वहे बरज इत आइयें ॥ ८ ॥

अर्थ. ए सिद्धप्रत्ये आ वृत्तांत कथा पछी देवीए कथुंके एना मनना अंदेशा मटाइजो अने ए बने जणां आत्मघात करवानुं चाहेछे माटे ते बात बंध पाडेने आहीं आवजो. ॥ ८ ॥

तबें कही जोगेश, आप हुकुम जावें उतैं ॥

उंन प्रति हम उपदेश, कहें सु पूरन कीजियें ॥ ९ ॥

अर्थ. त्यारे योगेश्वरे देवीने कथुंके आपना हुकमथी हुं त्यांहां जाउलुं खरो परंतु तेओने जेजे उपदेश कहुं ते आप कृपा करीने पूरण करजो. ॥ ९ ॥

भवा कही भव श्राप, टारच्या जिन काहू टरें ॥

यहें बतावें आप, जासैं सिध आगें मिलें ॥ १० ॥

अर्थ. त्यारे भवानीये कथुं के शिवजीनो आपेलो श्राप कोइ माण सथी टाळ्यो टळे एवो नथी तोपण आप एवुं व्रतावजो के जेथी करीने

तेओने आगळ सिद्धि मळे. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

कही सिद्ध फुनि एह, करि बंदन कर जोर जुग ॥

कहनहार कहि देह, आपें उहे निभाइयें ॥ ॥ ११ ॥

अर्थ. पछी सिद्धे वंदन करी बे हाथ जोडीने उमयाजीने आ प्रमाणे कथुं के हे देवी! कहेवा वाळोतो कही देशे परंतु तेओने आपे नभाववां जोइये! ॥ ११ ॥

अथ तत्र सिद्धोक्त भवानी स्तुति ॥ सवैया ॥

किंदरनी दरनी अरनी चख पें झरनी झरनी झरनी ॥

गोधरनी धरनी अध ऊरध, भो बरनी बरनी बरनी ॥

खेचरनी चरनी थिरनी थित हे तरनी तरनी तरनी ॥

भे हरनी हरनी जन संकट, श्री करनी करनी करनी ॥

॥ १२ ॥

अर्थ. हे भवानी! तुं कोनरीरूप, निद्रारूप, राक्षस्यादिना भयने खंडन करनारी, लाल नेत्रवाळीछो. तथापी हे देवी? अमृत रूप निर्झर णाने झरनारी नदी रूपछो. वळी हे जगदंबा? पृथ्वीने धारनारी तथा निचेनां पाताळादि, तेमज उंचेनां आकाशे सहित स्वर्ग विगेरेने धारण करनारीछो. हे? श्रेष्ठ गुणवाळी, तुं वर्ण मात्रिकारूप, तथा नील पी तादि अनेक वर्ण रूपोथी, तेमज ब्राह्मणादि अनेक वर्णोना रूपेथी वर्ण-वाएली व्यापक रूपछो, हे? खेचरीरूप, तुं आकाशमां फरनारनी गति रूप, तथा स्थिरताथी रहेला प्राणी पदार्थोनी स्थिति रूपछो. हे! तरुण अवस्थावाळी, तुं सूर्य रूपथी प्रकाश करनारी, तथा वाणरूपथी भव सागरने तारनारी, तरणतारणीछो. हे? भगवति, तुं भयने हरनारी, तेम ज शरणे आवेला लोकोना संकटने हरनारीछो. हे? श्री विद्या रूप महा

लक्ष्मी तुं लक्ष्मी आपनारी तथा शोभा आपनारी, शुभ कर्णीवाळी तेमज
सारीकर्णी करनारने शुभ कर्णी करनारीछो, माटे तुने नमस्कार करुं
छुं. ॥ १२ ॥

॥ दोहा ॥

यह अस्तुति तापस करी, धार्यो उतें पयांन ॥

एते मध्य सरूप भो, उमा सु अंतर ध्यांन ॥ १३ ॥

अर्थ. एवीरीते स्तुति करीने तपस्वीए त्यांहां रससागरपासे जवा
प्रयाण धार्यु, एटली वारमांतो उमयाजी अंतरध्यांन थइगयां. ॥ १३ ॥

शिवा हुकुम सिद्धा लह्यो, आपें पंथ अकाश ॥

ईशा लय गय अल भए, षट रितु द्वादश मास ॥ १४ ॥

अर्थ. पार्वतिनी आज्ञाथी सिद्धे आकाशनो पंथ लीधो, अने ते छ
ऋतु एटले एक वर्ष वीतिगया पछो नियमसर शिवालयमां प्राप्त थ
या. ॥ १४ ॥

॥ गाहा ॥

अथ निश बहत व्रतंतं ॥ ईश समीप सिद्ध कीय आसन ॥

प्रगटत प्रभा सु क्रंतं ॥ सेवा उत प्रवेश किय सागर १५

अर्थ. अर्ध रात्रीनो समय व्यतीत थती वखते सिद्धे आवीने शंकरनी
पासेज आसन कर्यु, पछो प्रभातने लीधे सूर्यनी रोशनी प्रगट थवार्थी
महाराजा रससागरे पूजन करवासारु शिवालयमां प्रवेश कर्यो. ॥ १५ ॥

खोलित किलक कपाटं, शिव समीप सिद्ध दरसाए ॥

उर पूरव अभिलाषं, करि बंदना लगे बतरावन ॥ १६ ॥

अर्थ. कुंचियोथी मंदिरनां ताळां उघाडीने कमाडनी सांकळ तथा
आगळीया उघाड्या, त्यांहां शिवजीनी पासे सिद्ध देखाया, एटले

મનમાં આગઢથીજ અભિલાષાછે, માટે તેને સત્કાર પુર્વક વંદન કરીને
રસસાગર વાતો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥

અથ વહ સિદ્ધ સ્વરૂપ વર્નનં છંદ ॥ સારસી ॥

વદં સુ જટ્ટં પીત પટ્ટં એક લટ્ટં સુલ્લિયં ॥ તેજં દિનંદં શીલ
ચંદં મંદ મંદં બુલ્લિયં ॥ નેનં કુરાલા બિંદુ લાલા રુદ્ર મા-
લા લાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધનથ્યં આહિ
યં ॥ એકં સુ પગ્ગં લોહ લગ્ગં અંગ નગ્ગં સોહિતં ॥ વીભૂત
ચઢ્ઢે જ્ઞાન ગઢ્ઢે દીઠ દ્રઢ્ઢે જોહિતં ॥ વિદ્યા વિધાનં સત્ય વાનં
શૂલ પાનં સાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધનથ્યં
આહિયં ॥ સ્વાસા સધંતં કાલ હંતં હૈન ભ્રતં પંતિયં ॥ મંત્રં
ઉચારં સોધ સારં રૂપ ધારં ગત્તિયં ॥ જ્વાલા સુ જપ્પં તેજ
તપ્પં કામ કપ્પં દાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં સિદ્ધ
નથ્યં આહિયં ॥ વાલા ન વ્રઢ્ઢે જૂન સઢ્ઢે કોન લઢ્ઢે ઉમ્મરં ॥
આપેં ઉપાસી રિદ્ધ રાસી સંગ વાસી અમ્મરં ॥ શુદ્ધં શરીરં
ગંગ નીરં પ્રેમ પીરં પાહિયં ॥ આકાશ પથ્યં ઈશ તથ્યં
સિદ્ધ નથ્યં આહિયં ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જેણે મસ્તક ઉપર જટા વાંધેલીછે, પીઢાં વસ્ત્ર પહેર્યાંછે ને મા
યાના વાઢની એક લટ યુલી રાચીછે, જેનું સૂર્યના જેવું તેજ, ચંદ્રમાના
જેવો થંડો સ્વભાવ અને જે મ્હોઢેથી મંદ મંદ વચનો બોલેછે. જેની આં
ચ્યો વિકાઢછે, કપાઢમાં સિંદૂરની લાલ વીનકી કરેલીછે અને કંઠમાં
રુદ્રાક્ષની માઢા પેહેરેલીછે. એવા આકાશને પંથેથી ઈશ્વરનાં વચનો
સાચાં કરવાસારુ, તીર્થ રૂપી સાગરના શિવાલયમાં સર્વ સિદ્ધોના નાથ
આવ્યા. જેણે એક પગમાં લોઢાનું લંગર પેહેરેલુંછે, અંગે નમ્ર છતાં જે ઘણા

शोभेछे, शरीरे विभूति चडावेलीछे, ज्ञानमां गंभीर, द्रढ नजरथी जोनारा, सर्व विद्याना विधानेने जाणनारा, साची वांणी बोळनारा, जेणे हाथमां त्रिशूल धरेलुंछे. एवा आकाशने मार्गेथी इश्वरनां वचनो सत्य करवासारु तीर्थरूप सागरना शिवालयमां सर्व सिद्धोना नाथ आव्या. स्वासने साधीने अजपानो जप करनारा, काळने स्नीतनारा, जेने कोइ प्रकारनी भ्रांती नथी, गुरु परंपराने जाणनारा, मंत्रनो उच्चार करनारा, सारने शोध नारा, मननी गती प्रमाणे रूप धरनारा, ज्वाळामुखीने जपनारा, पोताना तेजथी प्रकाश करनारा, कामदेवने कापीने बाळनारा, एवा आकाशने मार्गेथी इश्वरनां वचनो सत्य करवासारु तीर्थरूप सागरना शिवालयमां सवळा सिद्धोना नाथ आव्या. बाळकछे के वृद्धछे ते काइ मालम पडतुं नथी, त्यारे तेनी उम्मरनेतो कोण जाणे? परंतु पोते स्वस्वरूपनी उपासना करनारा रिद्धिना ढगला रूप, देवताओनी साथे वसनारा, शरीरे शुद्ध गंगाजळ जेवा निर्मल, प्रेमनी पीडाने जाणनारा, एवा आकाशने मार्गेथी इश्वरनां वचनो साचां करवासारु तीर्थरूप सागरना शिवालयमां सवळा सिद्धोना नाथ प्रभानाथ आव्या. ॥ १७ ॥

॥ चौपाई ॥

सागर दरश सिद्धका पाया ॥ बंदन किय हुलास हिय आया ॥ यह जानीं अंदेश उर भग्ने ॥ बैठ समीप बूझने लग्गे ॥ स्वामि तुम केहि ठोर रहाओ ॥ कितलगि कौन दिशासैं आओ ॥ सिध हसि मंद बोलनैं लागे ॥ हमें रहत ज्वालासैं आगें ॥ फुनि कहि ईच्छा आप बुलाये ॥ ओर न काम ईतें लगि आये ॥ सागर तबें सत्य मन मानी ॥ अर्चन लगे साज बहु आनी ॥ आंन आंन बिध असन मगाये ॥

सोतो सिद्ध काहु नहिं खाये ॥ किय मनुहारन पट्टन आ
या ॥ आसन सिद्ध उहांहि जमाया ॥ कुमर हमेश बंदनें
आवे ॥ पुजि महेश सिद्ध चरचावे ॥ तापस बडो प्रताप
लपावे ॥ प्रति आसय न बूझनें पावे ॥ १८ ॥

अर्थ. रससागर, आ सिद्धनां दर्शन पाव्या, तेथी हृदयमां हुछास
आव्यो एटले सिद्धने वंदन कर्तुं, अने मनमां एम जाण्युं के हवे मनना
अंदेशा भांगीजशे पछी पासे वेसीने पूछवा लागा के, हे स्वामीजी! आ
प कये स्थळे रहोछो? कयांहां सुधी जवानुं धार्युछे अने कइ दिशामांथी
आवोछो? एटले सिद्ध धिमे धिमे हसीने बोलवा लागा के, अमे ज्वाला
मुखीथी परली तरफ रहीयेछीये, वळी पाछुं कह्युं के आपेज इच्छा करी
ने बोलाव्याछे, आहीं सुधी आववामां बिजुं कांइ कामनथी, तयारे मनमां साचुं
जाणीने सागर घणीएक सामथी लावी पूजा करवा लाग्या. पछी जातजा
तनां स्वादिष्ट भोजन मंगाव्यां, पण तेमांथीतो सिद्धे कांइ खाधु नहीं शे
हेरमां आववा विशेषी सत्कार पूर्वक विनंती करी तोपण न आव्या, एटले
त्यांहांज सघळी रीतनो बंदोबस्त करीने सागर शेहेरमां आव्या ने सिद्धे
तो त्यांहां शिवालयमांज आसन जमाव्यु, पाछा सागर कुंवर हमेशां
महादेवजीने दर्शने आवेछे, ते महादेवजीनी पूजा कर्या पछी सिद्धपासे
चर्चा करावेछे. परंतु आ तपस्वी म्होटो प्रताप देखाडेछे, तेथी पोताना
मनना अभिप्रायना उत्तर संबधी कांइ पण पूछवा पामता नथी, ॥ १८

॥ दोहा ॥

वह बूझन पावत नहीं, बडो सिद्ध परताप ॥

रस सागर महाराज मन, मुरझत आपहि आप ॥ १९ ॥

अर्थ. सिद्धनो म्होटो प्रतापछे तेथी ओली बात पूछी शकता नथी,

जेथी करी महाराजा रससागर पोताना मनमाने मनमांज मुझाया करे
छे. ॥ १९ ॥

भीर भार बामर वनें, बतियां खुले न धित ॥
सागर सुकवि सु सिद्धये, आए निशि एकंत ॥ २० ॥

अर्थ. दिवसेंतो माणसोनी भोड बनी रहेछे, जेथी चित्तनी वातो प्र-
गट धती नथी, माटे एक दिवसे सागर तथा भारतीनंद कवि, ए बने
जण रात्रीए एकांतने समये सिद्ध पासे आव्या. ॥ २० ॥

॥ छप्पय ॥

सिध समीप महाराज, निशा नित बैठन आवहि ॥
बूझी जाय न बात, ब्रती आपें न कहावहि ॥
बहत द्योस दश पंच, निशा पर्वनी सु आई ॥
अंब अराधन काज, जोगि आसव मगवाई ॥
वह ले सु गए सागर सुकवि, उन एकंत अर्चन किये
कीने बिसर्ज सागर कुमर, नीठ बोल तापस लिये ॥ २१ ॥

अर्थ. सिद्ध पासे महाराजा रात्रीने वखते हमेशां बेसवा आवेछे,
पण बात पूछाती नथी तेम योगी पण पोतानी मेळे केहेता नथी, एवीरीते
दस पांच दिवस विती गया पछी, पर्वणीनी रात्री आवी, एटले अंबाजीनुं
आराधन करवासारु जोगीये आसव (मदिरा) मगाव्यो, त्यारे ते लइने
सागर तथा कवि ए बनेजण शिवाळये गया, पछी ते सिद्धे एकांतमां वेशीने
अर्चन कर्युं, अने देवताओना बिसर्जन पुर्वक पूजानी समाप्ति कगीने
तपस्वीए सागरने पोतानीपासे बोलावी लीधा. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

जोग रीझ मन जान, मन बूझन धारथो मतो ॥

उर आसय अनुमान, कछु मुसकाय कही सु सिध ॥ २२

अर्थ. जोगी मनमां खुशी थयाछे एम जाणीने सागरे पोताना मनमां बात पूछवानो मनसूबो धार्यो, एटली वारमांतो सागरना हृदयना अभिप्रायनुं पोताना मनमां अनुमान करी जरा हसीने सिद्धे आ प्रमाणे कहुं. ॥ २२ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

तुमें चितमें बूझथी बात ठानीं ॥ महंमाय सिद्धी हमें सो
य जानी ॥ यहे जोगधारी कितो प्रेम देखें ॥ मनकी
परतीति ब्रति परखें ॥ कही कांमनीसैं कहा प्रेम लाया ॥
यही बातसैं कौनसा सिद्धि पाया ॥ अगें बालके रूयाल
लंकेश लग्गा ॥ गवाई मद मोहसैं आप जग्गा ॥ ऋषी
नारिसैं प्रेम देवेश लाए ॥ भगाकार अनेक अंग बनाए ॥
वही नेहसैं ध्यान माहेश छंडे ॥ द्रुहीनं वही रीत कापाल
खंडे ॥ त्रिया हेत चंदा कलंकी कहावे ॥ बिनंता बधे आपदा
कों उपावे ॥ कहे सिद्ध मिथ्या सबें बात छंडो ॥ उमा ईश
को ध्यान आखंड मंडो ॥ २३ ॥

अर्थ. हे सागर! तमे जे बात पूछवानी मनमां धारीछे ते महामाया
नी सिद्धीथी अमे जाणी, पछी ते योगिए धार्यु के आने क्याहाक प्रेम ला-
गेलो देखायछे एम जाणिने सागरना मननी हतीने प्रतीति पुर्वक परखीने
मोहोटा हतवाला सिद्ध कहेंछे के कोइ स्त्रीनी साथे शुं प्रेम लाय्याछो! अने
ए बातथी कोण सिद्धि पायुंछे? आगळ बाळानो रूयाल लंकाना पति
रावणने लागेलो हतो, तो तेणे मद अने मोहथी पोताना स्थानरूप लंका
जेवा राजधानी गुमावी दीधी. वळी गौतमऋषीनी स्त्रीसाथे देवतानो इश्वर

इंद्र प्रेम लाभ्यो हतो, तेथी तेना अंगमां अनेक भगाकार चिन्ह भया
एज स्नेहथी महादेवे ध्यान छोड्युं, एज रीतथी ब्रह्मानुं कपाळ छेदायुं.
स्त्रीयोना कारणथीज चंद्रमा कलंकी केहेवायछे, एवीरीते सधळे ठेकाणे,
स्त्रियोज आपत्ति उपजावेछे माटे सिद्ध कहेंछे के ए सर्व मिथ्या वातने
छोडो अने उमया तथा इश्वरानुं अखंड ध्यान मांडो? ॥ २१ ॥

॥ दोहा ॥

ऐसें सिधके बचन सुनि, कुमर चितमें लाय ॥

कहा प्रसंग कीनो सु यह, मनही मन मुरझाय ॥२४॥

अर्थ. एवां सिद्धनां बचन सांभळोने तेमज तेनो विचार चित्तमां
लावोने आते सिद्धे शुं प्रसंग कह्यो! एम कही कहीने कुंवर पोताना
मनमाने मनमांज मुझायछे. २४ ॥

॥ अथ गाहा ॥

सिद्ध सकत संवादं ॥ शिवालये सागरं चर्चा ॥

चंमालीश भिधानं ॥ पूर्वं प्रवीन सागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. सिद्ध तथा शक्तीना संवाद समेत शिवालयमां यएली प्रवीण
तथा सागरनी चर्चा संबंधी प्रवीण सागरनी चंमालीशमी लेहेर संपूर्ण
पड. ॥ २५ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सिद्ध शिवालय आगमनो नाम
चतुश्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां चतुश्चत्वारिंशतिम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४४ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

पृश्नी प्रेम प्रमाणनां नृपवरे, जे जे कर्या प्रीतथी ॥

ते तेना प्रति उत्तरो यति वरे, आप्या रुडी रीतथी ॥

सिंधू सिद्ध समागमे, समपणू छे ब्रह्मने प्रेमनूं ॥

पिस्तालीशमि लेरमां परखशे हेतू खरा हेमनूं ॥

अथ प्रेमाधिकार नीरूपन प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

सागर मन मुरझंत, यहें सिद्धका बचन सुनि ॥

अतिहि उदासी चिंत, प्रत्युत्तर लागे कहन ॥ १ ॥

अर्थ. एवां निरस अने कठोर सिद्धनां वचनो सांभळीने सागर मनमां मुंझाया एटलुंज नहीं पण, चित्तमां घणी उदासी धरीने प्रत्युत्तर केहेवा लागा. ॥ १ ॥

अहो सिद्ध महाराज, तुमजो कही सो हम लही ॥

अंबर हुवा अवाज, सो हमसें सुनियें सबें ॥ २ ॥

अर्थ. अहो! एम कहीने आश्चर्य पूर्वक कहेछे के, हे सिद्ध महाराज! आपे जे बात कही ते में जाणी, पण आकाशमांथी जे दैवी अवाज भयो हतो तेनुं सबळुं दत्तांत म्हारी पासेथी सांभळो. ॥ २ ॥

॥ छप्पय ॥

हमें ईश आगार, मतो मरबेको कीनो ॥

तबें अद्रष्ट अवाज, एह प्रत्युत्तर दीनो ॥

बीतत छरितु ब्रतंत, ईतैं सिद्धा आवेंगें ॥

उत्तर उर अंदेश, आप उनसें पावेंगें ॥

बरजी सु बात धारी वहें, आए आप मिली सु सब ॥

कर प्रेम हीन उत्तर कह्यो, तुम हमकों न जिवाय तब ॥ ३ ॥

अर्थ. अमे शिवाळयमां मरवानो मत धारथो, त्यारे न देखीए एवी रीते एक गेबी अवाज थयो, तेमां एवो प्रत्युत्तर आप्यो के छ रतु वितिगया पछी आंही एक सिद्ध आवशो, एटले ते पासेथी तमो हृदय ना अंदेशाना उत्तर पामशो, एवां वचन सांभळीने अमे मनमां धारेली आत्महत्या करवानी बात तजी दीधी, त्यार पछी आप पधार्या अने सघळी बात मळोआवी, पण ज्यारे प्रेमने हीन गणीने उत्तर कस्यो त्यारे तो तमे अमने जीवाढ्या नहींजतो. ॥ ३ ॥

॥ दोहा ॥

अति उदास सागर भये, सुनी सु तापस बात ॥
मनमें द्रढ कीर्ती तबें, प्राण घात परभात ॥ ४ ॥

अर्थ. तपस्वीनी बात सांभळीने महाराजा अति उदास थया, त्यारे प्रभातेज प्राणघात करवी एवो पोताना मनमां द्रढ विचार धार्यो. ॥ ४ ॥
यहें धार सिधसैं लगे, कहन प्रेम परकार ॥
प्रति उत्तर यह प्रश्नको, कहो बात बिस्तार ॥ ५ ॥

अर्थ. एवीरीते मनमां धारीने सिद्धनी पासे प्रेमना प्रकारनां प्रश्नो करवा लागा, अने सिद्धने कस्युं के, अमारा प्रश्नोना उत्तरसाथे सघळी बात नो बिस्तार कहो! ॥ ५ ॥

॥ छप्पय ॥

अहो सिद्ध जोगेश, प्रेमकों हीन बताए ॥
प्रेम बिना तुम इष्ट, साध सिद्धी कह पाए ॥
प्रेम बिना कह पढे, कौन बिन प्रेम पढावे ॥
प्रेम बिना तजि सृष्टि, कौनसा भसम चढावे ॥
बिन प्रेम कौनसी बस्तु प्रिय, कौन प्राणि प्रेम न चहे ॥

महेशरूप कीजें कृपा, यह प्रसन्न हमसें कहें ॥ ६ ॥

अर्थ. अहोहो!! हे! सिद्ध हे? योगियोना इश्वर, आपे प्रेमने बणोज हीन (हीणो) बताव्यो, पण प्रेम विना तमो इष्ट साधीने सिद्धि क्यांहाथी पाम्या! तेम प्रेम विना कोण भणे! अने बगर प्रेमे कोण भणावे! तथा प्रेम विना सृष्टि तजीने कोण विभूती चढावे! अने बगर प्रेमे कइ वस्तु बा-
हाली लागे! अने क्या प्राणीओ प्रेमने चाहे नहीं, हे! महेश्वर रूप यो-
गी कृपाकरीने एटला प्रश्नोना उत्तर अमने कहो. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

सागर मुख ऐसी सुनत, पाइ सिद्ध परतीत ॥

कहबेंकों मन भए मुदित, प्रेम नेमकी रीत ॥ ७ ॥

अर्थ. सागरना मुखथी एवी बात सांभळतांज सिद्धने प्रतीति (विश्वा-
स) आवी, एटले प्रेमना नियमनी रीति केहेवासारु मनमां हर्षित थया.
॥ ७ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

प्रेमको भेद आपें कह्यो॥ सो हमें चितहीमें लह्यो ॥ पुरबं
प्रेमहीकी कही ॥ सो तुमें चित प्रच्छा लही॥पें कही आप
सोई सची ॥ काहु प्रेमं बिना नां रची ॥ ईश आगे उमासें
भनी ॥ एह सृष्टी सु ऐसें बनी ॥ अंबजू सेवकोंसें कही॥
तातसें बात ब्रती लही ॥ सोय ब्रती उचारी गिरा ॥ यों
भयो भेद पारं परा ॥ सो कछू बात पावें हमें ॥ तास भेदं
सुनावें तुमें ॥ सागरं ईश बानी यह ॥ चितमें सत्य जां
नों वहे ॥ ८ ॥

अर्थ. हे सागर! आपे जे प्रेमनो भेद कह्यो, ते अमे चित्तमां भारी लीधो, आगळ जे में प्रेमनी निंदा करीने वात कही, ते केवळ तमारा मननी परिक्षा लेबा सारु कही, पण आपे जे वात कही तेज साचीछे कोइनाथी कांइ प्रेम बिना रचायुंज नथी, प्रेम संबंधी वाणी कहेवां बखते आगळ इश्वरे पार्वतीने कह्युं हतुं के, आ सृष्टी पण एमज बनेलीछे, एटले प्रेमथीज बनेलीछे. इश्वरनी कहेल आ प्रेम संबंधी वाणी अंबाजीए पोताना सेवकोने कही ने तेओए ब्रह्माने कही. सर्व सृष्टीना पिता रूप ब्रह्मा पासेथी. मोहोटा दूतवाला रुषीओए लीधो, जे रुषीओए वाणी रूपे उच्चारिने म्होटा ग्रंथो बांध्या, एवीरीते परंपराथी उत्तरोत्तर भेद थयो. तेमांथी जे कांइक वात हुं पाम्थोछुं, तेनो भेद तमोने संभळावुं, ते सांभळो. हे? सागर, आ इश्वरनीज वाणीछे माटे तेने तमे चित्तमां साची जाणो. ॥ ८ ॥

॥ दोहा ॥

पूरब भेद सुनाय सिध, कहनलगे फुनि बांन ॥

सागर सत्य सु जांनिए, यहे प्रेम पहिचांन ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रथम प्रेमनो भेद संभळावीने पछी सिद्ध वात केहेवालाग्या के, हे! सागर, आ प्रेमनी ओळखाणने साची करी जाणजो. ॥ ९ ॥

॥ अथ तत्र प्रेम भेद बर्ननं ॥ माला दीपक अलंकार

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

अनंतं अभेदं अजातं अलखं ॥ न आदी न अंतं न रूपं नरखं ॥ तहां जोत रूपं वहे प्रेम सत्ता ॥ प्रकृती निराकार साकार मत्ता ॥ महंतत्व प्रेमं मिले प्रकरती ॥ भई अंक हंकारकी उत्पत्ती ॥ रवं हं जुरें अंसु प्रेमं प्रका

शं ॥ भयो आदिही तत्व सत्ता अकाशं ॥ वही शुन्यमें
 धुन्यसो प्रेम सीरा ॥ बियं तत्व रूपं कियंतं समीरा ॥
 वहं मारुतं प्रेम रत्तं बहंतं ॥ उतंप्पत्तियं तीसरं तेज तत्तं
 ॥ प्रकाशं कियं तेजमें प्रेम तप्पं ॥ प्रगट्टं भये चातुरं तत्व
 अप्पं ॥ जुरे बारके बंबसें प्रेम सथ्थी ॥ भयो तारही पंच
 मं तत्व प्रथ्थी ॥ मिले पंचही तत्व प्रेमं प्रचंडं ॥ कियो ता
 र विस्तार बैराट इंडं ॥ उअंकार उच्चारकी प्रेम रती ॥
 उपंती महा जोगमाया सकती ॥ सकती भई प्रेमके
 रूप भिन्नं ॥ उपाए गुनं तीनसें देव तिन्नं ॥ त्रयं देवमें प्रेम
 रूपी समांती ॥ रमें राजसी सात्विकी तामसान्ती ॥ ब्रहं
 मा मनं कारना प्रेम जग्गे ॥ सबें सृष्टि ऊपावनें आप ल
 ग्गे ॥ श्रियं नाथ सो पोषना प्रेम धारे ॥ बनावे ब्रहंमा
 वही प्रत्य पारे ॥ महारुद्रसो भक्षना प्रेम लावे महा काल
 के रूपसें सृष्टि खावे ॥ अयं धारना प्रेम आधार माया ॥ परी
 ऊपरी चौंद लोकं जमाया ॥ उरद्धं परी अंबरं प्रेम छाये ॥
 बिनां थंभसें लोग प्रेमं रहाये ॥ दिगंपालकों थानकं प्रेम
 लग्गे ॥ डिगे नांहि सो आपकी छांड़ि जग्गे ॥ मृजादिक
 सों सिंधुकों प्रेम धावे ॥ लग्गे बीरपें तीर पारं न जावे
 ॥ शशी सूरकों पंथको प्रेम प्यारो ॥ स्रवे सीत तापं प्रका
 शे उजारो ॥ सुरं राजकों प्रेम भूमी पररुखें ॥ जलं धारि
 तं मेघ माला बरषें ॥ परी ब्रह्मके प्रेमकों बेद दृष्टें ॥ वही
 बेदके प्रेमसें बिप्र पढ़े ॥ ऋषि जोगके प्रेमसें मंत्र धावे

वही मंत्रके प्रेमसें देव आवे ॥ भये क्षत्रियं आपमें शर
मंडे ॥ कुलाचारके प्रेमसें देह खंडे ॥ बईशं अरू शूद्र
आपाप धंधे ॥ क्षुधा माहिया कामना प्रेम बंधे ॥ प्रियं
त्रीयकों कामके प्रेम भजे ॥ त्रिया प्रीयके प्रेमसें रूप सज्जे
॥ सुरं आसुरं मानुषं नाग नग्गे ॥ जछं किन्नरं भूत प्रेमं
सु पग्गे ॥ पशू पंछियं प्रेमको रूप जप्पे ॥ थिरं थावरं जं
गमं प्रेम थप्पे ॥ परी ब्रह्ममें प्रेमहीको उदोतं ॥ यहें प्रेम
सोई परीब्रह्म जोतं ॥ बिनां प्रेम नां को परीब्रह्म पावे
॥ परीब्रह्म इच्छा बिनां प्रेम नावे ॥ खरे प्रेमसें सिद्ध
पाषाण देवे ॥ न पावे कहा मानुषं प्रेम सेवे ॥ न मानें क
हेसें वहें मंदमत्ती ॥ नही पूरनं जासमे प्रेम रत्ती ॥ रसं
सागरंजू सुनो सिद्ध भंखे ॥ भलो प्रेमको नैम माराज
रंखे ॥ १० ॥

अर्थ. जेनो अंत नथी, ज्यांहा भेद नथी, जे जन्मेलुं नथी, जे ल-
खवामां आवतुं नथी, ने जेने विषे आदि, अंत, मध्य, रूप, अने रेखा-
नथी, ते स्थळे केवळ एक ज्योतिरूप प्रेमनोज सत्ताछे. ए सत्तामांथी निरा-
कार अने साकार एवा बे प्रकारनी प्रकृतिरूप माया उत्पन्न थइ. ते-
मांथी महतत्व थयुं, ते महतत्वमां प्रेमनी साथे प्रकृति मळवार्थी त्रण
प्रकारना अहंकारोनी उत्पत्ति थइ. ते अहंकारोमां प्रेमना कीरणोनी
प्रकाश थवार्थी शब्द सत्ताथी जोडाएलुं प्रथम आकाश तत्व थयुं, ते
आकाशरूप शून्यमां शब्द साथे शीतळता रूप प्रेम पसरवार्थी बीजुं वायु
तत्व थयुं, ते वायुमां स्पर्श गुण साथे प्रेम सत्तानी प्रवाह जोडावार्थी
त्रीजुं तेज तत्व उपज्युं, रूप विषयवाळा तेज तत्वमां प्रेमनी कांतिनी

પ્રકાશ થવાથી ચોથું જલતત્વ પ્રગટ થયું, તે જલતત્વના રસગુણની સાથે પ્રેમની સત્તા જોડાવાથી તત્કાલ ગંધ ગુણવાલું પાંચમું પૃથ્વી તત્વ થયું, એ પાંચે તત્વોમાં પ્રેમની સત્તા મલવાથી તેણે મહા પ્રચંડ વૈરાટ રૂપ બ્રહ્માંડના ઇંડાનો ઑંકાર સમેત વિસ્તાર કર્યો, ઑંકારના ઉચ્ચાર મા-હેલી અકાર ઉકાર અને મકાર એ ત્રણ માત્રાઓ થઈ, જેમાં તમામ ત્રિ-પુટીઓનો સમાવેશ થાય છે, એવી માત્રા રૂપ પ્રેમ સત્તામાંથી મ્હોટી જો ગમાયારૂપ શક્તિ પેદા થઈ જેને ગુરુતત્વ શક્તિ પણ કહે છે.

એ શક્તિ પ્રેમ સત્તાથી જૂદી જૂદી થઈ એટલુંજ નહીં પણ તેણે સત્ત્વ રજ, અને તમ એવા ત્રણ ગુણોમાંથી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને રુદ્ર, એવા ત્રણ દેવોને ઉપજાવ્યા. એ ત્રણે દેવોની પાસે પ્રેમને લીધે સરસ્વા રૂપવાળી થઈ ને રજોગુણી સાવિત્રી, સાત્ત્વિકી લક્ષ્મી, અને તામસી રુદ્રાણી, એવાં નામો ધરીને ત્રણ રૂપે રમવાલાગી, બ્રહ્માના મનમાં કારણાત્મક પ્રેમ જાગૃત થયો, તેથી પોતે સઘળી સૃષ્ટીને ઉપજાવવા લાગ્યા, લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ તો એક પોષણ કરવાનોજ પ્રેમ ધરાવે છે, તેથી બ્રહ્મા ઉપજાવે છે અને તે પ્રતિ-પાલન કરે છે, મહારુદ્રતો માત્ર ભક્ષણ કરવામાંજ પ્રેમ રાખે છે, માટે તે મહાકાલના રૂપથી સઘળી સૃષ્ટીને સ્વાય છે, સર્વને આધાર આપનારી પ્રેમ માયાજ નીંચે ધારણ કરી રહી છે. એટલુંજ નહીં પણ જેણે એક ઉપર એક એવીરીતે ચડે લોકને જમાવ્યાં છે. એ સર્વથી ઉંચે આકાશની ઉપર પણ પ્રેમજ છવરાયો છે, તેમ વગર થાંભલે લોકો પ્રેમથીજ રહ્યાં છે, દિગપાલો ને પોતાના સ્થાનકનો પ્રેમ લાગેલો છે, જેથી તેઓ પોતાની મૂલ જમ્યોને છોડીને ડગતા નથી, સમુદ્રને પોતાની મર્યાદાનો પ્રેમ લાગેલો છે, જેથી તે પવન લાગે છે તોપણ કાનારાને ઉલંઘીને આગલ વધી જતો નથી. ચંદ્રમા તથા સૂર્યને પણ પંથનોજ પ્રેમ પ્યારો છે, જેથી તેઓ ટાઢ તથા તડ-કાને ફેલાવી પ્રકાશિત થઈને અજવાલું કરે છે. દેવતાઓનો રાજા ઇંદ્ર પૃથ્વી ઉપર પ્રેમ રાખે છે, જેથી તે જમીન ઉપર જલની ધારાથી વર્ષાદને

वरसावेछे, परब्रह्मना प्रेमने वेद द्रढावेछे, ते वेदना प्रेमथी ब्राह्मणो भणेछे, रुषीयो योगना प्रेमथी समाधी करीने मंत्र जपेछे, तेज मंत्रोना प्रेमथी देवताओ सन्मुख आवेछे, वळी क्षत्रीयो मांहो मांहे युद्ध करवा मांडेछे, तयारे तेओ कुळाचारना प्रेमथी एक बीजाना शरीरने छेदेछे, वैश्य अने शूद्रो पण पोत पोताना धंधामां कुशळ थइ द्रव्य मेळववाना प्रेमने लीधे भूख, तरश वेठीने व्यापार तथा सेवानां कामो करेछे, पति कामना प्रेमथी स्त्रीने सेवेछे, अने स्त्री पण पियुना प्रेमथी रूप सजेछे, एवीरीते सुरो, असुरो, मनुष्यो नागो, पर्वतो, यक्षो, किन्नरो अने भूतो विगेरे सघळां प्राणीयो प्रेममां भाँजाइने मग्न थयांछे एटलुंज नहीं, पण पशु पक्षी विगेरे पण प्रेमनाज रूपने जपेछे, अने स्थावर जंगमात्मक सघळा पदार्थो प्रेमथीज स्थपाएलाछे, अने तेओ प्रेमनुंज स्थापन करेछे, परब्रह्ममां पण प्रेमनोज उद्योत (प्रकाश) छे, अने ए जे प्रेमछे तेज परब्रह्मनुं ज्योति स्वरूपछे, प्रेम विना कोइ परब्रह्मने पामे नहीं, तेम परब्रह्मनी इच्छा विना प्रेम पण आवे नहीं, खरेखरा प्रेमथी पाषाणना देवो पण सिद्धि आपेछे, तयारे प्रेमने सेववाथी माणस शुं न पामे? अर्थात् सर्व पामे. जे ओमां परिपूर्ण प्रेमनी रति नथी, एवा मंदबुद्धि वाळा पुरुषो, कहेवाथी पण मानशे नहीं, एवी रीते भाषण करीने सिद्ध रससागरने कहेछे के हे महाराजा, आप घणोज सारो प्रेमनो नियम राखोछो. ॥ १० ॥

॥ सोरठा ॥

यहें प्रेम परकार, महा पुरुष वर्णन कियो ॥

उरमें हरष अपार, सागर सोय सराहियत ॥ ११ ॥

अर्थ. एवीरीते आ प्रेमना प्रकारनुं महा पुरुषे वर्णन कर्यु, ते सांभळवाथी हृदयमां अपार हर्ष वधी गयो, एटले महाराजा, रससागर तेमनुं वखाण करवा लाग्या. ॥ ११ ॥

॥ अथ तत्र सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

कह्यो प्रेम परिव्रह्मवत, सब घट रहे समांय ॥

एक एक जानें जुगति, क्यों सब समुझत नांय ॥ १२ ॥

अर्थ. हे! सिद्ध प्रेम परब्रह्मनी पेटे सर्वनां घटमां (हृदयमां) समाइने रहेछे एम जे आपे कह्युं पण ते प्रेमनी युक्तोने तो कोइ कोइज जाणेछे, त्यारे तेने सर्व कोइ केम समजता नथी? ॥ १२ ॥

॥ अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर द्रष्टांताऽलंकार ॥ छप्पय ॥

कला अगन सब काठ, काठ परसें नहिं जारे ॥

पावक पथर बीच, पथर पकरें नहिं बारे ॥

बसे काचमें बन्हि, काच करमें पकरिज्जे ॥

मथन लोह झारंत, सूर प्रतिबिंबित छिजे ॥

अनुमान एह घट घट बसें, प्रेम प्रभा परिव्रह्मवत ॥

सिद्धा बंदंत सागर सुनों, जथा जोग जागे जगत ॥ १३ ॥

अर्थ. अग्नीनी कला सघळां काष्ठोमां (लाकडांमां) रहेलोछे, पण काष्ठनो स्पर्श करवाथी ते बाळती नथी, वळी पथरानी वचमां अग्नी रह्योछे, परंतु पथरने पकडवाथी ते बाळतो नथी, तेमज काचमां पण अग्नी बसेछे, परंतु ते काच हाथमां पकडी शकायछे, लाकडाने मथ-वाथी, पथराने लोढाना कडावते झाडवाथी ने काचमां सूर्यनुं प्रतिबिंब पाडवाथी तुरत ते अग्नी प्रगट थायछे, ए अनुमानथी परब्रह्मनी पेटे प्रेम नी कांति घटघटमां बसेछे सिद्ध कहैछे के हे! सागर, सांभळो के ज-गतमां ज्याहां यथायोग्य युक्ती होय त्याहांज ते प्रेम जागृत थायछे. ॥ १३ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

जथा जोग दो च्यार जन, भयो प्रेम बिस्तार ॥

न्यूनाधिक क्यों रहतहैं, कहो सिद्ध निरधार ॥ १४ ॥

अर्थ. यथायोग्य रीते बेचार जणमां प्रेमनो प्रकाश (विस्तार) थयो
तो ते न्यूनाधिक केम रहेछे हे! सिद्ध तेनो नीर्णय कहो. ॥ १४ ॥

॥ अथ सिद्ध प्रत्युत्तर दृष्टांताऽलंकार ॥ छप्पय ॥

नीक पना मनिं नील, मुकत मानिक विद्रुम मनि ॥

पोखराज लसनीक, फटिक गोविंद विदुर्जनि ॥

परे सबें इक ठोर, काहु पंथीने पाए ॥

बह किम्मत के लिये, हाट जोहोरीके आए ॥

सब मध्य तेज घट प्रेमबत, जोहोरी करि पारिष लहें ॥

सिद्धा बंदत सागर सुनों, न्यूनाधिक इहि बिधि रहें ॥ १५ ॥

अर्थ. नीक, पानां, नीलमणी, मुकताफल, (मोती) मांणीक्य, वी-
द्रुम, (परवाळां) पोखराज लशणीओ, स्फाटीक, गोमेदमणी, वैदूर्यम
णी, ए सघळी जातनां झवेरो एक ठेकाणे पडथां हतां, ते कोइ पंथीक
(वटेमार्गु) ने प्राप्त थयां, एटले तेनी कीम्मत करावासारु ते पंथी झवे-
रीने हाटे आख्यो तयारे जेम घट घटमां रहेला न्यूनाधिक प्रेमनी पेटे ते झ-
वेरातमां रहेला ओछा अदका तेज उपरथी झवेरी परिक्षा करीलछे; तेमज
सिद्ध कहेछेके हे! सागर सांभळो के एवीरिति प्रेम न्यूनाधिक रहेछे. ॥ १५ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्नभेद ॥ दोहा ॥

कह्यो जोहेर बत प्रेमको, किंमति जैसी जोत ॥

किधौ बढ चतुराइसैं, किधौ आप उद्योत ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहेछेके झवेरोनी पेटे प्रेमनी पण जेवी जोत तेवी कीम्मत
त कहौ तो ते केम चतुराइथौ वधेछे के पोतानी मेळे प्रकाश पामेछे. ॥ १६ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पय ॥

नट नाटिक अरु भगल, शस्त्र अस्त्रनको साधन ॥
 पशु पंछी बस करन, ओर अनेक अराधन ॥
 षटहु शास्त्र षट बांनि, ओर इतिहास बेद विधि ॥
 विद्या कला विधानं सबें, अभ्यास होत सिधि ॥
 परि प्रेम बढायो नां बढत, आपहि आप सु बिस्तरत ॥
 सिद्धा बढंत सागर सुनो, ज्यों करता सृष्टी करत ॥ १७ ॥
 नटविद्या, नाटकना खेल, भगळ(भूगोलविद्या)हथीआर तथा मंत्रोथी चाले
 एवं आयुधोनां साधन, पशु पक्षीओने वश्य करवाना उपायो, अने
 बीजां केटलांक हुन्नरो तथा जूदी जूदी केळवणीनां साधनो, छ शास्त्रो,
 छ प्रकारनी भाषाओ, इतिहासो, वेदनी विधियो, विद्याओ अने कळा-
 नां विधानो, ए सर्व अभ्यास करवाथी सिद्ध थायछे, पण प्रेम वधार्यो वध-
 तो नथी एतो पोते पोतानीज मेळे विस्तार पामेछे. सिद्ध कहेछे के हे? सा-
 गर, जेम जगत्कर्ता परमेश्वरमांथी सृष्टी थायछे तेम समजवुं. ॥ १७ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

करता इच्छावत कह्यो, प्रेमसो स्वयं प्रकास ॥
 यह उरमें अंदेसहे, साधन सबें निरास ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के कर्तानी इच्छा प्रमाणे प्रेमने स्वयंप्रकाश क-
 ह्यो त्वारे तो मारा हृदयमां एवी शंका रहेछे के सघळां साधनो निष्फल
 थाय. ॥ १८ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पय ॥
 प्रेमसो स्वयं प्रकास, आप उद्योतसु बाढत ॥
 प्रेमहिके परताप, सबें साधन चित चाढत ॥
 इष्ट न बिस्मृति होय, ओर उरमें नहि चाहे ॥

कानन परयो चिनंग, आपसे ज्यों बन दाहे ॥

करता इष्ट सिद्धी मिलत, पें साधन न बिसारियें ॥

सिद्धा बदंत सागर सुनो, प्रेम नैम यह धारियें ॥ १९ ॥

अर्थ. प्रेमतो स्वयं प्रकाशछे, अने ते पोताना उदयथीज वधेछे, ने प्रेमना प्रतापथी सघळां साधनो पोताना हृदयमां स्फुरी आवेछे, जेथी इष्टमित्रनुं विस्मर्ण न थतां पोताना हृदयमां बीजाओने चाहे नहीं; जेमके जंगलमां पडेलो अग्नीनो तणखो पोतानी मेळेज वृद्धी पामीने वनने बाळेछे तेम प्रेम पण पोतानी मेळेज वृद्धि पामीने प्रकाशेछे, अने ते कीरतारना इष्टथी सिद्धिरूप मळेछे पण साधन बिसारीए नहीं. सिद्ध कहेछे के हे! सागर ए-वा प्रेमना नियमने धारी राखोए ॥ १९ ॥

अथ सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

तन मन प्राणसु प्रेम चत्र, इक इक बिनां न होय ॥

सबही सत्ता ब्रह्महे, कहो विशेष तुम सोय ॥ २० ॥

अर्थ. सागर कहेछे के तन, मन, प्राण अने प्रेम, ए चार एक एक विनां होयज नहीं, ने ते सर्व ब्रह्मनो सत्तरूपछे तो तेमांथी जे विशेष होय ते तमो कहो ॥ २० ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर दृष्टांतालंकार ॥ छप्पय ॥

तन मन प्राण सु प्रेम, बराबर सबें कहावे ॥

इक इक बिनां न होय, यहे सिगरो जुग पावे ॥

ज्यों भाजन अरु नेह, बती अरु मिलवें पावक ॥

चारहुंके संजोग, भयो अभिधान सु दीपक ॥

जडताइ भाव वह तीनमे, चैतन बान्हि बखानियें ॥

सिद्धा बदंत सागर सुनो, प्रेम सोय पहिचानियें ॥ २१ ॥

અર્થ. તન, મન, પ્રાણ અને પ્રેમ એ સર્વ બરોબર કહેવાયછે, અને તે એક એક બિનાં હોતાંજ નથી એમ સર્વ જગત જાણેછે, જેમ કોઢીયું, તેલ, વત્તી અને અગ્નિ એકઠાં કરીએ ત્યારે એ ચારના સંજોગને લીધે દીપક એવું નામ થાય, પરંતુ કોઢીયું, તેલ અને વત્તી એ, ઘ્ર્ણમાંતો જડપણું રહ્યુંછે ને ચેતનપણું તો એક અગ્નિમાંજ રહ્યુંછે માટે તેને વચ્ચાળીએ સિદ્ધ કહેછે-કે હે! સાગર સાંભળો, એવીરીતે પ્રેમને ઓઢાચી લેણ. ॥ ૨૧ ॥

અથ સાગરોક્ત પ્રશ્ન ॥ દોહા ॥

અલૌકીક લૌકીક યહ, પ્રેમ કહાવે દોય ॥

શુદ્ધા શુદ્ધ સિગરે કહે, ભિન્નભાવ ક્યૈં હોય ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે અલૌકીક અને લૌકીક એવા ભેદથી આ પ્રેમ બે પ્રકારનો કહેવાયછે; વઢી તેને સઘઢાં લોકો શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પણ કહેછે માટે એવો ભિન્નભાવ કેમ હોયછે તે કહો. ॥ ૨૨ ॥

અથ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ છપ્પય ॥

અલૌકીક લૌકીક, પ્રેમહૂકે દોઝ હંદા ॥

શુદ્ધ અશુદ્ધા કહે, સોઝ જાનો મતિ મંદા ॥

જ્યોં ઘટ પૂરન અંબુ, કોંન ચાલી જગ્ગે તિત ॥

સકલ સૃષ્ટી પરિનાંમ, બ્રહ્મ સત્તા ચોં વ્યાપિત ॥

જિહિ ઠોર પ્રેમ થર ચર લગેં, તહાં બ્રહ્મ ઠહરાડ્યેં ॥

સિદ્ધા બદંત સાગર સુનો, સર્વે સિદ્ધિ તહાં પાડ્યેં ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. અલૌકીક અને લૌકીક એવા બે પ્રકારના પ્રેમના હંદ એટલે ભેદછે પણ તેને જે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ કહેછે તેનેતો મંદ મતિવાઢા જાણો, જેમ ઘઢો પાંખીથી પૂરણ ખર્યોછે તેમાં કોઈ જગ્યો ચાલીછે? અર્થાત્ કોઈ જગ્યો ચાલી નથી તેમ એવીરીતે સઘઢી સૃષ્ટીમાં પરીણામે પરીપૂર્ણ બ્રહ્મની

सत्ता व्यापकछे. स्थावर जंगम रूप, जे स्थळे प्रेम लागे ते स्थळे ब्रह्म जाणीए सिद्ध कहेछे के हे! सागर सांभळो, त्यांहांज सर्व प्रकारनी सिद्धि पामीए. ॥ २३ ॥

॥ दोहा ॥

सागर बूझे सिध कहे, प्रश्न उतर परकास ॥

ज्यों ज्यों चरचा चलतहे, त्यों त्यों प्रेम विकास ॥ २४ ॥

अर्थ. एवी रीते सागर प्रश्नो पूछेछे अने सिद्ध प्रत्युत्तर कहेछे; ए ब-
चेनी चरचा जेम जेम चालेछे तेम तेम प्रेम प्रफुल्लित थतो जायछे.

॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

सागर सिद्धसु चरचा, प्रेम प्रमान प्रश्न प्रतिउत्तरं ॥

पंचचालीस भिधानं, पूर्ण प्रवीण सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. सागर तथा सिद्धनी चर्चाना प्रसंगमां प्रेमना प्रमाण विषे प्रश्नो-
ना प्रतिउत्तर संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी पीस्तालीशमी लेहेर संपूर्ण
थइ. ॥ २५ ॥

इतीश्री प्रवीण सागरग्रंथे रससागर सिद्ध चरचा प्रेमनेम
भेदो नाम पंचचत्वारिंशतिमो लहरं ॥ ४५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडाम-
णी राजाधिराज राजेंद्रश्री बाबाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज
कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां पंचचत्वारिंशतिम स्त-
रंगः समाप्तः ॥ ४५ ॥

॥ अथ टीकाकरोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

सिंधू सीद्ध प्रसंगमां, प्रथमथी प्रश्नो थया प्रेमना ॥

તેના ઉત્તર આપતાં યતિવરે, ભેદો કહ્યા નેમના ॥

તે પ્રેમા મૃત કર્ણ પાંન કરતા, પાત્રો ધરો ક્ષેમના ॥

છેતાલીશમી લેરમાં, ઉઠિ જશે કાગો કુડા વેમના ॥

અથ ફુનિ રસસાગર સિદ્ધ ચરચા પ્રસંગ સાગરોક્ત સોરઠા

તુમેં પ્રશ્ન જોગેશ, હમ બૂઝે સો સો કહે ॥

આપ કરો ઉપદેશ, પ્રેમ મહીમાકો કથન ॥ ૧ ॥

અર્થ. હે! યોગેશ્વર અમે જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યાં તે તે આપે સુલાસાથી કહ્યાં માટે હવે પ્રેમના મહિમાનું કથન કરીને આપ ઉપદેશ કરો. ॥૧॥

અથ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ દોહા ॥

દધિ મંઠા નવનીત ઘૃત, પયસેં ઉત્પન્ન હોત ॥

પરં પરા સાગર યહેં, સર્વે પ્રેમ ઉદ્યોત ॥ ૨ ॥

અર્થ. સિદ્ધ કહેછે કે દહીં, છાશ, માખણ અને ઘી એ સર્વ દૂધમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે. એવીજ પરંપરાથી હે! સાગર આ સઘળું જગત પ્રેમમાંથીજ પ્રકાશ પામેલુંછે. ॥ ૨ ॥

પય દધિ માખન તક્ર જ્યોં, સેત રંગ સર્વ માંહિ ॥

ત્યોં પુરાન શ્રુતિ શાસ્ત્ર મધિ, પ્રેમ બ્રહ્મ દરસાહિ ॥ ૩ ॥

અર્થ. દૂધ, દહીં, માખણ અને છાશ એ સર્વમાં જેમ શ્વેત રંગ રહ્યોછે તેમ પુરાણ, વેદ અને શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રેમ રૂપી પરબ્રહ્મ દેખાયછે. ॥ ૩ ॥

સાગર સાગર પ્રેમકો, સુરત નાવ અનુહાર ॥

તરેસુ ડૂબેહેં સ્વરે, પરેસુ ઉતરે પાર ॥ ૪ ॥

અર્થ. હે! સાગર પ્રેમ રૂપ સમુદ્રમાં સુરતા રૂપી વાંણછે તેને ન અનુસરતાં જેઓ સમુદ્રમાં તરવા જાયછે તેઓ ડુબેછે પણ જેઓ તે વાંણમાં જઈ પડે છે તે પાર (કીનારે) ઉતરી જાયછે. ॥ ૪ ॥

तोल बधे दोउ पथरके, ताकी खबर नपाय ॥

आदि अंतकों खोलदे, तो उन भेद लिखाय ॥ ५ ॥

अर्थ. सघळां बे पथरानो तोल बांधेछे तेथी तेने प्रेमनी खबर पडती नथी, पण जो आदी तथा अंतने खोली दीये तो तेनो भेद जोवामां आ-
बीजाय. आनो स्पष्टार्थ आ प्रमाणे छे के पथर पथर ए बे शब्दोने एक
लाइनमां साथे लखवा (पथरपथर) एटले बे पथरनो तोल बांध्यो कहे-
वाय, हवे आदी तथा अंतने खोली देवुं एटले आदीनो अक्षर प छे ते ने
अंतनो अक्षर र छे तेने कहाडी नाखवा एम करवाथी (थरपथ) एवुं
रहुं एनो भावार्थ एछे जे आजे प्रेमनो पथ (मार्ग) छे तेज थरपथछे.
थर एटले स्थीर, पथ एटले मार्ग, एटले स्थीर मार्गछे. प्रेमी जनोए ते
मार्गे स्थीर एटले उभवुं पथ एटले रस्ते अर्थात् ते रस्ते स्थीर थइने उभुं
रहेवुं जेथी प्रेमना पंथनो भेद जोवामां आवे. ॥ ५ ॥

॥ अथ संभावना अलंकार सवैया ॥

अंधन उज्जल अंगन भंगन, अमृत मारन बारन आगें ॥
सुखन दुखन धीर अधीरन, मृत्युन जीवन नींदन जागें ॥
शुद्ध बिषुद्धन अद्धन ऊरध, प्रच्छ प्रतच्छ अताग न तागे ॥
सागर प्रेम प्रतीत परें उन, याबिरती सुरती जिन लागे
॥ ६ ॥

अर्थ. अंधारुं नहीं तेम अजवाळुं पण नहीं, अंगें सांग अखंड न-
हीं तेम अंग भंग पण नहीं, अमृते नहीं ने झेर पण नहीं, वारे नहीं तेम
अवारे नहीं, आगळ नहीं तेम पाछळ पण नहीं, सुखे नहीं तेम दुःख प-
ण नहीं, धीरजे नहीं तेम अधीर पण नहीं, मरेल नहीं तेम जीवित पण
नहीं, नीद्राए नहीं ने जागृत पण नहीं, शुधे नहीं तेम बेशुध पण नहीं,
नीचे नहीं तेम उच्चें पण नहीं, परोक्षे नहीं तेम प्रत्यक्ष पण नहीं, अता-

ग उंडुं नहीं तेम छीछरुं पण नहीं, हे! प्रीयमिष सागर एवा एवा प्रका-
रनी वृत्तियोनी जेने प्रीती लागे तेने प्रेमनी प्रतीति पडे. ॥ ६ ॥

॥ अथ चित्रालंकार सर्वैया ॥

जीवकी जात समाधिकी शोधन, बातको बास सुवासकी
छाया ॥ धूमको धाम सुधामकी धारन, धारनकी कह का-
रन माया ॥ पानीको रंग पियुषको पावस, शून्यकी धुन्य
कहा सुर गाया ॥ पाये वहे बड भागि प्रवीनजु, प्रेमको
रूप प्रकाशकी काया ॥ ७ ॥

अर्थ. जीवनी जात, समाधीनुं शोधन, वायुनी वास, सुगंधीनी छाया
धुवाडानुं धाम' धामने धारण करनार, वस्तुना कारण रूप शुं? माया एट-
ले शुं? पाणीनो रंग, अमृतनो वरशाद, शून्य (आकाश) नी धुन्य शुं?
अने स्वरो गवाया ते शुं? एटलां बानां समेत प्रेमना रूपने तथा प्रकाश-
नी कायाने जे पामे तेज हे? प्रवीण सहोटा भाग्य बाळो केहेवाय. आ-
नो स्पष्टार्थ आप्रमाणे छे के, जीवनी जात एटले सबळी जातो जीवने
मांनिनेछे, शोधन करवुं ते समाधी वडे बनेछे, वास एटले रहेवुं ते प्राण
विगेरे वायुना योगे करीने छे, ने छाया पण सुगंधीनीज छे, धाम जे घर
ते धुवाडानुंज छे, नै ते धामने धारण करनारी पृथ्वीछे तेनुं कारण शुं! तो
केवळ माया एज तेनुं कारणछे, नील पीत आदी सबळा रंगो पाणीनाछे,
अने वरशाद वरसेछे ते केवळ अमृतनोछे, हवे शून्य जे आकाश तेनो
ध्वनी एटले शुं? तो जे नीशाद, ऋशभ, गांधार विगेरे स्वरो गवाया ते,
एवीरीते हे? प्रीयमिष प्रवीण जे मोटो भाग्यशाळी होय तेज प्रेमना रूपने
तथा प्रकाशनी कायाने पामेछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ चित्रालंकार सर्वैया ॥

सोध समाध लगी सु लगी रहे, मेवकी अंग प्रकाश उजा-

री ॥ आस बिलास उदास अहो निश, नीकी बुरीको कहे-
तो कहारी ॥ आपकी आप सबें समुझें, सिगरे जगकी ग-
तिसें गति न्यारी ॥ सागर प्रेम विदेहिके पंथकी, रंमत हैं
करामति भारी ॥ ८ ॥

अर्थ. शोधरूपी समाधी लागीछे, तेतो लागीन रहेछे, अंगमां गेबी
अजवाळुं प्रकाशित थइ रहेछे. रात दिवस बिलासनी आशाथी उदासी-
मांज रहेछे, कोइ सारी अथवा नरसी बात कहे तोषण ते भले कहे, अ-
वी जेनी स्थिति थायछे. पोतानी सर्व बातने पोतेंज समजेछे, ने सघळा
जगतनी गतिथी जेनी गति न्यारीछे, हे? सागर अवा लक्षण वाळा प्रे-
मी रूप विदेहीओना पंथनी कांइ रंमत नथी एनीतो भारे करामात
छे. ॥८॥

अथ जातिस्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

कंचन लोह एकें करि जानत, अमृत झेर एकें करि पावे ॥
कीरति गारि एकें अनुमानत, उंचही नीच एकें दरसावे ॥
रंकसु राव एकें कही बोलत, एक सरूप अहोनिश ध्यावे ॥
सागर प्रेम अखंड प्रकाशित, सोजन जीवन मुक्त कहावे ॥९॥

अर्थ. सोनाने अने लोढाने अक सरखां करी जाणेछे, अमृतने अने
झेरने अक सरखां गणी खायछे, स्तुति अने निंदामे अक सरखां करी
मानेछे, उंच अने नीचने अक सरखां देखेछे, रंक अने राजाने अक स-
रखी रीते बोलावेछे, दिवस अने रात अक स्वरूपनेज समरेछे, हे? साग-
र अवीरीते जेओमां अखंड प्रेम प्रकाशित थयो होय, ते माणस जीवन
मुक्त केहेवाय. ॥ ९ ॥

अथ अधिकरूपकअलंकार ॥ सवैया ॥

पेंड लगो कोउ डारनमें, कोउ पातनमें भटक्योइ फिरयो ॥

મંજરમેં ઊરझાય રહ્યો કોઝ, ફૂલ કઢી રસ રીझ भरयो ॥
માધુરતા કહું કાહુ કટૂ ફલ, જોइ मिल्यो सोइ सिस धरयो
सागरजूसु प्रवीन कोउ चढि, प्रेम तरू न कबी उतरयो ॥ ૧૦

અર્થ. કોઈ થડની સાથે વઢગી રહ્યો, કોઈ ઢાઢ્યોમાં વઢગી રહ્યો,
ને કોઈ પાત્રાઓમાં ખટકતો ફર્યો, કોઈ મંજરીઓમાં ધુંચવાઈ રહ્યો, કો-
ઈ ફૂલ તથા કઢીઓના સુગંધી રસમાં રિझાને ખરાઈ રહ્યો, કોઈને મિઠાં
અને કોઈને કડવાં, પણ જેને જેવાં મઢ્યાં તેણે તેવાં ફલ માથે ચઢાવ્યાં,
હે? સાગર એવી રીતે કોઈ ઢાઢ્યો પુરુષ પ્રેમ રૂપી વૃક્ષ ઉપર ચઢીને ક્યા-
રેય પાછો ઉતર્યો નથી. ॥ ૧૦ ॥

॥ સવૈયા ॥

इंद्र अनंत कहागति मारुत, को ग्रह को जमराज कहा जम
अस्त उदे शशि सूर नहीं कल, बेद बदंत इकीस कहा ब्रम
पावक नीरद नीर कहा, उमया जुत ईश सधंत कहा दम ॥
प्रेमको नग्र निहारत सागर, कौन गली किरतार नहीं गम
॥ ૧૧ ॥

અર્થ. ઇંદ્ર શું, કે શેષજી શું, કે પવનની ગતિ શું, કે ઘહો શું, કે જમના
રાજા શું, કે જમ શું, કે વ્યાંઠાં અસ્તોદય કરનારા ચંદ્ર તથા સૂર્યની પ-
ણ કઢ પઢતી નથી. અને જેને વેદ એકવિશમા બ્રહ્માંડમાં રહેલા કહેછે.
તે બ્રહ્મ શું, આગ્નિ, વર્ષાદ અને પાણી શું, ઉમયાજી સમેત મહાદેવજી જેને
સાધેછે તે દમ (અજપા) શું, હે? સાગર પ્રેમનું નગર નિહારી જોતાં કઈ
ગલીમાં કર્ત્તાની ગમ નથી, અર્થાત્ સર્વ ગલિયોમાં છે. ॥ ૧૧ ॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

मोद महीप अखंड सभा, अगनी सुख होम अखंड ब्रह्मा

ब्रम ॥ साधनसा सुरता कि बजार, विचार बनंज लगे रहें
उद्यम ॥ नौबत नाद सदा गति आयत, शील सधें कुटवा-
ल कला क्रम ॥ प्रेमको नग्न निहारत सागर, कौन गली
किरतार नहीं गम ॥ १२ ॥

अर्थ. मोद (आनंद) रूपी राजा, अने तैनी अखंड सभा रूपी अग्नि,
सुख रूपी हौम, अखंड विरहरूपी मात्स्य, साधन रूपी शाहुकार ने सुरता
रूपी बजारमां विचार रूप व्यापार (वणज) नो उद्यम लास्यो रहेछे, आ-
वता जता आसना योग्यी थता अनाहत शब्द रूपी नौबतना अवाज थायछे,
ज्याहां शिल्प रूपी कोटवाल कळाना क्रम साधेछे, हे? सागर अबा प्रे-
मना नगरने निहारी जोतां कह गलिमां किरतारनी गम नथी. ॥ १२ ॥

॥ सबैया ॥

आसुनको उमडेबो कहांसैं, कहां चिनगे द्रगमें दरसावे ॥
ओंचक अंग चमंक कहांसैं, कहा रस रंग रुमंच चढावे ॥
अंक हकार अकार कहाहे, उसासको धाम कहां कहां धा-
वे ॥ प्रेम हुलास उदास तफावत, सागर नागर होय सो
पावे ॥ १३ ॥

अर्थ. आसुनुं उमटवुं क्यांहांथी थायछे, अने आख्योमां तणखा को-
ण दरसावेछे, अने ओचोतुं अंग शायी चमकी उठेछे, नैं रसना रंगथी
रुंवाडाने कोण चढावेछे, हकार अने यकार ओ बे अक्षरो मळीने जे
हाय हाय अबा शब्द थायछे तेने कोण उपजावेछे, नैं उसासानुं तेज क्यां-
हां क्यांहां सुधी दोढेछे, हे? सागर प्रेमना हुलासने लीधे थअली उदा-
सीना तफावतने तो चतूर होय तेज पामे, ॥ १३ ॥

॥ सबैया ॥

भेद कुरांन पुरांन न भाषित, वेद किर्तेब बदंत वृथा ॥ प्रौ-
ढ लहे सुग्रहे मनके मन, मूढ अरुझत गूढ गथा ॥ जां-
नन हार प्रमान न जानंत, जानत जाय बितीत जथा ॥ मं-
त्र न जंत्र न तंत्र न मंडित, सागर प्रेमकी न्यारी कथा ॥ १४

अर्थ. जेनो भेद कुरान, तथा पुराणे कस्यो नथी अने वेद तथा किता-
ब कहेछे ते पण जुठो छे. महोटा पुरुषोए लिधेलो छे, परंतु तेओ तो म-
नमाने मनमांज ग्रहण करी राखी रखाछे, ने मूढ लोको तो तेनी गूढ
वाणिमां मुंझवणनी साथे धुंचाइ रखाछे, जाणवा बाळा छे तेओ प्रमाणने
जाणता नथी, माटे जेने माथे बिती होयछे, तेथीज आ भेद यथायोग्य
जाण्यो जायछे, मंत्र के जंत्र के तंत्र ए कोइ प्रेमनुं मंडन करी शकता
नथी माटे हे? सागर प्रेमनी कथातो न्यारीजछै. ॥ १४ ॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ कवित्त ॥

गुन हुको नीर सोतो भयो चिहुं तीरनमें, धीरज गहीर म-
ध्य ध्यानकी उछार बार ॥ संकल्प बिकल्पके उठत तरंग
जहां, मन अभिमानिनके डूबेहे गिरि अपार ॥ मक्र मक्र
ध्वज सुरत जिहाज रोके, बाढवा बिरह भेद चिंता भ्रामरी
बिचार ॥ सुर नर नाग जहां, तरि तरि हारे मुनि, प्रेम पारा
वार हुको किनहुं न पायो पार ॥ १५ ॥

अर्थ. गुणरूपी पाणी तो चारे तरफना किनारामां भयुंछे, मांहीं धै-
र्यरूपी उंडाइ छे, ने ध्यानरूपी पाणीना उछाळा उछळेछे, ज्याहां सं-
कल्प विकल्प रूपी लोढ उपजेछे, जेमां अभिमानीओता मनरूपी अने-
क पहाडो बुडी गयाछे, जेमां कामदेव रूपी मधरमच्छ सुरतरूपी वा-
णने रोकेछे, वळी जेमां बिरह भेदरूपी बढवानल नामनो अग्नि रखेछे,

अने चिंतारूपी भमरीओनां चक्र उपजेछे, जेमां विचार रूप सुर, नर,
नाग अने मुनीओ विगेरे तरी तरीने हारी गया, पण प्रेमरूपी समुद्रनो
पार कोइए पमाणो नहीं. ॥ १५ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

तोयद चाहको तंत्र किये, सुरतानकि डोर ग्रहें करमें कल॥
मक्र बचें बिरहा नलके मुख, सोधत जाय तबेहि सबें जल॥
शंख समांन तजें सगरो जुग, पावतहें तब लावतहें पल ॥
प्रेमके सागर मध्य धसें वह, मित सरूप लहें मुक्ताफल
॥ १६ ॥

अर्थ. तोयद जे मेघ, तेने वहन करनार जे वायु, तेने रोकवानी चाह-
नानो अथवा तेना स्थाननी चाहनानो तंत्र करीने सुरतारूपी दोरीने क-
ळाथी हाथमां ग्रहण करी राखे, बिरहानल रूपी मधरमच्छना मुखथी ब-
चीने ज्यारे सघळा पाणीने शोधतो जाय, शंखलानी पेठे सघळा जगत-
ने तजीने बरोबर पल साचवे त्यारे पामे, माटे एबीरीते जे प्रेमना दरिया-
नी बचे धसे ते, मित्ररूपी मुक्ताफल लिये. ॥ १६ ॥

॥ अथ अन्योन्यालंकार ॥ सवैया ॥

रेनमें जोत उदोतहुमें तम, ज्वाळमें सीत तुहींनमें ताप-
न ॥ ऐ मुख अमृत देव तरु बिष, कंचन लोहसु लोहमें
कुंदन ॥ हंसमें काग कुहामें मुरालसु, नीकमें ऊपल पथ्य-
रमें मन ॥ देवमें दानव आसुरमें सुर, सागर प्रेम लहंत
लहे इन ॥ १७ ॥

अर्थ. रात्रिमांथी ज्योतिने, प्रकाशमांथी अंधाराने, झाडोमांथी
शितलताने, बरफमांथी उष्णताने, नागना मुखमांथी अमृतने, कल्पवृक्ष-

માંથી ફેરને, સોનામાંથી લોહાને, લોહામાંથી કુંદનને, હંસોમાંથી કાગ-
જાને, કાગડાઓમાંથી હંસને, મળીઓમાંથી પથ્થરને, પથરાઓમાંથી સ-
ળિને, દેવોમાંથી દાનવને, અને અસુરોમાંથી સુરને, હે! સાગર જે પ્રેમનેલિયે
તે ઇઓનેલિયે. ॥ ૧૭ ॥

॥ અથ વિભાવનાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

મૂલ વિના ફલ ફૂલ છુકે વન, વૃક્ષ વિનાં છિતિ છાહ લ-
ષા વત ॥ પંચ વિનાં ઉડ જાત જનાવર, પાઉ વિનાં પશુ
પંથહિ ધાવત ॥ ટૂટગયે ગન તીરન ચૂકત, નીર વિનાં દધિ
નાઠ ચલાવત ॥ તાર વિનાં કર વીન વજાવત, સાગર પ્રે-
મીં સર્વે વિધિ પાવત ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. મૂલ વિના ફલ ફૂલ છુકી રહ્યાં છે, વન અને વૃક્ષો વિના પૃ-
થ્વી ઉપર છાંયા દેખાડે છે, પાંચો વિના જનાવર ઉડી જાય છે, પગ વિના
પશુ પંથે દોડે છે, પ્રત્યંચા (પપ્પણ) ટુટી ગયાથી પપ્પ તીર ચૂકતો નથી,
પાણી વિના દરિયામાં વહાળને ચલાવે છે, અને તાર વિના હાથથી વીણા વ-
ગાડે છે, હે? સાગર ઇવરીતે પ્રેમી જન સબલી વિધિયોને પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ વિશેષાલંકાર સર્વૈયા ॥

સૂર શશિન મરીચિ પ્રકાશત, આઠડુ જાંમ રહેં ઝજિયારો ॥
જોગન ભોગ અલોક કલા, સુખ શોક નહીં તિહું લોકસેં
ન્યારો ॥ વેદ પુરાન પ્રમાન ન બંધિત, જાંનાહિગો કોડ
જાંનન હારો ॥ સાગર અંબર હેંન ધરા પર, પ્રેમહુંકો અધ
વીચ અસ્વારો ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. જ્યાંહાં સૂર્ય ચંદ્રનાં કિરણો પ્રકાશતાં નથી. પણ આઠે પહોર અ-
જવાલું રહે છે, જોગ તથા ભોગ નથી પણ જેની અલૌકીક કલા છે, સુ-

स तथा शोक नहीं ने बली ज्ञे लोकोपी न्यासेछे, जेना प्रमाणने वेद
तथा पुराणो पण बांधतां नहीं, कोइ जाणवा बाढी हरो तेज जाणरो,
हे? सागर एवीरीते आकाशमां नहीं तेम पृथ्वीमां पण नहीं, प्रेमनोतो
अबबच अस्माडोछे. ॥ १९ ॥

॥ दोहा ॥

शूर शशी न समीर गति ॥ अध धर उरध न धार ॥

वेद पुरांन न जांनिहे ॥ प्रेमी तहां बिहार ॥ २० ॥

अर्थ. ज्याहां सूर्य चंद्र अने पवननी गति नहीं, तेम पृथ्वीनी निचेछे
किंवा उंचेछे, एम पण धारबामां आवतुं नहीं, अने जे स्थळने वेद तथा
पुराणो पण जाणतां नहीं, ते स्थळे प्रेमीजनतो बिहार थावछे. ॥ २० ॥

प्रेमहुको मद जिन पिया ॥ ताहुको यह भेख ॥

अकर करे नाहिं न डरे ॥ परे कूप द्रग देख ॥ २१ ॥

अर्थ. जेणे प्रेमनो मद पिषोछे तेनो एबो बेशछे, एटलुंज नहीं पण ते
नकरवानुं होय ते करे नैं डरे नहीं नैं बली आंखधी जोइने कुवामां
पडे. ॥ २१ ॥

अथ विभावनाको द्वितीय भेद ॥ सर्वैया ॥

प्रेमहुको मद पान कियो वह, जो करबेकि नहीं सो करें
गो ॥ शोच बिचार कियेकि कहा, जरबे मरबेसैं कछू न ड-
रेंगो ॥ चातुर व्हें गति बाउरेकी गहि, दीपक लें कर कूप
परेंगो ॥ तेज सबैं सटके घटके वह, सागरजू भटकयोइ
फिरेंगो ॥ २२ ॥

अर्थ. जेणे प्रेमरूपी मदिसनुं पान करेलुंछे ते जे नहीं करवानुं हरो
ते पण कररो, शोक तथा चाढी करवाथीतो शुं, पण बळवाथी के

मरवाथी पण कांइ डरशे नहीं, चतुर थढ़नें दिबानाना जेवी गति ग्रहण
करशे, अने हाथमां दिबो लेइने कुवामां पडशे, शरीरनुं सघळुं तेज घटीने
जतु रेहेशे, पण हे? सागर तेतो भटकतो ज फरशे. ॥ २२ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

प्रेमी मन केसर कुसुम ॥ सुरत नीरको संग ॥
ज्यों ज्यों अवटे ब्रह्म अग्नि, त्यों त्यों निकसे रंग ॥ २३ ॥

अर्थ. प्रेमीना मनरूपी केसर, तथा कसुंबोछे, ते सुरतरूप पाणीनी
साथे मलीने विरहरूप अग्निमां जेम जेम अवटाय तेम तेम तेनो रंग
नीकळे. ॥ २३ ॥

नेह नगरके द्वारसें ॥ सूधी विरह बजार ॥
पार परे सो जायगे ॥ सांईके दरबार ॥ २४ ॥

अर्थ. नेह नगरना दरवाजाथी सिधी जे विरहनी बजारछे, तेनी
पाछळ जे पडशे ते सांइ (इधर) ने दरबार जशे. ॥ २४ ॥

आसिक नट साधन सती ॥ सुरा सहेवो सेल ॥
अरापरिकी बात नहीं ॥ खराखरीको खेल ॥ २५ ॥

अर्थ. आशक, नट, अने सती एओनुं साधन, तेमज शूरवीरे बरछीनुं
सहन करवुं ए कांइ अरा परीनी बात नथी, पण खराखरीनो खेलछे.
॥ २५ ॥

मन प्रेमी कुंदन महोर ॥ सुरत प्रकासे जोत ॥
विरह अनल ज्यों ज्यों तपें ॥ त्यों त्यों किमति होत ॥ २६ ॥

अर्थ. प्रेमीजनना मनरूपी कुंदननी महोरछे अने तेमां सुरतरूपी
जोत प्रकाशेछे, परंतु ते जेम जेम विरह रूपी अग्निमां तपे तेम तेम तेनी
किमति थाय. ॥ २६ ॥

જૈસેં નિર્મલ હોતહે ॥ કનક અનલકે સંગ ॥

તૈસેં પ્રેમી બિરહ બલ ॥ ચઢેં સુરતકો રંગ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. જેમ અગ્નિના સંગથી સોનું નિર્મલ થાયછે, તેમજ બિરહના વળથી પ્રેમીજનને સુરતનો રંગ ચઢેછે. ॥ ૨૭ ॥

ઓર રંગ ઉતરેં સર્વે ॥ જ્યૌં દિન બીતત જાય ॥

બિરહ પ્રેમ બૂંટા રચેં ॥ દિન દિન બઢત સવાય ॥ ૨૮ ॥

અર્થ જેમ જેમ દિવસ બીતતા જાય, તેમ તેમ બીજા સઘળા રંગ ઉતરે, પરંતુ બિરહથી રચેલા પ્રેમના બૂંટાતો દિવસેં દિવસેં સવાયા વધે. ॥ ૨૮ ॥

॥ સોરઠા ॥

દુગ્ધ એકહી હોત ॥ જૈસેં સુરભિં બરન બહુ ॥

પ્રેમ જોત ઉઘોત ॥ તૈસેં સબહિ શાસ્ત્ર મહિ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. જેમ ગાયોના જૂદા જૂદા ઘણા વર્ણ (રંગ) છે, પરંતુ દૂધતો એક રંગ વાલુંજ હોયછે, તેમ સઘળાં શાસ્ત્રોમાં પ્રેમની જ્યોતીનોતો એકસર-
ખોજ પ્રકાશ કહેલોછે. ॥ ૨૯ ॥

બરન બરન બહુ રંગ ॥ સુરભી શાસ્ત્ર પુરાન મહિ ॥

સર્વે એકહી અંગ ॥ પ્રેમ સુ પય પલટે નહીં ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. જૂદા જૂદા વર્ણવાળી બહુરંગી ગાયો, શાસ્ત્રો અને પુરાણોમાં કહેલીછે, પણ તે સઘળીનું એક અંગ જોતાં પ્રેમરૂપી દૂધ પલટતું નથી, અથવા જૂદા જૂદા વર્ણવાળી બહુરંગી ગાયો અને જૂદા જૂદા ભેદો શાસ્ત્રો અને પુરાણોમાં કહેલાછે, પરંતુ તે સઘળાનું એક અંગ વિચારતાં પ્રેમ તથા દૂધ એ બેય ક્યારેય પલટતાં નથી. ॥ ૩૦ ॥

પ્રેમ પથ્થરીમાંહિ ॥ ચિત ચક્રમક ચેતન ઝાડે ॥

બિરહ અનલ દરસાંય ॥ શીલ શોષતા મુખ લગે ॥ ૩૧ ॥

अर्थ. प्रेमरूपी पथरीमां चित्तरूपी चेतन चकमकनुं कडुं झाडवापी
विरहरूप अग्नि देखाइ आवे, एटलुंज नहीं पण, तेना मुख उपर शिलता
अने शोषणता लागे. ॥ ३१ ॥

॥ कवित्त ॥

प्रेमहीमें परतीत, रस रीत प्रेमहीमें, प्रेमहीमें राजनीत,
हार जीत जंगहे ॥ प्रेमहीमें हाव भाव, सहित समूह प्रेम,
प्रेमहीमें राग रंग, उमंग अनंगहे ॥ प्रेमहीमें ध्याता ध्येय,
ग्याता ग्येय प्रेमहीमें, प्रेमहीमें जोग भोग, पंचभूत अंगहे ॥
प्रेमको प्रकाश सोतो, करताकी करामात, जहां देखो तहां
एक प्रेमको प्रसंगहे ॥ ३२ ॥

अर्थ. सर्व वातनी प्रतीति अने रसनी रीति पण प्रेममांछे, तेम राज-
नीति हारवुं, झितवुं अने लडवुं पण प्रेममांजछे, हाव भाव विगेरे सघळा
समुदायो प्रेममांजछे, राग, रंग, उमंग अने कामदेव एपण प्रेममांजछे,
ध्यान करनारो, तथा जेनुं ध्यान करवुंछे ते, तेमज जाणनारो, तथा जेनें
जाणवोछे, तेपण प्रेममांजछे, जोग भोग, अने पंचमहाभुतनां शरीरो,
पण प्रेममांजछे, प्रेमनो प्रकाशछे तेतो जगत्कर्त्ता परमेश्वरनीज करामत-
छे, माटे क्याहां जुवो त्याहां एक प्रेमनोज प्रसंगछे. ॥ ३२ ॥

॥ दोहा ॥

प्रेम उपल ईशर करे ॥ ईशर उपल समान ॥
कोऊ प्रेम प्रतीत बिन ॥ लहे न पद निरबांन ॥ ३३ ॥

अर्थ. इश्वरनी मूर्तिना पाषाण समानज प्रेमरूपी पाषाण इश्वरें क-
र्योछे, माटे कोइ प्रेमनी प्रतीति बिना मोक्षपदने पामी शके नहीं.
॥ ३३ ॥

॥ गाहा ॥

निर्गुनं निराकारं ॥ निरामयं व्यापकं नित्यं ॥

निःप्रपंचं शाश्वतं ॥ तं नमस्ते कारणं प्रेमं ॥ ३४ ॥

अर्थ. गुण रहित, आकार रहित, रोग रहित, व्यापक, नाश रहित, प्रपंच रहित, आदि, अखंड; अने स्वतंत्र एवा कारणरूप प्रेमाने हुं नमस्कार करूं. ॥ ३४ ॥

सागर सिद्ध प्रसंगं ॥ प्रथक भेद प्रेम बरनावं ॥

षट्चालिश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ ३५ ॥

अर्थ सागर तथा सिद्धना प्रसंगमां जूदा जूदा भेदोधी प्रेमना वर्णन संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी छेतालीशमी लेहेर संपूर्ण थइ. ॥ ३५ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे सागर सिद्ध प्रश्न प्रत्युत्तर प्रेम प्रथकभेदो नाम षट्चत्वारिंशतिमो लहरं ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने नृपदुर्ग पत्तने नृपचक्र चूडामणी राजाधिराज राजेंद्रश्री बावाजीराज राज्याश्रित अदाभाइ भट्टात्मज कवि रणमल्ल विरचित रणमाल प्रबोधिनी टीकायां षट्चत्वारिंशतिम स्तरंगः समाप्तः ॥ ४६ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद शार्दूलविक्रीडित ॥

स्वाभावीक प्रमाण प्रेम कहिने, भावीक तेने विशे ॥

जंतूना दइ दाखला नृपतिने, भेदो कल्या योगिशे ॥

स्वभेशी शुभ मंत्र दान करतां, जे मंत्र धार्यो शिशे ॥

एओनो इतिहास खास भणशे, आ लेर सज्जालिशे ॥

अथ फुनि रस सागर सिद्ध चरचा प्रसंगो यथा॥ अथ रस-सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

સ્વભાવીક ભાવીક યહ ॥ પ્રેમ ભેદ પરબાંન ॥

બઢિ ઘટિ પાવતહેં કિધોં ॥ દોઝ સિદ્ધ સમાંન ॥ ૧

અર્થ. હે સિદ્ધ? સ્વાભાવિક અને ભાવિક એવા પ્રેમના બે ભેદો ઉપર આપે વાણી કહી, તેમાંથી કોઈ વધવા ઘટવા પામેછે કિંવા બન્ને સમતુલ્ય રહેછે. ॥ ૧ ॥

અથ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ છપ્પય ॥

સ્વભાવીક સાધંત, ચિત્તકા મરમ ન પાવે ॥

મિલેન સહસ્રા મિંત, અંત સિદ્ધી નહીં જાવે ॥

જો સધંત ભાવીક, સોય જાને સિગરી બિધ ॥ ॥

એહ ભેદકે લિયે, તુરત પાવંત વહે સિધ ॥

પરિ કષ્ટ ભાવ જામેં અધીક, સો વિશેષ અનુમાનિયેં ॥

સિદ્ધા બદંત સાગર સુનો, યહ વ્રતંત ડર આનિયે ॥ ૨ ॥

અર્થ. સ્વાભાવિક પ્રેમ સાધવાથી ચિત્તના મરમનેં પામે નહીં, ને તત્કાલ મિત્ર પળ મઠે નહીં, ને વઢી અંતે સિદ્ધિને પળ પહોંચે નહીં, માટે જે ભાવિક પ્રેમને સાધે તેજ સબઢી વિધિયોને જાણે, ઇટલુંજ નહીં, પળ આ ભેદને લીધે તે પુરુષ તુરત સિદ્ધિને પામે, પળ જેમાં અધીક કષ્ટભાવ હોય-છે તેજ વિશેષછે એમ અનુમાન કરવું, સિદ્ધ કહેછે કે હે? સાગર સાંભલો? આ જે વૃત્તાંત કહ્યું તે મનમાં ધારજો. ॥ ૨ ॥

અથ ફુનિ સાગરોક્ત પ્રશ્ન ॥ દોહા ॥

કિતેં પ્રાણિ યહ સૃષ્ટિમેં ॥ સ્વભાવીક સાધંત ॥

કોંન પ્રેમ ભાવીકહેં ॥ કહો સિદ્ધ બરતંત ॥ ૩ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે, હે? સિદ્ધ આ સૃષ્ટિમાં કેટલાં પ્રાણિયો સ્વાભાવિક પ્રેમને સાધેછે, અને કેટલાં પ્રાણિયો ભાવિક પ્રેમને સાધેછે એનું

वृत्तांत कहो? ॥ ३ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ छंद नाराच ॥

प्रकार प्रेम सागरं नरिंद जौनहो तुमें ॥ प्रसंगके प्रमानकी
बिधान उक्तकी हमें ॥ अनूप रूप प्रेमके सुभावके अलंकृ-
तं ॥ सुजंतु रीत धारियें चरीत आपके चितं ॥ कुरंग रंग
गांसों बिधान एह आरधी ॥ परीन कान तांन चूक पार-
बांन पारधी ॥ ब्रषा न आस आठ मास व्हें निसास दादुरा
जियंत भित रीझ भीज गाज वाज बादुरा ॥ मतंग अंग बी-
भमे नमोन चित लायकें ॥ धरंत खंत बारुनी परंत गाढ
जायकें ॥ ग्रहंत कुंभ शुंभ होय कीश मूठ नां खुलें ॥ सहंत
मुंड दंड मार द्वार द्वारपें डुलें ॥ निरंतरं धरंत टेक गोह
खोंचकों गहे ॥ परंत तूटि तूटिपें निशंक छूटि नारहें ॥ अ-
वान गाजसों मयूर पूर प्रेमसों भरे ॥ सैताप सीत तापमें
अलापहू न ऊचरे ॥ चहंत स्वांत चातुकी सु ओर बारि नां पि
यें ॥ सहे बिसास प्यास व्हें उदास नांमकों लियें ॥ गये बसं
त कोकिला कला प्रकाश हींनहे ॥ सुनंत सोर ओरके रहंत बे
ठ दीनहे ॥ मरीचि बीचि नेनयों चकोर लग्न चंदसें ॥ प्रकाशहे
अमंद मंद जानहीं दिनंदसें ॥ कपोतकों उडायकें कपोतनी
करें धरे ॥ निहार नार सारकों अचेत आभसों गिरे ॥ अली
हुलास प्रेमके बिकास कंजमें बसे ॥ कबूल प्रान जानपें न
पंखरी व्हें डसे ॥ खद्योत जीत दीपकी प्रकाश होतहीं परे ॥
सुरंग रंग रीझि एक रंग अंगसें जरे ॥ विशेष प्रेम माधुरी
सु माधुरी न छूटहें ॥ तनं तनंत नां तजंत मध्य लंक तूटहें ॥

पनंग पुंग नाद भेद खेद छांडिकें दह्यो ॥ बिसार बास एह
 आस पास गारुडू रह्यो ॥ बहोर यों बिचारियें फनदि प्रेम
 हे मनीं ॥ बिहार दूर दूरपें जरूर एह जीविनीं ॥ चक्रीश ये
 ब्रतंत प्रेम नैम लब्ध चंदनं ॥ तजंत खौन पौनपें भजंत हे
 निशं दिनं ॥ जुराफ जुगल डोर बीछुरंत फेर नां जुरें ॥ करें
 निहारबो सु प्रीत रीतसें दुहू मरें ॥ मयंक अंक सिंगि ब्रत
 चीत जानकों बनें ॥ करें प्रतच्छ दौर मच्छ तुच्छ देहकों
 गनें ॥ मरंत मौन दीनवहें जबें अलीन तीरसें ॥ अनेक
 जत्नहूं कियें धरेंन धीर छीरसें ॥ प्रसिद्ध प्रेम पानकें च-
 लंत नीरके चरं ॥ भजंत तूलके डरं घहंत मीनहा गरं ॥
 कुरंगसारके सनेह देह अमरं दमे ॥ नभैन ओरं ठोर जा-
 य शीश मितके जमें ॥ रखंत नैम हारनं सु प्रेम काठसें र-
 जें ॥ घरीक ताय पायसें तजें तो प्रांनकों तजें ॥ सनेह वी-
 र्य शंकरं महा प्रचंड मंडही ॥ परंत दीठ पीठ त्री चले नि-
 बास छंडही ॥ चमंक संग लोह मोह हैं प्रमान त्रै पुरं ॥
 नचेत आप चेतवहें उडे तजंत अंतरं ॥ कपूर दूर तिक्तसें ज-
 रूर ठोर नां रहें ॥ सरात प्रीत मंत्र युक्त प्रेम धर्म पारहें
 ॥ सनेह छीर नीरकों कियो समान आपके ॥ बनं गुनं सु
 दुग्ध कष्ट जाय आप तापके ॥ मुराल मौन तालकी रसाल
 पाल लीनता ॥ कदाच बीछुरंत तों मरंत होय छीनता ॥
 प्रसून बास पौनसें जरूर प्रेम जानियें ॥ चलंत बात सं-
 ग ये अनंग ऊक्ति मानियें ॥ कुमोद मोद आग्रही जिये न

मूल भाशशी ॥ प्रतीत एह प्रेमकी खुलें निशंक व्है निशी
 ॥ दिनंदसों सनेह एह भांतिसें नलीनहें ॥ उदैं अनेक
 मोदसैं बिनां उदैं मलीनहे ॥ निहारिये नवीन रीति प्रीति
 छीपकी यहें ॥ समंद नीर तीर आय स्वांति बुंदकों ग्रहें ॥
 गुलीक जुक्त जानियें नु रक्त मांद बानसैं ॥ बिकंत ओर ठो-
 रपें मिलंत आन ध्यानसैं ॥ अलोक प्रीति कोक याहि भां-
 तिसैं निभाउरे ॥ करंत केलि द्योस वे निशा परंत बाउरे ॥
 स्रजाद आद सागरं सनेह एह सौमसैं ॥ मिहीर जोति धीर
 चांदनी सु लेर व्योमसैं ॥ मखीन मोह छूद्रसैं मिलाय कुंद
 कुंदसैं ॥ परंत नां मरंत तो फरंत मोद मंदसैं ॥ अनेक टेक
 ईष्टकी विशेष कष्ट यों सहें ॥ बिधान प्रेम नैमके प्रमान बुद्धि
 के कहें. ॥ ४ ॥

अर्थ. हे? नरना इंद्र रससागर, प्रेमना प्रकारनेतो तमो जाणोछो, परं
 तु आ प्रसंगोपात्त प्रेम प्रमाणना विधाननी हुं उक्ति करुंछुं, माटे अनूप
 म. प्रेमना स्वरूप, तथा स्वभावथी शणगारेला सारा सारा जंतूओनी
 रीतिनां चरित्रोने आप हृदयमां धारण करजो, हरणीने गायन साथे रंग
 लागेलो होयछे, तेथी गायनना विधाननुं आराधन शिकारीओ करेछे,
 त्यारे ते सांभळवाना लोभथी, आवेली हरणीने पाराधी बाण छेडने
 आरंपार सोंसरुं उतारेछे, परंतु काने पडेली तानने सांभळवामां ते चूकती
 नथी. आठ महीना सुधी वर्षादनी आशाथी देडकांओ प्राण रहित थडने
 पृथ्वीनी साथे निर्जीव पणे मळी जायछे, परंतु वादळांना गाज अवाज-
 नी सार्थेंज पोताना मित्रनी रोझथी भीजाडने तेओ सजीवन थायछे,
 हाथी अंगनी धांतीथी नमुनो (आकार) चित्तमां लावीने स्वाडमां

પડી બંધાયછે, પળ સ્વાંતેથી બનાવટી હાથળીને પકડ્યા વગર રહેતો નથી. લોઢાના ઘડામાંથી વસ્તુ ગ્રહણ કરતાં ભલે સપઢાઈ જાય, માથા ઉપર પહેલા લાકડિયોના મારને સહન કરે, અને ઘેર ઘેર રચ્ચે, પરંતુ વાંદરાંની મૂઠી ચુઢી થાય નહીં, નિરંતર ટેકધરીને ગોહ (ચંદનઘો) સ્વોચ (સ્વાચા) ને ગ્રહણ કરે, તે તૂટી તૂટીને પડી જાય, પળ શંકા રહીત જેમ હોય તેમ છૂટી રહે નહીં, ચોમાસાના દિવસોમાં વર્ષાદની ગર્જનાના પ્રેમથી ભરપૂર થયેલો મોર અવાજ ભરે, અને ટાઢ તથા તાપને સહન કરે, પળ શિયાળા તથા ડનાલાના દિવસોમાં આલાપ (મધુર શબ્દ) નો ઉચ્ચાર કરેજ નહીં. સ્વાતીના જલને ચાહનારો વૈષ્ણવો વિશ્વાસથી વ્યાસને સહન કરે, ડદાસ યજ્ઞને મિત્રના નામને લિયે, પરંતુ બીજા પાળીને પિયેજ નહીં. વસંત રુતુ વિતિ ગયાથી કોયલ કલા તથા પ્રકાશથી હીન રહેછે, ઇટલુંજ નહીં, પળ બીજા પક્ષીઓના સોરબકોરને સાંભલેછે, પરંતુ પોતેતો બોલવા વગર ડીન થજ્જેજ બેઠી રહેછે. ચંદ્રમાની સાથે ચકોર પક્ષીની ઇચ્છી લગની લાગીછે કે, તે પોતાનાં નેત્રોને કિરણો સામેજ રાચ્ચી રહેછે, અને ઉજ્જ્વલ પ્રકાશ કરનારા સૂર્યને પળ મંદ જાળીને પોતે મંદ થજ્જ રહેછે, પરંતુ તેના સામે આંચ્છોથી જોતુંજ નથી. કપોત પક્ષીને ડઢાહી ઢજ્જને કપોતનીને (હોલીને) હાથમાં પકડીરાચ્ચે, તો તે કપોત પોતાની ચ્છીને સપઢાઈ ગયેલી જાળીને તેના પ્રેમને લીધે પોતે સારકરવા સારુ અચેત થજ્જને આકાશમાંથી નીચે આવી પડે. ભમરો પ્રેમના હુલાસ-થી સ્ચીલેલા કમલમાં જજ્જને વસેછે, અને કમલ બીઢાઈ જાયછે, ત્યારે પોતાના પ્રાણજવાનું કબૂલ કરેછે, પરંતુ તે કમલની પાંચ્ચડીને ડસતો નથી. પતંગિયો ઢીવાની જ્યોતીનો પ્રકાશ થતાંજ તેમાં પડેછે, ને તે ઢીવાના સુંદર રંગમાં રીચ્છીને ઇક રંગ થવા સારુ અંગથી બલેછે. વિશેષે કરીને ભમરીને ફૂલના રસમાં પ્રેમ લાગેલો હોયછે, તે છૂટતો નથી ને તળાતાં તળાતાં પોતાની કડનો લંક વચેથી તૂટી જાયછે, પળ તે ક્ષણ

માત્ર ફુલના મધને તજતી નથી. સર્પ મોરલીના મધુર અવાજના ભેદથી સ્વેદ તજી દેહે, ને પોતાના વાસરૂપ રાફડાને વિસારીને મોરલીના અવાજની આશાથી ગારડી પાસે આવોને હાજર થાયછે. ઘણુંકરીને એમ વિચારિયે તો નાગને પણ પોતાના મળી સાથે પ્રેમ લાગેલોછે, જેથી તે મળીને બાહર મૂકીને ચારા વાસ્તે છેટે છેટે વિચરેછે, પણ મળીને પોતાના જીવનરૂપ જાણીને તે ઉપરજ ધ્યાન રાખેછે. ચક્રીશ પાંચાઢા સર્પનું એવું વૃત્તાંત છે કે, તે પ્રેમના નિયમથી ચંદનમાં લુહવ રહેછે, જેથી સ્નાન પાનને તજેછે, પરંતુ રાત દિવસ ચંદનના વૃક્ષનેજ સેવેછે. જુરાફ પક્ષિયોનાં નર માદાના અંગમાં રહેલા આંકડાની ધંધીનો દોરો તૂટીને જૂદો પડ્યા પછી, ફરીને પાછો જોડાતોનથી, જેથીકરી તેઓ એકબીજા સામું જોયા કરે અને પ્રિતીની રીતથી વચ્ચે મરે, પરંતુ જૂદાં રહેજ નહીં. ચંદ્રમા સાથે પ્રિતિ રાખનાર એક સિંગીવૃત્ત જાતિનો મચ્છછે, તેને કર્ષિમ ચંદ્રનું ચિન્હ પ્રત્યક્ષ દેખાડવાથી, ચિત્તમાં તેને સાચો ચંદ્ર માની, પોતાના શરીરને તુચ્છ ગણી તે મચ્છ દોઢી આવેછે. વઢી માછલાંને જલની સાથે પ્રેમ હોયછે, જેથી કરી માછલુ પાણીના કીનારાથી ઝમારે જૂદુ થાયછે, ત્યારે દીન થઈને મરેછે, પરંતુ અનેક યત્ન કરવાથી કે, દૂધમાં રાંચવાથી પણ ધીરજતા ધરતું નથી. વઢી પ્રસિદ્ધ છે કે, રાવાના પ્રેમથી જલચર પ્રાણિયો ચાલી નીકળેછે, તેઓ સૂકા પત્રના ઢરથીતો ખાગેછે, પણ મચ્છીમારે કાટામાં રાખેલા ફેરવાળા પ્રદાર્થને ચાહીને તેમાં ખરાઈ મરેછે. કસ્તુરીના સ્નેહથી અમર પોતાના દેહને દમેછે, તે બીજે ઠેકાણે ન નમતાં પોતાના મિત્રના ઉપરજ જઈને જામેછે. હારન પક્ષી રંજન થઈને લાકડા સાથે પ્રેમનો નિયમ રાખેછે, માટે તે લાકડું જો ઘડીમાત્ર પગથી વેગલું થાયછે, તો તે પોતાના પ્રાણને તજેછે. શંકરના વીર્યરૂપ પારાને સ્ત્રીની સાથે પ્રેમ લાગેલો હોયછે, જેથી સ્ત્રી નજરે પડતાંજ તે પોતાના નિવાસને છોડી, ને

મોહોટો પ્રચંડ શદ્ધ કરીને ડમંગથી તેને પછવાડે ચાલી નીકળેછે. ચમક પથરની સાથે મોહને લીધે લોઢાને પ્રેમછે, જેથી પોતે અચેત છતાં ચેતનરૂપ થઈ અંતરને છોડીને ઉડેછે, આ પ્રમાણ વ્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધછે. કપૂર તિસ્વાંથી અઢગો બીજે ઠેકાણે ક્યાંહાંય જરૂર રહેતો- જ નથી, તિસ્વાંરૂપ મિત્રની સાથે મળેછે, ત્યારેજ તે પ્રેમના ધર્મને પાઠીને રહેછે નહીંતો ઉઢી જાયછે. વઢી આપણનો પેઠે દૂધને પાણી સાથે સ્નેહછે, જેથી કરી તે પોતાના મિત્ર પાણીને બઢતું જોડીને તેના દુઃસ્વને લીધે પોતે ડભરાઈ જઈને તાપમાં પડેછે. હંસને આમ્રાદિ વૃક્ષોથી ગીચ સવાળા માનસરોવરના કિનારા સાથે લીનતાછે, માટે જો કદાચિત્ વિયોગ પામેછે, તો તે મરેછે, અથવા દૂબલો થઈ જાયછે. વઢી જરૂર જાણવું કે, ફુલના સુગંધને પવનની સાથે પ્રેમછે, જેથી તે પોતાના ઠેકાણા ને તજી પોતાના મિત્ર વાયુની સાથે ચાલી નીકળેછે, આ કામનો ઉક્તિ- છે, તેને સાચી માનવી. કુમોદનિયે હર્શથી ઇવી ટેક પકડીછે કે, પોતે નિર્મલ છતાં કેવલ ચંદ્રકાંતીના આધારથીજ જીવેછે, માટે તે પ્રેમની પ્રતીતિને લીધે, દિવસે ન પ્રફુલ્લિત થતાં રાતની વસ્તે પોતાના મિત્રને જોડીને નિઃશંક પળે સ્વિલી આવેછે. ઇવીજ રીતે સૂરજ સાથે કમલને સ્નેહ છે, માટે જો સૂર્ય ડગેછે તો પોતેપણ અતિ આનંદથી સ્વિલી આવેછે, ને નથી ડગતો તો, પોતે પણ મંદ થઈને ઘોઢાયુંજ રહેછે. હવે છીપની પ્રિતી- ની નવીન રીતને નોહારી જોઈએ તો, છીપ સમુદ્રના પાણીથી બાહરે કીનારે આવી સ્વાતિના બુંદને ગ્રહણ કરેછે. નર માદા મોતિ અથવા ગોઢી કે બા- ણના ફઢાની ઇવી યુક્તિ છે કે તે બીજે ઠેકાણે વેચાયછે, પણ ધ્યાન ક રવાથી આવી મળેછે. ચકવા ચકવી પોતાના મિત્ર સૂર્ય સાથે અલૌકીક પ્રિતીને ઇવી રીતથી નભાવેછે કે, દિવસેતો ક્રિડા કરેછે પણ રાત પડતાં જ પોતાના મિત્રના અસ્તને લીધે દીવાનાં બની જાયછે. મર્યાદા પૂર્વક આદિથી સમુદ્રને આ ચંદ્રમા સાથે સ્નેહછે, માટે તે સૂર્યના અજવાળામાંતો

ધોરો રહેછે, પળ ચાંદનીમાંતો લેહેરથોને આકાશ પર્યંત ઉછાલેછે. માલિયોને મધની સાથે સ્નેહ લાગેલોછે, જેથી તે કુંદ કુંદ ઇટલે જરા જરા રસ લેઈને મધપોહું જમાવેછે, અને જો તે મધપોહું પડી જાયછે, કિંવા વિશ્વરાઈ જાયછે, તો તે માલિયો મરેછે, અથવા સ્વેદથી દીન થઈને ફરેછે. હે? સાગર એવીરીતે અનેક પ્રાણિયો પોતાના ઇષ્ટ મિત્રના પ્રેમની ટેકથી વિશેષે કરીને એવાં એવાં અનેક કષ્ટોને સહન કરેછે, આ પ્રેમના નિયમનું વિધાન મેં મહારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહ્યુંછે. ॥ ૪ ॥

॥ દોહા ॥

એતે આદિ અનેકહે ॥ થર ચર પ્રેમ પ્રસંગ ॥
સ્વભાવીક તાસે કહે ॥ મિલિયત મિત્ર ઉમંગ ॥ ૫ ॥

અર્થ. એઓને આદિ દઈને અનેક સ્થાવર જંગમનાં પ્રાણિયો પ્રેમના પ્રસંગવાળાંછે, જેઓ ઉમંગથી પોતાના મિત્રને મળેછે, તેને સ્વાભાવિક પ્રેમ કહેછે. ॥ ૫ ॥

॥ સોરઠા ॥

સો ભાવીક કહાય ॥ વરનેં સો સાગર સુનોં ॥
ઉપજત આપહિ આપ ॥ કુલ સ્વજાદ જાકોં નહી ॥ ૬ ॥
હે? સાગર હવે જે ભાવિક પ્રેમ કહેવાયછે, તેનું વર્ણન કરુંછું, માટે તે સાં-
ભળો જે પોતાની મેળેજ આવોને ઉપજેછે, અને જેને કુલધર્મનો મર્યા-
દા નથી. ॥ ૬ ॥

॥ છપ્પય ॥

સંત પ્રેમ પરિ બ્રહ્મ, તાપ સીતહું તન તાવે ॥
સ્વામિ ધર્મકે સૂર, પ્રેમ પરિ અંગ કટાવે ॥
સતી શ્યામકે પ્રેમ, અંગ અગનીમે જારે ॥

यहैं रीतसैं प्रीत, सोय भावीक बिचारे ॥

साधन बिशेष सो सो सरे, चित अनुमान दृढाइये ॥

सिद्धा बंदंत सागर सुनों, प्रेम नैम यों पाइयें ॥ ७ ॥

अर्थ संत लोको परब्रह्मना प्रेमथी उनाळाना ताप अने शियाळानी टाढमां पोताना शरीरने तावेछे, शूरवीर युद्धाओ स्वामीना धर्म माटे प्रेम उपर पोताना अंगने कपावेछे, सतीस्त्री स्वामीना प्रेमथी पोताना अंगने अग्निमां बाळेछे, एवीरीतथी क्यांहां प्रिति होय त्यांहां ते भाविक प्रेमछे, एम विचारवुं घणुंकरिने बिशेष साधनो करवाथी आ भाविक प्रेम सरेछे, ए अनुमान चित्तमां दृढावजो, सिद्ध कहेछे, हे? सागर सांभळो, के एवीरीते प्रेमना नियमने पामिये. ॥ ७ ॥

अथ फुनि सागरोक्त प्रश्न ॥ दोहा ॥

निराकार साकार यह ॥ दोऊ प्रेम अनूप ॥

यहैं सिद्ध समता मिलें ॥ कीधों भिन्न सरूप ॥ ८ ॥

अर्थ सागर कहेछे के, निराकार अने साकार एवा वे प्रकारनो आ अनूपम प्रेम कस्यो, तो हे? सिद्ध एओ समान पणाथी मळतांछे, के बनेनां जूदां जूदां स्वरूपछे, ते कहो. ॥ ८ ॥

अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ छप्पय ॥

निराकार आराध, बेद बांनी निरधारे ॥

मिलें सिद्ध परिव्रह्म, दीप ज्वाला वत डारे ॥

सधैं रूप साकार, ब्रह्म सोई ठहरावे ॥

वहे प्रेम परमान, सिद्ध इच्छावत पावे ॥

बिस्तार बडो यह बातको, अब तुमकों न बतायगें ॥

सिद्धा बंदंत सागर सुनो कहेंगें जब फिरि आयगें ॥ ९ ॥

अर्थ. निराकार प्रेमना आराधननो तो वेदनी वाणी निश्चय करेछे, माटे तेने साबवाधी तत्काल सिद्धिनी साथे परब्रह्म मळेछे, एटलुंज नहीं, पण दिवामांणी झाल, अने झालमांणी दिवो, एवा विवेकथी अभेद पणांने पामेछे, हवे जे साकार प्रेमना रूपने साधेछे, तेओ पाषाण तथा धातु वि गेरेनी प्रतिमाओमां ब्रह्मने ठरावीने पूजेछे, तेओ पण प्रेमना प्रमाणने लोपे पोतानी इच्छा मुजब सिद्धि पामेछे, आ वातनो मोहोटी विस्तारछे, माटे हमणां तमने बतावशुं नहीं पण सिद्ध कहेछे के हे? सागर सांभळो के ज्यारे फरीने आवशुं त्यारे तमने कही बतावशुं. ॥ ९ ॥

॥ सोरठा ॥

सागर सिद्ध सु बांनि ॥ सुनत चित संशय मिटें ॥

बूझ्यो यहें विधान ॥ नभ अवाज उत्तर कहा ॥ १० ॥

अर्थ. सिद्धनी वाणी सांभळतांज सागरना चित्तना संशयो मटीगया, एटले चळे आवुं वृत्तांत पूछ्युं के हे? सिद्ध! आ जे आकाशमांणी शब्द थयो तेनो शुं! उत्तरछे. ॥ १० ॥

॥ अथ सिद्धोक्त प्रत्युत्तर ॥ सोरठा ॥

उच्छव शिव उच्चार ॥ कही सिद्ध पूरव कथा ॥

नाम घौम निर्धार ॥ सागर कलाप्रबीनको ॥ ११ ॥

अर्थ. शिवजीना कैलासमां थयेला शिवरात्रीना उत्सवनी वातनो उच्चार करीने सागर अने कलाप्रबीणनां नामो तथा ठेकाणाना निश्चय समेत, सिद्धे पूर्व जन्मनी सघळी कथा कहीं संभळावी. ॥ ११ ॥

अथ फुनि सिद्धोक्त ॥ छंद मनमोदक ॥

कियो आपने एह ऊपाय ॥ बुलावे प्रबीनंकला आय ॥

उभेही मिलें ईश आगार ॥ चलं मूरतं एक उच्चार ॥ विछो-

हांन बांनी बढी बाळ ॥ बढी दंपतीकों ब्रह्मा ब्वाला ॥ तुमैं
 दोउ घारी तजें प्रांन ॥ उमा याद लायें हरंबांन ॥ उमैं सि-
 द्द दाई कृपा कौन ॥ अवाजं प्रति उत्तर दीन ॥ हमेंकों ति-
 हों उत्तर काज ॥ उमाजू पठाये महाराज ॥ कही जो मरें
 गें दुहू आप ॥ मिटेगो नही ईशको श्राप ॥ दुख पाउगे
 भोर भोतार ॥ यहें चितमें राखियें धार ॥ हमें जो बतावें
 उपदेश ॥ साधो चंडिका त्योंहि माहेश ॥ वहीसें भगें पा-
 भोगे सिद्ध ॥ दिनांही दिनां प्रेमकी बृद्धि ॥ १२ ॥

अर्थ. हे? सागर आपे आ शिवालयना वास्तुनो उपाय कर्यो, अने
 तेहुं मोकलोंने कळाप्रवीणने बोलाव्यां, जेथी ते आहीं आव्यां तयारे तमो
 बने शिवालयमां मर्यां, पछो वे घडी सुधी एक बीजानें प्रेमथी वांतोना
 उच्चार थया, पण च्यारे बीजी कोइ बाळाए वियोग थवानो वाणि कही
 ते सांभळतांज दंपतीने विरहाग्निनी झाळो बंधी पढी जेथी तमे बेयज-
 णांये प्राण तजी दइये एवुं धार्यु, ते बखते उमयाजीं शंकरनां वचनो
 नी यादी लाव्यां, एटलुंज नहीं, पण सिद्धि देनार जंगदंबाए तमारा ब-
 नेना उपर कृपा करीने आकाश वाणीना अवाजथी प्रत्युत्तर आप्यो,
 अने हुंने पण ते उत्तर सारुज हे? महाराजा आपनी पासे मोकल्योछे,
 अने कह्युछे के जो आप बने जण मरशो, तो पण ईश्वरनो श्राप मटशे
 नहीं, ने उलटां बीजा अवतारमां पण दुःख पामशो, आ वात चित्तमां
 घारी राखजो, हवे हुं जे उपदेश बतावुं, ते प्रमाणे चंडिका तथा महेश्व-
 रने साधो, ए साधनथी आगळ उपर सिद्धि पामशो, अने दिवसें दि-
 वसें तमारा प्रेमनी वृद्धी थशे. ॥ १२ ॥

॥ सोरठा ॥

सिद्धा दई सुनाय, प्रति सागर पूरब कथा ॥

संशय सकल मिटाय, दंपति बरजी घात निज ॥ १३ ॥

अर्थ. सिद्धे रससागरने पूर्व जन्मनी कथा संभळावी दीधी, तेना मनना सचळा संशयो मटाडी दीधा, अने स्त्री पुरुषने जे आत्मघात करवानो विचार हतो, ते बंध बडाव्यो. ॥ १३ ॥

अथ सागरोक्त ॥ सोरठा ॥

कह्यो श्राप माहेश, प्राण घात बरजी तुमैं ॥

कहो सिद्ध उपदेश, सोच मिटे प्रेम न घटे ॥ १४ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के हे? सिद्ध तमै महेश्वरनो श्राप कह्यो, अने प्राणघात करवानुं बरजावी दीधुं, माटे हबे उपदेश करो, के जेथी श्राप मटे, अने प्रेम न घटे. ॥ १४ ॥

अथ सिद्धोक्त उपदेश भेद ॥ छप्पय ॥

तुम प्रवीन प्रति अंग, रूप चंडीको ध्यायो ॥

सागरकी स्थापिता, नाम सागरा धरायो ॥

सागर तुम प्रति अंग, रूप ईश्वर वह धारैं ॥

सो प्रवीन स्थापीत, प्रवीने श्वर उच्चारैं ॥

बह रूप ध्यांन धरि प्रेमसैं, स्वप्रेश्वरी सु ध्याओगैं ॥

तंत्रादि मंत्र यंत्रह क्रिया, स्वप्न सिद्धसैं पाओगैं ॥ १५ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के तमै प्रवीणना अंगने उद्देशीने चंडीना रूपनुं ध्यान करो, तथा सागरनां स्थापन करेल ते देवीनुं सागरा एवं नाम धरावो, हे सागर तमारा अंगने उद्देशीने ते कळाप्रवीण ईश्वरना रूपने धारे, अने ते प्रवीणना स्थापित माटे प्रवीणेश्वर एवा नामथी उच्चारै, प्रेमथी ए रूपनुं ध्यान धरीने स्वप्रेश्वरीनुं ध्यान करशो, तो तंत्र शास्त्रना अनुक्रम प्रमाणे मंत्रोद्धार करी यंत्रमां क्रिया करवाथी सौणानी सिद्धिने

पामशो. ॥ १५ ॥

अथ सागरोक्त ॥ छप्पय ॥

स्वप्नेश्वरी बिधानं, कौन रुपिराज कहावें ॥

कौन छंद उच्चार, कौन देवता बतावें ॥

कौन सिद्धि दातार, कहा नीयोग सु किजें ॥

कौन न्यास प्रति अंग, ध्यान केसो सु धरिजें ॥

कहा मंत्र बीज अच्छर कहा, भिन्न भिन्न निज उच्चरें ॥

उपदेश आप कीजें कृपा, सो अराध हम अदरें ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के हे? सिद्ध आ स्वप्नेश्वरी देविना विधानना कया रुपिराज केहेवायछे, नैं तेमां कया छंदनो उच्चार थायछे, अने तेना देवता कोणछे एटलुंज बतावो एम नहीं पण तेमां सिद्धि देनारु कोण, अने तेनो विनियोग (संकल्प) शरीते करवो, तेमां अंगना न्यास कया, अने केवुं तेनुं ध्यान धरवुं, तेनो मंत्र कयो, अने बीजना अक्षर शुं शुं छे, ए स-
घलुं जूदुं जूदुं कही संभळावो एटलुंज नहीं पण जो आप कृपा करीने उपदेश करो तो ते आराधननो हुं आरंभ करुं. ॥ १६ ॥

अथ सिद्ध प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

स्वप्नेश्वरी बिधानको ॥ कहो जथा विधि ज्ञान ॥

सूक्ष्म साधन हे यहें ॥ तरस सिद्धिको दान ॥ १७ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हे? सागर आ स्वप्नेश्वरीना विधाननुं तमने हुं यथा विधिथो ज्ञान कहुंछु ते सांभळो; आ साधनतो घणुंज सुक्ष्मछे, परंतु ते तरत सिद्धि देनारुछे. ॥ १७ ॥

अथ सिद्धोक्त स्वप्नेश्वरी बिधान ॥ छंद पद्धरी ॥

अस्य श्री स्वप्नेश्वरी मंत्र ॥ रुपिराज पिप्पलादं सु तंत्र ॥

बृहती सु नाम छंद उच्चार ॥ स्वप्नेश्वरी सु देवता धार ॥
 स्वप्नेश धारना देंन सिद्ध ॥ एतादि बानि विनियोग मध्य ॥
 रुष्यादि मंत्र न्यासांन ठान ॥ एही सरूप लाओ सु ध्यान ॥
 धारना एक ध्यानं द्रढाव ॥ आदीक ईष्ट मिश्रिता भाव ॥
 आसनं कंज हाटकं पाट ॥ सेतंग बास रूपं निराट ॥
 जोती सु चंद मोती सिंगार ॥ माधुरी बान पानं सु चार ॥
 शुभ्रं सरोज दोऊ सु पान ॥ एकै अर्भे एकं व्रदांन ॥
 वामा सु वाम भागा लसंत ॥ दच्छा सु स्वप्न ईश्वरा कंत ॥
 माहेश ज्ञान मुद्रा प्रकाश ॥ सामांन रूप सिंगार बास ॥
 रुद्राक्ष दांम पानमें लेह ॥ कीजे सु मंत्र उच्चार एह ॥
 प्रनवं बीज कंजा बंदंत ॥ जोरंत स्वप्न ईश्वरी अंत ॥
 कारजं मे बंदं फेर कीन ॥ ता अंत बन्धि जाया सु दीन ॥
 एही सु मंत्र मात्रिका थप्य ॥ कीजे अयूत रेनादि जप्य ॥
 जो जो चहंत कामना चित ॥ सो मास प्रत्य सिद्धी मिलंत ॥
 धारंत ओर सिद्धी जु आस ॥ पावंत फेर दूसरे मास ॥
 कीजिये दंपति ए सधंन ॥ होयगी जोगमाया प्रसन्न ॥१८॥

अर्थ. आ स्वप्नेश्वरीना मंत्रना तंत्र शास्त्रमां पिप्पलादनामे ऋषिराज
 कहैलाछे, अने तेमां बृहती एवा नामना छंदनो उच्चार थायछे, तेनां देव-
 ता तो स्वप्नेश्वरी देवीजछे एम धारवुं, हे? स्वप्नेश्वरी, धारणा सिद्धि देवावा-
 ली, मारु कार्य करो इत्यादि वाक्यो मांहे लावीने विनियोग (संकल्प)
 करवो, पढी मूळ मंत्रथी ऋष्यादि तथा अंगुष्ठादि न्यास करीने आवा
 स्वरूपनुं ध्यान करवुं, एक धारणाथी ध्यानने द्रढावीने इष्टदेवनी साथे
 मिश्रित भाव करवो, एटले देवो भूत्वा, देव यजेत् (देव थइने देवनुं य-

જન કરવું) સોનાના જડિત્ર સિંહાસન ઉપર પશ્ચાસન કરીને વિ-
રાજેલાંછે, જેણે અંગમાં શ્વેત વસ્ત્ર પેહેરેલાંછે, અતિ સુંદર જેનું રૂપછે,
શરદ પુનમના ચંદ્રમા જેવી જેની કાંતિછે, અને અંગે મોતીના શણગાર
ધરેલાંછે, જેનો મધુર વાણી અને ચાર હાથછે, તેમાં બે હાથમાંતો ધોઢા
રંગનાં કમલ રાખેલાંછે, અને બીજા બે હાથછે તેમાંથી એકમાં અભય,
અને એકમાં વરદ, એવી બે મુદ્રાઓ ધારણ કરેલીછે, પોતે વામ ભાગ તરફ
શોભેછે, અને જમણી તરફ તે સ્વમેશ્વરીના પતિ મહાદેવ જ્ઞાન મુદ્રાથી પ્ર-
કાશ કરી રહ્યાંછે, તે બન્નેનાં શણગાર તથા વસ્ત્રથી સરસ્વાંજ સ્વરૂપછે;
એવું ધ્યાન ધર્યા પછી રુદ્રાક્ષની માઠા હાથમાં લઈને આ મંત્રનો ઉચ્ચાર
કરવો, પેહેલો પ્રણવ ઇટલે ઐકાર લેવો, પછી કંજા નામનું બીજ કહેવું,
ઇટલે શ્રીં બીજ લેવું, તેને અંતે સ્વમેશ્વરી એવું વાક્ય જોડવું, ફરીને કાર્ય
મે વદ ઇટલા અક્ષરો મેઢવવા, તેને અંતે અગ્નિની સ્ત્રી સ્વાહાને દેવી ઇટલે
ઐ, શ્રીં, સ્વમેશ્વરી કાર્ય મે વદ સ્વાહા એવો મંત્રોદ્ધાર થયો, એ મંત્રથી
માત્રિકા વિગેરેનું સ્થાપન કરીને રાત્રિની વચ્ચે દશ હજાર મંત્રનો જપ
કરવો, જપ કરનાર સાધક, પોતાના ચિત્તમાં જે જે કામના ચાહાય તે તે
કામના સંબંધી એક માસે સિદ્ધિ મળે, અને જો બીજીવાર સિદ્ધિ યવાની
આશા ધારે તો તે ફરીને બીજે મહિને સિદ્ધિ પામે, તમે સ્ત્રી પુરુષ બન્ને આ
સાધન કરો એ કરવાથી જોગમાયા પ્રસન્ન થશે. ॥ ૧૮ ॥

॥ દોહા ॥

યથારીત સાધન કહ્યો ॥ સ્વમેશ્વરી મહેશ ॥

સિદ્ધિ દહ્યો સાગર લહ્યો ॥ એહ મંત્ર ઉપદેશ ॥૧૯॥

સ્વમેશ્વરી તથા મહેશ્વરનું યથા વિધિથી સાધન કહ્યું, પછી એજ મંત્રનો
ઉપદેશ સિદ્ધિ આપ્યો અને સાગરે પહોંચ કર્યો. ॥ ૧૯ ॥

અથ ફુનિ સિદ્ધોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ ચોપાદ ॥

सागरसें जु कहन सिध लागे ॥ यह उपदेश सिद्धहैं आगे
॥ आपें यह साधना कीजें ॥ कला प्रवीन पत्र लिखदिजें ॥
वहें इष्ट साधना बनावे ॥ सोऊ सिद्धि आप वत पावे ॥
सागर कही सिद्ध प्रति बांणी ॥ हमें फेर मिलबेकी ठानी ॥
कहो दोउ किहि रीत मिलेंगे ॥ विरह ब्वाल दिन किते
जलेंगे ॥ यह बात सुनि सिद्ध सु बोले ॥ सबे भेद तुमसे
हम खोले ॥ यह उपाय तुमने जु बनाया ॥ दरस मित
दो बेरहि पाया ॥ अब उपाय उनसें जु चलेंगे ॥ आप
जाय उहि ठोर मिलेंगे ॥ २० ॥

अर्थ. सिद्ध सागरने कहेवा लाग्या के आ उपदेश तमने आगळ
उपर सिद्धि दायक थशे, माटे आप आ साधन करो अने कळाप्रवीण
उपर पत्रमां लखी मोकलावो एटले एपण इष्ट साधन करे अने ते पण
आपनी पेटेज सिद्धिने पामे, त्यारे सागरे सिद्धने एवी वाणी कही के, हे?
महाराज अमे फरीने मळवानुं ठरावेलुंछे, माटे बन्ने कइरीते मळशुं, अने आ
विरहाग्निनी झाळोमां केटलाक दिवस बळशुं, ते कहो, एवी बात सांभ-
ळीने सिद्ध बोल्या के तमारी पासे हुं सघळो भेद प्रगट करुंछुं; आ जे
तमे उपाय कर्या तेथी मित्रनां दर्शनने बेवार पास्या, हवे एनाथी उपाय
चालशे एटले आप जइने ते ठेकाणे मलशो. ॥ २० ॥

॥ दोहा ॥

आपें उन उपाय परि ॥ जाय मिलोगे मित ॥
बतियां बनिहे जो रचहुं ॥ कछु चतुराई चित ॥ २१ ॥

अर्थ. एना करेला उपाय उपरथी आप जइने मित्रने मळशो
खरा पण जो कांइक चित्तनी चतुराई रचशो तो वातचित करवानुं वन-

शे. ॥ २१ ॥

॥ दोहा ॥

दरसोगे पूरन दशा ॥ फुनि सागर परबीन ॥

बतियां बने कै नां बने ॥ ज्यों जल झंखत मीन ॥ २२ ॥

अर्थ. पछो सागर तथा प्रवीण ए तमो बच्चे जण विरहनी पूरण दशाथी भरपूर देखाशो अने वातचित करवानुं तो बने अथवा न बने पण पाणी-ने जेम मांछलां झंखे तेम एक बीजाने झंखशो. ॥ २२ ॥

॥ सौरठा ॥

पैं एते पर आप ॥ साधन करिहो दोउ जन ॥

ताहि सिद्धि परताप ॥ सुपन मिलोंगे मास प्रति ॥ २३ ॥

अर्थ एटला उपर आप बेय जणा साधन करशो त्यारे ते सिद्धिना प्रतापथी एक एक मासे स्वप्नमां मळशो. ॥ २३ ॥

॥ सौरठा ॥

दोऊ सम्रति सोय ॥ जो सुपने चरचा चले ॥

उर अभिलाष सु होय ॥ इहि विधि पूरन उभय जना ॥ २४ ॥

अर्थ. सोणामां जे चर्चा चालशे तेनी बेयने स्मृति रहेशे अने बने जणना हृदयमां जे अभिलाषा हशे ते एवीरीते स्वप्नद्वाराये परिपूर्ण थशे. ॥ २४ ॥

यातें यहें ब्रतंत ॥ उन प्रती लिख पठयो सबे ॥

धरें धीर वह चींत ॥ हमकों बिदा सु दीजियें ॥ २५ ॥

अर्थ. माटे आ सचळुं वृत्तांत ए प्रत्ये आप लखी मोकलावो एटले ए पोताना मनमां धीरज धरे, हे? सागर हवे अमने विदायगिरी आपो. ॥ २५ ॥

अर्थ. हे? सागर बपैयो जेम मेघना बुंद वास्ते पोकारेछे, तेम मारी जिभे तमारा नामनी जक लागीछे, एटलुंज नहीं पण रातनी वखते जाणे चकवो चकवो एक बीजाने पोकारतां होयनै! तेम पोकारुंछुं, अने भमरो जेम मधुरताने हेरे तेम हेरुंछुं, चकोर पक्षी जेम चंद्रमाने जुबे तेम नेत्रथी तमारा मार्गने जोया करुंछुं, तो अहो हे? मित्र हवे फरीने क्यारे मळशो, आ कामदेवना चकने फेरें माहं मन चड्युंछे, माटे मारां प्राण शुं, धीरज धरे. ॥ ६ ॥

अथ न्यून रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

सागर सिंधु भरयोइ रहे ब्रह्म, मंद्र नगेंद्र ठईहें रही ॥
दानव देव स्नेह त्रपा अहि, नेत उसासन एंच ग्रही ॥
जीवन जंतु त्रसें सिंगरे सुख, रैन दिनां झक झोरतही ॥
तेरहु मित मिलेंगें कबैं, अजहुं तो हलाहल एक भही ॥७॥

अर्थ. हे? सागर, हृदयरूपी समुद्र भर्योछे तेमां विरहरूपी मंदराचल पर्वत आवीने ठसाइ रह्योछे, अने स्नेह तथा लाजरूपी देव दानवो नीसासा रूप वासुकी नागनां नेत्रां पकडीने खेंचेछे जेथी जीवनरूपी सघळा जावजंतुओ घास पाम्याछे, सुखरूपी पाणीने रात दिवस वलो-वबाथी हे? मित्र तेर रत्नोतो कोण जाणे क्यारे मळशे पण हजीतो एक हलाहलज (शेर) मळ्युंछे. ॥ ७ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

हे हिय पंजर बीच परेसो, कोउ प्रकार न पावत उडन ॥
धीरज तंदुलको चुगवो अरु, अंग बनें नवरंग दिनां दिन ॥
श्रोतको जल पीवो करें वह, कीबो कलोल समारिकें
पंखन ॥ सागर ज्यों ज्यों चढें चित ध्यानसु, त्यों त्यों फ-

रेबो करे शुक यामन ॥ ८ ॥

अर्थ. हृदयरूपी पांजरानी वस्त्रे पड्यो रहेछे, ते कोइ प्रकारे उडवा पामतो नथी, ने धीरजतारूप चोखा चुगवाथी दिवसे दिवसे जेनुं अंग नवा रंगवाळुं बनेछे, ते लोहीरूप पाणीने पीघाज करेछे एटलुंज नहीं पण संकल्प विकल्परूप बने पांखो पसारीने कलोळ कर्या करेछे, हे! सागर, जेम जेम चित्तमां ध्यान चडेछे, तेम तेम आ मनरूपी पोपट फर्या करेछे. ॥ ८ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

रससागर सागर रूप भरे, नौका करि खेवट चाह हकारी छदमी मधि रावरे नैन मिले सु, मिलावत फंद कटाच्छ-की डारी ॥ हलकें भट प्रेम परें उनमें, छलकें जल आय समीप किनारी ॥ रकताके पताके चढाय दिये, अंखियानमें आंन फिरिहैं तिहारी ॥ ९ ॥

अर्थ. समुद्ररूप रससागर रसथी भरपुर भरेलाछे, तेमां नेत्ररूपी बाणने चाहना रूप बाण हांकनार खलासिये हंकार्युं त्याहां मध्य दरिया वस्त्रे आवतां आपना नेत्ररूपी कपटो चांचिया (दरियाइ चोर) मळ्या तेणे मळतां वेंतज कटाक्षरूपी पाशलो नाख्यो पछी हलकेछो प्रेमरूपी युद्धो एमां आवीने कुदी पड्यो अने छलकेलुं जळ किनारानी इइ सुधी आवी पोहोच्युं; लाल तंतुओनी रक्तताना पताका चढावी दीधा जेथी आ आख्योमां तमारी आण फरी गइ छे. ॥ ९ ॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सर्वैया ॥

माधुरताइ प्रभंजनसैं मधु, कंजन जैसैं लगैं पखियां ॥ ताल मुराल चकोर ज्यों चंद, अनंद ज्यों इंद्र घटा सखियां ॥

धारन बातज गांन उचार, बिहारज्यों बारिनसें झखियां ॥
भाननकी दुति कोक ज्यों सागर, योंलगी आननसें अंखियां
॥ १० ॥

अर्थ. पवननो साथे जेम सुगंध लागे, कमलनो पांखड़ियो साथे जेम
भमरो लागे, मानसरोवर साथे जेम हंसनुं मन लागे, चंद्रमा साथे जेम
चकोर पक्षीनी नजर लागे, वर्षादनी घटा साथे जेम मोरने आनंद लागे,
गायनना स्वरो साथे जेम हरणिनुं ध्यान लागे, पाणी साथे जेम माछालियो
ने रम्मत लागे, सूर्यनी कांती साथे जेम चकबानी द्रष्टि लागे तेमज
आपना मुख साथे आ आंखयो लागीछे. ॥ १० ॥

अथ समस्त लाटानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

हैं द्रग मेरेसु चेरे बने रहे, तेरेही पंथके हेरे करें नित ॥
घेरे रहे विरहानलके गन, झेरे रहें असुवांन घरी प्रत ॥
रेरे सनेही जरेरे खरे दुख, प्रेम छरे उभरेरे भरे रत ॥
नेरे बसोन घनेरे भये दिन, येरे करेरे भयेहो कहा चित ॥
॥ ११ ॥

अर्थ. माहारां बन्ने नेत्रो दासरूप बनीने हमेशां तमारा पंथने हेर्या
करेछे, विरहरूपी अग्निना समुदायथी घेरायां रहेछे, अने घड़िये घड़िये
आसु झेर्या करेछे, हे? स्नेही खरेखरा दुःखथी बळेछे खरां पण प्रेमनी
छोळ्योथी उभरायां अने भरायांज रहेछे, घणा दिवसो थया परंतु पासे
आवीने वसता नथी तो अरेरे हे? मित्र दिलना आवा कठण शुं थयाछो
॥ ११ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

सास उसास डगे मगरी कसि, तंतसु नाभि परांस डो

रें॥ मित जरि पखरी गुनकी चित, की चकरी सुफिरी चि-
हु ओरें ॥ द्वैद्रगरी सफरीसैं फिरे रसना फरकी श्रुति आंक
न जोरें ॥ सागर सापनसी सुरता जुरि, नैन घरी प्रति दे-
त टकोरें ॥ १२ ॥

अर्थ. तंत्रयी नाभीनी साथे कसी बांधेला प्राणरूपी दोराना योगथी
अनुक्रमे प्रगटेला प्राण तथा अपान वायुमांथी उपजेला सास तथा उसा-
सा मार्गे उगेछे, (हृष्या करेछे) ने मित्रना गुणोन्मी जोडायेली पांख-
डिथोवाळी चित्तरूपी चकरी (चक्र) चारे तरफ फरवा लागीछे, तेने
लीधे बेय नेत्रो माछलियोनी पेटे फरेछे, ने जीभ फरकी फरकीने
कानमां आंकडा जोडेछे, एवोजरीते हे? प्रियमीत्र सागर, सर्पणी
(नागणी) सरस्वी सुरता नेत्ररूपी घडियाळ प्रत्ये जोडाइने घडिये
घडिये टकोरा (डंका) दीधा करेछे. ॥ १२ ॥

अथ भाविका लंकार ॥ कवित्त ॥

चाह भरे चरे आवें, मैल मेरे मेरे करि, डेरे नेरे के दिन ब,
घाइके पठाओगे ॥ केसर गुलाब बार, गंध सार, घन सार,
बारुनी अगार मेरे, भाजन भराओगे ॥ गावन बजावनके,
भूपन सुबासनके, रीझन रीझावनके, साज बनबाओगे ॥
मद मतवारे मग, हेर हेर हारे द्रग, सागर दुलारे प्राण
प्यारे कब आओगे ॥ १३ ॥

अर्थ. चाहनाथी भरेला नोकरोने मेहेर करीने माहारे मेहेलें आवे
एवीरीते घर आगल कये दिवसे हुं आवुंछुं एवी बधामणी देवासारु मो-
कलावशो. केसर, गुलाबजल, मलियागिरी चंदन, कपूर, अने मदिरानां
पात्रो माहारे घर क्यारे भरावशो, गावा, बजाववानां, अने सारां सारां

घरेणां ने वस्त्रोनां अने रीझवा तथा रीझाववानां तरेह तरेहनां साहित्यो
क्यारे बनावशो ! हे ? मदमतवाळा, मारगने हेरी हेरीने मारां नेत्रो हारी
गयां छे, माटे हे सागर हे ! दुलारा, हे ! प्राण प्यारा; क्यारे आवशो ? ॥१३॥

अथ परि संख्यालंकार ॥ सवैया ॥

आनन नां दरस्यो तोकहांहें, निरंतर संचर देखत नेनां ॥
बाहिर जो परसो न कवी तो, सबी उर भीतर मींत रहे-
नां ॥ आमिलिहो, नमिलोतो भले, रसना तव नाम लग्यो
बिसरे नां ॥ सागर ज्यु समझो न इतें पर, तो बहुरों तुमसें
कह केनां ॥१४॥

अर्थ. मुख न देखायुं तो शुं थयुं, पण निरंतर नेत्रोतो तमारा रस्ताने
जोया करेछे, जो कदी बाहेर क्यारेय स्पर्ष करो नहीं तो शुं थयुं, पण
हृदयनी अंदर मित्रनी छवी रहेजो, आवीने मळो, किंवा न मळो, तो
भले, पण जीभे तमारुं नाम लग्युं छे; ते वीसरतुं नथी; हे! सागरजी ए-
टला उपरथी समजो नहीं, त्यारे पछी तमने विशेष शुं कहेवुं ॥ १४ ॥

अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

जाम घरी पल धाम नहीं सुख, दाम लहे तुम नाम लिये ॥
बेदरदी करि खेद हने सर, जेद कलेवर छेद किये ॥ सा-
गर प्रीतकि रीत तजो तब, मित कहो केहि रीत जिये ॥
धारहियें इत छारहियें, कह हार हियेंपर आ रहियें ॥१५॥

अर्थ. पहोर, घडी के पळमात्र आवासमां सुखचेन पडतुं नथी; जेथी
हाथमां माळा लईने तमारुं नाम लीधा करीए छिये. (बेदरदी) दरद वि-
नाना कामदेवे मने खेद पमाडी छे. ने बाण मारी मारी शरीर भेदीने
कलेजामां सोंसरा छेद पाडया छे, हे! सागर ज्यारे प्रितनी रितने तजो,

त्यारे पछी कहो के हे? मित्र शी रीते जीविये. आ बात मनमां धारीने
अहीं छवराईने रहो, किंवा हैया उपर हारनी पेठे आवीने रहो. ॥१५॥

अथ जाति स्वप्नाव अलंकार ॥ सवैया ॥

आगें मोहोवत की हमसें तुम, पीछें निगाह करी न दगा-
दे ॥ कैसें करार रहे दिल चीतर, दारु किया न जहेर पिवा-
दे ॥ जानसें जान रहेंगे तबी जब, जेज हुगे फुरमान लि-
खादे ॥ आइ निशा उतरेगि नहीं अब, सागर प्रेम सरा-
वसें जादे ॥ १६ ॥

अर्थ. पहलां तो तमे अमारी साथे मोहोवत करीने पछी दगो दईने
निगाह करी नहीं, तो दीलनी अंदर शी रीते करार (मुख) रहे! अरे
दारु कहीने झेर न पीवरावी द्यो, जाण्या प्रमाणे जीवतो त्यारे रहेशे के
ब्यारे फरमान लखावीने मोकलावी देशो, हे सागर सरावधी (दास्यी)
जादे आवेलो प्रेमनो निशो हवे उतरशे नहीं. ॥ १६ ॥

अथ काव्य लिंग अलंकार ॥ सवैया ॥

गोमन बोमन धोम उठे धग, रोमन रोमनसें जग जारे ॥
गात सिरात नहीं दिन रात सु, बात न जात कछू बिसता-
रे ॥ भीतर चीतर मीत रह्यो सो, प्रतीत न थीत रहे जिय
धारे ॥ नागरताइ कहा करिये, चितकी तुम सागर जानन
हारे ॥ १७ ॥

अर्थ. पृथ्वी अने आकाशमां अग्नि धखी उठयो छे, ते रुंवाडे रुंवा-
डेथी जागृत धईने बाळ्छे, रात के दिवस शरीर ठंडु पडतुंज नथी, आ
दुःखनी बात कांइ विस्तारी जाय एवी नथी; परंतु हृदयनी मायली कोर
मित्र चित्राई रह्या छे; तेनीज प्रतीतीथी केवल जीवने स्थिरपणेधारी रहीए

છિયે; માટે હે! સાગર ચતુરાઈ શું કરિયે, ચિત્તની વાતને તો તમે જાણ-
નારા છો. ॥ ૧૭ ॥

પુનઃ ॥ સર્વૈયા ॥

નેન ઝરે જલ, મેન ભરે ઊર, રેન દિનાં સુખ ચેન નહીં તન ॥
આસ્ય બિલોકનકે બિસવાસનિ, દીરઘ સાસહિ લેત છિનાં
છિન ॥ મંસ દહ્યો શશિ, અંશ રહ્યો રત, હંસ વસે સો સને-
હકિ સાધન ॥ જાય કહો ઇત લાય લગી, તુમ આયસકો-
તો વચે બિરહીજન ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. નેત્રમાંથી આંસુનાં જલ ઝરેછે, હૃદયમાં કામદેવ ભરાઈ રહ્યોછે,
જેથી રાત દિવસ શરીરે સુખ ચેન પડતું નથી, તો કેવલ મોટું જોવાના
વિશ્વાસથીજ લાંબા શ્વાસ ક્ષણે ક્ષણે લહિયે છિયે માંસતો ચંદ્રમાયેજ પ્ર-
કાશ કરીને વાળ્યું છે, અને લોહીતો અંશ માત્રજ રહ્યું છે, પણ જે હંસ
(જીવ) વસેછે; તેતો કેવલ સ્નેહના સાધનથીજ વસેછે, માટે કોઈ જઈને
કહો કે આંહી લાય લાગી છે; જો તમો આવી શકો તો બિરહીજન
વચે. ॥ ૧૮ ॥

અથ અપન્હવ અલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

બાજકો રાજ વિરાજે, વજીર કુહાનકિ આન ફિરી હે ધરામેં ॥
ન્યાય કરા સકરા ઝગરાદો, જુરા લગરા હે અમીર સરામેં ॥
બેરી કુહી કુટવાલ બને અરુ, વાસ ત્રુમંચિ કુજાકગિરામેં ॥
સાગર મિત યહે સિગરે મિલ, સારસ મારિ ધરી પિંજરામેં ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. બાજપક્ષીનું રાજ વિરાજે છે, અને પૃથ્વીમાં કાગડારૂપી વજીરની
આળ ફરી ગઈ છે, શકરો, તથા ઝગરો એ બે ન્યાય કરનારા છે, અને
જુરા તથા લગરા એ બે પક્ષિયો અમિરશાહામાં વસેછે, બેરી તથા કુહી એ

वत्रे कोटवाळ बग्या छे, अने भास तथा तुरमचीपक्षी एओ शिपाईगि-
रीमां छे, हे! मित्र सागर ए सघळांओए एकठां मळीने आ सारसीने मा-
रीने पांजरामां केद करी राखी छे. ॥१९॥

समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

उर अनार, चरखी सु चित, फूलझरीसे नेन ॥

गल हलकी आतस समर, सुरत हवाई सेन ॥ २० ॥

अर्थ. हृदय रूपी दाडम (भंभोटीओ) चित्तरूपी चरखी, नेत्र रूपी फू-
लखरणी, हलक एटले उत्कंठा रूपी जामगरी, काम रूपी अग्नि, अने
सुरतनी ईशारत रूपी हवाई बनी छे. ॥२०॥

अथ उत्प्रेक्षा अलंकार ॥ दोहा ॥

निश दिन द्रग बरसत रहे, सरसत रहे सनेह ॥

तन परसत तरसत रहे, मानहु चातुक मेह ॥ २१ ॥

अर्थ. रात दिवस आंखो तो बरसतीज रहेछे; ने स्नेह पण रसने लीधे
सरस थतोज रहेछे. शरीर स्पर्श करवा माटे त्रण्नाथी आतुर रहेछे, ते
मानो के बपैयो मेघने चाहतो होय नहीं! ॥ २१ ॥

अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

केसर जावक मलय घन, मंजन मिटेज्युं नाग ॥

मिलन बिना नांहीन मिटे, मिल बिछुरनको दाग ॥ २२ ॥

अर्थ. केसर, अळतो, मळयागिरि चंदन अने कपूर बडे मंजन क-
रवाथी नाग एटले अंजननो दाग मटे, पण मळया पछी जे विछड्यानो
(वियोगनो) दाग पड्यो होय; ते मळया विना मटेज नहीं. ॥ २२ ॥

॥ दोहा ॥

समर पारधी नमर सर, बिरह झपट किय बाज ॥

सागर नागर हो निपट, याको करहु इलाज ॥२३॥

अर्थ. कामदेव रूपी पाराधी, भमरा रूपी बाणने फेंके छे. अने विरह रूपी बाज अपाठा मारे छे. तो हे! सागर तमे घणा चतुर छो, माटे एनो इलाज करो. मतलब के निपट नागर जे कृष्ण तेणे जेम होलानो बचाव कयों हतो तेम करो ॥ २३ ॥

॥ गाहा ॥

विरहा पत्र प्रवीनं, लिखि पठइत सागरं प्रते ॥

अठताल्लिश अजिधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥२४॥

अर्थ. एवी रीते विरहनो पत्र लखीने प्रवीणे सागर प्रत्ये मोकलाव्यो ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ अडताळीशमी लहेर संपूर्ण थइ ॥२४॥ इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कला प्रवीन विरह दशा पत्र जे-दो नाम अष्ट चत्वारिंशतिमो लहरं ॥४८॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्ट चत्वारिं-शंतमस्तरंगः समाप्तः ॥ ४८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ दोहा ॥

दशा लखी पत्रांतरे, राखी मन निज पेर ॥

प्रविणे निधि प्रति मोकली, उनपंचासमि लहेर ॥

अथ रससागर विरह दशा पत्र भेदो यथा ॥ सोरठा ॥

सागर पत्र अपार, इहि बिधि लिखित प्रवीनके ॥

बांचत विरहा झार, बढी दशा बरनों वहे ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते प्रवीणना लखेला घणा पत्रो बांचवाथी सागरने विरह नी झाल बढी पडी, तेथी जे दशा थइ, तेनुं वर्णन करुं ॥१॥

सागर उक्ति बनाय, लिखे पत्र परवीन प्रति ॥

जेद जिन्न करि ताय, कछु बरनों संछेपसैं ॥ २ ॥

अर्थ. हवे जे सागरे सारी उक्तिथी बनावीने प्रवीण प्रत्ये पत्र लख्यो, तेना भेद जूदा पाडीने खुल्ली रीते कांइक संक्षेपथी वर्णवुं छुं ॥ २ ॥

अथ सागर बिरह दशा पत्र उदाहरनं विभावना
अलंकार ॥ सोरठा ॥

ताको दारु कौन, दारुसैं दूनो दरद ॥

हे अब केसी होन, पाय न मित प्रवीनज्यु ॥ ३ ॥

अर्थ. तेनुं ओषड शुं, केजे ओषड करवाथी बमणुं दरद थाय, हवे वळी शुं होवानुं बाकी रह्युं छे के प्रिय मित्र प्रवीणने तो पाम्याज नहीं ॥ ३ ॥

अथ बिजावना अलंकार ॥ सोरठा ॥

मन नावकको तीर, चलयो सु पीछो ना फिरे ॥

बेधन हार शरीर, कहोसु बेध्यो कोन बिधि ॥ ४ ॥

अर्थ. मन छे ते बाणावळीना बाण जेवुं छे, माटे ते चाल्या पळी पावुं फरतुं नथी, तेम छतां ए शरीर बीधनारा (कामदेवे) ते मनने शी रीते बी-
ध्युं हशे, ते कहो ? ॥ ४ ॥

अथ सागरोक्त मालादीपक अलंकार ॥ सवैया ॥

बातको दीप, दियाको पतंग, पतंगको तेज कहांलों रहेहे ॥

ग्रावको फंद जु, कुंदको फंदन, फंदको मोति कहांलो जगेहे ॥

पातको बुंदन, बुंद प्रसून, प्रसूनमें बास कहां लागि रैहे ॥

साधन गुंज प्रवीन तजे तब, प्रान कपूर जेसैं उडि जैहे ॥ ५ ॥

अर्थ. पवनमानो दीवो, अने दीवा पासेनो पतांगियो, अने आगिया जी बडानुं तेज ते क्यां सुधी रहेशे ? पथरनो त्राणो, डोलरना फूलनो रथ, अने

जाळामांनुं झाकळनुं मोती, क्यां सुधी झगझगशे? पात्रा उपरनो पाणीनो छांटो, अथवा फूल उपरनो छांटो, के फूलमां सुगंध, क्यां सुधी रहेशे? तेमज हे प्रवीण साधन रूपी चणोठियो तजशे, त्यारे तो, मारो प्राण क-पूरनी पेठे उडी जशे ॥५॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

कंचन जी, हिय जाजनमें, तिनमें कन नेह सुहाग मिलाये ॥
कैला किये सुख, काम हुताशन, दीरघ सास धमा प्रजरा-
ये ॥ केते अलीक दगे मलया रस, नेननके मगसें प्रगला-
ये ॥ मित प्रवीन कहो किहि कारन, एह सुनार कला कित
पाये ॥६॥

अर्थ. जीवरूपी सोनाने हृदयरूपी पात्रमां (कुलडीमां) राखीने तेमां स्नेहना सोहागरूपी टंकण खार मिलाव्यो, सुख रूपी कोयला करीने तेमां कामदेव रूपी अग्नि लगाडी, लांबा स्वासरूपी धमाथी धमीने तेने सळगाव्युं, त्यारे असत्यता रूपी केटलाक मेलने बाळीने ए रसने आंख्योने मारगेथी पीगळाव्यो, हे! प्रिय मित्र प्रवीण ए शा कारणे ते कहो? एटलुंज नही, पण आवी सोनारनी कळाने तमे क्यांथी पाग्यां? ॥६॥

जाबिकालंकार ॥ सवैया ॥

ओधको अंत बनेंगो कबे, कब द्योस गिनंत गिनंत रहेंगे ॥
कोकिलसें सुर साधकबे, इत बायस आय बधाई दहेंगे ॥
आनंदके उमडेगे कबे घन, अमृतके नद नीर बहेंगे ॥ मि-
त प्रवीन चहंत यहे कब, चिंतकि बात इकंत कहेंगे ॥ ७ ॥

अर्थ. आपेली अवधीनो अंत क्यारे आवशे! अने क्यारे दिवस गणता गणता रेहे शुं? कोयलनी पेठे स्वर साधीने क्यारे कागडो अहीं आ-

वीने वधामणी देशे ? आनंदना वरसाद क्यारे चडी आवशे ? अमृतनी म-
होटी नदियोनां नीर क्यारे वहेशे ? हे ! मित्र प्रवीण ए चाहिये छिये के
क्यारे एकांत बेशीने चित्तनी वातो कहेसुं ? ॥७॥

अथ भाविकालंकार ॥ कवित्त ॥

एइ नेन चाहतहें आपके बिलोक बेकों, कीजिये बिचार कोऊ
क्षिप्र क्षिप्र पाइयें ॥ बीतत करेरे पल, छिनहू न परे कल.
रह्यो फैल ब्रहा, बन निकट रहाइयें ॥ एकही सनेह बीच, जे
कही अनेक ज्ञांत, टेकही बिशेक धार मन मूरझाइयें ॥ या-
दकी तरंग सोतो, आइ जिय संग जैहे, एरे ये प्रवीन फेर
एक बेर आइयें ॥ ८ ॥

अर्थ. आ नेत्रो आपने जोवाने चाहे छे, माटे कोइ एवो विचार क-
रो के जेथी झट झट जोवाने पामिये. पळतो घणीज कठण बीते छे क्षण
मात्र सुख पडतुं नथी, वळी विरह फेलाई रह्यो छे, तेथी जाणिये छिये के
वनमां जइने रहिये, एक स्नेहनी वच्चे जे अनेक प्रकारनी टेक कही छे, तेने
धारी धारीने मनमां अतिशे मुझाइये छिये, अने यादीनी जे लेहेर्यो आ-
वी छे तेतो जीवनी साथेज जशे, तो अरेरे हे ! प्रवीण फरीने एकवार तो
आवो ॥ ८ ॥

अथ अधिक रूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

मन मथ्य हकीम मिल्यो हमकों, उन औपधि सोधि मनोरथ
पीसी ॥ सुख धीरज काठ समीप धरे, अति दीरघ सास
समीर मुखीसी ॥ विरहा अगनी उमटे, न फटें छतियां सु
जई यह आतस सीसी ॥ रस नेनके जंत्र झर्योइ करे, तऊ
सार प्रवीन सनेह नरीसी ॥ ९ ॥

અર્થ. અમને કામદેવરૂપી વૈદ્ય મળ્યો, તેણે શોધીને મનોરથરૂપી ઔષધી વાટી, પછી તે ઔષધીને સુખ તથા ધીરજતા રૂપી લાકડાની સમીપે રાખી ને અતિ લાંબા નિસાસા રૂપી પવનથી ફુંકી, ત્યારે વિરહની અગ્નિ સળગી ઊઠી, પણ છાતી ફાટી નહીં, કેમકે તે આતસની શીશી જેવી થઈ ગઈ છે, આંખોરૂપી યંત્રેથી રસ ઝર્યાજ કરે છે, તોપણ હે ! પ્રવીણ તે શીશી સ્નેહરૂપી સાર (તત્વ અથવા ચુવા)થી ભરીજ રહે છે ॥ ૯ ॥

અથ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ઓ ગુનવંત હમેં હિયરા, અતિ હો ગુનવંત તુમેં સુ સુધારો ॥
જો પતિયાં બતિયાં મેં કઝુ દિન, ચૂક પરીતો સબે હિ વિસારો ॥
જીરસેં ધીર મિટીહે શરીરકિ, જો તકસીર ઝડે સુ નિવારો ॥
સિંધુ શિખી, શિવ ઝૈર નિજાવત, મિંત પ્રવીન મયા ન ઉતારો ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. અમારું હૃદય તો અવગુણવાળું છે, પણ તમો અતિશો ગુણવાન છો, માટે તેને સુધારો, જો કદી પણ લખવામાં અથવા વાતોમાં કોઈ દિવસ ચૂક પડી હોય તો તે સઘડી રહેમની સાથે વિસારો, સંકટથી શરીરની ધીરજતા તો મટી ગઈ છે, માટે જે તકસીર થઈ હોય, તે માફ કરો, કેમકે સમુદ્ર વડવાનલ અગ્નિને, અને શંકર હલાહલ ઝેરને, નભાવે છે; માટે હે પ્રિય મિત્ર પ્રવીણ મહેરવાની ન ઉતારો ॥ ૧૦ ॥

॥ દોહા ॥

બડવા સાગર ગરલ શિવ, જો અતિહી દુખ દેત ॥

બડે ન સંગ લિયો તજે, તો उन છાંડે હેત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. વડવાનલ અગ્નિ સમુદ્રને, અને ઝેર શંકરને જો કદી અતિશો દુઃખ દેશે, તોપણ તે કારણને લીધે તેઓ છોડી દેતા નથી, કેમકે મોટા પુ-

रूपो संगे लीधेलाने तजता नथी, तो शुं तेना उपरथी हेत छोडे? ॥११॥

अथ उल्लेखालंकार प्रथम जेद ॥कवित॥

पल पुट फेर फेर, तिरी छे सुहेर हेर, बरुनी बिखेर टेर,
तलफे तदिनके ॥ मिल लाल शाम सेत, आन आन प्रजा
देत, पाये गत प्रेतखेत, कदन मदनके ॥ जरि जरि आये
बारि, ढरि ढरि बारि धार, करि करि चाह नित, श्रौनत र-
दनके ॥ बैद बोल ल्याओ, आओ दरद मिटाओ दाओ,
आओरे प्रवीन नेन बाओरे बदनके ॥ १२ ॥

अर्थ. माहारां नेत्र पोषचां फेरवी फेरवीने, वांकी नजरे जोई जोईने,
पांपणो बिखेरीने, पोकारीने, तेदिवसनां तलफे छे, तेमां. रातो, काळो, धो-
ळो, रंग मळीने जूदा जूदा प्रकारनी कांति आपेछे, कामदेवना मोतना
स्मशाननी गति पाम्यांछे, वळी तेमां पाणी भराई भराईने आवेछे, अने
ते पाणीनी धार ढळी ढळीने अने नित्य चाहना करी करीने रुदन करवाथी
लोहीनुं पाणी थायछे, माटे हे? प्रवीण तमे आवो, ने बैदने बोलावी लावो.
अमे आ विरह रूपी दाव एटले अग्निनुं दरद मटाडो. तमारु मुख जोवाने
मारां नेत्र दिवानां थयांछे. माटे हे? प्रवीण तमे आवो. ॥ १२ ॥

अथ लोकोक्ति अलंकार ॥सवैया॥

आज हुलों तो बडो अजिलाष हो, ज्योंलो प्रबाह बध्यो प-
तियांको ॥ जो न मिलो तो प्रवीन संदेशन, कोन निआइ
निआओ कहांको ॥ कौनपें जाय कहे सुनि हे कोउ, आप
ज्यो किरतार जो बांको ॥ आयु प्रमानसैं जीजतहे अब,
कीजत हे गुजरान दिनाको ॥ १३ ॥

अर्थ. आज सुधी तो मोटी अभिलाषा हती, के ब्यां सुधी कागळ

पत्र आववा जवानो प्रवाह वध्यो हतो, हे! प्रवीण न मळो तो पळी संघेशो
पण नहीं, एवो कोण न्याय करनार, अने ए क्यांनो न्याय कहेवाय, ज्यां
पोते किरतारज वांको थयोछे, त्यां केनीपासे जईने आ वात कहिये,
अने कोण सांभळशे, हवेतो केवळ आवरदाना प्रमाणथीज जीविये छिये,
ने दिवसोनुं गुजरान करिये छिये. ॥ १३ ॥

अथ विजावनाऽलंकार ॥ सवैया ॥

प्यारे प्रवीन तिहारी प्रजा शुभ, प्रानके संग बसी हिय
माई ॥ याद लगी घनसारकि आतस, नीर समीर बुझे न
बुझाई ॥ वेद न जेद प्रकार कितेइ सु, जानत हे जिनहू
गति पाई ॥ बासर क्यो जरियें करियें कह, हेतकी होत
अबे तो हसाई ॥ १४ ॥

अर्थ. हे! प्राण प्यारी प्रवीण तमारी सुंदर कांति अमारा प्राणनी साथे
हृदयमां बसी छे, स्मृति रूपी कपूरनी आतस सळगी छे, ते पाणीथी अने
पवनथी पण बुझवी बुझाती नथी, वेदनाना भेदोनातो केटलाएक प्रकारो
छे, परंतु जेओ ए गतिने पाम्या छे, तेज जाणे छे, हवे दिवस केम करीने
काढिये, अने शुं करिये पण हवे तो हेतनी हांसी थायछे. ॥ १४ ॥

॥ दोहा ॥

नेन नीर सासा पवन, विविध होत विस्तार ॥

उर अंतर उमडी रहे, यादि अगन घनसार ॥ १५ ॥

अर्थ. आंख्योनां पाणी अने निसासाना पवननो विविध प्रकारे विस्तार
थाय छे, तोपण हृदयनी अंदर स्मृतिरूपी कपूरनी आग तो उमटीज रहेछे. १५

असंजवाऽलंकार ॥ सवैया ॥

जेसेंइ चित प्रवीन बसे तुम, एसेंइ नेनन बीच बसोगे ॥

ज्यों पतियांन बनाय पठावत, यों बतियांन बनाय हसो-
गे ॥ जेसे एकंत उदास अराधत, तेसे एकंतहि अंत लसो-
गे ॥ ता दिनकों धनरे धनरे तुम, जा दिन आय प्रिया पर
सोगे ॥ १६ ॥

अर्थ. हे? प्रवीण जेवी रीते तमो चितमां वसोछो, एवीज रीते नेत्रोमां
आवीने वसशो, ने जेम पत्रिका बनावी बनावीने लखी मोकलावो छो, ते-
मज वातो बनावीने हसशो, वळी जेवी रीते हुं एकांतमां बेशीने उदास थड
आराधम करुंछुं, एवीज रीते एकांतमां मारी पासे शोभशो, अने जे दि-
वसे हे! प्रिया! तमे आवीने परसशो, ते दिवसने तो धन्य धन्य छे. ॥१६॥

अथ बिकल्पालंकार ॥ सवैया ॥

मेर नहीं त्या कुमेर करो नहि, ऐसे प्रकार कहाहे अनोखे ॥
एकहि बेर दिशा इतकी फिर, रीझ नहींतो निहारिये रोषे ॥
पाति नही तब पत्र हलाहल, क्यों पठयोन कहो केहि दो-
षे ॥ नेनन पूरी रहेगे प्रवीणज्यु, धूर परेगि कपूरके धोखे ॥ १७ ॥

अर्थ. महेरबानी महीं, तैम कमेरबानी पण करो नहीं, एवी रीते जूदो
शो प्रकार धारेलो छे? एकज वार आणी कौरनी दिशा तरफ फरीने
रीझर्या नहींतो रोषथीज निरखीने जुओ, पत्र नहीं, त्यारे पछी हळाहळ
ओरनुं पात्र भरीने कैम मोकलावता नथी? ए अमारो शो दोष ते कहो?
हे! प्रवीण जो कपूरने बदले धूळ पडशे. तोपण नेत्रोमां भरी राखशुं. ॥१७॥

अथ मिश्रितलाटानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

बासर निवास हूको, बासन सुहात बास, बासतें उदास
होत, जेसैं सास तजनी ॥ होत न सहाये कोउ, जेद न क-
हाये कहूं, हाय हाय कहत, बिहाय जाय रजनी ॥ चुज

जरी जबलो न, भजोगे भुजंग बेनी, तबलों नजेगी नहि,
भुज हुते भजनी ॥ आसकी जो आश की सो, कीजे न निराश
कबें, आसकी प्रवीन होतो, इतनी समजनी ॥ १८॥

अर्थ. दिवसे तो घरनो पण निवास गमतो नथी, अने सारा सुगंध
के वस्त्रथी पण प्राण रहित थयेला मुडदानी पेटे उदास थईये छिये, कोई
सहाय थतुं नथी, तेम क्यांय भेद कहेवातो नथी, जेथी हाय हाय कहेतां
रात बीती जाय छे, माटे हे भुजंगवेणी भुजा भरीने व्यां सुधी सेवशो
नहीं, व्यां सुधी हाथमांथी माळा भागशे नहीं, आशके जे आश कीधी
होय, त्यारे तेने क्यारेय निराश करिये नहीं, हे! प्रवीण जो आशकी हो
तो एटली बात समजजो. ॥ १८ ॥

॥ सबैया ॥

मिंत कहूं किरतार निवाजहे, आसक को इक सेर करेगे ॥
नेहके हाट बजारकी बाटमें, लाज कपाट उघारि धरेगे ॥
नेननके सोहोदा करिके उत, रीझ मिलाय चंडार नरेगे ॥
एहो प्रवीन बियोग विदा करि, होंस हवेलिनमे बिहरेगे
॥ १९ ॥

अर्थ. हे! मित्र जो कोई वखते आपणा उपर किरतार नवाजशे, तो,
आशकोनुंज एक शेहेर बनावशुं, अने बजारनी वाटे स्नेहना हाटनां ला-
ज रूपी कमाडने उघाडां मूकशुं, नेत्रोनो सोदो करी, त्यांथी रीझ मेळ-
वीने भंडार भरशुं, ने हे! प्रिय मित्र प्रवीण, बियोगने विदाय करीने होंश
रूपी हवेलीमां विराह करशुं. ॥ १९ ॥

अथ समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

उर निवान सुमती सलिल, सुरत माल गुनग्राह ॥

चढत जात कागद घरी, बढत प्रेम परवाह. ॥ २० ॥

अर्थ. हृदय रूपी नवाण, मुमति रूपी पाणी, सुरत रूपी माळ, गुण रूपी चक्र खेंचवानां नाडां, एवा रेंटना योगथी जेम जेम कागळ रूपी घ-
झो चडती जायछे, तेम तेम प्रेम रूप प्रवाह वधेछे. ॥ २० ॥

अथ यमक अलंकार ॥ दोहा ॥

सुरत सुरत लागी रहत, रागी रहत सनेह ॥

बिरह ज्वाल जागी रहत, दागी रहत सुदेह ॥ २१ ॥

अर्थ. तमारी छवीमां मारी नजर लागी रहेछे, अने स्नेह पण प्रीति पूर्वक बंधायोज रहेछे, बिरहनी आळो जागतीज रहेछे, अने शरीर तो बळतुंज रहेछे. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

इहिविधि लिखे अनेक, पत्रसु एकहि एक प्रति ॥

बानी बिरह विवेक, सागर कला प्रवीनज्युं ॥ २२ ॥

अर्थ. एवी रीते सागर तथा कलाप्रवीणे बिरह वाणीना विवेकधी भ-
रेला अनेक कागळो एक बीजा प्रत्ये लखी मोकलाव्या. ॥ २२ ॥

प्रेम भेद दुहु पाय, मनके मनहीमें मगन ॥

लागी सुरत सदाय, छिन दंपति बिसरे नहीं ॥ २३ ॥

अर्थ. बेय जणां प्रेमना भेदने पाभीने मनमाने मनमांज मगन रहे छे,
अने निरंतर सुरता लागी रहेवाथी स्त्री पुरुष एक बीजाने क्षण मात्र पण
विसारतां नथी. ॥ २३ ॥

दंपति जंपत एह, कब किरता मिलबो करे ॥

लागी सुरत सनेह, ब्रह्म दिन प्रत दूनी बढे ॥ २४ ॥

अर्थ. बने स्त्री पुरुष एज जण्या करेछे, के परमेश्वर क्यारे मिलाप क-

रशे, मुरत (लुबी) नो स्नहे लागवाथी दिवसे दिवसे विरह बमणो बधतो जायछे. ॥ २४ ॥

॥ गाहा ॥

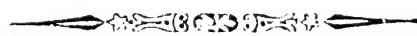
सागर प्रत्य प्रवीनं, पठवन पत्र विहर विसतारं ॥

उन पंचाश अजिधानं, पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥ २५ ॥

अर्थ. रस सागरे विरहना विस्तारनो पत्र लखीने प्रवीण प्रत्ये मोक-
लाव्यो, ते संबधी प्रवीण सागर ग्रंथनी ओगण पचाशमी लेहेर संपूर्ण थड. २५
आ लेहेरना शिखाबंधनुं त्रीजुं चरण ॥ निधिये प्रिय प्रति मोकली ॥ एम जोइये.

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर विरह दशा पत्र चेदो
नाम एकोनपंचाशत्तमो लहरं ॥ ४९ ॥

इति श्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थे प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ४९ ॥

अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखा बंध ॥ छंद उपजाति ॥

करी प्रवीणे कुसुमावळीथी, करी निधी मित्रनी मंडळीथी ॥

ते सर्व चर्चा विगते वखाणी, आ लेर पंचाशमिमां प्रमाणी ॥

॥ अथ कला प्रवीन कुसुमावली विरह चर्चा प्रसंगो यथा ॥

॥ सोरठा ॥

कुसुम प्रबिन एकंत, विरह दशा चरचा चली ॥

बरने वहे व्रतंत, चेदसु चिन्नहि भिन्न करि ॥ १ ॥

अर्थ. कुसुमावळी तथा कळाप्रवीणने एकांतनी वखते विरहमी दशा
संबधी जे चर्चा चाली ते वृत्तांतना जूदा जूदा भेद करीने वर्णवुं छुं ॥ १ ॥

उर अंतरकी वात, कहे बिना कोउ न लहे ॥

કાઠૂ કહી ન જાત, સોવરનોં સંછેપ કરિ ॥ ૨ ॥

અર્થ. હૃદયમાં રહેલી વાતને કહ્યા વિના કોઈ જાણે નહીં, અને તે કો-
ઈની પાસે કહી પણ જાય નહીં, માટે તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરું છું. ॥ ૨ ॥

॥ અથ તત્ર કલા પ્રવીનોક્ત ॥ દોહા ॥

જીસુ ન લીનો ઇશ પદ, દેહ ન દીનો છેહ ॥

મેન ન પાયો મેન રસ, કુટિલ કરમ ગતિ એહ ॥ ૩ ॥

અર્થ. આ જીવે ઇશ્વરનું પદ મેળવ્યું નહીં, અર્થાત્ મારો આત્મા પર-
માત્મામાં ભળીગયો નહીં, અથવા ઇશપદ એટલે પટરાણીની પદવીને પા-
મ્યો નહીં, તેમ શરીરને પણ છે દીધો નહીં અર્થાત્ મારો દેહ પડી ગયો
નહીં, મારા અંતરના કામદેવે કામનો રસ પણ ચાખ્યો નહીં, માટે આ ક-
રમનીજ વાંકી ગતિ છે. ॥ ૩ ॥

॥ અથ રૂપક અલંકાર ॥ દોહા ॥

ચંદન વન તન મિતકો, પ્રેમલ પ્રેમ પ્રકાશ ॥

મન પન્નગ લપટયો રહે, એહિ આસ બિસવાસ ॥ ૪ ॥

અર્થ. મિત્રના શરીર રૂપી ચંદનનું વન છે, અને તેમાં પ્રેમના પ્રકાશ રૂ-
પી સુગંધ રહે છે, તે સુગંધની આશાના વિશ્વાસથી મારા મનરૂપી નાગ
તેમાં લપટાયો રહે છે. ॥૪॥

॥ સવૈયા ॥

પ્રેમકો મંત્ર પ્રવેસ કિયો,યહ સિદ્ધ મનોજ દઈ ગુરુ દીચ્છા॥
ધૂનિ સદા વ્રહ્મકી તપવો,અરુ માંગવિ મીંત સનેહકિ નિચ્છા॥
સાગર ધ્યાન હિયે ધરવો, કહુ ઓર ન રાખતહે હમ ઇચ્છા ॥
વાવરિ એરિ કહાવરજે અવ,શ્રોન ન લાગહિગી તુવ સિચ્છા॥૫॥

અર્થ. પ્રેમના મંત્રનો પ્રવેશ કરાવીને આ કામદેવ રૂપી સિદ્ધે ગુરુદીક્ષા

दीधी छे, जेथी निरंतर विरहरूपी धूणीनुं तापवुं, अने मित्रना स्नेहरूपी भिक्षा मागवी, ने हृदयमां तो केवळ सागरनुंज ध्यान धरवुं, तेशिबाय बीजी कांड हुं इच्छा राखती नथी, माटे हे! दिवानी सखी शा सासं वारे छे, हवे तारी शिखामण काने लागशे नहीं ॥५॥

अथ एकावली अलंकार ॥ सवैया ॥

वनमें रितुराज प्रजा बिकसी, बिकसी रतिराज प्रजा तनमें॥
तनमें बिरहा प्रगटी दरसे, दरसे रस आवलि आंखनमें ॥
खनमें मन मीत बिना तरसे, तरसे सुख बास आवासनमें ॥
सनमें सखि सागर मित मिलेके, मिलो बनबर्तनि व्है
वनमें ॥ ६ ॥

अर्थ. वनमां स्तुना राजा वसंतनी कांति प्रफुल्लित थइ, ने शरीरमां रतिना राजा कामदेवनी कांति खीली आवी, अंगमां विरह प्रगटेलो देखाय छे, अने आंखयोमां रसनी पंक्ति दर्शाय छे, अर्थात् आंसु वहे छे, क्षणमात्रमां मित्र बिना मन तरसे छे, एठलुंज नहीं, पण घरमां सुखे वसतां वसतां मन त्रास पामे छे, हे! सखी समीपमां सागर मित्रने मळुं, के जोगणी थइने वनमां जई मळुं ॥ ६ ॥

॥ अथ समस्त छेकानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

नीद मटी, बिरहान कटी, सुहटीरत, सुत्त जटी सुरटी ॥
आग दटी, उपटी उरतो उ, नटी न अनंग चटी झपटी ॥
ओध घटी, छतियान फटी, जनु अंतर प्रेम पटी लपटी ॥
ए चितकी न मटी न छटी, पिय सागर पें निपटी कपटी ॥७॥

अर्थ. मारी उंव मटी गई, ने विरहनी पीडा कपाई नहीं, अने रत एटले वखत हठी गइ, मतलब के जती रही, अने मित्रनी सुरत मारा

જીવ સાથે જોડાઈ ગઈ, અને તેનું જ રટન સારી રીતે કર્યું, હું આગમાં ઢટાઈ ગઈ, અને ઉપર(તોય) આંસુના જલની ઝડી લાગી. અને કામદેવની ચટકી લાગી, તે લટી નહીં, અર્થાત્ સ્વશી નહીં, મુદત ઓછી થઈ, પણ છાતી ફાટી નહીં, જાણિયે કે અંતઃકરણ ઉપર પ્રેમની પટી લપેટી લીધી હોય નહીં, એવી આ ચિત્તની ગતિ મટી નહીં, તેમ છૂટી પણ નહીં, પણ હે સચ્ચી સાગર ઘણાજ કપટી છે. ॥ ૭ ॥

॥ અથ ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર ॥ સોરઠા ॥

મઈ પત્ર પહિચાન, મન ચાહત મિલન ન વને ॥

મનો એહ અનુમાન, વાસુદેવની શંખધુનિ ॥૮॥

અર્થ. કાગલ પત્રથી ઓઢાવાળ થઈ, અને મન ઘડું ચાહેછે, પણ મિલાપ બની શકતો નથી, જેમકે જ્યાં શંખનો અવાજ હોય, ત્યાં વાસુદેવ હોયજ, તેમ છતાં તે અવાજ સંભળાય, પણ પ્રભુનો મેળાપ થઈ શકે નહીં, એજ રીતે અમારે થયું છે. ॥૮॥

નિગમ કહતહે નેહ, લોકાલોક બિલોકિયત ॥

અગમ અલસ ગતિ એહ, નિકટ રહે મિલવો નહીં ॥૯॥

અર્થ. વેદ કહે છે કે પ્રેમનો પ્રભાવ એવો છે કે આ જગતમાંની અને તેની બહારની વસ્તુને પણ દેખી શકે છે, પણ ઇશ્વરની અગમ્ય અને અલક્ષ્ય એટલે જાણી ન શકાય એવી અને લક્ષમાં ન આવી શકે એવી ગતિ છે, તેથી તે ઇશ્વર સર્વ વ્યાપક છે, એટલે આપણી પાસે છે; પણ તેનો મિલાપ બની શકતો નથી, એજ રીતે અમારે પણ થયું છે. ॥૯॥

॥ દોહા ॥

ગહરી ઘન ગાજત પવન, દાદુર બાદર દેસ ॥

મોરન સોરનસેં હિયે, વિપતિ વિશેષ વિશેષ ॥૧૦॥

अर्थ. मेघनी गंभीर गर्जना, पवननुं फेलातुं, देडकांओना शब्दो अने वादळांनी घटा जोडने तथा मोरना सोर सांभळवाथी हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती जाय छे. ॥१०॥

फूलन सूलनसें भये, बाग नयानक भेख ॥

गावन नावनसें हिये, विपति विशेष विशेष ॥११॥

अर्थ. फूलतो शूळी समान थयां छे. बगीचा भयानक वेषवाळा देखाय छे, ने गावा तथा नावाथी पण हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती जाय छे. ॥११॥

सरसे लगे संगीत सुर, रहे नेन उन मेख ॥

सागर विनां सु बीन सुनि, विपति विशेष विशेष ॥१२॥

अर्थ. संगतिना स्वरो बाण जेवा लागे छे, अने आंख्यो तो मटकुमार्या वगर उघाडीज रहे छे, अने सागर विना सुंदर विणा सांभळवाथी पण हृदयमां विशेष विशेष विपत्ति वधती जायछे. ॥१२॥

मनमें सागर मितज्युं, रोपी विरहा रेख ॥

अटके त्यो खटके हिये, विपति विशेष विशेष ॥१३॥

अर्थ. मनमां जे सागर मित्रे विरहनी रेख (फांस) रोपी छे, ते जेम जेम अटके छे, तेम तेम हृदयमां खटकेछे, तेथी विशेष विशेष विपत्ति वधती जाय छे. ॥१३॥

बात आत फहरात पट, निपट गात न छुआत ॥

मनहु ज्वाल विरहा जरत, डरत न छिन ठहरात ॥१४॥

अर्थ. आ वपन पेहेरेलां वस्त्रने उडाडीने जतो रहे छे, ते पासे आव्या छतां शरीरने अडतो नथी, केमके तनमां विरहाग्निनी आळो बळे छे. तेनाथी डरीने क्षण मात्र पण ठेरतो नथी. ॥१४॥

અથ કુસુમોક્ત સમરૂપક અલંકાર ॥ કવિત ॥

જાલ ચંદ, બ્રોહે ઘાપ, મીન નેન, નાસા મનિ, વસત ભુજંગ
સોતો અલક પેચાંનીહે ॥ કજ્જર હલા હલ, સુધાસી હાંસી
સોહિયત, મોતી રદ, રદચ્છદ, બિદ્રુમસો જાની હે ॥ ગ્રી-
વા શંખ, ડીઠ મદ, ગતિ ગજ, કંજ પાન, ઓરહી પ્રવીન
તેરો રૂપ રંગ પાની હે ॥ શુન્નગુન લૈર લાગી, જાગી રહે
શશિ નિશ, આલીરી જુવાની તેરી, દધિસી દિવાનીહે ॥૧૫॥

અર્થ. કુસુમાવલી કહે છે કે હે ! પ્રવીણ તારી જુવાની સમુદ્રના જેવી
દિવાની છે, કેમકે સમુદ્રમાં જેટલી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, તેટલી તારા
શરીરમાં દેખાય છે. જેમકે સમુદ્રમાં જેવો ચંદ્ર છે, તેવું તારું કપાલ છે,
અને સમુદ્રમાં જેવું સારંગ ધનુષ છે, તેવી તારી શ્રકુટી છે, સમુદ્રમાં જેમ
માછલાં છે, તેવાં તારાં નેત્ર છે, સમુદ્રમાં જેમ કૌસ્તુભ મળી છે, તેવું તારું
નાક છે, અને સમુદ્રમાં જેમ સર્પ રહેછે, તેવો તારો ચોટલો જાણિયે છિયે,
સમુદ્રમાં જેવું કાલું ઝેર છે, તેવું તારા નેત્રનું કાજલ છે, અને સમુદ્રમાં
જેવું અમૃત છે, તેવું તારું હસવું શોભેછે, સમુદ્રમાં મોતી છે, તેવા તારા દાંત
છે, અને સમુદ્રમાં જેવાં પરવાળાં છે, તેવા તારા હોઠ જાણિયે છિયે, સમુ-
દ્રમાં જેમ શંખછે, તેવું તારું ગલું છે, અને સમુદ્રમાં જેવું મદ્ય (દારુ) છે,
તેવી તારી દ્રષ્ટી છે, સમુદ્રમાં જેવો ઐરાવત હાથી છે, તેના જેવી તારી ગતિ
છે, સમુદ્રમાં જેવાં કમલ છે, તેવા તારા હાથ છે, અને વહી સમુદ્રમાં જેમ
પાણી છે, તેમ તારામાં રૂપ રંગ ભરેલું છે, સમુદ્રમાં જેમ લેહેરો છે, તેમ તા-
રામાં સદ્ગુણની લેહેરો લાગી રહી છે, જેમ સમુદ્ર ચંદ્રને જોઈને રાત્રિયે જા-
ગૃત થાયછે, તેમ તું પણ રાત્રિયે જાગૃત રહેછે, એ રીતે સમુદ્રના જેવા બધા
ગુણ તારામાં છે. ॥ ૧૫ ॥

अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥सर्वैया ॥

मद दुरद चढ्यो ढिग चंचल,ता अस मोद निसान बजाया॥
प्रेम पयदल पूर पखे, जब पंच बिषे उमराउ कहाया ॥
जानत आन बखत समानहि, चिंत गुमान तखत सु पाया॥
ताहि फिरीहे दुहाइ चहू दिश, वाकि कटाच्छ हमाउकि
छाया ॥१६॥

अर्थ. हे प्रवीण तारी पासे चंचळपणारूपी हाथी उपर मद नामनो सरदार चढ्यो छे, तेना आनंदरूपी अश्व उपर निशान बजाव्युं, अने ब्यारे पायदळना पूरनी पेठे प्रेम चढ्यो, त्यारे शब्द स्पर्श आदि पांच विशयो ते फोजना उमराव कहेवाया, अने बीजी बधी रीत पण बखत प्रमाणे जाणीने ते गुमानरूपी सरदार चित्तरूपी तखतने पाय्यो छे, तेनी आणदाण चोतरफ फरीछे, तेनी (कटाक्ष) नजर ते हमाउ पक्षीनी छाया जेवी छे,मतलब के हमाउ पक्षीनी छाया जेना उपर पडे,तेना मनोर्थ सिद्ध थायछे, तेमज प्रेमनो मद तारा चित्तमां चढ्यो छे, तेनी दृष्टिथी तारा मनोर्थ सिद्ध थशे. ॥ १६ ॥

अथ अन्योक्ति अलंकार ॥सर्वैया ॥

ओसर नाही मिले परबीन, तबे लगि चाह जरी सु जरी ॥
जानि नहीं बरखी सु तबे, अब स्वांत घटा बिखरी सु ख-
री ॥ बारहु मास पुकार करे वह,चातुक चूक परी सु परी॥
बारहि बार बिचार करे,किरतार बिचार करी सु करी॥१७॥

अर्थ. कहेवुं कोईने ने संभळावुं बीजाने तेनुं नाम अन्योक्ति अलंकार कहेवाय, आ सर्वैयामां कुसुमावळिये प्रवीणने लागु पडे, एवी मतलबथी बापैयाने कहुंछे, हे ? प्रवीण बापैया ! ज्यां सुधी वरसाद आववानो व-

खत नहीं मन्ने, त्यां सुधी तारा मनमां चाहना भरीने भरीज रहेशे !
 स्वातिना वरसादनी घटा ज्यारे वरशी हती, त्यारे तें जाणी नहीं, अने
 हवे तो स्वातिनी घटा विखरी गई, ते विखरी गई, हवे बारे महिना तुं
 पोकार करेछे, पण प्रथम तारामां चूक पडी ते पडी, हवे बारे बारे शुं
 विचार करे छे, किरतारे विचार करीने जे करी ते करी, मतलब के
 प्रवीणने समजावी के जे वखते सागरनो मेळाप थयो, ते वखते सारी पेठे
 तें जाण्यु नहीं, अने हवे शुं पोकार करेछे. ॥ १७ ॥

अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

बात बिचार सबे करि हे, न रहे छुपि ताये कहा परि हे
 चक॥ प्रेम प्रकाश विकास ज्यो, मनु हो ज्यु उजास फनूस-
 को दीपक ॥ गैरव पासत घासत भूपन, हेरत होय रह्यो
 सब हाटक ॥ चिंत प्रवीन तबी करबी कह, एकहि टेक गहो
 उर आसक ॥ १८ ॥

अर्थ. आ सवैयामां प्रवीणने कुसुमावलिये एतुं कह्युं छे के हवे सागर
 साथे लागेलो तारो प्रेम छानो रही शके एम नथी, तारा प्रेमनी बातनो
 बधो विचार करुंछुं तो लागेछे के हवे ते छानो रहेवानो नथी, तेने चक
 एटले पडदो पडीने शुं करी शकशे ? केमके तारा प्रेमनो प्रकाश फानसना
 दीनानी पेठे जाहेर थयो छे, मतलब के फानसना काचनो पडदो छतां पण
 दीवो छुपतो नथी, वळी घरेणाने गेरुनो पास लगावा सारु तेना उपर गेरु
 घइयो होय, तोपण ते घराणुं जोतां बधुं सोनुं खुल्लुं थई रहेछे. एम छे तोहे !
 प्रवीण चिंता शी करवी ! हवेतो हृदयमां एक आशकनीज टेक राखो. १८

॥ सोरठा ॥

इहि बिध कला प्रवीन, कुसुमावलि चरचा चली ॥

सागर मितसु कीन, वह बरनन कीजत अबे॥१९॥

अर्थ. एवी रीते कळाप्रवीण अने कुसुमावळीने चर्चा चाली, तेनुं वर्णन कर्युं, हवे सागरे पोताना मित्रो साथे जे चर्चा करी तेनुं वर्णन करुं॥१९॥

॥ सागर मित विरह चर्चा प्रसंगो यथा ॥

॥ अथ जाति स्वभाव अलंकार ॥कुंडलिया तोटक॥

निश दिन जिय जंपत रहे, मित मित अरु मित॥ हमकों एती बहुतहे, चाह न चूकत चिंत, चित चाह न चूकत यागतिहे, हमकों इतनीसु भई अतिहे॥ नित मितहि मित पुकार करे, निश द्योस प्रवीन नहीं बिसरे॥२०॥

अर्थ. रात दिवस आ जीव मित्र, मित्र, अने मित्र, एम जपतो रहेछे, अमनेतो एटलुं घणुंज छे, पण चित्त चाहना चूकतुं नथी, चित्त चाहना चूकतुं नथी एवी अमारी गति छे, एटली थई तेज अमारे तो घणी छे, हमेशां हे ! मित्र हे ! मित्र एम पोकार करीए छिये, अने रात के दिवस प्रवीण बिसरतां नथी. ॥२०॥

अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

केहेरे दिन बीतहिंगे सु कहांलों, कहांलो वियोग बिथा गेहेरे॥
गेहेरे परवीन सबे सुधले, तबसे हम याद सबी लेहेरे ॥
लेहेरे हमसी उनकों कि नहीं, विरहान दहे हमसें देहेरे ॥
देहेरे उनके करकी पतियां, बतियां उन आननकी केहेरे॥२१॥

अर्थ. सागर कहेछे हे ! मित्र आवा अकराकेरना दिवसो क्यां सुधी बीतशे ? अने क्यां सुधी वियोगनी पीडा ग्रहण करशुं ! गंभीर बुद्धिवाळां प्रविणे सघळी शुद्ध हरी लीधी छे, त्यारथी अमे तेनी छबीने यादमां लईए छिये, अने अमारा सरखी प्रेमनी लेहेरो एमने हशे के नहीं ! अने

जेवो विरह अमने बाळ्ळे, तेवो तेने बाळतो हशे के नही? अरे एमना हाथनो लखेलो पत्र आप्य, अने एना मुखनी कहेली वात कहे. ॥२१॥

॥अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया॥

रहिये सब सोधि हियेकि हिये, कहिबेकी नहीं सो कहा क-
हिये ॥ कहिये कह कानि जईहे वियोगकि, भागके जोग
सबे सहिये॥ सहिये शिर नीकि बुरी सबही ज्यू, प्रवीनके पा-
न कहुं पहिये॥ पहिये नहि प्रेम जरी पतियां, छतियां धरि
धीर कहा रहिये ॥ २२ ॥

अर्थ. हैयानी बधी वात हैयामांज तपाशीने रहिये छिये, पण जे क-
हेवानी नहीं ते क्यां जईने कहिये? अने आ वियोगनी जे काणी थईछे, ते
शुं कहिये! नशीबमां भोगववानुं जे लखेलुं ते बधुं सहिये छिये, पण जो
प्रवीणनो हाथ क्यांइ पामिये तो सारी के माठी जे माधे आवी पडे, ते बधी
सहन करिये, पण ज्यारे तेनो प्रेमनो भरेलो पत्र पण पामिये नहीं, त्यारे
छातीमां शुं धीरज धरीने रहिये? ॥ २२ ॥

॥ अथ स्मृति मान अलंकार ॥ कवित ॥

इंद्रकों आराधिये तो आसन गजेंद्र तहां, चंद्रकों आराधे
ताय, बासहे कुरंगको ॥ गनपत ध्यान धरे भालहीमें आध
चंद्र, शंकरके ध्यानहीमें भूषन जुजंगको, रामकों उपासिये तो
पानमें सरासनहे, कालिकाकों सिंह संग, सारदा बिहंगको॥
शक्र, शशि, हेरंबेश, हर, राम, हरा, बानी सबही सधे जो
बास वहै प्रवीनसंगको ॥ २३ ॥

अर्थ. हवे जो ईंद्रने आराधिये, तो त्यां गजेंद्रनुं वाहन छे, चंद्रने आ-
राधिये, तो त्यां मृगनो निवास छे, गणपतिनुं ध्यान करिये, तो तेना कपा

ळमां अर्ध चंद्र छे, अने शंकरना ध्यानमांतो सर्पनां घरेणां छे, रामनी उपासना करिये, तो तेना हाथमां धनुष छे, काळिका देवीने समरिये, तो तेनी साथे सिंह छे, अने सारदाजीनी पासे हंस पक्षी छे, परंतु जो प्रवीणनी साथेनो निवास थाय, तो ईंद्र, चंद्र, गणपति, शंकर, राम, पार्वति अने सरस्वति ए सघळां साध्य थाय. मतलब के ते ब्रहां प्रवीणना अंगमां छे. ॥ २३ ॥

॥ अथ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

आय अनंग चढ्यो इंद्रजीतसो, शूर समीर रथी रन जूटी॥
बान प्रसून ब्रषा झर लाइसु, केति अनीक कलेवर फूटी॥
लच्छनही मुरझाय रहे, अरु राम अराम वरूथिनि लूटी ॥
मिंत कोउ हनुमंत ज्यों लाउरे, पाय प्रवीन सजीवन बूटी॥२४॥

अर्थ. आज इंद्रजीत सरखो कामदेव चडी आव्यो छे, तेनी साथे त्रिविधि षवरूपी शूरो महारथी रणमां जोडाइ रह्यो छे, ते कामदेवे फूलना बाणना वर्षादनी झडी करी, अने केटलीएक सेनानां शरीर विंध्यां, तेथीमारा हड़यारूपी लक्ष्मण तो मुर्छा पामी रह्यो छे, अने मारा विश्रामरूपी रामनी सेनाने लूटी लीधी छे, माटे कोइ मित्र हनुमाननी पेठे प्रवीणरूपी सजीवन बुट्टी मेळवीने लावी आपो. ॥२४॥

॥ अथ संदेह अलंकार ॥ सवैया ॥

प्रेम सराबके पान तजे, कि भजे बिरहानलके उठि थाने॥
कीधों गुमान भरे गुनके, उन आसकके चल पंथ अघाने ॥
कीधों भये निरदे मितवा, जितवा बहरावे दिवानहि जाने ॥
पंथिक बात बनायकहो, यह क्यों न प्रवीन लिखे परवाने॥२५॥

अर्थ. शुं ए प्रवीणे प्रेमरूपी मदिरानुं पान तजी दीधुं ? के एना वि-

रहानलनुं थाणुं उठीने भागी गयुं, के गुणना गुमानथी भराइ गयां, के आशकने पंथे चालीने ते धराइ रखां, कींवा ते मित्र निर्दय थइ गयां, के अमने दिवाना जाणीने अमारा जीवने गभरावे छे, हे पंथी वात बनावीने कहो के ए प्रवीण केम पत्र लखतां नथी. ॥ २५ ॥

पुनः ॥ सवैया ॥

या मितवा मितवा हम ढेरत, हेरत रातन तेज तवाने ॥
पीर सबे मनकी मन बूझत, रूझत ना उर बीच घवाने ॥
चित्तको भेद कहूं नहि खोलत, डोलतहे दिन रेन दिवाने ॥
पंथिक बात बनाय कहो, अहो क्यों न प्रवीन लिखे परवाने ॥
॥ २६ ॥

अर्थ. अमे तो ए मित्रनेज हे? मित्र, हे? मित्र, एम पोकारिये छिये, अने तेनो रस्तो जोड़ए छिये, अने अमारा शरीरनुं तेज तवाइ गयुं छे, अमारा मननी बधी पीडाने अमासं मन जाणे छे, अने हृदयनी बच्चे घवाणा छिये, ते रूझाता नथी, तेम दीलना भेदने क्याइ खुल्लो करता नथी. अने रात दिवस दिवाना फरिये छिये, माटे हे? पंथी वात बनावीने कहो के प्रवीण केम पत्र लखतां नथी. ॥ २६ ॥

॥ सोरठा ॥

परे प्राण बे हाल, बिछुरे मित प्रवीन ज्यू ॥

बिरहानलकी ज्वाल ॥ जरबेसें मरबो भलो ॥ २७ ॥

अर्थ. प्रिय मित्र प्रवीणना वियोगथी प्राण बेहाल थइ पड्या छे, अने आ बिरहाग्निनी झालमां बळवा करतां मरवुं ए वणुंज भलुं छे. ॥ २७ ॥

उनमुखकी अनुहार, देखे बिन नेनां दुखी ॥

निश दिन शोच बिचार, करबेसें मरबो जलो ॥ २८ ॥

अर्थ. एमना मुखना अणसारा जोया विना मारां नेत्रो दुखियां छे,
अने रात दिवस शोक अने विचार करवा करतां मरवुं भलुं छे. ॥२८॥

उनमुख देखन आस, प्यास अजों बूझी नहीं ॥

पल पल प्रान उसास, जरबेसें मरबो भलो ॥२९॥

अर्थ. एमना मुख जोवानी आशानी तरश हजी मटी नहि, अने पळे
पळे प्राणथी उसासा निसासा भरवा करतां मरवुं ए घणुंज सासुंछे. ॥२९॥

परेन बिरहा पार, मिले न मित प्रवीन ज्यू ॥

नेननसें जलधार, झरबेसें मरबो जलो ॥ ३० ॥

अर्थ. वियोग पार पडतो नथी, अने प्रिय मित्र प्रवीण मळतां नथी,
अने आंख्योमांथी आंसुनी धार वर्षाव्या करतां मरवुं भलुं छे. ॥३०॥

कछु न सुहावे मोय, जाविसो पावे नहीं ॥

प्रान दिवाने होय, फरबेसें मरबो जलो ॥३१॥

अर्थ. अमने कांइ गमतुं नथी, अने जे गमे छे, तेने पामता नथी, माटे
दीलमां दीवाना थइने फरवा करतां मरवुं भलुं छे. ॥ ३१ ॥

कहियो प्रेम प्रकाश, पंथी जाय प्रवीनसें ॥

यह मुख चंदा आश, नेन चकोरा व्है रहे ॥३२॥

अर्थ. हे! पंथी प्रवीणनी पासे जइने आ प्रेमनो प्रकाश कहेजो; के
आपना मुखरूपी चंद्रनी आशाथी आ नेत्र चकोर पक्षीनी माफक थइ
रह्यां छे. ॥ ३२ ॥

॥ दोहा ॥

मन कप द्रग ज्वाला सलग, बुझ्यो त्रपा गुल देह ॥

पद ककरी त्वर लोह करि, जगेतो जगे सनेह ॥ ३३ ॥

अर्थ. मनरूपी सूत्रनो कप, मित्रना नेत्रनी ज्वाळायी सळगी उठयो, ते

કઢીને રહેવાના દેહ જેવી લાજરૂપી મુંગઢીમાં બુઝાઇને રહ્યો, હવે કુઢની પદવી, અથવા મોટાઇરૂપી ચકમકની કાંકરી, ત્વરારૂપી લોઢાના કડાથી ભાગે, અથવા ટીચાય, તો સ્નેહની જોત જાગૃત થાય, ચકમકની કાંકરી, લોટું અને સુત્રનો કપ, તથા મુંગઢી હોય છે, તેનું દ્રષ્ટાંત આમાં છે, મતલ-બ એ છે કે આશક માશુકનાં પ્રથમ ડ્યારે નેત્ર મઢે છે, ત્યારે એક બી-જાના મનમાં પ્રેમાગ્નિ ઉપજે છે, પણ કુઢની લાજથી બોલી શકતાં નથી. પણ જો કુઢની લાજ રૂપી કાંકરીને ત્વરારૂપી લોઢાએ કરીને ઝાડે તો સ્નેહ રૂપી અગ્નિ પાછો જાગૃત થાય. ॥૩૩॥

॥ સવૈયા ॥

કરિયો કરજોર કે બીનતિજ્યૂ, જિનસેં મિલબો નિશ બાસર
કો ॥ ઇતની કહ ચૂક પરી હમસેં, નહિ આવત આંગન યા
ડર કો ॥ પલકે પલ કાન મિલી જબસેં, તબસેં ન બિસારીબો
કાગરકો ॥ યહ મિંત પ્રવીનસેં કેબો ઇતો, નિત સ્વોજબો પ્રેમ-
કે સાગરકો ॥ ૩૪ ॥

અર્થ. અમે રાત દિવસ જેને મઢવાની ઉમેદ રાખિયે ઢિયે, તેને બેહાથ જોડીને વિનંતી કરજો કે, અમારાથી ઇટલી શી ચુક પડી છે કે, તમે અમારે આંગણે આવતાં નથી, તેમાં તમારે શો ડર છે? ડ્યારથી નજરેનજર મઢી છે. ત્યારથી કાગઢ લખવાનું તો વિસારવુંજ નહિ, ને પ્રિય મિત્ર પ્ર-વીણને ઇટલું કહેજો કે હમેશાં પ્રેમના સમુદ્રને શોધ્યા કરજો. ॥ ૩૪ ॥

॥ સોરઠા ॥

પાઈ નહીં જ્યુ પાતિ, બાતી બિરહાકી બુરી ॥

લોક કાનિકી લાતિ, જાતી ઘટી ઘરી ઘરી ॥૩૫॥

અર્થ. પત્ર પામ્યા નહીં ને વિરહની વાત તો ઘણીજ બૂરી છે, અને હવે

લોકાપવાદની લાય તે, મનમાંથી ઘડિયે ઘડિયે વિસરતી જાય છે. ॥૩૫॥

इहि बिधि बिरह सनेह, बढत जात चरचा चले ॥

उरमहि साधन एह, सागर लिख्यो प्रवीन ज्यू ॥३६॥

અર્થ. એવી રીતે ચર્ચા ચાલવાથી વિરહ અને સ્નેહ વધી જાયછે, અને મનમાં પણ એજ સાધન રાખવાનું સાગરે પ્રવીણને લખ્યું. ॥ ૩૬ ॥

॥ गाहा ॥

कुसुमसु कलाप्रवीनं, सागर मित बिरह चरचा विधि ॥

पंचाशत अन्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ ३७ ॥

અર્થ. કલાપ્રવીણને કુસુમાવલી સાથે અને સાગરને મિત્રો સાથે ચર્ચા ચાલી.તે સંબંધી પ્રવીસાગર ગ્રંથની આ પચાસમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૩૭॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे कलाप्रविन रससागर बिरह चर्चा भेदो नाम पंचाशत्तमो लहरं ॥ ५० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंचाशत्तमस्तरंगः समाप्तः ॥ ५० ॥

॥ अथ टीकाकारोक्ततरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

પ્રવીણે કહી ભિન્નતા નાયકાની, છૂંચી વર્ણવી સાગરે સ્વપ્રિયાની ॥

કથા એહ એકાવની લેરમાં છે, કવીતો રૂઢાં તે રસીલાં કહ્યાં છે ॥

॥ अथ कला प्रवीन कुसुम संवादे ॥ बिरहांतर नायका

चेद प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

ज्यों ज्यों नित चरचा चलत, त्यों त्यों प्रेम बढाय ॥

प्रेम बढत पाती लिखत , प्रति उत्तर सुख पाय ॥१॥

અર્થ. હમેશાં જેમ જેમ ચર્ચા ચાલે છે, તેમ તેમ પ્રેમને વધારતાં જાય

छे, जेम जेम प्रेम वधेछे, तेम तेम एक बीजाने कागळो लखेछे. अने लखेला पत्रना प्रत्युत्तर वांचीने मुख पामेछे. ॥ १ ॥

बिरह बढे फुनि कुसुम प्रति, देत प्रवीन सुनाय ॥

बिरहांतर बिधिनायका, सुच्छम जेद बनाय ॥ २ ॥

अर्थ. बिरह बढी पडवाथी कळाप्रवीण पाछां कुसुमावळी प्रत्ये बिरहना अंतरगत रहेली नायकाओनी विधिनो टुंक मतलबमां भेद बनावीने संभ-
ळावी देछे. ॥ २ ॥

॥ अथ तत्र प्रथम स्वाधीनपतिका जेद द्रष्टांतालंकार ॥

॥ सवैया ॥

बादिके नाग, सिकारिके बाज ज्यों, प्यारिके पाननमें बिह-
रेहे ॥ सिद्ध सुवा ज्यों, पढे ज्यों पढावत, चंद्रमुखी मुख फंद
परेहे ॥ ओर कहा उपमा कहिये, अध आयससैं इक पाय
खरेहे ॥ पाय हमे अबकी पतियां महि, सागर काहु अधीन
करेहे ॥ ३ ॥

अर्थ. सागरने कोई स्त्रिये वश्य कर्या छे, ते एवी रीते के, वादीना नागनी पेठे, अने शिकारीना बाजनी पेठे, प्यारी स्त्रीना हाथमांज ते रमण करे छे, सिद्धना पोपटनी पेठे ते स्त्री जेम भणावे तेम भणे छे, अने ते चंद्रमुखीना मोढारूपी पासलामां पडेल छे, बीजी तो शी उपमा कहिये? पण अरधी आज्ञाथीज एक पगे उभा रहे छे, हमणांना कागळथी अमे जाणवा पाम्यां छिये; के सागरने कोई स्त्रिये स्वाधीन करेला छे. ॥ ३ ॥

॥ अथ अजिसंधिता भेद ॥ संदेहालंकार ॥ सवैया ॥

बीन नबीन म्रदंग बजे तित, मित समाजहूमें सुख पाये ॥

कीधों करी बिजया बिसरीहम, आसव कीधों असाध पिवाये ॥

कीधोंमिली कोउ मोहनी कामिनि, अंकलता गलता उरझा-
ये ॥ कोन बिचार करेबो अबे, अहो सागर मित अज्यों नहि
आये ॥ ४ ॥

अर्थ. हे सखी ज्यां नविन वीणा तथा मृदंग विगेरे वाजितो वागेछे,
त्यां मित्रोनी मंडळीमां सुख पाय्या? कींवा विजयानो निशो कर्यो, जेथी
हुं विसरी गई? कींवा कोइये असाध्य थई जाय, एवी मदिरा पीवरावी?
कींवा कोई मोह करनारी स्त्री मळी? के जेणे आलिंगन करिने कंठनी
साथे वेलनी पेटे लपटावी राख्या? हवे शो विचार करवो; अहोहो? हनी
प्रिय मित्र सागर आव्या नहीं. ॥ ४ ॥

॥ अथ कुसुमोक्त मुदिता भेद ॥ उत्प्रेच्छालंकार ॥ सवैया ॥
चंचलता चपलासि भई गति, रंग भयो मनु केसर रूली ॥
आनन ओप अनोप चढी मनु, पूरन चंद करे कह तूली ॥
रोमहि रोम प्रजा प्रगटी अति, मोद जयो मनु मानहु दू-
ली ॥ अंग न मावतहे अंगिया, अब सागर कागर नागर
फूली ॥ ५ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के सागरना पत्रथी प्रवीणने हर्ष वध्यो. ते
एवो के तेनुं चंचळपणुं तो एवुं वधी गयुं के जाणे विजळीनी गति होय
नै! शरीरनो रंगतो एवो थई गयो के जाणे केसरमां रोळाइ होय नै! अ-
नूपम मोढा उपर चकचकतो एवो ओप चढी आव्यो के चंद्रमा तेनी तु-
ल्यता शुं करी शके? संवाडे संवाडे कांति प्रगटी आवी, अने मनमां तो
एटलो बधो हर्ष वधी पडवो के जाणे परणवा सारुं तैयार धएली दूली
एटले कन्या होय नै! हवे सागरना कागळथीतो कळाप्रवीण एटली वधी
फूलाई गई, के कंचूकीमां अंग पण समातुं नथी. ॥ ५ ॥

॥ અથ વિદગ્ધા ભેદ ॥ લુપ્તોપમાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥
 બાલસેં કેફ પુરી કહિ બોલત, પ્રૌઢસેં જંત્ર કહે દરદીકો ॥
 ઇષ્ટ દુહાડ કહે તરુની પ્રતિ, ઉત્તર દેત સબે સબહીકો ॥
 હાર સમારિ લગાવત હે હિય, નેનન ધાર સમારત ટીકો ॥
 પન્નગકી ફનિકી મનિ જ્યોં કરિ, રાખત સાગર કાગર ની-
 કો ॥ ૬ ॥

અર્થ. સાગરનો પત્ર હાથમાં લઈને પોતાથી નાની કન્યાઓનેતો આ કેફની પડી છે, એમ કહીને બોલે છે, અને પોતાથી મોટેરી સ્ત્રિયો પાસે તો આ દરદ મટાડવાનો યંત્ર છે, એમ કહીને સમજાવે છે, પોતા જેવડી તરુણ અવસ્થાની સ્ત્રિયો પાસેતો આમાં ઇષ્ટદેવના સોગન લખ્યા છે, માટે દેખાડવાથી પાપ લાગે, એમ કહીને ફોસલાવે છે, એવી રીતે સઘડી સ્ત્રિ-યોને પ્રતિઉત્તર આપે છે. ઇટલુંજ નહીં, પણ હારસમો કરવાના મસથી હૃ-દયની સાથે લગાડે છે, અને ચાંદલો સમો કરવાના બાનાથી આંખ્યો ઉપર ધારી રાખે છે, અને નાગની ફળીની મળીની પેઠે કરીને સુંદર સાગર-ના કાગળને સાવચેતીથી સારી રીતે કરી રાખે છે. ॥૬॥

॥અથ બાસકસજ્યા ભેદ॥ જાતિ સ્વજ્ઞાવ અલંકાર ॥સર્વૈયા॥
 પોપ બિછાય બિછાયત ચાંદનિ, સેજ બનાય તનાય કસેહે ॥
 દીપક દ્વારહિ દ્વાર ધરે, પુનિ બારહિ બાર સિંગાર ઠસેહે ॥
 આસવ પાસ સુબાસ સુબાસિત, ચદન કાસમિહીર ઘસેહે ॥
 પાનન આનિ સમારિ ધરે, દ્રગ સાગર આનનકે તરસેહે ॥ ૭

અર્થ. ચાંદનીમાં બિછાયત કરીને તેના ઉપર ફૂલના બિછાનાવાળા પ-લંગને ઓછાડના છેડા સેજબંધથી તાળીને બાધે છે, અને બારણે બારણે દીવા પ્રગટીને ધરે છે, વારે વારે સળગાર ઠસાવે છે, અને પાસે સુગંધે વા-

सेला मदिराना शीशा तथा चंदन अने केसर घसे छे, नागरवेलनां पान लावीने सुधारी राखे छे, अने तेनां नेत्रतो सागरनुं मुख जोवाने तरदयां रहे छे. ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रवीणोक्त कल्पित अनुशयना जेद ॥ असंभवा-
लंकार ॥ सवैया ॥

साज सहेट कियोज्यु उपब्वन, आय तहां गुरु लोग कहांतें॥
एक दिना हम आये कितो करि, आप न आय सके हरमांतें॥
एबो बने न अबे तो कहुं अब, लोगन घेर रहे चिहुधातें ॥
सागर श्रंक हमे उलटे, अबतो मिलबोई रह्यो पतियांतें॥८॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के उपवनमां ठेरवेले संकेत स्थळे आववा हुं सज थई, त्यांतो क्यांयथी वडील लोको आवी चड्यां, एक दिवसतो अमे के-
टलाएक उपायो करीने त्यां आव्यां, परंतु आप (हम्य) महेलमांथी आवी
शक्या नहीं, हवे तो क्यारेय आववानुं बने नहीं, केमके चारे तरफथी लो-
को घेरी रहां छे, हे? सागर आतो अमारा करमनाज आंकडा अवळा
थया छे, माटे हवेतो मात्र कागळ पत्रथीज मळवुं रह्युं. ॥ ८ ॥

॥ अथ कुसुमोक्त कल्पित अजिसारिका जेद शिवपूजनव्याज ॥
लाटानुप्रास अलंकार ॥ सवैया ॥

नवसात किये, नवसात लिये, नवसात पिये, नवसात
पिवाई ॥ नवसात रची, नवसात बिधे, नवसात मगे, प्रति
सागर आई ॥ नवसात कला, नवसातनकी, नवसातनमें
अंचला मुख छाई ॥ नवसात रह्यो नवसातनमें, नवसा-
त छुटी नवसात बताई ॥ ९ ॥

अर्थ. आ सवैयामां प्रवीण महादेवनी पूजा करवाने बाने सागरने

મઝવા જતી હોય એવો કલ્પિત ભાવ છે, કુસુમાવલી કહેછે કે, પ્રવીણે સોઝ શણગાર કર્યા, અને સોઝ સખિયો સાથે લીધી, તેણે સોરા, એટલે સુરા પીધી, અને સખિયોને પાર્ડ, પછી સોઝ પ્રકારે શિવની શોડશોપચાર પુજા રચી, સોર એટલે સોડને રસ્તે અર્થાત્ પાસેને રસ્તે થઈને સાગર તરફ આવી, સોઝ વરસની પ્રવીણની સોઝ કઢા છે, તે સોઝ સખિયોમાં, મોઢા આડુ અંચલ ઢાઈને અર્થાત્ ઘુંઘટો કાઢીને ચાલે છે, તે સોડના રસ્તામાંપણ લોકોનો સોર થઈ રહ્યો હતો, તેથી સોરા એટલે સો એટલે તે અને રા એટલે રસ્તો તે રસ્તો બતાવીને સોઢે સખિયો તેનાથી છુટી પડી. ॥૯॥

॥ અથ પ્રવીનોક્ત સ્વંડિતા ભેદ ॥ જાતિ સ્વભાવ અલંકાર ॥

॥ સવૈયા ॥

જાહિકો જાવક જાલ લગ્યો, અરુ જા મદકી દ્રગ આરુનતા ॥
જા કર કંકન રેખ ભડ ભુજ, જા ગજ ઓઠ શ્રેરેખનતા ॥ જા
તન સૌંધ સુબાસ મિલ્યો, પુનિ જા હરવા ઉર ગાડનતા ॥ જા
પદ જેહર શ્રોન સુને તુમ, સાગર જ્યુ ધન તા બનિતા ॥૧૦॥

અર્થ. આ સવૈયામાં સાગર કોઈ નાયકાને ત્યાં રાત રહીને આવ્યા હોય તેને પ્રવીણ ઠગકો દેતી હોય એવો ભાવ છે, જેના પગના અઢત્તાનો રંગ તમારા કપાળમાં લાગેલો છે, અને જેના મદની તમારી આંખોમાં લાલી ચડી ગઈ છે, જેના હાથના કંકણની રેખાઓ તમારી ભુજામાં ઊઠી આવી છે, અને જેની આંખોના ગજ (કાજલ) ની કાઢી રેખાઓ તમારા હોઠ ઉપર આઢેઢાઈ છે, જેના શરીરના સૌંધા (ચુવા)નો સુગંધ તમારા અંગની સાથે મઢીને ભમકી રહ્યો છે, વઢી જેના ગઢાના હારના દબાળથી તમારી ઢાતીમાં ઢાડા પડી ગયા છે, હે સાગરજી જેના પગનાં લંઘરનો અવાજ તમે કાને સાંભળ્યો તે સ્ત્રીને ધન્ય છે. ॥૧૦॥

॥ अथ प्रवत्सपतिका जेद ॥ द्रष्टांत बिरोधाभास संकर
अलंकार ॥ सवैया ॥

हीतें भइसु नइ हिलकी, तुम गोनेकी बात सुनी तबहीतें ॥
रीतें कछू न सकी रहिबो कहे, भीत भइ असुबा न झरीतें ॥
बीते घरीसो महाबिकटी, मन न्यारो जयो सुख साज स-
बीतें ॥ जीतें बेहाल जई सफरी थल, सागरसें कहेबी अर-
जीतें ॥११॥

अर्थ. ज्यारथी तमारा चालवानी बात सांभळी, सारथीज मारा हृद-
यमांथी नवी हीक (धुज) उपडी आवी छे, कोइ रीते तमने रहेवानुं कही
शकी नहीं, अने आंसुनी झडीथी तो भयभीत थई गई छुं, ने जे घडी
बीते छे तेतो घणी कठण बीते छे, अने सघळी सुखरूपी सामग्रियोथी मन
जूदूज थई गयुं छे, पाणीनी मांछली स्थळने पामीने बेहाल थई जाय, एवी
रीते जीवथी बेहाल थई गई छुं. हे सखि एटली अरजी तारे सागरने
कहेवी. ॥११॥

अथ प्रोषित पतिका जेद द्रष्टांत एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥
चारनकों ज्युं उखारत झारन, तारन क्यों अटके वह बारन ॥
बारनके ज्यु प्रबाह बहे नद, सो क्युं बंधे सिकतानकी पारन ॥
पारन श्रृंग गिरीन समीरसुं, क्यों रुकिहे मकरीनकि जारन ॥
जारन कामसबे जग सागर, क्यों सु समे सियरे उपचारन १२

अर्थ. जे हाथी चाराने सासं मोटां मोटां झाडोने उखेडी नाखे, ते
हाथी तागडाथी केम अटके ? जे मोटी नदियोना पाणीना प्रवाह बह्या
जाता होय. ते वेळुनी पाळथी केम बंध रहे ? जे पवन पहाडोनां शिखरोने
गबडावी पाडे, ते करोळियानी जाळवते केम करी रोकाय ? तेमज हे

સાગર, સઘડા જગત્તને બાઝનારો જે કાંમદેવ છે, તે થંડા ઉપચારોથી કદ રીતે સમે ? ॥૧૨॥

॥ દોહા ॥

બિના નિયમ સંછેપ કરિ, કહી નાયકા રીત ॥

ચિંત મિંત બાઢત બિરહ, નિત નિત નર્દસુ પ્રીત ॥૧૩॥

અર્થ. એ રીતે વગર નિયમે સંક્ષેપથી નાયકાઓની રીત કહી, અને ચિન્તમાં જેમ જેમ મિત્રનો વિરહ વધે છે, તેમ તેમ દિવસે દિવસે નવીન પ્રીતિ થતી જાય છે. ॥૧૩॥

॥ સોરઠા ॥

કુસુમાવાલિ પ્રતિમીત, ચરચાકલા પ્રવીન કિય ॥

રસ સાગર વહરીત, કીન મિંત પ્રતિ સો કહે ॥૧૪॥

અર્થ. જે રીતે કુસુમાવલી સાથે મિત્ર કલાપ્રવીણે ચર્ચા કરી, તેજ રીતે રસસાગરે પોતાના મિત્રો સાથે જે ચર્ચા કરી, તે હવે કહિયે છિયે. ॥૧૪॥

॥અથ કલાપ્રવીન વર્નન ॥રસસાગર મિંત ચર્ચા પ્રસંગો

યથા ॥ પદછેકાનુપ્રાસ પ્રતિપાલંકાર ॥ સર્વેયા ॥

કસમીરહિ કીરહિ હીર જંબીર, બંબીરન રંગ બઢાવહિમે ॥

દ્રગલાલહિ કાલ મરાલ પ્રબાલ સુ, વ્યાલ કહા ગતિ લાવહિમે ॥ અરબિંદહિ ચંદ મ્મગેંદ્ર કુમૂદહિ, કુંદ કહા છબિ પાવહિમે ॥ મીન હરીન કરીન કહા સો, પ્રવીન જબે દરસાવહિમે ॥૧૫॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે હે મિત્ર ? પોતાના ગુણથી વચ્ચળાતાં જગતમાં કેટલાંક છે, તેઓ પ્રવીણની આગળ શું વધારે શોભા પામશે ? તે એછેકે કેસર, પોપટ, હીરો, લિંબુવા નારંગી અને ઘોલું, શું પોતાનો રંગ તેનાથી

बधारी शकशे ? बळी कोयल, काळ, हंस, परवाळां अने सर्प, शुं प्रवीणना गुणनी पदवी लावशे ? कमळ, चंद्र, सिंह, पोयणी, अने डोळर, एओ तेना आगळ शुं शोभा पामशे ? ज्यारे साक्षात प्रवीण देखाशे, त्यारे मच्छ, हरण अने हाथी, एओ शा हीसाचमां गणाशे ? मनळव के प्रवीणनो चोटलो, दांत, स्वर, केड, चाल, काळनी चपळता जेवी चपळतावाळां नेत्र, आदिक जेवां वखणाय छे, तेवां उपर लखेलां ते शुं वखणाशे ? ॥१५॥

॥ अथ संदेहालंकार ॥ सर्वैया ॥

माधविकेज्यु प्रसून परे रस, भृंग समारतहे पखियां ॥ कीथों त्रिवेनि तरंगनमें, कर अंजुलि मेन लई झखियां ॥ खेलत कंजमें खंज, प्रवीन ज्यु पाटकि पास दुहू नखियां ॥ कोन घरी इन आंखिनतेज्यु, निहारहु नेहजरी अखियां ॥१६॥

अर्थ. आमां नेत्र वर्णन छे, माधवीना पुष्पोना रसमां पडीने भमरो पांखोने समारे छे, किंवा त्रिवेणीना तरंगमां कामदेवे हाथनी अंजलीमां मांल्लियोने लीधेली छे ? के कमळमां बे खंजन पक्षी रमे छे, के प्रवीणे चोपाट रमतां बे पास नाख्या छे ? हवे कई घडिये आनेत्रोथी ए स्नेहभरी आंख्योने निहाळीने जोशुं ? ॥१६॥

॥ अथ प्रतिपालंकार ॥ कवित ॥

अंक न कलंक जाके, राहकी न शंक कछु, जामे बसुधाकी सोध सुधा जरियतुहे ॥ एनतें सरस नेन, पच्छहु घटे न जोति, सोई छवि दिनरेन दूनी धरियतुहे ॥ चकवा सु, जों-र, ओर कंजकोंन जयकारी, बिरही बिलोकेसें बियोग हरी यतुहे ॥ आनन प्रवीन आगे, मान न रहेगो शशि, क्योंरे दुखदान तें गुमान करियतुहे ॥१७॥

અર્થ. આમાં મુખનું વર્ણન છે. જેને કલંકનું ચિન્હનથી, કાંઈ રાહુનો પળ હર નથી, જેમાં સઘડી પૃથ્વીનું અમૃત શોધીને ભરેલું છે, અને જેમાં મૃગથી પણ સરસ નેત્રો રહ્યાં છે, જેની કઢાની જોતિ કોઈ પક્ષમાં ઘટતી નથી, એતો રાત દિવસ બમણી શોભા ધરેલે, તેમ ચકવા, ભમરા અને કમલને પણ ભય કરનાર નથી, જે જોવાથી ત્રિહી લોકના વિયોગને હરે છે, માટે હે? ચંદ્રમા પ્રવીણના મુખ આગળ તારું માન રહેશે નહીં, તોહે? દુઃખને દેનારા કેમરે તું ગુમાન કરેલે. ॥ ૧૭ ॥

॥અથ સમરૂપક અલંકાર ॥કવિત॥

ગજ ગતિ ચઢ્યોહે સુ, પઢ્યો બીર બાનવિદ્યા. ટુંદની અ-
બાજ નાદ નુપુરકે ગાજકો॥ ઘ્રોંહનકો ચાપ કરી, નયન ક-
ટાછ સર, અલક પલીતા, નેહ આતસ સમાજકો ॥ શીશ-
ફૂલ છત્ર શિર, બેસરકો ઇતમામ, કેસરકી આઢ કિરવાન
શિરતાજકો॥ લાજગઢ તોરબેકોં, મોરબેકોં માન મદ, કા-
મની સરૂપ આયો સેન રતિરાજકો ॥ ૧૮॥

અર્થ. કામદેવ પ્રવીણની ચાલવાની ગતિરૂપ હાથિયે ચઢ્યો છે, ને તે શુ-
રવીર, પ્રવીણની વાણીરૂપી વાણ વિદ્યા મળ્યો છે, ઝાંઝરરૂપી નગારાના ગાજ
અવાજ થાય છે, મૃકુટીરૂપી ધનુષ કરીને નેત્રનાં કટાક્ષરૂપી વાણ કર્યાં છે,
કેશરૂપી પલીતામાં તેલરૂપી અગ્નિનો સમાજ રાખેલો છે, શિરફૂલરૂપી
માથે છત્ર ધરેલું છે, નાકના નકવેસરરૂપી ઇતમામ (ચમર) છે, કેસરની
આઢરૂપી મુગટધારી કામદેવની તરવાર છે, આશકની લાજરૂપી ગઢને
તોડવા સારું, અને માન તથા મદને ઉતારવા સારું, આ કામનીને રૂપે ર-
તિના પતિ કામદેવનું સેન આવ્યું છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ અથ છેકાનુપ્રાસ સ્મરનાલંકાર ॥ કવિત ॥

नेनन तरंग न, तरंगनसि रंगनकी, अंगन सुरंग रंग ओरे छ-
बिकों धरे ॥ कज्जर कटाछनतें सजर भयेहे द्रग, नजर
बिकल चहे फजर न होहरे ॥ नवलअनंगा रतिरंगा कब
संग होय, प्रच्छन प्रगट आये बोल बोलबो परे ॥ ताछिन
निहार, बार बार चित धार धार, बंदीजन बीछुवा बिरद बो
लबो करे ॥ १९ ॥

अर्थ. हवे सागर नवल अनंगा नायकारूपी प्रवीणनुं स्मरण करेछे,
ते एवी रीते के-जळना तरंगना रंग जेवा तेना नेत्रना तरंग, अने तेना अंग-
गनो जे सारो रंग तेतो जूदाज रंगनी छवीने धरे, अने काजळ तथा क-
टाक्षथी सजळ थयेलां तेनां नेत्र गभराएली नजरथी हजी प्रभात केम थनुं
नथी एवुं चाहे, एवी नवलअनंगा रतिक्रीडाना रंगवाळी प्रवीणनो मारे
क्यारे संग थशे? अने ते गुप्त रीते के प्रगट रीते आव्याथी तेनी साथे व-
चन बोलवां पडे, ते क्षणे वारे वारे निहाळीने चित्तमां धारी धारीने तेना वि-
छवारूपी बंदीजन बिरदावळि बोल्या करे. ॥ १९ ॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ कवित ॥

सितकार जासु, अलकावलि निशान छूटे, बेसर बीर ह
इतमाम डोलबो करे ॥ अंबक सुन्नट, नाग सेल तन साज-
लिये, कुंभी कुच, आंगी अंधियारी झोलबो करे ॥ मनिनके
भूपन सो चमकहे शस्त्रनकी, सूत नीवी सामज जंजीर रोल-
बो करे ॥ रतिरंग चढेहे तिमंगलेश महाराज, बंदी जनवि
छुवा बिरद बोलबो करे ॥ २० ॥

अर्थ. वळी सागर रतिक्रीडारूपे कामदेवनी चडाइनुं स्मरण करेछे,
ते ए रीते के--रतिक्रीडामां नायकाना मुखना सीतकारारूपी जासुसो बोले

છે, અને ચોટલાની લટોરૂપી નિશાન છૂટયાં છે, નાકના મોતીરૂપી શૂર-
વીરનું ચામર ડોલ્યા કરે છે, નેત્રરૂપી સુમટોયેં કાજલની રેખારૂપી ખાલાં
અંગમાં સજી લીધેલાં છે, સ્તનરૂપી હાથી ઉપર કંચુકીરૂપી અંધારી ઇટલે
મોજાલ ઝૂલ્યા કરેછે, મળીઓનાં ઘરેણારૂપી હથીઆરો ચલકેછે, સુ-
ત્રની નાડીરૂપી હાથીનું લંગર રોઝાયા કરે છે, કામદેવ મહારાજ રતિરં-
ગમાં ચઢ્યા છે, અને વીંછવારૂપી બંદીજન વિરદાવઢી બોલે છે. ॥૨૦॥

॥ અથ લુપ્તોપમાલંકાર ॥ કવિત ॥

જાવક, જ્યાસુત, જપા, કિંશુક, કનેર, કંજ, વંધુક, વિ-
બૂરનકો અરૂન ચરનમેં ॥ મધુપ્રી, મજીઠ, મેંદી, કિર્મજ, કુ-
સુંજ, કંકૂ, સંગ્રફ સુરોચનકી સુરચી કરનમેં ॥ માનિક,
મંજીરી, મૂંગે, કીરચંચ, કલહંસ, અરુની અનાર ઇંદ્રવધૂ અ-
ધરનમેં ॥ યાહિતે પ્રવીન જ્યુ નવીન નેન ડોરે લાલ, લાલ
લાલ સેત શ્યામ ત્રિવિધ વરનમેં ॥૨૧॥

અર્થ. અલ્હતો, મંગલનો તારો, જાસુસનું ફૂલ, કેસુડાં, કરેળ, કમલ,
વપોરીઆ, અને વિંબુરણ, (ઘોલું) ઇઓનો લાલરંગ તો જેના પગમાં છે,
(મધુપ) રાતા મુખવાલો ભમરો, મજીઠ, મેંદી, કિર્મજ, કંસુંબો, કંકુ,
(સંગ્રફ) હીંગલો, (રોચના) ગોરોચંદન, ઇઓની લાલી જેના હાથમાં છે,
માણિક્ય, (મંજરી) રાતું કુંપલ, પરવાઝાં, પોપટની ચાંચ, હંસકલ (કલહંસ)
કેતાં હંસનાં બચ્ચાંના પગ અને ચાંચ, ઢાડમ, અને ઇંદ્રવધુ ઇટલે ચોમા-
સાના રાતા જીવડા, ઇઓની લાલી જેના હોઠમાં છે, ઇઓના કરતાં પળ
પ્રવીણના નેત્રના ડોલા નવાઈ જેવા રાતા છે, અને તે વઢી રાતાથી રાતા ને
શ્યામ અને શ્વેત, એવા ત્રણ પ્રકારના રંગમાં છે. ॥૨૨॥

॥ અથ ઉલ્લેખાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

પાંડન મધ્ય મહાવર ભો, અંગુરી વિલુવા, મુરવા જયો નૂપુર ॥
કિંકનિ જો કટિમેં, પહુચી કર, કાન તરબ્બન, હાર ઉરૂપર ॥
નાસન બેસર, કજ્જર ભો ચઢ, કેસર આડ લિલાર હુ ભૂપ-
ર ॥ માંગ પ્રવીન જયો મન વંદન, મંડ અઘંડ રહ્યો તન ઝ-
પર ॥૨૨॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે માસું મન પ્રવીણના પગમાં (મહાવર) અઢતાના
રંગરૂપ થયું, આંગળિયોમાં વીઢીઆરૂપે થયું, ઘુંટીઓમાં ડાંઝરૂપે થયું,
કેડમાં કાટિમેઘઢારૂપ થયું, હાથમાં પોંચીરૂપ થયું, કાનમાં અકોટીરૂપ
થયું, હૃદય ઉપર હારરૂપ થયું, નાકમાં નથરૂપે થયું, નેત્રમાં કાજઢરૂપે
થયું, મમરથી ઉપર કપાઢમાં કેસરની આડરૂપ થયું, પ્રવીણના સેંથામાં
સિંદુરરૂપે થયું, અને તેના આઘા શરીર ઉપર ઘરેણારૂપે થઈને રહ્યુંછે. ॥૨૨॥

॥ અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

આન બધૂ મુઘચંદ, ઉડગ્ગન, છાંહ પરે છવિ હીન લસેગે ॥
સંકટ જંબુકં, ત્રાસ ઉલૂક, દુરીજન ચિત્ત દરીન ધસેગે ॥ પં-
ઘ સમારહિંગે ભ્રકુટી મધુ, કોક હિયે દ્રઘ શોક નસેગે ॥
કંજ હિયો વિકસેગો તવેહિ, જવેહિ પ્રવીન રવો દરસેગે ॥૨૩॥

અર્થ. પ્રવીણના મુઘરૂપી સૂર્યને જોઈને વીજી સ્ત્રીઓના મોઢારૂપી
ચંદ્રમા અને તારામંડળ ઉપર છાયા વઢીને તેઓ છવી હીન થઈને શોભશે,
સંકટરૂપી શિયાળિયાં, અને ત્રાસરૂપી ઘૂડો દુષ્ટજનના ચિત્તરૂપી ગુફાઓમાં
ઘડી જશે, મૃકુટિરૂપી મમરા પાંઘોને પસારશે, નેત્રરૂપી ચકવાના મનનો
શોક નાશી જશે, એવી રીતે ઢ્યારે પ્રવીણરૂપી સૂર્ય દેઘાશે. ત્યારે અમારા
હૃદયરૂપી કમળ પ્રફુલ્લિત થશે. ॥૨૩॥

॥ દોહા ॥

इहि बिधि चरचा चलतहे, बिरहा उभे बढंत ॥

निशदिन चिंत चहंतहे, मित मित प्रति मित ॥२४॥

अर्थ. एवी रीते बन्नेजणने विरह बधवाथी चर्चा चालेछे, अने रात दिवस चित्तमां मित्र मित्र प्रत्ये मित्रने चाहेछे, अर्थात् परस्पर चाहेछे. ॥२४॥

॥ गाहा ॥

बिनता जेद प्रवीनं, सागर किय प्रवीन बर्नन बिधि ॥

एकावन अजिधानं, पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. प्रवीणनो कहेछो नायकाभेद, अने सागरे कहेछुं प्रवीणनुं वर्णन ए संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी एकावनमी लेहेर संभूण थई. ॥२५॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे विरह दशांतर नायका जेद कला प्रवीन बर्ननो नाम एकपंचाशत्तमो लहरं ॥५१॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकपंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥ ५१ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

परवीण चाली द्वारिकां, लै संघ साथे जे समे ॥

सागर बनी गोस्वामि पहोच्या, द्वारिका पुरि ते समे ॥

ए विगत सघळी वर्णवी, जुगते करी कविजन यथा ॥

आ लेर बावनमां तमे, वांची जुओ एटलि कथा ॥

॥ अथश्री द्वारिकानाथ प्रयान प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

चरचा बिरह चलंत, ऐसें दिन बीतत उजे ॥

दंपति चिंत चहंत, कब मिलबो करता करे ॥१॥

अर्थ. एवी रीते चर्चा चालतांज बेयना दिवस बीतेछे, स्त्री पुरुष बंभे

पोताना चित्तमां एम चाहेछे केजगतकर्त्ता परमेश्वर हवे क्यारे मेलाप करशे ? ॥१॥

मनकी दशा प्रमान, प्रति इकेक पाती लिखत ॥

धरे अहोनिश ध्यान, कब मिलबो करता करे ॥२॥

अर्थ. पोताना मननी दशा प्रमाणे परस्पर एक बीजा उपर कागळो लखी मोकलावेछे, एटलुंज नहीं, पण हवे जगतकर्त्ता परमेश्वर क्यारे मिलाप करावशे, एम रातदिवस ध्यान धर्या करेछे. ॥२॥

॥ जातिस्वजाव अलंकार ॥ छपय ॥

एसे अहर कितेक, बहत मनमे मुरझाने ॥

उभै बिरह बाढंत, मिलनकों मन अकुलाने ॥

तबही कला प्रवीन, एह उरसें उपाय किय ॥

मिलन धार उत मित, नेम द्वारामतिको लिय ॥

उनबात भंखि आमात प्रति, महाराज सासन मगिय ॥

उन बाकसिद्ध सिद्धा बचन, परि पूरन होयन लगिय ॥३॥

अर्थ. एवी रीते केटलाक दिवसो बीतवाथी मनमां मुझायां, अने विरह वधवाथी मळवासारुं बन्ने मनमां अकळायां, त्यारे कळाप्रवीणे पोताना मनथी आवो उपाय गोठव्यो, के त्यां मित्रने मळवानुं धारीने द्वारामतीए जवानुं नाम लीधुं, अने तेणे कामदारने बात कही संभळावीने महाराजानी (पितानी) आज्ञा मागी, अने ते वचनसिद्धिवाळा सिद्धनां वचन परिपूर्ण थवा लाग्यां. ॥३॥

॥ सोरठा ॥

कीनी अरज अमात, कुमरि उक्त छितिपाल प्रति ॥

महाराज सुनि बात, यह प्रति उत्तर दीन तब ॥४॥

अर्थ. राजकुंवरीना कहा प्रमाणे कामदारे जइने महाराजानी हजूरमां अरज करी, त्यारे ते बात सांभळीने महाराजाए आ प्रमाणे प्रतिउत्तर आप्यो. ॥४॥

कुमरी बरजो जाय, क्यों विदेश कीजे गमन ॥

देव दरस इत आय, सो घट घट व्यापी सदा ॥५॥

अर्थ. तमे जइ कुंवरीने वारो, के परदेशमां शुं करवा जावुं जोडये, देव आंही आवीने देखाय छे, केमके ते देवतो निरंतर घट घटमां व्यापछे. ॥५॥

॥ चोपाई ॥

नृप आयसा अमायत मग्गे, कला प्रवीन वर्जने लग्गे ॥

कुमरी तब अमात प्रति बोले, अब चित बात आपसें खोले ॥

जब कुमारिका व्रत हमलीनो, द्वारामती नेम तब कीनो ॥

द्वारकेश सपने अब आये, विस्मृत बात याद वह लाये ॥

श्रीमुख कही जोन उत आवे, तो कुमारिव्रत सिद्धि न पावे ॥

सो अमात सुनि नृपपें आये, सुपनजेद कहिकें समुझाये ॥

नृपनें सत्यबात तब चीनी, कुमरि गमनकी आयसदीनी ॥

दुजन बुझी शुभ मुहुरत लीनो, निज अराम अवमोचन कीनो ॥ ६ ॥

अर्थ. एवी रीते कारभारीनी मारफते राजानी आज्ञा मागी, त्यारे राजा तो कलाप्रवीणने वारवा लाग्या, त्यारे कुंवरी कामदारनी पासे बो-
ल्यां के हवे हुं मारा हृदयनी बात आप पासे प्रसिद्ध कसंठुं, ते साभळो,
ड्यारे में कुमारिका व्रत लीधुं, त्यारेज द्वारिका जवानो नियम धार्यो हतो,
जेथी हमणां द्वारिकानाथ सोणामां आव्या, अने तेणे भूली गयेली बातनी
यादी करावी, एठलुंज नहीं, पण श्रीभुखेथी कह्युं के जो तमे त्यां नहीं

आवो तो कुमारिकाव्रत्तनी सिद्धि पामशो नहीं, एवात सांभळी कामदार राजा पासे आव्या, अने तेणे सोणानो भेद कहीने राजाने समजाव्या, त्यारे महाराजाये वात साची जाणीने कुंवरीने जवानी रजा आपी, पछी ब्राह्मणोने पूछीने शुभ मुहूर्त लीधुं, ने पोताना बागमां प्रस्थानुं कराव्युं. ॥६॥

॥ दोहा ॥

मुहूरत लखि निज बाग प्रति, उतरे कला प्रवीन ॥

नीत पाल पथ कुमरिके, यहै जाबदा कीन ॥ ७ ॥

अर्थ. सारुं मुहूर्त जोडने कलाप्रवीण पोताना बगीचामां जडने उतर्या, एटले नीतिपाळ राजाये मुसाफरीने पंथे कुंवरीनी साथे जावाने आ प्रमाणे जाबदो कयों. ॥७॥

॥ अथ छंद निशानी ॥

कुमरी की तेनातमें, दीवान कराया ॥ पेदल पंचहजारका, हूकुम फुरमाया ॥ सातवडे सिरदारसैं, परियान कहाया ॥ सिलेपोस दोसहस सो, रथ संग चढाया ॥ ब्रह्म मुहूरत सुद्ध करि, प्रस्थान ठराया ॥ बृद्ध जनाना राजसैं, रथ साथ चलाया ॥ ओही दिन बागातमें, मूकाम द्रढाया ॥ कला प्रवीन अनंत उर, आनंद बढाया ॥ ८ ॥

अर्थ. महाराजाये कुंवरीनी तेनातमां साथे जवा सारुं एक दिवानने मुकरर कराव्यो, पांचहजार पायदळने जवानो हुकम फरमाव्यो, अने सात सामंत सरदारोने पण साथे प्रयाण करवानुं कहाव्युं, बे हजार भालाधारी घोडेस्वारो, ने एकसो रथ साथे चडाव्या, ब्राह्मणोये आपेला थुम मुहूर्तने साचवीने प्रस्थानुं करवानुं ठराव्युं, पोतानी राजधानीना जनानखानामांथी वृद्ध राणियोने रथ साथे चलावियो, ए दिवसे तो बागातमांज मुकाम कर-

वानुं द्रढ कर्युं, ए प्रमाणे (मनगमतुं काम धवार्थी) कळाप्रवीणना हृदयमां
आनंद बधी गयो. ॥८॥

॥ सौरठा ॥

कीन बिलंब कुमार, प्रति उदान दश पंच दिन ॥

आए लोग अपार, अंतेउर उमराव जुत ॥ ९ ॥

अर्थ. राज कन्याये बागमां दश पांच दिवस बिलंब कर्यो, तेथी बीजी
राणियो तथा अमीर उमराओ सुद्धां अगणित लोको त्यां आव्या. ॥९॥

सुन्यो सु तीरथ नांड, करत गवन परवीनज्युं ॥

गांड गांड प्रति गांड, आये उते अनेक जन ॥ १० ॥

अर्थ. कळाप्रवीण तीर्थे गमन करे छे, एवुं नाम सांभळ्युं, के तुरत
गामोगाम प्रत्येथी त्यां अनेक लोको आव्या. ॥१०॥

॥ छपय ॥

उहि मुकामसें पत्र, कला परवीन एक किय ॥

दिय हलकारन हाथ, नंदजारती नाम लिय ॥

दीजे पाती ताय, यही रसना सु कहावे ॥

हमें कामरू गमम, भयो उत आप सिधावे ॥

तामहि सुबीर सागर पती, सब प्रकार तामहि लिखिता ॥

ओरेबिचार उन मुन लहे, अंत सौरठा निज जखिता ॥ ११ ॥

अर्थ. एन मुकामथी कळाप्रवीणे एक पत्र लखीने तैयार कर्यो, ते
भारतीनंद कवीनुं नाम कही समजावीने हलकाराना हाथमां आप्यो, ने मो-
ढेथी कळुं के तेने पत्र देजो, ने कहेजो के अमारुं कामरूपीठ तरफ गमन
धयुं छे, माटे त्यां आप पण पधारजो, ए भारतीनंद कवीना कागळना
बीडामांज सागरनो पत्र बीड्यो, जेमां सर्व प्रकारना समाचार लखेला हता,

बीजा विचारनुंतो मौनपणुं लीधुं, पण मांही एक सोरठो पोतानो रचेलो
हतो, ते तेने कही संभळाव्यो.॥११॥

॥अथ वह ॥ सोरठा ॥

देवो पाती मित, जेवो उत केवो इतो॥

सेवो सुख दुख चिंत, एवो विसरेवो नहीं ॥१२॥

अर्थ. त्यां जईने मित्रना हाथमां पत्र देवो, अने एटलुं कहेवुं जे सु-
खदुःख थाय, ते मनमां सहन करवुं, पण आववानुं विसारवुं नहीं.॥१२॥

पाती पंथिक देह, नेह नगर कीनो विदा ॥

निज मनबद्धित सनेह, मित मिलन आगम उमगि॥१३॥

अर्थ. कागळ तो पंथीने आपीने नेहनगर तरफ खाना कर्यो, अने
पोताना मनमां स्नेह बधी गयो, अने मित्रने मळवानुं नजीक आववाधी
उमंग पाय्यां.॥१३॥

॥ छपय ॥

कुमरी कलाप्रवीन, साथ अनेक संग लिय ॥

सहज गमन उत्साह, मंद मंदही गमन किय ॥

वहे पत्र हलकार, नेह नगरहि पहुंचाया ॥

बंचत सुकवि सुभेद, चिंत आनंद बढाया ॥

उन प्रति इनाम आपहि बकसि, प्रातसु सागर पत्र लिय ॥

उत्साह चरे महाराज प्रति, राजद्वार परबेस किय ॥ १४ ॥

अर्थ. राजकुमारी कलाप्रवीण पोतानी साथे अनेक माणसोनो संगे लईने
सहज गमन करे छे, माटे उत्साहथी धीमे धीमे चालवा लाग्यां, अने ओ-
ल्या पत्रने हलकारे जईने नेहनगर पहुंचाव्यो, ने कविना हाथमां आय्यो,
तेनो भेद वांचतांज सुकविना मनमां आनंद बधी गयो, तेथी हलकागने

પોતેજ ઇનામ આપ્યું, અને સવારના પહોરમાંજ સાગરનો પત્ર હાથમાં લઈ
હર્ષથી ભરપૂર થયેલા કવિરાજે મહારાજા પાસે જવાસારું રાજદ્વારમાં
પ્રવેશ કર્યો. ॥૧૪॥

॥ દોહા ॥

સાગરપેં સુકવી ગયે, આશિષ કીન ઉચાર ॥

સનમુખ બેઠે મુદિત મન, મુસકત બારહિ બાર ॥૧૫॥

અર્થ. કવિરાજે સાગર પાસે જઈને આશિર્વાદનો ઉચ્ચાર કર્યો, પછી
મનમાં આનંદ પામીને સનમુખ બેઠા, અને વારંવાર મોઢે મરકવા લાગ્યા. ॥૧૫॥

॥ અથ છંદ મુક્તદામ ॥

નિહારત ભેદ વહે જો નરિંદ, બિચારસુ બુઝિય તાસુ કબિંદ ॥
કવી પ્રતિ ઉત્તર મંચિત વેન, નિશા મહિ આજ કિયો હમ
સેન ॥ લિચ્ચો સુપને મહિ અંબ સરૂપ, અને ઇક મંચિય
ગાહ અનૂપ ॥ હમે વહ ગાહસુ માતુ શિયાય, કહીસુ સુના-
વહુ સાગર જાય ॥ તઝુપર એક વચન સુપાઉં, તબે વહ ગા-
હન ભેદ સુનાઉં ॥ વઢી વહ બૂઝન સાગર ચાહ ॥ તબે વકસો
વર સો કબિરાહ ॥૧૬॥

અર્થ. મરકવાનો ભેદ જોઈને નરના ઈંદ્ર રસસાગરે તેનો વિચાર તે ક-
વિના ઈંદ્ર ભારતીનંદને પૂછ્યો, ત્યારે કવિયે પ્રત્યુત્તરમાં આ પ્રમાણે વચન
કહ્યાં કે, આજ રાત્રિમાં મેં શયન કર્યું, ત્યારે સોળામાં અંબાજીનું સ્વરૂપ
દીઠું, એણે એક અનોપમ ગાહા કહી, અને તે ગાહા માતાજિયે મને શીખવી,
ને કહ્યું જે સાગરની પાસે જઈને આ ગાહા કહી સંભળાવજે, માટે તે ઉપર
જો એક વચન પામું તો એ ગાહાનો ભેદ સંભળાવું, તે જાણવાની સાગરને
ઇચ્છા વધી ગઈ, જેથી તે કવિરાજને એક વરદાન વકસીશ કર્યું. ॥૧૬॥

॥ सौरठा ॥

सुकवि पाय बरदान, कहन लगे सागर सु प्रति ॥

आपहि उक्ती बान, वह गाहनको भेद लिय ॥ १७ ॥

अर्थ. एवी रीने कवि बरदान पाया, ने महाराजा सागरने कहेवा लाग्या, अने पोतानी उक्तीनी वाणीमां ते गाहानो भेद लावी मूक्यो. ॥१७॥

॥ अथ चारतीनंदोक्त वह ॥ गाहा ॥

जिहि घट प्रेम प्रकाशं, आशं पूरंत इशरं तासं ॥

दीपमालिका दिवसे, जे जावंत कामरूपीठे ॥ १८ ॥

अर्थ. जेना घटमां प्रेमनो प्रकाश छे, ते जो कदी दीवाळीने दिवसे कामरूपीठे जशे, तो तेनी आशा ईश्वर पूर्ण करशे. ॥१८॥

॥ अथ सागरोक्त प्रत्युत्तर ॥ गाहा ॥

तुम आराध अदरियं, करियं ध्यान खंडितं सेवा ॥

मन इच्छा नह लहियं, कहियं अंब पंथ प्रतिकूलं ॥ १९ ॥

अर्थ. सागर कविने कहेछे के तमे आराधन आदर्भुं हुं खरूं, पण ध्यान तथा सेवा भाग्यां तुझां करीं, तेथी मननी ईच्छा प्रमाणे सिद्धि पाया नहीं, अने अंबाजिये तमने अबळो रस्तो कह्यो, अथवा मनंछापूर्णीनो रस्तो न लेतां उलटो बताव्यो. ॥१९॥

॥ दोहा ॥

करी अरज कर जोर कवि, यह सत धारो चिंत ॥

हमहीसें सुपने शिवा, कबी न जूठ कहंत ॥ २० ॥

अर्थ. त्यारे कविये बेहाथ जोडीने अरज करी के, आ वाततो मनमां साचीज धारजो, केमके अमने सोणामां भवानी क्यारेय जुठुंतो कहे नहीं. २०

॥ अथ छंद पद्धरी ॥

एती उचार कवि पत्र दीन, महाराज भये मन मोद भीन ॥
 खोलंत बीर बंच्यो बनाय, कीनो पयान परबीन पाय ॥
 बोले सुबानि फुनि सुकवि प्रत्य, सुपने शिवाज्यु जंखी सु स-
 त्य ॥ प्रेमसु प्रकाश मन भो अनंद, एकंत कीन चरचा क-
 बिंद ॥ सातहू मित उत मिले आय, सागर सु भेद दीनो
 सुनाय ॥ मनमें द्रढाय जातरह जान, वत प्रथम कीन त-
 जबीज थान ॥ २१ ॥

अर्थ. एटली वात उच्चारिने कविये पत्र आप्यो, जेथी महाराजा मनमां
 हर्षथो भोजाइ गया, परबीडियुं खोलीने सारी रीते पत्र वांच्यो, त्यारे प्र-
 वीणे प्रयाण कर्तुं, एवा समाचार पाग्या, पळी कवि प्रत्ये वचन बोल्या के,
 तमने सोणामां जे देविये कहुं ते साचुं, पळी प्रेमना प्रकाशने लीधे, मनमां
 आनंद थयो, जेथी एकांतमां वेशीने कवि साथे चर्चा करवा लाग्या, त्यां
 साते मित्रो आवी मळ्या, एटले सागरे सघळो भेद संभळावी दीधो, पळी
 जात्राए जवानुं मनमां द्रढावीने पहेलां पोताना संस्थाननी तजबीज करवानी
 वात करी. ॥२१॥

॥ सौरठा ॥

बरज बडो इतमाम, मित न मिलिहे वह लिये ॥

निश अध तजि निज धाम, सात मित पथ सर जये ॥२२॥

अर्थ. मोटी स्वारीनो डोळ पड्यो मूक्यो, केमके ते साथे लेवाथी मित्र
 मळशे नहीं एम जाण्युं, पळी अरधी राते पोतानी राजधानी तजीने कोड
 न जाणे एवी रीते साते मित्रो रस्तासर थया. ॥२२॥

॥ छपय ॥

रस सागर किय गमन, रहत प्रच्छन निजके पुर ॥

निज जनपद सु उलंघ, अतिहि आनंद बढत उर ॥
 ओर नृपति इक सहर, नीठ उपवन मन भाया ॥
 लगी सांझ दरसान, उतें अवमोच द्रढाया ॥
 कीजत अखेट लागे करन, मिल मनुहार सु पावही ॥
 घन घोर घटा अंबर घठी, दामनि दुति दरसावही ॥२३॥

अर्थ. पोताना शहरमां कोइ कारणने लीधे छीना रहे छे, एवं ठरावीने कोइ न जाणे एवी रीते रससागरे गमन कर्यु, तेने पोतानो देश उलंघीने जवा पछी हृदयमां अतिशे आनंद बढ्यो, अने बीजा राजाना शहरनी पासे एक बगीचो हतो, ते पोताने गम्यो, अने सांझ पण देखावा लागी, तेथी त्यांज उतारो कयों, अने करेला शिकारथी गोठ करवा लाग्या, अने ते जम्या, एटली वारमांतो आकाशमां वरसादनी घोरघटा चडीआवी, अने बीजळीना सबकारा देखावा लाग्या. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

एतेमें नृप नगर सुत, बिधकर जूथ बुलाय ॥
 आय निहारन बाग निज, सागर परसे आय ॥२४॥

अर्थ. एटलामां तेज शहरना राजाना कुमार पोतानी साथे सिपाइयोंनुं टोळुं लईने पोतानो बाग जोवा आव्या, त्यां सागरने जइ मळ्या. ॥२४॥

किय पंथिक मनुहार अति, अमल सुरा अचवाय ॥

तित बूझत वह नृप कुमर, को निज थान कहाय ॥२५॥

अर्थ. तेणे मुसाफरोने अमल तथा मदिरा पीवरावीने घणो सत्कार कयों, ने ते राजकुमार त्यां पूछवा लाग्या, के आपना रहेवाना स्थानकनुं शुं नाम छे, ते कहो. ॥२५॥

॥ अथ सागरोक्त ॥ सौरठा ॥

हमें निकट नहि बास, इतसें बहु अंतर रहे ॥

द्वारामतिकी आस, दीपोत्सव दरसन चहे ॥२६॥

अर्थ. त्यारे सागरे कह्युं के अमारुं रहेवानुं स्थळ नजीक नथी. ने अमे तो अहींथी घणे छेटे रहिये छिये, पण कैवल्य दीवाळीना उत्सवना दर्शननी चाहनाने लीधे द्वारामती प्रत्ये जवानी आशा राखिये छिये. २६

॥ अथ वह कुंवरोक्त ॥ छंद महालक्ष्मी ॥

परीकर नेनमें आने, बडे जन वाहीने जाने ॥ कहा उन सु-
जट हे केते, इनोने कहा हम एते ॥ प्रत्युत्तर एह जब पाये,
कुमर अद्भुत उर लाये ॥ वहे विधि पंथियों जानी, परस्पर
भंखित बानी ॥ गया नृपसूनु निज जग्गे, विचारन पंथि
मन लग्गे ॥ यह सामानसें जावे, बिलोकनहार भरमावे ॥
सबे मिलि एह ठहराया, महेश्वर साधिये माया ॥ निशा
महि स्वप्न उच्चारे, सबे वह चेखकों धारे ॥ २७ ॥

अर्थ. राजकुंवरे ते मुसाफरोना समाजने नजरमां लवीने तेओने मोटा
अमिर लोक जाण्या, पछी तेणे कह्युं के तमारी साथे केटला युद्धाओ
छे, त्यारे आ मुसाफरोये कह्युं के, अमें आटलाज छिये, एवो जवाब
मळ्यो, त्यारे कुंवर पोताना मनमां आश्चर्य पामी गया, एवीज रीतना पं-
थीओ जाणीने परस्पर बातों करी, पछी ते राजकुंवर पोतानी जगोए गया,
एटले ते पंथीओ पोताना मनमां विचार करवा लाग्या के जो आ सामा-
नधी जाशुं तो जोवावाळा लोक भरमाइ जशे. माटे सघळाये मळीने एवुं
ठराव्युं के, महेश्वर तथा महामायाने साधिये, अने ते रात्रिये सोणामां
जे वेश करवानुं कहे ते वेश सर्वे धारण करिये. ॥२७॥

॥ दोहा ॥

એતી કહિ સાગર સુહે, સુપનેશ્વરી ઉપાય ॥

નેન જુરત આયે નજર, માહૈશ્વર મહમાય ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. એટલી વાત કહી સ્વપ્નેશ્વરીની ઉપાસના કરીને સાગર સુતા, તેની આંખ્યો મીચાતાંજ મહૈશ્વર અને મહામાયા નજરે આવ્યાં. ॥૨૮॥

ભૂતનાથ અભિધાન શિવ, નિશ સુપને નિરખંતા ॥

જેસી બિધિ આયે નજર, વરનન તાસ કરંત ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. ભૂતનાથ નામના શંકરને રાત્રિયે સોણામાં જોયા, અને તે જેવી રીતે નજરે આવ્યા, તેવી રીતે વર્ણન કરે છે. ॥૨૯॥

॥ અથ શિવ વર્નન ॥ છેકાનુપ્રાસ ॥ અલંકાર ॥ છપય ॥

માલ શશી શિર માલ, ચાલ સુંડાલ સુ અંબર ॥

જ્વાલ નેન વિકરાલ, વ્યાલ રસ કાલ કંઠ ધર ॥

ચ્યાલ વીર વૈતાલ, જાલ પ્રેતાલ ચિલાવે ॥

વાલ નવા ગંગ લાલ, કાલ મૃગછાલ વિછાવે ॥

પશુપાલ, પાલ નિજજન નિકર, હાલ હાલ વિજયા મગન ॥

વિનકાલ, કાલ સવ જગકરન, જય જય શિવ શંકર સ-
ગન ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. જેના કપાળમાં ચંદ્રમા શોભેછે, ગળામાં માથાની માઝા પહેરેલી છે, હાથીની ચાલનાં વસ્ત્ર ધરેલાં છે, ત્રીજું અગ્નિનેત્ર ફાલકે છે, મોટા વિકરાળ નાગ, અને હઝાહઝ ઝેર કંઠમાં ધારણ કરેલું છે, ચ્યાલમાં વીર, વૈતાળ, તથા પ્રેતપીશાચના જૂથને રમાડે છે, વાઙ્મારુપ ભવાનીને તથા ગંગાને લાડ લઢાવનારા, કાઢિયાર મૃગનું ચર્મ વીંછાવનારા, પશુઓના પાલક, પોતાના ભક્તોના સમુદાયનું પાલન કરનારા ક્ષણે ક્ષણે વિજયાના કોપમાં મગ્ન રહેનારા, પોતે કાઢ રહિત, ને સઘળા જગતનો કાઢ કરનારા,

एवा हे शिवशंकर तमे तमारा गण सहित जय पामो ॥३०॥

॥ सोरठा ॥

सागर ईश अनूप, ध्यान नजर आया सुपन ॥

करि बंदन उनरूप, बुझिय मन संशय सकल ॥ ३१ ॥

अर्थ. एवी रीते सोणामां महाराजा सारगरने अनूपम ईश्वरनुं रूप ध्यानमां नजरे आव्युं, ते स्वरूपने बंदन करीने मनना सघळा संशयो पुछी मोया. ॥३१॥

॥ अथ तत्र शिवोक्त प्रत्युत्तर ॥ दोहा ॥

प्रात प्रथम पात्रो दरस, धरो रूप तुम सोय ॥

जुदे चलो संघन मलो, दरस सिद्ध उत होय ॥ ३२ ॥

अर्थ. महादेवे कहुं के प्रभातमां जेनां पेहेलां दर्शन पामो, तेनुं रूप तमे धरो, अने जात्रालु संघथी जूढा चालजो, अने तेने मळशो नहीं, एटले त्यां दर्शननी सिद्धि थशे ॥३२॥

सुनि उत्तर सागर जगे, कही मित प्रति बात ॥

ईश उक्त चित धारि सत, कियो कूच परभात ॥ ३३ ॥

अर्थ. एवो उत्तर सांभळतांज, सागर जागी गया, अने पोताना मित्रोने ते बात कही संभळावी, पछी इश्वरनुं कहेलुं मनमां साचुं धारीने सवारमां कुच करी पंथसर थया. ॥३३॥

॥ अथ छंद चंपकमाला ॥

सागर कीनो कूच चलेहे, बाग तजे गोस्वामि मिलेहे ॥ फंद-
न आसन कीनो आपें, किंकर घेरें आवत तापें ॥ ईश उचा-
री सो सत चीनो, बाज तजी जा बंदन कीनो ॥ ताही कही
घना तुम कीजे, मंत्रोपदेश मोहिसु दीजे ॥ दीन दयाकारी

गोस्वामं, मंत्रोपदेश कीनो तामं ॥ ३४ ॥

अर्थ. सागर कूच करीने चाल्या, तेने बगीचो छोटतांज मारगे गुसां-
इजी महाराज मळ्या, तेमणे पोते रथमां आसन करेलुं हतुं, अने ते रथने
घेरीने सेवको चाल्या आवता हता, तेने जोई ईश्वरनुं कहेलुं साचुं जाणी,
घोडा उपरयी उतरी, जइने वंदन कर्युं, अने सागरे ते महाराजने कहुं के, हे?
महाराज, तमो कृपा करीने मने मंत्रनो उपदेश आपो, एवां वखन सांभ-
ळीने दीनना उपर दया राखनारा, ते महाराजे तेज वखत सागरने मंत्रो-
पदेश कर्यो. ॥ ३४ ॥

॥ अथ तस्य मंत्रोद्धार ॥ दोहा ॥

तार इंदिराबीज पुनि, कृष्ण अंक शर फेर ॥

बिंदु णकार मकार बिब. दियो मंत्र तिहिबेर ॥ ३५ ॥

अर्थ. तार एटले ओंकार, पळी इंदिराबीज एटले श्रीबीज त्यार-
पळी कृष्ण एवा अक्षरो करीने वळी शर एवा अक्षर लीधा, पळी बिंदु
एटले अनुस्वार युक्त णकार अने बेमकार ए रीतनो मंत्र ते वखते आय्यो.
ते एके (ओं श्री कृष्ण शरणं मम). ॥ ३५ ॥

॥ अथ छंद सारस्वती ॥

सागरज्युं तितसें चलियं, मित मिले परिहास कियं ॥ आपन
रूप गुसाई धरो, क्यों इन रूप धरे बिचरो ॥ सागर मित
कही तबही, मो परतीत शिवोक्ति सही ॥ याहि हमे निज रू-
प धरे, पै तुम शिष्य मलीन करे ॥ पावाहिगे मन इच्छ हमे,
पै नहि सिद्ध मिलंत तुमे ॥ एह उचारत हास कथं, कन्यक
कानन लीन पथं ॥ सांझ जइ इक सहेर लखे, दूर अराम मु-
काम रखे ॥ ३६ ॥

अर्थ. सागर त्यांथी चाल्या, त्यां मित्रो मळीने हास्यविनोद करवा ला-
ग्या, ने कहुं के आप गोसांइनुं रूप धरो, आवुं रूप धरीने केम फरोळो?
त्यारे सागरे मित्रोने कहुं के मारे ते शिवजीना वचननी साची प्रतीत छे,
ने हुं गोसांइना जेवुं मारुं रूप धरुं, पण तमो शिष्य मलिन करी नाखो ए-
वाळो, अमे तो मनना मनोर्थने पामशु, पण तमने सिद्धि मळशे नहीं, एवी
रीते हास्यनां वचनो बोलतां बोलतां तेओए पासेना वन तरफनो मारग
लीधो, सांझ पडी गड, त्यारे एक शहेर दीठुं, तेथी दूर एक वाडी आवी,
तेमां जइ मुकाम राख्यो. ॥३६॥

॥ सोरठा ॥

अरु मुकाम इहि थान, दूजो दिन सागर रहे ॥

गोस्वामी सामान, वृष फंदन आदिक लहे ॥ ३७ ॥

अर्थ. ते वाडीमांज मुकाम कगीने बीजो दिवस पण सागर त्यांज रह्या,
अने बळद, रथ विगेरे गुसांइजी महाराजने जोडए तेवो सामान लीधो. ॥३७॥

किय ब्रजराज सु नाम, सागर गोस्वामी बने ॥

ओरे जन इतमाम, सेवकको दीनो सबे ॥ ३८ ॥

अर्थ. पोतानुं वृजराजजी एवुं नाम ठगवीने सागर गोस्वामी बन्या,
अने बीजा मित्रजनोने महाराजना सेवकोना जेवो बधो ठाठमाठ आप्यो. ॥३८॥

मंदहि मंद पयान, संघागम पहुचे सु तित ॥

निरखि नरोहर थान, अवमोचन उपवन रचिय ॥ ३९ ॥

अर्थ. धीमे धीमे प्रयाण करीने संघ आववानी मुदत उपर त्यां जइ
पहोच्या, तेओए नरोहरीना स्थानकने (द्वारकापुरीने) जोडने बागमां उता-
रो कर्यो. ॥३९॥

॥ गाहा ॥

कला प्रवीन पयानं, सागर मित द्वारिका संचर ॥

द्विपंचाश अभिधानं ॥ पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥४०॥

अर्थ. संघ साथे द्वारिका तरफ कळाप्रवीणनुं प्रयाण तेमज मित्रो साथे गोस्वामी महाराज बनीने सागरनुं ते तरफ जवुं, इत्यादि वृत्तांत संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बावनमी लहेर संपूर्ण थइ. ॥४०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर द्वाराम-
ती पंथ गमनो नाम द्विपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५२॥

॥अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥छंद भूजंग प्रयात॥

गई तीर्थमां स्नान काजे सुजाण, पडी मित्रनी ए स्थळे ओळखाण॥
रुदे तेथकी वेड राजी थयां छे, कथा तेह त्रेपनमी लहेरमां छे ॥

॥ अथ द्वारामती प्रवेश प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर बाग विलंब किय, निज जन रच्यो समाज॥

काहू पंथिक मुख सुन्यो, आवन संघ अवाज ॥ १ ॥

अर्थ. सागर बगीचामां रोकाया, अने मित्रोए सभा रची, एटलामां
त्यां कोइ जात्राळुना मोढाथी संघ आववानो अवाज सांभळ्यो. ॥१॥

आय विष्णुजन सहरसें, बंदनकों ब्रजराज ॥

मंजिय तन साजन लगे, भूषन बसन समाज ॥२॥

अर्थ. शहेरमांथी वैश्रव लोको ब्रजराजजी महाराजनुं वंदन करवा
आव्या, अने महाराज पण न्हाइने पोताने अंगे घरेणां तथा लुगडां पहेरवा
लाग्या. ॥२॥

॥ अथ गोस्वामी श्रृंगार वर्नन ॥ छंद चंद्रिका ॥

श्रीमहाराज कुमार गुसांइ बने, ओर जये परगाह सबे अपने ॥ मंजन कै सु पितांबर पेर लिये, केसर चंदनकी चरचा सु किये ॥ जालहुमें मगसारकि रेख करी, कंठहुमें तुलसी-मयि माल धरी ॥ छाप कसुब सुनेरि धरे झगियां, नीलहि तार किनार शिरे पगियां ॥ सोसनि पाट चिकन जरे पटके, दोउ बधे कटिसें छहरे लटके ॥ लंगर हाटकके दुहु पाय लगे, कंचनकी मुदरी मध नंग जगे ॥ नौग्रह पोंचिन संग कनक करे, दोउ भुजा भुजबंध जराव जरे ॥ मोतिनकी उर माल प्रबाल बनी, चोकि लगी लटकंत सु लालमनी ॥ कुंडलमें मुकताफल कान लसे, नीकनको शिरपेच सु पाग कसे ॥ हाथ रंग्यो कसमीर अंगोछ धरे, सेवक मित सरूप समीप खरे ॥ राजतहे ब्रजराज उछीर गदी, बंदन कीजत बिष्णुजन सु बदी ॥ आवतहे इत संघसु जीर जरे, पटनमें महाराज प्रवेश करे ॥ ३ ॥

अर्थ. श्रीमहाराज सागरकुमार गुसांइजी बन्या, अने बीजा सघळा मित्रो पोतानी पासे रहेवा लायक सेवको थया, स्नान करीने पीतांबर पहरी लीधुं, केसरना चंदननी अर्चा करी, कपाळमां कस्तुरीना उर्ध्वपुंडूनी रेखाओ करी, कंठमां तुलसीनी माळा धरी लीधी, छापवाळो कसुबीरंगनो सोनेरी जामो पहैयो, मस्तक उपर लीला रंगनी सोनेरीना छेडा तथा किनारीदार पाग धरी लीधी, सोसनीरंगनो रेशमी जरीना छेडा तथा किनारीदार पटको (फैंटो) केडे बांधी लीधो, तेना बे छेडा आगळ लटके छे, सोनाना तोडा बे पगमां शोभी रह्या छे, आंगळियोमां पहरेली

સોનાની વિંટિયોનાં નંગ ઝલકે છે, નવેગ્રહના નંગોથી જડેલી પોંચી કડાં સમેત હાથમાં પહેરી, બેય ભુજાયે જડાઉ બાજુબંધ બાંધ્યા, હૃદય ઉપર મોતી તથા પરવાઝાની માઝા ધરી, જેમાં લાલ રંગના મણિયોથી જડેલી ચોંકી લટકવા લાગી, કાને કુંડલમાં મોતી શોભે છે, (નીક) રત્ન જડેલો શિરપેચ પાઘડી ઉપર બાંધ્યો, હાથમાં કેસરથી રંગેલો સમાલ ધારણ કર્યો, અને સઘડા મિત્રો શેવકને રૂપે સમીપે ઉભા રહ્યા, અને વ્રજરાજજી મહારાજ ગાદીતકિયે બિરાજ્યા, વૈશ્ણવ લોકો જયજય બોલીને ચર્ણસ્પર્શ કરવા લાગ્યા, આંહી ભીડ કરનાર મોટો સંઘ આવે છે, એવાં વચન સાંભળીને હવે મહારાજ શહેરમાં પ્રવેશ કરે છે. ॥૩॥

॥ સોરઠા ॥

રથ અરૂઠ મહારાજ, લગે ગાન બિષ્ણો કરન ॥

સેવક ચઢે સુ બાજ, બાગ નિકસિ પટ્ટન ચલિય ॥૪॥

અર્થ. મહારાજ રથમાં બિરાજમાન થયા, વૈશ્ણવ લોકો કીર્તન ગાવા લાગ્યા, અને સેવકો ઘોડા ઉપર ચઢ્યા, એવી રીતે બગીચામાંથી નીકળીને શહેર તરફ ચાલ્યા. ॥૪॥

પુરહ ગિરદ ચઢુ પાસ, યહે રીત આયે નજર ॥

બન ઘન બાગ બિકાસ, સર સરિતા ટુજ દેવ સિધ ॥ ૫ ॥

અર્થ. તે વખત દ્વારકાપૂરીની ફરતી ચોતરફ આવી રીતની શોભા નજરે દેખાણી, કે, વૃક્ષોથી ઘાટાં વનો, પ્રફુલિત થયેલા બગીચાઓ, પાણીથી ભરેલાં તળાવ, સુંદર નદી, બ્રાહ્મણોના જથ્થા, દેવનાં દેવાલયો, તથા સિદ્ધનાં મંડલો, વિગેરે જોવામાં આવ્યાં. ॥૫॥

॥ છપય ॥

બાટ બાટ પ્રતિ બાગ, બાગ બાગન સ્વગ કૂજિત ॥

ઘાટ ઘાટ સુરથાન, થાન થાનક દુજ પૂજિત ॥

તાલ તાલ પ્રતિ કંજ, કંજ કંજન મધુ બદ્ધે ॥

ઠોર ઠોર મુનિ વ્રંદ, વ્રંદ વ્રંદન તપ સદ્ધે ॥

જિત તિત ચરીત્ર શ્રીપતિ કથા, સવન ચિત્ત સતકી વ્રતી ॥

સુખ લોગ જોગ મુનિ આશ્રમન, ધન્ય ધામ દ્વારામતી ॥૬॥

અર્થ. વાટે વાટે બગીચા ખીલેલા છે, અને બગીચે બગીચે પક્ષીઓ મધુર શબ્દ કરેછે, ઘાટે ઘાટે દેવાઢ્યો શોભી રહ્યાં છે, ને દેવસ્થાને દેવસ્થાને બ્રાહ્મણો પૂજન કરેછે, તઢ્યાવે તઢ્યાવે કમઢ્યો પ્રફુલ્લિત થયાંછે, ને કમઢ્યે કમઢ્યે ગુંજારવ કરતા ભમરા પ્રેમથી વંધાઈ રહ્યાછે, ઢેકાણે ઢેકાણે મુનિયોનાં વ્રંદ વેઢેલાં છે, અને વ્રંદે વ્રંદે તપનું સાધન થાયછે, જ્યાં જોડે ત્યાં ઢેકાણે ઢેકાણે લક્ષ્મીના પતિ શ્રી કલ્પનાં ચરિત્રોની કથા થાયછે, જેમાં સઘઢ્યા લોકોના ચિત્તની સત્ય વ્રત્તિયો છે. એવા સુખના લોક જેવાં, જોગીનાં અને સુધિયોનાં આશ્રમ છે, એવા દ્વારામતિના ધામને ધન્યછે. ॥૬॥

॥ દોહા ॥

એહિ તરે તજવીજ લલિ, સહર પ્રવેશન કીય ॥

ઢન અવમોચનકી અટા, તિત અવમોચન લીય ॥૭॥

અર્થ. એવી રીતની તજવીજ જોડેને શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને એ મહારાજોનેજ ઢતરવાને વાસ્તે જે હવેલી હતી, તેમાં જડેને ઢતારો લીધો. ॥૭॥

સંઘ આય સંઘ્યા સમય, ઢપ ઢતરે નિધિવાર ॥

સોચત કલા પ્રવીન ચિત, સાગર સુરતિ સમ્હાર ॥૮॥

અર્થ. ત્યારપછી સંઘ્યાઢાણે સંઘ આવ્યો, અને તે (વારિનિધિ) સમુદ્રને કિનારે ઢતર્યો, પળ સાગરની સુરત સંભારીને કઢ્યાપ્રવીણ પોતાના ચિત્તમાં શોચના કરેછે. ॥૮॥

॥अथ ॥ छंद लक्ष्मीधर ॥

खान पानं किये, सेन कीनी निशा ॥ मित यादं भई, या प्रवीन
दशा ॥ चित बाढी ब्रहा, मित मितं भजे ॥ बोल ब्रह्मी लई, आ-
प तल्पं तजे ॥ ओहि उच्चारसें, दोउ लागे वहां ॥ पत्रि जेजी,
महाराज नाये इहां ॥ बाम बाते भई, काम ज्वाला लगी ॥ से-
नके ध्यानमें, रैन सारी जगी ॥ व्युठ स्वासा भरे, नेन बारी
वहे ॥ चित धीरं तजी, मित आये चहे ॥ प्रात नीठं जयो, एह
चरचा चली ॥ मंजबेके लिये, आय हेतू मिली ॥ ९ ॥

अर्थ. खानपान करीने रात्रिये शयन तो कर्तुं खरूं, पण मित्रनी यादि-
थी प्रवीणनी आ प्रमाणे दशा थइ. चित्तमां विरह वधी गयो, तेथी हे मित्र?
हे मित्र? एम मित्रनेज भजेछे, ब्रह्मकुमारी कुसुमावळीने पासे बोलावी ल-
इने पोते पलंग तजी दीधो, अने त्यां बेयजणियो एज वातोना उच्चार करवा
लागी, के अरे आपणे पत्र मोकल्यो, पण हजी महाराजा आंही आव्या
नहीं, एवी रीतनी वातो करवामां कळाप्रवीण मग्न थइ, के तुरत कामदेवनी
झाळो लागी, अने सज्जनना ध्यानमांज आखी रात जागी, मोटा दीर्घ उ-
सासा निसासा भरेछे, आंख्योमांथी पाणी वहेछे, अने चित्तनी धीरजता
तजीने मित्रना आगमनने चाहेछे, एज चर्चा चालतां मांड मांड प्रभात थ-
युं, एटले स्नान करवाने वास्ते हितस्वी सखियो आवी मळी. ॥९॥

॥ दोहा ॥

प्रात प्रभा दरसाइ दुति, मित प्रवीन चित चाय ॥

एतेमें मंजन लिये, मिली अली सब आय ॥ १० ॥

अर्थ. प्रभातना अजवाळानो प्रकाश देखायो, अने प्रवीण पोताना म-
नमां मित्रने चहायछे, एटलामां तो नावा जवाने वास्ते सघळी सखियो

आवी मळी. ॥१०॥

॥ अथ प्रजात बर्नन॥ जातिस्वजाव अलंकार ॥कवित॥
सुरत संजोगी जागे, जोगी जोग ध्यान लागे, निशिचर
जोर जागे, भंग पागे बागमें ॥ चीरियांन सोर ग्रह्यो, चक-
वा आनंद भयो, चकोरा उदास लह्यो, चुप रहे जागमें॥शंख
आदि नाद धुनि, बिप्र वेद पढे मुनि, गावत संगीत गुनि,
रामकली रागमें ॥ विरह बियोग लीन, दरदी अधीन दीन,
चाहत प्रवीनकला सागर समागमें ॥ ११ ॥

अर्थ. सारी प्रीतिवाळां संजोगी लोको जाग्यां, जोगियो जोग ध्यान
धरवा लाग्या, रात्रिमां फरनारा प्राणीओंनुं जोर भागी गयुं, भमराओ बा-
गमां रसबस थया, चकलीओ सोर बकोर करवा लागी, चकवा चकवीने
आनंद थयो, चकोर पक्षीओ उदासी धरीने पोतानी जग्यामां चूप थइ र-
ह्या, शंख विगेरे (नाद) वाजित्रीना शब्द थवा लाग्या, ब्राह्मण तथा मुनि-
यो वेद भणवा लाग्या, गुणीजनो रामकळी रागनुं संगीतना भेदथी गायन
करवा लाग्या, वियोगी दरदियो विरहमां लीन थइने दीनताने आधीन
थया, ते वखते वियोगने लीधे दुःखमां लीन थयेली, दरदवाळी, दीनताने
आधीन थयेली, कळाप्रवणि सागरना समागमने चाहवा लागी. ॥११॥

॥ दोहा ॥

छिन छिन चित मिंता चढे, धरत प्रवीन न धीर ॥
लोग लाजसें मिल अली, मंजन चली सु तीर ॥ १२ ॥

अर्थ. क्षणे क्षणे चित्तमां मित्र चडी आवेळे, तेथी प्रवीण धीरजना
धरती नथी, पण लोकलाजने लीधे सखियोने साथे लइने स्नान करवासाहं
गोमती किनारे चाली. ॥१२॥

॥ છપય ॥

દોહરિ લગી કિનાત, નટૂ મિલિ મંજન શ્રાઈ ॥
તીરથ તીર સુ જાય, ગિરદ પહેરાત કરાઈ ॥
વિધિવત બાલા મંજ, યથા વિધિ દાન દિયે તિત ॥
બપુસું તજે અઘ વ્રંદ, યાદ સાગર ન તજે ચિત ॥
કુમરી વિશેષ વાઢી વિરહ, મિત વિયોગ જાગી દહન ॥
બોલૈ સુ નીઠ કુસુમાવલી, તાસ પ્રત્ય લાગી કહન ॥૧૩॥

અર્થ. દાસિયોની સાથે મઢીને સ્નાન કરવા આવ્યાં, ત્યારે વેવડીકના તલગાવી દીધી, અને તીર્થને કિનારે જઈને ફરતો ચારે તરફ પહેરો વેસારી દીધો, ત્યાં વાઢાએ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરીને યથાવિધિ દાન દીધાં, જેથી શરીરથી તો પાપના સમુદાય તજી દીધા, પણ ચિત્ત સાગરની યાદીને તજનું નથી, કુંવરીને અતિ વિરહ વધી પડ્યો, અને મિત્રના વિયોગની અગ્નિ જાગી ઊઠી, ત્યારે પોતાની પાસે કુસુમાવઢીને બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી. ॥૧૩॥

॥ અથ તત્ર કલાપ્રવૈનોક્ત ॥ ગાહા ॥

મન ક્રત અતિ ઉત્સાહં, નિત વિહરંત ગોમતી તીરં ॥
અચરિજ સિંધુ અપુબ્ધં, કિં વિરહેન પચ્છતિય લહરં ॥૧૪॥

અર્થ. આ સમુદ્રને કાંઠે અર્થાત્ પાસે મનમાં અતિ ઉત્સાહ કરે. એવી ગોમતી નદી હમેશાં વિહાર કરેછે, તેમ છતાં કેના વિરહથી સમુદ્ર પોતાની લહેરો પછાડતો હશે? એ જોતાં મને અપૂર્વ આશ્ચર્ય ઉપજેછે. ॥૧૪॥

॥ અથ તત્ર કુસમોક્ત પ્રત્યુત્તર ॥ ગાહા ॥

તીરે તરુણિ સમૂહં, મંજિય કોઝ વિરહણી મઢ્ઢે ॥
સાગર વિરહા લહિયં, ઊણ દુઃખેણ પચ્છતિય અંગં ॥૧૫॥

અર્થ. કુસુમાવલી કહેછે કે--પોતાને કિનારે સ્ત્રિયોનાં ટોળાં નાહાયછે, તે (મझे) મધ્યે કોઈ વિરહની સ્ત્રી નાઈ હશે. જેથી સમુદ્રે તેનો વિરહ લીધો હશે, માટે તેના દુઃખે કરીને પોતાના અંગને પછાડેછે. ॥૧૫॥

॥ સોરઠા ॥

એતે મધ્ય વિશેષ, મરેં યાદ પરવીનકોં ॥

વાસી મિત્ર વિદેશ, અજહુ ન આયે કહ જયો ॥ ૧૬॥

અર્થ. એવી રીતે કુસુમાવલિયે જવાબ દીધો, એટલીવારમાં તો પ્રવીણના મનમાં વિશેષ યાદી થઈ આવી, જેથી કહેવા લાગી કે--અરેરે પરદેશના વાસી મિત્ર હજી સુધી આવ્યા નહીં, તે શું થયું? ॥૧૬॥

॥ અથ ગાહા ॥

સાયં કાલ સમીહે, અરુણાક્રાંત નેણ ઉલ્લહિયં ॥

શબ્દ પરસ્વળ શંકા, ગહિયં ક્ષિપ્ર માણળી મૌણં ॥ ૧૭॥

અર્થ. એમ કહ્યું એટલી વારમાંતો સાયંકાળના જેવી લાલી આંખો-માં ચડી આવી, અને શંકા ઉપજે એવી રીતે શબ્દ બોલવામાં અટકવા લાગી, તેથી તેણે જાણ્યું કે મારા શબ્દ પરથી પરીક્ષા કરીને કોઈ જાણી જશે, એમ જાણીને માનની કલાપ્રવીણે તુરત મૌનપણું ધારણ કરી લીધું. ॥૧૭॥

॥ સોરઠા ॥

ઊર મહિ બઢિત ઉસાસ, લાલ નેન જ્વાલા બિરહ ॥

નિરસ્વતિ બ્રહ્માનિ તાસ, ગોપન દશા ઉપાય કિય ॥ ૧૮॥

અર્થ. પ્રવીણના હૃદયમાં ઉસાસા નિસાસા વધી પડ્યા, નેત્રો લાલ થઈ ગયાં, અને વિરહની આલો સળગી ઊઠી, તેને જોઈને બ્રહ્મકુમારી કુસુમાવલી તે દશા છુપાવવાના ઉપાયો કરવા લાગી. ॥૧૮॥

॥ गाहा ॥

कुसुम तत्र उच्चरियं, कुमारि दशा गोपनं कज्जे ॥

मंजहि संगम तीरं, तिहि पूरत सागरं इच्छा ॥१९॥

अर्थ. कुंवरीनी दशा छुपावने काजे कुसुमावळी आ प्रमाणे बोली के, जे आ संगमने किनारे स्नान करे, तेनी ईच्छा सागर पूर्ण करेछे. ॥१९॥

॥ अथ छंद उपजाति ॥

ब्रह्मी गही बांह कला प्रवीनं ॥ सिंधू समीपे रति घात ली-
नं ॥ नीरं प्रवेशं प्रथमं कराया ॥ नैनं परिहासरसं छटाया ॥
कीनो यहै धीर चित्तं द्रढावे ॥ बाला विशेषं ब्रह्मसे दहावे ॥
केती ब्रह्मी बात कही तहांही ॥ शिच्छा लगे श्रोन कछूहि नां-
ही ॥ भंखी प्रवीनं तब एह बानी ॥ एती दशा होत हमे अ-
जानी ॥ होवे अजानी सु कहा छिपावे ॥ आपे छिपेगी वह
मित आवे ॥२०॥

अर्थ. पछी प्रीतिना जखमथी लीन धयेली कलाप्रवीणनो हाथ ग्रहण करीने कुसुमावळी समुद्र समीपे लावी, अने पहेलांतो तेने जळमां प्रवेश कराव्यो, अने पछी मश्करीथी आंख्यो उपर पाणी छांशुं, एम करीने कुसुमावळी तेना चित्तमां धीरजता द्रढावे छे, पण बाळारूप प्रवीणतो वि-
रहथी विशेष बळे छे, ब्रह्मकुमारी कुसुमावळिये, केटलीक बातो त्यां कही, पण तेनी शिखामण कांड काने लागी नहीं, त्यारे प्रवीणे एवां व-
चन कहां के मारी आटली दशा वधी पडशे, ते हुं जाणती नहोती, जे अजाणे थाय, ते क्यां छुपाविये, पण ए मित्र आव्येथी ते पोतानी मेळेज छुपी जशे. ॥२०॥

॥ पुनि कलाप्रवीनोक्त ॥ छपया ॥

વહી યાદ આવંત, બાન લાવંત સમર મન ॥
 બિરહ જ્વાલ જાગંત, અંગ દાગંત છિના છિન ॥
 ઉર ઉસાસ બાઢંત, રોમ ચાઢંત ઘરી પ્રત ॥
 બદન રંગ બદલંત, વાત બિચલંત ઉચ્ચરત ॥
 તન ચેન હેન જાન્યો ન મેં, નેન નીર ધારા ઝરે ॥
 બિન મિંત ચિંત તલફન લગી, કહો ધીર કૈસેં ધરે ॥૨૧॥

અર્થ. વઢી પ્રવીણ કહેછે કે, એ મિત્રની યાદી આવવાથી મનમાં કા-
 મનાં વાળ વાગે છે, વિરહની ઝાઝો જાગી ઉઠે છે, ક્ષણે ક્ષણે અંગ બલ્લે
 છે, હૃદયમાં સ્વાસ વધી આવે છે, ને ઘડિયે ઘડિયે સ્વાડાં ચડી આવે
 છે, મોઢાનો રંગ બદલાઈ જાય છે, અને બોલતાં બોલતાં ચાલતી વાત
 વીસ્મૃતિને લીધે જાતી રહે છે, શરીરે સુખ નથી, અરે આવું મેં જાણ્યું
 નહોતું, અને નેત્રોમાંથી પાણીની ધારા ઝરે છે, એવી રીતે મિત્ર વિના ચિત્ત-
 માં તલફના લાગી છે, માટે કહો કે શી રીતે ધીરજ ધરું? ॥૨૧॥

॥ દોહા ॥

મંજત યહ ચરચા ચલી, ધારે વસન અઝીન ॥
 સિંધુ તીર શુન્ન થાન લખિ, કીન સમાજ પ્રવીન ॥૨૨॥

અર્થ. નાતાં નાતાં એવી ચર્ચા ચાલી, પછી કોરાં વસ્ત્ર પહેર્યાં, અને
 સમુદ્રના કિનારાનું સુંદર સ્થાન જોઈને પ્રવીણે ત્યાં સભા કરી. ॥૨૨॥

પહેરાયત ગિરદી પ્રથક, નજર બેગ બૈઠાહ ॥
 સમુદ્ર લેર સવ અલિ લખે, વહ પ્રવીન મિત રાહ ॥૨૩॥

અર્થ. પોતાની આજુબાજુના પહેરેગીરોને નજરથી વેગલે જૂદા જૂદા બે-
 સારી સઘલ્લી સાંખિયો સમુદ્રની લહેર જુએ છે, પણ તે પ્રવીણ તો તે
 મિત્રની રાહ જુએ છે. ॥૨૩॥

॥ छपय ॥

रस सागर निज थान, दशा उनही गति आनी ॥
चरचा चलत प्रवीन, निशा तलफतहि बिहानी ॥
वही चाह उर धार, प्रात फंदन आरोहित ॥
तीरथ तीर सुजाय, आप मंजन कीनो तित ॥
एकंत ठोर निरखित उतें, कर बिछात बैठे तहां ॥
चित ध्यान धरत परवीनको, बेग नजर बनिता जहां ॥२४॥

अर्थ. पोताने उतारे रससागरे पण प्रवीणना जेवीज दशा आणी, ने प्रवीण संबंधी चर्चा चालतां तलफतांज रात्रि वीती, प्रवीणने मळवानी चाहना हृदयमां धरीने सवारमां रथमां विराजमान थया, अने तीर्थने किनारे जडने पोते त्यां स्नान कर्तुं पळी ए ठेकाणे एकांत स्थळ जोडने त्यां बिछायत करावीने विराड्या, भजर वेगे ज्यां बनितानुं टोळुं छे, ते सामुं जोडने चित्तमां प्रवीणनुंज ध्यान धरे छे. ॥२४॥

॥सोरठा॥

बर्नन तहां बनाय, कियो सु तीरथ तीरको ॥
दीनो सुकवि सुनाय, गोस्वामी ब्रजराज प्रति ॥ २५॥
अर्थ. त्यां भारतीनंद कविये तीर्थना किनारानुं सुंदर कावितामां वर्णन बनावीने गोस्वामी ब्रजराजजीने संभळावी दीधुं. ॥२५॥

॥ अथ वह बर्नन उदाहरन ॥ छंद सेनिका ॥

प्रात ज्ञानको प्रताप फुट्टियं, संगमं समुद्र लैर जुट्टियं ॥
गोमती कलूष बंद गंजितं ॥ ठोर ठोर मानुषं सु मंजितं ॥ तीर
तीर देहरे सु मंदिरं ॥ निन्न भिन्न रूप देव अंदरं ॥ देव सेवनेव
ब्रह्म अदरे ॥ वेद जेद अज्ञान आन उच्चरे ॥ तापसं सु साधितं

ઉપાસનં ॥ એક એકો અનેક આસનં ॥ શંખ ઝલ્લરી સુ ઘંટ
વજ્જિયં ॥ કામની સિંગાર સાજ સજ્જિયં ॥ થાન થાન ધ્યાન
આન નંમિયં ॥ આપ આપકે ઉછાહ રંમિયં ॥ આસનં કિયો
વિછાન નસ્તિયં ॥ એહ રીત વ્રજરાજ લસ્તિયં ॥ ૨૬ ॥

અર્થ. પ્રભાત થવાથી સૂર્યનાં પ્રકાશિત કીરણો પ્રગટ થયાં, સંગમને
સ્થળે સમુદ્રની લહેરો જોડાવા લાગી, એવી પાપના જથાને ગંજન કરનારી
ગોમતીને કિનારે ઠેકાણે ઠેકાણે માણસોનાં ટોળાં નહાયછે, કિનારે કિનારે
ઢેરાં અને મંદિરો શોભી રહ્યાંછે, તેમાં જૂદા જૂદા રૂપવાળા દેવો વિરાજેછે,
બ્રાહ્મણો શાસ્ત્રના મેદથી દેવપૂજા આદરેછે, અને જૂદા જૂદા પદ ક્રમના મે-
દથી વેદના ઉચ્ચાર કરેછે, તપસ્વી લોકો ઉપાસનાને સાધેછે, તે પ્રત્યેક
જોગી અનેક આસન વાળેછે, શંખ, ઝાલર, તથા ઘંટો વાગેછે, સ્ત્રિયો
જાત જાતના શણગાર સજીને ઠેકાણે ઠેકાણે ધ્યાન પૂર્વક નમેછે, સૌ પોત
પોતાના આનંદથી ઇચ્છા પ્રમાણે રમેછે, એવી રીતની શોભા જોઈ વ્રજરાજ-
જિયે વિછાડત કરાવીને તે ઉપર આસન કર્યું. ॥૨૬॥

॥ સોરઠા ॥

ઉત મહારાજ લખાત, કુસુમ દ્રાષ્ટિ કીની તહાં ॥

જાને વહે ન જાત, પૈં કહિ કલાપ્રવીન પ્રતિ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. જ્યાં મહારાજા વિરાઘ્યા દેખાયછે, તે તરફ કુસુમાવલિયે નજર
કરી, તો તે ઓઢાંચી શકાતા નથી, પણ કલાપ્રવીણને આ પ્રમાણે કહ્યું. ॥૨૭॥

દૂરધ્યાન મગવાય, નિહચે ઠોર નિહારિયે ॥

આપ કબે ઇત આય. દેખહુમે સાગર દશા ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. દૂરવીન મગાવીને નિશ્ચય કરવાને તે ઠેકાણું આપને નિહાળી જો-
ડ્યે, કેમકે પાછાં આપ ક્યારે આંહી આવીને સાગરની દશા જોશો, ॥૨૮॥

सुनियत नृपति कुमारि. जो सहचरि सनमुख खरी ॥

तासैं कही उचारि; दूरबीन इत लाइये ॥ २९ ॥

अर्थ. कुसुमावळीनां वचन सांभळीने राजकन्याये जे सखी पोतानी सांभे उभी हती; तेनेज कहयुं के आंही दूरबीन लाव्य. ॥२९॥

किंकरि हुकुम प्रमान, दूरबीन लै उत गई ॥

प्रथम कुसुम लै पान; लखि समुंद सागर लखत ॥३०॥

अर्थ. हुकुम प्रमाणे दासी दूरबीन लेइने त्यां गई, एटले प्रथम कुसुमावळी पोताना हाथमां ते दूरबीन लइ समुद्रने जोइ सागरने जोवालागी. ॥३०॥

॥ अथ ॥ छंद हाकली ॥

दुज नंदा दधि लहर लखे ॥ पुनि स्रोता पुलिनं निरखे ॥ ब्रज-
राजं निज धरम द्रढे ॥ चित देखे वह चाह चढे ॥ तित ब्रह्मी
द्रग सुरत परे ॥ पुनि वेही तह कीक करे ॥ कछु पहिचान नई
न नई ॥ परबीनं दूरबीन लई ॥ तब ब्रह्मी यह बानि कही ॥
सरिता तीर फिरंग वही ॥ जिहि कीनो सु निदान तुमें ॥ व-
ह हे धारत यह उरमें ॥ निज वोही दिशकों लखिये ॥ हम की-
नी परिखा प्रखिये ॥ ३१ ॥

अर्थ. ब्रह्मपुत्री कुसुमावळी समुद्रनी लहेरोने जुएछे, अने ते पाछी गो-
मती नदीना किनारा उपर जुएछे, ब्रजराजजी पोताना धर्मने द्रढावेछे, तेने
देखवानी चाहना चित्तमां चढी, त्यां ते तरफ कुसुमावळीना नेत्रनी द्राष्टि
पडी खरी, पण एज छेके नहीं, ते नकी करेछे, कांइक ओळखाण पडी
न पडी, एटलीवारमां तो प्रवीणे दूरबीन लइ लीधी, त्यारे कुसुमावळिये
एवी वाणी कही के नदीने किनारे ओल्या फिरंगी, जेणे तमासुं वैदुं कथुं
हनुं तेजछे, एम हुं मारा हृदयमां नकी धासुंछुं, माटे तमे ए दिशा तरफ

जुओ, में तो परीक्षा करी, पण हवे आप पारखो. ॥३१॥

॥अथ तत्र कलाप्रवीनोक्त ॥ गाहा ॥

मम चित्ते नह सत्यं, इह समये आगमं मिंता ॥

दावानल प्रज्वलितं, क्यों अवसरे मेह उल्लहियं ॥ ३२ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के आवे समये मित्रनुं आवनुं थाय, ए मारा मनमां साचुं भासनुं नथी, केमके दावानल सळगी उठे, ते बखते कांइ वरसाद थाय? ॥३२॥

॥अथ कुसुमोक्त ॥ छंद आभीर ॥

बानी कुसुम कहतं, तुमहि सत्य उचरंत ॥ ऐसा समय ब्रतंत,
मिलहि न चाहत मिंत ॥ पैं देखहु दुरबीन, कहा सागर
छबि कीन ॥ एती सुनत कुमारि, लखन लगी निधिबारि ॥
निरखत सागर नीर, सुरत सरितके तीर ॥ वहे जेख बद-
लंत, दूरन जासत चिंत ॥ छिन छिन देखत सोय, पैं पहि-
चान न होय ॥ ब्रमनि नजर पुनि दीन, तबहि सत्य उन
कीन ॥ कुसुम प्रवीन सुनाय, सहचरि उन्नय पठाय ॥ ख-
बर मगावे सोय, कोन पुलिन पर होय ॥ कुमरि सु आय-
स दीन, किंकरि गमनहि कीन ॥ आइ गुसांइन पास, तब
कहि कबी प्रकास ॥ निरखो न्यारी होय, कह कारन
तुम सोय ॥ मंत्र जपत महाराज, निकट न जाने काज ॥ कि-
तैं रहो कित जात, कोन तुमे कहो बात ॥ कित लग काम
ज्यु आय, दीजे हमहि सुनाय ॥ ३३ ॥

अर्थ. कुसुमावली वाणी कहेछे के तमे कहोछो ते साचुंछे, समय तो एवो बरतेछे के चाहिये त्यारे मित्र मळे नहीं, पण दूरबीन लइने जुओ के

સાગરે કેવી છબી ધરીછે, એટલું સાંભળતાંજ રાજકંન્યા(વારિનિધિ) સાગરને જોવા લાગ્યાં, વઢી સમુદ્રના પાળીને જુએછે, પળ સુરત તો નદીને કિનારેજ લાગી રહેલી છે, પળ તેઓએ વેશ બદલેલો છે, ને વઢી ઘણે દૂરછે, તેથી ચિત્તમાં ભાસતા નથી, ક્ષણે ક્ષણે તેમને જુએછે, પળ તેની ઓઢાણ પડતી નથી, ત્યારે (નઢ) દૂરબીન લઈને પાછી કુસુમાવઢીના હાથમાં આપી, એટલે તેણે જોઈને નકી કર્યું. એટલુંજ નહીં, પળ કુસુમાવઢીએ પાછું પ્રવીણને સંભળાવ્યું કે બે દાસિયોને મોકલાવીને તેઓની ખબર મંગાવિયે. કે કિનારા ઉપર કોણછે, એવાં વચન સાંભળીને રાજકંન્યાએ દાસિયોને જવાની આજ્ઞા આપી. એટલે બે દાસિયો ચાલીને ગુસાંડજીની પાસે આવી, ત્યારે ભારતીનંદ કવિયે ખુલ્લિરીતે કહ્યું કે છેટે ઉભા રહીને જુઓ, ને તમારે જે કારણ હોય તે કહો. હમણાં મહારાજ મંત્ર જપેછે, માટે પાસે જવાનું કામ નથી. તમો ક્યાં રહોછો, અને ક્યાં જાઓછો, એ સઘળું અમને કહી બતાવો. ॥૩૩॥

॥ તત્ર કિંકરી પ્રત્યુત્તર ॥ સોરઠા ॥

હમ મંછાપુર થાન; કિંકરિ કલાપ્રવીનકી ॥

મહારાજ પહિચાન; ઉન આયસ આઈં ઇતે ॥ ૩૪ ॥

અર્થ. મનછાપુરી અમારું રહેવાનું સ્થાન છે. અને કલાપ્રવીણની કિંકરિયો ભિયે, મહારાજને ઓઢાણવાસારું તેની આજ્ઞાથી આંહી આવ્યાં ભિયે. ॥૩૪॥

કોન થાન કહ જાત; કહા નામ ઇત કામ કહ ॥

એતી કહોજ્યુ બાત; કછુ ન કાજ પીછી ફિરે ॥ ૩૫ ॥

અર્થ. મહારાજનું કયું સ્થાન છે, અને તે ક્યાં સુધી જાયછે, ને તેનું શું નામછે, આંહી શું પ્રયોજન છે, એટલી વાત કહો તો પછી બીજું કાંઈ કામ નથી. તુરત અમે પાછાં ફરી જઈએ. ॥૩૫॥

॥ अथ तत्र चारतीनंदोक्त प्रत्युत्तर ॥ छपय ॥
 सकल सृष्टि परसिद्ध; धाम ब्रजकुंज रहावे ॥
 गोस्वामी पद बिरद; नाम ब्रजराज कहावे ॥
 दीपमालके समय, इते महाराज पधारे ॥
 सधत मंत्र गायत्रि, तीर तीरथ सु निहारे ॥

पाखंड मत्त खंडन प्रथी, दुरित व्रंद जन छय करना ॥

महाराज महत महिमा कथन, कृष्ण राधिकाके चरन ॥ ३६ ॥

अर्थ. भारतीनंद कहेछे के सबळी सृष्टिमां प्रख्यात एवा ब्रजकुंज नामना धाममां रहेछे, अने गोस्वामी एवी एमनी पदवी तथा बिरदछे, ने ब्रजराजजी एवुं एमनुं नाम कहेवायछे, ने ते दीवाळीना समयने लीधे आंही पधारेला छे, ते हमणां गायत्रिने साधेछे, ने तीर्थना किनाराने जुएछे, पृथ्वीमां उपजेला पाखंड मतनुं खंडन करवाने, लोकोना पापना समुदायने नाश करनारा, मोटा महीमावाळा, एवा आ महाराजा केवळ राधाकृष्णना चरणारविंदनी कथानुं कथन करवामां मगन रहेछे. ॥ ३६ ॥

॥ अथ छंद मोहनी ॥

सहचरि पीछी फिरीसो उत्तर पाय ॥ भारति नंद कविदहि लीन बुलाय ॥ तुमें कलापरबीनहि नीठ रहंत ॥ दुजनंदा कु सुमावलि ताहि लहंत ॥ उन कहेबी तुम जोय दई उपदेश ॥ सोय मिले सन्यासहि कही श्रदेश ॥ सुनत सहचरी फिरिय कुंवरि प्रति जाय ॥ गोस्वामीकी कथा सु दई सुनाय ॥ यह सुनियत सब बात कुंवरि मुरझंत ॥ तेते महि किंकरी कुसूम कहंत ॥ तुमहि दीन उपदेशहि जोगिसु आया ॥ उन निज मुख आशिषा ज्यु दिन्ह सुनाय ॥ उरमें जये ज्यु मुदित सुनत यह

फेर ॥ इक इक प्रति परिहास लगी तिहि बेर ॥ ३७॥

अर्थ. एवा उत्तरने पामीने दासियो पाछी फरियो, त्यारे भारतीनंद कविये, तेओने पोता पासे बोलावी लइने कह्युं के, तमे कळाप्रवीण पासे रहो छो, तो त्यां एक ब्राह्मणनी कन्या कुसुमावळी रहे छे, तेने तमे जाणो छो ? जो जाणतां हो तो एने कहेवुं के तमने जेणे उपदेश दीधो हतो, ते सन्यासी मळया हता, तेणे तमने आदेश कही छे, एवां वचन सांभळीने पाछी फरेली ते दासियोये राजकुंवरी पासे जइ, गोस्वामी संबंधी सघळी कथा सांभळावी दीधी, आ सर्व वात सांभळीने कुंवरी मुझावा ला-
ग्यां, एटली वारमां तो दासियो कुसुमावळीने कहेवा लागी के तमने जेणे उपदेश दीधो हतो, ते जोगी आंही आवेला छे, एणे पोताना मुखथी त-
मने आशिर्वाद कहेला छे, फरीने आ वात सांभळतांज कळाप्रवीण तथा कुसुमावळी ए बने पोताना मनमां आनंद पास्यां, एटलुंज नहीं पण तेज वखते परस्पर एक बीजानी मइकरी करवा लाग्यां. ॥३७॥

॥ अथ गाहा ॥

दिनकर प्रेम प्रकाशं, भइ सुरभोग सागरं लहरं ॥

किंचित क्रत परिहासं, निज थानक उडियं नारी ॥३८॥

अर्थ. प्रेमनो सूर्य उदय थयो, समुद्रनी लहेरोतो (सुरभोग) अमृत जेवो थई पडी, एटले पछी परस्पर थोडुंक हास्य करीने पोताने स्थानके जवा सारुं प्रवीण उब्बां. ॥३८॥

॥ दोहा ॥

कलाप्रवीन सबीर प्रति, पुगिगय मुख मुसकंत ॥

गोस्वामी थानक गये, चाहत मिलबो चंत ॥ ३९॥

अर्थ. मरकते मुखे कळाप्रवीण पोताना तंबु प्रत्ये गयां, अने गोस्वामी

पोताने उतारे गया, पण मनमां मळवानुं चाहेछे.॥३९॥

॥ गाहा ॥

मंजन कलाप्रवीनं, तीरिथ तीरे परंन पहिचानं ॥

त्रिपंचाश अभिधानं, पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥४०॥

अर्थ. कळाप्रवीण स्नान करवा गयां हतां, त्यां तीरथने किनारे महाराजनी ओळखाण पडी, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी त्रेपनमी लहेर संपूर्ण थई.॥४०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति समुद्र तीर दर्शनोनाम
त्रिपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिपंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५३॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

प्रविणे लखेला पत्रनो, उत्तर लखीने सागरे ॥

कुसुमावळीनी साथ ते, मोकल्यो गुण रत्नागरे ॥

छे एटलु वृत्तांत सुंदर, लिखित कविता पेरमां ॥

जन चतुर सौ वांचो सुणो, चोपनमी आ लहेरमां ॥

॥ अथ कलाप्रवीन रस सागर प्रति मनुहार पत्र

प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

निज थानक ब्रज राज ज्यू, नित बंचत इतिहास ॥

मनमें बढी प्रवीनके, आस्य बिलोकन आस ॥ १ ॥

अर्थ. पोताने स्थानके ब्रजराजजी महाराज नित्य इतिहास वांचेछे,
परंतु तेना मनमां प्रवीणना मुखने जोवानी आशा वधती जायछे. ॥१॥

देव दरस सब संघ किय; संजुत कलाप्रवीन॥

सो सागर अवमोच सुनि; उर उदास अति लीन ॥२॥

अर्थ. कळाप्रवीण समेत सघळे संघे देवनां दर्शन कीधां, ते वात सा-
गरे पोताने उतारे सांभळीने हृदयमां अतिशे उदासी धारण करी. ॥२॥

॥ छपय ॥

दूजे दिन महाराज, कथा मंदिर महि ठानी ॥

फिर आवेंगे दरस, एह मनमें अनुमानी ॥

उत प्रवीन वह चहत, अदब गुर लोग रहावे ॥

उरमें अति अनिलाष, फेर आवन नहि पावे ॥

मुरझाय चिंत कीनो मतो, कुसुम प्रत्य ऐसैं कही ॥

मनुहार पत्र पहुच्यो नहीं, आय बुलाये हे वही ॥३॥

अर्थ. फरीने दर्शन करवा आवशे, एवं मनमां धारीने महाराजाये
बीजे दिवसे मंदिरमांज कथा करवानो ठराव कर्यो. पणे प्रवीण पण एमज
मळवा चाहेछे, तथापि वडीलोनी अदबने लीधे रही जायछे, हृदयमां मळ-
वानी अति अभिलाषा छे, परंतु फरी आववाने पामनां नथी, पछी चित्तमां
मुझाइने मनसुबो कर्यो, अने कुसुमावळीने आ प्रमाणे कह्युं के--हे कुसु-
मावळी आपणा बोलाववाथी एओ आंही आव्या, पण हजी सुधी आपणी
तरफथी आदर सत्कारनो पत्र मोकली शकायो नहीं. ॥३॥

॥ सोरठा ॥

पाती लिखी प्रवीन, मित सागर मनुहारकी ॥

कुसमावलि कर दीन, कहि प्रच्छन पहुचाउ उत ॥४॥

अर्थ. पछी प्रवीणे पोताना प्रिय मित्र सागर उपर आदर सत्कारनो
पत्र लख्यो, अने ते कुसुमावळीना हाथमां आपीने कह्युं के आ पत्र त्यां

गुप्त रीते पहोचाडो. ॥४॥

॥ अथ छंद माणवकाक्रीड ॥

पत्र प्रवीनं सु किये॥ ब्रह्मसुता पान दिये ॥ मित प्रती जा-
य दहे ॥ एह पुनी बानि कहे ॥ बिप्रसुता उठी तबे॥ बानि
सुनाई ज्यु सवे ॥ आप इतें आय बसे ॥ एक समे देव प्रसे॥
ऊदभवं ब्रह्म हमे ॥ देव नितं जायनमे ॥ आप मगायो सु
रथं ॥ लीन कुजाकं सु सथं ॥ गोजुपुरे गोन किये ॥ सिंधु मि
ले चाहहिये ॥ देव प्रती थान गई॥ छांड रथं गोन लई॥५॥

अर्थ. प्रवीणे पत्र लख्यो ते कुसुमावळीना हाथमां ढइने वळी आवुं
वचन कहयुं के आ पत्र मित्रनी पासे जईने देजो, त्यारे ब्रह्मपुत्री कुसुमा-
वळी उठी, अने तेणे सर्व जनानी लोकोने आ प्रमाणे वात संभळावी के
आप आंहीं आवीने वर्यां, पण एकजवार देवनां दर्शन करीने परश्यां,
परंतु अमारोतो ब्राह्मणना कुळमां जन्म छे, माटे अमारोतो रोजरोज ज-
इने देवने नमवुं जोइये, एम कहीने पोते रथ मगाव्यो, साथे पाळा लीधा,
गामना (गोपुर) दरवाजा तरफ गमन कर्तुं, ने हृदयमां सागरने मळवानी
चाहना धरीने देवना स्थानक प्रत्ये गइ, एटले ते रथमांथी उतरीने पगे
चालवा लागी. ॥५॥

॥ सोरठा ॥

देवालय प्रति जाय, अंदर कुसुम प्रवेश किय ॥

सागर दरस सु पाय, चितमें अति हरखित भई ॥६॥

अर्थ. देवालय प्रत्ये जइने कुसुमावळिये अंदर प्रवेश कर्तुं. त्यां सा-
गरना दर्शनने पामी, ने मनमां अति हर्षित थई. ॥६॥

श्री पति बंदन कीन, पुनि गौस्वामी प्रति गई ॥

पाती पान प्रवीन, बीरि व्याज आगे धरी ॥ ७ ॥

अर्थ. लक्ष्मीनापति द्वारकानाथनुं वंदन करीने, पाछी गोस्वामी पासे गई, त्यां पाननी बीडीना मसथी प्रवीणना हाथनो लखेलो पत्र महाराजनी आगळ धर्यो. ॥ ७ ॥

॥ चोपाई ॥

तब महाराज कहन तिहि लग्गे, तुम को रहत कोनसी जग्गे ॥
उन कहि हमही बिप्र कहावे, मनछापुरी सु मध्य रहावे ॥
कलाप्रवीन संग इत आई, बडे जाग दरशन निज पाई ॥
मंद मंद दोऊ मुस काये, महाराज इतिहास चलाये ॥
पूरन एह प्रसंग ज्यु कीनो, प्रच्छन पत्र बीरिसें लीनो ॥ ८ ॥

अर्थ. त्यारे तेने महाराज कहेवा लाग्या के तमे कोणछो, अने कये स्थळे रहोछो, त्यारे कुसुमावळिये कहयुं जे, अमे बाह्यण छिये, अने मनछापुऱिये रहिये छिये, कळाप्रवीणनी साथे हुं आंही आवाळिं. तो मोटा भाग्यथी आपनां दर्शन पामी, एवुं कह्या पछी बन्नेजण परस्पर मंदहास्य करीने मरक्यां, पछी महाराजे इतिहासनी कथा चलावी, ते प्रसंग पूरो करीने, तरत बीडीमांथी गुप्तपत्र लीधो. ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

वह पाती कर धार, बचन लगे ब्रजराज ज्यु ॥

उर आसय मनुहार, लखियत कलाप्रवीन ज्यु ॥ ९ ॥

अर्थ. ते कागळ हाथमां राखीने ब्रजराजजी महाराज वांचवा लाग्या, तेमां प्रवीणे हृदयमां आदर सत्कार करवानो अभिप्राय धारिने ते कागळमां आ प्रमाणे लखेलुं हुतुं. ॥ ९ ॥

॥ अथ वहपाती किंचित उदाहरनं ॥ दोहा ॥

सुरत सुरत लागी रहत, पागी रहत सनेह ॥

बिरह ज्वाल जागी रहत, दागी रहत सुदेह ॥१०॥

अर्थ. तमारी सुरतमां मारी सुरत लागी रहेछे, अने स्नेहमां भरपूर रहेछे, बिरहाग्निनी झालो जागी रहेछे, अने शरीरपण बळतुं रहेछे. ॥१०॥

॥ अथ यथा संख्यालंकार सवैया ॥

नेनन नीर सने ब्रह संकट, साधन ओध उदास उसासी ॥
धीरजता ज्युं प्रजा सुख सेज, बिचच्छनता अरुप्रच्छन हा-
सी॥गान बिधान क्रिया मदपान, ब्रषा घन चंदन चंद प्रका
सी ॥ सागर मित बढेहे घटे हे, नए न सुहावत प्रान बि-
नासी ॥११॥

अर्थ. हे सागर मित्र तमारा वियोगथी मारां आठ वानां बढेछे, अने ते प्रत्येकथी आठवानां घटेछे, अने चार वानां तो मारो प्राण नाश करे. एवां (भये) थई पड्यां छे, तेथी मने गमतां नथी, ते एछे के.--आंखनां आंसु, स्नेह, बिरह, संकट, साधन, अवधी, उदासी, अने उसासा, ए आठथी. धीरजता, कौति, मज्यानुं सुख, बिचक्षणता, गुप्तहांसी, गायननां बिधान, कामकाज, अने मदपान, एवां आठवानां घटेछे, वर्षाद, कपूर, चंदन, अने चंद्रप्रकाश, ए चारवानां प्राण नाश करे एवां थई पड्यां छे, तेथी गमतां नथी. ॥११॥

॥ लोकोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

याद सबीन कबी बिसरे अरु, जो करतार करी सु सहेहे॥जाग-
में या गति जो लों लखीहे, तबे लागि अंग अनंग दहेहे ॥
प्रान पयान कियो नित चाहत, आस्य बिलोकन आस रहेहे
बीतत सो न लखी बनिहे, अहो सागर मित मिलंत कहे-

હે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. આપની છાત્રિની યાદિ ક્યારેય વિસરતી નથી, અને જગત્કર્તા પરમેશ્વર જે કરેછે, તે સહિયે છિયે, અમારા ભાગ્યમાં ડ્યાં સુધી આવી ગતિ લખીછે, ત્યાં સુધી કામદેવ અંગને બાઝશે, હમેશાં પ્રાણતો પ્રયાણ કરવાનું ચાહેછે, પણ આપનું મુખ જોવાની આશાએ રહ્યાછે, જેને વિનેછે, તે લખવાથી બને એમ નથી, પણ અરેરે હે મિત્ર સાગર? તમો ક્યાં મઝશો? ॥૧૨॥

॥ દોહા ॥

નેનાં ચાહત નિરખવો, શ્રવન સુ ચાહત વાત ॥

કર ચાહત પદ પરસવો, યહ બિધિ નિશદિન જાત ॥૧૩॥

અર્થ. મારાં નેત્રો તમને જોવાને ચાહેછે, કાન વાતો સાંભળવાને ચહાય છે, અને હાથ, પગને પરસવાને ચાહેછે, એવી રીતે રાત દિવસ જાયછે. ॥૧૩॥

પાતી લિખિત પ્રવીન બચિ, માતી સવ મનુહાર ॥

કહિયત નામ સિલોકકો, આપે લિખી ઉદાર ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. પ્રવીણનો લખેલો પત્ર વાંચીને સર્વ પ્રકારનો આદર સત્કાર માની લીધો, પછી પોતે શ્લોક લખવાનું નામ લઈને ઉદાર મનથી પત્રી લખી. ॥૧૪॥

॥ છપય ॥

આપ પ્રસાદી વસન, પત્ર છેહરે સુ કીનો ॥

કુસુમ વિદા જવ કીન, તવે ઉનકોં વહ દીનો ॥

બંદન કિય વ્રજરાજ, બાલ અવમોચન આઈ ॥

પ્રચ્છન જેદ પ્રવીન, પાન પાતી વકસાઈ ॥

વ્રજરાજ રૂપ વર્નન કિયો, જવ ઇકંત ચરવા જગી ॥

અભિલાષ ચિંત આનંદ ભરિ, બાલા ઉન વંચન લગી ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. તે પત્ર પોતાની પ્રસાદીનું વસ્ત્ર (ઉપરણાને) છેડે બાંધ્યો, અને

ज्यारे कुसुमावळीने विदाय करी, त्यारे उपरणा समेत ते पत्र तेना हाथमां दीधो, एटले ब्रजराजजीने वंदन करीने कुसुमावळी उतारे आवी. अने गुप्त भेदवाळो पत्र लइने छानी रीने प्रवीणना हाथमां बकश्यो, पछी ज्यारे एकांत समयमां चर्चा चाली, त्यारे ब्रजराजजीना रूपनुं वर्णन कर्युं. ते सांभळीने मनमां अभिलाषा तथा आनंदथी भरपूर थयेली बाळारूप प्रवीण ते पत्र वांचवा लागी. ॥१५॥

॥ सौरठा ॥

वांच्यो सह विसतार, पाती जेद प्रवीन ज्यू ॥

उनको कछू उदार, कहू प्रकार संछेप करि ॥ १६ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणे विस्तार सहित जे कागळनो भेद वांच्यो, तेना कांडक उदाहरणनो प्रकार टुंकी मतळवमां कहुंछुं. ॥१६॥

॥ अथ वह पाती जेद समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

टंक कुठार मलेछ करे विधि, सोधत मूल सबे सुख छीने ॥
अंककि धातु ढराय तहीं, परि ग्राव विचार चुनाय गचीने ॥
प्राततें रात जये लों करे यह, राततें प्रात प्रभा पुनि कीने ॥
पल्लव चाह बढे प्रति बासर, प्रेम प्रयाग प्रवीन नवीने ॥१७॥

अर्थ. एवी वात चालेछे के हिंदुना देवस्थान पाडनारा अछाउदीन खुनिये एवुं सांभळ्युं के--हिंदुओंनां प्रागवडमां एवुं दैवतछे के--ते वडनो नाश थइ शकेज नहीं, त्यारे ते खुनिये त्यां जइने ते वडने कपाव्यो, ने उपर सीसुं ढळाव्युं, अने ते उपर पथरानुं गीच चणतर करावी लीधुं, तो पण बीजे दहाडे प्रभात थायके ते वड पाछो तेवडोने तेवडो उगी नीकळे, बळी सवारथी ते सांझ सुधी मजुरो लगाडीने पाछो कपावी नाखीने एज प्रमाणे घणा दिवस कर्युं, तोपण वड नाश पाम्यो नहीं, तेथी ते म्लेछ थाकीने

पाछो गयो, तेनुं द्रष्टांत आमांछे. सागर कहेछे के हे प्रवीण ? मारा प्रेम-
रूपी प्रागवड ने ब्रह्मारूपी म्लेच्छ (टंक) काळरूपी कुहाडायें करीने कापी
नाखीने अने सुखरूपी तेनां मूळ बधां शोधी शोधीने छेदन करेछे, तेना
उपर नशीबना आंकडारूपी (धातु) सीसुं ढळावीने वळी तेना उपर
विचाररूपी पथर अने चुनाथी चणतर मजबूत करेछे, ए रीते सवारथी
ते सांझसुधी करेछे, पण रातथी ते प्रभात सुधीमां ते वडनी (प्रभा) कांति
पाछी प्रगट थइ आवेछे, अने दररोज चाहनारूपी पांढडां वध्यां जायछे,
एवी रीते मारो प्रेमरूपी प्रागवड नवोने नवोज रहेछे. ॥१७॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

पतियां न बिधान किते पठऊं, पथ वान ज्यों प्रान बढे र-
तियां ॥ रतियां दिन ध्यान धरे रहिये, सहिये विधि अंक-
नकी गतियां ॥ गतियां वह जान हिगो न हहा, जिनके नहि
छेद भये छतियां ॥ छतियांकि सबे बतियां तुम जानत, कैसें
प्रवीन लिखों पतियां ॥ १८ ॥

अर्थ. केटला प्रकारना कागळो लखी मोकलानुं, (पार्थ) अर्जुनना
बाणनी पेटे प्राणमां रति तो वधतीज जाय छे, रातादिबस ध्यान धरी रहिये
छिये. ने विधाताना मांडेला आंकडाना दुःखनी गतिने सहिये छिये, जेनी
छातीमां छेद पड्या नथी, अरे हायहाय ते जन आ गतिने जाणशे नहीं,
पण हे प्रवीण हृदयनी सघळी वातने तो तमो जाणो छो, माटे पत्रमां केम
लखिये ? ॥१८॥

॥ अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

जबतें मिल्यो हे मन, तबतें निवास बन, सबतें उदास मुर-
झाय रही मतियां ॥ थर्क थर्क अंग रोम, भर्क भर्क ज्वाला

जगे, सर्क सर्क प्रान होत, धर्क धर्क छतियां ॥ पीरको नि-
दान काहु, आनपें न कह्यो जात, रह्यो हे ज्यू प्रान कलम,
रोसनाइ, पतियां ॥ कहो होहो चिंतकी, प्रवीन ज्यु कहोगे
कब, अहो होहो मितरे एकंत बेठि बतियां ॥ १९ ॥

अर्थ. ड्यारथी मन मळ्युं छे, त्यारथीज घर जंगल जेवुं लागेछे, अने
सर्व लोकोथी उदामी धरीने बुद्धि मुंझाइ रहीछे, अंगनां स्वाडां धरर धरर
धरेरे छे, भडक भडक झाळो जागी उठे छे, प्राण सरर सरर सरकेछे,
छाती धडक धडक धडके छे, पीडानुं कारण कोइ बीजा पासे कह्युं
जाय एवुं नथी, अने प्राणतो केवल कलम, शाही, तथा पत्रमांज रह्योछे.
तोहे प्रवीण ? चित्तनी बात कहो के अहो हे मित्र ? हवे एकांतमां बेशीने
क्यारे बातो करशो. ॥ १९ ॥

॥ अथ स्वप्नावोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

आजहुलों बहरावतहो कहा, आगेकि याद करो सिगरी ॥
चातुरहो सु विचार धरो तुम, ओसर आवहिगो न फिरी ॥
केबनहार पुकार कहे, अब बीतत सोय घरी गुजरी ॥ मित
प्रवीन कहो किहि कारन, प्रेमकि बात बिसार धरी ॥ २० ॥

अर्थ. आज सुधी केम भरमाव्या करोछो, आगळनी सघळी बातो
याद करो, तमे चतुर छो, माटे विचार करो, जे फरीने आवो वखत
आवशे नहीं, घडी भराइ एम कहेवावाळो तो पोकारीने कहे छे, के हवे
जे घडी बीती ते जती रही छे, हे मित्र प्रवीण ? कहो के शा कारणे
प्रेमनी बात बिसारी मूकीछे. ॥ २० ॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ सवैया ॥

तापर या उपचार कियो, तुम आवनकी पठई ज्यु लिखावे ॥

आये न आये रहे अजहु लगि, नेह कहो किहि भाति नि
भावे ॥ गोख झरोखन टेरत हेरत, आनन बानि कहू नहि
पावे ॥ अमृत बीच जहेर करो कह, मित प्रवीन मेहेर न
आवे ॥ २१ ॥

अर्थ. तमे आंही आववा विपेनो पत्र लखी मोकलाव्यो, ते उपर अमे
आ उपाय कर्यो, पण हजी सुधीतो आख्या ते न आख्या जेवा थइ रह्या
छिये, माटे कहो के हवे शी रीते स्नेह नभाविये, गोख, तथा झरुखामांथी
पुकारिये छिये, ने जोया करिये छिये, परंतु क्यांय तमारा मुखनी वाणीने
पामता नथी, हवे अमृतनी वचमां जहेर शुं करवा करो छो, हे मित्र
प्रवीण? तमने मेहेर नथी आवती. ॥ २१ ॥

॥ अथ अनन्यवयालंकार ॥ सवैया ॥

अंतर बूझ बिबेक रहे, चित टेक अरूझ रहे अपनीमें ॥ सा
धनमें जरपूर रहे, चकचूर रहे मनकी मगनीमें ॥ प्रेम प्रजा
बिसतार रहे, निरधार रहे, श्रुति शुन्य धुनीमें ॥ शोधत
ओर मिल्यो न हमें कोउ, मित प्रवीन प्रवीन दुनीमें ॥ २२ ॥

अर्थ. अंतःकरणमां विवेकथी समझीने रहिये छिये, ने चितमां पोता-
नी टेकमां मुंझाई रहिये छिये, साधन करवामां भरपूर रहिये छिये, ने
प्रेमना तेजने फेलावी रहिये छिये, आकाशना शब्दमां कानने धारी रहिये
छिये, एवी रीते अंतःकरणमां शोधी जोतां अमने कोइ बीजो प्रवीण
सरखो चतुर मित्र दुनीआमां मळ्यो नहीं ॥ २२ ॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ दोहा ॥

लिखबेमें जानी परत, प्रेम पुरानी बात ॥

एसेमें जल कमल गति, अवधि बढी कह जात ॥ २३ ॥

अर्थ. तमारा लखवामां तो तमारा जूना प्रेमनी वात जणाइ आवेछे, एम छतां पण जळमां रहेला कमळनी पेठे, (अवधी) मुदत केम वधती जायछे? अर्थात् जेम पाणी वधतुं जायछे, तेम कमळ पण ते साथे वधतुं जाय छे, तेम प्रेम वधतो जाय छे, ते साथे मळवानी अवधी पण केम लांबी थती जाय छे? ॥२३॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

चातुक तलफत बुंद बिन, जल बिन तलफे मीन ॥

चकित चकोरा चंद बिन, यों बिन दरस प्रवीन ॥ २४ ॥

अर्थ. स्वातिना बुंद विना जेम बैप्यो तलफे, पाणी विना जेम माळलुं तलफे, अने चंद्रमा विना जेम चकोरपक्षी चकित थइने तलफे तेम अमे प्रविणना दर्शन विना तलफिये छिये. ॥२४॥

ज्यों ज्यों अति बीतत विपति, त्यों त्यों दहियत देह ॥

चहियत कब मुख देखहुं ॥ नेनन भरे सनेह ॥ २५ ॥

अर्थ. जेम जेम अति विपत्ति बीते छे, तेम तेम देह बळे छे, अने चाहिये छिये के स्नेहथी भरेलां नेत्रोवाळुं तमारुं मुख क्यारे देखशुं ॥२५॥

॥ सोरठा ॥

बात विचारहु चिंत, प्रेम पंथ लाओ सुरत ॥

बात जई अब मित, मन ज्यों तन मिलवन नहीं ॥ २६ ॥

अर्थ. चित्तमां बात विचारीने प्रेमने पंथे नजर लावो हे मित्र? हवे तो वणुं थयुं केमके मननी पेठे शरीरने मळवानुं थतुं नथी. ॥२६॥

सुरत माल गुन ग्राह, उरनिवान सुमती सलिल ॥

बढत प्रेम परबाह, चढत जात कागद घरी ॥ २७ ॥

अर्थ. सुरतरूपी घटमाळना दोरडावडे ग्रहण करेली अथात् बांधेली

कागळरूपी घड्यो जेम जेम चडती जायछे, तेम तेम हृदयरूपी नवाणमांथी
सुमतिरूपी पाणीनो, प्रेमरूपी प्रवाह वधेछे. ॥२७॥

सागर पत्र प्रवीन, बांचत जये सु बाउरे ॥

दशा सु बन बिन मीन, कब मिलवन करता करे ॥२८॥

अर्थ. एवीरीते सागरनो पत्र बांचतांज प्रवीण दिवानां थइ गयां, एट-
लुंज नहीं, पण तेनी दशातो पाणी वगरनी माछलीना जेवी थइ गई, जेथी
मनमां धारवा लाग्यां के हवे जगतकर्त्ता परमेश्वर क्यारे मिलाप करशे. ॥२८॥

उर उसास बढि आय, छिन छिन जल दरसित द्रगन ॥

धीरज कुसुम द्रढाय, बतियांकों लगवत बहुर ॥ २९ ॥

अर्थ. हृदयमां श्वास वधी आव्यो, क्षणे क्षणे आंख्योमां जळ दरसावा
लाग्यां, जेथी कुसुमावळी घणीएक वातोमां चडावीने मजबुतीथी धीरजता
ठसावा लागी. ॥२९॥

॥ गाहा ॥

पठवन पत्र प्रवीन, सागर कुसुम संग प्रति उत्तर ॥

चहुपचाश अभिधानं, पूर्न प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३० ॥

अर्थ. प्रवीणना लखेला पत्रनो सागरे कुसुमावळीनी साथेज प्रत्युत्तर
लखी मोकलाव्यो, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी चोपनमी लहेर संपूर्ण
थई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर मनु-
हार पत्र जेदो नाम चतुः पंचाशत्तमो लहरं ॥ ५४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुः पंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५४॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ છંદ ઈંદ્રવજ્રા ॥

દીપોત્સવે દંપતિ દેવ દેરે, અન્યોન્ય હેતે ધરિ દ્રષ્ટિ હેરે ॥

તેથી સુદે દંપતિ રીઝિયાં છે તે વાત પંચાવનિ લેરમાં છે ॥

॥અથ દેવાલયે કલાપ્રવીન રસસાગર મિલન પ્રસંગો યથા ॥

॥ સોરઠા ॥

इहि विधि दुहु तलफंत, बढत बिरह दूनी दशा ॥

उच्छव अहर व्रतंत, मिलबो द्रढ मंदिर सु किय ॥ १ ॥

અર્થ. એવીરીતે વેય તલફેંટે, ને વિરહની દશા વમણી વધતી જાયછે, તેથી ઉત્સવનો દિવસ નજીક આવ્યો જાણીને મંદિરમાં મલ્લવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. ॥૧॥

॥ छपय ॥

यहै चित्त धारंत, द्योस आगम सु बिहाये ॥

जन जन मन हरखंत, दीपउत्सव दिन आये ॥

घाट घाट प्रति प्रात, लोग गुरुजन दुज जज्जे ॥

दर, झल्लर, अरु घंट, नाद नोबतिके बज्जे ॥

उत्साह चाह अभिलाखियन, चढत द्योस त्यों त्यों चढे ॥

सागर सु ओर परबीन उर, उप परसन आशा द्रढे ॥ २ ॥

અર્થ. મનમાં એવું ધારતાં આગલના દિવસો વીતી ગયા, અને દીવાળીનો દિવસ આવવાથી માણસે માણસોનાં મન હર્ષિત થયાં, ઘાટે ઘાટે પ્રભાત સમયે લોકો, ગુરુજનો, અને બાદ્યણો, પૂજન કરવા લાગ્યા, શંખ, ઝાલર, ઘંટા તથા નોવત વિગેરે વાજિત્રો વાગવા લાગ્યાં, જેમ દિવસ ચઢેછે, તેમ તેમ અભિલાષાવાળા લોકોના મનમાં ઉત્સાહ તથા ચાહના ચઢેછે, તેમજ સાગર તથા પ્રવીણ પોતાના હૃદયમાં સમીપે જઈ એક બીજાનો સ્પર્શ કરવા-

नी आशा द्रढावेछे. ॥२॥

॥ सोरठा ॥

निज निज सजत निवास, पुरजन मन आनंद अति ॥

होत कुलाहल हास, दिनमनि नय संध्या दिसत ॥३॥

अर्थ. शहेरना लोको पोताना मनमां अति आनंद धरीने पोत पोतानां घरोने शणगारेछे, सूर्यना नमवाने लीधे संध्याकाळ देखातां कोळाहळ तथा हास्य थायछे. ॥३॥

॥ अथ सहोक्ति अलंकार ॥ छंद पद्वरी ॥

ज्यों ज्यों दुरंत दिनकर प्रताप ॥ त्यों त्यों घटंत बिरहा प्र-
लाप ॥ ज्यों ज्यों सुरंग अंबर प्रकाश ॥ त्यों त्यों शरीर शो-
भा विकाश ॥ ज्यों ज्यों विकाश बन बेलि बाग ॥ त्यों त्यों
उजास प्रेमानुराग ॥ ज्यों ज्यों सरोज कुमलात जात ॥ त्यों
त्यों बिजोग मनसैं बिलात ॥ ज्यों ज्यों लगंत चिरियां उ-
चार ॥ त्यों त्यों सजंत कुमरी सिंगार ॥ ज्यों ज्यों बजंत शं-
खान राव ॥ त्यों त्यों सधंत रस हावभाव ॥ ज्यों ज्यों झनंक
झल्लरिय होत ॥ त्यों त्यों चढंत तन रूप जोत ॥ ज्यों ज्यों
प्रकाश तारिका कीन ॥ त्यों त्यों अनंग रस रंग जीन ॥ ज्यों-
ज्यों चिराक जग्गे उजास ॥ त्यों त्यों समीप धारंत आस ॥४॥

अर्थ. जेम जेम सूर्यनुं तेज ढंकातुं जायछे, तेम तेम बिरहनो विलाप घटतो जायछे, जेम जेम आकाशमां सारा रंगनो प्रकाश थायछे, तेम तेम शरीरनी शोभा खीलती आवेछे, जेम जेम बन, बेल्यो, तथा बगीचा प्रफु-
ल्लित थता जायछे, तेम तेम प्रेमना अनुरागनो उजास थतो जायछे, जेम जेम कमळो करमातां जायछे, तेम तेम मनमांथी वियोग क्षीण थतो जायछे,

જેમ જેમ ચકલિયો ઉચ્ચાર કરવા, લાગેછે તેમ તેમ રાજકુંવરી શણગાર સજેછે, જેમ જેમ શંખના અવાજ થાયછે, તેમ તેમ રસથી હાવભાવ સાધેછે, જેમ જેમ શાલરોના ઘ્વણકાર થાયછે, તેમ તેમ શરીરમાં રૂપની જોતિ ચડતી આવેછે, જેમ જેમ તારાઓ પ્રકાશ કરેછે, તેમ તેમ દંપતિ કામદેવના રસરંગથી ભીંજાતાં જાયછે, જેમ જેમ દીવાઓનું અજવાળું જાગેછે તેમ તેમ મિત્ર સમીપે જવાની આશા ધારણ કરેછે. ॥૪॥

॥ દોહા ॥

સાંઘ નરૂં શ્રીપતિ સદન, દીપમાલ જાગે જોત ॥

નીર ભાર દરસન નરૂં, કોલાહલ જન હોત ॥૫॥

અર્થ. સાંઘ થઈ ઇટલે શ્રી દ્વારકાનાથના મંદિરમાં દીપમાલની જોત જાગી, અને દર્શન વાસ્તે ભારે ભીડ મચી, જેથી લોકોના (કોલાહલ) ઘોંઘાટ થવા લાગ્યા. ॥૫॥

કહુક નીર દરસી સુ કમ, આય તહાં વ્રજરાજ ॥

સોર વરજ કોનો તહાં, નાટિક ગાન સમાજ ॥૬॥

અર્થ. કાંદક માણસોની ભીડ કમ દેખાણી, તે વખતે ત્યાં વ્રજરાજા મહારાજ પધાર્યા. ઇટલે લોકોના સોરવકોર બંધ કરાવીને નાટક તથા ગાયનના સમાજની ધામધૂમ થવા લાગી. ॥૬॥

શ્રીપતિકે પ્રવિશત સદન, અસ્તુતિ કરી બનાય ॥

દશ અવતાર ચરિત્ર શુભ, હંદ ત્રિભંગી લાય ॥૭॥

અર્થ. શ્રી દ્વારકાનાથના મંદિરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે મહારાજે દશ અવતારોનાં શુભ ચરિત્રને ત્રિભંગી હંદમાં લાવી નવીન કવિતા બનાવી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. ॥૭॥

॥ અથ રસ સાગરોક્ત શ્રીપતિ સ્તુતિ ॥ હંદ ત્રિભંગી ॥

मीनाकृति धारा, शोधिय बारा, शंख प्रकारा, रिपु मारा ॥
 बेधा किय सारा, खेध अपारा, लच्छ निहारा, श्रुति बारा ॥
 इच्छा निज चित्तं, कोला क्रंतं, अंबु अनंतं, शोधंतं ॥ दानव
 पति हंतं, जुद्ध जियंतं, धर धारंतं, निज दंतं ॥ कोरंभ क-
 हाया, आसुर माया, देव बुलाया, सब आया ॥ सिंधू मथ
 वाया, श्रम्म कराया, रतन उपाया, बंटाया ॥ सिंहा तनु
 धारं, थंजा फारं, कश्यपु मारं, नखरारं ॥ प्रल्हाद उगारं,
 मुक्ति दतारं, जय मुनि सारं, उच्चारं ॥ राजा बलि जग्गं,
 धारिय तग्गं, भुवपति अग्गं, भुव मग्गं ॥ किय रूप अथ-
 ग्गं, ब्रह्मैड लग्गं, त्रिभुवन पग्गं, त्रय डग्गं ॥ रूपं मुनि स-
 द्दं, फरसा युद्धं, शस्त्रा बद्धं, किय युद्धं ॥ मंडल महि मद्धं,
 क्षत्रि विरुद्धं, बसुधा लद्धं, दुज दद्धं ॥ राघो कुल जानं, नी-
 ति द्रढानं, सीत हरानं, धर बानं ॥ सागर हतमानं, कपि
 रिच्छानं, रावन थानं, उथियानं ॥ जासों उजयासं, प्रेम
 प्रकाशं, बिबिध विलासं, ब्रज बासं ॥ कंसादिक नाशं, पंडव
 दासं, बिषय निकासं, द्रढ तासं ॥ बुद्धा व्रतमानं, धृत निज
 ध्यानं, गैब गिनानं, उदयानं ॥ सेवा चरचानं, अस्तुति बा-
 नं, सुनत न कानं, अशुचानं ॥ निकलंक चरित्तं, श्रुति स-
 मरित्तं, मुनि गन गित्तं, जाषित्तं ॥ अदली क्रत नित्तं, दमन
 दइत्तं, निज जन हित्तं, राखित्तं ॥ सृष्टि महि सरूखं, अगम
 अलरूखं, प्रकृति पुरुखं, श्रव मरूखं ॥ पंखा नन परूखं,
 दलियत दरूखं, निगम निररूखं, परतरूखं ॥ सुंदरवर शामं,

ગરુડાગામં, કૌસ્તુભ દામં, અગ્નિરામં ॥ શ્રી મન વિશ્રામં,
ધુનિ રસ ધામં, ક્રત મમ કામં, શિર નામં ॥ ૮ ॥

અર્થ. માંછલા જેવી આક્રતિથી મચ્છાવતાર ધરી, પાળીમાં શોધીને શંખના આકારવાળા શંખામુર નામના શત્રુને માર્યો, ઇટલુંજ નહીં, પણ અતિ શ્વેદથી બ્રહ્માની સહાયતાને લીધે અપાર સમુદ્રમાં પેશી લક્ષણ જોડને વેદોને વાળ્યા, પછી પોતાના ચિત્તની ઇચ્છા પ્રમાણે (કોલ)વરાહના જેવી આક્રતિ કરીને વારાહ અવતાર ધરીને અગાધ સમુદ્રના અપાર પાળીને શોધ્યું, ઇટલુંજ નહીં, પણ યુદ્ધમાં જીતેલા દાનવનાપતિ હિરણાક્ષને યુદ્ધ કરીને માર્યો, અને પોતાની દાદમાં પૃથ્વીનું ધારણ કર્યું, ત્યાર પછી કાચવાના જેવા રૂપથી કૂર્માવતાર ધરીને પોતાની માયાથી અસુર તથા દેવોને બોલાવ્યા, તે સઘળા આવ્યા, ઇટલે તેઓની પાસે મહેનત કરાવીને સમુદ્ર મંથન કરાવ્યું, અને તેમાંથી ચૌદ રત્નો કાઢીને વહેંચાવી આપ્યાં, વઢી સિંહના જેવા સ્વરૂપથી નૃસિંહ અવતાર ધરીને સ્થંભ ફોડીને પ્રગટ થયા, ને પોતાના કઠોર નસથી છાતી ફાડીને હિરણ્યકશ્યપને માર્યો, અને પોતાના ભક્ત પ્રહલાદને ડગારી લીધો, ત્યારે એવા મુક્તિદાયક ईશ્વરની સ્તુતિ કરવા માટે મુનિયોએ આવીને સારી રીતે જય જય એવા ઉચ્ચાર કર્યા, (ત્યાર પછી બઢીરાજા પાસેથી રાજ લઈને ईંદ્રને દેવા સારું) પોતે વામન અવતાર ધરીને તેના યજ્ઞમાં ગયા, ને દાન લેવાનું ધારીને પૃથ્વીપતિ બઢીરાજા પાસે ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી, (જેથી તે રાજાએ ત્રણ પગલાં પૃથ્વીનું દાન આપ્યું કે) તુરત પોતે અતિ અદભૂત વૈરાટરૂપ ધારણ કરીને આજ્ઞા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી ગયા, ઇટલુંજ નહીં પણ ત્રણ ડગલામાં ત્રણેલોક લઈ લીધાં, પછી મુનિના વંશમાં પ્રગટ થઈ ફરશુરામનો અવતાર ધરી, ફરશીનું આયુદ્ધ લઈ શસ્ત્ર બાંધીને સહસ્રાર્જુન રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યું, અને આ મહિમંડલમાં ક્ષત્રિના વિરુદ્ધ થઈને પૃથ્વી લઈને બ્રાહ્મણોને આપી દીધી, પછી રઘુરાજાના કુળમાં સૂર્યની પેઠે પ્રગટ

થઈ રામાવતાર ધરીને નીતિ દ્રઢ કરી. પછી જ્યારે સીતા હરાણાં, ઇટલે ધનુષત્રાણ ધારણ કર્યું, ને પછી સમુદ્રના માનને ઉતારીને વાનર તથા રીછો પાસે રાવણના સ્થાનકરૂપ લંકાને ઉથાપી નચાવી, વળી જ્યારે ક્રષ્ણાવતાર લીધો ત્યારે જેના મનમાં પ્રેમનો પ્રકાશ હતો, એવા વ્રજવાસિયો સાથે વિવિધ પ્રકારનો વિલાસ કર્યો, વળી કંસાદિકનો નાશ કર્યો, અને પોતાના દાસ પાંડવોના વિષય દૂર કરીને દ્રઢતા કરાવી, ત્યાર પછી બુદ્ધાવતાર ધરીને પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન થયા, અને ગેલી જ્ઞાનનો ઉદય કર્યો, અને સેવાની ચર્ચા તથા સ્તુતિની વાણીને, કે અશુભ વાણીને કાને સાંભળતા નથી, હવે પછી જે નિકલંકી અવતાર થવાનો છે, તેનાં ચરિત્રોને વેદો સમરે છે, મુનિયોના સમુદાય તેનાં ગીત બોલે છે, કે તે અદલ નીતિ સ્થાપીને દૈત્યોનો નાશ કરશે, અને પોતાના ભક્તોનાં કલ્યાણ કરીને રક્ષા કરશે, એવા (અગમ્ય) (અલખ) જાણવામાં ન આવે, તથા લક્ષમાં ન આવે, એવા સૃષ્ટિના સ્વરૂપે, સગુણ અવતાર ધરે છે, તેજ નિર્ગુણરૂપે, પ્રકૃતિ પુરુષરૂપ, સર્વ યજ્ઞરૂપ, વગર પક્ષવાળાના પક્ષરૂપ, દુઃખને દઢનારા, વેદો જેને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે, એવા સુંદરવર, શ્યામરૂપ, ગરુડ ઉપર બેસીને ગતિ કરનારા, સુંદર કૌસ્તુભમણિની માઝા પહેરનારા, લક્ષ્મીના મનના વિશ્રામરૂપ, રસની નદીના ધામરૂપ, મનની કામનાને પૂર્ણ કરનારા, હે? દ્વારકાપતિ તમને હું શિર નમાવીને નમસ્કાર કરુંછું. ॥૮॥

॥ સોરઠા ॥

પૂજન કિય ગોસ્વામ, હરિ વંદિત અસ્તુતિ કરી ॥

દ્વાર નિકટ ઉન ધામ, આસન કિય વ્રજરાજ જ્યૂ ॥૯॥

અર્થ. પછી તે ગોસ્વામી વ્રજરાજજિયે પૂજન કરી, હરિનું વંદન કરીને સ્તુતિ કરી, પછી તેજ ધામના દ્વાર પાસે આસન કરાવી વિરાજમાન થયા. ૯

नट नाटिक सु समग्र, दीपमाल दिश दिश जगी ॥

आपहि हे सिध नग्र, उपमा कह ताकी कहे ॥ १० ॥

अर्थ. त्यां नट नाटक विंगरे सघळा खेल धवा लाग्या, ने दिशाये दिशाये दीपमाळा प्रगट थई, ते द्वारकापुरी पोतेन सिद्धिनुं नगर छे, माटे तेनी उपमा गुं कहिये. ॥ १० ॥

वही बखत परबीन, आवन दरससु अदरिय ॥

सासन मंत्रिय लीन, सजन लगे सिंगार तन ॥ ११ ॥

अर्थ. ए वखते प्रवीणे दर्शने आववानो आदर कयों, ने पोताना काम-दारनी आज्ञा लइने, अंगे शणगार सजवा लाग्या. ॥ ११ ॥

॥ अथ कलाप्रवीन सिंगार बर्नन ॥ छंद भुजंग प्रयात ॥
किये मंजनं नारि सिंगार सज्जे ॥ सुरी आसुरी रूप आलो-
कि लज्जे ॥ लहेंगा लसें सोसनी तार गती ॥ कसें अंगिया
नील सुन्नेरी जती ॥ कसुंबी धरे तारिका चंद्रसारी ॥ जरे
छेहर तार सारं किनारी ॥ नखंते शिखा हेम सिंगार बन्ने
जरे मानिकं मोतीयं हीर पन्ने ॥ लगे बीछुवा जेब मंजीर ब-
ज्जे, धुनी किंकनी घुघरु घोर गज्जे ॥ उरं बीच उत्साह
आनंद बढे, चली देवके देहरे चक्रि चढे ॥ सहेली सबे आ-
पके संग लीने, किये जाबदा साथ पेयान कीने ॥ महाराज-
के थान सामीप आये, इते चेरियां जाय आगे सुनाये ॥ अ-
वाजं यहै ब्रह्मचारं सुनावे, जनाना इते बंदनं काज आवे ॥
सबे लोगसैं ब्रह्मचारी उचारै, करो चोक खाली जनाना प-
धारै ॥ लगे चोपदारं सबे लोग कढे, गुसाईं बिराजे ब्रह्म
चारी ठढे ॥ १२ ॥

અર્થ. સ્નાન કરીને પ્રવીણ શણગાર સજે છે, ત્યારે તેના રૂપને જોઈને દેવાંગનાઓ તથા અસુરની સ્ત્રિયો પણ લાજે છે, શોષની રંગનો સોનેરી તારથી ભરેલો કિનારીદાર (લેંઘો) ઘાઘરો શોમે છે, સોનેરી ભરતથી ભરેલી લીલા રંગની જરીની કંચુકી કસીને પહેરી, તારાટપકીવાળી ચંદ્રકલા નામની કસુંબી સાડી ધારણ કરી, જેના છેડા તથા કિનારીમાં સારા સોનેરી તાર ભરેલા છે, અને નખથી તે શિખા પર્યંત સોનાના શણગાર બની રહ્યા છે, તેમાં માણિક્ય, મોતી, હીરા અને પાનાં જડેલાં છે, પગમાં ધારણ કરેલા વીછિયા લંઘર તથા ઝાંઝરના ઝળકારા થવા લાગ્યા, કાટિમેલ્લાના ધૂવરાના શબ્દ ગાડ્યા, હૃદયની અંદર ઉત્સાહ તથા આનંદ વધવાથી રથમાં બેસીને દર્શન કરવા સારું દેવને દેરે ચાલ્યાં, સઘડી સાહેલિયોને પોતાની સાથે લીધી, તેઓજ જાવદો કરીને સાથે પ્રયાણ કર્યું, અને મહારાજના સ્થાનક સમીપે આવ્યાં, ઇટલામાં દાસિયો આગળથી સંભળાવા ગઈ, તેઓજ મંદિરના બ્રહ્મચારીને એવો શબ્દ સંભળાવ્યો, કે આંહી જનાનું વંદન કરવા આવે છે, એવાં વચન સાંભળીને, બ્રહ્મચારી સર્વ લોકોને કહેવા લાગ્યા કે આંહી જનાનું પધારે છે, માટે ચોક ખાલી કરો, વઢી ચોપદારો સર્વ લોકોને કાઢવા લાગ્યા, પણ ગુસાંડજી મહારાજ બિરાજી રહ્યા, અને બ્રહ્મચારી ઉભા રહ્યા. ॥૧૨॥

॥ દોહા ॥

બ્રહ્મચારિ બોલે બહુરિ, નિર્જન કિય હરિ થાન ॥

કિંકરિ જાય બુલાઈયે, આવે ત્રિબે જનાન ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. પછી બ્રહ્મચારી બોલ્યા કે માણસોને કાઢી આ હરીનું મંદિર ખાલી કરાવ્યું છે, માટે હે? દાસિયો તમે જઈને બોલાવો, હવે મળે જનાનું આવે. ॥૧૩॥

॥ छपय ॥

ब्रह्मचारि सुनि बानि, सहचरी कुमरि सुनाई॥
चली उतरि चकडोल, गिरद जवनिका तनाई ॥
बनिता मिलेसु ब्रंद, करत परिहास इके इक ॥
सजित सकल सिंगार, नेन सायक रतिनायक ॥
कुल रूप भेख संमान सह, द्वार चोक मिल नेहरे॥
गुरुजन जनान भंखी तितें, बहुरि निहारो देहरे ॥ १४ ॥

अर्थ. ब्रह्मचारीनी बात सांभळीने दासियोये जइने कुंवरीने संभळायुं,
त्यारे रथमांथी उतरीने चालवा लाग्यां, अने चारे तरफ कनात त णवि
लीधी, सखियो टोळे मळीने परस्पर हास्यविनोद करवा लागी, ते स्वये
सणगार सजेला छे, रतिनापति कामदेवना बाण जेवां तो जेओनां नेत्रछे,
कुळ, रूप, तथा वेषथी सरखे सरखी साथे मळीने चोकना दर्वाजा पासे
उभी रही, त्यारे वडिल एवी वृद्ध राणियोये, कहुं के फरीथी मंदीरमां
जोवरावो. ॥१४॥

॥ अथ छंद ईंद्रवज्रा ॥

बानी सुनी ब्रह्मसुता उचारै, ठाढे रहो जाय हमें निहारै ॥
बाला सबे ताम बिलंब कीनी, ब्रह्मनिसें जाय बिदाय दीनी॥
कीनो प्रवेशं कुसुमं सु डेरै, देवं दुहारं ब्रजराज हेरै ॥
अंद्रं ब्रह्मचार निजं सु ठढै, ब्रह्मी मतो कीन उने सु कढै ॥
जंखी उमे मध्य इकं रहावे, देवालये ताम जनान आवै॥
बानी तवे ब्रह्मचरं सुनाई, एसें इमानं इत क्यों सु आई ॥
श्रीनाथके नीठ हमें रहावे, गोस्वामि आपें उन बिर्द कावे ॥
तासें कहो एक बहीर जाओ, जावे कितें आप न आओ.

आओ ॥ गोस्वामिसें ब्रह्मनि सेन कीनी, आपें न जावे सु ब्र-
जेश चीनी ॥ पीछी फिरी बाल जनान आई, एसी कथा ब्र-
ह्म जनी सुनाई ॥१५॥

अर्थ. एवी बात सांभळीने ब्रह्मसुता कुसुमावळी कहेवा लागी के तमे
आंही उभां रहो, एटले हुं जइने जोइ आवुं, जेथी सघळी स्त्रीओ त्यां रो-
काई, अने कुसुमावळीने जवानी आज्ञा आपी, त्यारे कुसुमावळिये देरामां
प्रवेश कर्यो, त्यां देवना द्वार आगळ ब्रजराजजी महाराजने जोया, ने अं-
दर जुएछे, त्यां एक ब्रह्मचारी पोते उभेला छे, त्यारे कुसुमावळीये पोताना
मनमां मनसुबो कर्यो के आने तो आंहीथी काढिये, एम विचारीने कुसु-
मावळिये तेने कह्युं जे एकजण रहो तो आंही जनानुं आवे, त्यारे ब्रह्मचा-
रिये बात संभळावी के एवुं इमान छे, त्यारे आंही केम आव्यां, अमे तो
श्री द्वारकानाथनी पासेज रहिये छिये, अने आ गोस्वामी महाराज छे, ते
तो आप एनुंज रूप कहेवायछे, तेने कहोछो जे एकजण बहार जाओ,
आप आवो, अथवा न आवो, पण अमे क्यां जइए? एवुं सांभळीने कुसु-
मावळिये महाराजने सान करी के आपे जवुं नहीं, ते सानने ब्रजेशे जाणि,
पछी त्यांथी पाछी फरीने कुसुमावळी जनाना पासे आवी अने ब्रह्म राणि-
योने आ प्रमाणे कथा संभळाववा लागी. ॥१५॥

॥ सोरठा ॥

गोस्वामी ब्रजराज, एक ब्रह्मचारी उते ॥

श्रीपति विरद समाज, वह समीप नित प्रति रहे ॥१६॥

अर्थ. त्यां ब्रजराजजी महाराज ने एक ब्रह्मचारी छे, ते महाराज श्री
द्वारकानाथना समाजनुं विरद धरेछे, अने ब्रह्मचारी देवनीपासेज रहेछे. ॥१६॥

दरशन लायक दोय, बंदि बिष्णु उन बंदिये ॥

चलहु आशु अब होय, प्रविशत पूरब अघ कटे ॥१७॥

अर्थ. ए बेय दर्शन करवा लायक छे, माटे विष्णुने वंदन करीने ए-
ओने नमस्कार करिये, माटे हवे उतावळां थइने चालो, एटले प्रवेश क-
र्याथी पूर्व जन्मनां पाप कपाय. ॥१७॥

॥ अथ उत्प्रेक्षालंकार ॥ गाहा ॥

उर हुल्लास उल्लहियं, चाहियं देव चिंत मित प्रती ॥

बहु दिन हंस बिछो हे, मानहु गमण मानसर तीरे ॥१८॥

अर्थ. जेने चित्तमां चाहेछे तेज मित्र देवनी पासि बिराजेछे, एवी वात
सांभळतांज प्रवीणना हृदयमां हुल्लास उलटी आव्यो, एवो के जाणे घणा
दिवसना वियोगवाळा हंसनुं मानसरोवरना किनारा तरफ गमन थतुं होय
नहीं, ॥१८॥

॥ अथ लुप्तोपमालंकार ॥ छंद प्रमानिका ॥

सखी समूह मल्लियं, मराल गति चल्लियं ॥ खनंक राव नेह-
री, झनंक जेव जेहरी ॥ ठमंक बीछुवानकी, घमंक घूघरान-
की ॥ बजे अनेक गतियं, मनो संगीत नृतियं ॥ इकेक पान
ग्राहियं, चलंत चोक आहियं ॥ उजास अंग कामनी, प्रकाश
कोटि दामनी ॥ मुखारबिंद मुदितं, अनेक चंद उदितं ॥ भु-
जा सु अंक मेलियं, लसंत हेम बेलियं ॥ जराव नंग मुत्तियं,
झगार दीप दुत्तियं ॥ बिचित्र बास झुल्लियं, बसंत बाग फु-
ल्लियं ॥ सुवास डोर फुट्टियं, मधूप ब्रंद जुट्टियं ॥ मधूर बान
साजितं, परिभ्रतं सु लाजितं ॥ क्रतं सुहास छंदियं, दुहार-
केश बंदियं ॥ १९ ॥

अर्थ. सर्वे सखियो टोळे मळीने हंसना जेवी गतिथी चाली, त्यारे

झांझरना शब्द खणकेछे, (जेव) शोभित लंघर झमकेछे, विंछिया ठमकेछे, घुघरानो घमघमाट अनेक प्रकारनी गतिथी धायछे, ते जाणे संगितशास्त्रना नियमथी नृत्य थनुं होय नहीं, एक बीजाना हाथ ग्रहण करी चालीने चोकमां आवी. ते स्त्रियोना अंगनो एवो उजास छेके जाणे करोडो बीजळियोनो प्रकाश होय नहीं, हर्षथी तेओनां मोढां एवां खीली रह्यांछे के जाणे अनेक चंद्र उदय थया होय नहीं, खोळामां हाथ राखीने नमेछे, ते जाणे सोनानी वेल्यो लळकती होय नहीं, जडित्र घरेणानां नंग अने मोतियो एवां चळकेछे के जाणे दीवानी कांति अगारा मारती होय नहीं, भात भातनां पहेरेलां वस्त्र एवां झुकी रह्यांछे के जाणे वसंत रतुनो बगीचो फूल्यो होय नहीं, जेना शरीरना सुगंधनी लहेरो भभकवाथी भमराओनां टोळां आवीने जोडाइ गयाछे, अने ते स्त्रियो एवी मधुर वाणी बोलैछे के जे सांभळीने कोयलो पण लाजी जायछे, एवी रीते हस्तेमोढे अनेक छंद करती सर्व स्त्रीओये आवीने द्वारकानाथने वंदन कर्युं. ॥१९॥

॥सोरठा॥

श्री पति वंदन साज, गइ समीप गोस्वामिके ॥

किय अस्तुति महाराज, कुंवरी कलाप्रवीन ज्यू ॥२०॥

अर्थ. लक्ष्मीपतिने वंदन करवासारुं सज थइ, गोस्वामीनी पासे उभां रहीने कलाप्रवीण कुंवरीये आ प्रमाणे श्री द्वारकानाथनी स्तुति करी. २०

॥ गाहा ॥

कल्मष दहन समूहं, पादां बुज श्री क्रतं सेवं ॥

सुर बंदितं सुरेशं, क्रत कामना पूरनं इच्छा ॥२१॥

अर्थ. जे पापना जथाने बाळनारा, लक्ष्मीजिये जेना चरणारखींदनी सेवा करेली छे, देवे जेनुं वंदन करेलुं छे एवा, देवना ईश्वर, धारेली का-

मनाने ईच्छा प्रमाणे पूरण करनारा, तेने हुं नमस्कार करूं. ॥२१॥

एते कुसुम कहाई, बाला इत स्वामिगोबंदहु ॥

श्री महाराज समीपे, यह महाराज बिरद ब्रजराज ॥२२॥

अर्थ. ए वखते कुसुमावळिये कह्युं के हे बाइ आंही गोस्वामीजीने, वंदन करो, केमके श्री द्वारकानाथनी समीपे वीराजेली श्री ब्रजराजजी महाराज पण तेवुंज बिरद धारे छे. ॥२२॥

॥ उत्प्रेच्छालंकार ॥ गाहा ॥

कोमल नमित शरीरं, पुनि ब्रजराज बंदियं बाला ॥

मानहु झपट मरूतें, झुकियं भूमि कुंदनं बेली ॥२३॥

अर्थ. एवां वचन सांभळी कोमल अंगने नमावीने बाळारूप प्रवीणे पाछुं ब्रजराजजीने वंदन कर्तुं, त्यारे तेनी एवी शोभा प्रगटी के जाणे पवनना झपाटाथी सोनानी वेल पृथ्वी उपर झुकी रही होय नहीं. ॥२३॥

॥ अथ छंद तोटक ॥

नमि नेमहि नारि गुसांइ लखे, ब्रजराज सुराज बधू निरखे ॥

गुरु लोगनको मन शोच लहे, रस रीझ दुहूजन चीज रहे ॥

मरजाद लिये मुख नां उचरे, मन नेन दुहूनके बात करे ॥

महाराज समीप सबे दरसे, इत दंपति नेन दुहू तरसे ॥

कुसुमावलि जेद बिचार कहे, हरि पूजनको उपचार लहे ॥

कुंवरी अब मंदिर पात्रो धरो, महपूजन श्री महाराज

करो ॥२४॥

अर्थ. नियमथी नमीने कळाप्रवीण गोसांइजीने जुएछे, अने ब्रजराजजी पण राणियोने निरखीने जुएछे, मनमां वडील लोकोनी शंका आणेछे, ने रसरिझथीज बनेजण भीजाइ रखांछे, परंतु मर्यादाने लीधे मोढेथी बोली

शकतां नथी, पण बेयनां मन अने आंख्यो वातो करेछे, महाराजनी समीपे आवीने सर्व स्त्रियो देखावा लागियो, पण आंही तो बेय स्त्री पुरुषनां नेत्र तरदयां छे, त्यारे कुसुमावळीए तेनो मर्म विचारीने पोताना हाथमां भगवतनी पूजानो सामान लइने कहेवा लागी के कुंवरी, हवे मांदिरमां पधारीने श्री द्वारकानाथजीनुं महापूजन करो. ॥२४॥

॥ सोरठा ॥

सुनियत ब्रह्मनि बान, कुमरी चित चंचल भई ॥

धरियत मितसु ध्यान, शोक हरख दुहु सम जये ॥२५॥

अर्थ. कुसुमावळीनुं वचन सांभळीने राजकुंवरी पोताना चित्तमां चंचल थइने मित्रनुं ध्यान धरवा लागी, जेथी तेने शोक तथा हर्ष बन्ने सरखां थयां. ॥२५॥

॥ गाहा ॥

दीपोत्सव देवालं, दरशन देव दंपति द्रग जुरनं ॥

पंच पचाश अभिधानं, पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥२६॥

अर्थ. दिवाळीना उत्सवने दिवसे देवालयमां दर्शन वखते बन्ने स्त्री पुरुषनां नेत्र सामसामां जोडायां, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी पंचावनगी लेहेर संपूर्ण थई. ॥२६॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे देवालये कलाप्रवीण रससागर दरस भेदो नाम पंचपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंचपंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥५५॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद दोहा ॥

दंपतिये चरचा करी, देवालयमां जेह ॥

आ छप्पनमी लहरमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥ अथ देवालये कलाप्रवीन रससागर चरचा जेद

प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

वहै उदास ठाढी भई, कुंवरीसु आयस पाय ॥

बुधि बिचार ब्रजराज किय, सिद्ध बचन चित लाय ॥१॥

अर्थ. (देवनी पूजा करवा चालो) एवी आज्ञा पामीने राजकुंवरी उ-
दास थइ उमां थयां. त्यारे (ले. ४७ छंद. २१ मां सिद्धे कहेलुं छेके जो
कांड चतुराइ रचशो तो वातो करवानुं बनशे ते) सिद्धनां वचन चित्तमां
संभारीने ब्रजराजजिये पोतानी बुद्धिमां विचार कयों. ॥१॥

॥ छपय ॥

कियो सोच ब्रजराज, महा पूजनकों जावे ॥

तबतो सब फिरि जाय, समय एकंत न पावे ॥

अगम पंथ अदरे, जास कारन इत आये ॥

तासैं जई न बात, कहा तीरथ फल पाये ॥

मन शोध शोध कीनो मतो, महापूजन कीजे मने ॥

चतुराइ ज्ञान चरचा चले, तो घरीक बतियां बने ॥२॥

अर्थ. ब्रजराजजी फिकर करवा लाग्या के महापूजन करवा जाय,
त्यारे तो सर्व पाछां फरी जाय, ने पछी आवा एकांत समयने पामिये नहीं,
अने अगम पंथने आदरीने जेने कारणे आंही सुधी आव्या, ने तेनी साथे
वाताचित थइ नहीं. त्यारे पछी तीर्थनुं फल शुं पाग्या, पछी मनमां शोधी
शोधीने एवो मत ठराव्यो के महापूजन करवानी मना करिये, अने चतुराइथी

ज्ञान चर्चा, चलाविये, तो घडिक वातो करवानुं बनी आवे. ॥२॥

॥ सौरठा ॥

यह विचार चित लाय, बोले तब ब्रजराज ज्यू ॥

केसें करिहो जाय, महपूजन महाराजको ॥ ३ ॥

अर्थ. त्पारे चित्तमां एवो विचार लावीने ब्रजराजजी महाराज बोल्या के तमे जइने श्री द्वारकानाथजीनुं महापूजन कई रीते करशो? ॥३॥

॥ छपय ॥

क्यों मह पूजन करो, भेद हमकों सु बताओ ॥

कोन वेदके मंत्र, कहा उपचार चढाओ ॥

कोन सम्रती पढो, ध्यान केसो उर धारो ॥

क्यों शरीर शुध करो, कहा अस्तुती उचारो ॥

पूरब सिंगार क्यों उत्तरे, क्यों नवीन फिर लाइये ॥

एते विधान जानंत जो, तो हरि निकट सिधाइये ॥४॥

अर्थ. कई रीते महापूजन करशो? तेनो भेद अमने बतावो, कया वेदना मंत्रथी शुं शुं उपचार चडावशो? कई स्मृति भणशो? हृदयमां केवुं ध्यान धरशो? शी रीते शरीरने शुद्ध करशो? ने केवी स्तुति उच्चारशो? प्रथम धरावेला शणगार शी रीते उत्तरे? ने नवा शणगार शी रीते चडावाय? जो एटली विधिने जाणतां हो तो हरिनी पासे सिधावो. ॥४॥

॥ सौरठा ॥

एतो सुनत उचार, कुसुम कही ब्रजराज प्रति ॥

पूजन चहत कुमार, आप बताओ त्यों करे ॥५॥

अर्थ. एवां वचन सांभळीने कुसुमावळिये ब्रजराजजीने कह्युं के आ राजकुंवरी पूजा करवा चहाय छे, माटे आप जेम बतावो तेम करे. ॥५॥

आपें कहे अनेक, जेद कहा बिनता लहे ॥

सेवा सकल विवेक, महाराज कहे त्यों करे ॥६॥

अर्थ. आपे अनेक भेदो कहा, ते स्त्रियो गुं जाणे, माटे सेवा करवानो सर्व प्रकारनो विवेक जे महाराज कहे तेम करिये. ॥६॥

॥ छपय ॥

सुनियत ब्रह्मनि बानि, एह ब्रजराज कही तित ॥

जो चहंत तुम क्रिया, बाल बेठो सबही इत ॥

करन सेव अधिकार, हमें संछेप सुनावे ॥

सब शरीर शुध होय, बहुरि पूजनकों जावे ॥

एती उचार सब तिय सुनत, उप ब्रजराज समाज किया ॥

महाराज भये मनमें मुदित, पूजनको अधिकार लिय ॥७॥

अर्थ ब्रह्मसुता कुसुमावळीनी बात सांभळीने त्यां ब्रजराजजिये आ प्रमाणे कह्युं के जो तमो क्रिया करवाने चहातां होतो, सघळी स्त्रियो आंही बेसो, एटले अमे संक्षेपथी सेवा करवानो अधिकार संभळाविये, ते सांभळवाथी सर्वनां शरीर शुद्ध थाय, एटले पछी महापूजा करवा जाओ, एवां वचन सांभळीने सर्व स्त्रियोये महाराजनी समीपेज सभा करी, तेथी महाराज पोताना मनमां आनंद पाय्या, अने पूजननो अधिकार कहेवा लाग्या. ७

॥ अथ ब्रजराजोक्त पूजाधिकार ॥ छंद सारसी ॥

जो राज मंडे, नीति खंडे, लाय दंडे दीनसैं ॥ जो ग्रंथ रच्ये,

मत्त कच्ये, जाय जच्ये, हीनसैं ॥ जो आप ध्रमं, छांड क्रमं,

ओर भ्रमं, धावतं ॥ त्रैलोक देवा, तास सेवा, नां करे अंगी-

कृतं ॥ जो धाम तज्जे, ध्यान सज्जे, दीठ नज्जे, भामसैं ॥

टीका समारे, छाप धारे, दाम प्यारे, रामसैं ॥ जो द्योस जो-

ગં, સિદ્ધ લોગં, રેન ભોગં, સાજિતં ॥ ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ માયા ન રરુલ્લે, સર્વ નરુલ્લે, નાં પરરુલ્લે, બ્રહ્મકોં ॥ દેહં મલીનં, આર છીનં, દેલ્લ કીનં, ધ્રમ-કોં ॥ નાપંત બેદં, મંત્ર ભેદં, પેં નિલ્લેદં, હે વ્રતં ॥ ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ જો બાસ ધગ્ગે, તાજ લગ્ગે, લોગ ઠગ્ગે, આસસેં ॥ જો બ્રહ્મચારી, દંડ ધારી, ક્રોધકારી, હાસસેં ॥ જો આપ મત્તં, સત્લ ધ્રત્તં, નાં બદત્તં, સમ્મતં ॥ ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ જો જંત્ર થપ્પે, મંત્ર જપ્પે, તેજ તપ્પે, તંતરં ॥ જો જાત્ર જાવે, નિત્ર ભાવે, ચિંત લાવે, અંતરં ॥ એસી એનેકં, લાય ટેકં, પ્રેમ એકં નાં થિતં ॥ ત્રૈલોક દેવા તાસ સેવા નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૮ ॥

અર્થ. જે રાજા રાજગાદિયે બેશીને રાજનીતિનું લુંડન કરે, અને વગર અપરાધે દીન લોકોને લાવીને દંડે, અને જે કવિ કાચી મતિથી કાવ્ય રચે, ને નીચ લોકો પાસે જડને જાચે, અને જે બ્રાહ્મણ પોતાના ધર્મ તથા કર્મને છોડી દેને બીજાના ધર્મરૂપી ખાંતીમાં દોડી જાય, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે વૈરાગી ઘરવાર તજે, ધ્યાન કરે, અને સ્ત્રિયોની તરફ નજર દોડાવે, વઢી તિલક સુધારીને કરે, અને શરીરમાં છાપો ધારણ કરે, પણ રામના કરતાં (દામ) પૈસા વહાલા હોય, જે જોગી દિવસે જોગ સાધે, અને લોકમાં સિદ્ધાદે દેલાડે, અને રાત્રિયે તો ભોગને સાધે, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે ત્યાગી માયા રાલ્લે નહીં, અને સર્વનું લાય પણ રૂંધરને ઓલ્લલે નહીં. દેહે મલીન રહે, અહાર થોડો કરે, અને દેલાડવાને ધર્મ પાલ્લે, વઢી જે બ્રાહ્મણ, વેદ ભણે, મંત્રના ભેદ જાણે, પણ જેની વર્તણુક લરાલ

હોય, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે તપસ્વી લૂગડાં બાહે, ત્યાગી જેવા લાગે, પળ આશાથી લોકોને ઠગે, અને જે બ્રહ્મચારી દંડ ધારે, પળ ક્રોધ કરે, અને હાંસી કરાવે, જે આચાર્ય, પોતાનું મત સય ધારણ કરીને, સ્મૃતિયો પ્રમાણે બોલે નહીં, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં, જે ઉપાસક, યંત્ર સ્થાપીને, મંત્ર જપે, તેજસ્વી દેખાય, અને તંત્રવિદ્યા જાણે, જે જાત્રાઢું, જાત્રાએ જાય, મીઠા ભાવ રાખે, અને મનમાં જૂઠાઈ લાવે, ઉપર લખ્યા પ્રમાણે એવી અનેક ટેક લાવે પળ એક ટેકાણે જેનો પ્રેમસ્થિર ન હોય, તો ત્રૈલોકના દેવ પરમેશ્વર તેઓની સેવા અંગીકાર કરે નહીં. ૮।

॥ સોરઠા ॥

એસેં મત સુ અનેક, કરિ યંડન વરનન કિયો ॥

પ્રેમ દ્રઢાયે એક, બાલ સુનાયોં વ્રજપતી ॥ ૯ ॥

અર્થ. એવી રીતે અનેક મતોનું યંડન કરીને વર્ણન કર્યું, ને કેવળ એક પ્રેમ દ્રઢ કરવાનું જ સર્વ સ્ત્રિયોને વ્રજરાજાજી મહારાજે કહી સંભળાવ્યું. ॥૯॥

॥ અથ છંદ સંજુકા ॥

વ્રજરાજ ફેર કહંતહે, તુમ દેવ સેવ ચહંતહે ॥ પરિહીન ક્રીય સુ ધ્યાઇયે. મન ઇચ્છ સિદ્ધિ ન પાઇયે ॥ તબ ફેર બ્રહ્મનિ યોં કહી, ઉપદેશ આપ કરે વહી ॥ મહારાજ એહ કૃપા કરે, તિહિ રીત પૂજન અદરે ॥ ગુરુ લોગ બ્રહ્મનિ જાણિયં; સબ સત્ય એહ સુ આણિયં ॥ ઉપદેશ સ્વામિ સુ ડીજિયે, ડન રીત પૂજન કીજિયે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. ફરીને વ્રજરાજાજી કહેછે કે--તમો દેવની સેવા કરવાને યાહો

छो, परंतु हीन क्रियाथी पूजा के ध्यान करियेतो, मननी इच्छा प्रमाणे सिद्धिने पामिये नहि, आवां वचन सांभळीने पाळुं कुसुमावळिये एम कहुं के, हे महाराज एटली क्रपा करो ने आने उपदेश करो, ते रीते पूजन करवानुं आदरे, ए रीते ब्रह्मपुत्रिये जे भाषण कर्युं, ते सांभळीने सर्व वडिल राणियोये पण साचुं छे, एवो अनुमत आपीने कहुं के--हे स्वामि जेवी रीते उपदेश दियो, तेवी रीते पूजन करिये. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

पुनि ब्रमनि लागी कहन, गुरुजन बूझ ब्रतंत ॥

हे महाराज मया करो, सबही एह चहंत ॥ ११ ॥

अर्थ. वडिल राणियोनुं ब्रत्तांत जाणीने पाछी कुसुमावळी कहेवा लागी के हे महाराज ? उपदेश देवानी महेरवानी करो, केमके सघळां एज चहाय छे. ॥११॥

॥ अथ छंद कंद ॥

महाराजसें ब्रह्मनी फेरि भाखंत, अजालाष बाला सबे एह राखंत ॥ क्रियाको बतावे महाराज ज्युं भेव, करे राजकूमारि वाही तरे सेव ॥ गुसांड हसी मंद बानी उचारंत, महा सिद्ध दाई हमें मंत्र जानंत ॥ वहे मंत्रको प्रेम प्रकासितं नाम, सधे मंत्र तो कामना पूरितं साम ॥ जिही मंत्रसें राधिका श्री हरी संग, जिही मंत्र गौरी हरं धारितं गंग ॥ जिहि मंत्रसें पाये अनेक उद्धार; वहे मंत्र केसें सिखावे हमें नार ॥ मर्हामा सुनी मंत्रको बाल भाखंत; महाराज एतो कहा अंत्र राखंत ॥ ब्रजराज बोले लियो जो तुमे बाद; सिखावे रहेगी निशानी लिये याद ॥ बतावे वही मंत्र तो एकही कान, सुने

નાંહિ જો દૂસરી સાધના બાન ॥ પરેશી વ્રહ્મા મેર મારાજકી
 દીઠ; કુમારી કરં સાય લીની તવે નીઠા ॥ સવે આન બાલા સુ
 બેઠી તવે દૂર; મહારાજસેં રાજ કન્યા સુ હજ્જૂર ॥ લગે પ્રેમ
 પ્રકાસકે મંત્ર ઉચ્ચાર; ન જાને સવે નેદ બેઠી વહે નાર ॥ વહી
 પ્રેમકી ઉપમા ક્યોં કહી જાત, ઉને ઓહિ જાનેકિ જાને હ-
 રી વાત ॥ ૧૨ ॥

અર્થ. વઢી પાછી કુસુમાવઢી મહારાજ પાસે કહેછે કે હે મહારાજ ?
 સર્વ સ્ત્રિયો એજ અભિલાષા રાખે છે, કે જે પ્રમાણે મહારાજા ક્રિયાનો ભેદ
 બતાવે તે પ્રમાણે રાજકુંવરી સેવા કરે, ત્યારે ધીમે વાળી ઉચ્ચારીને ગુસાં-
 ડજી મહારાજ હર્યા, ને કહેવા લાગ્યા કે અમે મહાસિદ્ધિદાયક મંત્ર જા-
 નિયે છિયે, એ મંત્રનું પ્રેમપ્રકાશ એવું નામ છે, જો તે મંત્ર સાધે તો તેના
 મનની કામના શ્રી કૃષ્ણ પૂરે, જે મંત્રથી રાધાજી શ્રી કૃષ્ણ સંગે રહ્યાં છે, ને
 જે મંત્રથી મહાદેવે અર્ધાગમાં ગૌરી તથા જટામાં ગંગાને ધારેલાં છે, ને વઢી
 જે મંત્રથી અનેક પ્રાણિયો ઉદ્ધાર પામેલા છે, એ મંત્ર અમે સ્ત્રીજાતિને કેમ
 શીખવિયે, એ પ્રમાણે મંત્રનો મહિમા સાંભળીને બાઝા કહે છે, કે હે મહા
 રાજ? એટલો વધો અંતર શા વાસ્તે રાખો છો? ત્યારે વ્રજરાજજી બોલ્યા
 કે જો તમે આગ્રહ કરો છો તો શીખવું છું, કેમકે તે નિશાનીને લીધે અ-
 મારી યાદ તમને રહેશે, પણ એ મંત્ર તો એકનેજ કાંને સંભળાવાય, આ સા-
 ધનાની વાળીને બીજી કોઈ સ્ત્રી સાંભળે નહીં, એમ કહેવાથી મહારાજની
 રૂપાયુક્ત દ્રષ્ટિને કુસુમાવઢિયે પરશી લીધી, અને તે વચ્ચે રાજકુંવરીને
 હાથે સાહીને મહારાજની પાસે લીધી, ત્યારે બીજી, સવઢી સ્ત્રિયો દૂર જઈને
 બેઠિયો, અને મહારાજની પાસે રાજ કન્યા આવીને હજૂરમાં રહ્યાં, જેથી વન્ને
 જણાં પ્રેમપ્રકાશના મંત્રો ઉચ્ચારવા લાગ્યાં, દૂર બેઠેલી સર્વ સ્ત્રિયો એ ભેદને

जाणती नथी, ए प्रेमनी उपमातो शी रीते कही जाय, ए वातनेतो ए वे
स्त्रि पुरुषज जाणे, कींवा हरी जाणे. ॥१२॥

॥अथ गूढोक्ति अलंकार ॥ गाहा ॥

बद्धिय प्रेम प्रकाशं; दंपति मंत्र साधना मइझे ॥

किंचित क्रत मुख हासं; भ्रुव भेदान बह्वनी लहियं॥१३॥

अर्थ. स्त्री पुरुष बन्ने मंत्र साधना करवा मंड्यां, तेमां प्रेमनो प्रकाश
वधी पड्यो, एटले मोढेथी जरा मंदहास्य कर्युं, तेथी कुसुमावळिये तेनी
भृकुटीना अणसाराथी भेद जाणी लीधो. ॥१३॥

मोद व्रषा झर मंडे; प्रेम प्रवाह पूर नद बहियं॥

अमृत दधि उल्लहियं; दंपति करत श्री मुखं चर्चा ॥१४॥

अर्थ. ड्यारे स्त्री पुरुष परस्पर श्रीमुखथी चर्चा करवा लाग्यां, त्यारे
आनंदना वरसादनी झडी मंडाणी, प्रेमनी मोटी नदियोना प्रवाह वहेवा
लाग्या, अने अमृतनो समुद्र उलटी आव्यो. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

दुहु श्री मुख चरचा जई, न सुने कोन लहंत ॥

सो बरनन आशय लिये, करि संछेप कहंत ॥ १५ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए बन्नेने जे श्रीमुखथी चर्चा धई, तेने वगर
सांभळे कोण जाणी शके ? पण तेओना अभिप्राय लइमे तेनुं वर्णन कांडक
संक्षेप करी कहंछुं. ॥१५॥

॥ अथ तत्र प्रथम रससागर श्री मुख चर्चा भेद ॥

रूपकालंकार ॥ सोरठा ॥

सूरज किरण सनेह, मन प्रवीन चसमो मंड्यो ॥

डगे न सलगे देह, लगे जगे बिरहा अगन ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहे छे के हे प्रवीण स्नेहरूपी सूर्यना कीरणोनी सामे म-
नरूपी चसमुंमांझुं, तेथी विरहरूपी अग्नि जाग्रत थवा लाग्यो, तेथी शरीर
बळेछे, तोषण डगतुं नथी. ॥१६॥

॥ अथ ऐतिह्यालंकार ॥ सवैया ॥

आगे मिलि पतियां बतियां पुनि, नेन बिलोकन चाह चुरा-
नी ॥ प्रेम पतंग प्रजा प्रगटी यह लाजकि बाज दबे न दुरा-
नी ॥ या गति होय नहीं इनही जुग, बुझिये वेद कितेब कु-
रानी ॥ मित प्रवीन तबे अनुमानिये, आय मिली पहिचान
पुरानी ॥ १७ ॥

अर्थ. प्रथम पत्रथी मेळाप थयो, पछी वातना संदेसाथी थयो, अने
नेत्रथी जोवानी चाहना तो मनमां चोराइने रही, अर्थात् गुप्त रही, अने
प्रेमरूपी सूर्यनो प्रकाश जे प्रगट थयो, ते कांइ लाजरूपी छाबडीथी दबाय
नहीं, अने ढंकाय पण नहीं, वेदमां के कुराननी किताबोमां जोइये तो एम
जणायछे के, आवी गति आ जुगमां तो कोयनी होय नहीं, त्यारे हे प्र-
वीण मित्र? एवुं अनुमान धायछे, के आतो कोइ जुनी ओळखाण आवी
मळी. ॥ १७ ॥

॥ बिधि अलंकार ॥ सवैया ॥

पत्रमें चित्र लिखे चतुराइसें, चिंतकी सोंहे किये अवरेखियें ॥
पूरन प्रेम किधों बहरावत, पेच बनाय पटंतर पेखियें ॥
कैतब साच दुधं जल हंस ज्यों, प्यारे प्रवीन सनेह परेखि-
यें ॥ अमृत वहैहे किधों बिषको बिष, बेनि भुजंग गरे धरि
देखियें ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के, में कागळोमां मारी प्रितिनां कवितरूपी चित्र

चतुराङ्गी लख्यां हतां, ते विशे हुं तमने सोगन दइने कहुंलुं के मारा मननी प्रिति जोइ ल्यो, के, मारा मनमां पूर्ण प्रेमछे ? के हुं तमने भरमा-
बुंलुं? ते काइ जुक्ति करीने दाखलाथी जोइ ल्यो, जेम हंस दूध तथा पाणीनी परीक्षा करेछे, तेम हे प्यारां प्रवीण? मारो स्नेह ठगाइनोछे, के साचोछे, तेनी परीक्षा करो, तमारा चोटलारूपी सर्प मारा गळामां नाखीने जूओ के तेमां अमृत थायछे के झेरनुं झेर रहेछे, मतलब के मने कडवां वचन क-
ही जुओ के तेथी कडवाशनी कडवाश रहेछे, के, मीठाश थायछे. ॥१८॥

॥ अथ संचावनालंकार ॥ सवैया ॥

कोन दिनां कहेंगो कोउ पंथिक, मितके आवन मंगलकी॥
देखहु कोन दिनां आखियां फिर, प्रेमके चार झुके पलकी ॥
कोन दिनां मुसकायनकी, बतियां रद रेख लखों झलकी ॥
एहो प्रवीन बजेगि कहीदिन, काननमें धुनि पायलकी॥१९॥

अर्थ. सागर कहेछे के मारा मनमां सदाय एवी इच्छा रहेछे के. कये दिवसे कोइएक पंथी आवीने मित्रना आववानी मंगळरूप वधामणी कहेशे! कये दिवसे फरीने पाछी प्रेमना बोजाथी झुकेली पांणवाळी आंख्योने जोशुं? अने कये दिवसे मंदहास्यथी मरकते मुखे बातो करतां चळकता दांतनी रेखाओनी झलकने जोशुं? अरेरे हे प्रवीण? कये दिवसे आ कानमां पगना झम झमतां आंझरना शब्दो वागशे? ॥१९॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

रखबी इक याद इती अरजी तुम, जानतहो बिरहा सखबी॥
सख बीत गयो तो भयोहे कहा, शिर लाय रखेगे हमें दखबी॥
दख बीसरहे न कबेहि हमें, तिहि कारन फेर पती लखबी ॥
लखबी न बने पतियांज्यु किही बिध, मित प्रवीन मया रख-

बी ॥ २० ॥

अर्थ. हे प्रवीण तमो (सिखि) विरहाग्निनी खुबीने जाणोळो, माटे एक आ आटली अरजी याद राखवी के सुख विति गयुं तो शुं थयुं, अमे तो दुःखनी लाय माथे चडावी राखशुं, अमने तो क्यारेय दुःख विसरशे नहीं ते कारणे फरी पत्रिका लखवी, अने कोइ प्रकारेथी पत्रिका लखवानुं जो न बने तोपण हे मित्र प्रवीण? माया तो राखवीज. ॥२०॥

॥ दोहा ॥

रखवी अरजी याद यह, लखवी पाती मित ॥

जो लखवी न बने कहु, मेर न टारहु चित ॥ २१ ॥

अर्थ. हे मित्र आ अरजी याद राखीने पत्रिका लखवी. ने जो कोइ उपायथी पत्रिका लखवानुं न बने तोय चित्तमांथी महेरबानी टाळवी नहीं. ॥२१॥

॥ अथ पुनि तत्र कलाप्रवीन श्रीमुख चर्चा भेद ॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार सवैया ॥

जागमें आग लगीहे तिही दिन, नेवन नीर चढ्यो मगरी ॥

ता दिनसैं इन नेनसैं सब, शुन्य निहारतहों नगरी ॥

कोटि कला करिये मरिये जरि, बात कहा सुधरे बगरी ॥

सागर भित कहा कहिये, तुम जानतहो चितकी सगरी ॥२२॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के भाग्यमां आग लागी ते दिवसथीज नेवानां पाणी मोमे चझां ने ते दिवसथीज आ नेत्रोथी सघळा नगरने उजड जोइये छि-ये, करोडो उपाय करिये, करोडो युक्तिओ करिये, के बळी मरिये, तो पण बगडेली बात शुं सुधरे? माटे हे मित्र सागर शुं कहिये, चितनी सघळी बातने तो तमो जाणोळो. ॥२२॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

सुर उदे तो कहाहे चकोरकों, चंद प्रकाश कहा चकवाकों॥
फूले बसंत तो चातुककों कह, बारकि धार कहा जमराकों ॥
सिंधु ज्यों तो पतंगनकों कह, दीपक जोत कहाहे झखाकों॥
सागर योंहि जरे सिंगरे सुख, चाहत रावरि प्रेम प्रभाकों॥२३॥

अर्थ. सूर्य उगे तो चकोरने शू? चंद्रमानो प्रकाश थाय, तेमां चकवाने शू? वसंत रूनु खीली आवे तो बपैयाने शू? वर्षादनी धारा पड़े तेमां भमराने शू? समूद्र भयोंछे तो पतंगने शू? दीवानी जोत प्रकाशे ते माछलाने शा कामनी? तेमज हे मित्र सागर! बळ्यां सघळा सुख, हुतो केवळ आपना प्रेमना प्रकाशनेज चाहुंछुं. ॥२३॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

पियरे परि जातहे गात सबे, उझकी नित आवतहे हियरे ॥
हियरे जरि सास निसास नई, तलफे थलकी सफरी जियरे ॥
जियरे धरि धीर कहा रहिये, अशरीर सु तीर हने तियरे ॥
तियरे असुवान झरी उलहे, फिर कोन धरी मिलिहो पियरे ॥२४॥

अर्थ. (तम विना) मारां सघळां गात्र पीळां पडी जायछे, ने हमेशां छाती थडकी आवेछे, हृदयमां उसासा नीसासा भराइ आववाधी पाणी बाहेर स्थळमां पड़ेला माछलानो जीव तलफेछे तेवी हुं थाऊंछुं, जीवमां धीरजता धरीने शी रीते रहिये, मने स्त्री जातिने अथात् अबळाने कामदेव बाण मारेछे, त्यारे आंसुडांनी झडी उलटी आवेछे, माटे हे पियु? फगी पाछा कइ घडिये मळशो? ॥२४॥

॥ विरोधाभास आक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

सेबो महा दुखसागर ज्यु, उत शुन्य अटा अटबी सु बसेबो॥

केबो कहा तुम जानतहो, निस बासर अंग अनंग सुकेबो ॥
रेबो सदा धरि ध्यान हिये, अखियां असु आन उसास भ-
रेबो॥ खेबो नहीं बिन कंत बिरी, अहो अंत बनेगो हलाहल
खेबो ॥२५॥

अर्थ. हे सागर मोटां दुःखो सहेवां, ने त्यां उजड अटालिकारूप जंग-
लमां वसिये छिये, एमां कहेवुं शुं; तमे जाणोछो के रातदिवस कामदेवनी
पीडाने लीधे अंगे सुकावुं, ने हृदयमां ध्यान धरीने निरंतर रहेवुं, आं-
ख्योमां आंसु आणीने छातीमांथी उसासा निसासा भरवा, अने कंथ विना
पाननी बीडी खावानुं पण नहीं, अरेरे ते ठेकाणे अंते हळाहळ घेर खा-
वानुं बनशे. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

नेनां चाह लगी सु नित; उर परसनकी आस ॥

मिंत जले आये इतें; यह छिन मिटी उदास ॥२६॥

अर्थ. हमेशां अमारां नेत्रोने निरखवानी चाहना हती, अने हृदयमां प-
रसनानी आशा हती माटे हे मित्र? आंही भले आव्या, केमके आ क्षणे
तो उदासी मटी, ॥२६॥

॥ अथ मिश्रित पद लाटानुप्रास अलंकार ॥ कवित ॥

करी करी कोउ आस, धरी करी सो न पास; जरी जरी आंसु
सास; व्है उदास रोयगो ॥ उर बढी आवे मेन; पलहू न परे
चेन; नेनही न नींद, सुख सेनही न सोयगो ॥ धारी धारी
घट ध्यान; घट घटजात जोति; रट रट मिंत चिंत; सदा
पंथ जोयगो ॥ बिबिध बिचार ताको; सागर न पावे पार
जाहिकों प्रकाश प्रेम ताहि, एसो होयगो ॥२७॥

अर्थ. कोइ मित्र पोताना मित्रने मळवानी आशा करी करीने, ते पो-
तानी पासे नथी एम धारी करीने, आंसुने उस्वास भरी भरीने उदास थ-
इने रोशे, तेनी छातीमां काम भराइ आवशे, अने तेथी पळमात्र सुख
पडशे नहीं, अने आंखमां निद्रा आवशे नहीं, तेथी सड्यामां सुखे करीने
सुशे नहीं, तेना शरीरनुं ध्यान धरी धरीने पोताना शरीरनुं तेज घटनुं
जशे, अने मनमां मित्रने रटी रटीने निरंतर वाट जोशे, हे सागर? तेना
तरेह तरेहना विचारनो कोइ पार पामशे नहीं, जेने प्रेमनो प्रकाश हशे, तेने
एवुं थाशे. ॥२७॥

॥ गुढोक्ती अलंकार ॥ दोहा ॥

हिय भूषन हियतें रहे; शिर भूषन सु निहारि ॥

कटि भूषन कैसें कहों, बारहि बार पुकारि ॥ २८ ॥

अर्थ. तमारी वाट जोइ जोइने हैयाथी हार पामि रत्नां छिये, ते बारे
बारे जीभे पोकारीने शुं कहिये, एमांना शब्दोना पर्याय निचे प्रमाणे छे,
शिरभूषण सैंथो, एटले मांग, अर्थात् माग, मार्ग, अथवा वाट, हैयानुं भू-
षण हार, अर्थात् हारी जवुं ते, केडना भूषणनुं नाम कटिमेखळा, तेनुं
बीजुं नाम रसना छे, तेमज रसना एवुं जीभनुं नाम पणछे. ॥२८॥

॥ दोहा ॥

सागर ओर प्रवीन ज्युं; श्री मुख चरचा कीन ॥

सौय बात संचछेप किय; उन मन दशा सु लीन ॥ २९ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीणे श्री मुखथी जे चर्चा करी, तेओना चित्तनी
दशा उपरथी जाणी लइने ते शंक्षेपथी वर्णन करी. ॥२९॥

॥ गाहा ॥

दीपोत्सव उत्साहं, देवालय दंपती चरचा ॥

षट्पंचाश अन्निधानं, पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. दीवाळीना उत्सवने दिवसे देवालयमां स्त्री पुरुषे जे परस्पर चर्चा करी. ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी छप्पनमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दीपोत्सवे दंपति श्रीमुख चर्चा
भेदो नाम षट्पंचाशत्तमो लहरं ॥ ५६ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षट्पंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥५६॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद वसंततिलका ॥
ळीधी परस्पर तणी छवि चीतरीने, लैने स्वदेश विचर्या तँहिथी फरीने ॥
अन्योक्ति भेद राचि पत्र पळी लख्याछे, सत्तावनी लहरमां शुभ ते कथाछे ॥

॥अथ कलाप्रवीन मंत्रोपदेश श्रीपति पूजन भेद॥

प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

प्रेम प्रवीन प्रकार, शीखत बेर भई सु कह ॥

सुनत तियन उच्चार, कुसमावलि कुमरी कहे ॥ १ ॥

अर्थ. कलाप्रवीणने प्रेमप्रकाश शीखतां आटली बधी वार केम लागी,
एवां बीजी स्त्रियोनां वचन सांभळीने कुसुमावळी राजकन्या प्रत्ये कहेछे. १

॥ छंद मुक्तदाम ॥

कहे कुसुमावलि राजकुमार, लगे इतनी कह सीखत बार ॥
दियो प्रतिउत्र कलापरवीन, यह सब अच्छर मिश्रित भीन ॥
ग्रहो महाराज सबे श्रुति सोध, सुने वह जानहिगो यह
बोध ॥ कहे उर नांहि रहे यह बान, लखे इत लाउ सु क-
लमदान ॥ सुने कुसुमावलि एह उचार; लियो कर पत्र सु

कलम धार ॥ उठे उत जाय समीप सु कीन; लही कलम कर
प्रेम प्रवीन ॥ लिखे महाराज बदे मनुहार; करी तसबीर व-
ही अनुसार ॥ लहे महाराज तबे कर पत्र, कहे यह शुद्ध
लिखे हम अत्र ॥ शिखा नख लों त्रिय हेर अनूप; कियो चि-
तरामन बाल सरूप; इके इक देखत ले कर जाउ ॥ बने
तहकीक उभेहि लखाउ ॥ दुहुजन रीझत आप सयान;
बधू इक ओर कही तब बान ॥ उठो महपूजन होत अ-
वार; इते महि नेन दुहु जल धार ॥ नई तनकी गति नां कहि-
जात; दुहु मनके मनमें मुरझात ॥ ब्रहा तन चिन्ह छुपावन
काज; उठी कहि मेर रखे महाराज ॥ कहे महाराज बिलो-
कित बंक; लिखे बिधिना उलटे दुहु अंक ॥ २ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे हे बाइसाहेब ? मंत्र शीखतां आटलीबधी
वार केम लागे छे, त्यारे कळाप्रवीणे प्रत्युत्तर आप्यो के, आ सघळा
अक्षरो बेवडात्रेवडा जोडायेला अने जूदा जूदाछे, एटलुंज, नहीं पण महा-
राजे सर्व वेदोने शोधीने तेनुं ज्ञान आ मंत्रोना वर्णोंमां ग्रहण करी राखेलुं
छे, माटे जे सांभळशे, तेज आ बोधने जाणशे, वळी जे वाणी तेओ कहे
छे, ते मारा हृदयमां रहेती नथी, वास्ते आंही कलमदान तथा कागळ
लावो तो लखी लइये, एवां वचन सांभळीने कुसुमावळिये पोताना हाथमां
कागळ तथा कलम लीधां, अने उठी त्यां जइने कागळ तथा साइ क-
लम प्रवीणनी पासे धर्या, एटले ते लइ कळाप्रवीण प्रेमथी कलम ग्रहण
करीने महाराजने नमस्कार करीने नम्रतापूर्वक लखवा लाग्यां, तेणे महा-
राजना अणसारा प्रमाणे तसबीर करी, त्यारे महाराजे पण हाथमां कागळ
लइने कह्युं के आमां अमे शुद्ध मंत्र लखिये, एम कहीने शीखाथी

તે નલ્વ પર્ચત તે અનુપમ સ્ત્રીને જોડને લાઝારૂપ પ્રવીણનું ચિત્રામણ કર્યું, પછી ઁક લીજાના હાથમાંથી કાગલ લડને મિત્રના ભાવને જોવા લાગ્યાં, લેયનાં કાઢેલાં ચિત્રોનું લલાણ લોલર લન્યુંલે, તેથી જ્ઞાણાં લનેજણ રીઢ્યાં, ત્યારે ઁક લીજી રાણિયે આવાં લચન કહ્યાં કે, હલે ઁઠો મહાપૂજન કરવાને લાર થાય લે, ઁટલામાં તો લેયની આંલ્યોમાંથી જલ્લની ધાર થલા લાગી, અને જરીરની તો ઁલી હાલત થડ ગડ કે તે કહી જકાય નહીં, લેય મનમાંને મનમાં મુંઝાય લે, પછી અંગમાં પ્રગટેલાં લિરહનાં ચિન્હ લુપાલવા માટે ઁઠીને પ્રવીણ કહેલા લાગ્યાં કે, હે મહારાજ ? હલે મહેર-લાની રાલજો, ત્યારે લાંકી નજરથી જોડને મહારાજ કહેલે કે આપણા લેયના કપાલમાં લિલાતાયે અલલા આંકડા લલેલાલે. લીજો અર્થ ઁલોલે કે અમે લલ્યુંલે, તે રીતથી લે અક્ષર ઁલટા થડ જાય નહીં હો ? ॥૨॥

॥ ગાહા ॥

શ્રીમહારાજ સમીપે; કિય પ્રલીન મંદ્ર પરલેશં ॥

લિય સહિયં લિય પિઠં; લિરહા કીન ગોપનં લાલા ॥ ૩॥

અર્થ. પછી મહારાજ પાસેથી દ્વારકાનાથ પાસે જલા પ્રવીણે મંદિરમાં પ્રલેશ કર્યો, ઁટલુંજ નહીં, પણ લીજી સલિયોને પીઠ દડને લાલાયે લિરહનું (ગોપન)લુપાલવાનું કર્યું. ॥૩॥

કુસુમાલલિ ઁપહારં, સહિ લહિ ગડ દેલ સમીપં ॥

જગિય લિરહા જ્વાલં; લગિય નાથ પૂજ પરલીનં ॥ ૪॥

અર્થ. ત્યારે કુસુમાલલી પણ પોતાના હાથમાં પૂજાનો સામાન લડને તેની સાથેજ દેલની પાસે ગયાં, ઁટલે જીને લિરહની જ્વાલો લાગીલે, ઁલાં પ્રવીણ દ્વારકાનાથનું પૂજન કરલા લાગ્યાં. ॥૪॥

॥ અથ કલાપ્રલીન શ્રીપતિ પૂજન જેદ હંદ હનુફાલ ॥

महाराज पूज लंगंत, ब्रजराज संग मंगंत ॥ जमुनां जलं
शिर धार, वह भित मग्गे नार ॥ श्रियनाथ धारित बास,
रससागरं धरि आस ॥ श्रीखंड केसर साज, मिलबो मगे
महाराज ॥ सिंगार भूषन लाय, वह प्रीय देखन चाय ॥
सोंधो लगावत गात, मंगे सुने उन बात ॥ पुनि अग्र धारत
धूप, मागंत भित सरूप ॥ ब्रंदा कुसुम धरि माल, वह ईठ
मग्गे बाल ॥ पुनि आरती उतरंत, उनकी छवि सुमरंत ॥
श्री श्याम बंदन कीन, मंग्यो यही परबीन ॥ महाराज दीजे
एह ॥ उन हम अखंडित नेह ॥५॥

अर्थ. द्वारकानाथनी पूजा करवा लागतां ब्रजराजजीना संगने मागे
छे, विष्णुने माथे जमुनां जळ चडावीने स्त्री ते मित्रने मागे छे, लक्ष्मीना
पति भगवानने वस्त्र बाधा धरावीने रससागरनी आशा धारे छे, चंदन तथा
केसर चर्चिने महाराजने मळवानुं चाहे छे, शणगार तथा घरेणां धरावीने
ते पोताना प्रियपतिने देखवानुं चहाय छे, (सोंधा) चुवा विंगरे सुगंधि द्रव्यो
भगवानना अंगमां लगावतां एनी बातो सांभळवानुं मागे छे, पळी ठाकोर-
जीनी पासे अगरबत्तीनो धूप धरतां मित्रना स्वरूपने मागे छे, तुलसी तथा
फूलनी माळा पहेरावीने वळी ते पोताना इष्ट मित्रने मागे छे, पळी आरती
उतारतां एनी छविने समरे छे, पळी लक्ष्मी समेत लक्ष्मीना पतिने नमस्कार
करीने प्रवीणे आ प्रमाणे माग्युं, के हे महाराज? एज आपो के एमने ने
मारै अखंडित स्नेह रहे. ॥५॥

॥ सोरठा ॥

पूजन कियो प्रवीन, करि वंदन अस्तुति करी ॥

एह उराहन दीन, महाराज सन्मुख खरी ॥६॥

अर्थ. प्रवीणे पूजा कर्या पछी नमस्कार करीने स्तुति करी. अने द्वार-
कानाथ सामे उभां रहीने आ प्रमाणे ठबको दीधो. ॥६॥

॥ ऐतिह्यालंकार स्तुति जेद ॥ दोहा ॥

गज गनिका अहल्या गिरध, चंद्रहास ध्रुव बार ॥

पंडुत्रिया प्रहलाद ज्यों, सुनिये परम पुकार ॥७॥

अर्थ. हाथी, पिंगळावेद्या, गौतमनी स्त्री अहल्या, जटायुगीध, राजा
चंद्रहास, राजानो बाळक ध्रुव, पांडवोनी स्त्री द्रौपदी, अने प्रहलादजी,
एओना पोकारनी पेठे हे परमात्मा? अमारो पोकार सांभळो. ॥७॥

॥ उराहनो ऐतिह्यालंकार ॥ सवैया ॥

आगे ज्यो चंद्रहास महीपति, क्यों बिषकी बिषया वह पायो॥
क्षीर सरोवरमें गजराज, अरी हकरी हरि धाय बचा-
यो ॥ आसुर एकहि राम उचारत, राम बिचार बिमान चढा-
यो॥ सागर मित बिजोग हमें यह, क्यों न बकार सकार ब-
नायो ॥ ८ ॥

अर्थ. आगळ चंद्रहास राजा थडू गयो, ते (विष) झेरने बदले विषया
नामनी कामदारनी कन्याने केम पाव्यो, हे हरी? तमे दोडीने क्षीरसमु-
द्रना कांठाना सरोवरमां तेना शत्रुझुडने हत करीने अर्थात् मारीने हाथीने
केम बचाव्यो? एक राक्षसे मरती वखते रामनामनो उच्चार कर्यो, तेने
रामरूपे तमे विचारिने वैमानमां केम चढाव्यो? हे प्रभु? अमारा ने रस-
सागरना आ वियोगना वकारनो, सकार केम न बनाव्यो? अर्थात् वि-
योग मटाडीने संजोग केम न कर्यो. ॥ ८ ॥

॥ सवैया ॥

मीन द्रुहीनकि बेर जये तुम, कोल धरा किय आसुर

बीरुध ॥ दाव धरं द्विजकों, प्रह्लादन, जच्छ जये, हिरण्या-
रुय कियो जुध॥ राम कपी जन सीत विभिषन, देवन कच्छ,
दुजेश भये शुध॥ पांडव गोप रु रुक्मनि कृष्णहि, बेर हमारि
भयेहो कहा बुध ॥ ९ ॥

अर्थ. ब्रह्माना दुःखनी वेळाये तो तमे मच्छरूप थया, अने पृथ्वीने वा-
स्ते वाराहरूप धरीने हिरणाक्ष असुर साथे विरोध कर्यो, अने बाह्यणोने
वास्ते तमे फरशी धरनार थया, अने प्रह्लादने वास्ते (हर्यक्ष) सिंहरूपे
थइने हिरण्यकश्यपु नामना असुर साथे युद्ध कर्तुं, वानरजन, सीता, अने
विभीषणने वास्ते तमे रामरूपे थया, पांडवो, गोप अने रुक्मणीने वास्ते
कृष्णरूपे थया, अने अमारी वेळाये बुद्धरूपे थइने केम बेठाछो? ॥९॥

॥ सोरठा ॥

यहे उराहन दीन, श्रीपति प्रति सन्मुख खरे ॥

वंदित फिरी प्रवीन, प्रनति कीन ब्रजराज ज्यु ॥ १० ॥

अर्थ. सामे उभां रहीने लक्ष्मीपातिने एवो ठबको दीधो, अने वंदन करी
ने पाछां फर्या, त्यारे प्रवीणे ब्रजराजजी महाराजने प्रणाम कर्यो. ॥१०॥

॥ छंद निशिपालिका ॥

बार निकसीय परबीन हरि द्वारतें, राजब्रज बंद नय प्रेम
जरिकें चितें ॥ आप मुख उच्चरिय मंत्र तुमनें दयो, तास
परचाव मन काज सबही भयो ॥ आप दिन काहु अनुकंप
उर धारियें, धाम हम आवनहु चित सु विचारियें ॥ एह अ-
रजी हमहु नाथ सुनि लीजियें, काहु दिन खामखहु आय
दरसीजियें ॥ प्रेम कर पत्र महाराज लिखवे सदा, बंचतहु
चित हम होय नितही मुदा ॥ जात अवमोच यह मंग उन

आयसा, बाल पलटी तबहि दोय बदली दशा ॥ जूथ बि-
नता निजहि आय अवमोचनं, थान निज राजब्रज आय
क्रत शोचनं ॥ दोउ बिरहा बढहि नेन भरि नीरहे, व्यूढ
भरि स्वास मन धारत न धीर हे ॥ नेन तजि नींद निश
दोउ तलफे घने, फेर मिलिहे कबहु सो समय क्यों बने ॥
चिंत उनकी सु गति ओहि मनमें लहे, जाहि नहि बीति बह
नां लहतहे कहे ॥ बीछुरत मित जुगही लखित बाउरे, स्रोत
जन संगमित शोक बन पाउरे ॥ ११ ॥

अर्थ. हरिना द्वारमांथी प्रवीण बाहेर नीकळ्यां, अने तेणे नम्रता तथा
प्रेमे करीने भरपूर धयेला चित्तथी ब्रजराजजीने वंदन कर्तुं. पळी पोताना
मुखथी कहेवा लाग्यां के हे कृपानाथ? तमे मंत्रनो उपदेश दीधो, तेना प्र-
तापथी मननां सघळां कार्य थयां, हवे आप कौक दिवसे दिलमां दया
धरीने अमारी राजधानी तरफ आववानुं मनमां विचारजो, हे नाथ? एटली
आ मारी अरजी सांभळीने कोइ दिवसे खामुखां आवीने दर्शन देजो, हे
महाराज निरंतर तमारा हाथथी प्रेमना पत्रो लखता रहेजो, जे वांचवाथी
हमेशां अमारा चित्तमां हर्ष उपजे, हवे तो अमे उतारे जैए छिये, एवी
रीते महाराजनी आज्ञा मागीने बाळारूप कळाप्रवीण पाछां फरीने चाह्यां,
त्यारे महाराज तथा तेनी बेयनी दशा बदलाइ गइ, स्त्रियोना जथ्यासमेत
प्रवीण पोताने उतारे आव्यां, अने ब्रजराजजी महाराज पण पोताने स्था-
नके आवीने शोक करवा लाग्या, बेयजणांना मनमां विरह दुःख वधी पड-
वाथी नेत्रोमां आंसुनां पाणी भरावा लाग्यां, एटलुंज नहीं, पण विस्तीर्ण
श्वास भराइ आववाथी हृदयमीं धीरज धरतां नथी, आंखथी नीद्रा तजीने
रातनी वखते बेयजणां अतिशे तलफेछे, हवे फरीने पाछां क्यारे मळशुं,

अने ते मळवानो समय केम बने, एवा विचार करेछे, एमना चित्तनी ग-
तिने तो एज मनमां जाणे, जेने वीतेलुं नधी, ते कांड जाणे नहीं, बेय मि-
त्र जूदां पडतांज दिवानां सरखां देखावा लाग्यां, गोमती नदीने कांठे घणां
माणसो साथे मेळेलां छे, तोपण जाणेछे के शोकना बनने पाय्यां छिये. ॥११॥

॥ दोहा ॥

दिन दश पांच रहे बहुरि, आप आपके थाना॥

दंपति मिलन न फिर जयो, चरचा चली पयान ॥१२॥

अर्थ. बढी पांच दश दिवस पोत पोताने स्थानके रह्यां, परंतु स्त्री पु-
रुषने फरी पालुं मळवानुं बन्युं नहीं, अने प्रयाण करवानी बातो चालवा
लागी. ॥१२॥

॥ छंद समानिका ॥

गोंनकी उपाहितं, शोच दंपती चितं ॥ कोनपें कहे वहे, आ-
पही सबे सहे ॥ मित्र चित्र जो करे; आप पानिमें धरे ॥ प्रे-
म फेर वहे नयो; कूच संघको जयो ॥ बिछुरंत बालिका; ब्रेह
बाढि ज्वालिका ॥ स्वामिगो वही दशा, अंसुवां बढे स्वसा ॥
दोउ तल्फना करी, सो सही हरी करी ॥ सागरं समानहो,
तीरथं दूजंद हो ॥ बाज बाहनं किये, आप गो पथं लिये ॥
गोन की दिनं दिनं, अंतरं दुहू जनं ॥ आप नग्र पुगियं;
जीतरं प्रवेशियं ॥ १३ ॥

अर्थ. चालवानो उद्योग थवाधी बने स्त्री पुरुषना मनमां शोक उप-
ज्यो, पण तेओ कोनी पासे कहे? माटे पोतेज सघळुं सहन करेछे, मित्रनां
जे परस्पर चित्र करेलां छे, तेने बेय पोताना हाथमांज राखेछे, फरीने
नवो प्रेम थयो, पण एटलीवारमां तो संघने पण कुच करीने चालवानुं थयुं,

ત્યાંથી જૂદાં પડતાંજ બાઝારૂપ પ્રવીણને વિરહના અગ્નિની ઝાઝો વધી પડી,
ગોસ્વામી મહારાજની પળ એવીજ હાલત થઈ જવાથી તેને આંસુ અને શ્વાસ
વધી ગયો, પછી તલ્લીને બેય કહેવા લાગ્યાં કે હે હરી તમે જે કર્યું તે
સ્વરૂં; તમે સમુદ્ર સરખા ગંભીર અને તીર્થના ચંદ્રરૂપી છો, એમ ક-
હી સાગરે ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી; ને પોતે પોતાની પૃથ્વી તરફનો માર્ગ
લીધો, દિવસે દિવસે ચાલવાથી બેય જણાને ઘણો અંતર પડી ગયો, ત્યારે
કેટલેક દિવસે પોતે પોતાના શહેરમાં પહોંચી ગયાં, અને રાજદ્વારમાં પ્ર-
વેશ કર્યો. ॥૧૩॥

॥ છપય ॥

સાગર કલાપ્રવીન, દોડ નિજ પટ્ટન પુગ્ગિય ॥

ગુપત પ્રગટ કર નેદ, નિશા દિન પોર પ્રવેશિય ॥

વ્યાધિ મિટન ઉત્સાહ, ઉતે તીરથ ઉત્સવ જન ॥

સવિતા ઉભય નરેશ, મોદ પ્રગટિત લોગન મન ॥

દંપતિ સુ ચિંત વિરહા દુઃખિત, ક્રશ અતિ ભયે શરીર તબ ॥

છિન છિન સુ યાદ ઇક ઇક કરત, ધરત નહીં મન ધીર
કવ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. સાગર તથા કલાપ્રવીણ એ બેય પોતપોતાના નગરમાં પહોંચ્યાં,
પછી સાગરે ગુપ્તરીતે કરીને, અને પ્રવીણે પ્રગટરીતે કરીને, સાગરે રાતની વ-
ચ્છતે, અને પ્રવીણે દિવસની વચ્છતે, પોતે પોતાની પોઠમાં પ્રવેશ કર્યો, લોકો
જાણતા હતા કે સાગરને કાંઈક રોગ છે, તેથી હાલ દેખાતા નથી. તે વ્યાધી
મટવાનો ઉત્સાહ નેહ નગરમાં, અને પળે મનઝાપુરીમાં પ્રવીણ જાત્રા કરી
આવ્યાં, તેનો ઉત્સાહ લોકોને થયો, બેયના પિતા બેય રાજાઓને તથા લોકોને
મનમાં હર્ષ થયો, ત્યારે ચિત્તમાં વિરહનું દુઃખ પેદા થવાથી બેય સ્ત્રી પુરુ-

पनां शरीर अति दुबळां थड गयां, पण क्षणे क्षणे एक एकने याद करेछे,
अने मनमां क्यारेयपण धीरज धरतां नथी. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

इक इक मन शोचत रहत, नित नित बिरह बढत ॥

दुजि प्रवीन सागर सु मित, चर्चित प्रति एकंत ॥१५॥

अर्थ. एक एकने वास्ते मनमां शोक करतां रहेछे, अने बेयने नित
नित बिरह वधेछे, जेथी प्रवीण ब्रह्मसुता कुसुमावळी साथे, अने सागर
पोताना मित्रो साथे, एकांतमां चर्चा चलावेछे. ॥१५॥

अन्योक्ती आपें दशा, बरनी श्रीमुख दोय ॥

पुनि पठई निज मित प्रति, कहूँ उदार अब सोय ॥१६॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए बन्ने जणांये पोताना मोढाथी बीजां पक्षी
विगेरेनी उक्ति लावीने पोतानी दशाने वर्णवी, तथा पोताना मित्र तरफ पर-
स्पर जे पत्रो लखी मोकल्या, तेनां उदाहरण हवे कहिये छिये. ॥१६॥

॥ तत्र कलाप्रवीन अन्योक्ति जेद ॥ प्रथम कोकिला

अन्योक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

केते कहे पकरो पकरो इन, अंजन यातें घनो उतरेगो ॥

केते कहे इनके द्रग छेदहु, भंजत गुंजको पुंज झरेगो ॥

चातक कीर मयूर मरालन, सागर तेसे कहा गुजरेगो ॥

कुरकट ओर उलूकको राजहे, कोनपें जाय पुकार करेगो ॥१७॥

अर्थ. कोयलने जोइने केटलाक कहेछे के एने पकडो पकडो केमके
तेनो काळो रंगछे, माटे तेमांथी घणुंक आंजण उतरशे; केटलाक कहेछे
के एनी आंख्योने छेदो, केमके ते आंख्योने भागवाथी चणोठियोना ढग-
ला झरशे, हे सागर ज्यां बपैया, पोपट, मोर तथा हंसो नथी. तेवे स्थळे

तेना उपर शुं गुजरशे, ते कही शकातुं नथी, वळी कूकडा तथा घुडोंनुं राब्यछे, माटे कोना पासे जइने ते कोयल पोकार करशे, मतलब के मारी आसपास माराथी विरुद्ध माणसोछे, माटे मारे माथे हजी केवी दशा वीतशे, ते कहेवानुं नथी. ॥१७॥

॥ कीरअन्योक्ति ॥ सवैया ॥

कीर समीरकि लेर लगी सो, करीरके कंटकमें अटकानो ॥
पंख समार निवारत डार, उडयो न बने अतिही अकुला-
नो ॥ नारिंग, बिंब, अनार, मिले कहां, यों कहिकें मनमें
मुरझानो ॥ उंच उसास लिये अखियां भरि, सागर यातें
नलो जिय जानो ॥ १८ ॥

अर्थ. पोपटने पवननी लहेरनो झपाटो वागवाथी ते केरडाना कांटामां
अटकी भराइ गयो, जेथी पांखो समारी कांटावाळी डाळ्यो आधी पाछी
करीने उडवानुं बननुं नथी. तेथी अतिशे अकळाइ गयो, अरे आंही
नारंगी, (बिंब), घोलुं तथा दाडम क्यांथी मळे, एवां एवां वचनो कहीने
ते पोताना मनमां मुंझाइ गयो, अने उंचुं मोटुं करीने उसासा निसासा लेवा,
ने आंख्योमांथी आंसु भरवां, तेना करतां हे सागर तेनो जीव जाय ते
सारं. ॥१८॥

॥ पतंग अन्योक्ति ॥ कवित ॥

तो पदको दीपदान, नेहकी, अखंड व्रत्ति, पूरन प्रकाश
ज्वाल, दीपक बर्योरहे ॥ पोंचत न पास नेक, आसहु न छो-
री जाय, विविध विलासहूको ध्यानही धर्योरहे ॥ चाहतहे
अंग प्रति अंगसें मिलायो रंग, बनेहे न संग यातें, निकट
फिरघोरहे ॥ जानहूको जान ताको जानत न सागर ज्यू,

प्रानहे पतंग सोतो जीवत जर्योरहे ॥ १९ ॥

अर्थ. तमारा पगरूपी दीवीमां, मारा स्नेहरूपी दीवेल, अने तेमां मारा मननी अखंड वृत्तिरूपी दीवटथी प्रेमना प्रकाशरूपी जोतनो दीवो बळतो रहे छे, मारो प्राणरूपी पतंग तेनी पासे जराये पहोची शकतो नथी, अने आशा पण छोडी शकाती नथी, तमारी साथे तरेह तरेहना विलास करवानुं ध्यान धरतोज रहेछे, अने तमारा अंगप्रत्ये पोताना अंगना रंगने मेळववाने चाहे छे, अने संग बनतो नथी, तेथी आसपास फरतो रहे छे, जीवना जोखमने तो हे सागर ? ते जाणतो नथी, अने एतो जीवतां सुधी बळतोज रहेछे. ॥ १९ ॥

॥ अथ सागरोक्त हंस अन्योक्ति ॥ सवैया ॥

पंक जिहां मनि मोतिनके, तिनकी गति सो तितही गहेबी ॥
चालमें छिल्लर ताल प्रवीन, तबें गुजरान तसी लहेबी ॥
मानहि मोन मराल रहो, कगसैं बगसैं न कछू कहेबी ॥
मानसरोवरसैं बिछुरे; किरतार करेसो सबे सहेबी ॥ २० ॥

अर्थ. रससागर पोतानी प्रिया प्रवीणरूपी हंसने कहेछे के हे प्रवीण-हंस ? ज्यां मणिने मोतीनो कादव छे, एवा मानसरोवरमां हैये, त्यारे त्यांनी रीत त्यां राखवी, पण ज्यारे नशीबमां छिल्लरा तळावमां रहेवानुं लख्युं, त्यारे त्यां तेवीज रीते गुजरान करी लेवुं, हवे तो चुपाचुप धडने रहो, अने कागडा जेवा, के बगला जेवाने कांड वात कहेवी नहीं. ज्यारे मानसरोवर-धी वियोग पड्यो. त्यारे जगतकर्त्ता जेवी स्थिति करे, ते बधी सहन करवी. ॥ २० ॥

॥ अथ नट अन्योक्ति ॥ सवैया ॥

डोर प्रवीन चढयो नटवा, उन घातकि बात निघात करी ॥

बंश गयो पें कुलांट बनीन, तबेन बदों न बदों उचरी ॥ देखन हार
पुकार कहे, अहो खेल न हार धरी गुजरी ॥ फेर सबे बि-
धि साध रहो, अबतो यह बाजि संकेल धरी ॥ २१ ॥

अर्थ. हे प्रवीण ? एक नट दोर उपर चढ्यो, तेणे पोताना जीवनी
घात थाय एवी अघात वात करी, अर्थात् एवो खेल कयों, वांसडासुधी
गयो, पण गुलांट खावानुं बन्धुं नहीं, त्यारे नीचे उभेला नटे नबहुं नबहुं एवी
वाणी कही, मतलब के तारी चतुराई हुं कबुल करतो नथी, करतो नथी, एम
कहुं, पण तमासो जोनार लोको पोकारीने कहेवा लाग्या के--ते खेलनारने
तो मोतनी घडी गुजरी, ते बाजीतो बधी हवे संकेली मुकी. माटे हवे फ-
रीथी ते सर्व प्रकारना साधननी ततबीरमां रहो. मतलब के तमे नटनी पेटे
अमारा शरीररूपी वांससुधी मोतनी घडी आगमीने आव्यां. पण सारी पेटे
स्पर्श बनी शक्यो नहीं. तेथी बीजा आशकीरूपी खेलाडी एम कहेशे के
खेल करनार काचां छे, पण खरी नजरथी जोनारातो कहेशे के मोतनी
घडी गुजरी छे, हवे ते वांसनो वियोग थयो, अने ते थई गयेल मेळापनी
बाजीतो पूरी थई, माटे हवे फरीथी मेळाप करवाना साधनमां तत्पर रहो. २१

॥ भ्रमर अन्योक्ति ॥ कवित ॥

प्रगट्यो बसंत तब मोहोरे अनंत बन, लावत न कहुं तन म-
न छटक्यो रहे ॥ तरन तरन पोप अरुन अरुन रंग, बरन
बरन बास चित्त चटक्यो रहे ॥ जल, जलजातहीकों, छां-
डी हुन जात नेक, पल पल पातनपें सीस पटक्यो रहे ॥
कुंज कुंज पुंज पुंज गुंज गुंज आवतहे, फूलत न कंज याते
जोर चटक्यो रहे ॥ २२ ॥

अर्थ. “हे प्रवीण ? एक भ्रमरो” ब्यारे वसंतरूतु प्रगट्यो अने अनेक

झाड फूल्यां त्यारे तेनी साथे कांडपण शरीर मेळवतो नथी, अने मनथी छटकतो रहे छे, ते प्रत्येक झाडे रातांरातां तथा रंगरंगनां फूलना सुगंधथी तेनुं मन चटकतुं रहे छे, मतलब के जूदुं रहे छे, अने पाणीने के कमळने लगारे छोडीने जतो नथी, अने पळे पळे तेनां पांदडा साथे माथुं पटकतो रहे छे “पण ज्यारे जळ सुकाइ गयुं” त्यारे झाडना कुंजे कुंजे, अने फूलने जथ्ये जथ्ये गुंजार करतो करतो आवे छे, अने कमळ फूलतां नथी, तेथी ते भमरो भटकतो रहे छे, मतलब के आपणो मेळाप थाय छे, ते वखते तमे अमारी साथे शरीर मेळवता नथी, अने लोकलाजरूपी कमळमां भराइ रहो छो, अने हवे ते वखत गयो, एटले तमारा मनरूपी भमरो अमारी तरफ भटकतो रहे छे. ॥२२॥

॥ दोहा ॥

दंपति भेद अन्योक्ती, इहि बिधि कहे बनाय ॥

वह जाने उनकी दशा, अविदित कही न जाय ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते बने स्त्रीपुरुषे अन्योक्तिना भेदो बनावीने कहा, परंतु एमनी दशाने तो एओज जाणे, कारण के ते दशा अविदित, एटले अजाणी छे, तेथी कही जाय एवी नथी. ॥२३॥

॥ गाहा ॥

द्वारामति ग्रह गमनं, दंपति उत नेद अन्योक्ती ॥

सप्तपंचाश अनिधानं, पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥ २४ ॥

अर्थ. द्वारकानी यात्रा करीने पोतपोताने घेर गयां, पछी त्यां स्त्रीपुरुषे बीजां पक्षीयो बिगेरेनी उक्ति बनावी ते संबंधी, प्रवीणसागर ग्रंथनी सत्तावनमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२४॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर यात्रा

कृत अग्रे अन्योक्ति जेदो नाम सप्तपंचाशत्तमो लहरं ॥५७॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्त पंचाशत्तम
स्तरंगः समाप्तः ॥५७॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

दंपति मन शिक्षा तथा, प्रेम पंथ वन बाग ॥

अष्टावनमी लहेरमां, वर्णवशे अनुराग ॥

॥ अथ दंपति विरह दशा मन सिच्छा जेद प्रसंगा सोरठा ॥

दोउनकों दिन रेन, सुख न चेन दुख मेन बढ ॥

निज मन सिच्छा देन, लगे सु बरनि बताइयत ॥१॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए बेयने दुःख तथा काम बधवाधी दिवस
अने रात्रिये सुखचेन पडतुं नथी, तेनी दीलगिगीने लीधे तेओ जे पोते पो-
ताना मनने शिखामण देवा लाग्यां, तेनुं हवे वर्णन करी बतावुंछुं. ॥१॥

॥ तत्र कलाप्रवीन मन सिच्छा जेद ॥ दोहा ॥

लाज सराहतहे सबे, एकहि बार निवार ॥

सोनेको परिहरि रच्यो, सो नेको उर हार ॥ २ ॥

अर्थ. हे मन सघळा लोको लाजने वखाणेछे, पण तेने एकवार छोडी
दे. अने जेम सोनाने तजीने अथात् तोडीने आ छातीनो सारो हार रच्यो
छे, मतलबके सोना जेवी किमती लाजछे, तो पण तेने तोडीने मित्रना मे-
ळापरुपी हार करवो जोइये. तेमांना शब्दना परियाय निचे प्रमाणे सोने-
को, सो केतां ते नीको केतां सारो. ॥२॥

आय सके तो आयले, आसकके मेदान ॥

धूप प्यास सहिबो विषम, मिलहे मित निदान ॥ ३ ॥

અર્થ. હે મન જો આવી શકે તો આ આશકના મેદાનમાં આવીજા. ત્યાં તડકાને અને તરસને, સહેલી એતો ઘણુંજ (વિષમ) કઠણ છે, પરંતુ અંતે જરૂર મિત્ર મઝશે. ॥૩॥

॥ એતિહ્યાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

માલતિ, હીર હૂંસેન સુ સોઈ સુજાન, શરીન, સજા જો બનાઈ ॥
હાજરહે રંગરેજી જિહાંહિ, જિહાં પદમાવતિકી કવિતાઈ ॥
નૃત્ય સંગીત કરે નવનંદિની કુંદલકામ મૃદંગ બજાઈ ॥ સા-
ગર મિત્ર મિલેગે તહાં ચલરે ચિત લેલિ જહાં પતસાઈ ॥૪॥

અર્થ. હવે અસલ થઈ ગયેલી ઇશકી સ્ત્રિયોને સંભારીને પ્રવીણ પોતાના મનને કહેછે કે--એ ઇશકિયોની સભામાં હે મન તું ચાલ મતલબકે તેઓએ કર્યું તેમ કર. એટલે ત્યાં તને સાગર મિત્ર મઝશે. તે સભાની વિગત જે. એક માલતી, બીજી હીર, ત્રીજી હુસેન તથા ચોથી ડાહીશરીન જેવીયોએ ડ્યાં સભા બનાવી છે, અને પાંચમી રંગરેજી પણ ડ્યાં હાજર છે; અને છઠી પદ્માવતીની ડ્યાં કવિતા બોલાયછે. ત્યાં સાતમી નવનંદિની ડ્યાં નાચ કરેછે. અને આઠમી કામકુંદલા મૃદંગ બજાવેછે. અને નવમી લેલીની ડ્યાં પાદશા-હીછે. હે મન તું ત્યાં ચાલ. એટલે તને ત્યાં સાગર મિત્ર મઝશે. ખુલાસો જે--(૧) મધુમાલતીની વારતા લખીછે તે (૨) હીર તથા રાંઝાની વારતા દેશી ભાષામાં છે, (૩) હુસેનનો કિસ્સો તથા (૪) શરીન અને ફરહાબનો, (૫) રંગરેજીનો એ રીતે ત્રણે કિસ્સા ઉરદુમાં છે (૬) પદ્માવતીની ને પુષ્પસે-નની વાર્તા સંસ્કૃત ઉપરથી સામઝભટે ગુજરાતીમાં કરેલીછે, તેમાં કવિ-તાની ચતુરાઈ ઘણીછે (૭) નવનંદિનીની વારતા સંસ્કૃતમાં છે, (૮) કામ-કુંદલા અને માધવાનઝની વારતા પણ સંસ્કૃતમાં છે, તે ઉપરથી સામઝભટે ગુજરાતીમાં કરીછે. (૯) લેલી અને મજનુનો કિસ્સો ફારસીમાં છે, આ સ-

वैयामां जेम माशुकोना नाम गणाव्यां छे तेमज आ लेहेरना पंदरमा कवितमां
तथा ७०मी लेहेरना सोळमा सवैयामां आशक पुरुषोना नाम गणेलंछे ॥४॥

॥ जातिस्वभाव मिश्रित लाटानुप्रास अलंकार कवित ॥
कीयबो कछुन अब, हीय बो बिचार चढे, जीयबो जलो न,
विष पीयबो सहलहे ॥ सहेनो सबेहि दुख, कहेनो न काहू
हीसैं, वहेनो मजादहिसैं, रहेनो सुफलहे ॥ करिये न सोच
कछु, डरिये न लोगहीं, धरिये सु प्रीत रीत, मरिये सु पल
हे ॥ पार न परेगो प्रान, एह देह डारदेरे, एसैं चित्त धार
तब सागरज्यू मलहे ॥ ५ ॥

अर्थ. हवे कांड करवुं नहीं, केमके हृदयमां बहु विचार चडि आ-
वेछे, के जीवुं ए साहं नथी, अने डेर पीवुं ते सहेलछे, सघळां दुःख स-
हेवां पण कोइनी पासे कांड कहेवुं नहीं, अने मर्यादा प्रमाणे चालीने रहेवुं,
तेमां साहं फळछे, कांड जरामात्र शोक करिये नहीं, तेम लोकोथी डरिये
नहीं, अने प्रीतिनी रीतिने धारीने मरिये, ते सारी पळछे, प्राण पार पडशे
नहीं, माटे आ शरीरने दरकार कर्या विना नाखी दे, हे चित्त! ज्यारे एवुं
धारीश, त्यारेज सागरजी मळशे ॥५॥

॥ मिश्रित लाटानुप्रास जातिस्वभाव अलंकार ॥ कवित ॥
जाहिको निरंतर तुं धरी धरी ध्यान रहे, ताहिसैं दिगंतरसैं अं-
तर निपटरे ॥ जरी जरी ज्वाल मेन, जरी जरी आवे नेन,
फरी फरी एते पर सागरज्यू रटरे ॥ पल पल तल्फ तल्फ,
मिल मिल चहे हंस, मिलबो न बने पंथ चलबो बिकटरे ॥
रतियां भरीहे जोति, छतियां उसास संग, फटी फटी जात
नहि, फिट हो निफटरे ॥ ६ ॥

अर्थ. हे हृदय जेनुं तुं निरंतर ध्यान धरीने रहेछे, तेनी साथे दिशाना अंतरथी घणुं छेदुंछे, अने कामदेवनी आळमां बळी बळीने, आंख्यो आं-सुथी भराइ भराइ आवेछे, ते उपरांत फरी फरीने बळी सागरने रटने ? पळे पळे तलफी तलफीने (हंस) जीव मळिये मळिये एम चाहेछे, पण मळवानुं बनतुं नथी, ने पंथे चालवानुं तो मुश्केल छे, जेम प्रीतिनी कांति भरपूर भरीछे, तेम हे छाती ? तुं उसासा निसासा भरवानी साथे फाटी फाटी जती नथी, माटे हे नफट ? तने फटकार छे. ॥६॥

॥मिश्रित लाटानुप्रास लोकोक्ति अलंकार॥सवैया॥
मिंत बिलोकनकों तरसो, बरसो असुवांन जरी सु जरी ॥
सागरज्यू बिछुरे तबसें, अखियां ब्रह्म ज्वाल झरी सु झरी ॥
एरे झुको उझको बरुनी, करनी महि चूक परी सु परी ॥ क्यों
बरषो, मुरझो, उरझो अब, जो किरतार करी सु करी॥७॥

अर्थ. हे नेत्र ? तमे मित्रने जोवा सारुं तलखो, अने आंसु भरी भरीने बरसो, अने ड्यारथी सागर जूदा पझा, त्यारथी तमारामां विरहनी आळो जागी ते जागीज, अने आ पांपणो पडो, ने उपडो, परंतु करणीमां चूक पडी ते पडी, हवे शुं करवा बसोछो, शुं करवा मुंझाओछो, अने शुं करवा अचकाओछो, जगतकर्त्ता परमेश्वरे जे करी ते खरी. ॥७॥

॥दोहा॥

जिय तुं अब कैसें जिये, हिय तुं दरकत नाहि ॥

वे अब इत आवत नहीं, तें उत गयो न जाहि ॥ ८ ॥

अर्थ. हे जीव ? तुं हवे केम जीवेछे, हे हृदय ? तुं हजी केम फाटतुं नथी, केमके ए मित्र हवे आंही आवता नथी, तेम ताराथी त्यां जइ शकानुं नथी. ॥८॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ दोहा ॥

सदा सुमनमें राखियें, मित मिलनको ध्यान ॥

पय घृत शुचि जल मंत्र सुर, मरुत गंध अनुमान ॥९॥

अर्थ. हे हृदय? जेम दूधमां घी, जळमां पवित्रपणुं, मंत्रमां दैवत, अने पवनमां सुगंध रहेछे, एबीरीते तुं निरंतर मनमां मित्रने मळवानुं ध्यान राख. ॥९॥

॥ गुढोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

बोलत होय न बाउरो, चलबिचल न ठहे चिंत ॥

जो चाहत अबही जियो, बस बरुनायुध मित ॥ १० ॥

अर्थ. हे मन बोलतां बोलतां बावसुं थामां, तेम चलबिचल पण थामां, अने हवे जो जिववाने चाहतुं हो, तो मित्रनी पासे वश! मतलबके वरुणनुं आयुद्ध पाश अथात् पासे. ॥१०॥

॥ अथ सागर मनसिच्छा जेद समरूपक अलंकार ॥ दोहा ॥

नेन नीर बिरहा बटन, उर तर पथ्थर पीन ॥

मन मेंदी अवटे बिना, परस न पाय प्रवीन ॥११॥

अर्थ. आंख्योना आंसुरूपी पाणी नाखीने बिरहरूपी उपरबटणाथी हृदयरूपी कठण छीपर उपर मनरूपी मेंदी वाय्याविना प्रवीणना स्पर्शने प-माशे नहीं, मतलबके जेम मेंदी बटाया वगर प्रवीणनो स्पर्श पामती नहीं, तेमज हे मन? तुं पण अवटाया वगर प्रवीणनो स्पर्श नहीं पामे. ॥११॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

चिंत मित जोही बसे, तजो न ताको संग ॥

देखौ गुन बिन धनुष गति, उलट बिकट सम अंग ॥१२॥

अर्थ. हे मन चित्तमां जे मित्र वसेछे, तेनो संग तजीश नहीं, तुं ध-नुषनी गति जोके गुण एटले पणछ बिना तेनुं बांकुं अंग जोइये ते उलटीने

पांशरुं थइ जायछे, अर्थान नकामुं थायछे. ॥१२॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

कररे उनके गुनकी गुननी, शुभ ध्यान हमेश हिये धररे ॥
धररे इन मूरति आंखनमें, अबहि सु गयो सुख बीसररे ॥
सररे उन आयस राखि चढाये ज्यू, एसी करिहे बिशंजररे ॥
जररे अति सास उदास जये, जिय याद प्रवीन प्रभा
कररे ॥ १३ ॥

अर्थ. हे जीव ए मित्रना गुणनी माळा हाथमां लइने हमेशां हृदयमां
एनाज शुभ ध्यानने धर, आंखोमां पण एनीज मूर्तिने धार, हवे सुख तो
विसरी गयुंछे, अने विश्वंभरे एवी करी. ते एनी आज्ञा माथे चढावी राख,
अति उसासा भरी भरीने उदास थयोछे. माटे हे जीव प्रवीणनी कांतिने
याद कर. ॥१३॥

॥ अथ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

कानन डाक सुनी चरचा, तबतें उर आइ इमानकी धीर ॥
दैवत मित प्रवीन निहारत, चाहको चिंत चढयो रहे बीर ॥
पूजनहार मनोज महंत, सनेहको नेत बध्यो सर तीरा ॥ प्राण
गयो विरहा गिररे, पररे कररे चकचूर शरीर ॥ १४ ॥

अर्थ. ब्यारथी काने चर्चारूपी डाकलां सांभळ्यां, त्यारथी हृदयमां
इमानरूपी धीरजता आवीछे, प्रिय मित्र प्रवीणरूपी देवताने जोयां, त्यारथी
चाहनारूपी बीर तो चित्तमां चढ्योज रहेछे, अने कामदेवरूपी महंत ते
देवने पूजनारो छे, तेणे स्नेहनो दोरो माथे बांध्यो छे, हवे हे प्राण ? वि-
रहरूपी पर्वत उपर नइने पडतुं मुक्य. अने शरीरने चकचूर कर. ॥१४॥

॥ ऐतिह्यालंकार ॥ कवित ॥

बहेरामसे बजीर, बकसी फरास जेसे, फूल फरमानी, घन-
आनंद कुजाईकी ॥ पुनासे प्रचंड मीर, रांझनसे बीर जहां,
आलमके हाथ दीनी कलम लिखाईकी ॥ अनहद नाद बा-
जे, साजे रस रीत सबे, बाहनी बिराजे शीश बिगर सिपा-
ईकी ॥ अजिलापवंत, तहां पायेगो प्रवीन मित, चल चल
चित जिहां मजनु दुहाई की ॥ १५ ॥

अर्थ. ज्यां बेहेराम सरखा बजीर छे, फरास जेवा ज्यां बखशी छे,
फूल सरखातो ज्यां हुकमदार छे, घनानंद सरखातो ज्यां पाळाओना
उपरी छे, पुना सरखा ज्यां मोटा अमिरो छे, रांझा सरखातो ज्यां शुर-
वीरो छे. आलमशाहना हाथमां तो ज्यां लखवानी कलम दीधेलीछे, ज्यां
अनहद वाजांना नाद वागे छे, अने ज्यां सघळा रसनी रीतने धारे छे,
अने ज्यां माथा वगरना सिपाइयोनी फोज शोभे छे, हे अभिलाशावाळा
चित्त ज्यां मजनुए दुहाई करी छे, त्यां चाल्य, त्यां तुं प्रवीण मित्रने पामीश,
ए कवितमां असल जे आशको थड गया, अने जेओना किस्सा कहा-
णियो चाले छे, तेओनां नाम छे, अने भावार्थ ए छे जे एओनी सभामां
दाखल थवाथी मित्र मळशे, अर्थात् तेओये कर्तुं हतुं तेम कर. ॥ १५ ॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

नेहके चोक कियो नृत चाहे तो, लाज परेच परे धररे ॥
मागनको अभिलाष मठा रस, दोहानि देखि कहा डररे ॥
आगेहि पाछे जबे मरबो तब, मूह मलीन कहा कररे ॥
प्यारे प्रवीनके प्रेमकि जोतमें, प्रान पतंग जेसे पररे ॥ १६ ॥

अर्थ. हे मन स्नेहना चोकमां नाच करवाने चाहातुं हो तो लाजना
पडवाने परो धरी दे. छाश मागवानी अभिलाषा होय तो दोणीने जोडने

शुं करवा डरेछे, मतलब के छाश लेवा जावुं त्यारे दोणी शुं संताडवी,
ब्यारे आगळ किंवा पाछळ मरवुं छे, त्यारे मुख मलिन शुं करवा करे
छे, अरे मन प्राणप्यारी प्रवीणना प्रेमनी जोतमां पतंगियानी पेटे पड.॥१६॥

॥ जाति स्वभाव अलंकार ॥ सवैया ॥

कह सोवतमें दिन खोवतहे, हितकी नित जो चित चाह तबे॥
रुख छोरत नांही बलीभुककी, सुख मानतसो दुखदाइ सवे॥
फररे कहा कुरके फंदनमें, कररे उपचार कछूक अवे ॥
परवीन मिलेगे अखंड प्रजा, जक लागहिगी तुंहि तूंहि
जवे ॥ १७ ॥

अर्थ. हे मन जो हमेशां चित्तमां तारा हितनी चाहना होय, तो सुइ
रहेवामां शुं दिवस गुमावे छे, कागडो आवीने कांड वधामणी आपे, एवी
इच्छा तुं छोडतुं नथी. अने जेमा तुं सुख मानेछे, तेतो सघळां दुःखदा-
यक छे, माटे पाछुं कूडना पासमां शुं फरे छे, हवे कांडक उपाय कर्य,
अने ब्यारे तुंही तुंही एवी अखंड जक लागशे, त्यारेज तने प्रवीणनी
छत्री मळशे. ॥१७॥

॥ यमकानुप्रास ॥ दोहा ॥

परम न पावे धरम तजि, चरम न रहे निहार ॥

जरम न जटके शरम भजि, कर मन करम विचार॥१८॥

अर्थ. धरम तजवाथी परमात्माने पामिये नहीं, माटे शरीरना चाम-
डाने जोइने रहीश नहीं, भरममां भटकमां ने शरम राखीने हे मन ? क-
रमनो विचार कर्य. एनो बीजो अर्थ एवोछे के हे मन मित्रनुं ध्यान कर-
वानो जे तारो धर्म छे, ते तजवाथी तुं परम मित्रने पामी शकीश नहीं,
अने तारा शरीरना चामडाने शुं जोइने रह्यो छे, अर्थात् देहने तुच्छ

गण, अने भरममां भटकीश नहीं, ने शरम राखीने तुं तारा नशीबनो
विचार कर, अथवा तारे हवे शुं काम करवुं जोइये तेनो विचार कर. १८

॥ दोहा ॥

प्रिया पीय बिरहा प्रकृति, मन सिच्छा किय एह ॥

समरन प्रति लागत सुरत, दिन दिन बढत सनेह ॥१९॥

अर्थ. बिरहनीदशाधी स्त्रीपुरुषे पोतपोताना मनने एवी शिखामण
आपी, परंतु एक बीजाना स्मरण प्रत्ये सुरत लागवाधी दिवसे दिवसे
स्नेह बधवा लाग्यो. ॥१९॥

॥ उत्प्रेक्षालंकार ॥ सोरठा ॥

लागी सुरत सनेह, मानहु ज्यों दूरबीन द्रग ॥

दरसत निकट न देह, दूर बसत मिंगा लखे ॥ २० ॥

अर्थ. बनेनी सुरत स्नेहमां लागी रहेछे, ते जाणे के दूरबीनमां नेत्र जोड्यां
होय, तेथी पोतानां शरीर पासे छे, तेने देखतां नथी. पण दूर बसनार
मित्रने देखेछे, मतलब के पोताना शरीरनुं भान नथी. अने मित्रमां जीव
लागी रह्यो छे. ॥२०॥

॥ दूरबीन द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

या तो दुहून जराउ ले आतस, या तो गडो गहि गाड जमी-
सैं ॥ या तो हनो उर बीचहि तोमर, या तो कटो सिर खेंच
असीसैं ॥ आवत कोउ न दीठ इतैं उत, मित विदेश वसे
वह दीसे ॥ प्रेमहुके चसमे अटके यह, नेनसु ता दूरबीन न-
रीसैं ॥ २१ ॥

अर्थ. गमेतो अमने वेयने लइने अग्निमां बालो, किंवा पकडीने उंडी
खाडवाळी जमीनमां डाटो, किंवा हृदयनी वच्चे भालाना घा मारो, किंवा

तरवार खेंचीने अमारां मस्तक कापो, पण मित्र परदेश वसेछे, ते दिशा तरफ जोतां आंही के त्यां बीजुं कांड अमारी नजरे आवतुं नथी, अने अमारा प्रेमरूपी जोवाना काचबाळी ते दूरबीननी नळीमां आ अमारां नेत्र अटकी रह्यां छे, ते लूटवानां नथी. ॥२१॥

॥ अथ अतिशयोक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

पुंडरीक जूय पंथ पलके अहार देदे, प्रेतहुके खेतकों उलंघ आगे जावेगा ॥ पावकके प्रबल पहार पार परबोहे, प्यास लिये पीवनकों बिख ना बतावेगा ॥ शीशहूको फूँदा लहे, दरबीकी दोर गहे, सार धार सीढीपें निशंक होय धावेगा ॥ सुरत दिवानखाने, राजत सनेह साह, पावेगा प्रवीन मन या मग जो आवेगा ॥ २२ ॥

अर्थ. हे मन प्रवीणने मळवा जवानो रस्तो एवो विकटछे के--ते रस्तामां बाघनां टोळां छे, तेओने (तारा शरीरना)मांसनो अहार दइदइने, अने वळी स्मशान आडा आवशे, तेने उलंघीने ज्यारे आगळ जइश, त्यां अग्निना मोटा पर्वतने पार पडवानुं छे, अने त्यां तरशने लीधे, तारे पीवाने जळने बदले झेर पण कोइ बतावशे नहीं, पछी तारा माथारूपी दोरडानुं फूंकुं हाथमां पकडीने काळा सरपरूपी दोरडुं झालीने ज्यारे तुं एक निष्ठारूपी नीसरणी उपर निःशंक थइने दोडीश, त्यारे त्यां सुरतारूपी दीवानखानामां, स्नेहरूपी पादशाह बिराजे छे, ते मार्गे ज्यारे आवीश, त्यारे तुं प्रवीण मित्रने पामीश. ॥२२॥

॥ अद्भुतोपमालंकार ॥ कवित ॥

बार मास अंबरमें बरखा बनाय रही, कुंज कुंज पुंजनमें रतुराज रास किय ॥ बातज, पतंग, भ्रंग, चातुक, चकोर

मोर, हारन जराफा, कोंक, सारस, निवास किय ॥ सूर श-
शि बिना जोत, बिना बारके फुहारे, फल फूल, झूल रहे
अथवा अकास किय ॥ पोंनकी गति न जहां, वक्रता रती
न चले, सागर प्रवीन पाओ ऐसे बाग आसकिय ॥२३॥

अर्थ. आशकनो बाग एवोछे के ज्यां बारे मास आकाशमां अथवा
वस्त्रमां वर्षाद बनी रह्योछे, अने कुंज कुंजना समुदायमां वसंत रितु अथवा
रतिनो राजा कामदेव रासक्रीडा करेछे, अने ज्यां (वातज) मृग पतंग,
भमरा, बपैया, चकोर; मोर, हारनपक्षी, जुराफा, चकवा, अने सारस
निवास करी रह्यां छे, सूर्य तथा चंद्रमा बिना ज्यां जोत प्रकाशे छे, पाणी
वगरना फूवारा उल्ले छे, अने आकाशनी अधवचाळे फलफूल झुकी
रह्यांछे, अने ज्यां पवननी गति नथी, एठलुंज नहीं पण ज्यां जरा मात्र
कुटिलता चालती नथी. सागर कहेछे हे मन तुं एवा आशकना बागमां
जइने प्रवीणने पाम, एमां प्रवीणना शरीरने आशकनो बाग कल्प्योछे,
अने तेमां उपर कहेला बधा गुणछे. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

दंपति मन सिच्छा कही, सुरत प्रेम अनुमान ॥

प्रेम पंथकी विषमता, उपमा प्रेम उदान ॥२४॥

अर्थ. ए रीते प्रेमना मारगनी कठणाई तथा प्रेमना बगीचानी उपमा
साथे सुरता तथा प्रेमना अनुमानथी स्त्री पुरुषे पोतपोताना मनने शीखामण
कही बतावी. ॥२४॥

मन सु पवनकी लहरहे, क्यों कर पकरे ताय ॥

जहाँ जानेकी सुरत तहाँ, जाय जाय पुनि जाय ॥२५॥

अर्थ. मन छे ते पवननी लहेर छे, तेने केम करीने पकड़िये, तेने ज्यां

जवानी इच्छा होय, त्यांज फरीफरीने जाय जाय अने जाय. ॥२५॥

मन पथ्थर हरि हर करे, मन सु ब्रह्मको अंग ॥

मन बिजयी तिहु लोकको, चलत प्रेमके संग ॥ २६ ॥

अर्थ. मन छे ते पथराने हरी हर बनावे, केमके ते परब्रह्मनुं अंग छे, एटलुंज नहीं, पण त्रणे लोकने जीतनासं मन छे, अने ते प्रेमनी साथे चाले छे. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

दंपति निज मन सिच्छा, सुरता प्रेम पंथ उपवन विधी ॥

अठपचाश अभिधानं, पूर्न प्रवीनसागरो लहरं ॥ २७ ॥

अर्थ. सागर तथा प्रवीण ए बन्ने स्त्रीपुरुषे पोतपोताना मनने शीखामण आपी, ने प्रेमना पंथनुं, तथा बगीचानुं वर्णन कर्युं, ए संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अष्टावनमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥२७॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति मन सिच्छा प्रेम पंथ भेदो नाम अष्टपंचाशत्तमो लहरं ॥ ५८ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्टपंचाशत्तम स्तरंगः समाप्तः ॥५८॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

पत्र भेद दंपति तणा, लखी समझ्या जेह ॥

ओगणसाठमि लेहेरमां, कहुं संक्षेपे तेह ॥

॥ अथ दंपति पत्र नेद समझ्या प्रसंगो यथा ॥ सौरठा ॥

विरहा नित संतात, मनही मन जानंत दुहु ॥

कछु संक्षेप सु बात, लहत मित कुसुमावली ॥ १ ॥

अर्थ. हररोज विरह संतापेछे. तेने बन्नेजणां मनमाने मनमांज जाणे-
छे. ए वातने कांडक संक्षेपथी सागरना मित्रो तथा कुसुमावळी जाणेछे. ॥१॥

बहु दिन नये बहोर, दोऊ जन बिछुवा बने ॥

प्राण रहत तिहि ठौर, मास मास पाती मिले ॥२॥

अर्थ. बन्ने जणाने वियोग थयाने वळी घणा दिवसो थया, परंतु म-
हिने महिने एक बीजाने ते ठेकाणे कागळो मळेछे, तेथी बन्नेना प्राण रेहेछे. ॥२॥

पाती जेद प्रकार, करि केते आगे कहे ॥

बिछुरे जई अवार, कहत बहुरि सुनिये कथा ॥३॥

अर्थ. पत्रना भेदना केटला एक प्रकार करीने आगळ कह्या, पण जूदां
पडवाने घणीवार थइ, माटे वळी जे थयुं ते हुं कहुं ते कथा सांभळो. ॥३॥

॥ तत्र प्रथम कलाप्रवीन पत्र भेद ॥ सोरठा ॥

कर कंपन द्रग नीर, प्रथुल स्वास ज्वाला जगे ॥

चहले परे सु चीर, कहु कागद कैसें लिखें ॥४॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हाथ कंपेछे, आंखोमांथी पाणी झरेछे, लांबा अने
मोटा श्वासनी साथे हृदयमांथी विरहनी झाळो जागी उठेछे. अने आंसुना छां-
टाना डाग चीर उपर पडेछे. माटे कहो के कागळ कइ रीते लखीए. ॥४॥

॥ जातिस्वजाव अलंकार ॥ सर्वैया ॥

अंगहि अंग सबे थरके, धरके कलमे कर कैसें रखे ॥ चीर-
परे चहले सिगरे, जल धार धरे बरषे सु चखे ॥ दीर्घ सा-
स उठे इतने पर, मानहु ज्वाल भुजंग नखे ॥ नागरताइ
कहा करियें, कहो सागर कागर क्यों सु लखे ॥ ५ ॥

अर्थ. (मारां) सघळां अंगे अंग थडके छे. ने हाथ पण (थडके छे.)
धुजेछे माटे तेमां कलम कइ रीते राखीए? आखा चीरमां आंखना

काजळना डाघपडी गयाळे, अने नेत्रेथी जळनी धारा पृथ्वी उपर वरसेळे; वळी एटला उपरांत जाणे के सर्प मुखमांथी ज्वाळा नाखतो होय, तेम लांबा श्वास उठेळे. माटे चतुराई शी करिये? अने हे सागर कहो, के कागळ शी रीते लखिये, ॥५॥

॥ संदेहालंकार ॥ सवैया ॥

काल करोडको राजतहे रद, सूरज वाहन शृंगनकी शख ॥
मीन ब्रही जनकी बिडसी, किधों काम धजा, अँकार कियो
लख ॥ कातरनी अजिलाप किधों, किरवान विदारनकी स-
गरे सख ॥ सागर दूज हुको दुजराज, किधों यह नाहरको
निकस्यो नख ॥ ६ ॥

अर्थ. बीजना चंद्रने जोड़ने प्रवीण कहेळे के आते काळरूपी वराहनो दांत शोभेळे? के उदयाचळ पर्वतना शिखरनी (शिखा) अणीळे! के वियोगी जनरूपी माछलाने पकडवानो कांटेळे? के कामदेवनी धजा छे? के लखीने अँकार कयों छे? किंवा अभिलाशने कापवानी कातर छे? के बधां सूखने कापनानी तरवार छे? हे सागर आ बीजनो चंद्रमा छे, के आ वा-घनो नख नीकळ्यो छे? ॥६॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार कुसुमोक्त ॥ सवैया ॥

एक समे सगरी सखियां मिल, नीठ सुवाइ, बिचार बिचार-
त ॥ सागर मित मिले सुपने महि, पान खवाइ गरे भुज
डारत ॥ बात कछू कहिबेकु भई तब, नाहि लखे अखियां-
न उधारत ॥ सोवतसें उठ रोवत जोवत, पोसपलंगपें पान
पछारत ॥ ७ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेळे के एक समये बर्ही सखियोए मळीने (प्रवी-

णने) मांड मांड सुवारी, त्यां ते उंडा विचार विचारवा लागी, तेने स्व-
पनामां सागर मित्रनो मेळाप थयो. ते पान खवरावीने गळामां हाथ नांखता
हता. एवामां प्रवीण कांडक वात कहेवाने तैयार थइ. त्यांतो आंख्यो उघा-
डतां सागरने दीठा नहीं; एटले मुती हती त्यांथी उठीने रोवा लागी, जोवा
लागी, अने पलंगपोस उपर हाथ पछाडवा लागी. ॥७॥

॥ प्रवीणोक्त दृष्टांतालंकार ॥ दोहा ॥

एरे तेरे चरनको, लग्यो रहतुहे ध्यान ॥

शशि चकोर जेसें सदा, पाती पर गुजरान ॥ ८ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के. अरे सागर, जेम चंद्रमानी साथे चकोरनुं
ध्यान लागी रहेछे. तेमज मने तारा चरणनुं ध्यान लाग्युं रहेछे. अने हमे-
शां तारा पत्र उपर गुजरान करुंछुं. ॥८॥

॥ अथ स्मृतिमान अलंकार ॥ सवैया ॥

जा दिनतें मन दोउ मिले, अरु जा दिन रूप लख्यो चि-
त चोरे ॥ जादिन नेनन सेन मिले हितु, जादिन नेनन नेन-
सु जोरे ॥ जादिन जादुनसी बतियां सुनि, होय गयोहे बि-
छोह बहोरे ॥ ता दिनतें लखिं सागर संचर, आंगन काग-
नसें कर जोरे ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सागर जे दिवसथी आपणा बेयनां मन मळ्यां, अने जे
दिवसथी चित्तने चोरी ले एवुं तमासुं रूप में दीठुं. अने हे हितस्वी, जे दि-
दिवसथी आपणा नेत्रना इसारा मळ्या, अने जे दिवसथी नेत्र साथे नेत्र
जोडायां, अने जे दिवसथी जादु जेवी तमारी वात सांभळी. अने पछी वि-
योग पडी गयोछे. ते दिवसथी तमारी वाट जोईने आंगणे आवेला कागडा
पासे हाथ जोडुंछुं के ते तमारा आववानी बधामणी आपे. ॥९॥

॥ अथ सागर पत्र रूपकालंकार ॥ सौरठा ॥

प्रेम फिरावन हार, मन बीना गुन आंबरे ॥

त्यौं त्यौं बिरहा तार, पल पल चढे प्रवीन ज्यु ॥१०॥

अर्थ. सागर कहेछे के हे प्रवीण मनरूपी वीणाना तमारा गुणरूपी आमळिया (खुटी) ने प्रेमरूपी फेरवनार जेम जेम फेरवेछे. तेम तेम पळे पळे विरहरूपी तार चढेछे. ॥१०॥

मन कुरंग अनुहार, फिर फिर आवतहे उतें ॥

सूको सब संसार, नीलो नेह प्रवीन ज्यु ॥ ११ ॥

अर्थ. हे प्रवीण मारा मनरूपी मृग फरी फरीने त्यां तमारी तरफ आवेछे. केमके ते आ बधा संसारने सुको देखेछे. अने तमारा स्नेह नेज लीलो देखेछे. ॥११॥

॥ अथ वर्णविश्लेष गुढोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

ध्वांत बिना अति कुंजकुं संकट, धीरज कैसे शिखंडिज
कीजे ॥ जादिन छंद समीर सुने निज, तादिनसें सुभ जोति
प छीजे ॥ एहो प्रवीन मयूर पुकारत हेमगिरी धरि आर-
सि दीजे ॥ सोंगन सुरन भोमन चूकत, मंगनकों उतही सु-
ध लीजे ॥ १२ ॥

अर्थ. हे प्रवीण तम बिना मारा देहने अति संकट छे. माटे जीवमां धीरज शी रीते करिये? जे दिवसथी काने तमारी वात सांभळी, ते दिवसथी सारो बखत खोयोछे. हुं विरही पोकार करुंछुं. माटे महेर धरीने आवीने दर्शन आपो. मारां राता अंगवाळां नेत्र तमो मित्रना रस्ताने भूलनांनधी. माटे कोइ दिवसे आंही आवीने सुध ल्यो. आ सवैयामांन शब्दोना परियाय निचे प्रमाणे. ध्वांत एटले अंधकार अथवा तम, कुंभ एटले घट अथवा देह,

शिखंडिज एटले बृहस्पति अथवा जीव, छंद एटले श्रुति अथवा कान, समीर एटले वायु अथवा वात, जोतिष एटले काल अथवा वखत, मयूर एटले बहिर् अथवा विरही. हेमगिरि एटले मेरु अथवा मेहेर, आरसी एटले आदर्श अथवा आबीने दर्शन, सोगन एटले सपथ अथवा ते रस्तो. सुर एटले सूर्य अथवा मित्र. भोम एटले लोहितांग अथवा राता अंगवाळां नेत्र, मंगन एटले दीन अथवा दिवस. ॥१२॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

परसे बिनहि छिनही छिनही, मनमें दुख होत बडे गरसें ॥
गरसें वह जानत जाय परे, सु जरे बिरहा नलकी झरसें ॥
झरसें नितही तन छीवतहे, जिय जीवत देखनकी हरसें ॥
हरसें यह माँगत बानि सदाहि; प्रवीनके पायनसें प-
रसे ॥ १३ ॥

अर्थ. हे प्रवीण तमने स्पर्श्या वगर क्षणे क्षणे मनमां मोटा पर्वत जेवां दुःख अमने धाय छे. अने एवं जाणिये छिये के पर्वत उपर जईने पडिये. केमके बिरहाग्निनी झालथी बलिये छिये. अने रोज झरी झरीने अर्थात् क्षीण थइ थइने शरीर खवातुं जाय छे. पण तमने देखवाना हरखधी मारो जीव जीवे छे. अने शिवनी पासे हमेशां एवं वचन मागिये छिये के प्रवीणना चरण साथे स्पर्श करिये. ॥१३॥

॥ संज्ञावनालंकार ॥ सवैया ॥

पत्र हमें पठयो तुमकों, वह दोस दसो दसद्वैमें दहेगो ॥ ता
को बिचार करो बिसतार ज्यू, पानिको पानि कहालों रहेगो ॥
मासहु जो न मिल्यो प्रति उत्तर, हंस बयार के संग बहे-
गो ॥ सास उसास लगे पलही पल, कोन प्रवीन प्रवीन

कहेगो ॥ १४ ॥

अर्थ. हे प्रवीण? अमे तमने पत्र जेनी साथे मोकल्यो छे. ते दस अधवा दसने बे एठले बार दिवसमां तमने देशे, तेनो विस्तारथी विचार करजो; के अंजळीमांनुं पाणी क्यांमुधी रहेशे? जो महिनामां तेनो प्रति-उत्तर नहीं मळे, तो मारो जीव पवनना सपाटा साथे वह्यो जशे, केमके मने पळे पळे श्वासोश्वास लागी रह्यो छे. तो हे प्रवीण? तमने डाह्यां कोण कहेशे? ॥१४॥

॥ स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

वाहि उछीर, वही गति बेठबो, वाहि सुरा, गति वाहि पि-
वावे ॥ वा मुसकान, वहे सिसकी, अरु वाहि तरे अरजीसैं
रिझावे ॥ प्रछन भेद सुने बतियांनके, यों परतच्छ बनाय सु-
नावे ॥ हे न हितू जग मध्य प्रवीन ज्यु, रेन नई सोइ नेन
दिखावे ॥ १५ ॥

अर्थ. हे प्रवीण? स्वप्नामां जे देखिये छिये. एज तकियो अने एज री-
तनुं बेसवुं, अने एज मदिरा, एज रीते मने प्रवीण पाय, एज मरकवुं,
अने एज शीशकारो, अने एज प्रकारथी विनती करीने मने रीझावे, अने
वातोना गुप्त भेद सांभळिये छिये, ते एज रीते प्रत्यक्ष बनावीने संभळावे.
ए रीते रात्रिमां जे वात बनेली, ते नजरे देखाडे एवो कोइ वालेश्री
जगतमां नथी. ॥१५॥

॥ दोहा ॥

पाती छाती लाय नित, दंपति जपत सयान ॥

जानत सागर प्रान सम, उन प्रवीन वह प्रान ॥१६॥

अर्थ. ते डाह्यां स्त्री पुरुष एक बीजाना पत्र नित्य छाती साथे लगा-

વીને એક બીજાને જાણે છે. તે સાગર, પ્રવીણને પ્રાણ જોવા જાણે છે, અને પ્રવીણ સાગરને પ્રાણ જોવા જાણે છે. ॥૧૬॥

પાતી મહિ લખિયત ઝનય, ભેદ સમશ્યા લાય ॥

દરસત દુન મહિ નિજ દશા, સો કહ્યુ કહોં સુનાય ॥૧૭॥

અર્થ. તે વસ્ત્રે જણાં સમશ્યાના ભેદ લાવીને પત્રમાં લખે છે. અને તે પોતાની દશા પોતપોતાના પત્રોમાં લખી દેખાડે છે. તે હવે કાંઈક સંભ-
લાવીને કહું છું. ॥૧૭॥

॥ તત્ર કલાપ્રવીનોક્ત સમશ્યા ॥ સોરઠા ॥

સોધહુ સાગર મિંત, બાવન અચ્છર જેદ યહ ॥

પ્રેમ સુ કાહિ કહંત, બરન જાત અભિધાન કહ ॥૧૮॥

અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે-હે સાગર મિત્ર? આ બાવન અક્ષરના ભેદ શોધી
જુવો, તેમાં પ્રેમ કેને કહે છે,? તેના વર્ણ, જાતિ અને નામ તે શું છે. ॥૧૮॥

॥ કવિત ॥

લે કર તરાજુ ગુન, અચ્છર પ્રમાન કરો, હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત,
ભેદ વ્યંજન વિચારિયે ॥ ઓમનમો એક વિંશ, કાદિ પંચ-
તીશ અંક, છપ્પનકોં બાર ભેદ, પંગતિ બિઠારિયે ॥ કોન તા-
મેં બ્રાહ્મન હે, છત્રી બૈશ્ય, શુદ્ર, કોન કીજિયે નિવેરો, રંગ
રૂપહિ નિહારિયે ॥ સવમેં બસંત એક, એકમેં અનેક રૂપ,
અહો મિંત સાગરજ્યૂ પ્રેમ નેમ પારિયે ॥૧૯॥

અર્થ. હે સાગર? હાથમાં ત્રાજવું લઈને અક્ષરની ગણતરી કરીને તેનો
તોલ કરો. અને તેમાંના હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત, એવા સ્વરના ભેદ તથા વ્યંજ-
નનો વિચાર કરો. ઐ નમઃ આદિ એકવીશ તથા કર્થી ક્ષ સુધીના ૩૫
મઠીને છપ્પન અક્ષર થયા. તેમાંના વ્યંજન અક્ષરોના લોક વ્યવહારમાં

અક્ષર વેદના વચન પ્રમાણે કયાછે? તે સર્વ અક્ષરોથી પહેલો અર્ધ માત્રાવાળા મકાર સાથે અ ઝ મઢીને ઐ અક્ષર થયો. તેનો ઉચ્ચાર તાર એવે નામે કહેવાય છે, અને તે જોગિયોને જપવાનો છે. એ વિષે છ શાસ્ત્રનું મત, તથા ત્રણ કાંડવાળા વેદનો ઉપદેશ શોધી જુઓ, હે સાગર એ બધાયમાં એક પ્રેમ-નુંજ રૂપછે? કે કાંઈ બીજું છે? આમાં બતાવેલા અક્ષરોના સ્થાનનો ખુલાસો, યરલવ હઞ્જનનહમ ઈરસ્થાની. અ તથા ક વર્ગ, હ, તથા વિસર્ગ, કંઠસ્થાની. ઈ, ચ વર્ગ, ય, શ, તાલુસ્થાની. ઋ, ટ વર્ગ, ર, પ, મુર્ધાસ્થાની. લ, ત વર્ગ, લ, સ, દંતસ્થાની. ઊ, વ વર્ગ, અને ઉપધ્માનીય, ઔષ્ઠસ્થાની. ઞ્જનનહમ નાસિકાસ્થાની. અર્ધ વિસર્ગ જિઘ્ઠામૂઢ સ્થાની છે. પ્રત્યેક વર્ગના પહેલા બે અક્ષરો તથા શ ષ સ ઇટલા અઘોષ્ટ્ર અક્ષર છે. અને સ્વર સુદ્ધાં બાકીના ઘોષાક્ષરછે ॥૨૦॥

॥ દોહા ॥

ઘોષ રેફ વ્યંજન અધર, કંઠ તાલુ સુર જાન ॥

નાસા બિન ઉચ્ચાર યહ, કહા પ્રેમ પહિચાન ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. ઘોષ, રેફ, અને વ્યંજન વગેરનાં હોઠ, કંઠ, તાલુ અને ઊર તથા નાસિકા इत्यादि સ્થાનક છે, તે વિના બેનો ઉચ્ચાર થાય છે. તેને ઓઢઢઢવો એજ પ્રેમની ઓઢઢઢાણ કહીછે, મતલબકે ઐકારને ઓઢઢઢવો. ૨૧

॥ ચિત્રાલંકાર ॥ કવિત ॥

સવાલછહ જારત હે, કંધ બારા ભાગવત, રામાયન સપ્ત કાંડ રૂપિને બઢાનિ હે ॥ બાવન ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સમૃતી વિચાર, ગીતાકો અરથ કિયો સબહી પ્રમાની હે ॥ દર્શ પટકેઝ મુનિ, નિજ નિજ લગે બોધ, જૂદે જૂદે જ્ઞેદ કર ઊને ઊર આનિ હે ॥ સાગરજ્યુ પ્રેમ સિંધુ લહર મિલંત મુક્તિ, સોય જ્ઞેદ પાવત

क्यों; “आवत न बानी हे” ॥ २२ ॥

अर्थ. सवालाख श्लोकनुं भारत छे. अने बार स्कंधनुं भागवन् छे. अने सात कांडनी रामायण ऋषिये वखाणीछे. बावन उपनिषद् श्रुति तथा स्मृतियो विचारीने ते सर्वनो अर्थ लावीने गीता करी. ते सौये प्रमाण करीछे. अने ते गीताथी छ दर्शनवाळा केटलाएक रुषियो पोत पोताना मतनो उपदेश करवा लाग्या. ने जूदा जूदा भेदे करीने एओए मनमां धारी छे. हे सागरजी प्रेमना समुद्रनी लहेरथी जे मुक्ति मळेछे. ते उपर लखेला भेदवाळाओ पामेछे? के “तेओनी वाणीमां ते वात आवती नथी”? तेनो उत्तर एछे के “तेओनी वाणीमां ते वात आवती नथी.” मतलब के प्रेमनी लहेर तो अनुभवी ज्ञानवाळान पामेछे. वाणी कथनारा पामता नथी. प्रभ अने उत्तर एकज वाक्यमां होय, ते चित्रालंकार कहेवायछे. ॥ २२ ॥

॥ अथ अतिशयोक्ति विज्ञावनालंकार ॥ सवैया ॥

बदरहे न, लवे कहुं दहर, अहर मोरनके दरसी ॥ घोर घटा नहि, सोर भयो, चपाला चिहु ओरन, गो परसी ॥ धूर धसे, मघबा न लसे, धनु सूर कला सरसे सरसी ॥ गिरिराजके तुंगन नीर बह्यो सु, न जानत कोन घटा बरसी ॥ २३ ॥

अर्थ. वळी प्रवीण समस्या लखेछे के आंही, वादळां चड्यां नथी. अने कोइ ठेकाणे देडकां बोलेछे. अने तेनी अंदर मोरनी वाणी पण देखायछे. घोरघटा चडी नथी, पण सोर धायछे, अने चारे तरफथी बी-जळी दिशाओने स्पर्श करेछे, वर्षाद शोभतो नथी. अथात् चड्यो नथी, अने वर्षादना वरा धसेछे. अने देवना धनुषनी कळा सारे सारी देखायछे, पर्वतना शिखर उपरथी पाणी वहुं. ते हुं जाणती नथी, के ए ते कइ वादळी बरशी? ए समस्यानो भावार्थ एछे जे देडकानी पेटे, अने मोरनी पेटे

हुं आलाप कसुंछुं. विजलीनी पेठे मारी चपळ दृष्टि आपनी दिशा तरफ दोडेछे, ने वरसादना वरानी पेठे मारी आंखमांथी आंसु धशी आवेछे. मारी भमरो ईद्र धनुषनी पेठे चडी रहेछे. अने मारा स्तनरूपी पर्वतना शिखर उपर ते आंसुनो प्रवाह वहेछे. ॥२३॥

॥ सोरठा ॥

यहे समस्या आन, पाती लखी प्रवीन ज्यू ॥

सागर अतिहि सयान, बांचतही बूझी सबे ॥२४॥

अर्थ. एवी समस्या आणीने प्रवीणे पत्र लख्यो. रससागर महा डाह्या छे. माटे ते बांचतांज बधी बात समझी गया. ॥२४॥

॥ पुनः सागरोक्त समस्या भेद ॥ सोरठा ॥

जेद समस्या लाय, सागर लिखे प्रवीन प्रति ॥

सो अब कहत बनाय, जानहि जाननहार जन ॥२५॥

अर्थ. हवे समस्यानो भेद लावीने सागरे जे प्रवीणने पत्र लख्यो. ते बनावीने कहुंछुं. ते जाणनारा जन जाणी लेखे. ॥२५॥

॥ सवैया ॥

मांग बजार किधों चढिकें, यह केश मयूर ठग्योहे ठगारो ॥

हार हिंडोर किधों तपिकें, कुचकी रुच मांग लई निरधारो ॥

बेसर खेलि किधों नटवा, द्रग कज्जर रीझ लई सु निहारो ॥

एहो प्रवीन परेख कहो यह, ऐसे जयो मुकता अधिकारो ॥२६॥

अर्थ. हे प्रवीण तमे आवीने परीक्षा करीने कहो के जेनो आवो अधिकार थयोछे. ते मोती कयुं हशे. सेंथारूपी बजारमां बइने चोटलारूपी ठगारा मोटे तेने ठगी लीधुं छे, किंवा हाररूपी हिंडोलाना दोरडा उपर उंधे माथे

तप करीने स्तन उपर रहेवानी रुची नकी तेणे मागी लीधी छे. किंवा ना-
कनी वाळीमां नटरूपे नाचीने नेत्रना काजळनी मोज लीधी छे. ते जुओ.
मतलब के मारुं मन मोतीनी पेठे तमारा अंग साथे मळीने रहेछे. ॥२६॥

॥चित्रालंकार ॥ सवैया ॥

एक नवीन समीर चल्यो, तिनसें जल धार घटा बरसे ॥
वे जल धार परी तिनसें, इक पावक ज्वाल घनी दरसे ॥
पावक ज्वाल जई तिनसें, इक बेल हरीहि हरी सरसे ॥
कोनहि बेल, भइहे कहां, कहि ठोर, “प्रवीन रहे परसे” ॥२७॥

अर्थ. एक नवा प्रकारनो पवन चाल्यो, तेथी घटामांथी जळनी धार
बरसवा लागी, ते जळनी धारा पडी, तेथी एक अग्निनी झाळ घणी दे-
खाई. ते झाळमांथी लीलो लीलो एक वेलो सरस प्रगट्यो, ते कयो वेलो?
कये ठेकाणे थयो, ? अने हे प्रवीण? कये ठेकाणे स्पर्श करीने रह्योछे! ते कहो.
मतलब के इशकनो पवन चाल्यो, तेथी आंखोमांथी धारा चाली, अने तेथी
विरहनी झाळ लागी. अने तेमांथी प्रेमनी बेल प्रगटी. ते मारा अंतःकरणमांथी
प्रगटी, अने तमारा उपर वळगी रहीछे. आ आखो सवैयो प्रश्नरूपे छे.
पण तेमांथीज उत्तर नीकळेछे के “प्रवीन रहे परसे” प्रवीणने स्पर्श क-
रीने रहीछे. ॥२७॥

॥ पुनःचित्रालंकार ॥ दोहा ॥

घट राखत पानी ठरे, रहे सु एक रती न॥

घट फूटे पानी रहे, कारन कोन प्रवीन ॥ २८॥

अर्थ. प्रश्न--घडो राखवाथी पाणी ढोळाई जाय. ने एक रतिमात्र पण
रहे नहीं. पण घडो फूटे तो पाणी रहे. हे प्रवीण? एनुं कारण शुं हशे? एनो
उत्तर एमांज छे के देह राखवाथी पाणी एटले टेक जती रहेछे, अने एक

પ્રીતિ પણ રહે નહીં. પણ જો શરીરનાશ પામે તો ટેક રહે? એજ એનું કારણ છે. તે કોણ ચમુર જાણતો નથી? ॥૨૮॥

બાજીગર બાજી બિહદ, खेलत करत कमीन ॥

देखनहारे उठ चले, कारन कोन प्रवीन ॥ २९ ॥

અર્થ. પ્રશ્ન. એક બાજીગરે બેહદ બાજી રચી. અને खेल કરેછે, તેમાં કાંઈ ખામી નથી. પણ જોનારા ઉઠીને ચાલી નીકળ્યા. હે પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે? એનો ઉત્તર પણ એમાંજ છે, તે એ રીતે કે દૈશ્વર્યરૂપી બાજીગરે દુનિયારૂપી બેહદ બાજી રચીછે, તેના खेलમાં કાંઈ ખામી નથી. પણ મારાં નેત્રરૂપી જોનારાં તે જોવાને ચહાતાં નથી, તેનું કારણ કોણ જાણવામાં પ્રવીણ નથી? અથાત્ સૌ જાણેછે. ॥૨૯॥

बांस कटे बंधे बरत, श्रंवरहे न जमी न ॥

नटवा चढि उतरत नहीं, कारन कोन प्रवीन ॥ ३० ॥

અર્થ. પ્રશ્ન. દોરડાં બાંધેલો વાંસ કપાઈ ગયો. તે આકાશમાં કે પૃથ્વીમાં જણાતો નથી. પણ તે ઉપર જે નટ ચઢેલો, તે ઉતરતો નથી. હે પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે? એનો ઉત્તર એમાંજ છે કે મારા મનની વૃત્તિ વડે બાંધેલો આશારૂપી વાંસડો કપાઈ ગયો. પણ તે આશા ઉપર ચઢેલું મારું મન ઉતરતું નથી. તેનું કારણ જાણવામાં કોણ પ્રવીણ નથી? ॥૩૦॥

हंसा मंसाकों चुगे, सूके सरवर मीन ॥

जल बरषे अगनी झरे, कारन कोन प्रवीन ॥ ३१ ॥

અર્થ. પ્રશ્ન એક હંસ માંસ ખાય છે, અને સુકા તળાવમાં માંછલાં છે, વઢી પાણી વરસે છે, અને આગ ઝરેછે, હે ? પ્રવીણ તેનું કારણ શું હશે?

ઉત્તર--મારો જીવ મારા શરીરના માંસને ખાયછે. અર્થાત્ શોષણ કરેછે; મારી આંખ્યોમાંથી પાણી સુકાઈ ગયાં છે. પણ ડોઢારૂપી માંછલાં

तरफडे छे. तोपण आंख्योमांथी आंसु वरसे छे. अने विरहनी आग झरे छे. तेनुं कारण जाणवाने कोण प्रवीण नथी? ॥३१॥

॥ अथ अनन्वयालंकार ॥ सोरठा ॥

इहि बिधि भेद अनेक, दुहु लखंत जानंत दुहु ॥

बानी बिबिध विवेक, उनहीके उनही बने ॥ ३२ ॥

अर्थ. ए प्रकारे समझ्याना अनेक भेदथी बन्ने जणां लखेछे, अने तेओ बन्ने जाणेछे. तेमज एओनी वाणीना तरेह तरेहना विवेक पण एओनाथीज बनी शके. ॥३२॥

आवत पत्र अपार, सबे जेद कहत न बने ॥

शंक ग्रंथ बिस्तार, बढन लिये संछेप किय ॥ ३३ ॥

अर्थ. ए रीते अनेक पत्र आवे छे, तेना बधा भेद कहेतां बनी शके नहीं. आ ग्रंथनो बिस्तार बधी जवानी शंकाथी संक्षेपमां कह्या. ॥३३॥

॥ गाहा ॥

दंपति पत्रसु भेदं, करि संछेप समझ्या भंखिय ॥

उनषष्टि अभिधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. स्त्री पुरुषना पत्रना भेदनी संक्षेपे करीने समझ्याओ कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी ओगणसाठमी लहेर संपूर्णथई. ॥३४॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे दंपति पत्र समझ्या जेद ब-
र्ननो नाम एकोनषष्टितमो लहरं ॥ ५९ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनषष्टितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ५९ ॥

॥અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિશ્વાબંધ॥છંદ ભુજંગ પ્રયાત॥

કયોં પ્રેમ દ્રઢાવ જે દંપતિયે, લખ્યા પત્ર અન્યોન્ય પ્રીતી અતીયે ॥

રચીને નવાં કાવ્ય રુડાં લખ્યાં છે, કથા એટલી સાઠમી લેરમાં છે ॥

॥અથ શ્રી દંપતિ પ્રેમ દ્રઢાવ પત્ર જેદ પ્રસંગો યથા ॥સોરઠા॥

દંપતિ વિરહ બઢંત, પત્ર લિખિય પૂરન દશા ॥

પ્રેમ દ્રઢાવન ચંત, ઉર આશય અનુમાન કિય ॥૧ ॥

અર્થ. વિરહ વધવાથી સ્ત્રી પુરુષ એક બીજાના મનમાં પ્રેમ દ્રઢાવાસારું હૃદયના અભિપ્રાય પ્રમાણે અનુમાન કરીને પૂર્ણ દશાના પત્રો પરસ્પર લખી મોકલાવે છે. ॥૧॥

॥ તત્ર કલાપ્રવીનોક્ત પ્રેમ દ્રઢાવન પત્ર ભેદ ॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥દોહા॥

દીપક જોત ઉઘોત લખિ, પ્રેમ ન કીનો ભંગ ॥

દેખો અંગ પતંગકો, રહ્યો રંગ મિલ રંગ ॥૨ ॥

અર્થ. દીવાની જોતિના પ્રકાશને જોઈને જેણે પ્રેમનો ભંગ કીધો નહીં. અને દીવાના રંગની સાથે જેનો રંગ મળી રહ્યો છે. એવા પતંગના અંગને જુઓ. ॥૨॥

॥અથ રૂપકાલંકાર ॥દોહા॥

સાગર સાગર પ્રેમકો, સુરત લહર ચઢિ ચાહિ ॥

લાજ જ્વાલ હટકત ઝટકિ, યોં નિશબાસર જાહિ ॥૩॥

અર્થ. હે સાગર પ્રેમના સમુદ્રમાં સુરતરૂપી લહેર ઉપર મારી ચાહના ચઢી છે. પણ તે લાજરૂપી જુવાળ એટલે વેઢથી હઠીને અટકી રહે છે. અને એજ રીતે રાતને ઢહાડા વીતે છે. ॥૩॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

बारहि मास उदास रहे सु, बिलास न चाहत नीर तटे ॥ सिं-
धु भरे सरिता सर कूप सु, चंचहु बारि कबू न चटे ॥ स्वांत-
हुको विश्वास गहे, निसबासरही पिय पीय रटे ॥ सागर
प्रेमहुकी परखा, वरपा बरपे तरपा न मटे ॥ ४ ॥

अर्थ. बरपैयो बारमास उदास रहेछे, परंतु जळाशयने किनारे जईने
विलास करवाने चाहतो नथी. अने स्वातिनो विश्वास धारीने रातदिवस
पियु, पियु, एवी रीते रखा करेछे, हे सागर प्रेमनी परीक्षा जुओ, के वर्षाद
वरसे छे, तोपण तेनी तरश मटती नथी. ॥४॥

॥ अनन्वयालंकार ॥ सवैया ॥

आसत नासत हू नहि पावत, पीर फकीर कितेब कुरानी ॥
साधक सिद्ध सबे मिलि शोधत, बोधत वेद पुरानहि बानी ॥
मंत्रक जंत्रक तंत्रक जेद, निरंत्रक काहु नहीं पहिचानी ॥ ब्रह
बिथा किरतार करामत, सागर जानन हारन जानी ॥ ५ ॥

अर्थ. हे सागर विरहनी पीडाना भेदनी बात एवीछे के तेने आस्तिक,
नास्तिक, पीर, फकीर, किताबी, अने कुरानी कोइ जाणवाने पामता
नथी. बळी साधक सिद्ध सबे मळीने शोधे छे. अने वेदने पुराणनी वाणीनुं
जे ज्ञान मेळवे छे, बळी जेओ मंत्र, जंत्र, ने तंत्रना भेद निरंतर करेछे.
पण तेमांना कोई जाणी शकता नथी. एतो जगतकर्त्तानी करामत छे.
ते जाणवावाळाएज जाणीछे. ॥५॥

॥ रूपकालंकार ॥ सवैया ॥

प्राण समाध लई करता, सुरता नल नाजि सरोज बढायो ॥
ब्रह्म भयो उतपन्न सनेह, वहे बिरहा जलमें मुरझायो ॥ शो-
धत बाहिरकों निकस्यो, परि पार न काहु बिचारसैं पायो ॥

ધ્યાન ધર્યોં બહુરચોં, ઉનકોં, સિગરેમહિ સાગર રૂપજનાયો ॥૬॥

અર્થ. હે સાગર, મારા પ્રાણરૂપી કરતારે સમાધી લીધી, અને મારી નાભિમાંથી અર્થાત્ અંતઃકરણમાંથી સુરતારૂપી કમલની ઢાંડી વધારી તેમાંથી સ્નેહરૂપી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયો, તે નિરહરૂપી જલમાં મુગ્ધાયો. પછી શોધ કરતાં બહારતો નાકલ્યો. પણ કોઈ વિચારથી તેનો પાર પામ્યો નહીં. પછી જ્યારે તેણે ધ્યાન ધર્યું, ત્યારે સર્વ ઠેકાણામાં સાગરનું રૂપ જણાયું. અર્થાત્ બ્રહ્માને જેમ સઘલે ઠેકાણે સમુદ્રનું જલ દેખાયું, તેમજ મારા સ્નેહે સઘલે ઠેકાણે તમારું રૂપ દીઠું છે. ॥૬॥

॥ પંથિક અન્યોક્તિ અલંકાર ॥ સવૈયા ॥

પંથિક સાગર એક ચલ્યો, રિતુ ગ્રીષ્મકી કહુ રાહ ન જાની ॥
કચ્છ કરીર કિતે ગિર લંઘત, દેહ દિનેશ મરીચ તચાની ॥
પાવકસી જ્યુ વયાર ઇતેપર, કેતિ વ્યથાકિ જઈહે કહાની ॥
ડોર નહી જ્યુ નહી અવરોહનિ, પ્યાસ લગી અરુ કૂપમેં પાની ॥ ૭ ॥

અર્થ. હે સાગર એક મુસાફર ચાલ્યો, તેણે ઊનાઝાના તાપના રસ્તાની કાંઈ વાત જાણી નહીં, બેટ, અને કેરડાનાં વન તથા કેટલાએક પર્વત ઊલંઘતાં તેનું શરીર સૂરજના કિરણોથી ઢાઢ્યું, એટલા ઉપરાંત વઢી આગ જેવા પવનની પીડાની કેટલીએક કહાણી વીતી, તેની પાસે દોરી નહોતી. તેમ કુવામાં ઉતરવાનાં પગથિયાં નહોતાં. અને તેને તરશ લાગી હતી. પણ પાણી કુવામાં હતું. મતલબકે મારા અભિલાષરૂપી મુસાફર તમારા મેઝાપ રૂપી પાણીને ચાહેછે, પણ તેમાં આડાં અનેક સંકટોછે. ॥૭॥

॥ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

જાય સમીર મિલ્યો હે સમીરસેં, તેજ સુ તેજહુમેં મિલ ટૂકો ॥

श्रंबुमें अंबु, अकाश अकाशमें, जाग पर्योइ रह्यो भुव भूको॥
पंचहू छांड चले मग आपके, काहु न संग लियोहे जिऊको॥
सागर एह दशा अनुमानहु, प्रेम सही इक प्राण लोहूको॥८॥

अर्थ. हे सागर, मारा शरीरमांथी पवन जइने पवनने मळ्यो. अने तेज तेजमां दुकडुं नईने मळ्युंछे, जळमां जळ अने आकाशनो भाग आकाशमां अने पृथ्वीनो भाग पृथ्वीमां पड्यो रह्योछे. ए रीते पांचे तत्व मने छोडीने पोतपोताने रस्ते गयां. पण कोइए जीवनों साथ कर्यो नहीं. हे सागर मारी एवी दशानुं अनुमान करजो. अने प्राणनो अने लोहीनो साथी एक प्रेम रह्योछे. ॥८॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

बेधनकों न विचारतहे अरु, बीनको नाद सुनी मृग मोहे ॥
पंकज बंध सहे ज्यु मधूकर, चातुक स्वांत बिना तरस्योहे ॥
चंद बिना ज्यु चकोर चुगे शिखि, दीपक देखि पतंग जर्यो-
हे ॥ प्राण गुमावनकी न परे कल, सागर प्रेमको नेम असो
हे ॥ ९ ॥

अर्थ. मृग वेधाइ जवानो विचार करतो नथी. अने बीणानो नाद सां-
भळी ने मोह पामेछे. तेमज भमरो कमळना बंधनने सहेछे. अने बपैयो
स्वाति बिना तरस्यो रहेछे. वळी चकोर चंद्र बिना अग्निने चुगेछे. अने
दीवाने जोइने पतंगियो बळी मरेछे. हे सागर प्रेमनो नियम एवो छेके तेने
प्राण गुमाववानी खबर पडती नथी. ॥९॥

॥ सवैया ॥

बिप्र जो बेद पढेतो कहा, जब जानि परी नहि बेदकि बा-
नी ॥ गानक गान कियो तो कहा, उन राग कला सुर तान

ન આની॥ જોગિ વિભૂતિ ચઢાઈ કહા, જબ જોગ કલા નહિ-
યે અનુમાની ॥ સાગર પ્રીત કરી તો કહા, જબલોં જિય પ્રી-
તકિ રીત ન જાની ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. જો વેદની વાણી સમજવામાં આવી નહીં, તો બ્રાહ્મણ વેદ ભળે
તેથી શું? જો રાગ કઢામાં સ્વર તાઢ આળી શકાયાં નહીં, તો ગાનારે ગાન
કર્યું તો શું? જો જોગકઢાનો હૈયામાં અનુભવ કર્યો નહીં, તો જોગિયે વિ-
ભૂતિ ચઢાવી તો શું? તેમજ હે સાગર બ્યાંસુધી જીવમાં પ્રીતની રીત જાળી
નહીં, તો પ્રીત કરી તો શું? ॥૧૦॥

॥ ઉપમાલંકાર ॥ કવિત ॥

પ્રાન પશુ પતિકી જટાસેં મન મેર ગીર; સકુચ સુરંગ સા-
ચી, ફોર તોર ફહરે ॥ બિરહા મિહીર તેજ, તપત તુહીન જિ-
ય, પ્રગલ પ્રવાહ પ્રેમ પૂર લગી લહરે ॥ મકર મનોજ ભેદ,
કરત કલોલ મોદ, અભિલાષ રંગ રંગ કંજ પુંજ ઠહરે ॥ સા-
ગર સમીપ સ્ત્રોત હોયકેં હજાર ધાર, ગંગકે તરંગ જ્યોં ઉમંગ
મિલી ગહરે ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. હે સાગર મારા પ્રેમરૂપી ગંગા, પ્રાણરૂપી શિવની જટામાંથી મ-
નરૂપી મેરુ પર્વત ઉપર લાજરૂપી સુરંગને તથા ડાહોને ફોડી તોડીને ફેલાઈ.
તેમાં વઢી વિરહરૂપી સૂરજના તેજથી મારા જીવરૂપી વરફ તપ્યાથી પીગ-
ઢીને પ્રેમરૂપી પ્રવાહના પૂરની લહેરો લાગી. તેમાં કામદેવરૂપી મગર અને-
ક ભેદરૂપી કલોલ ને આનંદ કરેછે, અને અભિલાષરૂપી રંગવેરંગી કમઢના
સમુદાય ઠર્યાછે, અને મારી સુરત હજાર ધારાઓરૂપે થઈને તમારા સમી-
પમાં ગંગાના તરંગની પેઠે ગંભીર ઉમંગથી મઢેછે. ॥૧૧॥

॥ રૂપકાલંકાર ॥ દોહા ॥

खेल सेलके बांस पर, बरत धार तरवार ॥

मन नटवा साची सुरत, चढे तो उतरे पार ॥१२॥

अर्थ. भालारूपी बांस, तरवारनी धाररूपी दोर उपर खेलवाने मन-
रूपी नट, खरेखरी सुरत राखीने चढे, तो पार उतरे. ॥१२॥

॥अथ रस सागरोक्त प्रेम द्रढाव भेद विरोधा भास॥

अलंकार ॥दोहा॥

प्रेम कुंड पावक ज्यों, मनो सु यह अनुमान॥

पर पर कह्यो प्रवीन ज्यु, पर पर समज्यो प्रान ॥१३॥

अर्थ. हेव सागर कहेछे के अग्निथी भरेलो कुंड होय, जाणे के एज
प्रकारनो प्रेम पण छे ; माटे समज्यो कहुं के तेथी वेगळो रहे; पण मारो
प्राण एम समज्यो के तेमां पड पड एम कहेछे. ॥१३॥

॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥ दोहा ॥

बे दरदी जरदी समर, ताकों लगे न तीर ॥

दरदी घट पट हे नहीं, केसें बचे शरीर ॥ १४ ॥

अर्थ. जे इशकना दरदी नथी, तेओने अंगे अज्ञाणपणारूपी बखतर
छे. माटे तेओने कामनां बाण वागतां नथी. पण दरदीना शरीर उपर ते
पडदो नथी, माटे तेनुं शरीर शी रीते बचे? ॥१४॥

॥अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ सर्वैया ॥

तूंहिय तूंहि जपे रितु सीतमें, तूंहिन तुंगन त्यूंहि गलेगा ॥

तापनमें करि तापन तापनि, आपन या पन धारि जलेगा॥

पावस एकहि पाव स ठै, परबीन धुनी रससें न डुलेगा॥ प्रे-
मको थान निदान मिले तह, जो जन को इहि राह चलेगा॥१५

अर्थ. जे शियाळामां तूंहि तूंहि एम जपशे. तेमज हिमालयना शिख-

રમાં જડને ગઢશે. અને ડનાઢામાં તાપળીનો તાપ કરીને પોતે ંજ પ્રતિજ્ઞા ધરીને બઢશે. અને ઑમાસામાં તે ંક પગે થડને બીજાકોડ સોબતી વિના રહીને નદીના પાળીથી ઢગશે નહીં, જો કોડ માળસ ં રસ્ટે ઑાલશે, તો ત્યાં તેને પ્રેમનું ઢેકાળું નક્કી મઢશે. ॥૧૫॥

॥ ઢોહા ॥

સીત ઑામ જલમેં સઢા, તપે જપે મુશ્વ નામ ॥

ઑલે જ્યુ યાહી રીતસેં, મિલે પ્રેમકો ઢામ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. ઢાઢમાં, તાપમાં, અને જઢમાં નિરંતર તપે. અને મોઢે નામ જપે. ં રીતે જો ઑાલે તો પ્રેમનું ઢેકાળું મઢે. મતલબ કે જે જે સંકટ પડે, તે સહન કરે, ત્યારે પ્રેમી મઢે. ॥૧૬॥

॥ ઢ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ઢીપસેં પ્રેમ પતંગનકો, અરુ પંકજ ઢંગનકો સુશ્વ પૂરત ॥ ઑં-
ઢસેં પ્રેમ ઑકોરનકો, ઑનઑોરનસેં નિત મોરનકો રત ॥ ઑાતુ-
ક પ્રેમહિ બુંઢનસેં, જલજાતકો પ્રેમહે સૂરકિ સૂરત ॥ જાન-
તહે ંહિ રીત સઢા હમ, પ્રેમકો રૂપ પ્રવીનકિ મૂરત ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જેમ ઢીવાની સાથે પતંગિયાનો પ્રેમ છે. અને કમઢ ઢમરાનું સુશ્વ પૂરળ કરેછે. ઑંઢ્ર સાથે ઑકોરનો પ્રેમ છે. અને વર્ષાઢની ગર્જના સાથે હમે-
શાં મોરનો પ્રેમ છે. ઑાતુકનો પ્રેમ (શ્વાતિના) બુંઢ સાથે છે. અને કમઢનો પ્રેમ સૂરજની સુરત સાથે છે. ંજ રીતે ંમે નિરંતર પ્રવીળની મૂર્તિનેજ પ્રે-
મનું રૂપ નાળિયે છિયે. ॥૧૭॥

॥ સમરૂપકાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

શોઑ પહાળ સંકોઑઢે ંરળ, મોહઢી સીહ ઢા ઢાહકો ને-
ઢા ॥ ઢીઢઢિ પ્યાસ સહંઢે બહંઢે, ઢુશ્વાળઢિ શ્વોહ પયાળનિ

तेडा ॥ मितदा ध्यान विहंगदि जंखण, झोला झुटा बीरहा-
णदा बेडा ॥ लाजदि गंग आतंकदे खांडणु, प्रेमदा पंथ के-
दारदा पेडा ॥ १८ ॥

अर्थ. “जेम केदारनाथना रस्तामां विकट जग्या, तथा शींकामां पग मुकीने पगे ध्यान अने मुखे राम राखीने कुदीने जवुं पडेछे. प्रेमनो पंथ पण एवोज विकट छे.”--के सोचनारूपी पथरा, संकोचरूपी अरण्य एटले जंगल मोहरूपी सिंहण, अने प्रेमरूपी दावानळनुं बळवुं. दर्शननी इच्छा-रूपी तरश सहन करीने चालवुं. अने दुःखरूपी गुफा, अने चालवानो रस्तो वांकोछे. मित्रना ध्यानरूपी पक्षियोनुं बोळवुं, अने विरहरूपी मळवाना झोला एटले शींकां झूली रह्यांछे. अने लाजरूपी गंगा उतरवी. अने भ-यनुं खंडन करवुं. अथात् निर्भय थइने चालवुं. एटलां संकट केदारना रस्तामां छे. तेमज प्रेमनो पंथ पण केदारना रस्ता जेवोछे. ॥१८॥

॥ सहोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

जल धारके संग कला चपला, अरु नीरके संग कुमोद नरी॥
अहि जच्छन संग हलाहलको बल, प्रेमल पोत लगी बि-
हरी ॥ विसतार हुताशन संग धुंवा, यह रीत प्रवीन बनाय
धरी ॥ विरहा दुख दान सनेहके संग, बढे मनु बामनकी
लकरी ॥ १९ ॥

अर्थ. वरसादनी साथे विजळीनी कळा बधे. अने पाणी वधवानी साथे पोयणीनी डांडी बधे. अने सर्प जेम जेम खोराक करे. तेम तेम तेनी साथे तेना मुखमां झेरनुं बळ बधे. अने पवननो विहार जेम लांबो बधे. ते साथे लागीने सुगंध पण वधारे फैलाय. अने अग्निना विस्तार साथे धुंवाडानो पण विस्तार थाय. हे प्रवीण? इश्वरे एबीज रीत बनावी राखीछे. अने जाणे

के वामनजीनुं शरीर वध्युं, तेनी साथे तेनी लाकडी बधती जती होय, ते-
मज जेम जेम मारो स्नेह बधतो जायछे, तेम तेम दुःखदायक विरह पण
बधेछे. ॥१९॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ कवित ॥

वेध्यो जो शरीर तीर, पलहु न धरे धीर, सुध न तमासगीर, उ-
पन हे के सीराहे ॥ गिरिके अताग पानी, तरीकें तिसानी बाट,
गईहे न जानी बिन चले एसी ईराहे ॥ जो न नेन देखीहे सो,
लेखीहे सबे समान, पथरके पुंजमें परेखी हे न हीराहे ॥ तन
मन नेन जोई, बीतत है पावे सोइ, पाय न प्रवीन प्रेमी बिना
कोउ पीराहे ॥ २० ॥

अर्थ. जेनुं शरीर तीरथी बांधायुं होय, ते पळ मात्र धीरज धरीशके
नहीं. पण ते तीरनो घा उनोछे, के टाढो, तेनी खबर (तमासगीर) जो-
नाराने पडती नथी. जे (इरा) पृथ्वीमां जे चालीने गया नथी. तेओने ख-
बर नथी. के त्यां पर्वतछे के अथाग पाणीछे. झाडछे, के तरशे मारिये
एवो खारोपाट छे. जेओ नजरे देखता नथी, तेओ सघळुं सरखुं जाणशे,
अने पथरना ढगलामां पडेल्ला हीराने परखी शके नहीं. तेमज प्रेमनी
पीडा जेने बीती होय, तेज शरीर मन अने नेत्रोने जोईने जाणी ले, पण
प्रेमी बिना कोइ जाणी शके नहीं. ॥ २० ॥

॥ अथ अनन्वयालंकार ॥ कवित ॥

चातुकीकों बुझो बुंद पाये बिना कहा होत, कहा होत मीन
बुझो बिछुरे जो नीराहे ॥ बुझिये चकोरकों जो चंद बिना उ-
दे कहा, बुझिये मधूप कहा होत कंज बीराहे ॥ हारनकों बु-
झिये जो काठ छांडिये तो कहा, बुझीये पतंग कहा दीपकमें

सीराहे ॥ जाय बीती सोय जाने प्रेम नां पिछाने ओर, ही-
राकी सलाख ज्यों प्रवीन एक हीराहे ॥२१॥

अर्थ. बपैयाने पुछो के स्वातिनुं बुंद पाम्या विना शुं धाय ? माछ-
लाने पुछो के पाणीथी जुदां पड्ये शुं धाय ? चकोरने पुछो के चंद्रना उ-
ग्या विना शुं धाय ? अने भमराने पुछो के कमळ बीडाइ गयुं तो शुं धाय ?
हारण पक्षीने पुछो के लाकडुं मुंकी दईये तो शुं धाय ? पतंगियाने पुछो
के दीवामां एवडी बधी शी थंडक छे ? हे प्रवीण ? जेम हीरानी परीक्षा
करवानी शायडी एक हीरानीज होयछे, तेमज जेने बीती होय, तेज जाणे,
प्रेमनी पीडा बीजो कोइ जाणे नहीं. ॥२१॥

॥ अथ स्मृतिमान अन्योक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

आगेहे चकर, पाछे मकर निकर लागे, दोउ ओर ग्रावनके
अगहन गरहे ॥ खुटे खान पान, टुटे नांगर निशान डोर,
एतेपें स्वसानहुकी उलटी अखरहे ॥ मालुम नयोहे अंध,
रोधकी न शोध कहूं, फूट गयो नाव सो कहांलों दधि तरहे ॥
कीजिये उपाय आय, लीजिये प्रवीन सुधि, हाय हाय जायकें
पुकार कोउ करहे ॥ २२ ॥

अर्थ. डोलता वहाणनो दाखलो--आगळ चकर एटले पाणीनी मोटी
भमरियो पडेछे. अने पाछळ मगरनो समुदाय लाग्योछे. अने बन्ने तरफ
पथरना दुर्गम पर्वतो छे. खानापीवानुं खुटी गयुं छे. अने नांगर, तथ नि-
शानना दोर तुटी गया छे. एटला उपरांत वळी पवननी आखर उलटीछे.
अने टंडेल आंधळो थयो छे. किनारानो तो क्यांय शोध लागतो नथी. अने
वहाळ फूटी गयुं, ते हवे समुद्रमां क्यां सुधी तरशे ? माटे हे प्रवीण ? आ-
वीने कांइ उपाय करो. अने संभाळ ल्यो, अरे हाय हाय ? एवो पुकार

कोइ जईने करशे? ॥२२॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

बन बिचार मन मानसर, जय्यो प्रेम बहु बार ॥

सुख मुगता हंसा बिरह, निश दिन चुगत किनार ॥२३॥

अर्थ. विचाररूपी वनमां मनरूपी मानसरोवरछे. तेमां प्रेमरूपी घणुं पाणी भर्युंछे. तेने किनारे रहेलो बिरहरूपी हंस रात दिवस सुखरूपी मोतीने चुगे छे. ॥२३॥

॥ सोरठा ॥

मन पाटी गुन मेख, प्रेम कडी उतरे चढे ॥

सिधगज बिरह बिशेष, घट गोरखधंधा भयो ॥२४॥

अर्थ. (जोगी लोको लोढांनो गोरखधंधो राखेछे. तेमां लोढानी पाटी तथा घणी कडीयो होयछे. तेमां लोढानो एक गज होय छे. तेनुं नाम सिद्धगज कहेवाय छे. ते कडियोमां गुथायेला होय छे. अने ते कडियोनी चाळवणी आवडती होय, तेज छूटो पाडी शकेछे. तेनो आमां दाखलो छे.) मनरूपी लोढानी पाटी छे, अने गुणरूपी तेमां खीलियो होयछे, अने प्रेमरूपी कडी चढेछे, ने उतरे छे. अने वधारे बिरहरूपी सिद्धगजछे. ए रीते आ मासुं शरीर गोरख धंधा रूपे थयुं छे. ॥२४॥

॥ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

बेधक एक प्रवीन चलयो, उनही मनमें उपचार कर्यो ॥ गानके रंग कुरंग चढे जहाँ नेहको दीप जगाय धर्यो ॥ एनकों सूझतहे न कछु, कर पारधि ले सर पार कर्यो ॥ बीनको नाद सुनेगो कहां, इतनी कहिकें मुरझाय पर्यो ॥ २५ ॥

अर्थ. हे प्रवीण ? एक पारधी चाह्यो, तेणे पोताना मनथी उपाय गो-

ठव्यो. ते एवी रीते के जे ठेकाणे हरण गायनना रंगमां चडे. ते ठेकाणे तेलनो दीवो प्रगटीने मुक्यो. ते जोइने हरणने तो कांड सुज पडो नहीं, अने पारधिये हाथमां तीर लइने आरपार कर्यो, त्यारे ते मृग अरे हवे वीणा- नो नाद कपां सांभळीश. एटलुं कहीने मुंझाइने पड्यो. मतलबके मारा मनरूपी मृगने तमे शिकारीरूपे मधुरवाणी संभळावीने नेहनो दीवो देखाडीने कटाक्षरूपी बाणे विंधी नाख्युंछे. तो पण ते मधुरवाणी हुं कपां सांभळीश. एम कहीने मुझवणमां पड्युंछे. ॥२५॥

॥ सोरठा ॥

इहि बिधि प्रेम द्रढाय, पाती लिखि एकेक प्रति ॥

त्यो त्यों विरह बढाय, ज्यों ज्यों बंचत जेद वह ॥२६॥

अर्थ. एवी रीते प्रेम द्रढावीने एकबीजाना उपर पत्रो लख्या, ते बन्ने जणां जेमजेम कागळना भेद वांचे छे. तेम तेम विरह बधतो जायछे. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

दंपति प्रेम विधानं, प्रति एकेकं पठावनं पत्रं ॥

षष्ठिअंक अजिधानं पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥ २७॥

अर्थ. बन्ने स्त्री पुरुषे परस्पर एक बीजा उपर प्रेमना विधानना पत्रो लखी मोकल्या. ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी साठमी लहेर संपूर्ण थई. २७

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर प्रेम द्रढाय, पत्र भेदो नाम षष्ठितमो लहरं ॥ ६०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥६०॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ દોહા ॥

બહિરંતર્લાપિક કવિત, કર્યા સ્ત્રી પુરુષે જેહ ॥

એકસઠમી આ લહેરમાં, વિગતે કહેશે તેહ ॥

॥ અથ દંપતિ શ્રીમુખોક્ત બહિર્લાપિકા, અંતર્લાપિકા જેદ ॥

॥ પ્રસંગો યથા ॥ દોહા ॥

પ્રેમ બિરહ ચિત્ત ચાતુરી, દંપતિ જયે વિકાસ ॥

શ્રીમુખ ઉક્તી મિત્ત લિખિત, સો અબ કહે પ્રકાસ ॥૧॥

અર્થ. તે સ્ત્રી પુરુષના ચિત્તમાં પ્રેમ વિરહ અને ચતુરાઈનો પ્રકાશ થયો. તથા તેઓ બન્નેના શોભાયમાન મુખની જે વાણી પરસ્પર મિત્ર પ્રત્યે લખી મોકલી, તે હવે પ્રસિદ્ધ રીતે કહિયે છિયે. ॥૧॥

॥ સહોક્તિ અલંકાર ॥ છપય ॥

જ્યોં વિહુરન દિન બઢત, બઢત વિરહાનલકો બલ ॥

બઢત પ્રેમ પરવાહ, બઢત સ્મર ત્યોં મન નિર્મલ ॥

બઢત ચાહ મિત્ત મિલન, બઢત ચિત્તમેં ચતુરાઈ ॥

બઢત સાધ સોધના, બઢત ઉક્તી ઉર આઈ ॥

દંપતિ બઢંત એસી દશા, સાગર કલાપ્રવીન જિય ॥

લાપિકા બહિર અંતર સુ તબ, શ્રીમુખ ચિત્ર સુકાવ્ય કિય ॥૨॥

અર્થ. જેમ જેમ વિયોગના દિવસ વધતા જાયછે. તેમ તેમ વિરહાગ્નિનું બળ વધતું જાયછે. અને જેમ જેમ પ્રેમનો પ્રવાહ વધતો જાયછે. તેમ તેમ બન્નેના નિર્મલ મનમાં કામદેવ વધતો જાયછે. જેમ જેમ મિત્રને મળવાની ઇચ્છા વધતી જાયછે. તેમ તેમ ચિત્તમાં ચતુરાઈ વધતી જાયછે. અને જેમ જેમ મળવાના સાધનનું શોધન વધતું જાયછે. તેમ તેમ અંતઃકરણમાં આવીને વાણી વધતી જાયછે. એ રીતે સાગરને કલાપ્રવીણ પોત પોતાના જી-

वनी दशा ड्यारे बधती गइ. स्यारे अंतर्लापिका अने बहिर्लापिका तथा चित्र कविता शोभायमान मुखे करी. लापिका एटले चतुराई, जे छंदना अक्षरोमांज जुक्ति होय, ते अंतर्लापिका कहेवाय. अने छंद बहारथी अक्षर लेवा पडता होय, ते बहिर्लापिका कहेवाय. ॥२॥

॥ अथ कलाप्रबीन श्रीमुखोक्त वर्नजेद बहिर्लापिका ॥

॥ सर्वैया ॥

पंचहु अच्छर सागर हो ;
गिनती करि जेद सबे गहिये ॥
द्रू दुसरे अरु अंत करी यह;
जो कहिबी सो उने कहिये ॥
ने अरु अंत अखंड लगे मग;
अंत दुहूके दुहू मिलिये ॥
आदिके अंत ले मांगत हे हम;
द्वे बिन द्वेकि दुहाइ किये ॥ ३ ॥

मं हिं रां मं ने.

द्रुहिन.

नेन.

मन.

मले.

राम.

अर्थ. हे सागर तमे पांच अक्षरना नामवाळा छो, ते ए छेके “मं हिं-
रां मं ने” ते अक्षरो उपरथी गणतरी करीने जे हुं भेद कहूं, ते ग्रहण करी
ह्यो, तेनी विगत जे “द्रु” अक्षर पछी बीजो ने छेलो अक्षर करीने जे
कांड कहेंवुं घटे, ते तेने कहेंवुं जोडिये. मतलब के “द्रुहिन” कहेतां ब्र-
ह्माये आपणुं एवुंज नशीब लख्युं. माटे तेने ठवको देवो घटे छे. वळी “ने”
अने तमारा नामनो छेलो अक्षर “न” एटले “नेन” अखंड तमारा मा-
रग सामां लागी रह्यां छे. अने तमारा नामना छेला बे अक्षर “मन” ते
आपणां बेयनां साथे मेळविये. तमारा नामना आदी अक्षरनेज छेडे
“ले” एटले “मले” अथात् मळवाने अमे चाहिये छिये. ते तमारा ना-

મના પહેલા બે અક્ષર વિના બે અક્ષર “રામ”ની દુહાઈ યાદીને કહુંછું. એ સવૈયામાં “મહિરામન” એવું નામ નથી. તે બહારથી લેવું પડેછે, માટે તે બહિર્લાપિકા ભેદછે ॥૩॥

॥ અથ આદ્યક્ષરી અંતર્લાપિકા ॥ દોહા ॥

સ	ર બેધતહે ચતુર બિન,	સમર
મ	ધ્ય ત્રતિય બિન આય ॥	સમન
ર	જ મુખ માંગત દુતિય બિન,	સરન
ન	કટ આદિ બિન ચાય ॥૪॥	મરન

અર્થ. હે સાગર ? આ દોહરાના પ્રત્યેક ચરણના આદિ અક્ષર એટલે “સંમરંન” હું તમારું રાખુંછું. તેના ચોથા અક્ષર “ન” વગરનો “સમર” એટલે કામદેવ બાળથી મને વિંધેછે. અને ત્રીજા અક્ષર “ર” વિના “સમન” એટલે તે મનમાં આવીને વિંધેછે. અને બીજા અક્ષર “મ” વિના અર્થાત્ તમારા “શરણ” વિના મોઢામાં ધૂલ યાદીને ચાહુંછું. અને આદિ અક્ષર “સ” વિના અર્થાત્ “મરન” ટુકડું ચાહુંછું. ॥૪॥

॥ પુનઃ દોહા ॥ સંમરંન

હનત બિજોગી અંત બિન,
ત્રતિય બિનામેં આય ॥
દ્વિતિય બિના માંગત તુમે;
પ્રથમ બિના લગિ પાય ॥૫॥

સમર
સમન
સરન
મરન

અર્થ. “હે સાગર તમારું જે હું રાખુંછું. તે એલે કે “સંમરંન” એના છેલ્લા અક્ષર “ન” વિના અર્થાત્ “સમર” કામદેવ મને વિયોગણને ત્રીજા અક્ષર “ર” વિના એટલે “સમન” અર્થાત્ (સ) તે મનમાં આવીને મારે છે. વળી બીજા અક્ષર “મ” વિના એટલે હું તમારા “શરણ” વિના પ-

હેલા અક્ષર “સ” વગરનું એટલે “મરણ” માગુંહું. ॥૫॥

॥ અથ બહિર્લાપિકા પ્રશ્નોત્તર જેદ ॥ છપય ॥

પાઓ બિના કર નાંહિ,	અ	રુળ
ઉદર ગુરુ નાંહિ હુધાતુર ॥	પુ	ષ્કર
રસનાબતી સુને ન,	ને	પુર
શ્રવન દો તાસ નયન સુર ॥	દ	રવી
નાથ વાઘ આકાર ,	ર	મા
નાઝ કર નીચ મિલાવે ॥	સ	વિતા
વેધાસુત કુન વક્ર,	કી	શ
રસિક અતિ ભૂપ રિજાવે ॥	ચા	રન
લે હાર કાઠ ભૂપન કરહિ,	હ	ર
સજા મધ્ય કો ઉચ્ચરે ॥	ત	કંવાદી
ખટ તીસ હોતહે નારિ નર,	રા	ગ,રાગણી
અરથ એહ સાગર કરે ॥ ૬ ॥		

અર્થ.

પ્રશ્ન.

ઉત્તર.

પગ વગરનો છે. અને હાથ પણ નથી, તે કોણ હશે?

અરુણ.

જેનું પેટ મોટું છે, પણ હુધાતુર નથી, તે કોણ હશે?

પુષ્કર, આકાશ,

જે જીભવાળી છે, અર્થાત્ ઉચ્ચારણ શક્તિ તેનામાં છે.

નેપુર, ગ્રાંઝરી.

પણ તે પોતે સાંભળતી નથી, તે કોણ હશે?

એવો કોણ છે કે તેની બે આંખો સ્વર સાંભળે છે?

દરવી, સર્પ, ચક્રુશ્રવા.

જેનો નાથ વાઘને આકારે ધયો, તે કોણ હશે?

રમા, લક્ષ્મી

પોતાના 'કર નમાવીને નીચની સાથે પણ મેળવે છે, તે

સવિતા, સૂરજ.

કોણ હશે?

બ્રહ્માના પૂત્ર નારદનું મુખ કેના જેવું ધયું?

કીશ, વાનરના જેવું.

रसीकताथी अति भूपने रीझावे छे, ते कोण हशे? चारण.
 सर्पने लइने हार विगेरेना भूषण करेछे. ते कोण हशे? हर.
 सभामां बोले ते कोण हशे? तर्कवादी.
 स्त्री पुरुषो मळीने छत्रीश थाय, ते कोण हशे? राम रागणी.

हे सागर एनो अर्थ करो. ए छपयमां अगियार प्रश्न छे. तेना अ-
 गियार उत्तरना आदि अक्षर लेतां एवं वाक्य नीकलेछे के “अपुने
 दरसकी चाहतरा” मतलब के आपना दर्शननी राह जोउंछुं. ए छपयना
 दरेक चरणन, पहेला अक्षरो लेतां एवं वाक्य नीकलेछे के “पार नावे
 लेख” मतलब के तेनो लखतां पार आवे नहीं. ॥६॥

॥ अथ बहिलीपिका अंक जेद ॥ छपय ॥

	वर्ग	वर्ण	स्वर	
अष्ट चत्र अरू एक,	८	४	१	ह
षष्ठ अरु पंच एक कहि ॥	६	५	१	म
पंच एक अरू एक,	५	१	१	त
षटःपंचह एकह वहि ॥	६	५	१	म
उन्नय एक अरु पंच,	२	१	५	कु
एक एकह एकह पुनि ॥	१	१	१	अ
पंच एक अरु तीन,	५	१	३	ति
तीन एकही युगल सुनि ॥	३	१	२	चा
पुनि अष्ट चत्र अरु एक गनि,	८	४	१	ह
पंच एक एकहु गहे ॥	५	१	१	त
अठ चत्र सप्त अंकह परखि,	८	४	७	हे
याँ प्रवीन सागर कहे ॥७॥				

अर्थ. आठमा वर्गना चौथा चरणमा पहेलो स्वर मळे, एटले “ह” छठा वर्गना पांचमा वर्णमा पहेलो स्वर मळे, एटले “म” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमा पहेलो स्वर मळे, एटले “त” वळी छठ्ठा वर्गना पांचमा वर्णमा पहेलो स्वर मळे, एटले “म” बीजा वर्गना पहेला वर्णमा पांचमो स्वर मळे, एटले “कु” पहेला वर्गना पहेलो वर्ण, एने पहेलो स्वर, एटले “अ” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमा त्रीजो स्वर मळे, एटले “ति” त्रीजा वर्गना पहेला वर्णमा बीजो स्वर मळे एटले “चा” वळी आठमा वर्गना चौथा वर्णमा पहेलो स्वर गणिये एटले “ह” पांचमा वर्गना पहेला वर्णमा पहेलो स्वर ग्रहण करिये, एटले “त” आठमा वर्गना चौथा वर्णमा सातमो स्वर मळे, एटले “हे” ए रीतना अक्षरोनी परीक्षा करो. प्रवीण कहेछे के हे सागर, अमे तमने इछिये छिये. अर्थात् “हम तमकु अति चाहतहे.” ॥७॥

॥ पुनःअंक भेद बहिरांपिका ॥ सवैया ॥

	वर्ग	वर्ण	स्वर
एकहि एककुं सात मिलायके,	१	१	७ ए
दोयकुं एकहि एक ज्यु दीजे ॥	२	१	१ क
षष्ठ अरू इक पंच करो पुनि,	६	१	५ पु
सात दुहू अरू एक गनीजे ॥	७	२	१ र
छे पर तीन दुहू धरिकें फिर,	६	३	२ वा
आठ तिहु इकही गनि लीजे ॥	८	३	१ स
अंकके सागर भेद लहो यह,			
जो गिनतिमें कह्यो सोइ कीजे ॥ ८ ॥			

अर्थ. पहेला वर्गना पहेला वर्णमा सातमो स्वर मेळवो, एटले “ए” बीजा वर्गना पहेला वर्णमा पहेलो स्वर दैये, एटले “क” वळी छठ्ठा वर्गना

પહેલાવર્ણમાં પાંચમો સ્વર કરો, એટલે “પુ” સાતમાવર્ગના બીજાવર્ણમાં પહેલો સ્વર ગણિયે, એટલે “ર” છઠ્ઠાવર્ગના ત્રીજાવર્ણમાં બીજો સ્વર મેઝવિયે, એટલે “વા” આઠમાવર્ગના ત્રીજાવર્ણમાં પહેલો સ્વર ગણીને લ્યો, એટલે “સ” હે સાગર એ આંકડાના ભેદ લ્યો. તેની ગણતીમાં જે કહ્યું તે કરો. અર્થાત્ “એકપુરવાસ” કરો. ॥૮॥

॥ અથ ઉલટ નેદ અંતર્લાપિકા ॥ કવિત ॥

સપ્ત સુરમેં ‘નિર્વાદુ’ નવ ગ્રહ બીતે ‘શનિ’, સપ્ત તુંગ ‘કેલાસ’ સમરહી દુઃખદરે ॥ અષ્ટગિર ‘મેરુ’ સાઠ આઠમેં ‘ગયા’ વિજોગ, ઝનહિકો અંગ અંગ અતિહિ દરદરે ॥ દ્વાદશ કલામેં ‘રેવિ’ વિદ્યાદૂ ન જાત પરી, અષ્ટદશ વન યામેં ‘નીલ’ સો બિહદરે ॥ નવકુલ નાગ ‘કાલી’, સાગર ન જાત લંઘી, પટ ઋતુ ચાહ નેન, ઉલટી ‘શરદ’રે ॥ ૯ ॥

અર્થ. હે સાગર અમારે (નિશ) રાત્રિ દુઃખાઢી બીતે છે. અને કામદેવ (સલાકે) દુઃખદાયક શારડિયે છાતી વીંધે છે. અને વિજોગની આગ (રુમે) રોમેરોમે પ્રગથ્યાથી તેનું દરદ અંગોઅંગે અતિશે થાય છે. તમારી વીર વિદ્યા મારાથી જાણી શકાઈ નહીં. અને જે વાત બની તે બેહદ બની છે. અને હે સાગર લોકલાજની (લીકા) લીટી ઉલંઘી જાતી નથી. અને મારાં નેત્ર તમારા દર્શનની ચાહના રાખે છે. ઉપરના સવૈયામાં આવેલા શબ્દોનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે સાત સ્વરમાંથી “નીર્વાદુ”નું નામ ઉલટાવિયે. એટલે “દુઃખાનિ” અર્થાત્ દુઃખાઢી અને નવગ્રહમાંના “શનિ”નું નામ ઉલટાવિયે એટલે “નિશ” અર્થાત્ રાત્રિ. સાત પર્વતમાંના “કેલાસ” ને ઉલટાવિયે, એટલે “સલાકે” અર્થાત્ શારડી વડે. અષ્ટકુલ પર્વતમાંના મેરુના નામને ઉલટાવિયે એટલે. “રુમે” અર્થાત્ રોમે. અને સાઠને આઠ અડસઠ

तीर्थमांना “गया” तीर्थना नामने उलटाविये, एटले ‘आग’अर्थात् अग्नि.
बार कळावाळा “रवी” नुं नाम उलटाविये, एटले “वीर” अथात् वीर-
विद्या. अठार भार वनस्पतिमांना “नीब” शब्दने उलटाविये, एटले “बनी”
नीब एटले लींबडो. अने नवकुळ नागमांना “काली” नागना नामने
उलटाविये, एटले “लीका” अर्थात् “लीटी.” अने छ ऋतुमांनी “शरद”
ऋतुने उलटाविये, एटले दरश अर्थात् दर्शन. ॥९॥

॥ पुनः उलट भेद अंतर्लपिका ॥ दोहा ॥

‘सरत’ उलट जागी हमें, ‘तन’ उलटे दुखदान ॥

‘मीतु’ उलट नां मिल रहो, ‘गल’ उटले अन्निधान ॥१०॥

अर्थ. हे ? सागर तमारा दर्शननी तरस अमने (नत) नित्य दुःख-
दायक जागी रही छे. माटे (तुमीं) तमे (लग) पासे केम मळीने रहेता
नथी. ए दोहरामांना शब्दोनो खुलासो जे. एमां “सरत” ‘तन’ “मीतु”
‘गल’ ए चार अभिधान एटले नाम छे, तेओने उलटाविये, एटले “तरस”
“नत” “तुमीं” “लग” एम थाय. ॥१०॥

॥ अथ अंतर्लपिका प्रश्नोत्तर चेद ॥ कवित ॥

प्रश्न
सुरपति वाहन को?
कहा अधिपति नाम?
कहा मेन आयुध हे!
कोन मझ नांहि मल?
बनिता सिंगार कहा?
कहा कवि बर्नत हे!
काल प्रति बिंब कहा?

उत्तर
गज
राज
सर
जल
लज
रस
जरा

कहा दोउ सार चल!

कहा विधिसुता नाम?

करत कहा क्रपान

दानसों बढावे कहा?

गंध्रव उचारे कल ?

कंठ नाम ?

जपनाम ?

कहादेव दानवकों ?

कोन काज सार्यो हरी !

गजराज सरजल ? ॥११॥

जंग

गरा

सैज

जैस

रांग

गैल

जैज

रार

गैजैराजैसैरजैल

अर्थ. आ कवितने छेडे “ गैजैराजैसैरजैल ” एवा आठ अक्षर छे. तेमार्थीन आमां पुछेला सोळ प्रश्नना उत्तर मळी आवशे. ते तर्त समजवा-
सारुं अक्षरना उपर नंबर लख्या छे.

प्रश्न.

उत्तर.

प्रवीण कहेछे के—

१ ईद्रनुं वाहन शुं?

२ अधिपतिनुं नाम शुं?

३ कामदेवनुं हथियार शुंछे?

४ केनामां मळ नथी?

५ स्त्रीनो शणगार शुं?

६ कवि शुं वर्णन करे?

७ काळनुं प्रतिबिंब शुं?

८ बे सोगठियो मळीने चाले ते शुं कहेवाय?

९ ब्रह्मानी पुत्रीनुं नाम शुं?

गैजै एटले ऐगवत हाथी.

राजै.

सैर एटले बाण.

जैल.

लैजै एटले लज्जा.

रैसै श्रृंगारादिक नवरस.

जैरा एटले घडपण.

जैगै एटले मळे तो जुग.

गैरा एटले गिरा, सरस्वति.

१० तरवारने शुं करेछे?	सँज साफ, चळकती.
११ दानथी शुं वधाराय?	जँस.
१२ गांधर्व शी कळा उच्चारै?	राँग.
१३ कंठनुं नाम शुं?	गँल एटले गळुं.
१४ जपनुं नाम शुं?	जँज एटले यजवुं.
१५ देवने ने दैत्यने शुंछे?	राँर, राड अथवा लडाई.
१६ हरिये केनुं कारज सार्यु?	“गेजँराँज सँरँजलँ.”

एटले तळावना पाणीमां गजराजनुं कारज सार्यु. ए कवित प्रवीणे ल-
ख्युं. तेनी मतलब एवी जणायछे के जेम हरिये गजराजनुं कारज सार्यु.
तेम आपणुं सारशे. ॥११॥

॥ अथ सागरोक्त आद्यक्षरी श्रंतर्लापिका भेद ॥ दोहा ॥

|सु|वत सेज मन सिज सरन, |जा|गति आगति आग ॥
|न|त जग्गे मुचकंद गति, |आ|दि लई जिय लाग ॥१२॥

अर्थ. सागर कहेछे के कामदेवनां बाण एटले फूल. तेनी सज्यामां सूतां
मारी आबी गतिनी आग जागृत थायछे. अने नित्य मुचकंद राजानी पेठे झव-
कीने जागुंछुं. अने आ दोहराना प्रत्येक चरणना आदि अक्षर लईने जी-
वमां लगाडी राखुंछुं. मतलब के “सुज्ञान आव्य” एम रटुंछुं. ॥१२॥

॥ अथ आद्यक्षरी श्रंतर्लापिका भेद ॥ सवैया ॥

|सू|लि|से जान तजे सब भूषन, फूलन हार बिखेर दहे ॥
|जा|र|तहु न उचारतहे, उर धार कछूसु कहा करहे ॥
|न|च|हि केसर कुंकुम चंदन, बास सुबास न जात सहे ॥
|के|न|रसे यह केसे तजे नहि, प्रान प्रवीन गहे सु गहे ॥१३॥

अर्थ. सागर कहेछे के में बधां घरेणां सूळी जेवां जाणीने तज्यां छे.

અને ફૂલના હાર વીંચેરી દીધા. અને કામ મને બાળેછે. તે કાંઈ બોલતો નથી. કોણજાણે કે તે મનમાં કાંઈ ધારીને શું કરશે. કેસર કુંકુમ, અને ચંદનને હું ચહાતો નથી. અને સારાં વસ્ત્ર કે સુગંધ સહન થઈ શકતાં નથી. તોપણ હે પ્રવીણ મેં મારો પ્રાણ પકડી રાખ્યો છે. તે પકડી રાખ્યો છે. તે કયા રસથી અને શા વસ્તે હું તજતો નથી ? તો “સુજાન કેલી રચન” મતલબ કે સુજાણ સાથે खेल करवा साहं. ए सवैयाना प्रत्येक चरणमांथी प्रथम पहेलो पहेलो અને પછી વીજો વીજો અક્ષર લેવાથી ઉપર લખેલો ઉત્તર થાયછે. ॥૧૩॥

॥ પુનઃ વહ જેદ ॥દોહા॥

સુ મન બિકાસ બસંતકે,	જા ત વેલ વિસ્તારા॥
ન જ હાંસી મનુ કરતહે,	બા હ પસાર પસાર ॥૧૪॥

અર્થ. વસંતનાં ફૂલ ખીલ્યાં છે. અને જુદની વેલ વિસ્તાર પામીછે. તે જાણે કે લાંબા હાથ કરી કરીને (નીજ) આપણી મઠકરી કરતી હોય નહીં. એના પ્રત્યેક ચરણના અકેક અક્ષર લેતાં “સુજાનવા” એવા અક્ષર નીકળેછે. તે સંબોધન છે. ॥૧૪॥

॥ પુનઃ અંતર્લાપિકા ભેદ ॥દોહા॥

પ્રથમ સુપારી જાયફલ, પાછે પાન બદામ ॥

મધ્ય ઇલાંચી જાયત્રી, લેલે ટેરત નામ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. સુપારી ને જાયફલના પહેલા અક્ષરો, પાન ને બદામના પાછલા અક્ષરો, ઇલાંચી અને જાયત્રીના વચલા અક્ષરો, લઈ લઈને તે નામ પોકા-રુંહું. મતલબ કે “સુજાન મલાય” એટલે સુજાન મેઝવો, સુજાન મેઝવો. એમ પોકારુંહું. ॥૧૫॥

॥ अथ अंतर्लापिका प्रश्नोत्तर चेद ॥ दोहा ॥

प्रश्न.

उत्तर.

संन्यासी शोधत कहा ?	पं रं
को प्रकाश छिति कीन ?	रं बी
नारति नारद नाद्य कह ?	बी नं
परखे वह परवीन ॥ १६ ॥	

अर्थ. आ दोहरामां चार प्रश्नछे. तेना उत्तर “परबीनं ए चार अक्षर-मांथी नीकळे छे. ते साफ समजवा साहं अक्षरो उपर नंबर मुक्या छे. ते नाम बेवार बंचायछे.

प्रश्न.

उत्तर.

१ संन्यासी गुं शोधेछे?	परं एटले परमात्मा.
२ पृथ्वी उपर प्रकाश कोण करेछे!	रं बी एटले सूर्य.
३ सरस्वतिनुं अने नारदनुं बाजुं गुं?	बीनं एटले वीणा.
४ ए परीक्षा करे एवुं चतुर कोण ?	“परबीन” ॥ १६ ॥

॥ अथ आद्यक्षरी अंतर्लापिका ईश्वर स्तुति ॥ सवैया ॥

मे	र करो वह आदिहु अच्छर,
हे	म गिरबबर आदि मिले तक ॥
रु	द्र कह्ये पुनि जोइ जयो सब,
बा	र न लायक ओ कछु बायक ॥
नी	रज नंदन याहिको जेद सु,
रा	तपती जरबो उर धारक ॥
खी	रसरोवर बीच प्रवीन, लि
ये	पति लायक हो सुखदायक ॥ १७ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે જે ईश्वर જગતના આદિ અને અક્ષર કહેતાં અવિનાશી છે. અથવા આદિ અક્ષર એટલે ઐકારરૂપેછે, અને જે પહેલી તકમાં અમને મેરુપર્વત ઉપર અર્થાત્ મેરુના કૈલાસ શિખર ઉપર મઢ્યા હતા. તે ईश्वર અમારા ઉપર મહેર કરો. વઢી તે મહારુદ્રે જે કહ્યું હતું. તે વધું થયું. કેમકે તેમનાં વાક્ય એવાં હતાં કે કાંઈ વિલંબ થવા લાયક નહોતાં. હવે કમઢના પૂત્ર બ્રહ્માછે. તેના લેખના મેદથી રાતનો પતિ જે ચંદ્રમા તેતો મારી છાતીમાં વઢતરા ધરનારો થઈ પડ્યોછે. ક્ષીરસરોવર વચ્ચે પ્રવીણ ગજરાજે જેવા પતિ લીધા. તેવાજ લાયક અને સુખદાયક તમે અમારા પતિ છો. આ સવૈયાના ચોથા ચરણમાં રસસાગરે પ્રવીણનું નામ સુચવીને વઢી ગુપ્ત રીતે એટલે પ્રત્યેક ચરણના પહેલાંને તેરમા અક્ષરો લેતાં આઠ અક્ષરોથી જણાવ્યું કે “મહેસ્વાની રાખીયે.” ॥૧૭॥

॥ અથ રાગોપરિ અંતર્લાપિકા મેદ ॥ સવૈયા ॥

એક કરો સુઘરાઈ, પંજાંવ દો, ત્રીજો કલ્યાનનો ચિંત ધરેરે ॥ સારંગ આદિ, બિહાગૈંકિ અંત લે, મેરંવ મધ્ય બિહાલ પરેરે ॥ નાંઈકી ઓર મલારહિ ગૂજરિ, તા બિચલે હિતુ વ્હૈસો કરેરે ॥ જાય પ્રવીન ઇરોશ્વનમેં ઇતની કોઝ ગાનકલા ઉચેરેરે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે કોઈ એટલી સુઘડાઈ એટલે ચતુરાઈ કરો, કે સુઘડાઈનો અથવા સુઘરાઈ નામના રાગનો પહેલો અક્ષર (સું) અને પંજાવનો વીજો અક્ષર (જાં) અને કલ્યાણનો ત્રીજો અક્ષર (નૈ) એટલે સુજાનને ચિત્તમાં ધરીને સારંગનો આદિ અક્ષર, (સાં) અને બિહાગનો અંત અક્ષર (ગૈ) લઈને મેરવનો મધ્ય અક્ષર (રૈ) એટલે “સાગર” બેહાલ થઈને પડ્યોછે. માટે ‘નાંઈકી,’ ‘મલાર,’ અને ‘ગૂજરી,’ એ ત્રણ રાગના વચલા

અક્ષરો લઈને “ફલાજ” જે હિતસ્વી, હોય તે કરે. પ્રવીણના ડગોચામાં જઈને કોઈ ઇટલી ગાનકલા ઉચારે ? એમાં સાર ઇટલોંછે કે સુજાણને મનમાં ધરીને સાગર બેહાલ પડ્યા છે. માટે કોઈ હેતુ હોય, તે ફલાજ કરે, ઇટલી મતલબ પ્રવીણની પાસે કોઈ જઈને ગાય ? ॥૨૮॥

॥ અથ ચતુરાક્ષરે દોહા જેદ અંતર્લાપિકા શીવ સ્તુતી ॥ કવિત ॥

નાથ	બ	જે	નયે	ન	એ	અંગ	દી	એ	ભૂતિ	બ	ને	
કુંજ	બ	સે	બીચ	બ	ન	સંગ	લ	સે	ભૂત	પ્રે	ત	॥
મુંડ	દા	મ	સેત	છ	બી	દેહ	દ	મિં	દાન	દ	હે	
જાલ	બિ	ધૂ	દાહ	મે	ન	જંગ	જી	ત	તીન	ને	ત	॥
પાલપ		સુ	પાન	ચા	પ	દીન	ક્ષિ	પ્ર	હી	નિવા	જુ	
રુઢસ		વા	રીઝ	વા	ર	છત્ર	છ	બી	ગંગ	દે	ત	॥
ગ્યાન	રા	સ	સિંધુ	દ	આ	શૂલ	પા	ન	નંદિ	ધ્વ	જા	
જોગ	થ	પેં	પ્રીત	રી	ત	પંક	કં	પેં	નામ	લે	ત	॥૧૯॥

અર્થ. શિવનું વર્ણન; જેની આગલ નવાં નવાં વાજિત્ર વાગેછે. અને અંગે વિભૂતિ ચડાવી દઈને બનેલાછે. અને વનની વચ્ચે કુંજમાં બસેછે. જેની સાથે ભૂતપ્રેત શોમેછે. જેના કંઠમાં મસ્તકની માલાછે. અને જેની છાત્રિ શ્વેતછે. દેહનું દમન કરીને દાન દેછે. કપાલમાં ચંદ્રછે. કામદેવને બાલનારા, યુદ્ધમાં જીતનારા અને ત્રણ નેત્ર વાલાછે. પશુના પાલનાર, જેના હાથમાં ધનુષછે. અને ગરીબને તરત નિવાજેછે. શત્રુને વાહન જેનું, એવી શત્રુરુદ્ધ કાલીકાદેવીને રીઝાવનારા અને જેના મસ્તક ઉપર ગંગાજી છત્રના જેવી શોભા આપેછે. અને જ્ઞાનના રાશિ ઇટલે સમુદાયરૂપ, દયાના સમુદ્ર, જેના હાથમાં ત્રિશૂલછે, જેની ધજામાં નંદીનું ચિન્હછે. જોગનું સ્થાપન કરનારા, પ્રીતની રીતિ સ્થાપન કરનારા. અને જેનું નામ લેતાં પાપ કંપેછે. એવા શંકરનું સ્મરણ કરું; ઉપલા કવિતમાંથી ચોથો ચોથો અ-

ક્ષર લેતાં જે દોહરો નીકળી આવેછે. તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે. ॥૧૯॥

॥ વહ કવિતાંતર્ગત ॥ દોહા ॥

જેસે મધૂ સુબાસપેં, એન વીન પર આત ॥

એસેં મિંત પ્રવીનપેં, નેત હેત જુત જાત ॥ ૨૦ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે જેમ ભમરો સુગંધ ઉપર, અને મૃગ વીણાના સ્વર ઉપર આવેછે. તેમજ પ્રવીણમિત્ર ઉપર મારાં નેત્ર સ્નેહ સહિત જાયછે. ॥૨૦॥

॥અથ વર્ન જેદ બહિર્લોપિકા ॥સવૈયા॥

વસુધા રઘુવીર નકારસુ નામ, અને નહિં યાદિ ઘરી બિસરેરે
ઉશનાધ્વંજ અચ્છર આદિ વિના, શશિ આદિકે સંજુત ચા-
હ જરેરે ॥ તિનસેં જવ ભાજન નાં પઠયો, રિપું નીરજ ધીરજ
કેસેં ધરેરે ॥ પરવીનકે જાય ઝરોચનમેં ઇતની કોડ મિંત
પુકાર કરેરે ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે અરે મારું નામ તો તે પ્રવીણને યાદ નહીં હોય. અને ઘડિકમાં વીસરી જતું હશે. પણ હું તો તેના દર્શનની ચાહનાથી ભરેલો છું. તેવા તરફ તેણે પત્ર મોકલ્યો નહીં. તો હવે જીવ શી રીતે ધીરજ ધરે. અરેરે પ્રવીણને ઝરોચે જઈને કોઈ મિત્ર ઇટલો પુકાર કરે? ઉપલા સવૈયાના શબ્દોના અર્થ “વસુધા” કહેતાં “મહિ, રામ, તથા ન” કારથી જે નામ થાયછે, તે “મહિરામન.” “ઉશના” ઇટલે શુક્ર તેની ધજામાં દેડકો છે. ઇટલે “દાદર” તે નામના પહેલા અક્ષર “દા” વિના. અને “શશી” ના પહેલા અક્ષર “શ” સહિતની અર્થાત્ “દરશની” ચાહના છે. “ભવ” કહેતાં શંકર. તેનું ભાજન. ઇટલે જમવાનું વાસણ. જે પત્ર અર્થાત્ કાગળ ન મોકલ્યો. “નીરજ” કહેતાં કમલ, તેનો શત્રુ હંસ ઇટલે જીવ ધીરજ કેમ ધરે. ॥૨૧॥

॥पुनःवर्न भेद बहिर्यापिका ॥ सवैया ॥

आदिके आदि 'अ'कार न सूकत,
अंतके अंत मिलाय 'त'ही ॥
अंतके आदि 'द'कार वृथा सब,
आदिके अंत 'ध'कार नहीं ॥
मध्य मकार हमें जुगसैं तुम,
अंतके आदि 'बि'कार दही ॥
तीन प्रवीनके अच्छरहे,
उनकी गिनती मनमें ज्यु गही ॥ २२ ॥

असु
नत
दन
सुध
जाम
बिन
सुजान

अर्थ. सागर कहेछे के हे प्रवीण? नित्य अमारां आंसु सुकातां नहीं. अने बधा दिवसो व्यर्थ जायछे. तेनी शुद्ध रहेती नहीं. तमारा बिना एक पहोर अमारे जुग जेवो जायछे. अने प्रवीणना नामना त्रण अक्षर छे. तेनी गणत्री अमे मनमां राखी छे. उपला सवैयामांन शब्दोनो खुलासो नीचे प्रमाणे. प्रवीणना नामना "सुजान" एवा त्रण अक्षर छे. तेमांन पहेला अक्षरनी आगळ अकार मुकिये. एटले "असु" अर्थात् आंसु. अने अंत अक्षर नकारनी साथे "त"मेळविये एटले "नत" अर्थात् "नित्य." छेला अक्षरनी आगळ "द" कार मुकिये एटले "दन" अर्थात् दिवस. आदि अक्षर "सु" ते पछी "ध" मुकिये एटले "सुध" वचलो अक्षर "जा" पछी "म" एटले "जाम." अर्थात् पहोर. अने अंत अक्षर "न" नी आगळ "बि" मुकिये. एटले "बिन" अर्थात् बिना. ॥२२॥

॥ अथ अंतर्बहिर्लापिका दोहांतर्गत ॥ कवित ॥

प्रश्न				उत्तर	
जो	गीकी	सु	रतकहां?	ना	रायनमें
तुं	गन	जा	सुंहनन?	आ	खंडल
चं	चला	न	मोदकोन?	के	की
त	र र	तु	कहा होत?	फ	ल
प्र	स्वत	म	यंक कहा?	र	स
बि	प्रसु	क	हापढंत?	बे	द
न	द बै	हु	जात कहां?	द	धिमें
हे	दधि	म	हींसुबोत?	ले	हेर
तो	मर	स	रस कोन?	की	शध्वज
अ	हि न	ए	हरे कहा?	जे	हेर
न	गन	क	हासुबास?	म	लय
ल	गे स	बे	कहा जोत?	न	यन
हे	अधु	र	प्रभाकेसी?	न	लिनी
बि	कसे	आ	रामकब?	र	तुराजमें
चा	तुकी	इ	छत कहा?	धा	राधर
र	हे सो	ये	कोनगोत२३	र	जतगिरि

अर्थ.

प्रश्न.

उत्तर.

१ जोगिनी सुरत क्यां होय?

नारायणमां.

२ जेनाथी पर्वत हणाया, अर्थात् पांखो
छेदाई ते कोण?

आखंडल, इंद्र.

- ३ विजळीओथी आनंद कोण पामे? केकी एटले मोर.
 ४ रत आवे झाडमां गुं थाय? फळ.
 ५ चंद्रथी गुं स्ववेछे? रस एटले अमृत.
 ६ ब्राह्मण गुं भणे? वेद.
 ७ नदियो वहीने क्यां जायछे? दधिमां एटले समुद्रमां.
 ८ समुद्रमां बहु गुं छे? लेहेर.
 ९ भालुं फेंकवामां सरस कोण? किशध्वज एटले अर्जुन.
 १० सर्प नमीने गुं ले छे? जेहेर.
 ११ पर्वतमां सुगंध शेनो छे? मलियागरनो.
 १२ सर्व ठेकाणे शेनी जोत लागेछे? नयन अर्थात् आंख्योनी.
 १३ होठनी कांति केवी छे? { नलीनी जेवी. एटले राता
 कमळ जेवी.
 १४ बाग क्यारे खाले? रतुराजमां एटले वसंतमां.
 १५ बपैयानी मादा गुं इच्छेछे? धाराधर एटले वरसाद.
 १६ कियो पर्वत सुई रह्यो छे? रजतगिरि एटले विंध्याचल.

ए कवितमांना सोण प्रश्नमांना आदि अक्षर तथा उत्तरना आदि अक्षर लेतां जे दोहरो नीकळे छे. ते नीचे प्रमाणे. ॥२३॥

॥ यह कवितमें तुकादि तथा प्रश्नके उत्तरादि बर्न ॥ दोहा ॥

॥पुनः वह कवितांत-

र्गत वाक्य यथा ॥

॥सुजान तुम कहु म-

स एक बेर आइये॥

जो	तू	चं	त	प्र	बी	न	हे	
तो	अ	न	ल	हे	बि	चा	र	
ना	आ	के	फ	र	वे	द	ले	
की	जे	म	न	न	र	धा	र	२४

અર્થ. સાગર કહેછે કે હે પ્રવીણ જોતું ચિત્તમાં ડાહીછું. તો આનો અર્થાત્ આ કવિતાનો વિચાર લે. અર્થાત્ વિચાર કર. નહીં તો ફરીથી આવીને આ બેદિલી (ઉદાસી) વિશે મનમાં કાંઈ નિરધાર કરો. તે માટે “સુજાન તુમ કઝમસ એકબેર આઈય,” હે? સુજાણ તમે કોઈ મિશે એકવાર આવો. ઉપલા કવિતમાંના પ્રશ્નોના ચોથા ચોથા અક્ષર લેવાથી એ વાક્ય નીકળે છે. ॥૨૪॥

॥ત્રિપાદે ચતુર્થ પાદ ગુપ્ત ॥ દોહા ॥

બેરનં ચંપં ચઘ મીન મૃગ, રંવ બીના નંવ બાલ ॥

બિંરહાંજલ્લં બહ રટત દધિ, બંનં પૈરંબીનં બિંહાલ્લં ॥૨૫॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે જેના શરીરનો વર્ણ ચંપાના જેવો છે. અને નેત્રો માંછલાં તથા હરણના જેવાં છે. જેનો સ્વર વીણાના જેવો છે, એવી નવીન બાલાને અમે વિરહનાં આંસુ વહન થતાં નિત્ય રાટિયે છિયે, કે એવાં પ્રવીણ વિના અમે બેહાલ છિયે. એ દોહરાના ત્રણ ચરણમાંથી ચોથું ચરણ નીકળે છે. તે સાફ સમજવા સારું તે અક્ષરો ઉપર નંબર લખ્યા છે. ॥૨૫॥

॥ દોહા ॥

ઈહિ બિધિ અંતર્લાપિકા, બહિર્લાપિકા કીન ॥

દંપતિ ચિત્રસુ કાવ્ય પુનિ, સાગર કરહિ પ્રવીન ॥૨૬॥

અર્થ. એ રીતે અંતર્લાપિકા તથા બહિર્લાપિકાના ભેદ કર્યા પછી સાગર તથા કલાપ્રવીણ એ દંપતિયે ચિત્ર કવિતા કરી. તે હવે કહેશું. ॥૨૬॥

॥ ગાહા ॥

અંતર્લાપિક ઉક્તી, બહુરિ બહિર્લાપિકા નેદં ॥

એકષ્ઠિ આજિધાનં, પૂર્ન પ્રવિનસાગરો લહરં ॥૨૭॥

અર્થ. એ રીતે અંતર્લાપિકાની ઉક્તિ તથા બહિર્લાપિકાના ભેદ સંબંધી

પ્રવીણ સાગર ગ્રંથની આ એકસઠમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ ॥૨૭॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति अंतर्लापिका बहिला-
पिका वर्णनं नाम एकषष्ठितमो लहरं ॥ ६१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थं प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकषष्ठीतम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ६१ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

પ્રવિણે ચિત્ર કવિત લખ્યાં, ગોમુત્રિકાદિ જેહ;

આત્રાસઠમી લહેરમાં, કહેશે વિગતે તેહ ॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त गोमूत्रिकादि चित्र भेद ॥ दोहा ॥

સાગર કલા પ્રવીનકોં, જગ્યો સુ પ્રેમ પવિત્ર ॥

મિત્ર મિત્ર જંપત જુગલ, બરનત ચિત્ર વિચિત્ર ॥૧॥

अर्थ. सागर तथा कलाप्रवीणने पवित्र प्रेम जागृत धयो. तेथी ते ब-
न्ने हे मित्र ! हे मित्र ! एम जपेछे. अने नाना प्रकारना चित्रमां ते प्रेमनुं
वर्णन करेछे. ॥१॥

॥ द्विपदी गोमूत्रिका ॥ सोरठा ॥ चित्र १ ॥

જુક્તિ રીત રસ રાસ, મંત્ર બેદ માને સહે ॥

ઉક્તિ પ્રીત બસ જાસ, ચિત્ર ભેદ જાને વહે ॥ ૨ ॥

अर्थ. रसना समुदायनी युक्तिनी रीत, तथा तेना मंत्र एटले गुप्त वि-
चारनी विद्याने जे साची माने, अने जेनी वाणी प्रेमने वश होय, ते आ
चित्र कविताना भेदने नाणे. आ सोरठो सीधी लीटीओभां पण वंचाय.
अने गोमूत्रिका, एटले बळद मुतरणाना आकारमां पण वंचाय छे. बीजा

પ્રકારની ગોમૂત્રિકામાં ત્રણ લીટિયો છે. તેમાંથી પળ એજ સોરઠો આખો વંચાય છે. અશ્વગતિ બંધ ચાર લીટિયોમાં લખેલો છે. તેમાં શેતરંજીનો ઘોડો જે રીતે ઝપ્પી ધર ચાલે છે. એજ રીતે આખો સોરઠો વંચાય છે. તે અક્ષરો વાંચવાના અનુક્રમ પ્રમાણે. એકથી તે બત્રીશ સુધી નંબર લખ્યા છે. તે પ્રમાણે વાંચવા. ત્રિપદીમાંથી પળ એજ સોરઠો વંચાય છે. કપાટ એટલે કમાડનું ચિત્ર છે. તેમાંથી પળ એજ આખો સોરઠો વંચાય છે. ॥૨॥

જુ ક્તિ રી ત ર સ રા સ, મં ત્ર વે દ મા ને સ હે॥

ઉ ક્તિ પ્રી ત વ સ જા સ, ચિ ત્ર મે દ જા ને વ હે॥

॥અથ ગોમૂત્રિકા કોદુજો મેદા॥ ચિત્ર ૨.

જુ	રી	ર	રા	મં	વે	મા	સ
ક્તિ	ત	સ	સ	ત્ર	દ	ને	હે
ઉ	પ્રી	વ	જા	ચિ	ત્રે	જા	વ

॥અથ અશ્વગતિ ॥ ચિત્ર ૩.

જુ _૧	ક્તિ _{૧૮}	રી _૩	ત _{૨૦}	ર _૬	સ _{૨૨}	રા _૭	સ _{૨૪}
મં _૯	ત્ર _{૨૬}	વે _{૧૧}	દ _{૨૮}	મા _{૧૩}	ને _{૩૦}	સ _{૧૫}	હે _{૩૨}
ઉ _{૧૭}	ક્તિ _૨	પ્રી _{૧૯}	ત _૭	વ _{૨૧}	સ _૬	જા _{૨૩}	સ _૮
ચિ _{૨૫}	ત્ર _{૧૦}	ત્રે _{૨૭}	દ _{૧૨}	જા _{૨૯}	ને _{૧૪}	વ _{૩૧}	હે _{૧૬}

॥अथ त्रिपदी भेद॥ चित्र ४.

जु	री	र	रा	मं	वे	मा	स
क्ति	त	स	स	त्र	द	ने	हे
उ	प्री	ब	जा	चि	जे	जा	व

अथ कपाट बंध ॥ सोरठा ॥ चित्र ५.

जु	क्ति	क्ति	उ
री	त	त	प्री
र	स	स	ब
रा	स	स	जा
मं	त्र	त्र	चि
वे	द	द	जे
मां	ने	ने	जां
स	हे	हे	व

॥अथ त्रिपादे चतुःपाद मध्य तुक गतागत जेद दोहा॥चित्र॥६॥

॥विधु चकोर मधु मन मधू ॥

त	मीं	ब	स	हु	न	त	चो	त
---	-----	---	---	----	---	---	----	---

अबे बिरह दुख देत अति

“ तची तनहु सब मीति ॥”

॥ ३॥

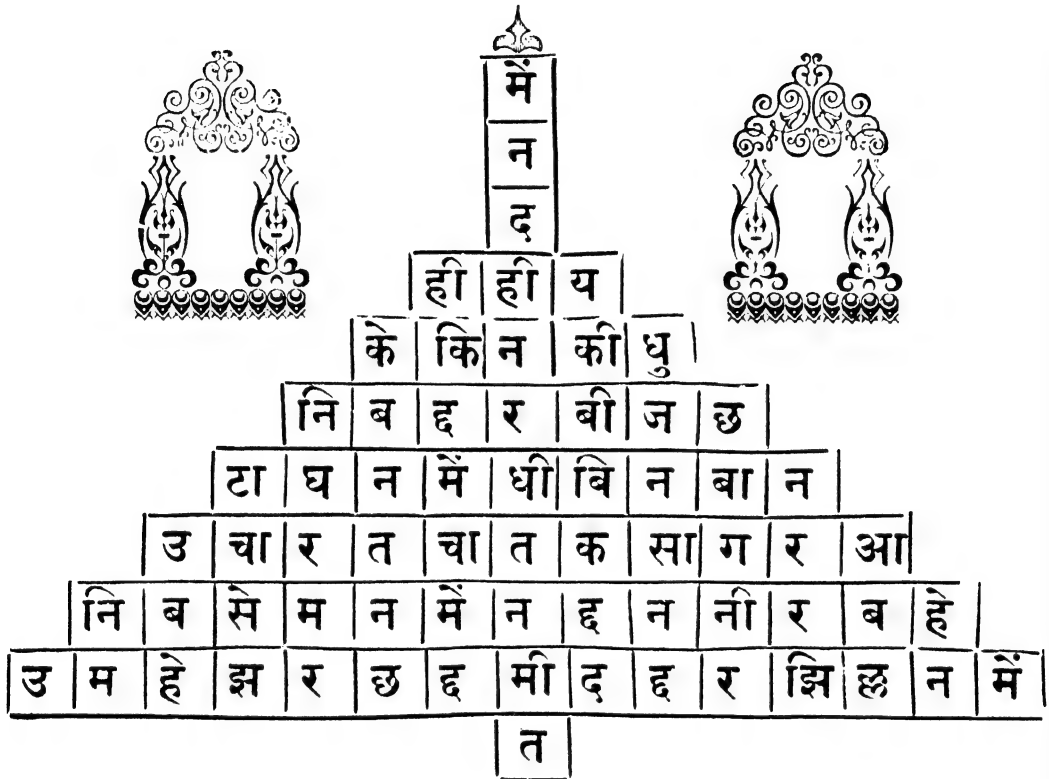
અર્થ. પ્રવીણ કહેલે કે જેમ ચકોરનું મન ચંદ્રને અને ભમરાનું મન મધને વશ છે. તેમ અમારું ચિત્ત તમારે વશ છે. તેથી હવે વિરહ અતિશે દુઃખ દેલે, અને હે મિત્ર સઘલે શરીરે તર્પી ઊઠીશું. આ દોહરામાં ચમત્કાર એટલો છેકે બીજા ચરણને ઊલટું વાંચિયે, એટલે ચોથું ચરણ ધાયલે. ૩॥

॥અથ પર્વતબંધ જેદ ॥ ચરનગુપ્ત સવૈયા ॥

મેંન દહીં હિય કેકિનકી ધુનિ, બહર બીજ છટા ઘનમેં ॥
ધી બિન બાન ઉચારત ચાતક, સાગર આનિ બસે મનમેં ॥
નદન નીર બહે ઉમહે ઝર, છદમિ દહર સિલ્લનમેં ॥
મેંન દહીં ન રધી તન મીંત, તમી નત ધીર નહીં દનમેં ॥ ૪॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેલે કે વર્ષાઋતુ આવતાં મોરના સોરરૂપે થઈને કામદેવે મને હૈયામાં બાઢી, અને વર્ષાદના બાદલામાં બીજાની છટારૂપે થઈને મને બાઢી. અને બુદ્ધિ વગરનો બપૈયો વાળી ઉચ્ચારે છે. તેણે સાગરને લાવીને મારા મનમાં વસાવ્યા છે. નદિયોનાં પાણી વહેલે, તેમ ઝડી મંડાય છે, અને તે કપટી કામદેવ દેહકામાં અને તમરામાં રહીને બોલેલે. અને હે મિત્ર! એરીતે મને કામદેવે બાઢી તેથી મારા તનમાં (રિદિ)દૈવત રહ્યું નથી. તમી એટલે રાત્રિમાં ધીરજ નથી. તેમ દિવસમા પણ મને ધીરજ રહેતી નથી. ॥૪॥

॥ अथ पर्वतबंध जेद ॥ चरनगुप्त ॥ सवैया ॥ चित्र ॥ ७ ॥

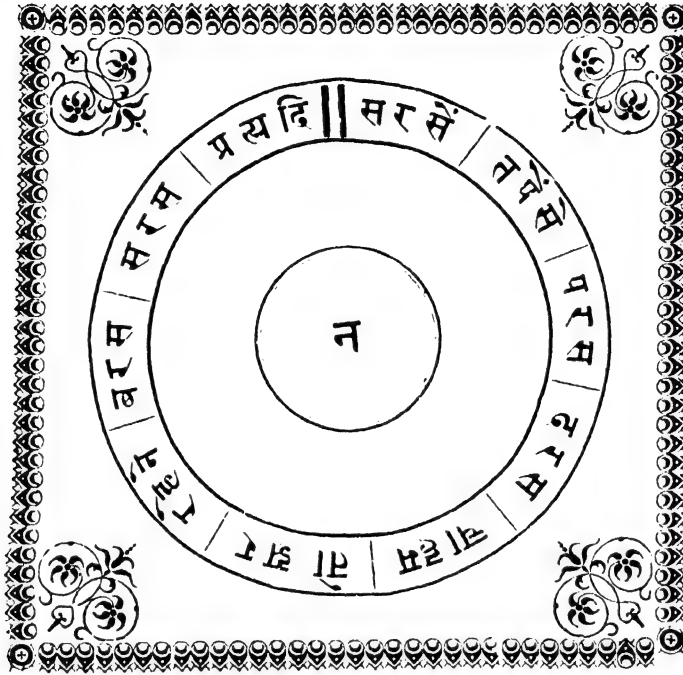
॥ अथ त्रिबर्न चक्राकार चित्र भेद ॥ सोरठा ॥

सरसें नतपें सेन, परसन दरसन चाह मन ॥

तो झरन रहे नेन, बरसन सरसन प्रत्य दिन ॥५॥

अर्थ. हे सागर नित्य प्रत्ये सड्या तो बाणजेवी लागेछे. अने मनमां तमारो स्पर्श करवानी तथा दर्शन करवानी चाहना रहेछे, अने नेत्रे (तोय) जळ झरतां रहेछे. तेनुं रोज वरसवुं सासं लागतुं नथी. ॥५॥

॥ અથ ત્રિવર્ન ચક્ર જેદ ॥ સોરઠા ॥ ચિત્ર ૮ ॥

॥ અથ આરોહાવરોહ ચક્રાકૃતિ ગતિ ચિત્ર

॥ શિવ વિશ્વુ સ્મર્ણ ॥ સોરઠા ॥

મસાન બનહે વાસ, રે જસમન તન અતિ રચી ॥

મુદા અહિન ગુન દાસ, તિલક ધૂમ સિર સુરસરી ॥૬॥

અર્થ. મસાણ તથા જંગલમાં જેનો વાસ છે, અને અરે શરીરે અતિ મસ્મ ચર્ચિ છે, અને જેણે આનંદથી સર્પના ગણને દાસ કર્યા છે. ત્રીજા અગ્નિ નેત્રનો ધૂમ તિલકને ઠકાણે છે, અને માથે ગંગાજી છે, એ રીતે શિવનું સ્મરણ કરીને તે સોરઠાને ડલટાવીને દોહામાં કૃષ્ણનું સ્મરણ કરે છે ॥૬॥

॥ અવરોહે ॥ દોહા ॥

રી સરસુરસી મધુ કલતિ, સદા નગુન હિઅ દામુ ॥

चीर तिय नतन मस जरे, स वाँ हे न बन साम ॥७॥

अर्थ. रासक्रीडामां कृष्ण अदर्श थइ गया, तेने गोपियोनां टोळां जुदां पडीने शोधतां हतां, “त्यारे एक गोपीए बीजीने कबुं के” (रि) संबोधन. हे सखी सर सुरसी एटले (सुर सरी) गंगा जेवी अने पुष्प रसने धारण करती एवी निगुर्ण माळा हमेशां जेना हैया उपर छे. अने चिरंकाळ (नतन) कामदेवने मिशे स्त्रियोमां भरपूर रहे छे, ते कृष्ण वनमां वां एटले ते ठकाणे नथी. ए रीते कृष्णनी लीलानुं स्मरण कर्युं. तेमां भावार्थ ए जणाव्यो के जेम गोपियोने कृष्णनो वियोग पड्यो हतो, तेम अमारे तमारो वियोग छे. ॥७॥

॥ चित्र ९ ॥

॥અથ કપાટ બંધ ॥ સવૈયા ॥

ધ્યાન ધરે ચિત, નેન ઝરે જલ, નાગ રહી ગુન પાગ રહી॥
 બાન કરે નિત મેન ફરે દલ, દાગ રહી બિન કાગરહી ॥
 ભાન જરે ગત, રે નપરે કલ, તાગ રહી દિન આગ રહી ॥
 કાન હરે હિતસેં ન ટરે પલ, સાગરહી ધુનિ લાગ રહી॥૮॥

અર્થ. હે સાગર માસં ચિત્ત તમાસં ધ્યાન ધરેછે. અને આંખે આંસુ ઝરે
 છે. અને હે નાગર? અર્થાત્ હે ચતુર? તમારા ગુણમાં ભિંજાઈ રહીહું. કામ-
 દેવ હાથમાં બાળ લઈને નિત્યે ફરેછે. અને તમારા કાગઝ વગર હું દિલમાં
 બઢી રહીહું. સૂરજની ગતિ તપે છે. અરે તેથી કઢ પડતી નથી. તે
 દિવસને હું તાગી રહી. અર્થાત્ દિવસ ગુજાર્યો. તો પળ વિરહની આગ તો
 બઢતીને બઢતી રહી. અને સમુદ્રની ધ્વની એવી લાગી રહીછે કે મારા કા-
 નની વૃત્તિને હરી લેછે. અને એક પલમાત્ર પણ મારા હિતથી વિતતી નથી.
 અથવા હે સાગર? હે સાગર? એવી ધ્વની મારે મુખે લાગી રહીછે. તે મારા હે-
 તમાંથી પલમાત્ર ટલતી નથી. આ સવૈયો અશ્વગતિ, ગોમૂત્રિકા, અને ત્રિપદીમાં
 પણ લખાય છે. ॥૮॥

॥अथ कपाट बंध ॥सवैया ॥ चित्र २० ॥

ध्या	न	बा	का	न	जा
ध	रे	क	ह	रे	ज
चि	त	नि	हि	त	ग
ने	न	मे	सें	न	रे
झ	रे	फ	ट	रे	प
ज	ल	द	प	ल	क
ना	ग	दा	सा	ग	ता
र	ही	र	र	ही	र
गु	न	बि	धु	न	दि
पा	ग	का	ला	ग	आ
र	ही	र	र	ही	र

॥ अथ शिखरबंध चित्र आत्मसिच्छा ॥ दोहा ॥

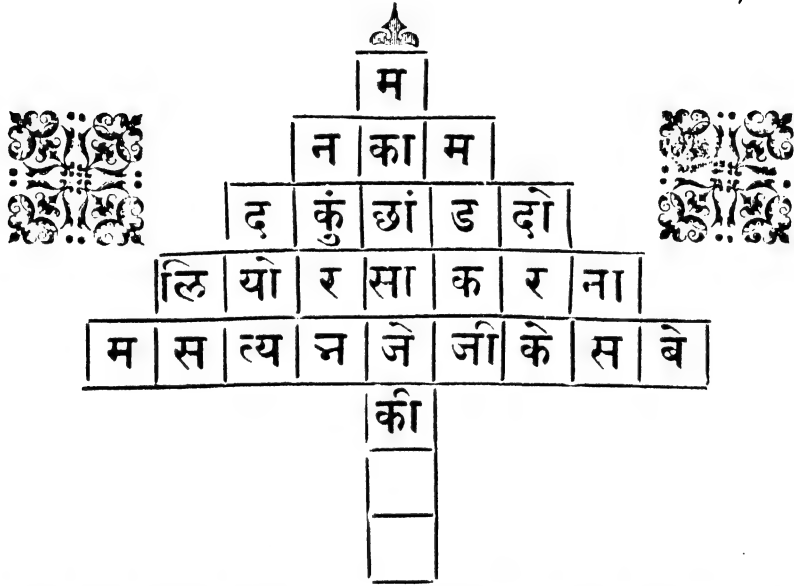
मनका मदकुं छांडदो, लियो रसाकर नाम ॥

सत्य भजे जीके सबे, कीजे साछा काम ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे जीव तुं मनना मदने छोडी दे. अने रसा-

કર ઇટલે કૃષ્ણ અથવા રસસાગરનું નામ લે. તેને સાચી રીતે ભજવાથી
જીવનાં સર્વે સાક્ષાત કામ કરી લઇયે. ॥૯॥

॥ ચિત્ર ૧૧ ॥

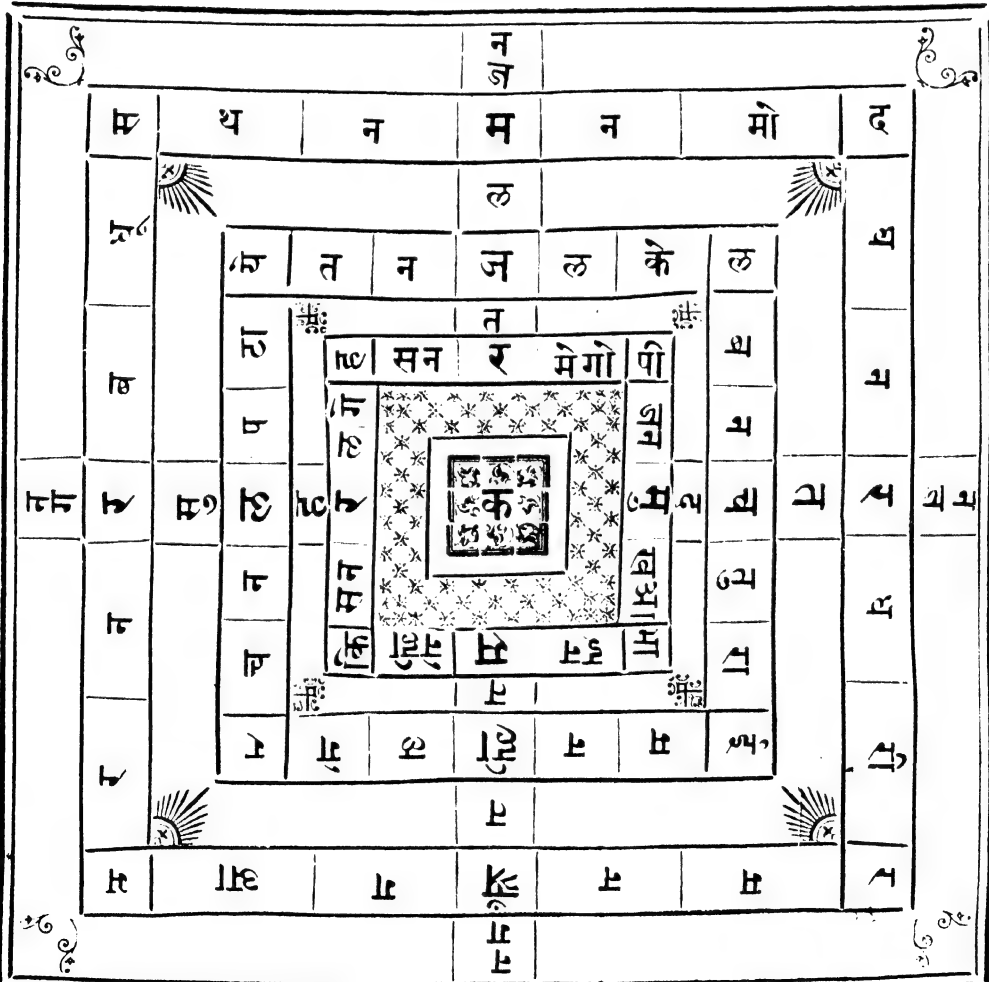

॥અથ હોજબંધ ચિત્ર જોડ ॥ શ્રીકૃષ્ણ જલકેલી વર્નન કવિતા॥
નજ મન મોદ ઘન, નજર ધરી રમન, નગ અંગ આભરન,
નગર વધૂ સથન ॥ મલ જલ કેલ વન, રત ચતુરાઈ મન,
અતહી લગે રચન, રસુ લપટાયે તન ॥ જત રમે ગોપીજન,
ચંદ મુખ આજ્ઞા ઇન, હિત સનેહી કિસન, લહર લગે હસન॥
કરત જલ મજન, કમુદ ચંત રજન, કસત હિત અંગન,
કરહલ સુર ગન ॥૧૦॥

અર્થ. પ્રવીણ પોતાના દુઃખના નિવારણ વાસ્તે કૃષ્ણની જલકેલીરૂપ લી-
લાનું સ્મરણ કરેછે. તે કૃષ્ણ કેવાછે. તો પોતાના મનમાં ઘણો આનંદ છે.
અને દાષ્ટિ ધરીને રમણ કરેછે. અને અંગે નંગ જડિત વરેણાં પહેર્યાં છે.

અને નગરની સ્ત્રિયો સાથે મઢીને (વન) જઢમાં જઢક્રીડા કરેછે. ચતુ-
રાદ્યથી રંગાયેલા મનથી અતિશે રચના કરવા લાગ્યા, રસથી લપટાયેલા
શરીરવાઢ્યાં ગોપીજન (જીત) ઢ્યાં રમેછે. એઓના મુખની કાંતિ ચંદ્રના
જેવીછે. તેઓ પોતાના સ્નેહી કૃષ્ણ સાથે હિતથી તે જઢની લહેરોમાં હસવા
લાગી. તે જઢમાં મંજન એટલે સ્નાન કરેછે. તેઓનાં મુખ કુમુદનીના ચિ-
ત્તને રંજન કરેછે. તેઓ હેતથી પરસ્પર, એક વીજાના અંગસાથે (કસત)
વઢગી રહ્યાં છે. તે જોડને દેવતાઓના સમુદાય, કોઢાહઢ કરેછે. ॥૧૦॥

॥ ચિત્ર ૧૨ ॥

॥ દોહા ॥

એસે કૃષ્ણ કૃપાનિધી, કૃત ગોપીજન હીત ॥

મેર કરી મોકું અવે, મિલાડ સાગર મીત ॥ ૧૧ ॥

અર્થ. એ રીતે દયાના સમુદ્ર શ્રી કૃષ્ણે ગોપીજનનું હિત કર્યું. તેમજ મહેરવાની કરીને હવે મને સાગર મિત્રનો મેળાપ કરાવો. ॥૧૧॥

॥ અથ સર્વતો જદ્ર ગતિ જેદ ચિત્ર યથા ॥ અનુષ્ટુપ વૃત્ત ॥

માધૂ મીત તમી ધૂમા, ધૂમ નૌત તનો મધૂ ॥

મીનો પ્રસેસે પ્રનોમી, તતઃસેત તસે તતઃ ॥૧૨ ॥

અર્થ. હે માધવ મિત્ર (તમી) અજ્ઞાનિયોના ધુમ્નરૂપ અર્થાત્ અગ્નિનિયોની દ્રષ્ટી જેને જોવાને ઉઘડતી નથી. એવા નૌત કહેતાં નવીન ધૂમ્ન અર્થાત્ નવીન વાદળાં જેવું જેનું શરીર છે. અને તે વઢી માધુર્યવાળું છે. એવા અને જે મચ્છ આદિકરૂપે પ્રસવ્યા, અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયા, તેને નમસ્કાર કરું. તે ઈશ્વરથી શ્વેતતા એટલે ઉજ્જ્વલતા અર્થાત્ પ્રેમનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો. અને તે પ્રકાશથી તેવીજ શ્રુષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. એ શ્લોક ચારે તરફથી અવળો સવળો વંચાય છે. ॥૧૨॥

॥ ચિત્ર ૧૩ ॥

મા	ધૂ	મી	ત	ત	મી	ધૂ	મા
ધૂ	મ	નો	ત	ત	નો	મ	ધૂ
મી	નો	પ્ર	સે	સે	પ્ર	નો	મી
ત	ત	સે	ત	ત	સે	ત	ત

પુનઃપાદાનુપાદ સર્વતોન્નદ્ર ગતાગત ॥ ચિત્ર ૧૪ ॥

મા	ધૂ	મી	ત
ધૂ	મ	નો	ત
મી	નો	પ્ર	સે
ત	ત	સે	ત

“ચિત્ર નંબર બારમા હોજવંધમાં લખેલું કવિત અષ્ટદલ કમલમાં
પણ લખાય છે”

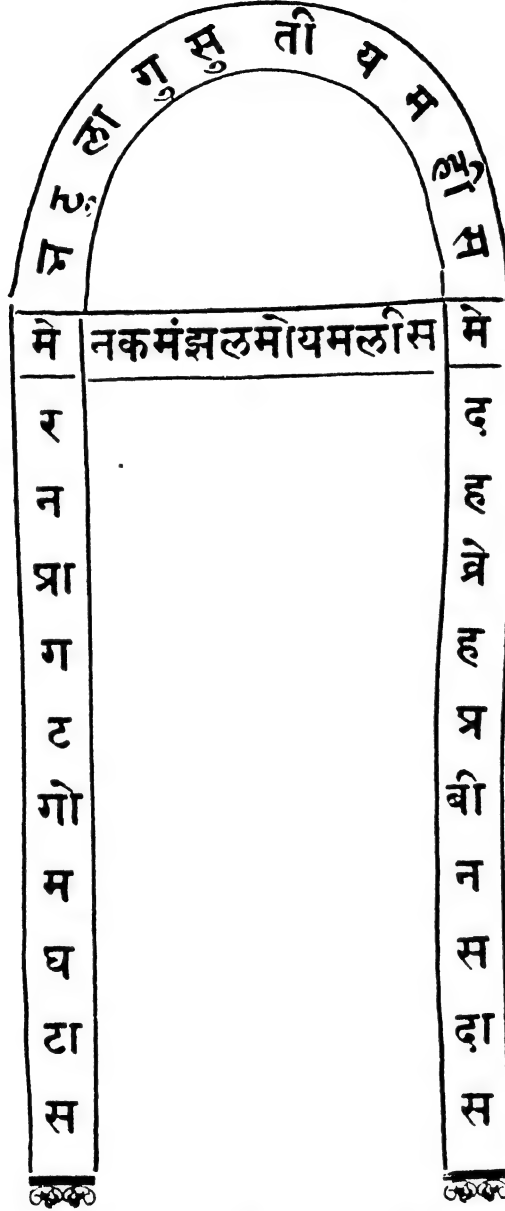
॥ અથ ગતાગત ॥ સ્વસ્તિક ગતિ ચિત્ર યથા ॥ સવૈયા ॥

મેરન પ્રાગટ ગોમ ઘટાસ, સટા ઘમગોટગ પ્રાન રમે ॥ મેં
જટુ લાગુ સુ તીય મહીસ, સહી મય તીસુ ગુલાટ જમે ॥ મે ન
કમં જ્ઞલ મોય મલીસ, સ લી મય મોલ જ્ઞમંકનમે ॥ મે દહ
વ્રેહ પ્રવીન સદા સ, સદા સન બીપ્રહ વ્રેહ દમે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી સાગરપ્રત્યે લખેછે કે પ્રગટ મેરુ જનાતો નથી. અને
આકાશમાં ઘટા પણ જનાતી નથી. પણ ઘમઘોર વરસાદના ગોટામાં ગ-
યેલી ઘટા એટલે બીજલીની પેઠે તેના (પ્રવિણના) પ્રાણ રમેછે. અને હું તો
(તમો) રાજાની સ્ત્રી (પ્રવીણ) ની મટુ એટલે સચ્ચી લાગુંછું, પણ તે મારી
સહી એટલે બેનપણી સ્ત્રી ગુલાંટ ખાતી હોય. એમ ભ્રમણામાં પડીછે. અને
મારાથી તેના મનની જ્ઞાલ કમી થતી નથી. તે પ્રવીણ મને મઠી છે, અને

॥ अथ सरोता बंध वह ॥ सर्वैया ॥ चित्र १६ ॥

॥ अथ प्रबीनोक्त स्वस्तिकाकृति शिव स्तुती ॥

॥ चित्र भेद यथा ॥ कवित ॥

मदनहा हासहरा, राजराज जयं अजा, जातुधान नमे

પ્રેત, તપ સાજી જીવ ભાયા॥ મહામુન નમે જાહિ, હિત કામુ
મુદા દાન, નવ દામું મુંડ ધાર, રત રીઝા ઝાર લાય ॥ મહા-
મંત્ર ત્રસે સબી, બીષપાના નાદબિદા, દાસ પ્રેહં હંશવ્રત ત-
મ દાહી હીય ધ્યાયા॥મંડ વ્યાલ લસે ભૂત,તનાર્જુન નગ્નદસા
સાથ ગંગ ગજાંબર રહો હિઆ આપુ આય ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. “પ્રવીણ શિવની સ્તુતિ કરેછે. તે શિવ કેવા છે, તો” કામદેવ
ને હળનારા. અને હાસ્ય રસને ધારણ કરનારા, રાજાના રાજા, અને (અજા)
માયાને જીતનારા છે. અને જેને રાક્ષસો તથા પ્રેત નમેછે. અને જેને તપ સજવાનું
જીવમાં ભાવેછે. અને જેને મોટા મુનિયો નમેછે. અને ભક્તોના હિતની કામ-
નાનું આનંદથી દાન કરેછે. અને નવિન મસ્તકની માઝા ધરી છે. અને
રીઝેલા રહેછે. અર્થાત્ પ્રસન્ન રહેછે. અને ત્રીજા નેત્રમાં જ્વાલા લીધી છે.
અર્થાત્ ધારણ કરીછે, અને જેના મહામંત્રથી સર્વે બીતા રહેછે. અને જેને
વિશ્વાન કર્યુંછે, અને સ્વરની વિદ્યાના જાણનારા છે. અને દાસના પ્રિયછે.
અને પરમ હંસનું વ્રત ધરનારા છે, અજ્ઞાનને બાઢનારા છે. તેનું હું હૈયામાં
ધ્યાન કરુંછું. જેને સર્પનાં તથા વિભૂતિનાં (મંડન) ભૂષણ શોભેછે, અને જેનું
શરીર શ્વેત છે, અને જેની સ્થિતિ નમ્ર છે. જેની સાથે ગંગાજી છે, અને હા-
ધીનું ચર્મ ઓઢ્યુંછે, એવા હે શંકર તમે આપે આવીને મારા હૈયામાં રહો. ॥૧૪॥

॥ તન્મધ્ય ગત ॥ દોહા ॥ યથા

મહારાજ જાનંત જિય, મનહી મુન મુરઝાય ॥

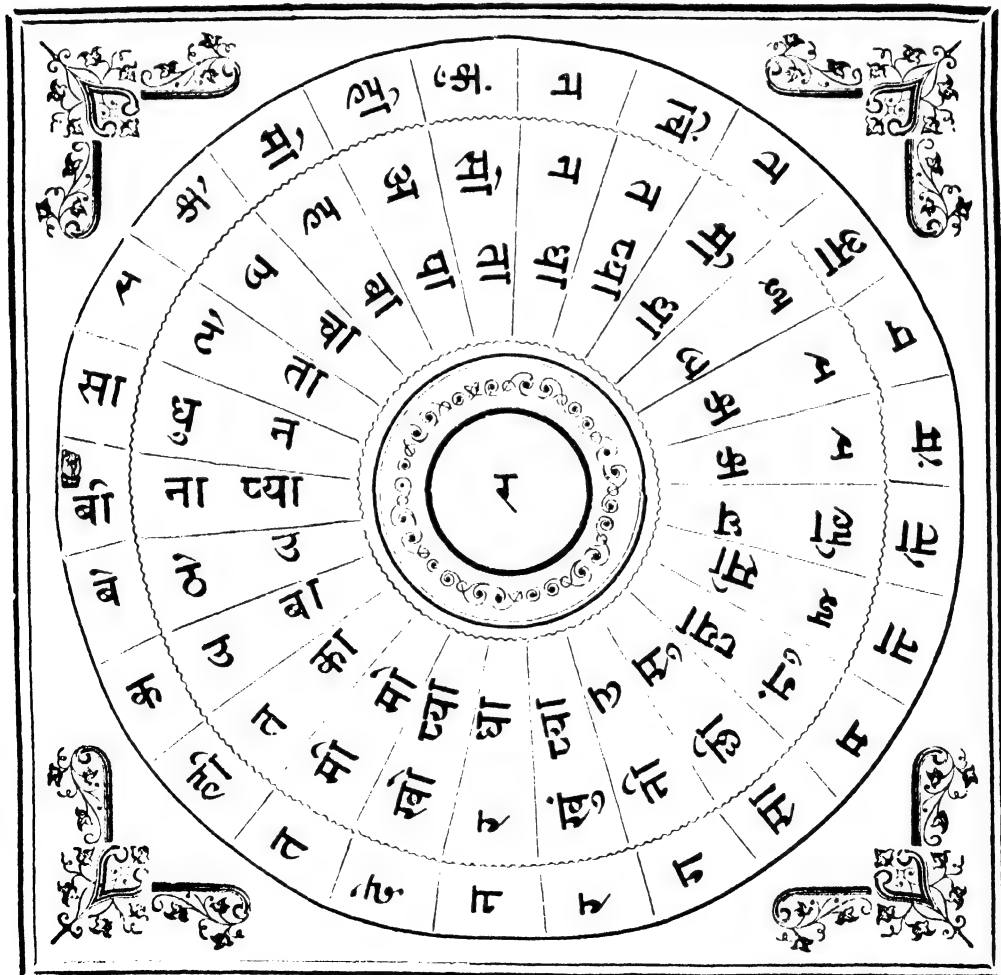
મત્ર બિના દાહંત હિય, મલત ન સાગર આય ॥ ૧૫ ॥

અર્થ, હે મહારાજ તમે મારા જીવની વાત જાણોછો, કે હું મનમાં ને
મનમાં મુંઝાઉંછું અને સાગર મિત્ર બિના મારું હૃદય બઢેછે, ને તે મિત્ર આ-
વીને મલત નથી. ॥૧૫॥

अर्थ. हे सागर कोइ साधुजन प्यार विना ॐकारनो उच्चार रटे, तेथी मोहरूपी अपार जळने तारनारने धारी शकाय नहीं, माटे तमे चित्तमां प्यार धारीने आवीने मारी छाती उपर महेर करीने तमारो हाथ धरो. केमके हुं मस्तक नमावीने प्यार मागुंछुं. मारा मनमां सूरजदेवने साक्षी गणीने हुं निश्चे प्यार राखुंछुं. माटे हे हितकारी तमे कोइ वार मारो प्यार जुओ, आप तो मने विसारीने मनमां निश्चित थइने बेठाछो, अने हुं तो सागर एवं नाम क्यारे पण वीसारी देती नथी. ॥१६॥

॥चित्र १८॥

॥ गाहा ॥

गोमूत्रिकादि भेदं, चित्र कवित शुभ कला प्रवीनोक्तं ॥

द्वयषष्ठी अन्निधानं, पूर्ण प्रविण सागरो लहरं ॥ १७ ॥

अर्थ. ए रीते गोमूत्रिकादिक चित्रना भेदवाली सारी चित्र कविता प्रवीणे कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ वासठमी लहेर संपूर्ण थइ. १७

इतीश्री प्रवीणसागर ग्रंथे कलाप्रवीनोक्त गोमूत्रिकादि चित्र कवित वर्णनो नाम द्विषष्ठितमो लहरं ॥ ६२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विषष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ६२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

हवे कर्यी रससागरे, गोमूत्रिकादि चित्र ॥

आ त्रेसठमी लहरिमां, कहेशे परम पवित्र ॥

॥ अथ रस सागरोक्त गोमूत्रिकादि चित्र भेद ॥ दोहा ॥

चित्र लिखित परवीनके, गोमूत्रिकादि रीत ॥

वांचत रससागर रिझे, किये सुचित्र कवीत ॥ १ ॥

अर्थ. कळाप्रवीणना करेलां गोमूत्रिकादि चित्रभेदनां कवित वांचीने रससागर रीझ्या, तेथी तेमणे पण गोमूत्रिकादिक चित्र भेदनी कविता रचीने प्रवीण तरफ मोकली ते हवे कहिये छिये. ॥ १ ॥

॥ अथ गोमूत्रिकाबंध भेद. रामस्मरन ॥ सवैया ॥

यहे कुल जान, हरी सुलजान, दहे दुलभान, प्रभा नभ भान ॥ स हे अलजान, करी वलजान, रहे नल जान, सभा शुभ भान ॥ ब्रहे शलजान, अरी जल जान, चहे चल भान, अजान न भान ॥ कहेज लजान, परीत लभान, पहे

થલ માન, લજ્ઞા અમ માન ॥ ૨ ॥

અર્થ. રસસાગર રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરેછે, તે રામચંદ્રજી કેવાછે, તો જે સૂર્યવંશી છે, અને તે હરી દુર્લભ વસ્તુ જે હોય તેને પણ મુલભ કરી દેછે. આકાશના સૂરજના જેવી જેની કાંતિ છે, અને (સ) તે પ્રભુ અલભ્ય એટલે ન મળી શકે એવાછે, અને ગજેંદ્રના વલ્લભ છે, અને નઠરાજાના જ્ઞાનમાં પણ રહ્યા છે. સમાના રુદ્ધા સૂર્યરૂપ છે, વિરહરૂપી પતંગિયાના તથા શત્રુરૂપી જઘના સૂર્યરૂપ છે, અર્થાત્ પતંગિયો જેમ સૂર્યના પ્રતાપથી છુપી જાયછે, તેમ વિરહીજનનો વિરહ તે ईશ્વરના પ્રતાપથી છુપી જાય, અને જેમ સૂરજ જઘને શોશી લેછે, તેમ શત્રુને શોષણ કરનારા રામછે, જેને શરીરનું માન ચઢિત થયું છે, એવા વિદેહી જેને ચાહેછે, અમાન એટલે અજ્ઞાન રૂપી નક્ષત્રને ઢાંકી દેનારા સૂર્યરૂપ છે, એમ જોએને તે લભ્ય થયા છે, અર્થાત્ મળ્યા છે, તેઓ કહેછે, તે ईશ્વર પ્રિતિથી મળેછે, અને તે જ્ઞાનના સ્થલમાં પમાય છે, એવા ચિદાકાશરૂપી ईશ્વરનું માન અર્થાત્ જ્ઞાન અમને મળ્યું. આ સર્વેયો ગોમુત્રિકા અશ્વગતિ ત્રિપદી કપાટબંધ તથા શોડશ-દલ કમલબંધમાં પણ વંચાયછે. ॥૨॥

॥ અથ દૂજો ભેદ ગોમુત્રિકાબંધ ॥ સર્વેયા ॥ ચિત્ર ૧૯ ॥

ય	કુ	મા	હ	સુ	મા	દ	દુ	મા	પ્ર	ન	મા	ન
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન	ન
સ	અ	મા	ક	વ	મા	ર	ન	મા	સ	શુ	મા	ન
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન	ન
વ્ર	શ	મા	અ	જ	મા	ચ	ચ	મા	અ	ન	મા	ન
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન	ન
ક	જ	મા	પ	ત	મા	પ	થ	મા	લ	અ	મા	ન
હે	લ	ન	રી	લ	ન	હે	લ	ન	મા	મ	ન	ન

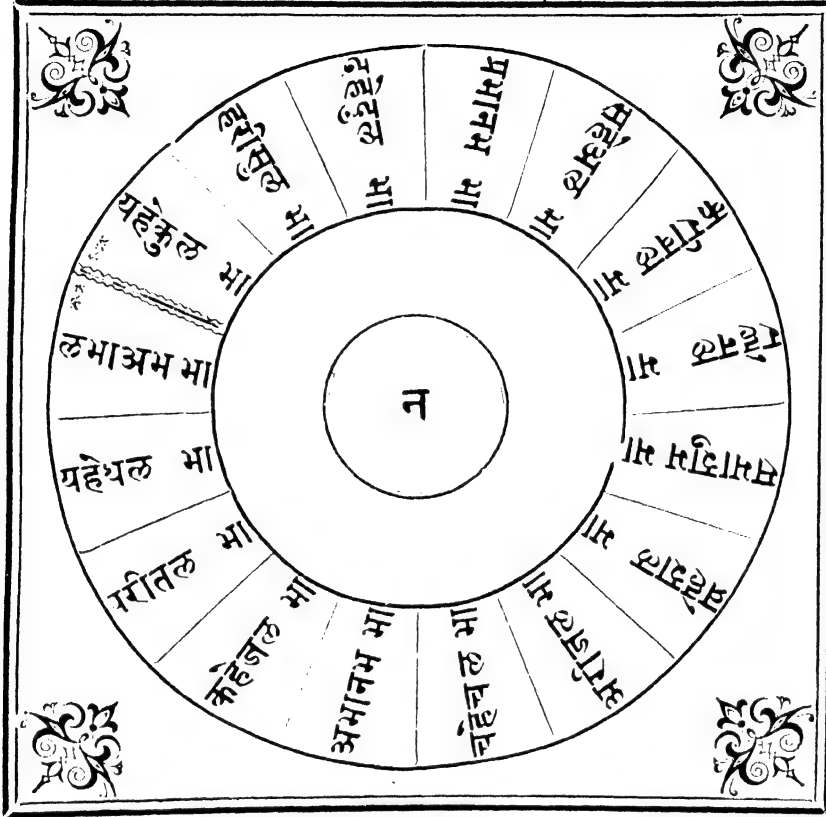
॥ अथ त्रिश्वगति नेद ॥ सवैया ॥ चित्र २० ॥

य	हे	कु	ल	भा	न	ह	री	सु	ल	भा	न	द	हे	दु	ल	भा	न	प्र	भा	न	न	भा	न
स	हे	अ	ल	भा	न	क	री	व	ल	भा	न	र	हे	न	ल	भा	न	स	भा	शु	न	भा	न
व	हे	श	ल	भा	न	न	री	ज	ल	भा	न	च	हे	च	ल	भा	न	अ	भा	न	न	भा	न
क	हे	ज	ल	भा	न	प	री	त	ल	भा	न	प	हे	थ	ल	भा	न	ल	भा	न	न	भा	न

॥ अथ त्रिपदी नेद ॥ सवैया ॥ चित्र २१ ॥ वह सवैया कपाटबंधमें भी लिखा जाता है ॥

य	कु	भा	ह	सु	भा	द	दु	भा	प्र	न	भा	स	न	भा	र	न	भा	स	शु	भा
हे	ल	न	री	ल	न	हे	ल	न	भा	न	न	हे	ल	न	हे	ल	न	भा	न	
व	श	भा	अ	ज	भा	च	च	भा	अ	न	भा	क	ज	भा	प	त	भा	थ	भा	
																		ल	भा	

॥अथ शोडशदल कमलप्रबंध, वह कवित ॥चित्र २२॥

॥ दोहा ॥

चिदाकाश सम रामसो, उर धरि अरजी आप,
परम प्रेमि परबीन को, मोकु कराउ मिलाप॥३॥

अर्थ. चिदाकाश जेवा ते प्रभु रामचंद्र पोते मारी अरजी मनमां ध-
रीने उत्कृष्ट प्रेमवाळां प्रवीणनो मने मेळाप करावो. ॥३॥

॥ छपय ॥

उंचि अटाकी छटा, घटा घन जैसि घटितहे ॥
मानिक मनी अमोल, जवाहिर जहां जटितहे ॥

બૈઠે સજ્જન સાત, કહે સાગર સુ વિચારી ॥
 વિષધર સમ યહ બિરહ, કોન ઇન કૃત દુઃખ હારી ॥
 તવ કહે મિત્ર, કાલીદમન, સો ધરહુ શ્રવ ધ્યાનમેં ॥
 તિન ધ્યાન ધર્યો સાગર તવે, જઇ દૃઢ વૃતિ જગવાનમેં ॥૪॥

અર્થ. ઝંઘી અગાશીની શોભા વરસાદની ઘટાના જેવી બડેલી અર્થાત્ બનાવેલી છે. જ્યાં અમુલ્ય માણક મળી વગેરે જવાહીર જડેલાં છે. ત્યાં સાતે મિત્ર બેઠા હતા, ત્યારે સાગરે વિચારીને કહ્યું કે સર્પ જેવો આ બિરહ છે, તેના કરેલા દુઃખનો હરનાર કોણ હશે ? ત્યારે મિત્રોયે કહ્યું કે કાલી નાગનું દમન કરનાર કૃષ્ણનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં ધરો. ત્યારે સાગરે તે સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર્યું. અને તેના મનની વૃત્તિ ભગવાનમાં દૃઢ થઈ. ॥૪॥

॥ દોહા ॥

દિશ દિશકે આકાશમેં, પુનિ નગ ઉપરિ શ્રુપ ॥
 જિત દેખત તિત કાલિ સિર, દેખે કૃષ્ણ સ્વરૂપ ॥૫॥

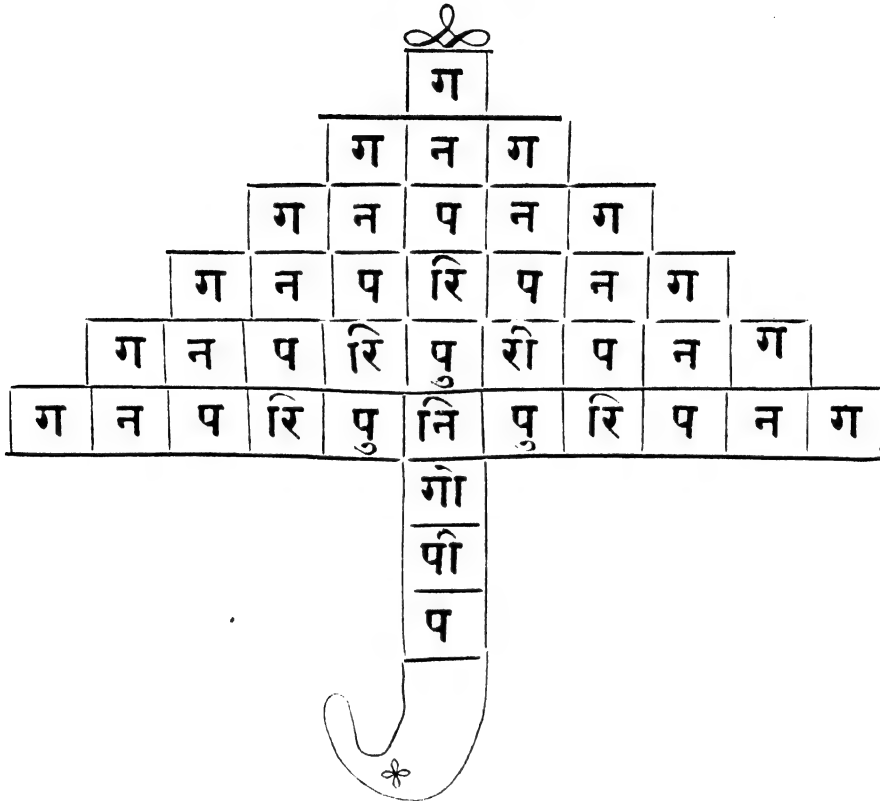
અર્થ. ત્યારે પ્રત્યેક દિશાના આકાશના ભાગમાં તથા નગ એટલે પર્વત ઝાડ તથા ઘરો ઉપર પણ ઉપમા ન અપાય એવા કૃષ્ણનાં અનેક રૂપ કાલી નાગને માથે, જ્યાં જ્યાં જુએ ત્યાં દીઠાં ॥૫॥

॥ અથ છત્રિ પ્રબંધ ચતુર્થ પદ સર્વતો જદ્ર ॥ દોહા ॥

ગગન ગગન પનગ ગન પરિ, પનગ ગનપ રિપુ રીપ ॥
 નગ ગન પરિ પુનિ પુરિ પનગ, ગન પરિ પુનિ ગોપીપ ॥૬॥

અર્થ. આકાશ આકાશમાં સર્પના સમુદાય ઉપર, સર્પના સમુદાયના પતિ જે શેષનાગ તેનો શત્રુ હીરણ્યાક્ષ “જે શેષને માથેથી પૃથ્વી લઈ જતો હતો તે” તેના શત્રુ વિષ્ણુને દીઠા. અને વઢી નગ એટલે પર્વત ઝાડ અને ઘરોના સમુદાય ઉપર વઢી ગોપીના પતિને દીઠા. ॥૬॥

॥ चित्र २३ ॥

॥ दोहा ॥

कृष्ण कहे दुहु बर्षमें, होवहि बिरह बिनाश ॥

सिद्ध कथित त्यों करहि तब, पावहि पद कैलास ॥७॥

अर्थ. ते कृष्णे कह्युं के हवे बे वरसमां तमारा बिरहनो नाश थशे.
पण सिद्धे तमने कह्युं छे. ते प्रमाणे करशो त्यारे कैलास धाम पामशो ॥७॥

॥ अथ जुगल दोहांतर्गत चरन गुप्त जाली प्रबंध ॥

पंथी जाय कहो सु निज, नहीं मिलन बिन चेन ॥

जरे उसासा द्रग झरे, बीतत दिन दुख देन ॥८॥

घरी घरी तलफे जिया, मानहुं बिन जल मीन ॥

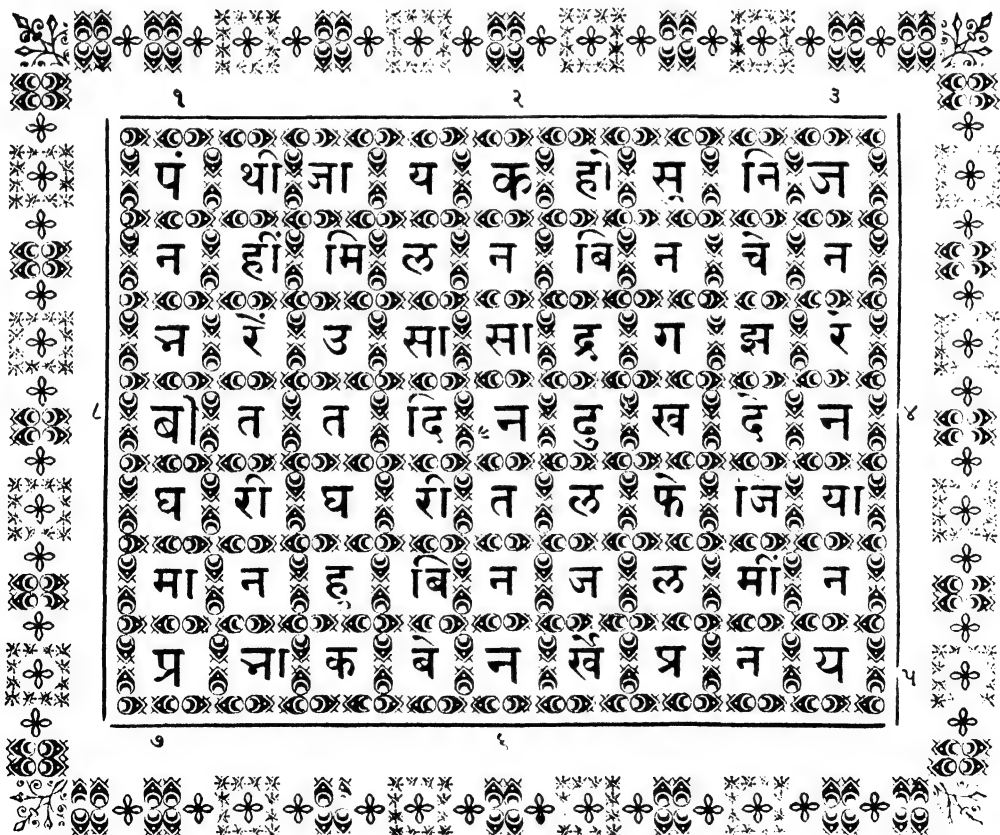
प्रभा कबे नखें प्रनय, पंकज नयन प्रवीन ॥९॥

अर्थ. कोई मुसाफर प्रवीणने जड़ने कहो के तमने मळ्या विना स-
गरने चेन पडतुं नथी, अने उसासा भरेछे, ने नेत्रधी आंसु झरेछे, अने
दिवस दुखदायक बीतेछे, ॥८॥

अर्थ. जाणे के पाणी वगरनुं माछलुं होय, तेम घडिये घडिये जीव
तलफेछे, अने एवुं चाहेछे के नम्रता भरेलां प्रवीणनां कमळ जेवां नेत्रनी
कांति क्यारे निरखिये? ॥९॥

॥ अथ जुगल दोहांतर्गते चर्नगुप्त जाली प्रबंध जेद ॥

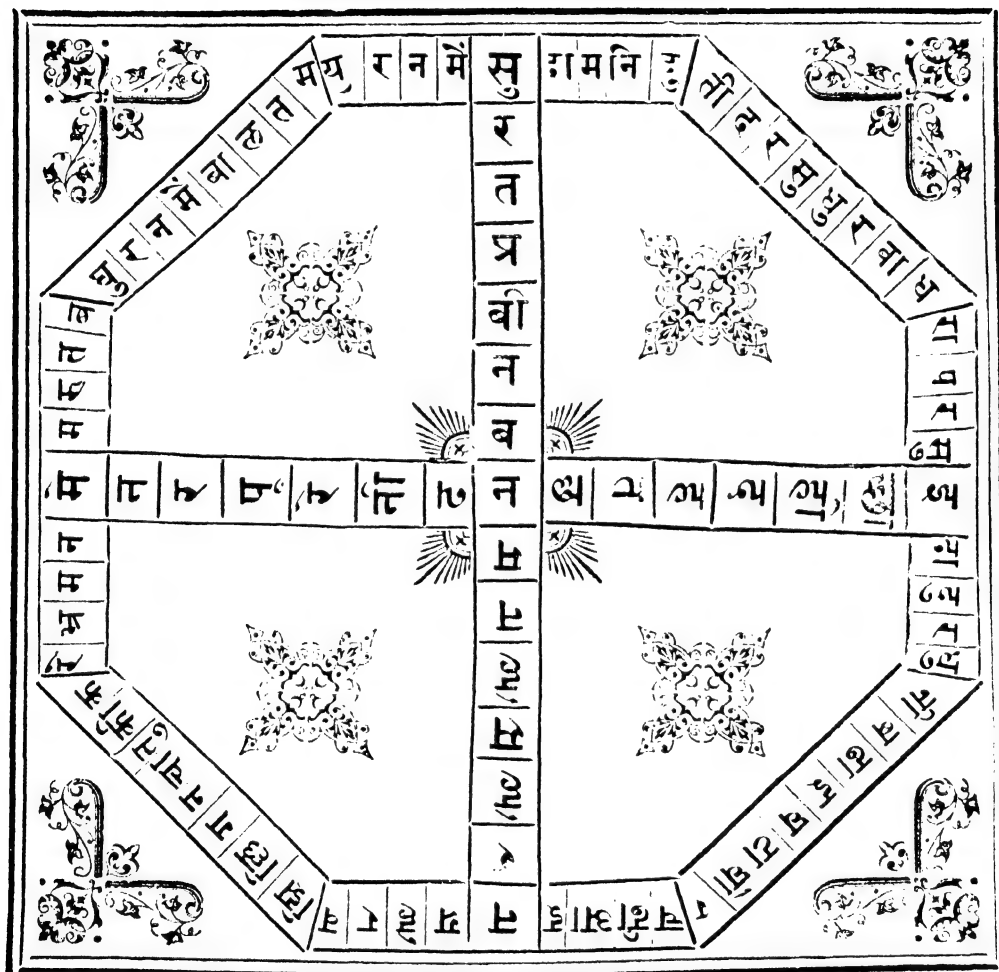
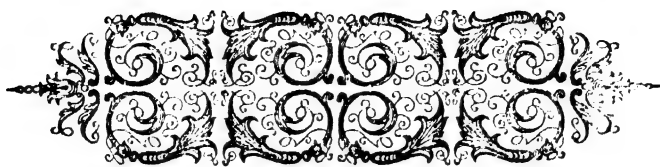
॥ चित्र २४ ॥

॥ અથ ઋષ્ટકોણ વર્તુલાકાર પ્રબંધ આરોહાવરોહ
યથા ॥કવિત ॥ ચિત્ર ૨૫ ॥

નવન વિ પ્રત રસુ દામાનિ દુતી દરસુ, ધુરવા ધરા પરસુ,
ઇચ્છાહી દહત છન॥ નછતહ દહી છાઇ, દાદુર ધુની બઢાઇ,
ઘટા ઘોર ચઢી આઇ, નરહે સહે ન મન॥ નમનહે સહે રન,
ગ્રહે રવ ઝિલ્હિ ગન, ચાતુકી કરે ભ્રમન, મેન રપૂ રેની દન॥
નદ નીરે પૂર નમે, મરુત વઘૂરનમેં, બોલત મયૂરનમેં, સુરત
પ્રવીન બન ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. સાગર કહેછે કે વર્ષાઋતુ આવવાથી (વિ) આકાશપ્રત્યે નવીન
(રસ) જઝ ચઢ્યું છે, તેમાં વિજઙ્ઙીની કાંતિ દેખાયછે, અને વરસાદના વરા
પૃથ્વીને અડ્યાછે. તે મારી અભિલાશાને ક્ષણમાં દહન કરેછે, નક્ષત્રોને ઢાંકી
દીધાંછે, અને દેડકાએ સોર વધારી મુક્યોછે, અને મેઘની ભયંકર ઘટા
ચઢી આવીછે, તે માસું મન સહન કરી રહેતું નથી, એ વર્ષાદની (સેહેરો)
ધારાઓ નમેછી છે, અને તમરાના જથાએ શબ્દ ગ્રહણ કર્યોછે, અર્થાત્
લીધોછે, વપૈયાની માદા ભ્રમણ કરેછે, તેમજ કામદેવરૂપી શત્રુ પળ રાત
દિવસ ભમ્યા કરેછે, નદિયો પાણીવડે ભરેલી નમેછે, અર્થાત્ વહેછે, પવન
ઘુમરીઓ खાયછે, અને મોર બોલેછે, તેમાં મારી સુરતા તો પ્રવીણમાંજ
બની રહીછે. ॥૧૦॥

अर्थ. सागर कहेछे के अरे प्रवीण तमे प्रेमनां तथा अमारा सघळा हितनां भरेलांछो, ते तमे अमने विसरशो (जनि) नहीं, अरे कोइ मिशो मळशो नहीं, त्यां सुधी विजोगनो दव मारा शरीरने बाळशो, अरे नित्य तमासंज साधन छे, अने नेत्र शुरवीरनी पेठे तमारी तरफ हालेछे, अर्थात् दोडेछे, अरे प्रवीण अमे तमने चाहिये छिये, ते माटे तमारी सारी छवी अमारी नजर आगळ मोकलो. ॥११॥

कि	स	र	हो	ह	म	को	तु	म	प्रे	म	न	रे	हि	तु	अ
म															उ
म															म
वो															लो
ठ															न
प															त
तो															ब
त															ल
ह															ग
चा															दा
म															उ
त															बि
म															जो
ह															ग
न															द
वो															अ
र															अ
सु															अ
रो															अ
ह															अ
न															अ
न															अ
ध															अ
सा															अ
इ															अ
रो															अ
हो															अ
ति															अ
हो															अ
अ															अ

॥ અથ ચતુર્પાદગર્જાતર્ગત અંત્યતુક ગુપ્તાંતર્લાપિકા ॥

॥ સીઠીબંધ જેદ ॥ કવિત ॥

એડ નેન ચાહતહે તેરેઈ બિલોકવેકોં, નેરે એક આય કેસેં ક્ષિપ્ર
ક્ષિપ્ર પાડયેન ॥ બીતત કરેરે પલ છિનહૂ ન પરે કલ, રહી
ફેલ વ્રહા યાતેં નિકટ રહાડયેન ॥ એકહી સનેહ બીચ, જે
કહી અનેક ટેક, તાડ દહનો વિસેક નિજ મન ચાડયે ના ॥
આદકી તરંગ સો તો આડ જિય સંગ જૈહે એરે યે પ્રવીન ફેર
એક દન આડયેન ॥૧૨॥

અર્થ. સાગર કહે છે કે હે પ્રવીણ? આ અમારાં નેત્ર એક તમારાજ
નિરખવાને ચાહે છે. માટે એકવાર જલદી જલદી પાસે આવવાને કેમ પા-
મતાં નથી? અમને કઠળ પડી વીતે છે. અને ક્ષણમાત્ર કઠ પડતી નથી.
અને વિરહ ફેલાડ રહ્યો છે. માટે પાસે આવીને કેમ રહેતાં નથી. અમે એક
સ્નેહ વચ્ચે જે અનેક ટેક કહી છે. અર્થાત્ ધરી છે. તેને વિશેષે બાઝવા
ને પોતાના મનમાં ચાહીએ નહીં. પ્રથમનો પ્રેમનો તરંગ જે આવ્યો છે. તે તો
જીવની સાથે જાશે. માટે અરે ઓ પ્રવીણ ફરીથી એક દિવસ કેમ આવતાં
નથી. એમાં છેલ્લી તુકના સોઝ અક્ષર એટલે “એરે પ્રવીન ફેર એક દન
આડયે ન” પગથિયાને આકારે વાંચતાં એજ કવિતમાંથી નીકળે છે ॥૧૨॥

॥ चित्र २८ ॥

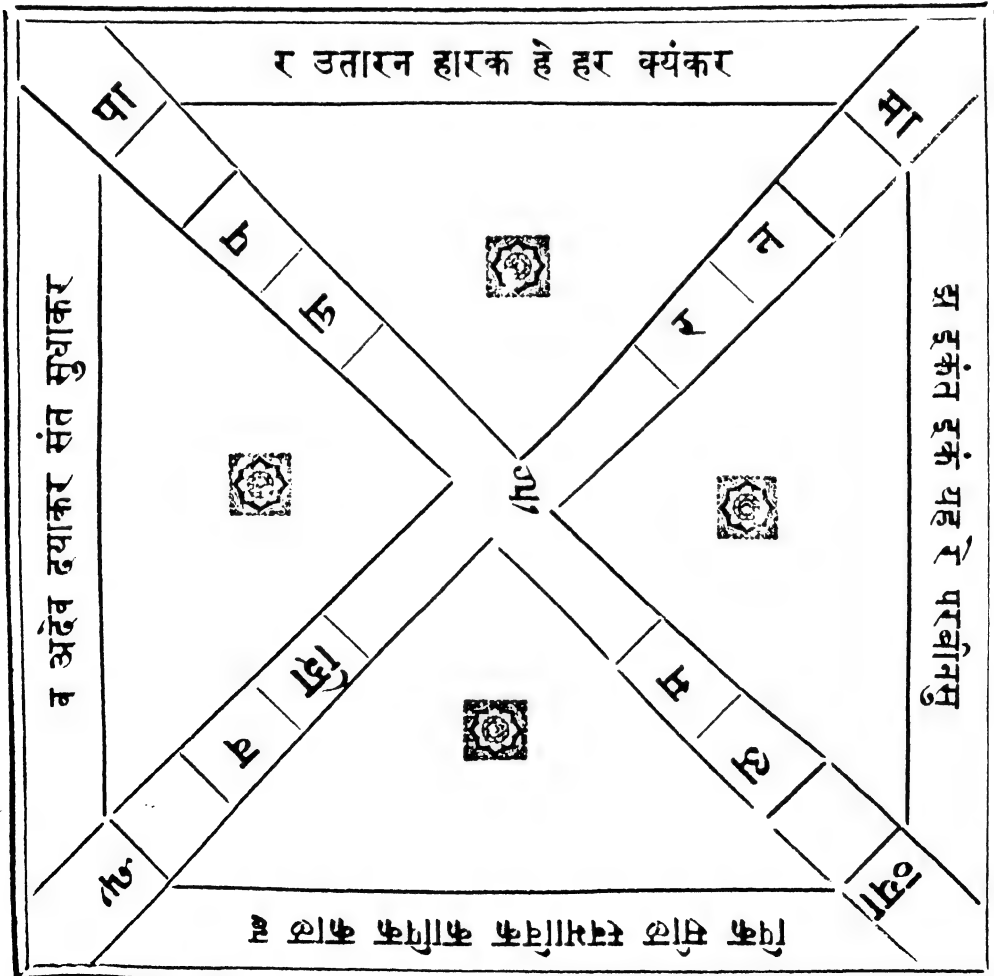
ए	इनेन	चाह	तहे
ते	रे	ईबिलो	कबेकों
नेरे	ए	कआ	यकेसें
क्षिप्रक्षि	प्र	पड़ियेन	
बो	तत	करेरे	पल
छि	न	हून प	रे कल
रही	फे	ल	ब्रहा यातें
निकट	र	हाइयेन	
ए	कही	सनेह	बीच
जे	क	हीअने	क टेक
ताइ	द	ह	नोबिसेक
निज म	न	चाइयेन	
आ	दकीतरंग	सोतो	
आ	इ	जियसं	ग जैहे
एरे	ये	प्र	बीन फेर
एक द	न	आइयेन	

॥ अथ शिवोपरी चित्त दृढाव बोध ॥ सर्वैया चोकी प्रबंध ॥
हे जप पार उतारन हारक, हे हर कयं कर मान रहे ॥ हे
रनमांझ इकंत इंक यह, रे परबीन सु व्याल महे ॥ हे मल
व्यापिक सील स्वजाविक, कापिक काल हृदे वशिहे ॥ हे शि-

વ દેવ શ્રદેવ દયા કર, સંત સુધાકર પાપ જહે ॥૧૩॥

અર્થ. સાગર કહે છે કે, શિવજી એવા છે કે, જેનો જપ કરવાથી દુઃખના પારને ઉતારનારા છે. અને તે શિવના ક્રિકર એવા છે કે, તેઓ સન્માન પામેલા રહે છે. અને તે શિવ રણમાં ઇટલે વનમાં એકાંતે એકલા છે, અને અરે પ્રવીણ તેમની પાસે મોટા સર્પ છે. અને તે શિવ માયામાં મઢીને સર્વત્ર વ્યાપક છે. અને સ્વભાવે શીઠા છે. કાઢને કાપનારા છે, તે આપણા અંતરમાં વસશે, તે શિવ દેવ અને દૈત ઉપર દયા કરનારા છે. અને સંત જનને અમૃતનો ખાણ જેવા છે. અને પાપને હણનારા છે. માટે તેમનું સ્મરણ કરો ॥ ૧૩ ॥

॥ ચિત્ર ૨૯ ॥

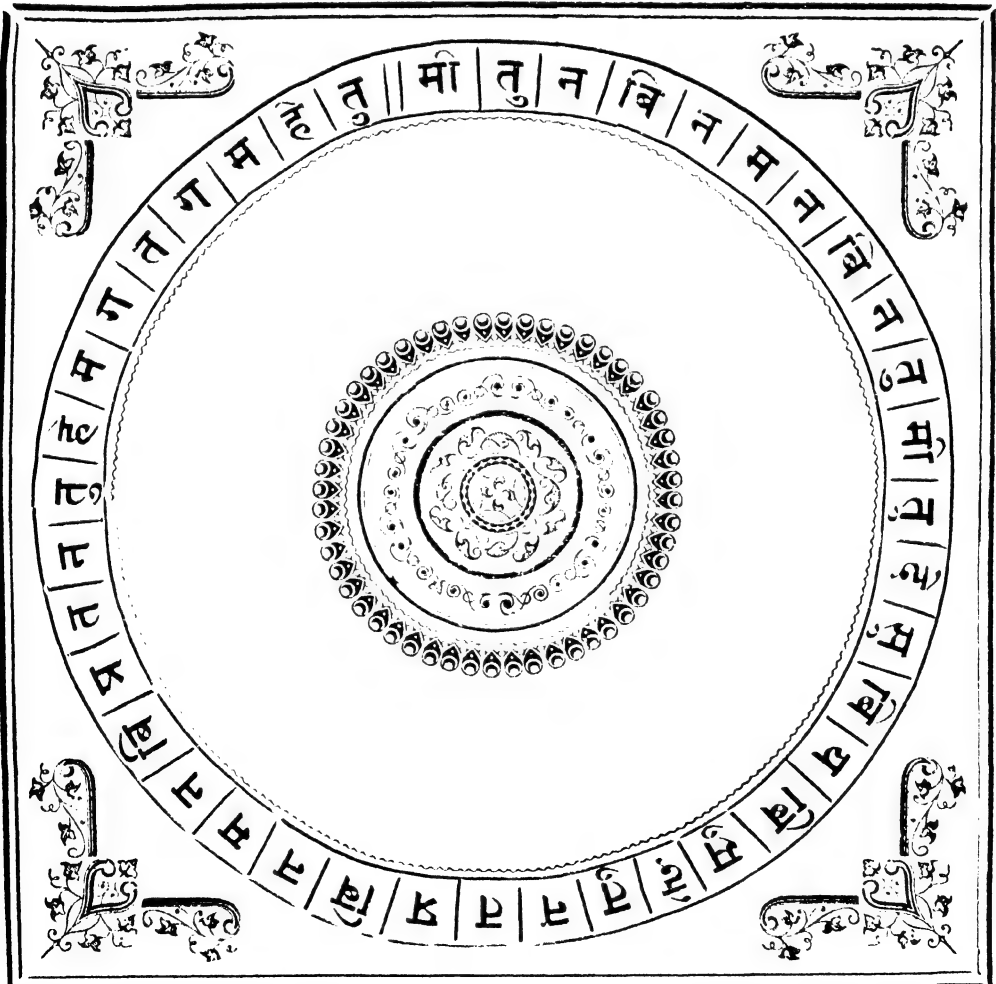

॥ अथ आरोहावरोह एक कवितार्थ ॥ दोहा ॥
मीतु नबिन मन बिन तुमी, तुदे सु बिय बिसु देतु ॥
नत प्रवीन मन बीप्रतन, तुहे मगत गम हेतु ॥ १४ ॥

उलट जेद ॥ सौरठा ॥ चित्र ३० ॥

तुहेम गत गम हेतु, नत प्रवीन मन विप्र तन ॥
तुदेसु बिय बिसु देतु, मीतु न बिन मन बिन तुमी ॥ १५ ॥

अर्थ. हे भविन मित्र तमारा विनां मासं मन वियोगी छे बली (तुहे)
पेटमां बीजुं विष आपो छो, हे प्रवीण नित्य ते मन विप्रसुतनो पेटे हे
हितस्वी तमासं आगमन (भीक्षा) मागे छे. १४-१५

॥ अथ कपाटप्रबंध दोहा ॥

बान ठान बेधे हिये, पांचो बन परबीन ॥

ध्यान आन सोधे जिये, राचो मन जर मीन ॥ १६ ॥

अर्थ. सागर कहे छे के प्रवीण विना “कामदेवे” पांचे बाण ठरा-
वीने हैयुं वींधी नाख्युं छे. पण ते प्रवीणनुं ध्यान जीवमां लावीने तपास क-
र्यो. तो जेम जळमां माळलुं रीझे, तेम मारुं मन प्रवीणमां रीझ्युं. आ
दोहरो गोमूत्रिका, अश्वगति अने त्रिपदिमां पण लखाय छे ॥ १६ ॥

॥ अथ कपाट प्रबंध भेद दोहा ॥ चित्र ३१ ॥

वा	न		न	ध्या
ठा	न		न	आ
बे	धे		धे	सो
हि	ये		ये	जि
पां	चो		चो	रा
ब	न		न	म
प	र		र	ज
बी	न		न	मी

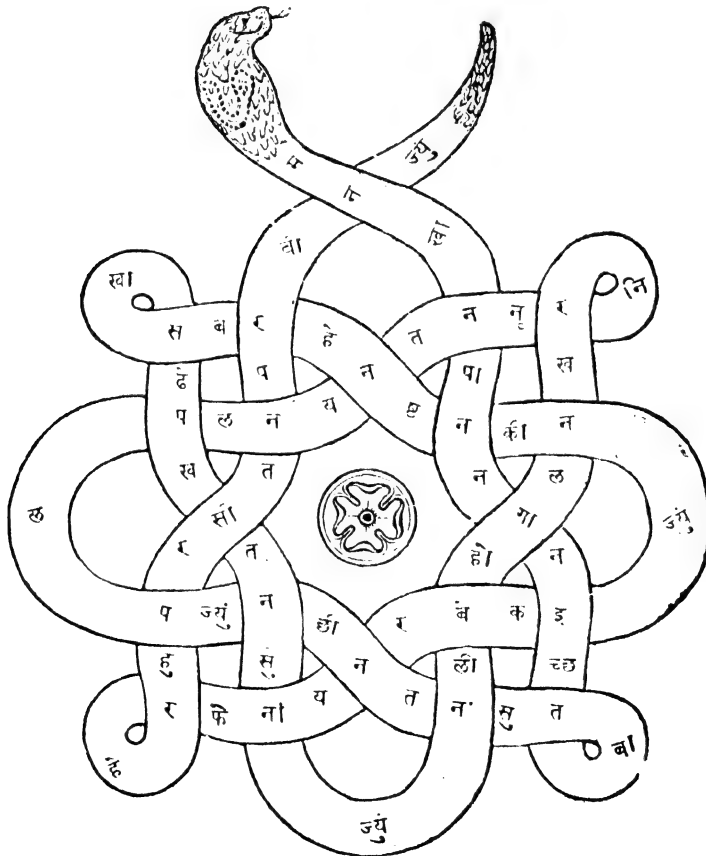
॥ नागपाश प्रबंध हरिगीत छंद ॥

मन खान पान न गान इच्छत, बात सुनत न छीन ज्युं;
पल पल नयन तन नूर निरखन, लगा होबे लीन ज्युं; नां

सुनत सीख पढे सखा सब, रहे नष्ट न कीन ज्युं; इक बेर
नयनां फेर हेरहु, परसि तन परवीन ज्युं ॥ १७ ॥

अर्थ, सागर कहे छे के हे प्रवीण मारुं मन खानपान अने गाने चा
हातुं नथी, अने क्षणमात्र कोइनी वात पण सांभळतुं नथी, अने पळेपळे
मारां नेत्र तमारा शरीरनी कांति निरखवाने लीन थयां होय; एम लाग्यां
रहे छे. मारा वधा मित्रो शीखामण कहे छे, पण मारुं मन सांभळतुं न-
थी, अने ते शिखामणतो जाणे कहीज न होय, एम (नष्ट) अदर्श थइने
रहे छे, माटे हे प्रवीण मारा शरीरनो स्पर्श करीने नेत्रे फरीथी एकवार
जुओ ॥ १७ ॥

॥ चित्र ३२ ॥

॥ गाहा ॥

गोमूत्रिकादि युक्ति, रस सागर रचि प्रवीनपें जेजी ॥

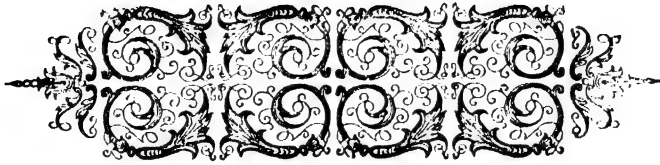
त्रयपष्ठी अभिधानं, पूर्ण प्रवीन सागरो लहरं ॥ १८ ॥

अर्थ. रस सागरे गोमूत्रिकादिक चित्र भेदनी युक्ति रचीने प्रवीण तरफ मोकली ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी त्रेसठमी लेहेर संपूर्ण थइ ॥ १८ ॥

इतिश्री प्रवीन सागर ग्रंथे रससागर कृत गोमूत्रिकादि
चित्र चेद वर्ननं नाम त्रिपष्ठितमो लहरं ॥ ६३ ॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूजरी टीकायां त्रिपष्ठितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ६३ ॥

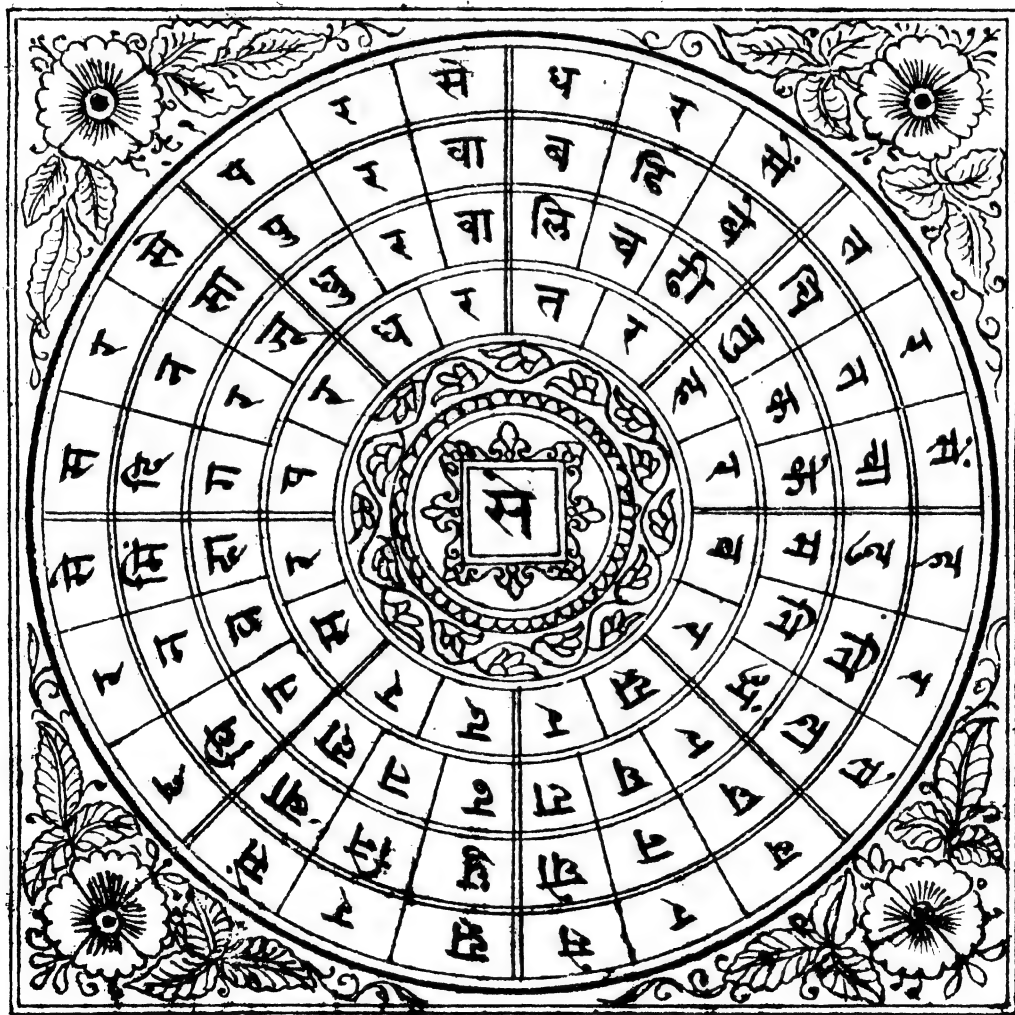

॥अथ पंचचक्र प्रबंध ग्रह॥सर्वैया॥

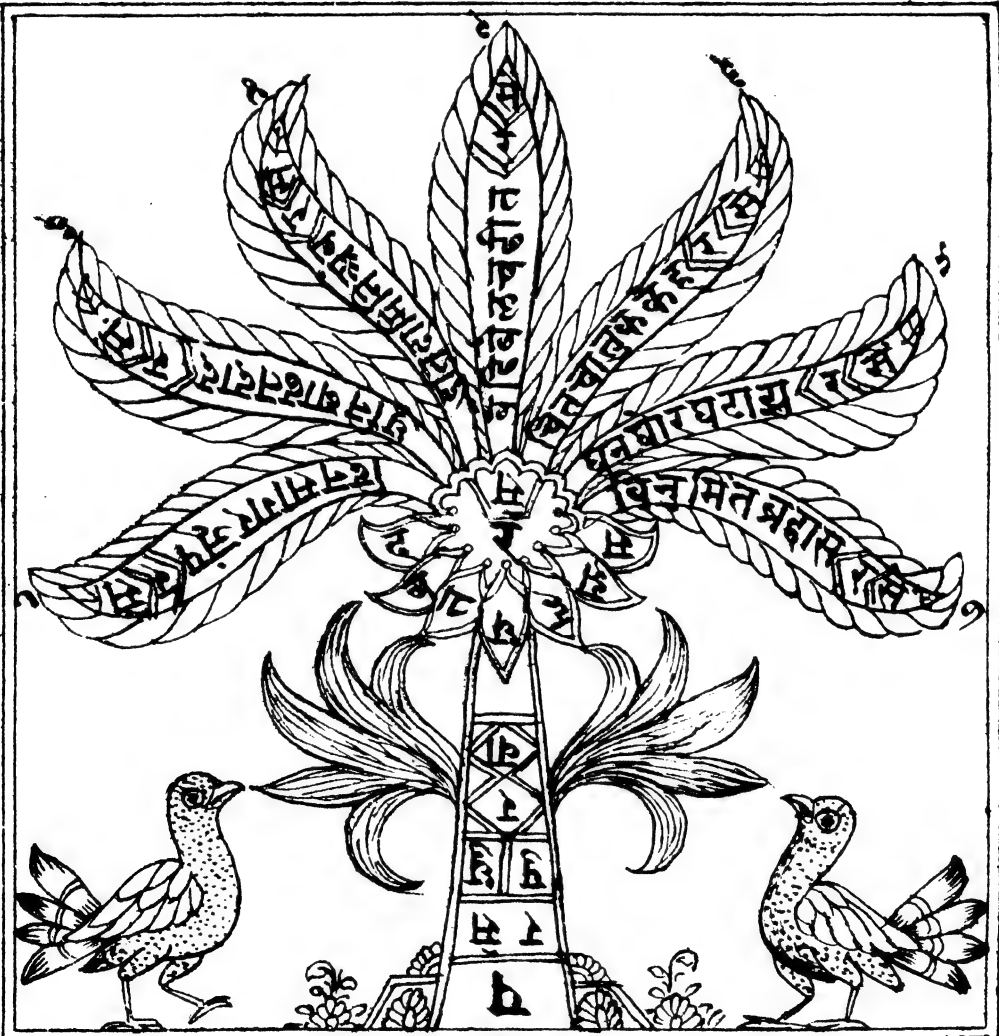
परसे पुरवा धुरवा धरसें, धरसें बढि बेल चढी तरसें ॥
 तरसें चित चातुकके हरसे, हरसे दुति दामिनि अंबरसें ॥
 बरसे घनघोर घटा झरसें, झरसें धुनि बाढत दादरसें ॥
 दरसें बिन मित ग्रहा सरसे, सरसे दिन सागर जूपरसें ॥२॥

॥ चित्र ॥ ३४ ॥

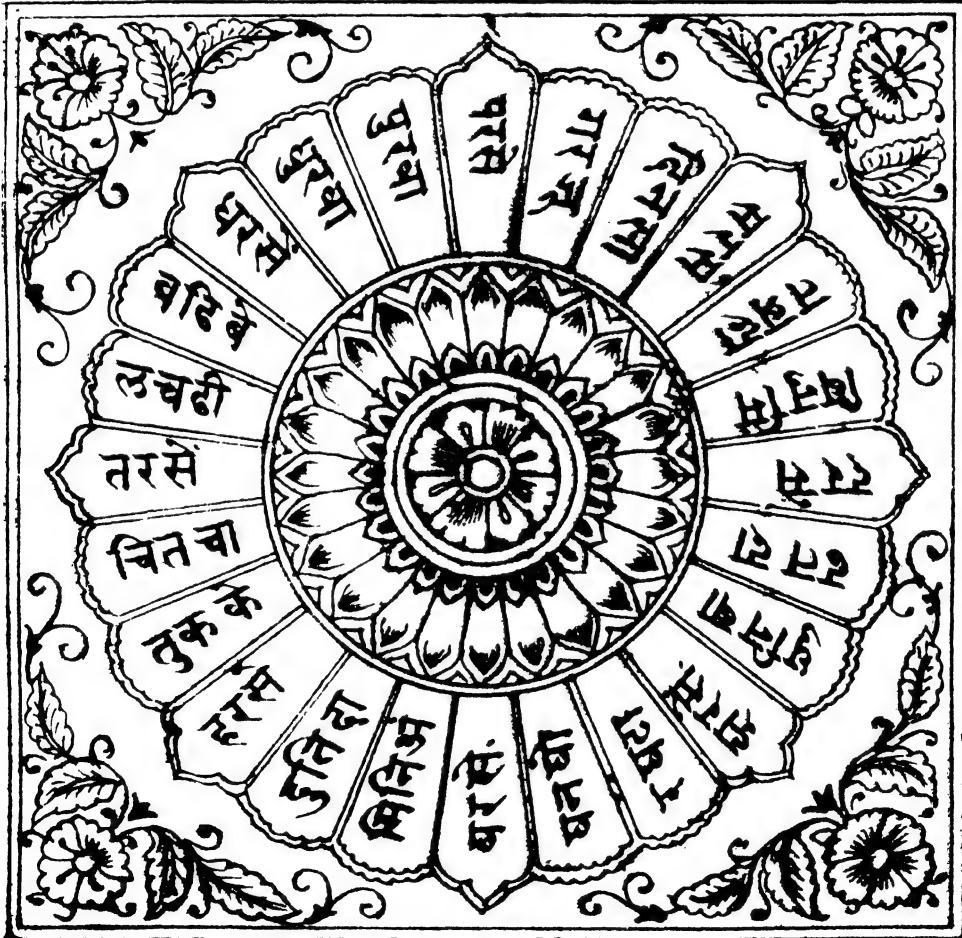

॥अथ नालिकेरी प्रबंध ॥ वह सवैया ॥
 परसे पुरवा धुरवा धरसें, धरसें बढि बेल चढा तरसें ॥
 तरसें चित चातुकके हरसें, हरसे दुति दामिनि अंबरसें ॥
 बरसे घनघोर घटा झरसें, झरसें धुनि बाहत दादरसें ॥
 दरसे बिनमित ब्रहा सरसें, सरसे दिन सागर जू परसें ॥ २ ॥

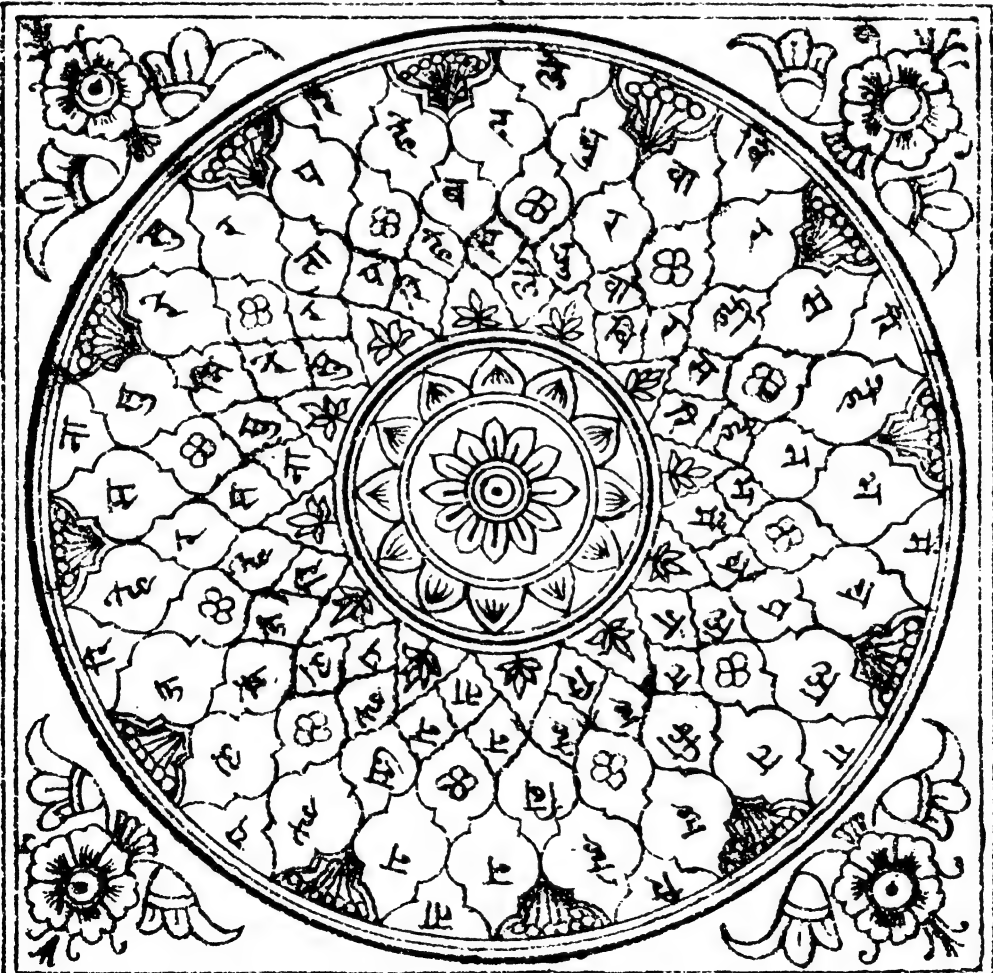
॥चित्र ॥ ३५ ॥

॥ अथ रथ चक्र प्रबंध बह ॥ सवैया ॥
 परसे पुरवा धुरवा धरसे, धरसे बहि बेल चढी तरसे ॥
 तरसे चित चातुक के हरसे, हरसे दुति दामिनि अंबरसे ॥
 बरसे घनघोर घटा द्वारसे, द्वारसे धुनि बाढत दादरसे ॥
 दरसे बिन मित ब्रहा सरसे, सरसे दिन सागर जू परसे ॥ ३॥
 ॥ चित्र ॥ ३६ ॥

॥ अथ कमल प्रबंध चित्र भेद यथा ॥ सबैया ॥
 बदले बदले धुरया धुरया, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 बिनता बिनता न सुहे न सुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥३॥
 ॥ चित्र ॥ ३७ ॥

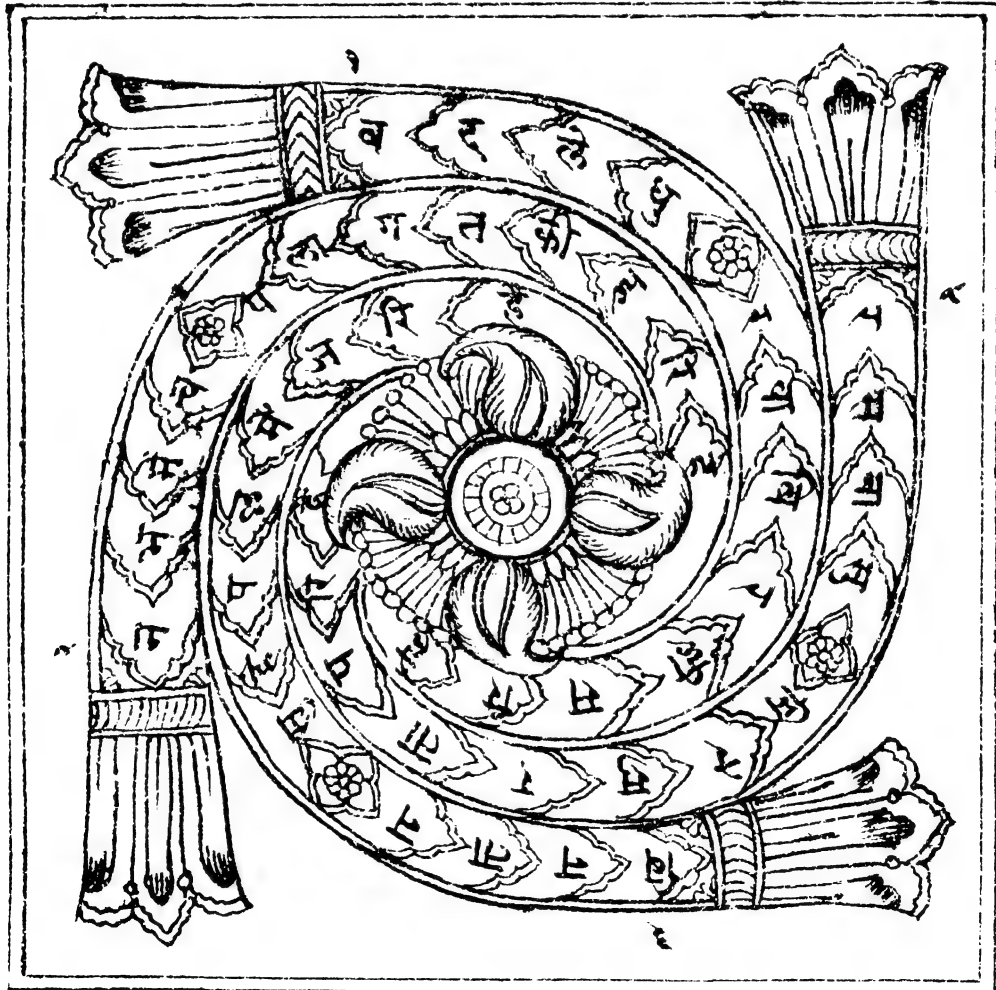

॥अथ चतुर्गुच्छ प्रबंध॥ सवैया॥

बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 बिनता बिनता नसुहे नसुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥

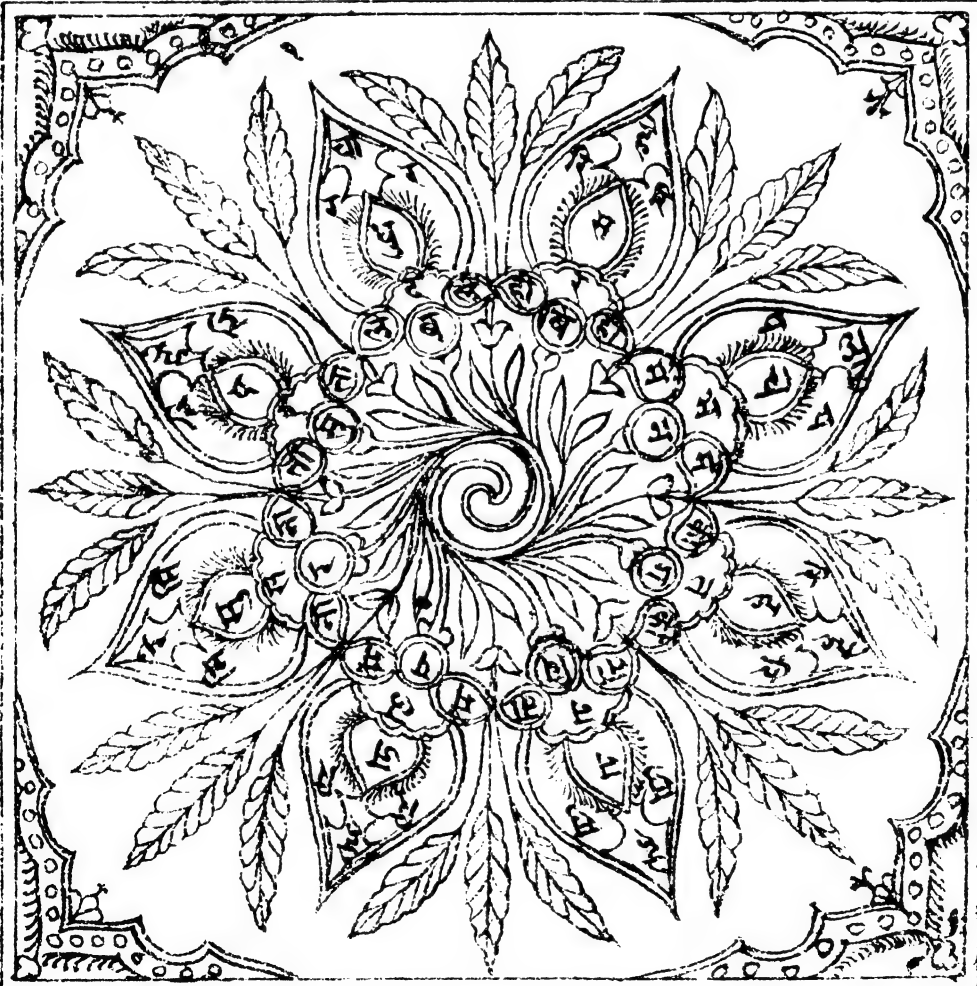
॥चित्रा॥३८॥

॥ अथ अष्टदल कमल प्रबंध ॥ सवैया ॥

बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 बिन ता बिनता न सुहे न सुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥

॥ चित्र ॥ ३९ ॥

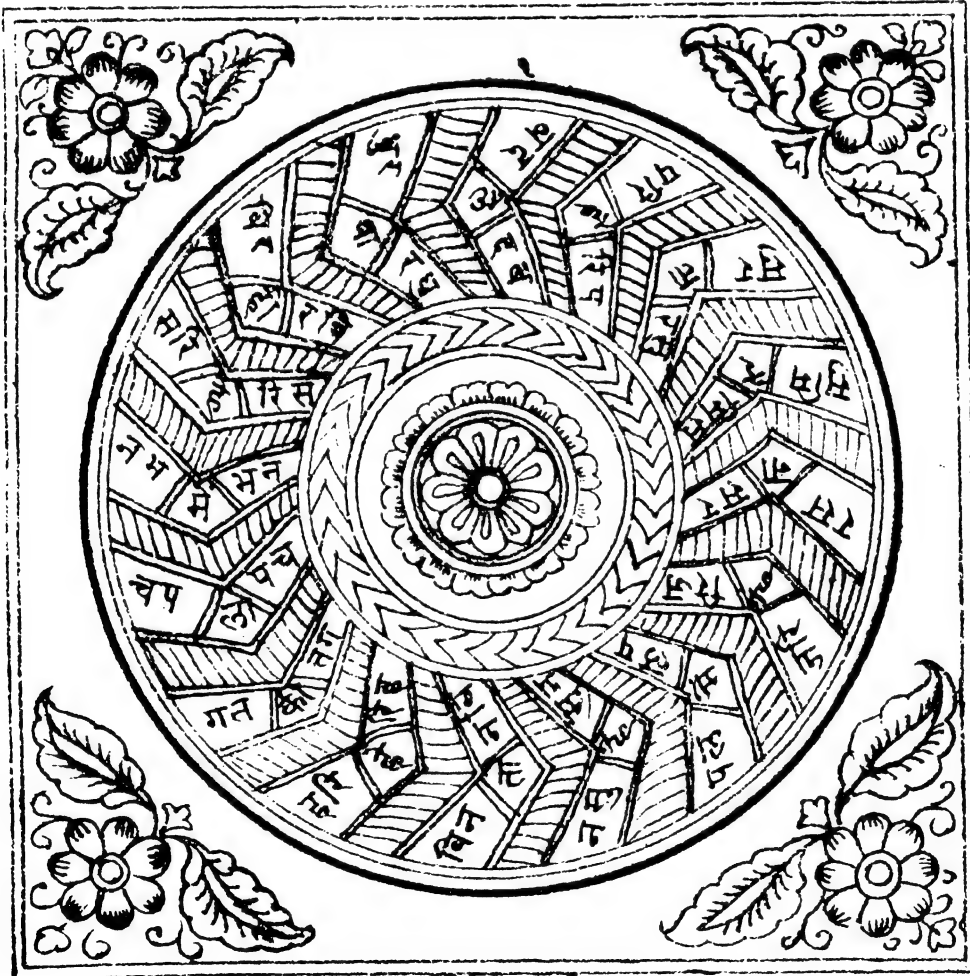

॥ अथ लहरी प्रबंध ॥ सवैया ॥

बदले बदले धुरवा धुरवा, बिरही बिरही सरिहे सरिहे ॥
 नभमें नभमें चपला चपला, गतकी गतकी हरिहे हरिहे ॥
 बिनता बिनता नसुहे नसुहे, पलमें पलमें जरिहे जरिहे ॥
 रसना रसना सुमिरे सुमिरे, सुरता सुरता परिहे परिहे ॥

॥ चित्र ॥ ४० ॥

॥अथ केसराद्य मध्यांत गत चतुर्दश कर्णिका कमळ प्रबंध ॥

कुसुमोक्त ॥सवैया॥

बनकी जुलता फहेरान लगी, गहेरान लगी सुघटा घनकी ॥

घनकी ददरा डहरान लगी, सहेरान लगी छबि दामनकी ॥

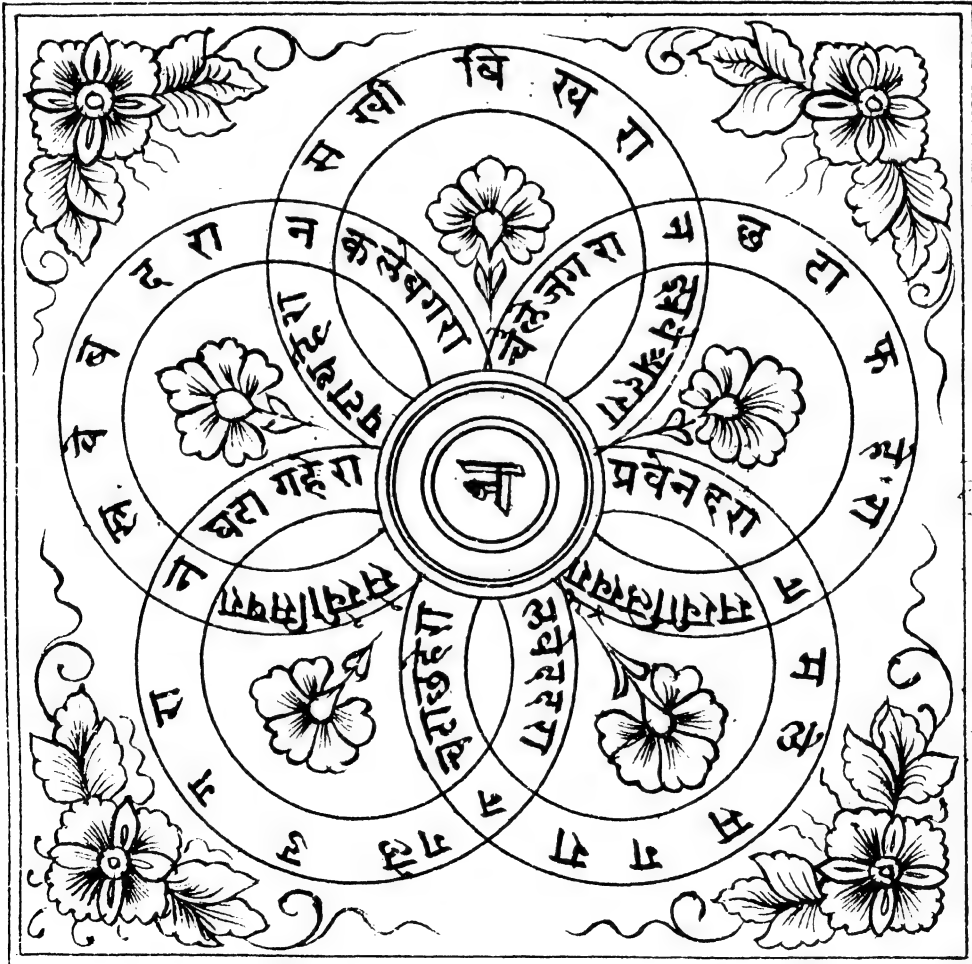
मनकी गति सो हहेरान लगी, जहेरान लगी कन बुंदनकी ॥

दनकी जुगसी पहेरान लगी, कहेरान लगी उन आबनकी ॥४॥

॥चित्र॥४१॥

॥ अथ सुमन प्रबंध ॥ सवैया. ॥ प्रवीनोक्त ॥
 लवे ददरान, गले डगरान, घटा गहेरान, सरवी सिरवरान ॥
 खवे बदरान, कले बगरान, पटा थहेरान, सरवी बिरवरान ॥
 झवे अदरान, चले जगरान, छटा फहेरान, सरवी लिखरान ॥
 प्रवे नदरान, मले सगरान, चटा छहेरान, सरवी चैखरान ॥ ५ ॥
 ॥ चित्र ॥ ४२ ॥

॥अथकुसुमप्रबंध वह॥सवैया॥

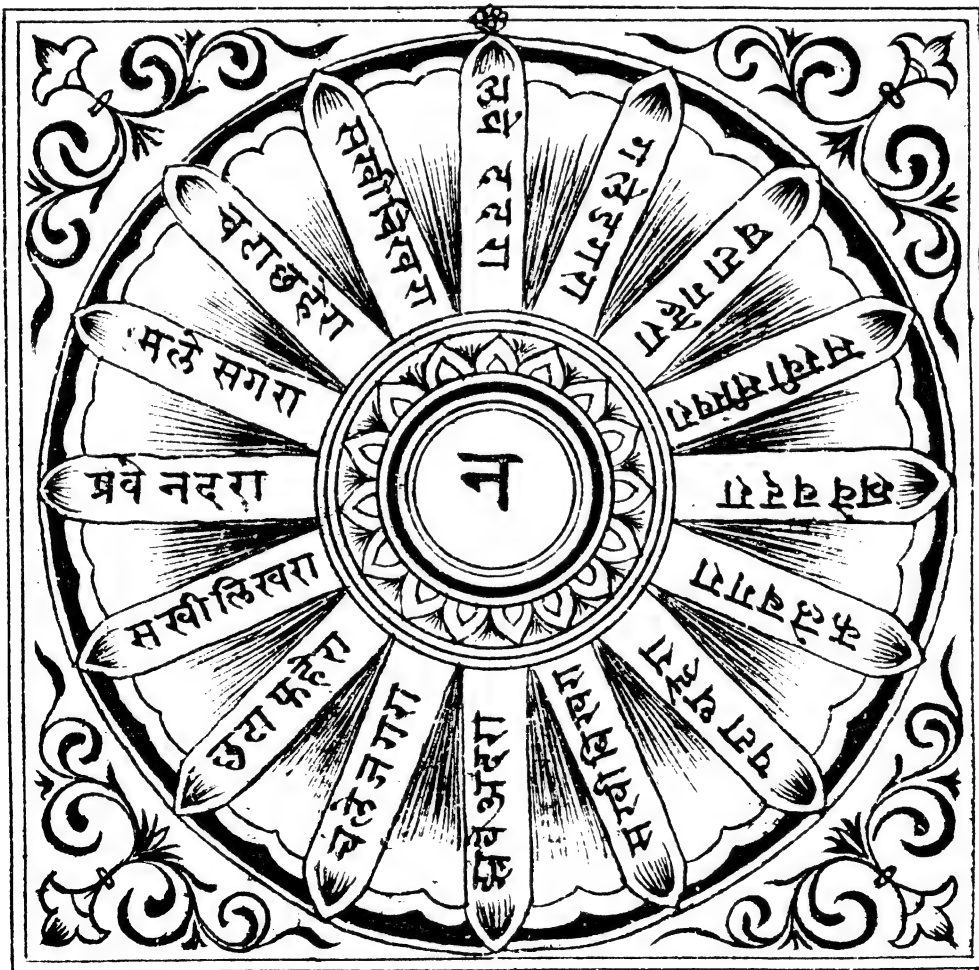
लवे ददरान, गले डगरान, घटा गहेरान, सरखी सिखरान॥

खवे बदरान, कले बगरान, पटा थहेरान, सरखी बिखरान॥

झवे अदरान, चले जगरान, छटा फहेरान, सरखी लिखरान॥

प्रवे नदरान, मले सगरान, चटा छहेरान, सरखी चखरान॥

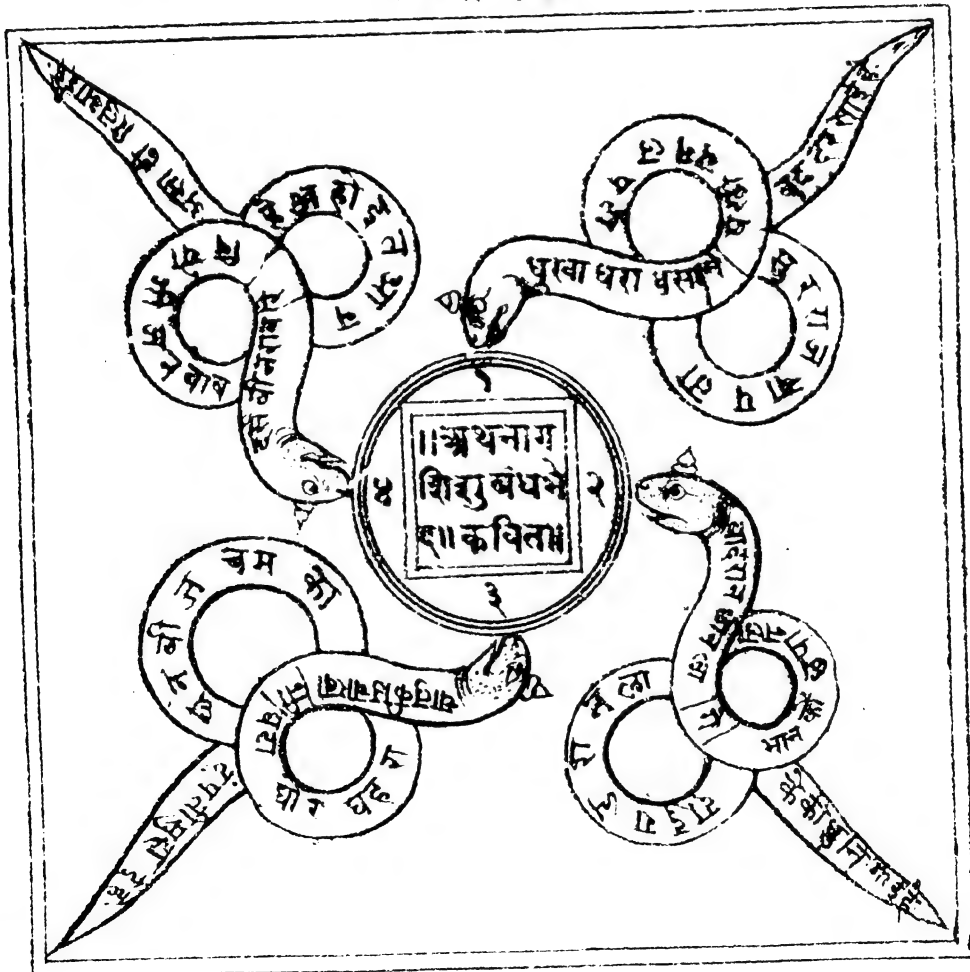
॥चित्र॥४३॥

॥ अथ नाग शिशु प्रबंध भेद ॥ कवित ॥

धुरवा धरा धसाने, बेलि बन लपटाने, सुरराज चाप
ताने, बूढ़ दर सार्देहे ॥ बादरान छान लागे, भानकों छुपान ला-
गे, दादुराडरान लागे, केकी धुनि गार्देहे ॥ चातुकी उचार बा-
नी, घटा घोर गहरानी, घन बीज चमकानी, दंपति सुहार्देहे ॥ द-
स बिनरावरे, बियोगी जनबावरे, हे अहोइत आवरे, असाही
रितु आर्देहे ॥

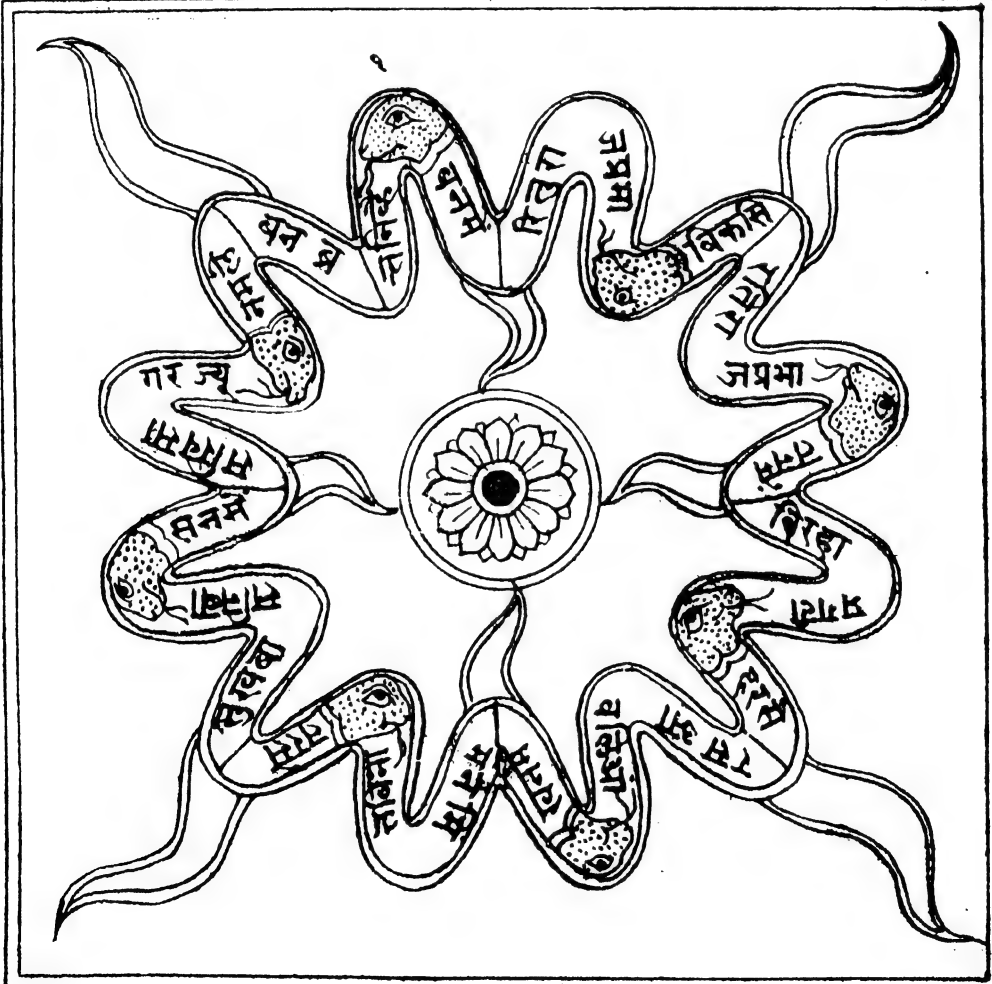
॥ चित्रा ॥ ४४ ॥

॥अथ नव फणानागप्रबंध॥कवित॥मध्ये सोरठा ॥
 दामनी दिसा नचान, तरु लता लपटान, नझर लगे बहान, हुरता
 भये गिरान ॥ सेहरे लगी अरवान, मोद मन दादरान, सोम छाये
 भासमान, नभ सूर चाप तान ॥ न तह मो नर देर, सत पपीहे दाहेन-
 भन गहेरी गति गजत उमंडी ही आन ॥ नयन ब्रखंत बार केकी रव
 ग्रहि सु धुन, बगन सेत लखिए सब सोसे नदान ॥७॥
 ॥तन मध्ये मध्यपंक्ति उदरांतर्गत ॥ सोरठा ॥
 नत दाहन मो सेन, सोर वदे सर ए सखि ॥ तलय तपी सेहे न,
 हाग हे वन नभ धुन सु गहि ॥८॥ ॥चित्र॥४५॥

॥अथ अष्ट नागक्षिप्सु प्रबंधभेद॥ सवैया॥ बसंत बिरह वर्नन ॥
 बनमें रितुराज प्रभा बिकसी, बिकसी रतिराज प्रभा तनमें ॥
 तनमें बिरहा प्रगटी दरसे, दरसे रस आवलि आंखनमें ॥
 खनमें मन मीत बिना तरसे, तरसे सुरब बास निवासनमें ॥
 सनमें सखिसागर ज्यून मले, न मले बन ब्रत्तनि द्वै बनमें ॥९॥
 ॥चित्र॥ ४६॥

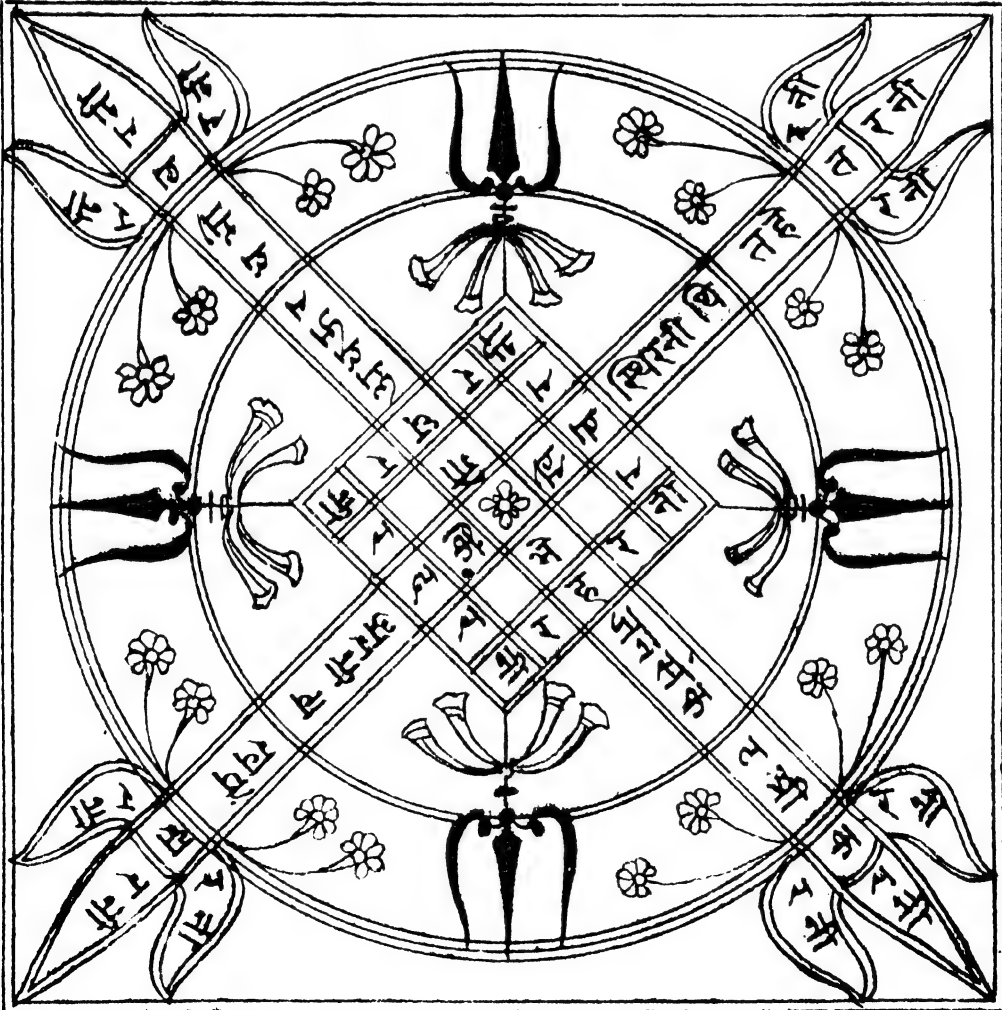

झल मिल कोकपत, मिल चल मितमित, चल दल भयो चित, दल हुन बिसरहु ॥
दग लग रहे आप, लग मग हरो ताप, मग सग रे प्रलाप, सागर सदा हरहु ॥१०॥

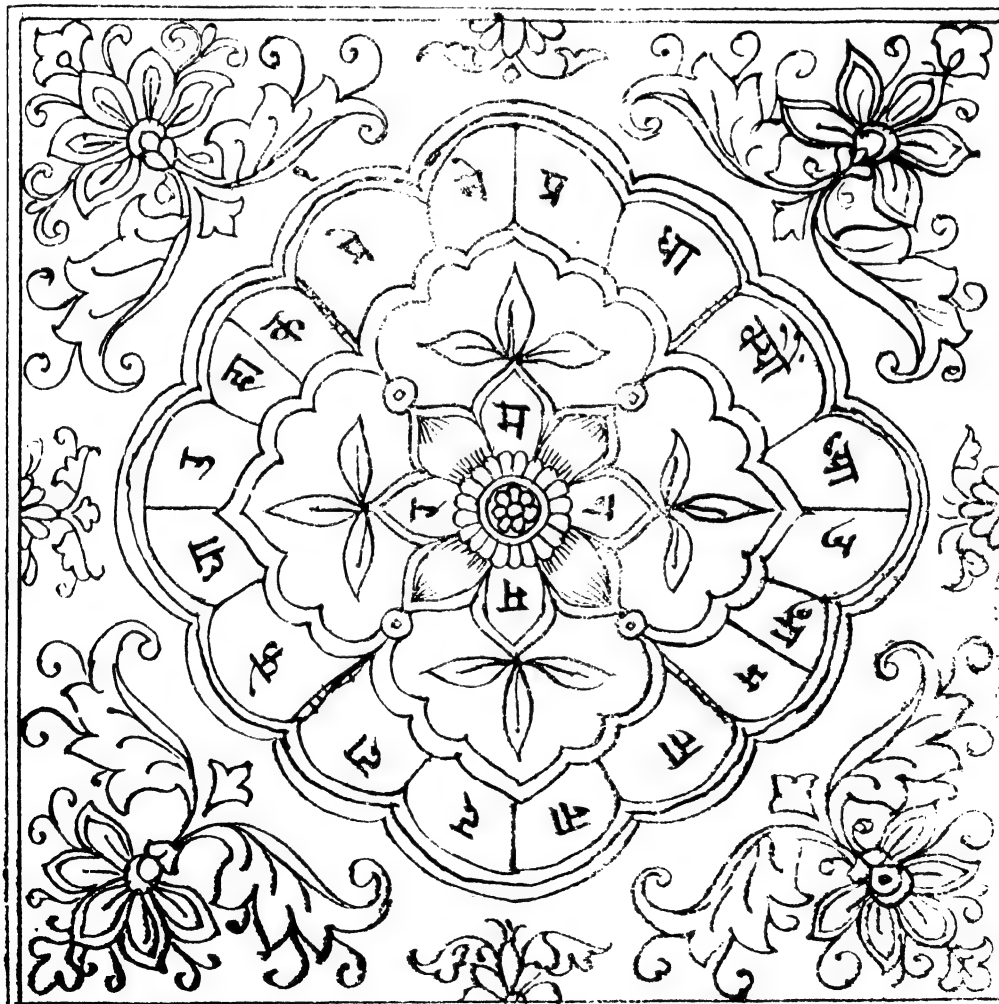
॥अथ चतुःत्रिशूलप्रबंध॥भवानीस्तुति॥सवैया॥
 किं दरनी, दरनी अरनी, चरवपें झर नीझरनी झरनी ॥
 गो धरनी, धरनी अध ऊरध, भो बरनी, बरनी बरनी ॥
 खे चरनी, चरनी स्थिरनी धितहे, तरनी तरनी तरनी ॥
 भे हरनी, हरनी जन संकर, श्री करनी करनी करनी ॥११॥
 ॥चित्र॥ ४८॥

॥अथ चतुरवर्ण चक्रप्रबंध॥सोरठा॥
 प्रेम नेम प्रम धाम,क्यों न ध्यान उन आन मन ॥
 ताम नाम दम दाम,फेर धार उर हार कर ॥१२॥

॥चित्रा॥ ४९॥

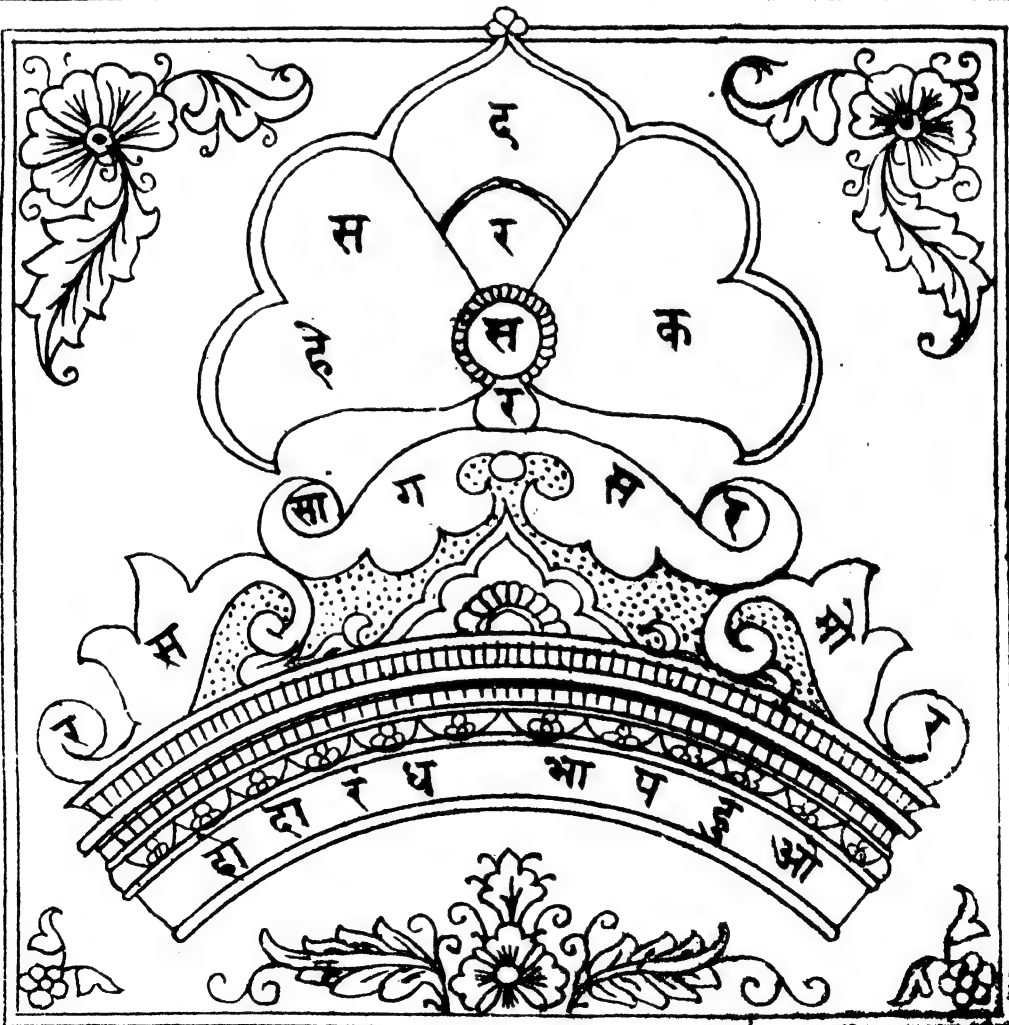
॥अथ मुगट प्रबंध॥

॥दोहा॥

दरस सरस हेरस करस, रस सागर सर मोर ॥

रहो सदा सारंग धर, भास परहु मो ओर ॥१३॥

॥चित्रा॥ ५० ॥

॥अथ नराकार धनुष प्रबंध भेद ॥

॥ सोरठा ॥

तात मात ब्रत पात, इत उत जित तित जात चित ॥

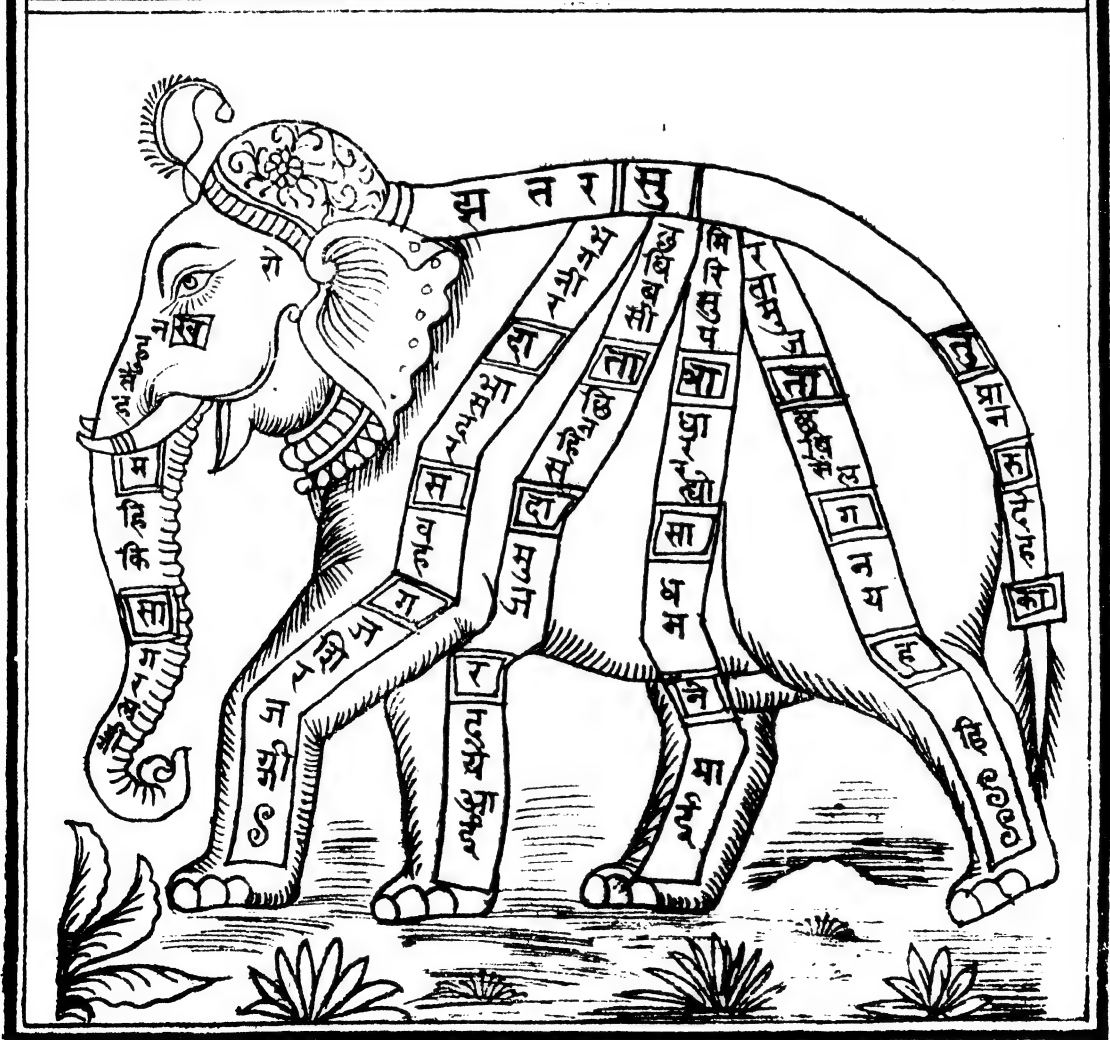
रात प्रात गत गात, नित नित चित मित आत इत ॥१४

॥चित्र॥५१॥

॥ अथ हस्ती प्रबंध ॥ छपय ॥
 सुरत झरोखन हुतै, हमहि की सागर लझी ॥
 सुभग नीरदाभास, दरस वह गजशिर जझी ॥
 सु छबि बसी ता छिनहि, सदा मुज रदये आई ॥
 सु मिरि सु पत्राधार, रख्यो साधन नेमाई ॥
 सुरता मुज ता छबिसे लगन, यह हितु प्रान रु देहका ॥
 सुखदाता चाता तुम सदा, सागरु सागर नेहका ॥१५॥
 ॥चित्र॥ ५४॥

॥ आद्यंत मुख सर्प प्रबंध गतागते हरि हर स्तुति ॥

॥ सवैया ॥

रे मन तुंहारे बासु कइ बल, सो न भजे पद किंकरता ॥
 रे मत नेह तजो जग तारक, तारहि ताहि रे सुरता ॥
 रे मग हिन दबै तब बारहि, जापत श्याम सधे बरता ॥
 रे मद जो भजु थावसि दास, सदा हित शंक समे हरता ॥१६॥

॥ वह उलट भेद सवैया ॥

॥ शिव स्तुति ॥

तार हमेसक सतहि दास, सदा शिव वाजु भजो दमरे ॥
 तार बधे समश्या तप जाहिर, बांचत बेद नहीं गमरे ॥
 तार सुटेरहि साहिरता, कर ता गज जोत हने तमरे ॥
 तारक किंदपजे भनसो लव इकसु बारिह तुं नमरे ॥१७॥

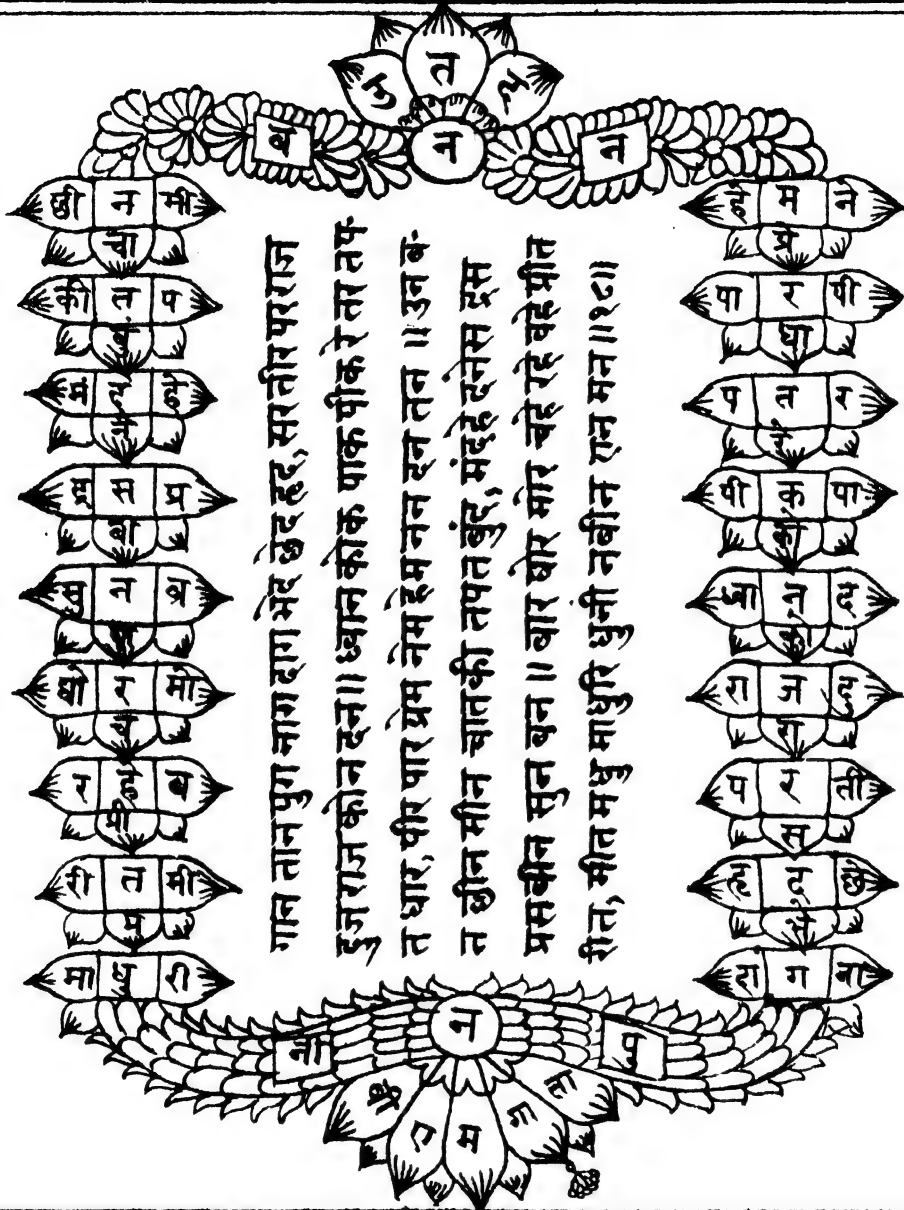
॥ आद्यंत मुरव सर्पप्रबंध गतागते हरिहरस्तुति ॥

॥ द्वि ॥ सवैया ॥ चित्रा ॥ ५५ ॥

॥अथ हार प्रबंध ॥ कविता ॥ चित्र ॥ ५६ ॥

गाथा — चित्र कवित कमलादिक, सागर प्रतिरचि प्रबीनने भेजे ॥
 चतुषष्टि अभिधान, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥ १९ ॥

इति श्री प्रबीनसागर ग्रंथे प्रबीन रुत कमलादिक चित्र कवि-
 ता भेदो नाम चतुःशष्टितमो लहरं ॥ ६४ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ દોહા ॥

કવિતા કમઢાદિક વિષે, રચી પ્રવીણે જેહ;

આ ચોસઠમી લહેરમાં, કહેશે વિગતે તેહ ॥

અર્થ. હવે કમઢ આદિક ચિત્રના આકારમાં પ્રવીણે જે પ્રેમામૃતમાં
મીનાણી કવિતા કરી, તે વર્ણન કરુંછું. ॥૧॥

॥ કર્નિકાદ્ય મધ્યાંત કમઢ પ્રબંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

આનો અર્થ લહેર ૪૨ છંદ ૨૨ મે છાપેલો છે ત્યાં જોવો.
આ છંદ કર્નિકાદ્યમધ્યાંતકમઢપ્રબંધ, પંચચક્રપ્રબંધ, નાલિકેરીપ્રબંધ,
અને રથચક્રપ્રબંધમાંથી પળ વંચાય છે. ॥ ૨ ॥

॥ કમઢ પ્રબંધ ચિત્ર સવૈયાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે વર્ષાસુ આવતાં વાદળે વાદળાં ચઢ્યાં, અને
તેમાંથી વરસાદના વરાળ વરા ધડ્યા, તેથી મોરના સ્વર થયા, તે વિરહી જ-
નોને બાળ જોવા લાગે છે. આકાશે આકાશે ચપઢ વીજઢી થાયછે. તેની
ઝડપે ઝડપની પીઢાશજ પીઢાશ છે તે, તેના વિના અર્થાત્ પતિ વિના
સ્ત્રીને નથી ગમતી, નથી ગમતી. અને પઢ પઢમાં બઢી ઉઠેછે. અને ક્ષીણ
ધાયછે. અને તેને જીમે જીમે સંભારે છે, સંભારે છે. અને મિત્રની સુરત ંટ-
લે છાંબિ ઉપર તેની સુરત પડેછે. આ છંદ લહરીપ્રબંધ, ચતુરગુચ્છ, અષ્ટદઢ-
કમઢપ્રબંધ અને વર્તુઢાકારમાંથી પળ વંચાય છે. ॥૩॥

॥ કેસરાદ્ય મધ્યાંતગત ચતુર્દઢ કર્નિકા પ્રબંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

કુસુમાવઢી કહેછે કે વનની લતાઓ ફરકવા લાગી. સારી
વરસાદની ઘટા ગરજવા લાગી. વરસાદની દેડકિયો ડહકવા લાગી. અને
વીજઢીની છઢી સઢકવા લાગી. તે જોડને પ્રવીણના મનની ગતિ હરેરી
જવા લાગી, અને વરસાદના છાંટાની કળિયો ઝરવા લાગી. અને દિવસનો

પહોંર જુગ જેવો લાગ્યો, અને એને એટલે સાગરને આવવાના સંદેશાની વાત કહાવવા લાગી. ॥ ૪ ॥

॥ સુમન પ્રબંધ સવૈયાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે હે કુસુમાવલી વર્ષારીતુ આવવાથી દેડકાં બોલેછે. રસ્તે રસ્તે પ્રવાહ ચાલેછે. વર્ષાદની ઘટા ગાજી રહી છે. અને પર્વતના શિખરો ઉપર (શિર્ષી) મોર ગાજી રહ્યાં છે. વાદળીઓ વરસે છે. રાનમાં વગલા બોલેછે. અને હે સખી વર્ષાદના પટા વિખરાઈને કંપેછે. આરદ્રા નક્ષત્ર (ઝૂવે) વરસેછે, અને પર્વતો ઉપરથી જલ ચાલેછે. હે સખી ? રાન એટલે જંગલ જો કે તેની છટા ફર ફરી રહી છે. વલી રાનમાં નદિયો વહે છે. તે જડને સાગરને મઢેછે. અને હે સખી કોઈ ઠેકાણે અચ્છી એટલે સારી લીલાશની ચટકી અને કોઈ ઠેકાણે ચિંચલ એટલે કાદવ છે. આ સવૈયો કમલપ્રબંધ, કુસુમપ્રબંધ, ગોમુત્રિકા, અશ્વગતિ, ત્રિપદિ, તથા ક-પાટબંધમાં પણ લખાયેલ છે. ॥ ૫ ॥

॥ નાગશીશુ પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

આ કવિતનો અર્થ લેહેર ૪૨ માં છંદ નંબર ૯ મે છાપેલ છે માટે ત્યાં જોવો. ॥ ૬ ॥

॥ નવફળા નાગ પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહેછે કે દિશાઓમાં વિજલી નાચી રહી છે. ઝાડ ઉપર વેલા લપટાઈ ગયા છે. ઝરણાં વહેવા લાગ્યાં છે. પર્વતો ઉપર લીલાશ થઈ ગઈ છે. જલની ધારાઓ વરસવા લાગી. દેડકાંના મનને આનંદ થયો. પ્રકાશમાન ચંદ્રને ઢાંકી દીધો છે આકાશમાં ઈંદ્રધનુષ તાળ્યું છે. (તહ) તે (દેર) વચ્ચે મારો (નર) સ્વામી નથી, અને સ્વરેખરાં વૈષ્યા મને વાળે છે. અને આકાશમાં ગંભીર ગતીથી વર્ષાદ ચડી આવીને ગાજે છે. મારાં નેત્રોમાંથી જલ વરસે છે. મોરે શબ્દની ધ્વની લીધી છે. અર્થાત્

કરવા માંડી છે. ધોળા બગલા દેખાય છે. એ સર્વે નિદાન મને શોષણ કરે છે ॥ ૭ ॥

અર્થ. નિત્ય મારા જોવાંને બાઝવા સારું આ (શિખિ) મોર સોર કરે છે. તમ ધયેલી શબ્દ્યા સહન થઈ શક્તી નથી. અને વને પક્ષિઓથી તથા આકાશે મેઘથી ગર્જના કરી છે. તે મને બાઝે છે. ॥ ૮ ॥

॥ અષ્ટનાગ શીશુ પ્રબંધ સર્વૈયાનો અર્થ. ॥

અર્થ. આ સર્વૈયાનો અર્થ લેહેર ૫૦ છંદ નંબર ૬ ઠે છપાઈ ગયેલ છે, પણ ચોથા ચરણનો નીચે પ્રમાણે--હે સખી સમીપમાં સાગરજી મળતા નથી. તે નહીં મળે તો વનવર્તિની એટલે વનવાસિની વનમાં થઈશ. ॥ ૯ ॥

॥ કેતકી પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

આ કવિતનો અર્થ લેહેર ૪૦ માં છંદ નંબર ત્રીજો છપાઈ ગયો છે. માટે ત્યાંથી વાંચવો. ॥ ૧૦ ॥

॥ ચતુઃત્રિશૂલ પ્રબંધ સર્વૈયાનો અર્થ. ॥

આ સર્વૈયાનો અર્થ લેહેર ૪૪ માં છંદ નંબર ૧૨ મે છે. માટે ત્યાંથી વાંચવો. તેમાં આ ઠેકાણે પ્રવીણે ભવાનીની સ્તુતિ કરી છે. ॥ ૧૧ ॥

॥ ચતુર્વર્ણ ચક્ર પ્રબંધ સોરઠાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ પોતાના જીવને કહેછે. કે હે જીવ જે પ્રેમના નેમનું પરમ ધામ છે. અર્થાત્ પ્રેમના નિયમ બધા પાળે છે. એવા રસ સાગરનું અથવા રૂપાંશુરનું ધ્યાન તું મનમાં કેમ આણતો નથી. તેનું નામ શ્વાસોશ્વાસરૂપી મા-લા ફેરવતાં ધાર્ય, અને છાતીનો હાર કરીને રાખ. ॥ ૧૨ ॥

॥ મુગટ પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

હે સારંગધર, હે ભગવાન, રસ સાગરને માથે મુગટ સદા અચૂંડ રહો. તે મુગટ કેવો છે? તો જોનો દેખાવ સરસ અમૃતના કલ્પજો છે. તેનો ભાસ એટલે પ્રકાશ મારી તરફ પડો. ॥ ૧૩ ॥

॥ નરાકાર ધનુષ પ્રબંધ સોરઠાનો અર્થ. ॥

પ્રવીણ કહે છે કે હે કુસુમાવલી મારાં માબાપ માસું વ્રત એટલે ચાલચલગતને જાણી ગયાં છે. અને માસું ચિત્ત આંહી તહી જ્યાં ત્યાં દોડતું ફરે છે. રાતને દહાડો મારાં ગાત્ર ગલ્લતાં જાય છે. અને રોજ રોજ આંહી મારા ચિત્તમાં મિત્ર સાંભરી આવે છે. આ સોરઠો નરાકાર ધનુષ-બંધ, ચોકીબંધ તથા ચક્રાક્રતિમાં પળ વંચાય છે. ॥ ૧૪ ॥

॥ હસ્તી પ્રબંધ છપયનો અર્થ. ॥

હે સાગર મારી સુરત ઝરોખામાંથી તમારી તરફ લાગી. અને સરસ વર્ષાદના જેવી કાંતિ જેવા દેખાવના તે હાથીને માંધે જાગી. તે તમારી છત્રિ તેજ ક્ષણથી હમેશાં મારા હૃદયમાં આવીને વસી છે. તેનું સ્મરણ તથા આપના પત્રનો આધાર એજ સાધન નિમાઈ રહ્યું છે. અર્થાત્ નિશ્ચે થઈ રહ્યું છે. તે છત્રિ સાથે મારી સુરતનું લાગવું. એજ મારા પ્રાણનો તથા શરીરનો હેતુ છે. હે સ્નેહના સાગર સાગરજી તમે મારા સુખના દાતા તથા હમેશાં રક્ષણ કરનારા છો. ॥ ૧૫ ॥

॥ આદ્યંતમુખ સર્પ પ્રબંધ ગતાગત હરીહર સ્તુતી દ્વી સવૈયાનો અર્થ.

પ્રવીણ કહે છે કે હે મન તું કૈવલ્ય વાસમાં જે હરી રહે છે. તેના ચરણને દાસપણાથી કેમ ભજતું નથી. અને એ જગતના તારનાર તે પ્રભુ ઉપરથી સ્નેહ તજીશ નહીં. કેમકે જોગિયો સુરતા રાખીને ઝંકારવઢે તેનેજ રટે છે, અને તે જોગિયો કાંઈ ન માગતાં અર્થાત્ નિષ્કામ ભાવથી (દેવે) પંચાક્ષિમાં ચામડીને બાળે છે, અને કૃષ્ણનો જાપ જોપે છે. ને વ્રત સાધે છે. ઋરે અહંકાર જો તુ (વા) તેને દાસપણે રહીને ભજ. તો તે હરી વચ્ચે વચ્ચે હિત કરનારા, અને શંકાના હણનારા છે. ॥ ૧૬ ॥

અર્થ. હે જીવ જે સદાશિવ હમેશાં ઓંકાર રૂપે છે. અને સંતજન જે-

ના દાસ છે. (વા) તે શિવને શ્વાસોશ્વાસે ભજ. જેમ તાર બાંધ્યો હોય, તેમ અર્થાત્ સૂત્રાત્મારૂપે જેનું શાંતપણું જાહિર છે. પણ વેદ વાંચવાથી તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી. અને તેને વિષે રતા એટલે પ્રીતિવાળા જોગિયો. ઔકાર વડે કરીને તેને પોકારે છે. ને ત્યાગ એટલે સન્યાસના પ્રકાશથી તે જોગિયો અજ્ઞાનને હણે છે. (માટે હે જીવ) (કંદર્પ) કામદેવને તાડન કરનારા શિવને જીભ વડે(લવ)ભજ. અને તેને એકવાર તું નમસ્કાર કર. ॥૧૭॥

॥હારપ્રબંધ કવિતનો અર્થ.॥

પ્રવીણ કહેછે કે ગાન તાન સોપારી આદિક મુખવાસ તથા કાજલ આદિકનો શણગાર. તે તો મને ડાગ જેવું. અને હૃદને ભેદન તથા છેદન કરનારાં લાગેછે. અને તઢાવના કાંઠા ઉપર બિરાજેલા (પક્ષિરાજ) હંસનું બોલવું તથા ચક્રવા ચક્રવી અને પવિત્ર કોયલ તરુમાં રહીને ધ્વાન એટલે શબ્દ કરેછે. તે કાને ધારતાં મને તપાવે છે. તે પીડાનો પાર પમાડનાર પ્રેમનો નિયમ તથા દિવસમાં તેનું (મિત્રનું) મનન એટલે સ્મરણ છે, અને જેમ ઓછા થયેલા પાણીમાં માછલું ક્ષિણતા પામી જાય. અને વાપૈયાની માઠા સ્વાતિ શિવાયના બુંદથી તપે. તથા સૂરજને દીઠા વિના ને તેની કિરણોનો સ્પર્શ થયા વિના (વનસુનું) કમલ જેમ મંદ થઈ જાય છે. વઢી જુઓકે વર્ષાદની ગર્જનાને મોર ચાહે છે. અને ભમરીનું મધ સાથે અને હરણનું મન વિણાની ધ્વની સાથે બંધાયું રહે છે. હે મિત્ર પ્રીતની રીત એવી છે. અર્થાત્ અમારું મન પણ એજ રીતે તમ સાથે લાગી રહ્યું છે. ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. પ્રવીણે કમલ પ્રબંધાદિક ચિત્ર કવિતા રચીને સાગર તરફ મોકલી તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ચોસઠમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૧૯॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुःषष्टितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ६४ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ ॥ દોહા ॥

લખિ કમળાદિક ચિત્રમાં, સાગર કવિતા જેહ ॥

આ પાંસઠમી લહેરમાં, કહેશે વિગતે તેહ ॥

અર્થ. પ્રવીણનાં કરેલાં કમળાદિક ચિત્રનાં કવિત સાગરે વાંચ્યા પછી પોતે પણ કમળાદિક ચિત્રમાં પવિત્ર કવિતા રચીને પ્રવીણ તરફ મોકલી તે હવે કહેશે. ॥ ૧ ॥

॥ શોડશદ્ધ કમલ પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર હરિ હરનું સ્મરણ કરેછે. તે હરિ લક્ષ્મીજી સાથે રમણ કરનારા છે. અને શિવે પાર્વતીજીને અર્ધાંગે ધારણ કર્યાછે. હરિ પહેલો રસ એટલે શૃંગાર રસના ઉદાર છે. અને શંકર શાંત રસના તત્વના (રાશી) સમૂહ રૂપ છે. શામરૂપ હરિ. સમુદ્રને મથન કરનારા, અને શ્વેતરૂપ શિવ પ્રેતાદિકને રમાડનારા છે. હરિને માથે ચારુ એટલે સુંદર મુંગટ છે. શંકરના શરીર ઉપર અર્ધાત્ મસ્તક ઉપર જટાજુટનો ભાર છે. હરિ વ્રજની ગોપિયોના પ્રેમથી તેને તારનારા. અને શિવ દેવોને વંદન કરવા યોગ્ય. તથા વિભૂતિ ધારણ કરેછે. હરિ જસને વસવાના ઘરરૂપ છે. અને શંકર દાસને સુખ કરનારા છે. હરિનું નામ પાપને બાઝનારું છે--અને શિવના નામની માલ્લા લેવાથી. અર્ધાત્ જપવાથી દુઃખને ટાઢનારા છે. હરિ દેવની વારે ચડીને દૈત્યોને બાઢનારા. અને શંકર કામદેવ જેવા શત્રુને મારનારા છે. ॥ ૨ ॥

એ કમલમાંથી નીકળતા સોરઠાનો અર્થ. હરી ને હર એ બે લક્ષ્મીજીને અને પાર્વતીજીને રસના સમુદાયરૂપ છે. અને એકનું શામ અને એકનું શ્વેત શરીર શોભે છે. એકની ગોપિકાઓ અને બીજાના દેવ દાસ છે. તે બંનેનાં નામ લેતાં અમારા વિરહરૂપી શત્રુ બઢશે, એ સોરઠો ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિબંધ, ત્રિપદિ તથા કપાટબંધમાં પણ લખી શકાય છે. ॥ ૩ ॥

॥अष्टदळ कमळ प्रबंध कवितनो अर्थ.॥

सागर पोताना जीवने कहे छे के परमेश्वरनुं पोतानुं शरीर नवीन वर्षाद जेवुं छे. अने जेनामां झेर नथी, अर्थात् द्वेशभाव नथी. अने ते चळे एवा नथी. अथवा तेने पग नथी. तथा ग्रहण करी शकाय एवा नथी अथवा तेने हाथ नथी. अने कळी शकाय नही एवा छे. तेने कोइनो डर नथी. तथा कशुं बंधन नथी. अने सर्व पूरुषोना मनमां आवी शके एवा नथी. अर्थात् भक्तोना मनमांज आवे छे. जेने जन्म जरा अने मृत्यु, अथवा बाळ जोवन अने वृद्धपणुं ए व्रण नथी. अने कोइना लाल एटले पूत्र नथी. अने जेना उपर दहाडो के रात्रि ढळती नथी. अर्थात् पडती नथी, अने ते क्यांय एकज ठेकाणे घर करीने रहेता नथी. अर्थात् एक देशी नथी. अने ते हठता नथी. अने टळता नथी. अने नित्य प्राणियोना मनने नचावे छे. अने ते तरखलारूपे नथी. तेम पूष्परूपे नथी. ते कहेवामां आवे एवा नथी. ने चिदाकाशरूप छे. अने तेने कांइ सुख दुःख आदिक सहन करवुं पडतुं नथी. तेने कांइ मतभेद नथी. ते कोइनी पासेधी कांइ लेवाने चहाता नथी. तेम पूजावाने चहाता नथी. अर्थात् पूर्ण काम छे. जेनो कोई गुरु नथी. ने कोइनी वाणीमां पण आवता नथी ते नमस्कार करवा योग्य छे. माटे हे जीव तुं तेने नमस्कार कर. आ कवित अष्टदळ कमळबंध, वर्तूळाकार, द्वादशखंडस्वस्तिक बंध, शोडशदळ कमळ बंध, जळागार प्रबंध, वृक्ष प्रबंध, तथा चोकीबंधमां पण वंचाय छे. ॥ ४ ॥

॥ सर्वतोभद्र प्रबंध सवैयानो अर्थ. ॥

सागर कहे छे के हे लक्ष्मीपति, गजेंद्रने ग्रहण करनारा, सर्व कारणोना अग्रेसर, नटोमां दीपनारा अर्थात् नटनागर, सर्व भेदना धारण

કરનારા, પરમહંસોને ચહાનારા, ધીરજના આપનારા, સુમટોના સ્વામી, નર-
કના દુઃખને છેદનારા, અને કંસને બાઢનારા, સેવકને તારનારા, જેનું ભ-
જન દિપ્તમાન છે એવા અને પૃથ્વીને તારનારા, અર્થાત્ બચાવનારા, તથા પુ-
રુષોને અને પથરને પણ તારનારા એવા વિષ્ણુનું હું સ્મરણ કરું છું. ॥૫॥

॥ ચોકી પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે નવિન રાજાધિરાજ અર્થાત્ દ્વારિકામાં નવિન
રાજ સ્થાપનારા, અને જાદવરૂપે જગતમારહેનારા, એવા હે સમુદ્રની પૃત્રી લક્ષ્મિ-
ના સ્વામિ, ક્રશ્ન, તમે ચરિત્ર વડે કાન પવિત્ર કરનારા, જેની પાસે સ્વાધિન
પતિકારૂપે સુકમળીજી નિરખિયે છિયે એવા. જેની ગતિને વેદ જાણી શકતા
નથી એવા, લક્ષ્મીસાથે રમણ કરનારા, અને લક્ષ્મીના સ્વામી એવા. અને
જેનું પોતાનું ધ્યાન ત્રહ્મા ધરેછે, માણસો, દેવો, અને નાગને તારનારા, શઠ
કંસના કાઢરૂપ ક્રશ્ન. એવા હે ગોવિંદ. દયાઢુ પ્યારા, તમે તાનમાં તાઢ
ચુકતા નથી. અને ગોપના ઉપરી, નંદ સુનંદાદિકનાં ગ્રંદ જેને નમેછે. જેનાં
ગ્રંગ નિરંતર શિતઢ છે. એવા હે ગોવર્ધન પર્વતના નાથ. તમે સર્વ વાતમાં
શાળાછો. તેમ છતાં મને પ્રવીણનું દાન કેમ દેતા નથી. ॥ ૬ ॥

॥ કમઢાકાર પૂષ્પાંતરે ચક્રાકૃતિ પ્રબંધ છપયનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે મન કૃષ્ણ કેવાછે તો શૃગાર આદિક નવ રસ
મયછે, દૈત્યને દઢનારા, અને કમઢથી ઉત્પંન થયેલા ત્રહ્મા, જેના પ્રત્યે
વંદન કરેછે, તે કૃષ્ણ સુંદર નટની પેઠે વિહાર કરેછે, જેને શંકર ચિત્તમા
સ્નેહ ધરીને નમેછે. અને ઘણી વર્ષાદની ડાડી વરસતાં ગોવરધન પર્વત ધારણ
કરીને તે વર્ષાદની ધારાથી નિર્ભય રહ્યા, મધુવન મધ્યે નૃત્ય કરેછે, અને સર્વે
ગોપીજન તેની પાસે રહેછે, એવા નવિન લક્ષ્મીના નાથ, સ્ત્રિયો સાથે રમણ
કરનારા, અને નરદેહરૂપ, તેને હે મન તું નિશ્ચે નિત્યપ્રત્યે વિસારીશ નહીં. વઢી
તે પ્રભુ કેવા છે. તો જેને પોતાની બેળુની ધ્વનીમાં વેદનું વર્ણન કર્યુંછે. ॥ ૭ ॥

॥अथ सागरोक्त कमळादिक चित्र भेद वर्नेन यथा ॥दोहा॥

कमलादिक परबीन कृत, बांचे सागर चित्र ॥

पुनि वह आप बनायके, पठये कवित पवित्र ॥१॥

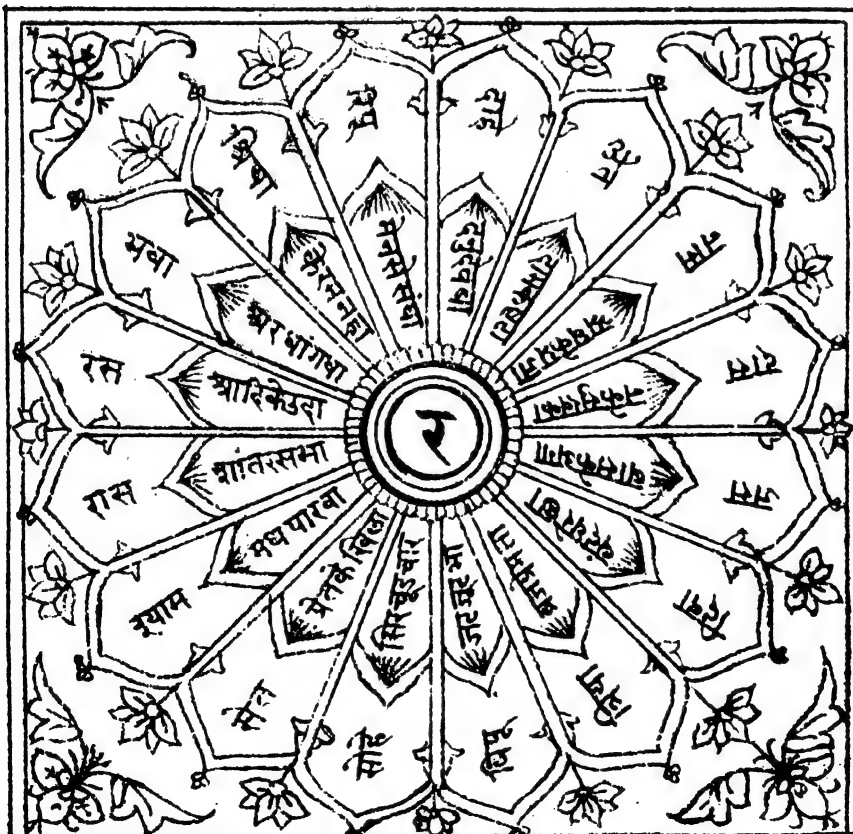
॥अथ शोडश दल कमल प्रबंध हरिद्वर स्तुति ॥कवित ॥

श्रियाके रमनहार, भवा अरधांगधार, रस आदिके उदार, रास
शांत रससार ॥ श्याम मथ पारवार, सेत प्रेतके खिलार, सोहे
सिर चूड चार, बिपू जटजूट भार ॥ त्रिया ब्रज प्रेम तार, दिवा बंद
धरे छार, जस बासके अगार, दासनके सरवकार ॥ नाम अषके
प्रजार, लेत दाम कष्टार, दाहे दनु देव बार, रिपु मेनसे संघार ॥२॥

॥अथ तदंतर गत ॥ सोरठा ॥ यथा ॥

श्रिया भवारस रास, श्याम सेत सोहे बिपू ॥

त्रिया दिवा जस दास, नाम लेत दाहे रिपू ॥३॥ चित्र ॥५९॥

॥अय अष्टदल कमल प्रबंध एक स्वर ॥ कवित ॥

॥ इश्वर स्वरूप वर्णन ॥

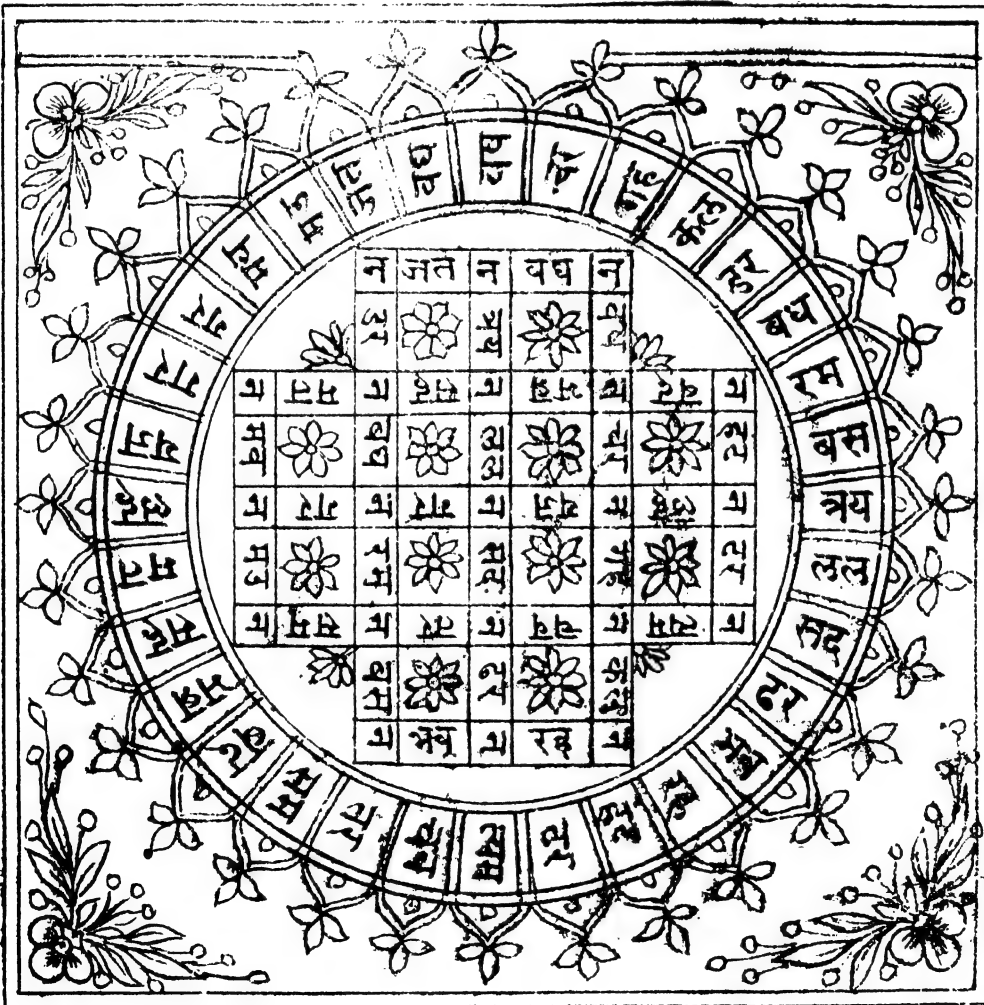
नज तन नवधन नवषन नचरन नगहन नकलन नडरन न
बधन ॥ नर मन नवसन नत्रयन नललन नस हनन नरन न म-
वन नरदन ॥ नहरन नरन नत्य मन नचकन न तरन न सम-
न न बदन नभवन ॥ न सहन नमतन नलहन नयजन न गर-
न न गरन नमवन नम उन ॥ ४ ॥

॥ चित्र ॥ ५८ ॥

॥अथवर्तुलाकार द्वादश खंड स्वस्तिक प्रबंध ॥बह कवित॥
 नजतन नवधन नवधन नचरन नगहन नकलन नडरन नव-
 धन ॥ नरमन नवसन न त्रयन नललन नसदन नहरन
 न भवन नरहन ॥ नहटन नहरन नत्य मन नचवन नतरन
 नसमन नवदन नभवन ॥ न सदन नमन नलहन नयज-
 न नगरन नगरन नमवन नमउन॥

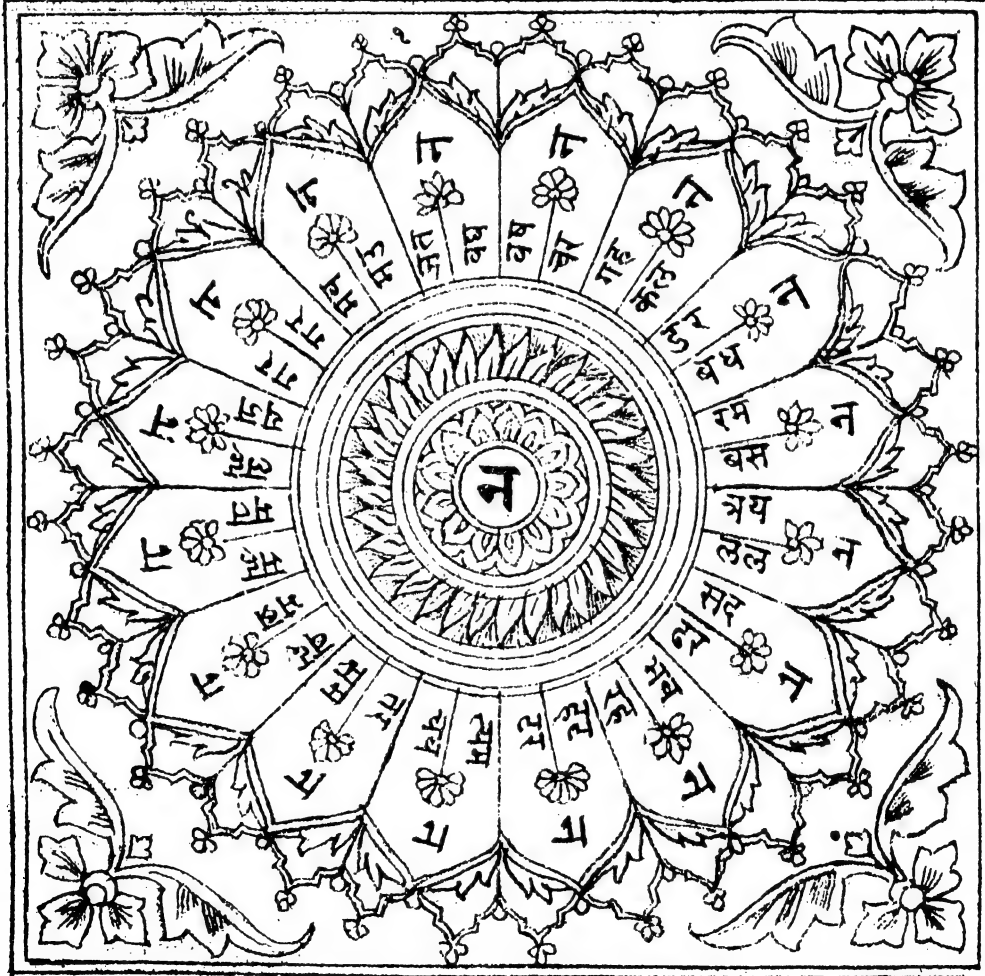
॥चित्र॥५९॥

॥अथ शोडश दल कमल प्रबंध॥वह कवित॥

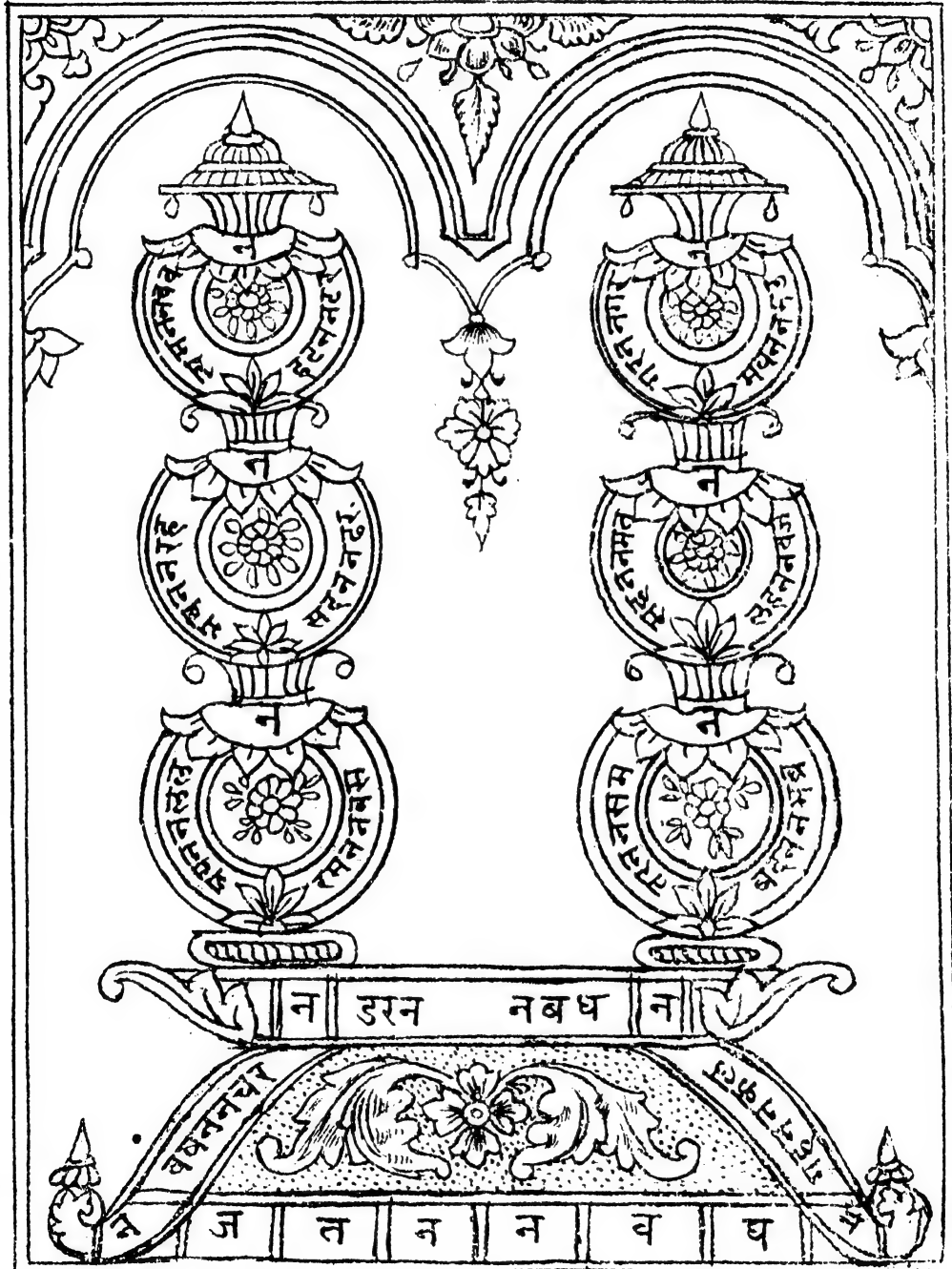
नज तननव घन नवघन, नचरन न गहन नकलन नडरन नबध-
न ॥ नर मन नसबन नत्रयन न ललन नसदन नडरन नभवन
नरहन ॥ नहटन नटरन नत्य मन नचवन नतरन न समन न
बदन नभवन ॥ नसहन नमतन न लहन नयजन नगरन
नगरन नमघन नम उन ॥

॥चित्र॥ ६०

॥अथजळागारप्रबंध॥षड्कवित॥

॥ चित्र ॥ ६१ ॥

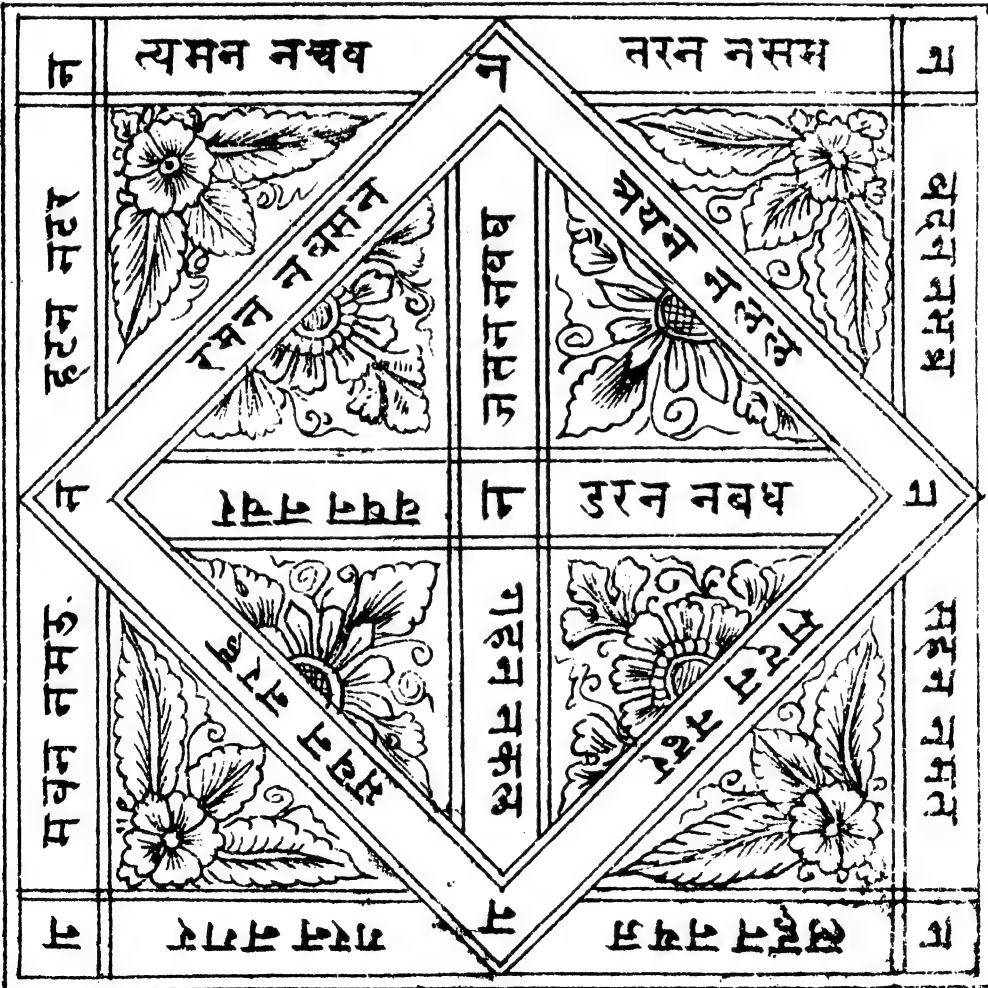

॥ अथ चौकी प्रबंध ॥ यह कवित्त ॥

नजतन नब धन न वषन न चरन न गहन न कलन न डरन
न बधन ॥ नर मन न बसन न त्रयन न ललन न सदन न द-
रन न भवन न रहन ॥ न हटन न टरन न त्य मन न चवन न
तरन न समन न बदन न भवन ॥ न सहन न मतन न लहन
न यजन न गरन न गरन न मवन न मउन ॥

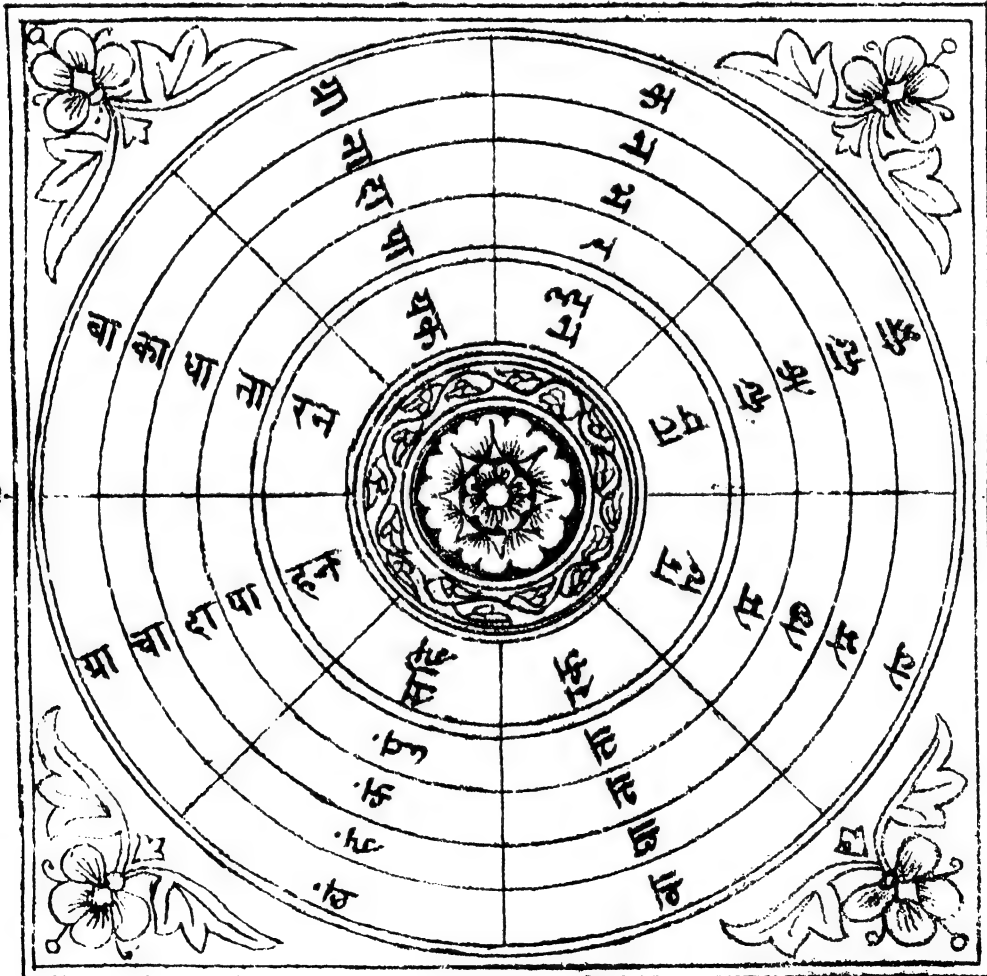
॥ चित्र ॥ ६३ ॥

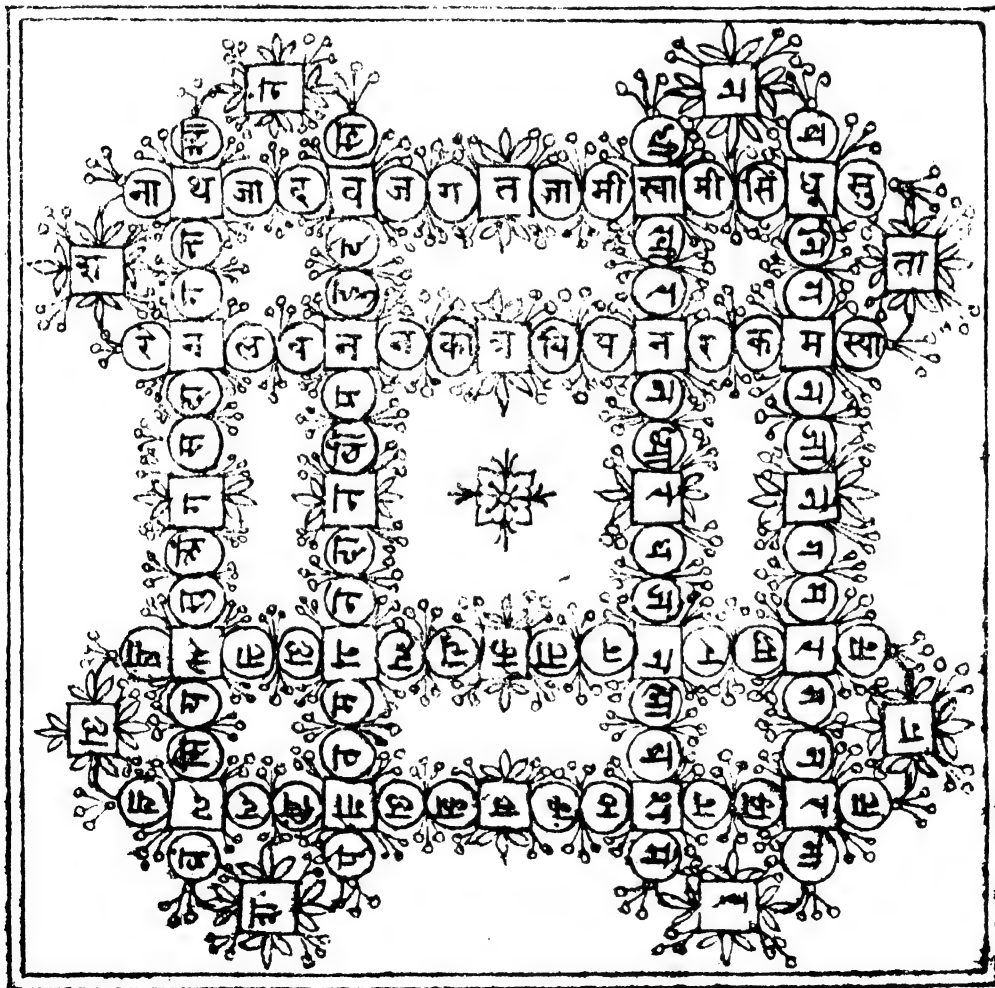
॥अथ सर्वतोभद्रप्रबंधविष्णुस्तुति॥सवैया॥
 बारन ग्रायक, कट्टन श्रीपत, बेदन वारक, बंसहि ग्राहन॥
 कारन नायक, नट्टन दीपत, भेदन धारक, हंसहि चाहन॥
 धारन दायक, भट्टन के पत, छेदन नारक, कंसहि दाहन॥
 तारन पायक, रट्टन दीपत, मेदन तारक, पुंसहि पाहन॥५॥

॥चित्र॥ ६४॥

॥ अथ चौकी प्रबंध भेद चित्र यथा ॥ कथित ॥

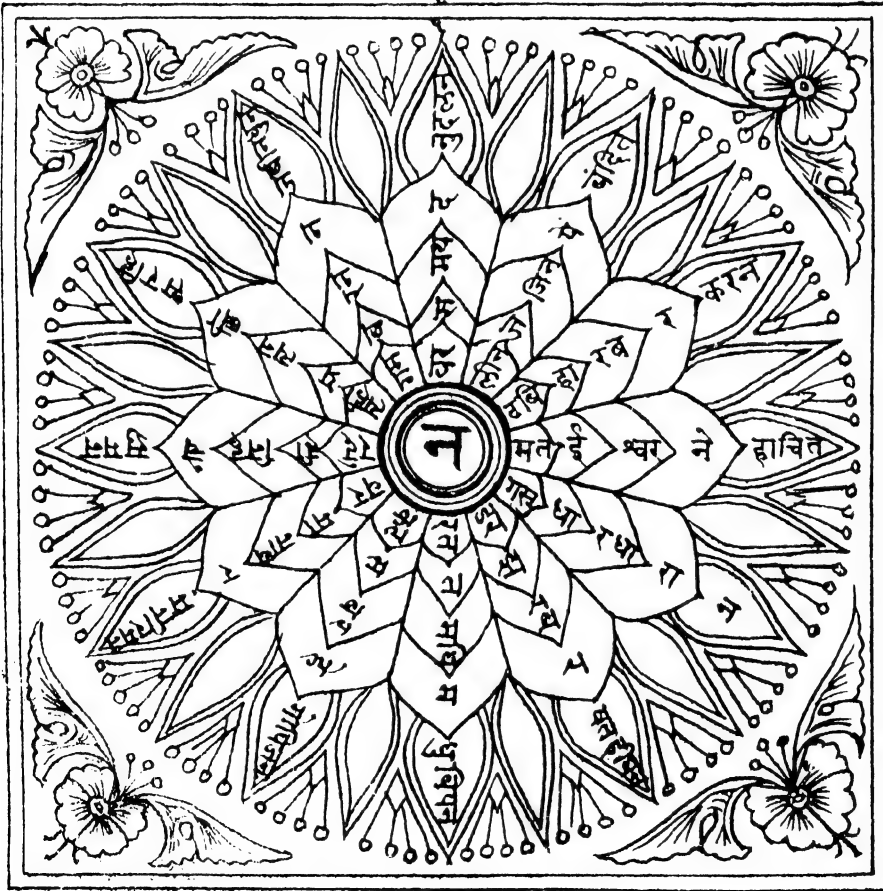
नवल नरेश नाथ, जादव जगत जामी, स्वामी सिंधू सुताश्याम,
करन पवित्र कान ॥ नरखी स्वाधीन बधू, निगमन जाने गम,
रमन रमा रमेश, ब्रह्मा नज धरे ध्यान ॥ नरसुर नाग तार, कान्ह
शठ कंस काल, गोविंद दयाल प्यारो, ताल नह चूके तान ॥
नमत गोपेश ब्रंद, सियरे सु अंग सदा, नग नाथ श्याने स्त्रव,
देहन प्रवीन दान ॥ ६ ॥ ॥ चित्र ॥ ६५ ॥

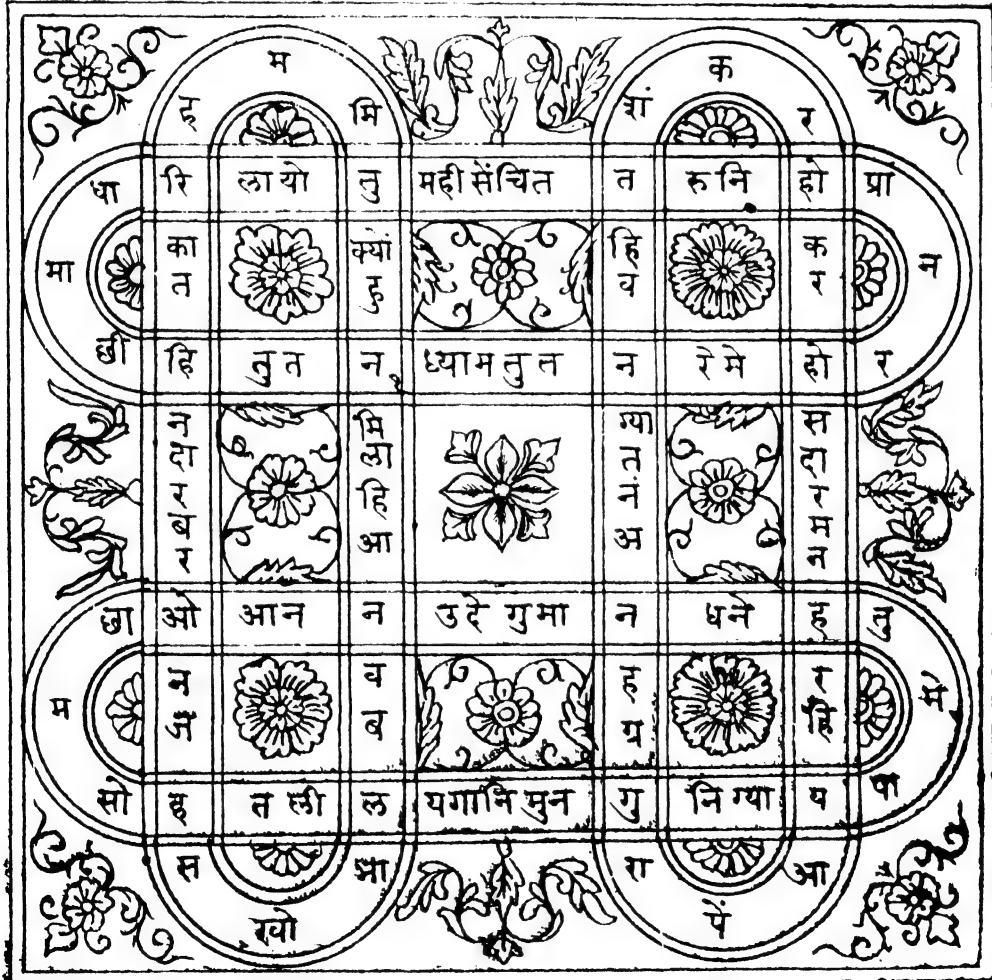
॥अथ कमलाकार पुष्पांतरे चक्रा कृति भेद॥ छपय॥
 नव रसमय दनुदलन, नलीनज जिनपे बंदित ॥ नट बिहार बर
 करन, नमत ईश्वर नेहा चित ॥ नगसु धार धारान नडर झर बर-
 षतही घन ॥ नरतत मधि मधु बिपन, नकट सब रहे गोपिजन॥
 नव रमानाथ रमनी रमन, नरदेही निहचे सुमन ॥ नत्यही प्रत्य
 नक्षीसरहि, नगम बरन नज बीन धुन ॥७॥

॥अथ वह छप्पयांतर्गत चक्रा कृति भेद॥ सोरठा॥
 नसदन जपे नहार, नई नेन धारा नझर ॥
 नतमन सहे नमार, नही चेन प्रबोधन बन ॥८॥

॥चित्र॥ ६६॥

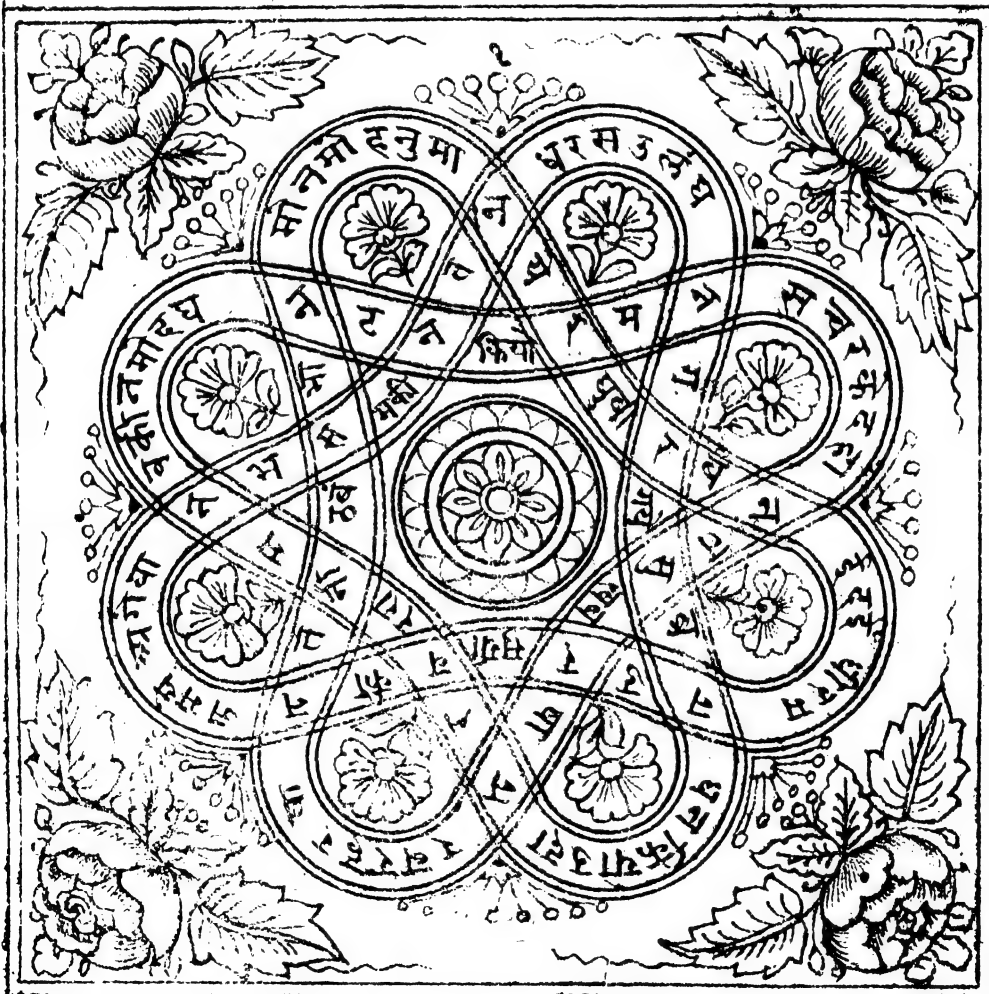
॥ अथ मनिमाल चोसर प्रबंध ॥ शक्ति बर्नन ॥ कवित्त ॥
 नत तुंहि छिमा धारि, लायो तुमहिसें चित, तरुनि हो प्रानर हो,
 मेरेनत तुम ध्यान ॥ नव हित शंकर हो, कर हो सरार मन, हर हिय
 आपे रागु, ग्रहन अनंत ग्यान ॥ नधनेह तुमे पाय, ग्यानि गुन सुनि
 गाय, ललितह सोम छाओ, आनन उदे गुमान ॥ नब बल भारवो
 सह, जन ओर बरदान, हित कारि हम मितु क्योहु न मिलाहि आ-
 न ॥ १ ॥ ॥ चित्र ॥ ६७ ॥

॥अथ अष्टदल उछीर प्रबंधचित्रभेदयथा ॥कथित॥

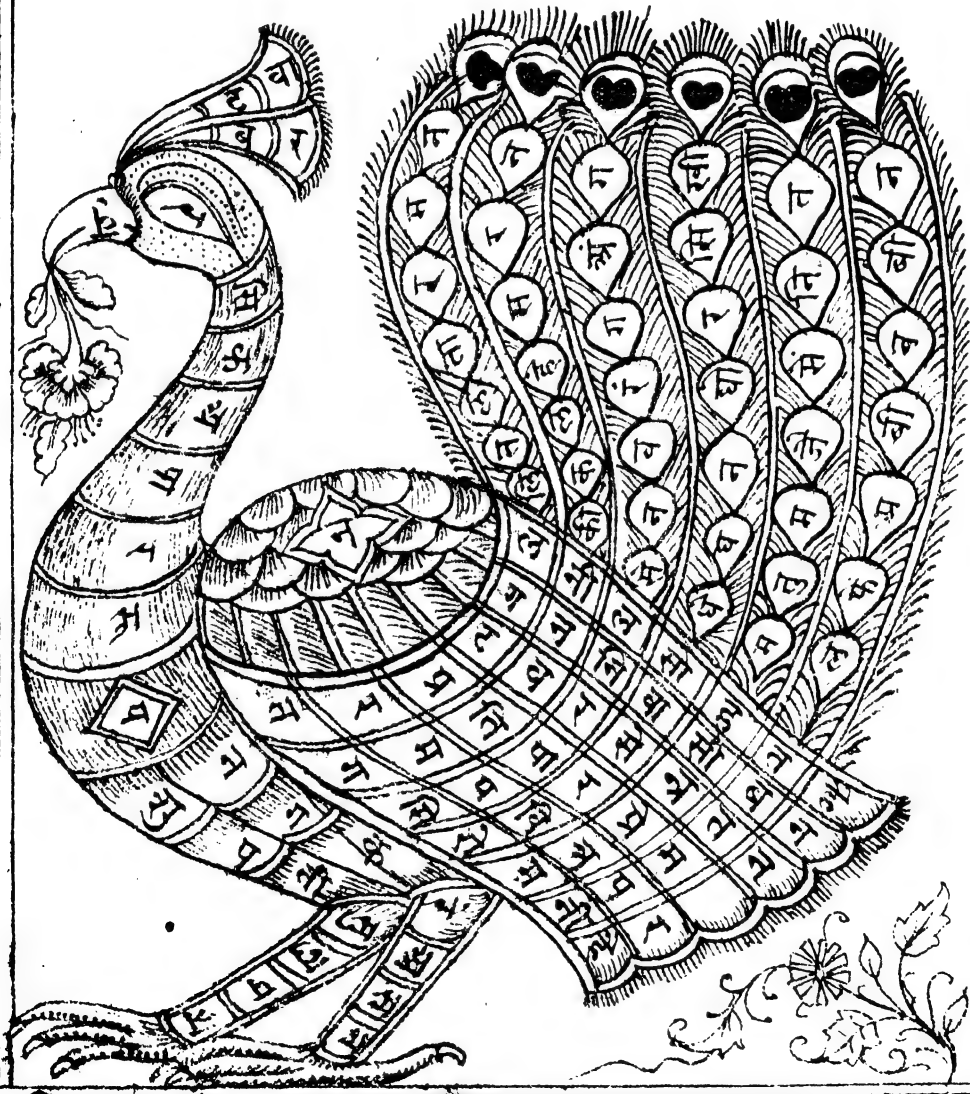
॥हनुमान स्तुति॥

नये रघुवीर बन, नई दई धीर मन, नडर सुग्रीव कीन, नज भये अगेबा-
न॥नभ सम कीन तन, नधर सउलंघन, नगर गये सुब्रन, नधन कि-
यो उदान ॥नरवर रानी मन, नव कीन मोद घन, नरन कियो रमन,
नसचर के दहान ॥नत सुरव वरषान, नरवर हरषान, नत नीठ बंस
भान, नमो नमो हनुमान ॥१०॥ ॥चित्र॥६८॥

॥ अथ मयूरप्रबंध ॥ मयूर प्रति उक्ति ॥ कवित्वा ॥

रवरटवार बर, रसिक अपार रूप, पशुपती सुनु पन्न, पनगकौ भसन ॥
पतंग सिरमनी है, परम पवित्र पर, पन प्रति पार प्रेम, नद्वर में नृतन,
नगन निवासी बन ॥ नलनील सोहत है, ललित लता रमन, नीकीक
लहे सरन ॥ लसे नयरंग अंग, सोधै घनघोर सिखि, अम तुम जैसें नित,
तलफे प्रविन विना ॥ ११ ॥ ॥ चित्र ॥ ६९ ॥

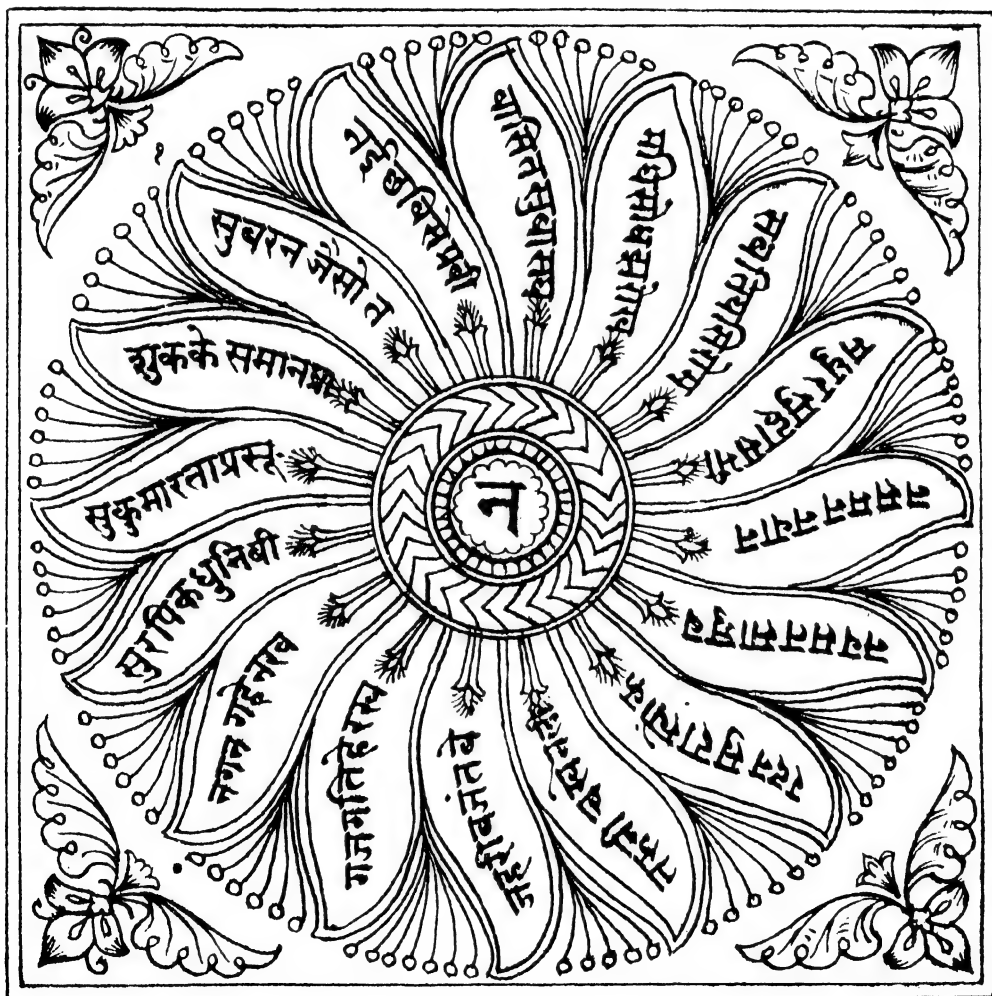

॥अथ षोडश दल कमल प्रबंध॥बह कवित॥

सुबरन जैसो तन, शुक्के समान घान, सुकुमारता प्रसून, सुरपीक
धुनी बीन॥ नग नग हेनखन, गजगत हेरखन, गहरी बजंत बेन,
तरुनी चखे नलीन॥ रदन सुहायें कन, नय सत साजु बन, न स-
मन नबानन, मधुर सुहास भीन॥ सब तिय सिरोमन, मधी
सौध झरोखन, बासित सुवास घन, नई छबि सें प्रबीन॥१२॥

॥चित्र॥७१॥

॥अथ धनुष प्रबंध नराकार चित्र ॥सोरठा॥
 मित चित नित चात, नित प्रत व्रत उत हेत रत ॥
 जित तित श्रुत कित जात, प्रीत रीत उत गात सत ॥१३॥

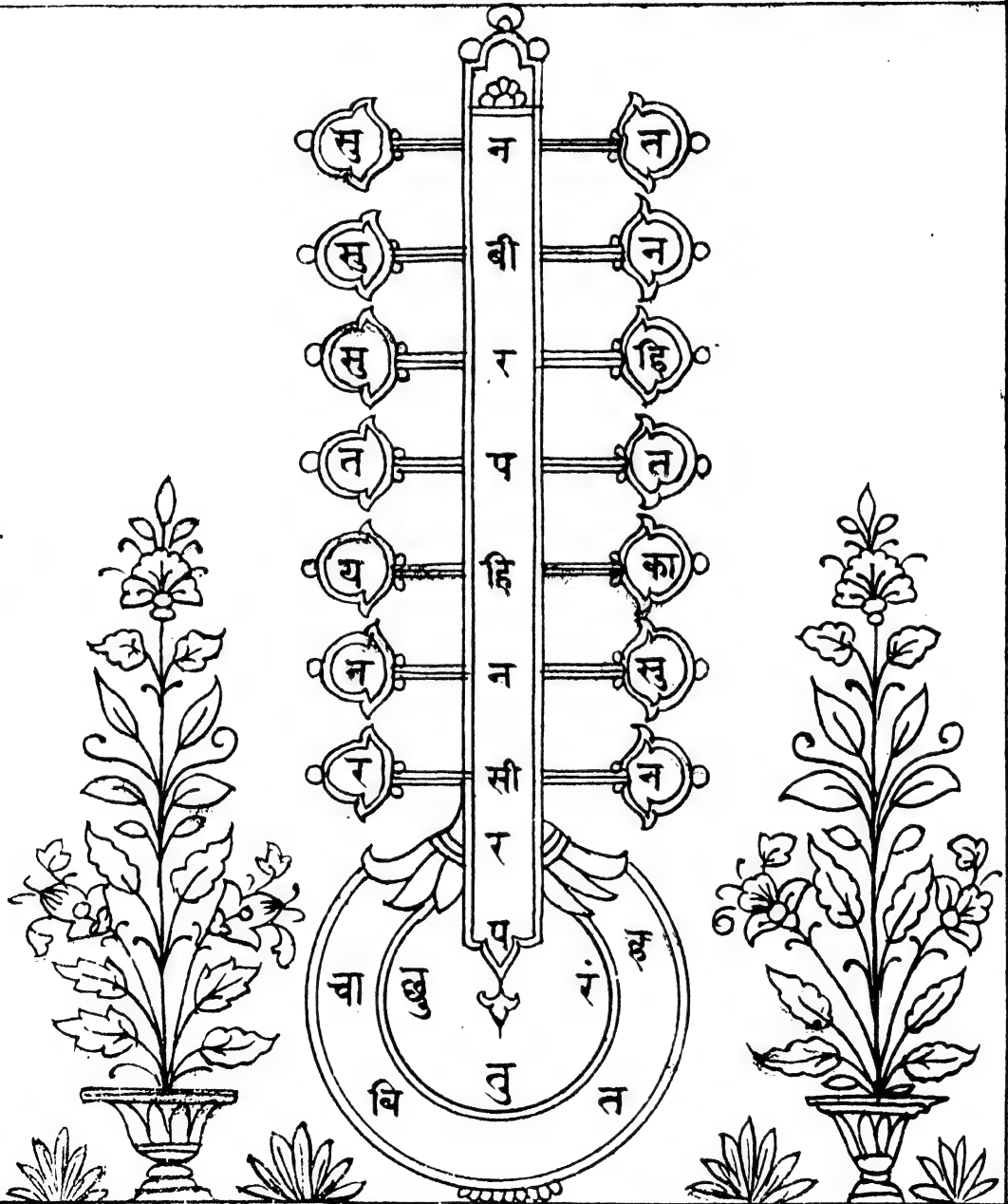

॥चित्र॥ ७२॥

॥ अथ वीणा प्रबंध ॥ दोहा ॥
 सुनत सुबीन सुरही तपत, यहि कानन सुरसीन;
 रहत बिचार परंतु छुप, परसी नहि परबीन ॥१५॥
 ॥ चित्र ॥ ७५ ॥

॥अथ खड्ग प्रबंध ॥चित्र॥

॥ दोहा ॥

छन छन घनमें छाड़ छवि, प्रवीन बिना बिकराल ॥

दामिनि दमकी मोर दिल, काटत ज्यों करवाल ॥१६॥

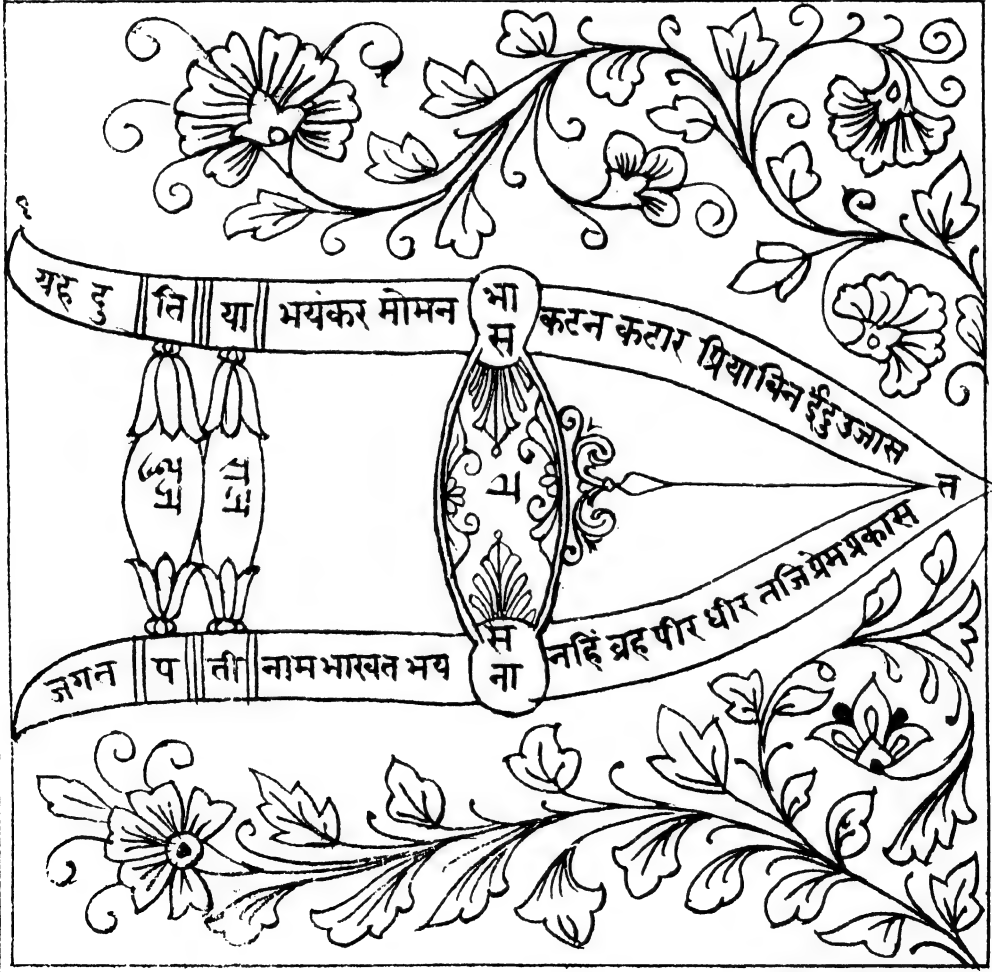
॥चित्र॥ ७६॥

॥ अथ कटार प्रबंध ॥ रोला छंद ॥

यह दुतिया दुजराज, भयंकर मोमन भासत;
जगत्पती जदुराज, नाम भारवत भय नासत;
नासत नहि ब्रह्म पीर, धीर तजि प्रेम प्रकासत;
भासत कटन कटार, प्रिया बिन इंदु उजासत ॥१७॥

॥ चित्र ॥१७॥

॥अथ अश्वप्रबंध॥

॥ छपय ॥

आनां यह ओसर हि, प्रछन छबि निज तन करकें ॥
मिलहु मीत हित हिसो, जिवन दायक द्रग धरकें ॥
रहहु चिरूहम हिंपें, नयन बसि बरुनी बनकें ॥
वा छबि भजि रहुं कबे, सरस कथ कानन सुनकें ॥
हियमें इतनी रुचि मीतहे, ईस पुरन आशाहिके ॥
केतनिक मोरि तुमकुं कहनि, मित्र जो मिलो चाहिकें ॥१८॥

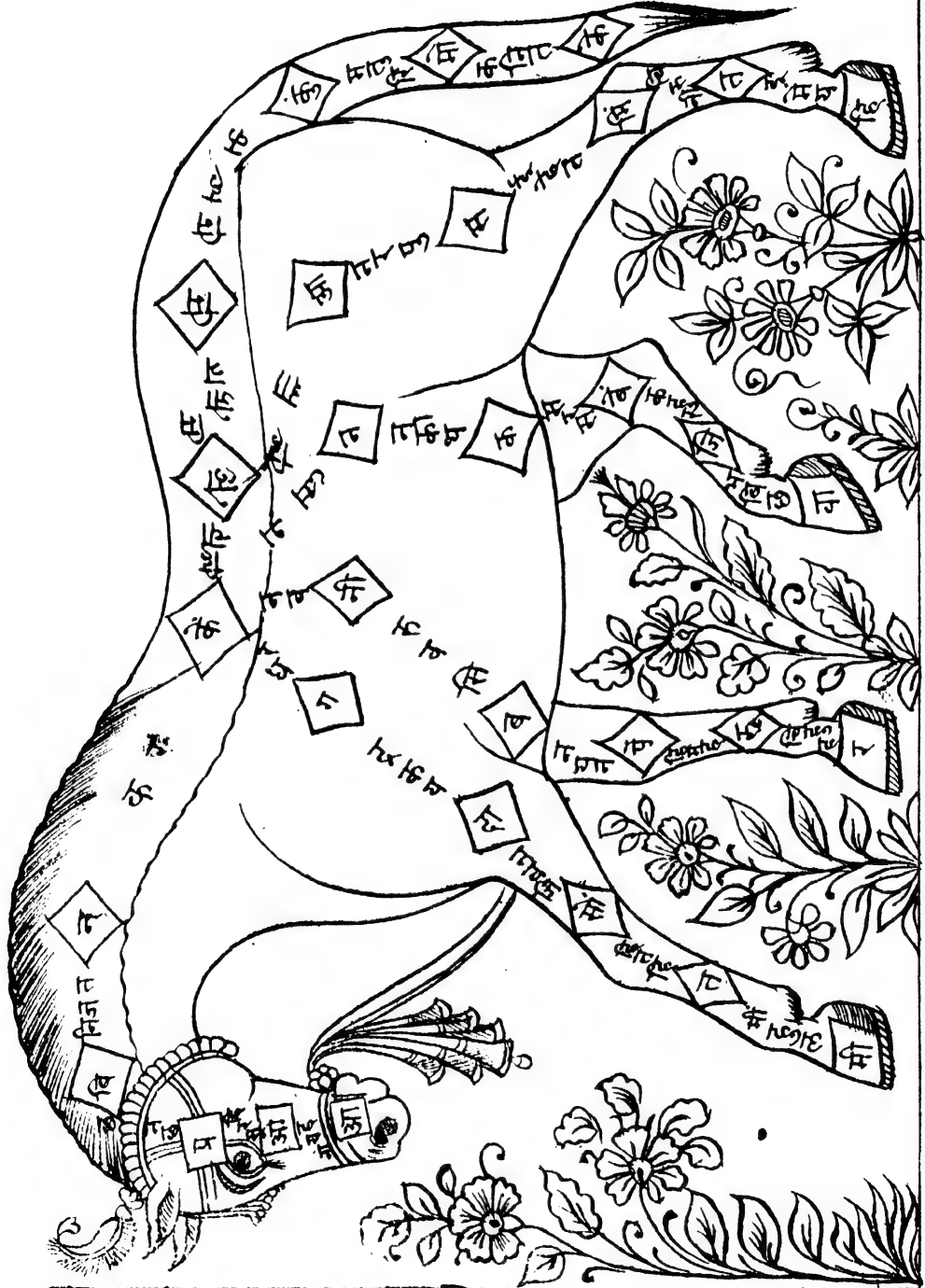
॥ तदंतर गत ॥ सोरठा यथा ॥

आओ प्रवीन मीत, सोदागर रूपें बनी ॥

वाजी बेकन हीत, मिस आके मोकुं मिलो ॥१९॥

॥अथ अश्वप्रबंध॥ छपय॥ चित्र॥ ७८॥

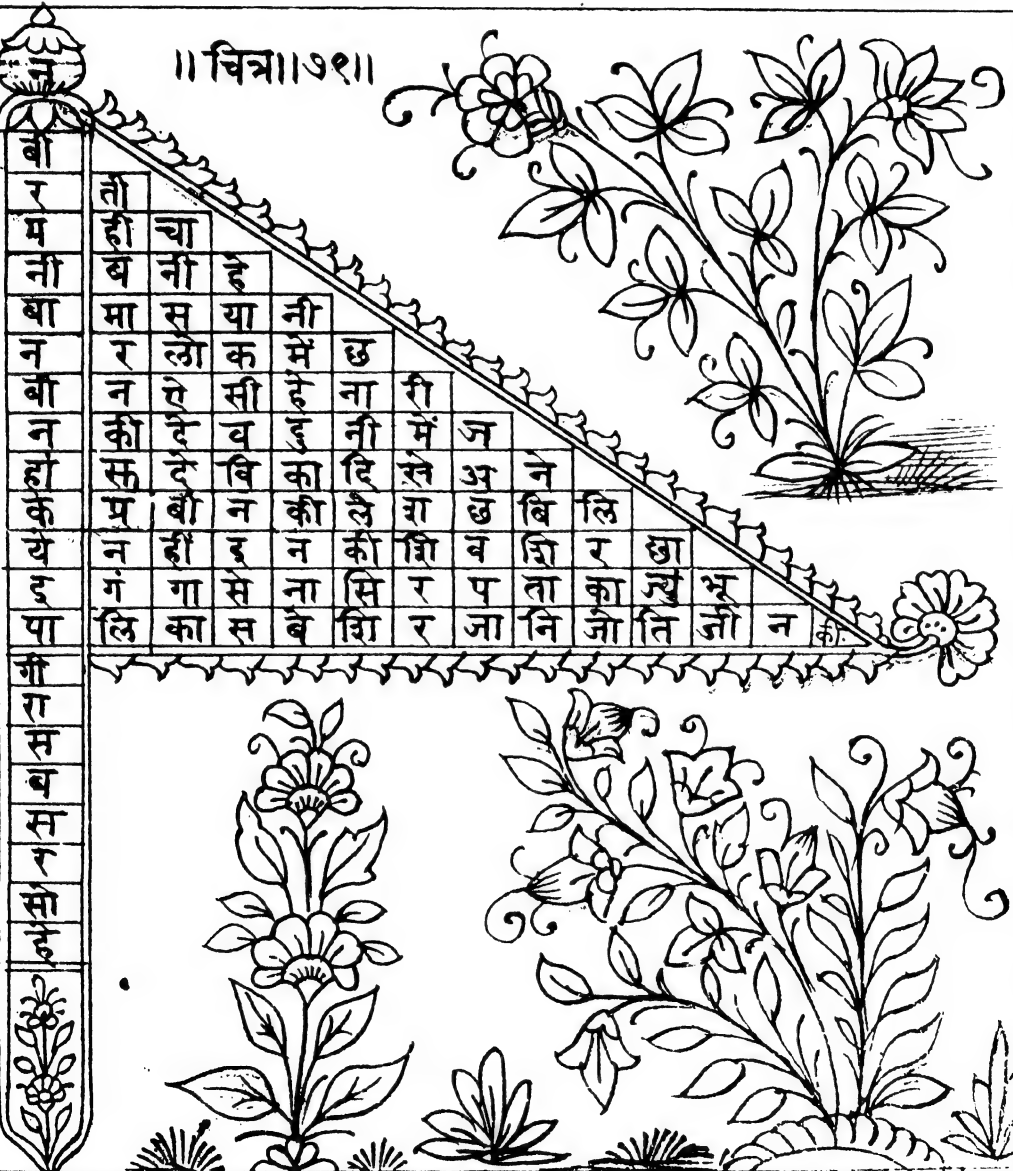

॥अथ पत्ताका प्रबंध॥ कवित॥

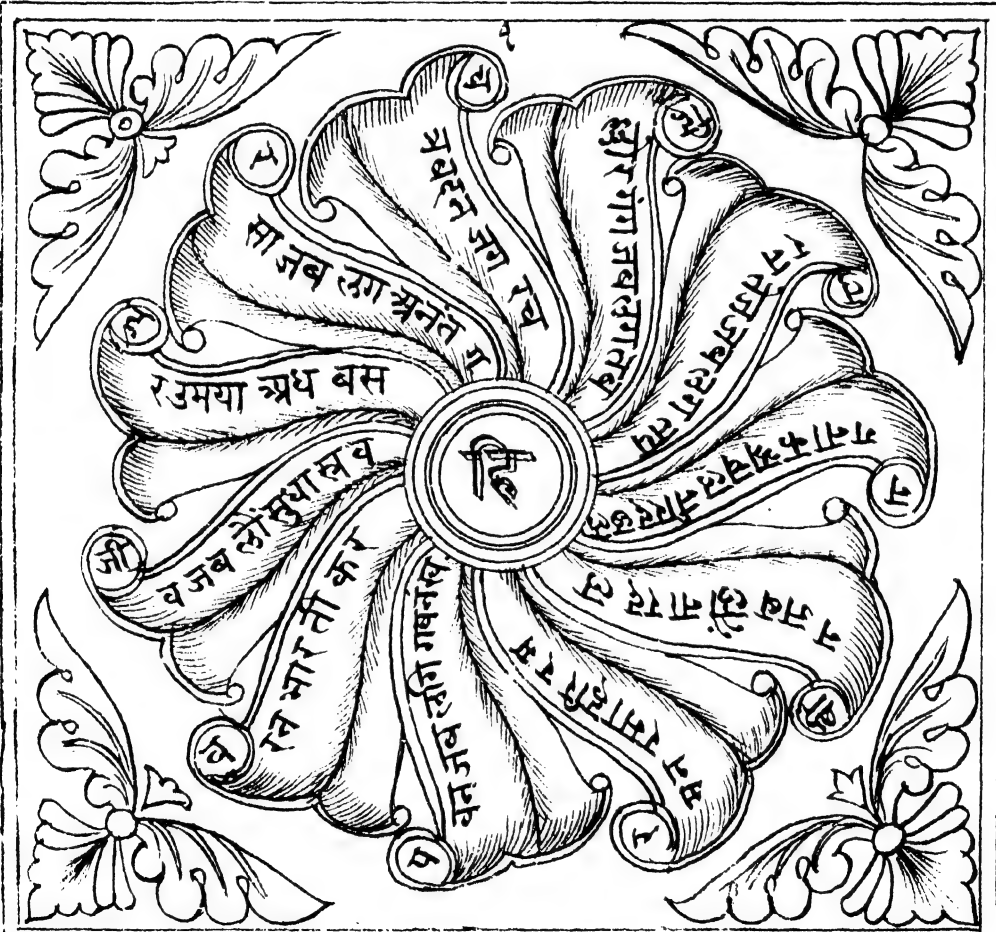
नबी रती पही चानी, बनीहे बामा सयानी, नर लोकमें छबी नऐसी
हे नारीनकी ॥ देव दुनीमें जहां, स देविका दिसे अनेक, प्रवीनकी
लेश छबि लिये नही इनकी ॥ शिव शिर छाड़ गंगा, सेना सिरप-
ताका ज्यु, भूपालिका सबे शिर, जानि जोति जीनकी ॥ गीरा सब स-
र सोहे, हे सो रस बस रागी, पाइये कहां नबीन, धानी परवीनकी ॥२०॥

॥चित्रा॥७१॥

॥अथ प्रतिपद अग्रध सरी॥ अंततुक गुप्त कमल प्रबंध॥ छपय ॥
 चित्र बदन जग रचहि, रसा जब लग अनंत गहि ॥ हर उमया अध बस हि,
 जीव जब लौ सुधा खवहि ॥ वरन भारती करहि, पवन जब लगि गवनं ख
 हि ॥ रमन रसा हरि रमहि, बीन जब लौ नारद लहि ॥ नग नाक अचल नीरद
 छलही, तरन तेज जब लग तपहि ॥ हिल्लोर गंग जब लग तबहि, चरह जीष प
 रबीन तुहि ॥ २१ ॥ ॥चित्रा॥ ८० ॥

॥गाहा कमलादिक सागर कृत, चित्र कवितशुभ प्रवीनपें पठये ॥
 पञ्चाष्टि अभिधानं पूर्ण प्रबिन सागरो लहरं ॥ २२ ॥
 इति श्रीप्रवीनसागर ग्रंथे कमलादिक सागर कृत चित्र भेदो नाम पञ्चाष्टी नाम लहरं
 ॥ ६५ ॥

સાતમા છપયની અંદરથી નીકળતા સોરઠાનો અર્થ. નીચે પ્રમાણે--
રાત દિવસ વાટ જોઈ રહીને નામ જાપિયે છિયે, અને નેત્રથી ઝરણની ધારા
નમીછે, અને નિત્ય મન કામની પીડા સહન કરી શકતું નથી. અને પ્રવીણ
વિના ચેન પડતું નથી. ॥૮॥

॥ મનિમાલ ચોકી પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહે છે કે હે દેવિ! તમે નિત્ય ક્ષમા ધરનારાં છો. મેં
તમારી સાથે મન જોડ્યું છે, તમે સદા તરુણ છો. મારા પ્રાણમાં તમારું
નિત્ય ધ્યાન રહો. તમે શંકરનાં નવિન સ્નેહી છો. અને તેની સાથે સદા
રમણ કરો છો. તમે પોતે શિવ સાથે હૈયામાં (રાગ) સ્નેહ રાખો છો, અને
અનંત જ્ઞાનનું ગ્રહણ કરો છો. તમે સ્નેહનું નિધાન એટલે મંડાર પામ્યાં છો.
અને જ્ઞાની મુનિયો તમારા ગુણ ગાય છે. તમારા સુંદર મુખચંદ્રવદે ચંદ્રો-
દયનું અભિમાન ઢાંકી દો છો, નિર્વલ જન તરફ સહી એટલે નકી વરદાનનું
વાક્ય બોલો છો, તેમછતાં અમારાં હિતકારી મિત્ર (પ્રવીણ) ને કેમ લાવીને
મેઢવતાં નથી? ॥૯॥

॥ અષ્ટદલ ઉછીર પ્રબંધ (ઓશીકુ) કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે હનુમાનજી! તમે નવિન રઘુનાથજીને નવિન
વનમાં નવિન ધરિજ મનમાં આપી. સુગ્રીવને નિર્ભય કર્યો. ને પોતે આગેવાન
થઈ, આકાશ બેવડું શરીર વધારીને (નિધિ) સમુદ્રના જલનું ઉલંઘન
કરીને સોનાના શહેર લંકામાં ગયા. અને રાવણના વાગનો (નિધન) નાશ
કર્યો, અને રામ રાજાની રાણીના મનમાં નવિન આનંદનો વર્ષાદ કર્યો, અને
નટની પેઠે ત્યાં લંકામાં રમણ કરીને રાક્ષસોને બાઢી નાંખ્યા, નિત્ય સુખ
ઉપજાવીને રામરાજાને હરખાવનારા, અને તે સૂરજવંશીના સમીપમાં રહે-
નારા, એવા હે હનુમાનજી! તમને નમસ્કાર નમસ્કાર કરું છું. ॥૧૦॥

॥ મયૂર પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર એક મોરને જોડને કહેછે કે હે સારા સ્વરના ઉચ્ચારનાર, તમારું રૂપ અપાર રસવાહુ છે, તમે શંકરના પૂત્ર કાર્તિકસ્વામીના વાહન છો, સર્પનું ભક્ષણ કરો છો, પક્ષિયોના શિરોમણિ છો, અને તમે પરમ પવિત્ર (વર્ષાદ) ઉપર પ્રેમની પ્રતિજ્ઞાને પાડો છો, નટવરની પેઠે નાચો છો. પર્વતોમાં તથા વનમાં વસો છો. તમારું ગળું લીલા રંગનું શોભે છે, સુંદર લતાઓમાં રમો છો, તમારે માથે સુંદર કલગી છે, તમારું અંગ નવરંગથી શોભે છે, અને તમે જેમ વર્ષાદની ગર્જનાને શોધો છો. હે મોર ? તેમજ અમે પણ તમારી પેઠે પ્રવીણ વિના નિત્ય તલ્લપિયે છિયે. ॥૧૧॥

॥ ગોઘ પ્રબંધ કવિતનો અર્થ. ॥

સાગર ગોઘમાં ઢીઠેલી પ્રવીણને સંભારે છે, તે એવી કે જેનું શરીર સોના જેવું છે. પોપટના જેવું જેનું નાક છે. ફૂલના જેવી કોમલતા છે, અને જેનો સ્વર કોયલના તથા વીણાના અવાજ જેવો છે, જેના નખ પર્વતમાં ઉપજેલા હીરા જેવા છે. હાથીના જેવી ચાલ રાખનારી છે. જેનાં ઝાંઝર વીણાના જેવાં વાગે છે. તે તરુણીનાં નેત્રો કમલ જેવાં છે. દાંત ઢાઢમની કઢિયો જેવા છે. નવને સાત સોઢ શણગાર સજીને વનેલી છે, જેના નબિન મુખ ઉપર નાકની વાઢીનો મણિ છે, મધુર હાસ્યથી મીંઝાએલી છે; સર્વ સ્ત્રિયોમાં શિરોમણી છે. હવેલીના ઝરોલા મધ્યે કપૂરનો સુગંધ લગાવીને નવી શોભાથી તે પ્રવીણ બિરાજે છે, આ કવિત ગોઘપ્રબંધ, તથા શોડશ દલ્લ કમલપ્રબંધમાંથી પણ વાંચી શકાય છે. ॥૧૨॥

॥ ધનુષપ્રબંધ નરાકાર સોરઠાનો અર્થ. ॥

મારું ચિત્ત પ્રવીણ મિત્રને નિત્ય ચાહે છે, અને નિત્યપ્રત્યે એના હેતને લીધે ચિત્તની વૃત્તિ ત્યાં રહે છે, તેમજ ત્યાં હે મારા કાન, તું જ્યાં ત્યાં

ક્યાં જાયછે? જો સર્વ ગાત્રની સુરતા ત્યાંજ રહેતોજ પ્રીતની રીત સાચી કહેવાય. આ સોરઠો ધનુષબંધ, નરાકાર, ચક્રબંધ, કપાટબંધ, ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિ, અને ત્રિપદિમાં પણ લઘ્વી શકાય છે. ॥૧૩॥

॥ અમૃત કલ્પશપ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે હે સુજાન પાર વગરના દેવો, ને નરો (રસ) અમૃતને चाहेછે, પણ (સર) સર્વોપરી રસની દેનારી એવી સ્ત્રીને चाहનાર તો (રસુપાન) અમૃત પાનને નરસ જાણેછે. ॥૧૪॥

॥ વીણા પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

સાગર કહેછે કે સારી વીણાનો સ્વર સાંભળતાં અમારા કાન તપે છે. અને સરસ લાગતી નથી. પરંતુ ગુપ્ત વિચાર એવો રહેછે કે. અરે પ્રવીણનો સ્પર્શ થયો નહીં. ॥૧૫॥

॥ યુગ પ્રબંધ દોહાનો અર્થ. ॥

ક્ષણે ક્ષણે વીજળીની કાંતિ વર્ષાદમાં છવાઈ રહેછે. તે પ્રવીણ-વિના મને ભયંકર લાગેછે, તે ચમકીને મારા મનને તરવારની પેઠે કાપેછે. ૧૬

॥ કટાર પ્રબંધ રોલાછંદનો અર્થ. ॥

આ વીજનો ચંદ્રમા મારા મનને ભયંકર ભાસેછે, જગતના પતિ જદુરાજ, જેનું નામ લેતાં ભય નાસી જાય. તેમજતાં મારા વિરહની પીડા તો નાસતી નથી, અને ધીરજ તજીને પ્રેમનો પ્રકાશ થાયછે, અને એ ચંદ્ર જે ઉજાસ કરેછે, તે પ્રિયા વિના મારા મનને કાપનારા કટાર જેવો લાગેછે. ॥૧૭॥

॥ અશ્વ પ્રબંધ છપયનો અર્થ. ॥

હે પ્રવીણ તમે પોતાના શરીરની છાત્રિ ગુપ્ત કરીને અર્ધાત્ વેશ બદલીને, આ અવસરે આવો, અને હે મિત્ર--જીવન આપનાર દષ્ટિ ધરીને હેતથી આવીને મલો, અને અમારાં નેત્ર સમિપ પાપણોરૂપે બનીને અમારી પાસે ચિરંકાલ રહો. અને તમારાં રાનિલાં કથન (વચન) કાને સાંભળીને

તે તમારી છાંબિ, ભજીને હું ક્યારે રહીશ ? હે મિત્ર મારા હૈયામાં એટલી રુચી છે, પણ તે આશાના પૂર્ણ કરનાર તો ईश्वर છે, અને હે મિત્ર જો चाहिने મળો તો મારી કેટલીએક વાત તમને કહેવાની છે. ॥૧૮॥

તેમાંથી નિકળતા સોરઠાનો અર્થ. હે પ્રવીણ મિત્ર? સોદાગરરૂપે બનીને તમે આવો, ને ઘોડા વેચવાના હેતુના મિશથી આવીને મને મળો. ॥૧૯॥

॥ પતાકા પ્રબંધ કવિતનો અર્થ, ॥

સાગર કહેછે કે પ્રવીણ કેવાંછે, તો જાણે કે કામદેવની સ્ત્રી નવીન એટલે બીજી રતી હોયને શું? એવી સુજાણ સ્ત્રી બનેલી છે, આ નર-લોકમાં કોઈ સ્ત્રીની છાંબિ તેના જેવી નથી. દેવની દુનિયામાં એટલે સ્વર્ગમાં અનેક દેવિયો દેખાય છે, તેની છાંબિ પ્રવીણની લેશમાત્ર શોભા લઈ શકતી નથી, જેવી શંકરને માથે ગંગા શોભે, અને સેનાને માથે પતાકા શોભે, તેમજ સર્વે રાણિયોને માથે જેનું તેજ જાણવામાં આવ્યુંછે. અને જેની વાણી સર્વોપરિ શોભેછે, અને વઢી તે રસ એટલે પ્રેમને વશ રંગા-લીછે, અથવા પ્રીતિમાં રસવસ છે, એવી પ્રવીણની નવીન વાણી તે ક્યાં પામિયે. ॥૨૦॥

॥ પ્રતિપદ આદ્યક્ષરી કમઢ પ્રબંધ છપયનો અર્થ. ॥

આ કમઢપ્રબંધ છપયમાં સાગરે પ્રવીણને આશિર્વચન લખી મોકલ્યું છે, એનો અર્થ અઠાવીશમી લહેરમાં હંદ નંબર ચૌદમે છે. ત્યાંથી વાંચવો. ॥૨૧॥

અર્થ. કમઢપ્રબંધ આદિક સારી ચિત્ર કવિતા સાગરે રચીને પ્રવીણ તરફ મોકલી તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની પાંસઠમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૨૨॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंचषष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ६५ ॥

॥ અથ ટીકાકારોક્ત તરંગ શિખાબંધ છંદ
*શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત ॥

શ્લેષાર્થી કવિતા બનાવિ પ્રવીણે, મિત્ર પ્રતી મોકલી ॥
તેના ઉત્તર માંહિ તેવિ કવિતા, ત્યાં મોકલીને ભલી ॥
આવી નેનતરંગ શંભુ સમિપે, કીધી સ્થિતી સાગરે ॥
છે છાસદ્વમિ લેરમાં વિગત તે, આ પ્રેમ રત્નાગરે ॥

॥ અથ દંપતિ ઉક્ત શ્લેષ જેદ પ્રસંગો યથા ॥દોહા॥
દંપતિ પ્રેમ વિશેષ બઢિ, સાગર કલા પ્રવીન ॥
શ્લેષ જેદ વિસ્તાર કરિ, કીની કાવ્ય નવીન ॥૧॥

અર્થ. રસસાગર અને કલાપ્રવીણ, એ સ્ત્રી પુરુષને વધારે પ્રેમ વધવા-
થી શ્લેષ ભેદ એટલે એકમાંથી અનેક અર્થ નીકળે એવી નવીન કવિતા રચી
તે કહિયે છિયે ॥ ૧ ॥

॥અથ તત્ર કલાપ્રવીનોક્ત અન્નિપદ શ્લેષાલંકારાસવૈયા॥
મેદનિ તીરનસેં અવગાહત, મક્રનિકેત જ્યું હેત રતા ॥ આ-
યત વ્યૂઠ તરંગ સદાગતિ, નેતિ નિરઙ્ગર નંગરતા ॥ મોદ
બઢાવતહે મન સાધન, હોત નહી છિનહી થરતા ॥ આન જુ-
રી સુ પરી ન જુદી ફિર, સાગર સાગરમેં સરતા॥૨॥

અર્થ. અન્નિપદ એટલે એક શબ્દના અક્ષર જુદા પાડ્યા વગર બે અ-
ર્થ નીકળે, એવો આ સવૈયો છે. તેમાં એક અર્થ સમુદ્ર તથા નદીને લાગુ
પડે છે. અને બીજો અર્થ રસસાગરને અને પ્રવીણને લાગુ પડે છે. તેમાં સ-
મુદ્ર વિષે એવી રીતે છે કે પ્રવીણ લખે છે કે, નદી પૃથ્વીને કિનારે થઇને
સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. અને મક્રનિકેત એટલે મગરને રહેવાના સ્થાનક-
રૂપ સમુદ્ર સાથે હેતથી આસક્ત થાય છે. નિરંતર ગતિવાળી મોટા તરંગ

સાથે આવે છે. અને તેનાં ઝરણ અટકાવ ન થાય એવાં (ન હ્રતિ) અપાર છે. તે નદી સાધુ જનના મનને આનંદ વધારે છે. અને ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિર રહેતી નથી. હે સાગર! એવી રીતે સાગરમાં આવીને જોડાઈ. તે ફરીથી જૂદી પડતી નથી. ॥

વીજો અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે હે સાગર! મારી સુરતા મક્રનિકેત એટલે સાગર છે નામ જેનું તેનામાં, મારા ભેદ એટલે માંસ પિંડ રૂપી શરીરમાંથી નીકળીને તીરની પેઠે પ્રવેશ કરે છે. ને તમારા હેતથી આસક્ત થાય છે. અને સદાગતિ એટલે ત્રિવિધિ પવનના વિસ્તારવાળી મોટી લહેરો આવે છે. તેથી મારી આંખોમાંથી જે ઝરણ વહે છે તેને નાંગલપણું નથી અર્થાત્ અટકાવ નથી. અને જે સિદ્ધે વતાવેલું સાધન કરું છું તેથી આનંદ વધારે છે. પણ મનને ક્ષણ માત્ર સ્થિરતા થતી નથી. હે સાગર! જે મારી સુરતા તમારામાં આવીને જોડાઈ છે તે ફરીથી જૂદી પડતી નથી ॥૨॥

॥ અથ અન્નિપદ શ્લેષાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

ચાતુક દહર સોર સખીનદ્ધુ, કોકહિ હંસનકોં ડરજાવન ॥
ધીર સમીર હરે ગિર ઝંગર, કુંજ લતા સુ કુમોદ બઢાવન ॥
તાલ સરીત લહેર લગાવત, ચેંચ ધનંપ છટા ચમકાવન ॥
સાગર જ્યુ બહરે સિગરે સુખ, આજ ઘટા નવરંગહિ શ્રાવન ॥ ૩ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે વૈયાના, દેડકાના, અને મોરના સોર થાય છે. અને ચકવા ચક્રવીને તથા હંસને મુજાવે છે. અને ધીરો ધીરો, પવન વાય છે. પર્વત તથા વન લીલાં થયાં છે. અને કુંજની લતાઓ તથા કુમોદનીને વધારે છે. તલ્લાવમાં અને નદિયોમાં લહેરો લગાવે છે. અને આકાશમાં ઈન્દ્રધનુષ ચેંચીને વીજળીને ચમકાવે છે. હે સાગરજી ! એ સઘડાં સુખ આપે

એવી આજ નવા રંગની શ્રાવણ માસની વર્ષાદની ઘટા પડી છે.॥

બીજો અર્થ. આ મારી સખિયો વૈયા ને દેડકાની પેટે સોર કરે છે. અને મારા હંસને એટલે જીવને કોકશાસ્ત્રની કઢા મુઝાવે છે. પવન, પર્વત, ને વન મારી ધીરજને હરી લે છે. અને આ કુંજની લતાઓ મને કુમોદ એટલે કુત્સિત મોદ અર્થાત્ ક્લેશ વધારે છે. અને ગાનના તાલ્લતો સર્પના જીવી લહેરો લગાવે છે. અને આ ચેંચેલું રૂદ્રધનુષ તથા વિજઙ્ઘી મને ચમકાવે છે. હે સાગરજી! આ નવીન રંગની ઘટા સ્તવવા લાગી છે. અર્થાત્ આંસુ વરસવા લાગ્યાં છે, તે સાથે મારાં સઘઙ્ઘાં સુખ વહી ગયાં છે ॥૩॥

॥ અથ શ્લેષ અભિન્નપદ ॥ કવિત ॥

જાગત પતંગ જોત, સરસ સુઢાર છુટે, ઘંદન ન સોહિયત,
ઘનનકે આડંબર ॥ અંબરન ઠોર ઠોર, કજ્જરન છયે રંગ,
દીશ દીશ દેખીયત, અંબ કન લાગી ઝર ॥ વપુ લાય હરી
પ્રજા, સોધત સયાને પંથ, ચાતુક રટે જ્યુ સુર, મોર ગાયે
ગીરપર ॥ મારુત અકાલ કિયા, વાઢત ન સામે મેન, બીર-
હી ન હંસ દેખો, સાગર જરેહે સર ॥ ૪ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહેછે કે ચોમાસુ આવવાથી આગિયા જીવડાની જોત જાગી રહી છે. અને સારા રસ એટલે જઙ્ઘનાં વાઢઙ્ઘાં સુંઢને આકારે છુટયાં છે. અને વર્ષાદના આડંબરથી ચંદ્ર શોભતો નથી. આકાશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાજઙ્ઘના જીવો રંગ છવાયો છે, અને દિશાયે દિશાઓમાં જોડીયે છિયે તો જઙ્ઘના કળની ઝડી લાગી રહી છે. અને વિપુલા એટલે પૃથ્વીયે પણ લીલા રંગની ક્રાંતિ લીધી છે. ડાહ્યા માણસો પણ રસ્તો શોધે છે. અર્થાત્ ઘાસથી રસ્તા ઢંકારી ગયા છે. અને વૈયો સ્વર બોલેછે. અને પર્વત ઉપર મોર ગાય છે. પવને આ કાલે એવું કર્યુંછે કે તે મેનાક પર્વતના

સામો વધતો નથી. અર્થાત્ મૈનાક પર્વત દક્ષિણસમુદ્રમાં ડુબેલો છે. તે તરફ જતો નથી પણ દૃશાન તરફ જાય છે. અને હે સાગર તઢાવ ભરેલાં છે. પણ વિજોગી હંસ દેખાતા નથી. અર્થાત્ માનસરોવર તરફ જતા રહ્યા છે. ॥

બીજો અર્થ--સૂરજનો પ્રકાશ જાગે છે. તે જાણેકે મારા માથા ઉપર મદેલો હાથી છૂટ્યો હોય, એમ લાગે છે. મને ચંદનનો કે કપૂરનો લેપ સેહેવાતો નથી. મારા લૂગડામાં ઠેકાણે ઠેકાણે આંખના કાજલનો રંગ છવાઈ રહ્યો છે. અને દિશાયે દિશાઓમાં નોંડું તો આંખમાંથી આંસુની ઝડી લાગી છે. મારે શરીરે હરતાઢના જેવી પીઢી કાંતિ લીધી છે. અને મારી આશપાશના ઢાહ્યા માણસો મને સુખ થવાનો રસ્તો શોધે છે. અને વપૈયો જેમ પિયુ પિયુ સોર રટે. તેમ હું પિયુ પિયુ રટું છું અને મારી (ગિરા) વાળી ગાતાં પઢી જાય છે. અર્થાત્ બોલતાં અટકી જવાય છે. અને ત્રિવિધિ પવને મને અકઢામણ કરી છે. અને રાત્રિમાં કામ વધે છે. હે સાગર તમે આવીને જુઓ. આ મારો જીવ વિરહના વાળથી ભરાઈ રહ્યો છે. ॥૪॥

॥ પુનઃ શ્લેષ જેદ અન્નિપદ ॥ સવૈયા ॥

શોધત બોધ સરૂપ અહો નિશ, બેદન જેદ બિતીથ બિના-
શન ॥ નીત અનીત બીચારત ધારત, શાસન સંકટ શિષ્ટ
પ્રકાશન ॥ બ્રંન બિબેક સવે બિસતારત, સાજ બિકાસ અ-
નેક ઉપાસન ॥ સાગર જ્યુ મન બ્રંહ્મ જયો રહે, રાવરે પાથ
સરોજ નિવાસન ॥૫॥ ઇતિ દ્વયાર્થ ॥

અર્થ. પ્રવીણ કહે છે કે મહા યોગેશ્વર રાત દિવસ જ્ઞાનવઢે આત્માના સ્વરૂપને શોધે છે. અને તે વિતિથિ ઇટલે અતિથિ અર્થાત્ યોગી કાંઈ ઢાધા વિના વેદના ભેદ તપાસે છે. શી વસ્તુ નિત્ય અર્થાત્ અવિનાશી છે. અને શી વસ્તુ અનિત્ય અર્થાત્ નાશવંત છે, તે વિચારે છે, અને ધારે છે, અને શિષ્ટ

‘‘ઠલે મહાત્માઓએ જો આજ્ઞા પ્રકાશ કરેલી, તે સંકટ સહીને પાલે છે. અને ઝંકાર આદિક અક્ષરના વિવેકને વિસ્તારે છે. અને અનેક પ્રકાર-થી ઉપાસનાના પ્રકાશને સજે છે. અને હે સાગરજી તેનું મન બ્રહ્મરૂપે થઈને રાવ ઠલે ઈશ્વરના ચરણ કમલમાં નિવાસ કરીને રહે છે. ॥

અર્થ--બીજો પ્રવીણ કહે છે કે મારું મન મારી વેદનામા ભેદ (વિતિથિ) અનિયમિત છે તેનો નાશ કરવાને વાસ્તે સિદ્ધના ઉપદેશ પ્રમાણે તમારા સ્વરૂપને અહોનિશ શોધે છે, શું કરવું તે નીતિ છે, અને શું કરવું તે અનીતિ છે. તે વિચારે છે. અને ધારે છે. અને વડીલો જો આજ્ઞા પ્રકાશે છે. તેથી મનને સંકટ થાય છે. તમારા શરીરના રંગનો બધો વિવેક વિસ્તારે છે. અને સિદ્ધે બતાવેલી ઉપાસનાની અનેક સામગ્રી મેળવે છે. એ રીતે હે સાગરજી મારું મન તમારા ચરણ કમલમાં બ્રહ્મરૂપે થઈને નિવાસ કરવા સારું રહે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મા જેમ કમલમાં રહેતા હતા. તેમ મારું મન તમારા ચરણ રૂપી કમલમાં રહે છે ॥૫॥

॥ અથ સત્તાર્થ શ્લેષ જેદ ॥ કવિત ॥

સકલ જરેહે રસ, પુરન સદાહિ રહે, જુતહી તરંગન સમીપ શબ્દ ગહરે ॥ અગન ડુબાવન હે, પાવન પ્રસિદ્ધ જગ, મન-હી મિલાવન, સ્વજાદહીપેં ઠહરે ॥ પ્રથુલ પ્રમાન, કોડ પારહું ન પાવતહે, રમનીય રૂપ જાકો હેર હીય હહરે ॥ સુરરાજ સજા, શંભુ, સરસતિ, શ્રીપતી હે, સાગર, સઘન, કિધીં સિં-ધુહકી લહરે ॥૬॥

આ કવિતનાં સાત અર્થ થાય છે.

અર્થ પહેલો. ઈંદ્રની સભા વિષે. પ્રવીણ કહે છે કે ઈંદ્રની સભામાં સારા કુલવાન સભાસદો રસ ઠલે અમૃતથી પૂર્ણ ભરેલા સદાય રહે છે, અને

તેના સમીપમાં જલ્લતરંગ સહિત વાજાના ગંભીર શબ્દ થાય છે. દુર્ગુણને ડુબાવનાર, મે જગતને પવિત્ર કરનાર તે સમા પ્રસિદ્ધ છે. પરસ્પર મન મેઝવીને મર્યાદામાં રહે છે. તે સમાનું પ્રમાણ મોટું છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી ત્યાં સુંદર અપ્સરાઓ છે. તે એવી કે જેનું રૂપ જોઈને હૈયું હર્ષિત થાય. એવી ઈંદ્રની સમા છે ॥

અર્થ બીજો. શંકર વિષે. શંકર સર્વ ઠેકાણે ભરેલા છે, અર્થાત્ સર્વત્ર વ્યાપક છે, અને નિરંતર રસ એટલે આનંદથી પૂર્ણ રહે છે. અને તેમના સમીપમાં તરંગિણી એટલે ગંગા ગંભીર શબ્દ સહિત રહે છે. ને તે શિવજી ત્રીજા નેત્રમાં અગ્નિને ડુબાવીને અર્થાત્ ઢાંકીને રાખે છે. જગતને પવિત્ર કરનાર પ્રસિદ્ધ છે; તેમની સાથે મનને મેઝવનારા સેવકો (મર્યાદ) અદબથી રહ્યા છે. જેનું માન અર્થાત્ માન્ય મોટું છે. અને તેની ગતિના પારને કોઈ પામતું નથી. તેમની સાથે રમણ કરનારાં પાર્વતીજી છે. જેનું રૂપ જોઈને હૈયું હર્ષ પામે એવા શંકર છે. ॥

અર્થ ત્રીજો. સરસ્વતિ વિષે. સરસ્વતિમાં સઘઢા રસ એટલે મધુરતા ભરેલી છે. તેથી સદા સંપૂર્ણ રહે છે. અને તરંગ એટલે મનના તર્ક સહિત તેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દો છે. શ્વગુણને ડુબાવનારાં છે. અને સર્વ જગત જેને પ્રસિદ્ધ રીતે પામે છે. અર્થાત્ વાણી સર્વને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તેમાં મન જોડનારા કવિયો વ્યાકરણની તથા પિંગલની મર્યાદા ઉપર રહ છે. તે સરસ્વતિનું પ્રમાણ મોટું છે. અર્થાત્ શબ્દ સાગર અથવા શબ્દ બ્રહ્મ અપાર છે. તેમા પારને કોઈ પામતું નથી. તે સરસ્વતિનું સુંદર રૂપ છે. જેને જોઈને હૈયું હરખે છે. એવાં સરસ્વતિ છે. ॥

અર્થ ચોથો. વિષ્ણુ વિષે. વિષ્ણુમાં શૃંગારાદિક બધા નવે રસ ભરેલા છે. તેથી સદા તે પૂર્ણ રહે છે. અર્થાત્ પૂર્ણ કામ કહેવાય છે. જેના સમીપમાં

હિત એટલે કડ્યાણકારી રંગન એટલે રંજન કરનાર ગંભીર શબ્દો છે; જેને અગ એટલે પર્વતને ન ડુબવા દીધા, અર્થાત્ પર્વતોને તારીને પાજ બાંધી, એવા જેનો પાવ એટલે પગ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. અર્થાત્ જે પગલે ત્રૈલોક્ય ભરી લીધું. અને મુનિયોએ મેઢવીને તેની આગળ મર્યાદાથી એટલે નમ્રતાથી ડભા રહે છે. જેનું પ્રમાણ મોટું છે. અર્થાત્ વૈરાટ રૂપ છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. જેનું રૂપ રમ એટલે સર્વત્ર રમણ કરનાર અને નિય એટલે નિયંતાપણું ધરાવે છે. તે વિષે નજર પહોંચાડતાં હૈયું થરથરી જાય છે. અર્થાત્ અકલ્પિત છે. એવા લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ છે. ॥

અર્થ પાંચમો. રસ સાગર વિષે. પ્રવીણ કહે છે કે રસ સાગર કેવા છે, તે (કલ) ચોસઠ કલા સહિત છે, અને રસ એટલે પ્રીતિથી ભરેલા છે. અને નેહનગર નામના પૂરમાં સદાય રહે છે. જેના સમીપે તરંગ એટલે કવિતાના તર્ક સહિત ગંભીર શબ્દો ઉચરાય છે. અવગુણને ઢાંકનારા છે. અર્થાત્ અમારા અવગુણ સામું જોતા નથી. જેની પદવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. સ્નેહી સાથે મન મેઢવનારા છે. ને મર્યાદ એટલે અદ્વયમાં રહે છે. પૃથુલા એટલે જેની પૃથ્વીનું પ્રમાણ એવું છે કે તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. અર્થાત્ જેનું મોટું રાજ્ય છે. જેનું સ્વરૂપ સુંદર છે તે જોડને હૈયું હરખે છે. એવા રસસાગર છે ॥

અર્થ છઠ્ઠો. વર્ષાદ વિષે. વર્ષાદમાં સઘળું પાણી ભરેલું છે. તેથી નિરંતર પૂર્ણ રહે છે. જલના તરંગ સહિત છે. જેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દ થાય છે. અર્થાત્ ગર્જના થાય છે. અગ્નિને ડુબાવનાર અર્થાત્ શાંત કરનાર છે. જગતમાં પવિત્ર કરનાર પ્રસિદ્ધ છે. અથવા જગત જેને પ્રસિદ્ધ રીતે માને છે મન ઇચ્છિત્ સર્વ વસ્તુને મેઢવી આપનાર છે. અને મર્યાદાથી આકાશમાં ઠરી રહે છે, જેનું મોટું પ્રમાણ છે. તેનો કોઈ પાર પામતું નથી. જેનું સ્વરૂપ

સુંદર છે. તે જોડેને હૈયું હર્ષ પામે છે. એવો વર્ષાદ છે ॥

અર્થ સાતમો સમુદ્રની લહેરો વિષે. સમુદ્રની લહેરોમાં સર્વ જલ ભરેલું છે. તેથી હમેશાં પૂર ઇટલે ભરતી ઓટમાં સદાય રહે છે અને તરાંગિની ઇટલે નદિયોયે સહિત છે. તેથી જેના સમીપમાં ગંભીર શબ્દ થાય છે. પર્વતોને ડુબાવી દેછે. અને જગતમાં પવિત્ર પ્રમિદુ છે. અને કૌસ્તુભ મણિ આદિક મણિયોને મેલવી આપનાર. પોતાની મર્યાદામાં ઇટલે હૃદમાં રહે છે. જેના વિસ્તારનું પ્રમાણ મોટું છે. તેના પાર ઇટલે કિનારાને કોઈ પામતું નથી અર્થાત્ સામા પારને કોઈ પામતું નથી. જેનું સુંદર રૂપ છે. તે જોડેને હૃદય કંપી જાય છે. એ રીતે આ કવિતમાં જેનું વર્ણન કર્યું, એ તે ઈન્દ્રની સભા છે? કિંવા શંકર છે? કિંવા સરસ્વતિ છે? કિંવા લક્ષ્મીપતિ છે? કિંવા રસ સાગર છે? કિંવા વર્ષાદ છે? કિંવા સમુદ્રની લહેરો છે? ॥૬॥

॥ અથ દ્વયાર્થ રસ સાગરોક્ત શ્લેષ નેદ ॥ સર્વેયા ॥

રાજતહે સર્વ ભૂષણ સંજુત, જાલ શશી ગડરી છબિ પાવે ॥
કિંનરની, વરુની, સુપ્રજા, અરુ જચ્છનિ લચ્છ ગુની બનિ
આવે ॥ પ્રેમ લતા તરુની રસ રંજિત, ગુંજિત ભંગ બિલોકત
જાવે નીકો સર્વે કડલાસ કહેપેં, હમ્મેં સુ વિલાસ પ્રવીન
સુહાવે ॥ ૭ ॥

અર્થ પહેલો. કૈલાસ પર્વત વિષે. સાગર કહે છે કે જે કૈલાસમાં સર્વ આભૂષણ સહિત કપાલમાં ચંદ્ર ધરનાર શંકર ચિરાજે છે. અને પાર્વતીજી વડે જે કૈલાસ શોભા પામે છે, અને જ્યાં કિંનરની સ્ત્રિયો તથા વરુણની સ્ત્રિ તથા સુપ્રમા નામની કુબેરની સ્ત્રિ, તથા વીજા યક્ષની સ્ત્રિયો, લાખો ગુણવાન બની આવે છે. વગી જે કૈલાસમાં પ્રેમ ઉપજાવે એવી તરુણ લતાઓ સુગંધના રસથી રંગાણી છે. તેની આસપાસ ભમરા ગુંજારવ કરે છે.

તે જોતાં મનને ગમે છે, એવો કૈલાસ છે ॥

અર્થ બીજો. પ્રવીણના વિલાસ વિષે. જે પ્રવીણ સર્વ આભૂષણ સાહિત શોભે છે. જેના કપાલમાં ચાંદલો છે. અથવા જેનું કપાલ ચંદ્ર જેવું છે. અને તે ગૌરવર્ણની, શોભા પામે છે. કિંન્નરની સ્ત્રી તથા વરુણની સ્ત્રીના કરતાં પણ જેની પ્રભા ઇટલે કાંતિ સારી છે. અને યક્ષની સ્ત્રીથી લાખ ગણી શોભિત બનીને આવે છે. તે તરુણી પ્રેમની લતા જેવી છે. અને પ્રેમના રસમાં રંગાયેલી છે. જેની આસપાસ ભમરા ગુંજારવ કરે છે. તે જોતાં મનને ગમે એવી પ્રવીણ છે. સર્વ લોકો કૈલાસને સારો કહે છે પણ મને તો પ્રવીણનો સારો વિલાસ શોભિત લાગે છે ॥ ૭ ॥

॥ અથ શ્લેષ ભેદ અલંકાર ॥ કવિત ॥

સુવરન દેહ છબી, ઠોર ઠોરપેં જરાવ, મોહન અશેષ કાંતિ
કેસવ રચતહે ॥ સવહી સમીપ જન, રહત સદાહી રીઝે, ન-
યન બિકાસ શ્રી કમોદ મોદ રતહે ॥ ચરચા વિચિત્ર ચત્ર મુ-
ખસેં લગી રહંત, ધરત અસ્ખંડ ધ્યાન આનંદ અનંતહે ॥ સવ
જગ જૈસેં બઙ્કુંઠકું સરાહતહે, હમ ત્યોં હમેસ બઙ્કુંઠ-
કોં ચહતહે ॥ ૮ ॥ ઇતિ દ્વયાર્થ ॥

અર્થ. પહેલો વૈકુંઠ ધામ વિષે. સાગર કહે છે કે વૈકુંઠ ધામ કેવું છે, તો બ્યાં સોનું અથવા સારો રંગ શોભા દે છે. અને ઠેકાણે ઠેકાણે જવાહિર છે. અને બ્યાં કેશવ ઇટલે વિષ્ણુ, મોહ પમાડે, એવી અપાર કાંતિની રચના કરે છે, અને સર્વે જનો નિરંતર તેના પાસે રીઝીને રહે છે. અને બ્યાં લક્ષ્મી નજર પસારીને ક મોદ ઇટલે ઉદાસીવાળાને આનંદ દેવામાં પ્રીતિયુક્ત રહે છે. બ્રહ્માના ચારે મુખથી વિચિત્ર પ્રકારની ચર્ચા બ્યાં લાગી રહે છે. બ્યાં અનંત ઇટલે શેષનાથ ધ્યાન ધરે છે, ને આનંદ પામે છે. એવું વૈકુંઠ છે ॥

અર્થ બીજો. પ્રવીણ વિષે. જે પ્રવીણના દેહની છબી સોના જેવી છે. તે ના શરીર ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે જડાવ ભૂષણ છે. વ એટલે તે પોતાના કેશની એટલે ચોટલાની કાંતિ મોહ પમાડે એવી રચે છે. તેની પાસે રહેનારાં સખિજન આદિક જોડને સદા રીઝી રહે છે, અને તેનાં નેત્રના ચીલવાની થી એટલે શોભાથી કુમોદનીને પણ આનંદ રહે છે. તે ચતુર સ્ત્રીના મુખથી વિચિત્ર પ્રકારની ચર્ચા લાગીજ રહે છે, તેનું હું અખંડ ધ્યાન ધરું છું. તેથી મને અપાર આનંદ થાય છે સર્વે લોકો જેમ પહેલા અર્થમાં કહેલા વૈકુંઠને વચાણે છે. તેમ અમે તો નિરંતર તે પ્રવીણના કંઠને ચાહિયે છિયે ॥ ૮ ॥

॥ અથ ત્રયાર્થ શ્લેષ ભેદ ॥ કવિત ॥

પ્રબલ પ્રકાસ આસ, પૂરન ઉદાસી હરે, લોચન લગાયસેં
અમીર હોત દીન જ્યુ ॥ તોલદુ ન કિયો જાય, અતિહિ અ-
મોલ યહ, અરથ ઉપાવન અનેક નેદ જીન જ્યુ ॥ દુષન
રહિત સવ ભૂષન સજાત ગાત, છાજત સમીપ સવ સુભ
છબિ લીન જ્યુ ॥ અમલ અશેષ રેખ રૂપકીસી રાજતહે,
સારદાકી કલા, કીધૌં પારસ, પ્રવીન જ્યુ ॥ ૯ ॥

અર્થ પહેલો. સરસ્વતિની કલા એટલે કવિતા વિષે. સારદાની કલા કેવી છે, તો જેનો પ્રકાશ બઢવાન છે. આશાને પૂર્ણ કરનારી ને ઉદાસ પણાને હરનારી છે દ્રષ્ટિ લગાડવાથી દીન હોય તે અમીર બની જાય છે. તે એવી અતિશે અમુલ્ય છે કે તેની સાથે કોઈની તુલના કરી જાય નહિ. અને જૂ-
દા જૂદા અનેક ભેદમાંથી અનેક અર્થ ઉપજે છે. દોષ રહિત છે. અને સર્વ અલંકાર તેને અંગે સજાય છે સારી શોભા જેઓએ લીધી હોય, એવા સ-
ગદારોની પાસે તે શોભે છે. અને નિર્મલ કાંઈ બાકી નહિ એવા રૂપની રેખા

જેવી તે શોભે છે. એવી સરસ્વતિની કળા એટલે કવિતા છે ॥

અર્થ બીજો. પારસમણિ વિષે. પારસમણિ કેવો છે, તો જેનો પ્રકાશ જોરાવર છે. આશાને પૂરણ કરેછે ને ઉદાસીને હરે છે. તેની સાથે લોઢાને લગાડવાથી દીન હોય તે અમીર થઈ જાય, તે અતિશો અમુલ્ય છે. અને તેનું વજન કરી શકાતું નથી. અનેક ભેદ એટલે પ્રકારનાં જૂદાં જૂદાં દ્રવ્ય ઉપજાવે છે, એનાથી દુઃખ રહિત થવાય, અને શરીરની સર્વ પ્રકારની ભૂખ નાશી જાય, અને તે જેની પાસે હોય, તે એવો શોભે છે કે જાણે સર્વ શોભા તેણેજ લીધી છે. કાંઈ બાકી નહિ. એટલો અમલ એટલે હુકમનો આપનારો છે. અને રૂપની રેખા જેવી શોભે, તેવો તે શોભે છે. એવો પારસમણિ છે ॥

અર્થ ત્રીજો. પ્રવીણ વિષે. પ્રવીણ કેવાં છે તો જેના (આસ્ય) એટલે મુખનો પ્રકાશ પ્રગ્લ છે. પૂર્ણ કહેતાં વર્તુળાકાર છે. અને ઉદાસીને હરે છે. અને તેની સાથે નેત્ર લગાડવાથી (અમિલ) મારા જેવા વિયોગી દીન થઈ જાય છે. તે અતિશો અમુલ્ય છે. તેની તુલના કોઈ સાથે કહી જાય નહિ. અનેક પ્રકારના જૂદા જૂદા અર્થોને ઉપજાવે છે. દૂષણ રહિત છે. ને સર્વ અંગે આભૂષણ સને છે. અને જેઓયે સારી શોભા લીધી છે. એવીજ સંખિયો તેની પાસે શોભે છે. નિર્મલ છે. અને કાંઈ બાકી નહિ. એવા રૂપની રેખા જેવી શોભે છે. એ તે સારદાની કળા એટલે કવિતા ? કિંવા પારસમણિ ? કિંવા કળાપ્રવીણ છે ? ॥૯॥

॥ અથ પંચાર્થ શ્લેષ ॥કવિતા॥

અગમ અપાર પંથ, નિગમ ન પાવતહે, સોધત સરુપ મંત્ર,
મુનિ ધ્યાન ધરિ ધરિ ॥ તપનીય તેજ છબિ, વિપન બિરાજ-
તહે, સરતા મિલાપ હોત, શ્રંબકન ઝરિ ઝરિ ॥ ગુની ગીત

ગાવતહે અચ્છર અનેક જેદ, સરન સુઝાવ દેસીયત હંસ થ-
રિ થરિ॥ સમર પ્રહાર કારી, શામ તન સોહતહે, પ્રાન ચઢ્યો
પ્રેમ, કે પ્રવીન, હેમગિરિ પરિ॥ ૧૦॥

અર્થ પહેલો. મહાદેવ વિષે. મહાદેવજી કેવા છે, તો જેનો માર્ગ આ-
ગમ એટલે શાસ્ત્રને તો અપાર લાગે છે. અને વેદ પણ પામી શકતા નથી.
મુનિયો મંત્ર જાપી ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધે છે. જેની છબિ ત
પસ્વીના જેવી અને તેજસ્વી છે, અને જે વનમાં બિરાજે છે. જેના ઉપર સ્વર્ગમાંથી
જઝના કણ ઝરી ઝરીને ગંગાજીનો મેઢાપ થાય છે. અને અક્ષર એટલે મુ-
ક્ત પુરુષો અનેક ભેદથી જેના ગુણનાં ગીત ગાય છે. શરણાગત ઉપર સારો
ભાવ રાખનારા છે. તેને પરમહંસો સ્થિર થઈ થઈને નિરસે છે. અર્થાત્ સ-
માધિ કરીને, એવા શંકર કામદેવને મારનારા છે ॥

અર્થ વીજો. શ્રીકૃષ્ણ વિષે. કૃષ્ણ કેવા છે તો જેનું સ્વરૂપ અગમ્ય એ-
ટલે જાણી શકાય નહિ એવું છે. અને શટ દશનાંદિક ધર્મના અનેક પંથ
છે. તે પંથવાળા જેઓને ગમ નથી, તેઓ તેને પામી શકતા નથી. ઋષિયો
મંત્ર એટલે ગુપ્ત વિચારથી ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધે છે. જેની
છબિનું તેજ તપવડે નિય એટલે પામી શકાય, એવા છે. વ્રંદાવનમાં બિરાજે છે
અને સુ(રતા) એટલે તેને વિષે સારી પેઠે આસક્ત થયેલી ગોપિયોને આંસે-
થી આંસુ ઝરી ઝરીને તેનો મેઢાપ થયો. અર્થાત્ રાસ લીલામાં ગોપિયોને
ઘણી રોવરાવીને મેઢાપ કર્યો. અક્ષર એટલે સ્વર તથા વ્યંજનાદિકના અને
ક ભેદથી તેના ગુણનું ગાન કરાય છે. અને શરણાગત ગોપિયોના ભાવને તે-
ઓના આત્માને ધરધરાવીને જુએ છે. એવા શામ શરીરવાળા રૂઢ્ધ શોભે છે.

અર્થ ત્રીજો. પ્રાણ ઉપર ચઢેલા પ્રેમ વિષે. પ્રેમ કેવો છે, તો તેનો ર-
સ્તો અગમ્ય એટલે જાણી શકાય એવો નથી. ને અપાર છે. તેને અજ્ઞાની

પામતા નથી, તેના સ્વરૂપને પ્રેમી મનમાં ધ્યાન ધરી ધરીને ગુપ્ત વિચારથી શોધે છે. તે પ્રેમની છબીનું તેજ જીવને તપાવે એવું છે. તેથી તેનું વપુ એટલે શરીર શોભે નહિ. એવું થઈ જાય છે. આંખેથી આંસુ ઝરીઝરીને સુતા એટલે મનોવૃત્તિથી મેઝાપ થાય છે, અક્ષરના અનેક ભેદથી મિત્રના ગુણનાં ગીત ગાય છે, તે પ્રેમનો ભાવ વાળે જેવો દેખીને આત્મા ધરધરે છે, એવો પ્રાણ ઉપર ચઢેલો પ્રેમ છે ॥

અર્થ ચોથો. પ્રવીણ વિષે. પ્રવીણ કેવાં છે, તો તેને મઝવાનો રસ્તો જાણી શકાય નહિ, એવો તથા અપાર છે. તે અજાણ્યા પામતા નથી. તે મિત્રનું મનમાં ધ્યાન ધરી ધરીને તેના સ્વરૂપને શોધિયે છિયે. તેના વપુ એટલે શરીરની છબીનું તેજ સોના જેવું શોભે છે. મારી આંખે આંસુ ઝરી ઝરીને મારી સુરતાઈડે તેનો મેઝાપ થાય છે. અછલ એટલે નિષ્કપટ પળે અનેક ભેદથી અમે તેના ગુણનાં ગીત ગાઈએ છિયે, અને તે પ્રવીણના ચાલવાના સારા ભાવને હંસો સ્થિર થઈ થઈને જુએ છે એવાં પ્રવીણ છે ॥

અર્થ પાંચમો. મેરુ પર્વત વિષે. મેરુ કેવો છે, તો જેના ઉપર જવાનો માર્ગ જાણી શકાય નહિ એવો, અને અપાર છે. તે અજાણ્યા પામતા નથી. જેના ઉપર મુનિજનો મંત્ર જપી જપીને ધ્યાન ધરી ધરીને આત્મસ્વરૂપને શોધે છે. તે મેરુ સોનાનો છે. અને તેની છબિ તેજસ્વી છે. તેના ઉપર ઘણાં ક વન શોભે છે. તેના ઉપરથી જઝના કળ ઝરીઝરીને તે મઝીને નદિયો થાય છે. ત્યાં શિવના ગણ અને અપ્સરાઓ અનેક ભેદથી ગાત ગાય છે. અને તે પર્વતના નિવાસિયો સ્થિર થઈ થઈને (હંસ) સૂરજની ગતિનો ભાવ જુએ છે. આ કવિતંમાં જેનું વર્ણન કર્યું છે તે શંકર ? કિંવા શ્રીકૃષ્ણ છે ? કિંવા પ્રેમ છે ? કે કઝાપ્રવીણ છે ? કિંવા મેરુનો ઉપરનો ભાગ એટલે શિશ્વર છે ॥૨૦॥

॥ श्लेषालंकार ॥ दोहा ॥

समज सर हिया जब दियो, अंतरको पट खोल ॥

अहो प्रबिन तब तोल कर, कह सीसनको मोल ॥११॥

अर्थ पहिलो. अहो चतुर सरैया, तूं समज के ज्यारे तें अन्तरनी शी-
शीनो पडदो खुल्लो करी दीधो. त्यारे हवे तेनो तोल कर ? अथवा आखी
शीशीनुं मूल कहे ?

अर्थ बीजो. अहो प्रवीण तमे समजो के ज्यारे तमे हैयामां प्रेमनुं बा
ण मारी दीधुं, अने अंतरनो पडदो खुल्लो कर्यो. त्यारे तोल करो, अर्थात्
विचार करो के हवे माथानी किंमत ते शी छे ?

भावार्थ के मित्रने मळवा जतां माथुं जाय तो ते शा लेखामां छे ॥११॥

॥ सोरठा ॥

एसे भेद अनंत, श्लेष उक्ति दंपति कहे ॥

पूरन प्रेम बढंत, भइ सुदशा अब बरनिये ॥१२॥

अर्थ. एवी रीते अनंत भेदो श्लेषनी उक्तिथी स्त्रीपुरुषे कह्या. तेथी सं-
पूर्ण प्रेम बधी जतां बे दशा थइ, ते हवे वर्णवुंछुं. ॥१२॥

सागर द्योस कितेक, बिछुहा भये विरहा बढे ॥

लाय एक उर टेक, प्रेम ग्यान पहिचान किय ॥१३॥

अर्थ. रससागरने केटलाएक दिवसोनो वियोग थवाथी विरह बध्यो
एटले हृदयमां एकज टेक धारीने प्रेमना ज्ञाननी ओळखाण करी. ॥१३॥

॥ अथ सागर पूरन प्रेम दशा बनर्न ॥ छंद मुक्तदाम ॥

भयो परिपूरन प्रेम प्रकास ॥ लयो उर अंतर जाव उदास ॥

जग्यो मन मध्य अखंडित बोध ॥ लग्यो परिव्रह्म कला मन

सोध ॥ सबे जगकी थितकों अनुमान ॥ प्रमानत ज्यों प्रति-

बिंब विधान ॥ नही थिर जानलियो परिनाम ॥ चहे मन
सोध अखंडित धाम ॥ कहें यह प्रानहुसैं उपदेश ॥ करे दु-
ख द्वंद्व कहा परवेश ॥ दिनांभर काटत आयुष काल ॥ न
छूटत काहे महातम जाल ॥ रह्यो बहुकाल रम्यो रजधान ॥
अबे कर हीमतको अवसान ॥ तजो सब मोह म्रषा मद तोर ॥
महा सुखको मिलहे तब ठोर ॥ किते दिनलों वह बात बि-
चार ॥ कियो मन मध्य मतो निरधार ॥१४॥

अर्थ, परिपूर्ण प्रेमनो प्रकाश थयो, तेथी हृदयमां उदासीभाव धारण
कयों, ने मन परिव्रज्यनी कळा शोधवा लाग्युं, जेथी मनमां अखंडित ज्ञान
जागृत थयुं, एटले पछी सघळा जगतनी स्थितिनुं अनुमान करीने तेने
(प्रतिबिंब) प्रतिरूपना विधाननी पेटे मिथ्या जेवुं प्रमाणवा लाग्या, (परिणामे)
अंते आ जगत तथा पदार्थोस्थिर नथी. एम जाणी लीधुं. पछी मनमां अखं-
डधाम शोधवाने चाहेछे, ने पोताना आत्माने आ प्रमाणे उपदेश कहेछे, अरे
हे जीव? तुं आ दुःख सुखना द्वंद्वमां शुं करवा प्रवेश करेछे, काळ आखो
दिवस आयुष्यने काप्या करेछे, तोय मोटा अज्ञाननी जाळमांथी केम छूट-
तो नथी ? घणाकाळ सुधी रह्यो, ने राजधानीमां रजोगुणना आनंदथी
रम्यो, पण हवे हिंमत करवानो (अवसान) छेवटनो समय छे, माटे हिंमत
कर, नें मोह असत्य तथा मदनो सघळो तोर तजी दे. एवी स्थितिने धा-
रीश, त्यारे अंते मोटा सुखनुं स्थानक मळशे. एवी रीते केटलाएक दिवस
पर्यंत आ बात विचारिने सागरे पोताना मनमां त्याग करवानो मत धार्यो ॥१४॥

॥ सोरठा ॥

तज्यो चहे सुख साज, सागर मन सोधत रहे ॥

बूझे प्रति महाराज, मित परखित बदलित दशा ॥१५॥

अर्थ. सुख सामग्री तजवानी चाहनाथी सागर पोताना मनमां शोध्या करेछे, एवा समयमां बदली गयेली दशा परखीने मित्रो महाराजा प्रत्ये आ प्रमाणे पूछवा लाग्या, ॥१५॥

एसी कबे न होय, कोन दशा लीनी तुमें ॥

आप बतावे सोय, महाराज कीजे कृपा ॥१६॥

अर्थ आवी क्यारेय थती नथी, एवी कई दशाने तमे लीवीछे? हे महाराज कृपा करीने ते आप बतावो. ॥१६॥

॥चोपाइ ॥

महाराज प्रेम मन जग्गे॥ बानी बदन मित प्रति लग्गे ॥ गो-
प कीन निज दशा कहावे ॥ अहो मित एसी चित आवे ॥
निज प्रतिष्ठ शिव थानक जैहे ॥ परसत परम उदास मिटैहे॥
बहु दिन जये दरस नहि पाया ॥ यह तुम भाव उदास ल-
खाया ॥ सबहि कह्या महाराज सिधावे ॥ हुकम वेग वाहनी
कहावे ॥ सागर तब आज्ञाधर आखी ॥ आयसधर प्रतना
प्रति जाखी ॥ महाराज आखेटक धारी ॥ कियो हुकुम
छोटी असवारी ॥ १७ ॥

अर्थ. एवं सांभळीने महाराजाना मनमां प्रेम जाग्यो, एटले पछी मित्रो प्रत्ये बात कहेवा लाग्या, अने पोताने उपजेली दशा गुप्त करीने कहेछे के हे मित्रो मारा चित्तमां एवं आवेछे के, जेनी आपणेज प्रतिष्ठा करीछे, एवा महादेव ज्यां छे, ते आपणा स्थानक प्रत्ये जइए ने त्यां परमेश्वरनो स्पर्श करवाथी उदासी मटशे, घणाक दिवसो थया दर्शन पाग्या नथी, तेथी तमोने आ उदासी भाव जोवामां आव्यो, त्यारे सघळा मित्रोए कष्टुं के म-

हाराजा आपनी ईच्छा होय तो सधाविये. अने जलदी सेनाने हुकम केहे-
वराविये एवां वचन कहां, त्यारे सागरे (आज्ञाधरने) चोपदारने कह्युं, ने
चोपदारे सेनाप्रत्ये कह्युं, के महाराजे शिकारे जवा धार्युं छे. माटे छोटी
स्वारी चडवानो हुकम कर्यो छे. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

आयसधर आखिय चमूं, सासन वत माहाराज ॥

पय सबीर फंदन सिबिक, लगे बाज गज साज ॥१८॥

अर्थ. महाराजानी आज्ञा प्रमाणे चोपदारे सर्वे फोजने कह्युं तेथी, पा-
यदल, डेरा, तंबु, रथ, पालखी, घोडा तथा हाथी विगेरेने सजवा लाग्या. १८

॥ छपय ॥

आखेटक माहाराज, चमू चढून फुरमाये ॥

आयस मनि उमराओ, राजद्वारहि चढि आये ॥

रससागर गज चढिय, सबे जन सलाम निज लिय ॥

बजि निशान गुनि बिरद, पढत पुर बहिर निकसिया ॥

केते श्रमात उमराओ सुत, हय गय फंदन पय चलिय ॥

सामान संग आखेट सह, पशु पंछी बेधक सु लिय ॥१९॥

अर्थ. शिकार वास्ते महाराजाए सेनाने चडवानुं फरमाव्युं, ते हुकम
मानीने अमीर उमरावो राजद्वार प्रत्ये चडी आव्या, त्यारे रससागरे हा-
थी उपर चडीने सघळा लोकोनी सलाम पोने लीधी, ने वागतां नगरां
निशान तथा बंदीजनोना भणवानी साथे शहेर बहार नीकळ्या. त्यारे के
टलाक प्रधानोना अने अमीर उमरावोना पूत्रो तथा घोडा, हाथी, रथ,
अने पायदळ ए सघळुं चालवा लाग्युं, एटलुंज नहीं, पण शिकारमां उ-
पयोग आवे एवा सामान समेत शिकारी पशु, पंखी, तथा पारधियोंने पण

સાથે લીધા. ॥૧૯॥

॥ દોહા ॥

સાગર જુત સામાન યહ, નિકસે નગર બહીર ॥

જોજન ચલિ નિજ નિજ મિસલ, કિય સબીર સર તીર ॥૨૦॥

અર્થ. એટલો સામાન લેઈને સાગર સમેત સેના નગર બહાર નીકળી, તે એક યોજન ચાલીને પોતે પોતાની મિસલ મુજબ તઢાવને કિનારે ડેરા તંબુ નચાવીને ઉતરી. ॥૨૦॥

॥ છંદ કુરંગ ॥

આપકે સમાન ઝમરાવકે કુમાર ॥ સો સબેય સાથ લીન સા-
ગરં સિકાર ॥ તાલ તીરસેં સબીર પ્રાત કૂચ કીન ॥ નેનરંગ
નેનદાહ થાન પંથ લીન ॥ પાંચસેં સિલેત હે ઢલેત સો પચાસ ॥
સાધિતં સિકારકોં ઝજાર આસપાસ ॥ રેનમેં અરન્યમેં કરં-
તહે મુકામ ॥ હોતહે અનેક રાગ રંગ ધૂમધામ ॥ સેન પંચ
સાતહી સહસ્રહે સમગ્ર ॥ નેનરંગ નીઠ લેત પીઠ નેહનગ્ર ॥
ઘોસ દ્વાદશં દશં સપંત ઈસ થાન ॥ બાહિરં મુકામ આપ ઝ-
તરે ઝદાન ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. પોતા જેવઢા સરખે સરખા ઝમરાવોના સઘઢા કુમારોને શિકારે
જવામાં સાથે લેઈને સવારમાંજ મહારાજા રસસાગરે તઢાવના કિનારાના
તંબુમાંથી કુચ કરીને નેન તરંગ નામના શિવના સ્થાનકનો પંથ લીધો, પાં-
ચસેં ભાઢાવાઢા તથા સો પંચાશોક ઢાલવાઢા છે, તે સમેત આસપાસની
ઝજાઢમાં શિકાર સ્ખેલતા આવે છે રાત્રી પડે છે એટલે અરણ્યમાંજ મુકા-
મ કરે છે, ત્યાં અનેક પ્રકારના રાગ રંગની ધામધૂમ થાયછે. બધુ મઢીને
પાંચ સાત હજાર સેન છે, તે સઘઢું નેનતરંગને નજીક લેતું આવે છે, અને

नेह नगरने पाळळ मेलतुं आवेळे, एवी रीते दशवार दिवसे शंकरने स्थानके पहोंच्या, एटले सेनानुं बहार मुकाम करावीने आप बगीचामां जई उतर्या. ॥ २१ ॥

॥ सोरठा ॥

उपवन गिरद मुकाम, हय गय पय प्रतना परिय ॥

सागर कृत शिव धाम, ईश बंदि अवमोचकिय ॥ २२ ॥

अर्थ. उपवनने घेरीने चोतरफ घोडा, हाथी, पायदळ, वगेरे सेना मुकाम करीने पडी, अने सागरे पण पोताना बनावेला देवालयमां जई ईश्वरने वंदन करीने उतारो कर्यो. ॥ २२ ॥

॥ गाहा ॥

श्लेषालंकृत भेदं, सागर शिवह थान आवन बिधि ॥

षट षष्ठी अन्निधानं, पूर्ण प्रविन सागरो लहरं ॥ २३ ॥

अर्थ. श्लेषालंकारना भेदो तथा सागर शिवना स्थानक प्रत्ये आव्या. ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ लासठमी लहेर संपूर्ण थई. ॥ २३ ॥

॥ इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे श्लेष जेद सागर शिवथान पयानो नाम षट्षष्ठितमो लहरं ॥ ६६ ॥

इति श्री प्रविणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षट्षष्ठितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ६६ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद ॥ हरिगीत ॥

ज्यां बागनेन तरंगनो त्यां, सज्जनो साते मळी ॥

कहि रीत प्रेम प्रकाशनी, संसार तजवानुं वळी ॥

शिक्षा कही मनने निधीये, डोलतुं मन दढ कर्युं ॥

सडसट्टमी आ लहेरमां, वृत्तांत एछे उच्चर्थुं ॥

॥ अथ रस सागर मित चरचा प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

बाग महल महाराज ज्यु, राजत रेन समाज ॥

राग रंग खूबी खुशि, होत सबे सुख साज ॥ १ ॥

अर्थ. रात्रीए बागनी अंदरना मेहेळमां सभा सहित महाराज विराज्या ने त्यां रागरंगनी खुबीथी खुशी तथा सघळी सुखरूप सामग्रीओ धायछे. ॥१॥

निशि बीती बीत्यो अहर, दूजी निश दरसात ॥

सोधी इकंत सात मित, करन लगे निज बात ॥२॥

अर्थ. एवीरीते एक रात तथा एक दिवस वित्यो, ने बीजी रात्रि देखतां साते मित्रो एकांत शोधिने पोतानी बातो करवा लाग्या. ॥२॥

॥ चोपाई ॥

चरचा मित चलत निज बानी, गानकला गावत गुन ज्ञानी॥

एते मध्य मेघ चढि आयो, गहरे घोष गगन गरजायो॥

दामनि दमकि बुंद झर मंडिय, गिरवर शिखर नहर झर छं-

डिय ॥ दादुर मोर सोर उच्चारिय, जामनि बहत जाम जुग

कारिय॥ सुरापान पीवन सब लागे, महाराज प्रेम मन जागे॥

मित प्रकाश करन मन ठानी, बोलन लगे प्रानप्रति बानी॥३॥

अर्थ. पोतपोतानी सुंदर वाणीथी मित्रोनी परस्पर चर्चा चालतां गुणना ज्ञानवाळा अर्थात् गुणीजनो गान कळाथी गायछे, एटली बारमां तो मेघ चढी आव्यो, ने तेणे गंभीर अवाजथी आकाशने गजावी मुक्युं, विजळियोना सळावा तथा जळना बिंदुनी झडी मंडाणी, पहाडोना शिखरो उपरथी नेहेरोमांथी झरणां व्हायां, देडकां तथा मोर सोर करवा लाग्या, ए समये बे पहोर रात्रि जवाथी सघळा मित्रो साथे मळीने सुरापान

करवा लाग्या, ने महाराजाना मनमां प्रेम जागृत थयो, ते मित्रोनी पासे प्रकाश करवानुं मनमां धारीने पोताना प्राण (जीव) प्रत्ये आ प्रमाणे वाणी बोलवा लाग्या॥३॥

॥ अथ सागरोक्त मन द्रढाव अन्योक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥
मानि नही बरजी सु तवे, यह लच्छ सबे अब जान परेगो॥
एकहि टेक गही सु गही, अबके ज्यु रही तो अचूक गिरेगो॥
भैरव ध्यान विधान यह, दोउ और सियार दरार करेगो ॥
अग्र चढ्यो सब नग्र निहारत, क्यौं बदनाम ज्यो उतरेगो॥४॥

अर्थ. भैरवजप खावाने शिखर उपर चढेला कोइएक पूरुषने कहे छे के--ज्यारे तने लोकोये चढतां वायों त्यारे तें वात मानी नहीं, पण हवे लक्ष एटले विचारवाथी बधुं जाणवामां आवशे, अने तें जे एक टेक पकडी ते पकडी पण हजी जो ते टेकमां रहीश, तो जरूर भैरवजपमां पडीश, आ तें धारेलुं ध्यान, तथा करवा मांडेली रीत भयंकर छे, हवे तने बन्ने तरफथी शियाळीयां (दडाव) गबडावी पाढवानुं करशे, तुं छेक टोचे चङ्गोछे ते आखुं शहेर जुए छे, हवे बदनाम थइने शी रीते उतरीश? मतलब के सागर पोताना जीवने समजावेछे के संसार त्याग करवारूपी भैरवजप खावाने तैयार थयो, ते वात लोकोये जाणी छे, माटे हवे शी रीते पाछो फरी शकीश॥४॥

॥ अथ अनुमानालंकार ॥ सवैया॥
बेधकसे निरदे हिरदे, कह फेर समारत नां सर दे ॥
आजहुतें अनुमानतहे, उन प्याला पिया सो हमें जरदे ॥
प्रेमके सिंधु बुडावे प्रवीन, छुडावे कहा करमें कर दे ॥
खेलको जात अबेको समो, अजहु कह भित रमो परदे॥५॥

अर्थ. सागर प्रवीणनुं स्मरण करीने कहेछे के--कसाइ जेवा निर्दय हृदयवाळा पण बाण मारीने शुं फरीथी तेनी संभाळ लेता नथी? मतलब के लेछे, तेम छतां तमे आजसुधी हजी अमारा विषे शुं अनुमान करो छो, तमे जे प्यालो पीधो छे, ते अमने पण भरी द्यो, मतलब के तमारो जे विचार होय ते अमने कहो, अने हे प्रवीण आ प्रेमना समुद्रमां अमने डुबाडशो के, हाथमां हाथ दइने छोडावशो? हालनो समो खेलवानो जाय छे, तो पण हे मित्र हसी सुधी पडदे शुं रमो छो? ॥५॥

॥ दोहा॥

मोर सोर घन घोर सुनि, दहर झिल्लि झिंगोर ॥

मित सुनाय चितकी उकति, बोलन लगे बहोर ॥ ६ ॥

अर्थ. मोरोना सोर, मेघनी गर्जना, देहकां तथा तमरांना अवाज, सांभळीने महाराजा रस सागर पोताना चित्तनी उक्ति मित्रोने संभळावा सासं वळी बोलवा लाग्या. ॥६॥

चढी आइ कारी घटा, घोर मोर सुर कीन;

षट् दिश बोले चातुकी, चाहत चिंत प्रवीन ॥ ७ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के आ समे वर्षादनी काळी घोर घटाओ चढी आवीछे, मोरो भयंकर टौका करे छे, अने चोतरफ बपैयानी मादा बोले छे तेथी मासं चित्त प्रवीणने चाहे छे. ॥७॥

॥ अथ यथा संख्या तथा विकल्पालंकार सर्वैया ॥

नीरज धीरज तुं धररे, इत आवरे कोक पयान करेंगे ॥ चा-
तुक, मोर, चकोर, सबे मिलि, जाय मुरारिके पाय परेंगे ॥
प्यारे प्रवीन दिनेश, घटा, शशि, रीझहितो द्रग तें न ट-
रेंगे ॥ अंक इतेपर जो उलटे तो, सबें मिलि, एकहि बेर

मरेंगे ॥ ८ ॥

अर्थ. सागर कहेछे के सूर्यना वियोगी, हे कमळ? तुं धीरज धर, अने हे चकवा? तुं आहिं आव्य. एटले आपणे परियाण करशुं. वर्षादनो वियोगी बपैयो, तथा मोर अने चंद्रनो वियोगी चकोर, ए सर्व मळीने आपणे जइने विष्णुने पगे पडशुं. एटले जो ते प्रभु रीझशे, तो मारी नजरैथी प्यारी प्रवीण, कमळ तथा चकवानी नजरैथी सूर्य, अने बपैया तथा मोरनी न-जरैथी वर्षादनी घटा, अने चकोरनी नजरैथी चंद्र टळशेज नहिं. तेमळतां जो नशीबना आंक अवळा पडशे, तो आपणे सर्व मळीने एक वखतेज मरशुं. ॥ ८ ॥

॥ सोरठा ॥

मन सिच्छा महाराज, कही सुनाई मित प्रति ॥

मतो प्रकासन काज, प्रगट प्रेम पूरन दशा ॥ ९ ॥

अर्थ. प्रगट थएला प्रेमनी पुर्ण दशानो मत प्रकाश करवा माटे म-हाराजाए पोताना मनने दीधेली शिक्षा मित्रो प्रत्ये कही संभळावी. ॥ ९ ॥

सुनी मीत यह बान, कहन लगे महाराज प्रति ॥

आज दरसियत आन, दशा न निज जानी परे ॥ १० ॥

अर्थ. ते वाणी सांभळीने मित्रो महाराज पत्ये कहेवा लाग्या के आज आपनी जुदीज (दशा) हालत दर्शायछे ते जाणवामां आवती नथी. ॥ १० ॥

॥ दोहा ॥

पुनि बूझत माहाराज प्रति, मीत उजे कर जोर ॥

सागर चित न्याहत तुमे, कहो कहंत निहोर ॥ ११ ॥

अर्थ. वळी पाळा मित्रो बन्ने हाथ जोडीने महाराजा प्रत्ये पुछवा ला-ग्या के हे सागर? तमो जे करवाने चित्तमां चाहाता हो ते स्नेह पूर्वक

विनति करिये छिये माटे कृपा करीने कही बतावो॥११॥

॥ छंद दोधक ॥

बूझत फेरहि मित निहोरे, सागर चाहि जवनिक छोरे ॥
 आप बहोरि कहन सु लग्गे, प्रेम प्रकास हमे उर जग्गे ॥
 अंतर मित हुसे कह रसखे, एह उरं धरकें यह नरखे ॥ रा-
 जहि साज चहे हम तज्जे, कौ तुम सोउ मतो न बरज्जे ॥
 जो ब्रजनो तुम चित धरेगे, माननहार मने न मरेगे ॥
 मित लही बरजीहु न माने, ओर सयान चले मृत ठाने ॥
 क्यों बरजे मरनों न उपावे, हीमत श्री माहाराज द्रढावे ॥
 सातहु संग चले यह ठानी, सागर प्रत्य बदे पुनि बानी॥१२॥

अर्थ. फरी पाछुं मित्रोए पुछवा मांझुं त्यारे सागरे चाहुं के हवे पडदो
 छोडी दर्ईए, वली पोते कहेवा लाग्या के मारा हृदयमां प्रेमनो प्रकाश जा-
 गृत थयो छे, अने तम बेवा मित्रोनी साथे अंतर शुं राखवो, एम हृद-
 यमां धारीने ते वात हुं कहुंछुं, के हुं हवे राज तथा राज सामग्री तजवाने
 चाहुंछुं माटे कोई, ए मत प्रमाणे चालवानी मना करशो नहीं, अने जो
 वारवानुं तमो चित्तमां धारशो तोय माननार मानशे नहीं, ने मरशे. त्यारे
 मित्रोए जाण्युं के हवे वरजवुं मानशे नहीं, ने ज्यां मरवानुं ठराव्युंछे ते ठे-
 काणे आपणुं बीजुं शाणपणुं शुं चाले, माटे केवी रीते वारिये? के ते मोत
 उपजावे नहीं? हवे तो श्री महाराजाने हिमत द्रढाविये, ने साते जण साथे
 चालिये, एम धारीने पछी सागर प्रत्ये आ प्रमाणे वाणी बोलवा लाग्या. १२

॥ छपय ॥

भली कही माहाराज, आप एही विध ठाने ॥

यहे प्रेम उपदेश, मूक जन कैसें जाने ॥

सकल म्रषा संसार, तृषा मृगजलकों धावे ॥
 ठोर ठोर भटकंत, कहुं विश्राम न पावे ॥
 सागर संन्यस लीजें दशा, हमें संग शिष धारियें
 परब्रह्म बोध सोधन प्रकृति, प्रेम नेम प्रति पारियें॥१३॥

अर्थ. हे महाराजा आपे घणीज सारी बात कही, आपणे एवीज रीत करिये, आ प्रेमना उपदेशने मुंगा (अज्ञानी) लोको शी रीते जाणे जे आ सघळो संसार मिथ्या छे, तरुयो होय ते झांझवाना पाणी वास्ते दोडे, ने ठेकाणे ठेकाणे भटके पण क्यांय विश्रांति पामे नहीं, माटे हे सागर संन्यास दशा धारण करो, अने अमने शिष्य बनावीने साथे ल्यो एटले परब्रह्मना ज्ञानने शोधवाना स्वभाववाळा धैने प्रेमना नियमनुं प्रतिपालन करिये. ॥१३॥

॥ सोरठा ॥

सागर कही सु तास, शीष्य भयो चाहत तुमे ॥
 जो जिहि प्रेम प्रकास, लह्यो सु कहो सुनाय हम ॥१४॥

अर्थ. त्यारे सागरे तेअ्रोने कहुं के जो तमो शिष्य थवाने चाहो छो, तो जेवो जेणे प्रेमनो प्रकाश लीधेलो होय ते मने संभळावीने कहो. ॥१४॥

सदा सु सागर पास, रहत प्रेम जाने प्रकृति ॥

आप उकति बर आस, जन जन प्रति गाहा कहे ॥१५॥

अर्थ. तेओ निरंतर सागर पासे रहे छे, तेथी प्रेमना स्वभावने जाणे छे, जेथी पैताना सुंदर (आस्य) मुखनी उक्तिधी प्रत्येक जणे अकेकी गाहा (गीति) कही. ॥१५॥

॥ अथ मित्रोक्त प्रेमसरूप बर्नन, समरूपक अलंकार ॥

॥ ગાહા ॥

તન ઓષધી સમીહં, મન અનિલાષ અંકુરિત શાખા ॥

સુખ ફલ ફૂલ ઝુકંતે, સ્ત્રવિત સુધા પ્રેમ શશિ ધારા ॥૧૬॥

અર્થ. શરીર એક વૃક્ષરૂપી છે, અને મન તથા અભિલાષ રૂપ અંકુર તથા ઢાઢો છે, તેમાં સુખરૂપી ફળફુલ ઝુકી રહ્યાં છે, તે ઉપર પ્રેમરૂપી ચંદ્ર-મા અમૃતની ધારા સ્ત્રવે છે. ॥૧૬॥

॥ સમરૂપક અલંકાર ॥ ગાહા ॥

સુખ દુઃખ સમૃતિ સમૂહં, પ્રાણા શિષ્ટ ક્ષિષ્ટ પરિણામી ॥

ઉર વીકલ્પ અનંતં, જ્વાલાવત પ્રજ્વલિત પ્રેમં ॥૧૭॥

અર્થ. સુખદુઃખ તથા સ્મૃતિના સમુહથી પ્રાણ (અશિષ્ટ) બાકી નહીં એવા ક્લેશના પરિણામવાળા છે, અને હૃદય અનંત સંકલ્પ વિકલ્પો કરે છે. તેમાં અગ્નિની જ્વાલાની પેઠે પ્રેમ પ્રકાશે છે. ॥૧૭॥

ઉદ્ભિજ્જહ ઉત્પણે, જર સેદાણ ઇંડ ચત્ર સ્વાણં ॥

પ્રાણા ચક્ષુ આકારં, તદ સર્વેણ તારિકા પ્રેમં ॥૧૮॥

અર્થ. ઉદ્ભિજ એટલે વનસ્પતિની જાતીમાં ઉપજેલા જીવો, જરાયુજ એટલે ઓરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવો, સ્વેદાણ એટલે પરસેવામાંથી થયેલા જીવો, ને અંડજ એટલે ઇંડામાંથી થયેલા જીવો, એવી રીતે ચાર પ્રકારની સ્વાણોના પ્રાણીઓ છે, તેઓને પ્રાણરૂપી ચક્ષુ છે, અને તે સઘળાને પ્રેમરૂપી કીકી છે. ॥૧૮॥

જંજં ગમણ કરંતં, નૌકા વા વિમાણ આરોહે ॥

તંતં ઊરધ અદ્ધે, વત નન્ન ભૂમિ પ્રેમ પરબ્રહ્મં ॥૧૯॥

અર્થ. નાવમાં અથવા વિમાનમાં બેસનારા જેમ જેમ ગતિ કરે તેમ તેમ ઉચેને નીચે જેમ આકાશ અને પૃથ્વીજ દેખાય છે, તેમ પ્રેમ ઉપર ચડનારને

પ્રેમરૂપી પરિબ્રહ્મ સર્વત્ર દેખાયછે. ॥૧૯॥

॥ પુનઃ અન્યોક્તિ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ ગાહા ॥

થર ચર અધ ઊરદ્વે, દિસ વિદિસેણ અતરં મધ્યં ॥

વરણા વરણ પ્રસંગે, ઈકારં ંકવત પ્રેમં ॥૨૦॥

અર્થ. સ્થાવર જંગમમાં તથા નીચે, ઊંચે, દિશા વિદિશાના અંતર અને મધ્યમાં જેમ સ્વર તથા વ્યંજન વગેરે અક્ષરોના પ્રસંગમાં એક ઈકાર-ના અંકનોજ પ્રસારછે, તેમ સઘડા પ્રાણીપદાર્થોમાં એક પ્રેમનોજ પ્રસારછે. ॥૨૦॥

॥ અન્યોક્તિ દ્રષ્ટાંતાલંકાર ॥ ગાહા ॥

મસ્તુલ્લખણ ત્રસણ વિષયણં, નિદ્રા યસ્ય પ્રાણિ ચત્ર એહી ॥

તસ્યાત્મેણ પ્રવર્તે, વત ચૈતન્ય પ્રેમ પરિબ્રહ્મં ॥ ૨૧ ॥

અર્થ. અહાર, ભય, મૈથુન, અને નિદ્રા એ ચાર વિષયવાળા પ્રાણીઓ જેમ આત્માના ચૈતન્યથી પ્રવર્તે છે, તેમજ આ સઘડું જગત પ્રેમરૂપી પરિ-બ્રહ્મના ચૈતન્યથી પ્રવર્તે છે. ॥૨૧॥

॥ સોરઠા ॥

સાગર કહ્યો સુમિંત, જો જિહિ જાનત પ્રેમ વિધિ ॥

આપેં કહ્યો વૃતંત, સોય સત્ય ધારો સકલ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. એવું વર્ણન સાંભળીને સાગરે મિત્રોને કહ્યું કે જે પ્રમાણે જેણે પ્રેમની વિધિ જાણીછે, તે પ્રમાણે આપેં જે વૃત્તાંત કહ્યું તે સઘડાને હું સત્ય માનુંછું. ॥૨૨॥

॥ અથ સાગરોક્ત સમરૂપક અલંકાર ॥ ગાહા ॥

નિરાકાર નિર્લેપં, જસ્ય સ્તુતિ ઉચારિતં વેદં ॥

જોત પ્રકાશ જપંતં, સત્તા પ્રેમ નાસિતં બ્રહ્મં ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. જે નિરાકાર એટલે આકાર રહિત છે, ને નિર્લેપ એટલે જે

कोईमां लेपाता नही, अने जेनी स्तुति वेदो उच्चारें छे, तथा जेनी ज्योतिना प्रकाशने सर्व जपे छे, एवा प्रेमरूप ब्रह्म पोतानी सत्ताथी भासे छे. ॥२३॥

॥ अथ छंद प्रिया ॥

एक एकं कही, चित्त वृत्ती लही ॥ प्रेम पाये द्रढे, जोति दूनी चढे ॥ मध्य रेनी गली, एह चरचा चली ॥ जोग ठानी सची, राज सज्या रची ॥ रेन सारी गही, आध जामं रही ॥ साज साजे गुनी, धार भैरो धुनी ॥ नाद लागे श्रुतं, सागरं जाग्रतं ॥ मोद लावे हिया, नित्य कीनी क्रिया ॥ आप बेठे जहां, मित आये तहां ॥ २४ ॥

अर्थ. एवी रीते प्रत्येक जणे अकेकी गीति कही, ते उपरथी तेओना चित्तनी वृत्ति जाणी लीधी, अने सघळा द्रढ प्रेमने पाय्या, तेथी बमणुं तेज बधी गयुं, एम करतां मध्य रात्रि बीती गई, त्यां सुधी एज चरचा चाली अंते जोग धारण करवानो साचो ठराव करीने राज सज्जा रचा-वीने महाराजाए शयन कर्तुं, एटले मित्रो पोत पोताना आसन उपर गया, आखी रात गई ने बाकी अरधो पहर रही, त्यारे गायन करनारा गुणी जनो पोताना साज तैयार करी मधुर सुरथी भैरव राग गावा लाग्या. जे-नो नाद काने लागतांज महाराजा सागर नागृत धया, तेणे हृदयमां आ-नंद लावीने नित्य क्रिया करी, एटलीवारमां ज्यां आप बेठा हता त्यां मित्रो आव्या. ॥२४॥

॥ सोरठा ॥

चार घरी रहि रेन, सागर नित कीनी क्रिया ॥
आय इते महि सेन, प्रेम प्रजा प्रगटित सकल ॥२५॥

अर्थ पाछली चार घडी रात्रि रहेतां सागरे नित्यक्रिया करी, एटली

बारमां तो जेओने प्रेमनी कांति प्रगटेली छे, एवा सघळा (सेन) सज्जनो हाजर थया. ॥२५॥

॥ छंद झंपताल ॥

सागरं अंग आभूषनं साजियं, ज्ञान कोटी कला कंद्रपं ला-
जियं॥ आपही आसनं हेम चोकी रजे॥ मीतकी आवली आ-
बरतं सजे ॥ आदररुसं निजं पानिहीमें लिये ॥ देखितं हे
प्रतीबिंब नेनां दिये ॥ अंगको रूप सो अदभूतं लसे ॥ मित-
कों चिंतितं मंदमंदं हसे ॥ प्राण रूपं यहै राखवो धारितं ॥
सागरं एह सिच्छा सु उच्चारितं ॥ २६ ॥

अर्थ. पछी सागरे पोताना अंगमां आभूषणो सज्ज्यां जेथी करोडो कळावाळा सूर्य तथा कामदेव लजवाया, ए वखते आप सोनाना जडित्र बाजोठ उपर आसन करी त्रिराजेला शोभेछे, ने चोतरफ मित्रोनी पंक्ति बंधाई गई छे, त्यारे पोताना हाथमां अरीसो लेई नेत्र लगाडीने पोतानुं प्रतिबिंब जुएछे त्यांतो पोताना अंगनुं अदभूत रूप शोभेछे ते जोई, मित्रोने जोईने धीमे धीमे हसेछे, अने पोताना प्राण एटले जीव तो एवुंज रूप राख-
वाने धारेछे, तेथी सागरे पोताना जीवने आ प्रमाणे शिक्षा कही. ॥२६॥

॥ अथ सागरोक्त मनसिच्छा अनुमानालंकार ॥ सवैया ॥

कागर नाव चलयो सु गलयो, अब सागर क्यौं तरिहे कर
जोरा ॥ होनि सु होय न होनि न होयगि, क्यौंरे तपे तलफे
मन मोरा ॥ आयो अगे अध कीन अराधन, पायो सबे क-
रनी फल तोरा ॥ मित प्रवीन अजों न मिले तब, जागमें
आग बिभूतिको गोरा ॥ २७ ॥

अर्थ. अरे कागळनुं बहाण चाल्युं तेतो गळी गयुं. हवे हाथना जोर-

ધા સમુદ્રને શી રીતે તરી શકીશ, હોવાની હોય તેજ હોય, અને ન હોવાની ન હોય, માટે હે મારા મન? શા માટે તપીને તલ્લફેલે, આગલ અરધું આરાધન કરીને આવ્યું, તેથી તું તારી કરણીનાં સઘઘાં ફલ પામ્યું, અને હજી સુધી પ્રિયમિત્ર પ્રવીણ ન મળ્યાં. ત્યારે તો હવે ભાગ્યમાં કેવલ ધુળી તાપવાની અગ્નિ, અને વિભૂતીના ગોઝા રહ્યા. ॥૨૭॥

॥ દોહા ॥

સાગર મન સિચ્છા દર્દ, ડિગત કિયો થિર જૂપ ॥

उनपें अंबारत करन, धार्यो जोग सरूप ॥ २८ ॥

અર્થ. એવી રીતે સાગરે ડગતા પોતાના મનને શિક્ષા આપીને યજ્ઞના સ્તંભની પેઠે દ્રઢ કર્યું, હવે એના ઉપર યોગીના સ્વરૂપરૂપી ઇમારત કરવાનું ધાર્યું. ૨૮॥

॥ ગાહા ॥

સાગર ઉકતિ સુ મિંતા, પ્રચ્છા પ્રેમ રૂપ મન દ્રઢવંત ॥

सप्त पष्ठि अजिधानं, पूर्न प्रविनसागरो लहरं ॥ २९ ॥

અર્થ. મિત્રોને પ્રેમનું રૂપ પૂછતાં સાગરે પોતાની ઉક્તિથી પ્રેમનું તત્ત્વ દ્રઢ કરી રાખવાની મનને જે શિખામણ દીધી, તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની આ સડસઠમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૨૯॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर मित चर्चा मन द्र-
ढावन प्रेम प्रथक जेदो नाम सप्त पष्ठितमो लहरं ॥ ६७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्तषष्ठितम स्तरंगः समाप्तः॥ ६७ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद हरिगीत ॥

सागरें जोगी रूप लइ, तजि दूर शोभा देहथी ॥

दश महाविद्यानी तथा, शिवनी स्तुति करि स्नेहथी ॥

पछि पंथ जातां शुक्लनी रीती कही नवि पेरमां ॥

कहेशे कथा शुभ एटली, अडमद्वमी आ लेहेरमां ॥

॥ अथ रससागर योगी स्वरूप प्रसंगो यथा ॥ सोरठा ॥

सागर मन सु द्रढाय, साथ सयन चहले जये ॥

चले सु मित बुलाय, जुज अकेक अवतंस धरि ॥ १ ॥

अर्थ. एवी रीते सागरे पोताना मनने द्रढाव्युं अने तेनी साथे मित्रो चला थया, पछी सर्वे मित्रोने बोलावीने प्रत्येक जणाये पोतानो हाथ (अवतंस) तोराने ठेकाणे धरीने अर्थात् सलाम करीने चाड्या. ॥ १ ॥

॥ अथ छेकानुप्रास अलंकार ॥ सोरठा ॥

मनमहि मोद प्रकाश, आस्य हास दरसित तनक ॥

आवत ईस निवास, पास रास वैरागि व्है ॥ २ ॥

अर्थ. मनमां आनंदनो प्रकाश छे. अने मोढां मंद मंद हसतां देखायछे, अने वैराग्य पामेला मित्रोनी (राशी) मंडळी थइने शंकरना देरालय पास आवेछे. ॥ २ ॥

॥ छंद मुक्तदाम ॥

गये रससागर थानक ईश, अभूषन ब्रह्म किये बकसीस ॥

तजे जर कंबर अंबर साज, दिगंबर भेष लियो महाराज ॥

सु वासन रंजित हे जिहि संग, बिभूतिय धार लई तिहि

अंग ॥ नव ग्रह पाग ज्यु पेच लसंत, वहे जट जूट सु बंध

कसंत ॥ हरं हर उच्चरितं मुख बान, धरे महमाय महेश्वर

ધ્યાન ॥ કરે વહ રૂપ તહાં ષટ મિંત, ભવા ભવ અસ્તુતિ
આપ બદંત ॥ ૩ ॥

અર્થ. એવી રીતે રસસાગર દેવને સ્થાનકે ગયા, અને આભૂષણો ઉતારીને બ્રાહ્મણોને દાનમાં અર્પણ કર્યાં, અને જરીના શાલ દુશાળા તથા જરીનાં વસ્ત્રોની સામગ્રી તજી દેઈને મહારાજાએ દિગંધરનો વેશ ધારણ કરી લીધો, અને જે અંગ સાથે મુગંધી પદાર્થો લગાવેલા છે, તે અંગમાં વિભૂતિ ધારણ કરી લીધી, અને જે મસ્તકના કેશ ઉપર નવ ગ્રહોના રત્નોવાળી પાષ ઝુકી રહી હતી, તે કેશનો જટાજૂટ કશીને બાંધ્યો, અને મોઢેથી હર હર એવી વાણી ઉચ્ચારીને મહેશ્વર તથા મહામાયાનું ધ્યાન ધર્યું, ત્યાં છયે મિત્રોએ તેવાંજ રૂપ કર્યાં, એટલે મહારાજા સાગરે પોતે શિવ તથા ભવાનીની સ્તુતિ કરી. ॥૩॥

॥ દોહા ॥

સાગર ભેષ મુનેશ ધરિ, ગિરજા હર પદ બંદ ॥

દશ સરૂપ માયા દરસિ, મંસ્વિય અસ્તુતિ છંદ ॥ ૪ ॥

અર્થ. સાગરે મુનીશ્વરનો વેષ ધારણ કરી, ગિરજા તથા શંકરના પગને વંદન કરીને દશ રૂપે જે માયા દર્શાઈ છે, તે દશ મહાવિદ્યાની ભુજંગપ્રયાત છંદની કવિતામાં નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી ॥૪॥

॥ અથ રસ સાગરોક્ત દશ મહાવિદ્યા ધ્યાન ભેદ ॥ શિવા

સ્તુતિ ॥ જાતિસ્વભાવ અલંકાર ॥ છંદ ભુજંગપ્રયાત ॥

માહા કાલિકા માલિકા મુંડ ધારા, શબં શ્રોન, શીશં કરં મુક્ત બારા ॥ વરં, નિર્જયં, ગ્રાહિની નગ્ગ સ્વગ્ગા, જ્વલંતી ચિતામેં શ્વારૂઢ નગ્ગા ॥ મહાકાલ વિપ્રીત રત્તી રમસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ ભવા નીલ આજ્ઞા જટા જૂટ, તારા,

करत्री कपालं, असी कंज धारा ॥ दढा क्रूर, बाघंबरं, जो-
 ग, तप्पे, तनं आभ्रनं, दंतकी दाम जप्पे ॥ हरं मोहितं,
 सोहितं कंज मस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ महा-
 विद्यया राजितं रक्त बिंबा, सधे जोग जोती अलोकीक अं-
 बा ॥ त्रिनेनं सरोजं करं नील सज्जे, कुचं गौर मुखं कला
 चंद्र लज्जे ॥ महारुद्र चित्तं कटाक्षं भ्रमस्ते, नमस्ते नमस्ते
 नमस्ते नमस्ते ॥ श्रियं, शोभ भानं, प्रभातं प्रकासा, शशी
 जाल, त्रीनेत्र आरून वासा ॥ धनू, वान, पाशं, अनी, पा-
 नि लीने, सबे अंग सोहत संगार कीने ॥ शिवं शंकरं बाम
 भागं सु बस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ भुवनेश्वरी,
 चंद्ररूपा रसाला, धरे कुंडलं, हेम मुती सु माला ॥ वधे
 बार जूरा, सु सिंगार सज्जे, कटी किंकनी, जेहरी पाय ब-
 ज्जे ॥ रसं रंजितं नेन शंभू समस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते
 नमस्ते ॥ बगल्ला कनंकासनं, हेम अंगा, किरीटं शशी, अं-
 बरं पीत रंगा ॥ कुलीशं, गदा, पास, जीहा धरंती, गरे चं-
 पकं जूहिकी बैजयंती ॥ महादेव संग्गा, उछंगा बिलस्ते,
 नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ छिनंमस्तिका, हस्तिका
 रक्तपत्रा, धरं शीश, शीशं बितं छाया छत्रा ॥ करे श्रोनितं
 पान, छूटे सु बारा, दमे डाकिनी शाकिनी संग धारा ॥ शिवं
 संगियं रंगियं मोद मस्ते, नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥
 महंमाय धूमावती, धूम देहा, कराला कला चंचला ज्वाल
 मेहा ॥ भयंकार दढा, जयंकार प्रेता, उरं पीन, छिनं कटी,
 दीन हेता ॥ भवा, जीम जोगा, न जोगा त्रपस्ते, नमस्ते नमस्ते

નમસ્તે નમસ્તે ॥ મતંગી, ઘનં ડંબરં, ંગ દીઠં, રક્તં ધરે
 અંબરં, રત્ન પીઠં ॥ સુરં દાનવં, માનવં, કંજ થતા, કરં કુંજ
 પત્રં, સુરાપાન મત્તા ॥ મહેશં પિબાવંત, આપં પિબસ્તે, નમ-
 સ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ બરાહી, રુચી રાજિતં બીજ
 બાલા, સકતી, ગદા, અંકુશં, નેત્ર જ્વાલા ॥ સરોજં લિયે
 પાનમેં, રંગ રત્તં, જપંતં જયં, શત્રવં હીન ક્રત્તં ॥ જટા ધારિ-
 યં, ડારિયં ગ્રીવ હસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ જયો
 યોગિની, જોગિની, જાસુ સંગે, જયો જોગિયં જોગિયં જાસ
 રંગે ॥ જયો દંપતી, જોગ હાસં વિલાસં, જયોકારના રૂપ,
 પ્રેમં પ્રકાસં ॥ રચે લાજ, મારાજ, જોગં સધસ્તે, નમસ્તે
 નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ॥ ૬ ॥

અર્થ. (મંત્ર મહોદધિમાં દશમહા વિદ્યાનાં રૂપ વર્ણવ્યાંછે, તેમાંનું કાંઈ
 બાકી રહેલું તે પણ આ ટીકામાં લખી જણાવ્યુંછે.) જે (આદ્યા) મહાકા-
 લિકા કહેવાય, અને જેને મુંડની માઝા ધારણ કરેલીછે, વંને કાનમાં
 મડાં લટકાવીને છુટા કેશ રાખેલા છે, તાજું કાપેલું મસ્તક, વરદ, અ-
 ભય, તથા ખુલું ખડ્ગ, ૯ ચારવાનાં ચાર હાથમાં ગ્રહણ કરેલાંછે. બઢતી
 ચિતામાં શવ્ર ઉપર નમ્ર થઈને બેઠેલાં (શ્યામ વર્ણવાઝાં, ભયંકરછે મુખ
 જેનું, સુધિરના પ્રવાહથી લાલછે હોઠ જેના) મહાકાઢની સાથે વિપરીત
 રાતિથી રમણ કરનારાં હે મહાકાઢી ? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. બીજાં
 તારા નામનાં દેવી-ભવાની રૂપ, શ્યામછે કાંતિ જેની, મસ્તક ઉપર જટાજુટ
 ધારણ કરનારાં, કરવતી, કપાઢ, તરવાર, તથા (નીલા) કમઢંને હાથમાં
 ધરનારાં, કુરછે ઢાઢો જેની, વાઘંબર બિઢાવીને યોગ તપ કરનારાં, અંગે
 પહેરેલાં (કુંડલ, કટિમેઘલા, કંકણ, હાર, તથા નાગ વિગેરે) આભૂષ-

ળોથી શોભતાં, દાંતની માઢા હાથમાં રાખી જપ કરનારાં, (ત્રણછે નેત્ર જેને એવા મહાદેવને મોહ ઉપજાવનારાં, કમઢ ઉપર વિરાજેલાં એવાં) હે તારા? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. ત્રીજાં મહાવિદ્યા નામેછે, તે (વિંવ) ઘોલા જેવા રાતા રંગવાઢા અંગથી શોભતાં, જોગને સાધનારાં, અલૌકિક તેજની જ્યોતને ધારણ કરનારાં માતા, ત્રણ છે નેત્રો જેને, ને લીલા રંગનાં કમઢ હાથમાં લીધાં છે, સુંદર કઢીળ (કુચ) સ્તન “તથા મનોહર છે કેશ જેના” અને ગોરા મુખની છત્રિ જોડને ચંદ્રની કઢા પળ લાજી જાય છે. અને જે નેત્રના કઢાક્ષથી મહાસુદ્રના ચિત્તને પળ ભમાવે છે, એવાં હે મહા વિદ્યા દેવી? તમને વારંવાર નમસ્કારછે. ચોથાં શ્રીવિદ્યા પ્રભાતના સૂર્ય જેવા પ્રકાશથી શોભતાં, ચંદ્રમાછે કપાઢમાં જેને, ત્રણ નેત્ર, તથા રાતાં છે વચ્ચ જેનાં, ધનુપ, વાળ, પાશ, અને અંકુશ, એ ચાર આયુધો ચાર હાથમાં ધારણ કર્યાં છે, અને સર્વ અંગમાં શોભતા શળગાર સઢ્યાછે, એવાં શંકરના વામભાગમાં વસનારાં હે શ્રીવિદ્યા, તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. પાંચમાં ભુવનેશ્વરિ જેનું ચંદ્રમાના જેવું રૂપ તથા રંગછે, રસના રંગથી રસ વાઢાં, જડિત્ર કુંડઢ, સોનાના હાર, તથા મોતીની માઢા પહેરેલી છે, મસ્તક ઉપર વાઢનો અંબોડો વાંધીને જેણે સઘઢા શળગાર સજેલા છે, કેડે મેઘલાની ધુધરીઓ ને પગમાં ડાંડર તથા લંગરના અવાજ ધાયછે, નેત્રોના રસથી જેણે શંકરને સર્વ પ્રકારે રંજન કરેલા છે, એવાં હે ભુવનેશ્વરી દેવી ? તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. છઠ્ઠાં વગલામુખી, જે સોનાના આસન ઉપર વિરાજેલાં છે, અને સુવર્ણના સરખી જેના અંગની કાંતિ છે, મુકુટમાં ચંદ્રમા, ને અંગમાં પીઢારંગનાં વચ્ચો ધારણ કરેલાં છે, વજ્ર, ગદા, પાશ, અને શત્રુની જિઢ્હાને હાથમાં ધારણ કરનારાં, ગઢામાં ચંપાની તથા જુઈની વૈજયંતી એટલે ગઢાથી પગસુધી પહોંચે, એવી માઢા પહેરનારાં મહા-

દેવના યોગમાં બેસીને વિલાસ કરનારાં, હે બગલામુખી દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. સાતમાં છિન્નમાસ્તિકા, જેણે હાથમાં સુધિરનું પાત્ર, તથા “કાપેલું પોતાનું” મસ્તક ધારણ કર્યું છે, અને માથે વિસ્તારવાળા છત્રની છાયા ધરી છે, છુટા કંઈ રાખીને “પોતાના ગળામાંથી ઝરતાં” સુધિરનું પાન કરનારાં, દમન કરનાર ડાકિની, તથા શાકિની વગેરે દેવિયોને સાથે રાખનારાં, શંકરની સાથે રહીને તેને આનંદના રંગથી મસ્ત કરનારાં, “સૂર્ય સરખા પ્રકાશિત મંડલમાં રહેનારાં” હે છિન્નમસ્તા દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. આઠમાં ધુમાવતિ મહામાયા, જેના શરીરનો રંગ ધુમાડા જેવો છે. અતિ વિકરાલ. “સૂર્ય છે ઉદરમાં જેને,” કળાને ધારણ કરનારાં, ચંચલ, જેના અંગમાંથી ડાઘોની વૃષ્ટિ થાય છે, “મેલાં છે વસ્ત્ર જેનાં, અતિ ઝંઝાળ, સર્વે લોકોને ઉદ્દેગ પમાડનારાં,” ભયંકર છે ઢાઢો જેની, પ્રેત ભૂતાદિ જેનો જય બોલે છે, કઠિન સ્તન, તથા કઠિ છે પાતળી જેની, દીન ભક્તોનું કલ્યાણ કરનારાં, એવાં ભવાંની (ભીમ) મહાદેવની સાથે જોગ કરનારાં, ભોગથી ત્રમ થતાં નથી, એવાં હે ધુમાવતી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. નવમાં માતંગી, મેઘના આડંબર જેવું જેનું શ્યામ અંગ દેખાય છે, ને રાતાં વસ્ત્ર ધરીને રત્નના પીઠ ઉપર બિરાજેલાં છે, અને કમલ ઉપર “બે પગ રાખીને” બેઠેલાં ‘દેવ,’ દૈત્ય, તથા મનુષ્ય, વગેરેને વરદાન દેનારાં, એક હાથમાં સુરાનો કુંભ તથા બીજા હાથમાં પાત્ર લેઈને મહાદેવને પાન કરાવી પોતે પાન કરી મસ્ત થયાં, ‘વીણા વગાડનારાં,’ હે માતંગી દેવી! તમને વારંવાર નમસ્કાર છે. દસમાં વારાહી બીજના, ચંદ્રજેવી કાંતિથી શોભતાં, બાળારૂપ, જેના નેત્રોમાંથી અગ્નિની જ્વાળા નીકળે છે, અને જેણે શક્તિ, ગદા, અંકુશ, તથા રાતા રંગનું કમલ, ચાર હાથમાં ધારણ કરેલાં છે. જપ કરનારાંને જય આપનારાં, અને શત્રુને નાશ કરનારાં, જટાધર મહાદેવના

कंठमां हाथ नाखीने बिराजेलां हे वाराही देवी! तमने वारंवार नमस्कार छे.
 'ए रीते दशमहाविद्यानी स्तुति करीने हवे शिवनी स्तुति करेछे.' जयजय
 बोलनारी योगणी तथा भोगणी जेने संगेछे, तेमज जयजय उच्चार करनारा
 योगी तथा भोगी जेना रंगमां रंगाएला छे, प्रकृति तथा पुरुषरूप, दंपतिनां
 जोडलांथी योग तथा हास्य विलास करीने जय पामनारा, तेमज कारणरूप
 प्रेमने प्रकाशनारा, शक्ति साथे रहेला हे शंकर! तमने वारंवार नमस्कार
 करीने हुं जोग साधुंछुं. माटे कृपा करीने हे महाराज! मारी लाज राखजो. ५

॥ सौरठा ॥

उमया ईश उचार, अस्तुति पुनि बंदन सु किय ॥

मन महि बोध बिचार, कहन लगे सागर कुमर ॥ ६ ॥

अर्थ. एवी रीते उमया तथा ईश्वरनी स्तुति उच्चारिने तेमने बंदन
 कर्युं, पछी रससागर राजकुमार पोताना मनने ज्ञाननो विचार केहेवा
 लाग्या. ॥ ६ ॥

॥ जमकाऽलंकार सौरठा ॥

जर जर जात जहान, फर फर झूठे जगत महि ॥

धर धर रें हिय ध्यान, कर कर याद प्रवीनकों ॥ ७ ॥

अर्थ. आ जूठा जगतमां फरी फरीने, जीव वारंवार बळी जाय छे,
 माटे हे, हृदय! प्रवीणने याद कर, कर, ने तेनुं ध्यान धर, धर. ॥ ७ ॥

॥ छपय ॥

जोगि रूप माहाराज, सहर प्रतना सब पाये ॥

गुरुजन मनमहि धारि, आय सागर बरजाये ॥

कहे तास प्रति उत्र, इष्ट साधन हम लीने ॥

करहु क्रिया इक वर्ष, बहुरि यह रूप सु छीने ॥

माने न कह्यो बरजत बहुरि, मन उदास सब लोग लिय ॥
महराज महत आमात प्रति, दरकबाह आयस सु दिय ॥८॥

अर्थ. महाराजे जोगीनुरूप धारण कर्युं, ते वातनी खबर नेनतरंग नामना शेहेरमां तथा सर्व सेनामां थई, एटले मोटा लोकोए ते वात मनमां धारी. ने त्यां आवी सागरने मना करी, त्यारे तेणे प्रतिउत्तर कह्यो, के में ईष्ट साधन करवा सासुं आ रूप लीधुं छे, ते घणुं करीने एक वर्ष क्रिया कर्या पछी तजी दईश. तोय पण फरीथी सर्वे घणीक रीते वारे छे, परंतु ते मानता नथी, जेथी सघळ्ळा लोकोए उदासी धारण करी, ने ते मोटा जनोए महाराजा प्रदीपने तथा मुख्य प्रधानने जइने खबर आपवा सासुं एक उंटस्वारने आज्ञा आपी. ॥८॥

॥ अथ छंद मृगेन्द्र ॥

कमाल चलाय, सु सागर पाय ॥ भई जब रेन, कहे मित बे-
न ॥ गई ग्रह बात, इतें नृप आत ॥ सबे जन आय, लगे
बरजाय ॥ दशा हम कीय, लगी संग जीय ॥ सु खंडित
बात, तजी नहि जात ॥ लगेहि विवाद, सु नाहि सवाद ॥
सु कारन एह, नही थिर देह ॥ यहे हम जान, तजों शिव
थान ॥ कहे तब मीत, निशा ज्यु बहत ॥ चमू मग होय, नि-
वारहु सोय ॥ पती लिख लीन, पुजारिय दीन ॥ लिखी हम
राह, न सोधहु काह ॥ कदा उत आउ, हमे न जिवाउ ॥
सबे जन सोय, चले मग होय ॥ जपे हरबान, कियो सु
पयान ॥ ९ ॥

अर्थ. उंटस्वार चलाव्यो, ते वातनी खबर सागरने मळी, पछी ब्यारे रात्रि थई, त्यारे मित्रोने वचन कहां के आ वात घेर जशे, के तुरत

महाराजा अहीं आवशे, तेमज सघळा कुटंबी लोको आवीने मना करवा लागशे, पण में जे आ दशा करी छे, तेतो मारा जीवनी साथे लागेली छे, जेथी ए वातनुं खंडन करशे, तोय ते तजी जाशे नहीं, अने उलटो वाद विवाद थशे, एमां कांड स्वाद नथी, एनुं कारण एछे जे, आ देह कांई स्थिर नथी. एम जाणीने आ शिवनुं स्थानक तजी देवाने हुं चाहुंछुं, त्यारे मित्रोए कहुं के, रात बीतशे, के आपणे मार्गे आंहीं सेना (आडी) आवशे, माटे तेनुं निवारण करो, एवां वचन सांभळी एक चीठी लखीने पूजारीने आपी, तेमां लख्युं के अमारो मार्ग कोई शोधशे नहीं, कदाचित त्यां आवशो तो, उलटा अमने जीवाडशे नहीं. पछी ते सघळा मित्रो रस्ते थई चाल्या, तेओए हर हर एवी वाणी जपीने प्रयाण कर्युं. ॥९॥

॥ सोरठा ॥

दरसित देव विहान, जन जन प्रति पाई खबर ॥

सागर कीन पयान, चमू चढन चंचल जई ॥ १० ॥

अर्थ. पछी ड्यारे सवार थतां सूर्य देखायो त्यारे सागरे प्रयाणकर्युं, ए वातनी प्रत्येक जणने खबर थई, तेथी वांसे चढवा सेना चंचळ थई. ॥१०॥

पाती लेहि पुजार, तेतेमहिं आये तिहां ॥

बूझ्यो अंत विचार, गुरुजन सब बरजी चढन ॥ ११ ॥

अर्थ. एटलीवारमां तो पूजारी पत्रिका लेईने त्यां आव्यो, एटले सागरनो छेल्लो विचार जाणीने वडीलोए सौने चढवानुं बंध कराव्युं. ॥११॥

कोलाहल सह कीन, नेह नगर कन्यक फिरे ॥

जोगि' अरन पथ लीन, हर हर कर कीनो गमन ॥ १२ ॥

अर्थ. त्यारे सघळा लोको शोकनी साथे कोळाहळ करीने नेहनगर तरफ पाछा फर्या. अने जोगियोए हरहर उच्चार साथे गमन करीने अर-

પ્યનો માર્ગ લીધો. ॥૧૨॥

॥ દોહા ॥

પ્રભા પ્રજાકર ભઈ પ્રગટ, બન બને લવત બિહંગ ॥

કવિ મીંતસુ પ્રતિ સુકનકો, પૂછન લગે પ્રસંગ ॥૧૩॥

અર્થ. સૂર્યની કાંતિ પ્રગટ થઈ, અને વન વનને વિષે પક્ષિયો બોલવા લાગ્યાં. એવા સમયમાં સુકવિ ભારતીનંદ પોતાના મિત્ર સાગરપ્રત્યે શુકન પ્રસંગનો ભેદ પૂછવા લાગ્યા. ॥૧૩॥

॥ છપય ॥

સુનિ સાગર વહ બચન, જેદ નિજ ઉકતિ સુ ધાર્યો ॥

સુકન જેદ યહ સુનો, મિંત હમ સોધિ નિહાર્યો ॥

કરનહાર કિરતાર, સુકવિ બલ બુધિ વિસ્તારત ॥

ઇષ્ટદેવ પરસંન, સોય સબ સત કરિ ડારત ॥

ગુરુ પ્રેમ ઇષ્ટ હમ સત્યહે, તો કબહુ ન બાની ફિરહિ ॥

શુભ અશુભ જેદ હમસેં સુનો, સુકન પ્રેમ રસ અનુસરહિ ॥૧૪॥

અર્થ. તે વચન સાંભળીને સાગરે પોતાની ઉક્તિથી શુકનભેદ કહેવાનું ધાર્યું, અને કહેવા લાગ્યા કે હે મિત્રો! આ મારો શોધી કાઢેલો શુકનભેદ તમો સાંભળો, કરવાવાળા તો જગતકર્તા પરમેશ્વર છે, પણ સારા સારા કવિયો પોતાની બુદ્ધિના બઢથી તે વિસ્તારે છે, અને જેઓને ઇષ્ટદેવ પ્રસન્ન હોયછે, તેઓ સર્વ વાત સાચી કરી મેલેછે, તેમજ મારે પણ પ્રેમરૂપી ગુરુ તથા ઇષ્ટદેવ સત્ય છે, તો મારી વાણી ક્યારેય ફરશે નહીં, માટે તમો સઘળા શુકનના શુભ અશુભ ભેદોને સાંભળી લ્યો, તે શુકન પણ પ્રેમરસને અનુસરે છે. ॥૧૪॥

॥ અથ રસ સાગરોક્ત નવીન શુકન જેદ ॥ છપય ॥

सुकन जेद बहु बिद्ध, वेद तिहि कहत प्रसिद्धहि ॥
जल थल खेचर जीव, प्रगट ईश्वर सब मध्यहि ॥
ताबानी बुधवंत, श्रवन सुनि चित्त सु धारहि ॥
मत मतंत बहु जंत, कृपा गुरु अर्थ विचारहि ॥
जग आदि अंत इहि विधि सकल, ग्यानी बुध बल फललहत ॥
शुन अशुभ कर्म सब प्रानिके, सुगन व्याज किरता कहत १५॥

अर्थ. घणीक रीतना सुकनना भेदो छे, जेने वेद प्रसिद्ध कहेछे, तेमां मुख्यत्वे, जळ, स्थळ, तथा आकाशमां गति करनारा जीवोनी वाणीछे, ते सर्वने विषे पण ईश्वर प्रगट रह्या छे, तेथी ते वाणी काने सांभळीने बुद्धि-वाळा पुरुषो तेना भेदो पोताना चित्तमां धारी लेछे, परंतु तेमां घणीक भा-तना मत मतांतरो छे, तोय गुरु कृपाथी तेना अर्थो विचारी लेछे, एटलुंज नहीं, पण आ सघळा जगतमां आदिथी ते अंत सुधी एज रीती चाली आवीछे, माटे ज्ञानी पुरुषो बुद्धिना बळथी तेना फळने समजे छे, हवे एमां जाणवानुं एटलुंज छे के, प्राणीओना सारा नरसा कर्मने अनुसारे सुकनना मिषथी जगतकर्त्ता परमेश्वर कही आपेछे, ॥१५॥

॥ छपय ॥

पंच तत्वमय पिंड, सोय ब्रह्मांड प्रसिद्धहि ॥
छिति नज सिखि जल अनिल, रूप रस प्रसरव गंधहि ॥
निराकारहे शब्द, अवर आकार सु धारिय ॥
सबको कारन शब्द, शब्द माया विस्तारिय ॥
सो शब्द विधिधहे जगतमें, जिहि सु जेद बिरला लहे ॥
शुन शब्द ग्यान अनुमान सब, सो प्रवीन सागर कहें ॥१६॥

अर्थ. आ (पिंड) शरिर तथा ब्रह्मांड पंचतत्व मयछे, ए वात आस्वा

જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, પૃથ્વી, આકાશ, અગ્નિ, જલ, અને વાયુ, તથા તેના ગુણ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દ અને ગંધ એઓનો સર્વમાં પ્રસાર છે, તેમાં શબ્દ છે તે નિરાકાર છે, અને બીજાં સર્વ તત્વો આકારવાળાં છે, એમ ધારો, અને તે સર્વના કારણરૂપ શબ્દ છે, અને શબ્દેજ માયાને વિસ્તારી છે, તે શબ્દો જગતમાં વિવિધ પ્રકારના છે, જેના મેદને વિરલા જાણે છે, માટે સાગર કહેછે કે, તે શબ્દના જ્ઞાનના અનુમાનને જે જાણે, તે ચતુર કહેવાય. ॥૧૬॥

અથ શબ્દ બ્રહ્મ નિરૂપન ॥ શ્લોકઃ॥

રસનાયાં તુ યાસીના । વૃત્ત માત્રેન ગ્રંથિતા ॥

યયા પ્રકાશિતાઃ શબ્દાઃ । સારદાયૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ. જમિમાં જે નિવાસ કરીને રહેલાં છે. જે છંદના વૃત્તના માપથી ગુથાયેલાં છે, અને જેણે શબ્દો પ્રકાશ્યા છે. એવાં હે સારદા દેવી? તમને નમસ્કાર હો. ॥૧૭॥

પ્રણવો યસ્ય પ્રાણ સ્યા । દ્વર્ણા યસ્ય ચ વિગ્રહઃ ॥

વ્યાપિતઃ સર્વ ભૂતેષુ । શબ્દ બ્રહ્મ નમોસ્તુ તે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ. ઐકાર જેનો પ્રાણ છે. અક્ષરો જેનું શરીર છે, અને જે સર્વભૂત પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપક છે. એવા હે શબ્દરૂપી બ્રહ્મ? તમને નમસ્કાર હો. ॥૧૮॥

પ્રણવો વિસ્તરઃ પ્રાયો । દ્વિપંચાશ ત્સમાઠ્ઠયઃ ॥

દ્વાદશા સ્તસ્ય ચોચ્ચારા । રસ્વદીર્ઘ સ્વરાન્વિતાઃ ૧૯ ॥

અર્થ. ઐકાર વિસ્તાર પામીને એક ઐકાર, સોઠસ્વર, તથા કથી ક્ષ સુધીના પાંત્રિશ એ રીતે બાવન નામવાળો થયો. તેમાંથી લોક વ્યવહારમાં હ્રસ્વ, તથા લઘ્વ સ્વરો મળીને બારાઘડીના બારબાર ઉચ્ચાર થયા. ॥૧૯॥

સા વર્ણમાત્રિકા યત્ર । જિન્ના જિન્ના ચ યોજિતા ॥

યદ્રુપં તત્ર વ્યાપ્રોતિ । તેનેદં વ્યાપિતં જગત્ ॥ ૨૦ ॥

अर्थ. ते वर्ण मात्रिका जे अँकारमां बूदा बूदा रूपथी जोडाई. तेमां जे प्रेमरूपी अँकारनुं रूप व्यापेछे, ते वडेज आ सर्व जगत व्यापेलुंछे. ॥२०॥

॥ दोहा ॥

शुकन विचार अनेकहे, मत मतके अनुसार ॥

प्रथम सु जोतिषसें कहत, ग्रह बल लगन निहार ॥२१॥

अर्थ. सागर कहेछे के, मत मतांतरना अनुसारथी शुकनना अनेक प्रकारना विचारो छे, तेमां प्रथम ग्रहोना बळावळ तथा लगने जोईने ज्योतिषशास्त्र शुकन कहेछे. ॥२१॥

ओर स्वरोदयके शुकन, पासा रमल प्रमान ॥

केई अंकसु जंत्रके, के पशु खग सुनि बान ॥ २२ ॥

अर्थ. केटलाएक स्वरोदयनां शुकन कहेछे, ने केटलाक रमळना पासा नाखीने ते प्रमाणे शुकन बतावे छे, केटलाक यंत्रोना अंक मुजब शुकन समजावेछे, अने केटलाक पशु तथा पक्षीनी भाषा सांभळीने शुकन कही आपेछे. ॥२२॥

एसे विविध प्रकारहे, शुकन ग्रंथ मत लीन ॥

श्रेष्ठ नेष्ट फल जो कहे, सो ईश्वर आधीन ॥ २३ ॥

अर्थ. एवी रीते शुकनना विविध प्रकार छे, जेथी शुकनना ग्रंथोना मतने लेईने विद्वानो (श्रेष्ठ) सारां (नेष्ट) नरसां फळ कहेछे, परंतु ते सर्व ईश्वरने आधीन रहेलुं छे. ॥२३॥

अथ नवीन शुकन जेद कवित ॥

कोउ नरं प्रच्छक सो पूछे प्रश्न कारजको, ताके मुख बानी के बरन गनी लीजिये ॥ चैत्रादिक मास जोउ, द्वितीयासें तिथि सोउ, सूरजसें वार ताके अंक एक कीजिये ॥ प्रच्छकको

नाम तासैं, मिलाये प्रवीन अंक, सबहीकों एक करी दु-
गन थपीजिये ॥ ताको रस जाग अंक दीजिये बढेज्युं रस,
नौरसमें जोइ रस आवेसो गहीजिये ॥ २४ ॥

अर्थ. कोई प्रश्न पूछनार आवीने पोताना कामनुं प्रश्न पूछे, त्यारे तेना
मोढानी वाणीना अक्षरो गणी लेवा, अने चैत्रथी चालता महिना सुधीनो
आंकडो, तथा बीजथी चालती तिथि सुधीनो आंकडो, तेमज रविवारथी
चालता वार सुधीनो आंकडो, तेमां मेळवीने भेळा करवा, अने पूछवावा-
ळाना नामना अक्षरो पण तेनी साथे मेळववा, चतुर पुरुषे ते सघळा अं-
कोने एकठा करीने पछी तेने बमणा करवा, ने तेने नवरस छे, माटे नवे भाग
देवो, तेम करतां जे वधे तेने नवरस मांहेलो रस जाणीने जे रस आवे तेने
ग्रहण करवो. ॥ २४ ॥

॥ अथ नव रस नाम चोपाई ॥

प्रथम सिंगार हास्यरस दूजे, करुना तृतीय रुद्र चातुर्जे ॥
पंचम बीर भयानक षष्ठे, सप्तम बिजच्छ अद्भुत अष्टे ॥
नवमे शांत महा सुखदाता, ए नवरस जगमहि विख्या-
ता ॥ हास्य सिंगार जु बीर बखानो, अद्भुत शांत पंच
शुभ जानो ॥ रुद्र जयानक बिभच्छ करुना, अशुभ चार
इहि पंडित बरना ॥ जो रस तेहि स्वामि गुन धारो, एते
पर बहु बुधि बिस्तारो ॥ बाहन बसन रूप रंग एही, रस-
के स्वामीके गुन जेही ॥ सब बिचार मनमें फल गहिये, प्र-
च्छक नरकों उत्तर कहिये ॥ २५ ॥

अर्थ. पहलो शृंगाररस, बीजो हास्यरस, त्रीजो करुणा, चौथो रुद्र,
पांचमो बीर, छठो भयानक, सातमो बिभत्स, आठमो अद्भुत, ने नवमो

मोटां सुख आपनारो शांतरस,छे ए नवे रसो जगतमां प्रख्यात छे, तेमां हास्य, शृंगार, वीर, अद्भूत, अने शांत ए पांच शुभ फळने आपनारा सारा जाणो, अने रुद्र. भयानक, बिभत्स, अने करुणा, ए चार रसोने पंडितोए अशुभ कहिने वर्णवेलाछे, जे रस आवेलो होय, तेना स्वामीना गुण धारण करीने तेना उपर घणो बुद्धिनो विस्तार करवो, रसना स्वामीनां वाहन, वस्त्र, रूप,रंग,अने जे गुण होय,ते सघळानो विचार करीने पोताना मनमां तेनुं फळ ग्रहण करी लेवुं, अने पछी पूछनार पुरुषने उत्तर आपवो रसना स्वामी वगैरे बीजी लेरना सातमा छंदमां जोवां॥२५॥

॥ सोरठा ॥

आपें शुकन उपाय, बिन बूझे देखन चहै ॥

अन्य प्रति अंक कराय, इन गनती तापर करहु ॥२६॥

अर्थ. पोतानी मेळे शुकन उपजावीने वगर पूछे जे जोवाने चाहे, तो तेणे बीजानी पासे तेनी मरजी प्रमाणे संख्यानो आंकडो बोलावीने तेना उपर आगळ कह्या प्रमाणे गणतरी करी लेवी.॥२६॥

एक द्योस प्रति एक, बूझत सो बानी मिलहि ॥

प्रच्छक उकति अनेक, बूझहि पें पुनि नां बढहु ॥ २७ ॥

अर्थ. एक दिवसे एकज प्रश्न पूछे, तो ते वात मळे, पण जो घणा पूछवावाळा एकथी वधारे वार पूछे तो तेने पछी कहेवुंज नहीं.॥२७॥

॥ दोहा ॥

सागर शुकन नवीन किय, दीनो मित सुनाय ॥

मन द्रढ करि सोधहु शब्द, बानी ब्रथा न जाय ॥ २८॥

अर्थ. एवी रीते सागरे नवीन शुकन जोवानी रीत बनावीने मित्रोने संभळावी दीधी, अने कहुं के एम जो मन द्रढ करीने शब्दने शोधशो?

तो वांणी (मिथ्या) खाली जशे नहीं.॥२८॥

सुनत मित सब सत्य किय, उरमें भरे उछाह ॥

बोध शांतरस सोध बढ, बिपन गवन किय राह ॥२९॥

अर्थ. सर्व मित्रोए सांभळीने कह्युं के ए वात साचीछे. पळी मनमां उत्साह भरीने ते बोध प्रमाणे शुकननो शोध कर्यो. तो शांतरस बध्यो, तेथी जंगलने रस्ते गमन कर्युं.॥२९॥

॥ गाहा ॥

सागर जोग सरूपं, अस्तुति इष्ट शुकन नौतम विधि ॥

अष्टषष्टि अभिधानं, पूर्ण प्रवीणसागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. महाराजा सागरे लीधेला योगीना स्वरूपनी साथे दशमहा विद्यानी स्तुति, तथा नवीन शुकनना वर्णन संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अडसठमी लेहेर संपूर्ण थई.॥३०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे रससागर जोग सरूप शिव शक्ति स्तुति नवीन शुकन भेदो नाम अष्टषष्टितमो लहरं ॥ ६८ ॥

इतिश्री प्रवीण सागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गुर्जरी टीकायां अष्टषष्टितम स्तरंगः समाप्तः ॥६८॥

अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंदः ॥ हरिगीत ॥

वन तरफ जोगी चालिया, तप साधता वनमां रही ॥

पहोच्या प्रवीणना बागमां, कुसुमावळी आवीतहीं ॥

परवीण दिन गुजरान, शी रीते करेछे ते कह्युं ॥

आ लहरि अगनो तेरमीमां, एटलुं वर्णन रह्युं ॥

॥ अथ योगी प्रयान क्रिया प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥
जोगी यह साधत क्रिया, कीन गमन कांतार ॥

पुर तजि उर अजिलाष प्रिय, निरजन चलत निहार॥१॥

अर्थ. एवी रीते ते जोगियोये प्रीय मित्रने मळवानी अभिलाषाथी श-
हेर तजी दइने क्रिया साधवासासं वनमां गमन कर्युं ने उजड रस्तो
जोता चाले छे.॥२॥

॥ अथ छंद दुमिलिया ॥

उठि प्रात सु मंजिय, दूरित गंजिय, भूति सु रंजिय, ग्यान
गढे ॥ बघ चंमर डारिय, आसन बारिय, नासु निहारिय,
ध्यान द्रढे ॥ मरुतागति रोधिय, पूरन बोधिय, शंकर शो-
धिय, वृत्ति जमे ॥ जटधार सु जोगिय, पूरव भोगिय, प्रेम
प्रयोगिय, देह दमे ॥ इक पोर सु तप्पिय, जंत्र सु थप्पिय,
मंत्रहि जप्पिय, तंत्र जथा ॥ जुग जाम सु बित्तहि, सेव उथि-
तहि तत्र कथित्तहि, प्रेम कथा ॥ सहजावत नरिखिय, इ-
च्छन अरिखिय, नेह नरिखिय, प्रेम क्रमे ॥ जटधार सु
जोगिय, पूरव जोगिय, प्रेम प्रयोगिय, देह दमे ॥ उवटाबट
सद्धिय, त्यागत रद्धिय, शील सु बुद्धिय, चित्त सजे ॥ थर
ठोर भयंकर, घाट गिरबबर, झंगर अंबर, सोय रजे ॥ बन-
राय सु झुक्रिय, पंख प्रलंबिय, रिच्छ मृगं सिय, तत्र रमे ॥
जटधार सु जोगिय, पूरव जोगिय, प्रेम प्रयोगिय, देह दमे ॥
जहाँ भूत पिशाचनि, डाकनि शाकनि, प्रेत पूरातनि, ज्वा
ल धखे ॥ सिंगरे वह साधत, ईश अराधत, मोदसु बाढत,
खेल लखे ॥ अगमागम कीनह, एक महीनह, बाग प्रबी-

નહમેં બિલમેં ॥ જટધાર સુ જોગિય, પૂરવ જોગિય, પ્રેમ
પયોગિય, દેહ દમે ॥ ૨ ॥

અર્થ. સવારના પહોરમાં ઉઠી સ્નાન કરી, પાપનો નાશ કરી, શરિરે
વિભૂતિ ચડાવીને, જ્ઞાનમાં મગ્ન થાય છે. વાઘનું ચર્મ બિહાવી તે ઉપર આ-
સન વાઢીને નાક સામે જોડી રહીને ધ્યાનને દ્રઢાવે છે, પ્રાણ વાયુના આ-
વવા જવાની ગતિને સંધી, પૂર્ણ જ્ઞાનથી બુદ્ધિ વડે, શંકરના સ્વરૂપને શોધીને
તેમાં મનની વૃત્તિઓને જમાવે છે. એવી રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના
ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જોગિયો દેહને દમે છે. એક પહોરસુધી તપસ્યા
કર્યા પછી તંત્રશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, યંત્રની સ્થાપના કરીને મંત્રનો જપ
કરે છે; એમ બે પહોર વીતી ગયા પછી સેવામાંથી ઉઠીને ત્યાં પ્રેમ સંબંધી
કથા કરે છે. સેહેજે આવી મહેલા પદાર્થોનું ભોજન કરે છે. નેત્રોથી પણ
કાંઈ જોવાનો સ્નેહ રાખતા નથી. અને પ્રેમના અનુક્રમથી વર્તે છે એવી
રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જોગિયો દેહને
દમે છે. વાટે ઉચાટે ચાલતાં સાધન કરે છે, તે સર્વ પ્રકારની રિદ્ધિ (દોલત)
નો ત્યાગ કરીને સારાં શિલ્લ તથા સદ્બુદ્ધિને ચિત્તમાં ધારણ કરે છે, અને
ભયંકર ઠેકાણાં હોય છે, ત્યાં સ્થિતિ કરે છે, અને પર્વતોના ઘાટ તથા ઝાડી
અને ઝંચે આકાશજ હોય, તેજ જગ્યા પોતાને ગમે છે, તે ઠેકાણે વનસ્પતિ
ઝુકી રહેલી હોય છે, ને મોટાં પક્ષિયો અને રિંછ, મૃગ, અને શિઆલિયાં રમે
છે, એવી રીતે જટા ધારણ કરનારા પૂર્વના ભોગી પ્રેમના પ્રયોગવાળા જો-
ગિયો દેહને દમે છે, જ્યાં ભૂતો તથા પિશાચાણિયો ઢાકણો, તથા શાક-
ણિયો વસે છે, ને પ્રાચીન કાલનાં પ્રેતો એટલે મઢાંઓની ચિત્તાની ઝાલો
સઢગી રહેલી હોય, ત્યાં સઘડા તે જોગિયો સાધન કરતા કરતા તથા ઈ-
શ્વરનું આરાધન કરતા કરતા આવીને હર્ષથી તેઓનાં खेलને જુએ છે, એ

प्रमाणे अगम्य मारगे गमन करीने एक महिने प्रवीणना बागमां आवी
रह्या, एवी रीते जटाने धारण करनारा पूर्वना भोगी प्रेमना प्रयोगवाळा जो-
गियो देहने दमे छे. ॥ २ ॥

॥ सोरठा ॥

इहि विधि गमनसु कीन, जोगी निज साधत क्रिया ॥

बिलमित बाग प्रवीन, एक मास अटवी सपत ॥ ३ ॥

अर्थ. ए प्रमाणे गमन करीने पोतानी क्रिया साधता जोगियो वनमां
थडने एक महिने प्रवीणना बागमां (सपत) पहोच्या, ने त्यां विश्राम कर्यो. ३

किय मनछा विश्राम, नयन लाय मनछा पुरी ॥

सुधि आवत सुर धाम, धाम धाम केतू कलस ॥ ४ ॥

अर्थ. मनछापूरी नजरमां लावीने त्यां विश्राम करवानी इच्छा करी,
ते शहेरना घरो घर उपरनी धजाओ, तथा कळस जोतां देवना धामनी
याद आवे छे. ॥ ४ ॥

मीत्रं प्रजां पुर देशं, बिनता सुत आमात भ्रतं ॥

नीतहि पाल नरेश, सोहे संपति सप्त जुत ॥ ५ ॥

अर्थ. मित्रो, शहेरनी प्रजां, देशं, स्त्रियो, पूत्रो, प्रधानो, अने नो-
करो, एवी सात प्रकारनी संपत्तिथी नीतिपाल राजा त्यां शोभेछे. ॥ ५ ॥

॥ तत्र कला प्रवीन दशा वर्नन ॥ जातिस्वभाव अलंकार ॥

॥ छपय ॥

कुमरी कला प्रवीन, छिनहु मन तन न परे सुख ॥

बिरह बिकल दिन रेन, जपे सागर सागर मुख ॥

पुर निज बाग पुरान, फूल फल मालिनि लावे ॥

निज न सुहावत सोय, सखी जनसें बकसावे ॥

दरसाइ सांझ चुनवे सुमन, मालिनि चलि उपवन गही ॥
संन्यास सप्त आसन रचित, बीच कुंज दरसे बही ॥ ६ ॥

अर्थ. कळाप्रवीण कुंवरीने क्षणमात्र पण मन तथा शरीरे सुख पडतुं नथी, ने वियोगनी विकळताने लीधे रातदिवस मोढेथी हे सागर! हे सागर! एम जपेछे, अने शहेर पासे पोतानो एक जूनो बाग छे, तेमांथी मालण फळफूल लावेछे, ते पोताने गमतां नथी, जेथी ते सखियोने बक्षीश करी देछे, “हमेशांनी रीत प्रमाणे ते दिवसे सांज पढी एटलेफूल वीणवा सारुं मालण चालीने वाडीए गइ, त्यां तो कुंजनी वच्चे आसन रचीने बेठेला ते साते संन्यासियो देखाया. ॥६॥

॥ दोहा ॥

मालिनि संन्यासी दरसि, परसी आय सु पाय ॥
सुभग रूप शिशुता सु बय, लखि अद्भूत सु लाय ॥ ७ ॥

अर्थ. संन्यासियोने जोतांज मालणे आवीने तेओना पगनो स्पश कर्यो. पण तेमनां सुंदर रूप तथा बालक अवस्था जोडने पोते आश्चर्य पामी गई. ॥७॥

॥ चौपाइ ॥

मालिनि जोगि बुझने लग्गे, तुम ले सुमन जाहु किहि जग्गे ॥
मालाकार कही तब नारी, कलाप्रवीन कीन फुलवारी ॥
ले फल फूल उहाँ नित जावे, अंदरकी देहरी रहावे ॥
दुज दुहिता कुसमावलि जोहि, रहे प्रवीन पास नित सोही ॥
समय पिछान देहुरी आवे, सोय हजूर सुमन पहुंचावे ॥
पहुच बात जोगि जिय चीनो, निज निज माहि बिबाद यह लीनो ॥ एक कहे वह हमें पिछाने, बडे लोग इक कहे कह

जाने ॥ सुनि बिबाद मालनी कहाई, आपे दरस वहे कह पाई ॥ जोगि कहे द्वारिका सिधाये, संगमघाट दरस उन पाये ॥ ओर कही इन संग कहाओ, ब्रह्मनि तुम आशिषा सुनाओ ॥ कहिहो? हा, मालनी कहीजे, उन प्रति हमें आशिषा दीजे ॥ द्वारामतिकी देहु निशानी, उनकों तबहि परेगी जानी ॥ मालनि कहे काल फिर आवें, तब तहकीक खबर सब लावें ॥ चुनि फल फूल बाज महि लीने, सहर प्रवेश मालनी कीने ॥ ८ ॥

अर्थ. पछी जोगियो मालणने पूछवा लाग्या, के तमे पुष्पो लइने कइ जग्याये जशो? त्यारे माळीनी स्त्रिये कह्युं के राजकुंवरी कळाप्रवीणे आ फूलवाडी करावीछे. माटे हमेशां हुं फळ फूल लइने त्यां जाउंछुं. ने दरबार मांहेनी दोढिये जइने उभी रहुं छुं. त्यां ब्राह्मणनी दीकरी कुसुमावळी छे, ते निरंतर प्रवीणनी पासेज रहे छे. ते समय जाणीने दोढिये आवे छे. ने मारी पासेथी फूल लइने हजूरमां पहोचाडे छे. एवी वात सांभळीने जोगियोये मनमां जाण्युं के आनी मारफते आपणी वात त्यां पहोचशे. पछी पोतामां परस्पर आ प्रमाणे विवाद चलाव्यो. एके कह्युं के ते कुसुमावळी मने ओळखेछे. त्यारे एके कह्युं के मोटा लोक ते वळी शुं पिछाणने जाणे? एवो विवाद सांभळीने माळणे कह्युं के आपे एमने क्यां दीठा हता. त्यारे जोगिये कह्युं के अमे द्वारिका गया हता, त्यारे संगमघाट उपर तेमने जोवा पाम्या हता. त्यारे एक बीजा जोगिये कह्युं के एम होय तो आनी साथेज ते ब्रह्मपुत्री कुसुमावळीने तमारा आशिर्वाद कहेवरावी मोकलावो. पछी ते जोगिये माळणने कह्युं के केम तमे अमारा आशिर्वाद कहेशो? त्यारे माळणे कह्युं के हा कहीश. पछी जोगिये कह्युं

के ते कुसुमावळीने अमारा आशिर्वाद कही देजो. अने तेने द्वारामतिनी निशानी देजो. एटले तेना जाणवामां आवी जशे. पत्नी माळणे कहुं के काले हुं फरीने आवीश त्यारे विगतवार बधी खबर लावीश. पत्नी फळ-फूल वीणी छाबमां लइने माळणे शहेरमां प्रवेश कर्यो.॥८॥

॥ दोहा ॥

मालिनि सहर प्रवेश किय, लिये सुमन फल बाज ॥

यूथ लंघि पहिराय तन, गई देहुरी राज ॥ ९ ॥

अर्थ. फूल तथा फळ छाबमां लइने माळणे शहेरमां प्रवेश कर्यो. ते पहेरोगिरोना समुदायनुं उलंघन करीने राजद्वारनी दोढिये गई.॥९॥

छंद निशि पालिका

मालनहि राज नवमी सपत देहरी, बानि सुनि तास गइ अं-
द्र इक चेहरी ॥ जापतहि नीठ परबीन कुसुमावलि, बात
सुनि ब्रह्म उठि पुष्प लहने चली ॥ आइ निज देहुरिहि
मालनिहि देखही, बाज वह फूल निज हस्त अपने लहि ॥
बाग प्रतिपाल बिनता तबहु ये कही, आज निज बाग अव-
धूत अय सातही ॥ आशिषहि आप उनमध्य इकही कही, बारि
निधियें मिलित याद तुम यों दही ॥ फेर संनियास चरचा
सु नखही सबे, चिंत कुसुमावलिहि चटु सु लगी तबे ॥ कौन
उन जानियत जोगि उत हे घने, फेर यह केत अनुहार दि-
खतें बने ॥ काल प्रति सांझ हम बागमहि आयगे, बाद सं-
नियास दरशंत सु मिटायगे ॥ यों कहिहि मालनिहि थान बि-
दया करी, फूल लहि आप दरबार अंदरं फरी ॥ १० ॥

अर्थ. माळण दरबारनी नवमी दोढिये पहुँची, त्यारे तेनी वाणी

सांभळीने एक दासी अंदर गइ.ने त्यां कळाप्रवीण तथा कुसुमावळी पासे आवीने कह्युं. ते वात सांभळीने ब्रह्मपुत्रि कुसुमावळी उठीने फूल लेवा चाली, ने पोते दोढिये आवी,त्यां माळणने दीठी. एटले तेनी पासेथी फूलनी छाव पोताना हाथमां लीधी.त्यारे बागनुं प्रतिपालन करनारा माळीनी स्थिये एम कह्युं के आज आपणा बागमां सात अबधूतो आवेलाछे.तेमांथी एके आपने आशिष कहीछे. ने द्वारकामां समुद्रने किनारे तमने मळ्या हता. एवी यादी आपी छे. एम कही वळी सन्यासियोनी बधी चर्चा कही संभळावी, त्यारे कुसुमावळीना चित्तमां चटक लागी गई. पण कह्युं के कोण एने जाणे, त्यां तो घणाय जोगियो छे. फरी पाळुं कह्युं के अणसारे जोग्याथी मालुमपडे.माटे काल सांझनी वखते हुं बागमां आवीश. ने ते सन्यासियोने जोडने तेओनो वाद मटाडीश. एम कहीने माळणने तेने ठेकाणे विदाय करी. अने पोते फूल लइने दरबारमां पाछी गई.॥१०॥

॥ सोरठा ॥

कुसुम कुसुम ले पान, कला प्रवीन हजूर किय ॥

बदी न मालनि बान, मनही मन सोधत मतो ॥११॥

अर्थ. कुसुमावळिये फूल हाथमां लइने प्रवीणनी हजूरमां रजु करी, पण माळणनी कहेली वात कही नहीं. ने पोते पोताना मनमांज मत शोधवा लागी.॥११॥

शर्वरि बहत ब्रतंत, मालिनि गई सु बाग महि ॥

चरचा जोग चलंत, कही कुसुम उक्ती तहां ॥ १२ ॥

अर्थ. ते दिवसनी रात्रि बीती गया पछी माळण बागमां गई. त्यां तेणे जोगियोनी साथे चर्चा चालतां कुसुमावळीनी वाणी कही संभळावी.१२

द्रढ मन कियो सन्यास, वह दिन बाग बिलंब किय ॥

कुसुम बिलोकन आस, दिनकर नय दूनी बढत ॥ १३ ॥

अर्थ. तेथी सन्यासियो द्रढ मन करीने बागमां रोकाणा,ने जेम जेम सूरज नमतो गयो. तेम तेम तेओने कुसुमावळीने जोवानी आशा बमणी वधती गई. ॥१३॥

॥ छपय ॥

दिनकर नय दरसंत, कुसुम परबीन अरज किय ॥
 विनय कीन्ह बहु बार, लखन उपवन सासन लिय ॥
 कही चलत मुसकाय, बाग जोगी कोउ आये ॥
 उन मेरी करि याद, आशिषा बचन पठाये ॥
 पहिचान परे उनकी सु उत, एक पंथ दुहु काजहे ॥
 फिर द्वार आय फंदन चढी, उन्नय सजे जिहि बाजहे १४

अर्थ. दिवसने नमतो जोडने कुसुमावळिये प्रवीणने अरज करी. घणी बार विनय करीने बाग जोवानी आज्ञालीधी. पछी चालती वखते मरकीने कहुं के बागमां कोइ जोगियो आव्याछे. तेणे मारी याद करीने आशि-
 र्वादनुं वचन कही मोकलाव्युंछे. माटे त्यां जवाधी तेओनी ओळखाण पण पडे. ए रीते एक पंथ ने बे काम छे. पछी दरवाजे आवीने जेने बे घोडा जोडेल छे. एवा रथ उपर चढी. ॥१४॥

॥ दोहा ॥

बाज जोरि चक्री सु चढि, लिय कुजाक निज संग ॥
 कुसुम सु पुग्गिय कुसुमवन, परसत धरनि पतंग ॥ १५॥

अर्थ. ए रीते घोडा जोडेल रथ उपर चढीने पोतानी साथे पाळा लीधा. सूर्य पृथ्वीने अडतां अर्थात् अस्त पामवानी वखते कुसुमावळी फूल-
 वाडिये पहेंची. ॥१५॥

॥ चोपाई ॥

बाग दुहार कुजाक बेठाई, आप कुसुम उपवन प्रति आई॥
 दरश पाय जोगेश्वर चीने, आय नीठ अजिबंदन कीने॥ ब्रह्मनि
 म्बदु मुसकाय कहायो, बहुरि कहा परपंच बनायो ॥ जोगी
 कही प्रपंच न कीनो, अब के सत्य जोग हम लीनो ॥ सुनि-
 यत कुसुम नेन भरि आये, बहुरि बानि बोलीहु न जाये ॥
 जोगि ब्रह्मनी धीर द्रढाई, नीठ नीठ चरचा सु चलाई॥
 दुज दुहिता बतियन पुनि लग्गी, कलाप्रबीन खबर उनम-
 ग्गी ॥ ब्रह्मनि आप बतावे सोई, कलाप्रबीन गूजर क्यों
 होई ॥ १६ ॥

अर्थ. बागने दरवाजे पाळाने बेसारीने कुसुमावळी पोते बागमां आवी. जोगीनां दर्शन पामीने तेओने ओळख्या. अने पासे जइने नमस्कार कर्या. अने ते ब्राह्मणिये कोमळतार्थी मरकीने कहुं के वळी आ प्रपंच शो बनाव्या छे? त्यारे जोगिये कहुं के अमे प्रपंच क्यों नथी, आ फेरे तो खरे खरो अमे जोग लीधो छे. ते सांभळतांज कुसुमावळीनी आंख्यो भराई आवी. ने फरीथी कांड वाणी बोली शकी नहीं. त्यारे जोगियोये ते ब्राह्मणोने धीरज द्रढ करावी. ने मांडमांड तेनी साथे चर्चा चलावी. त्यारे ब्राह्मणनी दीकरी वळी वातो करवा लागी, त्यारे ते जोगियोये कळाप्रवीणनी खबर मागी. अने कहुं के कळाप्रवीणनो दिवस गुजारो शी रीते धाय छे. ते हे ब्रह्मकुमारी ! तमे अमने बतावो. ॥१६॥

॥ दोहा ॥

संन्यासी मुख बानि सुनि, कुसुम सु कही उचार ॥
 आठ जाम अठ अठ घरी, यों परबीन गुजार ॥ १७ ॥

अर्थ. संन्यासीना मोढ़ानी वाणी सांभळीने कुसुमावळिये उच्चार करीने कहुं के आठ पहोरनी आठ आठ घडियो कळाप्रवीणनी एवी रीते गुजरेछे के; ॥ १७ ॥

॥ अथ कुसुमावलि उक्त कलाप्रबीन दशा वर्नन ॥

॥ छंद तोटक ॥

अध जाम निशा उठ मंज तनं, इक आसनसें द्रढ लाय मनं ॥ प्रतिमा उमया शिवकी ज्यु थपे, अरचा चरचा कर मंत्र जपे ॥ इक जाम सु सागर ध्यान धरे, गुजरान युंही परबीन करे ॥ उथपे अरचा चरचा सु चले ॥ इतने महि ब्रंद सखी सु मिले, बतियां सब बोलत इच्छ जथा ॥ वह प्रेम उचारत गूढ गथा ॥ इक जाम सु गोप उसास जरे, गुजरान युंही परबीन करे ॥ असनं बिबिधं विध होत तबे, मन इच्छ अरोगत ओर सबे ॥ इतने महि याद लगे मनमें, उठ बैठत दूर जमे न जमे ॥ मिश नीद सुवे इक जाम जरे ॥ गुजरान युंही परबीन करे ॥ पुनि बैठत सोच करे चितमें, सहियां फिर आय जुरे तितमें ॥ बिबिधं विनता जन खेल लगे ॥ उनकी सुरता सु लगी न डगे ॥ इक जाम लगे न घरी बिसरे ॥ गुजरान युंही परबीन करे ॥ उत आप समान सबे अबला, तहां गायन साधत गानकला ॥ सब रीझत गान संगीत लखे, उनकों बिरहा सु कमी न रखे ॥ इक बीतत जाम बडे कहरे, गुजरान युंही परबीन करे ॥ तितहि फिर भोजन आवतहे, अन्य खावत आप न पावतहे ॥ विनता अपने ग्रह जाय रहे, उतसें उठ आप इकंत ग्रहे ॥ समरंत सु मित पहेर

પરે ॥ ગુજરાન યુંહી પરવીન કરે ॥ ઊર માનસિ મિંત સમીપ
 નજે, અનિસાર દશા ગહિ અંગ સજે ॥ ચિતરામ લિખંત
 અનંગ બઢે ॥ લહિ જોગિનિ રૂપ વિભૂતિ ચઢે ॥ સુપનેશ્વરિ
 જામ જપં ઊચરે, ગુજરાન યુંહી પરવીન કરે ॥ બિરહા રસ
 રીત કવીત કહે ॥ હમ ગાવત તાન સુ બીન ગહે ॥ ચરચા નિ-
 જ મિંત કરે મુખસેં, અસુઆન ઝરી ઊલટે ચઢે ॥ મુર-
 જાયત સોય પહેર ગરે, ગુજરાન યુંહી પરવીન કરે ॥ અઠ
 પોર સુ પ્રેમ પ્રસંગ સધે, દિનહુ દિન વ્યાધ અસાધ બધે ॥
 છિનહી છિન દેહ દશા પલટે ॥ બિરહા સુ બઢે તન જોત ઘટે ॥
 કુસુમં સુ કહે હમ દેશ્વ જરે ॥ ગુજરાન યુંહી પરવીન કરે ૧૮

અર્થ. ચારઘડી પાછલી રાત રહે, ત્યારે ઊઠીને શરીરે નહાયછે. પછી
 એક આસન ઉપર બેશીને મનને દ્રઢ કરેછે. પછી ઊમા માહેશ્વરની પ્રતિમાનું
 સ્થાપન કરેછે. તેની પૂજા અર્ચા કરીને મંત્ર જપેછે. એક પહોર સુધી રસસા-
 ગરનું ધ્યાન ધરેછે. એવી રીતે કળાપ્રવીણ વચ્ચત ગુજારે છે. પછી એ પૂજા
 ઉત્થાપીને ચર્ચા ચલાવેછે. એટલામાં તો સખિયોની ટોઢી આવીને મળે છે.
 અને પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સૌ વાતો કરેછે. અને તે પ્રવીણ તો પ્રેમની
 ગૂઢાર્થ ગાથાઓ બોલેછે. અને એક પહોર સુધી તો. ગુપ્ત રીતે ઝસાસા ભરેછે.
 એવી રીતે કળાપ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ત્યાંતો વિવિધ પ્રકારનું ભોજન તૈયાર
 થાયછે. એટલે બીજાં સર્વે જનો મનની ઇચ્છા પ્રમાણ આરોગે છે. એટલામાં તો
 પ્રવીણના મનમાં મિત્રની યાદ આવેછે. એટલે કાંઈ જમી ન જમી ઊઠીને
 વેગળે બેસેછે. પછી ઝંઘવાને મિશેથી સુએછે. પણ એક પહોર સુધી સુતી સુતી
 બઢ્યાજ કરેછે. એવી રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. પછી બેઠી થઈને ચિત્તમાં
 શોચના કરેછે. એટલામાં તો પાછી સખિયો આવીને એકઠી થાયછે. તે સ્ત્રી

જન વિવિધ પ્રકારના સ્વેલ કરવા લાગેછે. પણ એની તો સુરતા મિત્રમાં લાગી હોય, તે ડગતી નથી. પણ પહોર સુધી એવી સ્થિતિમાં રહેછે. ને ઘાઢિ-
 એક મિત્ર વિસરતા નથી. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ત્યાં પોતાની બ-
 રોબરીની સર્વે સખિયો મઢીને ગાનકઢાથી ગાન સાધેછે. તે સંગિત ગાન
 જોડને સર્વ રીઝેછે. પણ એને તો વિરહ કાંઈ બાકી રાખતો નથી. એ રીતે
 એક પહોર મોટા કેરથી વીતેછે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. એટલામાં
 વઢી ભોજનનો ધાઢ આવેછે. તે વીજાં ધાયછે, પણ પોતે ધાતી નથી. પછી
 સખિયો પોતાને ઘેર જતી રહેછે. ત્યારે પ્રવીણ ત્યાંથી ડઢીને એકાંત પકડે
 છે. ને એક પહોરસુધી મિત્રનું સ્મરણ કરેછે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરે
 છે. હૃદયમાં મિત્રના માનસિક મેઢાપને મજેછે. પછી અભિસારિકાની દશા
 ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ સ્વામીને મઢવા જતી હોય, એવા શૃંગાર શરીરે સ-
 જેછે. ને મિત્રનું ચિત્રામણ જોડને તેને કામ વધેછે. પછી જોગિણીનું રૂપ
 લડને શરીરે વિભૂતિ ચઢાવે છે. અને એક પહોરસુધી સ્વપ્રેશ્વરીના મંત્રનો
 જપ કરે છે. એ રીતે પ્રવીણ ગુજરાન કરે છે. પછી વિરહના રસની રીત-
 નાં કવિત કહે છે. અને હું વીણા લડને તે કવિત તાનમાં ગાડુંછું, અને
 પ્રવીણ પોતાના મુખથી મિત્રની ચર્ચા કરે છે. તેની આંરુયોમાંથી આંસુની
 ડાડી ડલટેછે. પછી એક પહોરસુધી મુરઢા ધાડને પડેછે. એ રીતે પ્રવીણ
 ગુજરાન કરેછે. એ રીતે આઠે પહોર પ્રેમનો પ્રસંગ સાધેછે. દિવસે દિવસે
 અસાધ્ય વ્યાધિ વધતી જાય છે. ક્ષણે ક્ષણે તેના શરીરની દશા બદલાય
 છે. વિરહ વધે છે. અને શરીરનું તેજ ઘટી જાયછે. કુસુમાવઢી કહેછે કે
 તે જોડને હું બઢુંછું. એ પ્રમાણે પ્રવીણ ગુજરાન કરેછે. ॥૧૮॥ .

॥ દોહા ॥

કલા પ્રવીન દશા કહી, કુસુમાવલી બનાય ॥

यहे गुजर उनको सदा, जपत मित दिन जाय ॥१९॥

अर्थ. ए रीते कुसुमावळिये बनावीने कळाप्रवीणनी दशा कही. ने कहुं के एवी रीते निरंतर एनुं गुजरानछे. ने मित्रनुं नाम जपतां एना दहाडा जाय छे. ॥१९॥

॥ गाहा ॥

जोगि गमन उद्यानं, ब्रह्मनि उकाति प्रवीन गुजर बिधि ॥

नव षष्ठी अन्निधानं पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥२०॥

अर्थ. जोगियो प्रवीणना बागमां गया. अने प्रवीणना गुजराननी रीत कुसुमावळिये तेओने कही. ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी अगनोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे जोगी उपबनागत कुसुमाव-
लि चर्चा भेदो नाम नव पष्ठितमो लहरं ॥६९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां उनसप्ततितम स्तरंगः समाप्तः ॥६९॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद चोपाई ॥

कुसुमावळि जोगीने मळी, पत्र जोगिनो लइने वळी ॥

दिधो प्रविणने वांच्यो सही, ते शितेरमी लेहेरे कही ॥

॥ अथ बाग बनर्न रससागर कलाप्रवीन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

कहत तबे कुसुमावली, आय भले संन्यास ॥

उर महि उन अनुराग भरि, कीजहु बाग निवास ॥ १ ॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी कहेछे के हे संन्यासी? तमे भले आव्या. ने

મનમાં પ્રવીણ ઉપર પ્રીતિ રાખીને આ બાગમાં નિવાસ કરો. ॥૧॥

॥ પુનઃકુસુમાવલિ ઉક્ત શિક્ષાક્ષેપ અલંકાર ॥ કવિત ॥
કુંદ જપા કેસરહે, ક્ષિલ્લિ દાદુરા ઉચારે, સ્વેલત મરાલ રં-
જા, પીપર સુહાવને ॥ કુસુમ અનેક નાગબેલ ચંપા નારંગન
અંબ બિંબહે અનાર, કોકિલ લવે ઘને ॥ કીર આલિ ઉ-
ચ્છવ, અંગૂર પુંગ લોંગ એલા, સ્વંજ કંજ મધુક મયૂર સાર-
સા ગને ॥ કીશ ઇશ બંદિયે જ્યુ નંદિયે મરાલનાથ, ઉન
અનિલાષ આપ, બાગમેં રહે બને ॥ ૨ ॥

અર્થ. વઢી કુસુમાવઢી કહેછે કે આ બાગમાં ડોલર, જાસુસ, અને
કેસર છે. તમરાં તથા દેડકાં બોલેછે. હંસ રમેછે. કેઢો અને પીંપઢા શો-
ખીતા છે. અનેક પ્રકારનાં ફૂલ છે. નાગરવેલ, ચંપા, નારંગી, આંબા, ઘોલાં,
અને દાડમ છે. અને ઘણી કોયલો બોલેછે. પીપટ ને મમરા ઉચ્છવ કરેછે.
(અંગૂર) લીલી દ્રાવ, સોપારી, લવીંગ, અને ઇલાયચી છે. સ્વંજન પક્ષી,
કમઢ, મહુડા. તેમ મોરને સારસના ગણ એટલે જથા પળ છે. માટે વાંદ-
રાના ઈશ રામચંદ્રજીને પગે લાગીને હંસના પતિ બ્રહ્માને નિંદીને આપ બા-
ગમાં રહેવાથી એ પ્રવીણનો અભિલાષ પૂરો થશે. ॥૨॥

॥ અથ પૂર્વોપમાલંકાર ॥ સર્વૈયા ॥

કોકિલ રંજન થંભન કૂજિત, અંબ કદંબ ગુલાબહિ ફૂલે ॥
છૂટતહે જલજંત્ર ચઢૂ દિશ, તાલ તમાલ લતા તર ઝૂલે ॥
કેસર માલતિ કુંદ જુહી પર, ઢોલે મધૂકર મૂલેઈ મૂલે ॥ યા
છાવિ બાગ પ્રવીન બસો ઇત, જોગ સદા કઢલાસહિ તૂલે. ૩

અર્થ. કેઢોના થંખો ઉપર કોયલો શબ્દ કરેછે. આંબા, કદંબ. અને
ગુલાબ પ્રફુલિત થયાછે. ચારે દિશાઓમાં ફુવારા છુટેછે. તાડ અને તમાલ

छे. अने वृक्षो उपर बेला झूलेछे. केसर, मोगरा, डोलर तथा जुई, उपर भमरा भूली भूलीने भमेछे. एवी शोभावाळो आ प्रवीणनो बाग कैलास तुल्य छे. माटे हे जोगियो? आप हमेशां आंही वसो. ॥३॥

॥ सौरठा ॥

बाग सु बर्नन कीन, बसबेकी ब्रह्मनि कही॥

तब प्रतिउत्तर दीन, सागर श्रीमुख कुसुमसैं ॥ ४ ॥

अर्थ. एवी रीते बागनुं वर्णन करीने ब्रह्मपुत्रिये जोगिने त्यां निवास करवानुं कहुं. त्यारे सागरे श्रीमुखथी ते कुसुमावळीने आ प्रमाणे प्रत्युत्तर दीधो. ॥४॥

॥ अथ स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

बिंब अनार दराख मिलावत, कीरहि ढेरत क्यों न चरे॥ ना
रिंग ताल जह्मीरनके फल, पंकज पत्र लपेट करे ॥ फूले प्र-
सून गुलाबन लाल, हजारिकि ले पखरी बिखरे ॥ बासर बा-
ग बितावत यों, हम प्यारि प्रवीनकि चाह चरे ॥ ५ ॥

अर्थ. घोलां, दाडम अने द्राक्ष एकठां करिये छिये. पण कांड खाता नहीं. अने पोपटने बोलाविये छिये. नारंगी, ताडनां फळ, अने लींबुनां फळ लईने कमळना पत्रमां लपेटीने राखिये छिये. फूलेलां फूल, गुलाब अने राता रंगवाळी हजारी लईने तेनी पांखाडियो बिखेरिये छिये. एवी रीते अमे प्राणप्रिय प्रवीणनी चाहनाथी भरपूर थईने आ बगीचामां दिवस गुजारिये छिये. ॥५॥

॥ अथ जमकोत्प्रेच्छालंकार ॥ सौरठा ॥

यहहे बाग अलोक, अवलोकत शिवलोक सुख ॥

बिन परबीन सशोक, मनहु कोक दिनमनि बिहिन ॥ ६ ॥

अर्थ. आ बाग अलौकिक छे. ते जोतां कैलासना जेवुं सुख उपजे. पण प्रवीण विना अमने शोकवाळो लागेछे. जाणे के सूरज विना चकवो होय. ॥६॥

॥ छेकोक्ति अलंकार ॥ सोरठा ॥

सबे कहत सन्यास, गहन रहन नांहिन निकट ॥

प्राण प्रेम बस पास, कहा अंग अंतर नयो ॥ ७ ॥

अर्थ. सर्व लोको कहेछे के सन्यासिये जंगलमां रहेवुं. ने वस्तीनी न-
जीक रहेवुं नहीं. पण शुं करिये? अमारा प्राण तो प्रेमने वश थइने प्रवी-
णनी पासे वसेछे. अने अरे आ शरीरनो अंतर शा वास्ते थयो ! ॥७॥

॥ छपय ॥

एती कहि सन्यास, एक पाती लिख लीनी ॥

पठवन कलाप्रवीन, करे कुसमावलि दीनी ॥

इन प्रति उत्र लिखाय, काल उपवन फिर आओ ॥

उत्तर आनन उक्ति, आप उनके सब लाओ ॥

धारबी धीर उनके सु मन, याद अंतर भव कीजिये ॥

उन प्रति अरजी कीजे इती, हम विदाय सू दीजिये ॥८॥

अर्थ. संन्यासिये एटली बात कहीने एक पत्र लखीने तैयार कर्यो.
अने ते कलाप्रवीण तरफ मोकलवाने कुसुमावळीना हाथमां दीधो. अने
कहयुं के आनो प्रतिउत्तर लखावीने पाछां काल आ बागमां आवजो. व-
ळी एमना मोढानो कहेछो उत्तर पण सर्व आप लावजो. अने एमना म-
नमां धीरज धरावजो. अने कहेजो के अंतःकरणमां शंकरनुं स्मरण करो.
वळी एमनी पासे एटली अरजी करजो के. अमने जवानी रजा आपे. ॥८॥

॥ दोहा ॥

प्रेम उसासा उर नरे, नेन नीर नर आय ॥

रससागर पाती दई, ब्रह्मनि जेद सुनाय ॥ ९ ॥

अर्थ. एवं कहेतां सागरने छातीमां प्रेमना उसासा भराई आव्या. अने आंख्योमां आंसु भराई आव्या. अने कुसुमावळीने बधो भेद संभळावीने कागळ आप्यो. ॥९॥

॥ अथ वह पाती उदाहरन ॥ छंद भुजंगी ॥

परब्वीन प्रेमं कला आप जानो; उरं बीच काहू उदासी न
आनो ॥ तुमें जा दिनांसें वही व्रत लीया ॥ दीनां वाहीसैं जो-
ग आराध कीया ॥ हमें आजसैं साधनाकों बनावे, वही वा-
तर्क आप धोखा न लावे ॥ लिखा जागमें सो न कोऊ उथ-
प्पे, अगे पंडव राम आरन्य तप्पे ॥ वसे चिंत दूरंतरे सो
न जानो, शशी सूर कूमोद कंज प्रमानो ॥ जहां जायकें जो-
ग धूनी तपेगे ॥ तहां आपके नाम दामं जपेगे ॥ सधंते व-
ही साधना आप लावे, हमें आप आराधसैं सिद्धि पावे ॥
वही चिंतमें ईश उच्चार धारे, हमें सोंह जो आप ऊनी वि-
चारे ॥ सुपंने मिलेंगे प्रती मास दोऊ ॥ सुरता लगाओ सु
आधार सोऊ ॥ मिलेंगे नहीं ए अंदेसा न ररुखे ॥ इतें आयगे
प्रत्य एके बररुखे ॥ हमें जोग साधे महा सिद्धि लीजे ॥ धरे
धारनाकों विदागीरि दीजे ॥ झरे नीर नेनां नरी आइ
छत्ती ॥ दई सागरे ब्रह्मनी पान पत्ती ॥ १० ॥

अर्थ. ते पत्रमां लख्युं के हे प्रवीण ! तमे प्रेमनी कळाने जाणो छो. माटे मनमां कांइ उदासी लावशो नहीं. तमे जे दिवसथी कुमारिका व्रत लीधुं छे. ते दिवसथी जोगसाधना करोछो. अने अमे आजथी जोगसाधना

કરશું. માટે તે વાતનો આપ કાંઈ ધોસ્વો લગાડશો નહીં, જે નશીબમાં લ-
ખ્યું હોય, તે કોઈ ઉથાપી શકે નહીં, આગલના વચ્ચતમાં પાંડવોએ, અને
રામે પણ વનમાં જઈને તપ કર્યું હતું. જે મનમાં વસેલે. તે વેગલે છે કે તેના
વચ્ચે અંતર છે. એમ જાણવું નહીં. જેમકે ચંદ્રથી ને સૂરજથી કુમુદની ને ક-
મલ તે કાંઈ છેટે નથી, એમ માનો. તેમજ અમે જ્યાં જઈને જોગધૂળી તા-
પશું. ત્યાં આપના નામની માલ્યા જપશું. આપ જે સાધન કરો છો, તેની સિ-
દ્ધિ આપ પામશો. અને અમે આપની આરાધનાથી સિદ્ધિ પામશું. ईश्वરનું
નામ ઉચ્ચારીને અમે મનમાં એજ ધાર્યું છે. માટે આપ કાંઈ મનમાં ઓહું આણો
તો તમને અમારા સમ છે. દરમહિને આપણે વેય સ્વપ્નામાં મલશું. અને સુ-
રતા લગાવીને રહેવું. એજ આપણે આધાર છે. આપણે મલશું નહીં, એવો
સંશય રાખશો નહીં. કેમકે એક વર્ષ પછી અમે આંહી આવશું. માટે અમે
જોગસાધના કરીને મહાસિદ્ધિ પામિયે, એવી ધારણા રાખી છે. તે વાસ્તે અ-
મને રજા આપો. એ રીતે લક્ષ્મીને પોતાની આંખમાંથી આંસું પડતાં ને છાતી
ભરાઈ આવતાં. સાગરે કુસુમાવલીના હાથમાં પત્ર આપ્યો. ॥૧૦॥

॥ સોરઠા ॥

કુસુમ સુ પાતી દીન, પ્રેમ નરે પીછી લહી ॥

કાવ્ય નવીન સુ કીન, તાસુ અંત પુનિ લિખતહે ॥૧૧॥

અર્થ. કુસુમાવલીને પત્ર આપીને વલી પ્રેમ ભરાઈ આવવાથી પાછો લી-
ધો. અને નવી કવિતા કરીને વલી તેમાં છેવટ લખેલે; કે. ॥૧૧॥

॥ અથ સમરૂપક અલંકાર ॥ સોરઠા ॥

જોગી કામ કરાલ, તન તીરથમેં મન મઢી ॥

પ્રેમ પાહુરી જ્વાલ, વ્રહ ધૂની દૂની જગે ॥૧૨॥

અર્થ. કામદેવરૂપી વિકરાલ જોગી શરીરરૂપી તીરથમાં મનરૂપી મ-

ढीमां रहेछे. तेनी पासे प्रेमरूपी पावडी तथा विरहरूपी झाळवाळी धूणी बमणी जागेछे. ॥१२॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सवैया ॥

नानिके कुंड अहोनिश मंजत, लूठत घाट त्रिकाल ठह्यो ॥
आवलि संचरसैं चढिकें, उत चोकि बधंबर ध्यान ग्रह्यो ॥
झलत हार हिंडोरनसैं, कुचके गिरि आसन बार रह्यो ॥ का-
नन मित प्रवीन तुमें तन, या मननैं मुनि जेख लह्यो ॥१३॥

अर्थ. मारुं मन जोगीरूपे थइने तमारी नाभीरूपी कुंडमां रात दिवस नायछे. अमे तेना किनारा उपर त्रिवळीमां ठरीने त्रणेकाळ आळोटेछे. पछी रोमावळीने मागैं चढीने छाती उपर पहेरेली चोकीरूपी बाघांबर उ-
पर बेसीने ध्यान धरेछे. ने हाररूपी तपसीना हींडोळा उपर झूलेछे. कुच-
रूपी पर्वत उपर आसन वाळीने रहेछे. अने हे! प्रियमित्र प्रवीण! तमारा
शरीररूपी जंगलमां रहेवासारुं आ मारा मने मुनिनो भेख लीधोछे. ॥१३॥

॥ अथ द्रष्टांतलंकार ॥ सौरठा ॥

।मत मिलनको अंग, सहज सुभागहि पाइये ॥
रहत एक यों रंग; पय घत दधि नवनित मठा ॥१४॥

अर्थ. मित्रना अंग साथे मळवानुं तो सारा भाग्यथी सहेजे पामिये.
पण जेवी रीते दूध, घी, दही, मांखण, अने छाशमां धोळो रंग एकज
छे, तेमज प्रेमनो रंग बने मित्रमां एकज प्रकारनो रहेछे. ॥१४॥

॥ रूपकालंकार ॥ सौरठा ॥

प्रेम पराहे तार; मन मोती गुन ग्रंथ करि ॥
हुआो मित उर हार; सो निशदिन लटकत रहे ॥१५॥

अर्थ. प्रेमना तारमां परोवाइने मनरूपी मोती गुणरूपी गांठथी मित्रनी

छातीनो हार थइने रातदिवस लटकतो रहेछे. ॥१५॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

प्रेमसैं दारा भयो दरबेसहि, पैक सिकंदर प्रेम लपट्टा ॥
प्रेमसैं फूल फकीर जये, पुनि प्रेमसैं साह पने परिहट्टा ॥
किंकर प्रेम जयो गजनबिबय, प्रेम चिते बहराम उलट्टा ॥
प्रेम प्रवीन नवीन कला, यह प्रेम करी मजनू शिर जट्टा ॥१६॥

अर्थ. प्रेमथी दाराशाह फकीर थयो. तेमज शिकंदर पादशाह (पैक फारशी शब्द छे) खास संदेशो लेई जनार नोकर साथे प्रेममां लपटायो हतो. “अने एक शाहजादी नौशावा साथे पण तेने दोस्ती थई हती” प्रेमथी फूल फकीर थयो, वळी प्रेमथी पन्नाशाह पादशाहीथी हयो. अर्थात् छोडी दीधी. महमद गीजनवीने पोताना गुलाम (अयाज) साथे प्रेम थयो हतो. बहेरामना चित्तमां पण प्रेम उलख्यो हतो. हे प्रवीण! ए प्रेमनी कळा नविन छे. केमके मजनूये पण प्रेमथी माथे जटा करी हती आमां जेम आशकोनां नाम गणाव्यां छे तेमज—लेहेर ५८ मीना सवैया ४ तथा १५ मां माशुकोनां तथा आशकोनां नाम लख्यां छे. ॥१६॥

॥ दोहा ॥

दारा ओर सिकंदरहि, फूल पना मह मह ॥

बहरामरु मजनू कियो, प्रेम सु हद बेहद ॥१७॥

अर्थ. ए रीते दारा, सिकंदर, फूल, पन्ना, महमद, बेहेराम, अने मजनू एओए बेहद प्रेम कर्यो हतो. ॥१७॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ छपय ॥

प्रेमसु हद बेहद, किया लेलां अरु बानां ॥

सुचिह प्रेम सरसाय, सोय परिहट्टनि जानां ॥

भोरी जोरी प्रीत, मीत सावेनां बहरां ॥

जुगल रीतकी नीत, चित्त पाई गुलजहरां ॥

यह देह नेह ऐसे सुने, छेह नये जुग जाय छन ॥

परबीन दीन सब प्रेम वस, महत पुरुष उद्धार मन ॥ १८॥

अर्थ. लेलीये अने बानाये हद बेहद प्रेम कर्यो हतो. प्रेम प्रवित्र वखणाय छे. ते रंगरेजिये जाण्यो हतो. भोळी सावेना तथा बहरांये मित्र साथे प्रीत जोडी हती. ए बेनी नीतिनी रीन गुलचहेरा मनमां पामी हती. आ शरीरे एवां एवांना स्नेह सांभळ्या छे. के जेओने जुदां पडवाथी जुग जेवी क्षण जती हती. तेमज हे प्रवीण! उद्धार मनवाळा बधा मोटा पुरुषो पण प्रेमेने वश्य दीन थइ गया छे. ॥१८॥

॥ सवैया ॥

आपहिके अन्निधानके, अंकसु, सात गुने करि दोय समे ॥

बीस गुने करि चत्रदशं हर, शेष रहे सो ग्रहे मनमें ॥

नोगुन नेक विचार उने, परबीन कियो परमान हमें ॥

जेते नयेहे तिते जुगलों, अहो भित रहो चिरजीव तुमें ॥ १९॥

अर्थ. आपना नामना जेठला अक्षर छे. (३) तेने साते गुणीने तेमां बे मेळबवा (२३) पछी तेने बीस गुणा (४६०) करीने तेने चौदे भागवा. पछी बे बाकी (१२) रहे ते मनमां राखिये छिये. अर्थात् बारें मास तमने मनमां राखिये छिये. पछी तेने नव गुणा (१०८) करिये. हे प्रवीण? अमे एटलुं प्रमाण कर्युं छे. के ते जेठला थया, तेठला जुग सुधी हे मित्र? तमे चिरंजिव रहो. ॥१९॥

॥ सोरठा ॥

जिनहूको अभिधान, तिन अच्छर गिनती करां ॥

નિકસત એહ નિદાન ॥ આયુષ જુગ સત અષ્ટકી ॥૨૦॥

અર્થ. એ ગણતરીમાં એવો ચમત્કાર છેકે હરકોઈના નામના ગમે તેટલા અક્ષર હોય તેની ઉપર પ્રમાણે ગણતરી કરો,તો છેવટ એજ નિકઝવાનું કે તેનું આયુષ્ય એકસોને આઠ જુગનું થાય. ॥૨૦॥

ફિર પાતિ લિખ એહ, મરે પ્રેમ પૂરન દશા ॥

બ્રહ્મણિ પાણિ સુ દેહ, કીન બિદા પરબીન પ્રતિ ॥૨૧॥

અર્થ. એ પ્રમાણે ફરીથી પત્રમાં લખીને પ્રેમની સંપૂર્ણ દશા થઈ, અને તે પત્ર કુસુમાબલીના હાથમાં આપીને પ્રવીણ તરફ વિદાય કરી. ॥૨૧॥

॥ અથ છંદ ધારા ॥

સાગરં પતી સુ દીન, બ્રહ્મણી સુ પાન લીન ॥ લેત સાસ નેન નીર, ચિત્તકી છુટી સુ ધીર ॥ ફેર જોગિ શીશ નાય, માલની મિલિ બુલાય ॥ ફંદનં ચઢી સુ આન, કીન પટનં પયાન ॥ આપ વહે ગઈ ઉદાસ, આઈહે પ્રવીન પાસ ॥ દેશિતં દશા કુમાર, બૂઝતં સુ બાર બાર ॥ બાલ બ્રંદ મીર જાન, બ્રહ્મણી બદે ન બાન ॥ સો લહી કલાપ્રવીન, બાલિકા વિદાય દીન ॥ રેનકી ઇકંત ધાર, બૂઝને લગી વિચાર ॥ આપ આપહી બિલાય, બ્રહ્મણી બદી ન જાય ॥ અંસુવા નરે ઉસાસ પત્રિકા દર્દ નિકાસ ॥૨૨॥

અર્થ. સાગરે પત્ર આપ્યો, તે કુસુમાબલિયે હાથમાં લીધો, ને શ્વાસ ભરવા લાગી, ને આંખમાં આંસુ આવ્યાં, અને મનની ધીરજ છૂટી ગઈ. ફરી જોગીને મસ્તક નમાવીને માલણને બોલાવીને મઠી, પછી આવીને રથમાં ચઢી બેઠી. ને શહેરમાં પ્રયાણ કર્યું. પોતે ઉદાસ થઈ ગઈ, ને પ્રવીણ પાસે આવી. તેની દશા જોઈને કુંવરી વારે વારે પૂછવા લાગી, પણ સંખિયોનાં

टोळानी भीड जाणीने कुसुमावळी कांड वचन बोलती नहोती, ते वात क-
ळाप्रवीण समजी गई, एटले तेणे सखियोने रजा आपी, पछी रातनी एकांत
धारीने ते विचार पुछवा लागी. ते बंने पोत पोताना मनमां विलखवा ला-
ग्यां, पण कुसुमावळीथी कांड बोली शकातुं नहोतुं. तेणे उसासा भरीने
आंखमां आंसु लावीने कागळ काढीने आप्यो. ॥२२॥

॥ सोरठा ॥

पाती कुसुम सु दीन, बोली जात न बात कछु ॥

बंचे बिना प्रवीन, उर उदास आई अगम ॥२३॥

अर्थ. कुसुमावळीये पत्र आप्यो, पण तेनाथी कांड वात बोली शकाती
नहोती. तेथी प्रवीणने कागळ वांच्या वगर आगळथीज मनमां उदासी
आवी. ॥२३॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

लई पतियां कर बंचत नार, इतेमहि नेन भई जल धार ॥
गरो भरि आयगयो तिहि काल, नही कछु बोलनकी सुध
बाल ॥ भरे दुख गूढ सु प्रौढ उसास, जरे उन ज्वाल सु चो-
म अकास ॥ अटा अनुमानतहे सु उजार, तपे तलफे तन
बारहि बार ॥ गई जुग ग्रंथ जुराफन छूटि, किधों लकरी
गई हारन तूटि ॥ लई गति सोय समे परवीन, किधों बिछुरे
सु महाजल मीन ॥ लगे घन घोर चहू दिश गाज, किधों
अकुलाय उठे म्हराज ॥ खमां कहि ब्रह्मनि धारति धीर,
इते महि होत असाध शरीर ॥ नई सुध मूरत एक बहंत, त-
बे कुसुमावलि एह कहंत ॥ कहा मुरझाय रहो निज चिंत,
सुनो उनके सु कहें बरतंत ॥ कितो समुझावत ब्रह्मकुमार,

लगाइ सु नीठहि नीठ उचार ॥२४॥

अर्थ. त्पारे प्रवीणे हाथमां कागळ लइने वांचवा मांझो. एटलामां तो तेनी आंखेथी आंसुनी धारा थवा लागी. अने ते वखते तेनुं गळुं भराई आव्युं. ने ते बाळाने कांई बोलवानी शुध रही नहीं. गुप्त दुःखेथी मोटा उसासा भरवा लागी. तेनी डाळाथी पृथ्वी ने आकाश बळवा लाग्यां. ह-वेलीने तो ते उजड जेवी जाणवा लागी. तेनुं शरीर वारे वारे तपवा ने त-लफवा लाग्युं. जाणे के जुराफ पक्षीना जोडानी गांठ छुटी गई. किंवा हारन पक्षीना पगमांनी लाकडी तुटी गई, एवी गति ते वखते प्रवीणे लीधी. जाणे के महा जळमांथी माळलुं जुदुं पड्युं. किंवा आकाशमां वर्षादनी घोर गर्जना थवाथी सिंह अकळाइने उखो. त्पारे कुसुमावळी खमा खमा कहीने तेने धीरज धरावा लागी. एटलामां तो तेनुं शरीर असाध्य थई गयुं. ने बे घडी गया पछी तेने भान आव्युं. त्पारे कुसुमावळी एवी रीते कहेवा लागी, के तमे पोताना मनमां मुंझाइने शुं रहो छो, ए जोगीनुं वृत्तांत कहुं ते सांभळो. एम कहीने कुसुमावळी केटलीक रीते समजावीने मांड मांड बोलावा लागी. ॥२४॥

॥ दोहा ॥

नीठ नीठ चरचा चली, धीर द्रढाई चंत ॥

कुसुम कहि सन्यास बिध, आदि अंत परजंत ॥२५॥

अर्थ. मांड मांड चर्चा चलावीने तेना मनमां धीरज द्रढावी, पछी कुसुमावळिये ते जोगीनुं आदिथी ते अंत सुधीनुं वृत्तांत कह्युं. ॥२५॥

आध निशा अनुमान जो, नित उत समो निहारि ॥

जोगिनि रूप प्रवीन लिय, बीन सु ब्रह्मकुमारि ॥२६॥

अर्थ. आशरे अरधीरात्रिनो समय थयो, ते जोइने रोजनी पेठे, त्यां,

પ્રવીણે જોગિણીનું રૂપ લીધું, અને કુસુમાવલ્લિયે વીણા લીધી. ॥૨૬॥

॥ સોરઠા ॥

પૂજન કીન પ્રકાર, છિન છિન તલફત મિંત બિન ॥

પાવક બિરહ અપાર, રોમ રોમ લાગી રમન ॥૨૭॥

અર્થ. પછી પૂજાનો પ્રકાર કર્યો. પણ મિત્ર વિના ક્ષણે ક્ષણે તલફેછે. અને અપાર વિરહાગ્નિ સંવાડે સંવાડે રમવા લાગ્યો. ॥૨૭॥

॥ સમરૂપક અલંકાર ॥ સોરઠા ॥

સુરત વ્રત વૃતિ ધાર, મન મિત પ્રત કરિયત ગમન ॥

ન બદોં શબ્દ ઉચાર, બંશ કુલટ બિધના બદત ॥૨૮॥

અર્થ. પોતાની સુરતરૂપી નટના દોરડા ઉપર વૃત્તિ ધરી રાખીને તેનું મન મિત્ર તરફ ગમન કરવા લાગ્યું, અને પ્રેમરૂપી વાંસ ઉપર ગુલાંટ ખાવા લાગ્યું. પણ વિધાતા નબદું નબદું એવો શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યો. ॥૨૮॥

॥ ગાહા ॥

કુસુમ જોગ પહિચાનં, પાતી વ્રતિ પ્રવીન બંચન બિધિ ॥

સિત્તરમો અભિધાનં, પૂર્ન પ્રવિનસાગરો લહરં ॥૨૯॥

અર્થ. એ રીતે કુસુમાવલ્લી અને જોગીની ઓઢાણ થઈ. તથા જોગીનો કાગઢ પ્રવીણે વાંચ્યો તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની આ શીતેરમી લેહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૨૯॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे सन्यास कुसुमावलि चरचा
कलाप्रवीन पत्र पठन चेदो नाम सित्तरमो लहरं ॥३०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां समातितम स्तरंगः
समातः ॥३०॥

॥अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद मोतीदाम॥

परस्पर पत्र लख्या राति लावि, जई पछी जोगि अलेख जगावि॥

सु उक्तिनि जुक्ति थकी रचि जेह, इकोतरमी लहरी कहु एह॥

॥ अथ जोगेश्वर चरचा फेरी गमन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

बाग बसत सन्यास वह, लगे सु निज बतरान ॥

जाय न जच्चे ओर पुर, जगे अलख इहि थान ॥१॥

अर्थ. बागमां बसता ते सन्यासियो पोते वातो करवा लाग्या, त्यारे सागरे कहुं के बीजा शहेरमां जइने जाचवुं नहीं. पण आ ठेकाणे तो अलेख जगाविये.॥१॥

॥ अथ छंद तिलक ॥

यह जोग वहे, निज बात कहे; नहि ओर रचें, नन आन जचें ॥ जेहि प्रेम हिया, निज जोग लिया; तिहि प्रति मगे, अलखं ज्यु जंगे ॥ सब सत्य कहा, उठ पंथ लह्या; किय मोद उरं, परबेस पुरं; निश आध वही, मुख बान लही ॥ गलि आन फिरे, सु उचार करे ॥ २ ॥

अर्थ. वळी ते जोगी एटले सागर मोढेथी पोतानी बात कहेछे के बीजे ठेकाणे कांड नहीं करिये. अने बीजाने नहीं जाचिये. पण हैयामां जेना प्रेमथी में जोग लीधो छे, तेना प्रत्ये जइने मागिये, अने अलेख एटले अलक्ष्य, लक्षमां न आवे एवा ईश्वरने जगाविये. त्यारे बधाये कहुं के ठीक छे. पछी उठीने सागरे रस्तो लीधो. ने मनमां आनंद लावीने पुरमां प्रवेश कर्यो. ब्यारे अरधीरात्रि गई, त्यारे मोढेथी वाणी कहेवा मांडी. अने शेरियेशेरिये फरीने सारो उचार करवा मांड्यो.॥२॥

॥ दोहा ॥

पुर पंथन परबेस किय, प्रेम बिबस सन्यास ॥

गहरी धुनि भंखित सबद, मित बिलोकन आस ॥ ३ ॥

अर्थ. प्रेमने वश्य थई गयेला ते सन्यासिये शहेरना रस्ताओमां प्रवेश कर्यो, अने मित्रने जोवानी आशाथी गंभिर ध्वनीथी शब्द बोलवा लाग्या. ३

॥ अथ वह शब्दोदाहरनं ॥ गूढोक्ति असंगति संकर अ-

लंकार ॥ छंद चिंतामनि ॥

जगीहे जोगकी धूनी, बरषपत बुंदसें दूनी ॥ विना लकरे
सुनां बूझे, नयनसें जोत नां सूझे ॥ निकटसें ताप नां लागे,
सन्यासी दूरसें दागे ॥ पियाला प्रेमका पीया ॥ उनोने मा-
यना लीया ॥ सरोवर अंतरिछ नीरा, चले चहु ओर जल
सीरा ॥ बसतहे तीरपर हंसा, न लोहू हाड अरु मंसा ॥
भरे परिपूर बिन मेहा, तहांहे जोगिको नेहा ॥ पियाला प्रे-
मका पीया, उनोने मायना लीया ॥ गिरब्वर श्रृंग नबरंगी,
शिखर शिर कंजमें भ्रंगी ॥ न पोचे पाव परवारा, अपंगीका
सु अरुखारा ॥ विना सिर बासके भोगी, लगेहे साधना
जोगी ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने मायना लीया ॥ सु-
चीका सेलकी अग्रा, चहु दिश चार हे नग्रा ॥ उनो मध दे-
वका डेरा, त्रिबेनी तासके फेरा ॥ करे तन खंड सो जावे,
सुरत जोगी तहां लावे ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने मा-
यना लीया ॥ महल अजगेबकी माया, झरोखा व्योमसें ला-
या ॥ न पहुचे चंद अरु सूर, उनोसें सहस गुन नूरा ॥ म-
नी मानंक जहँ थापे, तहां सन्यास तन तापे ॥ पियाला प्रे-
मका पीया, उनोने मायना लीया ॥ जमीमें बीज लगवाया,

विरख ब्रह्ममंडमें छाया ॥ परंदा पांख बिन आये, मधू बिस-
राम ठहराये ॥ वही फल फूलकी आशा, कियाहे जोगिने
बासा ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने मायना लीया ॥ हला
हल सिंधुके पारा, अगिनका द्वीपहे सारा ॥ ब्रखा खग धा-
रसें पाते, कटे उसराहकों जाते ॥ मुनी तहां डार मगछाला,
जपे निज नेनकी माला ॥ पियाला प्रेमका पीया, उनोने
मायना लीया ॥४॥

अर्थ. एकने कहीने बीजाने संभळावुं, तेनुं नाम गुढोक्ति अलंकार
छे. ते प्रमाणे आ छंदमां जोगीने लागु पडता शब्दो लोकोमां कहीने
प्रवीणने संभळाव्या छे. कारणथी उलटे ठेकाणे कारज उपजे अर्थात्
विरुद्ध क्रिया थाय, तेनुं नाम असंगति अलंकार कहेवाय. ए रीते ए बे
अलंकार संकर कहेतां मिश्रित आमांछे.

जोगी विषे--जोगीनी धूणी बळेछे. ते वरसादनां फोरां वरसवाथी
बमणी थाय छे. तेमां लाकडां नथी, तो पण ओलाती नथी. तेनुं तेज
आंखे देखातुं नथी. तेना समिपमां ताप लागतो नथी. पण सन्यासी वेग-
ळेथी दाझे छे. जेणे प्रेमनो प्यालो पीधो होय, तेणे तेनो अर्थ समजी
लीधो छे.

मतलब के चिदानंद ब्रह्मरूपी धूणी जागृतछे. अने तेमांथीज दुनि-
यामां वृष्टि थायछे. तेमां बळतण नाखवुं पडतुं नथी. तेम छतां ते जोत
बूझाइ जती नथी. अने चर्मचक्षुथी ते जोत देखवामां आवती नथी. अने
ते सर्वत्र व्यापक छे. तो पण तेनो ताप लागतो नथी. पण तेनुं साधन
करनारा सन्यासियो तेना वियोगथी अर्थात् दर्शन कर्या विना मनमां दाझेछे.
प्रवीण विषे--सागर कहेछे के प्रवीणरूपी जोगीनी धूणी विरहाग्निथी सळगती

રહીછે. તે આંસુનાં બિંદુ વરસવાથી વમળી સઢગે છે. એમાં લાકડાં નાખ્યા વિના પણ ઓલાઈ જતી નથી. તેનો મડકો નજરથી જોવામાં આવતો નથી. જો તેના સમીપમાં હોડયે, તો તાપ લાગે નહીં; પણ તેનાથી દૂર પડવાથી આ સન્યાસી ઢાઝેછે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધોછે, તેણે તેનો અર્થ સમજી લીધો છે.

જોગિ વિષે--એક ઝાંત્રિકે જ઼઼઼઼઼ મરેલું સરોવર છે. તેમાંથી ચારે તરફ પાણીની સેયોં ચાલે છે. તેના કાંઠા ઉપર હંસ વસેછે.તેના શરીરમાં લોહી, હાડકાં કે માંસ નથી. વર્ષાદ વિના તે સરોવર ભરપૂર રહેછે. ત્યાં જોગીનો સ્નેહ છે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

મતલબ કે જે જ઼઼઼઼઼ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈછે. તે જ઼઼઼઼઼ મરેલા સરોવરરૂપ બ્રહ્મ તે આકાશમાં વ્યાપક છે. તેમાંથી ચારે તરફ નીરની સેયોં ચાલેછે. અર્થાત્ એમાંથી વધે વ્યાપ થાય છે, (હંસ) આત્મા તેના સમીપમાં રહેછે. તે આત્મામાં લોહી, હાડકાં કે માંસ નથી. વર્ષાદ વિના અર્થાત્ તેમાં કાંઈ પૂરવળી મઢ્યા વગર તે બ્રહ્મરૂપી સરોવર પરિપૂર્ણ રહેછે. જોગી લોકો ત્યાં પ્રેમ લગાડેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણની આંખ્યોરૂપી સરોવર અંતરિક્ષ ઇટલે અધરછે, તે પાણીથી ભરપૂર છે, તેમાંથી ચારે તરફ જ઼઼઼઼઼ સહેયોં ચાલેછે, તેના કિનારા ઉપર મારો (હંસ) જીવ વસેછે, તેમાં લોહી હાડકાં કે માંસ નથી, અને તે આંખ્યોરૂપી સરોવર વર્ષાદ વગર જ઼઼઼઼઼ પરિપૂર્ણ મરેલું છે, તેમાં આ જોગીનો સ્નેહ લાગ્યોછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

જોગી વિષે--નવિન રંગનું પર્વતનું શિખરછે,તે શિખર ઉપર કમઢમાં મમરો રહેછે. ત્યાં પગઢાઢા કે પાંખોઢાઢા પહોંચી શકે નહીં, ત્યાં પગ વગરનાનોજ અઢાડો છે. અને જે માથા વગરનો હોય, તે કમઢનો વાસ

લેવાનો ભોગી છે, જોગી તેની સાધના કરવા લાગ્યા છે, જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે દેહરૂપી પર્વતના શિખરરૂપી બ્રહ્મરંધ્ર ઉપર (હજાર પાંચ-ડીનું) કમલ છે, તેમાં આત્મારૂપી ભમરો રહે છે, ત્યાં પગની ગતિવાળા કે પાંચોની ગતિવાળા પહોંચી શકે નહીં, પણ પગ વગરના અનુભવીનો ત્યાં અલાડો છે, અને માથા વગરના અર્થાત્ વિદેહી જનો તેની વાસના લેવાના ભોગી છે, જોગિયો તેની સાધના કરવા લાગ્યા છે, જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના સ્તનરૂપી નવિન રંગનું શિખર છે, તે શિખરના ઉપર કમલરૂપી દીટડીમાં શામતારૂપી ભમરો છે. ત્યાં પગવાળા કે પાંચો-વાળા કોઈ પહોંચી શકે નહીં. પણ પગ વગરના મારા મનનો ત્યાં અલાડો ઇટલે નિવાસ છે. હું માથા વગરનો થઈને તેની સુગંધ લેવાનો ભોગી થયો છું, અને જોગસાધના કરવા લાગ્યો છું, જેને પ્રેમનો ॥

જોગી વિષે--સોયની અળીના અગ્ર ઉપર ચારે તરફ ચાર શહેર વસેલાં છે, તે વચ્ચે દેવનું દેવલ છે, તેને ફરતી ગંગા જમનાં અને સરસ્વતિ એ ત્રણ નદિયો છે. જે શરીરનો નાશ કરે, તે ત્યાં જઈ શકે. જોગિયો ત્યાં સુરત લગાવે છે, જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે સોયની અળીના અગ્રથી પણ સુક્ષ્મ ચિદ્બ્રહ્મ છે. તેમાં ચારે તરફ ઉદ્વિજ, અંડજ, સ્વેદજ, જરાયુજ, એવી ચાર ધાણોરૂપી ચાર શહેર વસેલાં છે, તેમાં બ્રહ્મનું સ્થાનક છે, અને તેના ફરતી જીવદેવશ્વર ને માયા-રૂપી ત્રિપુટી છે, જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

પ્રવીણ વિષે--સોયની અળીના અગ્રે જેવી પ્રવીણની દૃષ્ટિ છે. તેના ઉપર મારાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અહંકાર, એ ચારે અંતઃકરણરૂપી ચાર શહેર વસી રહ્યાં છે. તેમાં પ્રેમરૂપી દેવનું સ્થાનક છે. તે દૃષ્ટિની ચોતરફ શ્વેતતારૂપી ગંગા, રતાશરૂપી સરસ્વતિ, અને શામતારૂપી યમુનાં છે. જે પોતાના શરીરના

ચૂરે ચૂરા કરે, તે ત્યાં સુધી જઈ શકે, આ જોગી ત્યાં સુરત લગાડી રહેછે. જેને પ્રેમનો પ્યાલો ॥

જોગી વિષે--અજાયેવ જેવા ગેબી મહેલની માયા છે. તેના ઝરુઆ આ-કાશ સાથે લાગ્યા છે. ઝગાં સૂરજ કે ચંદ્ર પહોંચી શકતા નથી, કેમકે તેનાથી પણ હજારગણું તેજ છે. એવા મળી ને માણેક ડ્યાં સ્થાપેલા છે. સન્યાસિયો ત્યાં રહીને શરીરે તપ કરેછે. જેને પ્રેમનો પ્યાલો પીધો હોય ॥

મતલબ કે ગેબી (ગુપ્ત) શરીરરૂપી મહેલ છે. તેની માયા અજાયેવ જે-વીછે. દશ દ્વારરૂપી તેનાં ઝરુઆ આકાશ તરફ લાગી રહ્યાં છે. તે બ્રહ્મ-રંધ્રમાં સૂર્યનો કે ચંદ્રનો પ્રકાશ પહોંચી શકતો નથી. અને તેનાથી હજાર ગણા તેજવાળાં જીવ દેવરૂપી મળી માણક ડ્યાં રહેલાં છે, ત્યાં મનની સ્થિતિ રાખીને સન્યાસી શરીરે તપ કરે છે. જેને પ્રેમનો ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના ગેબી મહેલની અજાયેવ જેવી રચના છે, તેના ઝરુઆ આકાશ સુધી લાગેલા છે, તેમાં ચંદ્ર અને સૂરજ જેવા પણ પહોંચી શકતા નથી, અને તેનાથી હજાર ગણાં તેજવાળાં પ્રવીણનાં નેત્રરૂપી મળી માણક ડ્યાં રહેલાં છે, આ સન્યાસી ત્યાં મન રાખીને શરીરે તપ કરેછે, જેને પ્રેમનો ॥

જોગી વિષે--પૃથ્વીમાં બીજ રોપ્યું, અને તેમાંથી ઝગેલું વૃક્ષ આજ્ઞા બ્રહ્માંડમાં છવરાયું ત્યાં પાંચ વિનાના પક્ષી ભમરાયે આવીને વિશ્રામ ઠરાવ્યો. તે ઝાડનાં ફળ ફૂલની આશાયે જોગિયે નિવાસ કર્યો છે. જેને પ્રેમનો ॥

મતલબ કે માયારૂપી પૃથ્વીમાં ચૈતન્યરૂપી બીજ વાવ્યું, તેમાંથી વૈરાટ રૂપી વૃક્ષ ઝગીને આજ્ઞા બ્રહ્માંડમાં છવરાયું, ત્યાં પરમાત્મારૂપી પાંચ વગ-રના ભમરાયે નિવાસ કર્યો. તે ઝાડના ફળ ફૂલરૂપી મોક્ષની આશાથી જોગિયો નિવાસ કરેછે. જેને પ્રેમનો ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણની છાતીરૂપી પૃથ્વીમાં પ્રેમનું બીજ વાવ્યું, તેનું ઝાડ ઉગીને અર્થાત્ વિસ્તાર પામીને આજ્ઞા શરીરમાં વ્યાપી ગયું. ત્યાં પાંચ વગરના ભમરારૂપી મારા મને આવીને નિવાસ કર્યો, એ ઝાડના ફલ ફૂલની આશાથી આ જોગિયે નિવાસ કર્યોછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

જોગી વિષે--ઝેરના દરિયાને પાર બધો અગ્નિનો બેઠે. ત્યાં તરવારની ધાર જેવાં પાંદડાવાળાં ઝાડે. તેને જે કાપી શકે, તે એ રસ્તે જાય. ત્યાં મુનિ મૃગચર્મ પાથરીને પોતાના નેત્રની માળા જપેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

મતલબ કે સંસારરૂપી ઝેરના સમુદ્રને પાર ગયા, એટલે વઢી તે તજવાના પરિતાપરૂપી અગ્નિનો બેઠ આવેછે, તે ઉપર અનેક પ્રકારના વિઘ્નરૂપી તરવારની ધાર જેવાં પાંદડાનાં ઝાડે. તેને કાપી શકે, તે મોક્ષને રસ્તે જાય, તે રસ્તામાં મૃગચર્મ વિઘ્નાવીને મુનિયો પોતાની અંતર દષ્ટિરૂપી માળા જપેછે. જેણે પ્રેમનો ૦॥

પ્રવીણ વિષે--લોક લજ્જા અથવા લોકોની અદેશ્વારૂપી ઝેરના દરિયાને પાર જઈએ ત્યાં વઢીલોના ક્રોધરૂપી અગ્નિનો બેઠ આવેછે. તે ઉપર તરવાર જેવાં પાંદડાવાળાં અનેક હરકતોરૂપી ઝાડે. તે ઝાડને કાપે તે મિત્રના મેઢાપને રસ્તે જઈ શકે, ત્યાં હું સન્યાસી મૃગચર્મ વિઘ્નાવીને મારા નેત્રરૂપી માળા જપુછું, અર્થાત્ મારાં નેત્ર વારંવાર તમારી તરફ લગાડુછું, જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો હોય તેણે આનો અર્થ સમજી લીધોછે॥૪॥

॥ સોરઠા ॥

इहि बिधि शब्द उचार, करत आय जोगी तहां ॥

जहां प्रवीन अटार, झुकित झरोखा प्रति गली ॥ ५ ॥

અર્થ. જ્યાં પ્રવીણની હવેલીના ઝરુખા ઝૂકી રહ્યાં, તે શેરી પ્રત્યે જોગી એ પ્રકારના શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતા આવ્યા. ॥૫॥

॥ गाहा ॥

स्वामी सबद उचारं, कलाप्रवीन कान सुर पहियं ॥

बिरहा लहर उमहियं, लहियं तन विदेह गति बाला॥६॥

अर्थ. ते स्वामीना शब्दना उच्चारनो स्वर कलाप्रवीणना कानमां पड्यो, तेथी विरहनी लहेर उलटी आवी, ने ते बाळ्याये शरीरे विदेहीनी दशा लीधी, अर्थात् बेभान थई गई.॥६॥

तबहि कुसुम उच्चरियं, हांहां मनमें द्रढाव अब रख्खे ॥

आय समय मनुहारं, वह सन्यासं करीहु सनमानं ॥७॥

अर्थ. त्वारे कुसुमावळी बोली के हांहां आ वखते मनमां द्रढाव राखो, अने आ सत्कार करवानो वखत आव्यो छे, माटे ते सन्यासीनुं सनमान करो. ॥७॥

मित भेख सन्यासं, आय प्रथम अलख्ख इत जग्गे ॥

कछु मनुहार उपायें, आशाभर निराश जनि जाये ॥८॥

अर्थ. तमारा मित्रे सन्यासीनो बेष लेईने प्रथम आंही आवीने अलेक जगावी छे, माटे कांइ सनमान करिये. केमके ते आशा भरेला छे, ते निराश न जाय. ॥८॥

॥ सोरठा ॥

कुमरि धीर मनु धार, करन लिये मनुहारके ॥

कुसुम कही तिहि बार, इत इनकों ठहराइये ॥ ९ ॥

अर्थ. त्वारे कुंवरीये मनमां धीरज धारीने सनमान करवा वास्ते ते वखते कुसुमावळीने कबुं के आंही एमने उभाराखो. ॥९॥

॥ चोपाई ॥

कहि प्रवीन झांखी उठ जाओ, तर झरोख सन्यास बुलाओ॥

तो मनुहार कछू पहुचावे, प्रथम शब्द खाली जनि जावे ॥
 सुनियत कुसुम झरोखन आई, करि पुकार पहिरात सु-
 नाई ॥ कहो निकट सन्यासी आवे, निच्छा कुमारि ताहि ब-
 कसावे ॥ सुनत एह पहरात कहाये, अटा नीठ सन्यास ज्यु
 आये ॥ उलटित प्रेम मोद मन बाढे ॥ जोगि झरोख जाय
 तर ठाढे ॥ १० ॥

अर्थ. प्रवीणे कहुं के तमे उठीने जइने जुओ. अने आपणा झरोखानी
 नीचे सन्यासीने बोलावो. तो आपणे कांडक सनमान दाखल तेमने पडो-
 चाडिये. केमके तेमणे आंही प्रथम शब्द कयो, ते खाली जाय नहीं. एवं
 सांभळीने कुसुमावळी झरोखामां आवी, अने तेणे पोकार करीने पहेरेगि-
 रने संभळाव्युं जे, कहो के ते सन्यासी महेलनी पासे आवे. एटले कुवरी
 तेने भिक्षा आपे, एवं सांभळीने पहेरेदारे जोगीने कहुं, तेथी हवेलीनी पासे
 ते सन्यासी आव्या, अने तेना मनमां प्रेम उलख्यो, तथा आनंद वध्यो, ए
 रीते जोगी जइने झरोखा नीचे उभा रह्या. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

जोगि द्रढाय झरोखतर, कुसुम सु कही प्रवीन ॥

बाज उठी बाला सु तित, अति अजिलाष सु लीन ॥११॥

अर्थ. जोगीने झरोखा तळे उभा राखीने कुसुमावळिये प्रवीणने कहुं.
 एटले त्यांथी ते बाळा वेगथी उठी, अने जोवानी अभिलाषामां अतिशे
 लीन थई गई. ॥११॥

॥ अथ छंद नाराच ॥

प्रवीन देव सेवको समान लीन हाथसैं ॥ झरोख आय झंखि-
 यं लगी आराध नाथसैं ॥ गुलाब नीर चंदनं चुआ गुलाल अ-

तरं ॥अबीर फूल केसरं झरोखसैं लगी झरं॥ करंत सेव सि-
द्धकी परे कुमारिका चहे॥महेश बानि याद लाय ब्रह्मनी करं
ग्रहे ॥ गई सु ध्यान चूकिकें उसास बालिका जरे॥ झरंत ने-
न नीर सो सन्यास अंगपें परे॥सबे सु सीत स्त्राव मध्य एक
धार तप्पियं,परेख कीन प्रेम लीन जोगि तार जप्पियं.॥१२॥

अर्थ. प्रवीणे देवनी सेवानो सामान हाथमां लीधो,अने झरोखे आवीने,
जोइने,नाथनी आराधना करवा लागी, गुलाबजळ, चंदन, चुवा, गुलाल,
अत्तर, अबीर, फूल अने केसरनी झरोखेथी झडी करवा लागी. ए रीते
सिद्धनी सेवा करतां ते कुमारिकाये त्यांथी पडतुं मुकवानुं धार्युं, त्यां शीवे
देरामां कहुं हतुं, जे आत्मघात करशो नहीं; ते वाणीनुं स्मरण करीने
कुसुमावळिये तेनो हाथ पकड्यो,एटले ते बालिका पडवानुं ध्यान चूकी गई,
ने उसासा भरवा लागी, अने तेनी आंखेथी जे आंसु खर्या, ते सन्यासीना
शरीर उपर पड्यां, त्यारे गुलाबजळ आदिक सर्वे थंडी धाराओ थती हती,
तेमां एक आंसुनी उनी धारा पडी,ते उपरथी तेना प्रेमनी परिक्षा करीने
जोगिये ॐकारनो उच्चार कर्यो, अर्थात् ईश्वरनुं नाम लीधुं. ॥१२॥

॥ प्रथम भेद विषमालंकार सागरोक्त गाहा ॥

शीतल सुखद सुबासा, अमृत धार मेघ झर मंडिय ॥

इहि नयरे अचरिज्जंतद अंतरेण तपीत विषधारा ॥१३॥

अर्थ. सागरे कहुं के आ नगरमां एक आश्चर्य जेवुं छेके,सीतळ सुख
आपे एवी,अने सुगंधीवान अमृतनी धाराथी वर्षादनी झडी मंडाई, तेनी
अंदर तपेली झेरनी धारा वरसे छे?? ॥१३॥

॥ अथ छंद मल्लिका ॥

जोगि गाहनी बदंत,गोंनकी चहत चंत॥जेद सो प्रवीन पा-

य, ठोरसें उठयो न जाय॥ ब्रह्मनी भरी सयान, संकसें त-
जे न पान॥ आयेहे नरे ज्यु आश, जाय क्यों वहे निरास॥
एह धारितं सु बाल, कंठकी गुलीक माल॥ प्यालिका जराव
एक, छेहरे अँगोछ टेक ॥ नीक बिंदवा प्रवीन, जोग नीठ
डार दीन ॥ तापसं हुलास लाय, जायके लये उठाय ॥ कीन
गोन बाल बंद, लीन फेर बानि छंद ॥१४॥

अर्थ, पत्नी ते जोगी गाथिनी एटले गाथा बोलता बोलता त्यांथी ज-
वानी इच्छा चित्तमां करेछे, ते मर्म प्रवीणे जाण्यो; तेथी ते ठेकाणेथी तेना
थी उठी शकातुं नथी, अने डहापणनी भरेली कुसुमावळी प्रवीण आहीथी
पडतुं मुंकाशे, एवी शंकाथी तेनो हाथ छोडती नथी, त्यारे प्रवीणे धार्युं
के जे आशा भरेला आव्या छे, ते निराश केम जाय, पत्नी पोताना ग-
ळानी मोतीनी माळा, अने एक जडाउ प्याली, तथा नीक नामना जवाही-
रथी जडेली बिंदली, एटलां वानां अंगुचाना छेडामां बांधीने जोगीनी
आगळ नाखी दीधां, तेथी एवो मर्म जणाव्यो के तमे मारा हैयाना हारछो,
मारा जीवननुं पात्रछो, अने मारा भाग्योदयना मणी अर्थात् दिनमणी एटले
सूर्यरूप छो. त्यारे ते तपसिये आनंद लावीने जडने उपाडी लीधां, अने ए
बाळाने सलाम करीने चालवा लाग्या, अने मोढेथी फरीने छंदनी वाणी
बोलवा लाग्या. ॥१४॥

॥ सोरठा ॥

गोन सन्यासी कीन, सहर गली उचरित सबद ॥

बिकल भये परवीन, धीर द्रढावत ब्रह्मनी ॥१५॥

अर्थ. शहेरनी गलियोमां शब्द उचारतां जोगिये गमन कर्युं, त्यारे
प्रवीण बेहोश थई गई, एटले कुसुमावळी तेने धीरज द्रढावा लागी. ॥१५॥

॥ अथ छंद मुक्तदाम ॥

चले कर जोगिय बानि उचार, कलापरवीन बढी ब्रह्म ज्ञा-
र ॥ भयो दुहु पूरन प्रेम प्रकास, उमे उर छंडत दीह उसा-
स ॥ असू द्रग दोय न सूकत धार, बिलोकत संचर बारहि
बार ॥ अगे पग जोग सु नीठ धरंत, इते महि बाल बिहाल
परतं ॥ गली वह जोग उलंघित जाहि, इतैमहिं राजसुता
सुधि नाहि ॥ धरे कुसुमावलि धीर प्रवीन, शब्द उचार स-
न्यासिय लीन ॥ १६ ॥

अर्थ, जोगी वाणीनो उच्चार करता चाल्या, त्यारे कळाप्रवीणने वि-
रहनी झाळ वधी, ते वच्चेने प्रेमनो संपूर्ण प्रकाश थयो, अने वंचेजणां छा-
तीमांथी लांबा उस्वास नाखेळे, बेयनी आंखमांथी आंसुनी धारा सुकाती
नथी, वारे वारे ते रस्ता सामुं जुएळे, जोगी मुशकेलीथी आगळ पगळुं
धरेळे, एटलामां तो प्रवीण बेहाल थडने पडी, अने ए शेरी उलंघीने जोगी
गया, एटलामां तो राजकुंवरीने कांड सुध रही नहीं, त्यारे कुसुमावळी प्र-
वीणने धीरज धरावा लागी, अने सन्यासिये नीचे लख्या प्रमाणे शब्दनो
उच्चार लीधो, ॥ १६ ॥

॥ अथ वह शब्द उदाहरनं ॥ छंद ॥

॥ रूपकाति शयोक्ति अलंकार ॥

कोइ अजब तमासा देखा, जहाँ रूप रंगकी रेखा ॥ अज-
ब गैबि इक मेहेल बन्याहे, सब दुनियासैं न्यारा ॥ चंद सू-
रकी किरन न पहुचैं, अखंड जोत उजियारा ॥ कोइ अजब
तमासा देखा, जहाँ रूप रंगकी रेखा ॥ बिना मूलका बाग
बन्याहे, चहुं दिश लगे फुवारे ॥ बिना पांखके जवरा बेठा,

મગન પ્રેમ મતવારે ॥ કોઈ અજબ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ
રંગકી રેખા ॥ અધર સરોવર અમૃત ઝરિયા, વાપર બેઠે હં-
સા ॥ મુગતાફલકોં ચુગ ચુગ સ્વાવે, વાકોં લોહુ ન મંસા ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ રંગકી રેખા ॥ બાનન-
વાલા બાન ચલાવે, અધર નિશાન ઉઢાવે ॥ પાડે સો તો જુગ
જુગ જીવે, ચૂકેસો મરજાવે ॥ કોઈ અજબ તમાસા દેખા, જ-
હાં રૂપ રંગકી રેખા ॥ વિના બાદરે મેહ મંઢાના, ધરતી પરે
ન પાની ॥ જાનનહારે જેદ બિચારે, એહ પ્રવીન નિશાની ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ રંગકી રેખા. ॥૧૭॥

અર્થ. મેં કોઈ અજાએબ જેવો તમાસો દીઠો, કે બ્યાં રૂપને રંગની રેખા
છે, ત્યાં અજાએબ જેવો ગેબી એક મહેલ બનેલો છે, તે બધી દુનિયાંથી ન્યારો
છે, ત્યાં ચંદ્રને સૂરજની કિરણો પહોંચતી નથી, અને અખંડ જોતનું અજ-
વાલું છે. મેં કોઈ અજાએબ જેવો ॥

મતલબ કે રૂપ ને રંગની રેખા જેવી પંચભૂતાત્મક માયા છે, તેમાં અ-
જાએબ જેવો એક તમાસો દેખાય છે. તે એકે તે બધી માયાથી જૂદો અજાએબ
જેવો એક ચિદ્બ્રંહ્મરૂપી ગુપ્ત મહેલ બનેલો છે. ત્યાં ચંદ્ર ને સૂર્યની કિરણો
પહોંચતી નથી. પણ અખંડ જોતનું અજવાલું છે. મેં કોઈ અજાએબ ॥

પ્રવીણ વિષે--મેં કોઈ અજાએબ જેવો તમાસો દીઠો, તે એકે કે બ્યાં રૂપ
રંગની રેખા જેવી પ્રવીણ છે, એવો આશ્ચર્ય ઉપજાવનાર ગેબી એટલે ગુપ્ત-
સ્થલવાલો મહેલ બનેલો છે. અને તે આછી દુનિયાંથી જૂદા પ્રકારનો છે.
તેમાં ચંદ્ર સૂર્યની કિરણો પણ પહોંચતી નથી. મતલબ કે ત્યાં કોઈ જડ
શક્તિ નથી. અને ત્યાં પ્રવીણના મુખની અખંડ જોતનું અજવાલું છે. મેં
કોઈ અજાએબ ॥

બ્રહ્માંડ વિષે--મૂઝ વગરનો એક બાગ બનેલો છે. તેને ચારે તરફ ફૂવારા લાગ્યા છે, ત્યાં પાંખો વગરનો ભરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને બેઠો છે. મેં કોઈ અજાયેવ જોવો ॥

મતલબ કે આ સૃષ્ટિરૂપી બાગ એવો બનેલો છે કે જેનું મૂઝ કદ તરફ છે. તે જણાતું નથી. તેમાં ચારે તરફ પંચવિશયાત્મક ફૂવારા લાગી રહ્યા છે. તેમાં પાંખ વગરનો આત્મારૂપી ભરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને બિરાજે છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના શરીરરૂપી એક મૂઝ વગરનો બાગ બનેલો છે, તેમાં ચારે તરફ તેના આંસુના ફૂવારા લાગી રહ્યા છે, તે બાગમાં મારા મન-રૂપી પાંખ વગરનો ભરો પ્રેમમાં મગન અને મતવાલો થઈને બેઠો છે. મેં કોઈ અજાયેવ જોવો તમાસો ॥

બ્રહ્માંડ વિષે--અમૃતનું સરોવર અંતરિક્ષ ભરેલું છે. તે ઉપર હંસ બેઠો છે. તેના શરીરમાં લોહી કે માંસ નથી. અને તે મોતીને વીણી વીણીને ખાય છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

મતલબ કે ચૈતન્યરૂપી અમૃતનું સરોવર નિરાધાર ભરેલું છે. તે ઉપર આત્મારૂપી હંસ બિરાજે છે. તેના શરીરમાં લોહી કે માંસ નથી. અને તે મુક્તિરૂપી ફળને વીણી વીણીને ખાય છે. અર્થાત્ મુક્તિ પામે છે. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

પ્રવીણ વિષે--પ્રવીણના હોઠરૂપી અમૃતનું સરોવર ભરેલું છે. તે ઉપર મારો જીવ વઢગી રહ્યો છે. તેના વેસરના મોતીને વીણી વીણીને પોતાની વૃત્તિમાં ઉતારે છે. તે જીવમાં લોહી કે માંસ નથી. મેં કોઈ અજાયેવ ॥

ગુરુનાં બોધવિષે-બાળાવઢી બાળ ચલાવે છે, તે અધર માંડેલું નિશાન ઉઢાડી દે છે, તે જેને વિંધીને પાડે છે, તે જુગોજુગ જીવતું રહે છે. અને જેને ચુકી જાય છે, તે મરી જાય છે. મેં કોઈ અજાયેવ તમાસો ॥

મતલબ કે ઉપદેશ કરવાની વાણીવાળા ગુરુઓ પોતાની વાણી ચલાવે છે, અને અસ્થિર મનવાળા શિષ્યોરૂપી નિશાનને આ દુનિયામાંથી ઉડાડી મુકે છે, અર્થાત્ મોક્ષ પમાડે છે, અને તેઓ વાણીથી વિંધીને જોને પાડે છે, તે અમર થાય છે, અને તેની વાણીની ચોટમાં જે આવતા નથી. તે વારે વારે જન્મ મરણ પામે છે, મેં કોઈ અજાયેબ તમાસો ॥

પ્રવીણ વિષે--તિક્ષ્ણ દષ્ટિરૂપી વાણવાળાં પ્રવીણનાં નેત્ર કટાક્ષરૂપી વાણ ચલાવે છે, તે નિરાધાર રહેલા મિત્રના મનરૂપી નિશાનને ઉડાવે છે, તે કટાક્ષ જોને પાડે, અર્થાત્ લાગે. તો તે ઘણા કાલ જીવે મતલબ કે તેની દષ્ટિ સાથે દષ્ટિ મળે તો મિત્ર જીવતો રહે, અને તે દષ્ટિના વિયોગથી મિત્રનું મન મરણતુલ્ય થાય છે. મેં કોઈ અજાયેબ ॥

બ્રહ્મવિષે--વાદલાં વગર વરસાદ મંડાળો છે, અને તેનું પાણી પૃથ્વી ઉપર પડતું નથી, જે જાણનારા હોય, તેજ એનો ભેદ વિચારે. અને એજ ચતુરની નિશાની છે. મેં કોઈ અજાયેબ ॥

મતલબ કે ચૈતન્યરૂપી જલની વૃષ્ટિ થાય છે, પણ તે કયા વાદલામાંથી આવે છે, તે જણાતું નથી, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડેલું જણાતું નથી, તેને અનુભવી પુરુષો જાણે અને એજ જ્ઞાનીની નિશાની છે, મેં કોઈ અજાયેબ ॥

પ્રવીણ વિષે--વાદલું ચડી આવ્યા વગર પ્રવીણની આંખમાંથી આંસુનો વરસાદ મંડાળો છે, તેનું પાણી પૃથ્વી ઉપર પડતું નથી, અર્થાત્ વસ્ત્ર ભિંજાઈ જાય છે, આ વાતને જાણનારા હોય, તે તેનો મર્મ વિચારે અને પ્રવીણને ઓઢાવવાની એજ નિશાની છે. મેં કોઈ અજાયેબ જોવો તમાસો દીઠો કે જ્યાં રૂપ ને રંગની રેખા છે. ॥૧૭॥

॥ છપય ॥

યહ સન્યાસ ઉચાર, કરત આસન પ્રતિ આયે ॥

प्रेम जोत प्रगटंत, नेन जुरने नहि पाये ॥
 कुसुम कलापरबीन, सेज बेहोस सुवाई ॥
 मानहु बिनु जल मीन, रेन तलफंत बिहाई ॥
 निशचर निवार दिनचर सु धुन, पशु पंच्छी लागे चरन ॥
 भाषंत बिरद ब्रह्मनि कुमरि, क्रिया लगाई नित करन ॥१८॥

अर्थ. सन्यासी एवो उच्चार करता आसन तरफ आव्या. प्रेमनी जोत प्रगट थई आववाथी आंख्य मेळववा पाम्या नहीं, अर्थात् उंघ आवी नहीं, कुसुमावळिये बेहोश थयेली कळाप्रवीणने सज्या उपर सुवारी. ते जाणे के जळ विनानुं माळलुं होय, ए रीते तरफडतां रात गुजारी. रातनां फरनारांनुं निवारण थइने दिवसनां फरनारां पशुपक्षियो ध्वनी करीने विचरवा लाग्यां. त्यारे कुसुमावळिये ते कुंवरीने बिरदावळी कहीने नित्य-क्रिया करवाने लगाडी. ॥१८॥

॥ दोहा ॥

कुमरी नित कीनी क्रिया, सेव विसर्जन कीन ॥
 प्रतिउत्तर पाती लिखन, कुसुम सु कही प्रबीन ॥१९॥

अर्थ. कुमारिये नित्य क्रिया करीने सेवानुं विसर्जन कर्युं. त्यारे कुसुमावळिये प्रवीणने प्रति उत्तरनो पत्र लखवानुं कहुं. ॥१९॥

॥ सौरठा ॥

प्रेम बढाहि परबीन, उर उसास निर झर नयन ॥
 कलम पत्र कर लीन, लागे प्रतिउत्तर लिखन ॥२०॥

अर्थ. त्यारे प्रवीणने प्रेम वढ्यो, ने छातीमांथी उसासा लेवा मांड्या. ने आंखोमांथी आसु झरवा लाग्यां. अने हाथमां कलम तथा कागळ लइने प्रतिउत्तर लखवा लागी. ॥२०॥

॥ अथ कला प्रवीनोक्त पत्र प्रत्युत्तर छंद ॥

॥ नृजंग प्रयात ॥

रससागरं ए दशा आप लीनी ॥ हमें होत नांही कछू प्रेम
हीनी ॥ रच्योहे विधाता इते एह फंदा, परे लोहके पिजरेमें
परंदा ॥ भये अंतरं आप नेनां न फूटे, परे प्राण बेहाल पा-
पी न छूटे ॥ जथा जोग काहु समे ओर धारे, वही बातकी
आप सौहे उचारे ॥ चहे चिंत आपें इतेही रहावे ॥ गुरुताइ
जासे सु कैसें कहावे ॥ कहे अंतरं क्यों रसना न कहे ॥ बता-
ओ कहे सोइ प्रेमं न घटे ॥ इतेमें चहो जो बिदागीर दीजे,
विचारी कहो उत्तरं सोय कीजे ॥ न माने अबे बात आपें ब-
रज्जी, हमें दीनकी याद रख्खो अरज्जी ॥ माहाराजहो प्रे-
मकी मेघ माला, हमें तो नरे तुच्छही तुच्छ ताला ॥ घटंते ज-
लं ओसरं मेघ चूके, तबे तो इकं तालमें ताल सूके ॥ तजे
नीर तीरं सुके जाय हंसा, जिया जानिये आप एही प्रशंसा ॥
उसासा नरे जापितं मेर रख्खे, दई ब्रह्मनी पानि पाती सु
लख्खे ॥ २१ ॥

अर्थ. हे रससागर तमे आवी दशा लीधी. तेम हुं पण कांड ओछा प्रे-
मवाळी थती नथी. पण शुं करिये ! जे विधाताए आ ठेकाणे आवी जाल
रखेली छे. जाणे के लोढाना पांजरामां पक्षी पड्युं छे. आपनी जुदाइ
थवाथी अमारी आंख्यो केम फूटती नथी ? अमें आ पापी प्राण बेहाल पड्या
छे. पण केम छूटता नथी ? वळी कोई समे जेम करवुं घटे तेम अंमे बीजी
धारणा करशुं, ते बातना हुं तमारा सम खाईने कहुंछुं. अने हुं मनमां एवुं
चाहुंछुं के आप आंहीज रहो. पण एम कहेवाथी आज्ञा करनार गुरुपणुं

जणाय; माटे केम कही शकुं ? अने वेगळे जवानुं कहेतां मारी जीभ केम न कपाय? माटे जेथी प्रेम घटे नहीं, एवं शुं कहुं ते बतावो? एटलामां आप मारी पासेथी विदायगिरी लेवाने चाहोछो. तो तमे विचारीने कहो ते उत्तर हुं आपुं. तमे हवे मारा वारवाथी कांड वात माननारा नथी. पण अमारी गरीबनी आटली अरजी याद राखजो. के हे महाराज आप तो प्रेमनी मेघ-माळा छो. अने हुं हलकामां हलका भरेला तळाव जेवी छुं; तेमांथी पाणी घटी जाय, त्यारे जो वरसाद अवसर चूके, त्यारे तो एक ताळीमां ते तळाव सुकाई जाय. अने ते पाणीना कांठाने तजीने हंस उडी जाय. एज रीते मारा जीवनी हकीकत आप जाणजो. एवी रीते पत्र लखीने कुसुमावळीना हाथमां आप्यो, अने उसासाभरीने कहाव्युं के महेरबानी राखजो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

पाति ब्रह्मनि पानि दिय, बहुरघो लई प्रवीन ॥

चित दशावत मित प्रति, लखी ज्यु काव्य नवीन ॥ २२॥

अर्थ. कुसुमावळीना हाथमां पत्र आपीने वळी प्रवीणे पाछो लीधो, अने तेमां पोताना मननी दशा प्रमाणे मित्र प्रत्ये नवीन काव्य लख्यां. ॥२२॥

॥अथ कलाप्रवीनोक्त पत्र भेद अन्योक्ति आक्षेपालंकार॥

॥ सबैया ॥

प्रेमहुको रसकूप भर्यो इक, केउ दिनां हम सागर पायो ॥

ताम्र न सिक्क बनाय तहां नित, नीरके तीरन पुंज जमायो ॥

सायत शोधत चूक परी चित, शुद्ध मुहूरत सोय बिहायो ॥

कंचनकी पल सो गुजरी, अब तो पल लोह कथीरको आयो ॥ २३ ॥

अर्थ. हे सागर केटलेक दहाडे हुं प्रेमरूपी रसकूप एटले जे रसथी

बीजी धातुनुं सोनुं थाय, एवा रसथी भरेलो एक कूवो पामी. त्यां रोज तां-
बाना सिका बनावीने ते पाणीने कांठे ढगलो जमाव्यो, पण सारो वखत
शोधतां मनमां चूक पडी. अने तेथी जे शुद्ध मुहूर्त हतुं ते गुमाव्युं. तेथी
सोनुं धवानी पळ तो जती रही. अने हवे तो लोढुं तथा कथीर धवानी
पळ आवी छे. ॥२३॥

॥ अथ समरूपक अलंकार ॥ सर्वैया ॥

आसन बार रहे इकही टक, आचमनं अनुराग नरे ॥
आयत सास गहे सुर शोधन, अंजुलि नेत्र नियोग करे ॥
सोधतहे गुण न्यास सबे तन, सागर ध्यान हमेश धरे ॥
प्राणनयो मुनिराज इही गति, सिद्ध मिलाप सदा समरे २४

अर्थ. हे सागर! मारो प्राण मुनीना जेवो बन्यो छे. ते आसनवाळीने
एक नजरथी जोई रहे छे, भरप्रेमनुं आचमन करेछे, अने आवता जता
श्वासथी स्वरनुं शोधन करेछे. अर्थात् प्राणायाम करेछे. अने नेत्ररूपी अं-
जळीथी (बिनियोग) संकल्प करेछे. आपना गुण शोधीने आखा शरीरमां
(न्यास) अर्थात् धारण करेछे, अने हमेशां आपनुं ध्यान धरेछे. एबी रीते
मारो प्राण मुनिराज बनीने तमरूपी सिद्धना मिलापनुं निरंतर स्मरण करेछे. २४॥

॥ समरूपक अलंकार ॥ कवित ॥

अंसुवाके नीरहु ते, मंजत शरीर नित्य; बिरहकी धुनी उर
तापबो बीसेख ले ॥ नेनके कटोरे, करी मांगत दरशनि-
च्छा, दरदकी सेली कंठ बिच अवरेखले ॥ खान पान गान
तान सिगरे तजेहे सुख, प्राण जान होयगो निदान आ परे
खले ॥ सागरसें कहो जाय, एक दिनां इते आय, प्रेमकी
फकीरीकी तमासगिरी देखले ॥२५॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हुं रोज आंसुनां जळथी शरीरे नहाउंलुं, अने छातीमां विरहनी धूणी तपेछे. ते वडे विशेष तापी लउंलुं. आ नेत्रना कटोरा करीने सागरना दर्शननी भिक्षा मागुंलुं. अने दरदनी सेली मारा गळामां पहेरेली छे. तेने जोइल्यो. खान, पान, गान, तान विगेरे सघळां सुख तब्ज्यां छे. हवे प्राण जवानुं थशे, माटे आवीने तेनुं कारण परखी ल्यो. अरे कोइ सागरने जइने कहो के एक दिवस अहीं आवीने आ प्रेमनी फकीरीनी तमासगिरी जोइ ल्यो. ॥२५॥

॥ संदेहालंकार ॥ सैवया ॥

डोलबो बावरो व्हेंके भलो के, जलोहे बिभूतनको धरबो ॥
ईशको शीश अरोप जलो के, जलो झप नेरबको भरबो ॥
काशिमें जाइ कट्यो सो जलो, के जलोहे हिमाचलमें गर-
बो ॥ सागर मित जलो सु बताइये, ज्योंहि कहो त्यों हमें
करबो ॥ २६ ॥

अर्थ. हे सागर? दिवानां थइने फरवुं, ए सारुं हशे? के विभूति धा-
रण करीने जोगणी थवुं, ते सारुं हशे? शिवना उपर माथुं चडावुं, अ-
र्थात् कमळपूजा खावी, ते सारुं हशे? के भैरव जप खावो सारो हशे?
काशीमां जईने करवतथी कपावुं सारुं हशे? के हिमाचलमां जइने गळवुं,
ते सारुं हशे? हे सागर मित्र? जे सारुं होय ते बतावो? अने तमे जे कहो,
ते अमारे करवुं. ॥२६॥

॥ अथ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

केबो कहा तुम जानतहो, निस बासर सागर राह चितेबो ॥
तेबो महा बिरहानलसें, सु समे ज्युं तुमें बनिहे फिर एबो ॥
एबो बने न तुमें तो हमे, दीन क्यों गुजरे यह आयस देबो ॥

देबो पती उनके करमें, करमें गति टेढिय तो फिर केबो॥२७॥

अर्थ. हे सागर! तमने कहिये शुं? तमे सर्व जाणोछो, अमे रात्रि ने दिवस तमारी वाट जोइये छिये, मोटा विरहाग्निथी तपवुं थायछे, अने फरीथी तमासुं आंही आववानुं बनशे तेज सारो समय हुं जाणुंछुं. अने जो तमासुं आववानुं नहीं थाय, तो अमारे दिवस केम गुजारवा. ते बिषे आज्ञा आपवी. हे कुसुमावळी? आ पत्र एमना हाथमां आपवो. तेम छतां करमनी गति वांकी हशे, तो पछी शुं करवुं? ॥२७॥

॥ सौरठा ॥

लिखकें ब्रह्म कुमारि, पाती दीन प्रवीन ज्युं ॥

आशिष वचन उचारि, कुसुम गवन उपवन कियो ॥ २८॥

अर्थ. ए रीते प्रवीणे पत्र लखीने कुसुमावळीने आप्यो. त्यारे कुसुमावळीये तेने आशिर्वाद आपीने बाग तरफ गमन कर्युं. ॥२८॥

सोई बंदि सन्यास, बिबस प्रेम बोल न सके ॥

अतिही जरी उसास, प्रतिउत्तर पाती धरी ॥ २९ ॥

अर्थ. ते कुसुमावळी सन्यासीने पगे लागी, पण प्रेमने वश थवाथी कांइ बोली शकी नहीं, अने अतिशे उसासा भरीने प्रतिउत्तरनो पत्र आगळ मूक्यो. ॥२९॥

तापस लही उठाय, पाती जरी सु प्रेम रस ॥

वांची जेद बनाय, शिर चढाय उर लाय उन ॥३०॥

अर्थ. प्रेमरसथी भरेलो ते पत्र तपस्विये उपाडी लीधो. ते माथे चढावीने तथा छातिये लगावीने तेमांनो भेद वर्णवीने वांच्यो. ॥३०॥

॥ गाहा ॥

दंपति पत्र बिधानं, अलख जगान जोगि पुर गमनं ॥

ईकोत्तर अजिधानं, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३१ ॥

અર્થ. સ્ત્રી પુરુષે પરસ્પર પત્ર લખ્યા, તેની રીત તથા જોગી અલખ જગાવાને વાસ્તે શહેરમાં ગયા. તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની ઇકોતેરમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૩૧॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे दंपति पत्र प्रत्युत्तर सन्यास
अलख गमनो नाम एक सप्ततितमो लहरं ॥ ३१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकसप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः॥ ३१ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद वसंततिलका ॥

જોગી ગયા પછિ દશા પરવીણ પામી, તે વર્ણવી વિગતથી નવ રાખિ ખામી ॥
હીમાચલે સુ સિધ સાગરને મઝ્યાછે, બોતેરમી લહરમાં કહિ તે કથાછે ॥

॥अथ पुनि पाती प्रत्युत्तर सन्यास अरन्य गमन प्रसंगो यथा॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

सागर सागर शशि पती, लखत लहर चढि चाह ॥

मन तरंग लग तट त्रपा, उछरत हटक अथाह ॥ १ ॥

અર્થ. સાગરરૂપી સમુદ્રને પાત્રિકારૂપી ચંદ્ર જોતાં ચાહનારૂપી ભરતી
ચઢી, તેના મનમાં વિચારરૂપી મોજાં, લાજરૂપી કિનારાને લાગીને અથાગ
ઉછઠીને પાછાં હઠેછે. ॥૧॥

॥ पुनः रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

पत्र कूप हेरत उठ्यो, पारद प्रेम फुहार ॥

हय तन हटक्यो ले गयो, मनहु कुमारी नार ॥ २ ॥

અર્થ. “પારો ધાતુછે, અને તે યનિજ પદાર્થ છે. પણ તેને વિષે એવી

दंतकथा चाले छे के शिवनुं विर्य खलित धयेलुं ते पारारूपे कूवामां भ-
राइ रहेलुंछे. त्यां एक कुंमारिकाने घोडा उपर बेसारीने लइ जइने तेनी
द्रष्टी पारा तरफ करावेछे. एटले ते पारो कुंमारीने जोइने उछळेछे. एटले
कुंमारिका घोडो फेरवीने पाछी नासेछे. तेथी पारो आवीने बहार पडेछे,
तेनुं रूपक आमां छे.' पत्रिरूपी कूवाने जोतांज तेमांथी प्रेमरूपी पारानो
फूवारो उछळ्यो, त्यागे सागरना शरीररूपी घोडो अटकी रह्यो. पण तेना
मनरूपी कुंमारिकाने ते लई गयो.॥२॥

॥ सोरठा ॥

तापस अति सोचंत, पुनि प्रतिउत्तर जो लिख्यो ॥

उनकी गति एकंत, लहे उभे बंचन लिखन ॥ ३ ॥

अर्थ. ते रससागररूपी तपस्विये अतिशे शोचना करीने वळी जे
प्रतिउत्तर लख्यो, तेना अंतरनी गतितो ते एकांतमां वांचनार ने लखनार
ए बेज जाणे.॥३॥

श्रीमुख काव्य सुकीन, बहुस्थो भेद लिखे सुवह ॥

धीरज धरन प्रवीन, कुसुमावलि दीनी सुकर ॥४॥

अर्थ. पोताने मोढे कविता रचीने वळी ते भेद प्रवीणने धीरज धरावा
सारुं लख्या. ने ते पत्र कुसुमावळीना हाथमां आय्यो.॥४॥

॥ अथ वह पाती उदाहरन भेद स्मरनालंकार ॥ सवैया ॥

आज प्रवीन मिले सुपने महि, भूपन बास जराव जरी धर ॥

आसन एक लिये अति आदर, केसर चंदनकी चरचा कर ॥

पानन बीरि बनाय खवावत, जाजन पान लियो मदिरा ज-

र ॥ सेज विनोदकि बात उचारत, या दुखियां अखियां ग-

इ उबर ॥५॥

अर्थ. ते पत्रमां सागरे लख्युं जे--जडाउ घरेणां तथा जरीनां लूगडां पहेरीने आज प्रवीण मने स्वप्नामां मळ्यां, तेणे मने घणा आदरथी एक आसन उपर लीधो, अने केसर ने चंदनथी मारी पूजा करी, पाननी बीडी करीने खवरावी. अने मदिरानुं पात्र भरीने मने पावासारुं हाथमां लीधुं. पछी सेज विनोद करवानी वात बोलवा लाग्यां. त्यांतो आ दुखियारी आंख्यो उघडी गई. ॥५॥

॥ समरूपकालंकार ॥ सवैया ॥

आसन साधि रह्यो इक धारन, बारिके चार बरुनि नमी हे ॥ धूनि अखंड जगे बिरहा, सुरताके झुलांसें देह दमी हे ॥ खेंचत सास बिसास बडो उन, एक निरंतर टेक जमी हे ॥ एह प्रमान प्रवीन निहारत, जोगहु तें क्यों बिजोग कमी हे? ॥६॥

अर्थ. सागर लखेछे के जोगीनी पेठे एक धारणाथी साधन करवा आसन वाळीने रह्युं, अने जळना भारथी पांपणो नमीछे. बिरहनी अखंड धूणी सळगती रहेछे. अने सुरतारूपी झूला उपर लटकीने शरीरने दम्युं छुं. मोटो विश्वास राखीने आसने खेच्युं, अने मनमां एक टेक जमावीछे, हे प्रवीण? ए प्रमाणे हुं तमने ध्यानमां निहाळ्युं. माटे जोगीनी क्रिया करतां आ वियोगनी क्रिया शुं कांइ ओळीछे? ॥६॥

॥ यमकालंकार ॥ दोहा ॥

घटन प्राण लागे सु घट, लटे न हर हर बार ॥

जो चाहत संकट कटे, रटे हरा हर नार ॥ ७ ॥

अर्थ. शरीरमांथी प्राण घटवा लाग्या. पण शिवशिव ?? ते प्राण बहार नीकळी जाता नथी. पण जो आ संकट कापवाने चाहिये, तो

शिवनी स्त्री (हरा) पार्वतीना नामने रटिये.॥७॥

॥ रूपकालंकार ॥ दोहा ॥

तालामें ताला लग्या, कारीगर बिध कीन ॥

चित कीली संचा सबद, खोलनहार प्रवीन ॥ ८ ॥

अर्थ. ब्रह्मारूपी कारीगरनुं करेलुं तालुं नशीवमां लाग्युं छे. पण हे प्रवीण ? तमारा मनरूपी कुंचीवडे ब्रह्माना मांडेला शब्दोरूपी (संचो) तालानी कळ उघाडनारां तमेछो, मतलब के ब्रह्माये नशीवमां विजोग लख्योछे, पण तमारा मननी चतुराईथी ते शब्दने तमे फेरवी शको. अर्थात् विजोग मटाडी शको.॥८॥

॥ सोरठा ॥

उर टारन अंदेश, प्रति प्रवीन पाती लिखी ॥

सुताब्रह्म संदेश, सागर कहाँ कवित करि ॥९॥

अर्थ. प्रवीणना मननो संशय टाळवा सारुं तेनी तरफ कागळ लखीने वळी सागरे एक कवित करीने कुसुमावळी साथे संदेशो कहाव्यो. ॥९॥

॥ प्रतिपालंकार ॥ कवित ॥

हरहे बसे त्युं जच्छ किंनर चले तो कहा, जई जातरूप,
मन इनके सरसरे ॥ वइकुंठनाथ, पुर कंचन रचित कहा,
संतनके चित नीत चाहत दरसरे ॥ मनिबंध मानसर, सुर
बिहरे तो कहा, तोय तोयनिधिके न बूझत तरसरे ॥ चंदन
चढाय जाय बंदन हमारे करि, पंथिक प्रवीन पेरकारीसैं
परसरे ॥ १० ॥

अर्थ. कैलासमां शिवजी वसेछे. अने यक्ष तथा किन्नरो चालेछे, तो शुं थयुं? अने ते सोनानो बनेलोछे. तोपण ते तेने मन सरसछे. वैकुंठनाथे वैकुंठपूर

सोनानुं रच्युंछे. अने संत जननां चित्त तेनां दर्शन करवा नित्य चाहेछे, तोपण शुं थयुं? मानसरोवर मणियोथी बांधेलुंछे. अने त्यां देवताओ विहार करेछे. तोपण शुं थयुं? समुद्रमां घणुं जळ भर्युंछे. पण तेथी तरश मटती नथी. तो ते शा कामनोछे? तेमज हे पंथिक एटले संदेशो लई जनार कुसुमावळी! कोइ (पेर) उपाय करी शके, एवां प्रवीण पासे जइने तेने चंदन चडावीने अमारीवती वंदना करीने तेनो स्पर्श करजो. अर्थात् मळजो. मतलब के कैलाश, वैकुंठ अने मानसरोवर कर्ती प्रवीणना मेळा-पने हुं बहु चाहुंछुं.॥१०॥

॥ सोरठा ॥

पाती दई सु पान, सागर कुसुम प्रवीनकी ॥

धार्यो पंथ पयान, पुर ब्रह्मनि तापस गहन॥११॥

अर्थ. सागरे प्रवीणने मोकलवानो पत्र कुसुमावळीना हाथमां आप्यो, पछी कुसुमावळिये शहेरने, अने तपस्विये जंगलने रस्ते प्रयाण करवानुं धार्युं.॥११॥

उरमें उभे उदास, कहे तापस लाव न कछू ॥

बीतत हयन निवास फेर करेंगे आइ इत ॥१२॥

अर्थ. तपस्विये कुसुमावळीने कह्युं के तमे बने जण मनमां कांइ उदासी लावशो नहीं, केमके (हायन) वर्ष बीत्या पछी फरीथी अमे आंहीं आवीने निवास करजुं.॥१२॥

॥ अथ अमृतधुनि यमक ॥ छंद मुक्तदाम ॥

चले उठि जोगिय हाथ झटक्का॥ पुरातनको सुख साज पटक्क,
खरे बिछुरे बिरहा सु खटक्क ॥ चढी मनु प्रेम सुरंग चटक्का॥
भरभर कंठ उसास भरंत ॥ धरद्वर प्राण बेहोस धरंत ॥

ફરફર નય વહે નરખંત ॥ સ્વરસ્વર બુંદ ચર્ચેં બરખંત ॥
 તરતર ટેકતહે નિજ અંગ, થરથર માનહુ ભંગ ભુજંગ ॥
 ઝરઝર સ્વેદ મનો ગજ મદ, હરંહર જંચત મંત્ર શબ્દ ॥
 યહી વિધિ તાપસ વ્રચ્છ ચલંત, તિહી ગતિ બ્રહ્મિ પુરી પ્રવિસંત ૧૩

અર્થ. જોગિયો હાથ ચંચેરીને અર્થાત્ આશા મુકીને ઉઠીને ચાલ્યા. અને પ્રથમનો સુખનો સામાન ફેંકી દીધો. હવે તો સ્વરેસ્વરો વિયોગ થયો. તેથી મનમાં વિરહ ચટકવા લાગ્યો. જાણે કે પ્રેમના રંગની ચટકી ચડી હોય નહીં શું? ગઢું ભરીભરીને ઉસાસા ભરેલે. અને પ્રાણ ધડકી ધડકીને બેહોસપણું ધરેલે. ફરીફરીને તે નગરને જુએલે. ને આંચેથી સ્વરસ્વર આંસુનાં બુંદ સ્વરેલે. ડાડે ડાડે પોતાના શરીરને ટેકો દેલે, અને થરથર ધ્રુજેલે. તે જાણે કે શરીરે ભાગી ગયેલો સર્પ હોય નહીં શું? પરસેવો ઝરઝર ઝરેલે. તે જાણે કે હાથીનો મદ ઝરતો હોય નહીં શું? અને હરહર એવા મંત્રનો શબ્દ બોલેલે. એ રીતે તપસી વનની ડાડી તરફ ચાલ્યા. અને તેવીજ દશાથી કુસુમાવલી શહેરમાં પેઠી. ॥૧૩॥

॥ સોરઠા ॥

દુજિ પ્રવેશ પુર કીન, પહુંચી કલાપ્રવીનપેં ॥

તાપસ પાતી દીન, મોન લીન મુખ દુઃખ ભરે ॥૧૪॥

અર્થ. બ્રહ્મપુત્રી કુસુમાવલી શહેરમાં પ્રવેશ કરીને કલાપ્રવીણની પાસે પહોંચી, અને તે તપસીનો કાગળ આપીને મોઢે બોલ્યા વગર રહી, ને મનમાં દુઃખ ભરાઈ આવ્યું. ॥૧૪॥

કુમરી સહી સમાજ, વ્યાજ સેન દીની વિદા ॥

પાતી સાગરરાજ, ગઈ ઇકંત બંચન લગી ॥૧૫॥

અર્થ. ત્યારે કુમારિયે સુઈ રહેવાને મિશે સચિયોની મંડલીને રજા

आपी. पछी एकांते जइने सागर राजानो पत्र वांचवा लागी.॥१५॥

बंचत जोगि विदाय, पाय लाय लागी प्रबल ॥

वनी न बरनी जाय, हाय हाय मुख बानि हुइ ॥१६॥

अर्थ. ते वांचतां जोगी विदाय थया, एवुं जाणवाथी मनमां मोटी लाय लागी. अने तेनी दशा जे थई, ते वर्णवी जाय नहीं, ने तेने मोढेथी हाय हाय एवी वाणी थई.॥१६॥

॥ संवंधातिशयोक्ति अलंकार ॥ छंद मल्लिका ॥

बंचितं पती प्रवीन, प्राण अंबु छीन मीन ॥ जात सो पलं सु जान, आजही प्रले प्रमान ॥ मानहु सहस्र सूर, भूमिपें भयो सुनूर ॥ लंघितं म्रजाद आप, बाडवा बढे प्रताप ॥ शेषने ज्यो उसास कच्छहु कियो निकास ॥ कोलको जग्यो सु दंत, दंतिही डिगे डिगंत ॥ धातुके धसे सु श्रंग, ज्वालनेन जीत जंग ॥ शेषसें सबे ब्रह्मंड, जंग जो बिराट अंड ॥ सो दशा प्रवीन पाय, धीर ब्रह्मनी धराय ॥ १७ ॥

अर्थ. ते पत्र वांचतां प्रवीणना प्राण जळ वगरनां माछलां जेवा थया, अने ते पळ जायछे, ते एवी के जाणे आज प्रलय थयो. अथवा जाणेके हजार सूर्यनो ताप पृथ्वी उपर पड्यो. अथवा समुद्रना जळे मर्यादा लोपी. अने वडवाग्निनो ताप वध्यो. अथवा शेषनागे उस्वास भर्यो. तेथी जे काचवाना आधारे पृथ्वी रहीछे, तेने काढी नाख्यो. अने जे वाराहनी दाढने आधारे ते काचवो रहेछे. ते दांत भागी गयो. अथवा दिशाओने छेडे पृथ्वीने टेकौ आपनारा हाथियोछे, ते डग्या. अथवा धातुना पर्वत मेरुनां शिखर धर्यां. अथवा जेना नेत्रमां प्रलयकाळनो अग्निछे, एवा महारुद्र प्रलय करवामां जीत्या. जाणे शेषथी लइने आखुं ब्रह्मांड जे अंडाकारेछे,

તે વૈરાટનો ભંગ થયો. એવી દશા પ્રવીણ પામ્યાં, તેને કુસુમાવલી ધીરજ ધરાવા લાગી. ॥૧૭॥

॥ સોરઠા ॥

સ્વાન પાન રુચિ છંડિ, બાલા લહી વિદેહ ગતિ ॥

અસુઆં નેન ઉમંડિ, વદત સ્વાસ બન્હિ બિરહ ॥૧૮॥

અર્થ. તે કુંવારિયે સ્વાવાપીવાની ઇચ્છા છોડી લીધી. અને વિદેહીની દશા લીધી. આંખે આંસુ ઉમંડી આવ્યાં. અને શ્વાસ તથા વિરહાગ્નિ વધવા લાગ્યો. ૧૮

જો તન તાપસ તાપ, સો સત ગુન પરવીન મન ॥

ઉરજ્જત આપહિ આપ, પલ પલ પ્રાન પ્રયાન રુચ ॥૧૯॥

અર્થ. જેવો તાપ તે તપસ્વીના મનમાં થયો, તેવો સોગળો તાપ પ્રવીણના મનમાં થયો. પણ પોતે પોતાના મનમાં મુંઝાઈને રહેછે. અને પલે પલે પ્રાણ જવાની ઇચ્છા કરેછે. ॥૧૯॥

એક વરષ અનુમાન, આવન ઓધિ સુ બિપ્ર વદિ ॥

ઓધ આસ ઉર આન. નીઠ નીઠ વપુ વાસ કિય ॥૨૦॥

અર્થ. ત્યારે કુસુમાવલિયે આશરે એક વર્ષે પાછા આવવાની મુદત કહી, તે અવધીની આશા મનમાં લાવીને માંડ માંડ તેના શરીરમાં પ્રાણે નિવાસ કર્યો. ॥ ૨૦ ॥

॥ દોહા ॥

પલ પલ કલા પ્રવીનપે, બ્રહ્મનિ ધીર ધરાય ॥

ઉન મુખ આવન ઓધિ બદિ, નીઠસુ પ્રાન દ્રઢાય ॥૨૧॥

અર્થ. કલાપ્રવીણને પલે પલે કુસુમાવલિયે ધીરજ ધરાવીને તે તપશિયે મોઢેથી કહેલી આવવાની મુદત કહીને મુઠકેલીથી તેના પ્રાણ રખાવ્યા. ॥૨૧॥

સ્વાન પાન સુખ સેજ તજિ, સૌધ સુ કલાપ્રવીન ॥

उत्तर आसा आस सिध, यतीव्रतम तब लीन ॥२२॥

अर्थ. ते कळाप्रवीण खावा पीवानुं सुख, तथा पलंग तजीने हवे-
लीमां रही, त्यारे यति एटले सन्यामिये सिद्धने मळवानी आशाथी उत्तर
दिशानो (वर्त्म) मारग लीधो. ॥२२॥

॥ चोपाई ॥

इहि विधि जोगि बिपन पथ लीने, बसन बद्रिकाश्रम चि-
त कीने ॥ चाह सिद्ध परसन सु उलट्टे, मंद मंद संचर गिर
कट्टे ॥ सातहु मित सांत रस चीने, सातहु पक्ष पंथ जब
कीने ॥ नीठ बद्रिकाश्रम तब आये, दरस बद्रिकेदारहु पा-
ये ॥ आसन उत्तें अनेक मुनीशा, ठोर ठोर उपगंग गिरी-
शा ॥ साधक सिद्ध जोगक्रम साधे, आप इष्ट परिव्रह्म अ-
राधे ॥ नित फल फूल झुकित बनराया, पटारितू उत रितुराज
लखाया ॥ गिरिवर श्रंग झरन जल धारा, बरपा उत्तें मास
मनु बारा ॥ तापस तित प्रताप बिस्तारे, बैरजाव पशु पंखि
बिसारे ॥ केहरि बास करत करि छाया, करी कलभ केहरि
धृत माया ॥ कला कलापि धरित नृत मंडे, सनमुख अहि
आवत बिल छंडे ॥ चटकहि बाल बाज प्रतिपारे, बायस क-
रत उलूक बिहारे ॥ बक झष करत समीप बिहारा, दाहत
बनन बन्हि बिस्तारा ॥ सरिता सर सरोज सुभ नीरा, सुर-
जि सीत गति मंद समीरा ॥ गिरि गिरि बन बन बन प्रति
बेली, नीड नीड खग करत सु केली ॥ शाख शाख हींचत
अगशाखा, परि परि रटत पंखि पशु जाषा ॥ सुमन सरो-
ज रंग प्रति रंगा, ग्रहि मन मोद गुंजरत भंगा ॥ सागर

લખત મોદ મન લાયે, આશ્રમ હેર ચિતાશ્રમ પાયે ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. એ રીતે જોગિયે વનનો મારગ લીધો. અને બદ્રિકાશ્રમમાં જઈને વસવાનું મન કર્યું, સિદ્ધનો સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છાના ઝલટી, તેથી ધીમે ધીમે પર્વતોનો રસ્તો કાપ્યો. સાતે મિત્રો શાંત રસમાં ભિંજાયેલા છે. તેઓયે સાત પશુનાડિયાં સુધી જ્યારે પંથ કર્યો, ત્યારે બદ્રિકાશ્રમ પાસે આવ્યા. અને બદ્રિકેદારનાં દર્શન પામ્યા. ત્યાં અનેક મુનીશ્વરોનાં આસન છે. અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગંગાને કાંઠે પર્વતો છે. ત્યાં સાધકો તથા સિદ્ધો યોગની ક્રિયા સાધે છે. અને પોતે પરિબ્રહ્મરૂપી ઇષ્ટનું આરાધન કરેછે. ત્યાં હમેશાં દ્રાડ ઉપર ફલફૂલ ઝૂકી રહેલાં છે. ત્યાં હયે ઋતુઓમાં વસંતઋતુ દેખાય છે. મોટા પર્વતોના શિખરો ઉપરથી ઝરણનાં જલની ધારાઓ ધાયછે. ત્યાં જાણે કે બારે મહિના વર્ષાદ ધાયછે. ત્યાં તપસ્વિયો પોતાનો પ્રતાપ વધારે છે. ત્યાં પશુઓ અને પક્ષિયો પરસ્પર વૈરભાવને વીસારી દેછે, હાથીની છાયામાં કેસરીસિંહ વાસો કરેછે. અને હાથીનાં વઘાં કેસરીસિંહ સાથે માયા રાખેછે. ત્યાં મોર કઢાધરીને નૃત્ય માંડે છે. ત્યારે રાફડાને છોડીને સર્પ તેના સામો આવેછે. ચકલીનાં વઘ્યાંને બાજપક્ષી પાછેછે. અને કાગડા ઘૂડ સાથે વિહાર કરેછે. બગલા ને માછલાં પાસે રમણ કરેછે. અને અગ્નિનો વિસ્તારછે. પળ વનને બાઝતો નથી. ત્યાં નદી, તળાવ, કમળ, અને સુંદર જલ છે. સુગંધિમાન સીતલ અને હલ્લવો હલ્લવો પવન વાય છે. પર્વતે પર્વતે વન છે. ને વન વનપ્રત્યે વેલા છે. ત્યાં માલે માલે પક્ષિયો ક્રીડા કરેછે. ને ડાલે ડાલે વાંદરાં હિંચે છે. ને પશુ ને પક્ષી પેર પેરની ભાષા બોલેછે. ત્યાં ફૂલ તથા કમળ રંગવેરગી છે. મનમાં આનંદ પામીને ભમરા ગુંજારવ કરેછે. તે વન જોઈને સાગર મનમાં આનંદ લાવ્યા. એ બદ્રિકાશ્રમ જોઈને તેનું ચિત્ત આશ્રમ પામ્યું. ॥ ૩ ॥

॥ दोहा ॥

सुरतानंद पहाड तहां, अंब ब्रच्छ उन श्रंग ॥

कुसुमाकर बिकसित बिपिन, निकट गहर गति गंग ॥२४॥

अर्थ. त्यां सुरतानंद नामनो पर्वत छे. तेनां शिखर उपर आंबानां झाड छे. त्यां वनमां वसंतस्तु खीली रह्यो छे. अने तेना समीपमां गंभीर गति वाली गंगा बहे छे. ॥२४॥

तिहां पंच दिन रहन किय, अविलोकत एकंत ॥

इष्ट मंत्र साधन लगे, सप्तासन किय मित ॥२५॥

अर्थ. त्यां एकांत जोईने पांच दिवस रहेवानुं कर्युं, अने ते साते मित्रो आसनवाळीने इष्टना मंत्रनुं साधन करवा लाग्या. ॥२५॥

॥ सौरठा ॥

मंजन कीजत गंग, करि ईडन प्रति जव जवा ॥

सुरतानंद सु श्रंग, प्रेम मंत्र सप्तहु सधे ॥२६॥

अर्थ. गंगामां स्नान करेछे. अने शिव तथा पार्वती प्रत्ये स्तुति करीने ते सुरतानंद पर्वतना शिखर उपर साते मित्रो प्रेमनो मंत्र साधेछे. ॥२६॥

पूर्वायस अनुमान, प्रभानाथ परसन चहे ॥

सिद्ध सबे बिधि जान, गिरि आश्रय तजि गमन किय ॥२७॥

अर्थ. सिद्धे पूर्वे आज्ञा आपी हती, ते प्रमाणे ते प्रभानाथ नामना सिद्धनो स्पर्ष करवाने चाहेछे. अने ते सिद्धपण सर्वे विधिना जाणनार छे, तेथी तेणे ज्वाळामुखीना पर्वत उपर पोतानुं आश्रम छे ते तजीने सुरतानंद पर्वत तरफ गमन कर्युं. ॥२७॥

पंच द्योस बिलमंत, प्रभानाथ आयै तहां ॥

तापस लिखत महंत, बंदि चरन अरचे बिबिध ॥२८॥

अर्थ तपस्वियो पांच दिवस रह्या, एटलामां त्यां प्रभानाथ आव्या. एटले तेओये ते महत् पुरुषने जोईने तेमने पगे लागीने विविधप्रकारे पूजन कर्युं. ॥२८॥

॥ गाहा ॥

बिछुरन दशा प्रवीनं, सागर सिद्ध मिलन बद्रिकाश्रम ॥
द्विसित्तर अजिधानं ॥ पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥२९॥

अर्थ. जूदां पडवाथी प्रवीणनी थयेली दशा, तथा सागरने बद्रिका-
श्रममां सिद्धनो मेळाप थयो, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी बोतेरमी लहेर
सपूर्ण थई. ॥२९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे जोगी बद्रिकाश्रम गमन सि-
द्ध मिलन नाम द्विसप्ततितमो लहरं ॥३०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विसप्ततितम स्तरंगः
समाप्तः ॥३१॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

समरी सागर मित्रने, प्रवीण दुःखनी पेर ॥

पत्र विना पोकारती, कहि तोतेरमि लेर ॥

॥ अथ कलाप्रवीन दशा वर्नन ॥ दोहा ॥

कथा जोगिकी उत रही, अब कहुं प्रबिन बृतंत ॥

बिछुरनतें बिरहा बढ्यो, बारबार बिलपंत ॥१॥

अर्थ. कवि कहेछे के जोगीनी कथा एटलेथी रही, अने हवे प्रवीणनुं
वृत्तांत कहुंछुं, तेने विजोग पडवाथी बिरह बढ्यो, तेथी वारे वारे बिलाप
करवा लागी. ॥१॥

॥ अथ कलाप्रवीनोक्त आक्षेपालंकार ॥ सवैया ॥

जस्म लगाइ बनाइ जटा, छवि सागर लीनिहे शंभु प्रभा-
की ॥ जोगि बनी करि मोकुं बिजोगिनि, जोगिनि जैरहि
भोग बिनाकी ॥ शंभु चिताकि बिभूति धरे, इतनी कमि का-
हिकुं राखि कहाकी ॥ एरि सखी उन टेरि कहे, धरि जाय
बिभूति सु मेरि चिताकी ॥२॥

अर्थ. कुसुमावलीने कहेछे के सागरे शरीरे भस्म लगावीने, माथे
जटा बनावीने महादेवनी कांतिनी छवि लीधी, तेणे जोगी बनीने मने वि-
जोगण करी, तेथी हुं भोगणी सुखभोग वगरनी थइ रही, पण शंकर
तो चितानी बिभूती लगावेछे, अने सागरे कहेवानी एटली स्वामी शा वास्ते
राखी ? एमने बोलावीने कहो के मारी चितानी बिभूती शरीरे धारण करीने
जाय, मतलब के मारा देहनो अंत आणीने जाय. ॥२॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ कवित ॥

जोगी जये सागर संजोगीको सिंगार तजी, कमंडलु कर
धरी, मुद्रा धरी कानमें ॥ होइके उदास बनबास करनेकी
आस, जातहे सो वरजेसें, क्यों रहे संस्थानमें ॥ जोगी तो
निदान समसानमे सदाइ बसे, जानत न सागर क्यों, इतनी
जहानमें ॥ तजी यह प्रौढ पूर, काहिकों सो जात दूर, कहो
ज्युं रहे हजूर, मेरेइ मसानमें ॥३॥

अर्थ. सागर संयोगीनो शणगार तजीने जोगी थया, अने हाथमां
कमंडल लइने कानमां मुद्रा धारण करी, अने उदासी थइने वनमां बास
करवानी आशायी जायछे, ते वारवाथाथी आ शहेरमां केम रहे ? जोगी तो
नक्की स्मशानमांज सदाय वसे, ते बात आटली दुनियांमां शुं सागरजी जा-
णता नथी ? माटे आ मोटुं शहेर तजीने ते दूर शा वास्ते जायछे ? तेने

कहो के माराज मशाणमां पासे रहे. ॥३॥

॥ अथ द्रष्टांतालंकार ॥ सवैया ॥

में पियु कंठ कबू उरझी नहि, ज्यों उरझे तरुपें बनबेली ॥
बांह धरी गर नाहहिके कबु, खूब खुशी भइकें नहि खेली ॥
सागर कंठ लगी गइ सेलि, रही अब में इत ठोर अकेली ॥
में निरजागिनि भूतलमें, सदजागिनि जै उन कंठकि सेली ४

अर्थ. जेम झाड उपर वननी वेली लटके छे, तेम हुं मारा पतिने गळे कदी लटकी नहीं, स्वामिना गळामां हाथ नाखीने कोइ दिवस खूब खुशी थईने खेली नहीं, अने सागरना गळामां तो (शेली) काळी दोरीनी कंठी बळगी गइ, हवे हुं आ ठेकाणे एकली रही, तेथी आ भूतळमां हुं निर्भागिणी रही. अने एमना गळानी शेली सदभागणी थई. ॥४॥

॥ अथ सहोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

सागर मित पुकार सुनो, अबमें पुनि आपकि संगहि आऊं ॥
जो तुम अंग भभूत लगाई तो, में पुनि अंग भभूत लगाऊं ॥
जो तुम भीखको भोजन पाइ हो, में पुनि भीखको भोजन पाऊं ॥
जो तुम नाथ अलेख जगाइ हो, में तुम साथ अलेख जगाऊं ॥५॥

अर्थ. हे सागर मित्र! हवे मारो पुकार सांभळो? अने हुं पण आपनी साथे आवुं, अने जो तमे शरीरे विभूती लगावी, तो हुं पण मारे शरीरे विभूती लगावुं, अने जो तमे भिक्षा मागीने भोजन जमशो तो हुं पण भिक्षानुं भोजन जमीश, अने हे नाथ? जो तमे अलेख जगावशो तो हुं पण तमारी साथे रहीने अलेख जगावीश. ॥५॥

॥ अथ विधिप्रार्थना ॥ कवित ॥

अहो चहुमुख मोकुं कायकुं तें दियो दुःख, कृपा करी कहो
कहा करी तेरी चोरीमें ॥ मेरो पति धरे नेख, एसो क्योंहि
लिख्यो लेख ॥ देख मेरी देह दशा सुखकी बिछोरिमें, अब
अनुकंपा ल्याइ, होवहु सहाइ आई, बडी वस्तु चाहुं नही,
चाहुं वस्तु थोरिमें ॥ जुग कर जोरी जोरी, कहुंमें निहोरी
तोसैं, नचूतकि गोरी व्है के, रहुं वाकी झोरीमें ॥ ६ ॥

अर्थ. अरे ब्रह्मा तें मने शा वास्ते दुःख दीधुं ? कृपा करीने कहे के
में तारी शी चोरी करीछे ? मारो पति भेख धरे एवो लेख तें केम लख्यो ?
हवे मारा देहनी सुखनी दशा में छोडी दीधी, ते तुं जो, हवे दया लावीने
तुं आवीने सहायता कर, हुं मोटी वस्तु चहाती नथी, पण थोडीक वस्तु
चहाउं छुं, अने बे हाथ जोडी जोडीने तने विनवीने कहुंछुं के (तुं एटछुं
कर के) हुं विभूतीनी गोळी थईने तेनी झोळीमां रहुं. ॥ ६ ॥

॥ दोहा ॥

होत निरास उदास व्है, कुसुम सु दर्ई सुनाय ॥

बिन सागर कैसें जियौं, अब निश दिन क्यों जाय ॥ ७ ॥

अर्थ, ए रीते प्रवीण निराश थईने उदासी धायछे, अने कुसुमावळीने
संभळावी दीधुं के हुं सागरविना शी रीते जीधुं, अने रातने दहाडो केम
जाय ! ॥ ७ ॥

॥ कवित ॥

कैसें धरों धीर असरीर कहो कैसे रहे, कोन सुने कासों
कहूं कांकरे सहायरे ॥ आवे नांहि कंत अब कछु नां कहावे कब,
यातें अंत मोकुं कोन अंतक मिलायरे ॥ अबतो असार
जये सारहु बिचार मेरे, जाग भो अभाग यातें लागे तन ला-

यरे ॥ घर नां सुहावे बन फिरनां सुहावे नांहि, मरनां सुहावे
सो कहावे हाय हायरे ॥ ८ ॥

अर्थ. हुं शी रीते धारज धरुं ? अने कामदेव शी रीते पीडा करतो
रहे ते कहो ? अरे मारी पीडा कोण सांभळे, अने केने कहुं, अने कोण
मने सहायता करे ? हवे मारो स्वामि नहि आवे, अने कोइ वखते कांइ
कहावशे पण नहीं, माटे अंते मने मोतनी साथे कोण मेळवशे ? हवे तो
मारा सारा विचार हता ते खोटा थडू गया. अने भाग्य हतुं ते अभाग्य
थई गयुं. तेथी मारे शरीरे लाय लागेले, मने घर गमतुं नथी, बागमां फरवानुं
गमतुं नथी अने मरवानुं गमेले, ते मोत मने हाय हाय कहेभरावेछे. ॥ ८ ॥

॥ छंद भुजंगप्रयात ॥

सखी सागरं जात नां हाथ ग्राहे, अबे तो यह फेर आहे न
आहे ॥ अबे बिर्हकी आगि अंगे लगेरी, गति कर्मकी हा-
यरे हाय मेरी ॥ दिनांही दिनां व्याधि वैसें बढेंगे, अरे कोन
याकी व्यथाकों कढेंगे ॥ यही बन्हिसें प्राण कैसें बचेरी, गती
कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ बिना नाथ कैसें करी अन्न
जावे, गये जान पें जान पापी न जावे ॥ जरी नां जई देहकी
खाख ढेरी, गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ दुखं देगये
ले गये सूख लूटे, छुटे स्नेह नां देहतें प्राण छूटे ॥ पुकारुं
पती पें सुने नां अबेरी, गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ प्रले
ज्यों ज्यों आज त्यों द्योस मेरे, यह कष्ट यों नां दिलं जान
नेरे ॥ बिना सागरं चित्त चिंता करेरी, गती कर्मकी हायरे
हाय मेरी ॥ मही सर्वमें एक जो जीव मूरी, उहीसें जई
छूटनेकी जरूरी ॥ जियेको अबे कोन आधार हेरी, गती

कर्मकी हायरे हाय मेरी॥लिख्यो भाग्यमें सो अबें कोन टारे,
गये अंकके बंकते मित न्यारे ॥ हृदमें अबे धीर कैसें धरेरी,
गती कर्मकी हायरे हाय मेरी॥अरेरे गये सागरं स्नेह त्यागी,
इते क्यों रही पापनी में अजागी, किही जन्मके पाप पाये
उदे री गती कर्मकी हायरे हाय मेरी ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सखी? सागर मारो हाथ झालीने लड़ जाता नहीं, अने
हवेतो ते फरीथी आवशे के नहीं आवे, हवे विरहनी आग मारे शरीरे
लागीछे, अरे हाय हाय मारा कर्मनी गति.हवे दिवसे दिवसे एमज व्याधि
वधती जशे,अरे तेनी पीडा हवे कोण काढशे? अने ते आगथी मारा प्राण
शी रीते उगरशे? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. स्वामी विना शी
रीते करीने अन्न भावे? पतिरूपी प्राण गया, पण आ पापी जीव जतो नहीं,
अने आ शरीरनी बळीने राखनी ढगळी थड नहीं,अरे हायहाय मारा कर्मनी
गति. मने दुःख दै गया. अने मारुं सुख लूटीने लड़ गया, मारो स्नेह
छूटतो नहीं तेम शरीरमांथी प्राणपण छूटतो नहीं,स्वामी स्वामी पुकारुंछुं,
पण हवे ते सांभळता नहीं, अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. जेम प्रलय
थयो होय, मारे आज तेवो दहाडोछे, अने आवुं दुःख हुंकहुं आवशे
एवुं मनमां में जाण्युं नहोतुं, हवे सागर विना मारुं चित्त चिंता करे छे,
अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. आखी प्रथीमां मारी एक जे जीवनमूळी,
तेनाथी छूटा पडवानी जरूर पडी, हवे जीववानो आधार शो छे? अरे
हायहाय मारा कर्मनी गति.जे भाग्यमां लख्युं होय ते हवे कोण टाळी शके?
नशीबना वांका आंकथी मारो स्वामी वेगळे गयो. हवे हृदयमां शी रीते
धीरज धरिये? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति. अरेरे स्नेह तजीने सागर
गया अने हुं पापिणी अभागिणी आंही केम रही ? मारां कया भवनां पाप

उदय धयां? अरे हायहाय मारा कर्मनी गति॥९॥

॥ सौरठा ॥

क्यों दिन करों व्यतीत, कहो सखी कित जाउ अव ॥

चिंता बाढी चीत, सागरके कागर बिना ॥ १०॥

अर्थ. हे सखी! हुं शी रीते दिवश गुजारूं? अने हवे क्यां जाउं? ते कहो? सागरना कागळ वगर मारा मनमां चिंता बधीछे॥१०॥

कौन अबे इत आय, ताको संदेशो कहे ॥

जियसें रह्यो न जाय, सागरके कागर बिना ॥ ११ ॥

अर्थ. हवे कोण आंही आवीने तेनो संदेशो कहे? हवे सागरना कागळ बिना मारा जीवथी रह्युं जानुं नथी॥११॥

खान पान सुख आन, गान तान रस नां रुचे ॥

पल पल तलफे प्राण, सागरके कागर बिना ॥ १२ ॥

अर्थ. खावानुं, पीवानुं, अने बीजुं गानताननुं सुख गमतुं नथी, अने सागरना कागळ बिना पळेपळे मारा प्राण तलफेछे॥१२॥

दुख दरियाव अपार, तट ताको देखुं नहीं ॥

ओर नहीं आधार, सागरके कागर बिना ॥ १३ ॥

अर्थ. आ दुःखनो दरियो अपारछे, तेनो किनारो हुं देखती नथी, अने सागरना कागळ बिना बीजो आधार नथी॥१३॥

धरिये किहि बिध धीर, पीर समे क्यों पिंडकी ॥

नयने बरषे नीर, सागरके कागर बिना ॥ १४ ॥

अर्थ. शी रीते धीरज धरिये? अने शरीरनी पीडा शी रीते मटे? सागरना कागळ बिना मारा नेत्रे आंसु बरसेछे॥१४॥

पाती ज्युं प्रति मास, आती सब आती नहीं ॥

उरमें जई उदास, सागरके कागर बिना ॥ १५ ॥

अर्थ. जे दर महिने पत्र आवतो हतो, ते हवे आवतो नथी, माटे सागरना कागळ विना मनमां उदास थईलुं. ॥ १५ ॥

प्रेम प्रतीती होय, पत्र बिलोकी मित्रको ॥

क्यों अब करियें सोय, सागरके कागर बिना ॥ १६ ॥

अर्थ. मित्रनो पत्र जोइने तेमना प्रेमनी प्रतिती थाय, ते सागरना कागळ विना हवे शी रीते करिये? ॥ १६ ॥

दर्शन सम साक्षात, पाती पेखी होय सुख ॥

अब तो सुख नहीं आत, सागरके कागर बिना ॥ १७ ॥

अर्थ. मित्रनो पत्र जोइने प्रत्यक्ष दर्शनना जेटलुं सुख थाय, पण हवे तो सागरना कागळ विना सुख आवतुं नथी. ॥ १७ ॥

॥ अथ उपमालंकार ॥ कवित ॥

सागर सन्यासी होई, बनके निवासी जये, तातें चहुपासी
अब, देखुं दुख राशीमें ॥ जयोहे उदासी काया माया तें
निरासी दील, होउ बनबासी, कियों करुं बास कासीमें ॥
प्रेमकुं प्रकाशी अष्ट जोगकुं अभ्यासी मागु, हीयमें हुलासी
अविनाशीकुं उपासीमें ॥ संजोगि श्रीयां सी शैलजा सी
शिवकी जटा सी, भानुकी प्रभा सी होउं सागरकी दासीमें ॥ १८ ॥

अर्थ. सागर सन्यासी थइने बनना निवासी थया, तेथी हुं चारे तरफ दुखना ढगला देखुंलुं. मारुं मन उदासी तथा कायाथी ने मायाथी निराशी थयुं. छे, अने एम. धारुंलुं के वनमां जइने बास करुं के काशीमां जइने बास करुं? त्यां प्रेमनो प्रकाश करीने, अष्टांगयोगनो अभ्यास करीने, परमेश्वरनी उपासना करीने, हैयामां हुलास पायीने, एवं मागुं के लक्ष्मीना

जेवी, पार्वतीना जेवी, शिवनी जटा जेवी, अने सूर्यनी कांति जेवी, पतिना संजोगवाळी हुं सागरनी दासी थाउं.॥१८॥

॥ अथ स्मरनालंकार ॥ कवित ॥

गेवी जोगी आयो, जेख अजब बनायो उने, गूढ शब्द गायो, आइ अलेख जगायो री॥ शब्द सो सुनायो, मेरो मन मुरझायो तब, ताहिकुं बोलायो, हर्म्य तरे ठहरायो री ॥ निच्छा जब पायो तब, चंचल चलायो पाउं, सत्वर सिधायो फेर, द्रष्टि न देखयो री ॥ चेटक लगायो मेरा चित्तकुं भ्रमायो फेर, कहां सो छुपायो क्युंही, अजहु न आयो री॥१९॥

अर्थ. ब्यारे ते गेवी जोगी (सागर) आव्यो हतो, तेणे अजायेब जेवो भेख बनाव्यो हतो, तेणे आवीने गुढार्थ शब्द गायो, अने अलेख जगाव्यो हतो, ते शब्द सांभळ्यो त्यारे मारुं मन मुझायुं, अने तेने बोलाव्यो, अने हवेली तळे उभो राख्यो, ते ब्यारे भिक्षा पाम्यो, एटले तेणे चपळ-ताथी पग चलाव्यो, ते तरत जतो रह्यो, अने फरीथी नजरे देखायो नहीं, मने चेटक लगाझुं, अने मारा मनने भमाव्युं, पछी ते क्यां संताइ गयो, अने हे सखी ते हजीमुधी केम आव्यो नहीं ? ॥१९॥

॥ सोरठा ॥

सागर पथ चित चाहि, जब प्रवीन चकपें चली ॥

तब कुसुमावलि ताहि, कहन लगी जुगती करी ॥२०॥

अर्थ. पछी सागरना रस्ताने जोवाने मनमां चाहीने ब्यारे प्रवीण चक तरफ चाली, त्यारे कुसुमावळी तेने युक्ति करीने कहेक लागी के. ॥२०॥

॥ अथ शिक्षाक्षेप अलंकार ॥ कवित ॥

सुनहु सुजान चक समीप न जैहु कबे, द्युतिमान देह तेरो,

चकमें देखायगो ॥ माशुक तिहारो मुख, आशक निहारे कोउ,
बावरो बनीके ठोर, ठोर बिललायगो, तिच्छन कटाछ तेरे,
बानके समान तातें, छतियामें छेल कोउ, छिनमें छेदायगो ॥
सातकुं सन्यासी बनबासी तेरे आस्य किये, ओरहु उदासी
वहै सन्यासी होइ जायगो ॥२१॥

अर्थ. हे सुजाण सांभळ, तूं चकनी पासे क्यारेय जइश नहीं, केमके
कातिमान तारुं शरीर चकमांथी बहार देखाशे, हे माशुख? तारुं मुख जो
कोई आशक पुरुष देखशे तो गांडो बनी जइने ठेकाणे ठेकाणे विलाप
करतो फरशे, तारां कटाक्ष बाणना जेवां तिक्षणछे, तेथी कोइ छेल पुरुष
क्षणवारमां छातीमां छेदाइ जशे, अने तारे मुखे सातजणाने तो सन्यासी
करीने वनना निवासी कर्या. अने बीजाओ पण उदासी थईने सन्यासी
थई जशे. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

सब नर सन्यासी बनी, जो बसही वन जाय ॥

सब शामा यह शहरकी, तोसें बैर बढाय ॥२२॥

अर्थ. एम जो बधा पुरुषो सन्यासी थईने जइने वनमां रहेशे? तो आ
शहेरनी बधी स्त्रीओ तारी साथे बैर बधारशे? ॥२२॥

॥ कवित ॥

देखी तेरो रूप, मान रतिको न रह्यो रंच, तातें रतिपति,
तेरा तनकुं तवाओ री ॥ पंकजकी प्रभा, छीन लीनी तेरे पाव
पामी, पंकज तनूज तातें, बैरकुं बढायो री ॥ मृगके नयन-
की नीकाइ तेरे नेन आई, तातें शशि तोकुं दुःख दायक
देखायो री ॥ शरीरमें सागर संताननकी शोभा लीनी, तातें

तोसें तेरो सेन सागर रीसायो री ॥२३॥

अर्थ. तासुं रूप जोइने कामदेवनी स्त्री रतीनुं मान लगारे रखुं नहीं, तेथी कामदेवे तारा शरीरने तपाव्युंछे, तेमज तारा पगे ने हाथे कमळनी शोभा छीनबी लीधी, तेथी कमळनो पुत्र जे ब्रह्मा, तेणे तारी साथे वेर वधार्युं छे, हरणना नेत्रनी सुंदरता तारा नेत्रमां आवी, तेथी मृगनो पति चंद्र तने दुःखदायक देखायोछे, अने तें शरीरमां सागरनां संतान (चंद्र, हाथी, शारंगधनुष, मोती, परवाळां, विगेरे)नी शोभा लीधी, तेथी हे सखी? तारो सज्जन सागर ताराथी रीसायोछे. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

यों बहु संग विरोध करि, तुं पाई संताप ॥

प्रिय प्रवीन यह महलमें, गुप्त रहो अब आप ॥२४॥

अर्थ. ए रीते घणां साथे विरोध करीने तुं संताप पामीछे. माटे हे प्रिय प्रवीण हवे तमे आ महलमां गुप्त रीते रहो. ॥२४॥

सागर सागर यों कही, करि फिर फिर पोकार ॥

प्रवीन तन धीरज तजी विलपत वारंवार ॥२५॥

अर्थ. पत्नी प्रवीण हे सागर ? हे सागर ? एम कही कहीने अने फरी फरीने पुकार करीने पोताना शरीरनी धीरज तजीने वारेवारे विलाप करवा लागी. ॥ २५ ॥

॥ गाहा ॥

किये प्रवीन विलापं, बिछुरन तें सागरो मित्रं ॥

त्रय सप्तति अभिधानं, पूर्न प्रबिनसागरो लहरं ॥२६॥

अर्थ. सागरमित्रना विजोगथी प्रवीणे विलाप कयों, ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ तोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२६॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे रससागर वियोगे प्रवीन
विलाप बर्ननं नाम त्रिसप्ततितमो लहरं ॥ ७३॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिसप्ततितमः
स्तरंगः समाप्तः॥७३॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥चोपाई॥

प्रवीणनो सुणि दुख पोकार, सखिये शिक्षा दीधी सार॥

प्रेम परीक्षा करवा चही, चमोतेरमी लहेरे कही॥

॥ अथ कुसुमावली शिक्षा कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

प्रबिन बहूत प्रलाप किय, कष्ट पुकारि पुकारि ॥

कहन लगी कुसुमावली, तब शिच्छा सु बिचारि ॥१॥

अर्थ. प्रवीणे दुःख पोकारी पोकारीने घणो विलाप कयों, तयारे कुसु-
मावळी सारी रीते विचारीने शीखामण कहेवा लागी के.॥१॥

॥ सोरठा ॥

जानी जूठ प्रपंच, सुख दुख सहिये सर्वदा ॥

रुदन किये सें रंच, दया न आवे दैवकुं ॥२॥

अर्थ. आ संसार जूठो जाणीने हमेशां सुखदुख सहन करिये, केमके
रुदन करवाधी दैवने लगारे दया आवे नहीं॥२॥

फेर कुसुम कहि बानि, प्रेम परिच्छन प्रबिनको ॥

मृषा लियो दुख मानि, कहा दुःख तव देहमें ॥ ३ ॥

अर्थ. वळी प्रवीणना प्रेमनी परीक्षा करवा सारुं, कुसुमावळिये वाणी
कही के तें मिथ्या दुःख मानी लीधुंछे, नहिं तो तारा शरीरमां शुं दुःखछे?॥३॥

दुनियामें दुख दोइ, तन दुख अरु निर्द्रव्य दुख ॥
ज्ञानी गिनत न कोइ, मन कल्पित दुख और सब ॥४॥

अर्थ. जगतमां बे दुःख खरांछे. एकतो शरीरनुं दुःख, अने बीजुं अ-
न्नादिक द्रव्य वगरनुं दुःख होय ते, ते विना बीजां बधां दुःख मन कल्पित
छे. तेने कोइ ज्ञानी दुःखमां गणता नथी. ॥४॥

तजि वैभव ठहराय, जंगलमें जन जोगि नइ ॥
पुनि वह जाचन जाय, अन्न फलादिक द्रव्यकुं ॥ ५ ॥

अर्थ. कोई माणस वैभव तजीने जोगी थईने वनमां जईने वास करे,
पण वळी ते अन्न, फल, आदिक द्रव्यने जाचवा जाय. ॥५॥

रोग रहित तन होय, अन्नादिक अनुकुल पुनी ॥
कष्ट ताहि नहि कोय, समजहु या संसारमें ॥ ६ ॥

अर्थ. जो शरीर रोग वगरनुं होय, अने वळी अन्नादिक अनुकुल
होय, तो समजो के आ संसारमां तेने कांई दुःख नथी. ॥६॥

सत्य दुःख यथा ॥ दोहा ॥

जो व्याधी वपुमें बढे, बिसरत नहीं बिसार ॥
ज्यों बीछू काटे करे, ज्ञानि पुनि सितकार ॥ ७ ॥

अर्थ. जो शरीरमां रोग वधे, तो ते दुःख बिसार्युं बिसरे नहीं, जेम
के बीछी करडे, तो ज्ञानी पण सितकारा करवा लागे. ॥७॥

॥ तोटक छंद ॥

धन ध्यान बहू घरमां हि धरे, बहु किंकर किंकर ताइ करे ॥ सुख-
पाल अरू हय हाथि सजे, बड भूपति आइ समीप नजें ॥
तन व्याधि बिशेष बढे जबही, सुख साज कहा सुखके तबही ॥
जल कंठहुसैं जब नां उतरे, तब क्या सुख सो सुखसाज

करे ॥ तदपी हिय हिंमत जाहि जगे, इनकुं दुख सो कछु
अल्प लगे ॥ अब द्रव्यके दुःखकि बात कहूं, चतुरा सुन
तोकुं सुनाइ चहुं ॥ जन जाइ चढ्यो इक जंगलमें, जल नां-
हि मिल्यो इनही थलमें, तन होइ तृषातुर प्राण तजे, कह-
हू सुख सो किहि रीत सजे ॥ यह रीत कहूं फिर ओर सुनो,
जन निर्धनकुं दुख होत दुनो ॥ जन खोजत उद्यम जो न
मिले, दुख पावत सोइ अत्यंत दिले, तन होय गरिष्ठ ब-
लिष्ठ अती, तउ कष्ट कटे नहि कर्म गती ॥ मतिं मंत अत्यंत
हुवे नरही, कहु ज्ञान विचार कहा करही ॥ अस आपत
काल परे जबही, इनकुं कछु सूजत नां तबही ॥ जिनकुं
नहि बीति सु हास्य करे, अपने मनमें अजिमान धरे ॥ तब
ही पुनि हिंमत होय हिये, कछु कष्ट निवारन होत किये ॥
दुखमें दिल धीरजता धरिये, उर धारि उपाय सु आदरिये ८

अर्थ. घरमां धन धान्य घणुं भर्युं होय, अने घणा नोकरो नोकरी
करता होय, सुखपाल अने घोडा हाथी सजेला होय, अने मोटा राजाओ
पासे आवीने सेवा करता होय, पण ज्यारे शरीरमां घणो रोग बधे, त्यारे
ते सुखनो सामान शा सुखनो छे! ज्यारे गळाथी पाणी उतरे नहीं, त्यारे
उपर कहेलो सुखनो सामान ते शुं सुख करे? तो पण जेना हैयामां हिमत
जागृत होय, तेने ते दुःख काईक ओहूं लागे. हवे द्रव्यना दुःखनी बात
कहूंछुं. हे सुजाण? ते तने संभळावा चाहूंछुं. के एक माणस जंगलमां जइ
बढ्यो. तें ठेकाणामां तेने पाणी मळ्युं नहीं, त्यारे शरीरे तृषातुर थईने
प्राण तजे, तो कहो के ते शी रीते सुख पामे? एज रीते बळी बीजुं कहूं
ते सांभळो, के निर्धन माणसने बमणुं दुःख धायछे, जेमके कोई माणसने

शोध करतां पण उद्यम हाथ लागे नहीं, तो ते मनमां अतिशे दुःख पामे. तेनुं शरीर बळवान अने बहु मोटुं होय, तो पण एवी कर्मनी गतिथी ते दुःख कापी शके नहीं. जो पुरुष घणो बुद्धिमान होय, तोपण कहो के ते ज्ञानथी शो विचार करे? एवो आपतकाळ ज्यारे पडे, त्यारे तेने कांई सृजतुं नथी. जेने माथे वीती नथी. ते मश्करी करे, अने पोताना मनमां अभिमान लावे, त्यारे पण जो हैयामां हिंमत होय, तो कांईक दुःखनुं निवारण करबाथी थाय, माटे दुःखनी वखते मनमां धीरजपणुं धारिये, अने मनमां लावीने कांई उपायनो आदर करिये.॥८॥

॥ मन कल्पि दुःख यथा ॥ चर्नाकुल छंद ॥

कोउ चहे धन धान्य निधाने, जो न मिले तो महा दुख माने ॥ कोउ दुखी दंपति बिछुरेसैं, कोउ दुखी बिन संतति एसैं ॥ को दुखिया पाई अपमाना, कोउ दुखी त्रण्णातुर जाना ॥ कोउ दुखी पर वैजव पेखी, उनसैं न्यूनपनो निज लेखी ॥ स्वजन मरनसैं कोउ दुखियारा, कोउ दुखी मिलि दुष्ट हि दारा ॥ कोउ दुखी शिर वैरि विशेषा, कोउ दुखी शिर कुपित नरेपा ॥ कोउ दुखी दुख आवन शंका, बिनदुख दुखी गिनी ग्रह बंका ॥ मन कल्पित अस दुःख अनेका, व्यर्थ दुखी जिन नांहि विवेका ॥ गांजिरताइ धरे जन ज्ञानी, कल्पित दुख न लहे दुख मानी ॥ तन आरोग्य रु उद्यम पावे, तो दुख थल तजि दूरहि जावे ॥ जब आपत आवत शिर भारी, सुज्ञ चलत तब समय विचारी ॥ नृप हरिचंद्र विशम गति जानी, तजि मद जयौ श्वपच घर पानी. ॥९॥

अर्थ. केटलाएक (जनो) धनना के धान्यना भंडारनी इच्छा राखे,

अने जो ते मळे नहीं, तो मनमां मोटुं दुःख मानी ले. केटलां एक धणी-
धणिआणी जुदां पडवाथी दुःख माने, तेमज कोई तो संतान विना दुःख
माने, कोई अपमान पामवाथी दुखियो थाय, अने कोई तो घणी तृष्णाथी
दुखिया जाण्या छे. कोई तो पारकी दोलत देखीने अने तेनाथी पोताने
ओलुं छे, एम गणीने दुखियो थाय, बळी कोई तो पोतानुं माणस मरी
जवाथी दुखियो थाय, कोईने नठारी स्त्री मळी होय तेथी दुखियो थाय,
अने कोईने माथे घणा शत्रु होय तेथी दुखी थाय, अने कोईने माथे राजा
कोप्याथी दुखी थाय, कोई तो दुख आववानी शंकाथी दुख मानी ले.
अने पोताना ग्रह वांकाछे, एवं गणीने वगर दुखे दुखियो थाय, एवं मन-
कल्पित अनेक दुःख छे. जेने विवेक नथी. ते एवो फोगट दुखी थाय. पण
ज्ञानी माणस तो गंभीरता राखे. अने कल्पित दुःखने दुःख मानी ले नहीं.
जो शरीर रोग वगरनुं होय. अने सारो उद्यम मळ्यो होय तो ते दुखनुं
ठेकाणुं तजीने वेगळे जाय, ज्यारे माथे मोटी आपत्ति पडे, सारे डाह्यो मा-
णस समय विचारीने चाले. हरिश्चंद्र राजाये ज्यारे पोतानी पडती दशा
जाणी, त्यारे अभिमान तजीने चांडाळने घेर पाणी भर्यु. ॥९॥

॥ छंद भुजंगी ॥

भली राजकन्या तुंही जाग्यवती, पिता जाहिको हे बडो
छत्रपती ॥ कछू बातकी यौं कमी नांहि तेरे, बहू दास दासी
रहे नित्य नेरे ॥ मिले मिष्ट स्वेच्छा समं खानपानं, यह बाहनं
सो विमानं समानं ॥ धरे अंग आभूषनं जैसि इच्छा, हुकूम
करे सो फिरे नांहि पीछा ॥ सबे स्वर्गके तुल्य हे सूख तेरा,
मृषा दुःख मानी लियो एहि बेरा ॥ दुखी देखिले लोगहे
दूनियामें, जरी पेट सो अन्न क्योंहू न पामे ॥ दुखी देखहू

देह हे रोगि जाको, कहूं सत्य तो देखिकें दुःख ताको॥ ति-
हारे लिये में रहीहुं कुमारी, तथापि कहूं कष्ट नांही पुकारी
तुंही कष्ट पोकारही नित्य तेरो, नहीं जानतीहे कछू कष्ट
मेरो ॥ जबे ओरको दुःख देखे निहाली, तबे बीसरे आप-
को दुःख आली ॥ १० ॥

अर्थ. हे राजकन्या ? तुं भली भाग्यवाळी छे. के जेनो पिता मोटो छ-
त्रपति छे. एम कोई बातनी तारे खामी नथी. अने घणा दास, दासियो,
हमेशां तारी हजूरमां रहेछे. अने पोतानी इच्छा प्रमाणे मिष्ट खावा पीवानुं
मळेछे. अने विमान जेवां सारां वाहनो छे. जेवी ईच्छा होय, तेवां लूगडां
अने घराणां पहेरेछे. अने तुं जे हुकम करे, ते पाछो फरतो नथी. तासं बधुं
सुख स्वर्गना जेवुं छे. तेमछतां आ वखतमां तें फोगट दुःख मानी लीधुंछे.
आ दुनियामां केवा दुखिया लोक छे, ते तुं जोइ ले, ते बिचारा कोइ
रीते पेट भरीने अन्न पामता नथी. वळी जेओनां शरीर रोगीछे. तेओ केवा
दुखी छे ते जो. साचुं दुख तो तेओनुं दुःख जोइने हुं कहुंछुं. वळी तारे
लीधे हुं पण कुंवारी रही. तो पण हुं मासं दुःख पोकारीने कहेती नथी. तुं
हमेशां तासं दुःख पोकारेछे. पण मासं दुःख तुं कांइ जाणती नथी. ड्यारे
पारकुं दुःख तपाशी जुए, त्यारे हे सखी ! पोतानुं दुःख बीसरे ? ॥१०॥

॥ दोहा ॥

दमयंती सीता सती, द्रौपदि भै दुख पात्र॥

तिनके दुखको तोल कर, तव दुखहे कुनमात्र ॥ ११ ॥

अर्थ. दमयंति, सती सीता, अने द्रौपदी दुःखनुं पात्र थई हती. तेना
दुःखनो तोल करी जो. तो तासं दुःख शा हिसाबमां छे ? ॥११॥

सुनी दुखी जनकी कथा, आप बिपति बिसारि ॥

दुखके द्योस गुजारिये, धीरज उरमें धारि ॥ १२ ॥

अर्थ. दुखी माणसोनी कथा सांभळीने पोतानुं दुख वीसारीने अने म-
मनमां धीरज धरीने दुःखना दिवसो काढिये. ॥१२॥

सुख पीछे दुख आतहे, दुख पीछे सुख आत ॥

आवत जावत अनुक्रमे, ज्यों जगमें दिन रात ॥१३॥

अर्थ. सुखनी पाछळ दुःख आवे, अने दुःखनी पाछळ सुख आवे,
जेमके जगतमां दहाडो ने रात अनुक्रमे आवेछे, ने जायछे, तेम सुखदुःख
आवे जायछे. ॥१३॥

सुखके दिन बहि जातहे, दुखके दिन बहिजात ॥

गये दिवस सो स्वप्नगत, जासतहे इहि भात ॥ १४ ॥

अर्थ. सुखना दहाडा वहा जायछे, अने दुःखना दहाडा पण वहा
जायछे. अने जे दहाडा गया, ते तो जेम स्वप्नां गयां एजरीते भासेछे. ॥१४॥

बयगत वर्ष बिचारिये, बीतत लगी न बार ॥

बीतहि ऐसे शेष वय, नहि तनको निरधार ॥१५॥

अर्थ. पोतानी उमरनां गयेलां वर्षनो विचार करिये, तो जणाशे के
ते जतां बार लगी नथी. एज रीते उमरनां बाकीनां वर्ष पण बीती जशे.
अने आ शरीरनो कांड निरधार नथी. ॥१५॥

सुखमें न धरो हर्ष अति, दुखमें नहि दिलगीर ॥

सुख दुख सबही जूठहे, ज्यों मृगजलको नीर ॥१६॥

अर्थ. माटे सुखमां अतिशे हरखावुं नहीं, अने दुखमां दिलगीर थवुं
नहीं. केमके झांझनां पाणी जेवां सुख अने दुःख बधां जूठां छे. ॥१६॥

जिनकी आयुष जगतमें अब्द सहस्रहि एक॥

ऐसे जन पुनि मरगये, बीते वर्ष अनेक ॥१७॥

अर्थ. जगतमां जेनी आवरदा एक हजार वर्षनी हती. एवां माणसो पण मरी गयां, अने तेने घणां वर्ष थई गयां. ॥१७॥

कलिमें आयुष अल्पहे, बीतत लगत न बार ॥

इतनेमें सुख दुख हुको, हर्ष शोक क्या धार ॥१८॥

अर्थ. कलियुगमां टुंकी आवरदा छे. ते वही जतां बार लागती नथी. एटलामां सुख दुःखनो हर्ष के शोक शो धरवो? ॥१८॥

आगे कविजन कहि गये, सबजनकुं सुखदाय ॥

धैर्य धरन मन द्रढ करन, सो अब दैहुं सुनाय ॥१९॥

अर्थ. अशलना कवियो सर्वे माणसने सुखदायक धीरज धरवानुं अने मन द्रढ करवानुं कही गयाछे, ते हवे हुं तने संभळावी दउंछुं. ॥१९॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

कबू गेह बासी कबू बंन बासी, कबू पूर्न आशी कबू व्है नि-
राशी ॥ सबे कर्मके जोगसें सो सहेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों
खुशीमें रहेनां ॥ कबू मिष्ट पाई कबू शुष्क खाई, कबू द्रव्य
पाई कबू सो गुमाई ॥ दिले हर्ष औ शोक काहु न लेनां,
रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू पाव प्यादे चली पं-
थ जानां, कबू बाहनं सु विमानं समानां ॥ कबू दान देनां
कबू दान लेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू
श्रेष्ठ भूपाल सन्मान देवे, कबू कोपिकें सो गृहं लूटि लेवे ॥
तऊ चित्तमें राखिये सूख चेनां, रखे ज्यौं प्रभु त्यों खुशीमें
रहेनां ॥ कबू व्है संजोगि कबू व्है वियोगी, कबू व्है निरोगी
कबू होइ रोगी ॥ मुखे बोलिये नां बनी भीरु बेनां, रखे ज्यौं
प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू व्याह उच्छाहको द्योस आवे,

कबू शोक सिंधू बिधाता बनावे ॥ नही रोयकें डारिये नीर
नेनां, रखे ज्यों प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥ कबू आप राजा
बनी राज कीजे, कबू नीचकी नौकरी चाहि लीजे ॥ भली
बूरिहे यों कछू नां कहेनां, रखे ज्यों प्रभु त्यों खुशीमें रहेनां ॥
कबू हस्तिनि पुष्पकी माल डारे, कबू शस्त्रसें आइ शत्रु प्र-
हारे ॥ धरी धीर धीराइ धोखा रखे नां, रखे ज्यों प्रभु त्यों
खुशीमें रहेनां ॥२०॥

अर्थ. कहुंछे के क्यारेक घरमां रहिये, अने क्यारेक वनमां रहेवुं
पडे. क्यारेक आशा पूर्ण थाय, अने क्यारेक निराशी थइये. ते बधुं कर्मना
जोगथी सहन करवुं, अने परमेश्वर जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्यारेक
मिष्टान खाइने, अने क्यारेक लूखुं सूकुं खाइने रहेवुं. क्यारेक द्रव्य
पामीने अने क्यारेक ते खोईने मनमां हरख के शोक कांड राखवो नहीं,
अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्यारेक पगपाळा चालीने पंधे जवुं
पडे अने क्यारेक विमान जेवुं वाहन मळे. वळी कोइ वखते दान दइये,
अने कोइ वखते लइये. प्रभु जेवी रीते राखे तेम खुशीमां रहेवुं. कोइ व-
खते मोटा राजाओ मान आपे. अने क्यारेक राजा कोपीने घर लूटी ले. तो
पण मनमां सुखचेन राखवुं. अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. क्यारेक
संजोगी थईए अने क्यारेक विजोगी थइये. क्यारेक निरोगी होइये.
अने क्यारेक रोगी होइये. तोपण बीकण बनीने मोढेथी वचन बोलिये नहीं.
अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं. कोइ वखत विवाहना उत्साहनो
दिवस आवि. अने कोइ वखते विधाता शोकनो दरियो बनावे. तोपण रो-
इने आंखेथी आंसु पाडिये नहीं, अने प्रभु जेम राखे तेम खुशीमां रहेवुं.
क्यारेक आपणे राजा थईने राज करिये, अने क्यारेक नीच माणसनी नो-

કરી ચાહીને લઇયે. પળ તે સ્થિતિ સારી છે કે ખોટીછે. એમ કાંઈ કહેવું નહીં. અને પ્રભુ જેમ રાખે તેમ ખુશીમાં રહેવું. કોઈ વચ્ચે હાથળી ફૂલની માઢા આપળા ગઢામાં નાખે. અને કોઈ વચ્ચે શત્રુ આવીને હથિયારથી મારે, તોપળ ધીરજવાન ધીરજ રાખીને કાંઈ ધોખો રાખે નહીં. માટે પ્રભુ જેમ રાખે તેમ ખુશીમાં રહેવું. ॥૨૦॥

॥ ઢોહા ॥

સવ અપને પ્રારબ્ધ સમ, સુખ ઢુઃખ લેત સઢાય ॥

કોઝ પ્રકારે કોઝકો, સુખ ઢુખ લિયો ન જાય ॥૨૧॥

અર્થ. સર્વે પોતાના નશીબ પ્રમાળે હમેશાં સુખઢુખ પામેછે, કોઈ રીતે કોઈનું સુખ ઢુખ લઈ શકાય નહીં. ॥૨૧॥

માત તાત ંરુ મિત્રજન, કરિહે કહા સહાય ॥

ઢુખ સુખ ઢૈવાધીનહે, સો ંવ કહું બતાય ॥૨૨॥

અર્થ. માબાપ અને સ્નેહી માળસો, શી સહાયતા કરી શકે? ઢુઃખને સુખ ઢૈવાધીન છે, તે હવે બતાવીને તને કહું. ॥૨૨॥

॥ તત્ર સમુઢ્રકો ઢૃષ્ટાંત ॥ વિજ્ઞાવનાલંકાર ॥ સવૈયા ॥

પુત્રિ ઢિની પરમેસરકું, અમરેસરકું ઇજ્ઞ ઉત્તમ ઢીનો ॥

ઉત્તમ ંશ્વ ઢિનંકરકું ંરુ, શંકરકું શશિ અર્પન કીનો ॥

ઢેવ સુધા રુ સુરા લિય ઢાનવ, માનવ મોક્તિક આઢિક લીનો
ઢૈવ રુઠે ન સહાય ઢિસે; રુપિરાય જવે રતનાગર પીનો ॥૨૩॥

અર્થ. સમુઢ્રે પોતાની ઢીકરી (લક્ષ્મી) પરમેશ્વરને ઢીધી, અને ઈંઢ્રને ઉત્તમ હાથી આપ્યો, વઢી ઉત્તમ ઘોઢો સૂર્યને, અને શંકરને ચંઢ્ર આપ્યો, ઢેવતાઓએ અમૃત, અને ઢૈત્યોયે મઢિરા લીધી, અને માળસોયે મોતી, પર-વાઢાં વિગેરે લીધાં, પળ જ્યારે સમુઢ્ર ઉપર ઢૈવ રુઢ્યો, અને જ્યારે અગસ્ત

रुषी तेने पी गया, त्यारे तेने कोइ सहायता करनार देखायुं नहीं. ॥२३॥

अथ विषमालंकार ॥ कवित ॥

॥ एक दरिद्री और राजाको दृष्टांत ॥

दुखी देखी दरिद्रीकुं लक्ष द्रव्यहीको हार, दीनो भूपे सो-
तो सर्पनक्षिका हरीगइ ॥ फेर लक्ष द्रव्यहुकी मुद्रिका
समपीं सो तो, सलील पीवतही सरितामें सरीगई ॥ फेर
बोत द्रव्य दान दीनो सो तो रजनीमें, तस्करकी मंडली
आइकें तस्करी गइ ॥ सुनहू प्रवीन दैव रुठित सो दरिद्री-
कुं, देशपति तुठे नां दरिद्रीकी घरी गई ॥२४॥

अर्थ. वळी एक दरिद्रीने दुखी देखीने, एक राजाए लाख रुपीआनो
हार तेने आप्यो. तेतो समळी झडप मारीने लइ गई, पळी लाख रुपीआनी
किंमतनी बींटी आपी, तेतो नदीमांथी पाणी पीतां आंगळीमांथी नीकळी-
पडी. वळी राजाए तेने घणा धननुं दान आप्युं, तेतो रातमां चोरनी टोळी
आवीने चोरी गई. कुसुमावळी कहेछे हे प्रवीण, सांभळ के ते दरिद्रीने
राजा तुष्टमान थयो पण तेने दरिद्रीतानी घडी गइ नहीं. ॥२४॥

॥ अथ प्रहर्षनालंकार कवित ॥

चाहिकें मरन चित्त, दरिद्री तरुपें चढ्यो, दृष्टि धरी नीडमें
वां हार सो देखायो हे ॥ लेकें नीचे आइ, दोनुं पेसेकी
ले मच्छी खाइ, ताके पेट हुसें पुनि मुद्रिका सो पायो हे ॥
पुनि वह तस्करकुं भूपतिको त्रास लग्यो, मालिकके मंदिरमें
द्रव्य डारी आयो हे ॥ सुनहु प्रवीन दैव त्रुठ्यो तब दरिद्री
सो, दरिद्री मिटीके द्रव्यवानही कहायो हे ॥२५॥

अर्थ. पळी ते दरिद्री मरवानुं धारीने झाड उपर चढ्यो, त्यां समळीना

माळामां नजर करी, त्यां ते हार नजरे पड्यो. ते लड्ढे नीचे उतरिने बे पैसानी माळली वेचाती लड्ढे खाधी, तेना पेटमांथी ते वींटीपण पाम्यो, वळी ते चोरने पण राजानो भय लाग्यो, तेथी ते धणीना घरमां जड्ढे द्रव्य नाखी आव्यो. हे प्रवीण साभळ? ज्यारे दैव नुस्यो, त्यारे ते दरिद्री गरीब मटीने श्रीमंत कहेवायो. ॥२५॥

॥ दोहा ॥

जबलों बिपरित दैवहे, तबलों धीरज धार ॥

वहैहे दैव सुलट तबे, पैहो सुखहि अपार ॥२६॥

अर्थ. माटे ज्यां सुधी दैव अबळो छे, त्यां सुधी तुं धीरज राख्य, अने ज्यारे दैव सवळो थशे, त्यारे तुं अपार सुख पामीश. ॥२६॥

मनको दुख मनमें रखो, न करो बदन बिलाप ॥

दुर्जन हरखे देखिकें, स्वजन धरे संताप ॥२७॥

अर्थ. मननुं दुःख मनमां राखो, अने मोढे विलाप करशो नहीं, केम के ते जोड्ढे शत्रुओ राजी थाय, अने पोताना स्नेहियो संताप पामे. ॥२७॥

तज सागरके स्मरनकुं तज सागरको नाम ॥

अब शंकरको स्मरण कर, पावे सुखको धाम ॥२८॥

अर्थ. माटे हवे सागरने संभारवानुं जवा दे ने सागरनुं नाम जवा दे, अने हवे शंकरनुं स्मरण कर, के जेथी तुं सुखनुं ठेकाणुं पामे. ॥२८॥

अथ व्याजनिंदा अलंकार ॥ सवैया ॥

स्नेह धरे नहि श्री हरिमें, पुनि स्नेह नहीं शुलपाननमें ॥

सूरजदेवहुमें नहि स्नेह, नहीं पुनि गौरि गजाननमें ॥

सागर सागर नाम रटे, हरि नाम न आवत आननमें

मानव देह दियो तुजकुं, यह चूक परी चतुराननमें ॥२९॥

अर्थ. तुं विष्णुमां स्नेह धरती नथी, बळी शंकरमां पण स्नेह धरती नथी, सूरजदेवमां तारो स्नेह नथी, बळी पार्वतीमां के गणपतिमां पण स्नेह नथी, केवळ सागर सागर नाम रटेले, अने हरिनुं नाम तारा मुखमां आवतुं नथी, तने माणसो देह आप्योले, ते ब्रह्मांज चूक पडीले. ॥२९॥

संदेहालंकार ॥ दोहा ॥

नाम न हरि हरको रटे, नाम न अल्ला लीन ॥

अंते तेरी होयगी, चिता कि बबर प्रवीन ॥ ३०॥

अर्थ. तुं हरीनुं के हरनुं नाम रटती नथी, तेम अल्लानुं नाम लेती नथी, माटे हे प्रवीण ? तारी अंते चिता थशे ? के कबर थशे ? ॥३०॥

अथ उपमेयोपमालंकार ॥ दोहा ॥

स्नेही बहु संसारमें, पें न करत कौ युंहि ॥

तोसे तो सागर दिसे, सागर जेसी तुंहि ॥ ३१ ॥

अर्थ. संसारमां स्नेहियो घणांले, पण आम कोई करतुं नथी, तारा जेवा तो सागर देखाय ले, अने सागरना जेवी तुं छे. ॥३१॥

यों शिक्षा कुसुमें कही प्रबिन सुनी द्रग मुंद ॥

अंतरमें कछु नां ठरी, जइ तयेकी बुंद ॥ ३२ ॥

अर्थ. ए रीते कुसुमाबल्लिये शीखामण कही, ते प्रवीणे आंख्यो मीचीने सांभळी, ते तेना मनमां कांइ ठरी नहीं, अने धरती तबी उपर छांटो नाखिये तेवी थई. ॥३२॥

॥ गाहा ॥

कुसुमं सखी यों शिक्षा, धैर्य धरावन प्रवीनकुं दीनी ॥

चहु सप्तति अजिधानं, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३३ ॥

अर्थ. प्रवीणने धीरज धरावा सासं कुसुमाबल्लिये एवी रीते शिखामण

दीधी, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ चंमोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३३॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे प्रबिन प्रति कुसुमावली शिक्षा
कथन नाम चतुः सप्ततितमो लहरं ॥७४॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुःसप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः ॥७४॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

प्रवीण दुःख पतिनुं कहे, कुसुम करे परिहास ॥

लहरी पंचोतेरमी, करशे तेह प्रकाश ॥

अथ प्रवीण प्रिय प्रवास कृत चिंता तथा कुसुमकृत
परिहास प्रसंगो यथा ॥ तत्र प्रवीनोक्त ॥ दोहा ॥

सागर सुमरन तजनको, तें कीनो उपदेश ॥

सो मेरे मनमें सखी, रुचत नहीं लवलेश ॥ १ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे कुसुमावली ? सागरनुं स्मरण तजवानो तें
मने उपदेश कर्यो, ते हे सखी मारा मनमां लगारे गमतो नथी. ॥१॥

तप्त तैल सम मुज रुदे, तव बानी जल सीत ॥

मिलत दोइ ज्वाला लगी, जैहूं में भयज्जति ॥ २ ॥

अर्थ. उकळता तेल जेवुं मांस हृदयछे. अने तारी वाणी टाढा पाणी
जेवीछे. ते बेनो मेळाप थतां झाळ लागी, तेथी हुं भयभीत थईछुं. ॥२॥

॥ सवैया ॥

जाय कहो चित चाहि चकोरिकुं, काहिकुं चंदपें चित लगावे;

ओर कहो सब कंजनकों तमगंजन बीन क्युही कुमलावे ॥

नीरजकुं तुंहि धीरज देहु, क्युं नीर बीना नहिं धीर धरावे;

देहु सिखामन सो सबकुं, सखि तेरी सिखामन मोकुं न भावे३

अर्थ. तूं जइने मनमां चाहीने चकोरीने कहे के ते शावास्ते चंद्रमां चित्त लगाडेछे. वळी बधां कमळोने कहे के सूरज विना शावास्ते ते कर-माइ जायछे. वळी माछलांने तूं जइने धीरज आप, के ते शावास्ते पाणी विना धीरज राखतुं नथी. हे सखी? ए बधांने शिखामण दे. तारी शिखा-मण मने गमती नथी. ॥३॥

॥ दोहा ॥

जो चाहे सुख करन तो, कर सागरकी गाथ ॥

कहां गये क्या करन गय, यहै कोनको साथ ॥ ४ ॥

अर्थ. जो तूं मने सुख करवाने चहाती होय, तो सागरनी वात कर के ते क्यां गया? अने शुं करवा गया? अने तेमने कोनो संघातछे? ॥४॥

॥ अथ कुसुमोक्त ॥ कवित ॥

उत्तर दिशामें चलेजात अवलोके हम, संन्यासी स्वरूप सा-
तां सज्जनको साथहे ॥ जानती हों अनुमान, जैहे हिमाच-
ल चली, साधन करही बैठी जहां बट्टी नाथहे ॥ एक अब्द-
हूकी औधी दीनी इत आवनकी, आवन न आवन सो तो
हरिके हाथहे ॥ सुनहु सुजान मोकुं सागरकी गाथ बुझी,
तातें में सुनाई, तोकुं सागरकी गाथहे ॥ ५ ॥

अर्थ. कुसुमावळी कहेछे के तेमने उत्तर दिशामां चाल्या जता में दी
ठा. अने सन्यासीने रूपे ते साते मित्रोनो साथछे. अने हुं अनुमानथी जा
गुंछुं के तैओ चालीने हिमाचलमां जशे. अने ज्यां बाटिनाथछे त्यां बैशीने
साधना करशे. अने आंही पाछा आववानी एकवर्षनी अवधि आपीछे. पण
आववानुं के न आववानुं तेतो इश्वरने हाथछे. हे सुजाण? सांभळ. तें

मने सागरनी बात पूछी, तेथी में तने सागरनी बात संभळावी. ॥५॥

अथ प्रवीनोक्त विषमालंकार कवित ॥

राजके कुमार सुकुमार काया सागरकी, क्यों उने अरन्य
बिचरन गति आदरी ॥ पांउ प्यादे पांउमें उपान बिन प्रौढ
पंथ, चले हय हाथी सुखपालकुं अनादरी ॥ बाटहे बिकट
गिरि घाटके संघट घने, हे प्रदेश दूर इत कहाँहि हिमादरी ॥
सागरके सिर सूरतापमें करन छाया, क्यों बिधिना मोकुं न
बनाइ वहां बादरी ॥६॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के सागर राजाना कुंवरछे, अने तेमनी काया
कोमळछे, तेमणे वनमां जवानी गति केम करी ? पगे पाळा अने पगमां
मोजडी वगर लांबे रस्ते घोडा हाथी अने पालखीनो अनादर करीने चा-
ह्या, ते रस्तो बिकटछे. अने पर्वतना घाटनो जथो घणो छे. अने ते प्रदेश
घणो दूरछे, हिमाचळ अहीं क्यांछे ? सागरने माथे सूरजना तापमां छाया
करवाने ब्रह्माए त्यां मने वादळी केम बनावी नहीं ? ॥६॥

॥ अथ रत्नावलि अलंकार ॥ कवित ॥

नहीं अश्व “अश्विनी” आ ‘रोहिनी’ हु नही संग, ‘मृग-
शिर’ फट्टे ऐसे तापमें क्युं चलीहे ॥ वरषामें “आरद्रा” ब-
सुधामें क्यो बिचरही, नहीं “पुनर्वसु” ‘हस्त’ मिष्टान्न क्यों
मलीहे ॥ ‘ज्येष्ठा’ जामिनी, कनिष्ठ द्योस सीत समयमें, मूल
कंद प्राशन करीकें कैसें पलीहे ॥ ‘पूरवा’ रु ‘उत्तरा’ आशा
न अनुमानी परे, ‘श्रवन’ सुन्यो न पंथ साग क्यों क-
लीहे ॥ ७ ॥

अर्थ. नहीं घोडो के नहीं घोड़ी, अने साथे गाड़ी पण नहीं. अने

हरणनां माथां फाटे एवा तापमां शी रीते चालशे ? अने चोमासामां भीनी जमीनमां शी रीते चालशे ? वळी हाथमां नाणुं पण नहीं, तेथी मीठुं मीठुं खावानुं क्यांथी मळशे ? अने शियाळामां रात मोटी अने दिवस नहाना. तेमां कंदमूळ खाइने शी रीते चालशे ? अने पूर्व दिशा के उत्तर दिशा छे. तेनुं अनुमान करी शकाय नहीं, एवो काने सांभळेलो नहीं. ते रस्तो सागर शी रीते कळी शकशे ? ॥७॥

॥ कवित ॥

औगुनी गनी अशेष, छांडी मोकुं बारेबेश, प्रिय मेरो परदेश गयोरे रिसाइकें ॥ दे गयो बिजोग दुःख, ले गयो सबही सुख, वे गयो अबही मुख देखुं कहां जाइकें ॥ धरुंगी में केसें धीर, करुंगी कहा उपाय, मरुंगी में खामुखां बिषम बिष खाइकें ॥ धाओरे सहाय मेरी, जाओरे सुजान कोउ, ल्याओरे सो सागरकुं मोहीपें मनाईकें ॥८॥

अर्थ. मन छेक अवगुणवाळी गणीने बाळे वेशे छांडीने मारो पति रीसाइने परदेश गयो. ते मने बिजोगनुं दुःख दइ गयो, अने मारु बधुं सुख लईने गयो. ते गयो. हवे क्यां जइने तेनुं मुख जोउं ? हुं धीरज शी रीते धरीश, अने शो उपाय करीश ? हवे तो हुं महा झेर खाईने नकी मरीश, अरे कोई मारी साहयताये दोडो, अने कोई चतुर माणस जाओ, अने ते सागरने मनावीने मारी पासे लावो. ॥८॥

॥ असंगति अलंकार ॥ कवित ॥

जोगी नहीं जोगीरूपे आयो कोउ जादुगर, कछु जादु करी गयो मोकुं इत आइकें ॥ भीख मांगनेकुं आयो, नभूत लगाइ पुनि, भूति डारी गयो मेरा मनकुं भमाईकें ॥ कहा

जानुं कहा कियो, चित्त मेरो चोर लियो, सुद्धि हरी गयो,
गूढ शब्द मुख गाइके ॥ अबधूत बनी आयो, अलक जगा-
वनेकुं, अलक जगाते गयो, अनंग जगाइके ॥९॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के ए जोगी नहीं, पण जोगीनेरूपे कोइ जादुगर
आव्यो हतो. ते अहीं आवीने मने कांइ जादु करी गयो. वळी ते भभूति
लगावीने भीख मागवा आव्यो हतो, पण भूति नांखीने मारा मनने भमावीने
गयो. शुं जानुं जे शुं कर्युं, अने मारुं चित्त चोरी लीधुं. अने मोढे गूढार्थ
शब्द गाइने मारी सुधबुध हरी गयो. ते अबधूत बनीने अलेख जगावाने
आव्यो हतो. पण ते अलेख जगावतां कामदेव जगाडीने गयो. ॥९॥

॥अथ संदेहालंकार ॥ सवैया ॥

सागर राजकुमार यहै किधुं, हे ज्युं फिरंगि कहो सखि मो-
ही ॥ सिद्ध यहै कीधुं हे ज्युं गुसांइ, किधों अबधूत सु जो-
गिहे ओही ॥ ज्यों नटवा बहु बेश बनावत, जानत कोन
जथारथ सोही ॥ पंच स्वरूप लखे हम सागर, या महिं
सत्य स्वरूपहि कोही ॥ १० ॥

अर्थ. हे सखी मने कहे, के सागर ते राजकुमार छे? के ते फिरंगी
छे? के सिद्ध छे? के गोसांइ छे? के एते अबधूत जोगी छे? जेम नट बहु
बेश बनावे छे. तेने जथारथ कोई जानी शकतुं नथी. तेमज सागरनां पांच
स्वरूप में दीठां. तेमां साचुं स्वरूप कयुं हशे? ॥१०॥

॥अथ कुसुमावली उक्त परिहास ॥ दोहा ॥

राजकुमार फिरंगि सिध, गुसांइ अरु सन्यासि ॥

द्रौपदि ज्यो किय पंच पति, तउ तुंहि रही उदासि ॥११॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी हशीने बोली के एक राजकुमार, बीजो

फिरंगी, त्रीजो सिद्ध, चौथा गोसांइजी, अने पांचमो सन्यासी, एरीते द्रोप-
दिनी पेठे तें पांच पति कर्या, तोपण तुं उदासी रही. ॥११॥

जागृत पुनि थह सुपन सम, हे सिगरो संसार ॥

सदा सुपनमें मिलत पति, तिन संतोषहि धार ॥१२॥

अर्थ. हे प्रवीण ! आ बधो संसार जागृत अवस्थामां पण स्वप्ना जेवो
छे. अने हमेशां स्वप्नामां तो तने पति मळेछे. तो तेथी संतोष राख. ॥१२॥

॥अथ प्रवीनोक्त दृष्टांतालंकार ॥दोहा ॥

दहत देह अरु दील मुज, तेरे होवत हास ॥

होवत हांसी काग मन, दादुर देह बिनास ॥१३॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के मारुं तन ने मन दाझेछे. अने तारे हांशी
थायछे. जेमके देडकानो जीव जाय, अने कागडाने हसवुं थायछे. ॥१३॥

॥ अथ प्रवीन कुसुमोक्त वक्रोक्ति अलंकार ॥ कवित ॥

सुन सखी अब मोकुं सागर मिलिहे कहां ? जाहु स्तंभ-
तीर्थ ढिग सागर गंजीरहे ॥ कहां होहि मित्र ? अब हे सो
मेषराशिहुमें, कहां भोगी भंग मेरो ? जहां कंज नीरहे ॥
अहो सखी कब एहि होयगी अवधपुरी ? होनेकी कहाहे ?
सदा सरजुके तीरहे ॥ बियोगतें मेरे तन बढ्यो अति परि-
ताप, तो प्रवीन रहो जहां शीतल समीरहे ॥१४॥

अर्थ. प्रवीण कह्युं के हे सखी सांभळ, हवे मने सागर क्यां मळशे ?
त्यारे कुसुमावळिये वक्रोक्तिमां कह्युं के खंभातबंदर जा, त्यां पासेज उंडो
सागरछे. प्रवीण--ते मित्र क्यां हशे ? कुसुमावळी--हालमां मित्र एटले सूर्य मेष
राशिमां छे. प्रवीण--ते मारो भोगी भमरो क्यां हशे ? कुसुमावळी--ड्यां पाणीमां
कमळ छे, त्यां ते छे. प्रवीण--अरे ए अवधपुरी क्यां थशे ? कुसुमावळी--
थवानी गुंछे ? अवधपुरी हमेशां सरजुनदीने कांठे छे. प्रवीण--विजोगभी

मारे शरीरे घणो ताप बध्यो छे, कुसुमावळी--तो हे प्रवीण? ठंडा पवनमां जइने रहे. ॥१४॥

॥अथ प्रवीनोक्त ॥ सवैया ॥

राज तजी सुख साज तजी, गज बाज तजी, गति पाउसैं कीनी ॥ मात रु तात, तजी कुल जात, श्रीपात जये तजि भ्रात जगीनी ॥ देह रु गेहसैं नेह तजीकें, विदेह दशा दिलमें धरि दीनी ॥ मेरे लिये सुख सागरकुं, तजि सागर सद्य विदागिरि लीनी ॥ १५ ॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के सागर राज तजीने, सुखनी सामग्रि तजीने, अने हाथी घोडा तजीने पगे गति करी. मा, बाप, कुळ अने जात तजीने तथा भाई बेनने तजीने श्रीपात थया. शरीरथी अने घरथी स्नेह तजीने मनमां विदेहीनी दशा लीधी. मारे लीधे सुखना समुद्रने तजीने सागरे तरत विदागिरी लीधी. ॥१५॥

॥ छपय ॥

इह ओसर इक विप्र, टहल भाखत यह पुरमें ॥

पढि जाने इक श्लोक, और बिद्या नहि उरमें ॥

प्रवीन मंदिर पास, आयकें श्लोक उचारा ॥

कुसुम कहे सखि सुनहु, एहि हित चहत तुमारा ॥

तोकुं यह आशिष देतहे, सुनि सुजान सखिकुं कहे ॥

यह श्लोक पढतहे चंडिको, क्या आशिष मोकुं यहें ॥ १६ ॥

अर्थ. ए समे एक ब्राह्मण ते शहरमां टेल नांखतो हतो. ते एकज श्लोक भणी जाणतो हतो. तेना हृदयमां बीजी विद्या नहोती. तेणे प्रवीणनी हवेली पासे आवीने ते श्लोकनो उच्चार कर्यो, त्यारे कुसुमावळिये कह्युं के हे सखी! सांमळ आ तासुं हित चहाय छे. ने ते तने आशिर्वाद आपेछे.

एवुं सांभळीने प्रवीणे कुसुमावळीने कहुं के एतो चंडीपाठनो श्लोक भणेछे.
एमां मने आशिर्वाद शो देखे ? ॥१६॥

॥ दोहा ॥

कुसुम तबे यह श्लोककुं, लिख्यो सु जुकी आन ॥

तिनमें दोहा देखिकें, सुमुदित नई सुजान ॥ १७ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळिये ते श्लोकने युक्तिलावीने लख्यो. तेमां दोहरो
जोइने प्रवीण आनंद पामी. ॥१७॥

॥ अथ वह श्लोक यथा ॥ वसंततिलकावृत्त ॥

शक्रादयः सुरगणा निहतेति वीर्ये ॥

तस्मिन्दुरात्मनि सुरारि बलेच देव्या ॥

तां तुष्टुवुः प्रणति नम्र शिरोधरांसा ॥

वाग्भिः प्रहर्ष पुलकोद्गम चारु देहाः ॥ १८ ॥

अर्थ. ज्यारे देविये महा बळवान दुष्ट महिपासुरने तथा तेनी सेनाने
मारी नाखी, त्वारे ईद्रादिक देवोना समुदाय विनय सहित माथां होठ ने
खभा नमावीने हर्षथी रुंवाडां उभां थयेलां एवा सुंदर शरीरवाळा पोतानी
वाणीथी. ते देवीनी स्तुति करवा लाग्या. ॥१८॥

॥ अथ कुसुम लिखित वह श्लोक अंतर्लापिका भेद यथा ॥

श

क्रा यः	को	ह	म	चा	रु	दे	हाः
द सु	र	ग	ल	पु	र्ष	प्र	ग्भिःवा
तां	ग	णा	नि	ह	ते	वी	र्ये
व्या	सा	रां	ध	रो	शि	न	
सु	तुः		ष्टु	बुः	प्र	ति	
	दे		च	ले	ब	रा	
	नि	त्म	रा	दु	न्	त	

॥ वह श्लोकांतर्गत ॥ दोहा यथा ॥

शक्रादय सुर सुरगणा, दे प्रवीन तिण रात ॥

निदे तु सागरको मलनि, तेसि प्रबन सुहात ॥ १९ ॥

अर्थ. ईद्रादिक देवो तथा तेना गणो हे प्रवीण तने तेवी रात्रि आपे, के जेम नीद्रामां तो सागरनो मेळाप थायळे, तेवीज उत्तम बनीने ते रात्रि शोभे ? अर्थात् जागृतमां पण तेवाज मेळापथी ते रात्रि शोभे. ते दोहरो उपल्या चित्रमांथी वांचतां छेळा ऋण अक्षरो डावी बाजुना नीचा खुणाथी अने जमणी बाजुना उपरना तथा नीचेना खुणाथी अकेको वंचायळे. ॥१९॥

दोहांतर्गत श्लोक सो, सुनत तृप्त जय कान ॥

कर्नाभूषण लक्षको, द्विजकुं दियो सुजान ॥ २० ॥

अर्थ. उपल्यो दोहरो जेमांथी वंचायो, एवो श्लोक सांभळतां प्रवीणना कान तृप्त थया, तेथी तेणे लाख रुपियांनी किमतनी काननी झाल ते ब्राह्मणने आपी. ॥२०॥

कुसुमावलि परिहास करि, ओर प्रसंग चलाइ ॥

दुख बिसरावत प्रबिनको, प्रबिन बिसारत नांइ ॥ २१ ॥

अर्थ. एरीते कुसुमावळी हांशी करीने वचमां बीजा प्रसंग चलावीने प्रवीणनुं दुःख बीसरावेळे. पण प्रवीण बीमारती नथी. ॥२१॥

॥अथ कुसुमोक्त सारालंकार ॥ कवित ॥

बडे बडे लोगनके बडे बडे हे आबास, ताते बडो तेरो सौध
सबहीके सीरहे ॥ सुनहु प्रवीन तातें बडोहे शहर यह, तातें
बडो देश यह तोयधीके तीरहे ॥ ताहितें जरतखंड, ताते
बडो जंबुद्विप, तातें बडो निधि जामें अनहद नीरहे ॥ अकु-
पारतें अत्यंत बडोहे आकाश पुनि, तातें पुनि तेरो मन

બડોઈ ગંજીરહે ॥ ૨૨ ॥

અર્થ. કુસુમાવલી કહેછે કે મોટા મોટા લોકોનાં મોટાં મોટાં ઘરછે. તેથી મોટી તારી હવેલી સૌને માયે છે. હે પ્રવીણ ! સાંભલ. તે હવેલી કરતાં આ શહેર મોટુંછે. તે કરતાં આ મોટો ગુજરાત દેશ સમુદ્રને કાંઠેછે. તેથી મોટો ભરતખંડ, અને તેથી મોટો જાંબુદ્વિપ છે. અને તેથી મોટો સમુદ્ર કે જેમાં અપાર જલ ભર્યું છે. વળી તે સમુદ્ર કરતાં આકાશ અતિશે મોટોછે. પણ તે કરતાં તારું મન મોટું ગંભીર છે. ॥૨૨॥

અધિકાલંકાર ॥ કવિત ॥

ચૌદ વિદ્યા ચોસઠ કલા ઔ ચતુરાઈ સબ, કાવ્યકી કલાકે
ભેદ જીતને કહાતહે ॥ નવસેં નવાનું નદી સાતોંહી સમુદ્રહુકો
સો તો જ્ઞાન તેરે મન મુઠીમેં જ્યોં આતહે ॥ સાતહુ પાતાલ
લોક, સાતહુ ઉરધ લોક, તાકો સબ જ્ઞાન તેરે મનમેં સમા-
તહે ॥ એસે બડે મનમેં ન માત છિલકાઈ જાત, કેસી બડી
એસી બ્રહ્મ વેદના અઘાતહે ॥ ૨૩ ॥

અર્થ. તેમાં ચૌદવિદ્યા, ચોસઠકલા, અને વધી ચતુરાઈ, અને કવિતાની કલાના જેટલા ભેદ કહેવાયછે. તે તથા નવસેને નવાણું નદિયો. અને સાતે સમુદ્રનું જ્ઞાન, તેતો જેમ મુઠીમાં આવે તેમ સમાયું છે. સાત પાતાલ લોક અને માત ઉપરલા લોક, તેનું વધું જ્ઞાન તારા મનમાં સમાયછે. એવડા મોટા મનમાં સમાતી નથી, અને છલકાઈ જાયછે, એવી અપાર વિરહની વેદના કેવડીક મોટી છે? ॥૨૩॥

॥ અથ અલ્પાલંકાર ॥ દોહા ॥

તીનહુ બર્ન વિજોગકે, લિખે વિધાતા જેહ ॥

વહ પુનિ વહન ન કરિશકે, કૈસિ તનક તવ દેહ ॥ ૨૪ ॥

अर्थ. विजोगना जे त्रण अक्षर विधाताये लख्या, एटलुं पण उपाडी शकतुं नथी. एवं तारुं शरीर केवुं नाजुकछे? ॥२४॥

॥ अथ निरुक्ति अलंकार ॥ दोहा ॥

प्रभुताईकुं परहरी, तें भूताई लीन ॥

धाताने तेरो धर्यो, सत्यहि नाम प्र बीन ॥२५॥

अर्थ. तें प्रभुताईने तजीने भूताई एटले भूतपणुं लीधुं छे. माटे विधाताये तारुं नाम (प्रवीन) प्र अक्षर विना एवं धार्यु. ते खरुंछे. ॥२५॥

॥ अथ बिधि अलंकार ॥ दोहा ॥

सुजान तोकुं सब कहे, मात तात अरु आन ॥

संकटमें धीरज धरे, तब तुव नाम सुजान ॥ २६ ॥

अर्थ. तने मा, बाप, अने बीजां सौ सुजाण कहेछे. पण ज्यारे संकटमां धीरज राखे त्यारे तारुं नाम सुजाण खरुं. ॥२६॥

॥ गाहा ॥

प्रिय प्रयानकी चिंता, सुजान करि, पुनि कुसूम परिहासं ॥

पंच सितर अजिधानं, पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥ २७ ॥

अर्थ. पतिना जवानी चिंता, प्रवीणें करी, अने कुसुमावळिये हांशी करी, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ पंचोत्तेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥२७॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे प्रवीन मित्र प्रयान कृत चिंता तथा कुसुमावली कृत परिहास कथनं नाम पंच सप्ततितमो लहरं ॥ ७५ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां पंच सप्ततितम स्वरंगः समाप्तः ॥ ७५ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ छंद भुजंगी ॥

सुता रायनी जोगिणी वेष लेशे, सखी देशि देशी मळी शीख देशे ॥
जुदी वाणियोनां कवीतो कव्याछे, कथा एह छोतेरमी लेरमां छे. ॥

॥ अथ प्रवीन योगिनी रूप धारण प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

कहे प्रवीन कुसुम सुनो, अब तजि लज्जा लोग ॥

मुज लिय निधि जोगी भये, में पुनि धरिहुं जोग ॥१॥

अर्थ. प्रवीण कहेछे के हे कुसुमावळी ? सांभळ. के मारे लीधे मारे
पति जोगी थयो. तो हवे लोकनी लाज तजीने हुं पण जोग धरीश. ॥२॥

॥ कवित ॥

तजों द्रुग अंजनकुं, म्रगमद मंजनकुं, रंजन शयन सो तो
तजों साप सो गिनी ॥ दर्पन न देखुं दील दर्प न धरीहुं
कछु, तर्पन न करुं तन भइ स्वाद जोगिनी ॥ जानिकें अंगार
सम, तजी हुं सिंगार सब, जल फलाहार करुं रहुं जेसें रो-
गिनी ॥ मेरे लिये तजी राज साज सुखसागरकुं, जोगी नये
सागर तो में नइहुं जोगिनी ॥२॥

अर्थ. आंख्यो आंजवानुं तजीश, अने कस्तुरी वडे नाहावानुं तजीश,
अने मनरंजन पलंग तेतो सर्पना जेवो गणीने तजीश. दर्पण नहीं जोउं, अ-
ने मनमां मगसुरी नहीं राखुं, अने स्वाद लेनारी भोगिणी थइने शरीरने
तृप्त नहीं करुं, अने बधा शृंगार तो अंगारा जेवा जाणीने तजीश. जळनो
ने फळनो आहार करीने रोगिणीनी पेटे रहीश. मारे लीधे सागर राज
साज अने सुखनो सागर तजीने जोगी थया, तो हुं पण जोगणी थइश. ॥२॥

॥ श्रग्विणी छंद ॥

अंग तें सर्व शृंगार दूरं किये, केसपासं जटाजूट बांधी

લિયે ॥ ધોડ કાશ્મીરકું, ભસ્મ અંગે ધરી, શ્વેત વસ્ત્રં ધર્યો
ઓર દૂરં કરી ॥ ધાતુકો રમ્ય પલ્યંક ઝઠાઈકેં, છોનિ બૈઠી
મૃગંછાર બીછાઈકેં ॥ દર્પનાદીક સો દૂર ડારી દિયે, જોગિની
રૂપ વૈરાગ્ય પાઈ લિયે ॥૩॥

અર્થ. પછી પ્રવીણે પોતાના અંગથી સર્વે શૃંગાર દૂર કર્યા, અને ચોટ-
લાની જટા બાંધી લીધી. ને કેસર ધોડ નાંચીને શરીરે વિભૂતિ ધરી. અને
બીજાં લૂગડાં દૂર કરીને ધોઢાં લૂગડાં પહેર્યાં. અને ધાતુનો સુંદર પલંગ ઉ
પાડીને પૃથ્વી ઉપર મૃગચર્મ પાથરીને બેઠી. દર્પણ વગેરે વેગળે નાચીદીધાં,
અને વૈરાગ્ય પામીને જોગણીનું રૂપ લીધું. ॥૩॥

॥ કવિત ॥

હાર હીયતેં ઉતારી, બેસરીકું પીસી ડારી, કિંકની નિકારી
ધારી જેસી કારી નાગિની ॥ જેહરી જહર ધારી, કંકનાદિકું
ધિક્કારી, જારી મોલવારી ભયંકારી મુદ્રિકા ગિની, તરોનાંકું
તોરી ડારી, દામની વિદારી ડારી, ગારી ઇનપેં ઉચારી, અરે
તું અજાગિની, સારી અંગિયાં ઉતારી, શ્વેત સારી અંગધારી,
બનિતા પ્રવીન સો, બની રહી બિરાગિની ॥૪॥

અર્થ. હૈયેથી હાર ઉતારીને નાકની વાઢીને તો તોડી નાચી, અને ક
ટીમેખલાને કાઢી નાગણ જેવી ધારીને કાઢી નાચી. પગનાં લંગરને ડોર
જેવાં ધાર્યાં, અને હાથનાં કંકણ વગેરેને ધિક્કાર્યાં. અને મોટી કિમતવાઢી
વિંટીને તો ભયંકર ગણી. કાનની અકોટીને તોડી નાચી, અને દામણીને
પણ તોડી નાચી. ને અરે તું અજાગણીછે, એવી ગાઢ તેને દીધી. સાડી અ-
ને ચોઢી ઉતારીને ધોઢી સાડી શરીરે પહેરી. એવી રીતે પ્રવીણ સ્ત્રી
વૈરાગિણી બનીને રહી ॥૪॥

॥ दोहा ॥

कर अंजुलि जलकी भरी, नियम लियो तिहि ठाम ॥

यह तनसें संसार सुख, हे सब मोहि हराम ॥५॥

अर्थ. हाथनी अंजळीमां पाणी भरीने ते ठेकाणे नियम लीधोके आ शरीरधी मारे संसारनां सुख बधां हरामछे ॥५॥

यह तन तजिकें ओर तन, फिर पाउं जिहि ठोर ॥

सागर स्वामी हो हु मुज, यह इच्छु नहिं ओर ॥६॥

अर्थ. आ शरीर तजीने फरीधी बीजुं शरीर जे ठेकाणे पामुं. त्यां सागर मारो स्वामि थजो, एज इच्छा राखुंछुं. बीजी कांइ राखती नधी. ॥६॥

गूढ बानि आकाश जै, प्रबिन लियो जब नेम ॥

धन्यहि धन्य प्रवीन सति, पतिपर तेरो प्रेम ॥ ७ ॥

अर्थ. ज्यारे प्रवीणे एवो नियम लीधो, त्यारे आकाशमां गेबी वाणी थडके हे प्रवीण! पति उपर आवो तारो प्रेमछे, माटे तने धन्यछे, धन्यछे ॥७॥

कुसुमावलि बरजे बहू, नहि मानति इन बात ॥

तब सखिसो दिलगीर भै, नेन नीर बहजात ॥ ८ ॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळी बहु वारवा लागी, पण तेनी बात सांभळी न-हीं. त्यारे ते सखी बहु दिलगीर थड, अने तेनी आंख्योमांथी आंसु वहेवा लाग्यां. ॥८॥

॥ चरना कुल छंद ॥

कुसुमावलि मनमें गभराई, बोलि बचन निज शीश नमाई ॥

मत कर प्रबिन मती शिशुतासी, होवहि तव पितु मातु

उदासी ॥ सत्य उपाय कहूं में तातें, हो वहि तव इच्छित फल

ज्यातें ॥ तव माता प्रति मर्महि खोलुं, बचन युक्ति बहु करि-

कें बोलुं॥ कहुं प्रबिनकी है अति चाहा, सागरके संग करहु
 विवाहा ॥ तातें इनको दुख टरि जैहे, ओर परम आनंदहि
 पैहे ॥ यह दुखको कारनहे एही, जोग तजी भोगिनि पद
 लेही ॥ तव पितुकुं कहही तव माता, त्यों करही सुनिकें
 तव ताता॥ प्रबिन कहे सुन सखी सयानी, जानतही क्यों जई
 अजानी ॥ रंगरावसों सगपन कीनो, बचन तेहि मुज
 तातें दीनो ॥ सो तजि दुसरेसैं परनावे, नहि हम कुलकी
 रीत कहावे ॥ यह बिचार मैं मनमें कीनो, तातें कुमारिका-
 व्रत लीनो ॥ पुनि शिव शापकि जानति तुंही, यह भव
 बिजोगि रहनां युंही ॥ कोन बात मिथ्या यह करही, तव
 उपायसैं कहा सुधरही ॥ ९ ॥

अर्थ. कुसुमावळी मनमां गभराई, अने पोतानुं माथुं नमावीने वचन
 बोली के हे प्रवीण? बाळकपणाना जेवी बुद्धि न कर. केमके तारां मावाप
 उदासी थशे. माटे जेथी तारी धारेली मतलब पार पडे, एवो खरो उपाय
 हुं तने कहुं. ते एछे के तारी माता पासे आ मर्म हुं खुल्लो करुं, अने घणी
 युक्ति करीने वचन कहुं. के प्रवीणनी घणीज इच्छा छे, माटे सागरनी
 साथे तेनो विवाह करो. तेथी एनुं दुःख मटी जशे, अने परम आनंद
 पामशे, प्रवीणना दुःखनुं कारण एज छे. माटे एम करवाथी जोग तजीने
 भोगणीनुं पद लेशे. पळी तारी मा ए बात तारा पिताने कहेशे. ते सांभ-
 ळीने तारो बाप पण तेमज करशे. तयारे प्रवीणे कह्युं के, हे डाही सखी ?
 सांभळ. तुं जाणती छतां, अजाणी केम थाय छे ? मासं सगपण रंगराव साथे
 करेलुं छे, (ले० ११ मी छंद. २ जुओ) अने तेने मारा पिताये वागदान
 करेलुं छे. ते छोडीने बीजे ठेकाणे परणावे, एवी आमारा कुळनी रीत कहे-

वाती नथी. ते विचार में मनमां करीनेज कुंवारां रहेवानुं व्रत लीधुंछे. वळी शिवना आपनी वात पण तुं जाणेछे. के आ भवमां एमज विजोगी रहेवुं. ते वात कोण मिथ्या करी शकशे ? अने तारा उपायथी शुं सुधरवानुं छे. ॥९॥

॥ हरिगीत छंद ॥

सपुंठ करी कर, मुंष्टि करि, टीको करन संज्ञा करी ॥ सं-
कल्प संज्ञा, खुल्लि मुष्टि बताइ निजकर गल धरी ॥ द्रग-
मर्दनी संज्ञा करी, निज जालपर धरि अंगुरी ॥ यह अष्ट
संज्ञा करि बतावत, इक सवैया उच्चरी ॥ १० ॥

अर्थ. पछी प्रवीणे आठ संज्ञाओ करीने एक सवैया कह्यो ते आठ संज्ञाओनी विगत जे (१) बे हाथ जोडीने कह्युं. (२) हाथनी मुंठी वाळीने कह्युं. (३) अंगुठे करीने टीको करवानी संज्ञा करी. (४) अंजळीथी सं-
कल्प करवानी संज्ञा करी. (५) मुंठी खुल्ली करी बतावी. (६) पोतानो हाथ पोताना गळा उपर मुक्यो. (७) आंग्यो चोळवानी संज्ञा करी. (८) अने पोताने कपाळे आंगळी अडाडी. ॥१०॥

॥ वितृतीति अलंकार ॥ सवैया ॥

युं करिकें कहुं तोकुं सखी, सब युं करिकें रखनी यह बाता ॥
युं करिकें कबु सागरकुं, पुनि युं करि मोकुं नदे पितु माता ॥
युं करही तुंही बात कबू, तब युं करि मोकुं हने मुज भ्राता ॥
युं करिकें रहनां अबतो सखि, युं इनमे लिख लेख बि-
धाता ॥११॥

अर्थ. हे सखी ? आम करीने (हाथ जोडीने) तने कहुंछुं के आम करीने (मुंठीवाळीने) ए वात राखवी. आम करीने (टीको करीने) कदी

સાગરને, આમ કરીને (સંકલ્પ કરીને) મારાં માબાપ માસું (કન્યાદાન) દે નહીં. જો કદાપી તું આમ (ખુલ્લી) વાત કરીશ, તો આમ કરીને (ગઢું કાપીને) મારો ભાઈ મને મારી નાખશે. માટે હવે તો હે સખી ? આમ કરીને. (આંખ્યો ચોઢીને) રહેવું. વિધાતાયે આમાં (કપાઢમાં) એવોજ લેખ લખ્યો છે. ॥૧૧॥

॥ સોરઠા ॥

ચરચા યોંહિ ચલાત, સખિયન આવન સમય ભય ॥

આયે સખિયન વ્રાત, દેખિ દશા સવ દુખિત મૈ ॥૧૨॥

અર્થ. એવી ચરચા ચલાવે છે, ત્યાં બીજી સખિયોને આવવાની વેઢા થઈ, એટલે સખિયોની ટોઢી આવી. અને તે પ્રવીણની દશા જોઈને સૌ દુઃખી થઈ. ॥૧૨

કોડ શિશ્વામન દેત, દેવત કોડ ડરાહનો ॥

પ્રવીન મન નહિ લેત, દેત ન ઉત્તર કાહુકોં ॥૧૩॥

અર્થ. કોઈ સખી શિશ્વામણ દેહે ને કોઈ ઠવકો દેહે, પણ પ્રવીણ કોઈની વાત મનમાં લેતી નથી ને કોઈને ઉત્તર પણ આપતી નથી. ॥૧૩॥

॥ અથ ગૂર્જરી સખીઉક્ત ॥ કવિત ॥

કહે ગૂજરાતી તારી પીડા તો કઢાતી નથી, મનમાં મુંઝાતી ઢીલે દૂબઢી દેખાતી છે ॥ ન્હાતી નથી સ્વાતી નથી, ગીત મુખે ગાતો નથી, બોલતી લજાતી બાધા જેવી તું જણાતી છે ॥ રાતી રાણ જેવી હતી, દીસે છે સુકાતી જાતી, આંખો રાતી રાતી તારી છાતી તાતી તાતી છે ॥ પ્રવીણ પંકાતી તુંતો ગુણી-માં ગણાતી પણ, નાસે એવી ભાતી જાણે શ્રાંતિમાં નમાતી છે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ. ગૂજરાતી છે માટે સ્પષ્ટ છે. ॥૧૪॥

॥ अथ कच्छी सखीउक्त ॥ कवित ॥

सजर करेने सुण गाल जली जेण मुंजी, मन म मुझाय, मुं-
जो चौण नांय खिलजो ॥ दुःख तोजो दिसी जीव, जेडलेंजो
दुःख दीसे, मुलाजो मकर, धर्ध चडविज धिलजो ॥ खेंण
पीण मिडे छडे, रात दीं रूएँती विठी, नतो तीं जणाय मत-
लजा तोजे मिलजो ॥ चेंत आडी अवरी पुछोंस भूएके
कोठाय, बर्तरा थीधी हूएत खणां पंखो फूलजो ॥ १५ ॥

अर्थ. कच्छी सखी कहेछे के हे मारी सारी बेन धीरज राखीने वात
सांभळ, अने तुं मनमां मुझा नहीं, मासं कहेवुं मश्करीनुं नथी, आ तासं
दुःख देखीने बेनपणीओनो जीव दुःख देखे छे, माटे शरम नहीं करतां
तारा दिलनुं दरद कही दे, तुं खानपान सर्वे मुकीने रातदिवस रोया करेछे,
तेमज आ तारो ढोंगछे, एम पण कारण जणातुं नथी, कहे तो भूवाने तेडा-
बीने आडी आवळी वात पूछिये, कदी तने बळतरा थती होय, तो (पवन
नाखवा) फूलनो पंखो उपाडी लउ. ॥ १५ ॥

॥ अथ महाराष्ट्री सखीउक्त ॥ कवित ॥

प्रवीणे मीं तुझें तोंड, पाहुन सांगती आतां, कुठे गेली फा-
र बरी, कांती तुझी कायाची ॥ चांगली मुलीला आतां, काय
असा रोग झाला, आहे गति ही विचित्र, ईश्वराची माया-
ची ॥ एउनद्या वैद्याला व पाहुनद्या नाडी तुझी, तो तुला
देइल फार बरी गोळी खायाची ॥ त्या पासून तूझा रोग
जाउन होइल सुख, सांगितली तुला गोष्ट, ही मीं बरी
न्यायाची ॥ १६ ॥

अर्थ. महाराष्ट्री सखी कहेछे के, हे प्रवीण? हुं तासं मुख जोइने हवे

कहुंछुं के तारी कायानी घणी सारी कांति हती ते क्यां गई? अरे सारी कुंवरीने हाल आवो शो मोटो रोग थयो? अरे इश्वरनी मायानी आ बिचित्र गति छे, वैद्यने आववा दे,? अने तारी नाडी जोवादे? ते तने खावानी घणी सारी गोळी आपशे, तेथी करीने तारो रोग जइने सुख थशे, आ वात में तने सारी न्यायनी कही. ॥१६॥

॥अथ मरुदेशी सखीउक्त॥ कवित ॥

मांको थें केणो न माने, थांको हियो थरु वे नां, बोल जको कांइ थांने हुयो एडो दुखडो ॥ हाथां जोडी कांछां थांने कां-इ थें चिंता करांछां, जको माडु जेडो आज वे नां थारो मुख-डो ॥ प्रवीण रायांरी बेटी, मति करो एडी बातां इशो किये थांने अठे उपजे न सुखडो॥मोकळो वे धन थारे लोबडी ला-खांरी थारी, सोना जीशो चंगो थारो वडो वे झरुखडो १७

अर्थ. मारवाडी सखी कहेछे के--तुं मांस कहुं मानती नथी, ने तारुं मन स्थिर नथी,तुं कहे के तने आवडुं मोटुं शुं दुःख थयुंछे? हुं तने हाथ जोडीने कहुंछुं के तुं शी चिंता करेछे? जे माणसना जेतुं आज तारुं मुख नथी, हे प्रवीण राजकुमारी? आवी बात तुं न कर, आम करवाथी आ ठेकाणे तने सुख उपजवानुं नथी, तारे पुष्कळ धनछे, लाख रुपीआनी तो साडी तारे पहेरवानी छे,अने सोना जेवो सुंदर तारो मोटो झरुखोछे.॥१७॥

॥अथ माथुरी सखी उक्त रत्नावलि अलंकार ॥ कविता॥

जाहिको या जगतमें जाहीरहे “जयपूर” भाग्यको “उदय-पूर ” भलो जाको आजहे ॥ जाहिकी सेनामें शस्त्रधारी जन “ जोधपुरे ” जंडार “ जरतपूर” सूरको समाजहे ॥ जाकी खग “धारापुरी” “उजयिनी” ओपतीहे, “लखनूर” पूर

डरे शत्रुको समाजहे ॥ “ आ गरे ” की सों हे कहो काहे तुं
बे “ दीली ” रखे, ऐसो तेरो पिता नीतिपाल महाराजहे ॥
॥ १८ ॥

अर्थ. ब्रजनी सखी कहेछे के--आ जगतमां जेनो जस संपूर्ण छे, अने
जेना भाग्यनो उदय संपूर्ण सारो आजछे, जेनी फोजमां शस्त्रधरनारा पूरा
बोद्धाछे, अने देवोनो समाज जेनो भंडार संपूर्ण भरेछे, जेनी तरवारमी धार
पूरी जीत करनारी शोभेछे, जेनुं पुसं तेज जोइने शत्रुनो समाज डरेछे, एवो
तारो पिता नीतिपाल महाराज छे. तेमछतां आ गळाना समछे, कहे के तुं
शा वास्ते उदासपणुं राखेछे? ए कवितमांथी जयपूर, उदयपूर विगेरे नव
शहेरोनां नाम नीकळे छे, तेथी रत्नावली अलंकार छे. ॥१८॥

॥अथ यावनी (उर्दु) सखी उक्त ॥कवित॥

नूरे आफताब नूरे महाताब चेरा तेरा, शीतारासी चश्म बुल-
बुलसी जुबानहे ॥ हुआ तेरा जीगर दरदमें गिरफतार, स-
बब सुनाओ रास्त जानु मेरी जानहे ॥ खाविंदे खलक रखे
तेसैं रहो खुशहाल, जीसकी ओलाद जानमंद वे जिहा-
नहे ॥ फनांकर फिकर जिकर क्या प्रवीण जेण, खलकमें
बावा तेरा खुद खानदानहे ॥ १९ ॥

अर्थ. मुसलमानी सखी कहेछे के--हे प्रवीण-सुरज ने चंद्रना तेज जेवो
तारो चेरोछे, अने ताराना जेवी आंख्यो, अने बुलबुलपक्षी (एक बातनी
चकली) ना जेवी तारी वाणी छे, तासं मन दरदमा गरकाव थइ गयुंछे,
हे मारीजानं? (जीब) तेनुं साचुं कारण छे ते बताव्य, एटले हुं जाणुं. अने
जीववाळी बधी जहान (दुनिया) जे खुदानी ओलाद (वंश) छे, एवो आ
दुनियानो खाविंद (खुदा) जेम राखे तेम खुशीमां रहो, अने आ दुनियामां

तारो बाप पोते खानदान छे. माटे हे प्रवीण बहेन ? फिकर नाश कर,
अने आ माथाकुट शी करेछे ? ॥१९॥

॥ अथ गिर्वाणा सख्युक्त ॥ कवित ॥

वचनं वदामि ते हिताय तत्सुखाय चाहं, भूत्वा सावधाना
तत्तु श्रृणु नाग्यशालिके ॥ केयं कृता भीता भूत्वा त्वया त्यंता
चाक्रंदता, मां वदस्व कारणं तन्मृदुल मृणालिके ॥ त्वमसि
विद्यावती प्रजावती क्षमावती च, किं वदामि त्वामहं सद्गुण
मणिमालिके ॥ धैर्यं धृत्वा भूत्वा स्थिरा कष्टं तु विनष्टं कुरु,
बुद्धिमती जवत्वं प्रवीणे भूपबालिके ॥ २० ॥

अर्थ. देवलोकनी सखी बोली के-तारा हितने वास्ते ने तारा सुखने
वास्ते हुं वचन कहुंछुं, हे मोटा भाग्यवाली तुं सावधान थइने ते सांभळ?
तें बीकण थइने आ अतिशे रोवाणुं शुं कथुं? हे कमळनी डांडी जेवी को-
मळ, तेनुं कारण तुं मने कहे? तुं विद्यावाळी, कांतिवाळी, अने क्षमावाळी
छे, हे सद्गुणरूपी मणियोनी माळारूपी, हुं तुने शुं कहुं? तुं धीरज धरीने
स्थिर थइने, दुःखनो नाश कर, हे राजकुमारी प्रवीण तुं बुद्धिवाळी था,
अर्थात् समजण राख्य ? ॥२०॥

॥ दोहा ॥

इहि विधि बहु सखियन कही, सुनी न कउकी बात ॥
तितनेमें आये तिहां, प्रबिन मात पुनि तात ॥२१॥

अर्थ. एरीते घणी सखियोए कहुं, पण कोइनी बात सांभळी नहीं,
एटलामां प्रवीणनां मा ने बाप त्यां आव्यां. ॥२१॥

॥ चोपाई ॥

जननि जनक कहे सुनहु सबुद्धा, क्यों तुहि भइ कूल देश

विरुद्धा ॥ नृप कुल यों न किये कोउ आगे, इहि बिधि किय
कुल लांछन लागे ॥ प्रबिन कहे नहि कछु नवाई ॥ नइ बै-
रागिनि मीरांबाई ॥ में तप करुं जो तुमहि लजाओ, मीरां-
वत मोकुं बिख पाओ ॥ यह संसार असत्यहि जाने, जन तन
फल तप करनहि ठाने ॥ जो तुम मोकुं बर्जन करहू, नहि
छांडों तप पुनिमें मरहू ॥ जिहि कुलमें जन भक्त कहावे, ति-
हि कुल महिमा मुनिवर गावे ॥ हरखित होहु हिये यों जानी,
अब बर्जनकी कहो न बानी ॥ मात रु तात सुनी अस बेनां,
कछु न कह्यो जल नर निज नेनां ॥२२॥

अर्थ. माबापे कह्युं के हे सारी बुद्धिवाळी सांभळ? तुं आपणा कुळथी
ने देशथी विरुद्ध केम थई? आगळ राजाओना कुळमां कोइये आम कर्तुं
नथी, अने आ रीते करवाथी कुळने लांछन लागे, त्यारे प्रवीणे कह्युं के
कांइ नवाई नथी, (राजकुळमां) मीरांबाई पण वैरागिणी थई हती, हुं तप
करुं तेथी जो तमे लाजतां हो? तो मीरांबाईनी पेटे मने झेर पाओ? में आ
संसार जूठो जाण्यो, माटे माणसना देहनुं फळ तप करवुं एज ठराव्युं. जो
तमे मने वारवानुं करशो? तोपण हुं तप नहीं छोडुं अने मरीश. जेना कुळ
मां माणस भक्त कहेवाय, ते कुळनो महिमा मोटा ऋषियो गायले, माटे
एवुं जाणीने मनमां राजी थाओ, अने हवे मने वारवानुं वचन कहेशो नहीं,
एवां वचन माबाप सांभळीने तेने कांइ कही शक्यां नही, ने आंख्योमां आं
सुं भराइ आव्यां ॥२२॥

॥ दोहा ॥

पूत्री गनी तपस्विनी, पुनि पुनि करी प्रनाम ॥

मात पिता फिर उठ चलें, रहि सुजान वह ठाम ॥२३॥

अर्थ. कुंवरीने तपस्विनी गणीने, वारेवारे प्रणाम करीने, मा ने बाप पत्नी उठीने चाली नीकळ्यां, अने प्रवीण ते ठेकाणे रही. ॥२३॥

देह दमन दिन दिन करे, वैरागिन व्रत धारि ॥

अब कहुं सागर सिद्धकी, चरचा चित्त बिचारि ॥२४॥

अर्थ. ते वैरागिणीनुं वृत्त. धरीने दिवसे दिवसे शरीरनुं दमन करवा लागी, कवि कहेछे के हवे सागर अने प्रभानाथ सिद्धनी चर्चा विचारीने कहुं छुं. ॥२४॥

॥ गाहा ॥

जोगिनि भइ नृपजाता, देसि देसि सखि दिये सिखामनही ॥

षट् सप्तति अग्निधानं, पूर्ण प्रवीनसागरो लहरं ॥२५॥

अर्थ. राजकुमारी नोगिणी थई, तेने देश देशनी सखियोये शिखामन हीधी, ते संबंधी प्रवीण सागर ग्रंथनी आ छोतेरमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥२५॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्रवीन योगिनी स्वरूप धारन देशि देशि सखी शिक्षा कथन नाम षट्सप्ततितमो लहरं ७६

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां षट्सप्ततितम स्तरंगः समाप्तः ७६

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

सिद्धे सौना पूर्व भव, कही भक्तिनी पेर ॥

ते वर्णवशे विगतथी, सत्योतेरामि लेर ॥

॥ अथ सिद्धोक्त सातों मित्रके पूर्व जव तथा भक्ति

योग कथन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

सागर बूझे सिद्ध प्रति, अहो सिद्ध महाराज ॥

अद्भुत शंशय एकहे, सो तुम छेदहु आज ॥ १ ॥

अर्थ. सागरे (प्रभानाथ) सिद्धने पूछ्युं के हे सिद्ध महाराज ? अमने एक अद्भुत शंशय छे ते तमे आज मटाडो. ॥१॥

स्वारथि सब संसारहे, बिन स्वारथी न कोय ॥

सब अपनी मतलब लिये, मित्र अमित्रहि होय ॥ २ ॥

अर्थ. आ बधो संसार स्वारथी छे, स्वारथ वगरनुं कोई नथी, सो पोतानी मतलबने लीधे मित्र अने शत्रु थायछे. ॥२॥

सुखमें सब जन मित्रहे, रहे दुःखमें दूर ॥

दूर न वहैहे दुःखमें, सत्यहि मित्र जरूर ॥३॥

अर्थ. सुखमां सर्व माणसो मित्र थायछे, अने दुःखमां दूर रहेछे, पण जे दुःखमां दूर न थाय ते जरूर साचा मित्र कहेवाय. ॥३॥

मात तात सुत भ्रात तिय, सबही मिलिहे सेल ॥

सत्य मित्र संसारमें, मिलन महा मुश्केल ॥ ४ ॥

अर्थ. मा, बाप, दिकरा, भाइयो अने स्त्री ते सर्वे मळबां सहेलां छे, पण संसारमां साचा मित्र मळवा महा मुश्केल छे. ॥४॥

हम सातों सत मित्रहे, प्राण एक तन जिन ॥

एक दुखी जोगी भये, सब जोगीपन लीन ॥ ५ ॥

अर्थ. अमे साते साचा मित्र छिये, तेओनो जीव एक अने शरीर जूदां छे, केमके एक दुःखी थइने जोगी थयो, तो बधाये जोगीपणुं लीधुं. ॥५॥

॥ तोटक छद ॥

धन ध्यान पुनी तजि जन्मधरा, जगवा लिय अंग धरी
कपरा ॥ तजि पुत्र कलत्र सहोदरकुं, तजि लोकन लाजहुके

ढरकुं ॥ निज मित्र दुखे दिल दुःख धरी, बनबासकि पीर
कबूल करी ॥ सुख दायक सेन पलंग तजी, निज मित्र
लिये मृगछार भजी ॥ अस मित्र कलीजुगमें न मिले, यह
संशय हे अति मोहि दिले ॥ भव पूरबको ज्यु संबंध यह, मन-
में हम यों अनुमान लहे ॥ कहहू यह पूर्व संबंध कहा, तुम
जानतहो सब सिद्धमहा ॥ करुना करिकें यह भेद कहो,
करुनानिधि हो सुखकारी अहो ॥६॥

अर्थ. धन धान्य अने जन्मभूमी तजीने शरीरे भगवां लूगडां धरी लीधां,
पूत्र स्त्री, अने भाइयो, बेनो ने तजीने तथा लोकनी लावनो भय तजीने. पोताना
मित्रना दुःखथी मनभां दुःख धरीने, वनवासनी पीडा कबूल करी, सुखदायक
सुवानो पलंग तजीने पोताना मित्रने लीधे मृगचर्म धारण कर्या, एवा मित्र
कलियुगमां मळेनहीं, माटे ए घणो संशय मारा मनमां छे. तेथी अमे मनमां एवुं
अनुमान करिये छिये के आ पूर्वभवनो कांडक संबंध छे, माटे ते पूर्वभवनो शो
संबंध छे, ते कहो? केमके तमे मोटा सिद्धछो, माटे सर्वे वात जाणो छो, माटे
दया करीने ते भेद कहो? अहो तमे दयाना समुद्र, अने सुखकारीछो? ॥६॥

॥ दोहा ॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, जब तुमकुं शिव शाप ॥

भयो तबे तव मित्र पट, सब पाये संताप ॥ ७ ॥

अर्थ. त्वारे सिद्धे कहुं के हे सागर सांभळो? ज्यारे तमने शिवनो आप
धयो, त्वारे तमारा छ मित्रो सौ संताप पाय्या, ॥७॥

शिवके गन सातों तुमें, लियो मनुज अवतार ॥

तिनके नाम कहूं अबे, सुनि लेहू श्रुति धार ॥ ८ ॥

अर्थ. तेथी तमे साते शिवना गणोये माणसनो अवतार लीधो, तेओन

नाम हवे कहंछुं. ते कान धरीने सांभळी ल्यो. ॥८॥

॥ अथ सात गनके अवतारके नाम ॥ कवित ॥

वपुधारी सागर ज्यु तुमहो विचित्रानंद, भ्रंगीसो चारती-
नंद गन जवदेवको ॥ कवि रविजोती सो तो शिव गन नंदी
नाम, वीरभद्र नाम वीरभद्रके अजेवको ॥ शिवानंद गनसो
शरीर धारी शत्रुसाल, रतन प्रताप नाम मनीभद्र एवको ॥
द्रष्टकेतु गन सो कुमारउमराव कहे, एही बिध सातों मित्र
शंकरके सेवको ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सागर तमे देहधारी विचित्रानंद छो, अने शिवनो गण भ्रंगी
ते आ भारतीनंद छे, अने शिवनो गण नंदीनामे ते आ रविजोत नामना
कवि छे; अने वीरभद्र नामनो तमारो मित्र छे, ते वीरभद्र नामना गणनुं
नाम (अभेद) एजछे, अने शिवानंद नामनो गण ते देहधारी शत्रुसालछे,
ने आ रत्न प्रताप नामछे, ते मणिभद्र नामना गणनुंजछे, अने द्रष्टकेतु नाम
नो गण ते कुमारउमराव केहेवायछे, एरीते तमे साते मित्रो शंकरना
सेवकछो. ॥९॥

॥ दोहा ॥

सत्य स्नेहि सातों तुमें, पूर्वहुके संबंध ॥

तिहि बिन कलिमें होतनहि, सत्य स्नेहको संध ॥१०॥

अर्थ. ए रीते तमे साते मित्र साचा स्नेहीछो, अने तमारो पूर्व भवनो
संबंधछे. ते बिना कलियुगमां साचा स्नेहनो सांधो होय नहीं. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

सुनि हर्षित सातों जये, निज पूरव जव नाम ॥

स्नेह सहित सो सिद्धकों, पुनि पुनि किये प्रनाम ॥११॥

अर्थ. ए रीते पोतानां पूर्व भवनां नाम सांभळीने साते जणा राजी थया. अने स्नेह सहित ते सिद्धने वारे वारे नमस्कार कर्था. ॥११॥

॥ अथ सागरोक्त प्रश्न ॥ छंद कुंद ॥

बुझ्यो सागरे सिद्धकों नाइकें शीश, अहो सिद्ध हो आप
जोगींद्रके ईश ॥ दयाके निधी दीनबंधू दयाकार, उतारो हमें
सिंधु संसारके पार ॥ कृपा कीजिये दीजिये ज्ञान संबोध ॥
बताओ हमें सत्य सिद्धीनको शोध ॥ किहि जांति पावे हमें
शैल कैलास ॥ अतीहे अबे ऊर कैलासकी आस ॥ सहेहे
हमें जूमिमें बोत संताप ॥ अबे सद्य संताप टारो सबे आप ॥
कहो ज्युं किहि भांति साधे हमें ईश, लखी दासकों दीन
कीजे कृपा शीश ॥ तुमें जो कह्योतो कहेंगे अगे एह, कही-
कें अबे सो हरो सर्व संदेह ॥ कहा कीजिये तो मिटे शंभुको
शाप ॥ कहो बात संछेपसैं इतनी आप ॥१२॥

अर्थ. पछी सागरे सिद्धने मस्तक नमावीने पूछ्युं के अहो सिद्ध तमे योगिंद्रना इश्वरछो, तमे दयाना समुद्र, दीनना बंधु, अने दया करनाराछो, माटे अमने संसाररूपी समुद्रने पार उतारो? दया करो, अने अमने ज्ञाननो उपदेश आपो, अमने सिद्धि पामवानो साचो शोध बतावो? अमे शी रीते कैलास पर्वतने पामिये? हवे अमारा मनमां कैलास पामवानी अतिशे आशाछे. अमे पृथ्वी उपर घणो संताप सहन करिये छिये, हवे बधो संताप तमे तरत मटाडो? अने कहो के अमे शंकरनी साधना शीरीते करिये? अमने दासने गरीब जोइने अमारे माथे दया करो? तमे कहुं हनु कै ए बात आगळ उपर कहीशुं. (ले. ४७ छंद ९ जुवो) ते हवे कहीने बधो संशय मटाडो. के शुं करिये तो शिवनो आप मटे? एटली बात संक्षेपथी आप

कहो ? ॥१२॥

॥ एकावलि अलंकार ॥ सवैया ॥

करिये कृति कष्ट समापनकी, सुख प्रापनकी सुरता धरिये ॥
धरिये सुधि शंकर जापनकी ज्यु, बिलापनकी बिपती हरिये
हरिये मति मोह अमापनकी, पुनि पापनकी सरिता तरिये ॥
तरिये सरिताशिव शापनकी, थिर थापनकी करुना करिये ॥१३॥

अर्थ. आ कष्टनी समाप्ती धवानुं कृत्य करिये, अने सुख समवानी सुरत धरिये, अने शिवनो जाप करवानी शुध पामिये, अने आ बिलाप करवानी पीडा अमारी हरी ल्यो? अने घणा मोहनी बुद्धि पण हरी ल्यो? वळी पापनी नदी अमे तरिये, अने शिवना आपनी नदी पण तरिये? अने अमने अविचळ स्थापवानी कृपा करो. ॥१३॥

॥ दोहा ॥

क्यों सर्वोपरि पाइयें, अविचल सुख अत्यंत ॥

कहो सोइ करुना करी, सदय हृदय हो संत ॥१४॥

अर्थ. सर्वोपरि अतीशे अविचळ सुख शी रीते पामिये? ते कृपा करीने कहो? तमे दयाळु हृदयवाळा संत पुरुषछो. ॥१४॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, जो तुम चित्त चहाय ॥

अविचल सुख संप्राप्तिके, अबही कहूं उपाय ॥ १५ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हे सागर सांभळो जो तमे मनमां चाहोछो तो अविचळ सुख पामवानो हवे तमने उपाय कहुंछुं. ॥१५॥

मिलते सोइ सुख ग्यानसें, जानहु यह निःशंस ॥

सागर ग्यान समुद्रहे, कहूं अब इनको अंश ॥ १६ ॥

अर्थ. ते सुख तो ज्ञानथी मळेछे. एम नकी जाणजो. अने हे सागर?

જ્ઞાનનો તો સમુદ્ર છે. માટે તેમાંથી અંશ માત્ર હવે કહું છું. ॥૧૬॥

અવિચલ સુખ અત્યંતકો, ગુનાતીત હે ધામ ॥

જક્તિ યોગ અરુ સાંખ્ય તૈં, પાવે જન નિષ્કામ ॥૧૭॥

અર્થ. અત્યંત અવિચલ સુખનું તો સત્વ, રજ ને તમ એ ત્રણ ગુણથી જૂદું ધામ છે, તે ભક્તિથી યોગથી અને સાંખ્ય વિચારથી નિષ્કામી જન પામે. ૧૭

ઈશ્વરકે દોડ રૂપ હે, નિર્ગુન સગુન વિચાર ॥

નિર્ગુનહે આકાર બિન, સગુન યહૈ સાકાર ॥૧૮॥

અર્થ. પરમેશ્વરનાં બે રૂપ છે, એક નિર્ગુન ને એક સગુન, તે વિચારવાં, તેમાં નિર્ગુનરૂપ આકાર વગરનું છે, અને સગુન આકાર વાળું છે. ॥૧૮॥

વૈકુંઠ રુ કૈલાસસે, ધામ સગુનકે બોત ॥

તાકું ચાહે ચિત્તમેં, જો સકામ જન હોત ॥૧૯॥

અર્થ. વૈકુંઠ અને કૈલાસ જેવાં સગુન ઇશ્વરનાં ધામ ઘણાં છે, જેનું મન સકામ એટલે વાસનાવાળું હોય, તે તેવા ધામને મનમાં ચાહે છે. ॥૧૯॥

દો પથ હે તિત ગમનકે, અર્ચીં ધૂમહિ હોડ ॥

અર્ચીં કહિયે જ્ઞાન પથ, ધૂમ ક્રિયા પથ સોડ ॥૨૦॥

અર્થ. તે સગુણને નિર્ગુણ ધામમાં જવાના બે રસ્તા છે, એક આર્ચિમાર્ગ ને બીજો ધૂમમાર્ગ છે, તેમાં જ્ઞાનનો રસ્તો તે આર્ચિમાર્ગ ને યજ્ઞાદિક ક્રિયાનો રસ્તો ધૂમ માર્ગ છે. ॥૨૦॥

જક્તિ કરતહે જક્તજન, જોગી સાધત જોગ ॥

કૌ નિર્ગુન કૌ સગુનકો, હિહિ બિધિ પાવત લોગ ॥૨૧॥

અર્થ. ભક્તજન ભક્તિ કરે છે. અને જોગી અષ્ટાંગ જોગ સાધે છે, એ રીતે કોઈ નિર્ગુણનું ને કોઈ સગુણનું ધામ પામે છે. ॥૨૧॥

ગ્યાની સાંખ્ય વિચારતૈં, પાવત પદ નિર્બાન ॥

સો તિહુકી વિગતી કહું, સુનહૂ તુમેં સુજાન ॥૨૨॥

અર્થ. જ્ઞાની સાંખ્ય વિચારથી મોક્ષપદ પામે છે. તે ત્રણેની વિગત કહું છું તે તમે ડાહ્યા જનો સાંભળો. ॥૨૨॥

॥ અથ ભક્તિભેદાભિધાન છંદ ॥ ચોપાઈ ॥

નિગુન સગુનકી જક્તિ કહાવે, સુનહૂ તાકે જેદ સુનાવે ॥
નિગુન જક્તિ મનમેં ધરિ લીજે, સગુન ભક્તિ તન મનસેં
કીજે ॥ નવધા જક્તિ પ્રથમહી જાનો, સો કનિષ્ઠ ભક્તી ઊર
આનો ॥ દસમી પ્રેમલચ્છના જોઈ, મધ્યમ ભક્તિ કહાવત
સોઈ ॥ પરાભક્તિ ઉત્તમ શ્રુતિ ગાવે, સેવક સેવ્ય ભેદ ન ર-
હાવે ॥ ઉનકે જેદ ભિન્ન સમજાઉં, શાસ્ત્ર કથિત સો સાર
સુનાઉં ॥૨૩॥

અર્થ. નિગુણનીને સગુણની ભક્તિ કહેવાય છે, તેના ભેદ સંભળાવું તે સા
ભળો ? નિર્ગુણની ભક્તિ મનમાં ધારી લઈયે, અને સગુણની ભક્તિ તનથી
તથા મનથી કરિયે, તેમાં પ્રથમ નવ પ્રકારની ભક્તિ જાણો, પણ તે કનિષ્ઠ
પ્રકારની ભક્તિ છે એમ મનમાં લાવો. અને દસમી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ જે છે,
તે મધ્યમ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે. અને અગિયારમી પરાભક્તિ છે, તે
ઉત્તમ પ્રકારની છે એમ વેદ કહે છે, કે જેમાં સેવક અને સેવા કરવા યોગ્ય
ઈશ્વર, એ બેમાં કાંઈ ભેદ રહે નહીં. એ અગિયારે ભક્તિના ભેદ જૂદા જૂદા સ-
મજાવું, અને તે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે, તેનો સાર સંભળાવું છું. ॥૨૩॥

॥ અથ નવધાભક્તિકે નામ ॥ દોહા ॥

શ્રવણં રુ કિર્તનં સ્મરનં પુનિ, પદસેવન અર્ચનં ॥

વંદનં દાસ્યં રુ સર્વ્યતા, નવમ આત્મત્રપનં ॥૨૪॥

અર્થ, શ્રવણંભક્તિ, કીર્તનંભક્તિ, સ્મરણંભક્તિ, પદસેવનંભક્તિ. અર્ચનં-

भक्ति, वंदनभक्ति, दासत्वभक्ति, सख्यभक्ति, अने आत्मार्पणभक्ति ॥२४॥

॥ अथ नवधाभक्तिलच्छन ॥ कवित ॥

चित्त धरी सुने इष्ट कथा सो श्रवणभक्ति, इष्ट गुण गावे सोई
कीर्तन कहात हे ॥ मन बानीसैं स्मरण करे सो स्मरणभक्ति,
इष्ट पद सेवा पदसेवन प्रख्यात हे ॥ षोडश प्रकार अर्चा
करे सोई अर्चन हे, तन मन नमे सोई बंदन बिख्यात हे ॥
दासपनो दासभक्ति, सखापनो सख्यभक्ति, सबही समर्पे,
आत्मअर्पण गिनात हे ॥२५॥

अर्थ. मन राखीने इष्टनी कथा सांभळे ते श्रवणभक्ति, अने इष्टना गुण
गाय ते कीर्तनभक्ति कहेवाय छे, मनथी ने वाणीथी संभारवुं ते स्मरणभक्ति,
अने इष्टना पगनी सेवा करवी, ते पदसेवनभक्ति प्रख्यात छे, शोडषोपचार-
थी पूजा करे ते अर्चनभक्ति. अने तनथी ने मनथी नमस्कार करे ते वंद-
नभक्ति प्रख्यात छे, दासपणुं करवुं ते दासभक्ति, अने मित्रपणुं राखवुं ते
सख्यभक्ति, अने इश्वरने सर्व समर्पण करे, ते आत्मनिवेदनभक्ति गणायछे. ॥२५॥

॥ अथ प्रेमलच्छनाभक्ति बर्नन ॥ कवित ॥

प्रेमको प्रवाह सो अथाह बढे अंतरमें, जूले तन जान ताकुं
कहा ओर इच्छना ॥ नहि खान पान जान गान करे भान
बिन, कोन करे पूजन प्रनाम रु प्रदच्छना ॥ नेननसैं नीर ब-
हे धीरन धरत उर, जाकि मती नांही ब्यवहारमें बिचच्छना ॥
डोलत दिवाना जेसा बोलतही तुंही तुंही, सिद्ध कहे सो
प्रसिद्ध भक्ति प्रेमलच्छना ॥२६॥

अर्थ. अपार प्रेमनो प्रवाह अंतरमां वधे, अने शरीरनुं भान भूली जाय
तेने बीजी शी इच्छा रहे? तेने खावा पीवानुं भान रहे नहीं, अने भान

वगरनो थइने गुणनुं गान करे, पूजा नमस्कारने प्रदक्षणा तेतो कोण करे? नेत्रमांथी आंसु वह्यां जाय, अने हृदयमां धीरज धरी शके नहीं, अने जेनी बुद्धि संसार व्यवहारमां डाही गणाय नहीं, ते दिवाना जेवो थइने फरतो फरे अने इष्टने संभारीने तुंही तुंही एम बोले, सिद्ध कहेछे के ते प्रेमलक्षणा भक्ति प्रसिद्ध छे. ॥२६॥

॥ अथ पराभक्ति वर्नन ॥ कवित ॥

नेननमें पूतरी ज्यों बारीमें ज्युं बुदबुदा, चिन्न भासे पुनि चिन्न भाव नहीं जानिये ॥ ऐसे दासभाव धरी इष्ट संग मिल रहे, भिन्न भासे तदपि अचिन्न पहिचानिये ॥ एक रंग एक रूप एक प्रकृति अनूप, मिश्र छीर नीरको दृष्टांत उर आनिये ॥ अनुजवें अर्चे नमे, अनुजवें गुन गाय, सोई पराभक्ति परमात्मकी प्रमानिये ॥ २७ ॥

अर्थ. जेम नेत्रमां पूतळी, अने पाणीमां परपोटा, ते जूदां जणाय, पण तेमां कांइ जूदाइ जाणवी नहीं. एमज दासभाव धरीने इष्टनी साथे मळीने रहे, ते जूदो देखाय पण एकरूप जाणिये. एक रंग, एकरूप, अने सुंदर एकज स्वभाव, जेम पाणीने दूध मळेलां होय, ते दृष्टांत मनमां लाविये. अनुभवथी पूजे, ने अनुभवथी नमस्कार करे, ने अनुभवथी गुण गाय ते परमात्मानी पराभक्ति छे एम मानिये. ॥२७॥

॥ दोहा ॥

उत्तम मध्यम अधम यों, भक्ति कही तिहु जात ॥

यहं बिधि-जकी योगसें, प्राणि परमपद पात ॥२८॥

अर्थ. ए रीते उत्तम, मध्यम अने अधम, त्रण प्रकारनी भक्ति कही, ए प्रकारे भक्तिना योगथी प्राणी परमपद पामेछे. ॥२८॥

जोगी जन हठजोगसें, ललित परमपद लेत ॥

सो अब में तुमकुं कहुं, सुनहू होई सचेत ॥ २९ ॥

अर्थ. हवे योगीजन हठयोगधी सुंदर परमपद पामेछे. ते हुं तमने कहुं, ते सावधान थइने सांभळो. ॥२९॥

॥ गाहा ॥

मित्र पूर्वभव कथनं, जक्ति जेद पुनि त्रिधा कथित सिद्धे॥

सप्तसितर अजिधानं, पूर्ण प्रवीणसागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. एरीते प्रभानाथ सिद्धे साते मित्रोना पूर्वभव कह्या, तथा त्रण प्रकारनी भक्ति कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ सत्योतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे मित्र पूर्वजव कथनं तथा भक्ति-
जेद बर्ननं नाम सप्तसप्ततितमो लहरं ॥ ७७ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां सप्त सप्ततितम
स्तरंगः समाप्तः ॥७७॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

यम नीयम आसन विधी, कहि जोगिये जेह ॥

अठोतेरमी लहरमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥अथ अष्टांगयोगे यम नियमासन कथन प्रसंगो यथा॥

॥ दोहा ॥

भक्ति भेद सिद्धे कह्यो, सो सुनि मन मुद फई ॥

सागर स्तुति किय सिद्धकी, स्नेह सहित सिर नाई ॥१॥

अर्थ. सिद्धे भक्ति योग कह्यो, ते सांभळीने मनमां आनंद पामीने सा-

गरे स्नेह सहित मस्तक नमावीने सिद्धनी स्तुति करी. ॥१॥

॥ अथ सिद्धकी स्तुतिको ॥ कवित ॥

भक्ति जेदके प्रकार; सिद्धने किये उचार, सातों मित्र श्रोन
धार, सब सुनि लियोहे ॥ अब अष्टयोग अंग सुनन ब-
ढ्यो उमंग रुदयकुं प्रेमरंग, रंजीत सु कियोहे ॥ सिद्धपें
जनाइ स्नेह, फेर कही बानी एह, ग्यानको पियूष जेह,
आज हमें पियोहे ॥ अहो सिद्ध महाराज उत्तम दे ग्यान
श्राज, गरीबनिवाज नरदेह फल दियोहे ॥ २ ॥

अर्थ. सिद्धे भक्ति भेदना प्रकारनो उचार कयों. ते साते मित्रोये कान
धरीने बंधुं सांभळी लीधुं, हवे अष्टांगयोग सांभळवानी उत्कंठा बधी, तेणे
हृदयने प्रेमना रंगथी रंजन करी मूक्यां, त्यारे सिद्ध प्रत्ये स्नेह जणावीने
फरीथी एवी वाणी कही के, अमे आज ज्ञाननुं अमृत जे पीधुं, ते हे सिद्ध
महाराज? आज तमे उत्तम ज्ञान दर्झने हे गरिब निवान नर देहनुं फल
अमने आप्युंछे. ॥२॥

॥सद्गुरुकी दुर्लभता विषे ॥ कवित ॥

मिले मात तात भ्रात, मिले पुनि सुख सात, मिले सात
धात ओर उत्तम आगारहे ॥ दुर्लभमें दुर्लभ मिलाप गुरु-
देवहुको सदगुरु दया सिंधु ग्यानके दातारहे ॥ गुरु बिन
ग्यान कोन पावत या पृथ्वीमें, गुरु बिन ग्यान हीन सकल
संसारहे ॥ सदगुरु बिना कोन संसय मिटावे और, सद-
गुरु मिले ताको सुभाग्य अपारहे ॥३॥

अर्थ. मा, नाप, भाई मळे, अने साते सुख पण मळे, सात धातुओ
तथा उत्तम घर मळे, पण गुरुदेवनो मेळाप तो दुर्लभमां दुर्लभछे, अने स-

द्गुरु दयाना समुद्र अने ज्ञानना आपनाराछे, आ पृथ्वीमां गुरु विना ज्ञान कोण पामे? बधो संसार गुरु विना अज्ञानी रहेछे, सद्गुरु विना बीजो कोण संशय मटाडे? जेने सद्गुरु मळे, तेना अपार सारां भाग्यछे. ॥३॥

॥ दोहा ॥

भेद नक्तिके तुम कहे, सो हम सुने सप्रीत ॥

जुक्ति कहो अब जोगकी, सुनन चहत हम चित्त ॥४॥

अर्थ. तमे भक्तिना भेद कह्या, ते अमे प्रीति साहित सांभळ्या, हवे जोगनी जुक्ति कहो? केमके ते सांभळवाने अमे मनमां चाहिये छिये. ॥४॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, जो तुम चाहत चीत ॥

जुक्ति कहुं अब जोगकी, धरि परिपूरन प्रीत ॥५॥

अर्थ. सिद्धे कहुं के हे सागर सांभळो? जो तमे मनमां चाहोछो, तो संपूर्ण प्रीति राखीने हवे जोगनी जुक्ति कहुंछुं. ॥५॥

चेद सुनो हठयोगके, यह योग अष्टांग ॥

साधत हे सो जोगिजन, सोई सुनाउं सांग ॥६॥

अर्थ. हठ योगना भेद सांभळो? ते योगनां आठ अंगछे. ते योगी लोको साधेछे. तेनां अंग साहित संभळवुंछुं. ॥६॥

॥ अथ अष्ट योग नामानी ॥ हरिगीत छंद ॥

यम नियम आसन ओर प्राणायाम प्रत्याहार हे ॥

धारना ध्यान समाधि सो यह अष्ट योग प्रकार हे ॥

कहुं प्रथम तिनमे यम नियम अरु आसन मुनि ज्यों करे ॥

मित मित कहेसैं ज्यों जथारथ, चेद अंतर ऊतरे ॥७॥

अर्थ. यम नियम आसन प्राणायाम प्रत्याहार धारणा ध्यान समाधि ए वा जोगना आठ प्रकारछे, तेमां प्रथम यम, नियम अने आसन मुनिओ

जेम करेछे, ते कहुंछुं केमके थोडुं थोडुं कहेवाथी जेम जधारथ भेद त-
मारा अंतरमां उतरे. ॥७॥

॥ अथ दशविधि यम कथन ॥ हरिगीत छंद ॥

कहिये अहिंसा सत्य पुनि, अस्तेय अरु ब्रह्मचर्य हे ॥

धृति क्षमा ओर दया रु अर्जव, मिताहार रु शौच हे ॥८॥

अर्थ. अहिंसा सत्य अस्तेय ब्रह्मचर्य धृति क्षमा दया अर्जव मिताहार
शौच ए दश प्रकारना यम कहेवायछे. ॥८॥

॥ अथ अहिंसालच्छन ॥ दोहा ॥

मनसैं तनसैं बचनसैं, करे न कौकी घात ॥

यही अहिंसा धर्म हे, कहत वेद साक्षात ॥९॥

अर्थ. मनथी तनथी के बचनथी कोइनी घात न करे. ए अहिंसा धर्म
छे, एम साक्षात वेद कहेछे. ॥९॥

॥ अथ सत्यलच्छन ॥ दोहा ॥

जिहसैं असत्य नां कहे, करे न असत्य कर्म ॥

दो प्रकारके जानिये, यहै सत्यही धर्म ॥१०॥

अर्थ. जीभथी जूठुं बोले नहीं, अने जूठुं काम पण करे नहीं, ए रीते
बे प्रकारनो सत्य धर्मछे, ते जाणिये. ॥१०॥

॥ अथ अस्तेयलच्छन ॥ दोहा ॥

तनसैं मनसैं काहुकी, चोरि न करनी चाहि ॥

दो प्रकार अस्तेयके, जानत मुनिजन जाहि ॥११॥

अर्थ. शरीरथी के मनथी चाहिने कोइनी चोरी करवी नहीं, ए रीते
बे प्रकारनो अस्तेय धर्मछे, जेने मुनिजनो जाणेछे. ॥११॥

॥ अथ ब्रह्मचर्य लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

समरन श्रवण रु निरखन नारी, भाखत गुह्य वृतांत उचारी ॥ हास्य रती स्पर्शन नहि सजनां, ब्रह्मचर्य अठ मैथुन तजनां ॥१२॥

अर्थ. स्त्रीने संभारेवी, स्त्रीनी बातें सांभळवी, स्त्रीने नीरखवी, स्त्रीनी सांथे बोलवुं, स्त्रीने स्त्रीनी बात कहांववी, तेना साथे हंसवुं; संभोग करवो, स्त्रीनो स्पर्श करवो, ए आठ प्रकारनुं मैथुन कहेवायछे, तेने तजवां ए ब्रह्मचर्य कहिये. ॥१२॥

॥ अथ धृतिलच्छन ॥ दोहा ॥

सुख दुखमें आपत्तिमें, डरे न कउसैं जेहि ॥

धीरज सर्व समय धरे, धर्म धृतीको एहि ॥१३॥

अर्थ. सुखमां दुखमां के आपत काळमां जे कोइनाथी बीये नहीं, अने सर्व वखते धीरज राखे ते धृतिनो धर्मछे. ॥१३॥

॥ अथ क्षमालच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

कौ ताडन कर कौ दे गारी, कौ निंदा करिहे नर नारी ॥
सो सब सहन करी ज्यों रहिये, ताको नाम क्षमाही कहिये १४

अर्थ. कोइ मार मारे के कोइ गाळ दे, कोइ स्त्री के पुरुष निंदा करे, ते बधुं सहन करीने रहिये, तेनुं नाम क्षमा कहिये. ॥१४॥

॥ अथ दयालच्छन ॥ दोहा ॥

सब प्राणीको हित चहे, मन क्रम वचनहि जोय ॥

बैर करे नहि काहुसैं, दया कहत मुनि सोय ॥१५॥

अर्थ. मनथी क्रियाथी अने वचनथी जे सर्वे प्राणियोनुं भलुं चाहाय, अने कोइनी साथे बैर राखे नहीं, तेनुं नाम मुनिजनो दया कहेछे. ॥१५॥

॥ अथ आर्जव लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

निज अंतर कोमलता धारे, मुखसैं कोमल वचन उचारे ॥
सबपैं कोमल दृष्टी राखे, आर्जव नाम ताहि मुनि भाखे ॥१६॥

अर्थ. पोताना अंतःकरणमां कोमळता राखे, अने मोढे कोमळ वचन बोले, अने सौना उपर कोमळ नजर राखे, तेनुं नाम मुनियो आर्जव कहेछे. ॥१६॥

॥ अथ मिताहार लच्छन ॥

सात्विक अन्न सु चोजन करही, तिक्त मिष्ट स्वाद न अनुसरही ॥ कछुक न्यून चोजन कृत रहही, मिताहार ताकुं मुनि कहही ॥१७॥

अर्थ. तीखाने मीठा स्वाद न चहातां (सत्वगुणी) सादुं अन्न जमे, अने कांइक ओछुं भोजन करतो रहे, तेने मुनियो मिताहार कहेछे. ॥१७॥

॥ अथ शौच लच्छन ॥

मृतिका जलसैं तन सुध करिहे, ज्ञानहुसैं अंतर मल हरिहे ॥
रागादिक तजि शुचि मन राखे, शौचाचार ताहि मुनि भाखे ॥१८॥

अर्थ. मृतिका अने पाणीथी शरीरने शुद्ध करे, अने ज्ञानथी अंतःकरणमो मेल काढे, अने राग, द्वेष विगेरे तजीने मन पवित्र राखे, तेने मुनियो शौचाचार कहेछे. ॥१८॥

॥ अथ दशविधि नियम वर्नन ॥

तपे संतोष रु आस्तिक्य लीजे, दान रु पूजन कथा सुनीजे ॥ लज्जां जाप रु मौन रहावे, होमं सहित दश नियम कहावे ॥१९॥

अर्थ. तपे संतोष आस्तिक्य दान पूजन कथा श्रवण लज्जा जाप मौन रहेवुं, होमं. एरीते दश प्रकारना नियम कहा छे. ॥१९॥

॥ अथ तप लच्छन ॥

शब्द स्पर्श रूप रस गंधा, पंच विषय इंद्रिय संबन्धा ॥ सब विधि त्याग करे जब याको, तप अस नाम कहावत ताको २०

अर्थ. शब्द, स्पर्श, रूप, रस ने गंध, ए पांच विषयोने इंद्रियो साथे संबन्ध छे, सर्वप्रकारे ते विषयोनो त्याग करे तेनुं नाम तप छे. ॥२०॥

॥ अथ संतोषलच्छन ॥ दोहा ॥

मिलही तन प्रारब्ध सम, तातें धरे ज्यु तोष ॥

करे न मनसैं कल्पना, सो कहिये संतोष ॥२१॥

अर्थ. शरीरना नशिब प्रमाणे जे मळी आवे, तेथी संतोष राखे, अने मनमां संकल्प विकल्प न करे, ते संतोष कहिये. ॥२१॥

॥ अथ आस्तिक्य लच्छन ॥ चरनाकुल छंद ॥

शास्त्र रु वेद पुरान उचारे, तामें दृढ विश्वासहि धारे ॥

तजे कुतर्क नजे नित्य ईशा, आस्तिक्य ताकुं कहे मुनिशार २२

अर्थ. शास्त्र, वेद ने पुराण जे कहे, तेमां दृढ विश्वास राखे, अने कुतर्क तर्जाने नित्य परमेश्वरने भजे, मुनिश्वरो तेने आस्तिक्य कहेछे. ॥२२॥

॥ अथ दान लच्छन ॥ दोहा ॥

अन्न जलादिक दान इक, ओर ज्ञानको दान ॥

दो प्रकारके दान यह, जानत बुद्धि निधान ॥२३॥

अर्थ. एक तो अन्न अथवा मळनुं दान देवुं ते, अने बीजुं ज्ञाननुं दान देवुं ते, ए बे प्रकारनां दानछे, ते बुद्धिना भंडार जेवा जनो नाणेछे. ॥२३॥

॥ अथ पूजालच्छन ॥

एकहि पूजन मानसिक, अरु शोडष उपचार ॥

शास्त्र अरु मुनिजन कहे, पूजन दोइ प्रकार ॥२४॥

अर्थ. एक तो मनवडे पूजा करवी ते, बीजी चंदन पूष्पादिक सोळ उपचारथी पूजा करवी ते, एरीते शास्त्र अने मुनिजनो बे प्रकारनुं पूजन कहेछे. ॥२४॥

॥ अथ श्रवन लच्छन ॥

नित्य सुननको हरि कथा, नियम रखे निरधार ॥

श्रवन नियम ताकों कहे, मुनि जन परम उदार ॥ २५ ॥

अर्थ. इश्वरनी कथा सांभळवानो नित्य नकी नियम राखे, परमउदार मुनिजनो तेने श्रवण नियम कहेछे. ॥२५॥

॥ अथ लज्जा लच्छन ॥

लज्जा लोक रु गुरुनकी, रखे जीयमें जेह ॥

निंदित कर्म सु नां करे, लज्जा कहिये तेह ॥२६॥

अर्थ. जे पोताना जीवमां लोकनी ने गुरुनी शरम राखे, अने निंदा धाय एवुं काम करे नहीं, तेनुं नाम लज्जा कहिये. ॥२६॥

॥ अथ जप लच्छन ॥ दोहा ॥

मंत्र जाप मनमें करे, कर माला धरि कोय ॥

प्रति श्वासे सोहं जपे, अजपाजप हे सोय ॥ २७ ॥

अर्थ. कोइ तो हाथमां माळा लइने मंत्रनो जप करे, अने कोइ प्रत्येक स्वासे सोहं सोहं जपे एनुं नाम अजपा जप छे, एरीते बे प्रकारना जप छे. ॥२७॥

॥ अथ मौन लच्छन दोहा ॥

बिना प्रयोजन नां बदे, नहि अपशब्द उचार ॥

मौनं कहत मुनि ताहिकुं, जाके शुद्ध विचार ॥२८॥

अर्थ. प्रयोजन बिना कांइ बोले नहीं, अने नठारो शब्द बोले नहीं, जेना शुद्ध विचार छे एवा मुनियो तेने मौन कहेछे. ॥२८॥

॥अथ होम लच्छन ॥ दोहा ॥

एक होम हे अग्निको, वेदमंत्र वत जेह ॥

ब्रह्माग्निमें गो दहे, होम दूसरो तेह ॥ २९ ॥

अर्थ. एकतो वेदना मंत्र प्रमाणे अग्निमां होम करेछे ते, अने बीजो ब्रह्मरूपी अग्निमां इंद्रियोने होमे ते होम कहेवाय छे. ॥२९॥

यह दश विधिके नियम सो, लच्छन सहित सुनाय ॥

अब आसनकी विधि कहूं, जो जानत मुनिराय ॥ ३० ॥

अर्थ. एरीते दश प्रकारना नियमो लक्षण सहित संभळाव्या, हवे जे मुनीश्वरो जाणेछे, ते आसनकी विधि कहूंछुं. ॥३०॥

॥ अथ आसन कथन छंद ॥ चरनाकुल ॥

आसन दृढ साधत मुनिराया, तातें रोग न व्यापत काया ॥

जोगकला सब शंकर जाने, आसन साधी तन स्थिर आने ॥

शिवा समिपमें सदैव बसही, तउ पुनि हरको बुंद न खसही

सो आसन साधनतें जानो, आसन साधन उरमें आनो ॥

चौराशी लख जंतु कहावे, इतने आसन योग सुहावे ॥

सब विधि जानत शंकर सोई, नहि जानतहे दुसरा कोई ॥

प्रति लख एकहि आसन लीना, यों चौराशी प्रसिद्ध कीना ॥

तामें पुनि उत्तमहे दोई, सिद्धासन पद्मासन सोई ॥

सुन अब याको कहूं बिचारा, सो आसन शिखरू निरधारा ॥ ३१ ॥

अर्थ. मुनीश्वरो दृढ आसन साधेछे, तेथी तेओनी कायामां रोग व्यापतो नथी, योगनी सर्वे कळाओ तो शिवजी जाणेछे, ते आसन साधीने शरीरने स्थिर राखेछे. तेमनी समीपमां पार्वतीजी सदाय रहेछे, तो पण शिवनुं विर्य खसतुं नथी, ते आसन साधवाधी छे, एम जाणो. माटे आसन

साधवानुं तमे मनमां लाबो. प्राणीनी जातियो चोराशी लाख छे, एटलां योगनां आसन छे, सर्व प्रकारे ते बधां आसन शिवजी जाणेछे, बीजुं कोइ जाणतुं नथी, प्रत्येक लाखमांथी अकेकुं आसन लइने एवी रीते चोराशी आसन तेमणे प्रसिद्ध कर्या छे, तेमां वळी पद्मासनने सिद्धासन ए बे आसन उत्तम छे. हवे सांभळो तेनो विचार हुं तमने कहुं, ते आसन तमे नकी शीखो. ॥३१॥

॥अथ सिद्धासन लच्छन ॥ कवित ॥

वाम पाव एडी मुळद्वार अग्र ठहराइ, तिहिपर शिश्न रहे ॥
 ऐसी रिति आनिये ॥ तिहिपर एडी धरि दच्छन चरनहुकी
 औरही शरीर सब सरलही ठानिये ॥ एडीपर वाम कर सु-
 लट धरिकें तापें, दच्छन सुलट कर करि युक्ति जानिये ॥
 अचल उरध दृष्टि भूके मध्य धारि रहे, इंद्रिय संयम करे
 सिद्धासन जानियें ॥ ३२ ॥

अर्थ. डावा पगनी पानी गुदा आगळ ठेरावीने ते पानी उपर इंद्रि रहे
 एवी रीते लाववी, ते इंद्रि उपर जमणा पगनी पानी मुकीने बीजुं बधुं श-
 रीर पांशरुं राखिये, जमणा पगनी पानी उपर डावो हाथ सवळो मुकीने
 तेना उपर जमणो हाथ सवळो मुकवानी युक्ति जाणिये, पछी चळे नहीं
 एवी उंची नजर भमरो वस्त्रे राखिये, अने इंद्रियोने नियममां राखे, ते
 सिद्धासन जाणवुं. ॥३२॥

॥अथ पद्मासन लच्छन ॥ कवित ॥

दच्छन उरुके पर वाम पाव आवतहे, वाम उरु पर यों द-
 च्छिन पाव आतहे ॥ दोउ कर पीठपें फेराइ तासें पावहूके,
 दच्छन रु वाम दोउ अंगुष्ठ ग्रहातहे ॥ चिबुककुं वक्ष पर

धारिकें दो नेन खुल्ले, दृष्टि बाकी नासा अग्रपर ठहरातहे॥
सब व्याधि हरे एसो जोगीजन साधतहे, आसनको नाम
पद्मासन प्रख्यातहे ॥ ३३ ॥

अर्थ. जमणा साथळ उपर डाबो पग आवेछे, पछी डाबा साथळ
उपर एज रीते जमणो पग आवेछे. पछी बे हाथ बांसा तरफ फेरवीने तेथी
जमणाने डाबा पगना अंगुठा पकडायछे. डाढीने छाती उपर राखीने बे
आंख्यो उघाडीने नाकनी डांडी उपर तेनी नजर ठरावेछे, सर्व रोगने हरे
एवुं जोगीलोको ते आसन साधेछे. ते आसननुं नाम पद्मासन प्रख्यातछे. ॥३३॥

॥ दोहा ॥

यों यम नियम कहे हमें, कहि आसन बिध ओर ॥
मनन करहु मनमें यहै, कहिहों शेष बहोर ॥ ३४ ॥

अर्थ. एरीते अमे यमने नियम कहा, वळी आसननी रीत कही, तेनुं
मनमां मनन करो पछी बाकीनुं कहीश. ॥३४॥

॥ गाहा ॥

यम नियमासन जेदं, सिद्ध सुनाये तिहूहि सागरकुं ॥
अठ सप्तति अभिधानं, पूर्ण प्रवीणसागरो लहरं ॥ ३५ ॥

अर्थ. सिद्धे यम नियम ने आसन ए त्रणे बाबत सागरने संभळावी ते
संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अठोतेरमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३५॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथे यम नियमासन जेद कथनं
नाम अष्टसप्ततिमो लहरं ॥ ७८ ॥

इति श्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अष्टसप्ततितम
स्वरंगः समाप्तः ॥ ७८ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

प्राणायामादिक कह्या, बाकि जोगनां अंग ॥

अगन्याएशीमी विषे, कहेशे एह प्रसंग. ॥

॥ अथ प्राणायामादी शेष अंग कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ सिद्धोक्त ॥ दोहा ॥

प्राणायामादिक कहूं, शेष योगके अंग ॥

सिद्ध कहे सागर सुनो, मनमें धरी उमंग ॥ १ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के प्राणायाम आदिक जोगनां बाकी अंग कहूं, ते शरीरे उमंग धरिने हें सागर साभळो. ॥१॥

॥ अथ प्राणायाम लच्छन ॥ दोहा ॥

॥ प्राणायाम किये हुसैं, नाडी चक्र ठरात ॥

पूरक कुंभक रेचकहि, करिकें पाप बिलात ॥ २ ॥

अर्थ. प्राणायाम करवाथी शरीरनी नाडी ने चक्र स्थिर थायछे. माटे पूरक, कुंभक ने रेचक करीने जोगियो पापनो नाश करेछे. ॥२॥

॥ अथ नाडी कथन ॥ दोहा ॥

नाडी बोल प्रकारकी, वामें दश प्रख्यात ॥

इडा, पिंगला, शुशुमणा, यह त्रय सार कहात ॥ ३ ॥

अर्थ. नाडियो घणा प्रकारनी छे, तेमां दश प्रख्यात छे. पण इडा, पिंगला ने शुशुमणा ए त्रय सर्वोपरि कहेवाय छे. ॥३॥

॥ अथ त्रय नाडी जेद कथन ॥ कवित ॥

वाम नासा इडा नाडी, ईंदुहे अधीश ताको, पिंगला दच्छि-
न नासा, देव रवि ताहिको ॥ मध्य वहे शुशुमणा ताको प-
ति पावकहे, जानहु प्रताप सब काजहीमें जाहिको ॥ प्रा-

નાયામ પ્રજાવતેં ઇડા પિંગલા દો થકે, તબ વેગ ઊલટ ચલે
શુશુમણાહિકો॥શરીરમેં સુખ હોત,દુઃખ જાત દૂર સબ, એ-
સોહી પ્રજાવ જ્યુ બદત બેદ વાહિકો ॥ ૪॥

અર્થ. ડાબી તરફના નાકમાં ઇડા નાડી વહેછે,તેનો અધિપતિ ચંદ્રમા
છે. અને જમણી તરફના નાકમાં પિંગલા નાડી વહેછે, તેનો અધિપતિ સૂર્ય
છે, તે બન્નેની વચમાં શુશુમણા નાડી વહેછે, તેનો અધિપતિ અગ્નિ છે, સર્વ
ક્રિયામાં તેનો પ્રતાપ છે, એમ જાણવું, પ્રાણાયામના પ્રભાવથી ઇડાને પિંગલા
એ બે નાડિયો બ્યારે થાકે અર્થાત્ બંધ થાય, ત્યારે શુશુમણા નાડિનો
વેગ ઊલટો ચાલેછે અર્થાત્ ઉંચો ચાલેછે,તે નાડીનો પ્રતાપ વેદ એવો કહેછે
કે તેથી શરીરમાં સુખ થાય, અને બધું દુઃખ દૂર જાયછે.॥૪॥

॥ અથ દશ વાયુ બર્નન ॥ છપય ॥

પ્રાન હૃદયમેં રહે, ગુદાસ્થલ ત્રપાન રહહી ॥

વ્યાન સ્વાહિ તન વ્યાપ,નાગિ થલ સમાન કહહી॥

કંઠહિ રહે ઉદાન, નાગ ઉદગાર કરતહે ॥

કૂર્મ ઉઘારે પલક, ક્રકલ સો છુધા ધરતહે ॥

પુનિ દેવદત્ત જંજન કરે, યો મુનિજન સબ ગાતહે ॥

ફિર હોત ધનંજય બાત જબ, પંચ પ્રાન મરજાતહે ॥૫॥

અર્થ. પ્રાણવાયુ હૃદયમાં રહેછે, અને અપાનવાયુ ગુદાને ઠેકાણે રહેછે,
વ્યાનવાયુ આસવા શરીરમાં વ્યાપીને રહેછે, ને સર્માનવાયુ નાભીને ઠેકાણે
રહેછે, અને ઉદાનવાયુ કંઠમાં રહેછે, અને નાગ નામનો વાયુ ઓડકાર
કરેછે,અને કૂર્મવાયુ આંખની પાપણો ઉઘાડેછે, અને ક્રકલવાયુ કુધા ઉપ-
જાવેછે, અને દેવદત્તવાયુ વગાસાં ચલાવે છે, એ રીતે સર્વે મુનિજનો કહેછે,
અને બ્યારે ધનંજય નામનો વાયુ ઉપજેછે, ત્યારે એકથી પાંચમા નંબર સુધીના

वायु मरी जायले. ॥५॥

॥अथ षट् चक्र अनुक्रम ॥ छंद चरनाकुल॥

प्रथम चक्र आधार कहावे, मूलद्वारमही सु रहावे ॥ मुनि
जन कहत चारि दल ताके, “ वशषस ” चारहि अच्छर
जाके॥दुसरा चक्रहि स्वाधिष्ठाना ताको,गुह्येंद्रियहे स्थाना॥
षट् दलमें षट् बरन रहावे, “ बभमयरल” उच्चार कहावे॥
मणिपूरक तिसरेको नामा, नाभीस्थलहे इनको धामा ॥दश
दलके दश अच्छर जानो, “ ङढणत, थदधन, पफ” प्रमा-
नो ॥ अनहद चक्र हृदयके मांही, द्वादश दल अच्छर
पुनि वांही ॥ कादिक ठांत सु बार गनीजे, सो चतुर्थ
चक्रहि गनि लीजे ॥ पंचम विशुद्धचक्र कहावे, कंठस्थलमें
सोइ रहावे ॥ शोडष दलमें शोडष अंका, अकार आदिक
स्वरहि निशंका ॥ भूमें आज्ञाचक्र कहीजे, द्वै दल अच्छर
द्वै सुनि लीजे ॥ हंसःअस उच्चार कहावे, यौं षट्चक्र मुनि-
श्वर गावे ॥ यह षट्चक्र चेदि जब जावे, तबहि शुशुमणा
मांहि समावे ॥ प्रानायाम सधे जन जबही, करे शुशुमणामें
गति तबही ॥ ६ ॥

अर्थ. पहेलुं आधारचक्र कहेवायले, ते गुदामां रहेछे, तेने चार पांख-
डियोले एम मुनीजन कहेछे, तेमां धारवाना “वशषस” ए चार अक्षरछे.
बीजुं स्वाधिष्ठान नामनुं चक्रछे. तेनुं गुह्येंद्रिय स्थान छे, त्यां छ पांखडीमां
छ अक्षरं रहेछे, तेनो उच्चार “बभमयरल” कहेवाय छे, त्रीना चक्रनुं
नाम मणिपूरक छे, तेनुं ठेकाणुं नाभिस्थल छे, तेनी दश पांखडियोना दश
अक्षर “ङढणतथदधनपफ” जाणो, चोथुं अनहदचक्र हृदयमां छे, त्यां

પણ બાર પાંચાડિયોમાં બાર અક્ષર છે. તે કથી ઠ સુધીના બાર ગણિયે, પાંચમું વિશુદ્ધચક્ર કહેવાયછે, તે કંઠસ્થામાં રહેછે, તેની સોઢ પાંચાડિયોમાં સોઢ અક્ષર તે અકાર આદિક સોઢે સ્વર નક્કી છે, છઠું આજ્ઞાચક્ર બે ભમરો વચ્ચેછે, તેની બે પાંચાડિયોના બે અક્ષર સાંભળી લ્યો, તેનો ‘‘હંસઃ’’ એવો ઉચ્ચાર કહેવાયછે, એ રીતે છ ચક્ર મુનીશ્વરો કહેછે, તે છ ચક્ર મેદીને જ્યારે જાય, ત્યારે પુષ્પમળા નાડીમાં ‘પ્રાણ’ સમાઈ જાય. જ્યારે માનસ પ્રાણાયામનું સાધન કરે ત્યારે પુષ્પમળામાં ગતિ કરે. ॥૬॥

॥અથ પ્રાનાયામકી ક્રિયા ॥ દોહા ॥

શોડષ પ્રનવહિ મન જપે, પુરે ઇડાસેં પ્રાન ॥

ચોસઠ જાપત પ્રનવલોં, કુંજક કરે નિદાન ॥ ૭ ॥

અર્થ. તે એવી રીતે કે મનમાં સોઢવાર ઐકાર જપે, અને ઇડા નાડીમાં શ્વાસ ભરે, પછી ચોસઠવાર ઐકાર જપે, ત્યાં સુધી કુંજક કરે અર્થાત્ ઝંચો શ્વાસ રાખે. ॥૭॥

પુનિ બત્તીસહિ જાપલોં, રેચક કરહી સ્વાસુ ॥

પુનિ ફિર કરે વિલોમ અસ, પ્રાનાયામ ક્રિયાસુ ॥ ૮ ॥

અર્થ. પછી નત્રિશવાર ઐકાર જપે, એટલામાં શ્વાસને રેચક કરે, અર્થાત્ પિંગળા નાડીવડે ઉતારે, વળી તેને ઉલટી રીતે કરે, એટલે પ્રાણાયામની ક્રિયા પ્રમાણે જમણે નાકે ચડાવેને ઝંચો રાખીને ડાબે નાકે ઉતારે. ॥૮॥

ચાર બાર એસેં કરે, ધરિ અંતર દૃઢ ટેક ॥

સિદ્ધ કહે તબ હોતહે, પ્રાનાયામહિ એક ॥ ૯ ॥

અર્થ. અંતઃકરણમાં દૃઢ ટેક રાખીને જ્યારે ચાર વાર એ પ્રમાણે કરે, ત્યારે સિદ્ધ કહેછે કે એક પ્રાણાયામ થાયછે. ॥૯॥

એસેં પ્રાનાયામકો, અધિક કરે અભ્યાસ ॥

प्रान रोध करिकें तबे, पावत ज्ञान प्रकाश ॥ १० ॥

अर्थ. एवा प्राणायामनो षणो अभ्यास करे, त्यारे प्राणनो रोध करीने ज्ञाननो प्रकाश पामे. ॥१०॥

॥अथ कुंभक अष्ट नामानी ॥ चरनाकुल छंद ॥

सूरज भेदन अरु उज्जाई, शीतंकार शीतली सुहाई ॥ पुनि नद्रिका भ्रामरी जानो, मुछा पुनि केवला प्रमानो ॥११॥

अर्थ. १ सूर्यभेदन २ उज्जाई ३ शीतकार ४ शीतली ५ भद्रिका ६ भ्रामरी ७ मूर्छा ८ केवला ए रीते कुंभकना आठ भेद छे. ॥११॥

॥ अथ दश महामुद्रा कथन ॥ छंद हरिगीत ॥

है महाबंधक, महावेधक, खेचरी उड्यनहे ॥

अरु मूलबंधक नामहे, जालंधरी पुनि जानहे ॥

विपरीतकरनीहे अरु, बज्जोळि चालनशक्तिहे ॥

शशिकंला सो दशमी कही, महामुद्रिकाकी व्यक्तिहे १२॥

अर्थ. १ महाबंधक २ महावेधक ३ खेचरी ४ बज्जान ५ मूलबंधक ६ जालंधरी ७ विपरितकरणी ८ बज्जोळी ९ चालनशक्ति १० शशिकळा. एरीते दश महामुद्रानो विवेक छे. ॥१२॥

॥ अथ प्रत्याहार कथनं ॥ दोहा ॥

शब्द स्पर्ष रु रूप रस, गंधहिसें जिहिबार ॥

इंद्रिय संकोचन करे, हे सो प्रत्याहार ॥ १३ ॥

अर्थ. शब्द, स्पर्श, रूप, रस ने गंध, ए पांच विषयोधी इंद्रियोनो संकोच न्यारे करे, त्यारे ते प्रत्याहार कहेवायछे. ॥१३॥

॥अथ पंच तत्वकी धारना तत्र पथम पृथ्वी तत्वकी धारना

॥ कथन छंद चरनाकुल ॥

હે યહ ચતુષ્કોન આકારા,વિધિ દૈવત આરુ બીજ લકારા ॥
 પીત બર્ન પુનિ હૃદય સ્થાનં, ઘટિકા પંચ તિહાં ધરિ પ્રાનં ॥
 ચિત્ત સ્થંનન કરે, તહાંહી, ભૂમિધારના જય પ્રદાહી ॥૧૪॥

અર્થ. પૃથ્વીની ધારણા ચોખુણ આકારે છે, તેનો અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મા છે, અને લકાર બીજ છે, તેનો રંગ પીઝો, અને હૃદયસ્થાન છે, ત્યાં પાંચ ઘડી સુધી પ્રાણવાયુ રાખે,ને ત્યાં મનને ઠરાવી રાખે, તે પૃથ્વીની ધારણા જય આપનારી છે. ॥૧૪॥

॥ અથ જલ તત્વકી ધારના કથન ॥છંદ હરિગીત ॥
 શશિ અર્ધકે આકારહે, વંબીજ કંઠ સ્થાનહે ॥
 રુષિકેશ દૈવત સ્વેત બર્નહિ, પારદંહિ સમાનહે ॥
 વાં પંચ ઘટિકા ચિત્તધારી, પ્રાન પુનિ ઠહરાતહે ॥
 મહાવિષ તનું વ્યાપે નહીં, જલધારના સુ કહાતહે ॥૧૫॥

અર્થ. જલધારણા અર્ધચંદ્રને આકારે છે, વંબીજ ને કંઠસ્થાન છે, તેના વિષ્ણુદેવ અને પારા જેવો શ્વેત વર્ણ છે. ત્યાં પાંચ ઘડી સુધી મન રાખીને પ્રાણલાવીને ઠરાવેછે.તે ધારણાથી શરીરમાં મહાઝેર વ્યાપી શકે નહીં. ॥૧૫॥

॥અથ તેજ તત્વકી ધારના કથનં ॥છંદ ચરનાકુલ ॥
 તાલૂ ઠોર ત્રિકોનાકારં, દૈવત રુદ્ર રુ બીજ રકારં ॥
 પદ્મરાગ સમ રક્તહિ બર્ન, વહાં પંચ ઘટિકા ચિત ધરનં ॥
 પ્રાન રોધિ ઇશ્વર ઊર ધારે,તેજધારના દવ જય ટારે ॥૧૬॥

અર્થ. અગ્નિતત્વની ધારણાનું તાલુ સ્થાનક ને ત્રિકોણાકાર છે,દેવ રુદ્ર ને બિજ રકારક છે,પદ્મરાગ,મણિના જેવો રાતો વર્ણ છે.ત્યાં પાંચ ઘડી મન રાખવું, અને ત્યાં પ્રાણ રૂંધીને ઇશ્વરનું ધ્યાન કરે, તો તે ધારણા અગ્નિનો ભય મટાડે છે. ॥૧૬॥

॥ અથ વાયુ તત્વકી ધારના કથનં ॥ છંદ હરિગીત ॥

ભૂમધ્યમેં પટ કોનહે, યંબીજ મેઘાન્નાસહે ॥

સ્વેચરીસિદ્ધિ દેતસો, ઇશ્વરહિ દૈવત તાસહે ॥

વાં પંચ ઘટિકા પ્રાન રોધી, ચિત્ત પુનિ ઠહરાતહે ॥

કહે સિદ્ધ સાગર સુનહુ, વાયુધારના સુ કહાતહે ॥૧૭॥

અર્થ, વાયુતત્વની ધારણા મમરો વચ્ચે છૂંદી ખૂણાને આકારે છે. તેનું યકાર બીજ ને વર્ણાદના જેવો વર્ણછે. તે આકાશમાં ગતિ કરવાની સિદ્ધિ આપેછે, તેનો દેવ ઇશ્વર છે, ત્યાં પાંચઘડી સુધી પ્રાણ રોધીને મન ઠરાવેછે, સિદ્ધ કહેછે કે હે સાગર! તે વાયુધારણા કહેવાય છે. ॥૧૭॥

॥ અથ આકાશ તત્વકી ધારના કથનં ॥ છંદ ચરનાકુલ ॥

બ્રહ્મરંધ્ર વરતુલ આકારં, દેવ સદાશિવ બીજ હકારં ॥

શુક્લ બર્ન મહામુક્તી દાતા, ઘટિકા પંચ ધરે ચિત જ્ઞાતા ॥

પ્રાન રોધિકેં વહાં રહાવે, ગગનધારના સોડ કહાવે ॥૧૮॥

અર્થ, આકાશ તત્વની ધારણા માથા ઉપર, ગોળ આકાર તેનો દેવ સદાશિવ ને બીજ હકાર છે, શ્વેત વર્ણછે. અને તે મહામોક્ષ આપનારી છે, જ્ઞાની પુરુષો ત્યાં પાંચઘડી સુધી મનરાત્રીને વાયુને રોધે; તે આકાશ તત્વની ધારણા કહેવાય છે. ॥૧૮॥

॥ અથ પંચ ધારના નામ ॥ દોહા ॥

સ્તંભનિ દ્રાવનિ દાહની, શોષનિ ભ્રામનિ જેહ ॥

પંચતત્વકી ધારના, પંચ કહાવે તેહ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ. ૧ સ્તંભનિ ૨ દ્રાવનિ ૩ દાહનિ ૪ શોષનિ ૫ ભ્રામણી તે ઉપર કહેલી પાંચતત્વની ધારણાનાં જૂદાં જૂદાં પાંચ નામ કહેવાય છે. ॥૧૯॥

॥ અથ ધ્યાન કથન છંદ ॥ ચરનાકુલ ॥

प्रथमहि ध्यान पदस्थ कहावे, ध्यान दुजो पिंडस्थ सुहावे॥
यौं तिसरो रूपस्थ कहीजे, रूपातीत चतुर्थ लहीजे ॥ २० ॥

अर्थ. पहिलुं पदस्थ ध्यान, बीजुं पिंडस्थ ध्यान, तेम त्रीजुं रूपस्थ ध्यान
कहेवायछे, अने चोथुं रूपातीत ध्यान समजी लेवुं. ॥ २० ॥

॥ अथ पदस्थ ध्यान कथन ॥ छंद हरिगीत ॥

कुंजक करी उर मंत्र जपही, ध्यान हरपदको धरे ॥

निश्चल रखे मन ताहिपें, कौ बिधिहि टार्यो नां टरे ॥

यौं योगि साधन योगको करि, सिद्धि बडिकुं पातहे ॥

कहे सिद्ध सागर सुनहु, एहि पदस्थध्यान कहातहे ॥ २१ ॥

अर्थ. कुंभक करीने मनमां मंत्र जपे, अने शिवना पगनुं ध्यान धरे,
अने तेना उपर एवुं निश्चल मन राखे के कोइ प्रकारे टाळ्युं टळे नहीं,
एवी रीते जोगी जोगसाधना करीने मोटी सिद्धिने पामेछे, सिद्ध कहेछे के
हे सागर? सांभळो. ते पदस्थध्यान कहेवायछे. ॥ २१ ॥

॥ अथ पिंडस्थ ध्यान कथन ॥ दोहा ॥

शोधि चक्र पट पिंडको, स्वच्छ करे धरि ग्यान ॥

ध्यान धरे प्रभु पिंडको, सो पिंडस्थहि ध्यान ॥ २२ ॥

अर्थ. छ चक्र शोधीने, अने ज्ञान धरीने शरीरने स्वच्छ करे, अने
इश्वरना शरीरनुं ध्यान धरे, ते पिंडस्थ ध्यान कहेवाय. ॥ २२ ॥

॥ अथ रूपस्थ ध्यान कथन ॥ छंद भुजंगी ॥

शशी सूर्य तारा सबे तेज जाको, पुनी चंचला दीपमाला प्र-
जाको ॥ त्रिकूटीमहीं इष्टको रूप देखो, यही रीतसों रूपको
ध्यान लेखो ॥ २३ ॥

अर्थ. सूर्य, चंद्र, तारामंडल अने बीजळी तथा दीपमालानी कांतिनुं

તે સર્વે તેજ જે ઇશ્વરનું છે. તે ઇશ્વરનું રૂપ જે ભમરો વચ્ચે જુઓ, એ રીતે રૂપસ્થધ્યાન ગણો. ॥૨૩॥

॥અથ રૂપાતીત ધ્યાન કથન ॥ કવિત ॥

નિરાકાર સુન્ય રૂપ, ઇશ્વર સ્વરૂપ ધારિ, યામે દૃઢ નિજ મનોવૃત્તિકું લગાતહે ॥ જૈસે પંચ્છી નજન ડહી જાત સો દેખાત નાંહિ પુનિ સબ ઠોર યહ પંચ્છીકું દેખાતહે ॥ એસી ગતિ યોગીનકી, હોત બ્રહ્મરૂપહિમેં, તબ સો સમાધીહુમેં, લીન હોઈ જાતહે ॥ તાકું યોગનિદ્રા કહે, અસ્ખંડાનંદમેં રહે, રૂપાતીત ધ્યાન યહ પરમ પ્રખ્યાતહે ॥ ૨૪ ॥

અર્થ. આકાર વગરનું શૂન્ય જેવું ઇશ્વરનું રૂપ ધારીને તેમાં પોતાના મનની વૃત્તિને દૃઢ લગાડેછે, જેમ પક્ષી આકાશમાં ડહી જાય તે જાણાતું નથી, પણ તે પક્ષીને તો વધાય ઠેકાણાં દેખાયછે, એ રીતે બ્રહ્મમાં યોગીની ગતિ થાયછે, ત્યારે તે સમાધીમાં લીન થઈ જાયછે, તેને યોગનિદ્રા કહેછે, અને તે યોગી અસ્ખંડ આનંદમાં રહેછે. એ રૂપાતીતધ્યાન પરમ પ્રખ્યાત છે. ॥૨૪॥

॥ અથ સમાધીયોગકથન ॥ સર્વૈયા ॥

નીરહિમેં જ્યુંહિ નીર મિલે, અરુ ક્ષીરહિમેં જ્યુંહિ ક્ષીર મિલાવે ॥ જ્યું ઘૃતમેં ઘૃતહી મિલિજાત, રુ સાગરમેં સરિતા મિલજાવે ॥ લૂન સલીલહિમેં મિલ જાત રુ, દીપક જ્વાલહિમેં લય પાવે ॥ સિદ્ધ મિલે ચિદ સાગરમેં, સુનુ સાગર સોઈ સમાધિ કહાવે ॥૨૫॥

અર્થ. જેમ પાણીમાં પાણી ને દૂધમાં દૂધ મળે, જેમ ઘીમાં ઘી મળી જાય ને સમુદ્રમાં નદિયો મળી જાય, મીઠું પાણીમાં મળી જાય, અને દીવા કાઢમાં લીન થઈ જાય, તેમજ ચિદસાગરમાં સિદ્ધ મળી જાય, હે સાગર?

सांभळो ते समाधी कहेवाय. ॥२५॥

॥ सवैया ॥

वां नहि शिष्य गुरू बिगती न, उपास्य उपासक जेद रहावे ॥
मानव दानव देव अरू, नहि भूत पिशाच हुसैं भय पावे ॥
राय रु रंककि शंक नही, नहि ग्यान अग्यान गुमान धरावे ॥
सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि कहावे ॥२६॥

अर्थ. त्यां गुरू के शिष्यनी बिगती नथी, अने उपासना करवा योग्य
ने उपासना करनारमां भेद रहेतो नथी, माणस, दैत्यो के देव अने भूत ने
पिशाचथी पण भय पामे नहीं, राजानी के रंकनी शंका नहीं, ने ज्ञान,
अज्ञान के अभिमान धरावता नथी, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय,
हे सागर? सांभळो, ते समाधी कहेवाय. ॥२६॥

॥ सवैया ॥

जागृत स्वप्न सुषुप्ति नहीं, नहि सूख न दुःख न भूखहि
आवे ॥ बुद्धि मनो अहंकार नहीं, नहि इंद्रिय और अवेव
रहावे ॥ पृथ्वि रु पानिय पावक पौन, न पुष्करके परमानुं
सुहावे ॥ सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि
कहावे ॥ २७ ॥

अर्थ. त्यां जागृत स्वप्न के शुषुप्ती (उंच) नथी, सुख दुख के भूख लागती
नथी, बुद्धि मन अने अहंकार नथी अने इंद्रियो के शरीरना बीजा आकार
कांइ रहेता नथी, पृथ्वी, पाणी, अग्नि, अने पवन नथी, आकाशना परमाणुं
पण रहेता नथी, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय, हे सागर? सांभळो
ते समाधी कहेवाय. ॥२७॥

॥ सवैया ॥

तात रु मात रु भ्रात नहीं, जगिनी सुत दार नहीं दरशावे॥
शत्रु नहीं अरु मित्र नहीं, नहि भ्रांति हुसैं कहु जांति ज-
मावे ॥ एक अखंडित मंडित ब्रह्म, अपंडित पंडित जेद न
पावे ॥ सिद्ध मिले चिद सागरमें, सुनु सागर सोइ समाधि
कहावे ॥ २८ ॥

अर्थ. बाप, मा, भाइ नहीं, बेन, दीकरा के स्त्री पण त्यां देखाय नहीं,
त्यां शत्रु नथी, मित्र नथी, ने कोइ प्रकारनी भ्रांतिथी त्यां भमाता नथी,
त्यां एक अखंडित ब्रह्म शोभेछे, त्यां मूर्खनो के पंडितनो कांइ भेद जणातो
नथी, तेमज चिदसागरमां सिद्ध मळी जाय, हे सागर? सांभळो ते समाधी
कहेवाय. ॥ २८ ॥

॥ सवैया ॥

साधन शुद्ध सुनाइ दियो हम, ज्यां सुं मिले जनकुं महामु-
क्ती ॥ आत्म मिले परमात्ममें ज्युं, जहां पहुची न शके मन
उक्ती ॥ सो परमारथ स्वारथको, पुनि है ज्युं जथारथ नाहि
अत्युक्ती ॥ जो सुख सागरकुं चाहिहो चित, सागर साधहु
जोगकि जुक्ती ॥ २९ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के माणसने जेथी महा मुक्ति मळे एवुं शुद्ध साधन
में तमने संभळावी दीधुं, अने ज्यां मन के वाणी पहुची शके नहीं एवा
परमात्मां आत्मा मळी जाय, ते खरा स्वारथनो परम अर्थछे, अने जथार्थ
वात छे, एमां अतिशयोक्ति नथी, मतलब के में कांइ वधारीने कह्युं नथी,
गटे हैं सागर? जो तमे सुखना सागरने चहाता हो तो एरीते जोगनी जुक्ति
साधो. ॥ २९ ॥

॥ गाथा ॥

प्राणायामादिकही, समाधि लों सब बिधी कही सिद्धे ॥

इक उनाशि अजिधानं पूर्ण प्रबिनसागरो लहरं ॥३०॥

अर्थ. सिद्धे प्राणायामथी समाधी सुधीनी बधी रीत कही, ते संबधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ अगनाएशीमी लहेर संपूर्ण धई. ॥३०॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे प्राणायामादिक जेद कथन नाम एकोनाशीतीतम स्तरंगः ॥७९॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकोनअशित्तीतम स्तरंगः समाप्तः ॥७९॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ चोपाई ॥

सांख्य योगनो सार सुणावी, बळी सिद्ध कैलास सिधावी ॥

शिवरात्रीनी अवधी देशे, ते एशीमी लहेरे कहेशे. ॥

॥ अथ सांख्य योग तथा शिवरात्रिकी अवधि कथन ॥

॥ प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

जुक्ति कही हठजोगकी, पूरन धरिकें प्रीत ॥

सांख्ययोगको सार सुन, राजजोगकी रीत ॥ १ ॥

अर्थ. सिद्ध कहेछे के हठयोगनी युक्ति में पूर्ण प्रीत धरीने कही, हवे राजयोगनी रीतनो सांख्ययोगनो सार कहुं ते सांभळो. ॥१॥

हे यह चोविस तत्वके, मींढ अरु ब्रह्मंड ॥

तातें जेद अनंत भय, आत्मा एक अखंड ॥ २ ॥

अर्थ. आ पिंड ने ब्रह्मांड चोवीशतत्त्वनां छे, तेथी एक अखंड आत्माना अनेक भेद थया छे. ॥२॥

नित्य अनित्यहि वस्तुकी, संख्याकों जब जान ॥

तब अनित्य मिथ्या गिने, पावे आत्मज्ञान ॥ ३ ॥

अर्थ. माटे नित्य एटले अविनाशी वस्तु, अने अनित्य एटले नाश-
वंत वस्तुओंनी गणत्रीने ज्यारे जाणे, त्यारे अनित्य वस्तुओंने झूठी गणे,
अने आत्मज्ञान पामे. ॥३॥

सांख्ययोग ताकुं कहे, ताको बहु बिस्तार ॥

प्रथम शिवालयमें कहे, सोइ ग्यानको सार ॥ ४ ॥

अर्थ. तेनुं नाम सांख्ययोग कहेवाय छे, तेनो विस्तार घणो छे, ते
ज्ञाननो सारांश प्रथम में तमने शिवालयमां कह्योछे. ॥४॥

प्रपंच पंचीकरणको, समजै जब सिद्धांत ॥

तबही आत्म स्वरूप व्है, सब बिधि पावे शांत ॥५॥

अर्थ. पांचभूतनो बनेलो आ संसार छे, तेनो सिद्धांत ज्यारे समजे
त्यारे आत्मारूपे धइने सर्व प्रकारे शांति पामे. ॥५॥

॥ छपय ॥

सब व्यापक इक ब्रह्म, ओर सब असत्य भासे ॥

जन्म मरन सुख दुःख, सबहि जाने सुपनासे ॥

इंद्रिय अरु मन बुद्धि, ओर जागृत अरु सुपना ॥

सुषुप्ति तूर्या पार, ब्रह्म सो आत्मा अपना ॥

वह स्थिती ग्यान हूसें मिले, सोइ परमपद जानहू ॥

उत्तम पद इनसें ओर नहि, सागर सत्यहि मानहू ॥६॥

अर्थ. सर्वव्यापक एक ब्रह्म सत्य छे, अने बीजुं बधुं असत्य जणाय,
त्यारे जन्म, मरण, सुख, अने दुःख ए बधुं स्वप्नाजेंतुं जाणे, इंद्रियो मन
बुद्धि जागृत अने स्वप्न सुषुप्ति (उंच) तूर्या एटले चौथी अवस्थाथी पार
जे ब्रह्मछे. ते पोतानो आत्मा जाणे, एवी स्थिति ज्ञानथी मळेछे, अने तेनुं

नाम परमपद जाणवुं, तेनाथी उत्तम पद्वि बीजी नथी, हे सागर! ते सत्य मानजो. ॥६॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

कह्यो सागरे हो सुनो सिद्ध देवा, तुमें जो कहे सो सुने सर्व भेवा ॥ सबे बात स्वामी कही आप सच्ची, पुनी हे हमारी मती बोट कच्ची ॥ कहे जोगके अष्टही अंग सोई, किते बर्षतें साधते सिद्ध होई ॥ कह्यो ओर सर्वोपरी जेहि स्थानं, स्थितीहे महा नीदकी सो समानं ॥ नहीं बुद्धि ईंद्री नहीं सूख दुःखं, कहा मानिये याहिमें श्रेष्ठ सूखं ॥ नहीं हे अकामी हमें हे सकामी, क्युंही चाहिये तो स्थिती ऐसि स्वामी ॥ हमें चाहिये चित्त कैलासवासं, अरू नित्य प्रब्वीन संगे बिलासं ॥ मिले नांही तो लों रहेंगे उदासी, अबेतो भयेहे अतीही निराशी ॥ ७ ॥

अर्थ. सागरे कह्युं के हे सिद्धदेव सांभळो ? तमे जे कहा ते बधा भेद अमे सांभळ्या, हे स्वामी ? तमे बधी बात साची कही, पण अमारी बुद्धि बहु काची छे, तमे जोगसाधनानां आठ अंग कहां, ते केटला वर्ष सुधी साधतां सिद्ध थाय ? वळी तमे सर्वोपरि जे स्थानक कह्युं, ते स्थिति तो महा निद्रा जेवी छे, जे स्थितिमां बुद्धि नहीं, इंद्रियो नहीं, सुख नहीं, अने दुःख नहीं, एवी स्थितिमां मोटुं सुख शुं मानिये ? अमे निष्कामी नथी, अमे तो सकामी छिये, अर्थात् अमारे सुख भोगववानी इच्छा छे, तो हे स्वामी ? अमे एवी स्थितिने केम चाहिये ? अमे तो कैलासमां वसवानुं अने प्रवीणनी साथे नित्य विलास करवानुं मनमां चाहिये छिये, अने ते ज्यांसुधी मळशे नहीं, त्यांसुधी उदासी रहेशुं, हवे तो अमे छेक निराशी थयाछिये. ॥ ७ ॥

॥ असंभवालंकार ॥ सवैया ॥

जो धरनीकुं तजे धरनीधर, श्रीधर संग तजे ज्युं श्रियाको॥
छांडे सुधाकुं सुधाधर जो, गिरिजाधर संग तजे गिरिजा-
को ॥ रत्नकि राशि तजे रतनाकर, त्योंहि प्रजाकर संग
प्रजाको ॥ तो पुनि ध्यान तजुं नहीं छीन, प्रवीन जसी मुज
प्रानप्रियाको ॥ ८ ॥

अर्थ जो शोशनाग पृथ्वीने तजे, अने विष्णु लक्ष्मीनो संग तजे, अने
जो चंद्रमा अमृतने तजे, महादेव पार्वतीनो संग तजे, समुद्र रत्नना समु-
दायने तजे, तेमज सूर्य प्रकाशनो संग तजे, तो पण प्रवीण जेवी मारी प्राण-
प्रियानुं ध्यान हुं क्षणमात्र तजुं नहीं. ॥८॥

॥ दोहा ॥

सब व्यापक इश्वर तुमें, कह्यो सिद्ध गुरु देव ॥

प्रवीनमें इश्वर बसे, जान्यो अवश्य मेव ॥ ९ ॥

अर्थ. हे सिद्ध गुरुदेव, तमे परमेश्वरने सर्वव्यापक कह्यो, तेथी में नक्की
जाण्युं के प्रवीणमां पण इश्वर वसेले. ॥९॥

तातें ताको ध्यान धरि, सदा चहों तिन संग ॥

सार यूंहि सब ग्यानको, जास्यो हमहि अजंग ॥ १० ॥

अर्थ. माटे तेनुं ध्यान धरीने निरंतर तेनो संग चाहीश, बधा ज्ञाननो
अखंड सार मने एज भाइयो. ॥१०॥

॥ कवि वाक्य ॥ दोहा ॥

जाके मन जो दृढ भई, छुटे न ग्रंथी लेष ॥

ब्रह्मासे जो गुरु मिले, व्यर्थ जाय उपदेष ॥ ११ ॥

अर्थ कवि कहेले के जेना मनमां जे वातनी गांठ मजबूत थई, ते

लगावे छूटे नहीं, अने ब्रह्मा जेवा गुरु मळे, तो पण तेनो उपदेश व्यर्थ जाय. ॥ ११ ॥

दसहि दशा नइ बिरहकी, सागरमें उतपंन ॥

ताकी बिगती कहतहुं, सुनहू श्रोताजन ॥ १२ ॥

अर्थ. पछी बिरहनी दस अवस्थाओ कहेवाय छे, ते सागरना शरीरमां उत्पन्न थई. तेनी बिगत कहंछुं, ते श्रोताजन सांभळो. ॥ १२ ॥

॥ बिरहीकी दशावस्था नामनी ॥ हरिगीत छंद ॥

अभिलाष स्मृति गुणकथन चिंता, ओर जडता जानिये ॥

उद्वेग ओर प्रलाप व्याधी अष्टमी, उर आनिये ॥

उन्माद मरन समान दसमी, दशा तिनकी देखिये ॥

बिरही जनोकी दश अवस्था लक्षमें लइ लेखिये ॥ १३ ॥

अर्थ. १ अभिलाष २ स्मृति ३ गुणकथन ४ चिंता ५ जडता ६ उद्वेग ७ प्रलाप, ८ व्याधि ९ उन्माद १० मरणतुल्य ए रीते बिरहि माणसनी दस अवस्था विचारमां लइने गणिये. ॥ १३ ॥

॥ दोहा ॥

यह दशहीके जानहू, लच्छन नाम प्रमान ॥

ग्रंथ बढन शंका लिये, कहत नहीं यह ठान ॥ १४ ॥

अर्थ. ए दस अवस्थानां लक्षण तेनां नाम प्रमाणे जाणवां. ग्रंथ बढी जवानी शंकाथी आ ठेकाणे कहां नथी. ॥ १४ ॥

॥ सवैया ॥

धीरज छांडि अधीर भये, बिरहागिकि पीर नई मन भारी ॥

आंसु बहात दहात दिले, दुख बात मुखे नहि जात उचारी ॥

सागर सुद्धि बिहीन जये, मनु मीनहि दीन भये बिन बारी ॥

छोनि छितीपें परे मुरछाइ, प्रवीन प्रवीन प्रवीन पुकारी १५

अर्थ. सागर धीरज छांडीने अधीरा थया, तेना मनमां विरहाज्जेनी भारे पीडा थई. आंसु वहां जायछे, मनमां दाझेछे, अने दुःखनी वात मोढे कही जाती नथी, सागर बेशुद्ध थइ गया, जाणे के माछलुं जळ वगर दीन थइ गयुं होय, ने प्रवीण, प्रवीण, प्रवीण एम पोकारीने, क्षोभ पामीने मूर्छा खाइने पृथ्वी उपर पड्या. ॥१५॥

॥ दोहा ॥

पुनि वह वहां प्रवीनकी, ऐसि दशा तब होइ ॥

प्रजानाथ सर्वज्ञहे, सबहि जांनि लिय सोइ ॥१६॥

अर्थ. वळी पणे (मनछापूरीमां) प्रवीणनी पण एवीज दशा थई. ते प्रजानाथ सिद्ध सर्वज्ञ छे, तेथी तेणे ते बधी वात जाणी लीधी. ॥१६॥

॥ कवित ॥

दंपतिको देखी दुःख, दिग्गज डगन लगे, गति थीर जै ग-
गनचरकी गगनमें ॥ धराधर शीश तें धरनी धरकन लगी,
जल छलकन लग्यो सातो सागरनमें ॥ भूमी पुनि नजा-
भास, भासे भारी भयंकर, कंपत अठारजार वनस्पति ब-
नमें ॥ पुनी पाकसासनको, आसन डगन लग्यो, त्रासन
बन्यो बनाव मघवाके मनमें ॥१७॥

अर्थ. ते स्त्रीपुरुषनुं दुःख जोइने दिशाओना हाथियो डगवा लाग्या, अने आकाशमां फरनारा सूर्य चंद्र आदिकनी गति आकाशमां स्थिर थई. शोशनागनै माथेथी पृथ्वी कंपवा लागी, अने साते समुद्रमां पाणी छलकावा लाग्युं पृथ्वीनो ने आकाशनो देखाव भारे भयंकर देखावा लाग्यो, अने व-
नमां अठारभार वनस्पति कंपवा लाग्यां, वळी इंद्रनुं आसन डगवा लाग्युं,

तथा इंद्रना मनमां त्रासदायक बनाव बन्धो. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

पाहन पुनि प्रगलन लगे, लखि दंपति दुख जोर ॥

तो जन मन पिगले नहीं, ऐसो कोन कठोर ॥१८॥

अर्थ. ए स्त्रीपुरुषना दुःखनुं जोर जोइने पथरा पण पीगळवा लागे, तो एवो कोण माणस कठोर होय के तेनुं नम पीगळे नहीं? ॥१८॥

खेद भयो खट मित्रकों, अति अंतर अकुलाय ॥

सागरको दुख देखिकें, लेष सह्यो नहि जाय ॥१९॥

अर्थ. छ मित्रोना मनमां खेद उपड्यो, अने तेओ अतिशे अकळावा लाग्या, अने सागरनुं दुःख जोइने लगारे सहन करी शकानुं नथी. ॥१९॥

प्रभानाथके नयनसें, बहन लगे तब बारि ॥

सागरकुं किय सांतवन, सीतल बचन उचरि ॥२०॥

अर्थ. त्यारे प्रभानाथना नेत्रमांथी आंसु बहेवा लाग्यां, तेथी ठंडां वचन उचारीने सागरने शांति करी. ॥२०॥

॥ भ्रमरावलि छंद ॥

पुनि सिद्ध कहे मन सागर, शांत करो ॥

हम जात केलास तहां लग धैर्य धरो ॥

तुम दुःख जवाजव पास प्रकाश करुं ॥

इत आउ अबे ततकाल तिहां न ठरुं ॥

कहि यों बिचरे यह सिद्ध अकाश पथं ॥

जित राजत हे गिरिजापति गोरि सथं ॥

जित वासव आदिक देव मिले सबही ॥

तित जाय प्रनाम किये दुहूकुं तबही ॥

कछु हे पृथिमें उतपात युं देव कहे ॥
 सुनिके सब बात सुनावत सिद्ध वहे ॥
 शिव दासकुं शंकर शाप अगेज्युं ज्यो ॥
 तिन मानव देह धरीकें बिजोग सह्यो ॥
 छिनहू न रहे इनकों बहु वर्ष बिते ॥
 इनके दुखसैं उपज्यो उतपात तितें ॥
 लघु दोषहुसैं बड दंड इतो न घटे ॥
 दुख देखत देखनहारकि, छाति फटे ॥
 सुनि बानि उमा उरमें करुना उपनी ॥
 तब जीमहुपें बिनती भवभाम भनी ॥
 यह दंपतिकुं इत टेरहु ईश अहो ॥
 करुना निधि किंकरपें करुनालु रहो ॥
 सुनि शंकर बानि कही प्रजनाथ प्रती ॥
 तुम जाकर दंपतिपें कहहू उकती ॥
 अब आवहिंगे महारात्रि समे जबही ॥
 यह दंपतिकों इत टेरिलहे तबही ॥
 शिवमंदिर नेनतरंग समीप जिहां ॥
 हम जेजहिंगे द्युतिमान बिमान तिहां ॥
 इतने दिन दंपति धीरज चित्त धरो ॥
 कहिकें युंहिं दोहुनके दिल शांत करो ॥ २१ ॥

अर्थ. वळी सिद्धे कछुं के हे सागर तमारुं मन शांत करो, हुं कैलासमां
 जाउंछुं, त्यां सुधी धीरज राखो, तमारुं दुःख पार्वती अने शंकरनी आगळ
 जाहेर करुं, अने आंही तर्त आवीश. हुं त्यां नहीं रहूं. एम कहीने ते सिद्ध आ-

काश मार्गे विचर्या, अने ज्यां शंकर पार्वतीनी साथे बिराजेछे, ज्यां इंद्रादिक
बधा देवो एकठा थयाछे, त्यां जइने सिद्धे शिव पार्वती बच्चेने ते समे प्रणाम
कर्या. त्यारे देवोए कह्युंके पृथ्वीमां कांडक उत्पातछे, ते सांभळीने ते सिद्धे बधी
वात संभळावी, के शिवना गणने आगळ जे शिवनो आप थयोछे, तेथी तेणे
मनुष्यनो देह धरीने वियोग सहन कर्यो, क्षण मात्र जूदां रही शके नहीं,
तेने घणां वर्ष वित्या, तेओना दुःखथी त्यां उत्पात उपज्योछे, थोडी चूक-
थी एवढो मोटो दंड घटे नहीं, तेओनुं दुःख जोतां जोनारनी छाती फाटी
जाय, एवी वाणी सांभळीने पार्वतीजीना मनमां दया उपजी, त्यारे पार्वतीजिये
शिवने विनाति करी, के हे ईश्वर? ते स्त्रीपुरुषने हवे आंही तेडावो. हे
दयाना सागर? तमे सेवक उपर दयाळु रहो, एवं सांभळीने शिवजिये
प्रभानाथ प्रत्ये वाणी कही, के तमे जइने ते स्त्रीपुरुषने वचन कहो, के
हवे ज्यारे शिवरात्रिनो समय आवशे, त्यारे ते स्त्रीपुरुषने आंही तेडावी
लैशुं, नेनतरंग शहेरपासे ज्यां शिवनुं मंदिर छे, त्यां अमे तेजस्वी विमान
मोकलीशुं, माटे तमो स्त्रीपुरुष एटला दिवस सुधी धरिज राखो, एम क-
हीने ते बच्चेजणानां मन शांत करो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

सो सुनि सुरवर सिद्ध पुनि, मनमें अति मुद पाई ॥

तितसें निज निज पंथ गय, शिव शिवाकुं शिरनाई ॥२२॥

अर्थ. ते सांभळीने मोटा मोटा देवो तथा प्रभानाथ सिद्ध मनमां घणो
आनंद पायीने शिवने ने पार्वतीने मस्तक नमावीने त्यांथी पोत पोताने रस्ते
गया. ॥ २२ ॥

॥ चौपाई ॥

प्रभानाथ सागर प्रति आये, स्नेह सहित सब बात सुना-

ये ॥ महारात्रिकी औधि उचारी, रहहु इते दिन धीरज धारी ॥ अब तुम मनछापुरहु विचरहु, दिय तुम वाक्य सत्य सो करहु ॥ तुम कुसुमावलिकुं ज्युं कहै हे, हायन बी- तत हम फिर अँहे ॥ नेनतरंग शिवालय जानां, वहां तुमे किय एहि प्रमाना ॥ सो सब सत्य करहु तुम जाई, सज्जन बचन न होत वृथाई ॥ जाको बचन वृथा कछु जावे, सो ज- गमें सज्जन न कहावे ॥ अब में सुजान संनिध जाऊं, सब यहही संदेश सुनाऊं ॥ फिर वांसैं मुज थानक जैहुं, महा रात्रिपर तुमपैं ऐहुं ॥ सुनि सागर मन नइ कछु शांती, जा- खित सिद्ध रही नहि भ्रांती ॥२३॥

अर्थ. पछी प्रमानाथ सागर पासे आव्या. ने स्नेह सहित बधी बात संभळावी. अने शिवरात्रिनी अवधी कहीने कहुं के एटला दिवस धीरज राखीने रहो. अने हवे तमे मनछापुरी तरफ जाओ? अने तमे जे वचन आप्युं छे ते सत्य करो, तमे जे कुसुमावलीने कहुं छे के एक वर्ष बित्या पछी अमे आंही आवीशुं, वळी तमे नेनतरंग पासे जजो, केमके त्यां पण तमे एज प्रमाणे कहुंछे, माटे तमे जइने ते बधुं साचुं करो, केमके सारा माण- सनुं वचन फोगट जाय नहीं, जेनुं वचन कांड फोगट जाय, ते जगतमां सारुं माणस कहेवाय नहीं, अने हुं हवे प्रवीणनी पासे जाऊं, अने आ बधो संदेशो संभळावुं, पछी हुं मारे स्थानके जइश, अने शिवरात्रि उपर तमारी पासे आवीश, ते सांभळीने सागरना मनने कांडक शांति थई. अने सिद्धे कहुं तेमां कांड भ्रांति रही नहीं. ॥२३॥

॥ दोहा ॥

शिव पंचाक्षर मंत्रको, सिद्ध दियो उपदेश ॥

नमःशिवाय प्रनव धुरे, जापहु यहै हमेशा॥२४॥

अर्थ. पछी सिद्धे “नमःशिवाय” एरीते शिवना पंचाक्षर मंत्रनो उप-
देश करीने कह्युं के प्रथम ॐकार जोडीने ए मंत्र हमेशां जपजो. ॥२४॥

सातों सज्जन सिद्धके, पुनि पुनि बंदे पाय ॥

कृपा करी हमपें बहू, अहो सिद्धगुरुराय ॥२५॥

अर्थ. पछी साते मित्रोए सिद्धना चरणारविंदने वारे वारे नमस्कार
कर्या, अने कह्युंके हे सिद्ध गुरुदेव! तमेअमारा उपर घणी कृपाकरी. ॥२५॥

महारात्रिकी ओधि कहि, इतने दिन पुनि मोहि ॥

बडे कष्टसें बितीहे, इक दिन जुग सम होहि ॥२६॥

अर्थ. तमे शिवरात्रिनी अवधी कही, तेटला दिवस मारे मोटा दुःखथी
बीतशे, अने एक दहाडो जुग जेवो थशे. ॥२६॥

दसराको दिन आजहे, इत नवरात्री कीन ॥

दुर्गादेवि प्रसादतें तव पद दर्शन लीन ॥२७॥

अर्थ. आज दशरानो दिवस छे, अने आ ठेकाणेअमे नवरात्रि करी,
तेथी दुर्गादेवीनी कृपाथी तमारा चर्णारविंदनां दर्शन पाय्या. ॥२७॥

प्रज्ञानाथ वांसें पुनी, मनछापु रिमें आय ॥

स्नेह सहीत सुजानकों, सब संदेश सुनाय ॥२८॥

अर्थ. पछी त्यांथी प्रभानाथ मनछापु रिमां आव्या, अने स्नेहथी प्रवी-
णने बधो संदेशो संभळाय्यो. ॥२८॥

ज्यों विषधर विषमंत्रसें, उतरत अरु सुधि आय ॥

प्रज्ञानाथके बचनतें, यों सुजान सुधि पाय ॥२९॥

अर्थ. जेम मंत्रथी सर्पनुं झेर उतरे अने शरीरनुं भान आवे, तेम प्रभा-
नाथना वचनथी प्रवीण शुद्धि पामी. ॥२९॥

सागरकी सुनि कुशलता, प्रमुदित नई प्रवीन ॥

महारात्रिकी ओधि सुनि, नयो कछुक दुख छीन ॥३०॥

अर्थ. सागरनी क्षेमकुशलता सांभळीने, प्रवीण आनंद पायी, वळी शिवरात्रिनी अवधी सांभळीने कांडक दुःख ओळुं थयुं. ॥३०॥

ज्वालामुखि प्रति सिद्ध गय, दे पंचाक्षर मंत्र ॥

पुनि वह मंत्र जपन हुको, सबहि बतायो तंत्र ॥३१॥

अर्थ. सिद्धे प्रवीणने पंचाक्षर मंत्र आप्यो, अने ते जपवानो न्यास ध्यान विगेरे तंत्र बतावीने ते सिद्ध ज्वालामुखी तरफ गया. ॥३१॥

सुरतानंद पहारतें, पुनि वह सातों मित्र ॥

आये बद्धीनाथ प्रति, जित हरस्थान पवित्र ॥३२॥

अर्थ. पत्नी ते साते मित्रो सुरतानंद पर्वतथी ज्यां पवित्र शिवनुं स्थान छे, एवा बद्धीनाथ प्रत्ये आव्या. ॥३२॥

पंचरात्रि तितही रहे, मित्र सहित महाराज ॥

बहु देवालय देवके, तिनके दर्शन काज ॥३३॥

अर्थ. त्यां देवोनां घणां देवळ छे तेओनां दर्शन करवा सारुं ते मित्रो सहित रससागर महाराज पांच रात्रि त्यां रह्या. ॥३३॥

॥ गाहा ॥

सांख्यजोगको सारं, पुनि शिव कथिता सु ओधि शिवरात्री ॥

अशीतितम अजिधानं, पूर्ण प्रवीनसागर लहरं ॥ ३४ ॥

अर्थ. सिद्धे सांख्ययोगनो सार तथा शिवे कहेली शिवरात्रिनी अवधि कही, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ एशीमी लेहेर संपूर्ण थई. ॥३४॥

इति श्री प्रवीनसागर ग्रंथे सांख्ययोग सार कथनं तथा शिव कथित शिवरात्रि अवधि प्रसंग बर्ननो नाम अशीती-

तमो लहरं ॥ ८० ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां अशीतितम
स्तरंगः समाप्तः ॥ ८० ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

अद्भुत अचरज गणितनां, कहां सागरे जेह ॥

एकाशीमी लहरिमां, वर्णन करशे तेह ॥

॥ अथ गणिताश्रय प्रसंगो यथा ॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

पूजे सागरे देव श्री बाद्रीनाथ, नमायो शिरं हेतसें जोरि हा-
थं ॥ बहू देव देवालयोमें बिराजे, बहू दुंदनी झल्लरी घंट
बाजे ॥ चितें चाहिकें जाइकें दर्श कीने, सबे नक्तिके जावके
रंग भीने ॥ किते देशके देशके संघ आवे, करी दर्शनं स्पर्-
शनं मोद पावे ॥ कऊ गेहके देहके दुःख बारि, उदासी हुवे सो
उहां देह गारे ॥ तजे देह वां सो महा मुक्ति पावे, अरू जैसि
इच्छा असो जन्म आवे ॥ तपे को तपस्वी वहां पंचतापं,
कऊ जोग साधे प्रलेहोन पापं ॥ जिही सत्य जाने, मितो
सात पूजे, दुखी देखही ताहिको दुःख बूजे ॥ १ ॥

अर्थ. सागरे श्री बाद्रीनाथ देवनी पूजा करी. अने हेतथी हाथ जोडीने
मस्तक नमाव्युं. घणां देवालयोमां देवो बिराजेछे. त्यां घणी नोबतो झालरो
अने घंट बाजेछे. मनमां चाहीने त्यां जईने दर्शन कर्या. ते सर्व मित्रो
भक्तिना भावना रंगथी भीजाएला हता. त्यां केटलाएक देशदेशना संघ
आवेछे, ते दर्शन, अने स्पर्शन करीने आनंद पामेछे. कोई घरना अने

કોઈ શરીરના દુઃખવાળા જે ઉદાસી થાય. તે ત્યાં શરીરને ગાળેછે. અને જે ત્યાં શરીર તજે, તે મોટી મુક્તિ પામે. અથવા જેવી ઇચ્છા હોય, તેવો જન્મ આવે. ત્યાં કોઈ તપસ્વિયો પંચાગ્નિનો તાપ તાપેછે. અને કોઈ તો પાપનો પ્રલય થવા વાસ્તે જોગ સાધેછે, તેમાં જેને સાચો જોગી જાણે, તેને સાતે મિત્રો પૂજેછે. અને કોઈને દુઃખી દેખે તો તેને શું દુઃખછે તે પૂછેછે. ૧૧।

॥ દોહા ॥

વાં સન્યાસી ફક મિલ્યો, દેખ્યો તાહિ ઉદાસ ॥

સાગર બૂઝ્યો તિનહિપેં, ક્યોં તુમ જયે સન્યાસ ॥ ૨ ॥

અર્થ. ત્યાં એક સન્યાસી મળ્યો. તેને ઉદાસી દીઠો. ત્યારે સાગરે તેને પૂછ્યું કે તમે સન્યાસી કેમ થયા? ૥૨॥

॥ વહ સન્યાસી ઉક્ત ॥ સવૈયા ॥

કોડ કલત્ર કુપાત્ર મિલે, ઋકુ કોડ કલત્ર નિરંત્ર નિરાસી ॥
કોડ દરિદ્રિ દરિદ્રનકે દુઃખ, દ્રવ્ય વિનાં દિલ હોઈ ઉદાસી ॥
કોડ વિજોગિ વિજોગ વ્યથા ધરિ, પ્રાણપ્રિયા પર પ્રેમ પ્ર-
કાસી ॥ સાગર યા કલિકાલહિમેં જન, છોરિ સંસાર સુ
હોત સન્યાસી ॥ ૩ ॥

અર્થ. તે સન્યાસિયે કહ્યું કે કોડતો કુપાત્ર સ્ત્રી મળવાથી અને કોઈ તો નિરંતર સ્ત્રી મળવાનીજ નથી. એવી નિરાશાથી અને કોઈ દરિદ્રી દરિ-
દ્રના દુઃખથી ધન વિના મનમાં ઉદાસી થઈને, કોઈ વિજોગી વિજોગની
પીડા ધરીને પોતાની પ્રાણપ્રિયા ઉપર પ્રેમ જણાવીને, હે સાગર? આ કલ્પિ-
યુગમાં સંસાર છોડીને માણસ સન્યાસી થાયછે. ૥૩॥

॥ હરિગીત છંદ ॥

વિદ્યા રુ કવિતા યાંચના સેવા વિદેશ મુસાફરી ॥

“ धन पुत्रकी” इच्छा धरी यह पंच कांता में करी ॥
 पुनि दैव जो प्रतिकूल तातें, पंचहू बंझा रही ॥
 सागर सुनो ज्यु निरास व्है सन्यास दिच्छा हम लही ॥४॥

अर्थ. में विद्या, कविता, याचना, चाकरी अने परदेशनी मुसाफरी एवी पांच भारजाओ धनरूपी पुत्रनी इच्छाथी करी, पण दैव उलटो थयो. तेथी ते पांचे वांझणीओ रही. अर्थात् धन मळ्युं नहीं, हे सागर! सांभळो तेथी उदास थइने में सन्यासनी दिक्षा लीधी. ॥४॥

॥ दोहा ॥

सागर सुनके तोहिकुं, देन लगे धन दान ॥
 अबे द्रव्यकुं क्या करों, यों कहि कियो प्रयान ॥ ५ ॥

अर्थ. एवं सांभळीने सागर तेने धननुं दान देवा लाग्या. त्यारे तेणे कहुं के हवे हुं धनने शुं करुं एम कहीने चालतो थयो. ॥५॥

सूके पिछ बर्षा कहा, गत जोबन कांताहि ॥

कहा मरन पिछ औशधी, गत औसर धन काहि ॥ ६ ॥

अर्थ. जतां तेणे कहुं के “खेतर” सुकाइ गया पछी वर्षाद शा कामनो? अने जुवानी गया पछी भारजा मळे ते शा कामनी? अने मुवा पछी ओसड शा कामनुं, अने वखत गया पछी धन मळे ते शा कामनुं. ॥६॥

सन्यासी होकें रखे, जो कउ धन अरु नारि ॥

तो तिनकुं धिक्कारहे, कहा जेख लिय धारि ॥ ७ ॥

अर्थ. जो कोई सन्यासी थइने धन के स्त्री राखे. तो तेने धिक्कार छे. अने तेणे भेख शा वास्ते धरी लीधो? ॥७॥

पुनि दो द्विज आये तिते, डुबे करज दुख कूप ॥

सागरकुं जान्यो इने, हे नृप जोगी रूप ॥ ८ ॥

अर्थ. पछी कर्जरूपी दुःखना कूवामां दुबेला बे ब्राह्मणो त्यां आबी चड्या.तेणे सागरने जोइने जाण्युं के आ कोइ जोगीने स्वे राजा छे.॥८॥

॥ वह विप्रोक्त ॥ सर्वैया ॥

बादरसें न छुपे ज्युं विभाकर, छोनि छुपे न तरुवर छाये ॥
अंजन अंजित नेन छुपे नहि, मेन छुपे नहि मौन रहाये ॥
निंदकसें न छुपे परकीरति, साच छुपे नहि जूठ बताये ॥
धूमहिसें ज्युंहि आग छुपे नहि, भाग्य छुपे न भजूत लगाये ॥ ९ ॥

अर्थ. जेम बादळाथी सूरज छानो रहे नहीं, अने मोटां झाड छवरावाथी पृथ्वी छानी रहे नहीं, आंजण आंजवाथी आंख्यो छानी रहे नहीं. अने बोह्या बगर रह्याथी तेना मनमां उपजेलो कामदेव छानो रहे नहीं, निंदा करनाराओथी पारकी कीर्ति छानी रहे नहीं, अने जूठुं बताववाथी साचुं होय, ते छानुं रहे नहीं. वळी धुमाडाथी जेम अग्नि छानो रहे नहीं तेमज भभूति लगाववाथी भाग्यशाळीनुं भाग्य छानुं रहे नहीं.॥९॥

॥ दोहा ॥

द्विजने अशिर्वाद दिय, कही निज करज बिपत्त ॥

सागर तिहि मोती दिये, जो हे प्रवीन दत्त ॥१०॥

अर्थ. पछी ते ब्राह्मणोये सौ मित्रोने आशिर्वाद दइने पोताना करजनुं दुःख कछुं, त्यारे सागरे प्रवीणनां आपेलां मोती हतां, तेमांथी तेओने आप्यां, तेनी विगत जे.॥१०॥

॥ अथ मोतीदानको ॥ कवित ॥

सातो मित्र समीप दो दुखी द्विज आइ कहे, अहो अधिपती सूनो हमारी अरज हे ॥ चारीस रुपैयेको करज मेरे

एक कहे, एक कहे मेरे शिर लक्षको करज हे ॥ एककुं ए-
केक मोती, दूसरेकुं दोनुंदोनुं, दिये सातों मित्र टारी औरकी
गरज हे॥ कह्यो सबे मोती सम मोल हे तथापी सम, होइ-
हो श्रीमंत यामें ऐसो अचिरज हे ॥११॥

अर्थ. साते मित्रो पासे ते बे दुखी ब्राह्मणोये आवीने कह्युं के हे महा-
राज? अमारी अरजी सांभळो? एम कहीने एकजणे कह्युं के मारे माथे चा-
ळीसरूपैआनुं करजळे. त्यारे बीजे कह्युं के मारे माथे लाखरूपैआनुं करज
ळे, त्यारे ते साते मित्रोये एक जणाने अकेकुं मोती आप्युं अने बीजाने बबे
मोती आप्यां. अने बीजा कोइ पासे मागवा जवानी गरज मटाडी. वळी
तेओने कह्युं के आ बधां मोती सरखीज किमननांछे, तो पण तेमां एवो
चमत्कारछे के तेथी तमे वनेजणा (पोतपोतानुं करज मटाडीने) सरखी
मुंडीवाळा थशो अर्थात् वने पासे सरखा रूपीआ रहेशे? ॥११॥

॥ दोहा ॥

सुनि दुसरो दिलगीर जो, जूठ सु वायक जान ॥

जब बेके ज्या शहरमें, भयो कहाहि प्रमान ॥१२॥

अर्थ. ते सांभळीने बीजो ब्राह्मण के जेने माथे लाखनुं करज हंतुं. तेणे
ते बात बूठी जाणीने दिलगीर थयो, पण ज्यारे शहेरमां जइने ते मोती
वेच्यां त्यारे सागरना कहेवा प्रमाणेज थयुं. ॥१२॥

मोल मोति प्रत्येकको, उपज्यो कहा निदान ॥

करज कटत कितनो बच्यो, जाने चतुर सुजान ॥१३॥

अर्थ. ते प्रत्येक मोतीनुं मूल नकी शुं उपज्युं, अने बने जणाने पोत-
पोतानुं करज कापतां केटलुं वध्युं. तेतो चतुर डाह्यो माणस होय तेजाणे. ॥१३॥

चाखे चारतिनंद तब, सागरपें मुख बान ॥

करज कटत कैसें हुवे, दो श्रीमंत समान ॥१४॥

अर्थ. त्यारे भारतिनंद कविये, सागरप्रत्ये मोढेथी वाणी कही के ते बनेजणा पोतानुं करज कापतां सरखी मुडीवाळा केम थाय? ॥१४॥

॥ अथ सागरोक्त मोतीके मूलको ॥ कवित ॥

एक जनतें अधिक जितने दुजेकुं मोती, तीनकी अढाइ गुनी संख्या उर धारिये ॥ छोटी कर्ज सो संख्यांक गुनो करते ज्युं होत, तासैं बडो कर्ज कछु न्युन न बिचारिये ॥ अंतर दो कर्जहूको अधिक मोतीसैं हनो, प्रत्येक मोतीको मोल इतनो उचारिये ॥ बडो कर्ज कह्यो तातें चाहे तेतो बडो होय, तदपी सो टारी पुंजी इतनी निहारिये ॥१५॥

अर्थ. सागर कहेछे के एकजणा करतां बीजाने जेटलां वधारे मोती आप्यां होय, ते वधारानां मोतीने अढीगणां करिये, अने जे संख्या आवे ते याद राखवी, अने नाना करजनी संख्याने ते संख्याये गणवी, तेथी जे आंक आवे, ते करतां मोटा करजदारनुं करज ओळुं होवुं जोडये नहीं, अने पहेला करतां बीजा जणने जेटलां वधारे मोती आप्यां, ते तेना वधाराना करजने पेटे आप्यां छे, माटे वंने करजनुं अंतर जेटलुं होय, तेने वधारे आपेला मोतीनी संख्यावडे भागतां जे भाग आवे तेटली दरेक मोतीनी किमत कहेवी. ते मोटुं कर्ज उपर कह्या करतां वधारे गमे तेटलुं होय, तोपण ते करज कापतां सरखी मुडी रहे. ॥१५॥

॥ कवित ॥

हे अधिक कर्ज जाकुं, लक्षमें चालीश कम, ताके लिये सात मोती अधिक सु दियेहे ॥ सो संख्याको सप्तमांश, प्रत्येक मोतीको मोल चौदह सहस्र चहुशतबीश कियेहे ॥ काटतें

करज एकलक्षमहीं ऐसी न्युन, रहे सो प्रत्येक पास लाभ
जानी लियेहे ॥ सागर कहत ऐसे होतहे अनेक जेद, जा-
नत चतुर चतुराइ जाके हीयेहे ॥ १६ ॥

अर्थ. हवे जे बीजा ब्राह्मणने पहेला ब्राह्मण करतां एकलाखमां
चाळीशरुपिआ ओछानुं करज वधारे छे, ते वधाराना करजने पटे तेने सात
मोती वधारे आप्यां छे, माटे ते संख्यानों सातमो भाग जे चौदहजार,
चारसैं अने बीश रुपीआ थया, एटली दरेक मोतीनी किमत कहीछे. माटे
बनेजणाने पोतपोतानुं करज कापतां एक लाखमां एशी रुपीया ओछा
रह्या, ते तेमणे लाभ जाणीने अर्थात् वधारानी मूडी जाणी लीधी, सागर
कहेछे के एवा अनेक हिसाब “उपर कहेली रीत उपरथी थायछे” ते
जेना मनमां चतुराइ होय, एवा चतुर जनो जाणे, ॥ १६ ॥

॥ हरिगीत छंद ॥

पुनि सात मालाकार पेखे, बाटिकाके पासही ॥

तिहिकुं कउ सरदार दीने, मोति उन पंचासही ॥

इक इक बढत धन मोल मोती, बांटतें लरने लगे ॥

निधि कहे चारतिनंदकुं, तुम बांटी देहू यह जगे ॥ १७ ॥

अर्थ. वळी एक बाग पासे सात माळियोने दीठा, तेओने कोइ सरदारे
ओगणपचास मोती आप्यां हतां, तेमां पहेलुं मोती एक रुपियानी किम-
मतनुं, अने पछी एकेक रुपीयो चढतां छेलुं ओगणपचास रुपीआनी कि-
मतनुं हतुं, ते वहेंची लेतां तेओने लडाइ थई, त्यारे सागरे भारतिनंद-
कविने कहुं के आ ठेकाणे तमे तेओने वहेंची आपो. ॥ १७ ॥

॥ दोहा ॥

जंत्र क्रियाकी रीतिसैं, मोती बाटहु मीत ॥

जाखे भारतिनंद तब, कहो जंत्रकृति रीत ॥१८॥

अर्थ. वळी कह्युं के हे मित्र यंत्र करवानी रीतथी मोती वहेंची आपो,
त्यारे भारतिनंदे कह्युं के यंत्र करवानी रीत तमे मने कहो. ॥१८॥

॥ अथ सागरोक्त ॥ दोहा ॥

जंत्र क्रिया तें निधि कहे, उपजे जंत्र अनेक ॥

तीर्यग उर्ध रु कोनतें, आवत संख्या एक ॥१९॥

अर्थ. सागर कहेछे के जंत्र करवानी रीतथी अनेक प्रकारना जंत्र
बनेछे, तेमां आडी पंक्तियोमां उभी पंक्तियोमां अने खूणे खूणनी पंक्तियोमां
पण एक सरखी संख्या आवेछे. ॥१९॥

॥ हरिगीत छंद ॥

निधि तीर तिहु सुर पंच जन, रुषि सात नव नागहि गये ॥

तब मोति पंद्र पचीस उनपंचास एकाशी दये ॥ प्रत्येक च-

ढते मोलके, दिय निन्न अवसर ऊपरी ॥ प्रत्येक मंडल बांढि

लिय, समभाग यंत्रक्रिया करी ॥२०॥

अर्थ. एक समे समुद्रने कांठे त्रण देवो गया हता, अने बीजीवार
पांच माणसो गयां, त्रीजीवार सात रुषियो गया, चौथीवार नवकुळना नव
नाग गया हता, त्यारे तेओने पहेलीने पंद्र, बीजीने पचीस, त्रीजीने ओ-
गणपचास. अने चौथीने एकाशी मोती समुद्रे आप्यां हतां, ते दरेक मोती
एक एक रुपीआनी चडती किंमतनां हता, अने प्रत्येक मंडळीने जूदीजूदी
वखते आप्यां हतां, ते यंत्रक्रिया करीने प्रत्येक मंडलिये सरखे भागे वहेंची
लीधां हतां. ॥२०॥

॥ अथ विषमपंक्तिके यंत्र करन विधि ॥ कवित ॥

विषम पंक्तिके यंत्र रचनकी विधि सुनो, पंक्ति संख्यासैं

जंजाय ताको यंत्र करिये ॥ घर संख्यामें मिलाइ एक अर्ध
करो ताकुं, पंक्ति गुनो कमीमें कमी ज्युं उर धरिये, घर सं-
ख्या एक हीन अर्ध करो सोइ अंक, इच्छांकके पंक्तिमांश,
हुसैं परहरिये ॥ शेष सोइ दूजे काव्यमें कहूं त्यों लिखो पु-
नि, एक एक बढत सबही घर भरिये ॥२१॥

अर्थ. हवे एकी संख्यानी पंक्तियोना यंत्र करवानी रीत कहूं, ते सां-
भळो, जेटली पंक्तियो होय, एटली संख्याथी भागी शकाय, तेवी संख्यानो
यंत्र करिये, ते यंत्रना जेटलां खानां होय, तेमां एक मेळवीने तेना अर्ध
करवा, तेने उभी अथवा आडी जेटली पंक्तियो होय, तेटला गणा करवा,
ओछामां ओछी एटली संख्यानो यंत्र करवानुं मनमां धारिये, खानानी
संख्यामांथी एक बाद करीने तेना अर्धा करवा, ते आंक जेटली संख्यानो
यंत्र करवाने धार्यो होय, तेनी पंक्तिमा भागमांथी बाद करिये, पछी जे
बाकी आंक रह्यो, ते हवे बीजा कवितमां कहेशुं, ते प्रमाणे खानामां एकएक
वधतो, बधां खानां भराय तेम लखो. ॥२१॥

॥ अथ अंक लिखन विधिको ॥ कवित ॥

प्रथमही 'पू' पंक्तिकें मध्य घर अंक लिखो, पुतें सदा 'प'मे
सीधी बाजु पकरीजिये ॥ पतें कोनाकोन सदा चढिये 'द'
पंगती लों, दते सिर पंगतीमें, 'उ' मही लखीजिये ॥ उते
कोना कोन 'पू'लों चढतें जो अटके तो, लिख्यो ताके नीचे
लीखी पू लों पहाँचीजिये ॥ अग्निकोन घर जरी ता नीचेको
घर भरो, चारों पंक्तिके नियम रुदेमें धरीजिये ॥२२॥

अर्थ. "इशानखूणाथी अग्निखूणा सुधीनी पंक्तिनुं नाम 'पू' पंक्तिछे,
अने वाव्यखूणाथी नैस्त्यखूणा सुधीनी 'प' पंक्तिछे, नैस्त्यखूणाथी उपर ने

अग्निखूणा नीचे सुधीनी 'द' पंक्तिछे, अने वाव्यखूणा उपरथी इशानखू-
णानी नीचे सुधी 'उ' पंक्तिछे, ते चारे पंक्तिना नियमो तथा पांचमो मध्य
भागनो नियम खूब याद राखवो,

पहेलवेलो 'पू' पंक्तिना वचला खानामां आंक लखवो, अने 'पू' पं-
क्तिमां आंक लख्या पछी हरेक वखते नीचे 'प' पंक्तिना एक जमणा
खानामां आंक भरिये, अने 'प' पंक्तिथी हरेक वखते खूणाखूण 'द' पं-
क्तिसुधी उंचे चडतां खानां भरिये, अने 'द' पंक्तिथी दर वखते उपली
लीटीमां 'उ' पंक्तिनुं खानुं भरिये, अने 'उ' पंक्तिथी खूणाखूण 'पू' पंक्ति
सुधी चडतां जो वचमां अटके तो छेहो आंक लख्यो होय तेनी नीचेनुं
खानुं भरीने खूणाखूण 'पू' पंक्तिसुधी चडिये, अज्ञिकोणनुंखानुं भराय ते
पछी तेनी नीचेनुं खानुं भरवुं, ए रीते चारेपंक्तिना नियमो मनमां राखवा॥२२॥

॥अथ त्रिपंक्ति पंच दश ॥अथ त्रिपंक्ति २४ ॥अथ पंचपंक्ति पंच षष्टि

संख्यांक यंत्र ॥

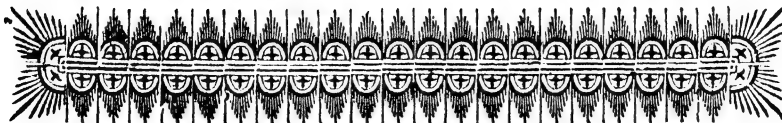
	पू			
इ	८	१	६	अ
उ	३	५	७	द
वा	४	९	२	नै
	प			

संख्यांक यंत्र ॥

	पू			
इ	११	४	९	अ
उ	६	८	१०	द
वा	७	१२	५	नै
	प			

संख्यांक यंत्र ॥

	पू					
इ	१७	२४	१	८	१५	अ
	२३	५	७	१४	१६	
उ	४	६	१३	२०	२२	द
	१०	१२	१९	२१	३	
वा	११	१८	२५	२	९	नै
	प					

॥ अथ सप्तपंक्ति १७५

संख्यांक यंत्र ॥

अ	पू							
	३०	३९	४८	१	१०	१९	२८	
	३८	४७	७	९	१८	२७	२९	
उ	४६	६	८	१७	२६	३५	३७	
	५	१४	१६	२५	३४	३६	४५	द
	१३	१५	२४	३३	४२	४४	४	उ
वा	२१	२३	३२	४१	४३	३	१२	
	२२	३१	४०	४९	२	११	२०	नै
	प							

॥ अथ नवपंक्ति ३६९ ॥

संख्यांक यंत्र ॥

अ	पू							
	४७	५८	६९	८०	१	१२	२३	३४
	५७	६८	७९	९	११	२२	३३	४४
उ	६७	७८	८	१०	२१	३२	४३	५४
	७७	७	१८	२०	३१	४२	५३	६४
	६	१७	१९	३०	४१	५२	६३	७४
वा	१६	२७	२९	४०	५१	६२	७३	८४
	२६	२८	३९	५०	६१	७२	८३	९४
	३६	३८	४९	६०	७१	८३	३	१४
नै	३७	४८	५९	७०	८१	२	१३	२४
	प							

॥ पुनः सागरोक्त चतुःपंक्तिमें समसंख्यांक यंत्रक्रिया यथा ॥

॥ दोहा ॥

चहु पंक्तीके यंत्र कहु, प्रसंग पाई एहु ॥

समसंख्या तेतीसतें, अधिक चाहि सो लेहु ॥२३॥

अर्थ. सागर कहेछे के आ कहेवानो प्रसंगछे, तेथी चार पंक्तियोना यंत्र करवानी युक्तिपण कहुंछुं, ते तेत्रिंश उपरांत बेकी आंकनी गमे ते संख्यानो यंत्र करवा धारो ते थशे ॥२३॥

॥ हरिगीत छंद ॥

इच्छांकके अर्धीशतें, तजि आठ कहूं सो घर नरो ॥ द्रग
नव कळा मुनि वसु तिथी दश, भूमि अब कहूं सो करो ॥

मुनि दो त्रिखट इक आठ सर श्रुति, शेष घर जरि लीजिये॥
चहुपंक्ति समसंख्यांकके, शुभ यंत्र इहि विधि कीजिये॥२४॥

अर्थ. धारेली संख्यानुं अर्ध करीने तेमांथी आठ बाद करीने, ते आंकडाथी एकएक चडता आंक हुं कहुं ते घरमां भरो, बीजुं, नवमुं, सोळमुं, सातमुं, आठमुं, पंदरमुं, दशमुं. अने पहेलुंखानुं भरवुं पळी, त्रीनाखानामां सातडो चौथाखानामां बगडो, पांचमामां तगडो, छठामां छगडो, अगियारमामां एकडो, बारमामां आठडो, तेरमामां पांचडो, अने चौदमा खानामां चोगडो भरवो. ए रीते चार पंक्तियोना बेकी आंकना गमे ते यंत्रो बनाविये॥२४॥

॥ अथ चतुःपंक्ति ३४

सम संख्यांक यंत्र ॥

१६	९	७	२
३	६	१२	१३
१०	१५	१	८
५	४	११	१४

॥ अथ चतुःपंक्ति ६४

सम संख्यांक यंत्र ॥

३१	२४	७	२
३	६	२७	२८
२५	३०	१	८
५	४	२९	२६

॥ दोहा ॥

सो सुनि जारतिनंद कवि, ओरहि कवि रविजोति ॥
सात पंक्तिके यंत्र विधि, बांट दिये यह मोति ॥२५॥

अर्थ. ते सांभळीने भारतिनंद कविये, तथा रविजोती कविये, सात पंक्तियो यंत्र करवानो रीते ते मोती वहेंची आप्यां, अने दरेक नणने एक-सोपंचोतिर रुपीआनी किंमतनां सात सात मोती आव्यां॥२५॥

पुनि चहु मालाकार किय, इत इक नूपति आय ॥

हमकुं अतर शीशि दिय, सो क्यों बांटी जाय ॥२६॥

अर्थ. वळी चार माळियोये कहयुं के आहीं एक राजा आव्यो हतो,
तेणे अमने अतरनी शीशीयो आपीछे, ते “कांटा वगर के तोला वगर”
शी रीते वहेची शकाय? ॥२६॥

अत्तर पूरित तिहु शिशी, बतिस बतिस तोलेहु ॥

ठल्ली पच्चिस सातकी, चहुकों बांटी देहु ॥ २७ ॥

अर्थ. बत्तिश बत्तिश तोलानी त्रण शीशीयो भरेलीछे, अने पचीश ने
सात तोलानी बे ठल्ली शीशीयो छे ते अत्तर अमने वहेची आपो. ॥२७॥

॥ अथ सागरोक्त अत्तर बांटनेको ॥ कवित ॥

चार बेर सात जर डारकें पचीसमें, पचीसकी ठलाइ तामें
तीन सोइ डारिये ॥ फेर तीन बेर सात डारतें चोवीस होत,
पूरनसें पूरी एकतीस दूर धारिये ॥ दोनुमें ठलाइ पच्ची,
फीर ऐसैं दूजे एकतीस धरी, पच्चीसमें चोवीस उतारिये ॥
तीस रहे दस तामें सात सात एकतीस, डारीकें सागर कहे,
बांटन बिचारिये ॥ २८ ॥

अर्थ. सागरे कह्युं के सात भारनी शीशी चारवार भरी भरीने पचिश्
भारनीमां नाखतां जे त्रण भार वधे ते पचिश् भारनी शीशी पाछी बत्तिशभार
नीमां खाली करीने तेमां नाखवुं, फरीथी त्रणवार सातभारनी भरी भरीने
तेमां नाखतां चोवीश भार धाय, तेमां बत्तीशभारनी बीजी भरेली शीशी
मांथी एक भार नाखीने ते एकत्रीश तोला भार वाळी शीशी वेगळी मु-
कवी. पछी पचीश भारनी शीशी सातभारनीमां तथा बत्तीश भारनी जे घ
णी अधुरीछे तेमां ठळवीने वळी उपर कह्या प्रमाणे बीजी बत्तीशभारनी शी-
शीमां एकत्रीशभार नाखीने ते पण वेगळे मुकवी, वळी एज रीते पचिश्
भारनीमां चोवीस भार नाखिये, एटले बीजी शीशीमां दस तोलाभार रहेशे,

तेमां वेगळे मुकेली बे शीशीओमांथी सात सात भार नाखतां चारे भाग सरखा थड रहेशे. ए विचारीने वहेंची ल्यो. ॥२८॥

॥ पुनः एक मालाकारको प्रश्न ॥ निंबु विषे ॥ कवित ॥
माली कहे मेरै नींबु तीस में बेकन चलयो, परोसीहु तीस मो-
कुं बेकनकों दीयही ॥ मेरे तो पेसेके तीन, उनके पेसेके दो-
नुं, बेकाय तो बेकहू युं परोसीने कीयही ॥ दोनुं पेसे पांच
पांच साठिहु नींबु में बेके, वोत ग्राहकसें पेसे चहूबीस ली-
यही ॥ मेरे पेसे दस लिये, वह पंचदश मंगे, एक पेसा
न्यून रह्या तोतें जरे जीयही ॥ २९ ॥

अर्थ, वळी एक माळीये कह्युं के मारां त्रीस लीबु हुं वेचवा जतो ह
तो, त्यारे मारा पाडोशिये पण बीजां त्रीश लींबु मने वेचवा आप्यां, तेमां
मारे तो पैसानां त्रण वेचवां हतां, अने तेणे कह्युं के मारां तो पैसानां बे ले-
खे वेचाय तोज वेचजे एम कह्युं, पळी ते साठे लींबु बे पैसानां पांच लेखे
में वेच्यां, ते घणांक घराको लडू गयां, तेना चौबीश पैसा में लीधा, ते
मांथी में मारा दस पैसा लीधा, अने पाडोशिये पोताना पंदरपैसा माग्या.
तेमां एक पैसो ओछो रह्यो तेथी मारो जीव दाझेछे. ॥२९॥

॥ दोहा ॥

पेसेकी न विसात कछु, जात बडो इतबार ॥

कलंक लागे कपटकों, ताकी फिकर अपार ॥ ३० ॥

अर्थ. पैसानी कांडू विसात नथी, पण मोटो विश्वास जायछे, अने
कपट कर्यानुं कलंक लागे तेनी घणी फिकरछे. ॥३०॥

॥ अथ सागरोक्त उत्तर यथा ॥ कवित ॥

सुनो स्रजकार स्नेहे सागर सुनावे सही, बारह पंचक नीं-

बु तुमें बेक आयेहे ॥ छैंतीस तो यामें एक पेसेके बिकाये
तीन, चोवीसही यामें पेसेके दोनुं बेकायेहे ॥ तीन पेसेके युं
खट, हुते सो दो पेसे बेके, तातें एक पेसा यामें, ऊन उप-
जायेहे ॥ जो कोउ बडो ब्यापारी मोती यों बेके तो जानो;
पचीस सहस्रे धन सहस्र गुमायेहे ॥ ३१ ॥

अर्थ. स्नेहथी सागर कहेछे के हे माळी सांभळ, बार पंचकडां लींबु
तुं वेची आव्यो, तेमां छत्रीश लींबु तो एक पैसाना त्रणने भावे वेचायां,
अने चोवीश लींबु एक पैसानां बेने भावे वेचायां, ए रीते त्रण पैसानां छ
लींबु हतां ते बे पैसामां गयां, तेथी एमां एक पैसो ओछो उपब्यो छे,
जो कोइ मोटो वेपारी, ए रीते मोती वेचेतो जाणतुं के तेणे पचीशहजार
रुपियाना वेपारमां एकहजार रुपिया खोया.॥३१॥

॥ दोहा ॥

सो सुनिकें स्रजकारको, टर्यो रुदयतें रोप ॥

दोष बडोहे कपटको, चुकको बडो न दोष ॥३२॥

अर्थ. ते सांभळीने माळीना अंतरनी दिलगीरी मटी, केमके कपटनुं
महा पापछे, पण भूलनुं मोटुं पाप नथी.॥३२॥

॥ पुनःमालाकारोक्त फल विषे प्रश्न ॥ दोहा ॥

इत देवालयहे बहुत, में दर्शन करि आउं ॥

इक इक बढते फल धरन, कितने फल लेजाउं ॥३३॥

अर्थ. वळी एक माळिये पुछ्युं के आंहीं देव मंदिरघणांछे. त्यां हुं
दर्शन करी आवुं, पण त्यां एकने एक, बीजाने बे, त्रीनामे त्रण, एंम ए-
केकुं वधतुं फळ भेट करवाने केटलां फळ लइ जाउं.॥३३॥

॥ अथ सागरोक्त उत्तर ॥ दोहा ॥

अर्ध गुने अंत्यांकते, करहु सइक अंत्यांक ॥

इतने फल ले जाहु तित, याद रखी यह आंक ॥ ३४ ॥

अर्थ. सागरे कह्युं के मंदिरनी संख्याना छेछा आंकमां एक मेळ-
वीने तेने छेछा आंकना अरधा गुणा करो, ते आंकडो याद राखीने
एटलां फळ लइ जाओ. ॥३४॥

जो शत देवल होइतो, एक मिलाई तास ॥

होत करत पंचास गुन, पंच सहस पंचास ॥ ३५ ॥

अर्थ. जो सो देवल होय, तो तेमां एक मेळवीने, तेने पचास गुणा
करतां पांचहजार ने पचास थाय. ॥३५॥

दो तिन चहु बढते धरो, तो तिन भेद सुनाउं ॥

दुगुन त्रिगुन चहुगुन करी, सो संख्या ले जाउं ॥ ३६ ॥

अर्थ. जो पेहेले मंदिर बे फळ मुकीने पछी प्रत्येक मंदिरे बवे वधतां
मुको तो उपर कहेली संख्याने वमणी करीने लइ जाओ. अने जो प-
हेले मंदिरे त्रण मुकीने पछी त्रण त्रण वधतां मुको, तो त्रगणी करो, अने
जो पहेले मंदिर चार मुकीने चार चार फळ वधतां मुको तो उपर क-
हेली संख्याने चारगणी करीने लइ जाओ. ॥३६॥

॥ गाहा ॥

बद्रिकाश्रम स्थाने, गणिताश्चर्य कृतं सु सागर ज्युं ॥

एकाशित्यनिधानं, पूर्ण प्रविनसागरो लहरं ॥ ३७ ॥

अर्थ. बद्रिकाश्रममां सागरे गणितनो चमत्कार बताव्यो, ते संबंधी
प्रवीणसागर ग्रंथनी आ एकाशीमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३७॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे बद्रिकाश्रमे सागर कृत ग-
णिताश्चर्य प्रसंग बर्ननो नाम एकाशीतितमो लहरं ॥ ८१ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां एकाशीतितम
स्तरंगःसमाप्तः॥८१॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

बद्रिकआश्रमथी निधी, आव्या मनछापूर ॥

आ बाशीमी लहरिमां, कहां नक्षत्र जरूर ॥

॥अथ सागर मनछापूरि प्रति गमना॥तथा नक्षत्र॥

तारादि कथन प्रसंगो यथा ॥ दोहा ॥

बद्रिनाथकुं बंदिकें, चले सु सातों मीत ॥

मनछापूरीको मग लियो, पूर्न धरी मन प्रीत ॥ १ ॥

अर्थ. बद्रिनाथने नमस्कार करीने ते साते मित्रो चाह्या, अने मनमां
पूरी प्रीत धरीने मनछापूरीनो रस्तो लीधो. ॥१॥

वांसैं मनछापूरि सु पंथ, उर धारत अनुमान ॥

कहत पंचशत कोश सब, तीन मास पथ जान ॥२॥

अर्थ. त्यांथी मनछापूरीनो रस्तो मनमां अनुमान धारतां पांचसैं गाउ
धाय. एम सौ कहेछे, “अंगरेजी बे मालइनो गाउ छे” अने त्रण महिनानो
रस्तो जाणो. ॥२॥

द्वादश दिन जब पथ चले, गिरीवन गहन मझार ॥

पंचसप्तती कोश चलि, तब आये हरद्वार ॥३॥

अर्थ. ड्यारे पर्वतोमां ने मोटा जंगलमां बारदिवस सुधी मुसाफरी करी,
त्यारे ७५ गाउ चालीने श्री हरद्वार आव्या. तेने मायापूरी कहेछे. ॥३॥

॥ चोपाई ॥

वां दिन पंच मुकामहि कीने, पुनि हस्तिनापुरी पथ लीने ॥

वां बिचमें इक अरन्य आयो, निशा प्रवास करन मन भा-
यो ॥ चलत चलत अध रेनि बिहाई, पंथिक मंडलि सन्मुख
आई ॥ कृष्ण निशा नहि शशि नज मांही, तरु संघट पथ
सूजत नांही ॥ कित पूरव कित पच्छिम होई, वह पंथिक न-
हि जानत कोई ॥ हे उनकूं दछिन दिश जाने, पुनि उत्तर पथ
लीन अजाने ॥ सागरपें बूझ्यो इन जबही, भूल गये दिश
जान्यो तबही ॥ उलट चली दो जोजन आये, पंथिक वह पुनि
पुनि पिछताये ॥ पिछे चले सागरके संगी, बात करत उर
बढ्यो उमंगी ॥ कहे पंथिक सागरपें बानी, दिनकर बिन हम
दिशा न जानी ॥४॥

अर्थ. त्यां पांच दिवस मुकाम कर्यो, पछी दिल्लीनो रस्तो लीधो,
त्यां वचमां एक जंगल आव्युं, तेमां रात्रिये चालवानी मनमां इच्छा थई,
त्यां चालतां चालतां अरधी रात गई, त्यां मुसाफरोनी एक मंडळी सामी
आवी, ते अंधारी रात हती, ने आकाशमां चंद्र नहोतो, अने झाड घाटां
छे, तेथी रस्तो सूजतो नहोतो, कइ तरफ पूर्व, अने कइ तरफ पश्चिमदि-
शा हशे? ते ते मुसाफरो कोइ जाणता नहोता, तेओने दक्षिणदिशा
तरफ जवानुं हतुं, पण भूलथी उत्तरदिशानो रस्तो लीधो हतो, एणे ज्यारे
सागरने पूछ्युं, त्यारे जाण्युं के अमे दिशा भूल्या छिये, अबळा चालीने
तेओ बे जोजन आव्या हता. तेथी वारे वारे पस्तावा लाग्या, पछी पाछा
फरीने सागरनी साथे चाल्या, अने बातो करतां करतां मनमां आनंद
वढ्यो, त्यारे ते मुसाफरोए सागरने वाणी कही के अमे सूरज विना दिशा
जाणी नहीं. ॥४॥

॥ दोहा ॥

नछत्र जाने निधि कहे, तो न दिशा भूलाइ॥

गइ रजनी कितनी धरी, सोइ पुनी समजाइ ॥५॥

अर्थ. त्यारे सागरे कह्युं के जो नक्षत्रने ओलखता होय तो दिशा भूलाय नहीं, अने केटली घडी रात गइ ते पण समजाय. ॥५॥

बिनय करी पंथिक कहे, कहहू उडगन नाम ॥

तब सागरे नछत्रके, कहे कवित तिहि ठाम ॥६॥

अर्थ. त्यारे ते मुसाफरोये बिनती करीने कह्युं के ताराओनां नाम कहो, ? त्यारे सागरे ते ठेकाणे नक्षत्रोनां कवित कहां. ॥६॥

॥अथ सागरोक्त नछत्र तारा संख्या यथा ॥ कवित ॥

अश्विनी के तीन तारे तीन तारे ज़रनी के, कृतिकाके खट रोहिनि के पंच जानिये ॥ तीनमृग शिरषके, आरद्राको एक पुनि, पुनर्वसु चहु, तिहु पुष्यके प्रमानिये ॥ अश्लेषाके पंच शुभ्र, मघाके मंजुल पंच, पूर्वा उत्तरा दोनुं दोनुं पहिचानिये ॥ हस्तहुके पंच, चित्रा स्वाति हूको एक एक, विषाखाके बेद अनुराधा बेद आनिये ॥७॥

अर्थ. आ अश्विनीना त्रण तारा छे, भरणीना त्रण तारा, कृतिकाना छ, अने रोहिणीनां पांच जाणो, मृगशिरना त्रण, आरद्रानो एक, पुनर्वसुना चार, अने पुष्यना त्रण प्रमाणो, अश्लेषाना पांच, मघाना सुंदर पांच, पूर्वा फाल्गुनी ने उत्तरा फाल्गुनीना वने जाणवा, हस्तना पांच, चित्रा, ने स्वातिनो एकेको, विषाखाना चार अने अनुराधाना पण चार मनसां लाविये. ॥७॥

॥ कवित ॥

जेष्टा तीन धार मूलग्यार, पूर्वाषाढा दोनुं, उत्तराके दोनुं

ઔભિજીત તારે ત્રીન હે ॥ શ્રવણકે ત્રીન પુની, ધનિષ્ઠાકે શ્રુતિ
સમ, શંતંજિષા શત તારે, કરતારે કીનહે ॥ પૂર્વાષાદ્રપદ
દોનું, ઉત્તરાકે ઉજય હે ॥ રેવંતીનેં બત્તિશ, લલીત તારે લીન
હે ॥ સબ મિલિ દોસેં ઓર એકવીસ ઉડગન, નછત્ર ઓઠાઇસ
પિછાનત પ્રવીન હે ॥૮॥

અર્થ. જ્યેષ્ઠાના ત્રણ ધારો, મૂળના અગિયાર, પૂર્વાષાઢાને ઉત્તરાષાઢાના
બન્ને, અને અભિજિતના તારા ત્રણ છે, શ્રવણના ત્રણ, ધનિષ્ઠાના ચાર, ને
પરમેશ્વરે શતભિષાના સો તારા કર્યા છે. પૂર્વાષાદ્રપદના બે, અને ઉત્તરા-
ષાદ્રપદના બે છે, અને રેવતિયે સુંદર બત્તિશ તારા લીધા છે, તે વધા મળીને
બસે ને એકવીસ તારા છે, એવીતે અઢાવિસ નક્ષત્રોને ડાહ્યા માણસો જાણેછે. ૮।

॥ અથ નક્ષત્ર આકાર કથન ॥ કવિત ॥

અશ્વમુખ ત્રિકોન રુ છુર અરુ શંકટ હે, મૃગમુખ માંનિ મૃંહ,
બાંન ચંક્ર માનિયે ॥ સંદન મંચક સંજ્યા, પંક્ષા મોતી પ્રવાલ
હે, તોરંણ રુ બેલાદાન કુંડલ પિછાનિયે ॥ સિંહપુચ્છ ગજ-
દંત, મંચક ત્રિકોન શુભ.ત્રિભુવન મૃદંગ રુ વૈર્તુલ જ્યું જાનિ-
યે ॥ મંચક રુ જુંગલ સ્વરૂપ ઓર મૃદંગહે, નછત્ર ઓઠાઇસ
આકૃતિ ઉર આનિયે ॥૯॥

અર્થ. અશ્વિની ઘોડાના મુખને આકારે, મરણી ત્રિકોણાકાર, કૃતિકા
અક્ષાના ફળાને આકારે, “જેને ઝુમખું કહેછે તે” રોહિણી ગાડાને આ-
કારે, “જેને ગાડલી કહેછે તે” મૃગશિર હરણના મુખને આકારે, આરદ્રા
હીરા જેવી, પુનર્વસુ ઘરને આકારે, અશ્લેષા સર્પના ઘુંચળાને આકારે, મઘા
ઘરના છાપરાને આકારે છે, “તેને ગોમુત્રિકાનો આકાર પણ કહેવાય” પૂર્વા-
ફાલ્ગુની માંચડાને આકારે, અને ઉત્તરાફાલગુનીના બે તારા મળવાથી તે

ચારે થડને પલંગનો આકાર થાયછે, હસ્ત પંજાને આકારે, ચિત્રા મોતીને આકારે, સ્વાતિ પ્રવાળા જેવી છે, અર્થાત્ લગાર રતાશ ઉપર છે, વિશાખા તોરણને આકારે, અનુરાધા જમતાં થાળી પાસે બઢીદાંન મુકેછે, તેવે આકારે જરા વાંકીહાર છે, જ્યેષ્ઠા કુંડલમાં ત્રણમોતીની હાર હોય, તેવે આકારે છે, મૂલ સિંહના પૂંછડાને આકારે, પૂર્વાશાઢા હાથીના બે દાંતને આકારેછે, ઉત્તરાશાઢા માંચડાને આકારે, અભિચિત ત્રિકોણાકારે, શ્રવણ સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાલની પેઠે ઉપરા ઉપર છે, ધનિષ્ઠા ઢોલકને આકારે, શતભિષા ગોઠ “ચારણીને” આકારે જાણો, પૂર્વાભાદ્રપદ મોટા માંચડાને આકારે, ઉત્તરાભાદ્રપદના બે તારા સરખા જોટાને આકારે છે, “પણ તે બે નક્ષત્રના ચારે તારા મઢીને મોટા ચોકને આકારે દેખાય છે,” રેવતી મોટા મૃદંગને આકારે છે, એરીતે અઢાવીશ નક્ષત્રોના આકાર મનમાં રાખિયે. ॥૯॥

॥ અથ દક્ષિણચારી, મધ્યચારી તથા ઉત્તરચારી કથન ॥

॥ કવિત ॥

રોહિણી રુ મૃગશીર આરદ્રા રુ હસ્ત પુનિ, ચિત્રા વિષાખા રુ અનુરાધા જ્યેષ્ઠા જાનિયે ॥ મૂલ અરુ શાઢા દોઝ વિશ કલા શતભિષા, બારહ સો દચ્છન ચારી યોં ઉર આનિયે ॥ અશ્વી જરની કૃતિકા પુનર્વસુ ફાલ્ગુની દો, સ્વાતિ અન્નિજીત શ્રુ, શ્રવન બંધાનિયે ॥ ધનિષ્ઠા દો જાદ્રપદ ઉત્તરચારી હે યહે, મધ્ય પુષ્ય સાર્પ્ય મઘા રેવતી પ્રમાનિયે ॥૧૦॥

અર્થ. રોહિણી, મૃગશિર, આરદ્રા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાશાઢા, ઉત્તરાશાઢા, અને શતભીશાની વીશકઢાં એ બાર નક્ષત્રો દક્ષિણચારી અર્થાત્ કાંદક દક્ષિણ તરફ ચાલતાં જણાયછે, એમ મનમાં લાવો, અને શતભિષાની બાકી કઢા મધ્યચારી છે, અશ્વિની, મ-

रणी, कृतिका, पूनर्वसु, पूर्वाषाढगुनी, उत्तराषाढगुनी, स्वाति, अभिजित,
श्रवण, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद, ए बार नक्षत्रो उत्तरचारीछे,
अने पुष्य, अश्लेषा, मघा, तथा रेवती ए चार मध्यचारीछे एम प्रमाणिये. ॥१०॥

॥ दोहा ॥

पेखो मृगशिरके पिछे, पूर्व दिशा प्रति जेह ॥

लुब्धकको तारो ललित, अति चलकत हे एह ॥११॥

अर्थ. जुओ मृगशिरनी पाछळ पूर्व दिशा तरफ सुंदर लुब्धकनो तारो
छे, ते घणो चळके छे. ॥११॥

सपाद दो नक्षत्रमें, हे मेषादिक राशि॥

ध्रुव तारा उत्तर दिशे, रहे सदैव प्रकाशि ॥ १२ ॥

अर्थ. सवा बबे नक्षत्रमां मेष आदिक बार राशियो छे, अने उत्तर
दिशामां हमेशां ध्रुवो तारो प्रकाशी रहेछे. ॥१२॥

मघा नक्षत्र उदीत तब, उदित होत रुषि सात ॥

कर्क उदित तब दक्षिणे, रुषि अगस्त दरशात ॥१३॥

अर्थ. ज्यारे मघा नक्षत्र उगे, त्यारे सप्तरुषि उगेछे, “ते सातमाना
पहेला बे तारा उगेछे!” अने ज्यारे कर्कराशी उगे, त्यारे दक्षिणमां अगस्त
रुषिनो तारो देखाय छे, ॥१३॥

कर्कराशिपें मकरपें, ननगंगा लखि लेहु ॥

उत्तर दक्षिण बाहिनी, आविलोकहु पुनि एहु ॥१४॥

अर्थ. कर्कराशीमां अने मकर राशीमां आकाशगंगा जोइ लेबी, ते
उत्तर दक्षिण बहेती होय एम नोवी. ॥१४॥

मंगल आदिक ग्रह जिते, यह ओसर देखात ॥

सो सबकुं देखाइके, सागर नाम सुनात ॥१५॥

अर्थ. पत्नी मंगळ आदिक जेटला ग्रह ते वखते देखाता हता, ते सागरे सौने देखाडीने तेनां नाम संभळाव्यां. ॥१५॥

॥ अथ नक्षत्रोपरि मास नाम कथन ॥ छपय ॥

कृतिका मृगशिर पुष्प, मघा फालगुनि चित्रा पुनि॥

विशाखा रु जेष्ठाहि, और षाढा रु श्रवन सुनि॥

भाद्रपद रु अश्विनी, सोइ नक्षत्रहु बारे ॥

बार मासके नाम, एहि ऊपरसे धारे ॥

सो मास पूर्णिमामें शशी, सो नक्षत्र ढिग आवही ॥

गत रात्रि मान वह मासमें, सो नक्षत्रतें पावही ॥१६॥

अर्थ. कृतिका उपरथी कार्तिक, मृगशिर उपरथी मागशिर, पूष्य उपरथी पोस, मघा उपरथी माघ, उत्तराफाल्गुनी उपरथी फागण, चित्रा उपरथी चैत्र, विशाखा उपरथी वैशाख, जेष्ठा उपरथी जेठ, उत्तराषाढा उपरथी अषाढ, श्रवण उपरथी श्रावण, पूर्वाभाद्रपद उपरथी भाद्रपद, अश्विनी उपरथी आसो. एरीते ते बारे नक्षत्रो उपरथी बार महिनानां नाम पाडेलेंछे. अने ते महिनानी पूनमे ते नक्षत्र पासे चंद्रमा आवे. माटे केटली घडी रात्रि गइ छे, तेनुं प्रमाण ते महिनामां तेना नक्षत्र उपरथी मळे. मतलब के जेम सूरज केटलो चड्यो छे. ते जोईने केटली घडी दिवस चड्यो छे, तेनुं अनुमान करिये छिये. एज रीते आखा कार्तिक महिनामां कृतिका नक्षत्र जेटले ऊंचुं चळ्ळुं होय, तेटली घडी रात गई; तेनुं अनुमान करवुं. एज रीते बारे मास विषे जाणवुं. ॥१६॥

॥ कवित ॥

ऐसें हरद्वारहुसें चले तीन द्योस तब, शाहरनपूर पंचबीश कोश आयेहे ॥ वांसें दोउ दिन चली आये सो अठारे कोस,

मुझफरनगरमें आई ठहराये हे॥वांसे दुहु द्योस चली आयेहे
मिरतपूर, सो पुनि अठारे कोश चले युं कहायेहे ॥ दोदिने
गाजियाबाद आये बिद्या कोस चली, सात कोस वांसें हस्ति-
नापूरीकुं पायेहे॥१७॥

अर्थ. ए रीते हरद्वारथी त्रण दिवस चाल्या त्यारे, पचीस गाउ शा-
हरनपूरमां आव्या, तेओ त्यांथी बे दिवस चालीने ते अठार गाउ आव्या,
त्यारे मुझफरनगरमां आवीने रह्या, त्यांथी बे दिवस चालीने मिरतपूर
आव्या, ते पण अठार गाउ चाल्या एम केहेवामां आव्युं, पन्नी चौद
गाउ चालीने बे दिवसे गाजियाबाद आव्या, त्यांथी सात गाउ हस्तिना-
पूरि एटले दिल्लीशहेरने पाय्या.॥१७॥

॥ दोहा ॥

वा दिन पंच मुकाम करि, किय जमुनांजल स्नान॥
तित वसु गुन भुमि कोश “१३८” पथ, पुष्कर कियो प्रयान१८॥

अर्थ. त्यां पांच दिवस मुकाम करीने, जमुनांजीना जळमां स्नान
कर्युं, त्यांथी एकसोने आडवीश गाउ पुष्करजीने रस्ते प्रयाण कर्युं.१८

॥ कवित ॥

दिल्लिहुसैं द्योस पंच आये चले अलवर, प्रात बेद कोश “४५”
यह पंथको प्रमानहे ॥ वांसें षट द्योस चली आये जयपूर
प्रति, बसु बेद कोस “४८” पंथ करिकें प्रयानहे ॥ वांसें पंच
द्योस चली गयेहे किसनगढ, कहत छेंतीस कोस जानत सु-
जानहे ॥ एक द्योस चली नवकोस अजमेर आये, पुष्कर
तीरथ जिहां पवित्र संस्थानहे ॥१९॥

अर्थ. दिल्लीथी पांच दिवस चालीने अलवर शहेरमां आव्या, ते

રસ્તાનું પ્રમાણ પીસતાલીસ ગાડનું છે, ત્યાંથી છ દિવસ ચાલીને, અડતાલીસ ગાડનો પંથ કરીને જયપૂરમાં આવ્યા, ત્યાંથી પાંચ દિવસ ચાલીને કિસન-ગઢ ગયા, તે છત્રીશ ગાડ કહેવાય છે. તે ડાહ્યા માણસો જાણે છે, ત્યાંથી એક દિવસે નવ ગાડ ચાલીને ડ્યાં પુષ્કર તીર્થનું પવિત્ર સંસ્થાન છે, ત્યાં અજમેર આવ્યા. ॥૧૯॥

॥ ચામર છંદ ॥

પંચ દ્યોસ વાં રહી પુની કરી ત્વરા ચલે, કોસ '૧૫' બાન ભક્તિ માન આય અર્બુદાચલે ॥ પચ્છ એક પંથમેં બહાય આયહે તિતે ॥ અર્બુદાભવાંનિ શંભુ અચ્છલેશ હે જિતે ॥ દ્યોસ દો રહી ચલે જબેહિ શાસ્ત્ર જોજનં ॥ આય સિદ્ધક્ષેત્ર તીર્થ સ્નાનકે પ્રયોજનં ॥ ચાર દ્યોસ પંથમેં ચલંત વાં બિતી ગયે, પંચ દ્યોસ વાં રહી સુદેવ દર્શનં કિયે ॥ ફેર અષ્ટ જોજનં ચલી રચી સુ યાદમેં, ચાર દ્યોસ સેં ગયે અહંમદાહિવાદમેં ॥ બાર જોજનં રહી પૂરી પ્રવીન બાસકી, આય તીત પૂર્ણિમા નર્દ જ્યુ પોસ-માસકી ॥ શાસ્ત્ર સંસ્ય દ્યોસ સોડ બાટમેં બિહાઝકેં, પૂર્ન મોદ પાય સો પુરી પ્રસિદ્ધ પાઝકે ॥૨૦॥ .

અર્થ. પછી ત્યાં પાંચ દિવસ રહીને ઉતાવળ કરીને ચાલ્યા, અને પંચાણું ગાડ જેટલે આંબુજીએ આવ્યા, તે રસ્તામાં એક પલ્લવાડિયું વીતાડીને ડ્યાં અર્બુદાભવાની અને અચલેશ્વર મહાદેવ છે ત્યાં આવ્યા. ત્યાં બે દિવસ રહી ત્યાંથી છ જોજન એટલે ચોવીશ ગાડ ચાલ્યા, અને તીર્થમાં સ્નાન કર્યાના પ્રયોજનથી સિદ્ધપૂરમાં આવ્યા, તે રસ્તામાં ચાલતાં ચાર દિવસ વહી ગયા, અને ત્યાં પાંચ દિવસ રહીને દેવનાં દર્શન કર્યાં, પછી આઠ જોજન એટલે બત્રીશ ગાડ ચાલીને, મનમાં યાદ રાખીને, ચાર દિવસે અમ-

दावादमां गया, त्वारे प्रवीणने रहेवानी मनछापूरी अडतालीस गाउ रही,
ब्यारे पोसमहिनानी पूनम थई त्वारे मनछापूरीमां आव्या, ते रस्तामां छ
दिवस वीताडीने ते प्रसिद्ध शहेर पामीने संपूर्ण आनंद पाय्या.॥२०॥

॥ दोहा ॥

सायंसमय जयो जबे, तब आये तिहि ठाम ॥

सातों सन्यासी किये, नृप आराम मुकाम ॥२१॥

अर्थ. ब्यारे संध्याकाळ थयो, त्वारे ते ठेकाणे आव्या, अने ते साते
सन्यासियोए राजाना बागमां मुकाम कयों.॥२१॥

॥ भ्रांतापन्हुति अलंकार ॥ कवित ॥

सागर कहत प्रियमित्र पेखो पूर प्रति, जगमगे चंद्र-
बिंब जेसो रूप जीनकों ॥ झरुखातें झांखतीहे इत प्रान-
प्रिया मेरी, तातें तिहि दिशा प्रति दीसे मुख तीनको ॥ रुदन
कियेसैं नेन कज्जर बहायो तातें, दिसे यह श्याम दाग आ-
ननमें इनको ॥ एसैं सुनि उत्तर यों भाखत भारतीनंद, वह
बिधुबिंब, नांहि बदन प्रवीनको ॥ २२ ॥

अर्थ. सागरे कबुं के हे मित्रो? शहेर तरफ जुओ, के जेनुं रूप चं-
द्रमंडळ जेनुं झगमगेछे. ते मारी प्राणप्रिया झरुखामांथी आ तरफ जुएछे.
तेथी ते दिशा तरफ आ तेनुं मुख देखायछे. रुदन करवाथी आंखनुं का-
जळ रेलायुं तेथी तेनो आ काळो डाग तेना मुखमां देखाय छे. एवुं
सांभळीने भारतीनंदे एवो जवाब दीधो के एतो चंद्रमंडळ छे, प्रवीणनुं
मुख नंधी.॥२२॥

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

मिली मीत सातोहि चर्चा चलाई, रही बागमें रेन सारी

बिताई॥प्रजाते पुनी मालिनीकुं बुलाई, कुसूमं प्रती ताहि
बेगे पठाई ॥वहां मालिनी जाय संदेश दीनो, कुसूमं सुनी
ऊर आनंद लीनो ॥ प्रवीनं प्रती ब्रह्मनी बात खोली, तबे
सो कुसूमं प्रती यौहि बोली ॥ कहो बंदना बागमें जाय
मेरी, दशा मेरि ताकुं कहेनां सबेरी ॥ अबे पानिमें
लेखिनी नां ग्रहाती, प्रियमित्र प्रत्ये लिखों कैसें पाती ॥
पुनी हंसको चित्र ब्रह्मीकुं दीनो, निधीकुं सु देहु मुखे युंहि
कीनो ॥ निधीकों मिली मूख संदेश ल्याओ, वहां जायके
अत्रही सद्य आओ॥ चढी चक्रिपें सो कुसूमं सिधाई, नि-
धी पास उद्यानमें आप आई ॥ २३ ॥

अर्थ. ए रीते साते मित्रोये मळीने चर्चा चलावी. अने ते बागमां
रहीने आखी रात बीताडी. पळी सवारमा मालणने बोलावीने तेने कुसुमा-
वळी पासे तरत मोकली, त्यारे मालणे त्यां जइने संदेशो दीधो. ते सां-
भळीने कुसुमावळी मनमां आनंद पामी, अने ते ब्राह्मणिये प्रवीणनी पासे
ते बात जाहेर करी, त्यारे प्रवीण कुसुमावळी प्रत्ये एम बोली के तमे
बागमां जइने मारी वंदना कहो, अने हे सखी? मारी बधी दशा तेमने
कहेवी, अने हवे मारथी हाथमां लेखण झलाती नथी, माटे प्रियमित्र
प्रत्ये शी रीते पत्र लखुं? एम कहीने वळी एक हंसनुं चित्र हतुं, ते ब्रा-
ह्मणीने आप्युं. अने मोढेथी एम कह्युं के आ सागरने आपजो. अने
सागरने मळीने तेना मोढानो संदेशो लावजो अने त्यां जइने पाछां अहीं
तरत आवजो. पळी ते कुसुमावळी रथमां बेशीने गई. अने पोते बागमां
सागरनी पासे आवी.॥२३॥

॥ दोहा ॥

कुसुमें आशीषा कही, तब निधि किये प्रनाम ॥

कुसुमें बूझी कुशलता, सागरकुं तिहि ठाम ॥ २४ ॥

अर्थ. कुसुमावळीए तेमने आशिर्वाद कह्या, त्यारे सागरे तेने प्रणाम कर्हो, त्यारे ते ठेकाणे कुसुमावळीए सागरने कुशलता पूछी. ॥२४॥

कहि निधिये निज कुशलता, बूझि प्रबिनकी गाथ ॥

चित्र हंसको तब उने, दियो निधीके हाथ ॥ २५ ॥

अर्थ. पछी सागरे पोतानी कुशलता कहीने प्रवीणनी वात पूछी त्यारे तेणे हंसनुं चित्र सागरना हाथमां आप्णुं. मतलबके तेनो हंस एटले जीव तमारी पासछे. ॥२५॥

कही दशा पुनि प्रबिनकी, निधि सुनि भये उदास ॥

हंस उपरि धरि मदनफल, दियो कुसुम कर तासा ॥ २६ ॥

अर्थ. वळी तेणे प्रवीणनी दशा कही, ते सांभळीने सागर उदासी थया, अने हंस उपर मीढळ मुकीने ते कुसुमावळीना हाथमां (पाछो) आप्यो. ॥२६॥

कह्यो पुनी हम जायगे, नेनतरंग शिव थान ॥

शिवरात्री पर सो स्थले, आवै कहहु सुजान ॥ २७ ॥

अर्थ. वळी कहुं के अमे नेनतरंग पासे शिवनुं देवालयछे, त्यां नइशुं माटे प्रवीणने कहेजो के शिवरात्रि उपर ते ठेकाणे आवै. ॥२७॥

ब्रह्मी आयस मांगिकें, गई प्रवीन हजूर ॥

दियो हंस पुनि मदनफल, सुजान समजी ऊर ॥ २८ ॥

अर्थ. पछी कुसुमावळी रजा मागीने प्रवीणनी पासे गई, अने हंस तथा मीढळ प्रवीणना हाथमां आप्यां, तेथी (तेनो मर्म) प्रवीण पोताना मनमां समजी, के हवे आपणां लगन थवानी वार नथी. माटे धीरज

राखवी.॥२८॥

कुसुमें पुनी प्रवीनकों, कहि सागरकी बान ॥

शिवरात्री पर शिव सदन, आनां करी प्रयान ॥२९॥

अर्थ. वळी कुसुमावळिये प्रवीणने सागरनी वाणी कही के शिवरात्रि
उपर प्रयाण करीने शिवने मंदिर आवजो.॥२९॥

॥ सोरठा ॥

सखियों कहे सुजान, कुसुमावलि मोकुं कहे ॥

अब शिवरात्री आन, कितनी घरी बिलंबहे ॥३०॥

अर्थ. ते सखीने प्रवीणे कह्युं के हे कुसुमावळी? तुं मने कहेके हवे
शिवरात्रि आववाने केटली घडीनी वारछे?॥३०॥

चपल चलत नहि चाल, सूरज पुनि मुज शत्रु भो ॥

बीतत जब बहू काल, तब कछु काटत गगन पथ ॥३१॥

अर्थ. आ सूरज पण मारो शत्रु थयो छे, ते उतावळी चाल चालतो
नथी. अने ज्यारे घणो वखत बीते छे. त्यारे कांईक आकाशनो रस्तो
कापे छे.॥३१॥

कहे कुसुम सुनि बात, सदा चले रवि सम गती ॥

दुख सुखमें देखात, जुग सम पल सम दिवस सो ॥३२॥

अर्थ. त्यारे कुसुमावळिये कह्युं के बात सांभळ, सूरज तो हमेशां
सरखी गतिमां चालेछे. पण आपणने दुखमां जुग नेवडो अने सुखमां
पळ जेवडो दिवस देखायछे.॥३२॥

॥ गाहा ॥

निधी ब्रद्रिकाश्रमते, मनछापुरिके उदान आगमनं ॥

द्वयअशीति अभिधानं, पूर्न प्रबिनसागरो लहरं ॥ ३३ ॥

अर्थ. बद्रिकाश्रमथी सागर मनछापुरिना बागमां आव्या, ते संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ बाशीमी लहेर संपूर्ण थई. ॥३३॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथे रससागर बद्रिकाश्रमात् मन छापुरि आगमनं तथा नक्षत्र तारादि कथनं नाम द्विअशी तितमो लहरं ॥ ८२ ॥

इतिश्री प्रवीणसागरग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां द्विअशीतितम स्तरंगः समाप्तः ॥ ८२ ॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

सात मित्र बे सजानियो, वसशे बड़ कैलास ॥

आ चाशीमी लहरमां, करशे कथा प्रकाश ॥

॥ अथ सागरादि कैलासवास करन प्रसंगो यथा ॥

॥ छंद तोटक ॥

वह मीत चले मनछापुरसें, गय नेनतरंग मुदा उरसें ॥
शिवकुं धरि स्नेह प्रनाम किया, शिव पूजक आशिरवाद
दिया ॥ तब सागर बूझत ताहि अहो, कुशलाइ सु नेहपु-
रीकि कहो ॥ सुनि पूजक यों मुखसें उचरे, जबते तुम जोगि
जई बिचरे ॥ तुम मात रु तात उदासि जये, जनुं पंखिनकी
तनु पंख गये ॥ स्वजनो सब अंतर शोक धरे, बहू चंद्रकलाहि
बिलाप करे ॥ दिलगीर प्रजाजन सर्व दिसै, दुःख नां बिसरे
यह द्योस निसै ॥ पुनि एक उछाहकि बात जई, छितिमें
तिनसें खुशि बोत छई ॥ बिचरे चहु मास जये जबही, सुत
चंद्रकल^१ प्रसव्यो तबही ॥ उनसें सब ठोर उछाह भयो,

पुनि नाम तिही प्रजपाल ठयो ॥ सुनि सातहु मित मुदीत
जये, इनकों तब मौक्तिक माल दये ॥ पुनि बागहि जाय
मुकाम कियो, शिव मंत्रहि साधन धारि लियो ॥१॥

अर्थ. ते मित्रो मनछापुरीथी चाल्या, अने खुशी भरेला मनथी नेन-
तरंग गया, स्नेह धरीने शिवने नमस्कार कर्या, त्यां शिवना पूजारिये
आशिर्वाद दीधो, त्यारे सागरे तेने पूछुं के अहो तमे नेहनगरनी कुश-
ळता कहो, ते सांभळीने पूजारी मोढेथी बोल्यो के ज्यारे तमे जोगी थइने
गया, त्यारे जाणे के पंखीनी पांखो गई होय, तेम तमारां मा बाप उदासी
थयां, अने सगां वहालां पण मनमां घणो शोक करवा लाग्यां, अने राणी
चंद्रकला तो बहु विलाप करवा लागी, अने प्रजाना सर्व लोको दिलगीर
देखाया, ने रातने दिवस तेओने तमारा विजोगनुं दुःख विसरतुं नथी,
वळी एक खुशीनी वान थई तेथी पृथ्वीमां घणो आनंद छवराव्यो, ते एछे
के तमे गयापछी चारमहिना थया, त्यारे राणी चंद्रकलाने कुंवर अवतयौ,
तेथी सर्वे ठेकाणे घणो आनंद थयो, ते कुंवरनुं नाम प्रजापाल ठराव्युं,
ते सांभळीने साते मित्रो राजी थया, त्यारे ते पूजारीने वधामणीमां मोतीनी
माळा आपी, पछी बागमां जइने मुकाम कर्यौ, अने शिवना पंचाक्षर
मंत्रनो जप करवानो आदर कर्यौ. ॥२॥

॥ अथ विनोक्ति अलंकार ॥ सवैया ॥

ध्यान प्रवीनहुको उर धारत, गान प्रवीनहुके गुन गावे ॥
कान प्रवीन बिना न सुने कछु, तान प्रवीनहुसैं ज्यु मिलावे ॥
खान प्रवीन बिना नहि भावत, पान प्रवीन बिना नहि खा-
वे ॥ स्थान प्रवीनहुको सुमिरे उर, ज्ञान प्रवीन बिना भुल
जावे ॥ २ ॥

अर्थ. पण मनमां प्रवीणनुं ध्यान धरता हता, अने गानमां प्रवीणना गुण गाता हता, अने काने प्रवीण विना बीजुं कांड सांभळता नहोता, अने प्रवीणनी साधेज तान मेळवता हता, खावानुं प्रवीण विना तेज्रोने भावतुं नथी, ने प्रवीण विना पाननी बीडी खाता नथी, हृदयमां प्रवीणनी हवेलीने संभारेछे, ने प्रवीण विना शरीरनुं भान भूली जायछे. ॥२॥

॥ कवित ॥

पूजाकारै पूतकुं पठायो नेहपुर प्रति, बधाई सुनाई जाई सागरके तातकुं ॥ ताकुं सिरपाव दियो, अधिक उत्सव कियो, बांटी बोत साकर शहरजन व्रातकुं ॥ तोरण बंधाई धुजा पताका पुनि चढाई, दान दिये दुज भाट चारनादि जातकुं ॥ सेना सजी पुरजन सहित तरंगनेन, आये स्नेहे मिलन सो, सागर साक्षातकुं ॥३॥

अर्थ. पळी पूजारिये पोताना पूत्रने नेहनगर मोकल्यो. तेणे त्यां जईने सागरना पिताने वधामणी संभळावी. त्यारे राजाए तेने सिरपाव आप्यो, अने घणो उत्सव कर्यो. अने शहेरना माणसोना समुदायने घणी साकर वहेंची. तोरणो बंधावीने वळी धजाओ अने पताकाओ चढावी अने ब्राह्मणोने, भाटोने, तथा चारण आदिक जातने दान दीधां. पळी सेना सजीने शहेरना लोको सहित स्नेहथी साक्षात सागरने मळवासारुं तेओ नेनतरंग आव्या. ॥३॥

॥ दोहा ॥

सागरकी माता पुनी, मंत्रिनके समुदाय ॥

सुत जुत आई शशिकला, पेखि महा मुद पाय ॥४॥

अर्थ. अने सागरनी माता तथा कारभारियोना मंडल तथा कुंवरे

लइने चंद्रकला पण त्यां आवी, ते सर्वे सागरने जोइने घणो आनंद पाय्मां । ४ ।

॥ छंद भुजंग प्रयात ॥

कहे सागरकुं सबे जोरि पानी, अगे ज्यों कहीती तुमैं ऐसि बानी ॥ बिते हायनं जेख दैहों उतारी, करो सो अबे सत्य बाचा तुमारी ॥ कह्यो सागरे साधना हे अधूरी, महारात्रिमें होइहे सोइ पूरी ॥ तबे जोगिको जेख हे सो तजेंगे, सुशो-जीत सिंगार अंगे सजेंगे ॥ वहांलों हमे ठेरिहे ईत ठाउं, महादेव पूजी महासिद्धि पाउं ॥ कही सागरे युं सबेकुं बुझा-ये, महारात्रिलों सो सबे वां ठराये ॥ महारात्रिपें वां बहु संग आवे, तजी पापकुं सो महा पुन्य पावे ॥ प्रबीने पुनी तात प्रत्ये उचारी, वहां जात्रकों जान इच्छा हमारी ॥ तबे ताहिकुं आयसा दीनि तातें, चली संग सेना लईकें प्रजातें ॥ कुसूमावलीकुं पुनी संग लीनी, बहु दास दासी नृपें संग दीनी ॥ पितापें पुनी यूंहि बोली सुजानां, लियो नेम मैं पा-उसैं चालि जानां ॥ धरी यौनिका, बोत मर्याद कीनी, युं-ही शंकर स्थानकी बाट लीनी ॥ महारात्रि आगें रह्या घोस चारी, सुजानं पहोंची जहां शूलधारी ॥ ५ ॥

अर्थ. ते सर्वे हाथ जोडीने कहेवा लाग्यां के तमे आगळ एवं वचन कहुं हतुं के एक वर्ष वित्या पछी जोगीनो वेष तजी दइशुं ते तमारुं वचन हवे सत्य करो, त्यारे सागरे कहुं के हजी अमारी साधना अधुरीछे, ते शिवरात्रिमां पूरी थशे, त्यारे जोगीनो भेखछे ते तजीशुं, अने सारो श्रृंगार शरीरे सजीशुं, त्यांसुधी अमे आ ठेकाणे रहेशुं, अने महादेवने पूनीने मोटी सिद्धि पावशुं. एम कहीने सागरे सौने समजाव्यां, तेथी

तेओ पण सौ शिवरात्रि सुधी ध्यांज रखां. शिवरात्रि उपर ते ठेकाणे
घणा संघ आवेछे, अने ते पाप तजीने मोटुं पुण्य पामेछे, वळी प्रवीणे
पण पोताना पिताने कहुं के त्यां नेनतरंगनी जानाये जवानी मारी इच्छा
छे, त्यारे पिताये तेने जवानी रजा आपी, तेथी साथे सेना लईने सवा-
रमां त्यांथी चाली, तेणे कुसुमावळीने पण साथे लीधी, वळी राजाए पण
घणा चाकरो अने दासीओ साथे आपी, वळी सुजाण पोताना पिता पासे
एम बोली के में पगे चालीने जवानो नियम लीधोछे, त्यारे राजाए क-
नात तणावीने घणी अदब करी, ए रीते शिवना स्थाननो रस्तो लीधो,
अने ब्यारे शिवरात्रि आडा चार दिवस रखा त्यारे ज्यां ते शिवनुं स्थान
छे त्यां प्रवीण पहेंची.॥५॥

॥ दोहा ॥

शिविर तनाइ मुकाम किय, शिव मंदिरतें दूर ॥

शिवरात्री आगमनकी, अति उत्कंठा ऊर ॥६॥

अर्थ. शिवना मंदिरथी वेगळे तंबु तणावीने मुकाम कयों, अने शि-
वरात्रि आववानी तेना हृदयमां घणी उत्कंठा लागी.॥६॥

॥ अथ उपमालंकार ॥ कवित ॥

दुलहनी दुलह ज्यों दिलमें मुदित दीसै, ज्यों ज्यों पास
जासतहि बासर बिबाहको ॥ यों कलाप्रवीन रससागर
रुदय रीझै, क्या कहुं कथन इन उरके उत्साहको ॥
नर जानें कबे कर ग्रहों मेरी नारीहुको, नारी जाने कबे
कर ग्रहों मेरे नाहको ॥ अंबकसैं, ज्यंबकको निलय निहारे
दोउ, धारे दोउ ध्यान मित्र मिलनके राहको ॥७॥

अर्थ. नेम वरकन्याना मनमां बिबाहनो दिवस दुंकडो आवतो जाय,

તેમ તેમ વધારે આનંદ દેશાય, તેવી રીતે કઢાપ્રવીણ ને રસસાગર મનમાં રાજી થાયછે, તેઓના મનના ઉત્સાહનાં શાં વચન કહું? તે નર જાણેછે કે હું મારી પ્યારી સ્ત્રિનો ક્યારે હાથ ઝાલું? અને તે નારી “પ્રવીણ” જાણે છે કે હું મારા સ્વામીનો ક્યારે હાથ ઝાલું? તે બન્નેજનાં નેત્રથી શિવના મંદિરને જુએછે, અને મિત્રને મઠવાના રસ્તાનું ધ્યાન બન્નેજનાં ધરેછે. ॥ ૭ ॥

॥ છંદ ઉધોર ॥

આયો શિવનિશાકો ઘોસ, છાયો સંઘ છિતિ ચહુ કોસ ॥
 ગાયો જન મિલી શિવગાન, જાયો સુનત સબકે કાન ॥
 સોહે શંભુકો સંસ્થાન, મોહે દેશિ સુર તજિ માન ॥
 જોહે ઓહિ થલ આભાસ, કોહે રૂંદ્રપુરિ ઇન પાસ ॥
 આયે અમરકે તિત વ્રંદ, ગાયે મુનિ મિલીકે છંદ ॥
 ધાયે અપ્સરા તજિ ધીર, પાયે નિરશિ શાંતિ શરીર ॥
 વાજે વિવિધ વાં વાજિત્ર, ગાજે જ્યોં પયોદ પવિત્ર ॥
 સાજે પ્રૌઢ પૂજન વિપ્ર, ત્યાજે ત્રિવિધ તાપહિ ક્ષિપ્ર ॥
 આંચે સિદ્ધ વાં પ્રજનાથ, લ્યાયે ચોત સિદ્ધહિ સાથ ॥
 ભાયે સાત મિતકું સોય, નાયે મસ્તકહિ પદ દોય ॥ ૮ ॥

અર્થ. જ્યારે શિવરાત્રિનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે ત્યાં પૃથ્વીમાં ચારગા-
 ઝમાં સંઘ આવીને છવરાયો, અને માણસોયે મઠીને શિવના ગુણનું ગાન
 કર્યું તે સાંભળતાં સૌના કાનને ગમ્યું.

તે શિવનું મંદિર એવું શોભેછે કે તે જોઈને દેવો પણ અભિમાન તજીને
 મોહ પામે, તે ઠેકાણાનો દેશાવ જો છે, તેની આગળ રૂંદ્રપુરી શા લેખામાં
 છે? ત્યાં દેવતાઓના સમુદાય આવ્યા, અને મુનિયોએ મઠીને વેદનું ગાન
 કર્યું, અપ્સરાઓ ધીરજ તજીને ઢોડી આવી, અને તે ઉત્સવ જોઈને શરીરમાં

શાંતિ પામી, જેમ પવિત્ર વર્ષાદ ગાજતો હોય, તેમ ત્યાં નાનાપ્રકારનાં વાજિત્ર વાજેછે તેની ગર્જના થાયછે, બ્રાહ્મણો મહાપૂજા કરેછે, અને અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અને અધિદૈવ, એવા ત્રણ પ્રકારના તાપને તરત તજેછે, ત્યાં પ્રમાનાથસિદ્ધ આવ્યા, તેઓ ઘણાક સિદ્ધોને પોતાની સાથે લાવ્યા, તે સાતે મિત્રોને ગમ્યા, તેથી તેઓના બન્ને ચરણમાં સાતે મિત્રોયે મસ્તક નમાવ્યાં. ॥૮॥

॥ દોહા ॥

નૃત્ય કરત સુરનારિકા, ગાન કરત ગાંધર્વ ॥

યહ ઉત્સવ અવલોકિકેં, સુમુદિત ભય જન સર્વ ॥૯॥

અર્થ. ત્યાં દેવાંગનાઓ નૃત્ય કરવા લાગી; અને ગાંધર્વો ગાન કરવા લાગ્યા, તે ઉત્સવ જોઈને સર્વેજનો આનંદ પામ્યા. ॥૯॥

જુગ્મ જામ ગત જામિની, પેશ્વત જન પ્રત્યેક ॥

કાંચન મય કૈલાસતેં, આય વિમાન અનેક ॥ ૧૦ ॥

અર્થ. ડ્યારે બે પહોર રાત્રિ ગઈ, ત્યારે દરેક માણસના દેશ્વતાં કૈલાસમાંથી સોનાનાં અનેક વિમાનો આવ્યાં. ॥૧૦॥

ગન અગનિત ગંગેશકે, પુનિ અપ્સરા અપાર ॥

શિવ પ્રેરિત શિવ સદનપેં, કિયો આઈ જયકાર ॥૧૧॥

અર્થ. શિવના અનેક ગણ અને અપાર અપ્સરાઓ શિવજીના મોકલવાથી તે શિવ મંદિર પાસે આવીને તેઓયે જયજયકાર કર્યો. ॥૧૧॥

અદ્ભુત અચરિજ દેશ્વિકેં, ભૂલે સવ જન જ્ઞાન ॥

તંબ આઈ શિવ સદનમેં, કુસુમાવલિ રુ સુજાન ॥૧૨॥

અર્થ. મોટું આશ્ચર્ય જોઈને બધાં માણસો તો પોતાના શરીરનું ભાન ભૂલી ગયાં, ત્યારે કુસુમાવલી અને પ્રવીણ તે શિવના મંદિરમાં આવ્યાં. ॥૧૨॥

॥ અથ ઉપમાલંકાર ॥ કવિત ॥

મકરીકી જાલ તોરી ઢારે જ્યું મહા મરુત, તિમિંગલ તોરી ઢારે જ્યોં ગતિ જહાજકી ॥ ગિરિવર તોરી ઢારે ગંગકો પ્રવાહ જેસેં, તંતુબંધ તોરી ઢારે, ત્રિયા ગજરાજકી ॥ સુઘરીકો ઘર સો તો તોરી ઢારે સિંહની જ્યોં, ત્યોં પ્રવીને તોરી ઢારી લીક લોકલાજકી ॥ જવનિકા બીના અવનિકા ઉલ્લંઘન કરી, સંચરી સમીપ સાતો મિત્રકે સમાજકી ॥ ૧૩ ॥

અર્થ. જેમ મોટો પવન કરોલિયાની જાઠ તોડી નાખે, અને જેમ મોટો મગરમચ્છ, નાવનો ગતિને તોડી નાખે, અને ગંગાનો પ્રવાહ જેમ પર્વતને તોડી નાખે, અને હાથિની જેમ તાંતળાના બંધને તોડી નાખે, જેમ સિંહણ સુઘરીના ઘરને તોડી નાખે, તેમ પ્રવીણે લોકલજ્ઞાની લીટીને તોડી નાખી, અને કનાત વિના પૃથ્વી ઉલંઘન કરીને સાતે મિત્રના મંડલની પાસે ગઈ. ॥૧૩॥

॥ દોહા ॥

સાત મિંત દો સખિનકે, તનમેં પ્રગટી જ્યોતિ ॥

કોટિ સૂર્ય શશિ સમ સિરી, જગમગ જગમગ હોતિ ॥૧૪

અર્થ. તે સમે સાતે મિત્રોના અને કુસુમાવલી તથા પ્રવીણ એવે સખિયોના શરીરમાં તેજ પ્રગયું, તે કરોડો સૂર્યને ચંદ્રના જેવું પણ શાંત ગ્રગમગવા લાગ્યું. ॥૧૪॥

પારસમનિ સમ શિવ કૃપા, જન તન લોહ સમાન ॥

સો મિટિ દેવસ્વરૂપ જય, કાંચન કરન પ્રમાન ॥ ૧૫ ॥

અર્થ. પારસમણી જેવી શિવજીની કૃપા, અને તે નવ માણસોનો શરીર લોહા જેવા હતાં, તે મટીને જેમ લોહાનું સોનું થાય, તેમ દેવસ્વરૂપ થયાં. ॥૧૫॥

‘દિઘ્ય બસન ભૂષન દિસે, ચિંતામનિ હિય હાર ॥

ईंद्र उतारत आरती, कहि मुख जयजयकार ॥ १६ ॥

अर्थ. तेओना लूगडां अने घरेणां देवना जेवां देखावा लाग्यां, अने हैया उपर चिंतामणियोना हार देखावा लाग्या, अने ईंद्र महाराज मोठे जेजेकार कहीने तेओनी आरती उतारवा लाग्या. ॥१६॥

॥ सवैया ॥

लोक समस्त बिलोकतही, निधि हस्तसें हस्त मिलापन
कीनो ॥ जाकर शंकर मंदिर श्रंदर, शीश नमाइ महा मुद
लीनो ॥ दान दिये दुजकों बहु द्रव्य, दुजे तब आशिरबाद
सु दीनो ॥ सागर ओर प्रवीनहुको तब, भो मन प्रेमप्रभा
रस चीनो ॥ १७ ॥

अर्थ. बधालोको देखतां प्रवीणे सागरना हाथ साथे पोताना हाथनो मेळाप कर्यो, तेओए शिवना मंदिरमां जइने मस्तक नमावीने मोटो आनंद लीधो, वळी ब्राह्मणोने घणा द्रव्यनुं दान कर्युं, त्यारे ब्राह्मणोये आशिर्वाद दीधो, त्यारे सागरनुं अने प्रवीणनुं मन प्रेमनी कांतिना रसथी भिजाएलुं अर्थान् रसबस थयुं. ॥१७॥

॥ दोहा ॥

षट मित्र रु कुसुमावली, शंकर सन्मुख आय ॥

नेह धरीकें शीश निज, बिनय सहित नमाय ॥ १८ ॥

अर्थ. छ मित्रो अने कुसुमावळिये शंकर पासे आवीने स्नेह धरीने बिनय सहित पोतानां मस्तक नमाव्यां. ॥१८॥

सागरके पितु मातकुं, नव जन कियेप्रनाम ॥

तब तिनकों आशीष दिय, पितु माते तिहि ठाम ॥ १९ ॥

अर्थ. पछी सागरनां मा बापने ते नवजणांये नमस्कार कर्या, त्यारे ते

ठेकाणे सागरनां माबापे आशिर्वाद दीधो. ॥१९॥

उत्तम एक विमानमें, सागर कलाप्रबीन ॥

बैठे ताहि बिलोकिकें, जय जन अचरिज भीन ॥२०॥

अर्थ. पछी एक उत्तम विमानमां सागर अने कळाप्रबीण बेठां, तेओने जोइने सर्वे माणसो अचरजमां निमग्न थइ गयां. ॥२०॥

॥ हरिगीत छंद ॥

तब सागरे पितु मातकुं बढने युंही बानी कही ॥

हम देवहे कैलासके, सुनु कोउ जनके सुत नहीं ॥

दिलमें नहीं दिलगीर होनां, जात हम कैलासमें ॥

तुम जाइ सुखसैं राज करहू, रहहु निज आवासमें ॥

पुनि शशिकलाकों यों कह्यो, तुम रहहु मन धीरज धरी ॥

सुत प्रजापालकुं पालनां, सु प्रयत्न परिपूरन करी ॥

वह पूत्र होहि पराक्रमी, पूरन सु कीर्ती पाइहे ॥

पालन प्रजाको करहि पुनि, सब शत्रु शीश नमाइहे ॥

सब जन प्रती सागर कहे, हर जक्ति करिहो जावसैं ॥

भवसिंधु तरि जयभुवन पैहो, ज्यों तरे निधि नावसैं ॥२१॥

अर्थ. त्यारे सागरे पोताना मा बापने पोताना मुखथी एवी वाणी कही के सांभळो अमे कैलासना देव छिये, कोइ माणसना पुत्र नहीं, अने अमे कैलासमां जइये छिये, माटे मनमां कांइ दिलगीर थसो नहीं, हवे तमे जइने सुखथी पोताना दरबारमां रहो, ने राज करो, वळी चंद्रकळाने कह्युं के तमे मनमां धीरज धरीने रहेजो, अने आ प्रजापाल कुंवरने पूरुं जतन करीने पाळजो, ते कुंवर पराक्रमी थसो, अने संपूर्ण कीर्ति पामसो, ते प्रजांनुं पाळन करसो, अने बधा शत्रुओनां माथाने नमावसो, वळी सर्वे

माणसोने सागरे कहुं के जो तमे भावथी शिवनी भक्ति करशो तो जेम
नाववडे समुद्र तरे तेम आ संसार सागर तरीने शिवना धामने एटले कै-
लासने पामशो. ॥२१॥

॥ दोहा ॥

कहे सुजान अमात्यकों, देखत दृग तुम जेह ॥

मनछापु रिमें जाइके, सबकुं कहनां तेह ॥२२॥

अर्थ. पछी प्रवीणे कारभारीने कहुं के तमे तमारी नजरे जे आ देखाव
देखोछो, ते मनछापु रिमां जइने सौने वात कहेजो. ॥२२॥

भक्ति करहि नवदेवकी, सो पावहि शिव धाम ॥

यौं मुज जननी जनककुं, कहनां करी प्रनाम ॥२३॥

अर्थ. अने मारां मात्रापने मारीवती नमस्कार करीने कहेजो के जेओ
शंकरदेवनी भक्ति करशो ते शिवना धामने पामशो. ॥२३॥

बानी सुनी सुजानकी, कछु न कहतहे कोय ॥

अद्भुत अचरज देखिके, स्तब्ध जये सब सोय ॥२४॥

अर्थ. एवी प्रवीणनी वाणी सांभळीने कोइ कांइ बोली शक्या नहीं,
केमके मोटुं आश्चर्य जोइने ते सौ दिगमूढ थई गया हता. ॥२४॥

षट मित्रहु कुसुमावली, पाई मोद अपार ॥

जिन्नहि जिन्न बिमानमें, बैठी किये बिहार ॥२५॥

अर्थ. पछी छ मित्रो अने कुसुमावळी घणो आनंद पामीने जू जूदां
बिमानमां बेसीने गति करी. ॥२५॥

॥ झूलना छंद ॥

व्योम पथ सबहि बीमान सो बीचरे, दुंदुजी देवकी बोत
बाजी ॥ पुष्पकी वृष्टि ब्रंदारका करतहे, पुनि रह्यो गगन

जयकार गाजी ॥ कामिनी कंत कैलासमें जाइकें, बंदना शिव
 शिवाकुंहि कीनी ॥ हाथ धरि माथ तब नाथ उमयाहिके,
 ओर उमयाहि आशीष दीनी ॥ पुनि कह्यो अब बसी बास
 कैलासमें, तुम चिरकाल सुख पूर्ण पैहो ॥ जोगवो भोग मन
 नावते जलि बिधी, लक्षधा ललित इत लाज लैहो ॥ अ-
 चल तुम नाम पुनि रहहि अचला विषे, कीर्ति सब देशके
 लोक कहही ॥ चरित तुम ग्रंथमें बोट चरचायगो, चतुरजन
 चित्तमें धरन चहही ॥ जाहिको ज्यौंलु हे नाम सो जगतमें,
 त्योंलु हे अमर यह, यौंहि मानो ॥ नाम भो नाश तब ना-
 श ताको भयो; जीयमें जरुर यों आप जानो ॥ नाम रखनेकुं
 जन जायकें जुद्धमें, पाव न धरे पिछा प्राण त्यागे ॥ नाम
 रखनेकुं बहु द्रव्यको दान दे, ललित सुरमंदिरों करन
 लागे ॥ २६ ॥

अर्थ. पछी ते बधां विमानो आकाशने रस्ते चाव्यां, त्यारे देवताओंनां
 घणां दुंदभी बाग्यां, अने देवताओ फूलनी वृष्टि करवा लाग्या, अने आ-
 काशमां जयजयकार गाजी रह्यो, ते स्त्रि पुरुषे कैलासमां जेने शिवजीने
 ने पार्वतीने नमस्कार कर्या. त्यारे शिवजिये अने पार्वतिये तेओने माथे हाथ
 मुकीने आशिर्वाद दीधो, अने बळी कह्युं के हवे तमे कैलासमां वास वसीने
 घणा काळ सुधी मनगमता भोग भलीरीते भोगवो, अने लाखरीते आंही
 सारो लावो लेशो, बळी प्रथ्वीमां तमारुं नाम अचळ रहेशो, अने सर्व
 देशना लोंको तमारी कीर्ती कहेशो, अने तमारुं चरित्र ग्रंथमां घणुं चर्चाशो,
 ते चतुर माणसो चित्तमां धारवाने चहाशो, ते जगतमां ज्यां सुधी जेनुं
 नामछे, त्यां सुधी ते अमर छे एम मानो, जेनुं नाम नाश थयुं त्यारे तेनो

નાશ થયો, એમ તમે તમારા જીવમાં જરૂર જાણો, વાસ્તે નામ રાખવા
સારું માણસ જુદામાં જડને પગ પાછા ધરતા નથી, અને પ્રાણ તજેછે, વઢી
નામ રાખવા સારું ઘણા ધનનું દાન આપેછે, અને સુંદર દેવાલયો કરાવા
લાગેછે. ॥૨૬॥

॥ દોહા ॥

શુભ કવિતાસેં રહતહે, બહુ દિન નિશ્ચલ નામ ॥
અનેક રૂપે હોડકેં, પ્રસરત ઠામહિ ઠામ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ. ઘણા દિવસ સુધી અચલ નામ તો સારી કવિતાથી રહેછે, કેમ
કે તે અનેક પ્રત્યોરૂપે થડને ઠેકાણે ઠેકાણે ફેલાયછે. ॥૨૭॥

તુમ ચરિત્રકે ગ્રંથસો, બાંચહિ સવ સંસાર ॥

તિન સદ્ગુન જો સંગ્રહે, હોહિ પતિવ્રત નાર ॥ ૨૮ ॥

અર્થ. તમારા ચરિત્રનો ગ્રંથ તે બધો સંસાર વાંચશે, અને તેમાંથી
સદ્ગુણનો સંગ્રહ કરશે તે સ્ત્રી પતિવ્રતા થશે. ॥૨૮॥

પતિ પ્રિયાકોં પ્રેમકો, પૂરન હોહિ પ્રકાશ ॥

જવ જતી કરિ જાવસેં, પાવહિ પદ કૈલાસ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ. અને ધની ધનીઆળીના પ્રેમનો પૂર્ણ પ્રકાશ થડને અને ભાવથી
શિવની ભક્તિ કરીને કૈલાસધામ પામશે. ॥૨૯॥

યોં વર દીનો જવ ભવા, દંપતિ કિયે પ્રનામ ॥

સદા અચલ સુખ જોગવે, ધરી અચલ નિજ ધામ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ. એરીતે શિવજિયે ને પાર્વતિયે વરદાન આપ્યું, ત્યારે તે સ્ત્રીપુરુષે
નમસ્કાર કર્યો, અને ત્યાં પોતાનું અચલ ધામ કરીને નિરંતર અચલ સુખ
ભોગવ્યું. ॥૩૦॥

પુનિ નવ યહ પ્રજનાથકું, પુનિ પુનિ કિયે પ્રનામ ॥

शिव शिवाकुं बंदन करी, सिध सुर गये स्वधाम ॥ ३१ ॥

अर्थ. वळी ते नवजणांये प्रभानाथ सिद्धने फरी फरीने नमस्कार कर्या, पळी बधा सिद्धो तथा देवो शिवनेने पार्षतीने नमीने पोतपोताने स्थानके गया. ३१

कुसुमावलि पुनि मित्र खट, शिव शक्तीके पाय ॥

बंदन करि निज बास प्रति, जाकर तित ठहराय ॥ ३२ ॥

अर्थ. पळी कुसुमावळी अने छ मित्रोये शिवशक्तिना चरणने नमस्कार करीने पोतपोताने स्थानके जैने निवास कर्यो. ॥ ३२ ॥

सुजानसें सागरहुसें, सदा रखत अति स्नेह ॥

बिबिध विनोद करे पुनी, एक प्राण भिन्न देह ॥ ३३ ॥

अर्थ. तेओ प्रवीण साथे अने सागर साथे निरंतर घणो स्नेह राखेछे, अने वळी तेओ मळीने तरेह तरेहना विनोद करेछे, तेओनो जीव एक, नै शरीर जूदां छे. ॥ ३३ ॥

॥ चोपाई ॥

शिवरात्री गत जयो प्रभाता, तब सागरके पितु अरु माता ॥
स्थापित शिवकुं शीश नमाई, जाइ रहे निज पुरमें आई ॥
सब जन निज निज सदन सिधाये, मनछापु रि जन निज पुर
आये ॥ सो नृपकुं सब बात सुनाई, कछु मुद पाये अचिरज
पाई ॥ पुनि कछु दिलगिरि दिल देखाई, पवित्र पुत्री फि-
रि नहि आई ॥ रससागर पुनि कलाप्रवीना, यह जगमें
अविचल जस कीना ॥ तिनके जसको ग्रंथ रचायो, प्रवीन-
सागर सोई कहायो ॥ धन्य प्रदीप नरेश कहायो, सागर
जिनको सुपुत सुहायो ॥ धन्यहि नीतीपाल नरेशा, सुजान
जिनकी सुता सु बेशा ॥ यों मुख बदत लोक सब बानी,

યા જગમેં રહિ અચલ કહાની ॥ ૩૪ ॥

અર્થ. તે શિવરાત્રિ ગઈ ને જ્યારે પ્રભાત થયું, ત્યારે સાગરનાં માવાપ, સ્થાપેલા શિવને મસ્તક નમાવીને જઈને પોતાના શહેરમાં આવીને રહ્યાં, અને સર્વે માણસો પોતપોતાને ઘેર ગયાં, અને મનછાપૂરીનાં માણસો પોતાના શહેર મનછાપૂરીમાં આવ્યાં. અને તે નીતિપાલ રાજાને વધી વાત સંભળાવી, ત્યારે રાજા આશ્ચર્ય પામીને કાંઈક આનંદ પામ્યા, પણ પવિત્ર કુંવરી પાછી ઘેર આવી નહીં, તેથી કાંઈક દિલગીરી મનમાં જણાઈ. તે રસસાગર ને કળાપ્રવીણે તો આ જગતમાં અવિચલ જશ લીધો, તેના જશનો જે ગ્રંથ રચાયો, તે પ્રવીણસાગર નામે કહેવાયો, અને પ્રદીપરાજા ધન્ય કહેવાયો, કે જેનો સુપુત્ર સાગર થયો, તેમજ જેની કુંવરી સારા રૂપવાળી સુજાણ થઈ, તેથી તે નીતિપાલરાજા પણ ધન્ય છે, એરીતે વધા લોકો મોઢેથી વચન કહે છે, અને તેઓની કથા આ જગતમાં અચલ રહી. ॥૩૪॥

॥ ગાહા ॥

સાત મીંત દો સજની, કૈલાસં પ્રતિ ગયે વિમાન ચઢી ॥

ત્રય અશીતિ અભિધાનં, પૂર્ન પ્રવિનસાગરો લહરં ॥૩૫ ॥

અર્થ. સાતેમિત્રો, અને બે બેનપણિયો, વિમાનમાં ચઢીને કૈલાસમાં ગયાં, તે સંબંધી પ્રવીણસાગર ગ્રંથની આ ત્રાશીમી લહેર સંપૂર્ણ થઈ. ॥૩૫॥

इतिश्री प्रवीनसागर ग्रंथे कलाप्रवीन रससागर षट्
मित्र तथा कुसुमावली कैलास गमनं नाम त्रिअशीतितमो
लहरं ॥ ८३ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां त्रिअशीतितम
स्तरंगःसमाप्तः॥८३॥

॥ अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध ॥ दोहा ॥

कही प्रयोजन ग्रंथनुं, श्रुतिफल कहेशे जेह ॥

चोराशीमी लहरमां, कथा कहेशे तेह ॥

॥ अथ ग्रंथ प्रयोजन तथा श्रुतिफल कथन प्रसंगो यथा ॥

॥ दोहा ॥

मनछापुलि मन कल्पना, सुबुद्धि सोई प्रवीन ॥

स्वात्मा सागर मानिकें, निरम्यो ग्रंथ नवीन ॥१॥

अर्थ. मननी कल्पना तेज मनछापुली, अने सारी बुद्धि तेज प्रवीण,
अने पोताना आत्माने सागर मानीने आ नवीन ग्रंथ रच्योले. ॥१॥

सति पतिसें सतिसें पती, सब बिधि सजे सनेह ॥

उभय लोक सुख अनुजये, ग्रंथ प्रयोजन एह ॥२॥

अर्थ. जे सति नारी पतिनी साथे स्नेह करे, अने पति सतिनी साथे
सर्व प्रकारे स्नेह करे, तो तेओ आ लोकनुं अने परलोकनुं सुख पावे.
आ ग्रंथ रचवानुं एज प्रयोजन ले. ॥२॥

पर नरसें पर नारिसें, कबहु न जोरे प्रीत ॥

सत्य तजे नहिं संकटे, यह सज्जनकी रीत ॥३॥

अर्थ. सारा माणसनी रीत एवीले के पारकापुस्र साथे अने परस्त्री
साथे कदी प्रीत जोडे नहीं, अने संकटमां पण सत्य धर्म तजे नहीं. ॥३॥

दंपति बिछुरे दैव वश, वर्ष बहुत बहि जाय ॥

तो पुनि तजे न सत्यव्रत, ओर न चित्त चहाय ॥४॥

अर्थ. दैवयोगधी धणीधाणिआणीने विजोग थाय. अने ए रीते घणां
वर्ष बह्यां जाय. तो पण पोतानुं सत्य व्रत एके जण तजे नहीं, अने बीजाने
मनमां चहाय नहीं. ॥४॥

॥ सवैया ॥

खान रु पान बिधान निधान, निमग्न सदा सुखकी तरनीमें॥
जोबन जोर नयो तउ कंत, मिल्यो नहि चूक परी करनीमें॥
रूपकि राशि प्रकाशित देह, नहीं तिय ता समि निर्जरनीमें॥
तौ पुनि धीरज धर्म तजी नहि, धन्य प्रवीन सती धरनीमें॥५

अर्थ. प्रवीणने खावापीवाना प्रकार, अने धननो भंडार हतो. अने सुखनी नदीमां हमेशां गरकाव हती. तेने जुवानीनुं जोर थयुं, तो पण पूर्व भवनी करणीमां चूक पडवाथी स्वामी मळ्यो नहीं, रूपना समुदाय जेवुं तेनुं शरीर प्रकाशित हतुं, अने देवियोमां पण तेना जेवी (रुपाळी) स्त्री नहोती, तो पण धीरज अने धर्म तजी नहीं, माटे आ पृथ्वीमां प्रवीण सतिने धन्यछे.॥५॥

॥ दोहा ॥

चरित सुसती प्रवीनको, विमल विशाल विचित्र ॥
पढाहि सुनहि जन प्रेमसें, होवहि परम पवित्र ॥६॥

अर्थ प्रवीणसतिनुं चरित्र निर्मळ मोटुं अने विचित्र छे. ते जे माणस प्रेमथी भणशे के सांभळशे ते परम पवित्र थशे.॥६॥

पति रससागर नाम धरि, पतनी नाम प्रवीन ॥
कवित लिखे यह परसपर, निपजे प्रेम नवीन ॥७॥

अर्थ. कोई धणीधणियाणी पतिनुं नाम रससागर, अने स्त्रीनुं नाम प्रवीण ठरावीने आ ग्रंथना कवित परस्पर लखी मोकलशे, तो तेओने नवी नवी प्रीति. उपनशे.॥७॥

विद्या यह वशि करनकी, मन आकर्षन मंत्र ॥
प्रयोग शुचि मनसें करे, तो फलही यह तंत्र ॥८॥

अर्थ. आ वश करवानी विद्याछे, अने मनने खेंचवाना मंत्रछे. तेनो प्रयोग जो पवित्र मनथी करशे तो तेने आ तंत्र फळिभूत थशे.॥८॥

दरशायो हे मित्रको, परम धर्म प्रख्यात ॥

सुख दुखमें संमिल रहे, धन्य मित्र वह सात ॥९॥

अर्थ. वळी आमां मित्रनो उत्तम प्रसिद्ध धर्म देखाड्योछे. अने सागर सहित साते मित्रो सुखमां अने दुःखमां साथे मळीने रह्या, माटे तेओने धन्य छे.॥९॥

मित्र परस्पर जो लिखे, यह ग्रंथके कवित ॥

बढे परस्पर मित्रता, चौगुनि दिन दिन चित ॥१०॥

अर्थ. जो कोई मित्रो आ ग्रंथनां कवित एक बीजाने लखी मोकले तो तेओना मनमां दिवसे दिवसे परस्पर चारगणी मित्रता वधे.॥१०॥

निज मन वृत्ति प्रवीन गनि, रससागर रुपिकेश ॥

भक्त भजे यह कवितसें, हिय निज ईष्ट हमेश ॥११॥

अर्थ. वळी भक्त जनो पोताना मननी वृत्तिने प्रवीण गणीने अने पर-मेश्वरने रससागर गणीने आ ग्रंथना कवितथी हमेशां हैयामां पोताना इष्ट देवने भजशे.॥११॥

रस नारायण रूपहे, वेद करत उपदेश ॥

जाने सोइ प्रवीन हे, रससागर रुपिकेश ॥१२॥

अर्थ. वेद एवो उपदेश करेछे के रसछे ते नारायण रूपछे. ते बात जे जाणे ते प्रवीणछे. अने परमेश्वर रससागरछे.॥१२॥

किस्सा लेली मजनुंका, वार्ता ओर अनेक ॥

बांची उर इच्छा नई, रचन ग्रंथ अस एक ॥१३॥

अर्थ. लेली मजनुंनो किस्सो, तथा बीजी अनेक वार्ताओ बांचीने एवो

एक ग्रंथ रचवाने अमारा मनमां उत्साह थयो.॥१३॥

मित्र सात मिलिके रच्यो, प्रवीनसागर ग्रंथ ॥

तिनमें दरसायो भलो, प्रेम नेमको पंथ ॥१४॥

अर्थ. तेथी अमे साते मित्रोये मळीने आ प्रवीणसागर ग्रंथ रच्यो, तेमां सारो प्रेमना नियमनो रस्तो देखाड्यो.॥१४॥

ज्यों सागरमें मिलत हे, सरिता आइ अपार ॥

सार त्योंहि बहु ग्रंथको, हे यह ग्रंथ मझार ॥१५॥

अर्थ. जेम समुद्रमां अनेक नदियो आवीने मळेछे. तेमज घणा ग्रंथोनो सार आ ग्रंथमांछे.॥१५॥

॥ कवित ॥

जोग सिद्धि एहि ग्रंथ, पंथ पावे जोगीजन, जोगीजन याते
पुनि जोगसिद्धि पावही ॥ चतुराई चाही चित्त, लाइ हे चतुर
जन, उदासीके अंतरमें आनंद बढावही ॥ रस अलंकार
ओर छंद हे अनेक जाति, कविजन काव्यकला चाहि चित्त
लावही ॥ राजसभा रंजन करही जन अच्छी रीते, जो प्र-
वीनसागरके रत्नसें सुहावही ॥१६॥

अर्थ. भोगी जनो आ ग्रंथने रस्ते भोगनी सिद्धि पामशे, अने बळी
आ ग्रंथथी जोगी जनो जोगनी सिद्धि पामशे. अने चतुर माणस चतुराई
जाणवानी चाहनाथी आ ग्रंथ मनमां लावशे. अने उदासी माणसना अंत-
रमां आनंद वधारशे. वळी आमां रस अलंकार अने छंदनी अनेक जातो
छे. तेथी कविजनो काव्यकळाने चाहीने चित्तमां लावशे. अने जो कोई
माणस प्रवीणसागरनां कवितरूपी रत्नथी सुशोभित थशे, अर्थात् शीखशे
तो ते सारी रीते राजसभाने रंजन करशे.॥१६॥

॥ दोहा ॥

कवित सवैया एक पुनि, कंठ धरहि जन कोइ ॥

सभाबिषे शोभित बनी, जन मन हरनहि होइ ॥१७॥

अर्थ. जो आमामुं एक कवित के सवैया कोइ माणस कंठे धारण करशे, तो ते सभामां शोभित बनीने माणसोना मनने हरनारो थशे. ॥१७॥

जिय चौरासी लक्ष हे, तिनके प्रेम अनेक ॥

लहरी चौरासी रची, तत्व लक्ष प्रत्येक ॥१८॥

अर्थ. चौराशी लाख जातिना प्राणियो छे. तेओना अनेक प्रकारना प्रेमछे. ते दरएक लाखनो सार लईने आ चौराशी लहेरो रचीछे. ॥१८॥

॥ कवित ॥

रस अलंकार छंद जातिरूपी जलजिय, जाहीमें मिलेहे,
जाकी गति अति गहरी ॥ मूरखके मनकी म्रजादमें न रहे
यह, बुद्धिमान मनकी म्रजादे रहे ठहरी ॥ विवेकी विभा-
करके करमें अमृत वहैहे, अविवेकी अहि मूख जाइ वहैहे
जहरी ॥ नागर नहीं सो जन मर्मवाको जाने नाहीं, नागर
जाने प्रवीनसागरकी लहरी ॥ १९ ॥

अर्थ. आ सागरमां रस अलंकार अने छंदनी जातिरूपी जलचर जीवो मळेला छे, अने जे सागरनी गति अति गंभीर छे. ते सागर मूर-
खना मननी मर्यादामां रहेशे नहीं, अने बुद्धिमान माणसना मननी मर्यादामां
ठेरी रहेशे, विवेकी माणसरूपी सूर्यना करमां जवाधी ते अमृत थशे. अने
अविवेकीरूपी सर्पना मुखमां जइने जहेर जेवी आ सागरजी लहेर थशे.
जे माणस चतुर नहीं. ते एनो मर्म जाणशे नहीं. पण प्रवीणसागरनी
लहेरनो मर्म तो चतुर माणस जाणशे. ॥१९॥

॥ सवैया ॥

खान रू पान विमानसे यान, सुजान महान श्रिमान कुमा-
री ॥ जोबनमें छनमें छनमें, तनमें मनमें अति मेन प्रजारी ॥
अंत प्रयंत न कंत मिल्यो, परकंत हुपें नहि दृष्टि पसारी ॥
ऐसि प्रतिव्रत अन्य नहीं बहु, धन्य प्रवीन पतिव्रत थारी ॥ २० ॥

अर्थ. प्रवीणने खावापीवानुं अने विमान जेवां वाहनो हतां, अने ते मोटा श्रीमंतनी कुंवरी हती. तेने जुवानीमां क्षणे क्षणे तनमां अने मनमां कामदेवे घणी तपावी. अने छेवट सुधी कंथ मळ्यो नहीं. तो षण परपुरुष सामी दृष्टि करी नहीं. एवी पतिव्रता स्त्रियो. आझी नथी. माटे प्रतिव्रत धरनारी प्रवीणने धन्य छे. ॥ २० ॥

॥ कवित ॥

ईंद्र चंद्र चंद्रधर नारद द्रुहीन जेसे, हार पाये मारहुतें,
सुनी उर आनिये ॥ ग्यानीको गुमायो ग्यान, ध्यानीको
छोरायो ध्यान, मान तज्यो मार आगे, महा अजिमानिये ॥
एक पतिव्रत ओर, पतिव्रता व्रत धरे, ऐसे नर नारीनकुं
बिश्वमें बखानिये ॥ देह धरी देहअंत, परीयंत जीते मार,
जगमें सो जन जगदीश जेसे जानिये ॥ २१ ॥

अर्थ. ईंद्र, चंद्र, महादेव, नारद, अने ब्रह्मा जेवा कामदेवथी हार पाय्या. ते शास्त्रमांथी सांभळीने मनमां लावीए. कामदेवे ज्ञानियोनुं ज्ञान खोवराव्युं, अने ध्यानियोनुं ध्यान छोडाव्युं, अने मोटा अभिमानीयोये तेनी आगळ पोत्रानुं मान तज्युंछे. माटे कोई पुरुष एक पतिव्रत धरे, अने कोई स्त्री पतिव्रतानुं व्रत धरे, एवा नरने अने स्त्रीने आ जगतमां बखा-
णिये. जेओ देह धरीने देहांत सुधी कामदेवने जीते, तेवां माणसने जग-

तमां परमेश्वर जेवां जाणिये.॥२१॥

॥ कवित ॥

चलबो गगन पंथ, मलबो मिहीर लोक, दलबो रिपुको दल,
शस्त्रन बिहिनहे ॥ धरबो धराको चार, तरबो निधिको बार,
हरबो हराको हरि, करबो आधीनहे ॥ खायबो हलाहलकुं
ल्यायबो फनिशमनी, धायबो खगेश संग, बने कोउ दीनहे ॥
रहबो अहार बिन, कहबो नविष्य होन; सबही सहल,
काम दहबो कठिनहे ॥ २२ ॥

अर्थ. आकाशने रस्ते जवुं, अने सूरजना लोकमां जइने मळवुं, अने
हथियार वगर शत्रुनी फोजने तोडी पाडवी, पृथ्वीनो भार उपाडवो, समु-
द्रना पाणीने तरी जवुं, पार्वतीना सिंहने हरी लइने वश करवो, हळाहळ
झेर खावुं. शोशनागनो मणी लइ आववो, गरुडनी साथे दोडवुं, तेटला-
वानां कदापी बनी शके, बळी खाधा वगर रहेवुं, अने भविष्यमां थवानुं
आगळथी कहेवुं, ए बधांवानां सहेलांछे, पण कामदेवने बाळवो अर्थान्
जीतवो कठणछे.॥२२॥

॥ दोहा ॥

जितनो ज्ञान मिले पढे, ओरहि ग्रंथ अनेक ॥

इतनो ज्ञान मिले पढे, प्रवीनसागर एक ॥ २३ ॥

अर्थ. बिजा अनेक ग्रंथ भणवाथी जेटलुं ज्ञान मळे, एटलुं ज्ञान एक
प्रवीणसागर भणवाथी मळे.॥२३॥

पति प्रियाकुं परसपर, प्रेम बढावन हार ॥

वशीकरन विद्या यहै, एकहि छंद उचार ॥ २४ ॥

अर्थ. आनो एक छंद पण बोलवो ते स्त्री पुरुषने परस्पर प्रेम बधार-

नारो अने वशीकरणनी क्रिया जेवोछे. ॥२४॥

जो कौ रानी जानही, यह सु ग्रंथकी बानि ॥

तो पतिकुं प्रिय होयगी, रानी मिटि पटरानि ॥२५॥

अर्थ. जो कोई राणी आ सारा ग्रंथनी वाणी जाणशे, तो ते पोताना स्वामीने बहाली थइने राणी मटीने पटराणी थशे. ॥२५॥

पुत्रवती नइ तो कहा, जो न पढी चतुराइ ॥

चतुर नारि चतुराइसैं, पिय मन लेत मिलाइ ॥२६॥

अर्थ. जो चतुराई भणी न होय तो दीकरावाळी धवाधी शुं थयुं ? चतुरनारी चतुराइथी स्वामीनुं मन मेळवी ले. ॥२६॥

धन जोबन कुल रूपतें, रिझै न पुरुष प्रवीन ॥

जो जाने कविता कला, स्वामि होत स्वाधीन ॥ २७॥

अर्थ. डाह्या पुरुषो स्त्रीना धनथी, जोबनथी, कुळथी के रूपथी रीझे नहीं, पण जो स्त्री काव्यकळा जाणती होय, तो स्वामी तेने स्वाधीनथाय. २७

कामनि लोचन, कवि बचन, मन वेधन दो ठोर ॥

बेधूको मन बेधबो, वे कामनि कवि ओर ॥ २८ ॥

अर्थ. कह्युंछे के स्त्रीना नेत्र अने कविनां वचन ए बे मन वेधवानां ठेकाणांछे. पण सामाना मन वेधनारा जे छे, तेवाना मनने वेधवुं ते स्त्रीयो ने ते कवितो जूदाछे. ॥२८॥

परपति अरु परनारि प्रति, जो सजही अस स्नेह ॥

सो पापी नरके परे, वामहि नहि संदेह ॥ २९ ॥

अर्थ. जो आ ग्रंथमां कह्योछे, तेवो स्नेह परपुरुष साथे के परनारी साथे करशे, तो ते पापियो नरकमां पडशे, एमां संशय नथी. ॥२९॥

॥ कवित ॥

जेही पुरुषको पर प्रमदासैं प्रेम लग्यो, पर पुरुषसैं नेह लग्यो जेही नारीको ॥ नरक निवास त्रास दायक तेहिको होत, जगतमें जश न रहत जारी कारीको ॥ धिक अवतार ताको होत धरनी तलमें, जिनही लजायो कुल तात महतारीको ॥ प्रवीन नहीं सो पुनि नहीं रससागर सो, चुल्लिमें पर्यो चतुरपनो व्यभिचारीको ॥ ३० ॥

अर्थ. जे पुरुषनो प्रेम परनारी साथे लाग्यो, के जे स्त्रीनो प्रेम परपुरुष साथे लाग्यो होय, तेओनो निवास भयंकर नरकमां थाय, अने जार कर्म करनारनो जगतमां जश रहे नहीं. तेओनो अवतार धिकारवा लायक थाय, के जेओये पोताना मावापनुं कुल लजाव्युं, ते स्त्री प्रवीण नहीं, अने ते पुरुष पण रससागर नहीं, अने एवां व्यभिचारीनुं चतुरपणुं चुलामां पड्युं. ३०

॥ दोहा ॥

रवि प्रकाश सबकों करे, सो प्रकाशकुं पाई ॥

धर्म कर्म धर्मी करे, करे कुकर्म कसाई ॥ ३१ ॥

अर्थ. सूर्य तो सौने प्रकाश करेछे, पछी ते प्रकाशने पामीने धर्मी माणसो धर्मनां काम करेछे, अने कसाइ जेवा कुकर्म करेछे. ॥ ३१ ॥

त्यो गुनमय यह ग्रंथको, करहि भिन्न उपयोग ॥

सो हमकों कछु दोष नहि, लेखहि पंडित लोग ॥ ३२ ॥

अर्थ. तेमज गुण भरेला आ ग्रंथनो जूदो जूदो उपयोग करशे, ते कांइ अमारो बांक पंडित लोकों गणशे नहीं. ॥ ३२ ॥

पढ्यो सोइ पदवी चढ्यो, न पढ्यो चढ्यो न होत ॥

न चढ्यो गिरत न बोत दुख, चढ्यो गिरत दुख बोत ॥ ३३ ॥

अर्थ. जे भण्यो होय ते पढ़िये चढ्यो होयछे, अने जो न भण्यो होत

तो चढ्यो न होत, अने चढ्यो न होय ते पडे तो तेने झाझु दुःख थाय नहीं,
पण उंचे चडीने पडे तेने घणुं दुख थाय.॥३३॥

तृतीय लहरि आरंभमें, कह्यो कहुं अब अंत ॥

राधा सोइ प्रवीन हे, सागर राधा कंत ॥३४॥

अर्थ. त्रीजी लहेरनी शरुआतमां कह्युंछे, अने वळी हवे छेलिवारे कहुं-
छुं के राधिकाजी एज प्रवीणछे, अने श्रीकृष्ण ते सागरछे.॥३४॥

राधेको बर्नन करत, जब मन शंका आई ॥

तब शिवगन अरु अप्सरा, चरित्र बात बनाई ॥३५॥

अर्थ. पण राधिकाजीनुं वर्णन करतां अमारा मनमां ब्यारे शंका आवी,
त्यारे शिवना गण विचित्रानंदना अने चित्रकळा अप्सराना चरित्रनी
कथा बनावी.॥३५॥

॥ कवित ॥

जबलों धरनीधर धरनीकुं शिर धरे, जबलों ज्यों हे नीर
नीरके निधानमें ॥ जबलों अवल अष्टकुल अवलामें रहे, ज-
बलों आदित्य ईंदू रहे आशमानमें॥जबलों रखे सनेह रमा
रमारमनमें, जवा रखे जाव जलो जवजगवानमें ॥ तबलों
सु ग्रंथ यह सो प्रवीनसागरको, जयकार पाओ सदा सगरी
जहानमें ॥३६॥

अर्थ. ज्यां सुधी शेषनाग पृथ्वीने माथा उपर राखे, अने ज्यां सुधी
समुद्रमां जळ भर्युंछे, ज्यां सुधी आठकुळना पर्वतो पृथ्वीमां रहे, अने
ज्यां सुधी सूर्य नें चंद्र आकाशमां रहे, अने ज्यां सुधी लक्ष्मीजी विष्णुमां
प्रीति राखे, अने पार्वतीजी समर्थ शिवजीमां सारो भाव राखे, त्यां सुधी
आ प्रवीणसागरनो सारो ग्रंथ ते आखा जगतमां हमेशां जयकार पावो.३६

॥ दोहा ॥

रमा रमाकोरमन पुनि, जवा रु भव जगवान ॥

करुनाकर करुना करी, सबको करहु कल्याण ॥३७॥

अर्थ. लक्ष्मीजी अने विष्णु, पार्वतीजी अने समर्थ महादेव, ते करुणानी
खाण जेवां छे, तेओ दया करीने सर्वेनुं कल्याण करजो. ॥३७॥

॥ अथ ग्रंथांते हरिस्मरण ॥ सवैया ॥

जै जगबंदन नंदके नंदन, पांडव स्यंदन हांकन हारे ॥

चर्चित चंदन, कष्ट निकंदन, ग्राहि गयंदन, ग्राह बिदारे ॥

ईंद्र, फनिंद, कविंद, मुनिंद रु, छंद गनी गुन ब्रंद उचारे ॥

आनदकंद मुकंद गोविंद, करो दुख द्वंद निकंद हमारे ॥३८॥

अर्थ. हे जगतने बंदन करवा योग्य, नंदना पुत्र, पांडवना रथने हां-
कनारा, शरीरे चंदन लगाव्युं छे जेणे एवा, अने दुःखनो नाश करनारा,
अने जेणे गजेंद्रने पकडी राखीने झूडने मारी नाख्यो. जेना गुणना समु-
दाय ईंद्र, शेषनाग, मोटा कवियो, तथा मुनीश्वरो, तथा वेदो गणीगणीने
बोलेछे, एवा आनंदना धडरूप, मुकुंद अने गोविंद एवां जेनां नाम छे,
ते प्रभु अमारां हरख शोकादिक द्वंदनां दुःख नाश करो. ॥३८॥

॥ अथ ग्रंथ कर्त्ताकी नम्रता ॥ दोहा ॥

जैसी अंतर उदित भै, ऐसी उक्ति उचारि ॥

भूल चूक कछु जो परी, सुकवि सु लेहु सुधारि ॥३९॥

अर्थ. जेवी अमारा मनमांथी उत्पन्न धई एवी बाणी कही, तेमां जो
कांड भूल चूक पडी होय, तो ते सारा कवियो सुधारी लेजो. ॥३९॥

काव्य नियम व्याकरणको, नहि हम पूरन ग्यान ॥

रच्यो ग्रंथ निज मन रमन, शिशुके खेल समान ॥४०॥

अर्थ. काव्यना नियमनुं के व्याकरनुं अमने पूरुं ज्ञान नथी, तेमछतां बाळकनी रमत जेवो आ ग्रंथ अमे पोताना मनने रंजन करवा रच्योछे. ॥४०॥

प्रचु प्रेरित जैसी मती, तैसी किय कविताई ॥

जैसे बिचरत बासकन, जितहि पवन ले जाई ॥४१॥

अर्थ. परमेश्वरे जेवी बुद्धिनी प्रेरणा करी, तेवी अमे कविता करी, जेम के सुगंधना परमाणुंओने पवन जे तरफ लइ जाय तेतरफ ते जायछे. ४१

॥ कवित ॥

बडे कविराइने बनाई कविताइ बडी, जाकी बडताई बसु धाइमें छवाइहे ॥ बिना चतुराइ कविताई पथ धाई हम, होयगी हसाई शिशुताई यों देखाइहे ॥ जेसी मति दाई महामाईने बताइ मति, तेसी मति पाई कविताई या बनाइहे ॥ धरि नमृताई शिरनाई स्तुति गाई कहुं, कछु चूक आइ कविराइ सो मिटाइहे ॥ ४२ ॥

अर्थ. अशलना मोटा कवीश्वरोये मोटी मोटी कविताओ बनावीछे, जेनी मोटाइ पृथ्वीमां छवाइ रहीछे, पण अमे तो चतुराइ जाणयावगर कविताने रस्ते दोडीने मझकरी थशे एवी बाळकता देखाडी छे, अने बुद्धि आपनारां महामाया देविये जेवी बुद्धि बतावी, तेवी बुद्धि पामीने आ कविता बनावी छे, माटे नम्रता धरीने, मस्तक नमावीने, स्तुति करीने, कहुंछुं के आमां कांड चूक आवी हशे तो कोइ कविराय मटाइशे. ॥४२॥

• ॥अथ श्रोता प्रतिउक्ति ॥ दोहा ॥

स्वच्छ रहो तन मनहुसैं, हरि हर रीझे दोय ॥

सुख देवे जडता हने, विद्वत्ता दे सोय ॥ ४३ ॥

अर्थ. हे आ ग्रंथ वांचनाराओ तमे तनथी ने मनथी स्वच्छ रहेजो, के जेथी हरिने हर बने रीझे, अने सुख आपे अने मूर्खपणाने टाळे, अने विद्वानपणुं तेओ आपे. ॥४३॥

॥ कवित ॥

संग तजी अधमको अंग पुनि कीजे स्वच्छ,
बचनसें मनहुसें तेसे तुम बनी रहो ॥
द्वय लोक दाई सुख लच्छिपति दहे दुख,
सुखधाम बामदेव हराको मिलन लहो ॥
त्रिपुरारी दयाधारी रीझीके संपति दैहे,
खंडिके सो मूर्खता विद्वान करे तवे अहो ॥
डर कोउका न रहे दशौ दिशौ राति द्योस,
भूतलमें महा सुख सेवो ज्यों तुमही चहो ॥४४॥

अर्थ. नीचनो संग तजीने शरीर पण स्वच्छ करिये, अने बचनथी ने मनथी पण तेबाज बनीने रहो, के जेथी आ लोकनां ने परलोकनां सुख आपनार लक्ष्मीना पति दुःखनुं दहन करे. अने सुखना धाम शिवजी, ने पार्वतीजीना मेळापने पामो, त्रिपुरासुरना शत्रु दयाधरीने, रीझीने, संपत्ति आपे, अने ते मूर्खताने मटाडीने अहो, तयारेज तमने विद्वान करे, तेथी तमने कोइनो डर, रात के दाडो दैशे दिशाओमां रहे नहीं, अने जेवुं तमे चाहो तेवुं सुख पृथ्वीमां भोगवो. ॥४४॥

॥ उपजाति वृत्त ॥

श्री राजदुर्गाख्य पुराधि नाथो, मेरामणाख्यो यदुवंश जा-
तः ॥ ग्रंथो यमीशांघ्रि रतेन तेन, कृतोस्ति रत्यै रसव ज्ज
नानाम् ॥ ४५ ॥

अर्थ. श्री राजकोट नामना शहेरना राजा शिवना चरणमां प्रीति रा-
खनारा मेरामणजी जादवकुळमां उत्पन्न थया तेमणे रासिक जनोनी प्रीतीने
वास्ते आ ग्रंथ कर्योछे.॥४५॥

॥ गाहा ॥

ग्रंथ प्रयोजन कथनं, श्रुतिफल पुनि ग्रंथको कथनं ॥
चतुराशित्यन्निधानं, पूर्ण प्रवीणसागरे लहरी ॥ ४६ ॥

अर्थ. आ ग्रंथ रचवानुं प्रयोजन तथा आ ग्रंथ सांभळवानुं फळ क-
हेवा संबंधी प्रवीणसागर ग्रंथनी आ चोराशीमी लहेर संपूर्ण थई.॥४६॥

इतिश्री प्रवीणसागरग्रंथे ग्रंथप्रयोजन, तथा श्रुतिफल
कथनं नामा चतुराशीतितमा लहरिः ॥ ८४ ॥

इतिश्री प्रवीणसागर ग्रंथार्थ प्रयोजने गूर्जरी टीकायां चतुराशीतितम
स्तरंगः समाप्तः ॥८४॥

॥ कवित ॥

शंकरना किंकरछे किंकर दिनंकरना नाम हरिशंकर सु विद्याना बि-
लासीछे ॥ राजकोट वासी जश आशी सदगुण राशि, द्वारिकाथी काशी
सुधी कीरती प्रकाशीछे ॥ साहित्यना सागर सारा प्रवीणसागरनी, तेणे
टीका गूर्जरी रचावी सुख राशीछे ॥ भाई तेना चतुर्भुज भला शास्त्र संपन्न
छे, तेणे पण टीका ताकी ताकीने तपाशीछे ॥

॥ दोहा ॥

रची प्रथम कवि रणमले, ए थकि रही अधूरी ॥
कवि दलपतरामे करी, पछी ते टीका पूरि ॥

॥समाप्तोयं ग्रंथः॥

॥ प्रविणसागर सटीकनुं शुद्धिपत्रक. ॥

पानुं ओळ अशुद्ध

शुद्ध.

१ ११

मंगळ करनार.

वरण एटले अक्षरना करनार मतलब-

के मुंगो होय, तेने मुखे पण अक्षरनो उच्चार करावनार. अथवा गणपति-
पुराणमां जगतकर्ता गणपतिने कहा छे. माटे ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य,
ने शुद्र एवा चार वरणने उत्पन्न करनार.

२ ३

देव मनुष्य वगैरेने श्रेष्ठ वरदा-
न देवावाळा.

सारा दांतवाळा तथा त्रिद धरनार
अने वर केतां सुंदर.

" ५

विद्वत् रूप मोटा अंधाराने नाश
करनार, अने जेना गुणना ओ-
ष गावावाळानी वाणीथी पण
गूढ छे.

प्रौढ छे महात्म जेनुं, अने गूढार्थ
वाणीना गानार, एटले जाणनार,
अने गुणना समुदाय रूप एवा गणप-
ति.—

गूढार्थ वाणीना गानार एवं विशेषण गणपतिने आप्युं. तेनुं कारण ए
छे जे ज्यारे वेदव्यासे महाभारथनुं पुस्तक रच्युं प्यारे सर्व देवोनी आगळ
एवं कहुं के हुं जेटली कविता रच्युं तेटली झडपथी लखनार कोई हुंसाआर
लहीओ जोडिए. प्यारे गणपतिये कहुं के जेटली झडपथी हुं लखीश, तेटली
झडपथी तमाराथी कविता रची सकाशे नहीं. प्यारे व्यासे कहुं के टीकछे पण
कवितानो अर्थ वरावर समजीने तमारे लखवुं. ए वात गणपतिये कबुल करी,
पळी व्यासे एवी युक्ति करी के ठेकाणे ठेकाणे गूढार्थ श्लोक मुखया. तेनो
अर्थ गणपति विचारता रहे. एटलामां व्यास बीजी कविता रची नाखता हता.
ए गीते वाणीमां रहेलो गूढार्थ गणपति जाणता हता. ते कारणथी, अने
वली कविना मननी इच्छा आ ठेकाणे एवी जाणय छे के गूढार्थ जाणवानी
शक्ति भ्रमने गणपति आपे.

" ७

भक्तोने सहाय करनार.

सेवकनो पक्ष करनार.

" १७

जन सरनौ.

जन सुरनौ.

३ ९

शरणे आवेला भक्तोने विधिए
करी संसार समुद्रथी तारनारांछो.

माणसोने तथा सुरोने नावनी पेटे
तारनारांछो.

" २०

जेनो जस गुणीलोको जपेछे.

जस जपनारना.

" २१

शंकरादि सर्व देवताओ तथा
मनुष्य विगैरेने वर देनार एवां!

कव्याण करनार तथा सारा रसनां
वरदान आपनार मतलब के कवितां-
मां सारो रस आवे.

पानुं ओळ

अशुद्ध

शुद्ध.

९ ९

तथा छंदना भेद रूप.

एटले चार वेदना भेदरूपे थएलां—

" ११

आनंदमय.

एवां हे सरस्वति तमारो जय थाओ.

" १४

सोळ उपचारथी पूजवा योग्य
तमे छो.

मोहरूप ने मायारूप.

चंद्रनी सोळ कळारूपे तमे छो.

" १५

चोसठ कळाने धारण करनार.

चोसठ कळारूप.

" १९

तमे जय आपो.

तमे जय पामो.

" २१

तमे जय आपो.

तमे जय पामो.

" २३

तमे जय आपो.

तमे जय पामो.

" २४

ओंकाररूप, मंत्र अने भाळारूप,
तमे छो.जेम मंत्रना समुदायमां ओंकार सर्व-
मां छे. तेम तमे सर्वमां छो.

६ ९

तमे जय आपो.

तमे जय पामो.

" ८

तमे जय आपो.

तमे जय पामो.

" ११

चंद्र त्रिंभमां कांतिरूप.

चंद्र त्रिंभरूप.

" १५

तमे वारंवार जय आपो.

तमे जय पामो.

७ १४

मुखना धामरूप.

मुखना मूलरूप.

" १५

चंद्रशेखर जेनुं नाम छे.

ते चंद्र सहित छे. अने

" २३

मसाण तथा.

आनो खरो अर्थ पृष्ठ ८३८ मेछे.

८ १८

करत

कर्त.

" "

सदा गति

सदागति.

" २०

गहरि गहरि यमुनांकी लहरि
गजे सुरंग; ॥गहरी गहरी जमुनांजुकी लहरी
गजे. ॥

९ ३

वचनेना तंतुओमांथी उडता र-
जकणोना.

रसना उडता फूवाराना.

" ४

ते मुखमांथी त्रिंभान्ति लेवा सारु
डोलरना प्रयेक पुष्पनी साथे मि-
लाप करवा अटकी पाछा मूळ
जगोनां मुख वास्ते तरेह तरेहनी
गति तथा गुंजारव करता दोडा
दोड करेछे.ते भमरा डोलरना फूल फूल प्रये
सुगंध लेवा अटके छे. अने त्यां
सदागति एटले पवन गति करेछे.

९ ६

तेओनो मनोरंजक अवाज

પાનું	ઓઢ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૯	૧૮	એ જેઓનાં આયુષ છે.	એ જેઓનાં ભૂતળ છે.
"	૨૬	વારોહ	વરોહ.
૧૦	૧૮	મંગળા ચળના.	મંગળા ચરણના.
"	૧૯	॥૧૬॥	॥૧૬॥
"	૨૪	॥૧૭॥	॥૧૬॥
૧૧	૬	મારા પવિત્ર હૃદય કમળમાં. ધારણ કરી આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ક- હુંહું.	મારા હૃદયમાં ધારણ કરીને આ ગ્રંથ કહ્યો.
"	૭	॥૧૮॥	॥૧૭॥
"	૧૩	॥૧૯॥	॥૧૮॥
૧૨	૨	અનેક પરમાણું વડે આ સર્વ પ્ર- કારની સૃષ્ટિ રચનાર જે બ્રહ્મા તેને ગ્રંથના પંથમાં સુવુદ્ધિ દે- નાર તથા ગતિરૂપ જાણી તેમનું	જેણે સર્વ સૃષ્ટિ રચી તે બ્રહ્માનું ગ્રંથ- ના મારગમાં ગતિ કરવાનું જાણવા વાસ્તે.
૧૩	૧૮	નવરસ કહેલા છે.	નવરસનાં સુંદર નવ અંગ કહેલાં છે.
"	૧૯	બ્રહ્મા.	કામદેવ.
"	૨૧	નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)	મોદ એટલે આનંદ છે.
૧૮	૨૨	વપૈયો.	વપૈયાની માદા.
૨૧	૮	કેટલાએક.	અમરકોશ રચનાર અમરસિંઘ આદિક.
"	૧૦	સુંદરદાસ.	સુરદાસ
૨૨	૯	માનત.	જાનત.
૨૬	૯	સાગર કહેછે કે ચતુર એવા અ- ને સર્વ કલ્પમાં પ્રવીણ રાધાજી.	એવા ચતુર તે સાગર છે, અને રાધા- જી તે પ્રવીણ છે.
૨૬	૮	પુંજ	કુંભ.
"	૧૪	પર્વત.	કલ્પશ.
"	૧૬	રસિક શીરોમણી.	ચતુર.
"	૨૨	પહાડ ઉપરજ.	પહાડનો પેઠે સ્થિર.
૨૭	૪	વૃષભાનુની પુત્રી. રાધાનેજ શ્રેષ્ઠ કરીછે.	હે વૃષભાનુની પુત્રી તે મારે વાત કરી છે. મતલબ કે ભગવાનને વશ્ય કર્યાં છે એમ સહીએ રાધાજીને કહ્યું.

પાનું ઓઢ

અશુદ્ધ

૨૭ ૨૭

રસિક.

૨૯ ૪

દાહમની કઢીઆને ડુગવા સા-
રુ વગર અંગવાઢો પોપટ ચંદ્ર-
વિંવનીં સરહદ ઉપર તાકયો
એટલે દાહમની કઢીઓ જેવા
દાંતને ડુગવા સારુ નાસિકા
રૂપ વગર અંગવાઢો પોપટ ચં-
દ્રરૂપી મુખ ઉપર તાકી રહ્યોછે.

૩૦ ૨૪

ઘરમાં ચારે તરફ કાચના અ-
રીસા જડ્યા છે તેમાં તેજનો
પ્રકાશ કરવાથી તેનું પ્રતિવિંવ
એવું શોભેછે કે જાણે વગર તે-
લનો દીવો ચારી વચ્ચે વઢતો
હોયને?

૩૧ ૨૦

ચારી વચ્ચે.

૩૨ ૧૩

ચારી વચ્ચે.

૩૫ ૨૧

તેત્રીશ કરોડ દેવતા.

૩૮ ૪

શરીરથી ઉત્પન્ન થઈલાં જે
સરસ્વતિ તેનું મહાત્મ્ય મ્હોટા
કવીઓએ કહેલું છે તે સુજ જ-
નોએ સાંભળ્યું જોડે.

૪૫ ૧૦

સુગાન.

૪૭ ૨૦

સાત સ્વરથી.

૪૮ ૨

તાનથી ગાન સાધેછે.

૪૯ ૧૩

ઠેકાણે ઠેકાણે વાક્ય રચનાથી
ઉચાર કરનારાઓના છદના
ઉચાર કરી રહ્યા છે.

૫૦ ૧૪

ઠેકાણે ઠેકાણે અક્ષરના ઉચારથી.
ઢોર નટી કમ ચાર ગતિ,

૫૦ ૬

શુદ્ધ.

પ્રવીણ

વગર અંગવાઢો પોપટ એટલે નાક
તે દાંતરૂપી દાહમનો કઢીઓને ડૂ-
ગેછે. અને મુખરૂપી ચંદ્ર આકાશથી
પૃથ્વી ઉપર આવેને ઠયો. અને

આયના જડેલા એવા મહેલમાં દીવા-
નીં જોત પ્રગટ કરી, તેનાં પ્રતિવિંવ
આયનામાં એવાં પડયાં કે જાણે તં-
લ વગરના દીવા પાળીમાં વઢતા હો-
યને ?

ચારણાં વચ્ચે.

પાળી વચ્ચે.

તેત્રીશ કરોડ દેવતા, નવયોગેશ્વર.

શરીરથી સરસ્વતિ ઉત્પન્ન થયાંછે એ-
મ કવિઓ કહેતા ગયાછે. તે અમે
સાંભળી લોધું છે.

સુગાન.

લોક એટલે ચૌદ તેનું અર્ધ સાત
એટલે સાત સ્વરોથી.

તાનથી રાગના આરોહ અવરોહથી
ચાહીને સાત રાગનું ગાન સાધે છે.
ઠેકાણે ઠેકાણે વૃતધારી બ્રાહ્મણો વે-
દનો ઉચાર કરેછે.

ઠેકાણે ઠેકાણે અક્ષરના ઉચારથી.
ઢોર નટી ક્રમ ચાર ગતિ.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- ૧૦ ૮ દોર ઉપર ચડી નટની સ્ત્રીઓ
અજાણે વેલ કરી રહીઓ છે.
મલ પરસ્પર કસરત કરી મલયુ-
ધની ગતિ કરી ક્રતાવેછે. પોપટ
અને મેનાઓ પોતાના મધુર સ્વ-
રથી સર્વ દેવોના મનને રંજન ક-
રેછે. ગાનતાનના સૂચકારક સ્વ-
રો આનંદ ઉપજાવેછે, અને ભમ-
રાઓ કમલ ઉપર ગુંજારવશબ્દ
કરી મુખમાં વધારો કરેછે.
- ૧૨ ૧ પહેં વહેં.
- ૧૩ ૧૩ કહા સુ
- " ૧૫ કેમ અહીં આવ્યા અને શું કામ
છે તે કહો.
- ૧૬ ૧૪ ધારણા, સંપ,
- ૬૧ ૧૪ મુજકહિ
- ૬૨ ૧૪ વિવર
- ૬૩ ૪ રાખનાર
- ૬૪ ૭ તેનાં શિવર ઉપર.
- ૬૮ ૧૦ જન્મ તે
- ૭૧ ૨૩ સ્થાનકામાં.
- ૮૨ ૨૧ પોશક.
- ૮૫ ૫ તેની પશ્ચિમ તરફની સરહદ
ઉપર.
- ૮૬ ૪ કોયલના સ્વરમાં વધારો કરના-
ર અને પક્ષિઓ મધુર સ્વરથી
બોલેછે.
- ૮૯ ૮ પેટે.
- " ૧૩ થશે.
- ૯૧ ૭ રાહુ રહ્યો.
- ૯૨ ૪ આપ્યું.

શુદ્ધ.

જેમ દોર ઉપર નટી કદમ માંહીને
ચાલે તેમ જાડની ઢાઢ ઉપર મનો-
રંજન પોપટ ગતિ કરેછે. અને જેમ
ગાનતાન થતું હોય, તેમ કમલ પ્રત્યે
ભમરા ગુંજારવ કરેછે. "સારો સ્થિ-
રાંશે" અર્થાત્ વૃક્ષ કઠોર ભાગે ડ-
લ્યમરઃ ॥ મતલબ કે સાર જાડનો ઢા-
ઢનું નામ છે.

પૈહે બ્રહ્.

કહાં સુ.

તમે ક્યાંથી અહીં આવ્યા.

અને ધીરજ, સાંપડે. ને

સુભગહિ

પૃથ્વીનું પહેલું પડ

૦

તેનાં શિવર ઘણાં છે. તે ઉપર.

જન્મ ને.

સ્થાનકોમાં.

પોશક.

તેઓને લગતા.

આંવાના જાડમાં અનેક કોયલો મા-
થે રહીને સ્વર કરેછે.

શરીર.

થશે ॥૬॥

રાહુ રહ્યો હોય.

આપ્યું. પણ જન્મ સમે ચંદ્ર દૃષ્ય રા-

पानुं ओळ अशुद्ध

शुद्ध.

		शिनो छे, ते उपरथी पाङ्गुं होत तो व व ऊ उपर नाम आवत.	
९८	१५	मुद्रागारमां जइ तमाम जातना हथीयारोनी तपास करेछे.	अस्त्र एटले तोर वगेरे दूरथी फेंक- वानां हथियारोनी विद्या साधेछे. म- तलव के निशान पाडतां शोखेछे.
१०२	२३	सुभटो घोडा उपर.	भाला सजी सुभटो घोडा उपर.
१०४	६	त्रिलाडा.	एटले एक जातना बाज.
१०६	२३	राज वसंत.	वसंतराज.
११७	२२	पारधीभोने.	चाकरोने.
११९	२४	॥१०॥	॥१०॥ जे कवितामांथी वे अर्थ नी- कळे, ते श्लेषभेद कहेवाय, आ कवितामां बीजो अर्थ नायके कोई प्रिया साथे केवी रीते ब्रह्म जोडवो. ते विशेष छे. ते एवी रीते के पोतानो प्रिया शा उ- पायथी अहीं आवे, अने तेनो मेळाप मने कोण करावशे, ए भेदनोज प्रथम विचार करवो. मतलब के मालण, दरजण, सुयाणो, वगेरे मेळाप करावनारी दुताओनो शोध करवो. पछी जे ठेकाणे मेळाप थवानो होय, त्यां क्षेमकुशळ शीरीते जवाशे. अने पाछुं शीरीते फराशे, एनो दावपेच लागे. एवी जग्या जोवी. छए ऋतुओनो बलत मनमां धारोने ज्यां स्थिरता पामोए एवुं स्थान जोवुं. तेनुं मन रंजन थाय, तेवां सारां लुगडां मुधारोने शरीर टांकी, अने आखी वडे नजर लगाडी अने आकळा थइ जवुं नहीं. अने जे ठेकाणे मळ- वानो संकेत कयों होय, एवा सारा घरमां पवन पण नांवीए नहो, मतलब के चुपकीथी रहोए. ते रस्ते जतां आपणे कोईथी दवाइ जइए के आपणने कोई दवावे तेनुं अनुमान करीए. अने शिकारीने शिकार करवानो जेटलो साज करवो पडेछे, तेटलो आ प्रेम जोडवामां पडेछे. कवि कहेछे के हे सागर एठली परीक्षा करिये.
१२५	१	लेहेर. ११	लहेर १०
"	२४	॥९॥	॥१०॥
१२६	२०	आखा जगतमां.	आखी पृथ्वीमां.
१२८	१५	खानगी काम करवा वास्ते वे दा- सोओ.	जनानखानानी वे दासोओ.
१२९	२१	सारा अने गंभीर भाग होय,	कया अवयवो गंभीर होय ते सारा.
१३०	५	सामुद्रिक ए मोटा मुनीओनो उक्ति छे.	सामुद्रिक नामना मुनिवरनो उक्ति छे.

પાનું	ઓઢ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૧૩૦	૧૮	કક્ષ	વક્ષ
"	૨૦	આરનં	આરુનં
૧૩૧	૬	બગલ, ઝર, પેટ, કાંધ.	છાતી, સ્તન, પેટ, કબા.
૧૩૨	૧૩	અસ્થીર વૃત્તિવાળો.	નવઢી સ્થિતિવાળો.
"	૧૪	ક્રમ વિના હિંનું કામ કરનાર.	ક્રમ હીન કહેતાં હીળા કામનો કરનાર.
"	૧૯	નેનં ॥	નેનં ॥ મુખં ચંદ્ર રેનં ॥
"	૨૪	નિષંગ.	નિષંગં.
૧૩૩	૨૪	કુરાલ સુવેશ	કરાલ કુવેશ
૧૩૭	૯	તરુન.	તરનિ.
૧૩૮	૧૦	સેલાંનક, જિ.	સેલાંન કજિ.
૧૩૯	૧૦	ગહ.	ઢગ.
"	૧૯	જેઓ.	હાથી.
૧૪૧	૧૯	પોતાના	(ગજગાવ) સાજને ચારે છેડે ચમર લટકાવેછે. તે લાગી રહ્યાછે, પોતાના અને માથાઓ સજી.
૧૪૩	૧૦	વાળ વગેરે હથીઆરો રાખેલાં છે તેમજ	
"	૨૯	કોઈએ પીઢા	કોઈએ પીઢાં અને કોઈએ ગતાં
૧૪૯	૧૪	કેવાન,	કૈવાન, (કોકવાળ)
"	"	તુફંગ,	તુફંગ, (વંદુક)
"	૧૯	સેલ,	સેલ, (વરછી)
"	"	તોમર.	તોમર (એક જાતનું માલું)
"	૧૭	દાવ,	દાવ, (કુહાડો)
૧૪૬	૧૨	ફુંદાથી	ફૂમકાથી.
૧૪૭	૧૨	પાલન	પાલ
૧૪૮	૯	આઠ આઠ,	આઠ.
૧૫૦	૬	લાંઘાં અને કઠળ માલાંથી.	માલા અને વાળથી.
"	૧૮	• શીકારી સ્વારોએ	શિકારી હરોલી સ્વારોએ
૧૫૦	૨૦	હરણનાં ઢોઢાંઓ આડે રસ્તે અને પર્વતો તરફ ધસી નોકઢ્યાં.	ક્રૌંચ પક્ષી અને હરણ આડે રસ્તે ધસી નોકઢ્યાં.
૧૫૧	૩	ગુફા	કોતર.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

૧૫૧	૭	વિરદ.
૧૬૨	૯	હંસ
"	૧૬	કવિપાલ
૧૬૩	૫	ત્યાંના લવર
૧૬૪	૨	નમ્રતાં.
૧૬૮	૭	ઘોતો.
"	૧૦	તંબુ તાળેલા છે.
૧૭૩	૧૬	દરવજ્જા
"	૧૮	ઘોઝું લશ્કર
"	૨૧	દાન દેવાનો સમય થયો
"	૨૩	કરોડો
"	૨૫	રાજકુમારની સ્વારી ઢાઘી વાજુએ ચાલેછે. અને મહારાજા નોતિપાઠ વચે ચાલેછે. રસસાગર રાજકુમાર જમણી વાજુ હાથી ઉપર ચીરાજી ચાલેછે.
૧૭૪	૪	બંદીજનો અને ચોપદારો વાળીથી જશ ગાય છે.
"	૧૭	ગોઝાકાર.
"	૧૮	જાણે સૂર્યનું ચિંત્ર.
૧૭૯	૫	રહ્યા છે ને જાણે.
"	૨૩	ફુલના હાર.
૧૮૦	૪	રાતા કમઠ જેવા હાથમાં મેંદીનો રંગ આપેલો છે.
૧૮૩	૧૧	ચાલેલું સૈન્ય.
૧૮૫	૧	લહેર ૧૨.
૧૮૬	૧૧	ગ્રહણે ભોગવેલું નક્ષત્ર અને દક્ષિ- ણાયન.
૧૮૭	૭	સુધી.
"	૧૭	વાળીમાં ન આવે એવા ગુપ્ત.

શુદ્ધ.

ઘોર.
સૂર્ય.
ભુવિપાલ.
ત્યાંનો લવર.
મર્યાદા.
ઘોષો.
ચાંદનીઓ તાળેલી છે.
મઢના દરવાજા.
ઘોઝું મોટું લશ્કર.
મશાલો પ્રગટ થઈ.
કોટના.
રુદ્રસેન ઢાઘી વાજુ વચમાં નોતિ- પાઠ ને સાગર જમણી વાજુ ઇરાતે ત્રણેજળાહાથી ઉપર વેશો ચાલેછે.
ખાટ ચીરણાદિ બંદીજનો વિરદા- વઠી બોલેછે, અને ચોપદાર નકી પોકારેછે.
મોતીવાઢાં.
જાણે પ્રભાતના સૂર્યનું ચિંત્ર.
રહ્યા છે, તે સમે કુંવર જાણે.
હોરાના હાર.
સહીએ પાનની ઘોઢી મોંમાં આપેલી છે.
ચાલેલું સાગરનું સૈન્ય.
લહેર ૧૧.
અને તે વર્ષમાં ગ્રહણે ભોગવેલું નક્ષત્ર.
સિદ્ધિ.
ગૂઢ વાળીના જાળનાર.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- ૧૮૭ ૧૯ કલ્યાણ રૂપ.
 ૧૮૮ ૨૨ દધિ ચંદન અક્ષત અને લીલા રંગની
 ધોથી મંગલ ચિહ્ન જોવામાં આવેછે,
 તેમજ તોરણ અને ફૂલના હાર
 બાંધ્યા છે.
 ૧૯૮ ૯ એ જુદા જુદા
 ૧૯૯ ૧૩ સહિકૈ.
 ૨૦૦ ૧૪ લાજથી વેશી ગયાં
 " ૧૫ જાલી
 ૨૦૧ ૧૨ અન્યોન્ય
 " ૧૬ ચત્ર હસ્ત
 ૨૦૨ ૪ વેયને સુગંધી
 " ૬ આલ્યો
 " ૧૦ તથા ફુઝાચાર પ્રમાણે મેલ્લાવંધ
 સ્થંદીલ કરી તે ઉપર.
 " ૧૧ હથેલાઓ મેલવી વિધિથી લાજા
 સેકેલી શાઢનો હોમ કર્યો.
 ૨૦૨ ૧૬ વરરાજાએ કન્યાને કંસારનું ભોજન
 કરાવેને પોતે તે ઉચ્છિષ્ટ કંસાર-
 નું કંન્યાના હાથથી ભોજન કર્યું.
 ૨૦૪ ૧૪ વારા
 " ૧૫ સલિલ
 ૨૦૫ ૩ લાવાના
 " ૬ જાલવાળા પંખા રહી ગયા છે, સોના-
 ના જડિત્ર વાજોઠ ઉપર સુગંધી પાં-
 ણી ભરી રાખ્યાં છે.
 ૨૦૬ ૯ દેશ દેશના રાજાઓ.
 ૨૦૭ ૮ એક
 ૨૧૪ ૧૯ હરિગીત
 " ૨૧ પ્રીતકા

શુદ્ધ.

- શુભ આજ્ઞા કરનારા.
 લીલી ધોનાં તોરણ બાંધ્યાં છે.
 એ શરીરે જુદા જુદા.
 સાહિકૈ.
 લાજમાં ઢુલી ગયાં.
 જાલી
 પિતુમાત
 ચતુરસ્ર
 વેયને કંન્યાના માથાપે સુગંધી
 અપાવ્યો.
 પ્રમાણે ચોરસ સ્થંદિલ ઉપર
 વરના હાથમાં કન્યાનો હાથ મુકા-
 વીં અને તે વડે લાજા (શેવેલા
 શાઢ)નો હોમ કરાવ્યો.
 કંન્યાએ વરને કંસારનું ભોજન કરા-
 વ્યું, પછી ઉચ્છિષ્ટ રહેલો કંસાર
 વરે કંન્યાને લેવાવ્યો.
 વારી
 અનિલ
 મુખવાસના
 લૂગદાના પંખા રહી ગયા છે, જેમાં-
 થી સુગંધીવાળો પત્તન આવેછે.
 દેશ દેશના કેટલાએક રાજાઓ.
 એક વે.
 ચર્ચરી
 પીયકો

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૨૧૬. ૧૪ શરીર શોભે
 ૨૨૦ ૨૦ મંદીરમાં મોટા દોવાની હાર્યો પ્રગટે-
 લી છે, તેમજ અનેક નાના દોવાની
 દોપમાઢા બનાવી છે.
 ૨૨૨ ૨ વર્નન
 " ૧૬ ઔષધીઓની સાથે અડદીપા. લાડુ
 લાવા.
 ૨૨૭ ૨ સ્થાંથી ચાલી
 ૨૩૨ ૨૦ સોના જેવું કોમઢ અને કાંતિશાઢું
 અંગ છે
 " ૨૫ જેવા.
 ૨૩૫ ૨૨ મુક્ત
 ૨૩૬ ૧૬ મૃગજિ
 ૨૩૭ ૬ રાગળી પુર્વક પરલો લેવી.
 " ૨૩ કરમાડ ગણી ફૂલની માઢા ધારણ
 કરો છે
 ૨૪૫ ૩ કાલ,
 " ૯ બીજો કાઢ બીજો તાલ—સ્થાંથી તે
 ંજ ષ્ટલી લોટી ૧૬ મો માં—વ-
 ચાવીને ગાયછે. સ્થાં સુધી.
 લાવવી, પાંચમો મુલ ઢોલાવું, છઠ્ઠો ગઢું ઢોલાવું, સાતમો કોઈ પળ અંગ
 ઢોલાવું. આઠમો સ્વરનો ભેદ ન જાણવો, નવમો કપાઢી સ્વર, દસમો સમય
 વિના ગાવું, કે જેથી રસવાઢો રાગ ંપજે નહીં. ંવી રીતે સંગીત શાસ્ત્રના
 મતને જાણનાર ગુળી વિદ્વાનો દશ દોશ બચાવીને ગાયછે.
 ૨૪૭ ૯ તાકી.
 " ૨૪ લુલો
 ૨૪૮ ૯ ગતિને વીંટાડને અનેક
 ૨૪૯ ૧૮ ॥૧૬॥
 ૨૫૧ ૬ અમરનો ધૂપ જેમ પોતાના ધુંવાઢા-
 માં ધુંચવીને કસ્તુરીને,
 " ૨૧ મછીમાર જેમ

શુદ્ધ.

- શરીર વિશેષ શોભે.
 મંદિરમાં દોવાની હાર્યો પ્રગટી છે.
 અને છી પળ દોપમાલા જેવી શો-
 ભાયમાન બની છે.
 વર્નન. ॥દોહા॥
 ઔષધિયો વાઢા લાડુ લાવા.
 સ્થાંથી પ્રભાતમાં ંઢીને ચાલી.
 સોના જેવું કાંતિવાઢું અંગછે.
 લઈ
 મુકુટ
 મૃગજ.
 રાગળી પરલો લેવી.
 ફૂલની માઢા તથા કસ્તુરી ધારણ
 કરો છે.
 કહત,
 બીજો તાલ હીન ંટલે તાલ વિના
 ગાવું; ત્રીજો સ્વરભંગ ંટલે ગાવામાં
 સાદ તૂટી જાય, ચોથો ભમર ઢો-
 તાકી.
 છટાવાઢી
 ગતિની આવૃત્તિથી અનેક
 ॥૧૭॥
 અમરના ધુંવાઢાને જેમ કસ્તુરી,
 મછીમારનો કાંટો જેમ.

पानुं ओळ अशुद्ध

- २५४ ५ दीवालो जरीना पर्वतनी माफक.
 २५५ २० सोध
 २६० ३ भोंयें वीछानां
 २६१ १ लहेर १८
 २६३ ४ वर्न
 " १६ ॥ दोहा ॥
 २६५ १ लहेर १८
 २६८ १२ गायनोक्त प्रत्युतर
 " १८ संगना
 २७० १ लहेर. १९
 " ११ रस सागरे नायकाओने कहुं के म-
 नमां कामदेवना तरंगने (विकारने)
 ठसावा.
 " २३ नीरव
 " २४ कमलं कज पातरनं
 २७१ ५ जानु
 " १६ भवनं
 " १९ रसनो दन
 २७२ १६ गही
 " १८ पीत
 २७३ ३ भवनं
 " ४ सुंजत
 " ९ सुखदो तनका
 २७४ ३ मुलाल
 " १२ जातवान चंपानो कळीओ जेवो छे.
 अने ते जाणे लीला केसर तथा कंकु-
 नी दळीओ बनावो होय तेवो छे,
 उपमाथो पग राता रंगवाळा छे परंतु
 ते जळमांथो उपजेला कमळना पा-
 तरा तथा जामुसना फुलनी बरावरी
 करे तेवा छे.

शुद्ध.

- सोना रूपानी दीवालगीरीओ.
 सौध.
 भोंए चादनीमां वीछानां.
 लहेर १९
 वरन
 वसंतरागभेद ॥ दोहा ॥
 लहेर १९
 गायनोक्त गूढोक्ति प्रत्युतर.
 संज्ञा.
 लहेर २०
 मनमां कामना तरंग धरोने रससा-
 गरे नायकाओने कहुं के
 नीरज.
 कमलं कि जपा तरनं
 जंघ
 भुवनं
 छवि रोदन
 गुही.
 पीठ.
 भुवनं.
 संजुत
 सु खदोतनकी
 सु वीन
 कमळ अथवा चंपानी कळीओ जे-
 वोछे. अने ते आंगळीओनी कांतिए
 केसर तथा कंकुनी शोभांनी हद-
 ने हरी लीधी होय तेवोछे. पगना
 राता रंगने कमळ किंवा जामुस
 के उगता मूरजनी कारणोनी ऊ-
 पमा अपोए एवो छे.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

- ૨૭૧ ૧૧ હસ્તરૂપી કમલમાંથી પ્રગટેલી પાંખ-
ડીઓ જેવી તેની આંગઢીઓ પવન-
ની લહેર તથા વેદના સ્વરો જેવી
છે. રસદાર આંગઢીઓ ઉપર વૃદ્ધિ
પામેલા નાથ હીરામાં પાડેલા માળ-
કના ઢાંક જેવા શોભે છે.
ચી સોના જેવી છે. અને ઉપર માળેકની
લોઢ ચોરાજતી હોય, એવા શોભે છે.
- ૨૭૨ ૨ લોલેલા.
" ૮ ડોલર.
" ૯ વગર લેંચેલા.
" ૧૩ કેવલ ગુંથેલા કેશ ચોતરફ વિશ્વ-
રાણી.
" ૧૪ શોભે છે; મોરના.
ત્યારે (ચિલેશય) સર્પ જેવો તેનો ચોટલો દેખાય છે, મોરનાં.
" ૨૦ હીરાની.
" ૨૩ સોનાની ખીંત ઉપર ચક્રીવંધ ચ-
ડની મકરી ગુચ્છુ વાઢી ચાલે
તેવી.
જેવી, ને રુદ્રપાશ વાઢે ત્યારે ચક્રો જેવી.
" ૨૫ રાક્ષસમાંથી નીકળેલા નાગના મુખ-
માં રહેલા મણિના ત્રિંચ (આકાર)
જેવું દેખાય છે, એવીજ ખાતથી તે-
ના સેંથામાં ભરેલો સિંદુર.
- ૨૭૭ ૬ નેત્રરૂપી કમલ દલને મલ્લા આવ-
તી તેની શાલ્વો ક્રીડા કરતા ભમરા
પાસે શુકી આવતા પીપરના પત્ર
જેવી છે.
સારુ મુગંધોદાર (ગોટી ઘસીને) મેઢવેલી છે. તે ઉપર ભમરાનાં દલ ઇટલે
જથા કિલ કિલાટ કરતા શુભી રહ્યા છે.

શુદ્ધ.

- તેના હસ્તકમલની શોખા એવી પ્ર-
ગટી છે કે જાણે શ્રુતિકેશ જે
વિશ્ણુ તેને પવન કરવાનો રમાનો
ઇટલે લક્ષ્મીનો પંલો હોય તેવી
છે. સરસ આંગઢીઓ ઉપર નાથ
દ્રઢ સજેલા છે. તે આંગઢીની છ-
" ૦
" ૦
અતનું ઇટલે કામદેવના.
લુલા કેશ.
શોભે છે, અને ક્યારેક ગુંથેલા હોય-
ત્યારે (ચિલેશય) સર્પ જેવો તેનો ચોટલો દેખાય છે, મોરનાં.
વાંસા ઉપર પડે છે તે જાણે કે
સોનાની.
વાંસા ઉપર ચડતા મકરી ને ચક્રો
જાતના સર્પની છવિ જેવી ઢીસે છે,
મતલવ કે બ્રહ્મપાશ વાઢે ત્યારે મકરી-
માં ચોટલાનું પ્રતિચિંદ પડે છે તે
જાણે કે સરપના મણીમાં સરપનું
પ્રતિચિંદ દેખાનું હોય એમ ઢીસે છે.
તેના સેંથામાં સિંદુર એવી ખાતથી
મર્યો છે કે જાણે.
ચોટલાની ગુંથણીમાં પલ્લવ ઇટલે
પાન અને દલ ઇટલે પટીયાં પાડ્યાં
છે. તેમાં શલ્લા (શલ્લી) ઇટલ
કેશ મુગંધિત તથા સાફ કરવા
સારુ મુગંધોદાર (ગોટી ઘસીને) મેઢવેલી છે. તે ઉપર ભમરાનાં દલ ઇટલે
જથા કિલ કિલાટ કરતા શુભી રહ્યા છે.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

- ૨૭૭ ૮ તેના સોનાના
 " ૯ (ઊગતા સૂર્યના લાલ કીરણ જેવાછે.
 " ૯ મંગલના નંગથી ચલકતાં તેનાં ક-
 ર્ણકૂલ
 " ૧૦ જેવાં લાગેછે.
 " " માલતીનાં
 " ૧૨ ચંદ્રમાના
 " ૧૩ વિદુમ (પરવાઢાં) સગ્ધા વર્ણવાઢા
 મંગલને ચંદ્રમા ચુંવતો.
 " ૧૫ વ્રહસ્પતિના વાંળ
 " ૧૬ નાકમાં પહેરેલા લીલા મળીના
 મોરને જોડને તેના અવાજને ચ-
 હાતા મેઘના વગ શુકતા આવેછે.
 " ૨૬ પરમેશ્વરના તેજમાંથી અંશ લડને
 વનાવેલા રસના રાજા શૃંગાર જેવો
 છે.
 ૨૭૮ ૬ સિંહાસન
 " ૭ તેના હાથમાં પહેરેલા તૂડાની ગૂ-
 જરી, કંકણ, ઠૈયાં અને તૂડીઓ;
 હાથીના દાંતમાંથી વનાવેલી, રંગથી
 ભરપૂર અને કૌમરીદાર છે.
 " ૯ પહોંચામાં પહોંચી અને આંગઢીઓ-
 માં નંગદાર વિંટીઓ પહેરવાથી તે-
 ના હાથ કામદેવના છત્ર જેવા
 દેખાયછે.
 " ૧૮ જનોના જેવા છે.
 " " અટકતા અળવટ ચટકાં કરીને

શુદ્ધ.

- તેના હિરણ્ય એટલે સોનાના.
 એટલે ઊગતા તરણી એટલે સૂર્યના
 અરુણ એટલે લાલ કીરણ જેવાછે.
 ધ્રુવન જે જઢ તેનું સુત એટલે ક-
 મઢ તેના જેવાં તેના કાનનાં ફૂલછે.
 જેવાં લાગેછે, અર્થાત્ તેનું કપાઢ
 ઝલટા અર્ધચંદ્રને આકારે એટલે
 તેનાં શ્રૃંગ કાન પાસે આવેલાં છે.
 મોગરાના.
 (ચોઢળું) ચંદ્રમાના.
 દરબી એટલે સર્પ દુર્ગે એટલે દુર્યો
 રહોને ચંદ્રમાં રહેલા મંગલને ચટતો-
 વ્રહસ્પતિના રંગનાં વાળ
 તેના સુંદર નાકમાં લટકતા મેઘના
 વરા સગ્ધા નીલમળીને જોડને મોર
 અવાજ કાઢવાને ચાહેછે.
 એવી શોભેછે કે જાણે જગત્પતિ
 તેનો લવમાત્ર અંશ લડને રસના રાજા
 શૃંગારરસને વનાવ્યો હોય.
 સુવપાલ.
 ચિકુહિ એટલે ઠૈયો અથવા ઠાંસળી
 યું, ગુજરી, કંકણ, અને તૂડી તેના
 હાથમાં છે તે તૂડી હાથો દાંતની.
 કંકણ રંગવેરંગી નંગ જઢાવ ગુજરી
 તથા ઠૈયો કાંગરીદાર છે.
 પોંચામાં પોંચી ને આંગઢીઓમાં વીં-
 ઢીઓની છત્રિ કામદેવના છત્ર જેવો
 દેખાય છે.
 જનોના સ્વર જેવા છે.
 અળવટ અટકી રહ્યાં છે. તેના શ-

पानुं ओळ अशुद्ध

- २७८ १९ करता.
 " २१ मदेला हाथी तथा हंसना वचानां
 गति जेवी छे, एटलुंज नहीं पण
 चतुर पुरुषनी बुद्धिने अटकावनार
 लंगर जेवी छे.
 " २५ जोड़.
 " " जगत कर्ता परमेश्वरे पोताना
 हाथथी तो स्त्रीयोमां एक कव्याप्र-
 विणनेज रचेली छे.
 ७९ १२ भभरानी.
 ८० ४ अने डगले डगले.
 " ५ गया; एटलुंज.
 डगले बोरहनी आग करे खरी लागी एटलुंज.
 " १० अमर रूप सागरना प्राण.
 " ११ लाग्यां.
 " " कस्तुरीरूप प्रवीणना शरीर.
 " १२ दुर.
 " " अमरनो.
 २८४ १८ विलंब क्रिय.
 २८५ २४ तेओ.
 २८७ ६ अहर.
 " १३ काम होय तेने सेहेलाइथी करवासां.
 २८८ ५ ०
 २८९ १३ ॥२०॥
 " १४ ०
 २९० ३ ते चालते.
 " ११ देवस्त समैं दानह उदित.
 " २० दिवस.
 " " चंद्र उगती वखते.
 २९१ २ खवर षडवा देवी.

शुद्ध.

- बद जाणे के चकलीओ
 करती.
 मोटा हाथी अने हंसना जेवी गति
 छे तेमां चतुरनी बुद्धिरूपी लंगर-
 छे, अर्थात् चतुर माणसनी बुद्धि
 लंगरनी पेठे तेने बळगी रहेछे.
 पडी.
 जगत कर्तार प्रवीणने करी छे ते
 करो छे, मतलब के एना जेवी बीजो
 कोइ स्त्री करी नथी.
 भभरानी.
 ०
 गया, एवी दशा लोधी अने डगले-
 सागरना प्राणरूपी अमरनो भंडार.
 लाग्यो.
 प्रवीणना शरीररूप कस्तुरी.
 गुप्त.
 अमरकोशनो.
 विलंबिय.
 तेओये.
 यहै.
 मार्गे पण जइ शके एदा.
 छपय.
 ॥२१॥
 ॥अथ टीकाकारोक्त तरंग शिखाबंध छंद.
 ते वर्त एटले मार्गे चालते.
 देवास्त समयदानह उदित.
 सूर्य.
 मशालो प्रगट धती वखते.
 कहेवुं.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૨૯૧ ૮ મેઢ્ઢવનારી.

" ૨૦ જુવેછે.

૨૯૨ ૯ શેહેરમાં સહેલ કરતા કરતા.

" ૧૮ તે કહો અને અમસરવુ કાંઈ કામ સેવા ફરમાવો.

" ૨૨ કામકાજ તથા સેવા વિશે આપની મહેરવાની જોઈએ આંહાંતો કેવઢ.

૨૯૩ ૨૪ કે ઋષિરાજના.

૨૯૪ ૨૧ ગમન.

૨૯૫ ૨૫ જે સર્પને આકારે થડને જમીનને જુવેછે તેને અહિમુશલ્ય.

૨૯૭ ૮ ઢાવા.

" ૨૪ આથશ્વ.

૨૯૮ ૨ ગૂઢહ.

" ૬ કાને.

" " જડવે.

" ૧૭ કંત.

૨૯૯ ૪ અંગ ધોઢાં.

૩૦૦ ૧૩ બોહેતેર.

" ૧૬ વ્યાધ્યા.

૩૦૨ ૯ બાહાર રાખેલી સ્ત્રીઓ કેટલી છે.!

૩૦૫ ૬ અનુમાન.

" " રાજરીતના.

૩૦૭ ૧૪ છંદ.

" ૧૮ ધ્યાન.

" • ૨૦ ધ્યાનને.

૩૦૯ ૨ તેનો ગોવર્ધન.

૩૧૦ ૧૫ ઈશ્વરહ.

૩૧૧ ૨૨ પાન સોપારી આપ્યાં

શુદ્ધ.

શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે સંધેશો લડ જનારો.

બોલાવેછે.

શહેર જોતાં જોતાં.

કાંઈ કારણ વાસ્તે કે કાંઈ નોકરી બજાવા વાસ્તે જાઓછો? તે કહો.

કાંઈ નોકરી બજાવાના કામ વાસ્તે આવ્યા છાંયે તે એછે કે.

કે શાલિહોત્ર નામના ઋષિરાજના.

ગમનં.

જેના શરીરમાં સર્પનો આકાર હોય, તેને "અહિ" કહેછે અને જે જમીન સામુંજ જોડ રહે તેને "મુશલ્લા"

જમણા.

અથાશ્વ.

ગુઢહ.

કાંધે.

(જડવે)

કંત.

અંગની કાંતિ ધોઢી.

બોહોતેર.

વ્યાધ્ય.

•

રાજરીત ઋપરથી અનુમાન.

રાજદરવારના.

છંદ (વેદમંત્ર)

સ્થાન.

ધામને.

તેનો ભોગ્ય ગોવર્ધન.

ઈશ્વરહ.

હાથમાં સોપારી આપી.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૩૧૨	૧૩	॥૨૨॥
"	૨૧	હાં લ્યાં
૩૧૩	૨૧	મનને હરે એવું
"	૨૨	લુશી થયા
૩૧૪	૨	તાપથી ખોંજાણી
૩૧૫	૧૬	પાસ
"	૨૦	જોડને આસનનું સ્થાનક આચ્છા- દન (કમાડવંધ.
૩૧૬	૨૪	પીર
૩૧૭	૨૩	જોગીરાજ વચન
૩૧૮	૧૭	મોઢેથી
૩૨૦	૧૭	॥૨૨॥
૩૨૧	૨૦	પ્રકૃતિ કહુંછું
૩૨૨	૨૩	સર્વમાં
૩૨૩	૭	કૂરહિ
"	૧૧	છાતી પહોઢી
૩૨૬	૮	લાંઘી.
"	૧૯	દુષ્ટ દુર્મની સદા રહત
૩૩૭	૪	ઘળાં વળાળ
"	૧૮	॥૨૨॥
૩૪૩	૧૭	મેરોહ
૩૪૪	૮	અંતઃકરણમાં આનંદથી ભરપૂર થઈ.
૩૪૬	૯	જે બ્રાહ્મણને તમે મનુષ્ય જાણોછો. તે દેવરૂપ છે.
"	૧૦	અંતઃકરણમાં ધારણ કરી.
૩૪૭	૮	મનમાંથી લાજ
"	૧૨	॥
"	૧૯	॥૩૩॥
૩૪૯	૨૧	દોષ જરૂર
"	૨૩	વિંશ
૩૫૧	૧૬	સર્વ ઉપમાથી

શુદ્ધ.

॥૨૩॥
લ્યાં.
મનમાં.
સુખ પામી રહ્યા.
રસથી તપસ્વી ખોંજાઈ રહ્યા અને.
નાદ.
જોડને (પોતાને પોઢવા) આરન આચ્છાદન.
ક્રીય.
જોગીરાજ કરીથી વચન
૦
॥૨૪॥
પ્રકૃતિ સંક્ષેપમાં કહુંછું
સર્વ સ્ત્રિયોમાં
કૂરહિ
સાથઢ પહોઢાં.
લાંઘી અથવા ટોંગળી
દુષ્ટ દુર્મની સદા રત
વઢી વાતો.
॥૨૫॥
મૈરેય.
આનંદિત મુલથી
બ્રાહ્મણને તો દેવજ જાણો, માણસ ન જાણો.
તેને અંતરંગની સાહેલી ધારીને.
મનમાંથી તુરત લાજ,
॥૨૬॥
॥૨૭॥
દોષ જ્યુ ડર
વંશ.
સર્વ શુભ ઉપમાથી

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૩૫૨	૬	હોયતો લેલશો.
"	૭	અને છત્રીશમાં.
"	૧૩	અલંકાર દૃષ્ટાંતા
૩૫૩	૨૦	તોરની માફક
૩૫૪	૨૩	ચિત્રમાં
૩૫૫	૧	લેહેર ૨૭
"	"	જંપત
૩૫૬	૮	૥૨૨૥
૩૫૭	૯	કવર
૩૫૮	૧૦	રોમકી રોચ
"	૨૧	ગાલે
૩૫૯	૨	અંગ વઢે છે અને મનમાં પરિતાપ સઢગી ડઠચો છે. તે જાણે.
૩૬૨	૮	સોમવાર થયો.
"	૨૧	રંક
૩૬૫	૧૮	કલાપ્રવેળે સોનાની લાકડીની પેઠે પઢીને મહાદેવજીને દંડવત કર્યા.
"	૨૧	કવરીયત વંગ
૩૬૬	૪	હિ પોત. સુ
"	૧૪	વિશાઢ
"	૨૨	મંગલરૂપ કંઠ સુત્ર રાખનારાં.
"	૨૩	રેશમી ચીર
૩૬૭	૨	વિરૂપાક્ષ અને સુંદર રૂપ તથા લાવણ્યતાથી શોભીતાં
"	૯	જુગે જુગના
"	"	અને હુંને જય પમાડો
૩૬૯	૩	થઢી કારભારીઓ કહેછે કે હે! પ્રર્થનાથ
"	૧૪	ડપર પ્રમાણે વાત સાંઢઢી
૩૭૦	૨૧	આશિર્વાદનાં,

શુદ્ધ.

હોયતો મનમાં લેલશો.
અને (રાજવંશ) છત્રીશમાં.
દૃષ્ટાંતાલંકાર
૦
ચિત્રમાં.
લેહેર ૨૬
જંપત
૥૨૬૥
ચિઢો ઇટલે કવર
રોમ ધીરોચ
લમણે
તે માનો કે વઢતા શરીર ડપર આગ
લાગી અથવા.
સોમવારનો પાતઃકાઢ થયો.
રંગ
મહાદેવ તથા ઢઢાનીને પગે પઢી.
કવરિ ડત્તમંગ
કપોત. સ
મલ્લક ડપર.
હોલાનો ડપમાનોછે સંબંધ જેને ઇવાં.
ધીઢાં વલ્લ
વિરૂપાક્ષ. અને મોટાં સુંદર રૂપ
વાઢાં.
ઢવ ઇટલે સંસાર તથા અઢવ ઇટલે
મોક્ષના.
૦
ત્યારે રાજા ઇમ વઢ્યું કે
પછી
લવાણનાં

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૩૭૦	૨૪	મલી
૩૭૧	૧	લહેર ૨૮
"	૧૪	પરમેશ્વર પુરી
"	૨૯	ચર્ચા સંબંધી
૩૭૨	૩	૨૨
૩૭૬	૧૩	પાછી
"	૧૪	લાંબીને
૩૭૮	૪	જુગ.
"	૨૪	દિવ દધિ રવિ જલ
૩૭૯	૧૬	સચિક.
"	૨૨	રથ, મ્યાના,
૩૮૦	૨	લોકોળ
"	૬	સુલ્લચેનમાં.
"	૧૯	૨૨
૩૮૪	૨૨	ઉતારનાર.
૩૮૫	૨	સમૂહરૂપ.
૩૮૬	૮	હારા.
"	૨૩	અમૃતમય ઉજઢા કીરણોથી પ્રકા- શ કરનાર, ચંદ્રઆકાશરૂપી રંગ- ભૂમિના મેદાનની વચ્ચે પ્રકાશતી વચ્ચે મદના આનંદમાં.
૩૮૮	૭	હૃદયમાં વિરહરૂપી હોજ.
"	૧૧	જગ.
"	૧૭	જગતમાં.
૩૮૯	૧૫	નિછત્ર.
૩૯૦	૩	પલ્લવનો સ્પર્શ કરીને.
"	૪	મનરૂપી સૂત્રોના મુર્તીરૂપી તંતુ- થી હમેશાં.
૩૯૧	૯	શબ્દોની હારો.

શુદ્ધ.

મલો.
લહેર. ૨૭
પરમેશ્વર નિરંતર પૂરી.
ચર્ચા તથા કુમારી વૃત્ત ધરવાના નિ- યમ સંબંધી.
૨૭
૦
લાંબીને પછી
જગ.
ગિરિ દિવ દધિ રવિ.
શિવિક.
૦
૦
ઘણા સુલ્લચેનમાં.
૨૮
ગ્રહણ કરનાર.
મૂલરૂપ.
હારો.
માથે ચંદ્ર આવ્યો તે વચ્ચે કામદેવ- ના (સરાવ) મદના જુસ્સાથી.
હૃદયરૂપી હોજમાં વિરહ.
જગિ.
સઢગીને.
નિછત્ર.
પલ્લવને.
પહોંચી. અને તે વૃક્ષમાં રહેલો મન- રૂપી (મૂત્રા) કરોઢીઓ મુર્તરૂપી લાઢના તાંતળા ઉપર રાત દિવસ. કાગઢની ઘઢ.

पानुं ओळ अशुद्ध

- ३९१ १० पटलावेछे.
 " २२ विस्तारथी कहेवा साहं कविने आ-
 ज्ञा करी.
 ३९२ २ आज्ञा.
 " १५ देव.
 " १६ वृत्त धरी.
 " २२ ॥छप्पया॥
 ३९३ १ लेहेर ३०
 " २ ०
 " १६ दहन.
 " २५ ॥२२॥
 ३९४ १ लेहेर ३१
 " २२ शोक
 ३९५ १ लेहेर ३१
 ३९६ १ लेहेर ३१
 ३९७ १७ रेशमी रुमालनी साथे
 " २२ त्यांहां तेअने नजरे जोया के
 तरत तेनुं मन हींडोळानी पेटे
 झोकां खावा लाग्युं.
 ३९८ ७ शंका न राखतां.
 ३९९ १३ आरोग ते साध्यनो के असाध्यनो
 ४०२ १२ गंगा
 " २३ भ्रांति न गइ तो पछी नज गई
 ४०५ ४ तो
 ४०६ ४ जंगल बळवा लाग्युं
 ४०७ २३ हंसन्योक्ती
 ४१० १३ ॥२२॥
 " २४ भृकुटी
 ४१२ १३ साथे विनंती
 ४१३ १ लेहेर ३०

शुद्ध.

- पलटावेछे.
 फरीथी पूछवा लाग्या.
 ०
 शूरवीर.
 आचरण करी.
 ०
 लेहेर २९
 ॥छपया॥
 देन.
 ॥२९॥
 लेहेर ३०
 विचार
 लेहेर ३०
 लेहेर ३०
 ०
 अने रथमां वेठां वेठां त्यां सुधी नजर
 पहोची
 कोइनी गरज एटले आशा न राखतां
 एवा असाध्य रोग होय ते शी रीते
 साध्य थाय.
 गंग
 भ्रांति न तजी तो पछी नज तजा
 एवुं.
 पर्वत बळवा लाग्यो.
 हंस अन्योक्ति
 ॥३०॥
 भृकुटी
 साथे फरी विनंती
 लेहेर ३१

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- ૪૧૩ ૯ મંદ મંદ
 ૪૧૪ ૨૧ નિસકો
 ૪૧૫ ૮ વૈદોને બોલાવ્યા.
 „ ૧૯ હૈં ન નિસાંન નિસાંન.
 ૪૧૭ ૭ નિસન
 „ ૧૬ ઘેરઘેર મ્હોટાં લોકો આરામ કર-
 નાર ઉપચારોની વાટ જોડને.
 „ ૧૭ ઘડો.
 „ „ કે પઢમાત્ર શાંતિ થાય અથવા.
 „ ૧૯ ત્રિયોગનો પીડાથી.
 ૪૧૮ ૨ અને આ રાજદ્વાર.
 „ ૧૨ કુંવરીનું દુઃખ જોડને.
 „ ૨૧ નિસ
 ૪૧૯ ૧૬ ને સલામ કરીને ઝમ્મા રહ્યા, એટ-
 લે મહારાજાએ હાથ ઝંચો કરી
 સલામ લડને સત્કાર કર્યો.
 ૪૨૩ ૧૬ ॥ ૨૨ ॥
 „ ૧૭ ॥ ચોપાઈ ॥
 „ ૨૨ કૈલાસક.
 „ ૨૪ આ ઇંદ્રનું સ્વર્ગ, કૈલાસ કિંવા વૈકું-
 ઠ પુરિછે.
 ૪૨૫ ૨ નશા.
 „ ૧૫ એવી રીતે વૈદનો સામે આવોને રજુ
 થયાં.
 „ ૨૫ કામ રાજનો સ્ત્રી રતિ હોય, અથવા
 રતિક્રિડાના વિલાસમાં મગ્ન થઈ.
 ૪૨૬ ૯ પસરી ગઈ.
 ૪૨૬ ૧૧ તેથી.
 „ ૧૩ સંભારી.

શુદ્ધ.

- ચંદ મંદ.
 નસકો.
 વૈદોને સન્માન કરીને બોલાવ્યા.
 હૈં ન નિસાંન નસાન.
 નસન
 માતપિતાદિક ગુરુજનો પ્રવોળને
 ઘેરિ ઘેરિને ઓસડ પાઈપાઈને.
 પા ઘડી.
 ૦
 તથા ત્રિયોગિની પ્રવોળ મુલથી.
 ૦
 કુંવરીના હિતને વાસ્તે.
 નસ.
 ને ટોપી ઝંચી કરી સન્માન પૂર્વક
 સલામ કરી.
 ॥ ૨૧ ॥
 અથ ટીકાકારોક્તરંગશિલાવંધ હંદ
 ॥ ચોપાઈ ॥
 કૈલાશ કિ.
 સ્વર્ગનો સમુદાય, કૈલાશ, વૈકુંઠ, કે
 બ્રહ્મલોક છે ?
 નસા.
 એટલામાં તો વૈદ આવોને પાસે
 વિરાજ્યા.
 સંભોગને અંતે શોભતો.
 પસરી ગઈ, તથા પાંપણો જલ્દથી ભગઈ
 આવો.
 અને.
 સંભાળી,

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

શુદ્ધ.

૪૨૬ ૨૦ વૈશ પ્રવીણનું.

વૈશનું પ્રવીણે.

૨૧ તેમજ કઠાપ્રવીણે પોતાની લાવણ્ય-

૦

તાથી વૈશનું મન હરી લીધું.

૪૨૭ ૬ હવે વૈશ તેના--ત્યાંથી કે તેજ વૃષ્ટની

વૈદે કહ્યું કે જે દરદીને પૂછતાં વચ-

૧. પ્રી ઓઝમાં પ્રવીણને મેઢવી આપે-

નમાં તો વધું વાયુનું દરદ જણાવે. અ-

ત્યાં મુથી.

ને તેના નેત્રમાં જોતાં સનીપાતછે.

એવું નજરે આવે. ઘડીકમાં શરીર ટાટું થઈ જાય, અને ઘડીકમાં તપી ઉઠે.

અને વઢી ઘડીકમાં મુઝાઈને શરીરમાં સંતાપ પામે. એવા દરદીના રોગનું સા-

ધન જૂદાજ પ્રકારનું છે. અને (આગધન) અનુષ્ઠાન પણ જૂદાજ પ્રકારનું છે.

અને એની નાઢ જોવાથી દરદની વધી જવર પડતી નથી. વધા વૈદોને એ રોગની

પરીક્ષા નથી. જો તેની આવરદા હોય, તો હુશિયાર વૈદને મેઢવી આપે.

॥ અર્થ ટીજો--કઠાપ્રવીણ એક વચનમાં પ્રેમની વધી વાત જણાવી દેછે. અને

તેના નેત્રમાં તે પ્રેમ પડેલો જણાયછે. ઘડીકમાં (મિત્રનો મેઢાપ થયાથી)

ઠંડી થાય છે. અને ઘડીકમાં (વિયોગ થશે એવી ફિકારથી) તપી ઉઠે છે.

અને ફરો ઘડીકમાં મુંઝાય છે. ને સંતાપ પામેછે. તેને જોઈને આસપાસની

(નારી) સ્ત્રીઓ જૂદાજ પ્રકારનાં સાધન અને આગધન કરેછે. પણ સર્વ પ્રકારથી

તેના રોગને જાણી શકતી નથી. પણ વૈદરૂપી આવેલા રસસાગર મહારાજ તેના

સર્વ ભેદની પરીક્ષા કરી જાણેછે. અને તે પ્રવીણની આવરદાએ જ એ વૈદને મેઢવી

આપ્યા છે.

૨૪ મરકોને.

૦

૪૨૯ ૧૬ અર્થ.

વીણાવિષે અર્થ--વીણામાં સાત સ્વર-

વોલેછે. હી કહેતાં નિશ્ચે એમાં તુંમડાં છે. તથા મહા સુખદાયક મોરા છે.

અને જિવર કહેતાં ધાતુના તાર તથા ખુદડીઓથી જડેલી છે. સ્વર, તાર તથા

ત્રી કહેતાં ત્રણ ગ્રામની તે ધરનારી છે. તે ત્રણ તેની પુતલીમાં પડેલાં જ-

ણાયછે. કેટલાએક ભેદ એટલે ગતિઓ. તથા કેટલાએક સ્વરો જે કહેવાય

છે. તેના ટેકની નિશાનીરૂપ તેના (બંદન) ચાપડા છે. અનેક પ્રકારના

તાનની જે વિધિઓ તથા ગમાની ઓરેલી એવી વીણા છે. હવે પ્રવીણનો વાણી

વિષે ટીજો અર્થ નીચે પ્રમાણે.

૨૯ કેટલાક ભેદ, સ્વર, તથા ગ્રામ

વાણીના કેટલાએક ભેદ તથા અકા-

મુંઝના વિશેષે કહેવાયછે. તેને

રાદિક કેટલાએક સ્વરથી વાંધેલી. જે

જોઈને જોવાવાઢા કહેછે કે આ

જે વાણી કહેછે, તે તેના ટેકની નિ-

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

સર્વ ટેકની નિશાની છે.

૪૨૯	૨૧	તાન
૪૩૦	૩	પોતાની સર્ણીને
"	૧૩	કરોછો
૪૩૧	૧૭	નિકળ્યા
૪૩૨	૨૦	ઝલટથી
૪૩૩	૧૬	સેહેવું
"	"	સેહેવાનું છે.
૪૩૪	૩	મિત્રોએ આ પ્રમાણે
"	૯	તરફ સધાવીએ
"	૧૪	દેશ
૪૩૫	૨	પોતાના ઝઠતા સ્વાસની અધીનો
		જમાવ કરેછે.
"	૯	પાયે
"	૧૬	પ્રયાણના
૪૩૮	૭	તેમાંથી એક પળ જુદું પડે.
"	૮	જાયછે.
"	૧૧	વાસ વિપ્રલંબ.
૪૩૯	૪	દેહીતોજ પ્રેમ.
"	૬	રંગ જેની.
૪૪૦	૨૨	આધ.
"	૨૩	વ્યાધ.
૪૪૧	૧૧	ઝત.
"	૧૨	કામદેવ.
૪૪૩	૧૪	તેજ આપેછે, એવા તેજરૂપી આતસ-
		માં આંહ્યોરૂપ ચસમાં લાંગી ગયાં.
"	૧૬	તે પ્રતિવિંવ પ્રઝલિત થતાંજ પ્રા-
		ણમાં મોટું દુઃખ પેદા થયું.
"	૧૯	વેઠો.

શુદ્ધ.

જ્ઞાની છે. મતલબકે જેવું વોલે તેવા-
ટેક મનમાં રાખેછે.

તાન એટલે જુરસાથી વોલવાનાં
પાસેની સ્ત્રિયોને
કરોછો.

નિકળ્યા.

૦

સાલવા લાગ્યું.

સાલવા લાગ્યું છે.

મિત્રોએ હાથ જોડીને આ પ્રમાણે
નો રસ્તો પકડીએ.

સંસ્થાન

વગાસું લાડને ઝસ્વાસ નાખેછે તેના
આ જ્ઞાલ હશે.

લાયે.

પ્રયાણની

તે વે ઝ્યારે જૂદાં પડે.

જતાં જે રસ ઝપજેછે.

પ્રવાસ વિપ્રલંબ.

એક વીજાને પરસ્પર જોયાથી પ્રેમ
વંધાયો.

(રંગ) પ્રેમ જેની.

આધિ.

વ્યાધિ.

ઝતે.

કામદેવ.

રીતે ઓપેલાં એવાં આંહ્યોરૂપી આગનાં
ચસમાં તે કિરણો તરફ લાગ્યાં.

અને તે પ્રતિવિંવ પડવાથી પ્રાણ મો-
ટા દુઃખથી વઢવા લાગ્યો.

વેઠો.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૪૪૪ ૨ હૃદયરૂપી શહેરને વાઢીને માંહી
આવી વેઠો અને તેજરૂપી રાજસ-
નાને નમાવી લીધી.

" ૪ તથા તેજરૂપી રાજ્યને.

" ૫ ઘોલર ચઢાવી દડ.

" ૬ ડજડ.

" ૧૭ ને રાતે તો કાંઈક આંસુ જરવા વંધ
પાડે પળ એમ ન કરતાં ડલટી રા-
ત દિવસ.

" ૨૦ હમેશા દુઃખમાં.

૪૪૫ ૧૮ આંખ્યોમાંથી ત્યાંથી તે—તેજ વૃષ્ટ-
ની ૨૫ મી ઓઢમાં—ભરાયાંજ કરે
છે ત્યાં મુધી.

કે એનો ડનો શ્વાસો શ્વાસ પાડોશનના આંગળા મુધી આવેછે. તેથી ત્યાં બારે-
માસ ધ્રોષ્મક્રતુ રહેછે. પગમાં પહેરવાનાં લંઘરો તો વેદહી કટીમેલુલા થડ
રહી (એવી તે દુવ્વળી થડ ગઈ) છે. ને હાથની આંગળીની વોંટી કંકળ થડ ગડ
છે. હે સાગર! કામદેવ પોતાના ભાથામાં હજીતો બાળ ભરેછે, અને પ્રવીણની
જાતોમાંતો તે પહેલાં છેદ પડી ગયાં છે.

૪૪૭ ૧૨ પાપળોના અંત મુધી જે કાંતિરૂપ
રાંઢવાની માઢા કસીરાખી છે.
તેને લીધે નેત્રરૂપી ઘડાથી પા-
ળી ભરેછે ને ઠલવેછે.

" ૧૮ સે પલ

" ૨૨ છંદ ૧૭ નો વધો અર્થ લોટોછે.

શુદ્ધ.

(વિરહરૂપ મુવો) હૃદયરૂપી શહેરમાં
પેઠો. અને તેને (પરીતાપરૂપ) અમો-
થી વાઢીને નમાવી લીધું.

અથવા રાજસમાજને.

લડને ઘોલર ચઢાવ્યોછે અર્થાત્.

મ્વાલિયર જેવા ડંચા.

આંસુઓને વંધ રાખતાં વ્યારેય ડળ
વંધ (રે ન) રહેતાં નથી અને રાતને
દહાડો વહ્યાંજ કરેછે. ને.

હમેશાં મોટા દુઃખમાં.

આંખ્યોમાંથી આંસુઓ ડલક્યાં છે
પળ તેથી તે શેરી ચોમાસાની (ત-
રંગિની) નદીરૂપ વની નથી, કારણ-

પાપળરૂપી (કાંતિ) કાઢકાની માઢ
વાંધેલી છે. તે વડે યહળ કરેલી ને-
ત્રરૂપી ઘડીઓ ભરાય છે. અને ઠલ-
વાયછે.

સે પલ.

હે પ્રવીણ! તમે પોતે (આંસુરૂપે થઈને)

સાગરના પોપચામાં ભર્યાંજ રહોછો. અને આલા શરીરમાં ફેલાડને પડ્યાંજ ર-
હોછો. કંઠ ડપર ને કપોઢ ડપર શર્યાંજ રહોછો. અને નવિન વસ્ત્ર ધોંજડતાં
થકાં ભર્યાંજ રહોછો. અને છાંટારૂપે (અંગ ડપર) વિસ્તરાયાંજ રહોછો. અને
પાંપળના રસ્તાને ઢાઢે ઢવ્યાંજ રહોછો. હે પ્રવીણ! જ્યારે તમારું નામ
(સાગર) ડચારે છે. ત્યારે તેની આંખ્યોમાંથી આંસુ જરેછે. મતલબ કે જેનું નામ
લડ વોલાવીએ. તે આવીને હાજર થાય. તેમજ તમારું નામ લેછે. ત્યારે આંસુ
જરેછે. તે ડપરથી જળાયછે કે તમેજ આંસુરૂપે થઈને તેના નેત્રમાં રહોછો.

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

- ૪૪૮ ૧૧ હૃદયમાં અગ્નિ તો ભર્યોજ.
 ૪૪૯ ૧૦ રૂપ વન.
 " " આશક્ત ઉપર
 ૪૫૦ ૯ અર્થ
 " " કોય પુતના વીંગેરે દેવીના મંત્રથી.
 " ૧૯ પરચ્છનહાર
 ૪૫૧ ૬ જોગિન.
 " ૧૪ જેને અમારો.
 ૪૫૨ ૧૨ વંદન
 ૪૫૩ ૬ ॥
 ૪૫૪ ૫ તસમીર
 " ૨૪ પડોયે.
 ૪૫૫ ૨ પળ જો સિધિ મળી હોય તો
 કોરતારના લખેલા અંક ફેરવાને
 ન કરીએ.
 " ૫ હરતા કરતા
 " ૧૮ વિરહ થયો
 " ૨૧ પકડીને વાપૈયારૂપી વાળ સાધુંછે.
 ૪૫૬ ૭ કાંઈક વીક વિના તો જગતમાં એ-
 ને કોણ ધરે! પળ આતો મહાદે-
 વજીના કંકણરૂપ થયોછે તેથી.
 " ૨૦ તારા
 " ૨૧ રૂપ કાચઢ અથવા અંધારું
 ૪૫૭ ૯ આવેછે. તે તે કરેછે, તે સાથે કોઈ
 દોષ દરદોની પળ ફરીયાદ હોય,
 તો તે ઉપર તો મુલગું ધ્યાનજ દે-
 તો નથી.
 " ૧૨ બાઢકોનીજ ઉપમા દેવી ઘટારતછે.

શુદ્ધ.

- અને જાણે કે યમ તો (જીવ લેવાને)
 તૈયારજ થઈ.
 માંથી જઢ
 આશક્તા પ્રાણ ઉપર
 અર્થ (કશિપુ)
 તાળીને વાંધે અર્થાત્
 પરચ્છન હાર.
 જોગિનિ.
 જેને હમેશાં અમારો.
 વદન
 ॥૩૩॥
 તસમીર
 પડિયે.
 માટે હે કિરતાર હવે નશીદના અંક
 ટાઢી નાંખ. અને ફરીથી એવા અંક
 તું કરીશ નહીં.
 કરતા હરતા
 વિરહનો અગ્નિ થયો.
 પકડી. લાંતો વાપૈયે તે કમાનમાં
 વાળીરૂપી વાળ સાંધું છે.
 પૃથ્વીના લૂના ઉપર (ઉદયાચ્છમાં)
 રાખેલો છે. તે કાંઈ શંકા ન લાતાં
 શિવના ભસ્મ વંકળ જેવો (દહન
 કરનાર)
 તારો.
 અર્થાત્ સાગરનો રાહ એટલે સ્ત્રી.
 આવે, તે તે કરી લે, પળ કોઈ દિ-
 વસ એ તારા ઉપરીની પાસે દરદોની
 ભૂમ પહોંચશે.
 બોઢાક કાઢની વક્ષીશ છે. માટે.

पानुं ओळ	अशुद्ध	शुद्ध.
४६०	८ शीभाळामां	०
"	११ फरीयादीनीं	पीडानो
४७०	१० जंगल देखायुं	जंगल सुंदर देखायुं
४७१	१० ग्रानीट	०
"	१२ जोवराववा सारु	जोवरावीने.
"	१३ धार्यो	कर्यो
४७२	३ सहुने	जनानाने.
"	९ राजानो पत्र	राजाना जनाना उपर पोताना ज- नाना पासे पत्र
"	१२ महाराजाए विदाय कर्या.	महाराजाए कविगाऊने विदाय कर्या.
४७३	७ वास्ते कुंवरे पत्र लखो आपोने कव्युं छे के आप जनानाने आववानो जरुर हुकम करशो. कारण के आ लोको मळवाने चाहेछे.	०
"	१७ करवानुं धागीने	करवानुं मत धागीने.
"	२२ एकसो वखतगीया	केटलाएक अंगे भाला सजेला.
४७५	१२ एवा	एवी.
४७६	७ रवाव	रवाज
"	१० तुरो तथा	तुगी नफेगी तथा
"	१८ छव.	छवि.
"	२४ सद्द.	सद्धे.
४७८	१३ ॥३३॥	॥३५॥
४७९	२२ शिवता.	सविता.
"	२३ सून.	सुनुं.
४८०	४ तेना पति.	तेना पिता.
"	५ छंदोना उच्चारथीतो समुद्रने पण तिरस्कारेछे.	(वेदोना उच्चारनार) ब्रह्माने तिर- स्कारेछे.
"	६ परंतु मित्रनेतो सोनाना पेटे प्रा- णनी साथे जडोने हृदयमां धरी राखेछे.	अने झडपथी चालनार रुद्रना पुत्र जे हनुमानजी तेनुं मनमां ध्यान करेछे. (कारण के जेम तेणे सीता- नो संदेशो लावो आप्यो हतो. तेम प्रणिणनो संदेशो मने लावो आपे).

पानुं ओळ अशुद्ध

४८१ १८ ताणतां नथी तेथी जाणवा पाम-
तां नथी जे प्राणरूपी पत्रने प्रवि-
णरूपी दोरी छे.
अर्थान् श्वास लेता नथी, तेमज ते पत्र जवा पण पामतो मथी. मतलब के प्रा-
ण जतो पण नथी.

" २३ हे! चतुर. हे चतुर.

४८२ १० स्त्री विना जेम पति.

" २१ जमीनने शोधेछे.

४८३ २२ नरसींहने.

४८४ २३ रंगदार.

४८७ १ लेहेर. ३७.

" १० गमतुं नथी

प्रविण आवीने स्पर्ध करे, एवी चाहना राखेछे.

" १२ अमने

४८८ २३ ३७

४८९ १ लेहेर ३८

" २ सदळी

४९० १ लेहेर ३८

४९१ १ लेहेर ३८

४९२ १ लेहेर ३८

४९३ ५ चंनरहे

" १२ हार

" १७ पालखी

४९४ २२ कृपा करिने हवे जय आपो

४९६ ११ चेतन

५०१ १० व्हेंजात

" " विरही

" ११ बरह बरह

" १९ नेत्रना अमीनुं बाण

" २३ तिहारि हितू

शुद्ध.

प्रवीणरूपी दोरी छे अने सागरना
प्राणरूपी पत्र (जे पतंग मुधी पहो-
चाडवानो ते) तेने ताणता नथी

हे प्रवीण ! हे प्रवीण ?
पति विना जेम स्त्री.

जमीनने एटले योगिनी सत भूमि-
काने शोधेछे.
नरसींहने (पाहर एटले पाराशर्य)
विचित्र.
लेहेर ३६

गमतुं नथी. आवो दशामां शरीरे-

एमने.

३६

लेहेर ३७

सदळी

लेहेर ३७

लेहेर ३७

लेहेर ३७

चर्म रहे

०

रथ

जय पामो

तब

व्हेंडजात

बरही

बरी बरी

नेत्रमां अपि लईने माथुं

तिहारिहि सुं

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- ૫૦૨ ૪ તુમકો
 " ૫ તમારા વાસ્તે લાવો લાવોને
 " ૬ મર્દન
 ૫૦૮ ૧૯ સોનાની ખીંત ઉપર
 " ૨૩ કરેછે.
 " ૨૪ ઢાઢી પાકેલી કરો.
 ૫૦૯ ૩ નાક પોપટની ચાંચ જેવું નમળું
 છે.
 " ૬ ફળ ચડાવેલા નાગના છત્ર જેવો
 છે.
 " ૮ ઝુમખાદાર મોરવાઢી.
 " ૯ (જ્ઞાવ્યો) લટકે છે.
 " ૧૦ તથા ચુઢીઓ.
 " ૧૮ પ્રેમથી રસવાઢા રૂપનું વર્ણન કરી-
 ને કવિએ કહ્યું છે.
 " ૨૦ કૃપા કરીને જય આપો.
 ૫૧૦ ૧ ૩૭
 " ૧૭ કોન પાવે.
 ૫૧૧ ૧ ૩૭
 " ૧૯ રૂપમાઢા ધરાવેછે.
 ૫૧૪ ૭ પાંડવકે.
 ૫૧૫ ૨૨ પગની આ દાસી બંધાણી છે.
 ૫૧૬ ૯ ચતુર છો.
 " ૨૦ સ્ત્રે પીવરાવો,
 ૫૧૮ ૧૨ ॥૩૭॥
 " ૧૯ સહ.
 ૫૧૯ ૨૦ મુગંધીદાર શીતઢ.

શુદ્ધ.

- તુમકો
 તમારી દુવાઈ જાડીને કહુંછું કે જેમ
 તમારીજ સાથે હાથ મેઢવે તેમ
 નલ્લક્ષતાદિ
 ૦
 કરેછે. અને મધુર સ્વરની ઘુઘરીઓ
 વાઢી વીટીઓ પહેરી છે.
 ઢાઢીની કાંતિ પોકેલી કરી.
 તેને નાસિકારૂપી પોપટ જાણે કે
 ઝુગતો હોય.
 ફળરૂપ છત્ર ચડાવેલા નાગના જે-
 વો છે.
 ૦
 (જ્ઞાવ્યો) અને મોરકઢા જેવાં કોક-
 રવાં છે.
 તથા કોરદાર ચુઢિયો.
 પ્રેમની વિદ્યા મળેલી અને રસાઢ છે
 રૂપ જેનું આવાં.
 તમો જય પામો.
 ૩૮
 કા ન પાવે.
 ૩૮
 પમાડેછે.
 પાંડવ ગે.
 પગના સોગન જાડીને કહુંછું કે હું
 બંધાણી છું.
 ચતુરના ચતુર છો.
 ચિરંકાલ.
 ॥૩૮॥
 સહ.
 મુગંધીદાર મુંદર શીતઢ.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

શુદ્ધ.

- ૧૨૦ ૧૦ માધવીન મહારાજે. માધવી નમ ઢરાયે.
- " ૧૨ લાલ લાય.
- " ૧૯ લતાનો મુગંધી રસ શોશાઈ જવા- લતાએ નમોને આસપાસ ગુંજારવ કર-
થી આસપાસ ગુંજારવ કરનાર નાર ભમરાઓને ઢરાવ્યા.
ભમરાઓ ઢરથી અવાજ કરતા
બંધ પડ્યાછે.
- " ૨૨ જે મુંદરીનો પ્રીયપતિ પાસે ન જો છત્રી પતિને ન પામે તો જેમ લૂમાં
હોય તેને હિમના અધિનો લહે- લીન થઈ ગઈ હોય. એમ પોતાને ગણેછે.
રો લાગવાથી કરમાઈ ગયેલો અને જાણે કે (વનમાં) લાયનો લહેર
મુંદર રંગોન લતા જેવી વિરહા લાગી હોય, એવી રીતે મુંદર લતાઓ
મિમાં લવલીન થયેલી જાણવી. હતી તે લઢી ગઈ.
- ૧૨૧ ૨૧ છઠા આઘા છંદનો અર્થ. શિશિર રીતુની રાત્રિના પ્રત્યેક પહોરને-
વિયોગી જનો જુગ જેવો જાણેછે, અને પૃથ્વીમાં ડ્યાં પાળીજ પાળો જામ્યુંછે,
તેના જોગથી વઢેછે, દિશાઓને દુર્ગમ એટલે યાં જઈ શકાય નહીં, એવી
દેખેછે, અને દિવસ દિવસ પ્રત્યે હીમદેવ દંપતિના શરીરને વઢેછે, અને શાડનાં
પાંદડે પાંદડાને પળ વઢેછે, અને વઢી કામદેવનો અમલ એવોછે કે તેથી
અંગોઅંગે આગ ડઠેછે, તેમ છતાં હે સખી! મારો ભોગો ભમરો હજી સુધી
આંહી આવ્યો નહીં. ચક્રવાની ચાહના પૂરી થઈ નહીં, “અર્થાત્ દિવસ દુઃકો
તેથી” અને વપૈયાને ચકોર ચુપ થઈ રહ્યા છે, અને મારું ચિત્ત પતિ પાસે જવું
જવું એમ ચાહિને ચંચલ થયું છે॥૬॥
- ૧૨૨ ૨ ત્રીજી લાડન ચોકે ચોકેથી છંદ વગડે વગડે વાર છે. (વનસ્પતિ સુકાઈ
આઠ અર્થ પુરો. જવાથી) હુંગડા દિગંવર જેવા નમ-
દોસેછે. શાડની ઢાઢ્યો પાતરાં વિગેરેનો આડંવર નાંહી દેછે. તેથી ઢંડવાઢાં
વૃક્ષો રસ્તે રસ્તે ભયંકર ઢોલ્યા કરેછે. પાળીની આવમાં તડકો પડવાથી કમલ
વિનાનાં વન અથવા જલ થયાં અને નગરે નગરના જનો. ઘરમાં પેશી રહેછે.
કામદેવ તથા સૂર્ય ધનુષદાણ લડને શુદ્ધ સાધતા સાધતા સઘલે ઠેકાણે જોરી
વાળ સાંધેછે. ॥૮॥
- " ૧૮ વર્ષાક્રતુ એટલે ચોમાસાના દિવ- ફૂલ તથા ફલ ડપર જાઢની પેઠે
સોમાં લતા મંડપ ડપર તથા વેઢ્યો વેલા ચડી ગયા છે. તેથી ફૂલ કે
અને વનસ્પતિમાં ફૂલના ગુચ્છા ફલ ફરકી શક્તાં નથી. પળ ફરીથી
ચઢી આવેછે. અને પવન બંધ થાય ડ્યારે પવન ફેલાયછે ડ્યારે ફૂલ

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

છે ચારે ફૂલ તથા ફલ કંપતાં બંધ
પડેછે. અને પાછો ચ્યારે ફરર ફ-
રર પવન ફૂલોમાંથી ફેલાયછે ચ્યારે
તો સઘડાં ફૂલ ફલ અને પાંદડાં
કંપવા લાગેછે.

- ૫૨૪ ૨૩ કુંજ.
૫૨૮ ૨૦ વલ્લભે જે વાત મૂજરી
" ૨૨ એટલુંજ નહીં, પણ ગમગીથી સુવા-
માંજ સઘડો જમતારો લોડા છોડા.
૫૨૯ ૨૦ વદલાવેછે.
૫૩૦ ૮ જણશે.
" ૧૩ આગમ.
૫૩૧ ૫ તેને પ્રેમરૂપી સુતરનો દોરી વડે
ઘોંટી વિરહરૂપી આરા ઉપર ચ-
ડાશેને.
" ૧૬ તેમાં ચ્યારે
" ૨૦ ઝનચાલીસ મિધાનં
૫૩૨ ૨ ॥
૫૩૩ ૬ પિત્તકાસીયોના રંગ છંટાશે.
૫૩૪ ૨ હમેશાં સઘડા.
૫૩૬ ૧૩ રજકળોના.
૫૩૮ ૧૬ તથા
" " ક્ષાડે ક્ષાડે કોમલ પત્રો આવવા
લાગ્યાં.
૫૪૦ ૧૧ પવન વાઈને
" ૧૬ અન, મોદ
" ૨૨ અનુમોદ
૫૪૧ ૧૯ ॥૪૦॥
" ૨૫ ॥૩૯॥
૫૪૫ ૧૨ આતો કરો જાલ અને ફાંસી છે.

શુદ્ધ.

તથા ફલ ફરર ફરકે છે.

- કંજ.
મલ્લ ચ્યારે મૂજરી મડ ચ્યારે.
અને કહેવત છે કે જેટલો જનમાર્ગ
સુવામાં કાઢ્યો તે વધો ચોયો. એજ
પ્રમાણે અમારે થયું છે.
ઠછાલે છે.
જાણશે.
આગમન.
અને વિરહની શાહી કરીછે, તેના
ઉપર પ્રેમરૂપી દોરીની ધારણા કરી-
ને અર્થાત્ ઘોંટીને.
તેમાં સ્પર્શ કરીને.
ઝનચાલીસ અભિધાનં.
॥૩૯॥
ફુવારા છુટશે.
હમેશાં સર્વ માર્ગેથી. સઘડા
ફુવારાના.
એટલે.
તેથી પાંદડે પાંદડેથી ધારા પડવા
લાગી.
પવન રાત્રિયે વાઈને.
પમોદ.
પમોદ
॥૧૮॥
॥૪૦॥
આ તો માંછલાં પકડવાનો જોડ

પાનું ઓઝ અશુદ્ધ

- ૫૪૩ ૬ પવન ચક્ર
 ૫૪૮ ૨૪ વનવૃક્ષોના ઝુંડના મસથી ઓ રથ
 રાખેલો છે. જેના ઉપર કપટરૂપી
 કુંજની વેલ્યો લપટાઈ ગઈઓ છે
 ૫૫૩ ૧૮ ત્રિરહી
 ૫૫૪ ૧૩ ઇક્તાલીશ અધિધાનં.
 " ૨૨ ॥૩૯॥
 ૫૫૫ ૨૧ દડા બનાવ્યા, ગલોઓમાં ગઢેલા
 હુંદરૂપી છરા કર્યા.
 " ૨૩ અને જગોએ જગોએ બગલાઓ તથા
 ગોધરૂપી પવન ભક્ષ કરનારા સિ-
 હો કર્યા.
 ૫૫૭ ૧૪ દરસ.
 " ૨૧ મધુર.
 ૫૬૧ ૧૫ સિસકાર.
 ૫૬૨ ૧૪ શરોખા માથે ચડી ચાંદની શાંભીને
 ધમ ધમ પગ ધરેછે. વાદબાને
 જોઈનેતો.
 ૫૬૩ ૩ ઘટાની અટાઓ.
 " ૪ તેમાંથી.
 ૫૬૫ ૯ શરોખી.
 " ૧૦ વૃદ્ધિની સાથે નવો નવો વિરહ
 ઉપજતો જાય છે
 ૫૬૬ ૧૯ મેઘરૂપી.
 ૫૬૭ ૭ ઉલાસ.
 " ૯ રૂપે થઈને વિરહણો પડી.
 " ૧૩ સરખાં ઉડ્ડલ તલાવ તથા વોરહ-
 ણી સ્ત્રી બની ગયા છે.
 " ૧૫ તથા
 ૫૬૮ ૬ ચાલિશ અધિધાનં.

શુદ્ધ.

- ઑટલે ફાંસી છે.
 પવન શાયડી.
 વૃક્ષના ઝુંડ ઉપર કુંજ લતાઓ લ-
 પટાઈ છે, તે મિશે (કપટી) નો
 રથ છે.
 ત્રિરહી
 ઇક્તાલીશ અધિધાનં.
 ॥૪૧॥
 હાથમાંથી કાઢેલા લોહના છાંટા
 રસ્તે રસ્તે છાંટ્યા.
 બગલારૂપી ગોધ કર્યા, અને ઠેકાણે
 ઠેકાણે પવનરૂપી ભડકા કર્યા.
 દરસ.
 મધુર.
 ચિસકાર.
 ધમ ધમ પગ ધરીને શરોખે ચડીને
 ચાંદની જોઈ સાંતો વાદબાને જોઈને.
 ઘટા મહેલ ઉપર.
 તેના વાદબામાંથી.
 શરોખોમાંથી.
 વિરહ ત્રાણ જેવો લાગેછે.
 (વિષ) સજલ મેઘરૂપી.
 શોભા.
 મે અને વિરહણીને હોઢ પડી.
 (શિર) ઉપર વિરહણી બનીને ઝમી
 રહી.
 જેથી.
 ચાલિશ અધિધાનં.

पानुं ओळ अशुद्ध

- ५७० ११ बतावत हें.
 " २३ मन मथ्यहु उदमकी.
 ५७१ ९ भ्रमक्याछे.
 " २० डांभ देवा सारु हुंभारणावाळो आ
 वपैयो.
 ५७२ ५ ध्रुटीनी.
 " ७ श्वेतता रूप बगलानी पंक्ति छे.
 " १६ वाहना हे.
 ५७३ १३ अने फलाद (रक्तकीर)रूप सिंदुर-
 नां पात्रोछे.
 " १५ कामनीना केशनी फेलाएली लटो
 रूप काळी घटाओ चडी आवीछे.
 ५७५ १४ पतिंवर.
 ५७६ ७ आवी,
 " १९ शीतळ पवनरूप बाणना मुसवाटा
 बगडेछे.
 ५७६ २० प्रविणरूप शीकार उपयोगी सज-
 ळ जमीनना मेहेदाननी सपाटी
 उपर शीकारे चड्यो छे.
 " २२ वचे,
 ५७७ ५ ॥१५॥
 ५७८ ५ चारे तरफ नोवत नगरां चोपदार
 तथा बंदीजनो विगेरेना पांच प्र-
 कारना शब्दोनी धुन्य थायछे.
 ५७९ १६ फरर फरर
 " १७ एते पै
 " २० अंतर विना जेम—ए आखो अर्थ
 खोटो.

शुद्ध.

- बतावत.
 मनमथ हृदे दमकी.
 पुर्वानुराग भ्रमक्याछे.
 दा लाग्या उपर दाव लगडवा सारु
 बपैयाने मिशे आ कोशी पक्षी.
 (पल) वांकां पोपचानी.
 श्वेतताना भागरूप बगलानी "आ-
 काशमां जवानी" पांखोछे.
 वाहनी हे.
 रूप सिंदुरनां पात्रो फेलावो दीधां
 छे.
 चडी आवेली काळी घटारूप स्त्रीना
 विखराएला केश छे. बपैयाना उ-
 च्चाररूप.
 पीतांबर.
 आवी, मूर्वा (मोरवेला)
 चातुकना स्वररूपी टीप बागे छे.
 शीकारे चड्यो छे. अने प्रविणरूप
 बेट दूर रख्यो छे.
 वचे. मतलब के बेट पासे होय तो
 तुं वचे.
 ॥१६॥
 चारे तरफ थती गर्जनारूपी पंचश-
 ब्दी बाजां बागेछे.
 फर्र फर्र
 एते पै हि,
 जेम रूषी ईश्वर साथे पोताना मनने
 अंतर रहीत एटले एकतापणुं सजे-

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

શુદ્ધ.

છે. તોપણ પોતાના પ્રાણને કે ઈશ્વરના ધ્યાનને તજતા નથી. તેમજ રસસાગરનું મન તમારી સાથે એકતા સજીને રહેછે. પણ પોતાના પ્રાણને કે તમારા ધ્યાનને તજતા નથી. અને ગંભીર ચિદ્ધન એટલે પ્રણવનો નાદ ગાજે છે. તેથી ઋષી જેમ શરીરનું બાન (લીજત) લેતા નથી. તેમજ ગંભીર વર્ષાદિ ગાજે છે. તેથી રસસાગર પણ શરીરનું બાન લેતા નથી. તે રૂષી ઉપર માર એટલે કામદેવ ધગ ધગતો (ઘર્ષિ) અગ્નિનો જ્વળાઓને જ્વળાઓ નાખેછે. અર્થાત્ કામાગ્નિની, તોપણ ઇંડા, પિંગ્લા અને સુસુમણા એવા ત્રણ પ્રકારનો પવન તેમાંથી ફરર ફરર ફરેરેછે. તેમજ કામદેવે જ્વળાટી જ્વળાટીને વિયોગીને બાહ્યો બાહ્યોને મારી નાખ્યા છે. અને વઢી તેની રાજ ઉપર ત્રણ પ્રકારનો પવન ફરર ફરર ફરેરે છે. તોપણ ધર્મહીન કામદેવ બ્રાહ્મણના ષટ્ કર્મનો મર્મ જાણતો નથી. અને શરમ જાણતો નથી. તેથી એટલું થયા છતાં પણ તેને મહેર આવતો નથી. તેમજ ઈશ્વરના કામનો મર્મ તે જાણતો નથી, અને શરમ નથી, તેથી વિરહી જનની રાજ ઉપર તેને દયા આવતી નથી, અને તે શુદ્ધ રૂપિનો પ્રેમ પ્રેમસાગરની લેહેર જેવો છે. તેને પરમેશ્વરના ઉત્તમ પ્રેમસાગરમાં હમેશાં મેલવવા યાહે છે. તેમજ રસસાગર કાગઢરૂષી પોતાની પ્રેમસાગરની લેહેરની માફક તે પ્રવીણના ઉત્તમ (પ્રીત્યાકર) પ્રેમસાગરમાં હમેશાં મેલવા યાહેછે. ॥૨૧॥

૫૮૦ ૧૩

ચંદનના.

વુંદના.

૫૮૨ ૨૧

ભમરા જેવી આંખોની—આંખો અર્થે ઓટો છે.

હે પ્રવીણ તારાં નેત્રની આકૃતિ જોઈ કમલ અને તારી ગતિની (સરભર)

વરાવર ગતિ કરનારા હંસ અને તારા મુખને અણસારે ચંદ્ર તે ત્રણેને વરસાદે ગ્રહણ કર્યા, માટે તારા વિયોગવાળો હું શી રીતે સહન કરી શકું !

૫૮૩ ૧૬

ત્રયતાલીશ અધિધાન.

ત્રયતાલીશ અધિધાન.

૫૮૫ ૩

આનંદ.

અતિ આનંદ.

૫૮૮ ૧૨

કીંચરીરૂપ, નિદ્રારૂપ, રાક્ષસ્યાદિના ભયને ટાળી કરનારી, લાલ નેત્રવાળી છો. તથાપી હે દેવી! અમૃતરૂપ નિર્જરણાને જરનારી નદી રૂપ છો.

શું દલ્હનારી છો? તો (અરિ)શત્રુની દલ્હનારી અર્થાત્ નાશ કરનારી છો. અને નેત્રથી (જર) જાલ અને (નિદ્રા-રની)પાળીનાં જરણની જરનારી છો અર્થાત્ રુદ્રાણીરૂપે પ્રલય કરનારી, અને વૃષ્ટિરૂપે પાલન કરનારી છો.

" ૧૯

હે શ્રેષ્ઠ ગુણવાળી તું વર્ણમાત્રિકા-રૂપ તથા નીલપીતાદિ અનેક

(ભવ) મહાદેવે વર્ણવેલો તથા (વર્ણ) સનકાદિક બ્રહ્મચારિયો વર્ણન ક-

પાનું ઓઠ અશુદ્ધ

વર્ણરૂપોથી તેમજ બ્રાહ્મણાદિ અનેક
વર્ણોના રૂપેથી વર્ણવાયેલી વ્યાપક
રૂપ છો. હે! લેચરી રૂપ તું આ-
કાષ્ઠમાં કરનારની ગતિરૂપ તથા
સ્થિરતાથી રહેલા પ્રાણી પદાર્થો-
ની સ્થિતિરૂપ છો.

- ૫૯૪ ૧૯ ક્યાંહાંક પ્રેમ લાગેલો દેખાયછે.
૫૯૫ ૧૫ ચંમલીશં અધિધાનં.
" ૧૬ પ્રવૃણ તથા.
૫૯૯ ૨૪ અંક.
૬૦૧ ૧૫ જે ઢલવામાં.
" ૨૦ અહંકારોની અહંકારોમાં.

- ૬૦૩ ૨૩ પવન.
૬૦૬ ૮ (ધુગોઝ વિદ્યા)
૬૦૮ ૨૧ મેદછે.
૬૦૯ ૧૩ પંચ ચાલિસ અધિધાનં.
૬૧૦ ૨૨ અર્થ આશો છંદ ૪ (લોટો)
રતરૂપી વાહાણ છે તે જેનું નાવ ઉપર ઉપર તયું તો તે નાવ સુદાં વૃજ્યાજ
જાણવા. અને જે નાવ સુદાં તે સમુદ્રમાં જે પડ્યા. અર્થાત્ નિમમ થઈ ગયા. તે
પાર ઉતર્યા. મતલબ કે જેઓ પ્રેમમાં ડુબી ગયા નહીં. પણ ઉપર છલો પ્રેમ
લાગ્યો તેઓ ધરાવ થયા.

૬૧૧ ૪

- ૬૧૧ ૨૨ આગલ નહી તેમ પાછલ પણ નહીં.
૬૧૪ ૧૯ એકવિશમા બ્રહ્માંડમાં રહેલા કહછે.
૬૧૬ ૧૫ વિક્કરૂપકે.
" ૧૬ મલ્લ મલ્લ.
૬૧૭ ૬ તોયદ.
" ૧૧ તોયદ જે મેષ, તેને વહન કર-
નાર જોવાયું, તેને રોકવાની चाह-

શુદ્ધ.

રેલી છો. વઢી આકાશમાં કરનારા
તથા જંગમ અને સ્થાવર પ્રાણિયો
ત્રિગેરેની તું સ્થિતિરૂપે છો.

કેટલોક પ્રેમ લાગેલો છે તે જોઈએ.
ચંમલિશ અધિધાનં.

સિદ્ધ.

ત્ર્યંક.

જે લક્ષમાં.

અહંકારવાળા શબ્દની અહંકારના
શબ્દમાં.

(ધોર) વેટ.

(માડનો લેલ)

સ્વભાવછે.

પંચ ચાલિસ અધિધાનં.

હે સાગર પ્રેમનો સમુદ્ર છે. તેમાં મુ-
રતરૂપી વાહાણ છે તે જેનું નાવ ઉપર ઉપર તયું તો તે નાવ સુદાં વૃજ્યાજ
જાણવા. અને જે નાવ સુદાં તે સમુદ્રમાં જે પડ્યા. અર્થાત્ નિમમ થઈ ગયા. તે
પાર ઉતર્યા. મતલબ કે જેઓ પ્રેમમાં ડુબી ગયા નહીં. પણ ઉપર છલો પ્રેમ
લાગ્યો તેઓ ધરાવ થયા.

અર્થ. પથરના કાટલા જેવાં વે મુર્ખ

પ્રેમથી બંધાર્યા હોય. તેઓની તર્યાની કે વુજ્યાનો ભર પડતો નથી. પણ જો
તેના પ્રેમના આરંભથી તે અંત સુધીની હકીકત કોડ લુહો કરી દેલાડે. તો
એનો ભેદ જણાઈ આવે. એનો અર્થ નીચે લખ્યા પ્રમાણે પણ કોઈ કરે છે.

પાણી નહીં. ને આગ નહીં.

એક ડૂસર કહેછે તે શું. અથવા.

વિકલ્પકે.

મકર મકર.

તોપદ.

તે મિત્રના ચરણનો.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

- નાનો અથવા તેના સ્થાનની.
- " ૨૩ કાંડોમાંથી.
- ૬૧૯ ૪ અધવચ્ચ.
- " ૨૪ ચાઢી.
- ૬૨૦ ૬ કુસુમ.
- " ૧૪ પાઠઢ.
- ૬૨૨ ૨૨ ઈશ્વરની મૂર્તિના પાષાણ સમાનજ પ્રેમરૂપી પાષાણ ઈશ્વરે કર્યો છે.
- ૬૨૪ ૪ હે સિદ્ધ ! સ્વભાવિક અને ભાવિક એવા પ્રેમના વે ભેદો ઢપર આપે ઘણી કહી, તેમાંથી કોઈ વધવા ઘટવા પામે છે. કિંવા વન્ને સમતુલ્ય રહે છે.
- ૬૨૫ ૧૦ ચારુના.
- " " ગાઢ.
- ૬૨૭ ૧૭ હરણાંને.
- " ૨૪ હાથી.
- " " લાવીને લાઢમાં.
- ૬૩૦ ૭ આપણની પેઠે
- ૬૩૦ ૨૧ નરમાદા મોતી અથવા ગોઢીકે ઢાળના ફઢાની એવી યુક્તિછેકે તે.
- ૬૩૩ ૨ આરાધનનો
- " ૩ સાધવાથી
- ૬૩૪ ૨ ચાલ.
- ૬૩૫ ૫ વંધ.
- ૬૩૬ ૧૮ કહો.
- ૬૩૭ ૫ ધારના.
- ૬૩૮ ૨૦ સ્વપ્રેશ્વરી, ધારણા સિદ્ધિ દેવાવાઢી મારું કાર્ય કરો.
- " ૧૫ રાત્રીની.
- ૬૪૨ ૨ સત્તાલીશઅભિધાન.

શુદ્ધ.

- કાઢોમાંથી.
- અધવચ્ચ.
- વિચાર.
- કુસુંભ.
- પાર.
- પ્રેમ. પથરાનો ઈશ્વર કરે. અને ઈશ્વરને પથર વરાવર કરે.
- રસસાગરે પુછ્યું કે સ્વાભાવિક પ્રેમ અને ભાવિક પ્રેમ એવા પ્રેમના વે ભેદ માનેલા છે. એ વન્ને પ્રેમવાઢા સરખાં સોદ્ધી પામે છે. કે વધતી ઓછી પામે છે.
- ચારિની.
- ગાઢ.
- હરણને.
- હાથળાના.
- લાવીને હોંશથી જડને કાઢમાં.
- જેવો પાળાયે દૂધ સાથે સ્નેહ કર્યો છે તેની વરાવર.
- નરમાદા મોતીની એવી યુક્તિછે કે તે માદા (વાન) વરની સાથે (રક્ત) આસક છે માટે.
- આરાધનનો.
- સાધવાથી.
- જ્વાલ.
- વંધ.
- કહો.
- ધારના.
- સ્વપ્રેશ્વ ધારણાદ્વાન સિધ્ધ્યે જપેતિ-નિયોગ:
- આગલી રાત્રાની.
- સત્તાલિશ અભિધાન.

પાનું ઓઢ અશુદ્ધ

૬૪૨	૧૦	॥ ૪૬ ॥
૬૪૩	૧૪	અંગમાં દુઃખને લીધે કાઠની પેઠે પિલો રંગ ચડી ગયો છે.
૬૪૪	૧૫	અઢાણાડ.
૬૪૭	૭	વર્ષાદ.
૬૫૮	૭	શ્રોનિત.
૬૬૦	૧૨	ત્યા.
"	૧૫	મોકલાવતા.
૬૬૧	૨૨	વિરાહ.
૬૬૩	૨	સ્નેહ.
૬૮૦	૨૦	ચંદન.
૬૮૨	૨૨	હરના.
૬૯૧	૧૯	નામ.
૬૯૨	૨૪	ધુષ્ણેયો.
૬૯૩	૨૨	શ્રુમ.
૬૯૪	૧૭	ગમમ.
૭૧૮	૧૦	કહતં.
૭૨૦	૧૭	કવિદ.
"	૧૯	દર્દ.
૭૨૫	૨૨	ધારિન.
૭૩૬	૨૩	પ્રમાણે.
૭૪૧	૧૦	ધૂઘરાના.
૭૪૨	૧૦	તળાવો.
"	૧૧	સર્વેટે.
૭૪૫	૧૯	સ્તુતિ.
૭૫૧	૧૮	અને.
૭૫૨	૫	ત્રૈલોકના.
૭૫૮	૧૬	નેનસે.
૭૫૯	૧૬	ધૂરો.
૭૭૪	૩	ધરી.
૭૭૭	૧૯	(૪)

શુદ્ધ.

॥ ૪૭ ॥
શરીરતો સરાદીને સંઘાડે ચઢતું હોય તેમ ધ્રુજતું રહેછે. ને પાતલું પતું જાય છે.
આઢે સાર્દ.
વર્ષાદ.
શ્રોનિત.
ત્યાં.
મોકલાવતાં.
વિહાર.
સ્નેહ.
ચંદન.
હારના.
નામ.
ધુષ્ણેયો.
શ્રુમ.
ગમન.
કહતં.
કવિદ.
દયે.
ધારીને.
પ્રમાણે.
ધુઘરાના.
તળાવો.
સર્વેયે.
સ્તુતિ.
અને.
ત્રૈલોકના.
નેનસે,
ધરી.
ધરી.
(૪) મુજાન અને ઘનાનંદની ગાર- તા વ્રજભાષામાં છે.

પાનું ઓઝ અગુરુ

શુદ્ધ.

૭૮૬ ૧૨ એટલુંજ.

એટલુંજ.

૭૯૦ ૨૦ જે ઢિ.

જે.

૭૯૧ ૨૧ સારો વલત લોયો છે.

મારાં પાંચે અંગ ક્ષીણ થવા લાગ્યાં-
છે. એટલે કાન સારા શબ્દને, નાક સારા સુગંધને, આંસુ રૂઢા રૂપને, જીભ
સારા સ્વાદને, અને ત્વચા ચંદન આદિકના સારા સ્પર્શને સહન કરી શકતી નથી.

૭૯૨ ૩ કાઝ અથવા વલત.

પંચાંગ એટલે ટીપણું.

૭૯૬ ૧૨ વ્યંજનના

વ્યંજના.

" ૧૮ અદિ.

આદિ.

૮૦૩ ૭ ચાહતો નથી.

ચાહતો નથી. સમુદ્ર, નદિયો, તટા-
વ અને કૂવા ભરેલા હોય છે. પણ તેમાનું પાણી ચાંચે કરીને કદી ચાટતો નથી.

૮૦૪ ૬ નાકઘ્યો.

નીકઘ્યો.

૮૦૭ ૧૭ તે.

તો.

૮૧૨ ૧૪ ગુથાયેલા.

ગુથાયેલો.

૮૨૧ ૧૦ ઉટલે.

ઉલટે.

૮૩૨ ૫ અડ્ય.

આડ્ય.

" ૨૩ આભિધાનં.

અભિધાનં.

૮૩૮ ૭ ભસમન તન.

ભસમ નતન.

" ૧૧ ઠકાણે.

ઠેકાણે.

" ૨૧ શરીરે અતિ મસ્મ ચર્ચો છે.

(નતન)કામદેવની (અતિ) છેક ભ-
સ્મ કરી નાખી.

૮૪૫ ૧૬ છટા.

છટા.

૮૪૬ ૫ સુઢીની.

સુઢીના.

૮૪૮ ૪ હંશ:

હંસ.

૮૬૩ ૨૧ ઇંક.

ઇંકં.

૯૩૦ ૭ ભેદ.

મેદ.

૯૪૧ ૨૦ ગાત.

ગીત.

૧૦૦૪ ૯ કમઝરૂપી ડોટઢીમાં.

ડોટઢીરૂપી કમઝમાં.

૧૦૬૨ ૧૦ સાગર.

સાગરે.

૧૦૭૬ ૭ માંવદસ્વ.

મહ્યં બ્રૂહિ.

" ૮ ત્વામહં.

તુભ્યંહિ.

૧૦૮૦ ૨૪ તેઓન.

તેઓનાં.

૧૧૦૧ ૬ નહા.

નહો.

૧૧૦૩ ૨ કિયા.

કિયા.

